

Honoré de Balzac

ODABRANA DJELA
HONORE DE BALZACA
Likovna obrada SOKOLIC – NENADOVIĆ HONORE DE BALZAC
LjUDSKA KOMEDIJA
Urednici
MILAN CRNKOVIĆ 8ERISLAV LUKIC

S C E N E S   D E   L A   V I E   P A R I S I E N E
SPLENDEURS ET MISERES D ES COURTISANES
I.A FILLE AUX YEUX D' OR
LES SECRETS DE LA PRINCESSE DE CADIGNAN
LA DUCHBSSE DE LANGEAIS
Preveli: DANE SMIČIKLAS — RUDOLF MAIXNER — JELISAVETA MARKOVIĆ N. RAJKOVIĆ

HONORE DE BALZAC
S L I K E   I Z   P A R I S K O G   Ž l V O T A
SJAJ I BIJEDA KURTIZANA
ZLATOOKA DJEVOJKA
TAJNA KNEGINJE CA DIGNAN
VOJVOTKINJA DE LANGEAIS

Č E T V R T A   K N J I G A

SJAJ I BIJEDA KURTIZANA

Preveo

Dane Smičiklas

KAKO LJUBE BLUDNICE

Godine 1824. na posljednjem plesu u Operi velikom je broju krabulja zapela za oko ljepota nekoga mladića koji je šetao po hodnicima i po foajeu. Držao se kao čovjek koji traži neku ženu koju su nepredviđene zapreke zadržale kod kuće. Tajna je ovoga čas nehajnog čas žurnog hodanja poznata samo starim ženama i nekolicini iskusnih danguba. Kod ovakva ogromnog sastanka, gomila slabo promatra gomilu, interesi su strasni, čak je i besposlica zaposlena.

Mladoga je gizdelina toliko zaokupljala njegova nemirna potražnja da uopće nije opazio svoga uspjeha: podrugljivo zadivljenih poklika nekih krabulja, ozbiljnoga divljenja, zagrižljivih šala i slatkih riječi nije on ni čuo ni vidio. Premda ga je njegova ljepota stavljala u red onih izuzetnih osoba koje dolaze na ples u Operu da tamo dožive kakvu pustolovinu, i koje očekuju kao što su ljudi nekad čekali dobitak na ruleti, dok je još Frascati živio, ipak se činilo da je poput građanina siguran da će dobro provesti svoje veče; po svoj je prilici to bio junak jedne od onih tajna što se odigravaju među tri osobe, onih tajna od kojih se sastoji čitav krabuljni ples u Operi i koje su poznate samo onima što u njima igraju ulogu. Za mlade je naime žene koje idu na nj da bi mogle reći »Vidjela sam«, za ljude iz pokrajine, za neiskusne mladiće i za strance, Opera tada vjerojatno palača umora i dosade. Njima je ta crna, spora i stisnuta gomila, koja hoda amo-tamo, koja se valja, okreće amo-tamo, penje se i silazi, i koja se može usporediti samo s mravima na njihovu mravinjaku, tako malo razumljiva kao burza bretonskom seljaku, kojemu je nepoznato postojanje glavne knjige državnih vjerovnika.

Osim rijetkih izuzetaka, muškarci se u Parizu ne maskiraju: muškarac u dominu daje smiješan dojam. U tome se pokazuje genij naroda. Ljudi koji žele sakriti svoju sreću mogu ići na ples u Operu a da na nj ne dođu, a maske koje su bezuvjetno prisiljene da uđu, odmah odlaze. Najzabavniji prizor, čim se otvori ples, pruža gužva na vratima što je stvara val ljudi koji odlaze i sudaraju se s onima koji dolaze. Zakrabuljeni su dakle muškarci ili ljubomorni supruzi koji dolaze uhoditi svoje žene ili muževi koji imaju kakvu ljubavnu pustolovinu pa neće da ih uhode njihove žene: oba ta položaja jednako izazivaju smijeh.

Tako je toga mladića, a da nije ni znao, kao ubojica slijedila neka debela i kratka maska, koja se valjala kao kakva bačva. Za svakoga stalnog gosta Opere ovaj je domino odavao kakva upravnog činovnika, mjenjačkog agenta, bankara, bilježnika, ukratko nekog građanina koji sumnja u svoju nevjernu ženu. U visokom društvu nitko zaista ne trči za dokazima koji bi ga mogli poniziti. Već je više krabulja jedna drugoj smijući se pokazalo ovu nakaznu ličnost, druge su je oslovile, neki su joj se mladići rugali. Širina njezinih pleća i njezino držanje pokazivalo je očiti prezir za ova beznačajna zadirkivanja. Ona je išla kamo ju je vodio taj mladić, kao progonjeni vepar koji ne mari za tanad što mu zuji oko ušiju, ni za pse što za njim laju.

Premda bi se na prvi pogled bilo moglo činiti da su oni koji su došli radi užitka kao i oni koji su došli zbog zabrinutosti obukli isto odijelo, onu glasovitu venecijansku crnu odjeću, i mada je sve na plesu u Operi isprepleteno; različiti se krugovi od kojih se sastoji pariško društvo među sobom nalaze, prepoznavaju i

promatraju. Neki upućeni imaju tako jasne pojmove da im je ta nečitljiva knjiga interesa čitljiva kao kakav zanimljiv roman. Za stalne goste ovaj dakle čovjek nije mogao ići za kakvom ljubavnom pustolovinom, jer bi tada zacijelo nosio kakav dogovoreni crveni, bijeli ili zeleni znak koji odaje već odavno pripravljenu sreću. Nije li se radilo o nekoj osveti?

Kad su vidjele masku koja je tako izbliza slijedila toga mladića – miljenika žena, neke su dangube ponovo svratile svoju pozornost na ono lijepo lice na koje je užitak stavio božansku aureolu. Mladić ih je interesirao: što je više hodao amo-tamo, to je veću radoznalost pobuđivao. Sve je kod njega uostalom ukazivalo na to da je navikao na otmjen život. Prema nekom kobnom zakonu za naše doba, jedva postoji kakva bilo fizička bilo moralna razlika između najotmjenijega, najbolje odgojenoga sina koga vojvode i pera i ovoga dražesnog mladića kojega je još nedavno usred Pariza davila bijeda svojim željeznim rukama. Ljepota i mladost su kod njega mogle sakriti duboke ponore, kao i kod mnogih mladića koji hoće da igraju kakvu ulogu u Parizu a nemaju potrebnog kapitala za svoje zahtjeve i koji svaki dan stavljaju na kocku sve za sve, žrtvujući bogu kojemu se u ovom kraljevskom gradu najviše umiljavaju: slučaju. Ipak su njegovo odijelo i njegovo držanje bili besprijekorni, hodao je po klasičnom parketu foajea kao stalan gost Opere. Tko nije opazio da tamo kao i na svim mjestima Pariza postoji neki način držanja koje odaje tko si, šta radiš, odakle dolaziš i šta hoćeš?

– Krasna li mladića! Ovdje se čovjek može okrenuti da ga vidi – reče neka maska u kojoj su stalni plesni gosti prepoznali otmjenu gospođu.

– Ne sjećate li ga se? – odgovori joj muškarac koji joj je dao ruku. – A gospođa vas je du Châtelet upoznala s njim...

– Šta? To je ljekarnikov sin u koga se bila zaljubila i koji je postao novinarom, ljubavnikom gospođice Coralije?

– Ja sam mislio da je suviše duboko pao a da bi ikada mogao opet isplivati na površinu i ne razumijem kako se može opet pojaviti u pariškom društvu – reče grof Siksto du Châtelet.

– Izgleda kao knez – reče maska – i nije mu to dala ona glumica s kojom je živio. Moja nećakinja, koja ga je otkrila, nije ga znala tako udesiti. Voljela bih upoznati ljubavnicu toga Sargina. Recite mi nešto iz njegova života što bi mi omogućilo da ga uznemirujem.

Ovaj je par, koji je mladića slijedio šapćući, tada oštro promatrala maska širokih ramena.

– Dragi gospodine Chardon – reče prefekt Charente primajući gizdelina za ruku – dopustite mi da vas upoznam s jednom osobom koja se želi ponovo s vama upoznati...

– Dragi grofe Châtelet – odgovori mladić – upravo me ta osoba poučila kako je smiješno ime koje mi dajete. Kraljev mi je ukaz vratio ime Rubempré, ime mojih predaka po majci. Premda su novine javile ovu činjenicu, ona se tiče tako neznatne ličnosti, te se ne stidim da na nju podsjetim svoje prijatelje, svoje neprijatelje i ravnodušne: vi se ubrojite među one koje hoćete, ali sam siguran da ćete odobriti mjeru koju mi je savjetovala vaša žena kad je još bila samo gospođa de Bargeton.

Ovaj je fini žalac nasmijao markiza, a kod prefekta Charente izazvao je nervozno drhtanje.

– Reći ćete joj – nadoda Lucien – da ja sad nosim crveni grb s bijesnim bikom od

srebra na zelenom polju.

– Srebrnoga bika... – ponavljao je Châtelet.

– Gospođa će vam markiza objasniti, ako ne znate, zašto je ovaj stari grb nešto bolje nego komornički ključ i carske zlatne pčele koje se nalaze na vašem, i to na veliku žalost gospođe Châtelet, rođene Nègrepelisse d'Espard... – živo reče Lucien.

– Budući da ste me prepoznali, ne mogu vas više uznemirivati, i ne bih vam mogla objasniti do koje me mjere zanimate – reče mu tiho markiza d'Espard čudeći se njegovoj bezobraštini i sigurnosti koju je taj od nje nekad prezreni čovjek stekao.

– Dopustite mi onda, gospođo, da sačuvam jedinu mogućnost koju imam da zaokupljam vaše misli, ostavite me u ovoj tajanstvenoj polusjeni – reče on sa smiješkom kao onaj čovjek koji neće sigurnu sreću izvrgavati pogibli.

Markiza nije mogla suzdržati malu naglu kretnju kad je osjetila da ju je, prema jednome engleskom izrazu, Lucienova pravilnost presjekla.

– Čestitam vam zbog promjene staleža – reče grof du Châtelet Lucienu.

– A ja primam čestitku kao što mi je izričete – odvrati Lucien i pozdravi markizu s neizmjernom draži.

– Naduvenac! – reče tiho grof gospođi d'Espard. – Konačno je osvojio svoje pretke.

– Kad je naduvenost kod mladića upravljena protiv nas, gotovo uvijek ukazuje na neku osobu koja vrlo visoko stoji, jer među nama ona ukazuje na nesreću. Stoga bih voljela poznati onu od naših prijateljica koja je ovu lijepu pticu uzela pod svoju zaštitu. Možda bih tada našla mogućnost da se večeras zabavljam. Moj je anonimni list bez sumnje zloba koju je spremila neka moja suparnica, jer je u njemu govora o ovom mladiću; njegovu mu je bezobraštinu po svoj prilici netko diktirao: uhodite ga. Ja ću uzeti ruku vojvode de Navarreinsa, pa ćete me opet lako moći naći.

U onom se trenutku kad je gospođa d'Espard htjela osloviti svoga rođaka tajanstvena maska postavi između nje i vojvode da joj šapne u uho:

– Lucien vas ljubi, on je pisac pisamca; vaš je prefekt njegov najveći neprijatelj, pa zar se onda mogao pred njim izjasniti?

Neznanac se udalji i ostavi gospođu d'Espard u dvostrukom iznenađenju. Markiza nije poznavala nikoga na svijetu koji bi bio kadar igrati ulogu ove maske. Bojala se stupice pa sjedne i sakrije se. Grof Siksto du Châtelet, kojemu je Lucien skratio naslov za ono njegovo častohlepno »du« svakako s namjerom koja je mirisala na dugo smišljanu osvetu, slijedio je izdaleka ovoga gizdelina. Uskoro se sastane s nekim mladićem kojemu je, kako je mislio, mogao govoriti od srca k srcu.

– No, Rastignac, jeste li vidjeli Luciena? Potpuno se promijenio u držanju i u mišljenju.

– Da sam tako lijep mladić kao on, ja bih bio još bogatiji od njega – odgovori mladi rasipnik laganim ali finim tonom koji je izražavao vedru šalu.

– Ne – šapne mu u uho krupna maska i vrati mu sto puta milo za drago tonom kojim je izrekao ovu jednu jedinu riječ.

Kako Rastignac nije bio takav čovjek da proguta uvredu, ostao je kao gromom ošinut i dao se odvesti k prozoru nekom željeznom rukom koje se nije mogao otresti.

– Vi mladi pjetliću iz kokošinjca mame Vauquer, kojemu je nedostajalo srčanosti da zgrabi milijune tate Taillefera kad je već najveći dio posla bio gotov, za vašu ličnu sigurnost znajte ovo: ako se ne budete prema Lucienu vladali kao prema bratu koga

volite, vi ste u našim rukama, a mi nismo u vašima. Šutnja i odanost! Inače ću se ja umiješati u vašu igru i srušit ću vaše kegle. Lucien de Rubempré se nalazi pod zaštitom najveće današnje sile – crkve. Birajte između života i smrti. Vaš odgovor?

Rastignacu se vrtjelo u glavi kao čovjeku koji je zaspao u šumi i probudio se pokraj izgladnjele lavice. Bojao se, ali je bio bez svjedoka: u takvim prilikama i najodvažnije ljude hvata strah.

– Samo on može znati i usuditi se... – reče za sebe poluglasno.

Maska mu stisne ruku kako bi ga spriječila da svrši svoju rečenicu.

– Postupajte kao da je to on – reče.

Rastignac se vladao kao milijunaš na otvorenoj cesti koji je vidio kako razbojnik nišani na nj: predao se.

– Moj dragi grofe – reče on du Châteletu kad se vratio k njemu – ako vam je stalo do vašeg položaja, postupajte s Lucienom de Rubempréom kao s čovjekom koga ćete jednoga dana vidjeti na mnogo višem položaju no što je vaš.

Maski je izbjegla jedna kretnja zadovoljstva, i ona opet pođe Lucienovim tragom.

– Moj dragi, vrlo ste brzo promijenili svoje mišljenje o njemu – odgovori s pravom začuđeni prefekt.

– Jednako tako brzo kao oni koji sjede u centru a glasaju, s desnicom – odgovori Rastignac tome prefektu-narodnom zastupniku koji još prije nekoliko dana nije glasovao za vladu.

– Ima li još danas mišljenja? Postoje samo interesi – upadne des Lupeaulx, koji ih je slušao. – O čemu se radi?

– O gospodinu de Rubempréu, koga mi Rastignac želi prikazati kao neku ličnost – reče narodni poslanik generalnom tajniku.

– Moj dragi grofe – odgovori mu ozbiljno des Lupeaulx – gospodin de Rubempré je vrlo zaslužan mladić i ima tako dobro zaleđe da bih bio presretan kad bih s njime opet mogao sklopiti poznanstvo.

– Tu će brzo pasti u osinjak razvratnika našega doba – reče Rastignac.

Tri su se sugovornika okrenula prema kutu u kojem je stajalo nekoliko književnika, više-manje slavnih ljudi, i nekolicina razvratnika. Ova su gospoda iznosila svoje primjedbe, svoje dosjetke i zlobne šale pokušavajući se zabavljati i očekujući kakvu zabavu. U ovoj zbrda-zdola sastavljenoj skupini bilo je ljudi s kojima je Lucien dolazio u dodir, a oni su pod prividno lijepim postupcima prema njemu skrivali rđave namjere.

– No, Luciene, moje dijete, moj ljubimče, opet smo se potkožili, okrpali. Odakle dolazimo? Opet smo pomoću darova iz Florinina budoara uzjahali na konja? Vrlo dobro, moj mladiću! – reče mu Blondet puštajući Finotovu ruku da prijateljski obuhvati Luciena oko struka i da ga pritisne na svoje srce.

Andoche Finot je bio vlasnik jednoga časopisa u kojemu je Lucien gotovo besplatno radio, a Blondet ga je obogaćivao svojom suradnjom, svojim razborom, svojim mudrim savjetima i dubinom svojih pogleda. Finot i Blondet su oličavali Bertranda i Ratona, s tom razlikom što je La Fontainova mačka konačno opazila da je varaju, dok je Blondet, premda je znao da ga vara, Finotu dalje služio. Ovaj sjajni condottiere pera morao je zaista biti dugo rob. Finot je sakrivao surovu volju pod nezgrapnim vanjskim oblicima, pod pospanom bezobraznom glupostí, koja je toliko bila presvučena tako tankim slojem duha kao što je kruh nadničara namazan tankom

naslagom češnjaka. On je znao spremiti u svoj ambar sve ono što je napabirčio – ideje i škude – po poljima nesređenoga života kakav provode književnici i političari.

Blondet je na svoju nesreću plaćao svojom snagom za svoje mane i za svoju lijenost. Kako je uvijek zapadao u nevolje, on je pripadao onoj vrsti odličnih ljudi koji sve mogu za sreću drugih a ništa ne mogu za svoju, onim Aladinima koji dopuštaju da netko posudi od njih svjetiljku. Ovi divni savjetnici imaju oštrouman i valjan duh kad ga ne muči lični interes. Kod njih radi mozak a ne mišica. Odatle ona nestalnost njihova značaja i odatle onaj prijekor kojim ih satiru slabiji duhovi. Blondet je dijelio svoju novčarku s drugom kojega je dan prije uvrijedio, jeo je, pio i spavao s onim kojega je sutradan kanio zadaviti. Ovi su zanimljivi paradoksi opravdavali sve. Kako je cijeli svijet shvaćao kao šalu, ni sam nije htio da ga shvaćaju ozbiljno. Bio je mlad, omiljen, gotovo slavan, sretan, pa se nije kao Finot brinuo za to da stekne potreban imutak za stare dane.

Najveća je možda hrabrost u ovaj čas bila potrebna Lucienu da odbrusi Blondetu kao što je odbrusio gospođi d'Espard i Châteletu. Ali su kod njega nažalost užici taštine spriječili djelovanje ponosa, koji je sigurno začetnik mnogih velikih djela. Njegova je taština slavila slavlje u pređašnjem susretu: pokazao se bogat, sretan i pun prezira prema onim dvjema osobama koje su ga prezrele kad je bio siromašan i bijedan. Ali zar je pjesnik, kao neki stari diplomat, mogao bezobzirno napasti dvojicu takozvanih prijatelja koji su ga primili u nuždi, kod kojih je spavao u vrijeme svoje nevolje? Finot, Blondet i on su se zajedno ponizivali, oni su slavili orgije koje nisu samo proždirale novac njihovih vjerovnika. Kao oni vojnici koji ne znaju svoju hrabrost upotrijebiti na pravom mjestu, Lucien je tada učinio ono što radi mnogo ljudi u Parizu: on se ponovo osramotio, jer je prihvatio Finotovu ruku i nije odbio Blondetcvo milovanje.

Tko se bavio novinarstvom, ili tko se još njime bavi, dolazi u krutu nuždu da pozdravlja ljude koje prezire, da se smiješi svome najvećem neprijatelju, da trpi najsmradnije prostote, da prlja sebi prste ako hoće da svojim napadačima plati milo za drago. Čovjek se navikava na to da gleda kako se čini zlo, da ga propušta; najprije odobrava, a na koncu ga i sam čini. S vremenom se duša umanjuje, jer je prlja sramotni i neprestani kompromis, pokretač plemenitih misli rđa, šarke se banalnosti troše i okreću se same od sebe. Alcesti postaju Filintima, značajevi slabe, talenti se kvare, vjere u lijepa djela nestaje. Takav koji se nekad htio ponositi svojim napisanim stranicama rasipa svoju snagu na jadne članke za koje ga njegova savjest prije ili kasnije prekorava kao za isto toliko rđavih djela. Bili su došli, kao što se dogodilo kod Lousteaua i Vernoua, da postanu veliki pisci, a postali su nemoćni novinari. Stoga se ne mogu dovoljno pohvaliti oni u kojih je značaj na visini njihova talenta: ljudi d'Arthezova kova, koji znaju sigurno hodati po liticama književnoga života.

Lucien nije znao što da odgovori na Blondetovo laskanje, jer je njegov duh na Luciena neodoljivo zavodnički djelovao, i on je kao razvratnik sačuvao svoju vlast nad svojim učenikom, a osim toga je zbog svog ljubavnog odnosa s groficom de Montcornet zauzimao visok položaj u otmjenom društvu.

– Jeste li baštinili od kakvoga ujaka? – upita ga Finot s podrugljivim izrazom lica.

– Ja sam počeo, kao i vi, sistematski izrabljivati glupake – odgovori Lucien jednakim tonom.

– Gospodin jamačno ima kakav časopis, kakve novine? – upita Andoche Finot

bezobrazno naduveno kao izrabljivač prema onome koga izrabljuje.

– Imam nešto bolje – odvrati Lucien, jer mu je taština, koju je povrijedila neprirodna nadmoć glavnog urednika, povratila svijest o njegovom novom položaju.

– A što vi imate, moj dragi?...

– Imam stranku.

– Postoji li Lucienova stranka? – upita Vernou smiješeći se.

– Finot, ovaj te dječak daleko pretekao, to sam ti i prorekao. Lucien ima talenta, nisi znao s njim dobro postupati, nego si ga mučio. Pokaj se, ti surovi klipane! – poviče Blondet.

Blondet je bio lukav kao lija i nazrijevao je u Lucienovu govoru, kretnjama i licu više od jedne tajne. Premda ga je ublaživao, znao mu je upravo tim riječima stezati podbradnjak uzde. Htio je doznati razloge zašto se Lucien vratio u Pariz, njegove namjere i sredstva za život.

– Klekni na koljena pred ovom moći koju nikad nećeš imati, ma bio ti sto puta Finot – nastavi on. – Pripusti gospodina, i to smjesta, u broj jakih ljudi kojima pripada budućnost. On je naš! Duhovit je i lijep: ne smije li i on uspjeti prema onoj tvojoj: quibuscumque viis[5]. Evo ga pred nama u njegovoj milanskoj bojnoj opremi, sa snažnim napola izvučenim bodežom i razvijenom zastavom. – Boga ti, Luciene, a gdje si omaknuo ovaj krasni prsluk? Samo ljubav može naći takva sukna. Imamo li stan? Ovaj čas mi je potrebno znati adrese svojih prijatelja, ne znam gdje ću noćas spavati. Finot me je pod prostačkom izlikom da će imati ljubavni doživljaj za noćas bacio van.

– Moj dragi – odgovori Lucien – provodim u životu aksiom s kojim je čovjek siguran da će mirno živjeti: Fuge, late, tace. Ostavljam vas.

– Ali ja ne ostavljam tebe dok mi ne platiš onaj sveti dug, onu malu večeru! Hm? – reče Blondet, koji je suviše volio dobro omastiti brkove i koji se dao častiti kad je bio prazne kese.

– Kakvu večeru? – upita Lucien s nestrpljivom kretnjom.

– Ne sjećaš li se? Evo po tome prepoznajem kad nekom prijatelju dobro pođe: sve zaboravlja.

– Zna on što nam je dužan, jamčim za njegovo srce – reče Finot prihvaćajući Blondetovu šalu.

– Rastignac – reče Blondet hvatajući za ruku ovoga mladoga rasipnika upravo kad je došao do gornjega kraja foajea u blizinu stupa gdje su stajali tobožnji prijatelji – radi se o večeri: ta i vi ćete biti s nama... ako gospodin – nastavi on ozbiljno pokazujući na Luciena – ne bude i nadalje poricao taj dug časti: on je to kadar.

– Gospodin de Rubempré, jamčim, nije kadar da to učini – reče Rastignac, misleći na sasvim nešto drugo nego na obmanjivanje.

– Evo Bixioua – usklikne Blondet – on će također doći, bez njega nije ništa potpuno. Bez njega mi ni šampanjac ne razvezuje jezik, i sve mi je bljutavo, pa i najbolje šale.

– Moji prijatelji – reče Bixiou – vidim da ste se okupili oko čuda dana. Naš dragi Lucien obnavlja Ovidijeve Metamorfoze. Kao što su se bogovi pretvarali u rijetko povrće i druge stvari da zavedu žene, tako se naš Chardon pretvorio u plemića da zavede... koga?... Charlesa X! Moj dragi Luciene – reče on primajući ga za dugme njegova kaputa – kad novinar postane veliki gospodin, zaslužuje lijepu mačju deraču.

Na njihovu mjestu – reče taj nemilosrdni šaljivac pokazujući na Finota i Vernoua – ja bih te načeo u njihovim malim novinama, ti bi im donio stotinjak franaka: deset stupaca dobrih dosjetaka.

– Bixiou – reče Blondet – ugostitelj nam je svet dvadeset četiri sata prije gozbe i dvanaest sati poslije nje: naš dični prijatelj daje nam večeru.

– Kako! Kako! – nastavi Bixiou – a što je potrebnije nego jedno veliko ime sačuvati od zaborava i obdariti darovima ubogo plemstvo talentiranoga čovjeka? Luciene, ti uživaš poštovanje štampe, kojoj si bio najljepši ukras, a mi ćemo te podupirati. – Finot, nekoliko redaka u uvodnom članku! – Blondet, jedan lukav člančić na četvrtoj stranici tvojih novina! Najavimo da je izašla najbolja knjiga našega doba: »Strijelac Karla IX«. Zamolimo Dauriata da nam izda »Ivančice«, ove božanske sonete francuskoga Petrarke. Podignimo svoga prijatelja na štitu štampanoga papira koji stvara i uništava slavu.

– Ako hoćeš večeru – reče Lucien Blondetu da se otrese ove skupine koja je postajala sve većom – čini mi se da nije trebalo da upotrijebiš hiperbolu ni parabolu sa svojim starim prijateljem, kao da je on kakva budala. Sutra navečer kod Lointiera – reče živahno kad je vidio kako dolazi neka žena prema kojoj se požurio.

– Oh! Oh! Oh! – reče Bixiou podrugljivo mijenjajući glas kod svakoga usklika, kad mu se činilo da prepoznaje masku prema kojoj je Lucien išao – to zaslužuje da se potvrdi.

I on je slijedio taj lijepi par, prestigao ga i promotrio ga oštrim pogledom, te se vratio na veliko zadovoljstvo svih ovih zavidnika koji su htjeli znati odakle dolazi promjena Lucienovih novčanih sredstava.

– Moji prijatelji, vi već odavna poznate sreću gospodina de Rubempréa – reče im Bixiou. – To je nekadašnji des Lupeaulxov »štakor«.

Sada je već zaboravljena izopačenost, koja je još u početku ovoga stoljeća bila vrlo raširena, a sastojala se u raskoši »štakora«. »Štakorom« – ta je riječ u tom smislu već zastarjela – zvala se djevojčica od deset do jedanaest godina, statistica u nekom kazalištu, naročito u Operi, koju su neki razvratnici odgojili za opačinu i besramnost. »Štakor« je bio nekakav paklenski paž, ulično derište kojemu su se opraštali svi uspjeli pothvati. »Štakor« je mogao sve uzeti, čovjek ga se morao čuvati kao opasne životinje, on je unosio u život elemenat veselosti kao nekoć Scapin, Sganarelle i Frontin u nekadašnju komediju. »Štakor« je bio suviše skup: nije donosio ni časti ni koristi ni užitka. Mode »štakora« je tako potpuno nestalo da je danas malo ljudi znalo tu intimnu pojedinost otmjenoga života prije restauracije, sve do trenutka kad su neki pisci ponovo uzeli »štakora« kao novu temu.

– Kako! Zar bi nam Lucien, koji je ubio Coraliju, oteo Torpillu? – upita Blondet.

Kad je maska s atletskim oblicima čula to ime, nehotice se trgla. To je Rastignac opazio, premda je trzaj bio prikriven.

– To nije moguće! – odgovori Finot. – Torpille nema ni prebijene pare da bi je komu dala: ona je od Florine posudila tisuću franaka, kako mi je rekao Nathan.

– Oh, gospodo, gospodo!... – reče Rastignac pokušavajući braniti Luciena protiv tako ogavnih podvala.

– Onda je – usklikne Vernou – nekadašnji uzdržavani Coralijin ljubavnik postao tako krepostan?...

– Oh, baš mi tih tisuću franaka – reče Bixiou – dokazuju da naš Lucien živi s

Torpillom...

– Kako nenadoknadiv gubitak trpi elita književnosti, znanosti, umjetnosti i politike! – reče Blondet. – Torpille je jedina raspuštena djevojka od koje se može izgraditi lijepa kurtizana: nikakva obrazovanost nije je pokvarila, ne zna ni čitati ni pisati: ona bi nas razumjela. Mi bismo svojoj epohi darovali jedan od onih prekrasnih aspazijanskih likova bez kojih nema velikoga stoljeća. Vidite kako gospođa du Barry dobro pristaje XVIII vijeku, Ninon de Lenclos XVII, Marion de Lorme XVI, Impéria XV, Flora Rimskoj republici, koju je ona izabrala za svoju baštinicu, i koja je njezinom ostavštinom mogla isplatiti svoj državni dug. Šta bi bio Horacije bez Lidije, Tibul bez Delije, Katul bez Lezbije, Propercije bez Cintije, Demetrije bez Lamije, koja još i danas sačinjava njegovu slavu?

– Kad Blondet u foajeu Opere govori o Demetriju, suviše mi se čini kao članak iz Débatsa – šapne Bixiou u uho svome susjedu.

– I bez svih ovih kraljica što bi bilo carstvo Cezara? – nastavljao je i dalje Blondet. – Laïs i Rodopa su Grčka i Egipat. Sve su uostalom poezija onih vjekova u kojima su živjele. Ova poezija, koja nedostaje Napoleonu, jer je njegova udovica, velika armija, kasarnska šala – nije nedostajala revoluciji, koja je imala gospođu Tallien! Sada u Francuskoj, gdje se radi o tome tko će zasjesti na prijesto, stoji zaista prazan prijesto. Mi svi možemo stvoriti jednu kraljicu. Ja bih sâm Torpilli bio dao tetku, jer je njezina majka suviše vjerodostojno umrla na polju sramote: du Tillet bi joj bio platio hotel, Lousteau kočiju, Rastignac sluge, des Lupeaulx kuhara, Finot šešire (Finot se nehotice trgnuo kad je iz neposredne blizine dobio ovaj ubod), Vernou bi joj bio pravio reklame, Bixiou opskrbljivao svojim dosjetkama! Plemstvo bi bilo došlo da se zabavlja kod naše Ninone, i k njoj bismo bili primamili umjetnike pod prijetnjom ubitačnih članaka. Ninon II bi bila divno besramna, neizmjerno raskošna. Ona bi imala svoje nazore. Kod nje bi se bilo čitalo koje zabranjeno dramsko remek-djelo, koje bi se bilo dalo u nuždi izričito sastaviti. Ona ne bi bila postala liberalka, jer je kurtizana bitno monarhistički nastrojena. Ah, koliki gubitak! Ona bi bila morala grliti cijelo jedno stoljeće, a ljubi samo jednoga malog mladića! Lucien će od nje načiniti kakva lovačkog psa!

– Nijedna od ženskih velesila koju spominješ nije gacala po ulici – reče Finot – a ovaj se lijepi »štakor« valjao po blatu.

– Kao ljiljanova sjemenka u nagnojenoj zemlji – odvrati Vernou – ona se tamo uljepšala, tamo je procvala. Odatle dolazi njezina premoć. Nije li netko morao sve upoznati, da stvara smijeh i veselje koji prianjaju o sve?

– Ima pravo – reče Lousteau, koji je do sada bez riječi promatrao. – Torpille se zna smijati i nasmijavati. Ova znanost velikih pisaca i velikih glumaca pripada onima koji su proniknuli u sve društvene dubine. U osamnaestoj godini ova je djevojka spoznala najveće obilje i najnižu bijedu, sve ljude na svim stepenima. Ona drži u rukama kao neki čarobni štapić kojim odvezuje brutalne požude što su ih tako silovito potisnuli ljudi koji još imaju srca premda se bave politikom ili znanošću, književnošću ili umjetnošću. Nema žene u Parizu koja bi mogla kao ona reći životinji u čovjeku: »Iziđi!« i životinja ostavlja svoju jazbinu i valja se u razuzdanosti; ona te stavlja k stolu koji se sve savija od obilja, ona ti pomaže piti, pušiti. Ukratko, ta je žena ona sol koju je opjevao Rabelais i koja, kad se posipa po travi, oživljuje je i uzdiže je sve do divnih krajeva umjetnosti: njezina odjeća širi nečuvene krasote, njezini prsti u pravo

vrijeme rasipavaju drago kamenje, kao što njezina usta rasipaju smiješak, ona daje svakoj stvari smisao onoga časa, njezin govor vrvi od duhovitih dosjetalka, ona poznaje tajnu onomatopeje u najljepšim bojama, ona...

– Ti si profućkao pet franaka tvoga feljtona – reče Bixiou prekidajući Lousteaua; – Torpille je beskonačno nešto bolje nego to sve: vi ste manje-više svi bili njezini ljubavnici, a nijedan od vas ne može reći da mu je ona bila ljubavnica, ona vas uvijek može imati, a vi nju nećete nikada. Vi silom provaljujete njezina vrata, vi je morate moliti za kakvu uslugu...

– Oh, ona je plemenitija nego razbojnički poglavica koji dobro obavlja svoj posao, i odanija nego najbolji školski drug – reče Blondet; – čovjek joj može povjeriti svoju kesu i svoju tajnu. Ali ono što bi me potaklo da je izaberem za kraljicu, jest njezina burbonska ravnodušnost za palog ljubimca.

– Ona je, kao i njezina majka, mnogo preskupa – reče des Lupeaulx. – Lijepa Holanđanka bi bila progutala dohotke toledskog nadbiskupa, ona je pojela dva bilježnika...

– I hranila Maxima de Traillesa kad je bio paž – reče Bixiou.

– Torpille je suviše skupa, kao Rafael, kao Carême, kao Taglioni, kao Lawrence, kao Boulle, kao što su bili preskupi svi genijalni umjetnici... – reče Blondet.

– Nikada Estera nije izgledala kao otmjena žena – reče tada Rastignac pokazujući na masku kojoj je Lucien davao ruku. – Ja bih se kladio za gospođu de Sérizy.

– Nema sumnje – usklikne du Châtelet – i imovina se gospodina de Rubempréa objašnjava.

– Ah, crkva zna izabrati svoje levite. Kako bi bio krasan tajnik kakve ambasade! – reče des Lupeaulx.

– To više – nastavi Rastignac – što je Lucien talentiran čovjek. Ova su gospoda o tome doživjela ne jedan dokaz – doda on promatrajući Blondeta, Finota i Lousteaua.

– Da, taj je dječak tako skrojen da će daleko doći – reče Lousteau, koji se izjedao od zavisti – to više što ima ono što mi nazivamo »nezavisnost u idejama«.

– Ti si ga načinio takvim kakav jest – reče Vernou.

– Dobro – odvrati Bixiou promatrajući des Lupeaulxa – pozivam se na sjećanje gospodina generalnog tajnika i izvjestitelja za molbe, ova je maska Torpille, kladim se za jedna večeru...

– Primam okladu – reče du Châtelet, jer je želio doznati istinu.

– Hajde, des Lupeaulx – reče Finot – nastojte prepoznati uši svoga bivšega štakora.

– Nije potrebno počinjati zločin protiv povrede maske – odvrati Bixiou. – Torpille i Lucien će se vratiti k nama kad budu opet prošli foajeom. Obvezujem se tada da ću vam dokazati da je to ona.

– Opet je dakle isplivao na površinu naš prijatelj Lucien? – reče Nathan, koji se pridruži skupini – a ja sam mislio da se vratio u Angoulême da tamo završi svoj život. Je li otkrio kakvu tajnu protiv vjerovnika?

– On je učinio ono što ti nećeš tako brzo – odgovori Rastignac – sve je platio.

Krupna je maska kimajući glavom potvrđivala.

– Kad muškarac u njegovoj dobi postane uredan čovjek, ode stranputicom, nema više smionosti, postaje rentijer – nastavi Nathan.

– Oh, taj će uvijek ostati veliki gospodin, uvijek će imati visoke misli, koje će ga izdizati iznad tobože nadmoćnih ljudi – odgovori Rastignac.

U ovaj čas su novinari, gizdelini i dangube – svi promatrali ovaj dražesni predmet njihove oklade, kao što trgovci konjima promatraju konja na prodaju. Ovi suci koji su ostarjeli u upoznavanju pariške pokvarenosti, sve sami ljudi odličnoga duha, a opet na različitom području, svi jednako pokvareni, jednako razvratni, svi neobuzdanog častoljublja, navikli na to da sve pretpostavljaju, da sve pogađaju, žarko su uprli oči u jednu maskiranu ženu, koju nitko nije mogao odgonetnuti osim njih. Jedino su oni i neki stalni gosti na plesu u Operi mogli prepoznati pod dugim mrtvačkim pokrovom onoga domina, pod kukuljicom, pod visećim ogrtačem, pod kojima nije moguće prepoznati ženu, oblinu oblika, osobitost držanja i koraka, kretnje bokova, držanje glave i sve one pojedinosti koje obične oči ne mogu zamijetiti, a bile su lako vidljive njihovima. Usprkos ovoj bezobličnoj vanjštini, oni su dakle mogli prepoznati najdirljiviji prizor, onaj prizor što ga pruža oku žena koju oživljuje istinska ljubav. Bila to Torpille, vojvotkinja de Maufrigneuse ili gospođa de Sérizy, zadnja ili prva prečka na društvenoj ljestvici, ovo je biće svakako bilo divan stvor, vizija sretnih snova. Ovi stari mladići jednako kao i oni mladi starci tako su se uzbudili da su zavidjeli Lucienu na divnoj prednosti toga preobražaja žene u božicu. Maska je stajala tamo kao da je bila sama s Lucienom, i za tu ženu nije više postojalo onih deset tisuća osoba, nije bilo više one teške atmosfere pune prašine, ne! Ona je stajala pod božanskim svodom ljubavi kao što Rafaelove madone stoje pod zlatnom ovalnom aureolom. Ona nije osjećala da su je gurali laktovima, |plamen njezina pogleda probijao je kroz rupe maske i spajao se s Lucienovim očima, pa se čak činilo da i drhtanje njezina tijela potječe od same kretnje njezina prijatelja. Odakle dolazi taj plamen koji obasjava zaljubljenu ženu i odlikuje je iznad sviju? Odakle dolazi ona vilinska lakoća koja, kako se čini, mijenja zakone teže? Je li to duša koja izlazi napolje? Ima li sreća fizičke snage?

Nevinost djevice i draži djetinjstva izbijali su iz domina. Premda su ova dva bića bila odvojena, čak su i u hodu nalikovala na one skupine Flore i Zefira koje su najvještiji kipari umjetnički isprepleli. No to je bilo više nego kiparstvo, više nego najveća umjetnost: Lucien i njegov lijepi domino podsjećali su na one anđele zabavljene cvijećem i pticama koje je kist Giovannija Bellinija stavio pod slike djevice-majke. Lucien i ova žena pripadali su mašti, koja je iznad umjetnosti kao što je uzrok iznad posljedice.

Kad je ta žena, koja je zaboravila sve, bila jedan korak od te skupine, Bixiou poviče:

– Estera!

Nesretnica naglo okrene glavu kao osoba koja čuje da je netko zove. Prepozna toga zlobnoga čovjeka, i spusti glavu kao čovjek na umoru koji izdiše posljednji uzdah.

Provali smijeh, te se sve orilo i skupina se rasprši po mnoštvu kao gomila preplašenih miševa, koji s ruba nekoga puta bježe u svoje rupe. Samo se Rastignac nije udaljivao više nego što je morao, da se ne bi činilo kao da bježi pred Lucienovim blistavim pogledima, pa se mogao diviti jednako dubokim, premda skrivenim bolima jednoga i drugoga: ponajprije jadnoj Torpilli kao ošinutoj gromom, zatim nerazumljivoj maski, jedinom čovjeku ove skupine koji je ostao. Estera šapne samo riječ Lucienu u uho upravo kad su joj klecala koljena, i Lucien nestane s njome podupirući je.

Rastignac je pratio pogledom taj krasni par, zadubljen u svoje misli.

– Odakle joj to ime Torpille? – upita ga neki sumorni glas koji ga je pogodio u dubinu duše, jer nije više bio promijenjen.

– To je zaista on, i opet je izmakao... – reče Rastignac za se.

– Šuti ili ću te zadaviti – odgovori maska sasvim drugim glasom. – Zadovoljan sam s tobom, održao si svoju riječ i stoga imaš više od jedne desnice u svojoj službi. Šuti odsada kao grob, a prije nego zašutiš, odgovori mi što ću te pitati.

– Ova je djevojka tako dražesna da bi zaludila samoga cara Napoleona, i da bi zaludila čak i onoga kojega bi bilo mnogo teže zavesti: tebe! – odgovori Rastignac udaljujući se.

– Jedan časak – reče maska. – Pokazat ću ti da se moraš praviti kao da me nisi nikad nigdje vidio.

Taj čovjek skine masku. Rastignac je oklijevao jedan trenutak, jer nije ništa vidio od one ogavne osobe koju je nekad poznao u kući Vauquer.

– Vrag vam je omogućio da sve promijenite na sebi, osim vaših očiju, koje čovjek ne bi mogao nikad zaboraviti – reče mu on.

Gvozdena ga je pesnica stisnula za ruku da mu preporuči vječnu šutnju.

U tri sata ujutro des Lupeaulx i Finot nađoše rasipnika Rastignaca na istom mjestu, naslonjena na stup kod kojega ga je ostavila strašna maska. Rastignac se ispovjedio sam sebi: on je bio ispovjednik i pokajnik, sudac i okrivljeni. Dao se odvesti na doručak, i kad je došao kući, bio je dobrano pripit, ali šutljiv.

Ulica de Langlade kao i susjedne ulice nagrđuju Palais-Royal i ulicu de Rivoli. Ovaj dio najsjajnije četvrti Pariza dugo će nositi ljagu sramote koju su mu utisnute hrpe smeća staroga Pariza, na kojima su nekad stajali mlinovi. Ove uske, mračne i blatne ulice, gdje se odvijaju poslovi kojima nije stalo do njihove vanjštine, dobivaju noću tajanstvenu fizionomiju punu opreka. Svakoga tko dođe iz osvijetljenih mjesta ulice Saint-Honoré, iz ulice Neuve-des-Petits-Champs i Richelieuove ulice, u kojima se tiska neprekidno mnoštvo i u kojima sjaju remek-djela obrta, mode i umjetnosti, svakoga čovjeka kojemu nije poznat večernji Pariz mora obuzeti tužna tjeskoba kad zapadne u mrežu malih ulica koje okružuje ovo svjetlo što odsijeva do neba. Tamna sjena dolazi iza ovih bujica plinskoga svjetla. Od vremena na vrijeme jedna blijeda svjetiljka baca svoje nesigurno i nejasno svjetlo koje više ne osvjetljuje stanovite tamne ćorsokake. Prolaznici idu brzo i rijetki su. Dućani su zatvoreni, a ako je koji otvoren, daje loš dojam: to je kakva zaprljana i mračna krčma ili prodavaonica rublja u kojoj se prodaje kolonjska voda. Neka nezdrava studen zebe te za kosti. Prolazi malo kolâ. Ima neprijatnih kutova, među kojima se ističu ulica de Langlade, izlaz prolaza Saint-Guillaume, i nekoliko uglova ulica.

Općinska uprava dosad nije mogla ništa učiniti da očisti ovu veliku gubavnicu, jer je prostitucija već odavna tamo postavila svoj glavni stan. Možda je sreća za pariški svijet što se ovim uličicama ostavlja njihov gnusan izgled. Kad čovjek ovuda prolazi danju, ne može sebi zamisliti što biva noću iz ovih ulica: ovim ulicama prolaze čudna bića koja ne pripadaju nikakvu svijetu; polugole i bijele prilike stoje uz zidove, sjena je živahna. Između kućnih zidova i prolaznika šuljaju se odjeće koje hodaju i govore. Nekoja se poluotvorena vrata počnu grohotom smijati. Do uha ti dopiru onakve riječi koje su, kako kaže Rabelais, bile smrznute pa su se otopile. Iz pločnika odzvanjaju ritornele. Nije to neodređena buka, ona nešto znači: kad je hrapava, to je čovječji glas,

ali ako nalikuje na pjevanje, nema više ništa ljudsko i približava se zviždanju. Često iznenada zazviždi. Napokon pete čizama imaju nešto izazovno i porugljivo. Čovjeku se zavrti u glavi kad vidi sve ovo. Tamo su izmijenjene atmosferske prilike: čovjeku je vruće zimi a hladno ljeti.

Ali kakvo god bilo vrijeme, ova čudna priroda pruža isti prizor: tamo živi fantastični svijet Berlinčanina Hoffmanna. Ni najbolji blagajnik-račundžija ne nalazi ovdje ništa zbiljsko ako je prošao tjesnace ulica koji vode u pristojne ulice gdje ima prolaznika, dućana i svjetiljaka. Vrednija je prezira ili je besramnija nego kraljice i nego kraljevi prošlih vremena, koji se nisu bojali baviti kurtizanama, uprava ili moderna politika što se više ne usuđuju pogledati u lice ovoj rani velikih gradova. Svakako se mjere moraju mijenjati prema vremenu, a takve su mjere osjetljivije kad diraju u pojedinca i u njegovu slobodu, ali bi se možda čovjek morao pokazati širokogrudan i smion u materijalnim stvarima kao što su zrak, svjetlo i prostorije. Moralist, umjetnik i razumni upravnik požalit će za nekadašnjim drvenim galerijama Palais-Royala, gdje su se natiskavale ove ovčice koje će uvijek doći onamo kamo idu šetaoci: a nije li bolje da šetaoci idu onamo gdje su one? Što se dogodilo? Danas su najsjajniji dijelovi bulevara, ovo čarobno šetalište, zabranjeni uveče porodici. Redarstvo se nije znalo okoristiti prilikom koju su mu u tom pogledu pružili neki prolazi, tako da je moglo spasiti javnu cestu.

Djevojka koju je na plesu u Operi slomila jedna riječ stanovala je već jedan ili dva mjeseca u ulici de Langlade, u nekoj kući ružne vanjštine. Ova se građevina naslanja na zid neke ogromne kuće, loše je obojena, nema dubine, a bajoslovno je visoka. Dobiva svjetlo s ulice i prilično je slična kokošjim ljestvama. U svakom se katu nalazi jedan stan od dvije sobe. Gore vode uske stube koje su kao prilijepljene o zid i čudno su osvijetljene prozorskim zaklopcima koji izvana ocrtavaju naslon na stubama, a svaki hodnik na stubištu označuje odvodna cijev. To je najogavnija osobitost Pariza. Dućan i međusprat je tada pripadao nekom limaru. Vlasnik je stanovao u prvom katu, druga četiri kata su nastavale vrlo pristojne grizete. Vlasnik i vratarica bili su prema njima obzirni i uslužni jer je bilo teško iznajmiti tako čudno građenu kuću i na takvom mjestu. Značaj se ove četvrti objašnjava time što postoji dosta veliko mnoštvo takvih kuća koje trgovina neće i koje može upotrijebiti samo nepriznati, zloglasni i nečasni obrt.

U tri sata poslije podne vratarica, koja je vidjela kako je neki mladić u dva sata ujutro doveo kući gospođicu Esteru smrtno bolesnu, upravo se tajno svjetovala s grizetom s gornjega kata. Djevojka joj je rekla, prije nego se popela u kočiju da ide na neku zabavu, kako je nemirna radi Estere: nije je čula da se miče. Estera je bez sumnje još spavala, ali se ovaj san činio sumnjiv. Budući da je vratarica bila sama u svojoj sobici, žalila je što ne može otići gore da se raspita što se dogodilo u četvrtom katu gdje je stanovala gospođica Estera.

Upravo kad se odlučila da povjeri limarevu sinu stražu u svojoj sobici u međuspratu, koja je bila neke vrste izdubak gdje se zid malo uleknuo, jedan se fijaker zaustavio. Neki čovjek zamotan od glave do pete, u očitoj namjeri da sakrije svoje odijelo ili svoje zvanje, izađe iz njega i upita za gospođicu Esteru. Vratarica se odmah posvema umirila, šutnja i mir kod zatvorenice činili su joj se sada posve objašnjeni. Kad se posjetilac penjao stubama iznad sobice, vratarica je opazila srebrne kopče koje su krasile njegove cipele, činilo joj se da je opazila crne rese pojasa na mantiji. Sišla je

dolje i pitala je kočijaša, koji joj je bez riječi odgovarao, a vratarica je ipak razumjela.

Svećenik je pokucao. Nije dobio nikakva odgovora. Čuo je lake uzdahe i na silu je otvorio vrata ramenom, i to snagom koju mu je bez sumnje podavalo milosrđe, a koju bi međutim svatko drugi smatrao navikom. On pohita u drugu sobu i opazi pred svetom djevicom od obojene sadre jadnu Esteru kako kleči, ili bolje kako se srušila i sklopila ruke. Grizeta je izdisala. Jedna grijalica s izgorenim ugljenom govorila je o događaju ovoga strašnoga jutra, kukuljica i ogrtač domina bili su na zemlji. Krevet nije bio raspremljen. Jadni stvor, smrtno pogođen u srce, bez sumnje je sve tako ostavio kad se vratio iz Opere. Stijenj svijeće koji se skrutnuo u tekućini što ju je sadržavala zdjelica na svijećnjaku pokazivao je koliko se Estera bila zadubila u svoja posljednja razmišljanja. Rupčić natopljen suzama dokazivao je kako je iskren bio očaj ove Magdalene, koje je klasična poza bila poza bezbožne kurtizane. Ovo iskreno kajanje nasmije svećenika.

Kako je bila nespretna, kad je htjela umrijeti, Estera je bila ostavila svoja vrata otvorena a da nije računala da zrak dviju soba treba veću količinu ugljena da postane zagušljiv. Plin ugljena ju je samo omamio. Svježi zrak koji je sada prodro sa stuba postepeno ju je vraćao k svijesti, da opet osjeti svoje patnje.

Svećenik je stajao nepomično, zadubljen u svoje mračne misli, a nije ga dirala božanska ljepota te djevojke, i promatrao je njezine prve kretnje kao da je ona kakva životinja. Njegove su oči prividno ravnodušno bludjele s ovoga slomljenog tijela po svakovrsnim predmetima. Promatrao je pokućstvo ove sobe, kojoj je crveni, izglačani i hladni pod jedva .skrivao loš, izlizan sag. Staromodni krevetić od obojena drva, .optočen zastorima od žutoga pamučnog platna s crvenim ružama, jedan jedini naslonjač i dva stolca isto tako od obojena drva, presvučeni istim pamučnim platnom, a takve su također bile draperije na prozoru; tapeta je bila išarana cvijećem, ali je bila crna i masna od zuba vremena; jedan stol za šivanje od mahagonjeva drveta; kamin natrpan prostim kuhinjskim posuđem, dva načeta svežnja cjepanica; na kamenoj ploči kamina je tu i tamo bila staklenina izmiješana s nakitom, sa škarama; prljavi jastučić, bijele i namirisane rukavice, prekrasan šešir koji je bio bačen na vrč za vodu, jedan Ternaux-šal koji je začepio prozor, lijepa haljina objешena o čavao, mali tvrdi divan bez jastuka, proste kaljače i dražesne cipele, vezivo koje bi pobudilo zavist kakve kraljice, tanjuri od običnoga porculana na kojima su se vidjeli ostaci posljednjeg obroka i zatrpani priborom od kineskog srebra, te srebrnine siromašnoga Pariza; jedna košara puna krumpira i prljavog rublja, a na njemu je bila kapica od gaza; zatim jedan otvoreni i prazni loši ormar s ogledalom. Na njegovim su se policama vidjele potvrde zalagaonice: to je bila cjelokupna slika tužnih i veselih, bijednih i bogatih stvari koje su se nametale pogledu.

Da li se u ove tragove raskoši pod ovim krhotinama, u ovo kućanstvo koje je tako dobro pristajalo boemskom životu ove djevojke što je ovdje u svojem zgužvanom donjem rublju bila slomljena kao poginuli konj u svojoj ormi, pod svojim slomljenim rudom, upleten u svoje uzde, da li se u ovaj neobični prizor zamislio ovaj svećenik? Da li je sebi govorio da je ovo zalutalo stvorenje moralo biti bar nesebično, da toliko siromaštvo združuje s ljubavlju bogatoga mladića? Da li je pripisivao ovaj nered u pokućstvu neredu u njezinu životu? Da li je osjećao samilost, užas? Da li se ganulo njegovo milosrđe?

Tko bi ga bio vidio kako je tamo stajao skrštenih ruku, namrštena čela, nabranih

usana, ukočena pogleda, bio bi pomislio da je zabavljen zlobnim, pakosnim osjećajima, oprečnim mislima i kobnim osnovama. Svakako je bio neosjetljiv prema lijepim oblinama grudi koje su bile gotovo zgnječene pod težinom naprijed nagnutog gornjeg tijela i prema dražesnim oblicima čučeće Venere, koji su se vidjeli pod crnom donjom suknjom, toliko se Estera bila jako podvinula poda se. Klonulost te glave koja je, kad se gledala odostraga, pružala pogledu bijeli, meki i vitki zatiljak, lijepa smiono razvijena ramena nisu ga dirala. Nije podigao Esteru, činilo se da ne čuje njezino ganutljivo disanje, koje je odavalo povratak u život; bio je potreban grozni jecaj i strašan pogled koji je na njega bacila ova djevojka, da se on udostoji da je podigne i da je odnese u krevet s tolikom lakoćom te je to odavalo izvanrednu snagu.

– Luciene! – reče ona šapćući.

– Ljubav se vraća, onda žena nije daleko – reče svećenik s nekom gorčinom.

Sad je žrtva pariške pokvarenosti opazila odijelo svoga spasitelja i reče s djetinjim smiješkom, kad ono stavlja svoju ručicu na željeni predmet:

– Ja onda neću umrijeti a da se ne pomirim s nebom.

– Vi ćete moći okajati svoje grijehe – reče svećenik i namoči joj čelo vodom te joj dade mirisati octa iz bočice koju je našao u kutu.

–.Osjećam kako život, mjesto da me ostavlja, struji u mene – reče ona kad je primila od svećenika ove usluge i izrazila mu svoju zahvalnost neobično prirodnim kretnjama.

Ova primamljiva pantomima koju bi Gracije bile mogle igrati da zavedu posve je opravdavala nadimak ove neobične djevojke.

– Osjećate li se bolje? – upita svećenik i dade joj piti zašećerene vode.

Činilo se da ovaj čovjek pozna ovakva osebujna kućanstva, on je u njima sve razumio. Bio je kao kod kuće. Ova prednost da netko bude svuda kao kod kuće pripada samo kraljevima, raspuštenim djevojkama i lopovima.

– Kad vam opet bude potpuno dobro – nastavi ovaj neobični svećenik nakon kraće stanke – reći ćete mi koji su vas razlozi naveli da počinite svoj posljednji zločin, naime pokušaj samoubojstva.

– Moja je povijest vrlo jednostavna, moj oče – odvrati ona. – Prije tri mjeseca sam još živjela u neredu u kojem sam se rodila. Bila sam zadnji i najbesramniji stvor, a sada sam samo najnesretniji stvor na svijetu. Dopustite mi da vam ne govorim o svojoj jadnoj majci, ona je umorena...

– Nju je umorio neki kapetan u nekoj sumnjivoj kući – reče. Svećenik prekidajući svoju pokajnicu... – Poznam vaše podrijetlo i znam, ako se kojoj osobi ikad može oprostiti što je provodila besraman život, da se može vama, jer su vam nedostajali dobri primjeri.

– Nisam, žalibože, ni bila krštena, niti sam primila pouku u kojoj vjeri.

– Sve se onda može popraviti – nastavi svećenik – samo ako vaša vjera i vaše kajanje bude iskreno, bez skrivenih misli.

– Lucien i bog ispunjaju moje srce – reče ona s dirljivom bezazlenošću.

– Mogli biste reći bog i Lucien – odvrati svećenik smiješeći se. – Vi me podsjećate na svrhu moga dolaska. Nemojte izostaviti ništa što se odnosi na ovoga mladića.

– Vi dolazite zbog njega? – upita ona s izrazom ljubavi koja bi bila raznježila svakoga drugog svećenika. – Oh, on je sve slutio.

– Ne – odgovori on – vaša smrt nikoga ne zabrinjava, vaš život zabrinjava. Hajde,

objasnite mi svoje odnošaje.

– Jednom riječju – reče ona.

Jadno je djevojče drhtalo zbog osornoga svećenikova tona, ali kao žena koju već dugo nije surovost iznenadila.

– Lucien je Lucien – nastavi ona – najljepši i najbolji mladić od živih bića, ali ako ga poznate, moja će vam se ljubav činiti vrlo prirodnom. Slučajno sam ga prije tri mjeseca susrela u kazalištu Porte-Saint-Martin, kamo sam išla, jednom, kad sam imala izlaz, jer smo mi imale jedan dan slobodan u tjednu, u kući gospođe Meynardie, gdje sam bila. Lako ćete shvatiti da sam sutradan uzela dopust bez dopuštenja. Ljubav mi je obuzela srce i tako me promijenila te sama sebe više nisam poznala kad sam se vratila iz kazališta. Zgrozila sam se nad samom sobom. Nikad Lucien nije mogao ništa znati. Mjesto da mu kažem gdje živim, dala sam mu adresu onoga stana u kome je tada stanovala moja prijateljica koja je bila tako dobra te mi ga je ustupila. Kunem vam se svojom svetom riječi...

– Ne smijete se zaklinjati.

– Je li to zakletva kad vam dajem svoju svetu riječ? No, od toga sam dana radila u onoj sobi sama kao izgubljena i šivala košulje za dvadeset osam sua po komadu kako bih živjela od poštena rada. Punih mjesec dana jela sam samo krumpire da ostanem pristojna i dostojna Luciena, koji me ljubi i poštuje kao najkreposniju među najkreposnijima. Dala sam policiji propisnu izjavu da opet zadobijem svoja građanska prava, i podvrgnuli su me paski na dvije godine. Oni isti koji te vrlo lako unesu u listu sramote prave izvanredne poteškoće da te izbrišu iz nje. Sve što sam molila nebo bilo je da učvrsti moju odluku. Imat ću u travnju devetnaest godina: u ovoj dobi ima još mogućnosti... Meni se bar čini da sam se rodila tek prije tri mjeseca... Svako sam jutro molila dragoga boga i zaklinjala ga da Lusien ne dozna za moj pređašnji život. Kupila sam ovu djevicu koju vidite: molila sam je na svoj način, jer ne znam molitava, ne znam ni čitati ni pisati, nikad nisam išla u crkvu, nikad nisam vidjela dobroga boga nego samo na procesijama, iz radoznalosti.

– A šta govoriš djevici?

– Govorim joj kao što govorim Lucienu s onim zanosom duše od kojega se rasplače.

– Ah, on plače?

– Od veselja – reče ona živo. – Jadni mišić! Mi se tako dobro razumijemo kao da imamo istu dušu. On je tako mio, tako umiljat, tako nježan u srcu, u duhu i u vladanju. On kaže da je pjesnik, a ja kažem da je bog... Oprostite! Ali vi svećenici ne znate što je ljubav. Uostalom, samo mi dovoljno poznajemo muškarce da bismo cijenili jednoga Luciena. Jedan je Lucien, vidite, tako rijedak kao žena bez grijeha; i kad ga neka žena sretne, može samo njega ljubiti: eto! Ali takvu biću potrebno je biće koje je jednako njemu. Ja sam dakle htjela biti dostojna da me moj Lucien ljubi. Odatle je došla moja nesreća. Jučer su me u Operi prepoznali neki mladići koji nemaju ni toliko srca koliko tigar ima milosrđa, ali još bih se i s tigrom sporazumjela! Veo nevinosti što sam ga nosila, pao je. Njihov mi je smijeh razdirao dušu i srce. Nemojte misliti da ste me spasili, ja ću umrijeti od tuge.

– Vaš veo nevinosti?... – reče svećenik. – Vi ste dakle s Lucienom postupali s krajnjom strogosti?

– Oh, moj oče, kako mi vi, koji ga poznate, postavljate takvo pitanje! – odgovori

ona i divno mu se nasmiješi. – Bogu se čovjek ne može opirati.

– Ne hulite na boga – reče svećenik blagim glasom. – Nitko ne može biti sličan bogu, pretjeravanje slabo pristaje istinskoj ljubavi, vi još niste za svoga idola osjetili čistu i pravu ljubav. Da ste osjetili promjenu koju ste, kako se hvalite, na sebi izvršili, postigli biste kreposti koje su dar mladosti, bili biste osjetili slasti čistoće i nježnost stidljivosti, ta dva vijenca slave mlade djevojke. Vi ga ne volite.

Estera se zgrozila, što je i svećenik vidio, ali to nije uzdrmalo mir ovoga ispovjednika.

– Da, vi ga ljubite poradi sebe a ne zbog njega, poradi prolaznih užitaka koji vas očaravaju a ne poradi ljubavi kao takve. Ako ste ga se tako domogli, vi niste osjetili onu svetu jezu koja prožima biće u koje je bog utisnuo pečat divne savršenosti: jeste li mislili na to da ste ga ponizili svojim nekadašnjim nečistim životom, da ste htjeli pokvariti jedno dijete onim groznim nasladama kojima ste zaslužili onaj svoj poznati sramni nadimak? Vi ste bili nedosljedni i sebi i svojoj kratkotrajnoj ljubavi...

– Kratkotrajnoj? – ponovi ona i podigne oči.

– Kakvim da se imenom nazove ona ljubav koja nije vječna a ujedinjuje nas do groba s onim koga ljubimo?

– Ah, želim biti katolkinja – poviče ona muklim i snažnim glasom kojim bi bila dobila milost našega spasitelja.

– Može li biti ženom Luciena de Rubempréa takva djevojka koja nije primila ni krsta od crkve, ni znanja, koja ne zna ni čitati ni pisati, a niti moliti se, koja ne može ni koraka načiniti a da se pločnik ne podigne da je optuži, koja se odlikuje jedino prolaznom vrijednosti svoje ljepote, koju će možda sutra bolest odnijeti, može li takav pokvareni i poniženi stvor, koji je poznavao svoje poniženje... (bez toga znanja i s manje ljubavi prije bi vam se moglo oprostiti...) može li budući plijen samoubojstva i pakla biti njegovom ženom?

Svaka je rečenica bila kao ubod bodežom koji ju je pogađao u dubinu srca, kod svake rečenice sve su jači i jači jecaji i guste suze očajne djevojke pokazivali s kolikom je snagom prodiralo svjetlo u njezinu pamet koja je bila neuka kao pamet divljaka, u njezinu napokon probuđenu dušu, u njezino biće koje je pokvarenost bila prekrila blatnim slojem leda koji se sad topio na suncu vjere.

– Zašto nisam umrla! – To je bila jedina misao što ju je izrekla u bujici misli što su vrvjele njezinim mozgom i koje su ga izjedale.

– Draga kćerko – reče taj strašni sudac – postoji jedna ljubav koja se nikako ne može priznati pred ljudima i njezino priznanje anđeli primaju sa sretnim smiješkom.

– Koja?

– Ljubav bez nade, ljubav koja nadahnjuje život, koja usađuje u njega klicu požrtvovnosti, koja oplemenjuje sve čine mišlju da se postigne idealno savršenstvo. Da, anđeli odobravaju takvu ljubav, ona dovodi do spoznaje boga. Neprestano se usavršavati da postaneš dostojan onoga koga ljubiš, prinositi mu potajne žrtve, obožavati ga izdaleka, davati svoju krv kaplju po kaplju, žrtvovati mu svoje samoljublje, ne poznavati više ni ponosa ni srdžbe prema njemu, zatajiti mu čak okrutnu ljubomoru koju izaziva u srcu, dati mu sve što želi, pa bilo to i na vlastitu štetu, voljeti što on voli, okrenuti uvijek lice prema njemu da ga slijediš a da on i ne zna. Ovakvu bi vam ljubav bila i vjera oprostila, ona ne bi vrijeđala ni ljudske ni božje zakone i vodila bi vas drugim putem nego vaše prljave požude.

Kad je Estera čula ovu užasnu osudu koja je bila izražena jednom riječi (i to kakvom riječi! i kakvim glasom), obuzelo ju je opravdano nepovjerenje. Ova je riječ djelovala kao grom koji naviješta skoru oluju. Promatrala je ovoga svećenika i uhvatio ju je takav unutarnji grč koji hvata i najhrabrije kad se iznenada nađu pred neposrednom opasnosti. Nikakav pogled ne bi bio mogao pročitati što se sad događa u tom čovjeku. Ali čak i najodvažniji bio bi prije zadrhtao nego se ponadao kad je vidio njegove oči, koje su nekad bile sjajne i žute kao u tigra i koje je strogi život i oskudica bila prekrila onakvim velom kakav se nalazi na horizontu za vrijeme pasje vrućine: zemlja je vruća i sjajna ali je od magle mutna i nejasna pa se gotovo i ne vidi.

Upravo španjolska ozbiljnost i duboke bore što su ih iznakazile brazgotine gadnih kozica pa su izgledale kao razrovane kolotečine, ispresijecale su njegovo zelenkasto i od sunca opaljeno lice. Tvrdoća ovih crta isticala se to više što ih je kao uokviravala oskudna vlasulja svećenika koji puno ne drži do svoje osobe, ćelava crna vlasulja koja je na svjetlu izgledala crvena. Njegov atletski gornji dio tijela, njegove ruke kao u starog vojnika, njegova široka pleća i njegova jaka ramena, sve je to bilo kao u onih karijatida što su ih graditelji srednjega vijeka upotrebljavali na nekim talijanskim palačama i na koje nepotpuno podsjećaju karijatide na pročelju kazališta Porte-Saint-Martin. Čak i ljudi koji ni najmanje nisu bistra pogleda bili bi došli na to da su ovoga čovjeka samo najsvetije strasti ili zaista neobični doživljaji nagnali u krilo crkve. Zaista su ga samo najčudnovatiji događaji mogli promijeniti, ako se takva narav uopće može promijeniti.

Žene koje su provodile život koji je Estera tako žestoko odbacila zapadaju u stanje posvemašnje ravnodušnosti prema vanjskim oblicima muškarca. One su slične današnjem književnom kritičaru koji se u stanovitom pogledu može s njima usporediti i koji zapada u stanje duboke nebrige za umjetničke oblike: on je čitao toliko djela, on ih toliko vidi kako prolaze pokraj njega, toliko se naviknuo na napisane stranice, doznao je za tolike rasplete, vidio je toliko drama, toliko je napisao članaka, a da bi rekao što je mislio, toliko je puta izdao stvar umjetnosti za volju svojih prijatelja i neprijatelja, te mu se to sve napokon zgadi, ali ipak i dalje vrši svoje zvanje kao književni sudac. Potrebno bi bilo čudo da taj pisac napiše kakvo djelo, jednako kao što bi trebalo čudo da se čista i plemenita ljubav rascvate u srcu koje kurtizane.

Glas i kretnje toga svećenika koji kao da su dolazili sa Zurbaránova platna činili su se tako neprijateljski jadnoj djevojci, kojoj je oblik malo značio, te se ona manje smatrala predmetom njegove brige nego više kao potrebno sredstvo neke njegove osnove. Premda nije mogla razlikovati između laskanja koje dolazi iz ličnoga interesa i usrdnosti koja proizlazi iz milosrđa – jer čovjek mora biti dobro na oprezu da lijepe riječi prijatelja ne uzme za gotov novac – ipak se osjećala kao da je u pandžama kakve grdne goropadne ptičurine koja je dugo kružila nad njom i na koncu se na nju bacila, i u svom je strahu rekla tjeskobnim glasom:

– Ja sam mislila da svećenici imaju zadaću da nas tješe, a vi me ubijate.

Na ovaj krik nedužnosti svećenik se nehotice trgne i zaustavi: sabere se prije nego je odgovorio. Taj su se trenutak ove dvije osobe koje su se tako neobično sastale uzajamno ispod oka promatrale. Svećenik je shvatio djevojku, ali djevojka nije mogla razumjeti svećenika. On se bez sumnje odrekao neke osnove koja je prijetila jadnoj Esteri i vratio se na svoje prvobitne misli.

– Mi smo liječnici duša – reče on blagim glasom – i znamo koji lijekovi odgovaraju njihovim bolestima.

– Morate mnogo oprostiti bijedi – reče Estera.

Ona je mislila da je pogriješila, pa je spuzala s kreveta i bacila se pred noge tom čovjeku, izljubila njegovu mantiju s dubokom poniznošću i podigla prema njemu svoje zaplakane oči.

– Mislim da sam već mnogo učinila – reče ona.

– Slušajte, moje dijete: vaš je zao glas ražalostio Lucienovu porodicu. Oni se boje, i to ne bez razloga, da ćete ga odvući u neuredan život, u svijet ludosti...

– To je istina, ja sam ga dovela na ples da ga stavim u nepriliku.

– Vi ste dovoljno lijepi da bi on preko vas mogao slavlje slaviti u otmjenom društvu, pokazivati vas s ponosom i praviti vas paradnim konjem. Kad bi samo trošio svoj novac!... Ali on će trošiti svoje vrijeme i svoju snagu, izgubit će volju za lijepim životom koji mu žele pripraviti. Mjesto da jednoga dana bude ambasador, bogat, slavan, i da mu se svi dive, bit će kao oni toliki rasipnici koji su upropastili svoj talent u pariškom blatu – ljubavnik jedne razvratne žene. Vi ćete se kasnije sami vratiti u svoj pređašnji život, pošto se za kratko vrijeme uspnete u sferu otmjenosti, jer vi u sebi nemate snage koju daje dobar odgoj, snage da se oprete bludu i da mislite na budućnost. Vi isto tako nećete prekinuti sa svojim drugaricama kao što niste prekinuli s onim ljudima koji su vas jutros osramotili u Operi. Budući da su pravi Lucienovi prijatelji bili preplašeni zbog ljubavi koju ste u njemu pobudili, slijedili su njegove korake i sve su doznali. Kako ih je posve obuzeo strah, oni su me poslali k vama da ispitam vaša raspoloženja i da odlučim o vašoj sudbini. Ali premda su dovoljno jaki da uklone s puta ovoga mladića kamen spoticanja, oni su također i milosrdni. Znajte ovo, moja kćerko: osoba koju Lucien ljubi ima pravo na njihovo poštovanje kao što pravi kršćanin poštuje čak i blato gdje slučajno sja božansko svjetlo. Ja sam došao da budem kao posrednik njihove dobrotvorne misli, ali da sam vas našao posvema opaku, drsku, lukavu, pokvarenu do srži, gluhu na glas pokajanja, bio bih vas ostavio njihovoj srdžbi. Ona politička i građanska sloboda koja se tako teško dobiva, koju policija u interesu društva s pravom dugo zavlači i koju vi, kako sam čuo, sa žarom pravoga kajanja želite – evo je! – reče svećenik i izvuče ispod svoga pojasa jedan papir u službenom obliku. – Vidjeli su vas jučer, a ova obavijest je datirana od danas: vidite kako su moćni ljudi koji se zanimaju za Luciena.

Kad je Estera vidjela ovaj papir, spopadne je tako očito grčevita drhtavica kakvu izaziva nenadana sreća, te joj se pokaže na usnama onakav ukočeni smiješak kao u luđaka. Svećenik je stajao i promatrao ovo dijete da vidi hoće li se oduprijeti tolikim dojmovima, kad se oslobodi strašne snage koju pokvareni ljudi dobivaju iz same svoje pokvarenosti, i kad se vrati na svoju krhku i nježnu prvobitnu narav. Kao lažljiva kurtizana Estera bi odglumila komediju, ali kako je postala opet nedužna i iskrena, ona je mogla umrijeti kao što operirani slijepac može opet izgubiti vid ako prejako svjetlo padne na njegovo oko. Ovaj je dakle čovjek duboko zagledao u ljudsku narav, ali je ostao u svom miru, koji je bio strašan zbog svoje ukočenosti. On je bio hladna, bijela, do neba visoka gora, koja je nepomična i mrka, s granitnim stranama a ipak dobrohotna.

Raspuštene su djevojke u biti prevrtljive. One bez razloga prelaze iz najtupljega nepovjerenja u posvemašnje povjerenje. One su u tom pogledu još ispod životinje. U

svemu su pretjerane: u svojim radostima kao i u svom očaju, u svojoj vjeri kao i u svom bezvjerju. One bi poludjele kad ih ne bi desetkovala kod njih naročita smrtnost, i kad koji sretni slučaj neke od njih ne bi podigao iz blata u kojemu žive. Da do dna proniknemo u bijedu ovoga užasnoga života, trebalo bi vidjeti kako daleko neki stvor može ići u mahnitosti a da u njoj ne ustraje, i tada bismo se mogli diviti žestokom ushitu Torpille pred nogama ovoga svećenika. Ova je jadna djevojka gledala ovaj papir koji joj je donosio slobodu s onakvim izražajem kakav je Dante zaboravio i kakav je nadmašivao izume njegova Pakla. Ali je sa suzama došla reakcija. Estera se digne, zagrli ovoga čovjeka oko vrata, nasloni glavu na njegove grudi, plakala je na njima i ljubila je oporo sukno koje je pokrivalo čelično srce, te se činilo kao da hoće prodrijeti u njega. Zgrabila je ovoga čovjeka, izljubila mu ruke; ona mu se, svakako u svetom izljevu zahvalnosti, mazila i ulagivala na sve mile načine, davala mu je stotinu imena od milja, govorila mu stotinu puta u tim slatkim rečenicama: Dajte mi ga! i to s isto toliko različitih glasova. Iskazivala mu je toliko nježnosti, ona ga je svega ispremotrila svojim pogledima i to sve s tolikom brzinom, koja ga je svladala bez otpora, i konačno joj je uspjelo da je ublažila njegovu srdžbu.

Svećenik je shvatio kako je ova djevojka zaslužila svoj nadimak, razabrao je kako je bilo teško oduprijeti se ovom dražesnom stvoru, odjednom je pogodio zašto se Lucien zaljubio i što je moralo pjesnika zavesti. Takva strast pod drugim dražima skriva u sebi zamamnu udicu koja naročito zahvaća uzvišenu dušu umjetnika. Ove su strasti nerazumljive velikom mnoštvu ljudi, ali se one mogu objasniti onom željom za idealnom ljepotom koja odlikuje sve stvaraoce. Ne znači li to malo nalikovati na anđele, kojima je dužnost da grešnike natrag dovedu do boljih nazora, ne znači li to stvarati, ako očistiš ovakvo biće? Kako je zamamno uskladiti moralnu ljepotu s fizičkom! Kakav je užitak i ponos ako se u tome uspije! Kakav lijepi zadatak ako čovjek nema nikakva drugog sredstva osim ljubavi!

Ovakve sveze, koje su uostalom proslavili primjeri Aristotela, Sokrata, Platona, Alkibijada, Cetega, Pompeja, i koje su tako užasne u očima naroda, osnivaju se na onakvom osjećaju koji je Louisa XIV potakao da gradi Versailles, koji baca ljude u ubitačne pothvate: mijazme neke bare pretvoriti u obilje dragocjenih mirisa iznad živih voda, načiniti jezero na brežuljku, kao što je knez de Conti u Nointelu, ili švicarske vidike u Cassanu, kao zakupnik poreza Bergeret. Ukratko, umjetnost prodire u moral.

Svećenik se stidio što je popustio toj nježnosti, i živo je odgurnuo Esteru od sebe. Ona sjedne također postiđena, jer joj je rekao:

– Vi ste još uvijek kurtizana.

I on hladno opet turi pismo za svoj pojas. Kao dijete koje ima jednu jedinu želju u glavi, Estera nije prestala gledati mjesto na pojasu gdje je bio papir.

– Moje dijete – nastavi svećenik poslije stanke – vaša je majka bila Židovka, i vi niste bili kršteni, a nisu vas ni vodili u sinagogu, vi ste u predpaklu gdje su nekrštena mala djeca...

– Mala djeca! – ponovi ona nježnim glasom.

–... Kako ste vi u listinama policije kao brojka izvan ljudskih bića – nastavi neosjetljivi svećenik – ako vam je ljubav, koja vas je malko dirnula, izazvala prije tri mjeseca dojam da ste se tek rodili, tada od danas morate osjećati da ste doista u djetinjstvu. Morate se, dakle, vladati kao da ste djevojčica, morate se potpuno

promijeniti, a ja preuzimam na sebe da vas neće nitko prepoznati. Ponajprije morate zaboraviti na Luciena.

Jadnoj je djevojci ova riječ slomila srce. Ona podigne oči na svećenika i zaklima glavom da neće. Ona nije mogla govoriti kad je ponovo u spasitelju vidjela krvnika.

– Vi ćete se bar odreći toga da ga vidite – reče on. – Ja ću vas odvesti u jedan samostan gdje se odgajaju mlade djevojke iz najboljih porodica. Tamo ćete postati katolikinja, tamo će vas poučiti u vršenju kršćanskih dužnosti, tamo će vas poučiti u vjeri. Moći ćete iz njega izići kao obrazovana, nevina, čista, dobro odgojena djevojka, ako...

Ovaj čovjek podigne prst i zaustavi se.

– Ako u sebi osjećate snage – nastavi on – da ovdje ostavite Torpillu.

– Ah! – krikne jadna djevojka, za koju je svaka riječ bila kao ton one glazbe koje zvukovi otvaraju polagano rajska vrata. – Ah, kad bi bilo moguće da izlijem ovdje svu svoju krv i da drugu dobijem mjesto nje...

– Slušajte me!

Ona zašuti.

– Vaša budućnost stoji do snage vašeg zaborava. Zamislite se u opseg svojih obaveza: jedna riječ, jedna kretnja koja bi odala u vama Torpillu, ubila bi Lucienovu ženu. U snu izrečena riječ, nehotična misao, nečedan pogled, nestrpljiva kretnja, uspomena na razvratnost, jedan propust, kimanje glavom koje bi otkrilo što znate ili što vam je na vašu nesreću poznato...

– Pustite, pustite, moj oče – reče djevojka sa zanosom kao svetica – kad bih morala hodati u cipelama od usijana željeza i smijati se, kad bih morala živjeti u stezniku obloženom samim šiljcima i držati se dražesno kao plesačica, kad bih morala jesti kruh posut pepelom, piti pelin – sve to bilo bi slatko i lako!

Ona je opet kleknula i ljubila je svećenikove cipele, oblijevala ih je suzama i kvasila, obujmila mu noge i privinula se uz njih, šapćući kroz plač besmislene riječi. Njezina se lijepa i divna plava kosa rasula i raširila kao sag pred nogama ovoga nebeskoga glasnika, koji je bio mračan i tvrd kad ga je dignuvši se pogledala.

– Čime sam vas uvrijedila? – reče ona sva preplašena. – Ja sam čula o nekoj ženi, istoj kao ja, koja je mirisima prala noge Isusa Krista. Ah, vrlina me tako osiromašila da vam mogu dati samo svoje suze.

– Zar me niste razumjeli? – odgovori on okrutnim glasom. – Kažem vam da morate izići iz kuće u koju ću vas odvesti tako fizički i moralno promijenjeni da vam nijedan i nijedna od onih koji su vas poznavali neće moći doviknuti: »Estera!« i prisiliti vas da okrenete glavu. Jučer vam ljubav nije dala snage da tako duboko pokopate bludnicu da se ne bi nikad pojavila, ona se još pojavljuje u obožavanju koje pripada samo bogu.

– Nije li vas on k meni poslao? – upita ona.

– Ako bi vas za vrijeme vašega odgoja Lucien vidio, sve bi propalo – nastavi on – mislite na to.

– Tko će ga tješiti? – upita ona.

– Zbog čega ste ga tješili? – upita svećenik takvim glasom u kojem se po prvi put za vrijeme ovoga prizora osjetilo nervozno drhtanje.

– Ne znam, često je dolazio tužan.

– Tužan! – reče svećenik – da li vam je rekao zbog čega?

– Nikada – odgovori ona.

– Bio je žalostan što je volio djevojku kao što ste vi – poviče on.

– Nažalost! Sigurno je tako – odvrati ona u dubokoj poniznosti. – Ja sam stvor koji zaslužuje najveći prezir od svih stvorova moga spola, i mogla sam u njegovim očima naći milost samo snagom svoje ljubavi.

– Ova vam ljubav mora uliti hrabrosti da me slijepo slušate. Kad bih vas smjesta odveo u onu kuću u kojoj ćete se odgajati, svi bi ovdje Lucienu rekli da ste danas u nedjelju otišli s nekim svećenikom, on bi vam mogao biti u tragu. Za osam dana će me vratarica, kad me bude vidjela da opet ovamo dolazim, držati za nešto što nisam. Dakle, jedne večeri, recimo danas osam dana, u sedam sati, potajno ćete izići i ući ćete u fijaker koji će vas čekati dolje u ulici des Frondeurs. Ovih osam dana izbjegavajte Luciena, nađite nekakve izlike, zabranite da ga puštaju u kuću, a ako dođe, otiđite gore k prijateljici; jer ja ću doznati budete li ga opet vidjeli, a u tom bi slučaju bilo sve gotovo, ja se čak ne bih vratio. Ovih vam je osam dana potrebno da sebi pribavite čednu opremu i da izgubite svoj izgled kao prostitutka – reče on i stavi na kamin kesu. – U vašem izgledu i u vašoj odjeći ima nešto što Parižani tako dobro poznaju i što im kazuje što ste. Niste li nikad sreli na ulici, na bulevarima, čednu i kreposnu mladu djevojku kako hoda u društvu sa svojom majkom?

– Oh, da, na svoju nesreću. Kad vidimo majku s njezinom kćeri, to je za nas najveća muka. To nam budi grižnju savjesti koja je skrivena u dubini naših srdaca i koja nas proždire... Ja predobro znam što mi nedostaje.

– No dakle, znate kako morate izgledati buduće nedjelje – reče svećenik i ustane.

– Oh, naučite me – reče ona – jednu pravu molitvu, prije nego odete, da se mogu bogu moliti.

Bilo je dirljivo gledati kad je ovaj svećenik s ovom djevojkom ponavljao Zdravomariju i Očenaš.

– To je divno! – reče Estera kad je jedanput bez pogreške ponovila ova dva divna i omiljena izražaja katoličke vjere.

– Kako se vi zovete? – upita ona svećenika kad se opraštao s njome.

– Carlos Herrera. Ja sam Španjolac i prognan sam iz svoje zemlje.

Estera ga uhvati za ruku i poljubi je. To nije više bila kurtizana, to je bio anđeo koji se podigao iza pada.

U jednoj kući koja je glasovita zbog aristokratskoga i vjerskoga odgoja što ga u njoj dobivaju djevojke, u početku mjeseca ožujka ove godine, jednoga ponedjeljka ujutro, pitomice su opazile da se njihova lijepa četa povećala novom došljakinjom. Njezina je ljepota neprijeporno ne samo nadmašivala njezine drugarice nego i posebnu ljepotu kojom se savršeno odlikovala svaka od njih. U Francuskoj je sasvim rijetko, da ne reknem nemoguće, da čovjek sretne trideset glasovitih savršenstava zajedno, što se, kako se pripovijeda, nabrajaju u uklesanim perzijskim stihovima u haremu, i koja su potrebna da neka žena bude savršeno lijepa. U Francuskoj ima malo cjelovite ljepote, ali ima divnih pojedinosti. Što se tiče divljenja vrijedne cjelovite ljepote, koju kiparstvo želi prikazati i koju je prikazalo u nekim rijetkim kompozicijama, kao što su Dijana i Kalipiga, to je prednost Grčke i Male Azije.

Estera je potekla iz te kolijevke ljudskoga roda, te domovine ljepote, njezina je majka bila Židovka. Premda su se Židovi često izrodili svojim dodirom s drugim narodima, ipak pokazuju među svojim mnogobrojnim plemenima crta u kojima se

sačuvao uzvišeni tip azijske ljepote. Kad nisu odvratno ružni, prikazuju prekrasan značaj armenskih figura. Estera bi bila iz harema odnijela nagradu, ona je imala trideset skladno salivenih savršenstava. Daleko od toga da bi povrijedio savršenost oblika i svježinu vanjštine, njezin joj je čudni život dao neki čar prave žene: ona nije više imala glatko i napeto tkivo kao nezreli plodovi, a nije ni imala topli ton zrelosti, bilo je još nešto cvijeta u njoj. Da je još nekoliko dana provela u raspuštenom životu, bila bi se udebljala. Ova punina zdravlja, ovo savršenstvo životinje kod nekoga stvora kod kojeg je požuda zamijenila mišljenje mora u očima fiziologa značiti značajnu činjenicu. Rijetkim slučajem, da ne kažem nemogućim kod vrlo mladih djevojaka, njezine su ruke, koje su bile neusporedivo otmjene, bile prozirne i bijele kao ruke žene u postelji s drugim djetetom. Ona je imala nogu i kosu baš onakvu kao glasovita vojvotkinja de Berri, kosu koju nije mogla držati ruka nijednoga vlasuljara. Tako je bila puna i tako duga da je padala do zemlje i tamo pravila kolobare, jer je Estera bila srednjega stasa, koji još dopušta da žena postane neke vrste igračka, da je čovjek uzima, da je ostavlja, da je neumorno opet uzima i okolo nosi. Njezina je koža bila fina kao kineski papir i toploga tona kao ambra, na kojoj su se samo isprepletale crvene žilice. Bila je sjajna, a nije bila suha, bila je meka a da nije bila vlažna.

Estera je bila neobično žilava, ali prividno nježna, odmah je privlačila pažnju na sebe jednom crtom koja se opaža na licima što ih je Rafaelov crtež najsnažnije umjetnički izrazio, jer je Rafael slikar koji je najviše studirao i najbolje prikazao židovsku ljepotu. Ovu je divnu crtu stvarala dubina svoda iznad oka pod kojom se kretalo oko kao oslobođeno svoga okvira i njegova je krivina svojom oštrinom bila slična bridu svoda. Kad mladost svojim čvrstim i prozirnim bojama pokriva ovaj lijepi luk, na kojemu se nalaze obrve s nevidljivim korijenjem, kad se svjetlo ušulja u donju okruglu brazdu i tamo ostane u svijetloružičastoj boji, tada se tu pokazuju riznice nježnosti koje zadovoljavaju ljubavnika, ljepote koje slikarstvo dovode u očaj. Ovi svijetli nabori u kojima sjena prima zlatne tonove, ovo tkivo koje je čvrsto kao tetiva a gipko kao najnježnija opna posljednji su napori prirode. Oko u mirovanju tamo je kao čudno jaje u gnijezdu od svilenih vlakanaca. Ali kasnije, ovo čudo poprima izraz strašne melankolije, kad strasti pocrne ove fine konture, kad boli naboraju ovu mrežu vlakanaca. Esterino se podrijetlo očitovalo u ovom istočnjačkom kroju očiju s turskim vjeđama, kojih je tamnosiva boja na svjetlu poprimila plavkaste boje crnih gavranovih krila. Samo je neobična nježnost njezina pogleda mogla ublažiti njegov sjaj.

Samo one rase koje su došle iz pustinja imaju u oku moć da sve začaraju, jer svaka žena uvijek nekoga začara. Njihove oči bez sumnje zadržavaju u sebi nešto od neizmjernosti koju su promatrale. Da li je priroda u svojoj brizi njihovu mrežicu snabdjela nekim odsjevnim pokrivačem, koji im omogućuje da podnose odrazivanje pijeska, sunčane bujice i žarki kobalt etera? Ili ljudska bića kao i ostali stvorovi uzimaju nešto iz sredine u kojoj se razvijaju i zadržavaju kroz vjekove osobine koje tako stječu? Ovo se veliko rješenje rasnoga problema možda nalazi u samom pitanju. Instinkti su žive činjenice kojih se uzrok nalazi u iskušanoj nuždi. Različnost životinja jest posljedica djelovanja ovih instinkata.

Da se uvjerimo u ovu toliko istraživanu istinu, dovoljno je na ljudske čopore proširiti opažanja koja su nedavno izvršena na stadima španjolskih i engleskih ovaca. Na ravnim pašnjacima, gdje ima trave u izobilju, ove ovce pasu stisnute jedne o

druge, a razilaze se na sve strane na bregovima gdje je trava rijetka. Otkinu li se ove dvije vrste ovaca od svoga kraja i ako se prenesu u Švicarsku ili u Francusku, planinska će ovca tamo odvojeno pasti, makar se stavi na nisku livadu s gustom travom, nizinske će ovce tad i na brijegu pasti stisnute jedna o drugu. Više pokoljenja jedva može promijeniti stečene i baštinjene instinkte. U razdoblju od stotinu godina pojavljuje se duh bregova u jednom tvrdoglavom janjetu, kao što je iza osamnaest stotina godina progonstva Istok sjao u Esterinim očima i u licu.

Taj pogled nije u sebi imao one strašne čarobne snage, on je sjao blagom toplinom, dirao te je a da te nije čudio, i najčvršća volja se topila pod njegovim plamenom. Estera je bila pobijedila mržnju, ona je bila zadivila one pariške pokvarenjake, ukratko, ovaj pogled i mekoća njezine prijatne kože donijela joj je onaj strašni nadimak koji ju je netom doveo do ruba groba. Sve je kod nje bilo u skladu s onim svojstvima vile žarkoga pijeska. Ona je imala čvrsto i ponosno čelo. Njezin je nos kao u Arapa bio fin i tanak, jajolike nosnice bile su lijepo postavljene i na rubovima zadignute. Njezina crvena i svježa usta, koja nije nagrđivao nikakav uveli nabor bila su prava ruža. Pijanke nisu ostavile nikakva traga na njima. Brada joj je bila tako modelirana kao da je neki zaljubljeni kipar njezinu konturu izgladio, a bila je bijela kao mlijeko. Samo je nešto, čemu nije mogla doskočiti, odavalo kurtizanu koja je suviše duboko pala: njezini razderani nokti kojima je trebalo vremena da opet dobiju svoj otmjeni i lijepi oblik, toliko su oni izobličeni od najnižih poslova u kućanstvu.

U početku su pitomice zavidjele ovim čudesima ljepote, ali su im se napokon divile. Još nije prošao ni prvi tjedan a one su se sprijateljile s prostodušnom Esterom, jer su se zanimale za tajnu nesreću te djevojke od osamnaest godina koja nije znala ni čitati ni pisati, kojoj je svako znanje, svaka obrazovanost bila nova, koja je trebala nadbiskupu pribaviti slavu što će se jedna Židovka obratiti na katoličku vjeru, a i u samostanu će biti svečanost njezina krštenja. One su joj oprostile njezinu ljepotu, jer su je nadmašivale svojim odgojem.

Estera je uskoro poprimila kretnje, umiljat glas, hod i držanje ovih tako otmjenih djevojaka, konačno je našla svoju prvobitnu narav. Promjena je bila tako potpuna da se Herrera kod prvoga posjeta iznenadio, i to on, kojega, kako se činilo, nije ništa na svijetu moglo iznenaditi, i nadstojnica mu je čestitala na njegovoj štićenici. Ove se žene nisu nikada u svojemu životu kao odgojiteljice namjerile na prijatniju narav, na tako kršćansku blagost, na tako istinsku čednost, ni na tako veliku želju da sve nauči. Kad je jedna djevojka pretrpjela tolike muke, koje su satrle jadnu pitomicu, i kad ona kod toga očekuje nagradu kao što je ona koju je Španjolac obećao Esteri, teško je da ne ostvari onakva čudesa prvih dana crkve koju su isusovci obnovili u Paragvaju.

– Ona pobuđuje na pobožnost! – reče nadstojnica ljubeći je u čelo.

Ova bitno katolička riječ kazuje sve.

Za vrijeme odmora Estera je taktično ispitivala svoje drugarice o najjednostavnijim stvarima otmjenog društva i one su u njoj pobudile nešto kao prvo začuđenje djeteta nad životom. Kad je doznala da će biti obučena u bjelinu na dan svoga krštenja i svoje prve pričesti, da će imati oko čela vrpcu od bijeloga satena, bijele vrpce, bijele cipele, bijele rukavice, i da će nositi bijele trake u kosi, briznula je u plač pred svojim začuđenim drugaricama. To je bila suprotnost Jeftinu prizoru na gori. Kurtizana se pobojala da će je prozreti, pa je ovu strašnu melankoliju pretvorila u veselje, koje joj taj prizor unaprijed pobuđuje. Kako je zaista tako daleko od načina

života što ga je napustila do onog što ga je poprimila kao od stanja nekoga divljaka do civilizacije, ona je imala ljupkost, bezazlenost i dubinu koja odlikuje divnu junakinju američkih puritanaca. Ona je također imala, a da ni sama nije znala, neku ljubav u srcu, koja ju je izjedala, neku čudnu ljubav, neku želju, žešću kod nje, koja je sve znala, nego što je kod ma koje djevice koja ništa ne zna, premda u oba slučaja ova želja ima isti uzrok i istu svrhu.

Prvih mjeseci novost pustinjačkoga života, iznenađenja u nauci, poslovi u kojima su je poučavali, vršenje vjerskih dužnosti, žar svete odluke, slast zbog srdačnosti koju je ulijevala, i konačno vježbanje sposobnosti probuđena razuma – sve joj je to služilo da zatomi svoje uspomene, čak i napori novoga pamćenja koje je postigla, jer je ona isto toliko morala zaboraviti koliko naučiti. Postoji u nama više pamćenja: tijelo i duh imaju svako svoje, i čežnja za zavičajem, na primjer, jeste bolest tjelesnoga pamćenja. Treći mjesec žestina ove djevičanske duše, koja je punim poletom čeznula za rajem, osjećala je ne doduše da je svladava nego da je koči neki potmuli otpor kojemu ni sama Estera nije znala uzroka. Kao škotske ovce, htjela je sama za sebe pasti, nije mogla savladati instinkte koje je u njoj razvio razvratni život.

Da li su je natrag zvale blatne ulice onoga Pariza kojega se odrekla? Da li su je se pokidani lanci njezinih groznih navika još uvijek držali zaostalim kukama, i da li ih je još osjećala kao što, prema izjavi liječnika, stare vojnike još bole odrezani udovi kojih više nemaju? Jesu li opačine i njihova pretjeranost tako sve do srži u nju prodrle da sveta voda nije još doprla do skrivenoga demona? Da li je trebala vidjeti onoga za kojega je ona poduzela toliko anđeoskih napora, ona kojoj je bog morao oprostiti, jer je čovječju ljubav spajala sa svetom ljubavi? Jedna ju je vodila k drugoj. Da li se u njoj dogodio premještaj životnih snaga, koji je izazvao nužne patnje? Sve je sumnja i mrak u tom stanju koje znanost nije htjela ispitati jer je taj predmet smatrala suviše nemoralnim i sramotnim, kao da liječnik i pisac, svećenik i političar nisu iznad svake sumnje! Međutim je jedan liječnik koga je smrt spriječila imao hrabrosti da počne studije koje su ostale nepotpune.

Možda je crna melankolija koja je Esterom ovladala i koja je zamračivala njezin sretni život sudjelovala u svima ovim uzrocima, a budući da je nije mogla odgonetnuti, možda je trpjela kao što trpe bolesnici koji ne poznaju ni medicinu ni kirurgiju.

Čudna činjenica! Obilna i zdrava hrana koja je zamijenila ogavnu i razdražljivu hranu nije dovoljno hranila Esteru. Čist i uredan život, koji je bio podijeljen na naročito ublažene radove i odmore, koji je zamijenio neuredan život u kojem su užici bili jednako grozni kao i muke, taj je život slomio mladu pitomicu. Najzdraviji san, mirne noći koje su zamijenile ubitačne umore i najgroznija uzbuđenja izazivali su groznicu koje su simptomi izmakli bolničarkinu prstu i oku. Ukratko, blagostanje i sreća koji su došli iza nevolje i nesreće, sigurnost poslije nemira, bili su tako kobni po Esteru kao što bi njezine prošle nevolje bile kobne po njezine drugarice. Budući da se bila srasla s pokvarenošću, ona se u njoj razvijala. Njezin paklenski zavičaj vršio je još svoju vlast nad njom, usprkos vrhovnim zapovijedima apsolutne volje. Što je mrzila, bilo je za nju život, što je ljubila, ubijalo ju je.

Ona je imala tako žarku vjeru da je njezina pobožnost veselila njezinu dušu. Voljela je moliti. Bila je otvorila svoju dušu svjetlu prave vjere, koju je primala bez muke i bez sumnje. Svećenik koji ju je vodio bio je sav ushićen. Ali kod nje se tijelo

svaki čas suprotstavljalo duši.

Tako su jednom uhvatili šarane u nekom muljevitom ribnjaku pa su ih stavili u mramorni bazen s lijepom bistrom vodom, kako bi zadovoljili želji gospođe de Maintenon, koja ih je hranila mrvicama s kraljeva stola. Šarani su uginuli. Životinje mogu biti odane, ali im čovjek nikad neće moći dati kugu laskanja. Neki je dvorjanin opazio ovaj nijemi otpor u Versaillesu. »Oni su kao ja«, odgovori ova nekrunjena kraljica, »oni čeznu za svojim tamnim muljem«.

Ova je riječ sva Esterina povijest.

Na časove jadnu je djevojku nešto gonilo da trči po prekrasnim vrtovima samostana, išla je zbunjeno od drveta do drveta, očajno se znala baciti u tamne kutove tražeći tamo, šta? Nije znala, ali je podlijegala demonu, očijukala je s drvećem, govorila mu je riječi kojih nije nikad izgovarala. Kadgod bi se uveče znala šuljati uz zidove kao zmija, bez šala, golih ramena. Često je u kapeli za vrijeme mise znala stajati i uprijeti pogled na raspelo, i svatko joj se divio kad su joj se suze pokazale u očima. Ali ona je plakala od bijesa. Mjesto svetih slika koje je htjela vidjeti pred oči su joj se pomaljale blistave noći u kojima je upravljala pijankama kao što Habeneck u Konzervatoriju dirigira Beethovenovu simfoniju, one vesele i pohotne noći, isprepletene s nervoznim kretnjama, neobuzdanim smijehom, raščupane kose, one mahnite i surove noći. Ona je izvana bila mila kao djevica koja se drži zemlje samo svojim ženskim oblikom, a u njoj je bjesnjela carska Mesalina.

Samo ona je znala za onu borbu između demona i anđela. Kad ju je nadstojnica prekoravala što je ljepše počešljana no što to dopuštaju propisi, ona je promijenila svoju frizuru s divnom i brzom poslušnošću, bila je pripravna odrezati svoje vlasi da joj je časna majka naložila. Ta je čežnja za zavičajem imala dirljivu draž kod takve djevojke koja je voljela poginuti nego se vratiti u nečiste zemlje. Problijedjela je, promijenila se i omršavjela je. Nadstojnica joj je skratila obuku, i uzela ovaj zanimljivi stvor k sebi da je ispita. Estera je bila sretna, neizmjerno je uživala da bude sa svojim drugaricama, nije se osjećala napadnutom ni na kojem životnom dijelu, ali je sama njezina životna snaga bila ugrožena. Nije ni za čim čeznula, ništa nije željela. Nadstojnica je bila začuđena odgovorima svoje pitomice i nije znala što bi o njoj mislila kad je vidjela da je ubija sve veća malaksalost.

Pozvali su liječnika, kad se stanje mlade pitomice činilo ozbiljno, ali taj liječnik nije poznavao pređašnji Esterin život i nije mogao ništa naslućivati: on je svuda našao život, a boli nije bilo nigdje. Bolesnica je svojim odgovorima obarala sve pretpostavke. Preostao je samo još jedan način da se objasne sumnje toga učenjaka koji se kao prilijepio o jednu strašnu misao: Estera je tvrdoglavo odbijala da se podvrgne liječnikovu pregledavanju.

U toj nevolji nadstojnica je pozvala opata Herreru. Španjolac je došao, vidio je očajno Esterino stanje i govorio jedan čas nasamo s doktorom. Nakon tog razgovora učenjak izjavi svećeniku da je jedini lijek za to putovanje u Italiju. Opat nije htio da ovo putovanje bude prije krštenja i prije prve Esterine pričesti.

– Koliko još treba vremena? – upita liječnik.

– Jedan mjesec – odgovori nadstojnica.

– Ona će dotle umrijeti – odvrati doktor.

– Da, ali u milosti posvećujućoj i spašena – reče opat.

Pitanje je vjere u Španjolskoj jače od političkih, građanskih i životnih pitanja.

Stoga liječnik nije Španjolcu dao nikakva odgovora, i okrenuo se k nadstojnici, ali ga je strašni opat primio za ruku da ga spriječi.

– Nijedne riječi, gospodine! – reče on.

Premda je liječnik bio pobožan i monarhist po raspoloženju, bacio je na Esteru pogled pun nježne samilosti. Ova je djevojka bila lijepa kao ljiljan koji je naklonio svoju glavicu.

– Do božje volje onda! – reče on i iziđe.

Još isti dan kad je bilo ovo savjetovanje Esteru je njezin zaštitnik odveo u Rocher de Cancale, jer želja da je spasi ovomu je svećeniku udahnula najčudnija sredstva; on je to pokušao na dva načina: odličnom večerom, koja je mogla jadnoj djevojci dozvati u pamet njezine pijanke, i Operom, koja joj je prikazivala neke svjetovne slike. Bio je potreban njegov silni ugled da nagovori mladu sveticu na takvo svetogrđe. Herrera se tako potpuno prerušio u oficira da ga je Estera jedva prepoznala; pobrinuo se da njegova drugarica stavi veo, i smjestio ju je u jednu ložu gdje je mogla biti sakrivena od svih pogleda.

Ovo je ublažujuće sredstvo, što je bilo neopasno za njezinu nevinost koju je tako usrdno opet stekla, brzo izgubilo svoje djelovanje. Pitomici se zgadila večera njezina zaštitnika, osjetila je neku vjersku odvratnost prema kazalištu i zapala je u svoju melankoliju.

– Ona umire od ljubavi za Lucienom – rekne u sebi Herrera. On je htio ispitati dubinu ove duše i znati sve što se od nje može zahtijevati.

Došao je dakle trenutak kad je ovu jadnu djevojku podržavala samo njezina moralna snaga i kad je tijelo moralo popustiti. Svećenik je preračunao ovaj trenutak groznim oštroumljem, kakvo su nekad upotrebljavali krvnici, kad je bila zgoda da se postavi pitanje. On nađe svoju štićenicu u vrtu, kako sjedi na klupi, uzduž brajde koju je milovalo travanjsko sunce. Činilo se da joj je hladno, pa se grijala. Njezine su drugarice sa zanimanjem gledale njezino bljedilo kao u uvele trave, njezine oči kao u gazele na umoru i njezino melankolično držanje. Estera ustane i pođe u susret Španjolcu, i to s takvom kretnjom koja je pokazivala kako još malo ima života u sebi, i također, recimo to, kako ima još malo želje za životom. Ova jadna boemka, ova ranjena divlja lasta probudila je po drugi put samilost kod Carlosa Herrere. Ovaj mračni svećenik, kojim se bog smio poslužiti samo da izvrši svoje osvete, primi bolesnicu sa smiješkom koji je izražavao toliko gorčine koliko i blagosti, toliko osvete koliko i smilovanja. Budući da se Estera navikla na razmišljanja i na to da se povuče u se otkad je provodila ovaj gotovo samostanski život, sad je po drugi put osjetila nepovjerenje kad je pogledala svoga zaštitnika, ali, kao i prvi put, smjesta su je umirile njegove riječi.

– No, drago moje dijete – rekao je on – zašto mi niste nikad govorili o Lucienu?

– Obećala sam vam – odgovori ona grčevito dršćući od glave do pete – zaklela sam vam se da neću nikad izgovoriti njegovo ime.

– Vi ipak niste prestali misliti na nj.

– U tom je, gospodine, jedina moja pogreška. Svaki čas mislim na nj, i kad ste se vi pokazali, rekla sam u sebi to ime.

– Ubija vas što ste rastavljeni?

Mjesto svakoga odgovora Estera nakloni glavu kao bolesnici koji osjećaju miris groba.

– A da ga opet vidite? – upita on.
– To bi značilo život – odgovori ona.
– Mislite li samo dušom na njega?
– Ah, gospodine, ljubav se ne može dijeliti.
– Kćeri prokletoga roda! Sve sam učinio da te spasim, prepuštam te tvojoj sudbini: opet ćeš ga vidjeti!
– Zašto onda proklinjete moju sreću? Ne mogu li voljeti Luciena i živjeti kreposno, jer volim krepost kao i njega? Nisam li pripravna ovdje za nju umrijeti kao što bih bila gotova umrijeti za njega? Ne želim li izdahnuti u ovom dvostrukom fanatizmu: za krepost koja me učinila dostojnom njega, za njega koji me stavio u krilo kreposti? Da, gotova sam umrijeti ako ga opet ne vidim, pripravna živjeti ako ga opet vidim. Bog će mi suditi.
Boja joj se vratila, njezino je bljedilo poprimilo zlatnu boju. Estera je još jednom bila pomilovana.
– Sutradan nakon onoga dana kad vas opere voda krštenja opet ćete vidjeti Luciena, i ako mislite da možete kreposno živjeti živeći za njega, nećete se od njega više odvajati.
Svećenik je morao podignuti Esteru, jer su joj koljena popustila. Jadna je djevojka bila pala kao da joj je nestalo tla pod nogama, opat je posadi na klupu, i kad joj se povratio govor, upita ga ona:
– A zašto ne danas?
– Hoćete li njegovu preuzvišenost lišiti slave zbog vašega krštenja, zbog vašega obraćenja? Vi ste suviše blizu Lucienu, da ne budete daleko od boga.
– Da, nisam više ni na šta mislila!
– Vi nećete nikad pripadati nijednoj vjeri – reče svećenik s kretnjom duboke ironije.
– Bog je dobar – odvrati ona – on čita u mome srcu.
Pobijedila ga je ljupka bezazlenost koja se odražavala u Esterinu glasu, u pogledu, u kretnjama i u držanju, pa ju je prvi put poljubio u čelo.
– Razvratnici su ti s pravom nadjenuli tvoje ime: ti bi zavela boga oca. Još nekoliko dana to je potrebno, i zatim ćete oboje biti slobodni.
– Oboje! – ponovi ona sva ushićena od radosti.
Ovaj je prizor zadivio pitomice i nadstojnicu, koje su ga izdaleka gledale. One su mislile da prisustvuju nekom čarobnom činu, kad su uspoređivale Esteru s njome kakva je prije bila. Dijete se sasvim promijenilo i sada je oživjelo. Ona se sad pokazala u svojoj pravoj ljupkoj naravi, umiljata, samopouzdana, privlačna, vragoljasta, ukratko ponovo je oživjela.
Herrera je stanovao u ulici Cassette, blizu Saint-Sulpicea, crkve uz koju se bio priklonio. Ova je crkva sa svojim tvrdim i suhim stilom prijala ovom Španjolcu, jer je njegova vjera imala mnogo od vjere dominikanaca. Kao mrtva straža lukave politike Ferdinanda VII loše je usluge činio ustavnoj stvari, premda je znao da ova odanost neće moći nikad biti nagrađena nego kad se uspostavi rey netto. I Carlos Herrera se dušom i tijelom odao dvorskoj kamarili u onom trenutku kad se činilo da Corteze ne treba više obarati. Za svijet je ovo držanje odavalo nadmoćnu dušu. Ratni pohod vojvode angulemskoga bio je uslijedio, kralj je Ferdinand vladao, a Carlos Herrera nije išao u Madrid da traži nagradu za svoje usluge. Protiv radoznalosti branila ga je

diplomatska šutnja, a kao uzrok svom boravku u Parizu navodio je svoju živu ljubav prema Lucienu de Rubempréu, kojoj je već ovaj mladić imao zahvaliti kraljev ukaz što se odnosio na promjenu njegova prezimena.

Herrera je međutim živio kako po predaji žive svi svećenici koje upotrebljavaju za tajne zadatke: naime vrlo skrovito. On je vršio svoje vjerske dužnosti u Saint-Sulpiceu, izlazio je samo po poslu, i to uvijek uveče i u kočiji. Njegov je dan ispunjao španjolski počinak u kojem san ispunja vrijeme između oba obroka, a na taj način zauzima cijelo vrijeme kad je Pariz bučan i zabavljen poslovima. I španjolska je cigara igrala svoju ulogu i trošila je toliko vremena koliko duhana. Lijenost je isto tako maska kao i ozbiljnost, koja je također lijenost.

Herrera je stanovao u jednom krilu kuće, u drugom katu, a Lucien je zauzimao drugo krilo. Oba je stana spajao i odvajao veliki stan za primanje. Njegov je antikni sjaj jednako pristajao ozbiljnom svećeniku kao i mladom pjesniku. Dvorište je ove kuće bilo mračno. Veliko je gusto drveće zasjenjivalo vrt. Tišina se i šutljivost susreću u kućama koje biraju svećenici. Herrerina se soba može opisati jednom riječi: ćelija. Lucienov je stan sjao od raskoši i sve je u njemu bilo birano i udobno. U njemu se nalazilo sve što traži otmjeni život gizdelina, pjesnika, pisca, koji je slavohlepan, razvratan, u isti mah ohol i tašt, vrio nemaran, a opet je želio red, jednoga od onih .nepotpunih genija koji imaju neku moć da nešto zažele i da zamisle što je možda isto, ali nemaju nikakve snage da to izvedu.

Zajedno, Lucien i Herrera sačinjavali su političara. U tom je možda tajna njihove veze. Starci kod kojih je životno djelovanje prestalo i prenijelo se u sferu interesa često osjećaju da im je potreban kakav ukrasni predmet, kakav mladi strastveni glumac, da izvrše svoje osnove. Richelieu je prekasno tražio jedno lijepo, bijelo lice s brkovima da ga gurne među one žene koje je morao zabavljati. Budući da ga mlade vjetrogonje nisu razumjele, bio je prisiljen da progna majku svoga gospodara i da zaplaši kraljicu, pošto je prije pokušao da se jedna i druga zaljube u njega. Svakako nije imao stasa da se sviđa kraljicama.

Što god netko radio, mora se uvijek u slavohlepnom životu spotaknuti o kakvu ženu, i to upravo onda kad se najmanje očekuje takav susret. Ma kako bio velik neki političar, potrebna mu je neka žena da je suprotstavi ženi, isto tako kao što Holanđani dijamant bruse dijamantom. Rim se u vrijeme svoje moći pokoravao ovoj nuždi. Pogledajte samo kako je život Mazarina, talijanskoga kardinala, imao drukčiju moć nego život Richelieua, francuskog kardinala... Richelieu nalazi otpor kod velike vlastele, započinje borbu, umire na vrhuncu svoje moći, istrošen borbom u kojoj ga je podupirao samo jedan kapucin. Mazarina odbacuje naoružan, kadgod pobjednički, građanski stalež združen s plemstvom, koji sile kraljevsku kuću na bijeg, ali sluga Ane Austrijske nikome ne skida glave, zna pobijediti čitavu Francusku i odgaja Louisa XIV, koji je dovršio Richelieuovo djelo, jer je zlatnim uzicama zagušio plemstvo u velikom haremu – u Versaillesu. Kad je gospođa de Pompadour umrla, Choisel je propao.

Da li je Herrera duboko zasadio u svoje srce ovu visoku pouku? Da li je on o tom vodio računa prije no što je učinio Richelieu? Da li je on izabrao u Lucienu Cinq-Marsa, ali vjernoga Cinq-Marsa? Nitko nije mogao odgovoriti na ova pitanja ni izmjeriti slavohlepnost ovoga Španjolca, kao što nitko nije mogao predvidjeti njegov svršetak. Ova su pitanja što su ih postavili oni koji su mogli baciti pogled na ovaj

dugo skriveni savez išla za tim da prozru tu tajnu koju je Lucien tek prije nekoliko dana upoznao. Carlos je bio častohlepan za dvojicu – to je pokazalo njegovo vladanje onim osobama koje su ga poznavale i koje su sve mislile da je Lucien nezakonito dijete ovoga svećenika.

Petnaest mjeseci poslije njegova uspjeha u Operi koji ga je prerano bacio u svijet u kojem ga je opat htio vidjeti tek onda kad ga oboruža protiv toga svijeta, Lucien je imao tri lijepa konja u svojoj konjušnici, jednu zatvorenu kočiju za veče, jedan kabriolet i jedan tilbury za jutro. Jeo je u gradu. Herrerina su se predviđanja ispunila: njegov je učenik provodio rasipni život, ali je smatrao potrebnim da odvrati toga mladića od besmislene ljubavi koju je on gajio u svom srcu prema Esteri. Pošto je potrošio oko četrdeset tisuća franaka, svaka je ludost Luciena još življe približila Torpilli, koju je tvrdokorno tražio, i kako je nije nigdje mogao naći, ona je postala za njega ono što je divljač za lovca.

Da li je Herrera mogao znati kakve je vrste pjesnička ljubav?

Kad jednom ovaj osjećaj zavrti glavom jednom od velikih a malih ljudi, kada ovlada srcem i prožme sva osjetila, tada pjesnik isto toliko nadmašuje čovječanstvo svojom ljubavi kao što ga nadvisuje svojom maštom. Budući da on duguje hiru intelektualne aktivnosti rijetku sposobnost da izrazi narav slikama, u koje utiskuje u isti mah i osjećaj i ideju i daje svojoj ljubavi krila svoga duha: on osjeća i crta, djeluje i razmišlja, umnožava svoje osjećaje mišljenjem, potrostručuje sadašnju sreću čežnjom za budućnošću i uspomenama na prošlost, on sjedinjuje u njima duševne slasti koje ga ističu kao prvaka među umjetnicima. Pjesnikova strast postaje sada velikom poemom, koja često nadilazi ljudske razmjere. Ne stavlja li taj pjesnik svoju ljubovcu na viši položaj nego što bi žene željele biti? On pretvara kao čudotvorni vitez iz Manche djevojku-pastiricu u kneginju. On upotrebljava sam za sebe čarobni štapić kojim svaku stvar dirne da je načini divnom i povećava tako pohote divnim svijetom idealnoga.

Stoga je ta ljubav uzor strasti: ona je pretjerana u svemu, u svojim nadama, u svojim očajanjima, u svojoj srdžbi, u svojoj melankoliji, u svojim radostima, ona leti, skače, puže, nije slična nikakvim uzbuđenjima koja osjećaju prosječni ljudi, ona je prema ljubavi običnog čovjeka kao vječna alpska bujica prema nizinskim potocima.

Ove lijepe genije ljudi tako slabo razumiju da se oni troše u varavim nadama, da se izjedaju u potrazi za idealnim ljubovcama, gotovo uvijek umiru kao lijepi kukci koje je velika pjesnička priroda za ljubavnu svečanost fantastički ukrasila – a koje gnječi noga koga prolaznika. Ali, eto druge opasnosti! Kad se namjere na oblik koji odgovara njihovu duhu, a često je to kakva pekarica, oni rade kao Rafael, rade kao onaj lijepi kukac, oni umiru kod Fornarine.

Lucien je dotle dotjerao. Njegova je pjesnička priroda, nužno pretjerana u svemu, u dobru kao i u zlu, otkrila anđela u toj djevojci, koja je više izgledala pokvarenom nego što je bila pokvarena: on ju je uvijek vidio bijelu, raširenih krila, čistu i tajanstvenu kao što je i za nj postajala, jer je pogodila da je takvu voli.

Potkraj mjeseca svibnja 1825. Lucien je bio izgubio svaku živahnost: nije više izlazio, jeo je s Herrerom, bio je zamišljen, radio je, čitao zbirku diplomatskih rasprava, sjedio je na turski način na divanu i pušio na dan tri ili četiri huke. Njegov je konjušar bio više zaposlen time da čisti cijevi ove lijepe sprave i da ih namiriše nego da lašti dlaku konja i da ih kiti ružama za vožnje u Bois. Onoga dana kad je Španjolac

vidio blijedo Lucienovo čelo, kad je u ludostima zatomljene ljubavi vidio tragove bolesti, htio je zaviriti u dno srca ovoga čovjeka na kojemu je zasnovao svoj život.

Neke lijepe večeri, kad je Lucien ležao na naslonjaču i mehanički promatrao zalaz sunca kroz drveće u vrtu, odbijajući kolutove mirisnoga dima u jednakim i produženim dahovima, kao što rade zamišljeni pušači, trgnuo ga je iz njegova sanjarenja duboki uzdah. Okrene se i ugleda opata gdje stoji skrstivši ruke.

– Ti si tu stajao! – reče pjesnik.

– Već dugo – odgovori svećenik – moje su misli slijedile let tvojih...

Lucien je shvatio ovu riječ.

– Ja se nisam nikada izdavao da sam od kamena, kao ti. Život je za mene čas raj čas pakao; ali kad jednom nije ni jedno ni drugo, onda mi je dosadan, i ja se dosađujem.

– Kako se netko može dosađivati kad ima tako divne nade pred sobom?

– Kad ne vjeruje tim nadama, ili kad su zastrte...

– Ne pravi gluposti! – reče svećenik. – Mnogo je dostojnije tebe i mene da mi otvoriš svoje srce. Ima među nama što nikad ne bi smjelo biti: tajna! Ta tajna traje već šest mjeseci. Ti ljubiš neku ženu.

– Onda?

– Neku djevojčuru koju su nazvali Torpille...

– Pa?

– Moje dijete, dopustio sam ti da uzmeš ljubovcu, ali neku ženu s dvora, mladu, lijepu, utjecajnu, barem groficu. Izabrao sam ti gospođu d'Espard da je bez grižnje savjesti upotrijebiš kao oruđe za svoju sreću, jer ti ona ne bi nikad bila pokvarila srce, ona bi ti ostavila slobodu. Ljubiti prostitutku najgore vrste, kad netko nema moći, kao kraljevi, da joj dade plemstvo, ogromna je pogreška.

– Jesam li ja prvi koji se odrekao častoljublja da pođem nizbrdicom neobuzdane ljubavi?

– Dobro! – reče svećenik i podigne bocchinetto huke koji je Lucienu pao na zemlju, pa mu ga vrati – razumijem tvoju ironiju. Zar se ne može sjediniti častoljublje i ljubav? Dijete, ti imaš u starom Herreri majku koje je požrtvovnost bez granica...

– Znam, moj stari – reče Lucien i primi ga za ruku te je strese.

– Želio si igračke bogatstva – imaš ih. Želiš blistati – ja te vodim putem do moći. Ljubim vrlo prljave ruke da te proguram na površinu, i doći ćeš. Još neko vrijeme, i ništa ti neće nedostajati od svega onoga što vole muškarci i žene. Mada su te raznježili tvoji hirovi, ipak si muževan po svom duhu: posve sam te shvatio i opraštam ti sve. Samo treba da nešto kažeš, i bit će zadovoljene tvoje dnevne strasti. Podigao sam tvoj život utisnuvši u nj ono što obožava veliko mnoštvo ljudi: pečat politike i gospodstva. Bit ćeš tako velik kao što si malen, ali ne smiješ polomiti stroj kojim kujemo novac. Sve ti dopuštam, izuzevši pogreške koje bi uništile tvoju budućnost. Kad ti otvorim dvorane predgrađa Saint-Germaina, zabranjujem ti da se valjaš po blatu. Luciene! Ja ću biti kao željezna motka u tvom interesu, sve ću trpjeti od tebe, za tebe. Tako sam, dakle, pretvorio tvoju nespretnost u životnoj igri u prepredenost vještoga igrača...

Lucien naglo i bijesno podigne glavu.

– Ja sam oteo Torpillu!

– Ti? – poviče Lucien.

U napadaju životinjskog bijesa pjesnik skoči, baci zlatni bocchinetto i dragulje u

lice svećeniku, kojega je tako žestoko gurnuo da je toga atletu oborio na zemlju.

– Ja! – reče Španjolac dižući se a da nije izgubio svoga strašnog dostojanstva.

Crna mu je vlasulja bila pala s glave. Gola lubanja kao glava smrti vratila je ovomu čovjeku njegovu pravu fizionomiju; a ona je bila grozna. Lucien je ležao na svojem divanu spuštenih ruku, satrven, i tupo je buljio u opata.

– Ja sam je oteo – ponovi svećenik.

– Što si s njom učinio? Odveo si je onaj dan nakon krabuljnog plesa...

– Da, sutradan od onoga dana kad sam vidio da ono biće koje tebi pripada vrijeđaju oni lupeži kojima ne bih dao ni nogom u...

– Lupeži! – reče Lucien prekidajući ga – reci radije nemani, pored kojih su oni koje giljotiniraju pravi anđeli. Znaš li što je jadna Torpille učinila za trojicu od njih? Jedan je od njih bio dva mjeseca njezin ljubavnik. Bila je siromašna i tražila je svoj kruh u blatu; on nije imao ni prebijene pare, bio je kao i ja kad si me susreo, vrlo blizu propasti. Taj je dječak ustajao noću i išao u ormar gdje su bili ostaci ručka ove djevojke i pojeo ih je. Napokon je otkrila ovu majstoriju i shvatila je njegov sram pa je nastojala da ostane što više ostataka, i bila je sretna. To je rekla samo meni, u svom fijakeru, na povratku iz Opere. Drugi je krao, ali prije nego se krađa mogla opaziti, posudila mu je svotu koju je mogao natrag staviti, a uvijek je zaboravio da je vrati toj jadnoj djevojčici. Što se tiče trećega, ona mu je stvorila sreću na taj način što je igrala komediju koja je dorasla geniju Figara: izdavala se za njegovu ženu i postala je ljubovcom nekoga svemoćnog čovjeka koji ju je držao za najneviniju građanku. Jednom život, drugom čast, a posljednjem imutak, koji danas znači sve to! I eto, kako su je za to nagradili.

– Hoćeš li da umru? – reče Herera, kojemu se pokazala suza u oku.

– No, to si zaista ti! Sad te prepoznajem...

– Ne, doznaj sve, nagli pjesniče – reče svećenik – Torpille ne postoji više.

Lucien se tako snažno baci na Herreru da bi ga zgrabio za gušu, te bi svakoga drugog čovjeka bio oborio, ali je Španjolčeva ruka zadržala pjesnika.

– Ta poslušaj me – reče on hladno. – Ja sam od nje načinio nevinu, čistu, dobro odgojenu, pobožnu, pristojnu ženu. Ona se sada obrazuje. Ona može i mora postati, pod vlašću tvoje ljubavi, kakva Ninon, Marion, Delorme, du Barry, kao što je rekao onaj novinar u Operi. Ti ćeš je priznati svojom ljubavnicom ili ćeš ostati iza zastora u svojoj ulozi, što će biti pametnije! Jedno ili drugo donijet će ti korist i slavu, užitak i napredak. Ali ako si tako velik političar kao što si velik pjesnik, Estera će za te biti samo raspuštena djevojka, a jer će nas možda kasnije izvući iz neprilike, ona vrijedi koliko je zlata teška. Pij, ali se ne opijaj. Da nisam obuzdao tvoju strast, gdje bi bio danas? Ti bi se sa svojom Torpillom valjao po blatu bijede, iz koje sam te izvukao... Na, čitaj – reče Herrera tako jednostavno kao Talma u »Manliusu«, kojega on nije nikad vidio.

Jedan papir padne pjesniku na koljena i prene ga iz njegova zanosnog iznenađenja koje mu je izazvao ovaj tjeskobni odgovor. Uzeo ga je i čitao je prvo pismo što ga je napisala gospođica Estera:

Gospodinu opatu Carlosu Herreri

Moj dragi zaštitniče, zar nećete vjerovati da kod mene zahvalnost nadmašuje ljubav, kad budete vidjeli da sposobnost što mogu svoje misli pismeno izraziti upotrebljavam ponajprije za to kako bih se vama zahvalila mjesto da opisujem ljubav

koju je Lucien možda zaboravio? Ali ću reći vama, božanski čovječe, što se ne bih njemu usudila reći, premda se još na moju sreću nalazi na zemlji.

Jučerašnji je obred ulio blago milosti u moju nutrinu, i ja stoga stavljam svoju sudbinu u vaše ruke. Kad bih morala umrijeti, jer ostajem daleko od svoga ljubljenoga, umrijet ću očišćena kao Magdalena, i moja će duša postati za njega takmacem njegova anđela čuvara. Zar ću ikad zaboraviti na jučerašnju svečanost? Kako bih se mogla odreći slavnog prijestolja na koji sam se popela? Jučer sam oprala sve svoje prljavštine u vodi krsta i primila sveto tijelo našega spasitelja; postala sam jedno od njegovih svetohraništa. U onom sam času čula pjevanje anđela, bila sam više nego žena, rodila sam se za život svjetla, usred klicanja zemlje, uz divljenje svijeta, u opojnom oblaku tamjana i molitava, i ukrašena kao djevica za nebeskoga supruga.

Kad sam se osjetila, čemu se nikad nisam nadala, dostojnom Luciena, odbacila sam svaku nečistu ljubav, i neću više ići drugim putovima nego putem vrline. Ako je moje tijelo slabije nego moja duša, neka onda ono propadne! Budite sucem moje sudbine, i ako umrem, recite Lucienu da sam umrla za njega rađajući se za boga.

U nedjelju uveče.

Lucien podigne na opata svoje od suza ovlažene oči.

– Ti poznaš stan debele Caroline Bellefeuille, u ulici Taitbout – nastavi Španjolac. – Ova je djevojka, kad ju je ostavio njezin sudac, bila u užasnoj bijedi, i trebali su je plijeniti. Ja sam njezin stan kupio poprijeko i ona je sa svojim stvarima izišla iz njega. Estera, taj anđeo koji se htio popeti u nebo, tamo je odsjela i čeka te.

U taj je trenutak Lucien čuo u dvorištu svoje konje kako kopaju nogama, i nije imao snage da izrazi svoje divljenje za požrtvovnost koju je samo on mogao cijeniti: baci se u naručaj tomu čovjeku kojega je uvrijedio, popravi sve jednim jedinim pogledom i nijemim izljevom svojih čuvstava, zatim pohita niz stepenice, brzo šapne svome konjušaru Esterinu adresu, i konji pojure kao da je strast njihova gospodara raspalila njihove noge.

Sutradan se neki čovjek, kojega su prolaznici po njegovu odijelu mogli smatrati za prerušena oružnika, šetao amo-tamo ulicom Taitbout, nasuprot nekoj kući kao da je očekivao da izađe neka osoba: njegov je korak bio kao korak uzbuđenih ljudi. U Parizu se često može čovjek namjeriti na ovakve strastvene šetaoce: na prave oružnike, koji vrebaju na kakvoga nepokornoga narodnoga gardista, na pandure sudskog ovrhovoditelja, koji poduzimaju mjere za kakvo hapšenje, na vjerovnike koji smišljaju kako bi izgrdili svoga dužnika što se zatvorio u kuću, na ljubomorne i sumnjičave ljubavnike i muževe i konačno na prijatelje koji su na straži za prijatelje. Ali ćete vrlo rijetko naići na takvo lice koje raspaljuju divlje i surove misli kao što su raspaljivale lice mračnoga atleta koji je išao amo-tamo pod prozorima gospođice Estere s nesmotrenom žurbom kao medvjed u krleci.

O podne se otvorio jedan prozor iz kojega je provirila ruka neke sobarice, koja je gurnula kapke snabdjevene jastucima. Nekoliko časaka kasnije, dođe Estera u kućnoj haljini da se nadiše svježega zraka. Ona se naslanjala na Luciena. Tko bi ih bio vidio, bio bi ih držao za original jedne dražesne engleske vinjete. Estera je odmah opazila zmajske oči španjolskoga svećenika, i taj jadni stvor, kao da ga je pogodilo tane, zakrikne od užasa.

– Eno strašnoga svećenika – reče ona pokazujući ga Lucienu.

– On! – reče on smiješeći se – on je tako svećenik kao i ti...

– A šta je onda? – upita ona tjeskobno.

– Eh! To ti je stari nitkov koji vjeruje samo u đavla – reče Lucien.

Kad bi ovu zraku svjetla koja je pala na tajnu lažnoga svećenika bilo uhvatilo manje odano biće nego što je bila Estera, bila bi mogla Luciena zauvijek upropastiti. Kad su dvoje zaljubljenih pošli s prozora svoje spavaće sobe u blagovaonicu, gdje im je bio poslužen doručak, sreli su Carlosa Herreru.

– Zašto dolaziš ovamo? – upita ga Lucien osorno.

– Da vas blagoslovim – odgovori ovaj smioni čovjek. Zaustavi par i prisili ga da ostane u maloj dvorani stana. – Slušajte me, moji ljubimci! Zabavljajte se, budite sretni, to je sve lijepo i dobro. Sreća pod svaku cijenu, to je moja nauka. Ali ti – reče on Esteri – ti koju sam izvukao iz blata, i kojoj sam sapunom oprao i dušu i tijelo, ti se ne kaniš Lucienu ispriječiti na putu?...

– Što se tebe tiče, moj mali – nastavi on poslije male stanke promatrajući Luciena – ti nisi više dovoljno pjesnik da bi se posve prepustio novoj Coraliji. Pisat ćemo sada prozu, šta može biti od Esterina ljubavnika? Ništa. Može li Estera biti gospođa de Rubempré? Ne! – No onda, moja mala – reče on i stavi svoju ruku na Esterinu tako da je ona zadrhtala, kao da se zmija ovila oko nje – svijet ne smije znati da ste živi, svijet naročito ne smije doznati da neka gospođica ljubi Luciena i da je Lucien u nju zaljubljen... Ovaj će stan biti vašim zatvorom, moja mala. Ako budete htjeli izići, a to će vaše zdravlje tražiti, ići ćete na šetnju po noći, u ono vrijeme kad vas nitko ne bude mogao vidjeti. Vaša naime ljepota, vaša mladost i otmjenost koju ste zadobili u samostanu brzo bi se zapazile u Parizu. Onaj dan kad bi ma tko na svijetu doznao – reče on strašnim naglaskom i još strašnijim pogledom – da je Lucien vaš ljubavnik i da ste vi njegova ljubovca, taj bi dan za vas bio posljednji. Za ovoga smo maloga žutokljunca isposlovali ukaz koji mu je dopustio da nosi ime i grb svojih djedova po majci. No nije to sve! Naslov »markiz« nije mu još vraćen, i da ga opet zadobije, mora se oženiti djevojkom iz dobre kuće, a njoj za ljubav će nam kralj podijeliti tu milost. Ova će ženidba Luciena uvesti među dvorski svijet. Ovo će dijete, od koga sam znao načiniti čovjeka, najprije postati tajnik ambasade na kom dvoru u Njemačkoj, i s božjom ili mojom pomoći (moja više vrijedi) jednoga će dana sjesti na klupe perova.

– Ili na klupe... – reče Lucien prekidajući toga čovjeka.

– Šuti! – povikne Carlos i začepi Lucienu usta svojom širokom šakom. – Takvu tajnu jednoj ženi!... – šapne mu u uho.

– Estera, žena?... – usklikne pjesnik »Ivančica«.

– Još ti se uvijek vrzu po glavi soneti! – reče Španjolac – ili, bolje, gluposti. Svi će ovi anđeli prije ili kasnije opet postati ženama. A kod žene uvijek dođu takvi časovi kad je ona u isti mah i majmun i dijete: ta dva bića koja nas ubijaju jer se žele smijati... Estero, moj dragulju – reče on ovoj uplašenoj mladoj pitomici – našao sam vam sobaricu, jedno stvorenje koje mi je odano kao da mi je kći. Za kuharicu ćete imati mulatkinju. To daje kući ponosan značaj. S Evropom i Azijom moći ćete ovdje živjeti s novčanicom od tisuću franaka mjesečno, uračunavši sve, kao kraljica... iz kazališta. Evropa je bila švelja, modistica i statistica, Azija je služila nekoga lorda-sladokusca. Ova će dva stvorenja za vas biti kao dvije vile.

Kad je Estera vidjela kako je Lucien vrlo malen pred ovim bićem koje je bilo krivo barem za kakvo svetogrđe ili krivotvorenje, osjetila je ta žena, koju je posvetila

njezina ljubav, u dubini svoga srca dubok strah. Ne odgovorivši ništa, odvukla je Luciena u sobu gdje mu je rekla:

– Je li to đavo?

– Nešto gore... za mene! – odgovori on živahno. – Ali ako me ljubiš, nastoj se ugledati u požrtvovnost toga čovjeka, i slušaj ga pod smrtnom kaznom...

– Smrtnom kaznom? – reče ona još tjeskobnije.

– Smrtnom kaznom – ponovi Lucien. – Žalibože! Moja mala mačkice, nikakva se smrt ne bi mogla usporediti s onom koja bi me mogla zateći kad bi...

Kad je Estera čula te riječi, problijedi i osjeti kako je snaga ostavlja.

– No – poviče im taj krivotvoritelj i svetogrdnik – niste li još otrgali latice svojim ivančicama?

Estera i Lucien se vrate i jadna djevojka reče a da se nije usudila pogledati toga tajanstvenog čovjeka:

– Slušat ćemo vas kao boga, gospodine.

– Dobro – odgovori on. – Neko ćete vrijeme moći biti vrlo sretni i... trebat ćete načiniti samo kućnu i noćnu toaletu. To će uštedjeti mnogo novaca.

I oboje se ljubavnika otpute u blagovaonicu, ali Lucienov zaštitnik dade rukom znak tomu lijepom paru da se zaustavi, i on stane.

– Malo prije sam vam govorio o vašoj posluzi, moje dijete – reče on Esteri – moram vas sada upoznati s njom.

Španjolac pozvoni dva puta. Dođu obje žene, koje je nazvao Evropa i Azija, i bilo je tada lako razabrati razlog tim nadimcima.

Azija se, kako se činilo, rodila na otoku Javi. Ona je već na prvi pogled ulijevala strah onim bakrenasto malajskim licem, plosnatim kao daska i u koje kao da je nekim snažnim pritiskom bio utisnut nos. Čudnovati položaj viličnih kostiju davao je donjem dijelu ovog lica sličnost s velikim majmunima. Čelu, mada je bilo nisko, nije nedostajalo inteligencije koja se razvila zbog toga što se ta žena stalno služila lukavstvom. Dva su mala, žarka oka bila mirna kao tigrove oči, ali nisu nikad nikom gledala u lice. Činilo se da se Azija boji da ne bi koga uplašila. Blijedoplave usnice pokazivale su sjajnobijele zube, ali su oni bili jedan preko drugoga. Opći je izražaj ove životinjske fizionomije odavao podlost. Sjajne i masne kose kao i koža na licu obrubljivale su u dva crna zavoja vrlo bogati rubac. Naročito lijepe uši imale su kao nakit dva velika bisera. Azija je bila malena, kratka i zdepasta, bila je slična onim smiješnim stvorenjima koja Kinezi imaju na svojim paravanima, ili točnije onim indijskim idolima kojih tip, čini se, ne postoji, ali ih putnici konačno još nalaze. Kad je Estera vidjela tu nakazu koja je bila ukrašena bijelom pregačom preko odjeće od engleske vune, prođu je trnci.

– Azijo! – reče Španjolac, prema kojemu je ta žena podigla glavu takvom kretnjom koja bi se mogla usporediti samo s kretnjom psa koji gleda u svoga gospodara – evo vaše gospodarice.

I on pokaže prstom na Esteru obučenu u kućnu haljinu. Azija je promatrala ovu mladu vilu s nekim gotovo bolnim izrazom, ali u isto doba na Luciena poleti neko prigušeno svjetlo između njezinih stisnutih trepavica, kao plamičak požara. On je bio odjeven u divnu, otvorenu spavaću odjeću, imao je košulju od frizijskog platna i crvene hlače, s turskom kapom na glavi, ispod koje je provirivala plava kosa u gustim pramenovima. Bila je to božanska slika.

Talijanski genij može izmisliti priču o Otelu, engleski je genij može staviti na pozornicu, ali jedino priroda ima pravo da u jedan jedini pogled udahne potpuniji i veličanstveniji izraz zavisti nego Engleska i Italija zajedno. Pred ovim pogledom, koji je Estera uhvatila, zgrabi ona Španjolca za ruku i zarine mu u meso nokte, kao što bi bila učinila mačka koja se drži da ne padne u ponor gdje ne vidi dna.

Španjolac tada reče tri do četiri riječi na nekom nepoznatom jeziku ovoj azijskoj nakazi koja je došla bliže i puzeći klekla pred Esterine noge da joj ih ljubi.

– To nije – reče Španjolac – kuharica nego kuhar koji bi Carêma doveo do ludila od zavisti. Ona zna sve raditi u kuhinji. Ona će vam jednostavno jelo od graha prirediti tako da ćete pomišljati nisu li anđeli sišli s neba pa su u njega pomiješali nebeske trave. Ona će svako jutro sama ići na tržnicu, tući će se kao sam đavo, kakav ona i jest, da dobije stvari uz primjernu cijenu, ona će ići na živce radoznalima svojom šutljivošću. Kako će se razglasiti da ste bili u Indiji, Azija će vam mnogo pomoći da se ta priča načini vjerojatnom, jer je ona jedna od onih Parižanki koje se rađaju da pripadaju onoj zemlji iz koje hoće da budu, ali moj savjet nije takav da vi budete tuđinka... Evropo, šta ti misliš o tome?

Evropa je sačinjavala savršenu opreku Aziji, jer je bila najumiljatija subreta kakvu je ikad mogao sebi poželjeti Monrose kao partnericu u kazalištu. Bila je vitka, prividno lakoumna, ljepuškasta lica kao u kune, i prćasta nosa. Njezino se lice činilo izmoreno od pariške raskalašenosti, ono žuto lice kao što je u djevojke koja se hrani prijesnim jabukama, ono blijedo lice s puno žilica, meko i žilavo. Isturivši malu nožicu naprijed, s rukama u džepovima svoje pregače, neprestano se trzala, makar je nepomično stajala, tako je jako bila živahna. Bila je u isti mah grizeta i statistica pa je već usprkos svojoj mladosti po svoj prilici imala mnogo zvanja. Kako je bila pokvarena kao sve pitomice Magdalenina zavoda, vjerojatno je okrala svoje roditelje i obrisala prašinu na policijskim klupama ćudorednog odsjeka.

Azija je ulijevala velik strah, ali ju je čovjek svu upoznao na prvi pogled, ona je potjecala izravno od Lokuste. Evropa je ulijevala nemir, koji je mogao samo to više rasti što je netko imao više s njome posla. Činilo se da njezina pokvarenost nema granica, ona je, kako narod kaže, samom vragu iz torbe ispala.

– Gospođa bi mogla biti iz Valenciennesa – reče Evropa tiho i suho – i ja sam odanle. Hoće li nam gospodin – reče ona pedantno Lucienu – kazati koje ime kani gospođi dati?

– Gospođa van Bogseck – odvrati Španjolac, izvrnuvši smjesta Esterino prezime. Gospođa je Židovka iz Nizozemske, udovica trgovca, i boluje od bolesti jetara koju je donijela s Jave... Nema velikog imutka, da se ne pobudi radoznalost.

– Šest tisuća franaka je dosta za život, a zar ćemo se moći potužiti na njezinu škrtost? – reče Evropa.

– Tako je – potvrdi Španjolac naklonom glave. – Đavolske lakrdijašice! – nastavi on groznim glasom, jer je shvatio između Azije i Evrope poglede koji mu se nisu svidjeli – znate li što sam vam rekao? Vi služite kraljicu, dugujete joj poštovanje kakvo se iskazuje kraljici, njegovat ćete je kao što biste gajili osvetu, bit ćete joj privržene kao što ste meni. Ni vratar, ni susjedi, ni stanari, jednom riječi nitko na svijetu ne smije doznati što se ovdje događa. Na vama je da izigrate svaku radoznalost, ako je pobudi. A gospođa – doda on stavivši svoju široku rutavu ruku na Esterinu ruku – ne smije počiniti ni najmanju nesmotrenost, vi ćete je, bude li

potrebno, u tom spriječiti, ali... uvijek s puno poštovanja. Evropo, ti ćeš biti u vezi s vanjskim svijetom radi gospođine toalete, i sama ćeš nastojati oko toga da štediš. Ukratko, nitko, pa ni najneznatniji ljudi ne smiju stupiti nogom u ovaj stan. Vas ćete dvije ovdje sve morati raditi. – Moja mala ljepotice – reče Esteri – kad se budete htjeli uveče izvesti kolima, reći ćete to Evropi. Ona zna kamo će ići po vaše ljude, jer ćete imati jednoga slugu, čovjeka moga kroja kao što su ove dvije ropkinje.

Estera i Lucien nisu smogli ni riječi, slušali su Španjolca i promatrali su oba dragocjena bića, kojima je davao svoje naloge. Kakvoj je tajni trebalo zahvaliti ovu pokornost i ovu privrženost što se ocrtavala na ovim dvama licima, od kojih je jedno bilo zlobno tvrdoglavo a drugo tako grozno okrutno?

On je pogodio Esterine i Lucienove misli, jer je oboje izgledalo ukočeno kao što bi bili Pavao i Virginija kad bi bili ugledali dvije grozne zmije, pa im je šapnuo u uho blagim glasom:

– Možete računati na njih kao na mene, nemajte nikakve tajne pred njima, to će im laskati. – Posluži doručak, moja mala Azijo – reče on kuharici. – A ti, moja draga, stavi još jedan pribor na sto – reče Evropi – ta zacijelo će ova djeca pozvati svoga tatu na doručak.

Kad su obje žene bile zatvorile vrata, i kad je Španjolac čuo kako Evropa hoda amo-tamo, reče Lucienu i mladoj djevojci otvorivši svoju široku šaku:

– Imam ih u svojoj šaci!

Od te riječi i od te kretnje svatko bi zadrhtao.

– A gdje si ih samo našao? – usklikne Lucien.

– Eh! Bogme ih nisam tražio u kraljevskoj palači! – odgovori ovaj čovjek. – Evropa je izašla iz blata, i boji se u nj opet vratiti... Zaprijetite im se gospodinom opatom kad vam po volji ne učine, i vidjet ćete kako će zadrhtati kao šiba na vodi. Ja sam krotitelj divljih zvijeri – doda on smiješeći se.

– Vi mi se činite kao đavo – usklikne dražesno Estera i privine se uz Luciena.

– Moje dijete, ja sam pokušao da vas posvetim bogu, ali raspuštena djevojka koja se pokajala bit će uvijek obmana za crkvu; kad bi se našla koja, ona bi u raju opet postala kurtizana... Vi ste kod toga postigli to da su vas zaboravili i da ste slični pristojnoj ženi, jer ste tamo naučili što ne biste nikad naučili u onoj besramnoj sferi u kojoj ste živjeli... Ne dugujete mi ništa – reče on kad je na Esterinu licu vidio divan izraz zahvalnosti – ja sam sve za njega učinio... – i pokaže na Luciena. – Vi ste milosnica, ostat ćete milosnica i umrijet ćete kao milosnica, jer usprkos zavodljivim teorijama stočara: nitko ovdje na zemlji, ne može biti nego samo ono za što je stvoren. Čovjek s kvrgama na glavi ima pravo. Kod vas kvrga znači da ste stvoreni za ljubav.

Španjolac je, kako se vidi, bio fatalist, isto tako kao i Napoleon, Muhamed i mnogi drugi veliki političari. Čudno je to, gotovo svi aktivni ljudi naginju fatalizmu, isto tako kao što većina mislilaca naginje vjerovanju u providnost.

– Ja ne znam što sam – odvrati Estera s anđeoskom blagošću – samo volim Luciena i obožavat ću ga do posljednjeg daha.

– Dođite na doručak – reče osorno Španjolac – i molite se bogu da se Lucien brzo ne oženi, jer ga tada nećete više vidjeti.

– Njegova ženidba bit će moja smrt – reče ona.

Ona je pustila svećenika naprijed da se uzmogne podići do Lucienova uha a da je opat ne vidi.

– Je li to tvoja želja – upita ga ona – da ostanem pod vlašću toga čovjeka koji me nadzire preko ovih dviju hijena?

Lucien nakloni glavu.

Jadna djevojka zatomi svoju tugu i pričini se veselom, ali je bila strašno potištena. Bilo je potrebno više od godinu dana stalne i predane njege da se navikne na ova dva strašna stvora koje je Carlos Herrera zvao svojim psima čuvarima.

Lucienovo je vladanje, otkad se vratio u Pariz, nosilo biljeg tako visoke politike te je morao probuditi, a i probudio je zavist kod svih svojih nekadašnjih prijatelja, kojima se nije drukčije osvećivao nego ih je nagonio na bijes svojim uspjesima, svojim besprijekornim držanjem i svojim načinom da drži te ljude što dalje od sebe. Ovaj tako razgovorljivi, tako srdačni pjesnik postade hladan i povučen. De Marsay, onaj tip u koji se pariška mladost ugledala, nije u svojim govorima ni u svojim postupcima bio umjereniji od Luciena. Što se tiče duha, novinar je već prije dokazao što zna. De Marsayu je mnogo ljudi zlurado suprotstavljalo Luciena dajući prednost pjesniku, pa je bio tako malen da se zbog toga ljutio.

Lucien je bio u milosti kod ljudi koji su potajno imali moć u rukama, napustio je tako svaku misao na književnu slavu, da je bio neosjetljiv na uspjeh svoga romana, koji je bio ponovo izdan pod pravim naslovom »Strijelac Karla IX«, i na udivljenje koje je pobudila njegova zbirka soneta pod naslovom »Ivančice«, tako da je njezinu nakladu Dauriat rasprodao u tjedan dana.

– To je posmrtni uspjeh – odgovori on smijući se gospođici des Touches kad mu je čestitala.

Strašni je Španjolac željeznom rukom držao svoga štićenika na onom putu na kraju kojega strpljive političare čekaju vojničke glazbe i pobjednički plijen. Lucien je uzeo Beaudenordov momački stan na keju Malaquais, da bude što bliže ulici Taitbout, a njegov se savjetnik nastanio u tri sobe iste kuće u četvrtom katu. Lucien je imao samo jednoga jahaćega konja i jednoga za vožnju, jednoga slugu i jednoga konjušara. Kad nije jeo u gradu, jeo je kod Estere.

Carlos Herrera je tako nadzirao svoje ljude na keju Malaquais da Lucien nije trošio u svemu deset tisuća franaka na godinu. I Esteri je dostajalo deset tisuća franaka zahvaljujući stalnoj i neobjašnjivoj odanosti Evrope i Azije. Lucien je s vrlo velikom opreznošću išao u ulicu Taitbout i izlazio iz nje. Dolazio je samo u fijakeru, sa spuštenim zastorima, i kola su uvijek ulazila na glavna vrata. Stoga njegova ljubav prema Esteri ni postojanje kućanstva u ulici Taitbout, budući da su bili nepoznati svijetu, nisu škodili nijednom njegovom pothvatu ni njegovim vezama. Nikad mu nijedna riječ nije izmakla o tom škakljivom predmetu. Njegove pogreške u ovom pogledu s Coralijom za vrijeme njegova prvog boravka u Parizu naučile su ga pameti.

Njegov je život odavao ponajprije onu pravilnost sređenoga života pod kojom se može kriti mnogo tajna: ostajao je u društvu svako veče sve do jedan sat ujutro, nalazili su ga kod kuće od deset sati do jedan sat poslije podne. Zatim je išao u Bois de Boulogne i pravio je posjete sve do pet sati. Rijetko su ga vidjeli pješice, i tako je izbjegavao svoja stara poznanstva. Kad ga je koji novinar ili koji od njegovih nekadašnjih drugova pozdravio, odzdravljao je isprva naklonom glave koji je bio dovoljno uljudan da se nitko nije mogao ljutiti, ali je iz njega izbijao duboki prezir koji je ubijao francusku neusiljenost. Tako se brzo riješio ljudi koje nije više htio poznavati.

Stara mu je mržnja priječila da ide gospođi d'Espard, koja je više puta željela da ga vidi u svojoj kući. Ako ju je sreo kod vojvotkinje de Maufrigneuse ili kod gospođice des Touches, kod grofice de Montcornet ili drugdje, vladao se prema njoj s rijetkom uljudnošću. Ova je mržnja, koja je kod gospođe d'Espard bila isto tako velika, silila Luciena na oprez, jer će se kasnije vidjeti kako ju je raspalio kad je sebi dopustio jednu osvetu zbog koje ga je uostalom Carlos dobro izgrdio.

– Još nisi dovoljno jak da bi se ma komu osvećivao – reče mu Španjolac. – Kad je čovjek na putu po žarkom suncu, ne zaustavlja se da ubere najljepši cvijet...

Lucien je pred sobom imao suviše lijepu budućnost i suviše je bio nadmoćan a da mladići koje je njegov povratak u Pariz i njegovo neobjašnjivo blagostanje zasjenilo ili povrijedilo ne bi bili ushićeni da mu mogu skuhati kakvu poparu. Lucien je znao da ima mnogo neprijatelja i dobro je znao ova loša raspoloženja svojih prijatelja. Stoga je opat na divan način čuvao svoga posinka protiv izdaje svijeta i protiv nerazboritosti koja je tako kobna za mladost. Lucien je morao pripovijedati i pripovijedao je svako veče opatu najmanje događaje cijeloga dana. Zahvaljujući savjetima toga Mentora, on je izigravao najvještiju radoznalost: radoznalost svijeta. Kako ga je štitila engleska ozbiljnost, i budući da su ga branile utvrde što ih podiže diplomatska promišljenost, nije dao nikomu prava ni prilike da zagleda u njegove poslove. Njegovo je mlado lijepo lice postalo u društvu konačno neosjetljivo kao lice kakve kneginje za vrijeme neke ceremonije.

Oko sredine godine 1829. radilo se o njegovoj ženidbi sa starijom kćerkom vojvotkinje de Grandlieu, koja tada nije imala manje od četiri kćeri za udaju. Nitko nije sumnjao u to da će kralj prilikom te ženidbe Lucienu podijeliti milost i vratiti mu naslov markiza. Ova je ženidba trebala odlučiti Lucienovom političkom sudbinom, jer je vjerojatno trebalo da bude imenovan za ministra na nekom dvoru u Njemačkoj. Već tri godine Lucien je tako razborito živio da ga nitko nije mogao napadati. Stoga je i de Marsay o njemu rekao ove značajne riječi:

– Ovaj dječak mora iza sebe imati nekog vrlo jakog čovjeka.

Tako je Lucien postao gotovo neka ličnost. Njegova mu je ljubav prema Esteri uostalom mnogo pomogla da se pokazuje kao ozbiljan čovjek. Takva navika čuva častohlepne ljude od mnogih gluposti; budući da nisu vezani ni uz jednu ženu, ne daju se uhvatiti reakcijama tijela na dušu.

Što se tiče sreće koju je Lucien uživao, ona je bila ostvarenje snova svih siromašnih pjesnika koji su gladovali u kakvoj potkrovnici. Estera, taj ideal zaljubljene milosnice, sjećala je Luciena na glumicu Coraliju, s kojom je živio godinu dana, ali ju je sasvim izbrisala. Sve zaljubljene i odane žene pronalaze samoću, inkognito, život bisera na morskom dnu; ali kod većine među njima to je samo jedan od onih dražesnih hirova koji sačinjavaju predmet razgovora, jedan dokaz ljubavi o kojemu one samo sanjaju da ga daju ali ga ne daju, dok Estera, koja se uvijek pokazivala kao onaj dan iza svoje prve sreće i svagda živjela kao pod prvim Lucienovim zaljubljenim pogledom, u četiri godine nije osjetila nikakva čuvstva radoznalosti. Čitav je svoj duh upravila na to da ostane u granicama programa koji joj je označila kobna Španjolčeva ruka. Da, još više! Usred najopojnijih slasti nije zlorabila neograničenu moć koju ljubljenim ženama daju probuđene strasti ljubavnika, da bi Lucienu postavila i jedno pitanje o Herreri, kojeg se, uostalom, uvijek grozno bojala: nije se usudila ni misliti na nj. Razborita dobročinstva ovoga neobjašnjivog čovjeka, kojemu je Estera dugovala i

svoju ljupkost kao dobro odgojena djevojka i svoje vladanje kao otmjena žena i svoj moralni preporod, činila su se ovoj jadnoj djevojci kao predujmovi pakla.

– Platit ću ja sve to jednog dana – govorila je s užasom u sebi.

Za vrijeme svih lijepih noći izlazila je u najmljenim kolima. Vozila se brzinom koju je bez sumnje bio propisao opat u koju od onih divnih šuma što se nalaze oko Pariza: u Boulogne, Vincennes, Romainville ili u Ville-d'Avray, često s Lucienom, kadgod sama s Evropom. Tamo se šetala bez straha, jer ju je pratio, kad je bila bez Luciena, neki veliki sluga koji je bio odjeven kao najotmjeniji lovci, oboružan pravim lovačkim nožem. Njegova fizionomija kao i mršavo mišičje odavali su strašnoga atletu. Ovaj je drugi čuvar imao prema engleskoj modi jedan štap, koji se nazivao »bâton de longueur«, a koji dobro poznaju oni što se znaju štapom braniti kao mačem, i kojim se mogu oduprijeti nekolicini napadača. Suglasno s odredbom koju je dao opat, Estera nije smjela s lovcem izmijeniti nijedne riječi. Kad se gospođa htjela vratiti kući, Evropa je jedanput zaviknula, lovac je zafućnuo kočijašu, koji se uvijek nalazio u pristojnoj udaljenosti.

Kad se Lucien šetao s Esterom, Evropa i lovac ostajali su stotinu koraka iza njih, kao ona dva paklenska paža o kojima govori »Tisuću i jedna noć«, i koje čarobnjak daje svojim štićenicima.

Parižani, a naročito Parižanke ne poznaju čari šetnje u šumi po lijepoj noći. Tišina, igra mjesečeva svjetla, samoća – sve to umiruje kao kupelj. Obično je Estera odlazila u deset sati, šetala se od ponoći do jedan sat i vraćala se u dva i po sata. Kod nje nije nikad počinjao dan prije jedanaest sati. Okupala se i počela se onako pomno oblačiti kako ne radi većina žena u Parizu, jer to iziskuje suviše vremena i tako se oblače samo milosnice, bludnice ili otmjene gospođe koje imaju cijeli dan na raspolaganju. Bila bi gotova tek kad bi Lucien došao i uvijek se pokazivala njegovim pogledima kao novorascvali cvijet. Brinula se samo za sreću svoga pjesnika, pripadala mu je kao neka stvar, to jest davala mu je potpunu slobodu. Nikad nije bacila pogleda iznad sfere u kojoj je blistala: opat joj je to strogo preporučio, jer je to odgovaralo osnovama toga dubokog političara da bi Lucien mogao imati ljubavne doživljaje.

Sreća nema nikakve povijesti i pripovjedači svih zemalja su to tako dobro shvatili da rečenica: Bili su sretni! završava sve ljubavne pustolovine. Zato se samo mogu objasniti sredstva kako je ova zaista fantastična sreća nastala usred Pariza. To je bila sreća u svojem najljepšem obliku, poema, četirigodišnja simfonija! Sve će žene reći: »To je mnogo!« Ni Estera ni Lucien nisu rekli: »To je previše!« Napokon formula: Bili su sretni! za njih je bila još očitija nego u pričama o vilama, jer nisu imali djece.

Tako je Lucien mogao očijukati u društvu, prepustiti se hirovima pjesnika i – recimo otvoreno – nuždi svoga položaja. On je za vrijeme dok je polako išao svojim putem činio tajne usluge nekim političarima surađujući na njihovim radovima. U tom je bio izvanredno diskretan. Puno je posjećivao društvo gospođe de Sérizy, s kojom je, kako se u salonima kaže, bio na najboljoj nozi. Gospođa de Sérizy je otela Luciena vojvotkinji de Maufrigneuse, koja, kako je rekla, nije više marila za nj: to je riječ kojom se žene osvećuju zbog sreće kojoj zavide. Lucien je, da tako kažem, bio pod zaštitom duhovnoga stola, i vrlo prisan s nekim gospođama koje su bile prijateljice pariškoga nadbiskupa. Kao čedan i šutljiv čovjek strpljivo je čekao. Zato je i de Marsayova riječ, koji se tada oženio i prisilio svoju ženu da provodi život kao Estera, sadržavala više nego primjedbu.

Ali će potajne opasnosti Lucienova položaja doći u toku ove pripovijesti jasno na vidjelo.

Tako je sve to bilo kad se jedne lijepe noći mjeseca kolovoza barun Nucingen vraćao u Pariz s dobra nekoga stranoga bankara koji se nastanio u Francuskoj i kod koga je večerao. Ovo se dobro nalazilo u Briji, osam milja od Pariza. Kako se barunov kočijaš hvalio da će svoga gospodara svojim vlastitim konjima odvesti tamo i natrag, ovaj je kočijaš sam na svoju ruku odlučio da će polagano voziti kad se spustila noć.

Kod ulaza u šumu Vincennes bile su životinje, posluga i gospodar u sljedećem položaju: Kočijaša su u kuhinji ovoga glasovitog novčarskog autokrata izdašno opili, pa je bio potpuno pijan i spavao je, premda je, da zavara prolaznike, držao u ruci uzde. Sluga je sjedio iza njega i hrkao kao njemačka čigra. Njemačka je naime zemlja izrezanih malih figura, velikih »Reinganuma« i čigra. Barun je kanio razmišljati; ali već kod mosta de Gourny slatki mu je san probave zatvorio oči. Budući da su uzde bile popustile, konji su shvatili kočijaševo stanje, čuli su muklu glazbu sluge koji je iza njih čuvao stražu, pa su osjetili da su oni gospodari i iskoristili su onaj četvrt sata slobode da hodaju po svojoj volji. Kao pametni robovi dali su lopovima priliku da okradu jednoga od najbogatijih kapitalista u Francuskoj, najvještijeg od onih koje su prilično surovo nazvali »risovima«. I kad su napokon postali svojim gospodarima pa budući da ih je privukla ona radoznalost koju je svatko mogao zapaziti kod domaćih životinja, zaustavili su se na nekom okruglom mjestu, pred nekim drugim konjima, kojima su sigurno u svom konjskom jeziku rekli: »Čiji ste vi? Šta radite? Da li vam je dobro?«

Kad kočija nije više drndala, uspavani se barun probudio. U prvi mah je mislio da još nije napustio perivoj svoga kolege, zatim ga je iznenadilo neko nebesko priviđenje, koje ga je zateklo bez njegova uobičajenoga oružja – računa. Sjala je tako divna mjesečina da bi čovjek sve mogao čitati, čak i večernje novine. U tišini šume i pod ovim čistim svjetlom barun je vidio neku samu ženu, koja je, dok je ulazila u svoja najmljena kola, promatrala čudni prizor ove uspavane kočije. Kad je ugledao ovoga anđela, baruna je de Nucingena kao obasjalo neko unutarnje svjetlo. Čim je mlada žena opazila da joj se divi, spustila je drhtavom kretnjom svoju koprenu. Lovac je hrapavo zaviknuo i taj je znak dobro razumio kočijaš, jer su kola poletjela kao strijela.

Stari je bankar osjetio strašno uzbuđenje: krv koja mu je iz nogu navrla nagnala mu je vatru u glavu, a iz glave je plamen zahvatio srce, grlo mu se stisnulo. Nesretnik se bojao da je to od loše probave, i usprkos ovom velikom strahu uspravio se na noge.

– Trkom! – Proklet marfa kako spafa! – poviče on. – Sto franaka ak ti dostigla taj gočija.

Na riječi »stotinu franaka« kočijaš se probudio, sluga koji je bio odostraga čuo ih je bez sumnje u snu. Barun je ponovio zapovijed i kočijaš je potjerao konje i uspio da kod vrata Trône dostigne neku kočiju koja je gotovo bila slična kolima u kojima je Nucingen vidio božansku neznanku, ali se prvi trgovački pomoćnik neke bogate trgovačke kuće kočio u njima s nekom pristojnom ženom iz ulice Vivienne.

Ova je zabuna utukla baruna.

– Ta ja usela Šorš (Georgesa) mesto tepe, klubi šivotinja, ona pi pila našla taj gospoja – reče sluzi dok su carinici pregledali kola...

– Ah, gospodine, vrag je, mislim, sjedio odostraga kao sluga i on mi je podmetnuo

ova kola.

– Nema frak, ona ne postojala – reče barun.

Barun de Nucingen je tada priznavao da ima šezdeset godina. Žene su mu postale potpuno ravnodušne, a naročito njegova. Hvalio se da nije nikad poznavao ljubavi zbog koje bi počinjao gluposti. Smatrao je srećom što je svršio sa ženama, o kojima je bez srama govorio da ni najdivnija nije vrijedna onoliko koliko stoji, pa kad bi se i badava podala. Smatrali su da je tako posvema otupio te nije više, za nekoliko tisuća franaka mjesečno, kupovao užitak kako bi sam sebe zavaravao. Iz njegove lože u Operi njegove su hladne oči bez uzbuđenja bludjele po kolu plesačica. Nijedna iz onoga strašnog roja starih djevojaka i mladih starica, te elite pariških užitaka, nije namignula na ovoga kapitalista.

Prirodnu ljubav, nenaravnu ljubav, ljubav iz samoljublja, ljubav iz pristojnosti i iz taštine, ljubav iz naklonosti prema nekoj stvari, pristojnu i bračnu ljubav, nastranu ljubav, sve je barun nekad kupio, sve je to upoznao, samo nije pravu ljubav. Ta ga je ljubav tako iznenada spopala kao što orao nenadano napada svoj plijen, kao što je spopala Gentza, pouzdanika njegove visosti kneza Metternicha. Poznato je kakve je budalaštine ovaj stari diplomat pravio za Fanny Elssler. Njezini su ga pokusi mnogo više zanimali nego evropski interesi.

Žena koja je poremetila ovu željezom okovanu kasu po imenu Nucingen pričinila mu se kao jedna od onih jedinstvenih žena koje se samo jednom pojavljuju u jednom pokoljenju. Nije bio siguran da li je Tizianova ljubavnica, da li je Mona Lisa Leonarda da Vincija, da li je Rafaelova Fornarina bila tako lijepa kao divna Estera, na kojoj najvještije oko najstrožega pariškog promatrača ne bi bilo moglo otkriti ni najmanji trag koji bi podsjećao na milosnicu. Stoga je baruna prije svega zaslijepila atmosfera otmjene i lijepe gospođe, koja je ljubljenu, raskošju, elegancijom i ljubavlju okruženu Esteru ovijala u najvećem stepenu. Sretna je ljubav za žene kao sveta posuda s krunidbenom pomasti. One tada postaju ponosne kao carice.

Barun je išao osam noći zaredom u šumu Vincennes, zatim u Bulonjsku šumu, pa u šume Ville-d’Avray, onda u Medonske šume, ukratko u svu parišku okolicu, a da se nije mogao namjeriti na Esteru. Ovo divno židovsko lice, koje je on nazvao »pipliskim« (biblijskim) licem, bilo mu je uvijek pred očima. Nakon petnaest dana izgubio je tek.

Delfina de Nucingen i njegova kći Augusta, koju je barunica upravo počela voditi u društvo, nisu u prvi čas opazile ovu promjenu koja se kod baruna dogodila. Majka i kći vidjele su samo gospodina de Nucingena ujutro kod doručka i uveče kod večere, kad su svi kod kuće večerali, što se dešavalo samo onda kad je Delfina imala društvo. Ali nakon dva mjeseca baruna je zahvatila groznica nestrpljivosti i obolio je od neke bolesti koja je slična tuzi za domom, iznenadila ga je nemoć njegovih milijuna, pa je počeo mršavjeti i činilo se da ga je to tako savladalo da se Delfina potajno ponadala da će obudovjeti. Ona je počela prilično licemjerno žaliti svoga muža i slala je svoju kćer u njezine odaje. Mučila je svoga muža pitanjima, on je odgovarao kao Englezi kojima je dosadio život: gotovo nije odgovarao.

Delfina de Nucingen je davala veliku večeru svake nedjelje. Ona je ovaj dan izabrala za primanje kad je opazila da nitko iz otmjenog društva ne ide u kazalište i da je taj dan prilično općenito bio neiskorišten. Navala trgovaca i građana pravi nedjelju u Parizu gotovo tako glupom kao što je dosadna u Londonu. Barunica je

stoga pozvala na večeru slavnoga Despleina da ga može usprkos bolesniku pitati za savjet, jer je Nucingen govorio da se izvrsno osjeća.

Keller, Rastignac, de Marsay, du Tillet i svi kućni prijatelji objasnili su barunici da čovjek kao Nucingen ne smije iznenada umrijeti, njegovi ogromni poslovi zahtijevaju mjere opreza, trebalo bi bezuvjetno znati na čemu smo. Ova su gospoda bila pozvana na večeru, isto tako grof de Gondreville, tast Françoisa Kellera, vitez d'Espard, des Lupeaulx, doktor Bianchon, onaj od Despleinovih učenika koga je on najviše volio, Beaudenord i njegova žena, grof i grofica de Montcornet, Blondet, gospođica des Touches i Conti, konačno Lucien de Rubempré, prema kojemu je Rastignac već pet godina gajio najživlje prijateljstvo, makar na zapovijed kao što se kaže u oglasnom stilu.

– Nećemo se ovoga tako lako riješiti – reče Blondet Rastignacu kad je vidio kako Lucien ulazi u dvoranu, ljepši nego ikad i divno odjeven.

– Bolje je s njim biti na dobroj nozi, jer ga se valja bojati – reče Rastignac.

– Njega? – upita de Marsay. – Priznajem strašnima samo one ljude kojima je položaj jasan, a na njegov se manje napada nego bi se moglo napadati. Hajde da vidimo od čega on živi? Odakle mu potječe imutak? Uvjeren sam da ima šezdesetak tisuća franaka duga.

– On je u nekom španjolskom svećeniku našao vrlo bogatog zaštitnika, i koji mu hoće dobro – odgovori Rastignac.

– On se ženi najstarijom gospođicom de Grandlieu – reče gospođica des Touches.

– Da, ali – reče vitez d'Espard – traže od njega da kupi zemlju od trideset tisuća franaka rente da osigura imovinu koju mora priznati svojoj budućoj, a za to mu treba jedan milijun, koji se ne može tako lako naći u džepu nijednog Španjolca.

– To je skupo, jer je Clotilde vrlo ružna – reče barunica. Gospođa de Nucingen je nazvala gospođicu de Grandlieu iz afektacije njezinim imenom, kao da ona, rođena Goriot – često posjećuje to društvo.

– Ne – odvrati du Tillet – kćerka jedne vojvotkinje za nas muškarce nije nikad ružna, naročito kad donosi naslov markiza i diplomatsko mjesto. No najveća je zapreka toj ženidbi luda ljubav gospođe de Sérizy prema Lucienu: mora da mu ona daje mnogo novaca.

– Ne čudim se više što je Lucien tako ozbiljan, jer mu sigurno gospođa de Sérizy neće dati milijun da se oženi gospođicom de Grandlieu. Bez sumnje ne zna kako da se izvuče iz neprilike – reče de Marsay.

– Da, ali ga gospođica de Grandlieu obožava – reče grofica de Montcornet – i pomoću te mlade djevojke postići će možda bolje uvjete.

– Što će on učiniti sa svojom sestrom i sa svojim svakom u Angoulêmeu? – upita vitez d'Espard.

– No – odgovori Rastignac – njegova je sestra bogata, i on je danas zove gospođa Séchard de Marsac.

– Makar postoje poteškoće, on je lijep dječak – reče Bianchon dižući se da pozdravi Luciena.

– Dobar dan, dragi prijatelju – reče Rastignac i srdačno stisne Lucienu ruku.

De Marsay je hladno odzdravio kad ga je Lucien prvi pozdravio.

Prije večere su Desplein i Bianchon sve onako u šali pregledali baruna de Nucingena i utvrdili da je njegova bolest posve moralne naravi, ali joj nitko nije

mogao pronaći uzroka – toliko se činilo nemogućim da bi ovaj duboki burzijanski političar mogao biti zaljubljen. Kad Bianchon nije našao nikakva drugog objašnjenja za bankarove patološko stanje osim ljubavi, pa kad je o tom rekao nekoliko riječi Delfini de Nucingen, ona se samo nasmiješila kao žena koja već dugo zna kako je s njezinim mužem u tom pogledu. Kad su međutim poslije večere sišli u vrt, okružili su prisni kućni prijatelji bankara i htjeli su da se objasni taj izvanredni slučaj, kad su čuli kako je Bianchon tvrdio da je Nucingen zaljubljen.

– Znate li, barune – reče mu de Marsay – da ste znatno smršavjeli? I sumnjaju na vas da ste oskvrnuli zakone financijske prirode.

– Nikata! – reče barun.

– Ali jeste – odvrati de Marsay. – Usuđuju se ustvrditi da ste zaljubljeni.

– To isdina – odgovori bijedno Nucingen. – Ja ustisala sa jetna neposnata...

– Vi ste zaljubljeni, vi?... Vi ste uobraženi! – reče vitez d'Espard.

– Biti zaljupljena u moj topa, ja snala topro to ništ smešnije, ali šta vi htjela, to tako!

– U neku ženu iz visokoga društva? – upita Lucien.

– No – reče de Marsay – barun može tako omršavjeti samo zbog beznadne ljubavi, on ima sredstva da kupi sve žene koje se hoće i mogu prodati.

– Ja nju ne posnala – odgovori barun. – I sata, ja mokla vama kazala gat kospoja ti Nišingen je u salon: ja još nigata snala što lubaf. Lubaf?... ja mislila, ot toka ja mržavila.

– Gdje ste susreli tu mladu djevicu?... – upita Rastignac.

– U gočiju, noću, u žuma Finzenes.

– Kakva je bila? – upita de Marsay.

– Jedna šabot ot beli kas (prozirna tkanina), crven obrafa, beli bojaz, beli feo (veo)... jetan lice saista biblijsko! Fatreni oči, jetan orijentalni ten!

– Vi ste sanjali! – reče smiješeći se Lucien.

– To izdina, ja zbavala saklana... kao saklana – reče on ponavljajući se – jer ja tolazila ot jetan tiner (večera) na topro moj prijatelj.

– Je li bila sama? – upita du Tillet prekidajući risa.

– Ta – reče barun bolnim glasom – zamo otraga bila jetan kočijaš i jetan zoparica.

– Čini se da je Lucien poznaje – usklikne Rastignac, jer je uhvatio smiješak Esterina ljubavnika.

– Tko ne pozna žene koje su kadre ići o ponoći u susret Nucingenu? – reče Lucien okrećući se na mjestu.

– Na svaki način to nije žena koja bi išla u visoko društvo – reče vitez d'Espard – jer bi barun bio prepoznao njezina kočijaša.

– Ja nju nisam fitela nigte – odgovori barun – i ja nju tala drašiti ot bolizija već četrdeset tana, ali bolizija nju ne mogla naći.

– Bolje da vas stoji nekoliko stotina tisuća franaka nego da vas stoji života, a u vašoj dobi nezadovoljena je ljubav opasna – reče Desplein – čovjek može od nje umrijeti.

– Ta – odgovori Nucingen Despleinu – što ja jela, to mene ne hranilo, srak meni čini zmrtonosan. Ja fozim u šuma Finzenes ta fitila mesto ktje ja nju fitela! ... I to moja šifot! Ja ne prinula sa poslednji zajam: ja morala mene osloniti na moji golegi koja imali smilovanja ot mene... sa jetan milion ja pi folila ubosnati taj tama, ja pi topila kot taj stfar, jer ja ne išla fiše u pursa (burza). Pitajte ti Tilleta.

– Da – potvrdi du Tillet – sad su mu poslovi postali odvratni, promijenio se, to je znak da će umrijeti.

– Snak lubafi – odgovori Nucingen – sa mene to jetno te isto.

Prostodušnost ovoga starca koji više nije bio ris i koji je prvi put u životu upoznao nešto svetije i uzvišenije nego što je zlato, dirnula je ovo društvo tupih ljudi: jedni su izmijenili međusobno smiješak, drugi su promatrali Nucingena s takvim izražajem kao da hoće reći: »Tako jak čovjek i tako nisko pao!«... Zatim su se svi vratili u dvoranu razgovarajući o tom događaju.

To je zaista bio događaj takve prirode da je morao izazvati najveće uzbuđenje. Gospođa de Nucingen prasne u smijeh kad joj je Lucien otkrio bankarevu tajnu. Ali kad je barun vidio kako mu se žena ruga, uzme je za ruku i odvede je k prozoru:

– Gospoja – reče joj tiho – jesam li ja igat gasala jetan porugljif reč ot vaše strasti ta se fi rugate mojima? Jedan topar šena pi pomakala svoj muš isfući se is neprilika, bes ta se rukala njemu, kako fi činila.

Prema opisu što ga je dao stari bankar, Lucien je prepoznao svoju Esteru. Budući da se ljutio na sebe kada je vidio da su opazili njegov smiješak, iskoristio je trenutak sveopćega razgovora, dok se posluživala kava, da nestane.

– Šta je s gospodinom de Rubempréom – upita barunica de Nucingen.

– On je vjeran svojoj devizi »Quid me continebit?« – odgovori Rastignac.

– Što znači: »Tko me može zadržati?« ili »Ja sam neukrotiv«, prema tome kako hoćete – nastavi de Marsay.

– U onom času kad je gospodin barun govorio o svojoj ne-znanki, Lucienu je izmakao smiješak iz koga bih mogao zaključiti da mu je poznata – reče Horace Bianchon a da nije ni slutio kako je opasna ta tako prirodna primjedba.

– Dopro! – reče u sebi taj ris.

Kao svi beznadni bolesnici, barun se hvatao svega što mu je ulijevalo kakvu nadu, i odlučio je da će dati uhoditi Luciena po drugim ljudima, a ne po ljudima Loucharda, najsposobnijega agenta Trgovačkog suda u Parizu, kome se obratio prije petnaest dana.

Prije no što se Lucien otputio k Esteri, morao je ići u palaču Grandlieu da tamo provede dva sata, koja su gospođicu Clotildu-Frédériqu de Grandlieu načinila najsretnijom djevojkom u predgrađu Saint-Germain. Razboritost koja je karakterizirala vladanje ovoga mladoga častohlepnika savjetovala mu je da odmah obavijesti Carlosa Herreru kakvo je djelovanje izazvao smiješak koji mu je izmakao kad je barun de Nucingen opisivao Esterinu sliku. Barunova ljubav prema Esteri i misao koja mu je pala na pamet da svoju neznanku dade tražiti preko policije bili su uostalom dovoljno važni događaji da bi se saopćili takvu čovjeku, koji je pod mantijom potražio utočište kao što su ga nekad zločinci nalazili u crkvi. I iz ulice Saint-Lazare, u kojoj je tada stanovao bankar, do ulice Saint Dominique, gdje se nalazi palača Grandlieu, put je Luciena vodio pored njegova stana na keju Malaquais.

Lucien je svoga strašnoga prijatelja našao kako puši svoj »brevijar« tj. kako puši lulu prije nego će poći spavati. Ovaj prije čudni nego strani čovjek odrekao se španjolskih cigara jer su mu bile preblage.

– To je ozbiljna stvar – odgovori Španjolac kad mu je Lucien bio sve ispripovjedio. – Barun, koji se služi Louchardom da traži malu, imat će toliko pameti da ti stavi za pete kakva pandura i sve će se doznati. Dan i noć nisu mi dosta da pripravim klopku

tomu barunu, komu ću pokazati prije svega nemoć policije. Kad naš ris izgubi svaku nadu da će naći svoju ovčicu, preuzimam na sebe da mu je prodam za onu cijenu koju za njega vrijedi.

– Prodati Esteru? – usklikne Lucien, čije je prvo uzbuđenje uvijek bilo odlično.

– Onda zaboravljaš na naš položaj? – poviče Carlos Herrera. Lucien spusti glavu.

– Bez novaca smo – nastavi Španjolac – a šezdeset tisuća franaka duga treba platiti! Ako se želiš oženiti Clotildom de Grandlieu, moraš kupiti zemlju od milijun franaka da osiguraš miraz toj grdobi. A Estera je divljač za kojom će mi taj ris tako trčati da će splasnuti za jedan milijun. To je moja stvar.

– Estera neće nikad...

– I to je moja stvar.

– Ona će zbog toga umrijeti.

– To je stvar pogrebnog društva. A što onda?... – poviče taj divljak i ušutka Lucienove tužaljke svojim držanjem. – Koliko je generala u cvijetu svojega života umrlo za cara Napoleona? – upita on Luciena poslije trenutka šutnje. – Žena ćeš uvijek naći! Godine 1821. Coraliji za tebe nije bilo premca. Estera isto tako nije našla sebi ravne. Poslije te djevojke doći će... znaš tko?... nepoznata žena! To je najljepša od svih žena, i ti ćeš je potražiti u prijestolnici, u kojoj će zet vojvode de Grandlieua biti ministar i predstavljat će kralja Francuske... A zatim, reci mi onda, mladi gospodine, hoće li Estera zbog toga umrijeti? Konačno, može li muž gospođice de Grandlieu zadržati Esteru? Uostalom, pusti mi samo da radim, ti se ne trebaš dosađivati time da na sve misliš: to je moja stvar. Bez Estere bit ćeš samo tjedan dana ili dva, a usprkos tomu ići ćeš u ulicu Taitbout. Hajde, zagukni malo na svojoj dasci spasa i dobro igraj svoju ulogu, turi Clotildi u ruku onaj plameni list što si ga jutros napisao i donesi mi natrag jedan koji bi bio također nešto vatren! Ona će se pismima odštetiti za svoj gubitak. Ta mi djevojka nekako pristaje. Naći ćeš Esteru malo tužnu, ali joj reci neka se pokori. Radi se o tom da se zaogrnemo plaštem vrline i poštenja, da se zaštitimo zaklonom iza kojega veliki ljudi sakrivaju svoja besramna djela... Radi se o mome dobru glasu, o tebi koji nikad ne smiješ doći u sumnju. Slučaj nam je bolje poslužio nego moje razmišljanje, koje je dva mjeseca mlatilo praznu slamu.

Dok je Herrera izbacivao ove strašne rečenice jednu za drugom, rečenice koje su praskale kao hici iz pištolja, oblačio se i spremao za izlazak.

– Ti si očito veseo – usklikne Lucien – nisi nikad volio jadnu Esteru i sa slašću očekuješ čas kad ćeš se je riješiti.

– Nisi se zasitio ljubavi prema njoj, zar ne?... A ja je nisam nikad prestao proklinjati. Ali nisam li uvijek ovako postupao kao da sam iskreno odan toj djevojci, makar sam preko Azije imao u ruci njezin život? Nekoliko otrovnih gljiva u juhu, i sve bi bilo gotovo... Gospođica Estera međutim živi !... i sretna je! Znaš li zašto? – jer je ti voliš! Ne budi dijete. Već četiri godine čekamo slučaj koji bi bio za nas ili protiv nas. Sada treba to upotrijebiti više nego talent da bismo razmrsili klupko koje nam je slučaj dao: ima u toj opasnoj igri dobra i zla, kao u svemu. Znaš li na što sam mislio upravo kad si ulazio?

– Ne...

– Da postanem, ovdje kao u Barceloni, baštinikom kakve stare bogomoljke, pomoću Azije...

– Zločin?

– Preostalo mi je samo to sredstvo da osiguram tvoju sreću. Vjerovnici se uzrujavaju. Kad bi te jednom progonili sudbeni ovrhovoditelji i kad bi te istjerali iz palače Grandlieu, šta bi od tebe bilo? Došao bi vrag po svoje.

Carlos Herrera je kretnjom ocrtao samoubojstvo nekog čovjeka koji se baca u vodu, zatim je u Luciena upro onaj ukočeni i prodorni pogled kojim jaki ljudi nameću svoju volju slabima. Taj je čarobni pogled koji je satirao svaki otpor odavao da Luciena i njegova savjetnika vežu ne samo tajne na život i smrt nego i osjećaji koji su daleko iznad običnih osjećaja kao što je ovaj čovjek bio znatno više nego što je bio njegov niski položaj.

On je bio prisiljen živjeti izvan onoga svijeta u koji mu je zakon zauvijek zabranio da se vrati. Opačina i bijesni, strašni otpor ga je iscrpio, ali je bio obdaren onakvom duševnom snagom koja ga je izjedala. I tako je ova sramna i velika, mračna i slavna ličnost koju je proždirala životna snaga oživljavala u otmjenom tijelu Luciena, čija je duša postala njegovom. Njega je u društvenom životu predstavljao ovaj pjesnik, kojemu je on dao svoju postojanost i željeznu volju. Za njega je Lucien bio više nego sin, više nego ljubljena žena, više nego porodica, više nego njegov život – on je bio njegov osvetnik. I, budući da snažni duhovi više mare za osjećaj nego za život, zato ga je nerazrešivim vezama privezao uza se.

Pošto je kupio Lucienov život u onom trenutku kad je ovaj očajni pjesnik kanio počiniti samoubojstvo, predložio mu je onaj paklenski ugovor koji se vidi samo u romanima, ali su njegovu groznu mogućnost često dokazale glasovite sudbene drame pred porotom. Obasipajući Luciena svim nasladama pariškoga života, dokazujući mu da sebi još k tome može stvoriti lijepu budućnost, načinio ga je svojom stvari.

Nijedna uostalom žrtva ovom čudnom čovjeku nije bila teška kad se radilo o njegovu drugom ja. Usprkos svoj njegovoj snazi, bio je tako slab prema hirovima ovoga svoga stvora da mu je na koncu povjerio svoje tajne. Možda je ta posve moralna sukrivnja bila samo još jedna veza više između njih.

Od onoga dana kad je Torpille bila ugrabljena Lucien je saznao na kako se groznoj osnovici temelji njegova sreća. Ova je mantija španjolskog svećenika skrivala Jacquesa Collina, jednu od slavnih robijaških ličnosti, koja je prije deset godina živjela pod građanskim imenom Vautrin u kući Vauquer gdje su Rastignac i Bianchon bili na stanu i hrani.

Jacques Collin, nazvan Obmanjivač smrti, koji je pobjegao iz Rocheforta gotovo neposredno nakon što je opet bio tamo zatvoren, iskoristio je primjer glasovitoga grofa de Sainte-Hélène, ali je izbjegao sve što je bilo pogrešno u smjelom Coignardovu pothvatu. Izvana se praviti kao pošten čovjek a uza to i dalje provoditi život kao robijaš, to je zadaća kojoj su oba cilja suviše oprečna a da ne bi dovela do kobnoga raspleta, naročito u Parizu, jer, ako se neki osuđenik uvuče u neku porodicu, znatno povećava opasnosti zbog te zamjene. Da se zaštiti od svake potrage, ne mora li, uostalom, sebi potražiti neki znatno viši položaj, iznad običnih životnih interesa? Čovjek visokoga društva izložen je slučajevima koji rijetko pritiskuju ljude koji nemaju nikakva dodira s visokim društvom. Stoga se pod mantijom sigurnije netko može sakriti, ako se još k tomu provodi primjeran, samotan i povučen život.

– Bit ću dakle svećenik – reče u sebi taj građanin mrtvac koji je bezuvjetno htio ponovo oživjeti pod nekim društvenim oblikom da zadovolji svoje strasti, koje su bile jednako potajne kao što je i on sam bio tajanstven.

Građanski rat što ga je ustav od 1812. zapalio u Španiji, kamo se otputio taj energični čovjek, pružio mu je priliku da iz busije ubije pravoga Carlosa Herreru. Ovaj je svećenik bio kopile nekoga vlastelina. Otac ga je ostavio, a nije znao ni koja ga je žena rodila. Njemu je kralj Ferdinand VII, kojemu ga je neki biskup preporučio, povjerio neku političku misiju u Francuskoj. Biskup, taj jedini čovjek koji se za Carlosa Herreru zanimao, umro je za vrijeme dok je taj izgubljeni sin crkve putovao iz Cadiza u Madrid i iz Madrida u Francusku. Sretan što se namjerio na tako željenu osobu, koja je osim toga vršila onakvu službu kakvu je on želio, Jacques Collin se izranio na leđima da ukloni kobna robijaška slova i promijenio svoje lice pomoću kemijskih reagencija. Kad se tako nagrđivao pred lešinom svećenika, prije nego ju je uništio, mogao je sebi podati neku sličnost sa svojim dvojnikom. Da potpuno izvrši ovaj preobražaj, koji je bio gotovo tako čudesan kao u onoj arapskoj priči u kojoj je stari derviš dobio moć da uđe pomoću magičnih riječi u mlado tijelo, robijaš koji je govorio španjolski naučio je toliko latinski koliko je morao znati kakav andaluzijski svećenik.

Kao bankar triju kaznionica, Collin je bio bogat, jer su sve pohrane bile povjerene njegovu poznatom poštenju, koje je uostalom bilo poštenje pod moraš, budući da se među takvim partnerima pogreška plaća ubodom noža. Ovom novcu pridoda on svotu što ju je biskup dao Carlosu Herreri. Prije nego je napustio Španjolsku mogao se još dočepati blaga neke bogomoljke u Barceloni, kojoj je podijelio odrešenje i obećao joj da će joj vratiti svote koje je ona ukrala poslije umorstva što ga je počinila i od kojih je potjecala imovina te njegove pokajnice.

Tako je Jacques Collin postao svećenikom i povjerena mu je bila tajna misija preko koje je morao dobiti najmoćnije preporuke u Parizu. Odlučio je da neće činiti ništa što bi moglo izvrgnuti opasnosti zvanje kojemu je sad pripadao i prepustio se slučajevima svoga novog života, kad se na angulemskoj cesti sastao s Lucienom. Ovaj se mladić učinio lažnom opatu odličnim oruđem za vlast, i spasio ga je od samoubojstva kad mu je rekao:

– Predajte se potpuno božjem čovjeku kao što se ljudi prepuštaju đavlu, i imat ćete sve izglede za novi život. Živjet ćete kao u snu, a najgore razočaranje bit će smrt koju ste sebi htjeli zadati...

Ova se veza između ovih dvaju bića, koja su morala biti samo jedno, osnivala na ovom snažnom zaključku koji je Carlos Herrera međutim znao još lukavo sukrivnjom utvrditi. Budući da je bio obdaren genijem pokvarenosti, uništio je Lucienovo poštenje time što ga je gurao u grozne nevolje i izvlačio ga iz njih tada kad je Lucien pristao na rđave i nečasne postupke, kod kojih je ipak pred licem svijeta ostao čist, pošten i plemenit. Lucien je bio društveni sjaj u čijoj je sjeni ovaj krivotvoritelj želio živjeti.

– Ja sam pisac, a ti ćeš biti drama. Ako ti ne uspiješ, mene će isfućkati – reče mu onoga dana kad mu je priznao svetogrđe o tom kako se prerušio.

Carlos je oprezno išao od priznanja do priznanja prilagođujući besramnost svojih izjava posvema djelovanju svoga napretka i Lucienovim potrebama. Stoga je Obmanjivač smrti odao svoju posljednju tajnu tek onda kad su mu navike na pariške užitke, uspjesi, zadovoljena taština podjarmili dušu i tijelo ovoga tako slaboga pjesnika. Tamo gdje se Rastignac odupro napasti ovoga demona Lucien je podlegao, budući da je Carlos s njime opreznije postupao, lukavije ga je kompromitirao,

naročito jer je Lucienom ovladala sreća što je postigao odličan položaj. Zlo, kojega se pjesnički oblik zove đavlom, zavodilo je ovoga čovjeka koji je bio napola žena, na najprimamljiviji način, i tražilo je od njega ponajprije samo malo, dok mu je davalo mnogo. Veliki je dokaz Carlosov bila ona vječna tajna kakvu je Tartuffe obećao Elmiri.

Ponovljeni dokazi bezuvjetne odanosti, koja je bila nalik na Seidovu privrženost Muhamedu, okončali su ovo grozno djelo – pobjedu Jacquesa Collina nad Lucienom.

U ovaj čas ne samo da su Estera i Lucien progutali sve svote što su bile povjerene poštenju bankara kaznionica, koji se poradi njih izvrgavao užasnom obračunu, nego su gizdelin, krivotvoritelj i milosnica imali dugova. U onom času kad je Lucien bio blizu uspjehu najmanji kamenčić pod nogama ovih triju bića mogao je dakle porušiti fantastičnu zgradu tako smiono sazdane sreće.

Na plesu u Operi Rastignac je bio prepoznao ovoga Vautrina iz kuće Vauquer, ali je znao da ga čeka smrt ako išta progovori. Zato je ljubavnik gospođe de Nucingen izmjenjivao s Lucienom poglede u kojima se pod prividnim prijateljstvom skrivao strah s jedne i s druge strane. U času opasnosti Rastignac bi očito s najvećim užitkom bio dobavio kola koja bi Obmanjivača smrti odvezla na stratište. Svatko će sad pogoditi kakva je mračna radost obuzela Carlosa kad je doznao za ljubav baruna de Nucingena, jer je on u jednoj jedinoj misli razabrao kakvu korist čovjek njegova kova može izbiti iz jadne Estere.

– Hajde – reče on Lucienu – đavao štiti svoga duhovnika.

– Ti se igraš vatrom.

– Incedo per ignes! – odgovori Carlos smiješeći se – to je moje zvanje.

Pod konac posljednjeg vijeka kuća se Grandlieu razdijelila na dva ogranka, ponajprije na vojvodsku kuću koja je bila osuđena na propast, jer je sadašnji vojvoda imao samo kćeri; zatim na podgrofove de Grandlieu koji će baštiniti naslov i grb svojega starijeg ogranka. Vojvodski ogranak nosi na crvenom polju u jednom redu poređane zlatne sjekire s glasovitom devizom »CAVEO NON TIMEO«, koja sadrži čitavu njihovu povijest.

Štit je podgrofova de Navarreins podijeljen na četvoro i ima crveno polje, a srednji dio grba je izrezuckan zlatom, okrunjen viteškom kacigom s devizom: Grands faits, Grand lieu. Sadašnja je podgrofica udovica iz 1813. godine i ima sina i kćer. Premda se iz progonstva vratila gotovo upropaštena, zbog odanosti odvjetnika Dervilla opet je našla prilično veliku imovinu.

Vojvoda i vojvotkinja de Grandlieu vratili su se kući 1804. i bili su predmetom careve naročite naklonosti. Stoga im je Napoleon, kad ih je vidio na svome dvoru, vratio sve što je od posjeda kuće Grandlieu bilo zaplijenjeno. To je iznosilo otprilike četrdeset tisuća franaka rente. Od sve velike vlastele predgrađa Saint-Germain koji su se dali zavesti od Napoleona, vojvoda i vojvotkinja (ona je pripadala starijem ogranku porodice Ajuda, koja je bila u ženidbenom srodstvu s Bragansovima) bili su jedini koji nisu zatajili cara ni njegovih dobročinstava. Louis XVIII je cijenio ovu vjernost, dok je predgrađe Saint-Germain pripisivalo ovo Grandlieuovima kao zločin. No možda je Louis XVIII ovim samo htio ljutiti Monsieura.

Ljudi su smatrali vjerojatnom ženidbu mladoga podgrofa de Grandlieua s Marie-Athénaisom, najmlađom vojvodinom kćerkom, koja je tada bila stara devet godina. Sabine, predzadnja kći, udala se za baruna de Guénica, poslije Srpanjske

revolucije. Jozefina, treća kćerka, postala je gospođa Ajuda-Pinto kad je markiz izgubio svoju prvu ženu, rođenu de Rochefide (alias Rochegude). Starija je otišla u samostan godine 1822. Druga, gospođica Clotilde-Frédériquue, u ovaj čas u sedamnaestoj godini, bila je smrtno zaljubljena u Luciena de Rubempréa. Nije potrebno ni pitati da li je palača vojvode de Grandlieua, najljepša u ulici Saint-Dominique, silno djelovala na Lucienov duh. Svaki put kad su se ogromna vrata okretala na svojim šarkama da puste njegov kabriolet osjećao je onakvo zadovoljenje svoje taštine o kojemu je Mirabeau govorio:

– Premda je moj otac bio obični ljekarnik u Houmeauu, ja ipak imam pristup ovamo.

To je bila njegova misao. Stoga bi bio počinio još i mnogo drugih zločina nego što je zločin njegova saveza s krivotvoriteljem, samo da zadrži pravo da se smije popeti uz ovo nekoliko stepenica stubišta pred zgradom, pa da zatim čuje kako najavljuju njegovo ime: »Gospodin de Rubempré!« i to u velikoj dvorani u stilu Louisa XIV, koja je za vrijeme Louisa XIV bila uređena po uzoru dvorana u Versaillesu i u kojoj se nalazilo ono birano društvo, cvijet Pariza, koje se tada zvalo Le petit château.

Otmjenu Portugalku, ženu koja je najmanje voljela izlaziti od svoje kuće, najviše su okruživali njezini susjedi Chaulieuovi, Navarreinsovi i Lenoncourtovi. Često su dolazile u posjete lijepa barunica de Macumer (rođena de Chaulieu), vojvotkinja de Maufrigneuse, gospođa d’Espard, gospođa de Camps, gospođica des Touches, koja je bila u ženidbenom srodstvu s Grandlieuovima koji potječu iz Bretagne, kad su išle na kakav ples ili su se vraćale iz Opere. Podgrof de Grandlieu, vojvoda de Rhétoré, markiz de Chaulieu, koji je jednoga dana trebalo da bude vojvoda de Lenoncourt-Chaulieu, njegova žena Madeleine de Mortsauf, unuka vojvode de Lenoncourta, markiz Ajuda-Pinto, knez Blamont-Chauvry, markiz de Beauséant, vidam de Pamiers, Vandenesseovi, stari knez de Cadignan i njegov sin vojvoda de Maufrigneuse bili su stalni gosti ove veličanstvene dvorane u kojoj se udisao dvorski zrak i u kojoj su držanje, ton i duh bili u skladu s plemstvom gospodara, kojih je visoko, aristokratsko držanje napokon bacilo u zaborav njihovo robovanje Napoleonu.

Stara vojvotkinja d’Uxelles, majka vojvotkinje de Maufrigneuse, bila je autoritet ove dvorane, u koju gospođa de Sérizy nije nikad mogla dobiti pristupa, premda je bila rođena Ronquerolles.

Luciena je ovamo uvela gospođa de Maufrigneuse. Ova je nagovorila svoju majku da radi u njegovu korist, jer je bila pune dvije godine u njega smrtno zaljubljena. Ovoga je zavodljivog pjesnika održao tamo utjecaj velikog duhovništva Francuske i pomoć pariškog nadbiskupa. Ipak mu je bio dopušten pristup tek onda kad je dobio ukaz koji mu je vratio ime i grb kuće de Rubempré. Vojvoda de Rhétoré, vitez d’Espard i još neki drugi, koji su bili zavidni Lucienu, oneraspoložili su od vremena do vremena protiv njega vojvodu de Grandlieua, jer su mu pripovijedali priče o Lucienovu predašnjem životu. Ali su ga zaštićivale pobožna vojvotkinja, koju su već bili okružili najodličniji crkveni dostojanstvenici, a i Clotilde de Grandlieu.

Lucien je međutim ta neprijateljstva tumačio svojom pustolovinom s nećakinjom gospođe d’Espard, s gospođom de Bargeton, koja je postala groficom du Châtelet. Zatim, kad je osjetio koliko je potrebno da ga primi tako moćna porodica, a uza to ga je njegov intimni savjetnik nagonio na to da zavodi Clotildu, Lucien je imao

smionosti kao skorojevići: on je tamo dolazio pet dana u tjednu, uljudno je gutao uvrede zavisti i izdržavao je bezobrazne poglede, duhovito je odgovarao na izrugivanje. Njegova postojanost, čar njegovih manira, njegova uslužnost napokon je uklonila zabrinutost i umanjila zapreke. Lucien je kao čovjek koji je s vojvotkinjom de Maufrigneuse još uvijek bio u najboljim odnosima – a njezine je plamene listove što ih je pisala za vrijeme njezine ljubavi čuvao Carlos Herrera – kao idol gospođe de Sérizy, dobro viđen kod gospođice des Touches i zadovoljan što su ga primili u te tri kuće, naučio od opata da bude vrlo oprezan u svojim odnosima.

– Čovjek se u isti mah ne može posvetiti trima kućama – govorio mu je njegov intimni savjetnik. – Tko svuda ide, ne nalazi nigdje živoga zanimanja. Veliki podupiru samo one koji se nadmeću s njihovim pokućstvom, one koje vide svaki dan i koji umiju da im postanu nešto potrebno kao što je divan na koji sjedaju.

Kako se Lucien naviknuo da gleda dvoranu Grandlieuovih kao svoje bojište, čuvao je svoj duh, svoje šale, novosti i svoje dvorjanske čari za ono vrijeme kad je tamo provodio veče. Umiljavao se, bio je dražestan, a Clotilde ga je upozoravala na opasnosti kojima se morao uklanjati. Tako je mogao laskati malim strastima gospodina de Grandlieua. Pošto je najprije zavidjela sreći vojvotkinje de Maufrigneuse, Clotilde se preko ušiju zaljubila u Luciena.

Kad je Lucien opazio sve prednosti ovakve veze, igrao je svoju ulogu zaljubljenoga kao što bi je bio igrao Armand, mladi prvak Comédie-Française.

Pisao je Clotildi pisma koja su svakako bila književna remek-djela prvoga reda, a Clotilde je odgovarala nastojeći da jednako umno na papiru dade izražaja ovoj bijesnoj ljubavi, jer je ona mogla ljubiti samo na taj način. Lucien je išao svake nedjelje na misu u crkvu Sv. Tome Akvinskoga. Izdavao se za gorljiva katolika, posvećivao se monarhističkim i vjerskim propovijedima koje su čuda stvarale. Osim toga je pisao u novine koje su bile odane Kongregaciji naročito značajne članke, a za njih nije htio primiti nikakve nagrade, i potpisivao ih je samo sa L. Pisao je političke brošure što ih je tražio bilo kralj Charles X bilo veliko duhovništvo a da nije tražio ni najmanje nagrade.

– Kralj je – govorio je on – već toliko učinio za mene da sam mu dužan svoju krv.

Zato je već nekoliko dana bilo govora o tome da se Lucien postavi u kabinet ministra predsjednika u svojstvu privatnoga tajnika, ali je gospođa d’Espard podigla kuku i motiku protiv Luciena, te je meštar Charlesa X oklijevao da se na to odluči. Ne samo da Lucienov položaj nije bio posve jasan, i ove riječi: »Od čega živi?« koje je svatko imao na ustima, što se više Lucien uzdizao, tražile su odgovor, nego su dobrohotna kao i zlobna radoznalost išle u potrazi sve dalje i dalje, i ona je više nego jednu šupljinu nalazila u oklopu toga častohlepnog mladića.

Clotilde de Grandlieu je služila svojemu ocu i majci kao nedužni uhoda. Prije nekoliko dana povukla je Luciena k prozoru da tamo razgovaraju i obavijestila ga o prigovorima porodice.

– Pribavite sebi posjed u vrijednosti od milijun franaka i dobit ćete moju ruku: to je bio odgovor moje majke – rekla je Clotilde.

– Kasnije će te pitati odakle potječe tvoj novac! – rekao je Carlos Lucienu kad ga je izvijestio o ovom tobožnjem ultimatumu.

– Moj je svâk po svoj prilici stekao imovinu – primijeti Lucien – u njemu ćemo imati odgovornog izdavača.

– Nedostaje dakle samo još milijun! – poviče Carlos – ja ću o tom razmisliti.

Lucienov položaj u palači de Grandlieu najjasnije osvjetljuje to što nije nikada tamo jeo. Ni Clotilde, ni vojvotkinja d'Uxelles, ni gospođa de Maufrigneuse, koja se uvijek odlučno zalagala za Luciena, nisu mogle od staroga vojvode isposlovati tu milost. Toliko je taj plemić bio nepovjerljiv prema onomu koga je zvao gospodin de Rubempré. Ova fina razlika, koju je opazilo društvo ove dvorane, živo je povrijedila Lucienovo samoljublje, jer je osjećao da ga ovdje samo trpe. Društvo ima pravo biti preuzetno, a tako je često prevareno.

Da netko ima neku važnost u Parizu, a da nema poznate imovine, ili priznate zaslužbe, jest nešto što se nikakvom lukavštinom ne može dugo održati. Stoga je i Lucien, što se više uzdizao, naročito veliku važnost polagao na ovaj prigovor: »Od čega živi?« Bio je prisiljen reći kod gospođe de Sérizy, kojoj je dugovao potporu državnoga odvjetnika Granvillea i jednoga državnoga ministra, grofa Octavea de Bauvana, predsjednika vrhovnog suda: – Ja se strahovito zadužujem.

Kad je ulazio u dvorište te palače u kojoj se nalazilo opravdanje njegovih taština, govorio je u sebi ogorčeno misleći na onu misao Obmanjivača smrti:

– Čujem kako sve puca pod mojim nogama.

Lucien je volio Esteru, a htio je imati za ženu gospođicu de Grandlieu! Čudan položaj! Trebalo je prodati jednu da kupi drugu.

Jedan jedini čovjek je mogao ovu trgovinu izvesti a da Lucienova čast kod toga ne strada: taj je čovjek bio lažni Španjolac. Nisu li onda jedan kao i drugi morali biti oprezni jedan prema drugom? Ne postoje u životu dva ugovora ovakve vrste, u kojima je svaki naizmjence i gospodar i potčinjeni.

Lucien je rastjerao oblake koji su pomračivali njegovo čelo. Ušao je veselo, vedro u dvorane palače de Grandlieu. U ovaj čas prozori su bili otvoreni, mirisi iz vrta se širili po dvorani, posuda za cvijeće, koja je bila u sredini dvorane, pružala je pogledu piramidu od cvijeća. Vojvotkinja je sjedila u kutu na sofi i razgovarala s vojvotkinjom de Chaulieu. Više je žena sačinjavalo skupinu, koja je zapinjala za oko zbog raznovrsnog držanja, što im ga je dao različit izraz kojim je svaka od njih htjela pokazati namještenu bol. U visokom društvu nitko se ne zanima za nesreću ni za patnju, sve je tamo samo riječ. Muškarci su se šetali u dvorani ili u vrtu. Clotilde i Josefina su bile zaposlene oko stola za čaj. Vidam de Pamiers, vojvoda de Grandlieu, markiz d'Ajuda-Pinto, vojvoda de Maufrigneuse igrali su u jednom kutu wisk (sic!).

Kad je Lucien bio najavljen, prošao je dvoranom i pozdravio je vojvotkinju, koju je upitao za razlog tuzi što se ocrtavala na njezinu licu:

– Gospođa de Chaulieu je upravo primila strašnu vijest: umro je njezin zet, barun de Macumer, nekadašnji vojvoda de Soria. Mladi vojvoda de Soria i njegova žena, koji su bili otišli u Chantepleurs da tamo njeguju svoga brata, javili su ovaj tužni događaj. Lujza je neizmjerno žalosna.

– Nijedna žena nije u životu bila tako ljubljena kao što je Lujzu volio njezin muž – reče Madeleine Mortsauf.

– To će biti bogata udovica – prihvati stara vojvotkinja d'Uxelles i pogleda Luciena, čije je lice ostalo ravnodušno.

– Jadna Lujza – reče gospođa d'Espard – razumijem je i žalim je.

Markiza d'Espard je sanjarski izgledala kao žena puna duše i srca. Premda je Sabine de Grandlieu imala tek deset godina, podigla je pametne oči na svoju majku, a

njezin je gotovo porugljiv pogled njezina majka suzbila svojim prijekornim pogledom. To se zove dobro odgajati djecu.

– Ako moja kći izdrži ovaj udarac – reče gospođa de Chaulieu s majčinskim licem – njezina me budućnost zabrinjuje. Lujza je vrlo romantična.

– Ja ne znam – reče stara vojvotkinja – od koga su naše kćeri dobile taj značaj!...

– Teško je – reče neki stari kardinal – pomiriti srce s društvenim obzirima.

Lucien nije mogao reći nijedne riječi pa je otišao prema stolu za čaj da se pokloni gospođicama de Grandlieu. Kad je pjesnik bio na nekoliko koraka od skupine žena, markiza d'Espard se nagnula da može šaptati u uho vojvotkinji de Grandlieu.

– Vi onda vjerujete da taj dječak jako voli vašu dragu Clotildu? – reče joj ona.

Himbenost ovoga pitanja može se razumjeti tek onda kad ocrtamo Clotildu. Ova je djevojka od dvadeset i sedam godina stajala tada kod stola. To je držanje dopuštalo porugljivu pogledu markize d'Espard da obuhvati suhi i tanki plosnati struk Clotilde koja je bila potpuno nalik na špargu. Prsa su te jadne djevojke bila tako plosnata da im nisu koristila ni ona kolonijalna sredstva što ih modistice zovu »lažna prsa«. Stoga Clotilde ne samo da sebi nije dala truda da taj nedostatak prikrije nego je čak hrabro puštala da se ističe, jer je znala da u svome imenu ima dovoljno prednosti. Budući da se tako stezala u svoju odjeću, postigla je djelovanje onakva ukočenog i oštrog obrisa kakav su kipari srednjega vijeka tražili u svojim figurama kojih se profil oštro odrazuje od pozadine izdubaka kamo su ih postavljali u katedralama.

Clotilde je bila visoka pet stopa i četiri palca. Ako je dopušteno da se poslužim narodnim izrazom, koji bar ima tu vrijednost da ga svatko razumije, bile su je same noge. Ovaj je nedostatak razmjera podavao njezinu gornjem tijelu nešto nezgrapno. Bila je smeđe boje lica, kosa joj je bila crna i tvrda, imala je vrlo guste obrve, žarke oči koje su se nalazile u već tamnim šupljinama i lice savinuto kao mjesečev srp u prvoj četvrti, nad kojim se nadvilo izbočeno čelo. Tako je ona predstavljala karikaturu svoje majke, jedne od najljepših žena u Portugalu. Priroda uživa u ovakvim igrama. Često se u porodicama nađe sestra divne ljepote, a njezine crte kod brata pokazuju savršenu rugobu, premda je jedno drugom slično. Clotilde je uvijek imala na svojim jako stisnutim usnama stereotipni izraz prezira. Stoga su njene usne više nego ijedna druga crta njezina lica odavale tajna uzbuđenja njezina srca, jer im je ljubav utisnula dražestan izraz, koji se to više isticao što su obrazi bili previše smeđi da pocrvene, a njezine crne, uvijek tvrde oči nisu nikad ništa kazivale. Usprkos tolikim nedostacima i usprkos tomu što je izgledala kao daska, dobila je od svoga odgoja i od svoje porodice neki izražaj veličine, neku oholu crtu, ukratko sve što su s potpunim pravom nazvali »ono nešto«, što se možda nalazilo u sigurnosti njezina odijevanja i što je u njoj odavalo djevojku iz dobre kuće. Ona se koristila svojom kosom, jer se njena tvrdoća, bujnost i dužina mogla smatrati za ljepotu.

Njezin je glas, koji je njegovala, bio dražestan: predivno je pjevala. Clotilde je zaista bila djevojka za koju se kaže: »Ima lijepe oči« ili: »Ima dražestan značaj«. Nekome tko joj je na engleski način govorio: »Vaša milosti« odgovarala je: »Zovite me: Vaša vitkosti«.

– Zašto ne bi volio moju jadnu Clotildu? – odvrati vojvotkinja markizi. – Znate li što mi je jučer rekla? »Ako me voli iz častoljublja, ja preuzimam na se da ću ga dovesti dotle da me ljubi zbog mene same!« Ona je duhovita i častohlepna, ima muškaraca kojima se sviđaju ta dva svojstva. Što se njega tiče, moja draga, on je lijep kao slika, i

ako uzmogne kupiti zemlju Rubempréovih, kralj će mu iz obzira prema nama dati naslov markiza... Konačno, njegova je majka posljednja iz porodice de Rubempré...

– Jadni dječak, odakle će smoći jedan milijun? – reče markiza.

– To nije naša stvar – odvrati vojvotkinja – ali ih sigurno nije kadar ukrasti... A uostalom mi ne bismo dali Clotildu kakvom spletkaru niti nečasnom čovjeku, pa bio on lijep, bio on pjesnik i mlad kao gospodin de Rubempré.

– Vi kasno dolazite – reče Clotilde smiješeći se Lucienu s beskrajnom milinom.

– Da, večerao sam u gradu.

– Vi već nekoliko dana idete mnogo u društvo – reče ona prikrivajući smiješkom svoju ljubomoru i svoju zabrinutost.

– U društvo?... – odvrati Lucien. – Ne, samo sam posve slučajno cijeli tjedan večerao kod bankara, danas kod Nucingena, jučer kod du Tilleta, a prekjučer kod Kellerovih.

Vidi se da je Lucien vrlo dobro znao poprimiti duhovito bezobrazni ton visokog plemstva.

– Vi imate mnogo neprijatelja – reče mu Clotilde, nudeći mu (i to s koliko draži!) šalicu čaja. – Rekli su mojemu ocu da imate šezdeset tisuća franaka duga i da ćete za nekoliko dana imati Sainte-Pélagie kao dvorac za zabavu. I da znate što me stoje sve te klevete... Sve to pada na moju glavu... Ne govorim vam o tom zbog toga što ja trpim (moj me otac razapinje svojim pogledom), nego zato što vi morate patiti ako je u najmanjoj mjeri to istina.

– Nemojte se nimalo brinuti za te gluposti, ljubite me kao što ja vas ljubim, pričekajte samo nekoliko mjeseci – odgovori Lucien stavljajući svoju praznu šalicu na tasu od izrezbarena srebra.

– Ne pokazujte se mojemu ocu, mogao bi vam reći kakvu bezobraznost, i budući da je ne biste mogli podnijeti, propali bismo... Ta zlobna markiza d'Espard mu je rekla da je vaša majka njegovala žene u porodu i da je vaša sestra bila glačarica.

– Mi smo jednom bili u krajnjoj bijedi – odgovori Lucien i suze mu navru na oči. – To nije kleveta, nego prosto ogovaranje. Danas je moja sestra više nego milijunarka, a majka mi je već prije dvije godine umrla... S ovim su obavijestima čekali trenutak kad ću ja ovdje biti pred samim uspjehom...

– Što ste učinili gospođi d'Espard?

– Bio sam neoprezan pa sam u šali ispripovjedio kod gospođe de Sérizy pred gospodom de Bauvanom i de Granvilleom povijest parnice koju je ona podigla da stavi pod skrbništvo svoga muža markiza d'Esparda. To mi je povjerio Bianchon. Mišljenje gospodina de Granvillea, koga su podupirali Bauvan i Sérizy, promijenilo je mišljenje čuvara pečata (ministra pravde). Jedan je i drugi ustuknuo pred »Sudskim novinama«, pred sablazni, i markiza je dobila po prstima u obrazloženju osude koja je dokrajčila ovu sramnu parnicu. Ako je i gospodin de Sérizy to odao, što mi je od markize stvorilo smrtnu neprijateljicu, ipak sam dobio njegovu zaštitu, kao i zaštitu vrhovnoga državnog tužioca i grofa Octavea de Bauvana, jer im je gospođa de Sérizy rekla kakvoj su me opasnosti izvrgli time što su odali izvor iz kojega potječe njihova obavijest. Gospodin markiz d'Espard bio je toliko nespretan, te me je posjetio smatrajući me uzročnikom što je dobio tu besramnu parnicu.

– Riješit ću vas gospođe d'Espard – reče Clotilde.

– A kako? – usklikne Lucien.

– Moja će majka pozvati male d’Espardove, koji su dražesni i već vrlo veliki. Otac i njegova dva sina pjevat će vam slavu, i sigurni smo da nikad nećemo vidjeti njihovu majku...

– Oh, Clotildo, vi ste divni, i kad vas ne bih ljubio zbog vas same, volio bih vas zbog vašega duha.

– To nije duh – reče ona i pokaže svu svoju ljubav na svojim usnama. – Zbogom! Nemojte dolaziti nekoliko dana. Kad me budete vidjeli u crkvi Sv. Tome Akvinskoga s ružičastim pojasom, znajte da je moj otac promijenio raspoloženje. Naći ćete na leđima naslonjača u kojem sjedite nalijepljen odgovor, on će vas možda tješiti što se ne vidimo... Stavite pismo koje mi donesete u moj džepni rupčić...

Ova je djevojka očito imala više od dvadeset i sedam godina.

Lucien uzme fijaker u ulici de la Planche, ostavi ga na bulevarima, uzme kod Madeleine drugi i preporuči kočijašu da u ulici Taitbout uveze kroz vežu.

Kad je u jedanaest sati ušao, našao je Esteru svu u suzama, ali je bila odjevena, kao što se oblačila da mu priredi svečanost! Čekala je svoga Luciena ležeći na divanu od bijeloga satena, izvezenom žutim cvijećem. Bila je odjevena u prekrasnu kućnu haljinu od indijskoga muslina sa svijetlocrvenim vrpcama. Nije imala steznika, a kosu je jednostavno pripela na glavu, Na nogama su joj bile krasne papuče, podstavljene svijetlocrvenim satenom. Sve su svijeće gorjele, a i huka je bila gotova, ali svoje nije pušila. Ona je ležala nezapaljena pred njom kao znak njezina raspoloženja. Kad je čula kako se otvaraju vrata, obriše suze, skoči kao srna i ovije Luciena svojim rukama kao tkanina koju je zahvatio vjetar pa se ovila oko drveta.

– Rastavljeni! – povikne ona – je li to istina?...

– Nažalost! Na nekoliko dana – odvrati Lucien.

Estera pusti Luciena i padne na divan kao mrtva.

U ovakvim položajima većina žena brblja kao papige. Ah, kako te one ljube!... Nakon pet godina one su kao ujutro poslije prvoga dana njihove sreće, one te ne mogu ostaviti, one su uzvišene u svomu negodovanju, u svom očaju, u svojoj ljubavi, u svojoj srdžbi, u svom kajanju, u svom strahu, u svojoj tuzi, u svojim slutnjama! Ukratko, lijepe su kao Shakespeareov prizor. Ali znajte dobro! Ovakve žene ne ljube. Kad su one ono što kažu da jesu, jednom riječju kad istinski ljube, tada postupaju kao Estera, kao što rade djeca, kako postupa prava ljubav. Estera nije govorila ni riječi, ležala je zarinuvši lice u jastuke, i gorko je plakala.

Lucien je nastojao da podigne Esteru i govorio joj:

– Moje dijete, nismo odvojeni... Kako, poslije četiri godine sreće, ti ovako primaš odsutnost! Ah, ta što sam učinio svima ovim djevojkama? – reče on u sebi sjetivši se da ga je isto tako ljubila Coralie.

– Ah, gospodine, vi ste vrlo lijepi! – reče Evropa.

Osjetila imaju svoj ideal ljepote. Kad se ovoj zavodljivoj ljepoti pridruži blagost u značaju i poeziji koje su odlikovale Luciena, čovjek može shvatiti ludu strast ovih izvanredno osjećajnih stvorova za vanjske prirodne darove, a tako prostodušnih u njihovu divljenju. Estera je tiho jecala i ostala je u onakvoj pozi u kojoj se izražavala njezina neizmjerna bol.

– Ah, ti mala beno – reče Lucien – nije li ti rečeno da se radi o mome životu?

Kod ove riječi, koju je Lucien namjerice rekao, Estera se uspravi kao zvjerka, njezine raščupane kose su joj ovile divno lice kao lišćem. Gledala je Luciena ukočenim

pogledom.

– O tvom životu!... – povikne ona, te podigne ruke i spusti ih klonule jednom kretnjom koju imaju samo raspuštene djevojke u opasnosti. – Pa da, to je istina, pismo onoga divljaka govori o ozbiljnim stvarima.

Ona izvadi iza pojasa neki bijedan papir, ali je ugledala Evropu i reče joj:

– Pusti nas same, moja kćerko!

Kad je Evropa zatvorila vrata, ona nastavi:

– Na, evo što mi piše – i pruži Lucienu list što ga je Carlos upravo bio poslao i koji je Lucien glasno pročitao:

»Vi ćete otputovati sutra ujutro u pet sati, odvest će vas k jednom čuvaru u dubinu Saint-Germainske šume. Tamo ćete se nastaniti u jednoj sobi u prvom katu. Nemojte izlaziti iz te sobe dok vam ne dopustim, ništa vam neće nedostajati. Čuvar i njegova žena su povjerljivi. Ne pišite Lucienu. Nemojte ići na prozor po danu, ali možete šetati po noći pod vodstvom čuvara, ako vam je želja hodati. Držite spuštene zastore na kolima za vrijeme vožnje: radi se o Lucienovu životu.

Lucien će večeras doći da se oprosti s vama. Spalite ovo pred njim...«

Lucien je odmah spalio ovo pismo na plamenu svijeće.

– Slušaj, moj Luciene – reče Estera pošto je čula riječi ovoga listića kao što zločinac sluša svoju smrtnu osudu – ne želim ti reći da te ljubim, to bi bila glupost... Već gotovo pet godina mi se čini tako prirodno da te ljubim kao da dišem, da živim... Prvi dan. Kad je počela moja sreća pod zaštitom ovoga neobjašnjivog bića koje me stavilo ovamo kao što se u krletku stavlja mala radoznala životinja, znala sam da se moraš oženiti. Ženidba je potreban sastojak tvoje sudbine i bože me očuvaj da bih priječila razvoj tvoje sreće. Ta je ženidba moja smrt. Ali, ja ti neću nimalo dosađivati: neću raditi kao grizete koje se ubijaju pomoću žeravice. Dosta sam njome dobila jedanput, a dvaput bi bilo ogavno, kako kaže Mariette. Ne, ja ću otići vrlo daleko odavle, izvan Francuske. Azija pozna tajne svoje zemlje, ona mi je obećala da će me naučiti kako se mirno umire, čovjek se ubode, cvrk! Gotovo! Tražim samo jedno, moj obožavani anđele: da ne budem prevarena. Ja sam dobila svoj dio od života: ja sam se od onoga dana kad sam te vidjela, godine 1824, pa sve do danas više sreće naužila nego deset sretnih žena. Smatraj me dakle onakvom kakva jesam: ženom koja je tako jaka kao i slaba. Reci mi: »Ženim se«. Ne tražim više od tebe nego nježni oproštaj i više o meni nećeš čuti.

Poslije ove izjave, kojoj se iskrenost može usporediti samo s bezazlenošću kretnja i glasa, nastane časak šutnje.

– Radi li se o tvojoj ženidbi? – upita ona i upre svoj čarobni i sjajni pogled kao oštricu bodeža u Lucienove plave oči.

– Već osamnaest mjeseci radimo na mojoj ženidbi, a još nije zaključena – odgovori Lucien – i ne znam kad će se moći zaključiti. Ali se ne radi o tome, moja draga mala!... Radi se o opatu, o meni, o tebi... ozbiljno smo ugroženi... Nucingen te vidio...

– Da – reče ona – u Vincennesu, dakle me je prepoznao?

– Nije – odgovori Lucien – ali se tako zaljubio u tebe da bi svoju blagajnu dao za te. Poslije večere, kad te je opisivao govoreći o vašem susretu, meni je izmakao nehotičan, neoprezan smiješak, jer ja živim u društvu kao divljak usred zamki neprijateljskog plemena. Carlos, koji mi prišteđuje trud da mislim, smatra taj položaj opasnim i preuzima na sebe da zapapri Nucingenu ako mu padne na um da nas

uhodi, a barun je zaista za to sposoban. Govorio mi je o nemoći policije. Ti si upalila požar u starom dimnjaku punom čađe...

– A sto kani taj tvoj Španjolac? – upita sasvim tiho Estera.

– Ne znam, rekao mi je da mogu spavati kao zaklan – odgovori Lucien ne usuđujući se pogledati Esteru.

– Ako je tomu tako, slušat ću pokorno kao pas, za koga se priznajem – reče Estera i primi svojom rukom Lucienovu te ga odvede u svoju sobu i reče mu: – Jesi li dobro večerao, moj Lulu, kod toga besramnog Nucingena?

– Azijina kuhinja onemogućuje da se smatra jedna večera dobrom, ma kako bio glasovit gospodar one kuće u kojoj se jede, ali je Carême pripravio večeru kao svake nedjelje.

Lucien je nehotice uspoređivao Esteru s Clotildom. Ljubovca je bila tako lijepa, tako stalno dražesna da joj se nije mogla približiti nakaza koja proždire najtrajniju ljubav: zasićenost!

– Kolika li šteta – reče u sebi – da čovjek nalazi svoju ženu u dva sveska! Na jednoj strani poezija, pohota, ljubav, odanost, ljepota, nježnost...

Estera se prevrtala kao što se prevrću žene prije nego što idu spavati, vrtjela se amo-tamo, oblijetala je pjevajući. Rekli biste da je kolibrić.

–... na drugoj plemstvo imena, porodica, časti, položaj, poznavanje društva!... I nema nikakve mogućnosti da se to u jednoj osobi združi! – usklikne Lucien.

Kad se sutradan, u sedam sati ujutro, pjesnik probudio u onoj prekrasnoj ružičastoj i bijeloj sobi, bio je sam. Kad je zazvonio, dotrči fantastična Evropa.

– Što želi gospodin?

– Esteru!

– Gospođa je otišla u četiri sata i tri četvrt. Po nalogu gospodina opata ja sam posve jednostavno dobila novu osobu.

– Sluškinju?

– Ne, gospodine, neku Engleskinju... jednu od onih žena koje idu noću na nadnicu, i imamo nalog da s njome postupamo kao da je naša gospođa: šta će gospodin početi s tom ženetinom?... Jadna naša gospođa! Kako je plakala kad je ulazila u kola!... »Ah, šta ćemo, što se mora, mora se!« – usklikne ona. »Ostavila sam onoga jadnog mišića dok je spavao«, rekla mi je brišući suze. »Evropo, da me pogledao ili da je izgovorio moje ime, bila bih ostala, pa makar umrla s njime... «Vidite, gospodine, toliko volim našu gospođu da joj nisam pokazala njezinu zamjenicu. Mnoge bi joj sobarice bile priuštile to »veselje«.

– Neznanka je dakle ovdje?

– Da, gospodine, bila je u kolima koja su odvezla našu gospođu, i ja sam je sakrila u svoju sobu prema dobivenim uputama!...

– Je li lijepa?

– Tako lijepa kao što može biti lijepa žena za zabavu, ali joj neće biti teško glumiti svoju ulogu ako joj gospodin pomogne – reče Evropa odlazeći po lažnu Esteru.

Prethodnoga dana prije nego je legao na počinak svemoćni je bankar dao naloge svome sobaru, koji je već u sedam sati ujutro uveo glasovitoga Loucharda, najvještijeg agenta Trgovačkoga suda, u malu dvoranu, kamo je došao barun u spavaćoj odjeći i u papučama.

– Fi se rukala meni! – reče on kao odgovor na agentov pozdrav.

– Nije drukčije moglo biti, gospodine barune. Ja se držim svoje službe, i imao sam čast da vam kažem da se nisam mogao umiješati u neku stvar koja je izvan kruga mojih dužnosti. Što sam vam obećao? Da vas povežem s onim od naših agenata koji mi se činio najsposobnijim da vam služi. Ali gospodin barun pozna granice koje postoje između ljudi različitih zvanja... Kad netko gradi kuću, ne daje praviti stolaru ono što je bravarov posao. A ima dvije vrsti policije: politička i sudska policija. Nikada se agenti sudske policije ne miješaju u poslove političke policije i obrnuto. Da se obratite upravniku političke policije, njemu bi bila potrebna ovlast ministra da se bavi vašom stvari, i ne biste se usudili da je izložite generalnom ravnatelju kraljevske policije. Agent koji bi vršio policijsku službu na svoju ruku, izgubio bi mjesto. A sudska je policija isto tako oprezna kao i politička. Zato nitko u ministarstvu unutrašnjih poslova ni na prefekturi ne radi drugo nego što je od koristi državi ili pravdi. Radi li se o zavjeri ili o nekom zločinu, eh, boga mi, gospoda će vam stajati na raspolaganju, ali shvatite onda, gospodine barune, da se oni moraju baviti sasvim drugim poslovima nego da se brinu za pedeset tisuća ljubakanja u Parizu. Što se nas tiče, mi se smijemo baviti samo hapšenjem dužnika, a čim se radi o drugoj stvari, izvrgavamo se velikoj opasnosti ako bismo narušavali nečiji mir. Poslao sam vam jednoga svoga agenta, ali sam vam izjavio da ne jamčim za njega. Vi ste mu rekli neka vam nađe neku ženu u Parizu. Contenson vas je »olakšao« za tisuću franaka a nije ni prstom maknuo. Bilo bi isto što i tražiti iglu u sijenu kad bi netko u Parizu tražio ženu za koju se sumnja da se vozi u šumu Vincennes, a njezin je lični opis sličan opisu svih lijepih žena u Parizu.

– Gondanzon (Contenson) – reče barun – ne mogla mene reči izdina, mesto mene oblindrati (oglobiti) za jetna disuć vranak?

– Slušajte, gospodine barune – reče Louchard – hoćete li mi dati tisuću škuda? Ja ću vam dati... prodati jedan savjet.

– Fredi disuć žguta taj zafjet (savjet)? – upita Nucingen.

– Ja se ne dam tako lako uloviti, gospodine barune – odgovori Louchard. – Vi ste zaljubljeni, želite otkriti predmet svoje ljubavi, venete kao cvijet bez vode. Jučer su, kako mi je rekao vaš sobar, bila kod vas dva liječnika, koji smatraju vaše stanje opasnim; samo vas ja mogu dati u ruke vještom čovjeku... Ah, dođavola, ako vaš život ne vrijedi tisuću škuda!...

– Rečiti meni ime od taj vesta čofek, i radžunajte na moj plemenidost.

Louchard uzme svoj šešir, pozdravi i ode.

– Fraza čofek – uskliknu Nucingen – dođite fi... evo vam!

– Pazite – reče Louchard prije nego je uzeo novac – ja vam naprosto prodajem jednu obavijest. Dat ću vam ime i adresu jednoga čovjeka koji vam može poslužiti, ali on je majstor...

– Iti ti to fraga! – poviče Nucingen – zamo Varschildov ime fretna disuć žguta, i to zamo, gat je bodpisan pod jedna mendza... Ja nutila disuć vranak.

Louchard, taj mali lukavac, koji se nije mogao pogađati ni za odvjetničku, ni za bilježničku, ni za ovrhovoditeljsku, ni za braniteljsku koncesiju, pogleda značajno baruna ispod oka.

– Za vas tisuću franaka nije ništa. Opet ćete ih dobiti na burzi za nekoliko časaka – reče mu on.

– Ja nutila disuć vranak!... – ponovi barun.

– Vi biste se cjenkali za zlatni rudnik! – reče Louchard i povuče se uz pozdrav.

– Ja putem imala atres sa petsto vranak! – usklikne barun i zapovjedi svome sobaru neka mu pošalje tajnika.

Turcaret više ne živi. Danas se najveći kao i najmanji bankar služi lukavštinom u najneznatnijim stvarima: on se cjenka za umjetnost, za dobročinstvo i za ljubav; on bi se cjenkao s papom za odrešenje. Stoga je Nucingen, dok je slušao Loucharda, brzo pomislio na to da Contenson kao desna ruka ovrhovoditelja Trgovačkog suda mora znati adresu toga majstora u uhodarenju. Contenson će popustiti na pet stotina franaka ono što je Louchard htio prodati za tisuću škuda. Ovaj brzi zaključak krepko dokazuje, makar je srcem ovoga čovjeka ovladala ljubav, da mu je još glava ostala risovom glavom.

– Išla fi sama, kospon – reče barun svojemu tajniku – kot taj Goodanzon, špijun ot taj Lišard, agent ot suda, ali fi išla u gabrioled (kabrioletu) i tofela njega zmesta ovamo. Ja čekam!... Fi išla kroz frata ot frt (od vrta). Evo gluč (ključ), jer nitko ne smela fidet kod mene nikakaf čofek. Fi njega ufela u mala pafilon ot frt (u vrtu). Nastojala izfesti moj komision pametno.

Neki su ljudi došli u posjete da s Nucingenom govore o poslovima, ali je on čekao Contensona, sanjao o Esteri i govorio u sebi da će za kratko vrijeme opet vidjeti ženu kojoj zahvaljuje svoja neočekivana uzbuđenja; i otpremao je sve s neodređenim riječima, s dvoličnim obećanjima. Contenson mu se učinio kao najvažnije biće u Parizu, pogledao je svaki čas u vrt. Napokon, pošto je dao nalog da se zatvore njegova vrata, dade sebi poslužiti doručak u paviljonu koji se nalazio u jednom kutu vrta. U uredima se činilo neobjašnjivim vladanje i oklijevanje toga najlukavijega, najoštroumnijega i najproračunatijega od svih pariških bankara.

– Što je gazdi? – upita jedan burzovni agent prvoga trgovačkog putnika.

– Nitko ne zna. Čini se da njegovo zdravlje daje povoda za zabrinutost. Jučer je gospođa barunica pozvala doktora Despleina i Bianchona...

Jednoga su dana stranci htjeli vidjeti Newtona u trenutku kad je bio zabavljen time da je davao lijek psu po imenu Beauty. On ga je, kako se zna, stajao ogromnog truda, i nije joj (Beauty je bila kuja) ništa drugo govorio nego: »Ah, Beauty, ti ne znaš što si upravo uništila...« Stranci su otišli s puno poštovanja prema radovima toga velikog čovjeka. U životu se svih istaknutih ličnosti nalazi mala kujica Beauty. Kad je maršal de Richelieu, poslije zauzeća Mahona, jednoga od najvećih vojničkih djela XVIII vijeka, došao čestitati Louisu XV, kralj mu je rekao: »Znate li veliku novost?... Taj je jadni Lansmatt umro!« Lansmatt je bio vratar, koji je bio upućen u kraljeve spletke.

Nikad pariški bankari nisu doznali kako su jako morali biti zahvalni Contensonu. Ovaj je uhoda bio povodom što je Nucingen zaključio jedan golem posao, kod kojega je i on učestvovao, a koji je njima prepustio. Svaki je dan ovaj ris mogao nišaniti na neku imovinu s topništvom špekulacije, dok je taj čovjek bio u službi sreće!

Taj je glasoviti bankar pio čaj i grickao kruh s maslacem kao čovjek kojemu već odavna tek više ne oštri zube, kad je čuo kako su se kola zaustavila na vratima njegova vrta. Uskoro mu tajnik dovede Contensona, kojega je mogao naći tek u nekoj kavani blizu zatvora Sainte-Pélagie, gdje je ovaj agent doručkovao od napojnice koju mu je dao neki dužnik, jer ga je uz stalne obzire, za koje se plaća, doveo u zatvor.

Contenson je, morate znati, bio čitava pjesma, pariška pjesma. Kad biste ga pogledali, na prvi biste pogled vidjeli da su Beaumarchaisov Figaro, Molièreov Mascarille, Marivauxov Frontin, Dancourtov Lafleur, svi ovi veliki predstavnici smione lopovštine, lukavstva u očajnom položaju, mudrolije koja se rađa kad svi konci popucaju, nešto osrednje u usporedbi s ovim kolosom duha i bijede. Kad u Parizu naiđete na neki tip, to nije više čovjek, to je prizor! On nije više jedan trenutak u životu, nego život, višestruki život!

Pecite tri puta u peći sadreno poprsje, dobit ćete neke vrste lažnu sliku florentinske bronce. No eto, vatra bezbrojnih nesreća, nevolje groznih položaja zagasito su obojili Contensonovu glavu, kao da je para krušne peći tri puta oprljila boju na njegovu licu. Vrlo se duboke bore više nisu mogle izgladiti, one su pravile vječne bore, iznutra bijele. To žuto lice bilo je puno puncato bora. Lubanja poput Voltaireove bila je neosjetljiva kao mrtvačka glava. Nije imala nijedne vlasi odostraga, pa bi čovjek posumnjao da je to glava živoga čovjeka. Pod nepokretnim čelom, a da ništa nisu izražavale, stalno su mu igrale kineske oči kao što se mogu vidjeti pod staklom kod vrata u izlozima dućana za čaj, umjetne oči, koje su samo prividno žive, a njihov se izraz nikad ne mijenja. Nos mu je bio tupast kao u smrti i prkosio je sudbini, a usta, stisnuta kao u škrtice, uvijek su bila otvorena pa ipak šutljiva kao otvor kutije za listove.

Contenson je bio miran kao divljak, ruke su mu bile smeđe. Tako je taj mali, suhi i mršavi čovjek imao savršeno bezbrižno, diogensko držanje koje se nikad ne može podvrgnuti oblicima poštovanja.

A kakvi sve nisu bili komentari o njegovu životu i o njegovim običajima, o njegovu odijelu, za one koji znaju čitati iz odijela... Kakve su mu samo bile hlače!... To su bile pandurske, crne i sjajne hlače kao takozvano »voile«-sukno od koga se prave odvjetničke odjeće! Kod staretinara kupljeni prsluk, ali sa šalom i izvezen!... Kaput od crveno-crnoga sukna! I to je sve bilo očetkano, gotovo čisto, ukrašeno urom koja je bila na bakrenom lancu. Contenson je imao nabranu košulju od žutoga perkala na kojoj je blistala igla s krivim dijamantom. Baršunasti je ovratnik bio sličan vratnom okovu preko kojega su visili crveni nabori mesa koje je imalo boju kao što je imaju Karaibi. Svileni se šešir sjao kao baršun, ali bi se od podstave bila dala načiniti dva lampiona ako bi je kakav kramar kupio da je dade iskuhati.

Nije to ništa, ako se samo nabrajaju ovi sastojci, morao bi čovjek znati opisati kakvu je važnost njima Contenson znao pridati. Bilo je nešto koketno na ovratniku kaputa, na svježe olaštenim čizmama kojima su potplati režili, što nijedan francuski izraz ne može izraziti. Ukratko, da objasnim ovu smjesu tako različitih boja, mogu reći da bi duhovit čovjek, kad bi ugledao Contensona, shvatio ovo: da je on mjesto policijskog uhode postao lopov, čovjeka bi spopala groza od ovih prnja mjesto da mu izazovu smiješak na usnama. Prema njegovu odijelu promatrač bi u sebi rekao: »To je besraman čovjek, pije, igra, nevaljao je, ali se ne opija, ali ne vara, to nije ni lopov ni ubojica«. A Contensona zaista nisi mogao definirati dok ti riječ uhoda nije pala na pamet.

Taj je čovjek vršio tolika nepoznata zvanja koliko ih ima poznatih. Lukavi smiješak na njegovim blijedim usnama, žmirkanje njegovih zelenkastih očiju, mala grimasa njegova tupasta nosa odavali su da taj čovjek ima duha. Lice mu je bilo kao od lima, a i duša mu je morala biti kao i lice. Zato su pokreti njegova lica prije bili

prenemaganja iz uljudnosti nego izraz unutarnjih uzbuđenja. On bi te preplašio kad te ne bi pobuđivao na smijeh.

Contenson, taj najčudniji proizvod pjene koja pliva iznad kipuće pariške kace u kojoj je sve u vrenju, hvalisao se da je filozof. Govorio je bez gorčine:

– Ja imam velik talent, ali ga dajem budzašto, kao da sam kreten!

I osuđivao je sebe mjesto da okrivljuje ljude. Nađite takve uhode koje nemaju više žuči nego što je imao Contenson!

– Prilike su protiv nas – ponavljao je svojim glavarima – mogli bismo biti kristal a ostajemo zrnje pijeska, to je sve.

Njegov je cinizam u pitanjima odjeće imao svoj smisao. On je tako malo pazio na odijelo za ulicu kao što glumci paze na svoje: odlično se znao prerušavati i mazati. Bio bi mogao poučavati Frédéricka Lemaîtra, jer se znao načiniti gizdelinom kad je trebalo. U svojoj je mladosti morao nekad pripadati propalom društvu ljudi iz javnih kuća. Pokazivao je duboku odvratnost prema sudskoj policiji, jer je pod Carstvom pripadao Fouchéovoj policiji. Fouchéa je smatrao velikim čovjekom. Kad je bilo ukinuto ministarstvo policije, izabrao je kao izlaz hapšenje dužnika, ali njegove poznate sposobnosti, njegovo lukavstvo stvorili su od njega dragocjeno oruđe, i nepoznati su upravnici političke policije zadržali njegovo ime u svojim popisima. Contenson je bio, kao i njegovi drugovi, samo statist u drami, a sve su prve uloge iz te drame pripadale njihovim upravnicima kad se radilo o političkom poslu.

– Iti ti fan – reče Nucingen otpravljajući jednom kretnjom svoga tajnika.

– Zašto ovaj čovjek stanuje u palači, a ja u namještenoj sobi?... – govorio je u sebi Contenson. – On je tri puta svoje vjerovnike nasamario, i krao je, a ja nisam nikada ni pare uzeo... Imam više talenta nego on.

– Gondanzon, moja mali – reče barun – fi mene oglobila sa disuć vranak...

– Moja je ljubavnica bila dužna i bogu i vragu...

– Ti imala jetan lupofca! – usklikne Nucingen i pogleda Contensona sa divljenjem u kojemu se sakrivala zavist.

– Ja sam star tek šezdeset šest godina – odgovori Contenson kao čovjek kojega je opačina sačuvala mladim, kao koban primjer.

– A šta ona radi?

– Pomaže mi – reče Contenson. – Kad je netko lopov a voli ga poštena žena, onda ili ona postane kradljivka ili on postane pošten čovjek. Ja sam ostao policijski uhoda.

– Ti trepala ufek nofac? – upita Nucingen.

– Uvijek – odgovori Contenson smiješeći se – takvo je moje zvanje da ga želim kao što je vaše da ga zarađujete. Možemo se sporazumjeti: Skupite mi ga, ja se obvezujem da ću ga potrošiti. Vi budite bunar, a ja ću biti čabar.

– Htela bi zaslužiti jetan nofac od petsto vranak?

– Lijepa li pitanja? Ali sam glup!... Vi mi ih ne nudite da ispravite nepravdu sudbine prema meni.

– Nigako! Ja njih metnula k onaj disuć vranak koja ti meni izmamila; to čini pednajst sto vranak, koje ja tebi tam.

– Dobro, vi mi dajete onih tisuću franaka što sam ih uzeo, i dajete još pet stotina franaka...

– Sasma topro! – reče Nucingen klimajući glavom.

– To ipak iznosi samo pet stotina franaka – reče nepokolebljivo Contenson.

– Koje tajem... – odgovori barun.

– Koje ja dobivam. No dobro, za koju ih vrijednost želi gospodin barun izmijeniti?

– Meni ljudi rekla ta ima u Pariz jetan čofek zbosopan pronaći onaj šena koju ja lupim i da ti snala njegov atres... Kratko, jetna majstor u špijunaša!

– Svakako...

– Topro, taj mene njegov atres – topila petsto vranak.

– Gdje su? – upita živo Contenson.

– Efo ih – reče barun i izvadi novčanicu iz svoga džepa.

– No, dajte ih – reče Contenson pružajući ruku.

– Daj dam, itimo fiditi taj čofek i ti topila taj novac, jer ti pi mokla mene prodati mnoko atres sa ofaj cena.

Contenson se stane smijati.

– Imate zaista pravo što tako mislite o meni – reče on kao da se želi prekoravati. – Što je naše zvanje gadnije, to više treba imati u njemu poštenja. Ali, gledajte, gospodine barune, dajte šest stotina franaka i ja ću vam dati dobar savjet.

– Daj i prepusti sebe na moj plemenitost.

– Pokušat ću sreću – reče Contenson – ali se upuštam u opasnu igru. U policijskim pitanjima, vidite, mora se podzemno raditi. Vi velite: »Nude, samo naprijed!...« Vi ste bogati, pa mislite da se sve može novcem. Novac jest doista nešto. Ali se novcem, po mišljenju dvojice ili trojice jakih ljudi našega zvanja, pridobivaju samo ljudi. A ima stvari na koje se nimalo ne misli i koje se ne mogu kupiti!... Slučaj se ne može unajmiti. Zato se ne radi tako u dobroj policijskoj službi. Želite li se sa mnom pokazati u kolima? Netko će nas sresti. Imamo jednako slučaj za sebe kao i protiv sebe.

– Izdina? – reče barun.

– Da, svakako, gospodine. Konjska je potkova koju su pokupili na ulici dovela policijskog prefekta do otkrića paklenoga stroja. No, kad bismo se večeras po noći odvezli u fijakeru ka gospodinu de Saint-Germainu, njemu ne bi više bilo stalo do toga da vas vidi kod sebe nego vama da vas vide da se vozite k njemu.

– To izdina – reče barun.

– Ah, to je najjači među najjačima, pomoćnik glasovitoga Corentina, Fouchéova desna ruka. Neki ga smatraju Fouchéovim nezakonitim sinom, imao ga je kao svećenik, no to su gluposti. Fouché je znao biti svećenik kao što je znao biti ministar. No, ovoga čovjeka, vidite, nećete dobiti da radi za vas bez deset novčanica po tisuću franaka. Mislite na to... Ali će vaša stvar biti riješena, i to dobro riješena. Ni viđen ni poznat, kako se kaže. Ja ću gospodina de Saint-Germaina morati obavijestiti i on će vam ureći sastanak na nekom mjestu gdje nitko neće moći ništa vidjeti ni čuti, jer se on izvrgava opasnosti ako vrši policijsku službu za račun privatnika. A šta ćete!... To je valjan čovjek, kralj ljudi, i čovjek kojega su mnogo progonili, i povrh toga što je spasio Francusku... kao i ja, kao i svi oni koji su je spasili.

– Topro! Ti puteš mene pisat uru ot lupafni sastanak – reče barun i nasmiješi se ovoj šali.

– Neće li me gospodin barun malo podmazati?... – reče Contenson u isti mah ponizno i prijeteći.

– Šan – poviče barun svome vrtlaru – iti trašila tvateset vranak ot Šorš i donesiti ga meni.

– Ako gospodin barun nema drugih obavijesti osim onih koje mi je dao, sumnjam

da će vam majstor moći biti od koristi.

– Ja imam i druke! – odgovori barun lukavo.

– Imam čast pozdraviti gospodina baruna – reče Contenson i uzme novčanicu od dvadeset franaka – i bit će mi čast da dođem reći Georgesu gdje se gospodin mora večeras naći, jer se u dobroj policijskoj službi nikad ništa ne smije pisati.

– Smešno, goliko duha imaju ti tečki! – reče u sebi barun, – u boliciji je točno kao u boslovima...

Kad je Contenson ostavio baruna, mirno je išao iz ulice Saint-Lazare u ulicu Saint-Honoré sve do kavane David. Pogledao je kroz okna i opazio je unutra nekoga starca koji je bio poznat pod imenom čiča Canquoëlle.

Kavana David se nalazi u ulici de la Monnaie na uglu ulice Saint-Honoré i uživala je trideset prvih godina ovoga vijeka stanoviti glas, koji se uostalom ograničio na takozvanu četvrt des Bourdonnais. Tamo su se sastajali stari trgovčići u miru ili veliki trgovci koji su se još nalazili u poslu: Camusot, Lebas, Pillerault, Popinot i nekoliko posjednika kao mali čiča Molineaux. Tu se od vremena do vremena vidio stari čiča Guillaume, koji je tamo dolazio iz ulice du Colombier. Tu se međusobno govorilo o politici, naravno oprezno, jer je stanovište kavane David bio liberalizam. Tamo su jedni drugima pripovijedali ogovaranja u toj četvrti, tako jako ljudi osjećaju potrebu da se rugaju jedni drugima!...

Ova je kavana imala, kao što uostalom imaju sve kavane, svoga čudaka i to u tom čiči Canquoëlleu, koji je u nju dolazio od 1811. godine i koji se, kako se činilo, tako savršeno slagao s poštenim ljudima što su se tamo sastajali da se nitko nije u njegovoj prisutnosti ustručavao govoriti o politici. Katkad bi ovaj starkelja, čija je prostodušnost razveseljavala stalne goste, nestao na mjesec dana pa i po dva mjeseca. No njegova se odsutnost uvijek pripisivala njegovoj slabosti ili njegovoj starosti, jer se činilo da je već 1811. bio prešao šezdeset godina, pa nije nikad nikoga čudila.

– Što se dogodilo s čičom Canquoëlleom?... – upitao je netko gospođu za tezgom.

– Čini mi se – odgovori ona – da ćemo jednog lijepog dana u »Malim oglasima« čitati njegovu smrt.

Čiča je Canquoëlle u svom izgovoru davao stalan dokaz o svome podrijetlu. On je govorio: estatue, especialle, le pueble, i ture mjesto turc. Njegovo je prezime bilo ime jednoga posjeda koji se zvao Les Canquoëlles. Ta riječ znači »hrušt« Taj posjed leži u oblasti Vaucluse odakle je bio došao. Zvali su ga samo Canquoëlle mjesto des Canquoëlles, a stari se nije zbog toga ljutio, jer mu se činilo da je plemstvo pokopano 1793. godine. Uostalom, njemu nije pripadalo lensko dobro Les Canquoëlles. On je bio mlađi sin mlađe grane.

Danas bi se odjeća čiče Canquoëllea činila čudna, ali od 1811. do 1829. godine ona nije nikoga čudila. Ovaj je starac nosio cipele s mrežastim čeličnim kopčama, svilene čarape s izmjenično bijelim i plavim okruglim prugama, hlače od glatke svilene tkanine s jajolikim prugama koje su po obliku bile slične kopčama cipela. Bijeli izvezeni prsluk, stari kaput od zelenkasto-smeđe čohe s kovnim dugmetima i košulja s nabranim pršnjakom popunjavali su ovo odijelo. U polovini pršnjaka sjao se zlatni medaljon u kojem se pod staklom vidio mali hram od kose, ta divna a draga malenkost koja umiruje ljude kao što strašilo plaši vrapce. Većinu ljudi kao i životinja može sitnica i uplašiti i umiriti. Hlače je čiče Canquoëllea držao pojas s kopčom, koji ga je, prema modi prošloga vijeka, stezao iznad trbuha. S pojasa su visila dva

usporedna čelična lanca, što su se dijelili na više malih lančića koji su se svršavali s više privjesaka od manje vrijednih dragulja. Njegovu je bijelu kravatu držala odostraga mala zlatna kopča. Konačno je njegovu sijedu i naprašenu glavu resio još 1816. građanski trorogi šešir, koji je također nosio predsjednik suda gospodin Try. Ovaj je šešir, koji je starcu bio tako drag, čiča Canquoëlle prije kratkog vremena (starkelja je mislio da tu žrtvu mora prinijeti svome vremenu) zamijenio nekim ružnim okruglim šeširom, protiv kojega se nitko neće usuditi buniti. Mali perčin, povezan vrpcom, opisivao je na leđima kaputa okrugao trag gdje je nestajala masna mrlja pod tankim slojem praška.

Kad čovjek samo vidi značajnu crtu toga lica, pa taj nos pun kvrga, crven i dostojan da se nalazi na tanjuru jelengljiva, upozorava ga sve to na naravan, glupav i dobroćudan značaj ovoga poštenoga starca, koji je u biti bio bluna, i lijepo bi se prevario kao i čitava kavana David, jer u njoj nitko nikada nije promatrao ono ispitivačko čelo, porugljiva usta i hladne oči ovoga starca kojega je odnjihala opačina i koji je bio miran kao Vitelije a čiji se carski trbuh takoreći preporađanjem razvio.

Godine 1816. neki je mladi trgovački putnik po imenu Gaudissart, stalan gost u kavani David, pio od jedanaest sati do ponoći s nekim umirovljenim oficirom. On je bio toliko neoprezan da je govorio o dosta ozbiljnoj, skovanoj uroti protiv Burbona, koja je trebala buknuti. U kavani se vidio samo čiča Canquoëlle koji je izgledao kao da spava, dva konobara što su drijemala i gospođa za tezgom. U roku od dvadeset četiri sata Gaudissart je bio zatvoren: urota je bila otkrivena. Dva su čovjeka poginula na stratištu. Ni Gaudissart ni itko drugi nije nikad posumnjao u čestitoga čiču Canquoëllea da je on otkrio tu urotu. Otpustili su konobare, čitavu godinu držali su pod okom jedan drugoga, i plašili su se policije koja je s čičom Canquoëllom surađivala, premda je on govorio da će napustiti kavanu David jer ga tolika groza hvata od policije.

Contenson uđe u kavanu, zatraži malu čašicu rakije, nije nijedanput pogledao čiču Canquoëllea, koji je bio zabavljen čitanjem novina. Samo, kad je salio u sebe svoju čašu rakije, uzeo je barunov zlatnik i pozvao konobara udarivši kratko tri puta po stolu. Gospođa za tezgom i konobar promatrali su zlatnik tako pomno da je to bilo uvredljivo za Contensona, ali je njihovo nepovjerenje opravdalo začuđenje što ga je pobudio Contensonov izgled kod svih ostalih gostiju.

– Da li to zlato potječe od krađe ili ubojstva?...

To je bila misao nekih snažnih i bistroumnih duhova, koji su promatrali Contensona ispod svojih naočari premda su prividno čitali novine. Contenson je sve vidio i nikad se nije ničemu čudio, prezirno je sebi obrisao usne rupčićem od tanke svile, koji je bio samo tri puta zakrpan, primio sitniš, stavio krupne sue u džep svoje lisnice kojoj je negdašnja bijela podstava bila tako crna kao sukno na hlačama, i nije ostavio konobaru ni jednoga jedinoga sua.

– Kakva li lupeža! – reče čiča Canquoëlle svome susjedu gospodinu Pillerault.

– Ah! – odgovori cijeloj kavani gospodin Camusot, koji se jedini nije ni najmanje začudio. – To je Contenson, desna ruka Loucharda, našega agenta kod Trgovačkog suda. Lupeži zacijelo hvataju nekoga u ovoj četvrti...

Četvrt sata kasnije čiča Canquoëlle ustane, uzme svoj kišobran i mirno ode.

Nije li potrebno objasniti kako se strašan i vrlo velik čovjek krije pod ruhom čiče Canquoëllea, kao što je Carlos Herrera skrivao Vautrina!

Ovaj se južnjak rodio u Canquoëllesu, na jedinom posjedu svoje dosta poštovanja vrijedne obitelji, i zvao se Peyrade. On je zaista pripadao mlađoj grani kuće de la Peyrade, staroj ali siromašnoj porodici grofovije, koja još danas posjeduje malo dobro La Peyrade. On je kao sedmo dijete sa šest franaka u džepu pješice došao u Pariz, i to godine 1772, kad mu je bilo sedamnaest godina. Tjerale su ga mane njegova divljega temperamenta i surova želja da dođe do nečega, koja tolike južnjake mami u glavni grad kad spoznaju da im roditeljski dom nikad neće moći pružiti potreban dohodak za njihove strasti. Otkrit ćemo čitavu Peyradeovu mladost ako kažemo da je 1782. bio pouzdanik, junak glavne policijske uprave, gdje su ga gospodari Lenoir i d'Albert, generalni upravnici, vrlo mnogo cijenili.

Revolucija nije imala policije, nije je trebala. Uhodarstvo, koje je tada bilo prilično rašireno, zvalo se građanska svijest.

Direktorij, koji je bio malo stalnija vlada nego Vlada Odbora javnoga spasa, bio je prisiljen ponovo uvesti policiju i prvi ju je konzul usavršio policijskom prefekturom i ministarstvom glavne policije.

Peyrade, čovjek tradicije, stvorio je osoblje, zajedno s jednim čovjekom po imenu Corentin, koji je, međutim, bio jači nego Peyrade, premda je bio mlađi i pokazao svoj genij samo u podzemnim odjelima policije. Godine 1808. ogromne su usluge koje je Peyrade učinio bile nagrađene njegovim imenovanjem na istaknuto mjesto glavnog policijskog povjerenika u Anversu. U Napoleonovoj predodžbi ta je policijska prefektura bila jednaka ministarstvu policije, koje je imalo zadaću da nadzire Holandiju. Kad se car vratio iz vojne 1809, Peyrade je bio skinut sa svoga mjesta u Anversu na temelju naloga carskog kabineta, doveden poštom u Pariz između dva žandara i bačen u tamnicu Force. Dva mjeseca kasnije izašao je iz zatvora jer je njegov prijatelj Corentin jamčio za nj, ali su ga ipak prije toga u policiji podvrgli trima preslušavanjima od po šest sati.

Da li Peyrade duguje svoju nemilost svojoj bajoslovnoj djelatnosti, kojom je podupirao Fouchéa u obrani francuskih obala, koje je u to vrijeme napala takozvana valherenska vojna, kod čega je vojvoda d'Otrante pokazao svoje sposobnosti, koje su cara uplašile? To je onda već Fouchéu bilo vjerojatno, ali je danas, kada svi znaju što se dogodilo u to vrijeme u ministarskom savjetu što ga je bio sazvao Cambacérès, postalo sigurno. Sve je ministre kao grom iz vedra neba ošinula vijest o napadu Engleske, koja je htjela Napoleonu vratiti bulonjsku vojnu, i iznenadila ih bez gospodara, koji je tada bio odsječen na otoku Lobauu, gdje ga je Evropa smatrala propalim. Ministri nisu znali na što da se odluče. Sveopće je bilo mišljenje da se pošalje glasnik k caru, jedino se Fouché usudio sastaviti nacrt za vojnu, koji je i izveo.

– Radite, kako hoćete – reče mu Cambacérès – ali je meni moja glava mila, i ja ću poslati caru izvještaj.

Poznato je kako je car našao smiješnu izliku kad je na povratku pred sakupljenim državnim vijećem bacio u nemilost i kaznio svoga ministra što je spasio Francusku bez njega. Od onoga dana caru je osim neprijateljstva kneza de Tallevranda stajalo na putu i neprijateljstvo vojvode d'Otranta, tih dvaju velikih političara koje je revolucija izbacila na površinu, i koji bi možda bili spasili Napoleona godine 1813.

Da se ukloni Peyrade, našli su prostačku izliku pronevjerenja. On je naime išao na ruku krijumčarima i dijelio neke dobiti s velikom trgovinom. To je bio surov postupak prema čovjeku koji je zaslužio maršalski štap generalnog povjereništva za

velike zasluge što ih je učinio. Ovaj je čovjek, koji je ostario u vršenju službe, poznavao tajne svih vlada koje su se nizale od 1755, jer je u to vrijeme ušao u glavnu upravu policije. Car se smatrao dovoljno jakim da stvori sebi ljude za svoju službu, pa nije mario za predstavke koje su mu kasnije podnosili u prilog tomu čovjeku koji se smatrao kao najpovjerljiviji, najspretniji i najlukaviji među onim nepoznatim genijima kojima je zadaća da bdiju nad sigurnošću države. Smatrao je da Peyradea može zamijeniti Contensonom. Ali je Contensona tada posvema za sebe iskorištavao Corentin.

Peyradea je ovo pogodilo to groznije što je bio rasipnik i sladokusac, pa se nalazio u pogledu žena u položaju slastičara koji voli slatkiše. Njegove su pokvarene navike postale druga narav: nije mogao biti bez toga da dobro jede, da igra, jednom riječi da provodi ovakav raskošan život kao veliki gospodin, kojemu se odaju svi ljudi velikih sposobnosti ako su im prekomjerne zabave postale potrebom. Zatim je on do onda živio na velikoj nozi a da nikad nije bio obvezan na reprezentaciju, jedući velikom kašikom, jer nikad nisu računali s njim ni s njegovim prijateljem Corentinom. Kao cinički duhovit čovjek volio je svoj stalež, bio je filozof. Konačno, jedan se uhoda, na kome god se položaju nalazio u policijskom stroju, ne može više vratiti, kao ni kažnjenik, u takozvano pošteno i slobodno zvanje. Kad su jednom uhode i kažnjenici označeni, kad jednom stoje u popisu, dobivaju kao i đakoni neizbrisiv biljeg. Ima bića kojima njihov društveni stalež utiskuje koban žig.

Na svoju nesreću Peyrade se bio zaljubio u lijepu djevojku, u svoje dijete, koje je sigurno imao s nekom glasovitom glumicom kojoj je načinio uslugu i tri mu je mjeseca bila zahvalna. Kad je Peyrade dao dovesti svoje dijete iz Anversa u Pariz, nađe se bez sredstava, ako se ne računa godišnja pomoć od dvanaest stotina franaka što ih je policijska prefektura dala tom starom Lenoirovu učeniku. Uzme mali stan od pet prostorija u ulici des Moineaux u četvrtom katu za dvije stotine pedeset franaka.

Ako ikad čovjek mora osjetiti kako je korisno i kako je ugodno prijateljstvo, ne mora li to osjetiti moralni gubavac koga gomila zove uhodom, narod detektivom, uprava agentom? Peyrade i Corentin su dakle bili prijatelji kao Orest i Pilad. Peyrade je Corentina načinio onim što je bio, kao što je Vien stvorio Davida onakvim kakav je bio, ali je učenik brzo nadmašio učitelja. Oni su zajedno više nego jednom poduzeli ratni pohod (vidi »Mračna afera«), Peyrade je bio sretan što je otkrio Corentinovu vrijednost, pa ga je gurao naprijed u njegovu staležu pripravljajući mu slavlje. Silio je svoga učenika da se posluži jednom ljubavnicom koja ga je prezirala kao udicom da uhvati nekog čovjeka (vidi »Chouani«). A Corentin je tada imao jedva dvadeset pet godina...

Corentin je bio jedan od generala kojima je vrhovni zapovjednik bio ministar policije, i sačuvao je istaknuti položaj pod vojvodom de Rovigom, kakav je zauzimao pod vojvodom d'Otrantom. A tada je bilo kod političke policije jednako kao i kod sudske. Kod svake malo zamašnije stvari sklopila se pogodba s tri, četiri ili pet sposobnih agenata. Kad je ministar na koji god način bio obaviješten o kakvoj uroti ili upozoren na kakvu spletku, rekao bi jednom pukovniku svoje policije:

– Koliko trebate da dođete do takva i takva rezultata?

Corentin i Contenson su nakon zrelog razmišljanja odgovarali:

– Dvadeset, trideset, četrdeset tisuća franaka.

Kad je zatim izdao nalog da se krene, sva su sredstva i ljudi koje je trebalo

upotrijebiti bili prepušteni izboru i sudu Corentina ili određenoga agenta. Sudska je policija tako radila s glasovitim Vidocqom u otkrivanju zločina.

Politička je policija kao sudska u prvom redu odabirala svoje ljude među poznatim, registriranim, naviklim agentima, koji su kao vojnici ove tajne sile koja je tako potrebna vladama, ma što tomu prigovarali filantropi ili moralisti sa svojim sitnim moralom. Ali je ogromno povjerenje koje je pripadalo dvojici ili trojici generala de Peyradeova ili Corentinova kova sadržavalo u sebi i pravo da upotrijebe nepoznate osobe, svakako uvijek uz uvjet da ministru podnesu izvještaj u ozbiljnim slučajevima.

A Peyradeovo iskustvo i lukavost bili su Corentinu suviše dragocjeni, i kad je vihor 1810. prošao, upotrebljavao je svoga starog prijatelja, pitao ga uvijek za savjet i obilno se brinuo za njegove potrebe. Corentin je smogao sredstva da Peyradeu daje mjesečno oko tisuću franaka.

A Peyrade je opet iskazivao ogromne usluge Corentinu. Godine 1816. Corentin je pokušao povodom bonapartističke urote u kojoj je trebalo da sudjeluje Gaudissart Peyradea opet uvesti u kraljevsku glavnu policiju, ali je neka nepoznata ličnost uklonila Peyradea. Evo zašto:

U svojoj želji da se pokažu prijeko potrebni, a na poticaj vojvode d'Otranta, Peyrade, Corentin i Contenson organizirali su za račun Louisa XVIII protupoliciju za koju su bili upotrijebljeni prvorazredni agenti. Louis je XVIII umro, upućen u tajne koje će ostati tajnama i najbolje obaviještenim povjesničarima. Borba kraljevske političke policije i kraljeve protupolicije prouzrokovala je grozovite zapletaje, koje je nekoliko smaknuća prekrilo velom tajne. Ovdje nije ni mjesto ni prilika da se u to potanje upuštam, jer »Prizori pariškoga života« nisu »Prizori političkog života«, pa je dovoljno samo na to upozoriti koja su bila sredstva za život ovoga čovjeka koga su u kavani David zvali čiča Canquoëlle, i koje su ga niti povezivale sa strašnom i tajanstvenom moći kao što je policija.

Od 1817. do 1822. često su Corentin, Contenson, Peyrade i njihovi agenti imali zadaću da uhode samoga ministra. Time se može objasniti zašto je ministarstvo otklonilo da upotrijebi Peyradea i Contensona, koje je Corentin bez njihova znanja pred ministrima osumnjičio kako bi bar iskorištavao svoga prijatelja, kad mu se učinilo nemogućim da ga ponovo namjesti u svoj ured. Ministri su tada imali povjerenja u Corentina i naložili su mu da drži pod paskom Peyradea, što je Louisu XVIII izazvalo smiješak. Tada su Corentin i Peyrade ostali potpuni gospodari na terenu. Contenson je dugo bio povezan s Peyradeom i još mu je služio. On je na Corentinov i Peyradeov nalog stupio u službu agenta Trgovačkog suda. U onom nekom bijesu koji stvara s ljubavlju vršeno zvanje ova su dva generala zaista voljela postaviti svoje najsposobnije vojnike na sva ona mjesta gdje su se mogle očekivati najobilnije obavijesti. Contensonove su međutim mane, njegove pokvarene navike, koje su ga dublje strovalile nego njegova dva prijatelja, iziskivale toliko novaca da je morao mnogo raditi.

Ne izdajući nikakve tajne, Contenson je izjavio Louchardu da pozna jednoga jedinog čovjeka koji bi bio kadar zadovoljiti baruna de Nucingena. Peyrade je zaista bio jedini agent koji je nekažnjivo mogao vršiti policijsku službu za privatnika. Kad je Louis XVIII umro, Peyrade nije samo izgubio svu svoju važnost nego i dodatke od svoga položaja kao redoviti uhoda njegova veličanstva. Budući da se smatrao prijeko

potrebnim, nastavio je svoj način života. Žene, masni zalogaji i Klub stranaca gutali su mnogo novaca tomu čovjeku koji je kao i svi ljudi koji su skrojeni za opačinu bio željeznoga tjelesnog ustrojstva. Ali od 1826. do 1829. godine, kad je skoro dosegao šezdeset i četiri godine, počeo se srozavati, kako se sam izražavao. Od godine do godine Peyrade je vidio kako mu zdravlje sve više slabi. Doživio je pogreb policije, vidio je s tugom kako vlada Charlesa X napušta njegove dobre tradicije. Od zasjedanja do zasjedanja Komora je sve više podrezivala sredstva koja su bila potrebna opstanku policije, jer su ljudi mrzili ovo vladino oružje i htjeli su cijelu ustanovu demoralizirati.

– To ti je kao kad bi netko htio kuhati u bijelim rukavicama – rekao je Peyrade Corentinu.

Corentin i Peyrade su već 1822. predvidjeli 1830. godinu. Oni su poznavali potajnu mržnju kojom je Louis XVIII mrzio svoga nasljednika. To objašnjava njegov nemar prema mlađoj grani i bez te njegove mržnje njegova vladavina i njegova politika bile bi nerješiva zagonetka.

Što je više Peyrade stario, to je više rasla njegova ljubav prema njegovoj nezakonitoj kćeri. Zbog nje je poprimio opet svoje građansko lice, jer je svoju Lidiju htio udati za kakva poštena čovjeka. Zato se, naročito posljednje tri godine, htio namjestiti bilo u policijskoj prefekturi bilo u upravi kraljevske policije, u kakvom mjestu koje je mogao pokazati i priznati. Konačno je sam izumio jedno mjesto koje će, kako je rekao Corentinu, prije ili kasnije postati potrebno. Radilo se o tome da se u policijskoj prefekturi ustanovi takozvani »obavještajni ured«, koji bi bio posrednikom između pariške policije u pravom smislu, sudske policije i kraljevske policije. Na taj je način htio staviti u službu glavnoj upravi sve ove razasute snage. Peyrade je jedini mogao u svojoj dobi, poslije pedeset pet godina šutnje, biti kopčom koja bi povezivala ove tri policije, arhivarom kojemu bi se politika i pravda obraćale da se obavijeste o stanovitim slučajevima. Peyrade se tako nadao da će pomoću Corentina naći priliku da namakne miraz i da nađe muža svojoj maloj Lidiji. Corentin je već bio o tom govorio glavnom upravniku kraljevske policije, ne spominjući Peyradea, a glavni je upravnik, koji je bio južnjak, smatrao potrebnim da mu se pošalje prijedlog prefekture.

Upravo kad je Contenson tri puta kucnuo svojim zlatnikom po kavanskom stolu – to je bio znak koji je značio »Moram s vama razgovarati« – senior policijskih agenata upravo je razmišljao o ovom pitanju: »Preko koje ličnosti, na koji način mogu pridobiti sadašnjeg prefekta policije?« Kod toga je izgledao kao kakav glupak koji proučava svoje novine »Courier français«.

– Naš jadni Fouché – govorio je u sebi kad je prolazio ulicom Saint-Honoré – taj veliki čovjek je mrtav! Naši posrednici s Louisom XVIII su u nemilosti. Osim toga, kako mi je Corentin jučer rekao, nitko više ne vjeruje u okretnost i pamet starca od sedamdeset godina... Ah, zašto sam se naučio da jedem kod Veryja, da pijem odlična vina... da pjevam bećarske pjesme kod mame Godichon... da igram kad imam novaca? Da sebi čovjek osigura neki položaj, nije dovoljno imati pamet, kako kaže Corentin, nego još i smisao za dobro vladanje! Taj dragi gospodin Lenoir dobro mi je prorekao kad je povikao prilikom afere o đerdanu: »Nikad od vas neće ništa biti!« doznavši da nisam ostao pod krevetom bludnice Olive.

Ako je poštovani čiča Canquoëlle (i u njegovoj su ga kući zvali čiča Canquoëlle)

bio ostao u ulici des Moineaux, u četvrtom katu, znajte da je tamo u rasporedu prostorija našao uređaj koji je pogodovao vršenju njegove strašne službe.

Njegova je kuća bila na uglu ulice Saint-Roch i s jedne je strane bila bez susjedstva. Kako su je stepenice dijelile na dva dijela, u svakom su katu bile dvije sobe posve osamljene. Ove su dvije sobe gledale na ulicu Saint-Roch. Iznad četvrtoga kata prostirale su se potkrovnice. Jedna je od njih služila kao kuhinja a druga je bila stan jedine sluškinje čiče Canquoëllea, koja je bila Flamanka, po imenu Katt. Ona je nekad dojila Lidiju. Čiča je Canquoëlle od prve odvojene sobe načinio svoju spavaonicu, a od druge svoju radnu sobu. Debeli granični zid izolirao je ovu radnu sobu odostraga. Prozorčić koji je gledao na ulicu des Moineaux bio je na protivnoj strani ugaonog zida bez prozora. Kako je sad čitava širina Peyradeove spavaće sobe dijelila oba prijatelja od stuba, nisu se bojali nikakva pogleda, nikakva uha kad su razgovarali o poslovima u toj sobici koja je bila kao stvorena za njihov užasni zanat.

Iz opreznosti stavio je Peyrade slamnjaču, sag od kravlje dlake i vrlo debeli ćilim u Flamankinu sobu, pod izlikom da usreći dojilju svoga djeteta. Nadalje je zazidao kamin i služio se peći, kojoj je dimnjak išao kroz vanjski zid na ulicu Saint-Roch. Konačno je pod pokrio s više ćilima da spriječi stanarima nižeg kata da uhvate ma kakav šum. Kako je bio vještak u svim uhodarskim sredstvima, pretražio bi svaki tjedan granični zid, strop i pod, a pretražio bi ih tako kao čovjek koji ubija škodljive kukce. Sigurnost da se tu nalazi bez svjedoka i slušača dala je povod Corentinu da odabere ovu radnu sobu za vijećnicu kad nije vijećao kod kuće.

Corentinov stan je bio poznat samo glavnom upravniku kraljevske policije i Peyradeu. On je ovdje primao ličnosti koje je ministarstvo ili kruna uzimala kao posrednike u ozbiljnim stvarima. Ali nijedan agent, nijedan podređeni nije k njemu dolazio, a službene je stvari rješavao kod Peyradea. U ovoj neuglednoj sobi stvarale su se osnove, donosile su se odluke koje bi dale sadržaja za čudne anale i rijetke drame kad bi zidovi znali govoriti. Tu su se od 1816. do 1826. analizirali ogromni interesi. Tu su se otkrivali događaji u njihovu zametku koji su trebali mučiti Francusku. Tu su Peyrade i Corentin, jednako dalekovidni kao i generalni prokurator Bellart, rekli jedan drugom već 1819: – Ako Louis XVIII neće zadati taj i taj udarac, ako se neće riješiti toga i toga kneza, tako on onda mrzi svoga brata? Hoće mu dakle iza sebe ostaviti revoluciju?

Na Peyradeovim vratima bila je pločica od škriljevca. Na njoj je katkada znao naći kredom napisane čudne znakove i brojke. Ova paklenska matematika davala je upućenima vrlo jasne obavijesti.

Nasuprot Peyradeovu tako kukavnom stanu bio je Lidijin. On se sastojao od predsoblja, male dvorane, spavaonice i svlačionice... Lidijina su se vrata kao i vrata Peyradeove sobe sastojala od željezne ploče, debele četiri palca, koja je bila umetnuta među dvije hrastove daske. Bila su opremljena bravama i sistemom šarki da ih nije bilo moguće silom provaliti kao ni tamnička vrata. Stoga je Lidija mogla tamo živjeti a da se nije trebala ničega bojati, premda je kuća imala dolje dugi tamni hodnik i dućan, a bila je bez vratara. Blagovaonica, mala dvorana, spavaonica koje su svi prozori imali lebdeće vrtove, bili su flamanski čisti i raskošno uređeni.

Flamanska dojilja nije nikada ostavljala Lidiju, koju je zvala svojom kćerkom. Obje su išle tako redovito u crkvu da je to davalo odlično mišljenje o čiči Canquoëlleu u očima rojalističkoga trgovčića dolje u kući, na uglu ulice des Moineaux i ulice

Neuve-Saint-Roch, čija se porodica zajedno s kuhinjom i pomoćnicima nalazila u prvom katu i međuspratu. U drugom je katu živio vlasnik, a treći je već dvadeset godina bio iznajmljen nekom kamenorescu. Svaki je od stanara imao ključ od glavnih vrata. Trgovčeva je žena najprijaznije primala listove i zamote za ova tri mirna kućanstva, jer je dućan imao kutiju za listove.

Bez ovih pojedinosti ne bi ni stranci ni oni kojima je Pariz poznat razumjeli tajanstvenost i mir, samoću i sigurnost, po čemu je ova kuća bila izuzetak u Parizu. Od ponoći je čiča Canquoëlle mogao kovati sve spletke, primati uhode i ministre, žene i djevojke a da to nitko nije mogao opaziti.

O Peyradeu je njegova Flamanka govorila trgovčevoj kuharici: »On ne bi ni mrava pogazio!« pa je slovio kao najbolji čovjek. Ništa nije štedio za svoju kćer. Lidija je imala Schmuckea za učitelja glazbe i bila je toliko glazbena da je mogla skladati. Ona je znala tuširati u sepiji i slikati vodenim bojama. Peyrade je ručao svake nedjelje sa svojom kćeri. Taj je dan čiča bio isključivo otac.

Lidija je bila religiozna, ali nije bila bogomoljka, svaki se mjesec ispovijedala i primala pričest. Ipak je s vremena na vrijeme rado išla u kazalište. Kad je bilo lijepo, šetala je u Tuilerijama. To su bili njezini užici, jer je provodila potpuno kućni život. Lidija je obožavala svoga oca i nije ni pojma imala o njegovim kobnim sposobnostima i mračnim poslovima. Nijedna želja nije uznemirivala nepomućeni život ove nevine djevojke. Bila je vitka i lijepa kao njezina majka, obdarena divnim glasom, a nježno joj je lice okruživala lijepa plava kosa. Bila je nalik na one prije mistične nego prave anđele što su ih neki primitivni slikari stavljali u pozadinu svoje Svete porodice. Pogled njezinih plavih očiju kao da je izlijevao nebesku zraku na onoga koga se udostojala pogledati. Iz njezine se čiste odjeće, bez ikakve pretjeranosti u modi, izvijao miris građanskoga staleža. Predočite sebi staroga sotonu kao oca jednoga anđela koji se osvježuje dodirom toga božanskoga bića, imat ćete pojam o Peyradeu i njegovoj kćeri. Kada bi netko uprljao ovaj dijamant, bio bi otac, da ga uništi, izmislio jednu od onih klopki u koju su se pod restauracijom uhvatili oni nesretnici koji su svoju glavu nosili na stratište. Tisuću je škuda godišnje dostajalo Lidiji i Katti, koju je ona nazivala svojom sluškinjom.

Kad je Peyrade odozgo ulazio u ulicu des Moineaux, opazio je Contensona. On ga preteče, prvi se popne i uvede svoga agenta unutra, kad je čuo njegove korake na stubama, prije nego je Flamanka izvirila na kuhinjska vrata. Jedno zvonce koje su zanjihala vrata s prozorčićem visilo je u trećem katu gdje je stanovao kamenorezac i javljalo stanarima trećega i četvrtoga kata kad je netko išao k njima. Nije potrebno ni spominjati da je Peyrade oko ponoći omotao batić toga zvonca.

– Što ima tako hitno, filozofe?

»Filozof« je bio nadimak što ga je Peyrade dao Contensonu i koji je zaslužio ovaj epitet izvidnika. Ovo je ime »Contenson« skrivalo – ah! najstarije ime normanskoga feudalnog plemstva (vidi »Braća utjehe«).

– Pa ima nešto da se zasluži tisuću franaka.

– Šta je to? Politička stvar?

– Ne, neka budalaština! Barun de Nucingen, znate, onaj stari patentirani lupež, zatelebao se u neku ženu koju je vidio u šumi Vincennes i mora je pronaći, ili će umrijeti od ljubavi... Jučer su održali liječničko vijeće, prema onome što mi je rekao njegov sobar... Ja sam već od njega izmuzao tisuću franaka, pod izlikom da mu tražim

dragu.

I Contenson ispripovjedi Nucingenov i Esterin susret dodavši da barun ima neke nove obavijesti.

– Dobro – reče Peyrade – mi ćemo već naći tu Dulcineju. Kaži barunu neka večeras dođe u kolima u Champs-Élysées, u prilaz Gabriel, na uglu dvoreda de Marigny.

Peyrade je Contensona otpremio napolje i pokucao je kod svoje kćeri, kako to treba kucati da ga pusti unutra. Veselo uđe, slučaj mu je donio mjesto kakvo je želio. Poljubi Lidiju u čelo, uvali se u naslonjač a la Voltaire, pa joj reče:

– Sviraj mi nešto!

Lidija je odsvirala jedan komad što ga je Beethoven napisao za klavir.

– Dobro si svirala, moja mala mačkice – reče on i povuče svoju kćer među koljena. – Znaš li da imamo dvadeset jednu godinu? Moramo se udati, jer naš tatica ima više od sedamdeset godina...

– Ja sam ovdje sretna – odgovori ona.

– Ti voliš samo mene, ovako ružnoga, ovako staroga? – upita Peyrade.

– A koga bih drugoga ljubila?

– Ja ću ručati kod tebe, mala moja mačkice, obavijesti Kattu. Mislim na to da se drukčije uredimo, da uzmem neko mjesto i da nađem tebi muža koji će biti dostojan tebe... kakva dobra talentirana mladića, s kojim ćeš se moći jednom ponositi...

– Ja sam tek jednoga vidjela koji bi mi se sviđao kao muž...

– Vidjela si jednoga?

– Da, u Tuilerijama – odgovori Lidija – prolazio je mimo mene držeći ispod ruke vojvotkinju de Sérizy.

– Zove se?

– Lucien de Rubempré... Sjedila sam pod jednom lipom sa Kattom ne misleći ni na šta. Pokraj mene su sjedile dvije gospođe koje su jedna drugoj govorile: »To je gospođa de Sérizy i lijepi Lucien de Rubempré«. Pogledala sam taj par što su ga te dvije gospođe promatrale. »Ah, moja draga«, rekla je druga, »ima zaista sretnih žena... Ovoj se sve oprašta, jer je rođena Ronquerolles i njezin je muž na vlasti.« – »Ej, moja draga«, odgovorila je druga, »Lucien je skupo stoji...« Šta to znači, tatice?

– To su gluposti, kao što ih govore ljudi iz visokog društva – odgovori Peyrade dobroćudno. – Možda su aludirale na političke događaje.

– Evo, vi ste me pitali, ja sam odgovorila. Ako me želite udati, nađite mi muža koji je sličan onom mladiću...

– Dijete – odgovori otac – ljepota u ljudi nije uvijek znak njihove dobrote. Mladići ugodne vanjštine ne nailaze u početku svoga života ni na kakve poteškoće, ne pokazuju tada nikakav talent, njih kvari susretljivost ljudi, ali oni moraju kasnije platiti kamate za svoja svojstva!... Ja bih ti htio naći nešto što građani, bogataši i glupani ostavljaju bez pomoći i zaštite...

– Koga, moj oče?

– Nepoznatog a talentiranog čovjeka... Budi mirna, moje drago dijete, ja sam kadar prevrnuti sve pariške tavane da ti ispunim želju i da ti dam da ljubiš čovjeka koji je tako lijep kao i onaj deran o kojemu mi govoriš, ali koji ima budućnost, onakva čovjeka koji je određen za slavu i za sreću... Oh! Nisam baš nimalo na to mislio, po svoj prilici imam čitavo krdo nećaka i u tom broju se možda nalazi jedan koji je tebe dostojan... Pisat ću sam ili ću dati pisati u Provansu!

Čudnovato! Upravo u taj čas dođe neki mladić koji je umirao od gladi i od umora. Dolazio je pješke iz oblasti Vaucluse. On je ušao kroz Talijanska vrata. To je bio nećak čiče Canquoëllea u potrazi za svojim ujakom. U snovima porodice kojoj je taj ujak bio nepoznat, Peyrade je ostao predmetom njezinih nada: smatrali su da se vratio iz Indije s milijunima. Potaknut tim porodičnim pričama, ovaj je nećak po imenu Théodose poduzeo kružno putovanje da potraži nepoznatoga ujaka.

Pošto je Peyrade nekoliko sati uživao očinsku sreću, hodao je prilazom Gabriel gdje ga je Contenson prerušen u staru piljaricu susreo pred vrtovima Elysée-Bourbon. Peyrade je oprao i obojio kosu (prašak mu je služio za masku), obukao je dobar debeli kaput od plavoga sukna, koji je bio zakopčan sve do zuba, zaogrnuo crni ogrtač i obuo proste čizme s jakim đonovima i još se snabdio jednom tajnom kartom.

– Gospodine de Saint-Germain – reče mu Contenson, nazivajući svoga nekadašnjeg upravnika njegovim nadimkom – ja sam preko vas zaslužio pet stotina franaka, ali sam se ovdje postavio zato da vam kažem da mi ih prokleti barun nije dao prije nego je otišao u »kuću« (u prefekturu) da dobije obavijesti.

– Bez sumnje ću te trebati – odgovori Peyrade. – Govori s našim brojevima 7, 10, 21. Te ćemo ljude moći upotrijebiti a da to nitko ni kod policije ni u prefekturi ne opazi.

Contenson se vrati u blizinu kola u kojima je Nucingen čekao Peyradea.

– Ja sam gospodin de Saint-Germain – reče južnjak barunu dignuvši se do vrata kola.

– Topro! Uđiti k meni – odgovori barun, koji je dao nalog da vozi k Slavoluku pobjede na Etoilu.

– Vi ste išli na prefekturu, gospodine barune? To nije dobro... Može li se znati što ste rekli gospodinu prefektu i što vam je odgovorio? – upita Peyrade.

– Prije nego dala pedsto vranak jedan lubešu kakav Gondenzon, ja htjela snati je li je njih on saslušila... Ja jetnostavno rekla prefektu ot policija ta je šelila jetna agent na ime Pevrate sa jetan telikatan misija i ako pi ja mokla imati u njega jetan neokraničen poferenje. Prefekt mi otkoforila ta fi najsposopnija i najboštenija čofek. To je sfe.

– Bi li mi gospodin barun htio reći o čemu se sada radi, kad ste mu otkrili moje pravo ime.

Kad mu je barun opširno i rječito u svom ogavnom žargonu poljskoga Židova izložio i svoj susret s Esterom i krik lovca koji se nalazio iza kola i svoje uzaludne napore, zaključio je time da mu je ispripovjedio što se dogodilo dan prije kod njega. Izvijestio ga je o smiješku što je izbjegao Lucienu de Rubempréu, o Bianchonovu mišljenju, koje su i neki gizdelini dijelili, da postoji poznanstvo između neznanke i toga mladića.

– Slušajte, gospodine barune, najprije ćete mi predati deset tisuća franaka za troškove, jer se za vas u ovoj stvari radi o životu, a kako je vaš život tvornica poslova, ne smije se ništa zanemariti da se nađe ta žena. Ah! Vas su namazali.

– Ta, ja sam namasan!

– Ako bude potrebno više, ja ću vam reći, barune, oslonite se na mene – reče Peyrade. – Ja nisam uhoda, kako vi možda mislite. Godine 1807. bio sam glavni povjerenik policije u Anversu, a sada, kad je Louis XVIII umro, mogu vam povjeriti da sam sedam godina vodio njegovu protupoliciju... Sa mnom se ne može cjenkati. Shvatite dobro, gospodine barune, da se ne može praviti proračun o tome koliko

savjesti treba kupiti prije nego se prouči jedna stvar. Budite bez brige, ja ću uspjeti. Nemojte misliti da ćete me moći zadovoljiti kakvom god svotom, ja želim nešto drugo kao nagradu...

– Zamo ako to ne pi pilo jetan kraljevstvo!... – reče barun.

– To je za vas manje nego ništa.

– To topro!

– Poznate li Kellerove?

– Dočno!

– François Keller je zet grofa de Gondrevillea, a grof je de Gondreville jučer kod vas večerao sa svojim zetom.

– Koja frag fami to rekla? – usklikne barun. – Piti će to Šorš koja nafek prplja.

Peyrade se nasmije. Kad je barun opazio taj smijeh, zaokupila ga je čudna sumnja o njegovu sluzi.

– Grof de Gondreville je posve u mogućnosti da mi isposluje mjesto koje želim imati u policijskoj prefekturi i prefekt će u roku od četrdeset osam sati primiti podnesak o stvaranju toga mjesta – reče Peyrade nastavljajući. – Molite za me to mjesto, pobrinite se da se grof de Gondreville svojski zauzme za tu stvar i pokazat ćete se tako zahvalni za uslugu koju ću vam učiniti. Tražim od vas samo riječ, jer ako je prekršite, proklinjat ćete dan kad ste se rodili... časti mi moje, Peyradeove.

– Ja fama dam moj časni reč da putem učinit sve moguće...

– Kad bih ja za vas učinio samo što mogu, to ne bi bilo dovoljno.

– Topro, ja putem izkreno radit.

– Iskreno... Eto, to želim – reče Peyrade – i iskrenost je jedini mali novi dar kojim jedan drugoga možemo obdariti.

– Izkreno – ponovi barun. – Tokle hoćete da fas ja otfezem?

– Na kraj mosta Louisa XVI.

– Na graj ot most te la Jampre – reče barun svomu sluzi, koji je došao k vratima kola.

– Ja onta putem imat ona neznanka! – reče u sebi barun odlazeći.

– Čudan slučaj! – govorio je u sebi Peyrade kad se vraćao pješke u Palais-Royal gdje se ponadao da će potrostručiti svojih deset tisuća franaka da namakne miraz svojoj Lidiji. – Sad moram istraživati male ljubavne stvari onoga mladića koji je moju kćer jednim pogledom očarao. To je bez sumnje jedan od onih ljudi koji imaju »oko za ženu« – reče u sebi upotrebljavajući jedan izraz iz posebnog jezika, koji je stvorio za svoju upotrebu i u kojem su on i Corentin svoja opažanja izražavali riječima koje su doduše nagrđivale jezik ali su upravo zbog toga bile krepke i slikovite.

Kad je barun de Nucingen došao kući, nije bio sličan sam sebi, začudio je svoju poslugu i ženu: lice mu je dobilo boju, oživjelo je, i bio je veseo.

– Jao našim dioničarima! – reče du Tillet Rastignacu.

U tom trenutku su pili čaj u maloj dvorani Delfine de Nucingen, na povratku iz Opere.

– Ta – odvrati barun smijući se, jer je shvatio šalu svoga druga – osećala potrepu pravit boslofe!...

– Onda ste vidjeli svoju neznanku? – upita gospođa de Nucingen.

– Ne – odgovori on – ja zamo imala nata nju nać.

– Zar tako ljubite svoju rođenu ženu?... – usklikne gospođa de Nucingen osjećajući

malo ljubomore ili se praveći da je osjeća.

– Kad bude vaša – reče du Tillet barunu – pozvat ćete me na večeru, jer sam radoznao da vidim to stvorenje koje vas je moglo tako pomladiti kao što ste se pomladili.

– To je remek-telo prirode – odgovori stari bankar.

– On će se dati nasamariti kao kakav žutokljunac – šapne Rastignac Delfini u uho.

– Pa neka! Zaslužuje dosta novaca da...

– Da ga malo izdaje, zar ne?... – reče du Tillet prekidajući barunicu.

Nucingen je šetao dvoranom kao da mu smetaju noge.

– Sad je čas da od njega izmamite da vam plati nove dugove – prišapne Rastignac barunici.

Upravo je u taj trenutak Carlos Herrera pun nade ostavio ulicu Taitbout. Tamo je bio došao da dade Evropi posljednje upute, jer je ona trebala odigrati glavnu ulogu u komediji koju je bio izmislio da prevari baruna de Nucingena. Lucien je pratio Španjolca sve do bulevara. Uznemirivalo ga je kad je vidio toga polu đavla tako prerušena da ga je i on sam mogao prepoznati jedino po glasu.

– Gdje si dovraga našao ljepšu ženu nego što je Estera? – upita on svoga zavodnika.

– Moj mali, tako nešto se ne nalazi u Parizu. Takav se ten ne proizvodi u Francuskoj.

– Zato sam još uvijek omamljen... Venera Kalipiga nije tako lijepo građena! Čovjek bi dao vragu dušu za nju... A gdje si je našao?

– To je najljepša bludnica u Londonu. Kad se opila ginom, ubila je svoga ljubavnika u nastupu ljubomore. Ljubavnik joj je bio neki bijednik kojega se londonska policija sretno riješila. To su stvorenje na neko vrijeme poslali u Pariz da se ta stvar zaboravi. Ta je drolja dobro odgojena. Ona je kći nekoga ministra, govori francuski kao da joj je to materinji jezik. Ne zna i ne smije nikad saznati što radi ovdje. Rekli smo joj, ako se tebi svidi, da ti može pojesti milijune, ali da si ljubomoran kao mačak, i mi smo joj propisali raspored prema Esterinu životu.

– Ali ako je Nucingen zavoli mjesto Estere?...

– A, tu smo!... – usklikne Carlos. – Bojiš se danas što se ne može dogoditi ono čega si se jučer toliko plašio. Budi miran. Ova plava i bijela djevojka ima plave oči: ona je opreka lijepoj Židovki, i samo Esterine oči mogu uzbuditi tako truloga čovjeka kao što je Nucingen. Nisi ipak mogao, dovraga, skrivati kakvo strašilo! Kad ta lutka odigra svoju ulogu, poslat ću je pod vodstvom povjerljive osobe u Rim ili u Madrid, gdje će joj se strasti rasplamsati.

– Budući da je imamo samo na kratko vrijeme – reče Lucien – vraćam se k njoj.

– Idi, moj sinko, zabavljaj se... Sutra ćeš imati još jedan dan. Ja očekujem nekoga kome sam dao nalog da me obavijesti što se događa kod Nucingena.

– Koga?

– Ljubavnicu njegova sobara, jer se konačno mora neprestano znati što se događa kod neprijatelja.

O ponoći je Esterin lovac Paccard našao Carlosa na mostu des Arts. To je najpovoljnije mjesto u Parizu da se izmijeni nekoliko riječi koje nitko ne smije čuti. Dok su razgovarali, lovac je gledao na jednu stranu a njegov gospodar na drugu.

– Barun je jutros išao u policijsku prefekturu, između četiri i pet sati – reče lovac –

i večeras se hvalio da će naći ženu koju je vidio u šumi Vincennes, obećali su mu.

– Onda će paziti na nas! – rekne Carlos – ali tko?

– Već su se jednom poslužili agentom Trgovačkoga suda Louchardom.

– To bi bila djetinjarija – odgovori Carlos. – Mi se moramo bojati samo sigurnosne brigade i sudske policije, i dok se ona ne makne, možemo se mi micati.

– Još nešto.

– Šta?

– Prijatelj s »livade« (robije)... Jučer sam vidio La Pouraila... On je ohladio (umorio) jedno kućanstvo i zaplijenio deset tisuća komada od po pet franaka u zlatu!

– Zatvorit će ga – reče Jacques Collin – to je ono grabežno umorstvo u ulici Boucher.

– Kakva je lozinka? – upita Paccard s onakvim strahopoštovanjem s kakvim je maršal dolazio po lozinku k Louisu XVIII.

– Izlazit ćete svako veče u šest sati – odgovori lažni opat – vozit ćete se u brzoj vožnji u Vincennes, Meudon i Ville-d'Avray. Bude li vas netko promatrao ili slijedio, upusti se s njim u razgovor, budi prijazan, razgovorljiv, podmitljiv. Govori o Rubempréovoj ljubomornosti, i kako je ludo zaljubljen u gospođu, i kako nikako ne bi želio da se zna da ima ovakvu ljubavnicu...

– Dobro. Moram li se naoružati?

– Nikada! – živo reče Carlos. – Oružje?... čemu ono služi? Da načini kakvu nesreću. Nemoj se ni u kojem slučaju poslužiti svojim lovačkim nožem, kad možeš polomiti noge najjačem čovjeku onim udarcem kako sam ti pokazao... kad se možeš tući s tri naoružana policijska agenta i biti siguran da ćeš dva oboriti na zemlju prije nego izvuku svoje sablje, koga se onda bojiš? Nemaš li svoj štap?

– Svakako! – reče lovac.

Paccard je imao nadimak Stara garda, Stari zec, Hrabri naprijed. Taj je čovjek imao željezne noge, čelične ruke, talijanske zaliske, umjetničku kosu, sapersku bradu, blijedo i nepokretno lice kao Contenson. Svoju je naprasitost sakrivao u sebi, a imao je stas kao bubnjarski vođa, koji je od njega uklanjao svaku sumnju. Nitko od onih koji su pobjegli iz Poissyja ili iz Meluna nije bio tako ozbiljno uobražen i uvjeren u svoju vrijednost. Kao Džaferu robijaškog Harun-al-Rašida Collin mu se prijateljski divio, kao što se Peyrade divio Corentinu.

Ovaj ogromni dugonogi kolos nije imao jakih prsa niti previše mesa na kostima. Išao je na svojim dugim »štakama« ozbiljnim korakom. Nikad se nije kretala desna noga a da isto tako desno oko nije promatralo vanjske prilike onakvom mirnom brzinom koju ima samo tat i uhoda. Lijevo se oko ugledalo u desno. Jedan korak, jedan pogled! Bio je suh, pokretan, u svako doba spreman na sve. Kad ne bi bilo onoga prisnoga neprijatelja koga nazivaju likerom junaka, Paccard bi bio po Jacquesovim riječima savršen, jer je imao u najvećem stepenu sve sposobnosti koje su potrebne čovjeku u borbi s društvom. No gospodaru je uspjelo da uvjeri svoga roba da prepusti »vatri« (piću) samo jedan dio sebe, pa je Paccard pio samo uveče. Kad se Paccard vratio kući, pijuckao je tekuće zlato koje je sebi malo-pomalo točio iz glinene boce koja potječe iz Danziga.

– Samo će bijelo pogledati – reče Paccard kad je stavljao svoj prekrasni šešir s perjem, i pozdravi onoga koga je nazivao svojim ispovjednikom.

Evo kakvim su se događajima zapleli u borbu na istom tlu ljudi koji su svaki u

svome području bili tako jaki kao Jacques Collin, Peyrade i Corentin. U njoj su mogli pokazati svoj genij i u njoj se svaki borio za svoju strast, ili za svoju korist. To je bila potajna ali onakva strašna borba u kojoj se toliko snage troši u talentu, u mržnji, u trzavicama, u hodanju amo-tamo, u lukavštinama, samo da bi se mogao stvoriti imutak. Ljudi i sredstva, sve je to bilo na strani Peyradeove tajne. Njegov prijatelj Corentin ga je pomagao u toj borbi koja je za njih bila djetinjarija. Stoga i povijest šuti o tome predmetu kao što šuti o pravim uzrocima mnogih revolucija.

Ali evo njezina rezultata:

Pet dana nakon sastanka gospodina de Nucingena s Peyradeom na Elizejskim poljanama, jednoga jutra, neki čovjek iziđe iz prekrasnog kabrioleta i baci uzde svome sluzi. To je bio čovjek od kojih pedeset godina. Lice mu je bilo bijelo poput bjelila, kao što ga podaje diplomatima život u društvu. Bio je odjeven u odijelo od plave tkanine, imao je prilično otmjeno držanje pa je izgledao kao kakav ministar.

Upitao je slugu koji je sjedio na klupi u predvorju i koji mu je s poštovanjem otvorio prekrasna staklena vrata da li može razgovarati s barunom de Nucingenom.

– Gospodinovo ime? – upita sluga.

– Recite gospodinu barunu da dolazim iz prilaza Gabriel – odgovori Corentin. – Ako ima gostiju, pod živu glavu nemojte glasno izgovoriti to ime, izbacili bi vas iz službe.

Jednu minutu kasnije, sluga se vrati i odvede Corentina kroz unutarnje odaje u barunovu radnu sobu.

Corentin i barun jedan drugoga neobjašnjivo pogledaju i pristojno se pozdrave.

– Gospodine barune – reče on – ja dolazim u Peyradeovo ime...

– Topro! – reče barun i ode da zakračuna dvoja vrata.

– Ljubavnica gospodina de Rubempréa stanuje u ulici Taitbout u nekadašnjem stanu gospođice de Bellefeuille, bivše ljubavnice gospodina de Granvillea, vrhovnoga državnog tužioca.

– Ah, tako bliso mene – usklikne barun – kako zmešno!

– Nije mi teško vjerovati što ste se do ludila zaljubili u tu divnu osobu, s užitkom sam je vidio – odvrati Corentin. – Lucien je tako ljubomoran, na tu djevojku te joj brani da se pokazuje. I ona jako njega ljubi, jer već četiri godine otkad je naslijedila gospođicu Bellefeuille u njezinu pokućstvu i u njezinu zvanju, nikad je nisu mogli vidjeti ni susjedi ni vratar ni stanari kuće. Ide samo noću na šetnju. Kad odlazi, spušteni su zastori kola, a gospođa pokrije lice koprenom. Lucien ne sakriva samo tu ženu zbog ljubomore: on se namjerava oženiti Clotildom de Grandlieu, a i ljubimac je gospođe de Sérizy. Njemu je, naravno, stalo i do svoje »svečane« ljubavnice gospođe de Sérizy i do svoje zaručnice. Vi ste tako gospodar položaja, jer će Lucien žrtvovati svoj užitak svojoj koristi i svojoj taštini. Vi ste bogati, radi se vjerojatno o vašoj posljednjoj sreći, stoga budite darežljivi. Doći ćete do cilja preko sobarice. Dajte sobarici desetak tisuća franaka pa će vas sakriti u spavaonicu svoje gospodarice, i za vas to već nešto vrijedi.

Nijednom govorničkom figurom ne bi se mogao ocrtati kratki, jasni, strogi Corentinov način govora. Barun ga je opazio i pokazao je svoje začuđenje. Taj se izražaj već dugo nije mogao vidjeti na njegovu nepomičnom licu.

– Dolazim da vas za svoga prijatelja Peyradea zamolim pet tisuća franaka. Izgubio je vaših pet novčanica... mala nezgoda! – nastavi Corentin najljepšim zapovjednim

glasom. – Peyrade suviše dobro pozna svoj Pariz a da bi na sebe preuzeo oglasne troškove, ali je na vas računao. No to nije najvažnije – ispravi se Corentin na takav način, te je oduzeo svaku važnost traženju novca. – Ako ne želite pod svoje stare dane imati brige, isposlujte Peyradeu mjesto koje vas je tražio, a lako mu ga možete pribaviti. Glavni je upravnik kraljevske policije jučer po svoj prilici primio izvještaj o toj stvari. Radi se samo o tomu da Gondreville zagovori taj predmet kod prefekta policije. No, recite Malinu, grofu de Gondrevilleu, da je na stvari samo to kako bi se učinila usluga jednom od onih ljudi koji su ga riješili gospođe de Simeuse, onda će sve ići...

– Efo, gospotine – reče barun i uzme pet novčanica po tisuću franaka – te ih dade Corentinu.

– Sobarica ima kao dobra prijatelja nekoga velikog lovca po imenu Paccarda. On stanuje u ulici de Provence kod nekoga graditelja kočija i iznajmljuje se kao sluga onima koji hoće da se pokazuju kao knezovi. Doći ćete do sobarice gospođe Van Bogseck preko Paccarda, velikoga pijemontskog lupeža koji jako voli pelinkovac.

Očito je ova otmjeno kao dodatak ubačena izjava bila kao neka namira za pet tisuća franaka. Barun je nastojao pogoditi kakvu soju pripada Corentin. Njegov mu je razum dovoljno govorio da ima pred sobom prije upravnika uhoda nego uhodu. Ali je Corentin za nj ostao ono što je za arheologa natpis na kojemu nedostaju tri četvrtine slova.

– Kako se sofe, ta zoparica? – upita on.

– Eugenija –odgovori Corentin, koji pozdravi baruna i iziđe.

Barun de Nucingen je bio sav razdragan od veselja pa je napustio svoje poslove i svoj ured te se uspeo u svoj stan u sretnom raspoloženju kao mladić od dvadeset godina koji u mislima uživa u svom prvom sastanku sa svojom prvom dragom.

Barun je uzeo sve hiljadarke iz svoje privatne blagajne, svotu kojom bi bio mogao usrećiti čitavo selo: pedeset i pet tisuća franaka! I stavi ih u džep svoga kaputa. No rasipnost se milijunaša može usporediti samo s njihovom lakomošću za dobitkom, čim se radi o nekom hiru, o kakvoj strasti, novac ne znači ništa za jednoga Kreza. Njima je zaista teže imati hirova nego zlata. Užitak je najveća rijetkost u njihovu zasićenu životu, koji je pun onakvih uzbuđenja koja izazivaju veliki udarci špekulacija, no ova su suha srca za njih otupjela.

Evo primjera: neki od najbogatijih pariških kapitalista, koji je uostalom bio poznat kao vrlo velik čudak, namjeri se jednoga dana na bulevaru na neko osobito lijepo djevojče. U pratnji svoje majke ova je grizeta išla ispod ruke s nekim mladićem u prilično sumnjivu odijelu koji se poput gizdelina previjao u bokovima. Na prvi se pogled milijunaš zaljubi u tu Parižanku. Slijedio ju je do njezine kuće i ušao je unutra. Nagovori je da mu ispripovjedi svoj život, koji se sastojao od plesova kod Mabille, gladnih dana, kazališnih predstava i od rada. Zainteresira se za nju i ostavi pod novčanicom od pet franaka pet novčanica po tisuću franaka: to je bila nečasna velikodušnost. Sutradan, glasoviti tapetar Brachon dođe da uzme grizetinu narudžbu, namjesti stan koji je sama izabrala, i izda za to dvadesetak tisuća franaka. Radnica se podala fantastičnim nadama: obukla je pristojno svoju majku, u mislima se naslađivala time što će svoga bivšega ljubavnika moći namjestiti u kakvom uredu osiguravajućeg društva. Čeka... jedan, dva dana, zatim jednu... dvije sedmice. Smatra se obaveznom da bude vjerna i zadužuje se. Kapitalista pozovu u Holandiju i on

zaboravi na radnicu. On ne ide nijedanput u taj raj, kamo ju je smjestio i iz koga je ona opet pala onako kako se u Parizu samo može pasti.

Nucingen nije kockao, Nucingen nije podupirao umjetnost, Nucingen nije imao nikakvih hirova: stoga se upravo onako slijepo podao strasti prema Esteri kako je Carlos Herrera računao.

Pošto je doručkovao, barun pozove svoga sobara Georgesa i zapovjedi mu neka ode u ulicu Taitbout i neka zamoli gospođicu Eugeniju, sobaricu gospođe Van Bogseck, da dođe u njegov ured zbog važne stvari.

– Ti nju puteš dofest of amo – doda barun – i ti nju tala popeti se u moj sopa i puteš rekla ta njezin zreća je gotof.

Georges je imao sto muka da nagovori Evropu – Eugeniju, neka ide s njim.

»Gospođa mi nikad ne dopušta da iziđem«, reče ona, »mogla bih izgubiti mjesto« itd., itd. Stoga je Georges u zvijezde kovao njezinu vrijednost pred barunom, koji mu je dao deset zlatnih lujdora.

– Ako gospođa iziđe noćas bez nje – reče Georges svom gospodaru, čije su oči sjale kao žeravice – ona će doći oko devet sati.

– Topro! Ti pudeš došla u defet sati... mene opući i frisirat, jer ja hoćem tako topro iskletat kako moguće. Ja ferujem ta ja putem tošla pred moja metresa, ili nofac nije nofac.

Od podne do jedan sat poslije podne barun je bojadisao svoje kose i svoje zaliske. U devet sati, pošto se prije večere okupao, barun se uredio kao mladoženja, namirisao i okitio. Kad je gospođa de Nucingen doznala za preobražaj svoga muža, radosno je pošla da ga vidi.

– Gospode bože – reče ona – ala ste smiješni... Ma stavite bar kravatu od crnoga satena, mjesto ove bijele kravate koja vam zaliske pravi još tvrđima, osim toga to je u stilu empire, izgledate kao stari čiča i udešavate se kao nekadašnji savjetnik u parlamentu. Skinite ta svoja dijamantna dugmeta, koje svako vrijedi stotinu tisuća franaka. Ta bi vas ih majmunica mogla moliti, a vi joj ih ne biste mogli odbiti. Ako ih već namjeravate darovati toj bludnici, radije ih meni zataknite u uši.

Jadnog je novčara ispravnost opaski njegove žene kao polila hladnom vodom i on je poslušao svoju ženu mrgodeći se.

– Zmešan, zmešan!... Ja fami nigata rekla ta fi zmešna gat fi zepe lepo utesila sa onaj mali kospotin Rasdignac.

– Mislim da me niste nikada vidjeli smiješnu. Jesam li ja takva žena da bih pravila tako krupne pogreške u dotjerivanju? Da vidimo, okrenite se!... Zakopčajte kaput sve do gore, kao što radi vojvoda de Maufrigneuse, i ostavite nezakopčana dva dugmeta. Ukratko, nastojte da se pomladite.

– Gospodine – javi Georges – evo gospođice Eugenije.

– Spokom, gospoja... – usklikne bankar. On odvede svoju ženu sve do preko granice njihovih odaja, kako bi bio siguran da neće slušati dogovora.

Kad se vratio, uzeo je za ruku Evropu i odveo je u svoju sobu s nekim ironičnim poštovanjem.

– No, moj mala, fi jako zretan, jer fi u zlušpu kot najlepši šena na zfetu. Vaš zreća je gotof ako fi htela goforit sa me i sa moji inderesi.

– To ne bih učinila ni za deset tisuća franaka – usklikne Evropa. – Znajte, gospodine barune, da sam ja prije svega poštena djevojka...

– Ta, ja šelim topro platit faša poštenje. To se u trkofina sofe redgost.

– A onda to nije sve – reče Evropa. – Ako se gospodin ne svidi mojoj gospođi, a to je moguće, ona će se naljutiti, i ja sam na ulici, a moje mi mjesto vrijedi tisuću franaka godišnje.

– Glafnica ot dizuću vranak isnozi tfatezed dizuć, i ako ja fami nju tam, onta fi niš ne putete iskupit.

– Vjere mi, ako vi to tako uzmete, moj debeli čiča – reče Evropa – to onda posve mijenja stvar. Gdje su?...

– Efo njih – odgovori barun brojeći novčanice jednu za drugom.

On je promatrao svaki bljesak što ga je pojedina novčanica izazvala u Evropinim očima. Taj je bljesak odavao požudu koju je barun očekivao.

– Vi plaćate mjesto, a poštenje, a savjest?... – reče Evropa i podigne svoje prepredeno lice te baci na njega svoj ironični pogled.

– Safest nije vretna što vretna mesto, no totajmo još ped disuć vranaka – reče on i doda pet novčanica po tisuću franaka.

– Ne, dvadeset tisuća franaka za savjest i pet tisuća franaka za mjesto ako ga izgubim.

– Kako fi htela – reče on i doda onih pet novčanica. – Ali ta njih sazlušite, fi morate mene zagriti u zbafaonica ot faša gospoja po noći, kad ona zam...

– Ako me uzmognete uvjeriti da nećete nikada reći tko vas je uveo, onda pristajem. Ali vas upozoravam na jedno: ona je jaka kao konj, upravo ludo ljubi gospodina de Rubempréa, i kad biste joj dali jedan milijun u novčanicama, ne biste je naveli da mu se iznevjeri... To je glupo, ali ona je takva, kad ljubi, gora je nego poštena žena. Što ćete? Kad ide s gospodinom na šetnju u šumu, rijetko je da gospodin ostane iza toga kod kuće. Ona se večeras izvezla, stoga vas mogu sakriti u svoju sobu. Ako se gospođa sama vrati, doći ću po vas. Vi ćete se zadržavati u salonu, ja neću zatvoriti vrata sobe, a ostalo... boga mi, ostalo je vaša stvar, to se vas tiče... Pripravite se!

– Ja tepi pudem tala one tfatezet i ped disuć vranak u zalon... Taj, tam.

– Ah! – reče Evropa – suviše ste nepovjerljivi... Oprostite...

– Ti pudeš imat mnokoput brilika mene oberušat... Mi putemo načinili bosnanstvo.

– Dobro, budite u ulici Taitbout o ponoći, ali uzmite onda sa sobom trideset tisuća franaka. Poštenje se sobarice kao i fijakera poslije ponoći plaća mnogo skuplje.

– Is obresnosti ja tepi putem dat jetna šek sa panka.

– Ne, ne – reče Evropa – novčanice ili nema ništa!

U jedan sat poslije ponoći baruna je de Nucingena, kojega je Evropa sakrila u potkrovnicu gdje je spavala, mučila sva tjeskoba što je proživljuje čovjek koji traži ljubavne pustolovine. Drhtao je, činilo mu se kao da mu je krv uzavrela u nogama, a glava mu je htjela puknuti kao previše naloženi parni kotao.

– Ja zam moralno prošifila fiše ušitka neko sa sto disuć skuta – reče on du Tilletu kad mu je pripovijedao ovu pustolovinu.

Slušao je najmanje šumove na ulici, i čuo je u dva sata poslije ponoći kola svoje »ljubavnice« već s bulevara. Njegovo je srce udaralo tako jako da je podizalo svilu njegova prsluka kad su se glavna vrata okrenula na svojim šarkama: on će sad vidjeti ono nebesko vatreno Esterino lice. Čak je u srcu osjećao drndanje kola i lupanje vrata. Očekivanje onoga najodsudnijega trenutka jače ga je uzbuđivalo nego da se radilo o

gubitku njegove imovine.

– Ah! – usklikne on – to snači šifet! Šak i prefiše šifet! Ja ne putem sbozopna sa niš!

– Gospođa je sama, siđite dolje – reče Evropa, koja se iznenada pojavi. – Ali ne pravite nikakve buke, debeli slone!

– Tepeli zlon! – ponovi on smijući se i hodajući kao na užarenim željeznim motkama.

Evropa je išla pred njim sa svijećnjakom u ruci.

– Na, proji ih – reče barun pružajući Evropi novčanice, kad je bio u salonu.

Evropa je ozbiljna lica uzela novčanice i izišla napolje te zaključala bankara.

Nucingen je smjesta išao u sobu, gdje je našao lijepu Engleskinju koja mu je rekla:

– Jesi li to ti, Luciene?

– Ne, lepo tete... – usklikne Nucingen i ne dovrši svoje rečenice.

Stao je obezumljen kad je vidio sasvim drugu ženu nego što je Estera: plavo gdje je nekoć vidio crno, slabost gdje se divio snazi! Blaga britanska noć gdje je sjalo arapsko sunce.

– Ah, odakle dolazite?... Tko ste?... Šta želite?... – reče Engleskinja i pozvoni, ali zvonca nisu zazvonila.

– Ja omodala sfonca, ali ne bojite zi niš... ja otlazim – reče on. – Eto tritezed disuć vranak palo u voda. Fi zikurno lupofca ot kospon Licien te Ribembré?

– Nešto malo, moj mladiću – reče Engleskinja, koja je dobro govorila francuski. – Ali ko zi di? – upita ona oponašajući Nucingenov govor.

– Jetna topro nazamarena čofek! – odgovori on žalosno.

– Je li čofek nazamarena kat ima jetan lepi šena? – upita ona šaleći se.

– Dopustiti meni fama sutra boslati jetna nakit sa usbomena na parun de Nišingen.

– Ne boznam njega... – reče ona i prasne u luđački smijeh – ali ću nakit rado primiti, moj debeli uljeze!

– Fi njega putete bosnat! Spokom, kospoja. Fi ste jetna gomat ot kralj, a ja zamo jetna jatna pankir, ot preko šesteset gotine i fi meni bokasao koliko ima moć ona šena koju ja lupim, jer faš nadčofečni lepota nije meni nju mogla isprizat iz bamet.

– Ah, to lepo što fi meni koforila – odgovori Engleskinja.

– Ne tako lepo kao onaj koji mene utahnjivala...

– Vi ste govorili o nekih trideset tisuća franaka... – komu ste ih dali?

– Onoj lobuši, fašoj zoparica!...

Engleskinja vikne, Evropa nije bila daleko.

– Oh! – poviče Evropa – muškarac u gospođinoj spavaonici, koji nije naš gospodin! Grozno!

– Da li vam je dao trideset tisuća franaka da ga pustite unutra?

– Nije, gospođo, jer toliko ni nas obadvije ne vrijedimo.

I Evropa počne tako vikati, kreštati i dozivati u pomoć da se barun uplašio i pojurio k vratima, gdje ga je Evropa gurnula na stubište...

– Debela lopužo – vikala je ona – vi me tužite mojoj gospodarici!... Tatovi! Evo tata!

Zaljubljeni je barun bio očajan, ali je nepovrijeđen mogao doći do svojih kola, koja su ga čekala na bulevaru. Ali sad tek nije znao kojem bi se uhodi povjerio.

– Bi li mi možda gospođa željela oduzeti moju službu? – reče Evropa kad se kao

aždaja vratila k Engleskinji.

– Ja ne poznam francuske običaje – reče Engleskinja.

– Ali ja trebam gospodinu reći samo jednu riječ, pa ćete sutra biti na ulici – odgovori bezobrazno Evropa.

– Brogleti zoparica! – reče barun Georgesu, kad je on naravno upitao svoga gospodara da li je zadovoljan – brefario me sa dritezet disuć vranak... ali to moj grifnja, moj feliki grifnja!

– Onda gospodinu nije ništa koristilo što se ovako lijepo udesio. Dovraga! Ne savjetujem gospodinu da zanemaruje svoja mirisna zrnca.

– Šorš, ja butem umret ot očaj... Mene sirnica drese... Zrce me sepe... Nema Estere, moj brijatelj!

Georges je uvijek bio prijatelj svomu gospodaru u važnim okolnostima.

Dva dana nakon ovog prizora koji je Evropa mnogo šaljivije odigrala nego što se može ispripovijedati, jer ga je popratila svojom mimikom, Carlos je nasamo doručkovao s Lucienom.

– Ni policija, moj mali, ni ma tko drugi ne smije turati svoj nos u naše stvari – reče mu on tiho paleći svoju cigaru na Lucienovoj. – To nije dobro. Ja sam pronašao jedno smiono ali nepogrešivo sredstvo kako ćemo onemogućiti djelovanje našem barunu i njegovim agentima. Ti ćeš otići k gospođi de Sérizy, i bit ćeš vrlo umiljat prema njoj. U razgovoru ćeš joj reći da ti, kako bi ugodio Rastignacu, tobože skrivaš kod sebe njegovu ljubavnicu, jer mu je već odavna gospođa de Nucingen došla na vrh glave. Da je gospodin de Nucingen preko ušiju zaljubljen u ženu koju skriva Rastignac (to će je nasmijati) i da mu je nešto došlo u glavu da tebe uhodi pomoću policije, tebe koji si potpuno nedužan u lopovštinama svoga zemljaka, a čije bi interese mogao kod Grandlieuovih izvrgnuti opasnosti. Zamolit ćeš groficu da ti isposluje potporu svoga muža, koji je državni ministar, kako bi otišao na policijsku prefekturu. Kad budeš jednom tamo, pred policijskim prefektom, potuži se, ali kao političar koji će uskoro stupiti u ogromni vladin stroj, kao jedan od njegovih najvažnijih vijaka. Kao državnik ti ćeš razumjeti policiju i divit ćeš joj se, uključivši i prefekta. Najljepši strojevi stvaraju uljene mrlje ili prskaju. Ljuti se samo u pravi čas. Ti se nimalo ne ljutiš na gospodina prefekta, ali ga upozori da nadzire svoje ljude i žali ga što je prinuđen da ih prekorava. Što budeš blaži i što se više pokažeš kao plemić, to će prefekt biti strašniji prema svojim agentima. Tada će nas pustiti na miru, i moći ćemo natrag dopremiti Esteru koja zacijelo riče kao jeleni u svojoj šumi.

Tadašnji je prefekt bio nekadašnji sudac. Bivši su suci suviše neiskusni kao policijski prefekti. Budući da su potkovani u pravu i poznaju dobro zakonitost, njihova ruka nije dovoljno okretna ako kritički položaj zahtijeva odluke prema njihovu vlastitom prosuđivanju, jer djelovanje prefekture mora biti nalik na djelovanje vatrogasca koji mora ugasiti vatru. U prisutnosti potpredsjednika državnoga savjeta, prefekt je priznao više slabih strana policije nego što ih ima, požalio je zloupotrebu i sjetio se tada posjeta što mu ga je barun de Nucingen učinio i obavijesti koje je barun tražio o Peyradeu. Prefekt je obećao da će obuzdati prekoračenje ovlasti svojih agenata, zahvalio se Lucienu što se izravno njemu obratio, obećao mu da će o svemu šutjeti i pravio se kao da razumije spletku.

Državni ministar i prefekt izmijenili su lijepe riječi o ličnoj slobodi i o nepovredivosti stana. Gospodin de Sérizy mu je primijetio, iako veliki interesi

kraljevstva katkad zahtijevaju tajne nezakonitosti, da zločin počinje ipak tada kad se ta državna sredstva primijene na privatne interese.

Kad je sutradan Peyrade išao u svoju omiljenu kavanu David gdje je uživao gledati građane kao što se umjetnik naslađuje kad gleda kako se razvija cvijeće, oslovi ga jedan žandar u građanskom odijelu.

– Ja sam namjeravao k vama – šapne mu u uho – imam nalog da vas predvedem na policiju.

Peyrade uzme fijaker i uđe sa žandarom u nj bez najmanje primjedbe.

Policijski je prefekt postupao s Peyradeom kao da je posljednji robijaški nadzornik. Za to je vrijeme hodao amo-tamo u drvoredu maloga vrta policije koji se pružao uzduž keja des Orfèvres.

– Nisu vas bez razloga već 1809. udaljili iz uprave... Ne znate li čemu nas izlažete i čemu izlažete sebe?

Ukor je završio nečim što je djelovalo kao grom iz vedra neba. Prefekt bez ikakva milosrđa obavijesti jadnoga Peyradea da mu je ne samo ukinuta godišnja potpora nego da će biti i pod posebnom policijskom paskom. Starac je primio taj udarac s najvećim mirom. Ništa nije tako nepomično i neosjetljivo kao čovjek koga udari grom. Peyrade je bio izgubio sav svoj novac u igri. Lidijin je otac računao na svoje namještenje, a našao se bez ikakvih sredstava, osim milostinje svoga prijatelja Corentina.

– Ja sam sâm bio policijski prefekt, i dajem vam potpuno pravo – reče mirno starac tome činovniku koji se ustobočio u svojem sudskom veličanstvu i načinio je gornjim dijelom tijela značajnu kretnju. – Ali dopustite mi, ne želeći se ni za što ispričavati, da vam primijetim da vi mene ne poznate – nastavi Peyrade i baci fini pogled na prefekta. – Vaše su riječi ili suviše teške za bivšega glavnog policijskog povjerenika u Holandiji, ili nisu dovoljno stroge za prostoga običnoga detektiva. Samo, gospodine prefekte – doda Peyrade poslije stanke, jer je vidio da prefekt šuti – nemojte zaboraviti što ću imati čast da vam kažem. A da se ni najmanje ne miješam u vašu policiju ni da se pokušavam opravdati, imat ćete prilike vidjeti da u ovoj stvari ima netko koga varaju: u ovom trenutku to je vaš sluga, a kasnije ćete reći: »To sam bio ja«.

I on pozdravi prefekta, koji je ostao zamišljen da sakrije svoje začuđenje.

Vrati se kući sav slomljen i obuzet hladnim bijesom protiv baruna de Nuoingena. Jedino je taj zdepasti novčar mogao izdati tajnu koja je bila samo u glavama Contensona, Peyradea i Corentina. Starac je optužio bankara da se hoće riješiti isplate, pošto je postigao svoj cilj. Jedan jedini razgovor bio mu je dovoljan da otkrije lukavštinu najlukavijega bankara.

– On se pogađa sa svakim, pa i s nama, ali ja ću se osvetiti – govorio je sebi čiča. – Nikad ništa nisam tražio od Corentina, ali ću ga moliti neka mi pomogne da se osvetim ovoj glupoj vreći novca. Prokleti barun! Ti ćeš znati s kim imaš posla kad jednog dana doznaš da ti je oskvrnuta kći... A ljubi li on svoju kćer?

Uveče poslije ove katastrofe koja je razorila sve nade ovoga starca on se postarao za dvadeset godina. Kad je razgovarao sa svojim prijateljem Corentinom, zalijevao je svoje žalbe suzama koje mu je izazvao izgled na tužnu budućnost kakvu će ostaviti svojoj kćeri i svomu idolu, svomu dragulju, svojoj žrtvi bogu.

– Mi ćemo izvesti načisto tu stvar – govorio mu je Corentin. – Moramo najprije

doznati da li te je barun prokazao. Jesmo li bili oprezni što smo se oslonili na Gondrevillea?... Ovaj nam je stari Malin suviše dužan da nas ne bi pokušao upropastiti. Stoga dajem nadzirati njegova zeta Kellera, koji je glupan u politici i zato je kadar da se zaplete u kakvu urotu koja bi išla za tim da obori stariji ogranak u korist mlađega... Sutra ću znati što se događa kod Nucingena, da li je vidio svoju ljubavnicu, i odakle nam dolazi prepreka... Ne očajavaj. Ponajprije, prefekt neće dugo ostati na svom položaju. Vrijeme miriše na revoluciju, a revolucija je naša mutna voda.

Na ulici odjekne neki poseban, zvižduk.

– To je Contenson – reče Peyrade i stavi svjetlo u prozor – bit će nešto što se mene lično tiče.

Trenutak kasnije dođe vjerni Contenson pred ova dva policijska bauka koje je poštovao kao dva genija.

– Šta je? – upita Corentin.

– Velika novost! Izlazio sam iz broja 113 gdje sam se izgubio. Šta vidim pod galerijama?... Georgesa! Toga je dječaka barun otpustio, jer sumnja da je špijun...

– To je posljedica jednog smiješka koji mi je izmakao – reče Peyrade.

– Oh, koliko sam velikih nesreća doživio što ih je prouzrokovao smiješak... – reče Corentin.

– A da se ne broji ono što prouzrokuju udarci korbačem – reče Peyrade nišaneći na aferu Simeuse (vidi »Mračna afera«). No, deder reci, Contensone, što se događa?

– Evo što se događa – nastavi Contenson. – Ja sam Georgesu razvezao jezik, jer je platio mnogo malih čašica u neizmjerno mnogo boja koje su ga opile, a što se tiče mene, ja sam prava bačva. Naš je barun išao u ulicu Taitbout, natrpan haremskim pastilama. Tamo je našao onu ljepoticu koju vi poznajete. Ali kakva šala! Ova Engleskinja nije njegova »neznanka«!... A potrošio je trideset tisuća franaka da podmiti sobaricu... Glupost!...

To ti se smatra velikim kad se male stvari plaćaju velikim novcem. Okrenite rečenicu i naći ćete problem što ga rješava genijalni čovjek. Barun se vratio kući u takvu stanju da bi se čovjeku smilio. Da bi se načinio poštenim dječakom, sutradan je Georges rekao svomu gospodaru:

»Zašto se gospodin služi tim lažitorbama i obješenjacima? Ako bi se gospodin htio osloniti na mene, ja bih mu našao njegovu neznanku, jer mi je dovoljan opis što mi ga je gospodin o njoj dao, pa ću prevrnuti čitav Pariz«. – Idi, rekao mu je barun, ja ću te dobro nagraditi. Georges mi je to sve ispripovjedio i začinio najsmješnijim pojedinostima. Ali... čovjek je stvoren da prima udarce!

Sutradan je barun primio nepotpisano pismo, koje je otprilike ovako glasilo: »Gospodin de Nucingen umire od ljubavi za nekom neznankom, potrošio je već uzalud mnogo novaca. Ako se želi naći noćas o ponoći na kraju mosta de Neuilly i ući u kola na kojima će odostraga biti lovac iz šume Vincennes, i to ako sebi dade zavezati oči, vidjet će onu koju ljubi... Kako bi mu njegovo bogatstvo moglo ubiti bojazan o čistoći namjera onih koji tako postupaju, gospodina baruna može pratiti njegov vjerni Georges. Nikoga, uostalom, neće biti u kolima«. Barun se otputi tamo s Georgesom a da mu nije ništa o tom rekao. Obojica sebi dadu svezati oči i glavu pokriti velom. Barun prepozna lovca.

Dva sata kasnije kola se zaustave usred šume. Kola su vozila kao kola Louisa

XVIII. (Bog mu dušu pomiluj! To je bio kralj koji se razumio u policiju.) Barunu su skinuli povez i on ugleda u kolima koja su tamo stajala svoju neznanku... koja... pst!... odmah nestane. I ta kola ga (istom brzinom Louisa XVIII) odvezu natrag na most de Neuilly gdje opet nađe svoja kola.

Georgesu su turili u ruku jedno malo pisamce koje je ovako glasilo: »Koliko novčanica od po tisuću franaka gospodin barun daje da ga povežemo s njegovom neznankom?« Georges dade pisamce svomu gospodaru, i barun otpusti Georgesa uvjeren da je Georges u sporazumu ili sa mnom ili s vama, gospodine Peyrade, da ga izrabimo. To je zbilja glupan, taj bankar! Trebao je otpustiti Georgesa tek pošto pi zpafao za s foj nesnanka.

– Je li Georges vidio tu ženu? – upita Corentin.

– Da – reče Contenson.

– No, reci de – usklikne Peyrade – kako izgleda?

– Oh! – odgovori Contenson – rekao mi je samo jednu jedinu riječ: pravo sunce od ljepote! . .

– I izigrali su nas jači lupeži nego što smo sami! – usklikne Peyrade. – Ti će psi vrlo skupo prodati svoju ženu barunu.

– Ja, mein Herr – odgovori Contenson. – Zato sam ja Georgesu razvezao jezik kad sam čuo kako su vas išamarali na policiji.

– Volio bih znati tko me je nasamario – reče Peyrade – naoštrit ćemo i mi svoje čaporke!

– Moramo biti kao babura – reče Contenson.

– Ima pravo – rekne Peyrade – uvucimo se u svaki kut da čujemo i da čekamo...

– Proučavat ćemo taj novi položaj – usklikne Corentin – zasad nemam što da radim. Pametno se vladaj, Peyrade, moramo se uvijek pokoravati gospodinu prefektu.

– Gospodinu de Nucingenu treba pustiti malo krvi – primijeti Contenson – ima suviše zlata u svojim žilama.

– I tu je također bio Lidijin miraz! – šapne u uho Peyrade Corentinu.

– Contensone, dođi sa mnom, pustimo našega čiču neka spava... do viđenja sutra!

– Gospodine – reče Contenson Corentinu na pragu vrata – kako bi dražesni novčani posao bio učinio naš čiča!... Hm? Udati svoju kćer s novcem od... Ha! Ha! Čovjek bi mogao sastaviti krasan moralni komad s naslovom: »Miraz jedne mlade djevojke«.

– Ah, kako ste se složili, vi svi!... a kakve su u tebe uši! – reče Corentin Contensonu. – Očito je da društvena priroda daje svim svojim vrstama ona svojstva koja su potrebna za usluge koje od njih očekuje! Društvo – to je druga priroda!

– To je vrlo filozofski rečeno, to što vi kažete – usklikne Contenson. – Kakav bi profesor iz toga načinio sustav!

– Obavijesti se – nastavi Corentin smijući se i idući s uhodom po ulici – o svemu što se bude događalo kod Nucingena s obzirom na neznanku... tako s većega... ne služi se varkama...

– Samo da malo zaškiljim unutra! – reče Contenson.

– Čovjek kao što je barun de Nucingen ne može biti inkognito sretan – nastavi Corentin. – Uostalom, nas, za koje su ljudi karte, ne smiju oni nikad izigrati!

– Boga mi! To bi bilo kao da bi se osuđenik htio zabavljati time da odsiječe krvniku

glavu! – usklikne Contenson.

– Ti uvijek nalaziš kakvu riječ da se čovjek mora nasmijati – odgovori Corentin i izmakne mu smiješak, koji mu je ocrtao lake bore na njegovoj sadrenoj maski.

Ova je stvar bila naročito važna sama po sebi, bez obzira na njezine posljedice. Ako barun nije izdao Peyradea, tko je onda imao interesa da posjeti policijskog prefekta? Corentinu se radilo o tom da dozna nema li među njegovim ljudima dvoličnih ljudi. Kad je išao spavati, sam je sebi govorio ono isto o čemu je i Peyrade mozgao.

– Pa tko se išao potužiti prefektu na policiju? Komu pripada ta žena?

Tako su se Jacques Collin, Peyrade i Corentin sve više neprimjetno približavali a da jedan nije ništa znao za drugoga, a jadna Estera, Nucingen i Lucien nužno su se morali uplesti u započetu borbu, a tu će strašnom učiniti samoljublje kojim se odlikuju svi ljudi od policije.

Zbog Evropine spretnosti najopasniji dio od šezdeset tisuća franaka duga bio je isplaćen. Povjerenje vjerovnika nije se ni uzdrmalo. Lucien i njegov zavodnik mogli su jedan trenutak odahnuti. Kao dvije progonjene divlje zvijeri koje na rubu kakve močvare srknu malo vode i dalje su mogli ići uz rub provalije uzduž koje je jaki čovjek vodio slaboga čovjeka ili na vješala ili k sreći.

– Danas – reče Carlos svomu štićeniku – bacamo u igru sve za sve, ali su na sreću karte obilježene a protivnici mladi.

Neko je vrijeme po nalogu svoga strašnoga savjetnika Lucien često odlazio k gospođi de Sérizy. On zaista nije mogao pasti pod sumnju da ima za ljubavnicu djevojku koju uzdržava. U užitku što je bio ljubljen i u zamahu društvenoga života nalazio je on uostalom prividnu snagu da se omamljuje. Pokoravao se gospođici Clotildi de Grandlieu i viđao ju je samo u Bulonjskoj šumi ili na Elizejskim poljanama.

Dan kasnije, kako je Estera bila zatvorena kod lovočuvara, dođe k njoj ono za nju problematično i strašno biće koje joj je sjedilo na prsima i predložilo joj da in bianco potpiše tri žigosana papira, na kojima su stajale ove mučne riječi: »Primio šezdeset tisuća franaka« na prvom, »Primio stotinu i dvadeset tisuća franaka« na drugom, »Primio stotinu i dvadeset tisuća franaka« na trećem. Ukupno: tri stotine tisuća franaka primitka. Ako napišeš »Nalog za isplatu«, ispostavljaš samo jednostavnu doznaku. Riječ »primio« sačinjava mjenicu i podvrgava te zatvoru za dug. Ova riječ izlaže onoga koji je neoprezno potpiše zatvoru od pet godina, kazni koju sud na policiji gotovo nikad ne izriče, a krivični sud je primjenjuje na zločince. Zakon o zatvoru za dugove jest ostatak barbarskoga vremena, koji, osim što je glup, ima i to svojstvo da je beskoristan, jer nikad ne pogađa lupeže (vidi »Propale iluzije«).

– Radi se o tom – reče Španjolac Esteri – da se Lucien izvuče iz neprilike. Mi imamo šezdeset tisuća franaka duga, a s ovih tri stotine hiljada franaka možda ćemo se izvući iz njega.

Na ove je tri mjenice Carlos stavio za šest mjeseci raniji datum i dao ih je izdati na Esteru preko »neshvatljivoga čovjeka kaznenom sudu na policiji«, čije su se pustolovine, usprkos buci koju su izazvale, uskoro zaboravile i nestale, jer ih je zaglušila buka velike julske »simfonije« od 1830. godine.

Ovaj je mladić jedan od najodvažnijih pustolova. Sin je ovrhovoditelja u Boulognu kraj Pariza, a zove se Georges-Marie D'estourny. Njegov je otac bio prisiljen prodati svoje mjesto pod nepovoljnim prilikama i ostavio je svoga sina bez ikakvih sredstava,

pošto ga je dao sjajno odgojiti; to je ludost malograđana prema njihovoj djeci. U dvadeset trećoj godini ovaj se mladi i sjajni student prava već bio odrekao svoga oca, jer je na posjetnicama ovako pisao svoje ime:

GEORGES D'ESTOURNY

Ta je posjetnica njegovoj ličnosti dala neki aristokratski miris. Ovaj je gizdelin bio toliko smion da je držao tilbury, konjušara i posjećivao klubove. Jedna će riječ objasniti sve: on je igrao na burzi novcem izdržavanih žena, kojima je bio pouzdanikom. Konačno je dopao pred sud, kamo je došao optužen da se služi suviše »sretnim« posjetnicama.

Imao je sukrivaca, mladića što ih je pokvario, robova koji su mu bili dužni, ortaka svoje otmjenosti i svoje veresije. Kad je bio prisiljen da bježi, zaboravio je platiti svoje razlike na burzi. Sav Pariz, Pariz risova i klubova, bulevara i industrijalaca, još je drhtao od ove dvostruke afere.

U vrijeme svoga sjaja Georges d'Estourny, taj lijepi mladić i osobito dobroćudni dječak, bio je velikodušan kao kakav poglavica razbojnika i nekoliko je mjeseci potpomagao Esteru. Lažni je Španjolac zasnovao svoju špekulaciju na Esterinu prijateljstvu s ovim slavnim lupežom, na prijateljstvu kakvo mogu imati samo žene ovakve vrste.

Budući da je častoljublje Georgesa d'Estournyja s uspjehom postajalo sve smionije, bio je uzeo pod svoju zaštitu nekoga čovjeka koji je došao iz najzabačenije oblasti da pravi poslove u Parizu. Toga je čovjeka liberalna stranka htjela odštetiti, jer je odvažno na sebe primio nekoliko osuda u borbi štampe protiv vlade Charlesa X. Ti su se progoni za vrijeme Martignacova ministarstva ublažili i tada je taj odgovorni izdavač gospodin Cérizet bio pomilovan. Njemu su dali nadimak »odvažni Cérizet«.

Cérizeta su forme radi podupirali vrhovi ljevice i on je osnovao kuću koja je u isti mah bila poslovna agentura, banka i kuća za trgovačko posredništvo. To je bio takav položaj koji je u trgovačkom životu sličan onim slugama što se u »Malim oglasima« oglašuju kao »djevojka za sve«. Cérizet je bio vrlo sretan što se povezao s Georgesom d'Estournyjem, a taj ga je odgojio.

Estera se prema anegdoti o Ninoni mogla smatrati kao vjerna čuvarica jednoga dijela imovine Georgesa d'Estournyja. Jedna bianko nasljednica s potpisom »Georges d'Estourny« učinila je Carlosa Herreru vlasnikom vrijednosti što ih je sam stvorio. Ovo je krivotvorenje bilo posve neopasno čim je bilo sama gospođica Estera bilo tko drugi za nju mogao ili morao platiti.

Pošto je Carlos Herrera dobio obavijesti o kući Cérizet, vidio je u njezinu osnivaču onakvu mračnu ličnost koja je odlučila da sebi stvori imovinu, ali... na zakonit način. Cérizet je bio pravi d'Estournyjev pouzdanik i imao je velike svote u ruci, koje su bile založene na burzi u špekulaciji o dizanju cijena i koje su dopuštale Cérizetu da se naziva bankarom. Takvo se šta događa u Parizu; ljudi mogu prezirati nekoga čovjeka, ali ne preziru njegov novac.

Carlos se otputi k Cérizetu, i to u nakani da ga obradi na svoj način, jer je slučajno bio gospodar svih tajna ovoga dostojnoga d'Estournyjeva druga.

Hrabri je Cérizet stanovao u međuspratu, u ulici du Gros-Chenet, i Carlos, koji se dao tajanstveno najaviti kao da dolazi od strane Georgesa d'Estournyja, iznenadi ovoga tobožnjega bankara, koji je zbog toga bio sav blijed. Opat je u skromnoj radnoj sobi ugledao malenoga čovjeka rijetke i plave kose i u njemu je prema Lucienovu

opisu prepoznao Judu Davida Sécharda.

– Možemo li ovdje govoriti bez straha da će nas tko čuti? – upita Španjolac. On se iznenada prerušio u nekoga Engleza crvene kose s plavim naočarima, i izgledao je tako čist i tako uredan kao puritanac kad ide na propovijed.

– A zašto, gospodine? – upita Cérizet. – Tko ste vi?

– William Barker, vjerovnik gospodina d'Estournyja. No, budući da želite, ja ću vam dokazati kako je potrebno da zatvorite vrata. Mi, gospodine, znamo kakvi su bili vaši odnosi s Petit-Claudom, Cointetima i Séchardovima iz Angoulêmea.

Na ove riječi Cérizet skoči i zatvori vrata, požuri se k drugim vratima koja su vodila u spavaonicu, zakračuna ih i zatim rekne neznancu:

– Tiše, gospodine! – I promatrao je lažnoga Engleza te ga upitao: – Što želite od mene?...

– Bože moj – odvrati William Barker – svatko gleda svoju korist na ovom svijetu. Vi imate novce onoga lupeža d'Estournyja... Umirite se, ne dolazim da ih tražim od vas, ali kad sam ga pritisnuo, taj mi je lopov, koji zaslužuje uže oko vrata, među nama rečeno, dao ove vrijednosne papire i rekao mi je da ima izgleda da ih realizira, a budući da ja ne želim progoniti na svoje ime, rekao mi je da mi vi nećete odreći svoje.

Cérizet pogleda mjenice i reče:

– Pa on nije više u Frankfurtu...

– Znam – odgovori Barker – ali je još mogao biti tamo u vrijeme datuma ovih mjenica...

– Ali ja ne želim snositi nikakvu odgovornost... – reče Cérizet.

– Ne tražim od vas tu žrtvu – nastavi Barker. – Vi možete preuzeti na sebe obavezu da ih primite. Potvrdite na njima isplatu, a ja preuzimam na sebe da izvršim pokriće.

– Iznenađen sam da d'Estourny pokazuje toliko nepovjerenje prema meni – nastavi Cérizet.

– U njegovu položaju – odgovori Barker – ne možemo ga prekoravati što je svoju imovinu sakrio na više mjesta.

– Mislite li možda?... – upita taj mali spletkar vraćajući lažnom Englezu potvrđene i uredne mjenice.

–... Ja mislim da ćete dobro čuvati njegov novac – reče Barker – čak sam uvjeren u to! Oni su već bačeni na zeleni stol burze.

– Ja imam interesa u tom...

– Da ih očito izgubite – reče Barker.

– Gospodine!... – povikne Cérizet.

– Polako, moj dragi gospodine Cérizet – reče hladno Barker prekidajući Cérizeta – učinit ćete mi uslugu ako mi olakšate tu isplatu. Budite tako ljubazni pa mi napišite jedno pismo u kojemu ćete reći da mi predajete ove potvrđene mjenice za d'Estournyjev račun i da sudski ovrhovoditelj mora vlasnika ovoga pisma smatrati posjednikom ovih mjenica.

– Hoćete li mi reći svoje ime?

– Nikakva imena! – odgovori engleski kapitalist. – Pišite: Vlasnik ovoga pisma i vrijednosti... Bit ćete za ovu ljubaznost dobro nagrađeni.

– A kako?... – upita Cérizet.

– Jednom jedinom riječju. Vi ćete ostati u Francuskoj, zar ne?

– Da, gospodine.
– No, a Georges d'Estourny neće se nikad vratiti.
– A zašto?
– Umorilo bi ga više od pet osoba koje ja poznajem, a on to zna.
– Sad se više ne čudim zašto od mene traži da spremim prtljag za Indiju! – usklikne Cérizet. – Još me je na nesreću prisilio da založim sve u državne papire. Već dugujemo razlike kući du Tillet. Ja tek životarim iz dana u dan.
– Izvucite svoju glavu iz zamke!
– Ah, da sam prije to znao! – usklikne Cérizet. – Promašio sam svoju sreću...
– Još na koncu!... – reče Barker. – Šutite!... vi ste to kadri, i što možda nije tako sigurno: budite vjerni! Opet ćemo se vidjeti, i ja ću se pobrinuti da uspijete.
Pošto je u ovu prljavu dušu ubacio nadu, koja je zadugo morala osigurati šutnju, Carlos se, još uvijek kao Barker, otputi k sudskom ovrhovoditelju na kojega se mogao osloniti i ovlasti ga da isposluje konačne osude protiv Estere.
– Platit će – reče on sudskom ovrhovoditelju – to je stvar časti, mi ćemo samo propisno postupati.
Barker je gospođicu Esteru dao kod Trgovačkog suda zastupati preko branitelja da osude budu izvršne. Ovrhovoditelja su zamolili da uljudno postupa. On je stavio u svoju mapu sve parnične spise te je sam otišao u ulicu Taitbout da izvrši pljenidbu. Tamo ga je primila Evropa. Kad je jednom bio objavljen zatvor za dugove, Estera se prividno nalazila pod teretom tri stotine i još nekoliko tisuća franaka neprijepornih dugova.
Carlos se nije bacio u velike troškove kod toga izuma. Ova se komedija s lažnim dugovima vrlo često igra u Parizu. Tamo postoje mali Gobseoki i mali Gigonneti, koji su za nagradu spremni na ovu igru, jer oni zbijaju šalu iz ove besramne igre. Sve se u Francuskoj čini u šali, pa i zločini. Tako se ucjenjuju bilo uporni roditelji bilo škrti ljubavnici, koji pred krajnjom nuždom ili kakvim tobožnjim oskvrnućem »zagrizu u udicu«. Maxime de Trailles se vrlo često služio ovim sredstvom koje je uzeto iz komedija staroga repertoara. Samo je Carlos Herrera, htijući spasiti čast svoje odjeće i Lucienovu čast, pribjegao bezopasnom krivotvorenju, koje se tako često provodi da bi se baš sada pravda protiv njega maknula. Postoji, kako ljudi govore, u okolici Palais-Royala burza lažnih vrijednosti, gdje se dobije potpis za tri franka.
Prije no što je Carlos načeo pitanje ovih stotinu tisuća škuda koji su bili određeni da straže stražu pred vratima spavaonice, odluči da najprije natjera gospodina baruna de Nucingena da plati drugih sto tisuća franaka. Evo kako:
Na njegov se nalog Azija zaljubljenom barunu pravila kao stara žena koja je upućena u prilike lijepe neznanke.
Dosad su pisci običaja iznijeli na pozornicu mnogo lihvara, ali su zaboravili lihvarku, današnju gospođu »pomoć«, osobito značajnu ličnost, koja se pristojno zove »trgovkinja odijelima«. Nju je mogla glumiti divlja Azija, jer je ona imala dvije radnje, jednu kod Templa a drugu u ulici Neuve-Saint-Marc, a obje te radnje vodile su njoj odane žene.
– Ti ćeš opet navući na sebe kožu gospođe de Saint-Estève – reče joj on.
Herrera je htio Aziju vidjeti odjevenu.
Lažna je posrednica došla u odjeći od damasta s cvijećem; taj damast potjecao je od zastora nekoga zaplijenjenog budoara. Imala je onakav staromodni, otrcani

kašmirski šal koji se više ne može prodati, a svršava svoj život na leđima ovakvih žena. Nosila je ogrlicu od prekrasnih ali poderanih čipaka, i ogavan šešir, ali su joj cipele bile od irske kože. Na njihovim rubovima njezino je meso davalo dojam kao providan jastuk od crne svile.

– A kopča moga pojasa! – reče ona i pokaže sumnjivi zlatarski posao što ga je izbočio njezin debeli trbuh. – Hm? Kakav ručni rad! A moj obujam... kako me krasno nagrđuje! Oh, gospa me Nourrisson prekrasno odjenula.

– Budi najprije s njime slatka kao med – reče joj Carlos – budi gotovo bojažljiva, nepovjerljiva kao mačka, i prije svega zastidi baruna što je upotrijebio policiju, ali tako da se ne bi činilo kao da imaš razloga drhtati pred policijom. Ukratko, svrati pažnju »mušteriji« manje-više jasnim riječima da se kladiš sa svim policijama na svijetu da ne znaju gdje se nalazi ljepotica. Pomno sakrij svoje tragove... Kad ti barun dade pravo da ga potapšaš po trbuhu i da ga nazoveš »debeli pokvarenjak«, postani bezobrazna i vodi ga kao lakaja.

Budući da su Nucingenu zaprijetili da neće više vidjeti posrednice bude li je i najmanje uhodio, potajno je posjetio Aziju kad je išao pješke u burzu, u bijednom međuspratu u ulici Neuve-Saint-Marc. Kako su često zaljubljeni milijunaši išli ovim blatnim uskim ulicama i s kakvom slašću, to znaju pariški pločnici! Gospođa de Saint-Estève je barunu ulijevala neizmjernu nadu i izazivala očaj te ga je dovela dotle da je pod svaku cijenu htio doznati sve što se ticalo neznanke!...

Za to je vrijeme ovrhovoditelj radio, a radio je to bolje što kod Estere nije nailazio ni na kakav otpor, i tako je mogao postupati unutar zakonskih rokova a da nije gubio dvadeset četiri sata.

Lucien je pod vodstvom svoga savjetnika posjetio pet do šest puta svoju zatočenicu u Saint-Germainu. Divlji je vođa svih ovih spletaka smatrao potrebnima ove sastanke da spriječi kako Estera ne bi oslabila, jer je njezina ljepota sad postala kapitalom. Kad je ostavljala čuvarevu kuću, Carlos je odveo Luciena i jadnu milosnicu na rub nekoga zabačenog puta na mjesto odakle se vidio Pariz, i gdje ih nitko nije mogao čuti. Sve je troje sjelo kod izlaza sunca na deblo oborenog jablana pred najdivniji krajolik na svijetu koji obuhvaća tok Seine, Montmartre, Pariz i Saint-Denis.

– Moja djeco – reče Carlos – vaš je san pri kraju. Ti, moja mala, nećeš više vidjeti Luciena, ili, ako ga vidiš, bit će kao da si ga poznavala prije pet godina samo nekoliko dana.

– Eto, dakle, moja je smrt došla! – reče ona a da nije prolila nijedne suze.

– Eh! Ti si već pet godina bolesna – nastavi Herrera. – Pomisli da si sušičava i umri a da nas ne mučiš svojim tužaljkama. Ali ćeš vidjeti da još možeš živjeti, i to vrlo dobro živjeti! – Ostavi nas, Luciene, idi i beri zvončiće – reče mu i pokaže mu jedno polje nekoliko koraka od njih.

Lucien baci na Esteru ponizni pogled, onakav pogled kakav imaju slabi i pohlepni ljudi, puni nježnosti u srcu i kukavičluka u značaju. Estera mu je kimnula glavom, čime je htjela reći: »Slušat ću svoga krvnika, da vidim kako moram glavu staviti pod sjekiru, a imat ću hrabrosti da mirno umrem«. To je bilo tako dražesno a u isti mah tako grozno da je pjesnik zaplakao. Estera potrči k njemu, stisne ga u svoj naručaj, popije tu suzu i reče mu: »Budi miran!« – tu jednu riječ koja se kaže kretnjama, očima i mahnitim glasom.

Carlos je počeo bez okolišanja jasno i često strašnim i prikladnim riječima opisivati kritično Lucienovo stanje, njegov položaj u palači de Grandlieu, njegov lijepi život ako pobijedi, i konačno potrebu da se Estera žrtvuje za ovu divnu budućnost.

– Šta moram činiti? – poviče ona sva u bunilu.

– Slijepo mi se pokoravati – reče Carlos. – A na što biste se mogli potužiti? Stoji samo do vas da sebi stvorite lijep život. Vi ćete postati ono što su Tulila, Florine, Mariette i Val-Noble, vaše nekadašnje prijateljice: ljubavnica koga bogatog čovjeka koga nećete ljubiti. Kad budu jednom naše prilike uređene, vaš će ljubavnik biti dosta bogat da i vas usreći...

– Sreća!... – reče ona i digne oči k nebu.

– Vi ste imali četiri godine raj na zemlji – nastavi on. – Ne može li se živjeti s takvim uspomenama?...

– Ja ću vam se pokoravati – reče ona i obriše jednu suzu u kutu svojih očiju. – Nemojte se uznemiravati za ostalo! Vi ste već rekli, moja je ljubav smrtonosna bolest.

– To nije sve – nastavi Carlos – morate ostati lijepi. Sa dvadeset dvije i po godine vi ste zahvaljujući vašoj sreći na vrhuncu svoje ljepote. Ukratko, postanite svakako opet Torpille. Budite nestašni, rasipni, lukavi, nemilosrdni prema milijunašu koga vam predajem. Slušajte!... Taj je čovjek tat velikih novčarki, on je postupao bez milosti prema mnogim ljudima, utovio se imovinom udovica i siročadi, vi ćete biti njihov osvetnik!... Azija će doći po vas i odvest će vas u fijakeru, i večeras ćete biti u Parizu. Ako biste dali naslutiti da ste četiri godine živjeli s Lucienom, to bi bilo isto kao da mu opalite iz pištolja hitac u glavu. Pitat će vas što ste dosad radili. Odgovorit ćete da vas je neki osobito ljubomorni Englez odveo sa sobom na putovanje. Vi ste nekad imali dovoljno pameti da varate, imajte je i odsada... Jeste li ikada vidjeli sjajnog zmaja, toga diva među leptirima djetinjstva, kako sav nakićen zlatom lebdi pod nebom? Djeca jedan trenutak zaborave na uže, neki ga prolaznik prereže, a meteor se okrene, u đačkom jeziku »naglavce« i strovali se užasnom brzinom...

Tako je bilo Esteri kad je slušala Carlosa.

KOLIKO STOJI STARCE LJUBAV

Već se osam dana Nucingen dnevno pogađao u dućanu u ulici Neuve-Saint-Marc da mu se izruči ona koju ljubi. Tamo je stolovala Azija čas pod imenom Saint-Estève čas pod imenom svoje štićenice gospođe Nourrisson, među najljepšim ukrasima koji su dospjeli u ono stanje u kojem haljine nisu više haljine a nisu još ni prnje.

Taj okvir je bio u skladu s vanjštinom kakvu je sebi ta žena stvorila, jer su ovakvi dućani najmračnije značajke Pariza. Tu se vidi odijelo koje je smrt tamo bacila svojom mršavom rukom, i još se čuje hropac sušice pod kakvim šalom kao što se osjeća smrtna borba bijede pod odjećom opšivenom zlatom. Tamo su na lakim čipkama napisani strašni tragovi između raskoši i gladi. Vide se crte kakve kraljice pod turbanom s perjem koji podsjeća na odsutno lice i gotovo ga dopunjuje. To je gnusno u lijepomu! Juvenalov bič kojim mašu službene ruke dražbenog povjerenika razbacuje olinjale mufove, otrcana krzna očajnih bludnica.

To je smetište cvijeća na kojem se ovdje-ondje blistaju jučer otkinute ruže, koje su jedan dan nošene. Na njemu stalno čuči neka starica, sestrična Lihve, ćelava, krezuba Prigoda, pripravna da i sadržaj proda, kao što je navikla da kupi ruho: odjeću bez žene i ženu bez odjeće!

Kao nadzornik robije, kao jastreb s krvavim kljunom nad lešinama, Azija je bila

tamo u svome pravom elementu, strašnija nego što su ove dvije grozote pred kojima zadršću prolaznici ako katkad sa začuđenjem prepoznaju koju od svojih najnovijih i najsvježijih uspomena u prljavom izlogu iza kojega se krevelji prava Saint-Estève.

Zapadajući iz uzbuđenja u uzbuđenje, dodavajući deset tisuća na deset tisuća, bankar je napokon tako daleko došao da je ponudio šezdeset tisuća gospođi Saint-Estève. No ona mu je otklonila s tako iscerenim licem da bi i makaka bacila u očaj. Kad je shvatio kako mu je Estera pomutila misli, i pošto je ostvario neočekivane dobitke na burzi, dođe jednoga jutra poslije burne noći konačno u namjeri da dade Aziji stotinu tisuća franaka što ih je tražila, ali je htio da iz nje izmami svu silu obavijesti.

– Ti si se dakle odlučio, moj debeli šaljivdžijo? – reče mu Azija i potapša ga po ramenu.

Najnečasnija povjerljivost prvi je porez što ga ovakve žene ubiru od neobuzdanih strasti i od bijede koja kn se povjerava. One se nikad ne dižu do visine mušterije, nego je sile da sjedne pored njih u gomilu blata. Azija je, kako vidimo, divno poslušala svoga gospodara.

– Moram, nema druke – reče Nucingen.

– A nisam te operušala – odgovori Azija. – Prodavali su žene razmjerno skuplje nego što ćeš ti ovu platiti. Ima žena svake vrste. De Marsay je dao za pokojnu Coraliju šezdeset tisuća franaka. Ona koju ti hoćeš stajala je iz prve ruke stotinu tisuća franaka, ali za te, vidiš, stari pokvarenjače, to je stvar pristojnosti.

– A gte ona?

– Ah, vidjet ćeš. Ja sam kao i ti: daj ti meni, pa ću ja tebi!... Ah da! Moj dragi, tvoja strast je počinila gluposti. Te mlade djevojke... sve su nerazumne. »Kneginja« je u ovom trenutku ono što zovemo »noćna ljepotica«.

– Jetna ljepotica...

– Šta se praviš budalom!... Njoj je Louchard za petama. Ja sam joj posudila svojih pedeset tisuća franaka...

– Dvateset i pet! Šta ne kažeš! – poviče bankar.

– Boga mi! Dvadeset i pet za pedeset, to se razumije samo po sebi – odgovori Azija. – Ova je žena, mora čovjek biti pravedan prema njoj, samo poštenje! Ona još samo ima svoje tijelo, i rekla mi je: »Draga gospođo de Saint-Estève, progone me, samo mi vi možete učiniti uslugu, dajte mi dvadeset tisuća franaka i uknjižite se na moje srce!...« Oh, ona ima lijepo srce!... Osim mene nitko ne zna gdje je. Neoprezna bi me riječ stajala mojih dvadeset tisuća franaka. Do tada je stanovala u ulici Taitbout. Prije nego je otišla odanle... (Njezino je pokućstvo zaplijenjeno... radi troškova... Ove vucibatine, ti ovrhovoditelji!... Znate vi to, vi koji ste junak na burzi)... no da, nije ona luda, iznajmila je na dva mjeseca svoj stan nekoj Engleskinji, prekrasnoj ženi, koja je onoga maloga Rubempréa imala za ljubavnika. On je bio tako ljubomoran da joj je samo noću dopuštao da se izvozi na šetnje. Ali budući da će se pokućstvo prodati, Engleskinja je pobjegla, naravno zbog toga što je bila preskupa onakvu patuljku kao što je Lucien...

– Fi prafite topri pozlofi – reče Nucingen.

– U naturi – reče Azija. – Ja posuđujem lijepim ženama, to se isplati, jer čovjek diskontira dvije vrijednosti u isti mah.

Azija je uživala u tome da pretjerava ulogu onakvih žena koje su spore, ali

laskavije, umiljatije nego Malajka i opravdavaju svoj zanat razlozima punim lijepih motiva. Azija se pravila kao da je izgubila svoje iluzije, pet ljubavnika, svoju djecu, i da se od svakoga dade varati. Ona je s vremena na vrijeme pokazivala potvrde zalagaonice da dokaže kako njezin zanat donosi lošu sreću. Pravila se kao da je u nevolji i kao da je prezadužena. Konačno je bila tako prostodušno gadna da je barun povjerovao u osobu koju je ona prikazivala.

– Topro, ako ja pološim sto disuć vranak, gte ja nju butem fidet? – upita on i načini kretnju kao čovjek koji se odlučio na sve žrtve.

– Moj debeli starkeljo, ti ćeš večeras sa svojim kolima doći, recimo, pred Gymnase. Tim putem idi – reče Azija. – Stat ćeš na uglu ulice Sainte-Barbe. Ja ću već tamo biti na straži, zatim ćemo zajedno otići k mojoj crnokosoj dužnici... Oh, ona ima divnu kosu, ta moja dužnica! Kad skine svoj češalj, nalazi se kao pod kakvim šatorom. Ali, ako se razumiješ u brojke, činiš mi se međutim priglup, savjetujem ti da sakriješ tu malu, jer će ti je strpati u zatvor Sainte-Pélagie ako je nađu, i to sigurno, već sutradan... a... traže ti je.

– Ne pi se mogli ti menici otkupit? – upita ovaj nepopravljivi ris.

– Ima ih ovrhovoditelj... ali nije moguće. To je dijete imalo neku strast i pojelo je novac što su ga kod nje pohranili i sad ga natrag traže. Ah, to srce od dvadeset dvije godine, to je mali lupež.

– Topro, topro, ja sfe putem aranširat! – reče Nucingen i načini lukavo lice. – To se razumije, ta ja putem njezina saštitnik.

– Ah, debela životinjo, tvoj je posao da joj uliješ ljubav prema sebi, a imaš dovoljno sredstava da kupiš prividnu ljubav, koja rađa pravu. Ja ti predajem u ruke tvoju »kneginju«, ona treba da te slijedi, za ostalo se ne brinem... No ona je navikla na raskoš i na najveće obzire. Ah, moj mali, to je pristojna žena... Da li bih joj drukčije bila dala dvadeset tisuća franaka?

– Topro, u retu, to fićenja, fečeras!

Barun se počeo udešavati kao za svadbu, onako kako se već prvi put bio udesio, ali ovog puta, jer je bio siguran u uspjeh, uzeo je dva puta više pilula. U devet sati je našao tu strašnu ženu na mjestu sastanka i uzeo ju je u svoja kola.

– Kamo? – upita barun.

– Kamo – reče Azija. – U ulicu de la Perle, u Maraisu, prigodna adresa, jer tvoj biser stanuje u blatu, ali ti ćeš ga oprati.

Kad su stigli tamo, lažna gospođa de Saint-Estève reče Nucingenu s ogavnim smiješkom:

– Poći ćemo nekoliko koraka pješke, nisam tako glupa da bih dala pravu adresu.

– Ti misliš na sfe – odgovori Nucingen.

– Takvo mi je zvanje – odvrati ona.

Azija je odvela Nucingena u ulicu Barbette gdje su ga uveli u namještenu sobu u četvrtom katu, koju je držao neki tapetar one četvrti. Milijunaš je problijedio kad je ugledao Esteru u bijedno namještenoj sobi, odjevenu poput radnice, gdje radi neki ručni rad. Tek nakon četvrt sata, za koje je vrijeme Azija prividno šaptala s Esterom, taj je »mladi« starac jedva mogao govoriti.

– Gospojica – reče on konačno jadnoj Esteri – htela fi imat toprota mene primit kao faš saštitnik?

– Moram – gospodine – reče Estera i iz očiju joj kapnu dvije krupne suze.

– Ne blakajte, ja fas hoćem načinit najzretnija ot sfe šene... Bustite se ot mene lubit, fi putete fidela.

– Moja mala, gospodin je pametan – reče Azija – on dobro zna da je već prošao šezdeset godina, pa će biti milostiv. Ukratko, moj lijepi anđele, našla sam ti oca... – Mora joj se to reći – šapne Azija u uho nezadovoljnom bankaru. – Ne hvataju se lastavice tako da se na njih puca iz pištolja. Dođite ovamo – reče Azija i odvede Nucingena u susjednu sobu. – Vi znate našu malu pogodbu, moj anđele?

Nucingen izvadi iz džepa svoga kaputa lisnicu i izbroji stotinu tisuća franaka, koje je Carlos, sakriven u maloj sobici, očekivao s velikim nestrpljenjem i koje mu je kuharica donijela.

– Evo stotinu hiljada franaka što ih vaš čovjek ulaže na Aziju. Sad će nam nešto uložiti i na Evropu – reče Carlos svojoj pouzdanici kad su bili na stubišnom hodniku.

Kad je dao upute svojoj Malajki, on nestane, a ona se vrati u stan gdje je Estera gorko plakala. To je dijete kao i na smrt osuđeni zločinac stvorilo sebi roman nade, a sad je kobna ura bila došla.

– Moja draga djeco – reče Azija – što namjeravate?... Jer barun de Nucingen...

Estera pogleda glasovitoga bankara i nehotice se trgne od iznenađenja. Tu je kretnju divno odglumila.

– Ta, moje tijete, ja zam parun te Nišingen.

–... Barun de Nucingen ne smije i ne može ostati u ovakvoj psetarnici. Slušajte me... Vaša bivša sobarica Eugenija...

– Eišenije! Is ulica Daidpud?... – povikne barun.

– No da, od suda određena čuvarica pokućstva – odgovori Azija – koja je iznajmila stan lijepoj Engleskinji...

– Ah, ja rasumem – reče barun.

– Nekadašnja gospođina sobarica – nastavi s poštovanjem Azija pokazujući na Esteru – vrlo će vas lijepo večeras primiti i nikad sudskom panduru neće na pamet pasti da dođe po nju u njezin bivši stan, koji je ostavila već prije tri mjeseca...

– Otlično, otlično! – usklikne barun. – Uozdalom, ja posnam sudski banture i ja snam reći, ta ja njih otstranim...

– U Eugeniji ćete imati lukavu liju – reče Azija – ja sam je dala gospođi...

– Ja nju bosnam – usklikne milijunaš smijući se. – Išenie mene oglopio sa tritezet disuć vranak...

Estera je izrazila svoje zgražanje jednom kretnjom zbog koje bi joj čovjek koji ima srca bio povjerio čitavu svoju imovinu.

– Oh! Zbog moj flastiti krifnja – nastavi barun – ja drčala sa fami...

I on je ispripovjedio zamjenu koja je bila uzrokom što je stan bio dan u najam nekoj Engleskinji.

– No, vidite li, gospođo? – reče Azija – o tome vam Eugenija nije ništa govorila, prevejarika! – Ali se gospođa jako navikla na tu djevojku – reče ona barunu – pa je ipak zadržite.

Azija tad odvede Nucingena na stranu i reče mu:

– S pet stotina franaka na mjesec Eugeniji – to je lijepo zaokružena svota – doznat ćete sve što radi gospođa. Dajte joj je za sobaricu. Eugenija će vam to bolje odgovarati što vas je već oglobila. Ništa toliko ne privlači ženu muškarcu koliko ako ga prevari. No držite Eugeniju na uzdi: ona sve radi za novac, to je grozota od djevojke...

– A ti?

– Ja – reče Azija – ja ću sebi već naknaditi štetu.

Taj tako prevejani čovjek Nucingen, kao da su mu bile svezane oči, dao se voditi poput malog djeteta. Kad je taj zaljubljeni starac vidio ovu bezazlenu i obožavanu Esteru kako sebi briše oči i kako čedno kao mlada djevica izvlači niti svoga veziva, vrate mu se ista čuvstva što ih je osjetio u Vincenneskoj šumi: bio bi dao čak i ključeve svoje blagajne! Osjećao se mlad, srce mu je ispunilo obožavanje, čekao je da Azija ode, kako bi mogao kleknuti pred ovu Rafaelovu madonu.

Ovaj iznenadni rascvat djetinjstva u srcu nekoga risa, nekoga starca jest društvena pojava koju fiziologija može lako objasniti. Mladost, koju je bio pritisnuo teret poslova a zagušilo neprestano računanje i stalno razmišljanje o lovu za milijunima, ta mladost opet izbija na površinu sa svojim divnim iluzijama, polijeće i rascvjetava se, kao neki predmet, kao neko zaboravljeno zrno kojega se djelovanje, kojega se divno cvjetanje pokorava slučaju, suncu što kasno izlazi, kasno sja.

Barun je s dvanaest godina bio trgovački pomoćnik u staroj kući Aldrigger u Strasbourgu, pa nije nikad poznavao svijeta osjećaja. Kad je sad stajao pred svojim idolom, rojilo mu se stotinu misli u glavi, a budući da mu nijedna nije došla na usne, pokorio se surovoj želji koja je još jednom izbila u starcu od šezdeset šest godina.

– Šelite li toći u ulicu Daidpud? – upita on.

– Kamo hoćete, gospodine – odgovori Estera i ustane.

– Kamo fi hoćete – ponovi ushićeno barun. – Fi ste jetna angel, koja zišla s nepa, koja ja lubim kao ta sam jetna mlata čofek, makar ja imam zijedi kosi...

– Ah, mirne duše možete reći: bijele! Jer su one prelijepo crne da bi bile samo sijede – reče Azija.

– Iti otafle, ti sla šena, protafačica ludskog meza! Ti topila tfoja nofac, ne bali fiše na ofaj cfet lupafi! – povikne bankar želeći se ovim surovim prijekorom odužiti za sve one bezobrazluke što ih je bio podnio.

– Stari besramniče! Platit ćeš mi za tu rečenicu! – reče mu Azija i zaprijeti mu jednom kretnjom koja se samo na sajmu može vidjeti. Stari je samo slegnuo ramenima. – Između grla čaše i usta pijanca ima mjesta za guju, i tu ćeš me naći!... – reče ona razjarena zbog Nucingenova prezira.

Milijunaši, kojima novac čuva Francuska banka a kuće cijela četa slugu, njihovu osobu na ulici oklop brzih kola s engleskim konjima, ne boje se nikakve nesreće. Stoga je barun hladno ispod oka gledao Aziju kao čovjek koji joj je netom dao stotinu tisuća franaka.

Ovo je dostojanstvo imalo učinka. Azija se povukla mrmljajući na stubama, i tako je buntovnički razvezala jezik da je govorila čak o stratištu.

– A što ste joj to išli reći? – upita »djevica s vezivom« – jer je ona dobra žena.

– Ona fas protala, ona fas okrala!...

– Kad smo u bijedi – odgovori ona s takvim licem da bi čak diplomatu puklo srce – tko ima novaca i smilovanja za nas?...

– Jatni mala! – reče Nucingen – nemojte fiše nijedan minuta ozdati ofde!

Nucingen dade Esteri ruku, odvede je onakvu kakva je bila i posadi je u svoja kola možda s više poštovanja nego što bi ga iskazao lijepoj vojvotkinji de Maufrigneuse.

– Fi putite imat jetan lepi kočija, najlepši u Paris – govorio je putem Nucingen. – Sfe što razkoš ima najtifnije, fas pute okrušivat. Jetan kralica ne bute fiše pokata kao

fi. Fi putete boštofana kao jedan saručnica ot Nemačka, ja hočem ta fi putete zlobodna. Nemojte blakati. Slušajte... Ja fas lubim sa jetna čisti lupaf... Sfaki faš zuza meni bara srce.

– Da li netko zaista ljubi ženu koju kupi?... – upita divnim glasom jadna djevojka.

– Josip bio protan ot njegovi brati, jer ona pila tako lepi. To stoji u Biblija. Uozdalom u Orient ludi kupuju njihovi sakoniti šeni.

Kad je Estera došla u ulicu Taitbout, nije bez bolnih dojmova mogla vidjeti pozornicu svoje sreće. Ona je nepomično ostala na divanu brišući suzu za suzom, ne slušajući nijednu riječ od onih gluposti što ih je bankar natucao. On klekne, ona ga pusti a da mu ništa nije rekla, i pusti mu svoje ruke kad ih je primio, ali nekako nije znala koga je spola taj stvor što joj je grijao stopala, jer je Nucingen opazio da su hladna. Ovaj prizor vrućih suza koje su kapale po barunovoj glavi i ledenih nogu što ih je grijao, trajao je od ponoći do dva sata ujutro.

– Ešenie – reče konačno barun zovući Evropu – nakoforiti faš gozbotarica ta ite leći...

– Ne – vikne Estera i skoči na noge kao uplašeni konj – nikad ovdje...

– Gledajte, gospodine, ja poznam gospođu, mirna je i dobra kao janje – reče Evropa bankaru – samo se s njom ne smije postupati onako s neba pa u rebra, nego lijepo, oprezno i blago... Ovdje je bila tako nesretna! – Vidite, pokućstvo je vrlo trošno. – Pustite joj neka slijedi svoje misli. – Uredite joj ukusno kakvu lijepu palaču. Možda će se, kad bude vidjela sve novo oko sebe, smatrati u tuđini i možda ćete joj se više svidjeti nego što joj se sviđate, i onda će biti anđeoski blaga. – Oh, gospođi nema ravne! I vi ćete se moći pohvaliti da ste dobili glavni zgoditak: dobro srce, uljudne manire, fine nožice i kožu – pravu ružu!... Ah!... a duha, da bi i mrtve nasmijala!... Gospođa je pristupačna ljubavi. – A kako se samo zna obući! No da, ako je to skupo, ali čovjek ima nešto, kakono se kaže, za svoj novac. Ovdje su sve njezine haljine zaplijenjene, njezina je dakle toaleta za tri mjeseca zastarjela. – Ali je gospođa tako dobra, vidite, da je i ja ljubim i ona je moja gospodarica! – No budite pravedni, žena kao ona među zaplijenjenim pokućstvom!... A za koga sve to? Za nekoga mamlaza koji ju je mučio... Jadna draga ženica! Nije više slična sebi.

– Esder... Esder... – govorio je barun – leknite u grefet, moj angel! Ah! Ako fi imati ot mene strah, ja putem ozdat na ofaj ganabe – poviče barun, koga je raspalila najčišća ljubav kad je vidio da Estera još plače.

– Pa dobro – odgovori Estera – primi barunovu ruku i poljubi je s osjećajem zahvalnosti, što je u očima ovoga risa izazvalo nešto slično suzi – bit ću vam za to zahvalna...

I otrči u svoju sobu pa se zaključa.

– Ima tu nešto neopjašnjifo... – reče u sebi Nucingen, kojega su uzbudile njegove pilule. – Što putu rekli kot moj guća?

Ustane i ode k prozoru.

– Moj kola još uvijek tu... Pit će sgoro tan!... Počne se šetati po sobi. – Kako kospoja te Nišingen ze pute rukati ot mene, ako pute igat tosnao kako ja profeo ovaj noć!

Ode prisluškivati na vrata sobe, kad je vidio da je to nekako preglupo kako tu leži.

– Esder!...

Nema odgovora.

– Poše moj! Ona još plače!... – reče u sebi kad se vraćao da se ispruži na kanape.

Otprilike deset minuta poslije izlaska sunca baruna je de Nucingena, koji je bio zaspao onim lošim i naglim snom a još k tome u nezgodnom položaju na divanu, iznenada probudila Evropa upravo kad je sanjao onakav san koji se u takvim prilikama sanja, i kojega brzi zapleti spadaju među nerješive pojave medicinske psihologije.

– Ah! Bože moj, gospođo – vikala je ona – gospođo! Vojnici! Žandari! Redarstvo!... Hoće da vas uhapse!

Upravo kad je Estera otvorila vrata i kad se pokazala samo napola zaogrnuta u svoju kućnu opravu, golih nogu u papučama, raščupane kose, tako lijepa da bi zavela samoga Rafaelova anđela, na vrata salona nahrupi bujica ljudskoga smeća koje se valjalo na deset šapa prema ovoj nebeskoj djevojci što je stajala kao anđeo na flamanskoj slici na oltaru. Jedan čovjek stupi naprijed. Contenson, ogavni Contenson, stavi ruku na Esterino vlažno rame.

– Vi ste gospođica Estera Van...?... – reče on. Evropa obori Contensona takvim šamarom na zemlju te je odmah izmjerio sag na podu, što mu je bilo toliko lakše jer je dobio i oštar udarac u noge, koji je tako dobro poznat svima što se bave umijećem nožnoga boksa.

– Natrag! – poviče ona – nećete ni dirnuti moju gospođu.

– Polomila mi je noge! – vikao je Contenson dižući se – platit će mi to...

Iz skupine od pet pandura, koji su bili odjeveni kao panduri i zadržali svoje ogavne šešire na svojim još ogavnijim glavama, koje su kao mahagoni-drvo bile pune žila, i na jednima su oči škiljile, druge nisu imale nosa, a na trećima su se usta cerila, odvoji se Louchard, koji je bio čistije odjeven, ali je i on imao šešir na glavi, lice mu je bilo sladunjavo i razvučeno u smijeh.

– Gospođice, ja vas hapsim – reče Esteri. – Što se vas tiče, draga djevojko – reče Evropi – svako će protivljenje biti kažnjeno, i svaki je otpor uzaludan.

Štropot pušaka kojih su kundaci udarili o pločice blagovaonice i predsoblja i na taj način navijestili da ovrhovoditelj ima za sobom policijsku stražu, potkrijepili su ovaj govor.

– A zašto me hapsite? – upita nedužno Estera.

– A naši mali dugovi... – odgovori Louchard.

– Ah! Da – usklikne Estera. – Dopustite mi da se obučem.

– Na moju veliku žalost, gospođice, moram se uvjeriti nemate li u svojoj sobi kakvo sredstvo za bijeg – reče Louchard.

To se sve tako brzo dogodilo da barun nije imao vremena da posreduje.

– No, ja u ofaj čas trgujem za čofečje mezo, parun de Nišingen... – poviče strašna Azija i provuče se između pandura do divana praveći se kao da je tamo otkrila bankara.

– Gadna lopof! – poviče Nucingen i isprsi se u svemu svom financijskom veličanstvu.

I baci se između Estere i Loucharda, koji ga pozdravi, kad je Contenson zaviknuo:

– Gospodin barun de Nucingen!...

Na Louchardov mig panduri iziđu iz stana i pozdrave s poštovanjem. Samo što je ostao Contenson.

– Gospodin barun plaća?... – upita ovrhovoditelj držeći šešir u ruci.

– Ja platim – odgovori on – ali ibak moram znati o čemu se radila.

– Tri stotine tisuća franaka i nekoliko centima, s troškovima, ali hapšenje nije uračunato.

– Tri zdodina dizuć vranak! – usklikne barun. – Do brezgup topro judro za jetna čofek koji provela noć na ganabe – šapne on u uho Evropi.

– Je li taj čovjek zaista barun de Nucingen? – upita Evropa Loucharda i poprati svoju sumnju takvom kretnjom na kojoj bi joj gospođica Dupont, posljednja subreta Théâtre-Françaisa, bila zavidjela.

– Da, gospođice – reče Louchard.

– Da – odgovori Contenson.

– Ja jamčim sa ona – reče barun, kojeg je Evropina sumnja ujela za srce – tobustiti mi z ona koforit jetna reč.

Estera i njezin stari ljubavnik uđu u sobu. Louchard je smatrao potrebnim da prisloni uho na bravu.

– Ja fas lubim više nego moj kćer, no sašto tati fašim ferofnicima nofac, koja pi neisboretifo polje pasala u faš nofčarka? Ititi fi u satfor, ja primam na mene iskupit sdo dizuć skuta sa sdo dizuć vranak, i fi pudete imat tfesdo vranak sa fas...

– To je uzaludan posao – dovikne mu Louchard. – Vjerovnik nije zaljubljen u gospođicu!... Razumijete li? I on hoće više nego sve, jer zna da ste vi poludjeli za njom.

– Glupan pošji! – povikne Louchardu otvarajući vrata i uvodeći ga u sobu – ti ne snaš što ti rekla! Ja tepi tam, pet ot sdo, ako ti uretiš taj stfar...

– Nemoguće – gospodine barune.

– Kako! Gospodine, vi biste imali srca – umiješa se Evropa – da pustite da gospođa ode u zatvor... No, hoćete moju plaću, moju uštednju? Uzmite ih, gospođo, ja imam četrdeset hiljada franaka.

– Ah! Moja jadna djevojko, nisam te poznala dosad! – usklikne Estera i stisne Evropu u naručaj.

Evropa brizne u gorki plač.

– Ja blaćam – reče jadno barun i izvadi bilježnicu iz koje istrgne malu štampanu četverouglastu cedulju što ih banka daje bankarima, na kojima trebaju samo ispuniti svote brojkama i slovima, da od njih načine doznake koje treba isplatiti donosiocu.

– Nije potrebno, gospodine barune – reče Louchard – imam nalog da primim isplatu samo u zlatu ili u srebru. Kako ste to vi, zadovoljio bih se i novčanicama.

– Terteifel! – usklikne barun – bogažiti meni menici!

Contenson mu pruži spise s plavom vrpcom. Barun ih uzme, pogleda Contensona i šapne mu:

– Ti pi pila imala polja tan, ta pila mene opafestila.

– Ah, zar sam znao da ste ovdje, gospodine barune? – odgovori uhoda ne mareći hoće li ga Louchard čuti ili ne. – Mnogo ste izgubili time što ste mi otkazali povjerenje. Varaju vas – doda ovaj duboki filozof i slegne ramenima.

– To izdina – reče u sebi barun. – Ah, moja mala – usklikne on kad je vidio mjenice i okrenuo se k Esteri. – Fi ste šrtfa ot jedan lopof nat lopofima, ot jetan faralica.

– Nažalost, da – reče jadna Estera – ali on me jako ljubio!

– Ta zam ja snala! Ja pi pila stafila sa fas prikofor.

– Vi gubite glavu, gospodine barune – reče Louchard – postoji treći posjednik.

– Ta – nastavi on – ima treći bosjednik... Cérizet, jetna čofek ot obozicija!

– On ima duhovitu nesreću – reče smijući se Contenson – njegovo je ime igra riječima.

– Bi li gospodin barun htio napisati riječ-dvije svome blagajniku? – reče Louchard. – Contensona ću poslati k njemu, i svoje ljude otpustiti. Vrijeme prolazi, i svi bi doznali...

– Iti, Gondanzon – reče Nucingen. – Moja kasir stanuje na ugao ot ulica tes Madhirins i te l'Argate. Efo jetan bizmo, ta ite kot di Dilet ili kot Kellerovi, ako mi ne pi imala sto dizuć šguta, jer saf naša nofac je na bank. Oplačite sepe, moj angel – reče on Esteri – jer fi slopotan. Stari su šeni – usklikne on, kad je pogledao Aziju – opazniji ot mlati.

– Idem nasmijati vjerovnika – reče mu Azija – i on će mi toliko dati da se mogu danas dobro zabavljati. – Pes srdžba, kospon parun! – doda Saint-Estève i odurno se nakloni.

Leuchard je uzeo opet iz barunovih ruku papire i ostao je sam s njim u dvorani, kamo je pola sata kasnije došao blagajnik s Contensonom. Estera se tada pojavi upravo u divnoj, makar improviziranoj haljini. Kad je Louchard izbrojio svote, barun je htio još jednom pregledati papire, ali ih Estera zgrabi okretno kao mačka i odnese ih u svoj pisaći stol.

– Što ćete dati za nas fukaru?... – upita Contenson Nucingena.

– Fi niste imali mnogo opsira – reče barun.

– A moja noga? – povikne Contenson.

– Lišart, fi putete tala sto vranak Gondenzonu ot ostatak ot dizuć vranak.

– To jako lepi šen! – reče blagajnik barunu de Nucingenu kad su izlazili iz ulice Taitbout – ali on košta puno nofac gospodina baruna.

– Čufajte moja tajna – reče barun, i zamoli također Contensona i Loucharda da šute o svemu.

Louchard ode u pratnji Contensona, ali na bulevaru Azija zaustavi pandura, jer ga je vrebala.

– Ovrhovoditelj i vjerovnik su tu u fijakeru, žedni su – reče mu ona – a tu se može nešto i zaraditi.

Dok je Louchard brojio novac, Contenson je mogao promatrati mušterije. On je opazio Carlosove oči, prepoznao je oblik čela pod vlasuljom, a ova mu se vlasulja s pravom učinila sumnjivom. On je zapamtio broj fijakera, premda se činio posve ravnodušan prema svemu što se događa. Naročito su ga zanimale Azija i Evropa. On je shvatio da je barun žrtvom osobito vještih ljudi, s toliko više razloga što je Louchard bio čudnovato šutljiv dok: je tražio novac za svoje usluge. Evropin udarac u nogu nije samo Contensona pogodio u cjevanicu.

– To je udarac koji miriše na Saint-Lazare – rekao je on u sebi kad se dizao.

Carlos otpusti ovrhovoditelja, pošto ga je obilato nagradio, i reče fijakeristu dok mu je plaćao: – Palais-Royal, stube pred zgradom!

– Ah, lija jedna – reče u sebi Contenson kad je čuo nalog – tu ima nešto!...

Carlos se dovezao do Palais-Royala takvom brzinom da se nije trebao bojati nikakva progona. Međutim je prešao galerije na svoj način: uzeo je drugi fijaker na trgu Château-d'Eau i doviknuo kočijašu: – Prolaz Opere, sa strane ulice Pinon.

Četvrt sata kasnije ušao je u ulicu Taitbout. Kad ga je Estera ugledala, reče mu:

– Evo kobnih papira!

Carlos uzme mjenice, pregleda ih, zatim ode da ih spali na vatri u kuhinji.

– Posao je gotov! – usklikne on i pokaže tri stotine tisuća zavijenih u omotu, što ga je izvadio iz džepa svoga ogrtača. – Ovo i onih stotinu tisuća franaka što ih je Azija izmuzla dopuštaju nam da radimo.

– Oh, Bože moj! – usklikne jadna Estera.

– Ma budala jedna – reče taj divlji račundžija – budi prividno Nucingenova ljubavnica, a moći ćeš vidjeti Luciena. On je Nucingenov prijatelj i ne branim ti da gajiš ljubav prema njemu!

Estera je vidjela slabi tračak svjetla u svom mračnom životu i uzdahnula je.

– Evropo, kćerko moja – reče Carlos i odvede ovo stvorenje u kut budoara, gdje nitko nije mogao uhvatiti nijednu riječ toga razgovora – Evropo, zadovoljan sam s tobom.

Evropa je podigla glavu i pogledala toga čovjeka s izražajem koji je toliko promijenio njezino uvelo lice da je svjedokinja toga prizora, Azija, koja je na vratima pazila, pitala samu sebe može li interes kojim je Carlos Evropu uza se privezao svojom dubinom nadmašiti onaj interes kojim se ona osjećala povezana uz njega.

– To nije sve, kćerko moja. Četiri stotine tisuća franaka za mene ne znače ništa. Paccard će ti predati jedan račun za srebrninu. Iznosi trideset tisuća franaka, i na njemu su potvrđene djelomične otplate, ali je naš zlatar Biddin imao troškova. Naše će pokućstvo što ga je on dao zaplijeniti biti sigurno sutra oglašeno na prodaju. Idi k Biddinu, on stanuje u ulici de l'Arbre-Sec, dat će ti založnice zalagaonice za deset tisuća franaka. Shvaćaš: Estera je sebi dala praviti srebrninu, nije platila i ostavila je nedogotovljenu. Zaprijetit ćemo joj malom lijepom tužbom zbog prijevare. Dakle trebat će dati zlataru trideset tisuća franaka i deset tisuća zalagaonici da natrag dobijemo srebrninu. Ukupno: četrdeset i tri tisuće franaka s troškovima. Ova je srebrnina od loše smjese, barun će je obnoviti, i tu ćemo ga olakšati za nekoliko hiljadica franaka. Vi dugujete za dvije godine švelji... koliko?

– Dugujemo joj otprilike šest tisuća franaka – odgovori Evropa.

– Dobro, ako gospođa Augusta želi da je isplatimo, i da zadrži mušteriju, morat će ispostaviti račun od trideset tisuća franaka za četiri godine. Jednaki dogovor s modisticom. Draguljar Samuel Frisch, Židov iz ulice Saint-Avoie, posudit će ti založnice. Moramo mu biti dužni dvadeset pet tisuća franaka i moramo za šest tisuća franaka imati svoga nakita u zalagaonici. Nakit ćemo vratiti draguljaru, polovina dragoga kamenja mora biti lažna, stoga ih barun neće ni gledati. Ukratko, pobrinut ćeš se da naš protuigrač u roku od osam dana izbljuje stotinu i pedeset tisuća franaka.

– Gospođa će mi morati malo pomoći – odgovori Evropa. – Govorite s njome, jer se drži kao drven svetac i sili me da pokažem više duha nego što trebaju tri pisca za jedan komad.

– Ako se Estera bude prenemagala, obavijestit ćeš me o tom – reče Carlos. – Nucingen joj je dužan kočiju i konje. Ona će to sve sama htjeti izabrati i kupiti. Uzet ćete trgovca konja i graditelja kočija kod koga Paccard stanuje. Tamo ćemo naći divne a vrlo skupe konje, koji će mjesec dana nakon toga tako ošepaviti da ćemo ih morati izmijeniti.

– Moglo bi se izmusti od njega šest tisuća franaka računima od parfimera – reče Evropa.

– Oh! – odvrati on kimnuvši glavom – polagano, od ustupaka do ustupaka.

Nucingen je samo ruku turio u stroj, potrebna nam je glava. Osim svega toga trebam još pet stotina tisuća franaka.

– Moći ćete ih dobiti – odgovori Evropa. – Gospođa bi se morala smekšati prema tom debelom glupanu za šest tisuća franaka, zatim bi mogla tražiti zato četiri tisuće franaka da bi ga od srca ljubila.

– Slušaj me, kćerko moja – reče Carlos. – Onoga dana kad primim posljednjih sto tisuća franaka bit će za tebe dvadeset tisuća franaka.

– Čemu bi mi to? – reče Evropa i spusti ruke kao čovjek kojemu se život čini nemogućim.

– Moći ćeš se vratiti u Valenciennes, kupiti lijep posao i postati poštena žena, ako želiš. I to bi bio dobar ukus. I Paccard misli kadgod na to, on nema ništa na leđima, gotovo ništa na duši, moći ćete se sporazumjeti – reče Carlos.

– Vratiti se u Valenciennes!... zar pomišljate na to, gospodine – usklikne preplašeno Evropa.

Evropa se rodila u Valenciennesu kao kći vrlo siromašnih tkalaca. Sa sedam godina poslali su je u predionicu, i tamo je moderna industrija izrabila njezine tjelesne snage, kao što je nju samu opačina pokvarila prije vremena. Bila je zavedena s dvanaest godina, postala je majkom s trinaest godina, osjetila je da je snažno privezana uz pokvarena bića. Povodom nekoga ubojstva došla je bila pred porotni sud, doduše kao svjedokinja. U šesnaestoj godini zbog nekoga ostatka poštenja i iz straha što ga ulijeva sud njezinim je svjedočanstvom neki optuženik bio osuđen na dvadeset godina prisilnog rada. Ovaj zločinac, jedno od onih već kažnjenih lica kojih biće naginje na užasne osvete, rekao je pred cijelim sudbenim vijećem ovoj djevojci:

– Za deset godina, Prudence (Evropa se zvala Prudence Servien), ja ću se vratiti da te ubijem, pa makar sam morao pod sjekiru.

Predsjednik je vijeća doduše pokušao umiriti Prudencu Servien obećavajući joj pomoć i interes pravde, ali je jadnu djevojku toliko bio obuzeo duboki strah da se razboljela i ostala u bolnici gotovo godinu dana. Pravda je razumno biće, koje predstavlja stanovit broj pojedinaca koji se neprestano obnavljaju, i njihove su dobre namjere i sjećanja, baš kao i oni, izvanredno nestalni. Državno tužilaštvo ni sudovi nikad ne mogu zločine spriječiti, i njih su zato ljudi izumjeli da ih prihvate kao gotove činjenice. S obzirom na to, preventivna bi policija bila blagodat za zemlju, ali riječ policija danas plaši zakonodavca, koji ne zna razlike između ovih riječi: vladati – upravljati – stvarati zakone. Zakonodavac naginje tome da sve apsorbira u državu kao da ona može djelovati.

Kažnjenik bi uvijek morao misliti na svoju žrtvu i osvetiti joj se onda kad pravda ne bi mislila ni na nj ni na nju.

Prudence je instinktivno, u glavnim crtama, ako hoćete, shvatila opasnost pa je napustila Valenciennes i sa sedamnaest godina došla u Pariz da se u njemu sakrije. Tamo je vršila četiri zvanja, a najbolje je bilo zvanje statistice u nekom malom kazalištu. Paccard se namjeri na nju i ona mu ispripovjedi svoju nesreću. Paccard, koji je bio desna ruka i poslušni rob Jacquesa Collina, govorio je o Prudenci svomu gospodaru, i kad je gospodar trebao ropkinju, reče Prudenci:

– Ako mi hoćeš služiti, kao što se mora služiti đavlu, ja ću te riješiti Duruta.

Durut je bio robijaš, Damoklov mač koji je visio nad glavom Prudence Servien.

Bez ovih pojedinosti mnogo bi kritičara Evropinu privrženost smatralo

fantastičnom. Napokon, nitko ne bi bio razumio neočekivani preokret što ga je Carlos spremao.

– Da, moja kćerko, moći ćeš se vratiti u Valenciennes... Na čitaj.

I pruži joj jučerašnje novine i pokaže joj prstom sljedeći članak:

Toulon. – Jučer je izvršena smrtna kazna nad Jean-Françoisom Durutom. Već je rano ujutro garnizon morao – itd.

Prudence ispusti novine, noge su joj klonule pod težinom tijela: opet je osjetila život, jer joj se, kako je govorila, ni kruh nije milio od Durutove prijetnje.

– Vidiš, održao sam svoju riječ. Bile su mi potrebne četiri godine dok ga nisam uvukao u zamku da mu skinem glavu. Dede, izvrši ovdje moje djelo, pa ćeš biti u svom zavičaju vlasnica male trgovine, s imutkom od dvadeset tisuća franaka i kao žena Paccarda, kome dopuštam krepost kao mirovinu.

Evropa je opet uzela novine i čitala je raskolačenih očiju sve pojedinosti koje novine već dvanaest godina nadugo i naširoko donose o izvršenju smrtne kazne nad zločincima. Čitala je o velikom prizoru, o svećeniku koji je još uvijek obraćao grešnika, o starom zločincu koji hrabri svoje nekadašnje drugove, o uperenim puškama, o robijašima kako kleče, zatim su slijedila otrcana razmatranja koja ništa ne mijenjaju na upravi robije, gdje vrvi osamnaest tisuća zločinaca.

– Treba opet Aziju dovesti u stan – reče Carlos.

Azija je stupila naprijed, a nije ništa razumjela o Evropinoj pantomimi.

– Da je opet ovamo dovedete kao kuharicu, najprije ćete poslužiti baruna večerom kakvu nije nikada jeo – nastavi on – zatim ćete mu reći da je Azija izgubila svoj novac na igri i opet primila službu. Nećemo trebati lovca: Paccard će biti kočijaš, a kočijaši nikad ne ostavljaju svoje sjedalo, i budući da su tamo jedva pristupačni špijunaži, neće tamo tako lako doći do njega. Gospođa će mu naložiti da nosi naprašenu vlasulju, trorogi šešir s tracima od debeloga pusta; to će ga izmijeniti, a osim toga ću mu ja načiniti bore.

– Zar ćemo imati kod sebe sluge? – upita škiljeći Azija.

– Imat ćemo poštenu služinčad – odgovori Carlos.

– Sve samo šuplje tikve – reče mulatkinja.

– Ako barun iznajmi vilu, Paccard ima jednoga prijatelja koji bi bio zgodan za pazikuću – nastavi Carlos. – Tada će nam trebati samo jedan lakaj i jedna djevojka za kuhinju. Vi ćete lako moći nadzirati te dvije strane osobe.

Upravo kad je Carlos htio izići, pokaže se Paccard.

– Ostanite, ima ljudi na ulici – reče lovac.

Ova tako jednostavna riječ bila je strašna. Carlos se popne u Evropinu sobu i ostane tamo dok nije Paccard došao po njega s najmljenim kolima koja su se uvezla čak u kuću. Carlos je spustio zastore i odvezao se takvom brzinom da je onemogućio svaki progon.

Kad je stigao u predgrađe Saint-Antoine, siđe nekoliko koraka od stajališta za fijakere, pođe pješke k jednom fijakeru i odveze se na kej Malaquais. Tako je umakao radoznalima.

– Gledaj, dijete – reče on Lucienu pokazujući mu četiri stotine novčanica po tisuću franaka – evo, sad imamo, nadam se, jednu otplatu na imanje de Rubempré. Stotinu tisuća franaka stavit ćemo na kocku. Netom su pustili u promet omnibuse, Parižani će zavoljeti tu novost; za tri mjeseca ćemo udvostručiti svoj ulog. Ja poznam tu stvar.

Isplaćivat će se krasne dividende na glavnicu, da se dionice što više podignu... to je Nucingenova podgrijana misao. Ako ponovo osposobimo posjed Rubempréovih, nećemo sve odmah isplatiti. Odmah ćeš potražiti des Lupeaulxa i zamolit ćeš ga neka te lično preporuči jednom odvjetniku po imenu Descrochesu, prepredenom nevaljancu kojega ćeš posjetiti u njegovoj pisarnici. Reći ćeš mu da ode na imanje Rubempré, da prouči zemljište i obećat ćeš mu dvadeset tisuća franaka, ako ti uzmogne pribaviti rente za trideset tisuća franaka na taj način da ti kupi za osam stotina tisuća franaka zemlje oko ruševina dvorca.

– Kako ti juriš!... Samo juriš i juriš!

– Ja uvijek brzo radim. Ne šalimo se. Otići ćeš i kupit ćeš za stotinu tisuća škuda rizničkih založnica, da ne izgubimo kamate. Možeš ih predati Descrochesu, on je isto toliko pošten koliko i lukav... Kad to učiniš, pohitaj u Angoulême, isposluj od svoje sestre i od svoga svaka da preuzme na se, tebi za volju, jednu malu laž. Tvoji rođaci mogu reći da su ti dali šest stotina tisuća franaka kako bi olakšali tvoju ženidbu s Clotildom de Grandlieu, to nije nikakva sramota.

– Mi smo spašeni! – usklikne Lucien oduševljen.

– Ti da! – odvrati Carlos – ali i ti tek onda kad iziđeš iz crkve Sv. Tome Akvinskoga s Clotildom de Grandlieu kao sa svojom ženom.

– Čega se bojiš? – upita Lucien prividno s mnogo interesa za svoga savjetnika.

– Znatiželjnici su mi u tragu... Moram davati dojam pravoga svećenika, a to je vrlo dosadno! Đavo me neće više štititi ako me bude vidio s brevijarom pod rukom.

U to je vrijeme barun de Nucingen, idući sa svojim blagajnikom ispod ruke došao do vrata svoje palače.

– Ja jako pojim – reče on kad je došao kući – da ja načinio slapa pozao... Ništa sato, mi putemo to opet saratit.

– Nesreća u tom što kospon parun tošla na klas – odgovori dobri Nijemac, koji se samo brinuo za dobar glas.

– Ta, moj lupavnica mora piti u pološaj koji mene tostojna – odgovori taj bankovni Louis XIV.

Kako je barun bio uvjeren da će prije ili kasnije imati Esteru, postao je opet veliki novčar, kao što je bio. On je opet tako krepko primio u ruke vodstvo svojih poslova da je njegov blagajnik sebi trljao ruke kad ga je sutradan našao u šest sati u njegovoj radnoj sobi kako pregleda vrijednosne papire.

– Sikurno gospon parun prošla noć načinila topar uštetnja – reče on sa svojim njemačkim napola lukavim napola blesavim smiješkom.

Ako ljudi koji su bogati poput baruna de Nucingena imaju više prilike nego drugi da izgube novaca, imaju prilike da ih i zarade, pa i onda ako se prepuste svojim ludostima. Premda je novčarska politika glasovite kuće Nucingen na drugom mjestu izložena, ipak nije uzaludno upozoriti na to da se tako ogromni imutak ne može steći ni izgraditi ni povećati ni očuvati usred trgovačkih, političkih i industrijskih revolucija bez ogromnih gubitaka kapitala, ili ako hoćete, ako se ne nameću porezi na imutak pojedinaca. Vrlo malo novih vrijednosti ulazi u zajedničku riznicu zemaljske kugle. Svaka nova lihvarska kupnja znači novu nejednakost u općoj raspodjeli, što država traži, to i vraća, ali što uzima kakva kuća Nucingen, to zadržava za sebe.

Ova lukava i iznenadna doskočica izmiče zakonima iz istoga razloga koji bi od Fridrika II bio stvorio jednoga Jacquesa Collina, jednoga Mandrina, da je radio na

krijumčarenju ili na pokretnim vrijednostima, mjesto da je bitkama utjecao na pokrajine. Siliti evropske države da primaju zajmove uz dvadeset ili deset posto, ovih deset ili dvadeset postotaka zaraditi novcem građanstva, gubiti naveliko industriju pošto su se domogli sirovina, osnivaču nekoga poduzeća pružati uže, kako bi ga držali iznad vode, dok ne upecaju njegovo polumrtvo poduzeće, ukratko, sve ove. dobivene bitke sa škudama sačinjavaju visoku novčarsku politiku.

Svakako, postoje opasnosti za bankara kao i za osvajača, ali ima tako malo ljudi koji bi bili kadri voditi takve borbe da ovce ne bi imale nikakva posla s tim. Te se velike stvari odigravaju između pastira. Nadalje, budući da su oni koji su »isključeni« (ovo je izraz iz burzovnoga govora) iz burze krivi što su htjeli suviše zaraditi, stoga se općenito vrlo malo tko zanima za nesreće koje prouzrokuju Nucingenove kombinacije. Ako koji špekulant sebi prosvira tane kroz glavu, ako kakav mjenjački činovnik uhvati maglu, ako kakav bilježnik odnese imovinu stotinu porodica, što je gore nego ako netko ubije čovjeka; ako neki bankar likvidira: sve te katastrofe koje se u Parizu za nekoliko mjeseci zaboravljaju, uskoro progutaju morski valovi toga ogromnoga grada.

Ogromne imovine jednoga Jacquesa Coeura, porodice Medicis, jednoga Anga de Dieppe, jednoga Aufredija de la Rochette, Fuggera, porodice Tiepolo i Cornera nekad su stečene na pošten način povlasticama koje potječu iz neznanja s obzirom na porijeklo svake dragocjene robe. No danas je zemljopisno znanje tako duboko prodrlo u mase, utakmica je tako ograničila dobiti da je svaka naglo stečena imovina ili učinak slučaja i otkrića ili posljedica kakve zakonite krađe. Kako su sitnu trgovinu pokvarili sablažnjivi primjeri visoke trgovine, osobito posljednjih deset godina, poprimila je ona perfidne pojmove visoke trgovine i to gnusnim atentatima na sirovine. Svuda gdje kemija dolazi do izražaja više se ne pije nepatvoreno vino, stoga vinarska industrija propada. Prodaje se krivotvorena sol da se izbjegne državnoj blagajni. Sudove plaši ovo sveopće nepoštenje. Sada je francuska trgovina postala sumnjiva cijelom svijetu, i engleska se u jednoj mjeri demoralizira.

Ovo zlo kod nas dolazi od politike. Ustav je proglasio vladavinu novca pa onda uspjeh postaje vrhovni sudac ovoga ateističkog vremena. Zato je i pokvarenost visokih sfera, usprkos blistavim rezultatima zlata i njihovim prividnim razlozima, neusporedivo ogavni ja nego neotmjena i nekako osobna pokvarenost nižih slojeva, koje se neke pojedinosti pojavljuju u ovom »Prizoru« u strašnoj, ako hoćete, komici. Vlada se boji svake nove misli pa je prognala s pozornice sve elemente suvremene komike. Buržoazija, koja nije tako liberalna kao Louis XIV, division dršće pred tim da vidi svoju »Figarovu ženidbu«, u kazalištu ona zabranjuje da se igra politički »Tartuffe«, i sigurno ne bi dala da se danas igra »Turcaret«, jer je Turcaret sam postao vladarem. Od tada se komedija pripovijeda, a knjiga postaje ne doduše tako brzo ali zato sigurnije oružje pjesnika.

Čitavo to jutro, dok su stranke dolazile i odlazile, dok su se davali nalozi, držala dogovori od nekoliko časaka, što je od Nucingenove radne sobe stvaralo neko financijsko predvorje, jedan od njegovih mjenjačkih činovnika mu je najavio da je nestao jedan od najvještijih i najbogatijih članova društva, naime Jacques Falleix, brat Martina Falleixa i nasljednik Julesa Desmaretsa. Jacques Falleix je bio službeni mjenjački činovnik kuće Nucingen. U sporazumu s du Tilletom i s Kellerovima barun je hladno upropastio ovoga čovjeka, kao da se radilo o tome da zakolje janje za Uskrs.

– On se nije mokla otršati – odgovori mirno barun.

Jacques Falleix je učinio velikih usluga u trgovini s državnim papirima i dionicama na burzi. U jednoj krizi, prije nekoliko mjeseci, spasio je položaj time što je izveo smion i vješt potez. Ali tražiti zahvalnost od risova, ne znači li to htjeti u zimi ganuti ukrajinske vukove?

– Jadni čovjek! – reče mjenjački činovnik – tako je malo slutio takav razvoj događaja, te je u ulici Saint-Gcorges namjestio malu kuću za svoju ljubavnicu. Potrošio je stotinu i pedeset tisuća franaka za slike i pokućstvo. Tako je jako ljubio gospođu du Val-Noble!... Sad sve to mora ta žena napustiti... Ništa još nije plaćeno...

– Topro, topro! – reče u sebi Nucingen – eto sgotna prilika ta natoknatim gupitak od prožla noć... – On nije niš platila? – upita on mjenjačkoga činovnika.

– Oh! – odgovori činovnik – koji bi dobavljač bio tako neotesan da ne bi dao na veresiju Jacquesu Falleixu? Čini se da ta kuća ima odličan podrum. Pored toga, kuća je na prodaju, on ju je htio kupiti. Zakup je na njegovo ime. Kakva glupost! Sad će srebrnina, pokućstvo, vino, kočija, konji – sve postati prodajna masa, a šta će od toga imati vjerovnici?

– Tođite zutra – reče Nucingen – ja putem išla sfe to fiteti, i ako se ne proklazi zdečaj, i ako se stfar ureti na mirna način, ja putem fama tat nalog jetan pametan cena ponutiti sa taj pokućstvo. Ja putem preusela sakup...

– To će se moći vrlo lijepo udesiti – reče mjenjački činovnik. – Otiđite jutros, naći ćete jednoga od Falleixovih drugova kod dobavljača, koji bi htjeli sebi pribaviti prvenstvo, ali Val-Noblc ima njihove račune koji glase na Falleixovo ime.

Barun de Nucingen je smjesta poslao jednoga svoga činovnika k svome bilježniku. Jacques Falleix mu je govorio o toj kući koja je vrijedila najviše šezdeset tisuća franaka i on je htio odmah biti vlasnik, da radi stanarine ima prvenstvo kod pljenidbe.

Blagajnik (pošten čovjek!) došao je pitati da li je njegov gospodar izgubio nešto u Falleixovu stečaju.

– Nabrotif, moja topri Volfgang, ja putem saratila sto dizuć vranak.

– A kako?

– Ej, ja putem kupila jetan mali kuća, koju ofa jatna đavola Valleix uretila pret jetan gotina sa svoj lubofca. Ja putem sfe topila, ako ja putem ponutila ferofnikima petezet dizuć vranak, i moja notar Gartod pute topila moja nalog sa kuću, jer njezin flasnik u škribcu... Ja to snala, ali ja zam fee kao pes glafa. Uskoro moj bošanski Esder pute stanofat u jetan mali palača... Valleix me totle tofela... to tifota, i frlo plisu ot ofde... To meni prizdaje kao jetan rukafica...

Falleixov je stečaj prisilio baruna da ide u burzu, ali mu je bilo nemoguće napustiti ulicu Saint-Lazare a da ne skrene u ulicu Taitbout. Patio je već onda kad je bio nekoliko sati bez Estere. Najvolio bi je bio imati stalno uza se. Dobitak što ga je kanio izbiti iz zaostavštine svoga mjenjačkoga činovnika naročito mu je olakšavao gubitak četiri stotine tisuća franaka koje je već bio potrošio.

Bio je ushićen što je mogao »sfomu angelu« saopćiti preseljenje iz ulice Taitbout u ulicu Saint-Georges, gdje će ona biti u »mali palača«, gdje se uspomene neće više suprotstavljati njihovoj sreći. Stoga mu se pločnik nije činio tako tvrd i hodao je kao mladić s mladenačkim snovima. Kad je barun onako snatrio i hodao po pločniku, na uglu je ulice des Trois-Frères vidio Evropu kako prestravljena lica dolazi prema njemu:

– Kamo di išla? – upita je on.
– Oh, gospodine. Nakanila sam baš k vama. Imali ste jučer pravo! Sad uviđam da je jadna gospođa trebala na nekoliko dana otići u zatvor. Ali zar se žene razumiju u novčane poslove?... Kad su gospođini vjerovnici doznali da se vratila u svoj stan, nasrnuli su na nas kao na kakav plijen... Sinoć u sedam sati naveče došli su, gospodine, nalijepiti one ogavne oglase da se u subotu prodaje njezino pokućstvo... Ali to još nije ništa. Gospođa, koja je samo srce, htjela je u svoje vrijeme, znate, iskazati ljubav toj nakazi od čovjeka!
– Kojoj nakasa?
– Pa onomu koga je voljela, tomu d'Estournyju. Oh, bio je dražestan. Igrao je, eto!
– On ikrala z nasnačene garte?
– Pa da! A vi?... – reče Evropa – a šta vi radite na burzi?... No dajte mi do riječi. Jednoga, dakle, dana, kako bi spriječila da Georges sebi prosvira tane kroz glavu, založila je u zalagaonicu svu svoju srebrninu i svoj nakit, a ni jedno ni drugo nije bilo plaćeno. Kad su sad ljudi doznali da je nešto dala jednom vjerovniku, svi su došli da je napastuju... Prijete joj policijom. Vaš anđeo na optuženičkoj klupi!... Nije li to da ti se kosa diže na glavi!... Ona samo kuka i plače, govori da će se baciti u rijeku... Oh, ona će to učiniti...
– Ako ja putem išla s fama, onda spokom pursa! – usklikne Nucingen. – Ali nemokuće ta ja ne item tamo, ja hoćem sa nju tamo nešto saratiti. Iti ti i umiri nju: ja putem blatit njezina dugofi, ja putem tošla k njoj u četiri zati. No, Ešenie, reči njoj neka mene malo lubi...
– Kako malo? Vrlo mnogo!... Vidite, gospodine, samo velikodušnost može pridobiti žensko srce... Vi biste dakako prištedjeli možda koju stotinu tisuća franaka kad biste dopustili da ide u zatvor. No onda ne biste nikad predobili njezino srce... Kako mi je samo rekla: »Eugenijo, kako se pokazao velik, širokogrudan... On je lijepa duša... «
– To ona regla, Ešenie? – usklikne barun.
– Da, gospodine, upravo meni.
– Na, efo tebi dezet luja...
– Hvala... Ali ona u ovom trenutku plače, plače već od jučer, kao što je sveta Magdalena plakala mjesec dana... Ona koju ljubite sva je očajna, a još za dugove koji nisu njezini! Oh, muškarci! Oni izrabljuju žene kao što žene izrabljuju stare ljude... nije li tako?
– One sfe takve!... Opfesati sepe!... Nigat ze čofek ne smije opfezati. Neka ona fiše niš ne podbizuje! Ja platim, ali ako ona još ta zfoja podbiz ja...
– Šta biste učinili? – upita Evropa uspravivši se.
– Bože traki! Ja nemala nigagofi flazt nat ona... Ja putem ubrafljat z njezine mali bozlofe... Iti, iti nju tješiti, i reči njoj ta on pute sa jetan mezec stanofat u jetan mali palača.
– Vi ste, gospodine barune, uložili u srce te žene novac koji odbacuje velike kamate. Eto... ja vidim kako ste se pomladili, i samo sam obična sobarica, no ja sam često opazila tu pojavu... to je sreća... sreća se odrazuje na stanovit način... Ako i imate nekih troškova, nemojte ih žaliti... vidjet ćete koliko se isplaćuju... Već sam gospođi rekla da bih bila posljednja među posljednjima, obična curetina, kad vas ne bih voljela, jer je vi izvlačite iz pakla... Kad jednom ne bude više imala briga, upoznat ćete

je u pravom svjetlu. Među nama, vama mogu reći: ove noći, kad je toliko plakala... šta ćete! Čovjeku je stalo do poštovanja onoga muškarca koji te namjerava uzdržavati... nije vam se usudila to sve kazati... htjela je pobjeći.

– Popjeći! – povikne barun, koga je uplašila ta misao! – A pursa, pursa! Iti, iti ja ne tođem sat unutra... Ali, ta ja nju fitim na brosora... to pi meni talo hraprost...

Estera se nasmiješi gospodinu de Nucingenu kad je prolazio mimo kuće, a on je tromo odlazio govoreći u sebi:

– To je jetna angel!

Evo što je Evropa učinila da postigne taj nemogući rezultat. Oko dva i po sata Estera se obukla kao kad je očekivala Luciena. Bila je dražesna. Kad ju je Prudence takvu vidjela, reče joj pogledavši na prozor: – Eno gospodina!

Jadna djevojka skoči k prozoru, jer je mislila da će ugledati Luciena, a vidjela je Nucingena.

– Oh, kako me mučiš – reče ona.

– Samo mi je to sredstvo preostalo kako bih izazvala dojam kao da poklanjate pažnju ovom jadnom starcu koji će platiti vaše dugove – odgovori Evropa – jer će sad svi biti isplaćeni.

– Kakvi dugovi? – povikne to stvorenje, koje je samo na to mislilo da zadrži svoju ljubav koju su mu strašne ruke otimale.

– Oni što ih je gospodin Carlos načinio za gospođu.

– Kako! Imamo gotovo već četiri stotine pedeset tisuća franaka! – poviče Estera.

– Imate ih još za stotinu pedeset tisuća franaka. No barun je sve to lijepo primio... Želi vas odvesti odavle i smjestiti vas u »jetan mali palača«... Boga mi! Niste nesretni! Na vašem mjestu, budući da ste tom čovjeku napipali pravu žilu, čim zadovoljite Carlosa, ja bih sebi isposlovala od njega da mi dade kuću i rente. Gospođa je uistinu najljepša i najdražesnija žena koju sam ikad vidjela, ali rugoba dolazi tako brzo! Ja sam bila lijepa i svježa, a pogledajte me sada!... Imam dvadeset tri godine, gotovo sam toliko stara kao i gospođa a izgledam za deset godina starija... Dovoljna je jedna bolest... A kad čovjek ima u Parizu kuću i rente, ne boji se da će svršiti na ulici...

Estera nije slušala Evropu-Eugeniju-Prudencu Servien. Volja čovjeka koji je bio obdaren genijem pokvarenosti zaronila je dakle Esteru opet u blato s onom istom snagom koju je bila upotrijebila da je iz njega izvuče.

Oni koji poznaju ljubav u njezinoj beskonačnosti znaju da se ne mogu doživljavati njezine slasti ako se ne priznaju njezine odlike: Estera je od onoga prizora u njezinoj potkrovnici u ulici Langlade bila potpuno zaboravila na svoj predašnji život. Ona je do tada vrlo kreposno živjela, predavši se potpuno svojoj strasti. Stoga je također ovaj vješti zavodnik, da ne naiđe na otpor, pokazao talenta da sve tako udesi da je ta jadna djevojka, zbog svoje potpune odanosti, samo trebala dati svoj pristanak na izvršene lopovštine ili na one koje su se trebale izvršiti. Ova prepredenost pokazuje zavodnikovu nadmoćnost, a ukazuje i na postupak kako je Luciena sebi podvrgao. Stvoriti strašne nevolje, postaviti minu, napuniti je barutom, i u kritičnom času reći sukrivcu: »Makneš li glavu, sve će prsnuti u zrak!«

Prije je Estera, zadojena posebnim kurtizanskim moralom, smatrala sve ove šale tako prirodnima da je koju od svojih suparnica ocjenjivala samo po tome koliko umije nagnati muškarca da troši. Uništene su imovine kao gajtani na rukavu ovih stvorova. Carlos se nije prevario kad je računao na Esterine uspomene.

Te ratne varke, ta ratna lukavstva što su ih upotrijebile stotinu puta ne samo ovakve žene nego i rasipnici nisu zbunjivala Esterin duh. Jadna je djevojka osjećala samo svoje poniženje. Ona je ljubila Luciena, a postala je službena ljubavnica baruna de Nucingena: u tom je bilo za nju sve. Što je taj lažni Španjolac uzimao novac kao kaparu, što je Lucien gradio zgradu svoje sreće kamenjem Esterina groba, što je jedna jedina noć užitka staroga bankara stajala više ili manje novčanica od po hiljadu franaka, što je Evropa izmamljivala od njega više-manje lukavim sredstvima nekoliko stotina tisuća franaka – za sve se to nije brinula ta zaljubljena djevojka. Rak koji joj je izgrizao srce bio je u ovom: punih se pet godina osjećala čistom kao anđeo! Ljubila je, bila je sretna i nije se ni najmanje ogriješila o vjernost. Ova lijepa i čista ljubav sad će se okaljati. Njezin duh nije postavio opreku između njezina lijepoga, nepoznatog života i njezina budućega nečistog života.

To kod nje nije bio ni račun ni poezija, ona je bila pod utjecajem neizrecivog osjećaja neizmjerne snage: od bijele postajala je crna, od čiste nečista, od plemenite besramna. Ona je svojom voljom postala bijela kao hermelin, pa joj se stoga moralna prljavost činila nesnosnom. Stoga joj je u glavu sunula misao da se baci kroz prozor kad joj je barun prijetio svojom ljubavlju. Luciena je bezgranično ljubila, i to takvom ljubavlju koja je krajnje rijetka kod žena prema muškarcu. Žene koje govore da ljube najvećom ljubavlju, koje često i misle da ljube, plešu, igraju valcer, očijukaju s drugim ljudima, kite se za društvo i traže u njemu požudne poglede. Estera je međutim bez ikakve žrtve stvorila čudo prave ljubavi. Ona je ljubila Luciena punih šest godina onako kako ljube glumice i milosnice, koje baš zato što su se valjale u blatu i u nečistoći upravo žeđaju za plemenitošću i predanošću prave ljubavi, i koje onda isključivo za nju žive. (Ne mora li se izmisliti posebna riječ, koja bi izrazila pojam kojemu tako izvanredno rijetko odgovara njegova stvarnost?)

Nestali narodi, Grčka, Rim i Istok, uvijek su ženu zatvarali. Žena koja ljubi trebala bi se sama od svoje volje zatvoriti. Onda se može shvatiti što je Esteru spopala neka moralna bolest kad je izlazila iz one začarane palače u kojoj se odigrala ona svečanost, ona poema, pa da uđe u onaj »mali palača« hladnoga starca. Kako ju je nagonila ona željezna ruka, ona je bila zagrezla u besramnost do pola tijela, prije nego je samo mogla razmisliti, ali sad je već dva dana razmišljala o tome i osjećala je smrtnu studen u srcu.

Na ove riječi »svršiti na ulici« ona naglo ustane i reče: – Svršiti na ulici?... Ne, radije svršiti u Seini...

– U Seini?... A gospodin Lucien?... – upita Evropa.

Ova jedina riječ baci Esteru u njezin naslonjač, u kome je ostala sjediti, i zagledala se u ružu na sagu. Glava joj je gorjela, oči joj nisu smogle suza. U četiri sata Nucingen je našao svoga anđela kako je zaronio u onaj ocean misli i odluka kojima se obično podaju ženske prirode, iz kojih se bude riječima koje su nerazumljive onima što se nisu bavili takvim mislima.

– Rasfetriti se, moj lepa – reče joj barun i sjedne pokraj nje. – Fi ne butete fiše tušna... Ja zebe putem zborasumila z Ešenie, i sa jetan mezec fi butete napuzdila ofaj stan, ta uđete u jedan mali palača... Ah, kako lepi ruka!... Tajte ta ja nju polubim. (Estera je pustila da joj primi ruku kao što pas daje svoju šapu.) Ah, fi tajete ruka, ali ne zrce... a ja zrce lubim...

To je izrekao s tako istinskim naglaskom da je jadna Estera podigla oči prema

tome starcu s tolikom samilosti te je gotovo poludio. Zaljubljeni se jednako kao i mučenici osjećaju kao braća u mukama. Ništa se na svijetu tako dobro ne razumije kao dvije jednake boli.

– Jadni čovjek – reče ona – on ljubi!

Kad je barun čuo te riječi, kojih je smisao krivo razumio, krv mu navre u žile i osjećao je kao da udiše nebeski zrak. U svojoj starosti milijunaši plaćaju takav osjećaj tolikim zlatom koliko ga žena od njih traži.

– Ja fas lubim, toliko kao moja kćer! – reče on – i ja osećam to ofde – nastavi on stavivši ruku na srce – ta ja fas možem fidet zamo sretna.

– Kad biste htjeli biti samo moj otac, od srca bih vas ljubila, ne bih vas nikad napuštala, i opazili biste da nisam zla žena, ni potkupljiva, ni pohlepna kako se ovaj čas činim...

– Fi počinila male gluposti – nastavi barun – kao sfi lepi šeni, to je sfe. Nemojmo fiše o tom goforit. Naš je sfanje sazlušit sa fas nofac. Putiti zretna: ja rado bocem pit nekoliko tana faša odac, jer ja rasumim da ze fi morate nafiknut na moja gostur.

– Zaista!... – usklikne ona i ustane te skoči Nucingenu na koljena i rukom ga ogrli oko vrata i privine se uz njega.

– Saizda! – odgovori on i pokuša se nasmiješiti.

Ona ga poljubi u čelo, vjerovala je u nemogući kompromis: ostati čista i vidjeti Luciena...

Tako je nježno milovala bankara da je opet izgledala kao Torpille. Tako je općinila starca da joj je obećao da će ostati otac četrdeset dana. Ovih je četrdeset dana bilo potrebno da se domogne kuće u ulici Saint-Georges i da je uredi.

Ali kad je opet bio na ulici i kad se vraćao kući, barun je u sebi rekao:

– Ja zam jetan putala!

I zaista, ako je u Esterinoj prisutnosti postao dijete, navukao je opet, kad je bio daleko od nje, na se svoju risovu kožu, baš kao što se Jouer ponovo zaljubio u Angeliku, kad nema više ni pare.

– Jetan pola niilion i još ne snati kakaf ima noga, to je prebetasto! Ali fala poku nitko ne pute niš o tom snala – govorio je dvadeset dana nakon toga.

I stvorio je dobre odluke da će prekinuti s takvom ženom koju je tako skupo kupio. No kad se nalazio u Esterinoj prisutnosti, utrošio je cijelo vrijeme, koje je trebalo posvetiti za to da popravi surovost svoga nastupa.

– Ja ne putem mokla – govorio je on na kraju mjeseca – piti fečna odac!

Potkraj mjeseca prosinca 1829, tik prije nego se Estera trebala nastaniti u maloj palači u ulici Saint-Georges, barun je umolio du Tilleta neka tamo odvede Florinu, da vidi je li sve u skladu s Nucingenovim imutkom, jesu li umjetnici kojima je bilo naloženo da načine krletku dostojnu ove ptice ostvarili one riječi »mali palača«.

Svi pronalasci koje je raskoš prije revolucije iz 1830. godine bila izumjela stvorili su od ove kuće tip dobra ukusa. Graditelj Grindot je ovdje stvorio remek-djelo svoga talenta kao dekorater. Novo uređeno mramorno stubište, štukaturni radovi, sukna, umjereno upotrijebljene pozlate, najmanje pojedinosti, kao i veliki učinci nadmašivali su sve što je vijek Louisa XV stvorio u Parizu u toj vrsti.

– To je moj san: to i vrlina – reče smiješeći se Florine. – A za koga si se bacio u tolike troškove? – upita ona Nucingena. – Je li to djevica koja je pala s neba?

– To jetan šen koji uslijeće kore – odgovori barun.

– Još jedan način da se postaviš u pozu Jupitra – odvrati glumica. – A kad ćemo je vidjeti?
– Oh, na dan kad budemo slavili posvetu – usklikne du Tillet.
– Prije ne!... – odgovori barun.
– Trebat ćemo se za svečanost dobro iskefati, utegnuti i nakititi – odvrati Florine. – Oh, koliko će gospođe zadati muke svojim šveljama i vlasuljarkama za tu svečanost... A kada?
– Ja nizam kospotar toga.
– To mi je žena!... – usklikne Florine. – Oh, kako bih je voljela vidjeti!
– I ja dagođer – odvrati prostodušno barun.
– Kako, kuća, žena, pokućstvo, sve će biti novo?
– Čak i bankar – reče du Tillet – jer mi se moj prijatelj čini vrlo mlad.
– Pa i treba – reče Florine – da se vrati u svoju dvadesetu godinu, barem za trenutak.
Prvih dana godine 1930. svi su u Parizu govorili o Nucingenovoj ljubavi i o neobuzdanoj raskoši njegove kuće. Kad je vidio da se tako dao na glas i da mu se rugaju, jadnoga baruna spopade bijes koji se može lako zamisliti i dobije tako čvrstu volju koja je bila jednaka bijesnoj strasti u njegovu srcu. Zaželio je da poslije posvetne svečanosti skine također sa sebe odijelo kao plemeniti otac i da primi nagradu za tolike žrtve. Kako mu je Torpille neprestano izmicala, odluči da dopisivanjem raspravi stvar o svojoj ženidbi, ne bi li od Torpille dobio kakvo pismeno obećanje. Bankari vjeruju samo u mjenična pisma.
Prvih dakle dana ove godine ris rano ustane, zatvori se u svoju radnu sobu i počne sastavljati ovo pismo, koje je pisao u dobrom francuskom jeziku, jer je on pisao dobrim pravopisom, makar je loše izgovarao:
»Draga Estero, cvijete mojih misli i srećo moga života, kad sam vam rekao da vas ljubim kao što volim svoju kćer, varao sam vas i varao sam sebe. Htio sam vam tako samo izraziti svetost svojih osjećaja, koji nisu slični nijednom od onih čuvstava što su ih ljudi osjetili, u prvom redu zato što sam ja starac, a zatim što nikad još nisam ljubio! Toliko vas volim da vas ne bih manje volio kad biste me stajali moje imovine.
Budite pravedni! Većina ljudi u vama ne bi gledala anđela kao ja: ja nikad nisam bacio pogled u vašu prošlost. U isti mah vas ljubim kao svoju kćer Augustu, koja je moje jedino dijete, i onako bih volio svoju ženu da me je mogla ljubiti. Ako je sreća jedino opravdanje zaljubljenom starcu, pitajte se ne igram li smiješnu ulogu? Od vas sam sebi stvorio utjehu i radost svojih starih dana. Dobro vam je poznato da ćete do moje smrti biti tako sretni kako samo žena može biti sretna, a znate i to da ćete poslije moje smrti biti tako bogati te će vašoj sudbini zavidjeti mnogo žena. Od svih poslova koje sam učinio otkad sam imao sreću da s vama govorim, vaš se dio unaprijed povisuje i vi ćete imati svoj račun (konto) u kući Nucingen. Za nekoliko ćete dana ući u kuću koja će prije ili kasnije biti vaša, ako vam se svidi. No, hoćete li još uvijek u njoj primati svoga oca, kad budete mene primali, ili ću konačno biti sretan?...
Oprostite mi što vam ovako otvoreno pišem. Kad sam u vašoj blizini, nemam više odvažnosti, i suviše tad osjećam da ste moja gospodarica. Nemam namjere da vas vrijeđam, želim vam samo reći koliko patim i kako je okrutno u mojoj starosti što toliko moram čekati, kad mi svaki dan oduzima nade i užitke. Nježnost moga vladanja jest uostalom jamstvo za iskrenost mojih namjera. Jesam li ikad postupao

kao vjerovnik? Vi ste kao utvrda, a ja više nisam mladić. Vi odgovarate na moje žalbe da se radi o vašem životu, i ja vam vjerujem kad vas slušam, ali ovdje zapadam opet u svoju crnu tugu i u sumnju, koje sramote i jedno i drugo. Vi ste mi se činili tako dobri, tako čisti kako ste i lijepi, ali vi se naslađujete time što razarate moje uvjerenje. Sudite sami! Govorite mi da imate strast u svom srcu, neumoljivu strast, a odbijate da mi povjerite ime onoga koga ljubite... Je li to prirodno?

Vi ste od prilično jakog čovjeka stvorili nečuveno slaboga čovjeka... Vidite, dokle sam dospio. Poslije pet mjeseci primoran sam da vas upitam kakvu sudbinu namjenjujete mojoj ljubavi? I još moram znati kakvu ću ulogu igrati kod posvete vaše kuće. Novac nije ništa za mene, kad se radi o vama. Neću biti tako glup da bih u vašim očima načinio zaslugu od onoga što prezirem, ali ako moja ljubav nema granica, moja je imovina ograničena, i ja do nje držim samo zbog vas. Pa ako bih vam dao sve što imam, i time kao siromah mogao postići vašu ljubav, radije bih bio siromah a da me ljubite, nego bogat pa da me prezirete.

Vi ste me, draga moja Estero, tako jako promijenili da me više nitko ne prepoznaje: platio sam deset tisuća franaka za jednu sliku Josepha Bridaua, jer ste mi rekli da je talentiran a nepoznat čovjek. I svim siromasima što ih susrećem dajem pet franaka u vaše ime. No, a što traži jadni starac, koji se smatra vašim dužnikom kad mu iskažete čast da štogod od njega primite?... Želi samo jednu nadu, i to kakvu nadu, veliki bože! Nije li to prije sigurnost da od vas nikad više ne postignem nego što moja strast od vas dobije? No žar će moga srca pomoći vašem okrutnom nećkanju. Vidite da sam pripravan da se pokorim svim uvjetima što ih postavljate mojoj sreći, mojim rijetkim užicima, no bar mi recite da ćete onoga dana kad preuzmete posjed svoje kuće prihvatiti srce i ropstvo onoga koji se smatra za ostatak svoga života

Vašim robom

Frédéric de Nucingen«

– Ah, kako mi dosađuje, ta milijunaška kesa! – usklikne Estera, koja je opet postala milosnicom.

Uzme listovni papir i napiše, koliko je papir dopuštao, glasovitu rečenicu koja je na čast Scribu postala poslovicom: »Kupite moga medvjeda«.

Četvrt sata kasnije, budući da ju je pekla savjest, napiše ovo pismo:

»Gospodine barune,

Nemojte ni najmanje pažnje poklanjati pismu što ste ga od mene dobili. Bila me spopala luda narav moje mladosti. Oprostite zbog njega, gospodine, jadnoj djevojci koja mora biti ropkinja. Nikad nisam tako jako osjećala ogavnost svoga položaja kao onaj dan kad su me vama predali. Vi ste platili, ja sam dužna. Ništa nije svetije nego dugovi sramote. Nemam prava likvidirati tako da se bacim u Seinu.

Tim strašnim novcem, koji je samo s jedne strane dobar, uvijek se ne može neki dug platiti: radite sa mnom što znate. Želim jedne jedine noći platiti sve svote koje su založene na ovaj kobni čas, i sigurna sam da jedan sat užitka sa mnom vrijedi milijune, to više što će to biti jedini i posljednji. Nakon toga ću biti slobodna i moći ću se rastati sa životom. Poštena žena ima mogućnost da se podigne iza pada, dok mi, mi padamo preduboko.

Stoga je moja odluka tako čvrsta te vas molim da ovaj list sačuvate kao svjedočanstvo za uzrok smrti one koja se za jedan dan zove

Vaša odana
Estera«

Kad je ovaj list otišao, Estera se pokaje. Deset časaka kasnije napiše treće pismo:

»Oprostite, dragi barune, evo me opet. Nisam željela ni da vam se rugam ni da vas vrijeđam. Želim vas samo navesti na to da razmislite o ovoj jednostavnoj primjedbi: ako ostanemo u odnosu oca prema kćeri, imat ćete slab užitak, ali trajan. Ako zahtijevate da se izvrši ugovor, oplakivat ćete me.

Ne želim vam duže dosađivati: onaj dan kad mjesto sreće izaberete užitak bit će za me posljednji.

Vaša kći
Estera«

Kod prvoga pisma baruna spopadne onakva hladna srdžba koja može milijunaša usmrtiti. Pogleda se u ogledalo i pozvoni.

– Jetan gupelj sa nogi!... – vikne on svome novom sobaru.

Dok je kupao noge, dođe drugi list. Pročita ga i padne u nesvijest. Milijunaša su odnijeli u krevet. Kad se novčar osvijestio, gospođa de Nucingen je sjedila uz podnožje kreveta.

– Ta djevojka ima pravo! – reče mu ona. – Zašto hoćete kupiti ljubav?... Zar se ona prodaje na sajmu? Pokažite mi svoj list.

Barun joj dade različite koncepte što ih je sastavio. Gospođa de Nucingen ih pročita smiješeći se. Dođe i treće pismo.

– To je neshvatljiva djevojka! – poviče barunica kad je pročitala posljednji list.

– Šta ta ratim, gospoja? – upita barun svoju ženu.

– Čekati.

– Čekati? – nastavi on – prirota je nezmiljen.

– Slušajte, moj dragi – reče barunica – konačno ste postali odlični prema meni, dat ću vam dobar savjet.

– Ti topar šen! – reče on. – Brafiti tukofi, ja blatim.

– To što vam se dogodilo kad ste primili pisma od te djevojke dira ženu više nego potrošeni milijuni i sva pisma, ma kako bila lijepa. Nastojte da ona ovo dozna, neizravnim putem, možda ćete je imati! I... neka vas ne peče savjest, neće zbog toga umrijeti – reče ona mjereći svoga muža od glave do pete.

Gospođa Nuoingen nije imala ni pojma o biću bludnica.

– Kako gospoja te Nišingen ima puno duh! – reče u sebi barun kad ga je njegova žena ostavila sama.

Ali što se više barun divio tom oštroumnom savjetu koji mu je barunica netom bila dala, to je manje nalazio način kako da se njime posluži. Nije se samo smatrao glupim nego je to i sebi govorio.

Premda je tupoglavost novčara postala gotovo poslovičnom, ona je samo relativna. Isto je sa sposobnostima našega duha kao i s vještinama našega tijela. Plesač ima svoju snagu u nogama, kovač svoju u rukama, trhonoša se vježba u tome da nosi terete, pjevač obrađuje svoje grlo, pijanist jača svoje zglavke na ruci. Bankar se navikava na to da smišlja poslove i da ih proučava, da pokreće kamate, kao što se pisac vodvilja vježba u tom da sastavlja situaciju, da studira sadržaje i da pokreće osobe.

Ne smije se od baruna de Nucingena tražiti duha u razgovoru, kao što se ne smiju zahtijevati pjesničke slike u sudovima matematičara. Koliko se u nekoj epohi nađe pjesnika koji bi bili ili pripovjedači ili duhoviti u životnom saobraćaju kao gospođa Cornel? Buffon je bio nespretan, Newton nije nikad bio zaljubljen, Byron je jedva koga ljubio osim sebe, Rousseau je bio mračan i gotovo lud, La Fontaine je bio rastresen. Kad je ljudska snaga jednako podijeljena, stvara samo glupane ili osrednje nadarene, a kad je nejednako podijeljena, stvara one neskladnosti kojima se daje ime »genij«, i one bi u vidljivu svijetu izgledale kao nakaze. Isti zakon vlada tijelom: savršenu ljepotu gotovo uvijek prati hladnoća ili glupost. Ako je Pascal u isti mah veliki geometar i veliki pisac, ako je Beaumarchais bio veliki poslovni čovjek, ako je Zamet bio pravi dvorjanik, ovi rijetki izuzeci samo potvrđuju pravilo o stručnim sposobnostima.

U sferi spekulativnog računanja bankar dakle razvija toliko duha, okretnosti, lukavosti i darovitosti koliko spretan diplomat u sferi nacionalnih interesa. Kad bi bankar izvan svoga ureda još bio znamenit, bio bi velik čovjek. Ako bi se Nucingen spojio s knezom de Lignon, s Mazarinom ili s Diderotom, to bi bila gotovo nemoguća ljudska formula, a ipak se ona zvala Periklo, Aristotel, Voltaire i Napoleon. Sjaj carskoga sunca ne smije činiti krivo tomu čovjeku kao privatniku, car je imao čara, bio je obrazovan i duhovit.

Gospodin de Nucingen je bio samo bankar i izvan svojih računa nije imao nikakva pronalazačkog dara, kao ni najveći dio bankara, i vjerovao je samo u sigurne vrijednosti. U pitanjima umijeća bio je dovoljno pametan, te se zlatom u ruci obraćao na različite stručnjake: uzimao je najboljega graditelja, najboljega kirurga, najvećega poznavaoca slikarstva i kiparstva, najvještijega odvjetnika, čim se radilo o tom da se sagradi kuća, da se nadzire zdravlje, ili da se kupi kakva rijetkost ili kakvo imanje. Ali budući da nema zaprisegnutih stručnjaka za spletke ni poznavalaca ljubavi, bankar zlo prolazi kad ljubi i u velikoj je neprilici u postupku sa ženom. Nucingen nije pronašao ništa bolje nego ono što je bio učinio: dao je nekom muškom ili ženskom Frontinu novaca da radi i da misli mjesto njega.

Gospođa de Saint-Estève je jedina mogla iskoristiti sredstvo što ga je barunica pronašla. Bankar se gorko pokajao što se posvadio s tom ogavnom trgovkinjom odjeće. Budući da se pouzdavao u privlačnost svoje blagajne i u umirujuća sredstva koja su nosila potpis ministarstva financija, ipak je pozvonio svom sobaru i rekao mu neka se u ulici Neuve-Saint-Marc propita za onu groznu udovicu i neka je zamoli da dođe.

U Parizu se krajnosti sastaju preko strasti. Opačina u njemu neprestano spaja bogataša i siromaha, velikoga i maloga. Ondje carica pita za savjet gospođicu Lenormand. I veliki vlastelin ovdje uvijek od stoljeća do stoljeća nalazi jednoga Ramponneaua.

Novi se sobar vrati tek dva sata kasnije.

– Gospodine barune – reče on – gospođa je de Saint-Estève upropaštena.

– Ah to polje! – reče veselo barun – imam nju u rukama.

– Ta dobra žena, čini se, rado igra karte – nastavi sobar. – Osim toga nalazi se pod vlašću nekoga maloga glumca iz kazališta u okolini, koga iz pristojnosti smatra svojim kumčetom. Čini se da je odlična kuharica, traži mjesto.

– Ofi fraži potrećeni geniji imaju teset načine saratit nofac i sto načine potražit

njega – reče u sebi barun a da nije slutio da se sreo s Panurgeom.

Ponovo pošalje svoga slugu u potragu za gospođom de Saint-Estève, ali je ona tek sutradan došla. Kako ga je Azija ispitivala, novi je sobar pripovijedao ovoj špijunki kako su strašno djelovala pisma što ih je pisala ljubavnica gospodina baruna.

– Gospodin barun sigurno jako ljubi tu ženu – reče na završetku taj sobar – jer malo da nije umro. Ja sam mu dao savjet neka više ne ide k njoj, i uskoro će vidjeti kako mu se umiljava. Žena koja, kako se pripovijeda, stoji gospodina baruna već pet stotina tisuća franaka, bez onoga što je utrošila u malu palaču u ulici Saint-Georges! Pa ta žena hoće samo novaca i samo novaca! Kad je gospođa barunica izlazila od gospodina, rekla je smijući se: »Ako tako dalje pođe, zbog te ću djevojke postati udovicom«.

– Vraga! – odgovori Azija – ne smije se zaklati kokoš koja nese zlatna jaja.

– Gospodin se barun još samo uzda u vas – reče sobar.

– Ah, kako se ja razumijem u to da predobijem žene...

– Izvolite – reče sobar naklonivši se toj tajnoj sili.

– No – reče lažna Saint-Estève kad je ponizno ušla k bolesniku – gospodin barun ima dakle nekih malih poteškoća? Šta ćete! Svakoga pogađaju onamo gdje je najslabiji. I ja sam doživjela nesreću. U dva mjeseca kolo sreće se čudno za me okrenulo, i evo tražim mjesto... Ni vi ni ja nismo bili pametni. Kad bi me gospodin barun htio primiti u svojstvu kuharice kod gospođe Estere, imao bi u meni najodaniju među najodanijima, i bila bih mu vrlo korisna da nadzirem Eugeniju i gospođu.

– Ne rati ze o tom – reče barun. – Ja ne možem tako taleko toći, ta fi pila kospotar i mene fuku sa noz...

– Kao budalu – prekine ga Azija. – Vi ste druge vukli za nos, tata, a sad vas ta mala čvrsto drži i bezobrazno postupa s vama. Bog je pravedan!

– Brafetan? – reče barun.– Ja tepe nizam bosfala da čujem moralna propofet.

– E, moj sinko, malo morala nimalo ne škodi. To je sol života za nas, kao što je opačina za pobožne ljude. Jeste li bili velikodušni? Platili ste njezine dugove.

– Ta – reče jadno barun.

– Dobro. Također ste iskupili njezine stvari, to je još bolje, ali dopustite, to nije dosta: tim još ona ne može ništa početi, a ovi stvorovi vole rasipati...

– Ja njoj bripraflјam jetan iznenađenje, u ulica Sainte-Chorches... Ona to sna – reče barun. – Ali ja ne možem bit putala.

– Ostavite je onda...

– Ja bojim ta pi ona mene pustila otići! – poviče barun.

– A mi želimo ipak nešto za svoj novac, moj sinko? – odgovori Azija. – Slušajte. Vi ste operušali građanstvo za sve te milijune, moj mali! Govori se da ih imate dvadeset i pet.

Barun se nije mogao suspregnuti da se ne nasmiješi.

– Treba dakle dati jedan...

– Ja pih ga rato tala – odgovori barun – ali čim pih ja njeka tala, od mene pi trašili jetna truki milion.

– Da, razumijem – odvrati Azija – vi ne želite reći B, jer se bojite da bi to išlo do Z. Estera je međutim čestita djevojka...

– Jetan frlo bošten tefojka! – povikne barun – ona se takako hoće potati, kao što se blaća dug.

– Ukratko, neće da bude vašom ljubavnicom, to joj je odvratno. I ja to razumijem. To je dijete uvijek udovoljavalo svojim hirovima. Kad je neka žena poznavala samo mladiće, malo mari za starca... Niste lijepi, debeli ste kao Louis XVIII i priglupi kao svi oni koji miluju novac mjesto da se zanimaju za žene. No, ako vam nije tako k srcu priraslo šest stotina tisuća franaka – reče Azija – ja preuzimam na sebe da od nje za vas stvorim sve što želite da bude.

– Žest zdo disuć vranak! – povikne barun i lecne se. – Esder me gošta feć jetna milion!...

– Sreća zaista vrijedi šest stotina tisuća franaka, moj debeli pokvarenjače! Vi poznate ljude našega doba koji su sigurno spiskali više od jednog i dva milijuna sa svojim ljubavnicama. Ja, štoviše, poznam žena koje su stajala života, zbog kojih im je bila glava u torbi... Vi znate za onoga liječnika koji je otrovao svoga prijatelja... On je htio biti bogat da usreći neku ženu.

– Ta – ja snam, ali premta zam salupljen, ja nizam pudala, parem ne ofte, jer kad ja nju fitim, ja pih njoj tala moj liznica...

– Slušajte, gospodine barune – rekne Azija i postavi se u pozu kao Semirami – vas su već dobro operušali. Ne zvala se Saint-Estèvom, u poslovima, razumije se, ja sam uz vas.

– Topro!... Ja tebe putem nagratit.

– Vjerujem, jer sam vam pokazala da se znam osvetiti. Međutim, znajte ovo, tata – reče ona i pogleda ga strašnim pogledom – ja imam sredstava da vam oduzmem gospođu Esteru tako lako kao što se ugasi svijeća. A ja poznam svoju malu. Kad vas ta mala nesreća jednom usreći, bit će vam potrebnija nego što vam je sada. Dobro ste me platili. Istina, učinili ste to teška srca, ali ste ipak dali novac. Ja sam opet ispunila svoje obaveze, zar ne? Dakle dobro, želim vam predložiti jednu pogodbu.

– Ta fitimo!

– Postavit ćete me kod gospođe za kuharicu, uzet ćete me na deset godina, imat ću plaće tisuću franaka, posljednjih pet godina platit ćete mi unaprijed... mala kapara, dakako! Kad jednom budem kod gospođe, znat ću je nagovoriti na sljedeće ustupke. Dat ćete joj na primjer dopremiti dražesnu haljinu od gospođe Auguste, koja pozna gospođin ukus i kroj, i izdat ćete nalog da nova kola budu u četiri sata pred vratima. Poslije burze sjest ćete do nje i odvest ćete se na šetnju u Bulonjsku šumu. Na ovaj će evo način ova žena pokazati da je vaša ljubavnica, obvezat će se pred licem cijeloga Pariza... – Sto tisuća franaka... Večerat ćete s njom (ja se razumijem u to da dobro spremim takve večere), odvest ćete je na kakvu predstavu, u Variétés, u prvu ložu, i sav će Pariz tad reći: »Eno onoga staroga lupeža Nucingena sa svojom ljubavnicom... «Laskavo je kad netko pobudi takvo mišljenje. Sve su ove prednosti – ja sam dobra žena – obuhvaćene u prvoj stotini tisuća franaka... u roku od osam dana na ovaj ćete način prevaliti velik dio puta.

– Ja putem blatila zdo dizuć vranak...

– U drugom tjednu – nastavi Azija praveći se kao da nije čula tu žalosnu rečenicu – gospođa će se zbog svega ovoga odlučiti da napusti svoj mali stan i da se smjesti u palaču koju joj nudite. Kad vaša Estera jednom opet vidi svijet, kad opet nađe svoje nekadašnje prijateljice, željet će da blista, primat će goste u svojoj palači! To je u redu... Još sto tisuća franaka! Nego! U svojoj ste kući, Estera je kompromitirana... ona je vaša. Preostaje još samo malenkost, kod koje vi igrate glavnu osobu, stari slone!

(Kako samo gleda ta debela grdoba!) Dobro, ja je preuzimam na se! – četiri stotine tisuća franaka... Ah, moj debeljko, tek sutra treba da ih daš... Nije li to pošteno? Ja imam više povjerenja u tebe nego ti u mene. Ako gospođu nagovorim da se pokaže kao vaša ljubavnica, da se izvrgne sramoti, da prihvati sve što joj nudite, i to već danas, smatrat ćete me sigurno kadrom da je dovedem dotle da vam dopusti prijelaz preko Velikoga svetog Bernarda. A to je teško, vidite!... da bi vaše topništvo prošlo, potreban je tu naporan rad kao za prvoga konzula u Alpama.

– A saždo?

– Njezino je srce puno ljubavi, »rasibus« (posvema), kako kažete vi koji znate latinski – odgovori Azija. – Ona se smatra kraljicom od Sabe, jer se okupala u žrtvama što ih je podnijela za svoga ljubavnika... hir koji sebi takve žene zabijaju u glavu! Ah, moj mali, morate biti pravedni, lijepo je to! Ta bi komedijašica umrla od žalosti kad bi vam pripadala, a ja se tome ne bih čudila. No što me bodri – to vam kažem da vas osokolim – jest to da ona u sebi ima dobru podlogu bludnice.

– Di imaš – reče barun, koji je Aziju slušao u dubokoj šutnji i pun divljenja – genij pokfarenosti kao što ja imam genij sa banka.

. – Jesmo li se sporazumjeli, moje janješce? – upita Azija.

– Recimo pedezet dizuć vranak mezdo zdo dizuć... I ja putem tala petzdo dizuć na tan isa moj pobeda.

– Dobro, idem na posao – odgovori Azija. – Ah, možete doći! – nastavi Azija s dubokim poštovanjem. – Gospodin će naći gospođu tako meku kao vosak, a možda i raspoloženu da vam bude ugodna.

– Iti, iti, topra šen – reče bankar trljajući ruke.

I pošto se nasmiješio toj užasnoj mulatkinji, rekne u sebi:

– Kako je topro imati puno nofac!

I skoči s kreveta, ode u ured i preuzme vesela srca vodstvo svojih poslova.

Ništa za Esteru nije moglo biti kobnije nego odluka što ju je Nucingen stvorio. Jadna je kurtizana branila svoj život kad se branila protiv nevjernosti. Carlos je tu tako prirodnu obranu nazvao prenemaganjem. Sad je Azija sa svim potrebnim mjerama opreza u takvom slučaju otišla Carlosu da mu saopći kakav je razgovor imala s barunom i koliko je koristi iz toga izvukla. Srdžba toga čovjeka bila je tako strašna kao i on sam. Odmah se odveze u kolima sa zastrtim prozorima k Esteri i dade da kola uđu sasvim u vežu. Još sav blijed penjao se stubama ovaj dvostruki krivotvoritelj i pojavio se pred tom jadnom djevojkom. Stajala je, i kad ga je pogledala, pala je u svoj naslonjač kao da su joj se noge polomile.

– Šta vam je, gospodine? – upita ga ona dršćući po svem tijelu.

– Pusti nas same, Evropo – reče on sobarici.

Estera je gledala ovu djevojku kao što bi dijete bilo gledalo svoju majicu, kojoj ga je kakav ubojica otimao da ga ubije.

– Znate li kamo ćete otpremiti Luciena? – nastavi Carlos kad se našao nasamo s Esterom.

– Kamo? – upita ona slabim glasom, kad se usudila pogledati svoga krvnika.

– Onamo odakle ja dolazim, moj dragulju!

Esteri se sve smračilo pred očima kad je pogledala toga čovjeka.

– Na robiju! – doda on tiho.

Estera zatvori oči, ispruži noge, ruke joj klonu, problijedi kao krpa. Taj čovjek

pozvoni. Prudence dođe.

– Dovedi je k svijesti – reče on hladno – još nisam gotov.

Šetao se dvoranom, i čekao. Prudence-Evropa je bila prisiljena zamoliti gospodina da odnese Esteru u krevet. On ju je digao s lakoćom koja je odavala atletsku snagu.

Trebalo je donijeti najjače sredstvo što ga ljekarna ima, da Esteru vrati k svijesti, kako bi osjetila svoje patnje. Tek sat kasnije jadna je djevojka bila kadra slušati ovoga nesnosnoga čovjeka. On je sjedio na podnožju kreveta, a njegov je ukočeni pogled blistao kao dva mlaza usijana olova.

– Moje srdašce – nastavi on – Lucien se nalazi između sjajnoga, uvaženoga, sretnoga, časnoga života i jame pune vode, mulja i šljunka, kamo se htio baciti kad sam ga susreo. Kuća Grandlieu traži od ovoga dragog djeteta zemljište od milijun franaka, prije nego mu isposluje naslov markiza i nego mu podmetne onu dugu motku što se zove Clotilde, pomoću koje će doći na vlast. Zahvaljujući nama dvoma Lucien je mogao doći do majčinskog zamka, staroga dvorca de Rubempré, koji nije bogzna što stajao – trideset tisuća franaka. No njegov je odvjetnik spretnim pregovorima napokon uspio da mu pripoji za jedan milijun zemljišta, na što smo platili trista tisuća franaka. Dvorac, troškovi, nagrade svima koje smo poslali da ljudima u onom kraju prikriju tu stvar pojeli su ostatak. Imamo doduše sto tisuća franaka u dionicama, koje će za nekoliko mjeseci vrijediti dvjesta do trista tisuća franaka, ali će ostati još ipak četiri stotine tisuća franaka da se plati... Za tri dana Lucien se vraća iz Angoulêmea, kamo je otišao jer ne smije pasti u sumnju da je našao svoj imutak valjajući se po vašim strunjačama.

– Oh, ne – reče ona i divno podigne oči.

– Pitam vas, da li je to pravi čas da se barun uplaši – reče on mirno. – A prekjučer je gotovo umro vašom krivicom. Onesvijestio se kao žena kad je pročitao vaše drugo pismo. Imate odličan stil, čestitam vam. Da je barun umro, što bi bilo od nas? Kad Lucien iziđe iz crkve Svetog Tome Akvinskog kao zet vojvode de Grandlieua, ako vas je volja da se bacite u Seinu... e, onda, moja ljubavi, ja ću vam pružiti ruku da zajedno naglavce skočimo u nju. To je također jedan način da se svemu učini kraj. No promislite malo! Ne bi li bilo bolje živjeti i od časa do časa u sebi govoriti: »Kako sjajna sudbina, kako sretna porodica... «jer će biti i djece... djece!... Jeste li ikada mislili na užitak da gladite rukama kosu njegove djece?

Estera zatvori oči i lako se naježi.

– A onda, kad čovjek vidi zgradu takve sreće, u sebi veli: »To je moje djelo!«

Nastane mala stanka, a za to su se vrijeme ova dva bića gledala.

– Eto, to sam pokušao učiniti od jednoga očajnika koji se htio baciti u vodu – nastavi Carlos. – Jesam li sebičnjak? Tako se ljubi! Tako se netko žrtvuje samo za kraljeve. A ja sam Luciena okrunio za kralja! Pa makar bi me zakovali ostali dio moga života u moje stare lance, čini mi se da bih u njima mogao biti miran kad bih u sebi rekao: »On je na plesu, on je na dvoru!« Moja bi duša i moje misli slavile slavlje, dok bi moje prnje bile predane nadzornicima tamnice! Vi ste bijedna ženka, ljubite kao ženka! Ali bi ljubav za milosnicu morala biti, kao i za sve pokvarene stvorove, sredstvo da postanu majkom, usprkos prirodi koja vas kažnjava neplodnošću. Ako bi itko ikad pronašao pod kožom opata Carlosa Herrere osuđenika, što sam nekad i bio, znate li što bih učinio da ne osramotim Luciena?

Estera je nekako tjeskobno čekala odgovor.

– Eto – nastavi on poslije male stanke – umro bih kao što Crnci umiru; progutao bih svoj jezik. A vi sa svojim prenemaganjem pokazujete moj trag. Šta sam od vas tražio?... da na šest mjeseci, na šest tjedana navučete na se Torpillinu kožu i da se njome služite, kako biste izmamili jedan milijun... Lucien vas neće nikad zaboraviti! Muškarci ne zaboravljaju bića na koja ih podsjeća sreća koju svako jutro uživaju, kad se bude uvijek kao bogataša. Lucien više vrijedi nego vi... On je najprije Coraliju ljubio, ona je umrla, dobro! No on nije imao čime bi je sahranio, ali nije učinio kao što ste vi malo prije, nije pao u nesvijest, mada je pjesnik, nego je napisao šest bećarskih pjesama, i dobio je za njih tri stotine franaka, kojima je mogao platiti Coralijin sprovod. Imam te pjesme i znam ih napamet. No sad vi pjevajte svoje pjesme: budite veseli, budite ludi! Budite neodoljivi i... nezasitni! Jeste li me razumjeli? Nemojte me siliti da vam još više govorim... Poljubite tatu... Zbogom!...

Kad je Evropa pola sata kasnije ušla k svojoj gospodarici, našla ju je kako kleči pred raspelom u onakvom položaju kao što je najpobožniji slikar prikazao Mojsiju pred grmom na Horebu, da izrazi duboku i potpunu molitvu pred Jehovom. Kad je Estera izmolila svoje posljednje molitve, odrekla se svoga lijepog života, svoje časti koju je sebi stvorila, svoje slave, svojih vrlina i svoje ljubavi.

Ustala je.

– Oh! Gospođo, više nikad nećete biti takvi! – povikne Prudence Servien, jer ju je zadivila uzvišena ljepota njezine gospodarice.

Naglo okrene veliko pomično ogledalo, da bi se ta jadna djevojka mogla vidjeti. Oči su joj imale u sebi još malo duše, koja je odletjela na nebo. Lice se Židovkino sjalo. Njezine su trepavice, koje su bile vlažne od suza, premda ih je osušila vatra njezine molitve, bile slične lišću poslije ljetne kiše, sunce čiste ljubavi ih je posljednji put obasjalo. Usne su joj još zadržale kao izraz posljednjih molitava anđelima, od kojih je posudila paomu mučeništva povjeravajući im svoj neokaljani život. Ukratko, bila je onako uzvišena kako je morala blistati Marija Stuart kad se opraštala sa svojom krunom, sa zemljom i s ljubavlju.

– Voljela bih da me je Lucien takvu vidio – reče ona i ote joj se pridušeni uzdah. – Sada – nastavi ona dršćućim glasom – sad ćemo se pretvarati...

Kad je Evropa čula tu riječ, ostala je sva zabezeknuta, kao kad bi bila čula anđela kako huli.

– No, što treba da se čudiš ako se pokazujem drukčijom nego što jesam? Ja sam sada samo nečasno i nečisto stvorenje, bludnica, lopuža, i očekujem milorda. Pripravi mi dakle toplu kupelj i spremi mi haljine. Sad je podne, a barun će sigurno doći poslije burze, pisat ću mu da ga čekam, a nadam se da će mu Azija spremiti odličnu večeru. Želim da toga čovjeka posve zaludim... Naprijed, idi, idi, moja kćerko... Smijat ćemo se, to jest radit ćemo.

Sjedne k stolu i napiše ovaj list:

»Moj prijatelju, kad kuharica što ste mi je poslali ne bi nikada bila u mojoj službi, bila bih mogla pomisliti da me namjeravate obavijestiti koliko ste se puta prekjuče onesvijestili kad ste primili moja tri pisma. (Šta ćete, taj sam dan bila vrlo uzrujana, prošla sam još jednom u svojim mislima uspomene na svoj tužni život!) No ja poznam Azijinu iskrenost: Stoga se više ne kajem što sam vas rastužila, jer je to poslužilo da mi pokažete koliko sam vam draga. Mi smo takve, mi jadni prezreni stvorovi: prava nas ljubav više dira nego da smo predmetom mahnitih izdataka.

Uvijek sam se bojala da bih bila samo vješalica o koju biste objesili svoje taštine. Smetalo mi je da ne budem ništa drugo za vas. Da, usprkos vašim lijepim uvjeravanjima smatrala sam da me držite kupljenom ženom.

No sad ćete u meni naći dobru djevojku, dakako uz uvjet da me uvijek pomalo slušate.

Ako ovo pismo kod vas može nadomjestiti liječničke recepte, dokazat ćete mi to tako ako dođete poslije burze k meni. Naći ćete pripravnu i nakićenu vašim darovima onu koja se za cijeli svoj život naziva sredstvom za vaš užitak,

Estera«.

Na burzi je barun Nucingen bio tako veseo, tako zadovoljan, tako prividno naravan, i dopustio je sebi toliko šala da se du Tillet i Keller, koji su bili tamo, nisu. mogli suspregnuti a da ga ne upitaju za razlog njegovoj veselosti.

– Lubi ona mene... Skoro putemo zlafit posfetnu gozbu – reče on du Tilletu.

– Koliko vas to stoji? – upita naglo François Keller, kojega je gospođa Colleville stajala, kako se govorkalo, dvadeset i pet tisuća franaka godišnje.

– Nigat me taj šen, koja je jetan angel, nije trašio nijetan bara.

– Tako se to nikad ne radi – odgovori mu du Tillet. – Da nikad ništa ne trebaju tražiti, zato im se privjese tetke ili majke.

Od burze do ulice Taitbout barun je sedam puta rekao svome sluzi:

– Fi ne mičete z mjesto, utariti kojna s pič.

Brzo se uspeo i prvi put našao svoju ljubavnicu lijepu kao što su one djevojke kojima je jedini posao briga oko njihove toalete i njihove ljepote. Upravo je taj cvijet izišao iz kupelji, i bio je svjež i mirisao je, te bi bio mogao probuditi požude Robertu d'Arbrisselu.

Estera se divno obukla, ali napola. Haljetak od crnoga ripsa, ukrašen vrpcama od ružičaste svile, otvoreno joj je padao preko suknje od sivog satena. To je bio kostim u kojemu je kasnije igrala lijepa Amigo u »Puritancima«. Marama od engleskih čipaka lako joj je padala na ramena. Rukave su odjeće stezale vrpce. One su dijelile te napuhnute rukave na dva dijela. Takve su rukave pristojne žene nosile mjesto širokih rukava, koji su postali nakazni. Estera je na svojim prekrasnim kosama imala iglom pribodenu kapicu od malinskih čipaka, koja se uvijek činila kao da će pasti, a ipak nije pala. Zbog nje se činilo kao da je neuređena i kao da je loše počešljana, premda su se vidjele bijele staze njezine male glave među brazdama kose.

– Zar nije to strahota vidjeti tako lijepu gospođu u tako olinjaloj dvorani kao što je ova? – reče Evropa barunu kad mu je otvarala vrata salona.

– Topro, toćiti fi u ulica Sainte-Chorches – reče barun zaustavivši se kao pas pred jarebicom. – Freme je tifan, mi se putemo žetati u Samps-Elusés i kospoja Saint-Estèfe s Išenie pute prefesti saf faš toalet, faš ruplje i naš fečera u ulica Sainte-Chorches.

– Ja ću učiniti sve što želite – reče Estera – ako mi budete htjeli učiniti to zadovoljstvo da zovete moju kuharicu »Azijom« a Eugeniju »Evropom«. Tako sam zvala sve žene koje su mi služile od prvih dviju što sam ih ikad imala. Ne volim promjene.

– Asija... Evropa... – ponovi barun i počne se smijati. – Kako fi zmešna; fi imate fantazija... Ja mokla mnoki večeri pojesti prije neko pih jetan guharica prosvala Asija.

– Naše je zvanje da budemo smiješne – reče Estera. – Vidite, zar siromašnoj djevojci ne može biti da joj kuha Azija i da je odijeva Evropa, kad vi živite od čitave

kugle zemaljske? To je bajka, zar ne? Ima žena koje bi pojele cijelu zemlju, a meni treba samo pola... zar ne?

– Kakfa šen taj gospoja Saint-Esdèfe! – reče u sebi barun diveći se promjeni u Esterinu vladanju.

– Evropo, kćeri moja, treba mi šešir – reče Estera. – Moram imati šešir od crnoga satena s ružičastom podstavom, ukrašen čipkama.

– Gospođa ga Thomas nije poslala... Na noge, barune, brzo, put pod noge! Počnite svoju službu kao trhonoša, to jest kao sretan čovjek! Sreća je teška! Imate svoju kočiju i idite k gospođi Thomas – reče Evropa barunu. – Zatražite po svom sluzi šešir gospođe Van Bogseck... A prije svega – šapne mu u uho – donesite joj najljepšu kitu cvijeća što ga ima u Parizu. Sad je zima, pa nastojte da dobijete tropsko cvijeće.

Barun siđe i reče svom sluzi:

– Kod gospoja Dhomas.

Kočijaš odvede svoga gospodara u neku glasovitu slastičarnu.

– To jetan motistica, klupane požji, a ne jetan zlastičarka! – reče barun i odjuri u Palais-Royal gospođi Prevot, kod koje dade načiniti kitu cvijeća za deset luja, dok je njegov kočijaš otišao glasovitoj modistici.

Kad se površni promatrač šeće Parizom, pita se koji to luđaci kupuju bajoslovno cvijeće štono resi dućan glasovite cvjetarne ili rano voće kod trgovca sladokusnim predmetima evropskoga glasa Cheveta, jedinog koji s restoranom »Rocher de Cancale« pruža pravu i predivnu »Smotru dvaju svjetova«...

Svaki dan rađaju se u Parizu na stotine strasti poput Nucingenove, i one se očituju u rijetkostima kakve se ni kraljice ne usuđuju sebi dopustiti, a ljudi ih poklanjaju, i to na koljenima, onakvim djevojkama koje, kako Azija kaže, vole blistati. Bez te male pojedinosti poštena građanka ne bi razumjela kako se neki imutak rastapa u rukama onakvih stvorova kojima se društvena zadaća, po Fourierovu sustavu, sastoji možda u tomu da poprave sve nesreće škrtosti i lakomosti. Takva rasipnost bez sumnje onako djeluje na društveni organizam kao što djeluje rez nožića na punokrvno tijelo. U roku od dva mjeseca Nucingen je po malim trgovinama porazbacao više od dvjesta tisuća franaka.

Kad se stari ljubavnik vratio, padala je noć, pa je cvijeće bilo nepotrebno. Vrijeme je za šetnju zimi na Elizejskim poljanama od dva do četiri sata. Ipak je kočija poslužila Esteri da se otputi iz ulice Taitbout u ulicu Saint-Georges, gdje se nastanila u svojoj maloj »palači«. Moramo reći da nikada Estera nije bila središtem takva obožavanja ni takve rasipnosti. Bila je iznenađena, ali je kao i sve one kraljevske nezahvalnice pazila da ne bi pokazala nikakva začuđenja.

Kad uđete u crkvu Sv. Petra u Rimu, da uzmognete procijeniti veličinu i visinu ove kraljice svih prvostolnih crkava, pokazuju vam mali prst nekoga kipa, koji je ne znam koliko dugačak, a čini vam se kao mali prst naravne veličine. Sad se toliko prigovara opisivanju, premda je ono tako potrebno za povijest običaja, te ovdje moramo oponašati rimskoga Cicerona. Kad su dakle ušli u blagovaonicu, barun se nije mogao suzdržati da Esteri ne da u ruke sukno prozorskih zastora, koji su kraljevski bogato visili na prozorima; podstava je bila od bijeloga moiréa i ukrašena čipkama koje bi bile dostojne grudi kakve portugalske kneginje. Ovo je sukno bilo kupljeno u Kantonu, na njemu je kineska strpljivost tako savršeno znala naslikati azijske ptice kakvo se savršenstvo nalazi samo na srednjovjekovnim pergamentima

ili na misalu Karla V ponosne carske knjižnice u Beču.

– Ovo goštalo tfa dizuć vranak po rifu, jetnoga lorta koja njega tonijela is Intija.

– Vrlo dobro!... Divno!... Kakav će biti užitak ovdje piti šampanjac! – reče Estera. – Ovdje pjena neće zaprljati prozorska stakla.

– Oh, gospođo! – reče Evropa – pogledajte samo sag!...

– Putuć ta zu izvezli ofaj depih sa moj brijadelj fojfota Dorlonia, kojemu pio preskup, ja njega usela za fas, koja ste jetan kraljica – reče Nucingen.

Čudnim je slučajem ovaj sag, koji je potjecao od našeg najgenijalnijeg crtača, pristajao hirovima kineske draperije. Zidove su naslikali Schinner i Leon de Lora, a prikazivali su pohotne prizore, koje je isticala izrezbarena ebanovina. Ove rezbarije plaćene u zlatu kod Dusommerarda stvarale su kao neke slike na kojima su jednostavne zlatne crte umjereno na se privlačile svjetlo.

Sad možete zaključiti kakvo je bilo sve ostalo.

– Dobro ste uradili što ste me ovamo doveli – reče Estera. – Bit će mi zaista potrebno osam dana da se priučim na svoju kuću i da ne izgledam kao skorojević...

– Moj guća! – veselo je ponavljao barun. – Fi je onta prihfaćate?

– Pa da, stotinu puta da, budalasta životinjo – reče ona smijući se.

– Pila pi tosta zamo šifotinja bes onaj »putalast«...

– Budalasta je od dragosti – nastavi ona pogledavši ga. Jadni ris uzme Esterinu ruku i stavi je na svoje srce: bio je dovoljno životinja da osjeća, a suviše budalast da bi izustio ma i jednu riječ.

– Fititi kako guca... sa jetan nješan rečca – reče on. I on odvede svoju božicu u spavaonicu.

– Oh, gospođo – reče Eugenija – ja ne mogu ovdje ostati! Čovjek suviše dobiva volju da legne u krevet.

– Ta želim – reče Estera – usrećiti čarobnjaka koji stvara ovakva čudesa. No, moj debeli slone, poslije večere zajedno ćemo ići u kazalište. Upravo gorim od želje za kazalištem.

Bilo je točno pet godina otkako Estera nije išla ni u jedno kazalište. Sav je Pariz tada išao u kazalište Porte-Saint-Martin da vidi »Richarda Darlingtona«. To je onakav komad kojemu umjetnost glumaca dočarava strašnu zbilju. Kao sve prostodušne prirode, Estera je isto tako voljela osjetiti jezu od straha kao i da se preda suzama od ganuća.

– Ići ćemo da vidimo Frédéricka Lemaîtrea – reče ona – obožavam toga glumca.

– To jetan tiflji trama – reče Nucingen, koji je u hipu osjetio da će se morati javno pokazati.

Barun je poslao svoga slugu po karte za prva mjesta lože u prosceniju. Opet jedna pariška originalnost! Kad uspjeh, taj stvor na glinenim nogama, napuni dvoranu, preostaje uvijek jedna loža u prosceniju da se iznajmi deset časaka prije nego se digne zastor. Ravnatelji je zadržavaju za sebe ako se ne nađe kakva ljubav poput Nucingenove da je uzme. Ova je loža kao i Chevetovo rano voće, porez koji se ubire od hirova pariškoga Olimpa.

Nije potrebno govoriti o stolnom priboru. Nucingen je nagomilao tri vrste stolnoga pribora: mali pribor, srednji i veliki pribor. Poslastični pribor velikoga pribora, tanjuri i zdjele, bio je sav od izrezbarenoga pozlaćenog srebra. Da se ne bi činilo kao da želi prenatrpati stol zlatnim i srebrnim skupocjenostima, bankar je

svemu ovom priboru dodao dražesno krhki saski porculan, koji je stajao više nego srebrni pribor. Što se tiče stolnoga rublja, tu se u savršenstvu natjecalo sasko, englesko, flandrijsko i francusko rublje sa svojim cvijećem.

Kod večere je došao red na baruna da se divi, kad je kušao Azijina jela.

– Ja rasumijem – reče on – sašto fi nju sofete Asija: to je jetna asijska guhinja.

– Ah, počinjem vjerovati da me ljubi – reče Estera Evropi – rekao je nešto što je nalik na dosjetku.

– Ima njih fiše – primijeti on.

– Pa, on je više Turcaret nego što se govori – usklikne vesela kurtizana na ovaj odgovor koji je bio dostojan onih prostodušnih izjava što su bankaru izmakle.

Jela su bila tako zapaprena da je barun morao pokvariti želudac, kako bi rano otišao kući. I to je ujedno bio sav užitak što ga je imao od svoga prvog susreta s Esterom. U kazalištu je morao piti bezbroj čaša zašećerene vode i ostavljati Esteru samu za vrijeme međučinova.

Zbog neke prilike, koja se može suviše lako predvidjeti a da bi se mogla nazvati slučajem, taj su se dan našle u kazalištu Tulila, Mariette i gospođa du Val-Noble. »Richard Darlington« je imao tako ludi, a uostalom i zasluženi uspjeh, kakav se vidi samo u Parizu. Svi su muškarci, kad su gledali tu dramu, došli na pomisao da bi mogli svoju zakonitu ženu baciti kroz prozor, a sve su žene nekako voljele da ih nepravedno ugnjetavaju.

Žene su u sebi govorile: »To je prejako! Nas samo guraju... , ali nam se to često događa... «

Zato stvorenje takve ljepote kao što je bila Estera i odjeveno poput nje nije moglo nekažnjeno blistati u loži u prosceniju kazališta Porte-Saint-Martin. Stoga je već u drugom činu u loži dviju plesačica nastala prava buna, koju je izazvala potvrda o identičnosti lijepe neznanke s Torpillom.

– Ah tako! Odakle je iskrsnula? – upita Mariette gospođu du Val-Noble – smatrala sam da se utopila...

– Je li to ona? Čini mi se sto puta mlađom i ljepšom nego što je bila prije šest godina.

– Možda se čuvala u ledu kao gospođa d'Espard i gospođa Zayonchek – reče grof de Brambourg, koji je doveo ove tri žene na predstavu, i to u jednu ložu u prizemlju. – Nije li to onaj »štakor« što ste mi ga htjeli poslati da ovlada mojim ujakom? – reče on obrativši se Tulliji.

– Tako je – odgovori pjevačica. – Du Bruele, idite u orkestar da vidite da li je zaista ona.

– Kako samo diže nos! – usklikne gospođa du Val-Noble poslužívši se divnim izrazom iz rječnika bludnica.

– Oh! – usklikne grof de Brambourg – ima na to pravo, kad je s mojim prijateljem barunom de Nucingenom. – Idemo onamo...

– Nije li to tobožnja Djevica Orleanska koja je osvojila Nucingena i s kojom nam dosađuje već tri mjeseca?... – upita Mariette.

– Dobro veče, dragi moj barune – reče Philippe Bridau kad je ulazio u Nucingenovu ložu. – Onda, oženili ste se s gospođicom Esterom?... Gospođice, ja sam onaj jadni oficir kojega ste u Issoudunu morali izvlačiti iz škripca... Philippe Bridau.

– Ne poznam vas – reče Estera i upravi svoj dalekozor u dvoranu.

– Kospojica se – primijeti barun – ne sofe fiše nabrosto Esder, ona ze sofe kospoja te Šampy (Champy). To jetna mala bosjet koja ja njoj gupila...

– Ako vi i činite sve stvari dobro – reče grof – one dvije gospođe tvrde da gospođa de Champy malo suviše diže nos... Ako se ne želite sjetiti mene, udostojte se – reče on Esteri – prepoznati Mariettu, Tulliju i gospođu du Val Noble – doda ovaj skorojević, kojemu je vojvoda de Maufrigneuse isposlovao prestolonasljednikovu naklonost.

– Ako su te gospođe dobre prema meni, sklona sam da se prema njima pokažem vrlo ugodnom – hladno odgovori gospođa de Champy.

– Dobro! – reče Philippe – one su odlične, nazivaju vas Djevicom Orleanskom.

– Topro, ako ofi gospoji šele fama pratiti truštfo – reče barun – ja fas butem ostafila zamu, jer zam ja zufiše jela. Faš gočija bute tošao po fas i po faši luti... Frašja Asija!

– Prvi put i već biste me ostavili samu! – reče Estera. – Slušajte. Valja znati umrijeti na svom brodu! Ja trebam svoga čovjeka kod izlaza. Ako bi me tko uvrijedio, onda bih morala uzalud vikati!

Samoljublje je staroga milijunaša moralo popustiti pred njegovim dužnostima ljubavnika. Barun je trpio, ali je ipak ostao.

Estera je imala svojih razloga da zadrži »svoga čovjeka«. Ako bi primila svoje stare znanice, ne bi je bile mogle tako ozbiljno ispitkivati u društvu kao kad bi bila sama. Philippe Bridau se žurno vrati u ložu plesačica i obavijesti ih o stanju stvari.

– Ah, ona će dakle baštiniti moju kuću u ulici Saint-Georges! – reče pukovniku ogorčeno gospođa du Val-Noble, koja je, kako se veli u jeziku ovih žena, spala na niske grane.

– Vjerojatno – reče on. – Du Tillet mi je rekao da je barun u nju utrošio tri puta onoliko koliko vaš jadni Falleix.

– Idemo je ipak posjetiti – reče Tullia.

– Vjere mi, nećemo! – odvrati Mariette – previše je lijepa, posjetit ću je u njezinoj kući.

– Smatram se dovoljno lijepom da se na to odvažim – reče Tullia.

Smioni prvi stvor dođe dakle za vrijeme međučina i obnovi poznanstvo s Esterom, a ona je vodila razgovor o općenitim stvarima.

– A odakle se vraćaš, moje drago dijete? – upita plesačica, jer se više nije mogla suzdržati od radoznalosti.

– Oh! Pet sam godina živjela u nekom dvorcu u Alpama, s nekim bogatim Englezom, koji je bio ljubomoran kao tigar. Ja sam ga zvala patuljak, jer nije bio tako velik kao feretski sudac. I opet sam došla u ruke nekom bankaru – od zla na gore. I budući da sam se opet vratila u Pariz, spopala me tolika želja za zabavom te ću prirediti prave poklade. Moja će kuća .biti svakom otvorena. Ah, moram se oporaviti od petogodišnje samoće, i sad počinjem vraćati izgubljeno. Pet godina kod Engleza, to je previše; prema oglasima, i šest je tjedana dovoljno.

– Da li ti je barun poklonio ove čipke?

– Nije, to je ostatak od Engleza... Ala sam bila nesretna, moja draga! Bio je žut kao limun, pa sam mislila da će umrijeti u roku od deset mjeseci. Ali vraga! Bio je jak kao od gore odvaljen. Ne valja nikad vjerovati onima koji kažu da su bolesni na jetri. Ja sam suviše vjerovala... u poslovice... Taj me bogataš surovo prevario, umro je bez oporuke, a njegova mi je porodica pokazala vrata, kao da sam okužena. Zato sam rekla ovom debeljku: »Plati za dvojicu!« Imate potpuno pravo da me zovete Djevicom

Orkanskom, ja sam upropastila Englesku! A umrijet ću možda spaljena...

– Od ljubavi? – upita Tullia.

– Živa! – odgovori Estera, koja se kod ove riječi zamislila.

Barun se smijao ovim slanim glupostima, ali ih nije uvijek odmah razumio pa je tako njegov smijeh bio sličan onim zaostalim raketama koje praskaju nakon vatrometa.

Svi mi živimo u nekoj sferi, a stanovnici su svih sfera obdareni jednakom mjerom radoznalosti.

Sutradan je u Operi događaj o Esterinu povratku bio zakulisna novost. Ujutro od dva do četiri sata cijeli je Pariz Elizejskih poljana prepoznao Torpillu i konačno znao tko je predmet ljubavi baruna de Nucingena.

– Znate li – govorio je Blondet de Marsayju u foajeu Opere – da je Torpille nestala dan iza one večeri kad smo je ovdje prepoznali kao ljubavnicu maloga Rubempréa?

U Parizu kao i u pokrajini sve se dozna. Policija ulice de Jérusalem nije tako dobro organizirana kao policija visokog društva, u kojemu svaki svakoga uhodi a da to ni sam ne zna. Zato je Carlos dobro pogodio kako je bio opasan Lucienov položaj dok je bio u ulici Taitbout i nakon toga.

Nema groznijega položaja nego što je bio položaj u kome se nalazila gospođa du Val-Noble, i riječ »pasti na niske grane« divno ga izražava. Bezbrižnost i rasipnost priječi ovakvim ženama da misle na budućnost. U ovom izuzetnom svijetu, koji je komičniji i duhovitiji nego što se misli, žene koje nemaju one pozitivne, nego gotovo nepromjenljive i lako primjetne ljepote, jednom riječi žene koje se mogu samo iz hira ljubiti, jedino one misle na svoju starost i stječu sebi imovinu: što su ljepše, to su neopreznije.

»Bojiš se dakle da ćeš postati ružna, kad sebi stvaraš rente?«... To je Florinina riječ Marietti, kojom se može objasniti uzrok ovoj rasipnosti.

Ako kakav špekulant počini samoubojstvo, ako kakav rasipnik ostane prazne kese, takve žene padaju sa strahovitom brzinom iz bezočnog blagostanja u krajnju bijedu. Tada se bacaju u naručje kakvoj trgovkinji odjećom, prodaju u bescjenje divne dragulje, zadužuju se, naročito zato da zadrže onu prividnu raskoš koja bi im dopustila da opet nađu ono što su izgubile: blagajnu iz koje bi mogle crpsti. Ovaj uspon i nizbrdica u njihovu životu dovoljno objašnjavaju zašto je tako skupa veza koja se u zbilji gotovo uvijek udešava, kao što je Azija »srepila« (opet jedna riječ iz njihova rječnika) Nucingena s Esterom.

Zato oni koji dobro poznaju svoj Pariz potpuno znaju što je na stvari kad na Elizejskim poljanama, na ovom pokretnom i bučnom bazaru, nađu u najmljenim kolima neku ženu, pošto su je prije godinu dana, prije šest mjeseci vidjeli u kočiji koja je sjala od raskoši i u najljepšem ukrasu.

»Kad netko padne u zatvor Sainte-Pélagie, mora znati opet skočiti u Bulonjsku šumu, «rekla je Florine kad se s Blondetom rugala malome podgrofu de Portenduèreu.

Neke se spretne žene nikad ne izvrgavaju ovoj opreci. One se zakopaju u one ogavne, namještene kuće gdje okajavaju svoju rasipnost oskudicom kao što je podnose putnici kad zalutaju u kakvu pustinju, ali im ipak nikad ne dolazi na pamet ni najmanja želja za štednjom. One se odvažuju na krabuljne plesove, poduzimaju putovanje u pokrajinu, pokazuju se za lijepih dana dobro odjevene na bulevarima.

One uostalom između sebe nailaze na onakvu odanost kakvu prognane klase iskazuju jedna drugoj. Pomoć koju treba dati tako malo stoji sretnu ženu koja u sebi govori: »Sutra će meni biti tako«.

Najdjelotvornija je ipak zaštita koju pružaju trgovkinje odjećom. Kad ovakva lihvarka postane vjerovnicom, ona prevrće i prekapa sva staračka srca u prilog svojoj hipoteci u cipelama i šeširima.

Kako gospođa du Val-Noble nije bila kadra predvidjeti propast jednoga od najbogatijih i najvještijih mjenjačkih agenata, iznenada se našla u potpunoj propasti. Trošila je Falleixov novac na svoje hirove i oslanjala se na njega u korisnim stvarima i s obzirom na svoju budućnost.

»Kako bi«, govorila je ona Marietti, »netko mogao očekivati to od čovjeka koji se činio da je takav dobričina?«

U svim je gotovo društvenim slojevima dobričina čovjek koji je široke ruke, koji posuđuje po nekoliko škuda ovome, onome a da ih ne traži natrag, koji se izvan običnoga, priznatog i svakidašnjeg morala uvijek upravlja po pravilima stanovite nježnosti. Mnogi su prividno kreposni i pošteni ljudi, kao na primjer Nucingen, upropastili svoje dobročinitelje, a mnogi ljudi koji su izišli iz kaznenog policijskog suda pokazuju vještačko poštenje prema ženi. Potpuna krepost, Molièreov san, Alceste, izvanredno je rijetka, ali na nju nailazimo svagdje, pa čak i u Parizu. Dobričina je produkt blagosti u značaju, koja ništa ne dokazuje. Muškarac je umiljat kao i mačka, kao što je papuča tako načinjena da pristaje na nogu. Prema smislu što ga riječ »dobričina« ima kod uzdržavanih žena, Falleix je trebao obavijestiti svoju ljubavnicu o stečaju i ostaviti joj dovoljno sredstava za život.

Onaj uljudni lupež d'Estourny bio je dobričina: on je varao u igri, ali je za svoju ljubavnicu uštedio trideset tisuća franaka. Zato su kod pokladnih večeri žene odgovarale onima koji su ga optuživali: »To je svejedno!... Govorili vi što hoćete, Georges je bio dobričina, imao je lijepo vladanje, zaslužio je bolju sudbinu«.

Bludnice se rugaju zakonima, one obožavaju stanovitu nježnost i tankoćutnost, one se kao Estera znaju prodati za tajni ideal ljepote, koji je njihova vjera.

Pošto je gospođa du Val-Noble teškom mukom spasila nekoliko dragulja od brodoloma, oborio ju je na zemlju strašni teret ove optužbe: »Ona je upropastila Falleixa!« Bilo joj je gotovo trideset godina i premda je bila u punom cvatu svoje ljepote, ipak se to prije mogla smatrati starom ženom što svaka žena u takvim krizama ima protiv sebe sve svoje suparnice. Mariette, Florine i Tullia pozivale su doduše svoju prijateljicu na večeru i pružale joj neku pomoć, ali kako nisu poznavale brojku njenih dugova, nisu se usuđivale mjeriti dubinu te provalije. Razdoblje od šest godina stvorilo je u valovima pariškoga mora prevelik razmak između Torpille i gospođe du Val-Noble da bi se ta žena koja je »ni na šta spala« obratila ženi koja živi u obilju. Ali Val-Noble je poznavala Esteru kao suviše plemenitu da ne bi katkada pomislila na to da ju je, prema njezinoj vlastitoj riječi, naslijedila, i da ne bi na nju naišla prilikom kakva susreta, koji bi se mogao činiti slučajnim, premda ga je željela. Da se taj slučaj dogodi, gospođa je du Val-Noble, odjevena kao pristojna žena, išla svaki dan na šetnju na Elizejske poljane ispod ruke s Théodoreom Guillardom, koji ju je na kraju oženio i vrlo se lijepo u toj nevolji vladao prema svojoj nekadašnjoj ljubavnici: davao joj je lože i dao ju je pozivati na sve zabave. Umišljala je sebi da će se po lijepom vremenu Estera šetati i da će se iznenada njih dvije naći licem u lice.

Estera je imala Paccarda za kočijaša, jer su njezinu kuću u roku od pet dana prema Carlosovim nalozima Azija, Evropa i Paccard tako uredili da su od palače u ulici Saint-Georges stvorili neosvojivu tvrđavu.

Isto je tako Peyrade, budući da ga je nagonila duboka mržnja i želja za osvetom, a osobito zato što je nakanio udati svoju dragu Lidiju, imao za cilj svojih šetnji Elizejske poljane, čim mu je Contenson bio rekao da se Nucingenova ljubavnica može tamo vidjeti. Peyrade se tako savršeno odjenuo kao Englez i tako je dobro govorio francuski s onim piskavim suglasnicima koje Englezi unose u naš jezik; nadalje je tako pravilno znao engleski i tako dobro poznavao prilike te zemlje kamo ga je tri puta pariška policija bila poslala 1779. i 1786. da je odigrao svoju ulogu kao Englez kod ambasadora i u Londonu a da nije pobudio nikakve sumnje. Peyrade je imao mnogo od glasovitoga mistifikatora Mussona, znao se tako vješto prerušiti da ga jedan dan ni Contenson nije prepoznao.

U pratnji Contensona, koji je bio preodjeven u mulata, promatrao je Peyrade Esteru i njezinu služinčad onakvim pogledom koji se čini nemarnim a ipak sve vidi. On se dakle posve prirodno onoga dana našao u sporednom drvoredu kojim se za suha i lijepa vremena posjednici kočija šeću, kad se Estera tamo srela s gospođom du Val-Noble. Peyrade je sa svojim mulatom u livreji neusiljeno hodao, kao pravi nabob koji misli samo na se, tragom tih dviju žena, tako da je letimice uhvatio nekoliko riječi njihova razgovora.

– No, drago moje dijete – govorila je Estera gospođi du Val-Noble – dođite me posjetiti. Nucingen je obvezan prema samom sebi da ne pusti ljubavnicu svoga mjenjačkoga činovnika bez ijedne pare...

– To više što ga je on, kako se govori, upropastio – reče Théodore Guillard – i tako bismo vrlo lijepo od njega mogli istisnuti novaca...

– On će sutra kod mene večerati, dođi, moja draga – reče Estera.

Zatim joj je šapnula u uho:– Ja radim od njega što me je volja, on nema ni ovoliko...

Stavila je svoj nokat u rukavici pod najljepši zub i napravila je onu poznatu kretnju koje krepko značenje glasi »baš ništa!«

– Dakle ga držiš...

– Moja draga, tek mi je platio dugove...

– Ala je tvrdica! – usklikne Suzanne du Val-Noble.

– Oh, imala sam ih dosta da bi uplašili i ministra financija. Sad hoću trideset tisuća franaka rente prije nego izbije ponoć. Oh, dražestan je, ne mogu se na nj potužiti... Lako je s njim. Za osam dana imat ćemo posvetu kuće i gozbu, moraš onda doći... Ujutro će mi morati predati ugovor za kuću u ulici Saint-Georges, čovjek ne može pristojno stanovati u takvoj kući a da nema za sebe trideset tisuća franaka rente, da ih nađe u slučaju nesreće. Upoznala sam bijedu pa je ne želim više. Ima takvih spoznaja od kojih je čovjeku odmah dosta.

– Nekad si govorila: »Sreća sam ja!« Kako li si se promijenila! – usklikne Suzanne.

– To je od švicarskoga zraka, čovjek tamo postane štedljiv... Deder pođi tamo, moja draga, uzmi kakvog Švicarca i možda ćeš od njega sebi načiniti muža, jer oni još ne znaju kakve smo mi žene... U svakom slučaju, vratit ćeš se s ljubavlju za rente u obveznicama državnih dugova, i to je poštena i nježna ljubav ... Zbogom!

Estera uđe u svoju lijepu kočiju, koju su vozila dva najdivnija konja zelenka što su se mogla tada naći u Parizu.

– Žena koja ulazi u kočiju – reče tada Peyrade Contensonu na engleskom – lijepa je, ali mi se više sviđa ona koja se šeće, slijedit ćeš je i doznat ćeš tko je.

– Evo što je ovaj Englez rekao na engleskom jeziku – reče Théodore Guillard i ponovi Peyradeovu rečenicu gospođi du Val-Noble.

Prije nego se Peyrade odvažio govoriti engleski, izbacio je na tom jeziku jednu riječ koja je na licu Théodorea Guillarda izazvala kretnju po kojoj se uvjerio da taj novinar zna engleski.

Gospođa du Val-Noble je sada išla vrlo sporo kući i gledala je na stranu da vidi ne prati li je taj mulat. Ona je stanovala u jednoj pristojnoj najamnoj kući u ulici Louis le Grand.

Ta je kuća pripadala nekoj gospođi Gérard, koju je u danima svoga sjaja gospođa du Val-Noble bila dobrotom zadužila, a ona joj je iskazala svoju zahvalnost tako što ju je pristojno smjestila u svojoj kući. Ta je dobra žena, poštena, vrlo kreposna i štoviše pobožna građanka, primila ovu milosnicu kao ženu višega sloja. Ona ju je još uvijek gledala u njezinoj raskoši, smatrala ju je svrgnutom kraljicom. Povjeravala joj je svoje kćeri i – to je prirodnije nego što se misli – bludnica je bila isto tako savjesna kad ih je vodila na kakvu predstavu kao što bi bila majka. Obje su je gospođice Gérard voljele. Ova je valjana i dostojna domaćica bila slična onim drevnim svećenicima koji u ovakvim ženama, što su stavljene izvan zakona, vide stvorenje koje treba spasiti i ljubiti.

Gospođa du Val-Noble poštovala je ovu čestitost, često joj je zavidjela kad je uveče razgovarala i žalila se na svoju nesreću.

»Vi ste još lijepi, možete doživjeti lijep svršetak«, govorila je gospođa Gérard.

Gospođa du Val-Noble bila je samo relativno propala. Tako raskošna i tako otmjena toaleta ove žene bila je još dobro opskrbljena, toliko da joj je dopuštala da se zgodimice pokaže u svemu svomu sjaju, kao na primjer na dan predstave »Richarda Darlingtona« u kazalištu Porte-Saint-Martin. Gospođa Gérard je još dosta pripravno plaćala kočije koje je trebala ova propala žena kad je išla u grad na večeru, ili u kazalište, ili se vraćala kući.

– No, moja draga gospođo Gérard – reče ona ovoj poštenoj domaćici – moja će se, mislim, sudbina promijeniti...

– To bolje, gospođo, ali budite pametni i mislite na budućnost... Ne zadužujte se. Vrlo mi je teško otpravljati one koji vas traže...

– Oh, nemojte se uznemirivati zbog tih pasa, koji su svi goleme svote zaslužili sa mnom. Uzmite ove dvije karte za kazalište des Variétés za vaše kćeri, loža je dobra u drugom katu. Ako bi netko večeras pitao za me i ako se ne bih vratila, ipak ga pustite da ode gore k meni. Tamo će biti moja nekadašnja sobarica Adele, poslat ću vam je.

Gospođa du Val-Noble nije imala ni tetke ni majke pa je bila primorana da se obrati svojoj sobarici (koja je također bila spala ni na šta) da igra ulogu kakve Saint-Estève pred tim neznancem, jer bi se, ako bi ga osvojila, opet uzdigla na svoj prijašnji položaj. Ona je otišla s Théodoreom Guillardom na večeru, jer je on za taj dan imao partiju, to jest večeru, na koju ga je pozvao Nathan, koji je plaćao izgubljenu okladu. To je bila onakva pijanka o kojoj se kod poziva kaže: Bit će tamo ženâ.

Peyrade se nije bez ozbiljnih razloga odlučio da se lično umiješa u tu spletku. Njegova se i Corentinova radoznalost bila međutim tako živo pobudila da bi se i bez razloga rado bio upleo u tu dramu.

Ovoga je trenutka politika Charlesa X postigla posljednju fazu svoga razvoja. Kralj je povjerio vodstvo poslova ministrima koje je sam izabrao i spremao je osvojenje Alžira, kako bi iskoristio ovu slavu da dobije slobodne ruke za ono što su nazvali njegovim državnim udarom. U unutrašnjosti nitko nije više spremao urote, pa je Charles X mislio da nema protivnika. U politici, kao i na moru, vlada katkada varava tišina.

Corentin je stoga bio posvema besposlen. U takvu položaju besposlen pop i jariće krsti. Kao svjedok Esterina hapšenja, Contenson je svojim odličnim uhodarskim smislom vrlo dobro prosudio ovaj događaj; kao što smo vidjeli, taj se lupež nije ni potrudio da prikrije svoje mišljenje barunu de Nucingenu.

»U čiju se korist ucjenjuje bankarova ljubav? «bilo je prvo pitanje koje su sebi postavila ta dva prijatelja. Kad je Contenson u Aziji prepoznao osobu toga komada, ponadao se da će preko nje doći i do samoga pisca. Ona mu je, međutim, na neko vrijeme izmakla ispod ruke sakrivši se kao jegulja u pariški mulj, pa kad ju je opet vidio kao Esterinu kuharicu, učinila mu se neobjašnjivom suradnja ove mulatkinje. Prvi isu se dakle put ova dva umjetnika u uhođenju namjerila na zagonetan tekst, mada su naslućivali neku mračnu pripovijest.

Poslije tri uzastopna i smiona napadaja na kuću u ulici Taitbout, Contenson je još uvijek nailazio na tvrdokornu šutnju. Dokle god je Estera tamo stanovala, činilo se da je vratarom vladao užasan strah... Možda je Azija bila obećala otrovane kuglice čitavoj porodici ako izda tajnu.

Sutradan, kako je Estera napustila svoj stan, Contenson je našao ovoga vratara malo pristupačnijim. On je mnogo žalio ovu malu gospođu, koja ga je, kako je govorio, hranila ostacima sa svog stola. Contenson se bio prerušio u trgovačkoga agenta pa se cjenkao za stan i slušao je vratarove žalbe rugajući mu se i dovodeći u sumnju sve što je govorio riječima »Je li moguće?«...

»Da, gospodine, ova je mala gospođa ovdje stanovala pet godina a da nikad nije izlazila, jer je njezin ljubavnik bio ljubomoran, premda je ona bila bez prigovora, i poduzimao je najveće mjere opreza kad je dolazio, ulazio ili izlazio. Bio je to, uostalom, vrlo lijep mladić.«

Lucien se još nalazio u Marsacu kod svoje sestre, gospođe Séchard. Ali čim se vratio, Contenson je poslao vratara na kej Malaquais da pita gospodina de Rubempréa da li bi htio prodati pokućstvo u stanu što ga je napustila gospođa Van Bogseck. Vratar je tada prepoznao u Lucienu tajanstvenog ljubavnika te mlade udovice, a više Contenson i nije želio znati. Lako možemo sebi predočiti kako su se Lucien i Carlos duboko začudili, mada su to u sebi skrivali. Činilo im se da je vratar poludio i nastojali su ga u to uvjeriti.

Za dvadeset četiri sata Carlos je organizirao protupoliciju, koja je Contensona zatekla na samom djelu uhođenja. Contenson se bio prerušio u nosača namirnica s tržnice i već je dva puta donio namirnice što ih je Azija ujutro kupila, dva je puta bio ušao u kuću u ulici Saint-Georges. I Corentin se micao, ali ga je zaustavila stvarnost ličnosti Carlosa Herrere, jer je brzo doznao da je ovaj opat kao tajni izaslanik Ferdinanda VII došao u Pariz potkraj godine 1823. Ipak je Corentin morao proučavati razloge koji su poticali ovoga Španjolca da pomaže Luciena de Rubempréa. Corentin je uskoro doznao da je Lucien imao pet godina Esteru za ljubavnicu. Tako se zamjena Engleskinje za Esteru obavila u interesu ovoga gizdelina.

Lucien prema tomu nije imao sredstava za život, skanjivali su se dati mu gospođicu de Grandlieu za ženu, a upravo je za jedan milijun kupio zemlju Rubempréovih.

Corentin je vješto upleo u igru glavnog upravnika kraljevske policije, kojemu je policijski prefekt saopćio da od ljudi koji su se u toj stvari potužili protiv Peyradea nije bio nitko drugi nego sam grof de Sérizy i Lucien de Rubempré.

– Tu smo! – uskliknuli su Peyrade i Corentin.

Dva su prijatelja začas stvorila osnovu.

– Ta je djevojka zalazila u društvo, imala je prijatelja. Nije moguće da se koja od njezinih prijateljica ne nalazi u nevolji. Jedan od nas mora igrati ulogu nekoga bogatog stranca koji će je uzdržavati. Mi ćemo ih sprijateljiti. One su uvijek jedna drugoj potrebne za mračne igre svojih ljubavnika, i tad ćemo biti u srcu tvrđave.

Bilo je posve prirodno što je Peyrade pomislio na to da preuzme ulogu Engleza. Rasipnički život što ga je morao provoditi dok ne otkrije urotu kojoj je sam pao žrtvom veselo mu se smiješio, dok se Corentin, jer se postarao od svojih poslova i budući da je bio boležljiv, malo za to brinuo. Kao mulat, Contenson je smjesta umakao Carlosovoj protupoliciji. Tri dana prije Peyradeova susreta s gospođo du Val-Noble na Elizejskim poljanama, taj je posljednji agent gospode Sartinea i Lenoira s potpuno urednom putnicom odsjeo u ulici de la Paix, u hotelu Mirabeau. On je dolazio preko le Hâvra iz kolonija i to u nekoj maloj tako zablaćenoj kočiji kao da je dolazila iz le Hâvra, mada je samo prešla put iz Saint-Denisa u Pariz.

Carlos Herrera je međutim na španjolskom poslanstvu dao potvrditi svoju putnicu i sve je na keju Malaquais spremio za putovanje u Madrid. Evo zašto. U roku od nekoliko dana Estera je trebala postati vlasnicom male palače u ulici Saint-Georges, trebala je također dobiti državne papire na trideset tisuća rente. Evropa i Azija bile su dovoljno lukave, te su je navele na to da je rentu prodala i njezin utržak potajno predala Lucienu. Lucien, koji se tobože obogatio darežljivošću svoje sestre, konačno će na taj način isplatiti ostatak cijene za dobro Rubempréovih. Nitko tomu nije mogao ništa prigovoriti. Samo je Estera mogla odati tajnu, ali bi ona prije umrla nego što bi samo i okom trepnula.

Clotilde je upravo svezala oko svoga labuđeg vrata mali ružičasti rubac, i tako je igra bila dobivena u palači de Grandlieu. Dionice omnibusa već su izbacivale tri glavnice za jednu. Carlos je na nekoliko dana nestao i tako izigrao svaku zlobu. Ljudska je opreznost sve predvidjela, nijedna pogreška nije bila moguća. Lažni je Španjolac trebao otputovati sutradan nakon Peyradeova susreta s gospođom du Val-Noble na Elizejskim poljanama. Iste noći u dva sata ujutro dođe Azija na kej Malaquais u fijakeru i nađe ložača ovoga stroja, Carlosa Herreru, kako puši u svojoj sobi. On je prolazio u sebi kratki sadržaj svega onoga što smo mi u nekoliko riječi iznijeli, kao što pisac pomno pregledava stranicu svoje knjige ne bi li našao kakvu pogrešku koju bi mogao popraviti. Takav čovjek nije htio dvaput počiniti pogrešku da nešto zaboravi, kao što ju je počinio s obzirom na vratara iz ulice Taitbout.

– Paccard je – šapne Azija u uho svomu gospodaru – jučer u dva i po sata na Elizejskim poljanama prepoznao Contensona. On je bio prerušen u mulata i služio je kao sluga nekom Englezu, koji se već tri dana šeće Elizejskim poljanama da promatra Esteru. Paccard je ovoga kujina sina prepoznao po očima, kao što sam ga i ja prepoznala kad je bio nosač namirnica s tržnice. Paccard je malu vozio kući ne

ispuštajući našega lupeža s vida. On stanuje u hotelu Mirabeau. No on je s Englezom izmijenio takve znakove sporazumijevanja da je nemoguće, reče Paccard, da je taj Englez pravi Englez.

– Imamo lijepoga vraga za vratom – reče Carlos. – Ja putujem tek prekosutra. Taj je Contenson sigurno onaj koji nam je čak ovamo poslao vratara iz ulice Taitbout. Valja doznati da li je lažni Englez naš neprijatelj.

O podne je mulat gospodina Samuela Johnsona vrlo ozbiljno posluživao svoga gospodara, koji je iz računa uvijek predobro ručao. Peyrade je htio da ga smatraju Englezom iz reda pijanica. Uvijek je samo napit izlazio. Nosio je dokoljenice od crnog sukna, koje su mu sezale sve do koljena i tako su bile ispunjene da bi odebljale njegove tanke noge. Hlače su mu bile podstavljene jako debelim platnom, a prsluk mu je bio zakopčan, do grla, plava je kravata omatala vrat sve do obraza. Mala riđa vlasulja skrivala mu je pola čela. Načinio se višim otprilike za tri palca, da ga ne bi mogao prepoznati ni najstariji stalni gost kavane David. Po njegovu ga je kockastom crnom kaputu, koji je bio prostran i čist kao kaput kakvoga Engleza, prolaznik mogao držati za engleskoga milijunaša.

Contenson je pokazivao hladnu drskost, kao sluga koji ima povjerenje jednoga naboba. Bio je nijem, naduven, prezirao je svakoga, nerado je govorio i dopuštao je sebi strane kretnje i divlje povike.

Peyrade je upravo ispijao drugu bocu kad je hotelski konobar bez okolišanja uveo u sobu nekoga čovjeka u kojemu su i Peyrade i Contenson prepoznali žandara u građanskom odijelu.

– Gospodine Peyrade – reče žandar obraćajući se nabobu i šapćući mu u uho – imam nalog da vas odvedem na prefekturu.

Peyrade ustane bez ikakve primjedbe i potraži svoj šešir.

– Pred vratima ćete naći fijaker – reče mu žandar na stubama. – Prefekt vas je htio uhapsiti, ali se zadovoljio time da vam pošalje policijskog činovnika, koga ćete naći u kočiji, da zatraži od vas neka objašnjenja o vašem vladanju.

– Moram li ostati vani? – upita žandar policijskog činovnika kad je Peyrade ušao u kočiju.

– Ne – odgovori policijski činovnik. – Recite posve tiho kočijašu da vozi u prefekturu.

Peyrade i Carlos su se zajedno nalazili u istom fijakeru. Carlos je držao pripravljen bodež. Fijaker je vozio povjerljiv kočijaš, koji je bio kadar Carlosa pustiti da iziđe a da to ne opazi ili da se začudi ako bi došavši na neko stajalište u svojoj kočiji našao lešinu. Nikad se ne vodi istraga o uhodi. Sud takva umorstva gotovo uvijek pušta nekažnjena, jer je tako težak uvid u te stvari.

Peyrade baci svoj špijunski pogled na činovnika kojega mu je poslao policijski prefekt. Na Carlosu je vidio jasne značajke: golu, odostraga navoranu lubanju, naprašenu kosu, zatim na nježnim, krvavim očima, kojima je bila potrebna njega, vrlo lake, zlatne i vrlo birokratske naočari s dvostrukim zelenim staklima. Te su oči odavale tragove nečistih bolesti. Košulja je bila od perkala s ukrućenim nabranim prsima, prsluk od crnoga olinjalog satena, čarape od crne proste svile, cipele su bile vezane vrpcama, dugi crni kaput, rukavice za četrdeset sua crne i nošene već deset dana – i zlatni lanac od ure: baš tako je izgledao podređeni činovnik, koga su nazivali naprosto policijskim oficirom.

– Dragi moj gospodine Peyrade, žalim što je čovjek kao vi predmetom paske i što je vi nastojite opravdati. Vaše prerušavanje nije po ukusu gospodina prefekta. Ako na taj način želite izbjeći našoj paski, ljuto se varate. Vi ste bez dvojbe u Beaumontu-sur-Oise krenuli iz Engleske?

– U Beaumontu-sur-Oise?... – odgovori Peyrade.

– Ili u Saint-Denisu? – nastavi lažni činovnik.

Peyrade se zbuni. Ovo je novo pitanje zahtijevalo odgovor. A svaki je odgovor bio opasan. Potvrda bi postala podrugivanjem, a poricanje bi, ako taj čovjek zna istinu, upropastilo Peyradea.

– Lukav je ovaj – mislio je on.

Pokušao je pogledati oficira smiješeći se, i nasmiješi mu se mjesto svakog odgovora. Smiješak je bio prihvaćen bez prigovora.

– U koju ste se svrhu prerušili, uzeli stan u hotelu Mirabeau i Contensona načinili mulatom? – upita policijski činovnik.

– Gospodin će prefekt moći raditi sa mnom što ga je volja, ali ja sam dužan polagati račun o svojim djelima samo svojim pretpostavljenima – reče Peyrade dostojanstveno.

– Ako mi hoćete dati da naslutim da radite za račun kraljevske političke policije – reče hladno lažni agent – odmah ćemo promijeniti pravac i ići ćemo u ulicu de Grenelle mjesto u ulicu de Jérusalem. Imam posve točne naloge s obzirom na vas. Ali pazite dobro! Ne zamjera vam se baš tako jako, a mogli biste u jednom trenutku sebi igru pokvariti. Ja lično nemam ništa protiv vas... Zato naprijed!... Recite mi istinu.

– Istina je ovo – reče Peyrade bacivši lukavi pogled na crvene oči ovoga Kerbera.

Lice ovoga tobožnjeg činovnika ostade nijemo i nepomično. On je vršio svoju službu, svaka mu je istina bila ravnodušna, davao je dojam kao da krivi prefekta zbog kakva hira. Prefekti imaju hirova.

– Preko ušiju sam se zaljubio u neku ženu, u ljubavnicu onoga mjenjačkog agenta Falleixa koji je otišao na putovanje za svoj užitak a na zadovoljstvo svojih vjerovnika.

– U gospođu du Val-Noble – reče policijski činovnik.

– Da – prihvati Peyrade. – Da bih je uzmogao mjesec dana uzdržavati, što će me jedva stajati više od tisuću škuda, prerušio sam se u naboba i uzeo sam Contensona za slugu. To je, gospodine, toliko istinito te me možete ostaviti u fijakeru, ja ću vas čekati, časti mi moje, kao bivšega glavnog policijskog povjerenika, otiđite u hotel i pitajte Contensona. Ne samo da će vam Contenson potvrditi što sam vam imao čast reći, nego ćete vidjeti i sobaricu gospođe du Val-Noble, koja nam danas treba donijeti pristanak na moje prijedloge ili uvjete svoje gospodarice. Stari se majmun zna kreveljiti: ja sam ponudio hiljadu franaka na mjesec i kočiju, što iznosi petnaest stotina franaka; pet stotina franaka na darove, zatim toliko na društva, večere i kazalište. Vidite da se ne varam ni za jedan santim kad vam kažem hiljadu škuda. Čovjek mojih godina zaista može dati za svoj posljednji hir hiljadu franaka.

– Ah, tata Peyrade, vi još uvijek dovoljno volite žene da... Ali vi me varate, ja sam šezdeset godina star i vrlo sam lako bez njih... Ako je ipak tomu tako kako kažete, razumijem onda da ste se morali pretvoriti u stranca kako biste sebi dopustili taj hir.

– Shvaćate da Peyrade ili čiča Canquoëlle iz ulice des Moineaux...

– Svakako, ni jedan ni dragi ne bi pristajao gospođi du Val-Noble – prekine ga Carlos, razdragan što je doznao adresu čiče Canquoëllea. – Prije Revolucije imao sam

za ljubavnicu neku ženu koju je uzdržavao izvršilac smrtnih osuda, koga su tada zvali krvnikom. Jednoga dana ona se u kazalištu ubola iglom i, kako se tada govorilo, poviknula je: – Ah, krvniče! – Je li to uspomena? Upitao ju je njezin susjed... Eto, moj dragi Peyrade, ona je ostavila svoga čovjeka zbog ove riječi. Shvaćam da se ne želite izložiti takvoj pogrdi. Gospođa du Val-Noble je žena za pristojne ljude, vidio sam je neki dan u Operi, i bila je vrlo lijepa... Recite kočijašu neka zaokrene u ulicu de la Paix, moj dragi Peyrade, ja ću s vama otići u vaš stan i sam pregledati stvar. Usmeni će izvještaj bez sumnje biti dovoljan gospodinu prefektu.

Carlos izvadi iz svoga džepa dozu od crne ljepenke, koja je iznutra bila obložena pozlaćenim srebrom, otvori je i ponudi duhana Peyradeu divno dobrohotnom kretnjom. Peyrade u sebi reče:

– I to su ti njihovi agenti!... Bože dragi, kad bi se gospodin Lenoir ili gospodin de Sartine vratili na ovaj svijet, što bi rekli?

– To je bez sumnje jedan dio istine, ali to nije sve, moj dragi prijatelju – reče lažni policijski činovnik ušmrknuvši svoj prstohvat duhana kroz nos. – Vi ste se umiješali u ljubavne stvari baruna de Nucingena i želite ga zaplesti u kakav nerazrešivi čvor, promašili ste ga pištoljem, a sad na nj nišanite velikim topom. Gospođa du Val-Noble je prijateljica gospođe de Champy...

– Ah, dovraga! Nemojmo da se nasučemo – reče u sebi Peyrade. – Jači je nego što sam mislio. Igra se sa mnom: govori o tom da će me pustiti, a sve me više nagoni na to da brbljam.

– Dakle? – reče Carlos s činovničkim ugledom.

– Gospodine, istina je da sam krivo učinio što sam za račun gospodina de Nucingena tražio ženu u koju je on bio preko ušiju zaljubljen. To je uzrok zbog kojega sam pao u nemilost, jer sam, kako se čini, dirnuo bez svoga znanja u vrlo ozbiljne interese.

Podređeni je činovnik ostao ravnodušan.

– Ali poslije pedeset dvije godine službe – prihvati Peyrade – dovoljno poznam policiju, te se držim po strani od onoga ukora što mi ga je podijelio gospodin prefekt, koji je svakako imao pravo...

– Vi biste se onda odrekli svojega hira, kad bi vas gospodin prefekt to molio? To bi, mislim, bio najbolji dokaz koji biste mogli dati o svojoj iskrenosti u pogledu onoga što mi govorite.

– Kako me hvata, kako me hvata! – reče u sebi Peyrade. – Ah, Boga mi, današnji su agenti dorasli agentima gospodina Lenoira!

– Da ga se odreknem? – odgovori glasno Peyrade. – Čekat ću naloge gospodina prefekta... No ako želite gore sa mnom, pred hotelom smo.

– A odakle vam novac? – upita ga iznenada Carlos pronicavim pogledom.

– Gospodine, imam prijatelja... -– reče Peyrade.

– To možete reći sucu istražitelju! – prihvati Carlos.

Ovaj je odvažni prizor bio kod Carlosa posljedica razmišljanja kojega je jednostavnost mogla niknuti samo u glavi čovjeka njegova kova. On je vrlo rano poslao Luciena grofici de Sérizy. Lucien je zamolio grofova privatnog tajnika neka ode k prefektu i neka ga u grofovo ime zamoli obavijesti o agentu kojega je barun de Nucingen bio upotrijebio. Tajnik se vratio s bilješkom o Peyradeu, koju je prepisao iz sadržaja na spisima:

U policiji od 1778, dvije godine prije došao iz Avignona u Pariz. Bez imutka i bez morala, pozna mnoge državne tajne. Nastanjen u ulici Mirabeau pod imenom Canquoëlle. To je ime malog dobra u kojemu živi njegova porodica u oblasti Vaucluse, porodica međutim čestita. Nedavno ga je tražio neki njegov rođak po imenu Théodore de la Peyrade. (Vidi izvještaj agenta, spisi pod br. 37.)

– To mora da je Englez kojemu je Contenson služio kao mulat – uskliknuo je Carlos kad mu je Lucien donio obavijesti koje su mu osim bilješke usmeno dali.

U roku od tri sata ovaj je čovjek, koji je razvio djelatnost kao vrhovni general, preko Paccarda našao nedužnoga sukrivca koji je bio kadar odigrati ulogu žandara u građanskom odijelu a sam se prerušio u policijskog činovnika. Tri puta je oklijevao da ubije Peyradea u fijakeru, ali se zakleo da neće nikad sam počiniti umorstvo i odlučio je da će ga se zgodnom prilikom otarasiti tako što će ga označiti kao milijunaša nekolicini oslobođenih robijaša.

Peyrade i njegov mentor čuli su Contensonov glas kad je razgovarao sa sobaricom gospođe du Val-Noble. Peyrade tada dade znak Carlosu neka ostane u prvoj prostoriji, kao da mu je time htio reći: »Sami sudite o mojoj iskrenosti«.

– Gospođa pristaje na sve – govorila je Adele. – Gospođa je u ovom trenutku kod svoje prijateljice, gospođe de Champy, koja još za godinu dana ima potpuno namješten stan u ulici Taitbout, i ona će joj ga sigurno dati. Gospođa će moći gospodina Johnsona tamo bolje primiti, jer je pokućstvo još vrlo lijepo i gospodin će ga moći gospođi kupiti ako se sporazumi s gospođom de Champy.

– Dobro, moje dijete! Ako to ne znači guliti kožu, a ono bar znači čupkati perje – reče mulat zaprepaštenoj djevojci – ali ćemo dijeliti...

– Ej, to ti mi je mulat! – usklikne gospođa Adele. – Ako je vaš nabob zaista nabob, lako će moći darovati gospođi pokućstvo. Najamni ugovor ističe 1830. Vaš će ga nabob moći obnoviti ako se tamo bude dobro osjećao.

– Ja frlo sadofoljan! – odgovori Peyrade, koji je ušao i potapšao sobaricu po ramenu.

I on namigne Carlosu u znak sporazuma. Carlos je opet namignuo u znak privole, jer je shvatio da nabob zaista mora ostati u svojoj ulozi.

No prizor se iznenada promijeni nastupom nove ličnosti, kojoj ni Carlos ni policijski prefekt nisu ništa mogli. Nenadano se pojavi Corentin. On je bio našao otvorena vrata i htio je usput vidjeti kako njegov stari prijatelj igra ulogu naboba.

– Prefekt mi još uvijek dosađuje! – šapne Peyrade Corentinu u uho – otkrio me je kao naboba.

– Oborit ćemo prefekta – odgovori Corentin šapćući svome prijatelju.

Kad je hladno pozdravio, počeo je potom krišom promatrati činovnika.

– Ostanite ovdje dok se ne vratim, idem u prefekturu – reče Carlos. – Ako me više ne vidite, to znači da možete sebi dopustiti taj hir.

Pošto je ove riječi šapnuo Peyradeu u uho, da ne naškodi njegovoj ulozi u sobaričinim očima, Carlos iziđe, budući da mu baš nije bilo milo da ostane pod okom novoga pridošlice, jer je u njemu prepoznao onakva čovjeka plave kose i plavih očiju koji je strašan u svojoj hladnokrvnosti.

– To je policijski činovnik kojega mi je poslao prefekt – reče Peyrade Corentinu.

– To? – odgovori Corentin. – Dao si se lijepo nasamariti! Taj je čovjek vragu iz

utrobe ispao, ima tri igre karata u cipelama, to se vidi po držanju noge u cipeli, a osim toga policijski činovnik nema potrebe da se preodijeva.

Corentin skoči brzo niz stube da osvijetli svoju sumnju. Carlos je ulazio u kočiju.

– Hej, gospodine opate?... – povikne Corentin.

Carlos okrene glavu, opazi Corentina i uđe u fijaker. Ipak je Corentin imao vremena da rekne kroz prozor: – To sam samo htio znati. Kej Malaquais! – vikne Corentin kočijašu takvim glasom i takvim pogledom koji su izražavali paklensku porugu.

– Eh! – reče u sebi Jacques Collin – nasjeo sam, imaju me. Treba ih sad preteći brzinom i ponajprije doznati što hoće od nas.

Corentin je vidio opata Carlosa Herreru pet do šest puta, a pogled toga čovjeka nije se mogao zaboraviti. Corentin je ponajprije prepoznao široka pleća, zatim podbuhlo lice, a onda varku pomoću koje se umetkom u cipele povećao za tri palca.

– Ah, moj stari, lijepo se s tobom našalio! – reče Corentin kad je vidio da su samo Peyrade i Contenson u spavaonici.

– Tko? – povikne Peyrade, čiji je glas metalno drhtao – ja ću upotrijebiti posljednje dane svoga života da ga stavim na roštilj i da ga na njemu okrećem.

– To je opat Carlos Herrera, vjerojatno španjolski Corentin. Sada se sve objašnjava. Taj je Španjolac pokvarenjak prvoga reda. On je htio stvoriti imutak onom malom mladiću zarađujući novac pomoću kreveta neke lijepe djevojke... Moraš sam znati hoćeš li se boriti s diplomatom koji mi se čini đavolski pokvaren.

– Oh! – poviče Contenson – on je dobio tri stotine hiljada franaka onoga dana kad je Estera bila uhapšena. Sjedio je u fijakeru! Sjećam se onih očiju, onoga čela i onih tragova od kozica.

– Oh, kakav bi miraz bila dobila moja jadna Lidija! – usklikne Peyrade.

– Ti možeš ostati nabob – reče Corentin. – Da nam bude Estera pod okom, treba je povezati s Val-Noblom. Estera je bila prava ljubavnica Luciena de Rubempréa.

– Nucingena su već »olakšali« za više od pet stotina tisuća franaka – reče Contenson.

– Još im je potrebno toliko – odvrati Corentin – zemlja Rubempréovih stoji jedan milijun. Tatice – reče on tapšući Peyradea po ramenu – ti ćeš moći imati više od stotinu hiljada franaka za Lidijinu udaju.

– Ne reci mi to, Corentine. Ako tvoja osnova podbaci, ne znam ni sam čemu sam spodoban!...

– Možda ćeš ih imati već sutra! Opat je, moj dragi, vrlo lukav, moramo ga u petu poljubiti, to je đavo nad đavolima. Ali ja ga imam u šakama, on je pametan čovjek, predat će se. Nastoj biti glup kao nabob, i više se ne boj ničega.

Uveče toga dana kad su se pravi protivnici našli licem u lice na ravnom tlu Lucien je proveo veče u palači Grandlieu. Društvo je bilo mnogobrojno. Naočigled cijele dvorane vojvotkinja je neko vrijeme zadržala Luciena pokraj sebe i odlično se držala prema njemu.

– Vi ste bili na kratkom putovanju? – upita ga ona.

– Da, gospođo vojvotkinjo! Moja je sestra, želeći mi olakšati ženidbu, prinijela za me velike žrtve, i ja sam mogao kupiti dobro Rubempré te ga ponovo spojiti u cjelinu. Dakako, našao sam u jednom pariškom odvjetniku spretna čovjeka. On me zaštitio od pretjeranih tražbina koje bi bili postavili vlasnici zemljišta da su znali ime kupca.

– Ima li i dvorac? – upita Clotilde sa suviše očitim smiješkom.

– Ima nešto što je slično dvorcu, ali bit će najpametnije da se to upotrijebi kao građa kako bi se načinila moderna kuća.

Clotildine su se oči uz smiješak zadovoljstva žarko sjale od sreće.

– Vi ćete večeras s mojim ocem igrati rubber – reče mu sasvim tiho. – Za petnaest dana, nadam se da ćete biti pozvani na večeru.

– No, moj mladi gospodine – reče vojvoda de Grandlieu – vi ste, kako se govori, kupili dobro Rubempré, čestitam vam na tomu. To je odgovor onima koji su govorili da ste zaduženi. Mi možemo, kao Francuska ili Engleska, imati javnih dugova, ali vidite, ljudi bez imovine, trgovci, ne mogu sebi tako što dopustiti.

– Oh, gospodine vojvodo, još sam dužan za svoju zemlju pet stotina hiljada franaka.

– No onda se morate oženiti djevojkom koja će vam ih donijeti, ali ćete teško za sebe naći partiju s tolikom imovinom u našem predgrađu, u kojemu se djevojkama daje malo miraza.

– Ali njima dostaje već njihovo ime – odgovori Lucien.

– Samo nas je trojica igrača za wisk: Maufrigneuse, d'Espard i ja, biste li vi htjeli biti četvrti? – upita vojvoda Luciena pokazujući mu stol za igru.

Clotilde je došla k igraćem stolu da vidi kako igra njezin otac.

– Ona želi da ja to uzmem za sebe – reče vojvoda gladeći ruke svojoj kćeri i gledajući ispod oka Luciena, koji je ostao ozbiljan.

Lucien je kao partner gospodina d'Esparda izgubio dvadeset lujdora.

– Draga moja majčice – reče Clotilde vojvotkinji – pokazao je dovoljno duha da izgubi.

Pošto je Lucien izmijenio s gospođicom de Grandlieu nekoliko ljubavnih riječi, vratio se u jedanaest sati kući. Legao je u krevet i počeo misliti na potpunu pobjedu, koju će izvojevati za mjesec dana, jer nije više u to sumnjao da ga neće priznati kao Clotildina zaručnika i da se neće oženiti prije korizme 1830. godine.

Kad je Lucien sutradan poslije doručka pušio nekoliko cigareta u društvu s Carlosom, koji je postao vrlo zabrinut, najave im gospodina de Saint-Estèvea (kakva ironija!) koji bi želio govoriti bilo s opatom Carlosom Herrerom bilo s gospodinom Lucienom de Rubempréom.

– Je li dolje rečeno da sam otputovao? – poviče opat.

– Da, gospodine – odgovori sluga.

– Onda ti primi toga čovjeka – reče on Lucienu – ali da nisi rekao ni jednu jedinu riječ koja bi nas mogla upropastiti, ne daj da ti izbjegne kakva kretnja iznenađenja, to je neprijatelj.

– Ti ćeš me slušati – reče Lucien.

Carlos se sakrio u susjednu sobu i kroz pukotinu na vratima vidio je Corentina kako ulazi. Poznao ga je samo po glasu. Toliki je taj nepoznati velikan imao dar da se preobrazi. U ovom je trenutku Corentin bio nalik na kakva staroga načelnika odjela u ministarstvu financija.

– Nemam čast da me poznate, gospodine – reče Corentin – ali...

– Oprostite mi što vas prekidam, gospodine – reče Lucien – ali...

– Ali se radi o vašoj ženidbi s gospođicom Clotildom de Grandlieu, od koje neće biti ništa – reče tada živo Corentin.

Lucien sjedne i ne odgovori ništa.

– Vi ste u rukama jednoga čovjeka – nastavi zatim Corentin – koji ima moć, volju i priliku da dokaže vojvodi de Grandlieu da će posjed de Rubempré biti plaćen cijenom koju vam je jedan glupan platio za vašu ljubavnicu, gospođicu Esteru. Lako će se naći zapisnici presuda na osnovi kojih je gospođica Estera bila progonjena, a ima sredstava da i d'Estourny progovori. Poći će na svjetlo i neobično vješte majstorije koje su upotrijebljene protiv baruna de Nucingena... Ovaj čas još se sve može urediti. Dajte svotu od stotinu tisuća franaka i bit ćete na miru. Mene se sve skupa ništa ne tiče. Ja sam samo opunomoćenik ovih koji se odaju toj ucjeni, to je sve.

Corentin bi bio mogao govoriti jedan sat, Lucien je savršeno bezbrižno pušio svoju cigaretu.

– Gospodine – odgovori on – ne želim znati tko ste, jer ljudi koji na se preuzimaju ovakve zadaće, nemaju nikakva imena, bar ne za mene. Pustio sam vas da mirno govorite, ja sam kod svoje kuće. Čini mi se da niste baš bez svake pameti, poslušajte onda dobro moju dilemu.

Nastane stanka, za koje je Lucien gledao ledenim pogledom Corentina, koji je upro na njega svoje mačje oči.

– Ili se oslanjate na posve lažne činjenice, na koje ni u kojem slučaju ne treba da se obazirem – nastavi Lucien – ili imate pravo, a onda, ako vam dadem sto tisuća franaka, dajem vam mogućnost da od mene tražite toliko puta po stotinu tisuća franaka koliko puta vaš punomoćnik bude mogao naći kakva Saint-Estèvea kojega mi može poslati... Ali, da najednom završimo vaše cijenjeno pregovaranje, znajte dobro da se ja, Lucien de Rubempré, ne bojim nikoga. Ja nemam ništa zajedničko sa spletkama o kojima mi govorite. Ako kuća Grandlieu bude pravila poteškoća, ima drugih vrlo plemenitih djevojaka kojima se mogu oženiti. Napokon, za mene nije nikakva sramota ako ostanem neženja, naročito ako se, kako vi mislite, bavim uz toliku dobit trgovinom bijelim robljem.

– Ako gospodin opat Carlos Herrera...

– Gospodine – reče Lucien prekinuvši Corentina – opat Carlos Herrera nalazi se ovaj čas na putovanju u Španjolsku. On nema ništa s mojom ženidbom niti ga se tiču moji interesi. Taj me državnik izvolio dugo pomagati svojim savjetima, ali on treba da položi račun njegovu veličanstvu španjolskom kralju. Ako imate što govoriti s njim, savjetujem vam da se otputite u Madrid.

– Gospodine – reče odlučno Corentin – vi nećete nikad biti muž gospođice Clotilde de Grandlieu.

– To gore za nju – odgovori Lucien gurajući nestrpljivo Corentina prema vratima.

– Jeste li dobro promislili? – hladno upita Corentin.

– Gospodine, ja vam ne priznajem pravo ni da se miješate u moje stvari ni da mi pokvarite cigaretu – reče Lucien i baci ugaslu cigaretu.

– Zbogom, gospodine – reče Corentin. – Više se nećemo vidjeti... Ali će sigurno u vašem životu doći čas kad biste dali pola svoje imovine da vam je sada došla misao da me još na stubama natrag pozovete.

Kao odgovor na ovu prijetnju, Carlos je mahnuo rukom kao da će odrubiti glavu.

– Na posao sada! – poviče on gledajući Luciena, koji je problijedio kao krpa poslije ovoga strašnog sastanka.

Kad bi se među prilično ograničenim brojem čitalaca koji se bave moralnom i

filozofskom stranom neke knjige našao jedan jedini koji bi bio kadar da vjeruje da je barun de Nucingen bio zadovoljan, taj bi jedini dokazao kako je teško podvrgnuti srce neke bludnice kakvim god fiziološkim načelima. Estera je odlučila da prisili jadnoga milijunaša da skupo plati ono što je on zvao danom »ot zvoja triumf«. Zato ni »mali palača« prvih dana veljače 1830. godine još nije bio posvećen.

– Ali – rekla je Estera povjerljivo svojim prijateljicama, koje su to barunu ponovile – na poklade ću otvoriti svoju radnju, i želim usrećiti svoga čovjeka, da će mu biti kao ptici u kavezu.

Ova je riječ postala poslovičnom u svijetu bludnica.

Barun se dakle stao naveliko tužiti i jadikovati. Postao je smiješan kao oženjen čovjek. Počeo se žaliti pred svojim najprisnijim prijateljima, i njegovo se nezadovoljstvo razglasilo po cijelom gradu.

Estera je međutim i dalje svjesno igrala svoju ulogu kao gospođa Pompadour toga kneza špekulacije. Ona je već dva ili tri puta priredila malu večernju zabavu, i to samo zato da uvede Luciena u stan. Lousteau, Rastignac, du Tillet, Bixiou, Nathan, grof de Bambourg, taj cvijet rasipnika postali su stalni gosti njezine kuće. Kao glumice u komadu u kojem je igrala, Estera je na koncu prihvatila Tulliju, Florentinu, Fanny Beaupre, Florinu, dvije glumice i dvije plesačice, pa zatim gospođu du Val-Noble. Ništa nije ružnije nego kuća neke kurtizane bez začina suparništva, bez igre toaleta i bez različitih lica.

Za šest tjedana Estera je postala najduhovitija, najzabavnija, najljepša i najotmjenija među ženama-parijama koje sačinjavaju klasu uzdržavanih žena. Kako je sada bila na svojem pravom tlu, uživala je sve slasti taštine, koje zavode obične žene, ali kao žena koju neka potajna misao uzdiže iznad njezine kaste. Ona je čuvala u svome srcu sliku o samoj sebi zbog koje se u isti mah i stidjela i kojom se ponosila. Uvijek je bila svjesna časa svojega odricanja i tako je provodila dvostruki život, te je sama sebe sažaljevala. Njezini su sarkazmi odavali njezino unutarnje raspoloženje, u kojemu ju je podržavao duboki prezir što ga je u kurtizani sakriveni anđeo ljubavi suprotstavljao ovoj njezinoj besramnoj i ogavnoj ulozi koju je tijelo igralo pred njezinom dušom. Kako je bila u isti mah i gledalac i glumac, sudac i okrivljenik, ostvarila je onu divnu fikciju arapskih priča u kojima se gotovo uvijek uzvišeno biće skriva pod pokvarenom ljuskom, i kojega se tip pod imenom Nabukodonosor nalazi u Bibliji, u toj knjizi nad knjigama. Budući da je sebi odredila život do dana kad se kanila ogriješiti o vjernost, ta se žrtva mogla malo i narugati svome krvniku.

Uostalom, kad je Estera dobila obavijesti o tajnim sramotnim sredstvima kojima je barun stekao svoj ogromni imutak, nije je nimalo uznemirivala grižnja savjesti i uživala je u tomu da igra ulogu božice Ate, Osvete, kako je Carlos rekao. Zato je bila čas dražesna čas ogavna prema tom milijunašu koji je živio samo za nju. Kad je kod toga barunova patnja dostigla onaj stupanj da je poželio ostaviti Esteru, ona ga je opet privukla k sebi kakvim nježnim prizorom.

Herrera je svoje putovanje u Španjolsku na sve strane razglasio, a otputovao je samo do grada Toursa. Svoju je kočiju poslao dalje do Bordeauxa, i u njoj je ostavio jednoga slugu, koji je morao igrati ulogu gospodara i čekati ga u jednom hotelu u Bordeauxu. Zatim se vratio poštanskim kolima u odijelu nekoga trgovačkog putnika i potajno se nastanio kod Estere, odakle je preko Azije, Evrope i Paccarda brižno upravljao svim spletkama i nadzirao sve, a posebno Peyradea.

Otprilike dva tjedna prije onoga dana koji je izabrala za gozbu – a to je trebalo biti dan nakon prvoga plesa u Operi – kurtizana koja je zbog svojih dosjetaka počela dolaziti na glas kao strašna, nalazila se u Talijanskoj operi. Bila je odostraga u loži, koju je barun, kad joj je morao uzeti jednu ložu, bio dobio u prizemlju, kako bi u njoj sakrio svoju ljubavnicu, a i da se ne pokazuje javno s njome, nekoliko koraka od gospođe de Nucingen. Estera je sebi izabrala ložu tako da može promatrati ložu gospođe de Sérizy, jer ju je gotovo uvijek Lucien pratio. Jadna je kurtizana nalazila svoju sreću u tome što je utorkom, četvrtkom i subotom gledala Luciena uz gospođu de Sérizy.

Estera je taj dan oko devet i po sati vidjela Luciena kako ulazi u grofičinu ložu zabrinuta čela, blijed, gotovo izobličena lica. Ove je znakove unutarnje žalosti vidjela samo Estera. Žena koja ljubi nekoga muškarca pozna njegovo lice kao što mornar pozna otvoreno more.

– Bože moj, što mu je?... Što se dogodilo? Ne bi li morao govoriti s onim paklenim anđelom koji je njegov anđeo čuvar i koji živi sakriven u potkrovnici između Evropine i Azijine potkrovnice?

Kako su je salijetale tako okrutne misli, Estera je jedva čula muziku. Zato svatko lako može sebi zamisliti da ona uopće nije slušala baruna. On je držao jednu ruku svoga angela u svojim rakama i govorio joj svojim poljsko-židovskim govorom kojega čudni slogovi nisu samo neugodni onima koji ih čitaju nego i onima koji ih slušaju.

– Esder – reče on i pusti joj ruku te je odgurne lakom srditom kretnjom – fi mene ne zlužade!

– Vidite, barune, vi natucate u ljubavi kao što natucate u francuskom jeziku.

– Ter Teifel!

– Nisam ovdje u svom budoaru, u Talijanskoj sam operi. Kad ne biste bili kao koja blagajna štono ju je izradio Huret ili Fichet, a koja se nekom čarobnom silom prirode pretvorila u čovjeka, ne biste pravili toliko buke u loži žene koja voli muziku. Naravno da vas ne slušam! Vi tu šuštite po mojoj opravi kao hrušt u papiru i moram se smijati od samilosti. Govorite mi: »Fi ste lijepa, fi ste zlatka, ta pi fas čofek skrisla... «Stari naduvenče! A šta bi bilo da vam odgovorim: »Večeras mi se ne sviđate, a jučer još manje, vratimo se kući!« A po onom kako mi uzdišete – jer vas ne slušam, ali vas osjećam – razabirem da ste vrlo mnogo večerali, vaša probava počinje. Naučite se od mene – previše vas stojim da vam od vremena do vremena ne bih mogla dati dobar savjet za vaš novac! – naučite se, moj dragi: kad čovjek ima tešku probavu kao vi, ne smije tako hladno i u nezgodno vrijeme reći svojoj ljubavnici: Fi ste lijepa... Neki je stari vojnik, rekao je Blondet, od te nadutosti umro u krilu religije... Deset je sati, svršili ste večeru u devet sati kod du Tilleta sa svojim golubom, grofom de Brambourgom: sad morate probavljati milijune i gljive, dođite opet sutra u deset sati!

– Kako fi ogrutna! – usklikne barun, premda je priznao duboku ispravnost ovoga liječničkog prigovora.

– Okrutna!... – reče Estera gledajući neprestano Luciena. – Niste li pitali za savjet Bianchona, Despleina i staroga Handryja?... Otkad nazrijevate zoru svoje sreće, znate li kako me se doimate?

– Kako?

– Kao neki starkelja zamotan u flanel, koji svakoga sata ide sa svoga naslonjača k

prozoru da vidi da li toplomjer pokazuje onu toplinu koju mu je liječnik odredio.

– Zlušajte, fi ste jetan nesafalnica! – poviče barun sav očajan što je čuo takvu glazbu kakvu zaljubljeni starci često čuju u Talijanskoj operi.

– Nezahvalnica! – reče Estera. – A što ste mi dosad dali?... Mnogo nezadovoljstva. Dede, tata, recite, mogu li se ponositi s vama? Vi se naprotiv ponosite sa mnom, ja vrlo lijepo nosim vaše vrpce i vašu livreju. Platili ste moje dugove!... Dobro. Ali vi ste sebi nakrali dovoljno milijuna... (aha! nemojte se mrgoditi, priznali ste to meni samoj...) da na to ne gledate. To je eto najljepši naslov vaše slave... Bludnica i tat, ništa se ljepše ne slaže. Vi ste sagradili divnu krletku za papigu koja vam se sviđa... Idite, pa pitajte brazilsku aru treba li da bude zahvalna onomu koji ju je stavio u zlatnu krletku... – Nemojte me tako gledati, izgledate kao bonza... Pokazujete svoju crvenu i bijelu aru cijelom Parizu. Velite: postoji li tkogod u Parizu koji ima ovakvu papigu?... Kako samo brblja! ... Kako dobro izgovara riječi... Du Tillet ulazi i veli joj: »Dobar dan, mala lopužo... «Ta vi ste sretni kao Holanđanin koji ima neobičan tulipan, kao nekadašnji nabob kojemu je Engleska u Aziji dala mirovinu i kojemu je neki trgovački putnik prodao prvu švicarsku burmuticu, koja je igrala tri predigre. Hoćete moje srce? No, slušajte, dat ću vam način kako da ga zadobijete.

– Rečiti, rečiti!... ja butem sfe učinila za fas. Ja se rato tarn farat ot fas!

– Budite mladi, budite lijepi kao Lucien de Rubempré, koji sjedi tu kod vaše gospođe, i postići ćete gratis što nećete nikad moći kupiti svim svojim milijunima!...

– Ja fas oztafljam, jer fi fečeras saista oturna – reče taj ris, čije se lice produžilo.

– Dobro, laku noć – odgovori Estera. – Preporučite Chorehesu da vam načini vrlo visoko uzglavlje na vašem krevetu, a noge sasvim nisko, izgledate večeras kao da vas je udarila kap... Dragi, ne možete reći da se ne zauzimam za vaše zdravlje.

Barun je stajao i držao dugme vrata.

– Ovamo, Nucingene!... – reče Estera zovući ga natrag oholom kretnjom.

Barun se sagne prema njoj s psećom pokornošću.

– Hoćete li da budem prema vama dobra i da vam dam večeras kod sebe koju čašu zašećerene vode, i da vas mazim, debela grdobo?...

– Fi mi rastirete zrce.

– Ja da vam razdirem srce! – odvrati ona rugajući se barunovu izgovoru. – Nude, dovedite mi Luciena, da ga pozovem na našu svečanu gozbu i da budem sigurna da neće izostati. Ako uspijete u tom dogovoru, reći ću tako lijepo da te ljubim, moj debeli Frédériquue, te ćeš i sam u to povjerovati.

– Fi ste čaropnica! – reče barun i poljubi Esterinu rukavicu. – Ja bih bila pripravna zlužati ufrede jetan ura, ako bih ibak na koncu tošla jetan milofanje...

– Naprijed! Ako me ne poslušate, ja ću... – reče ona i zaprijeti barunu prstom kao djetetu.

Barun kimne glavom kao ptica koja je ulovljena u zamku i zaklinje lovca.

– Bože moj! Što li je samo Lucienu? – reče u sebi kad je bila sama, ne suzdržavajući suze koje su samo kapale – nikad nije bio tako žalostan!

Evo što se iste večeri dogodilo Lucienu.

U devet sati, kao svako veče, Lucien se izvezao u svojoj zatvorenoj kočiji da se otputi u palaču Grandlieu. Budući da je svoga jahaćeg konja i svoga konja za kabriolet namijenio za dopodnevne šetnje, kao što rade svi mladići, uzeo je za svoje zimske večeri zatvorenu kočiju, i izabrao je sebi kod prvoga uzajmljivača kola

najljepšu kočiju s divnim konjima. Sve mu se smiješilo već mjesec dana: tri puta je večerao u palači Grandlieu, vojvoda je bio divan prema njemu. Njegove su mu dionice u omnibusnom .poduzeću koje su bile prodane za trista tisuća franaka, dopustile da plati još jednu trećinu cijene za svoj posjed. Clotilde de Grandlieu se divno odijevala i imala je valjda deset lončića rumenila na licu kad je on ulazio u dvoranu, i ponosno je pokazivala svoju ljubav prema njemu. Nekoliko je osoba vrlo visokog položaja govorilo o Lucienovoj ženidbi s gospođicom de Grandlieu kao o vjerojatnoj stvari. Vojvoda de Chaulieu, bivši ambasador u Španjolskoj i neko vrijeme ministar vanjskih poslova, bio je obećao vojvotkinji de Grandlieu da će zamoliti od kralja naslov markiza za Luciena.

Pošto je večerao kod gospođe de Sérizy, Lucien se dakle i te večeri iz ulice de la Chaussée-d'Antin

odvezao u predgrađe Saint-Germain, da obavi svoj svakidašnji posjet.

Kad je došao, njegov je kočijaš tražio da se otvore vrata. Ona se otvore i on se zaustavi kod stuba pred zgradom. Kad je Lucien izlazio iz kočije, vidio je u dvorištu četiri kočije. Kad je lakaj koji je otvarao i zatvarao vrata trijema sa stupovima opazio gospodina de Rubempréa, došao je na stube pred zgradom i postavio se pred vrata kao vojnik koji opet zauzima svoje mjesto na straži.

– Njegovo gospodstvo nije kod kuće! – reče on.

– Gospođa vojvotkinja prima – primijeti Lucien lakaju.

– Gospođa vojvotkinja je izišla – odgovori ozbiljno lakaj.

– Gospođica Clotilde...

– Ne vjerujem da bi gospođica Clotilde primila gospodina u odsutnosti gospođe vojvotkinje.

– Ali tu ima posjetnika – odvrati Lucien kao gromom ošinut.

– Ne znam – odgovori lakaj nastojeći da bude u isti mah i glup i pun poštovanja.

Nema ništa strašnije nego pravila pristojnosti za one koji ih priznaju kao najstrašniji zakon društva. Lucien je lako pogodio smisao ovoga prizora, koji je bio okrutan za njega: vojvoda i vojvotkinja nisu ga htjeli primiti. Osjetio je kako mu se sledio mozak u kralješcima hrptenjače i na čelu su mu se pojavile krupne kaplje hladnoga znoja. Ovaj se razgovor odigrao pred njegovim sobarom, koji je držao kvaku vrata na kočiji i oklijevao da ih zatvori. Lucien mu je dao znak za odlazak. No kad je ulazio u kočiju, začuje buku koja nastaje kad ljudi silaze niz stepenice, i lakaj je vikao zaredom: »Ljudi gospodina vojvode de Chaulieua! – Ljudi gospođe podgrofice de Grandlieu!«

Lucien je samo jednu riječ rekao svome sluzi: »Brzo u Talijansku operu!...« Usprkos svojoj brzini, taj nesretni gizdelin nije mogao izbjeći vojvodi de Chaulieu i njegovu sinu vojvodi de Rhétoréu, s kojima je morao izmijeniti pozdrav, jer mu nisu rekli nijednu riječ. Velika katastrofa na dvoru, pad strašnoga miljenika obavlja se često na pragu jedne sobe jednom riječju vratara sa sadrenim licem.

– Kako da odmah obavijestim o ovoj nesreći svoga savjetnika? – rekao je u sebi Lucien kad se vozio u Talijansku operu. – Što se događa?

Gubio se u nagađanjima.

Evo što se bilo dogodilo. Istoga je jutra u jedanaest sati vojvoda de Grandlieu, kad je ušao u malu dvoranu gdje se doručkovalo kad je porodica bila sama, rekao Clotildi pošto ju je poljubio: – Moje dijete, sve do nove naredbe nemoj misliti više na

gospodina de Rubempréa.

Zatim je vojvotkinju uzeo i odveo ju je k prozoru da joj tiho kaže nekoliko riječi zbog kojih je jadna Clotilde mijenjala boju. Gospođica de Grandlieu je promatrala svoju majku kad je slušala vojvodu i opazila na njezinu licu živo iznenađenje.

– Jeane – rekao je vojvoda svome sluzi – evo, odnesite ovaj list gospodinu vojvodi de Chaulieu, molite ga neka vam odgovori sa da ili sa ne... Pozivam ga da danas dođe k nama na večeru – reče on svojoj ženi.

Doručak je bio vrlo neveseo. Vojvotkinja je bila zamišljena, vojvoda kao da se ljutio sam na sebe, a Clotilde je teškom mukom suzdržavala suze.

– Moje dijete, vaš otac ima pravo, slušajte ga – rekla je raznježenim glasom majka kćerci. – Ja vam ne mogu reći kao on: »Ne mislite na Luciena!« Ne, ja razumijem tvoju bol (Clotilde poljubi ruku svojoj majci). Ali ću ti reći, anđele moj: Čekaj, ne poduzimaj nikakvih koraka, trpi šutke, jer ga ljubiš, i uzdaj se u brigu svojih roditelja! Velike su gospođe, moje dijete, zato velike što u svim okolnostima znaju dostojanstveno vršiti svoju dužnost.

– O čemu se radi?... – upitala je Clotilde blijeda kao stijena.

– O suviše ozbiljnim stvarima a da bih ti o njima mogla govoriti, srce moje – odgovorila je vojvotkinja. – Ako su naime lažne, tvoje bi se misli od njih uzaludno uprljale, a ako su istinite, ne smiješ ih znati.

U šest sati je vojvoda de Chaulieu potražio u njegovoj radnoj sobi vojvodu de Grandlieua, koji ga je očekivao.

– Reci mi, Henri... (oba su se vojvode tikala i zvala po imenu. Tu su nijansu izmislili da označe stupnjeve prijateljstva, da se otmu francuskoj neposrednosti i da ponize samoljublje)... Reci mi, Henri, u velikoj sam neprilici, te se mogu posavjetovati samo sa starim prijateljem, koji se dobro razumije u sve, a to si ti. Moja kćerka Clotilde, kako znaš, ljubi onoga maloga Rubempréa. Gotovo su me prisilili da joj ga obećam za muža. Ja sam uvijek bio protiv te ženidbe, ali se napokon gospođa de Grandlieu nije znala obraniti od Clotildine ljubavi; kad je taj dječak kupio svoj posjed, kad ga je već platio tri četvrtine, nije više bilo prigovora s moje strane. Sinoć sam evo primio nepotpisano pismo (znaš koliko vrijedi tako šta) u kojemu se tvrdi da imutak toga dječaka potječe iz nepoštenog izvora i da nam laže kad veli da mu za to njegova sestra daje potreban novac. Pozivaju me da se u ime svoje kćeri i ugleda naše porodice o svemu obavijestim i navode mi sredstva kako bih sebi mogao pribaviti te obavijesti. Na, pročitaj najprije.

– Dijelim tvoje mišljenje o nepotpisanim pismima, dragi moj Ferdinande – odgovorio je vojvoda de Chaulieu kad je pročitao pismo – ali mada ih preziremo, ipak se njima moramo služiti. S tim je listovima jednako kao i s uhodama. Zatvori tomu dječaku svoja vrata i gledajmo nabaviti obavijesti... No, evo kako ćemo. Ti imaš za odvjetnika Dervillea, čovjeka u kojega imamo puno povjerenje. Njemu su povjerene tajne mnogih porodica, pa mu se može i ova povjeriti. To je pošten, uvažen i častan čovjek; lukav je i prepreden, ali je lukav samo kao poslovan čovjek, i smiješ ga upotrijebiti samo za to da dobiješ dokaz na koji bi se mogao osloniti. Imamo u ministarstvu vanjskih poslova čovjeka od političke policije, koji je jedinstven u tomu da otkrije državne tajne. Često ga šaljemo u različita izaslanstva. Obavijesti Dervillea da će u tomu poslu imati pomoćnu silu. Naš je uhoda gospodin koji će doći s križem Legije časti. Dat će dojam kakvoga diplomata. Taj će nevaljalac igrati lovca, a Derville

će naprosto prisustvovati lovu. Tvoj će ti odvjetnik reći da li je to sve naduvano prema onoj: Tresla se brda, rodio se miš, ili da li moraš prekinuti s tim malim Rubempréom. Za osam ćeš dana znati na čemu si.

– Taj mladić nije još dovoljno markiz da bi se mogao uvrijediti što me osam dana neće naći kod kuće – rekao je vojvoda de Grandlieu.

– Naročito ne onda kad mu daješ svoju kćer – odgovorio je bivši ministar. – Ako nepotpisano pismo sadrži istinu, šta te se tiče? Otpravit ćeš Clotildu na put s mojom snahom Madeleinom, koja želi otići u Italiju.

– Ti me izvlačiš iz nevolje! I još ne znam treba li da ti se zahvalim...

– Pričekajmo, da vidimo kako će se stvar svršiti.

– Ah! – povikne vojvoda de Grandlieu – kako je ime tome gospodinu? Moramo ga najaviti Dervilleu... Pošalji mi ga sutra oko četiri sata, kod mene će biti Derville, pa ću ih upoznati.

– Pravo mu je ime – reče bivši ministar – mislim Corentin... (ime koje kao da nisi nikad čuo), ali će taj gospodin doći k tebi pod svojim službenim imenom. Zove se gospodin de Saint-... tako nekako... Ah, Saint-Yves! Saint-Valère, svejedno, kako bilo. Možeš se u njega pouzdati, Louis XVIII imao je u njega potpuno povjerenje.

Poslije tog razgovora upravitelj kuće dobio je nalog da zatvori vrata gospodinu de Rubempréu, što se i dogodilo.

Lucien se šetao u foajeu Talijanske opere kao pijan čovjek. Osjećao je da ga raznose na jezicima po cijelom Parizu. Imao je u vojvodi de Rhétoréu onakva nesmiljena neprijatelja kojemu se čovjek mora smiješiti a da mu se ne može osvetiti, jer su njegovi ispadi u skladu sa zakonima pristojnosti. Vojvoda je de Rhétoré znao za prizor koji se dogodio na stubama pred palačom Grandlieu. Lucien je osjećao potrebu da obavijesti o onoj nenadanoj nesreći svoga privatnoga, prisnoga, sadašnjega savjetnika, ali se bojao da će se izvrgnuti sramoti ako bi otišao k Esteri, kod koje bi možda našao društvo. Zaboravio je da je Estera tamo. Toliko su mu misli bile pobrkane, i u tolikoj zbunjenosti morao je još razgovarati i s Rastignacom, koji još nije ništa znao o toj novosti pa mu je čestitao na skoroj ženidbi.

U ovom se trenutku pokaže Nucingen smiješeći se Lucienu i reče mu:

– Hoćete meni učiniti fezelje da dođete kot gospoja te Jamby, koji šeli fas posfati na gozpa brilikom posfete ot njezin kućci...

– Drage volje, barune – odgovori Lucien, kojemu se taj novčar učinio kao anđeo spasitelj.

– Pustite nas nasamo – reče Estera gospodinu de Nucingenu kad ga je vidjela kako ulazi s Lucienom. – Idite posjetiti gospođu du Val-Noble, koju vidim u loži trećega reda s njezinim nabobom... U Indiji rastu nabobi kao gljive – doda ona pogledavši Luciena pogledom sporazumijevanja.

– A onaj – reče Lucien smiješeći se – veoma je sličan vašemu.

– A – reče Estera odgovarajući Lucienu drugim znakom sporazumijevanja i dalje govoreći barunu – dovedite mi je ovamo s njezinim nabobom, on živo želi da se s vama upozna. Govore da je silno bogat. Ta mi je jadna žena već ne znam ni sama koliko tužaljki ispjevala, tuži se da taj nabob ništa ne može, i kad bi ga riješili njegova balasta, bio bi možda hitriji.

– Fi naz onta tršite sa lopofi – reče barun kad je izlazio.

– Šta ti je, Luciene?... – šapne Estera svome prijatelju u uho dodirnuvši ga svojim

usnama čim su se zatvorila vrata lože.

– Propao sam! Čas prije su mi spriječili da uđem u palaču Grandlieu, pod izlikom da nema nikoga kod kuće. Vojvoda i vojvotkinja su bili kod kuće, i konji pet kočijaša kopali su nogama u dvorištu...

– Kako! Da bi se ženidba razbila! – reče Estera uzbuđenim glasom, jer je nazrijevala raj za sebe.

– Još ne znam što se kuje protiv mene...

– Moj Luciene – odgovori mu ona božanski umiljatim glasom – zašto da se žalostiš? Kasnije ćeš se mnogo bolje oženiti... Ja ću ti zaslužiti dva posjeda.

– Priredi večeras večeru, kako bih mogao potajno razgovarati s Carlosom, a naročito pozovi onoga lažnoga Engleza i Val-Noblu. Taj je nabob skrivio moju propast. On je naš neprijatelj, imamo ga, a mi...

Ali se Lucien prekine načinivši očajničku kretnju.

– Ta šta je? – upita jadna djevojka, a osjećala je kao da .stoji na žeravici.

– Oh, gospođa de Sérizy me vidi – usklikne Lucien – i da bude nesreća još veća, s njom je vojvoda de Rhétoré, svjedok moje nedaće.

Uistinu se u tom času vojvoda de Rhétoré poigravao s boli gospođe de Sérizy.

– Vi dopuštate da se Lucien pokazuje u loži gospođice Estere? – govorio je taj mladi vojvoda pokazujući i na ložu i na Luciena. – Budući da se za njega zanimate, morali biste ga upozoriti da to ne ide. Može večerati kod nje, može čak i... No zaista se više ne čudim što su se Grandlieuovi ohladili prema tome dječaku: upravo sam vidio kako su ga odbili na vratima pred kućom.

– Te su djevojke opasne! – reče gospođa de Sérizy i upravi svoj dalekozor na Esterinu ložu.

– Da – reče vojvoda – isto toliko po onomu što mogu koliko po onomu što hoće...

– One će ga upropastiti! – reče gospođa de Sérizy – jer su, kako mi ljudi govore, jednako skupe kad ih netko ne plaća kao kad ih plaća.

– Za njega ne!... – odgovori mladi vojvoda praveći se začuđenim. – Daleko od toga da ga stoje novaca, one bi mu ga u nevolji dale, sve trče za njim.

Grofici se oko usta pokaže mali nervozni trzaj, koji se ne bi mogao uvrstiti u kategoriju njezina smiješka.

– Dobro – reče Estera – dođi na večeru o ponoći. Povedi Blondeta i Rastignaca. Moramo imati bar dva zabavna čovjeka, a neka nas ne bude više od devet.

– Morali bismo naći načina da pošaljemo po Evropu, preko baruna, pod izlikom možda da Aziju moraš obavijestiti. Tada ćeš joj moći reći što mi se dogodilo, kako bi Carlos sve doznao prije nego bude imao naboba u rukama.

– To će sve biti – reče Estera.

Tako se Peyrade vjerojatno trebao naći, a da ni sam nije znao, pod istim krovom sa svojim protivnikom. Tigar je dolazio u spilju lava, i to lava koga su pratili njegovi stražari.

Kad je Lucien ušao u ložu gospođe de Sérizy, mjesto da je okrenula glavu prema njemu da mu se nasmiješi, mjesto da skupi svoju opravu kako bi mu načinila mjesta pokraj sebe, pravila se da ne posvećuje ni najmanje pažnje onomu koji je ulazio i dalje je gledala dalekozorom po dvorani. Ali je Lucien opazio po drhtanju dalekozora da je groficom ovladalo onakvo strašno uzbuđenje kojim se okajava nedopuštena sreća. On ipak siđe naprijed u ložu pored nje i smjesti se u suprotni kut, tako da je ostavio mali

prostor između grofice i sebe. Nagnuo se na rub lože, podupro se o nju laktom i podbočio bradu na ruku u rukavici, zatim se napola okrenuo prema njoj i čekao je koju riječ. U polovini čina još mu grofica nije ništa rekla i nije ga ni pogledala.

– Ne znam – reče konačno ona – zašto ste ovdje, vaše je mjesto u loži gospođice Estere...

– Idem onda onamo – reče Lucien, i iziđe a da nije ni pogledao groficu.

– Ah, moja draga – reče gospođa du Val-Noble kad je ulazila u Esterinu ložu s Peyradeom, koga barun de Nucingen nije prepoznao – vrlo mi je milo što te mogu upoznati s gospodinom Samuelom Johnsonom, on se vrlo divi talentu gospodina de Nucingena.

– Uistinu, gospodine? – upita Estera smiješeći se Peyradeu.

– O! Yes, mnougo – reče Peyrade.

– No, barune, sad imate tu francuski jezik koji je otprilike sličan vašemu kao donjebretonski burgundskom. Bit će zaista zabavno kad vas budemo čuli kako govorite o novčanim poslovima... Znate li što tražim od vas, gospodine nabobe, kako biste sklopili poznanstvo s barunom? – reče ona smiješeći se.

– O!... Ja zahvalim vama, vi ćete meine predstavit gospodinu beronu.

– Da – odvrati ona. – Morate mi ispuniti želju da večerate kod mene... Nema čvršće veze da poveže ljude nego šampanjac, on zapečaćuje sve poslove, osobito one u kojima se netko zakopa. Dođite večeras, naći ćete dobre dječake! A što se tiče tebe, moj mali Frederiče – šapne u uho barunu – uzmite svoju kočiju i brzo se odvezite u ulicu Saint-Georges pa mi dovedite Evropu, moram joj reći dvije-tri riječi za svoju večeru... zadržala sam Luciena, on će nam dovesti duhovite ljude... – Malo ćemo se našaliti s Englezom – šapne ona u uho gospođi du Val-Noble.

Peyrade i barun ostave nasamo ove dvije žene.

– Ah, moja draga, ako ga ikad uspiješ nasamariti, toga besramnika, onda si pametna – reče Val-Noble.

– Ako bi to bilo nemoguće, morala bi mi ga na osam dana posuditi – odgovori Estera smijući se.

– Ne, ti ga ne bi zadržala ni pola sata – odvrati gospođa du Val-Noble. – Ja jedem previše tvrd kruh, zubi mi se lome na njemu. Nikad, dokle god budem živjela, neću uzeti na se da usrećim koga Engleza... To su hladni egoisti, odjevene svinje...

– Kako, nikakvih obzira? – upita Estera smiješeći se.

– Naprotiv, moja draga, ta mi grdoba nije još rekla ti.

– Ni u jednoj prilici?

– Taj me bijednik uvijek zove gospođom i zadržava najveću hladnokrvnost, čak u onom trenutku kad su svi ljudi manje-više umiljati. Ljubav, vjere mi, to ti je za njega kao da sebi brije bradu. On obriše svoju britvu, stavi je u korice, pogleda se u ogledalo i kao da će reći: »Nisam se porezao«. Tada postupa sa mnom s onakvim poštovanjem da bi svaka žena mogla pomahnitati. Taj se besramni lord, taj filistar, zabavlja time da jadnoga Théodorea drži po pola dana skrivena u mojoj svlačionici! Ukratko, on se trsi oko toga da me na svakom koraku ljuti. A škrt je kao Gobseck i Gigonnet zajedno! Vodi me na večeru i ne plati mi kočiju koja bi me natrag odvezla, ako slučajno nisam svoju naručila.

– A koliko ti daje za tu uslugu? – upita Estera.

– Oh, moja draga, ama baš ništa. Kukavnih pet stotina franaka na mjesec i plaća

mi kočiju. A kakvu samo kočiju!... Onakvu kakva se iznajmljuje kramarima na dan njihove svadbe da ih odveze u gradsku općinu, u crkvu ili u »Cadran bleu«. Upravo me ubija svojim poštovanjem. Ako pokušam da dobijem živčani napadaj ili da sam slabo raspoložena, on se ne ljuti nego mi veli: »Ja hoću da milady ima svoj mali volja. Niš nije više ogavno – no gentlemen – nego ako se kaže jedna leipa šena: Vi ste kao jedan sveišanj ot pamuk, jedna rroba!... Eh! Eh! Vei imate posla s članom of Society of temperance and antislavery«... I moj klipan ostaje blijed, suh i hladan pokazujući mi da prema meni gaji baš toliko poštovanja koliko prema nekom Crncu, te da to ne dolazi iz srca nego proizlazi iz njegovih nazora kao pristaše o ukinuću carine.

– Ne može nitko biti besramniji – reče Estera – ali ja bih upropastila toga tvoga Kineza!

– Njega da upropastim? – prigovori gospođa du Val-Noble – onda bi me morao voljeti!... Pa ni ti ga sama ne bi htjela moliti ni dvije pare. Ozbiljno bi te saslušao i rekao bi ti onom svojom britanskom pristojnošću, od koje bi ti ćuške bile milije, da te dosta skupo plaća »za tako mali stvar kao što ljubav u njegov jadni život«.

– Kad čovjek pomisli da se u našem zvanju može namjeriti na takve ljude kao što je taj! – usklikne Estera.

– Ah, moja draga, ti imaš sreće! Dobro pazi svoga Nucingena.

– Ali tvoj nabob sigurno nešto smjera!

– To mi je rekla i Adele – odgovori gospođa du Val-Noble.

– Bit će, moja draga, da je taj čovjek stvorio odluku da navuče na sebe tvoju mržnju, kako bi se s njime raskrstila u to i to vrijeme – reče Estera.

– Ili hoće s Nucingenom načiniti kakav posao, pa me je uzeo jer je znao da smo prijateljice. To misli Adele – nastavi gospođa du Val-Noble. – Zato te večeras upoznajem s njime. Ah, kad bih mogla biti sigurna u njegove osnove, lijepo bih se s tobom i s Nucingenom sporazumjela!

– Ti nikad ne planeš? – upita Estera – ne kažeš li mu od vremena do vremena istinu?

– Pokušaj samo, onda si vrlo lukava... E, usprkos tvojoj umiljatosti utukao bi te svojim ledenim smiješkom. Odgovorio bi ti: Ja sam antislavery, i vei ste slobodni... Mogla bi mu reći najsmješnije stvari, on bi te pogledao i rekao: Very good! Tada ćeš opaziti da si u njegovim očima samo lutka.

– A srdžba!

– Isto! To bi za njega bila samo predstava. Mogao bi ga čovjek operirati lijevo pod grudima, ne bi mu nanio nikakvu bol, njegova je nutrina po svoj prilici od lima. Ja sam mu to rekla. Odgovorio mi je: Ja vrlo zadovoljan sa ovo fizičko stanje... A uvijek je uljudan. Moja draga, on ti ima rutavu dušu... Još ću nekoliko dana podnositi to mučenje da zadovoljim svoju radoznalost. Inače bih toga milorda dala ispljuskati po Philippeu, komu nema ravna u sablji: samo to još preostaje.

– To sam ti baš htjela reći! – povikne Estera – samo bi morala prije doznati da li zna boksati, jer ti stari Englezi, moja draga, nose zalihu zlobe u sebi.

– Ovomu nema premca!... Ne, kad bi ti vidjela kako traži moje naloge, i pita u koliko sati smije doći da me iznenadi (razumije se samo po sebi!), kako kod toga pokazuje svoje džentlmenske manire, rekla bi: »To je obožavana žena«, i nema žene koja to ne bi rekla...

– I ljudi nam zaviđaju, moja draga – reče Estera.

– A da!... – usklikne gospođa du Val-Noble. – Gledaj, mi smo manje-više sve iskusile u svom životu kako nas malo cijene, ali, moja draga, mene nije nikada tako okrutno, tako duboko, tako potpuno ponizila surovost kao što me ponizuje poštovanje ove debele mješine pune porto-vina. Kad je pripit, odlazi od mene, da ne bude neugodan, veli Adeli, i da ne služi u isti mah dvama gospodarima: ženi i vinu. Zlorabi moj fijaker, više se njime služi nego ja... Oh, kad bismo ga večeras mogle spremiti pod stol!... Ali on popije deset boca, i samo je pripit. Oko mu je mutno, ali jasno vidi.

– To ti je kao kod onih ljudi kojima su izvana prljavi prozori – reče Estera – a iznutra vide što se vani događa... Ja poznam to svojstvo kod čovjeka: du Tillet ga ima u najvećem stepenu.

– Gledaj da dođe du Tillet, i ako ga Nucingen i on uzmognu zaplesti u kakvu svoju osnovu, bila bih bar osvećena... Oni bi ga doveli na prosjački štap! Ah, moja draga, pasti u ruke protestantskom licemjeru poslije onoga jadnoga Falleixa, koji je bio tako zgodan, takav dobričina i takav šaljivac!... Što smo se nasmijali!... Ljudi tvrde da su mjenjački agenti glupi... No taj je samo jednom pokazao da nema duha...

– Kad te je ostavio bez ijednog sua? To te je prisililo da upoznaš neugodnosti užitka.

Kad je Nucingen doveo Evropu, ona je promolila svoju zmijsku glavu kroz vrata i nestala, pošto je čula nekoliko rečenica što joj ih je njezina gospodarica šapnula u uho.

U jedanaest i po sati uveče pet se kočija zaustavilo u ulici Saint-Georges pred vratima slavne kurtizane: to je bila kočija Luciena, koji je došao s Rastignacom, Blondetom, Bixiouom i du Tilletom, baruna de Nucingena, naboba i Florine, koju je doveo du Tillet. Trostruka ograda prozora bila je presvučena naborima prekrasnih kineskih zastora. Večera se imala poslužiti u jedan sat, svijeće su plamsale, mali salon i blagovaonica širili su svoju raskoš. Ljudi su se nadali onakvoj razvratnoj noći kojoj su dorasle jedino ove tri žene i ova tri čovjeka. Najprije se igralo, jer je valjalo čekati otprilike dva sata.

– Igrate li vi, milorde? – upita du Tillet Peyradea.

– Ja sam igrao s O’Connellom, Pittom, Foxom, Canningom, lordom Broughamom, lordom...

– Recite naprosto s bezbroj lordova – reče mu Bixiou.

– Lord Fitzwilliam, lord Ellenborough, lord Hertfort, lord...

Bixiou pogleda Peyradeove cipele i sagne se.

– Šta tražiš? – upita ga Blondet.

– Bogami, pero koje se mora pritisnuti da se taj stroj zaustavi – reče Florine.

– Igrate li po dvadeset franaka poen? – upita Lucien.

– Ja igrati točno za toliko koliko vei željiti izgubiti...

– Taj se razumije!... – reče Estera Lucienu. -– Svi ga drže Englezom!...

Du Tillet, Nucingen, Peyrade i Rastignac posjedaše oko stola za whist. Florine, gospođa du Val-Noble, Estera, Blondet i Bixiou ostanu kod kamina da razgovaraju. Lucien je za to vrijeme listao divno djelo sa gravirama.

– Gospođo, večera je na stolu – reče Paccard u prekrasnoj livreji.

Peyradea su stavili lijevo od Florine a desno od Bixioua, kojemu je Estera bila preporučila da naboba sili neka preko mjere pije. Bixiou je imao sposobnost da neograničeno može piti.

Nikad u čitavom svom životu Peyrade nije vidio takva sjaja ni okusio takvu kuhinju ni vidio tako lijepe žene.

– Večeras se isplatilo tisuću škuda, koliko me već stoji Val-Noble – mislio je u sebi – a međutim sam im odnio tisuću franaka.

– Ovo je primjer u koji biste se morali ugledati – vikne mu gospođa du Val-Noble. Ona je sjedila pokraj Luciena i pokazivala mu rukom sjaj blagovaonice.

Estera je posadila Luciena pokraj sebe, i on je držao pod stolom njezinu nogu među svojima.

– Čujete li? – reče Val-Noble gledajući Peyradea, koji se pravio slijep – ovako biste mi morali urediti kuću. Kad se netko vrati iz Indije s milijunima i kad hoće s jednim Nucingenom sklapati poslove, onda mora i živjeti na jednakoj nozi.

– Ja sam of Temperance Society...

– Onda ćete lijepo piti! – reče Bixiou – jer je Indija vruća, moj ujko!

Bixiou se za vrijeme večere tako šalio da je Peyradea nazivao svojim ujakom koji se tobože vratio iz Indije.

– Kospoja ti Fal-Nople mi kasao ta fi imate namjere?... – upita Nucingen promatrajući Peyradea.

– To sam htio čuti – reče du Tillet Rastignacu – ta dva natucala zajedno.

– Vidjet ćete da će se konačno sporazumjeti – reče Bixiou, koji je pogodio što je du Tillet maločas rekao Rastignacu.

– Sir beronet, ja sam zamislio jedan mala špekuleišn, o very ugodan... vrlo, vrlo unosna i korisna.

– Vidjet ćete – reče Blondet du Tilletu – da neće nijedan čas govoriti a da ne spomene engleski parlamenat i vladu...

– To biti u Čajna (Kina) s opium.

– Ta, ja snam – reče odmah Nucingen kao čovjek koji poznaje svoj trgovački globus. – Ali enkleski vlada pofeo jetan agcija ta zepi otfori Kina sa obium i ne pi nam tobustila...

– Nucingen ga je pretekao s vladom – reče du Tillet Blondetu.

– Ah, vi ste trgovali opijumom! – usklikne gospođa du Val-Noble – sad razumijem zašto tako strašno djelujete, ostalo vam ga je nešto u srcu.

– Fidite! – povikne barun tobožnjem trgovcu opijuma pokazujući mu gospođu du Val-Noble – s fama je kao za mnom: nigat milioneri ne moku postići lubaf kod šena.

– Ja jako ljubio i često milady – reče Peyrade.

– Sve zbog umjerenosti – reče Bixiou, koji je u Peyradea salio već treću bocu bordoa i koji je upravo počeo piti bocu porta.

– Oh! – usklikne Peyrade – it is very vine de Portugal of Engleterre.

Blondet, du Tillet i Bixiou izmijene smiješak. Peyrade je imao moć da sve izmijeni, čak i duh. Malo ima Engleza koji ne bi tvrdili da su zlato i srebro bolji u Engleskoj nego igdje drugdje. Pilići i jaja koji dolaze iz Normandije na londonsko tržište ovlašćuju Engleze da tvrde da su londonski pilići i jaja bolji (very fines) nego pariški, koji potječu iz iste zemlje.

Estera i Lucien su zanijemjeli pred ovim savršenstvom odjeće, jezika i smionosti.

Toliko se pilo i jelo, sve u razgovoru i u smijehu, da su ostali do četiri sata ujutro. Bixiou je mislio da je izvojštio onakvu pobjedu kakvu je tako šaljivo opisao Brillat-Savarin. Ali kad je u sebi govorio nudeći svome ujaku da pije: »Ja sam

pobijedio Engleza!«... Peyrade odgovori ovom divljem porugljivcu jednim: »Samo još, moj brajko!« što je samo Bixiou čuo.

– Hej, vi, ovo vam je Englez kao i ja... Moj ujak je Gaskonjac!... Nisam ni mogao imati drugoga!

Bixiou je bio sam s Peyradeom, pa tako nitko nije čuo ovo otkriće. Peyrade padne sa svoga stolca na zemlju. Odmah se Paccard dočepa Peyradea i odnese ga u potkrovnicu, gdje je zaspao dubokim snom. U šest sati uveče, nabob se probudio, jer su mu prali lice mokrom krpom, i našao se na lošem poljskom krevetu licem u lice s Azijom, koja je bila zakrabuljena i u crnom dominu.

– Aha! Tata Peyrade, da uredimo naše račune! – reče ona.

– Gdje sam?... – upita on pogledavši oko sebe.

– Poslušajte me, to će vas otrijezniti – odgovori Azija. – Ako ne ljubite gospođu du Val-Noble, volite ipak svoju kćer, zar ne?

– Moju kćer? – rikne Peyrade.

– Da, gospođicu Lidiju...

– I?

– A nje nema više u ulici des Moineaux, oteta je.

Peyrade uzdahne onakvim uzdahom kao što vojnici uzdišu kad umiru od žive rane na bojnom polju.

– Dok ste vi igrali Engleza, mi smo igrali Peyradea. Vaša je mala Lidija mislila da ide za svojim ocem, ona je na sigurnom mjestu... Nikad je nećete naći ako ne popravite zlo što ste ga počinili...

– Kakvo zlo?

– Jučer su kod vojvode de Grandlieua spriječili ulaz u kuću gospodinu Lucienu de Rubempréu. Ovaj događaj zahvaljujemo tvojim spletkama i čovjeku kojega si nahuckao na nas. Nijedne riječi! Slušaj! – reče Azija kad je vidjela kako Peyrade otvara usta. – Vidjet ćeš svoju kćer čistu i neokaljanu tek sutradan – nastavi Azija ističući važnost svojih misli naglaskom kojim je naglašavala svaku riječ – kad Lucien de Rubempré iziđe iz crkve Sv. Tome Akvinskoga, vjenčan s gospođicom Clotildom. Ako za deset dana Lucien de Rubempré ne bude primljen kao i prije u kuću Grandlieu, umrijet ćeš nasilnom smrću a da te ništa neće moći obraniti od udarca koji ti prijeti... Zatim, kad budeš osjetio da si pogođen, ostavit će ti se vremena, prije nego umreš, da razmisliš o ovoj misli: »Moja je kćerka bludnica za ostali dio svoga života!«... Premda si bio dovoljno glup što si prepustio ovaj plijen u naše pandže, preostaje ti ipak još dovoljno pameti da razmišljaš o ovom saopćenju naše vlade. Ne laj, ne pisni ni riječi, idi Contensonu i promijeni odijelo, vrati se kući i Katt će ti reći da je tvoja mala Lidija na tvoj poziv sišla i da je više nitko nije vidio. Budeš li se žalio, poduzmeš li jedan jedini korak, tada ćemo početi onim čime će, kako sam ti rekla, svršiti tvoja kći. Ona je obećana de Marsayu. Sa čičom se Canquoëlleom ne smije u rukavicama govoriti, zar ne?... Siđi dolje i čuvaj se da ne uplećeš svoje prste u naše stvari.

Azija je ostavila Peyradea u takvu stanju da bi se čovjek ražalio na njega. Svaka je riječ bila kao udarac maljem u glavu. Uhoda je imao dvije suze u očima, a druge su se dolje na obrazima spojile u vlažnim prugama.

– Čekaju gospodina Johnsona na večeru – reče Evropa pomolivši glavu jedan čas kasnije.

Peyrade nije odgovorio, sišao je dolje, išao je ulicama sve do stajališta fijakera, odvezao se Contensonu da se presvuče. Nije mu rekao ni riječi, promijenio se opet u čiču Canquoëllea i došao je u osam sati kući. Kad je Flamanka čula svoga gospodara, bezazleno ga je upitala: »No gdje je gospođica?« te se stari uhoda morao nasloniti.

Taj je udarac nadmašio njegove sile. Ušao je u stan svoje kćeri i napokon se onesvijestio od boli, kad je našao njezin stan prazan i kad je slušao Kattin izvještaj. Ona mu je ispripovjedila sve pojedinosti otmice, koja je bila izvedena tako vješto kao da ju je on sam smislio.

– Nema druge... reče u sebi – valja se pokoriti, a kasnije ću se osvetiti. Sada k Corentinu... Ovo je prvi put kako nailazimo na protivnike. Corentin će tomu lijepom dječaku dati slobodu da se ženi čak i sa caricom, ako želi... Ah, razumijem, zašto ga je moja kći na prvi pogled zavoljela... Oh, španjolski se svećenik dobro razumije u posao... Hrabro, tata Peyrade, pusti svoj plijen iz pandža.

Jadni otac nije slutio groznog udarca koji ga je čekao.

Kad je došao Corentinu, rekao mu je Bruno, povjerljivi sluga, koji je poznavao Peyradea:

– Gospodin je otputovao.

– Na dugo?

– Na deset dana.

– Kamo?

– Ja ne znam.

– Oh, bože moj, postajem lud! Pitam kamo?... Kao da mi to kažemo – mislio je on.

Nekoliko sati prije nego se Peyrade trebao probuditi u potkrovlju ulice Saint-Georges, dođe Corentin, vrativši se sa svoga dobra u Passyju, u kuću vojvode de Grandlieua, i to u odijelu sobara iz dobre kuće. U zapučku njegova crnoga kaputa vidjela se vrpca Legije časti. Načinio je sebi vrlo naborano, blijedosivo staračko lice s naprašenim vlasima. Oči su mu sakrivale naočari od kornjačine ljuske. Ukratko, izgledao je kao kakav stari predstojnik ureda. Kad je rekao svoje ime, gospodin de Saint-Denis, odveli su ga u radnu sobu vojvode de Grandlieua, gdje je našao Dervillea. Odvjetnik je čitao pismo što ga je sam Corentin u pero kazivao svomu agentu, koji je imao onaj broj što je zadužen pismenim poslovima. Vojvoda povede na stranu Corentina da mu izloži sve što je već Corentin znao. Gospodin de Saint-Denis je slušao hladno i s puno poštovanja, a u isto se doba zabavljao promatrajući ovoga velikog vlastelina, prodirući u dubinu njegova značaja, otkrivajući ovaj život, koji je tada i uvijek bio zaokupljen samo whistom i ugledom kuće Grandlieu. Velika su vlastela tako naivna prema nižima od sebe, te Corentin nije trebao, dakako skromno, postaviti mnogo pitanja gospodinu de Grandlieu, iz njih su upravo izvirale same bezobraštine.

– Ako biste htjeli poslušati moj savjet – reče Corentin Dervilleu pošto su ga formalno upoznali s odvjetnikom – trebalo bi da još večeras otputujemo u Angoulême. Poštanska kola u Bordeaux idu tako brzo kao listovna pošta. Naš boravak ne mora trajati duže od šest sati da dobijemo obavijesti koje gospodin vojvoda želi. Ako sam dobro razumio vaše gospodstvo, nije li dovoljno da se dozna jesu li sestra i svak gospodinu de Rubempréu mogli dati dvanaest stotina tisuća franaka?... – upita on pogledavši vojvodu.

– Potpuno ste shvatili – odgovori per Francuske.

– Moći ćemo se vratiti ovamo za četiri dana – nastavi Corentin pogledavši Dervillea – tako nećemo ni jedan ni drugi morati zadugo ostaviti svoje poslove, da ne bi za to vrijeme trpjeli.

– To je bio jedini prigovor koji je trebalo da stavim vašem gospodstvu – reče Derville. – Četiri su sata, idem žurno kući da svome pisaru kažem dvije-tri riječi i da spremim svoj kovčeg, i poslije večere bit ću u osam sati... A hoćemo li imati mjesta? – upita on gospodina Saint-Denisa prekidajući se.

– Jamčim za to – reče Corentin. – Budite u osam sati u dvorištu glavnog ureda Otpremničkog poduzeća. Ako ne bude mjesta, pribavit ću ih, jer se samo tako smije služiti njegovoj svjetlosti vojvodi de Grandlieu.

– Gospodo – reče vojvoda neizmjerno ljubazno – još vam se neću zahvaljivati...

Corentin i odvjetnik su shvatili ovu riječ kao rastanak pa su pozdravili i otišli.

Upravo kad je Peyrade ispitivao Corentinova slugu, gospodin Saint-Denis i Derville su se bili smjestili u poštanska kola prema Bordeauxu i promatrali su jedan drugog u tišini kad su izlazili iz Pariza.

Sutradan je ujutro između Orleansa i Toursa Derville postao razgovorljiv, jer mu je bilo dosadno. I Corentin se udostojao da ga zabavlja, ali uvijek u stanovitom razmaku. On ga je uvjerio da pripada diplomaciji i da očekuje da će postati generalni konzul preporukom vojvode de Grandlieua. Dva se dana nakon svoga odlaska iz Pariza Corentin i Derville zaustave u Manslu, na veliko iznenađenje odvjetnika, koji je mislio da putuje u Angoulême.

– U ovom ćemo malom gradu – reče Corentin Dervilleu – dobiti sigurne obavijesti o gospođi Séchard.

– Onda je vi poznate? – upita Derville začudivši se što je Corentin tako dobro upućen.

– Povukao sam za jezik vozača kad sam opazio da je iz Angoulêmea. On mi je rekao da gospođa Séchard boravi u Marsacu, a Marsac je samo jednu milju od Mansla. Mislio sam da ćemo imati više mogućnosti da pronađemo istinu nego u Angoulêmeu.

– Uostalom – mislio je Derville – ja sam, kako mi je rekao gospodin vojvoda, samo svjedok kod istraživanja što ga ovaj pouzdanik treba da izvrši.

Gospodar krčme u Manslu, koja se zvala krčma »Pod vedrim nebom«, bio je ugojeni debeljko za kojega se čovjek boji da ga neće pri povratku više naći a on još deset godina kasnije stoji na pragu svojih vrata, i to s istom gomilom mesa na sebi, s istim pamučnim šeširom, s istom pregačom, s istim nožem, s istom masnom kosom, s istim trostrukim podbratkom. Kod svih romanopisaca počevši od besmrtnoga Cervantesa pa do besmrtnoga Waltera Scotta ovakvi ljudi ostaju nepromjenljivi. A nisu li oni svi uobraženi na svoju kuhinju, nisu li svi pripravni da te čim god posluže, pa čak da ti prirede i sušičavo pile i varivo s užeženim maslacem? Svi ti hvale svoje vino kao najfinije i sile te da piješ domaće vino onoga kraja. Ali je Corentin od svoje mladosti naučio od krčmara izmamiti bitnije stvari nego što su sumnjiva jela i patvorena vina. Stoga se pravio kao čovjek koga je lako zadovoljiti i koji se posve pouzdaje u najboljega kuhara u Manslu, kako je izjavio ovomu debeljku.

– Nije mi ni teško biti najbolji, jer sam jedini – odgovori krčmar.

– Poslužite nas u pokrajnjoj sobi – reče Corentin namignuvši Dervilleu – prije svega ne bojte se naložiti vatru, ukočili su nam se prsti od zime.

– Nije bilo toplo u kolima – reče Derville.

– Je li daleko odavde do Marsaca? – upita Corentin krčmarevu ženu. Ona je sišla iz gornjih prostorija kad je doznala da su poštanska kola iskrcala putnike za spavanje.

– Gospodine, vi idete u Marsac? – upita krčmarica.

– Ne znam – odgovori on malo osorno. – Je li velika udaljenost odavde do Marsaca? – opet upita Corentin, kad je krčmarici dao vremena da vidi njegovu crvenu vrpcu.

– U kočiji, nepunih pola sata – reče krčmareva žena.

– Mislite li da su gospodin i gospođa Séchard i zimi tamo?

– Posve sigurno, oni žive tamo cijelu godinu...

– Pet je sati, sigurno ćemo ih u devet sati naći još na nogama.

– Oh, i do deset sati, oni imaju svako veče društvo: župnika, liječnika gospodina Marrona.

– Valjani su ljudi? – upita Derville.

– Oh, gospodine, suho zlato! – odgovori krčmareva žena – pravedni, pošteni ljudi... i nisu slavohlepni, ne! Gospodin Séchard doduše dobro stoji, ali bi bio imao milijune, prema onomu što se govori, da sebi nije dao oteti jedan izum što ga je otkrio u fabrikaciji papira. Njime se danas koriste braća Cointeti...

– Ah, da, braća Cointeti! – reče Corentin.

– Ta šuti! – reče krčmar. – Šta se tiče ove gospode da li gospodin Séchard ima ili nema pravo na patent za proizvodnju papira? Ova gospoda nisu trgovci papirom... Ako mislite provesti noć kod mene – »Pod vedrim nebom« – reče krčmar obraćajući se dvojici putnika – molio bih vas da se upišete. Evo knjige. Imamo nekoga kaplara koji nema nikakva posla i provodi vrijeme da nas muči...

– Gle ti vraga, gle ti vraga! Ja sam Séchardove smatrao vrlo bogatima – reče Corentin dok je Derville pisao svoje ime i svoje zvanje kao odvjetnik prvostepenoga suda Seinske oblasti.

– Ima ljudi – odgovori krčmar – koji ih drže za milijunaše, ali začepiti ljudima usta da ne govore, to bi značilo kao spriječiti rijeku da ne teče. Stari je Séchard ostavio iza sebe za dvjesta tisuća franaka nepokretnog posjeda, kako se pripovijeda, a i to je već jako lijepo od čovjeka koji je počeo kao radnik. Osim toga je imao toliko uštednje... jer je konačno iz svoga posjeda izvukao kojih deset do dvadeset tisuća franaka. Ako sad pretpostavimo da je bio toliko glup da svoj novac punih deset godina nije nikamo ulagao, onda se sve slaže. Uzmimo da je imao trista tisuća franaka, ako je lihvario, kako se sumnja, eto vam cijele pripovijesti! Pet stotina tisuća franaka, to je vrlo daleko od jednog milijuna. Ja bih želio samo razliku kao imovinu, onda ne bih više bio – »Pod vedrim nebom«.

– Kako – reče Corentin – zar gospodin David Séchard i njegova žena nemaju dva do tri milijuna imovine?...

– Ali – uskliknu krčmareva žena – toliko će po svoj prilici imati gospoda Cointeti, koji su mu oteli njegov izum. On nije od njih dobio više od dvadeset tisuća franaka... Gdje bi ovi pošteni ljudi uzeli milijune? Oni su vrlo oskudno živjeli za vrijeme života njihova oca. Bez njihova upravitelja Kolba i gospođe Kolb, koja im je privržena kao i njezin muž, bili bi teškom mukom živjeli. Što su imali od Verberije?... Tisuću škuda rente!...

Corentin povede na stranu Dervillea i reče mu:

– In vino Veritas! Istina se nalazi u krčmi. Što se mene tiče, ja smatram krčmu pravim ogledalom načina života nekoga kraja. Bilježnik nije bolje upućen od krčmara u sve što se događa u malom mjestu... Vidite! Nas drže da poznamo Cointete, Kolba itd. Krčmar je živi repertoar svih pustolovina, on vrši redarstvenu službu a da to i ne sluti. Vlada mora uzdržavati najviše dvjesta uhoda, jer u zemlji kao što je Francuska ima deset milijuna poštenih izvidnika. No mi nismo obavezni da se oslonimo na ovaj izvještaj, premda bi se u ovom malom gradiću nešto znalo o dvanaest stotina tisuća franaka, ako bi ih nestalo da se plati posjed Rubempré... Nećemo ovdje dugo ostati...

– Nadam se – reče Derville.

– Evo zašto – nastavi Corentin. – Našao sam najprirodnije sredstvo da iz usta supruga Séchard čujem istinu. Računam na to da ćete vi svojim odvjetničkim ugledom poduprijeti malu lukavštinu kojom ću se poslužiti, da na svoje uši čujete jasan i pouzdan izvještaj o njihovoj imovini. – Poslije večere odvest ćemo se do gospodina Sécharda – reče Corentin krčmarevoj ženi – a vi ćete se pobrinuti da nam pripravite krevete, želimo svaki svoju sobu. »Pod vedrim nebom« mora biti mjesta.

– Oh, gospodine! – reče ta žena – ala smo izmislili cimer!

– Oh, igra riječima postoji u svim oblastima – reče Corentin – nije to vaš monopol.

– Večera je na stolu, gospodo – reče krčmar.

– Odakle dovraga tomu mladiću njegov novac?... Da li bi anonimus imao pravo, bi li to mogao biti novac neke bludnice? – upita Derville Corentina kad su sjedali k stolu.

– Ah, to bi bio predmet dalje istrage – reče Corentin. – Lucien de Rubempré živi, kako mi je rekao vojvoda de Chaulieu, s nekom pokrštenom Židovkom, koja se izdaje za Holanđanku, a zove se Estera Van Bogseck.

– Kakvo čudno podudaranje! – reče odvjetnik – ja tražim baštinicu nekoga Holanđanina po imenu Gobseck. To je isto ime, kad se premjeste suglasnici.

– Dobro, ja ću vam pribaviti obavijesti o porijeklu kad se vratim u Pariz.

Sat kasnije su dva izaslanika kuće Grandlieu putovala prema Verberiji, kući gospodina i gospođe Séchard.

Nikad Lucien nije doživio tako duboka uzbuđenja kao što su ga obuzela kad je u Verberiji uspoređivao svoju sudbinu sa sudbinom svoga svaka. Oba su Parižana trebala tamo naći isti prizor, koji se nekoliko dana prije tako duboko dojmio Luciena. Tamo je sve odisalo mirom i obiljem.

U vrijeme kad su ova dva stranca trebala doći, u salonu je sjedilo društvo od četiri osobe: župnik iz Marsaca, mladi svećenik od dvadeset pet godina, koji je na molbu gospođe Séchard postao učiteljem njezina sina Luciena, liječnik ovoga kraja, po imenu Marron, općinski načelnik, i neki stari umirovljeni pukovnik, koji je uzgajao ruže na malom posjedu nasuprot Verberiji, s onu stranu ceste. Svake zimske večeri ove su osobe dolazile igrati nedužni boston uz jedan santim po poen, uzimati novine ili vraćati one što su ih pročitale.

Kad su gospodin i gospođa Séchard kupili Verberiju, tu lijepu kuću sagrađenu od mekana bijela kamena i pokrivenu pločicama od škriljevca, sve se zemljište za uživanje sastojalo od dva jutra vrta. S vremenom je lijepa gospođa Séchard, upotrijebivši svoju uštednju, proširila svoj vrt sve do maloga potoka. Žrtvovala je vinograde koje je kupila i pretvorila ih u tratine i u gajiće. U ovom je trenutku Verberija, koju je okruživao perivoj od kojih dvadeset jutara ograđen zidom, slovila

kao najpoznatiji posjed ovoga kraja.

Kuća pokojnoga Sécharda i njegove gospodarske zgrade služile su samo za obrađivanje kojih dvadeset jutara vinograda što ih je iza sebe ostavio, osim onih pet malih majura s godišnjim prinosom od šest tisuća franaka i deset jutara livada koje su ležale s druge strane potoka upravo nasuprot perivoju Verberije. Gospođa je Séchard mislila buduće godine ove livade također uklopiti u perivoj. U onom kraju Verberiji su već davali ime dvorca, a Evu Séchard zvali su gospođa de Marsac. Zadovoljavajući svoju taštinu, Lucien je dakle samo oponašao seljake i vinogradare. Courtois, vlasnik mlina koji je slikovito ležao nekoliko puškometa od livade Verberije, bio je, kako se govorkalo, u pogodbi za taj mlin s gospođom Séchard. Ova vjerojatna kupnja trebala je Verberiji dati izgled prvorazrednog posjeda u onoj oblasti.

Gospođa je Séchard činila mnogo dobra s toliko razbora kao i dostojanstva, pa su je isto tako svi cijenili i voljeli. Njezina se ljepota divno razvila i dosegla je u to vrijeme svoj vrhunac. Premda je imala oko dvadeset pet godina, zadržala je mladenačku svježinu, jer je uživala mir i obilje što ga daje život na ladanju. Još je uvijek bila zaljubljena u svoga muža i cijenila je u njemu talentiranog čovjeka, koji je bio toliko čedan te se odrekao buke slave. Da bismo je ocrtali, dovoljno je možda reći da je cijeloga njezina života svaki kucaj njezina srca bio posvećen samo njezinoj djeci i njezinu mužu.

Porez što ga je ova porodica plaćala nesreći bila je, to je lako pogoditi, duboka briga zbog Lucienova života, u kojemu je Eva Séchard slutila neke tajne i bojala ih se to više što je Lucien prilikom svoga posljednjeg posjeta svako pitanje svoje sestre o tomu naglo presjekao izjavivši joj da častohlepni nikomu ne trebaju polagati računa o svojim sredstvima osim sebi.

Za šest godina Lucien ju je tri puta posjetio, a nije joj pisao više od šest pisama. Njegov je prvi posjet Verberiji bio prilikom smrti njegove majke, a posljednji je imao za cilj da je umoli uslugu za onu laž koja je tako bila potrebna njegovoj politici. To je bio između gospođe Séchard i njezina brata predmet prilično ozbiljne svađe, koja je ostavila strašne sumnje u srcu ovoga mirnoga i plemenitog bića.

Unutrašnjost je kuće, koja je bila isto tako preudešena kao i vanjština bez ikakve raskoši, davala ugodan dojam. To možemo prosuditi ako bacimo letimičan pogled u salon u kojem se ovaj čas nalazi društvo. Lijep sag iz Abussona, tapete od sivoga pamučnoga kepera, ukrašene trakama od zelene svile, slikarije s motivima iz šumâ Spa, pokućstvo od izrezbarena mahagoni-drveta, presvučeno sivim finim suknom sa zelenim tracima, stolići za cvijeće, koji su usprkos zimi bili puni cvijeća, pružali su oku ugodan cjelokupni dojam. Zastori na prozorima od zelene svile, ukras kamina, okviri na ogledalima bili su bez onoga lažnog ukusa koji u pokrajini sve kvari, i konačno, najmanje su pojedinosti bile otmjene i čiste i podavale su duši i pogledu pjesnički mir što ga može i mora unijeti u svoje kućanstvo pametna žena i žena koja ljubi.

Gospođa je Séchard još uvijek bila u crnini za svojim svekrom i vezla je pored kamina neko vezivo. Pomagala joj je gospođa Kolb, kućna pomoćnica, na koju se ona oslanjala u svim pojedinostima oko vođenja kuće.

Upravo kad je kočija došla do prvih kuća u Marsacu, redovitom se društvu Verberije pridruži mlinar Courtois, kojemu je umrla žena, i koji se htio povući iz posla. On se nadao da će dobro prodati svoj posjed, do koga je gospođi Evi, kako se

činilo, bilo mnogo stalo, a Courtois je znao zašto.

– Neka se kola zaustavljaju ovdje – reče Courtois kad je čuo drndanje kočije – a prema željeznoj opremi može se naslućivati da su iz okolice...

– To će sigurno biti Postel i njegova žena, koji nam dolaze u posjet – reče liječnik.

– Nisu – reče Courtois – kočija dolazi iz Marsaca.

– Kospoja – reče Kolb, taj veliki i debeli Alzašanin koga već poznamo (Vidi »Propale iluzije«) – efo jetna otfjetnik iz Baris koja traši koforiti s kospotin.

– Odvjetnik?... – povikne Séchard. – Od te me riječi zaboljelo u trbuhu.

– Hvala lijepa – reče načelnik Marsaca, po imenu Cachan, koji je punih dvadeset godina bio odvjetnik u Angoulêmeu. On je nekada imao nalog da progoni Sécharda.

– Moj se jadni David neće promijeniti, on će uvijek biti rastresen – reče Eva smiješeći se.

– Neki odvjetnik iz Pariza – reče Courtois – onda imate poslova u Parizu?

– Nemam – reče Eva.

– Imate tamo brata – primijeti Courtois.

– Samo ako se ne radi o ostavštini staroga Sécharda – reče Cachan. – Čiča je pravio sumnjive poslove!

Kad su Corentin i Derville ušli i pozdravili društvo te rekli svoja imena, umolili su da mogu nasamo razgovarati s gospođom Séchard i njezinim mužem.

– Drage volje – reče Séchard. – A radi li se o poslovima?

– Jedino o ostavštini vašeg gospodina oca – odgovori Corentin.

– Dopustite onda da gospodin načelnik, koji je bio odvjetnik u Angoulêmeu, prisustvuje razgovoru.

– Vi ste gospodin Derville?... – upita Cachan gledajući Corentina.

– Nisam, gospodine, to je ovaj gospodin – odgovori Corentin pokazujući na odvjetnika, a ovaj se nakloni.

– Pa mi smo kao u porodici – reče Séchard – nemamo nikakvih tajni pred svojim susjedima. Nije stoga potrebno da idemo u radnu sobu, u kojoj nije naloženo... Naš je život otvoren svima...

– Možda je život vašeg gospodina oca – reče Corentin – imao kakvih tajni, pa vam ne bi bilo ugodno da se iznesu na javu.

– Je li onda nešto zbog čega bismo se mogli zastidjeti?... – upita uplašeno Eva.

– Oh ne! To je neki mladenački grijeh – reče Corentin postavljajući s najvećom hladnokrvnošću jednu od stotinu svojih zamki. – Vaš gospodin otac vam je darovao starijega brata...

– Oh, stari medo! – usklikne Courtois. – On vas nimalo nije volio, gospodine Séchard, i to vam je prištedio, licemjer!... Ah, sad razumijem što je ono značilo kad mi je govorio: »Lijepe ćete pripovijesti doživjeti kad me pokopaju!«

– Oh, umirite se, gospodine – reče Corentin Séchardu, promatrajući Evu ispod oka.

– Brata! – usklikne liječnik – onda se vaša baština dijeli na dvoje!...

Derville se pravio kao da promatra lijepe slike koje su visile na panoima salona.

– Umirite se, gospođo – ponovi Corentin kad je opazio iznenađenje koje se odražavalo na lijepom licu gospođe Séchard. – Radi se samo o nezakonitom djetetu. Prava nezakonitog djeteta nisu kao prava bračnoga djeteta. To je dijete u najvećoj bijedi, ono ima pravo na jednu svotu, koja se određuje prema visini baštine... Milijuni

što ih je ostavio vaš gospodin otac...

Na ovu riječ milijuni u dvorani nastade jednodušna buka. U ovaj čas Derville nije više promatrao slike.

– Stari Séchard milijune?... – reče debeli Courtois. – Tko vam je to rekao? Kakav seljak?...

– Gospodine – reče Cachan – vi niste od državne blagajne, pa vam se može reći kako stvar stoji...

– Budite posve mirni – reče Corentin – dajem vam časnu riječ da nisam financijski činovnik.

Cachan je svima namignuo da šute i nehotice se trgnuo od zadovoljstva.

– Gospodine – nastavi Corentin – kad bi bio i samo milijun, dio bi nezakonitoga djeteta bila još ipak lijepa svota. Ne dolazimo da podižemo parnicu, dolazimo naprotiv da vam predložimo da biste nam dali stotinu tisuća franaka, i mi bismo se vratili.

– Stotinu tisuća franaka!... – poviče Cachan prekinuvši Corentina. – Ta stari je Séchard, gospodine, ostavio dvadeset jutara vinograda, pet malih majura, deset jutara livada u Marsacu, a inače nijedne pare...

– Ni za što na svijetu – usklikne David Séchard umiješavši se u razgovor – ne bih htio reći nikakvu laž, gospodine Cachane, a još manje u novčanim stvarima nego u ostalima... Gospodine – reče on Corentinu i Dervilleu – moj otac nam je osim ove zemlje ostavio...

Courtois i Cachan su uzaludno namigivali Séchardu, on je ipak dodao:

–... Tri stotine tisuća franaka, pa se tako sva njegova baština popinje na oko pet stotina tisuća franaka.

– Gospodine Cachane – reče Eva Séchard – koliki dio zakon daje vanbračnom djetetu?...

– Gospođo – reče Corentin – mi nismo Turci, molimo vas samo da se pred ovom gospodom zakunete da niste primili više od stotinu tisuća škuda u gotovu novcu iz ostavštine vašega svekra i lako ćemo se sporazumjeti...

– Dajte najprije časnu riječ – reče bivši angulemski odvjetnik Dervilleu – da ste odvjetnik.

– Evo moje putnice – reče Derville Cachanu pružajući mu na četiri dijela svinut papir – i ovaj gospodin nije, kako biste mogli misliti, glavni inspektor državne blagajne, umirite se – doda Derville. – Mi smo samo imali vrlo važan interes da doznamo istinu o Séchardovoj ostavštini i sad je znamo...

Derville uzme gospođu Evu za ruku i vrlo je uljudno odvede na kraj salona.

– Gospođo – reče joj tihim glasom – kad čast i budućnost kuće Grandlieu ne bi bile zainteresirane u ovom pitanju, ne bih bio pristao na ovu varku što ju je iznio ovaj gospodin s odlikovanjem. Ali ćete mi oprostiti, radilo se o tom da se otkrije laž pomoću koje je vaš gospodin brat obmanuo ovu plemenitu porodicu, čuvajte se sada da ne biste možda pobudili uvjerenje da ste vi dali svomu gospodinu bratu dvanaest stotina tisuća franaka da kupi posjed Rubempré.

– Dvanaest stotina tisuća franaka! – povikne gospođa Séchard problijedjevši. – A gdje ih je smogao, nesretnik?

– Ah, eto – reče Derville – bojim se da je izvor te imovine vrlo nečist.

Eva je imala suze u očima, koje su opazili njezini susjedi.

– Možda smo vam učinili veliku uslugu – reče joj Derville – što smo vam spriječili da se zapletete u laž koje posljedice mogu biti vrlo opasne.

Derville je ostavio gospođu Séchard kako sjedi blijeda, sa suzama na obrazima, i pozdravio je društvo.

– U Mansle! – reče Corentin malom dječaku koji je vozio kočiju.

Pošta iz Bordeauxa u Pariz, koja je prolazila noću, imala je jedno slobodno mjesto. Derville je umolio Corentina da mu dopusti da se njome okoristi, izgovarajući se na poslove, no zapravo nije imao povjerenja u svoga suputnika, jer mu se činilo da mu je diplomatska okretnost i hladnokrvnost stalna sklonost. Corentin je ostao tri dana u Manslu, jer nikako nije našao prilike da otputuje. Morao je tek pisati u Bordeaux, da tamo osigura sebi mjesto za Pariz, i tek se devet dana poslije svoga odlaska mogao vratiti onamo.

Cijelo je to vrijeme svako jutro Peyrade odlazio bilo u Passy bilo u Pariz u Corentinovu kuću da vidi nije li se vratio. Osmi je dan u jednom i u drugom stanu ostavio jedan list napisan tajnim pismom. Svome je prijatelju u njemu iznio kakva mu prijeti smrt, kako je Lidija oteta i kakvu su mu strašnu sudbinu namijenili njegovi neprijatelji. Mada su sada Peyradea napadali kao što je on dosada druge napadao, i makar je bio bez Corentina, a pomagao ga je samo Contenson, ipak je ostao u svom nabobskom odijelu. Kad bi ga njegovi nevidljivi neprijatelji i bili otkrili, dosta je razborito mislio da će moći doći do nekih razjašnjenja ako ostane na samom bojnom polju.

Contenson je sve svoje znance poslao da traže Lidiju. Nadao se da će otkriti kuću u kojoj je bila sakrivena, no iz dana u dan sve se više pokazivalo nemogućim da se ma što dozna, pa je to iz časa u čas povećavalo Peyradeov očaj. Stari se uhoda dao okružiti stražom od dvanaest najvještijih agenata. Nadzirali su okolinu ulica de Moineaux i Taitbout gdje je živio kao nabob kod gospođe du Val-Noble. Posljednja tri dana onoga kobnoga roka što mu ga je bila odredila Azija, da Lucienu opet pribavi ulaz u palaču Grandlieu s jednakim ugledom kao i prije, Contenson nije napuštao veterana nekadašnjeg glavnog policijskog ureda. Tako je poezija straha, koju lukavstvo neprijateljskih plemena širi u srcu američkih šuma iz kojih je Cooper izvukao toliko koristi, obuhvatila najmanje pojedinosti pariškoga života. Prolaznici, dućani, fijakeri, kakva god osoba što je na prozoru stajala – sve je to ljudima-brojevima kojima je bila povjerena obrana života staroga Peyradea pobuđivalo ogroman interes, kakav u Cooperovim romanima predstavlja kakav panj, dabrova nastamba, kakva stijena, bizonova koža, nepomični čamac, grana s lišćem na vodi.

– Ako je Španjolac otputovao, ne trebate se ničega bojati – govorio je Contenson Peyradeu svraćajući mu pažnju na duboko zatišje koje je vladalo.

– A ako nije otputovao? – odgovarao je Peyrade.

– On je jednoga od mojih ljudi odveo sa sobom iza svoje kočije, ali je u Bloisu moj čovjek bio prisiljen da siđe i nije mogao dostići kola.

Pet dana nakon Dervilleova povratka jednoga je jutra Rastignac posjetio Luciena.

– Moj dragi – reče mu Rastignac – upravo sam očajan što su mi zbog našega prisnoga prijateljstva povjerili da s tobom raspravljam o jednoj stvari. Od tvoje ženidbe neće biti ništa. Ne možeš se nadati da će ikad do nje doći. Nemoj više prekoračiti praga palače Grandlieu. Da se oženiš Clotildom, moraš čekati smrt

njezina oca, a on je postao suviše egoist pa neće tako skoro umrijeti. Stari igrači whista dugo sjede kod svoga stola... Clotilde će otputovati u Italiju s Madeleinom de Lenoncourt-Chaulieu. Jadna te djevojka toliko ljubi, moj dragi, da su je morali nadzirati. Htjela je doći k tebi, bila je već sastavila osnovu za bijeg... To je utjeha u tvojoj nesreći.

Lucien nije ništa odgovorio, samo je gledao Rastignaca.

– Je li to konačno nesreća?... – nastavi njegov zemljak – ti ćeš naći isto tako plemenitu djevojku, a ljepšu nego što je Clotilde!... Gospođa de Sérizy će te iz osvete oženiti. Ona ne trpi Grandlieuove, jer je nikad nisu htjeli primiti. Ima sinovicu, malu Clémence du Rouvre...

– Moj dragi – odgovori napokon Lucien – od posljednje naše večere ne živim na dobroj nozi s gospođom de Sérizy. Vidjela me u Esterinoj loži, pa se na me naljutila, a ja se nisam branio.

– Žena koja ima više od četrdeset godina ne može biti dugo posvađena s tako lijepim mladićem kao što si ti – reče Rastignac. – Ja ponešto poznam tu pojavu kod žena na izmaku njihove mladosti!... Ljubav izvana traje deset minuta, a deset godina u srcu žene.

– Već osam dana očekujem od nje list.

– Idi k njoj!

– Sada će to biti potrebno.

– Hoćeš li bar doći k Val-Noble? Njezin nabob vraća Nucingenu večeru.

– Pozvan sam i doći ću – reče ozbiljno Lucien.

Sutradan nakon što je bila potvrđena njegova nesreća, o čemu je odmah Azija obavijestila Carlosa, Lucien se otputio s Rastignacom i s Nucingenom k lažnom nabobu.

O ponoći u nekadašnjoj Esterinoj blagovaonici sastale su se gotovo sve osobe ove drame. Njihov su interes, koji je bio sakriven u samoj nutrini ovih bića tako burnoga života, poznavali samo Estera, Lucien, Peyrade, mulat Contenson i Paccard, koji je došao posluživati svoju gospodaricu. Aziju je bez Peyradeova i Contensonova znanja zamolila gospođa du Val-Noble da dođe pomoći njezinoj kuharici. Peyrade je dao pet stotina franaka gospođi du Val-Noble da sve dobro uredi.

Kad su sjedali k stolu, Peyrade je našao u svom ubrusu malu ceduljicu, na kojoj je pročitao ove olovkom napisane riječi: »Deset dana ističe upravo ovaj čas kad sjedate za stol«.

Peyrade pruži papir Contensonu, koji se nalazio iza njega, i reče mu na engleskom:

– Jesi li ti ovamo turio moje ime?

Contenson je kod svjetla svijeće pročitao ovu opomenu i turio je u svoj džep, ali je dobro znao kako je teško utvrditi čiji je neki rukopis napisan olovkom, osobito ako je rečenica ispisana velikim slovima, tj. takoreći matematičkim potezima, jer se velika slova sastoje jedino od krivulja i ravnih crta, po kojima nije moguće prepoznati navike ruke, kao ni u tzv. kurzivnom pismu.

Ova je večera bila bez prave veselosti. Peyrade je očito bio odsutan duhom. Od mladih rasipnika koji su znali razveseliti društvo nalazili su se samo Lucien i Rastignac. Lucien je bio vrlo tužan i zamišljen. Rastignac je prije večere bio izgubio dvije hiljade franaka, pa je jeo i pio misleći samo na to da ih poslije večere opet dobije.

Sve tri žene je iznenađivala ova hladnoća, pa su se samo pogledale. Zbog ove dosade ni jela nisu bila slasna. S večerama je kao i s kazališnim komadima i kao s knjigama, one zavise o slučaju.

Na koncu večere poslužili su sladoled s voćem. Svatko zna da se na površini toga sladoleda nalazi malo vrlo fino ukuhano voće. Sve se poslužuje u čašama ne nastojeći da se dobije oblik piramide. Ove je sladolede gospođa du Val-Noble bila naručila kod Tortonija, čija se glasovita radnja nalazi na uglu ulice Taitbout i bulevara.

Kuharica je dala pozvati mulata da sladoledaru plati račun.

Contensonu se ovaj dječakov zahtjev nije činio prirodnim, pa je brzo sišao i dreknuo na njega ovim riječima:

– Zar vi niste od Tortonija?...

I smjesta je odjurio gore.

No Paccard je već bio iskoristio njegovu odsutnost i podijelio je sladoled među goste. Jedva je mulat došao do vrata stana, kadli je jedan od agenata koji su nadzirali ulicu des Moineaux zaviknuo na stubama:

– Broj dvadeset sedam.

– Što je? – odvrati Contenson sišavši ponovo svom brzinom na dno stuba.

– Recite tati da se njegova kći vratila, ali u kakvom stanju, veliki bože! Neka dođe, ona umire.

Upravo kad se Contenson vratio u blagovaonicu, stari je Peyrade. koji je međutim mnogo pio, progutao malu trešnju sa svoga sladoleda. Pili su u zdravlje gospođe du Val-Noble, nabob je napunio svoju čašu takozvanom konstancom i iskapio ju je.

Ma kako je Contensona uzbudila vijest koju je kanio saopćiti Peyradeu, iznenadila ga je, kad je ušao, duboka pažnja s kojom je Paccard gledao naboba. Oba su oka sobara gospođe du Champy bila kao dva nepomična plamena. Ovo promatranje, ma kako bilo važno, ipak nije moglo zadržati mulata i on se nagnuo nad svoga gospodara upravo kad je Peyrade stavljao svoju praznu čašu na stol.

– Lidija je kod kuće – reče Contenson – i to u vrlo žalosnom stanju.

Peyrade izusti najružniju od svih francuskih kletvi, i to s izrazitim južnjačkim izgovorom, na veliko začuđenje svih gostiju. Kad je Peyrade opazio svoju pogrešku, priznao je svoje prerušenje rekavši Contensonu dobrim francuskim jezikom:

– Nađi fijaker!... Idem odavle.

Svi ustanu od stola.

– Tko ste vi? – poviče Lucien.

– Ja!... Ko?– reče barun.

– Bixiou mi je tvrdio da znate igrati Engleza bolje nego on, a ja nisam htio vjerovati – reče Rastignac.

– To je kakav otkriveni bankroter – reče du Tillet glasno – slutio sam to!...

– Kako je čudan grad taj Pariz!... – reče gospođa du Val-Noble. – Kakav trgovac, koji je u svojoj četvrti grada pao pod stečaj, izroni u istoj četvrti nekažnjeno kao nabob a na Elizejskim poljanama kao gizdelin!... Oh, nesreća me prati, stečaj je moja bolest.

– Ljudi kažu da svako cvijeće ima svoju bolest – reče mirno Estera. – Moja je slična Kleopatrinoj – guji.

– Tko sam ja?... – reče Peyrade na vratima. – Ah, znat ćete vi to dobro, jer ako ja umrem, izići ću iz groba i svake ću vas noći za noge vući!...

Kod ovih posljednjih riječi pogleda Esteru i Luciena, zatim je iskoristio sveopću

zabrinutost te je s najvećom brzinom nestao, jer je htio otrčati kući ne čekajući fijaker. Na ulici Azija rukom zaustavi uhodu na pragu kućnih vrata. Bila je ogrnuta u neku crnu koprenu, kao što su je tada nosile žene kad su odlazile s plesa.

– Pošalji po sakramente, tata Peyrade – reče mu ona glasom koji mu je prorokovao nesreću.

Jedna je kočija stajala pripravna, pa je Azija skočila u nju i nestala kao da ju je vjetar odnio. Bilo je tamo pet kočija, pa Peyradeovi ljudi nisu mogli ništa doznati.

Kad je Corentin došao u svoju ladanjsku kuću, našao je tajnim pismom napisan list svoga prijatelja Peyradea. Njegova se kuća nalazila na najmirnijem i najljepšem mjestu maloga grada Passyja, u ulici des Vignes. Corentina su tamo smatrali trgovcem koji je silno volio vrtlarstvo. Mjesto da se odmori, odmah je ponovo sjeo u fijaker koji ga je bio dovezao, dao se odvesti u ulicu des Moineaux, gdje je našao samo Kattu. Od Flamanke je doznao o Lidijinu nestanku i bio je izvan sebe što ni on ni Peyrade nisu to predvidjeli.

– Oni me još ne poznaju – reče u sebi. – Ovi su ljudi sposobni za sve. Moram doznati hoće li ubiti Peyradea, jer se tada neću više pokazivati...

Što je besramniji život nekoga čovjeka to mu je više stalo do njega: on je tada kao neki protest, neka neprestana osveta.

Corentin brzo siđe, ode kući da se preruši u malenoga, bolesnog starca sa zelenkastim kaputom i s vlasuljom od neke trave. Tada se vrati pješke, jer ga je nagonilo prijateljstvo prema Peyradeu. Htio je dati naloge svojim najodanijim i najokretnijim brojevima.

Kad je išao ulicom Saint-Honoré da skrene s trga Vendome u ulicu Saint-Roch, hodao je iza neke djevojke u papučama koja je bila tako odjevena kao što se oblači žena za noć. Ova je djevojka nosila noćni haljetak, a na glavi noćnu kapu. Ona je od vremena do vremena jecala, a jecaje su joj prekidale nehotične jadikovke. Corentin je prestigne i prepozna Lidiju.

– Ja sam prijatelj vašeg oca – gospodina Canquoëllea – reče on svojim prodornim glasom.

– Ah, netko u koga mogu imati povjerenja... – reče ona.

– Pravite se da me ne poznate – nastavi Corentin – jer nas progone okrutni neprijatelji i prisiljeni smo da se prerušavamo. Dede pripovijedajte mi što vam se dogodilo...

– Ah, gospodine – reče jadna djevojka – to se kaže i ne pripovijeda se... Obeščašćena sam, propala, a da sebi ne mogu objasniti kako...

– Odakle dolazite?

– Ja ne znam, gospodine! S tolikom sam žurbom pobjegla, tolikim sam ulicama i stranputicama prošla, jer sam držala da me progone... I kad sam se namjerila na koga pristojnog čovjeka, pitala sam ga za put na bulevare, kako bih došla do ulice de la Paix! I kad sam hodala... koliko je sati?

– Jedanaest i po! – reče Corentin.

– Pobjegla sam u sumrak, dakle već pet sati hodam!... – usklikne Lidija.

– Idimo samo, lijepo ćete se odmoriti, naći ćete svoju dobru Kattu...

– Oh, gospodine, nema više počinka za me! Ne želim dragoga počinka nego u grobu. Čekat ću ga u kojem samostanu, ako me budu smatrali dostojnom da u nj uđem.

– Jadna mala! Mnogo ste se opirali?

– Da, gospodine. Ah, da znate među kakve su me ogavne stvorove stavili...

– Sigurno su vas uspavali?

– Ah, da – reče jadna Lidija. – Još malo snage, pa ću doći do kuće. Osjećam da gubim svijest i misli mi nisu sasvim jasne... Malo prije mi se činilo da sam u nekom vrtu...

Corentin uzme Lidiju na svoje ruke, gdje se onesvijestila, i odnese je po stubama gore.

– Katt! – vikao je on.

Katt se pojavi i poviče od radosti.

– Nemojte se prerano veseliti! – reče Corentin ozbiljno – ova je djevojka vrlo bolesna.

Kad su Lidiju polegli na njezin krevet i kad je kod svjetla dviju svijeća što ih je upalila Katt prepoznala svoju sobu, zapadne u bunilo. Pjevala je pjesmice divnih melodija, i naizmjence ponavljala neke ružne rečenice koje je bila čula! Njezino je lijepo lice bilo puno plavih modrica. Naizmjence je ponavljala uspomene svoga tako čistoga života s uspomenama onih deset dana prostote. Katt je plakala. Corentin je hodao po sobi i svaki čas zastajao i promatrao Lidiju.

– Ona plaća za svoga oca! – reče on. – Ima li providnosti? Oh, kako sam imao pravo što nisam htio imati porodice... Dijete, to je, časne mi riječi, kako ono kaže ne znam koji ono filozof, zalog koji se daje nesreći...

– Oh! – reče to jadno dijete, kad je u krevetu sjela a lijepa joj je raščupana kosa padala – mjesto da ovdje ležim, Katt, trebala bih ležati na pijesku u dubini Seine...

– Katt, mjesto da plačete i da samo gledate svoje dijete, jer od toga neće ozdraviti, morali biste ići po liječnika, najprije po općinskoga a zatim po gospodina Despleina i Bianchona... Valja spasiti ovo nedužno stvorenje... I Corentin napiše adrese tih dvaju slavnih doktora.

U ovaj čas uspinjao se stubama neki čovjek kojemu su sve stepenice bile dobro poznate. Vrata se otvore i, sav u znoju, ljubičasta lica, gotovo krvavih očiju, pušući kao dupin, Peyrade s vrata stana skoči u Lidijinu sobu vičući:

– Gdje je moja kći?

On je opazio tužnu Corentinovu kretnju, a Peyradeov je pogled slijedio kretnju. Lidijino se stanje može usporediti samo sa cvijetom što ga je botaničar s ljubavlju uzgajao, a on je pao sa svoje stapke i smrvila ga potkovana cipela kakva seljaka. Prenesite sad ovu sliku u srce jednoga oca, shvatit ćete kakav je udarac Peyradea zadesio. Njemu su iz očiju tekle krupne suze.

– Netko plače; to je moj otac – reče djevojka.

Lidija je još mogla prepoznati svoga oca, ustala je i bacila se pred noge starcu upravo kad se on srušio u naslonjač.

– Oprosti, oče... – reče ona takvim glasom koji je razdirao Peyradeovo srce u onom trenutku kad je osjetio kao udarac malja po lubanji.

– Umirem!... Ah, nitkovi!... – bila je njegova posljednja riječ.

Corentin je htio priskočiti u pomoć svomu prijatelju. Čuo je samo njegov posljednji uzdisaj.

– Smrt otrovanjem!... – reče u sebi Corentin. – Ah, evo liječnika – usklikne on kad je čuo drndanje kola.

Contenson, koji je bio oprao svoju mulatsku boju, stajao je kao brončani kip kad je čuo kako Lidija govori:

– Nećeš mi onda oprostiti, oče?... Nije to moja krivnja!

Ona nije opazila da joj je otac mrtav.

– Oh, kako me samo gleda!... – reče jadna luđakinja.

– Moramo mu zatvoriti oči – reče Contenson i odnese Peyradea na krevet.

– Pravimo glupost – reče Corentin – odnesimo ga u njegovu sobu, njegova je kći napola luda, a sasvim bi poludjela kad bi vidjela da je mrtav, jer bi smatrala da ga je ona usmrtila.

Kad je Lidija vidjela da njezina oca odnose, samo je tupo stajala.

– To je moj jedini prijatelj!... – reče Corentin. Izgledao je ganut kad je vidio Peyradea ispružena na krevetu. – U svom je životu imao samo jednu pohlepnu misao, a to je bila prema svojoj kćeri!... Neka ti to posluži kao pouka, Contensone. Svako zvanje ima svoju čast. Peyrade je krivo uradio što se miješao u privatne stvari, mi se moramo baviti samo javnim poslovima. No, što god se desilo – reče on glasom, pogledom i kretnjom koji su Contensonu natjerali strah u kosti – kunem se da ću osvetiti svoga jadnog Peyradea! Otkrit ću začetnike njegove smrti i osramoćenja njegove kćeri!... I tako mi mojega vlastitoga samoljublja, tako mi ono malo života što mi preostaje i što ga izlažem pogibli u svojoj osveti, svi će ti ljudi za glavu kraći svršiti svoj život u četiri sata ujutro, u potpunom zdravlju na gubilištu!...

– A ja ću vam pomoći! – reče Contenson uzbuđen.

Zaista ništa nije uzbudljivije nego kad se vidi strast kod jednog hladnog, sređenog i točnog čovjeka kod kojega već dvadeset godina nitko nije zapazio ni najmanjega čuvstvenog uzbuđenja. To je kao usijana gvozdena poluga, koja rastapa sve do čega dođe. Stoga je i Contenson osjećao pravu uzbunu u dubini svoje nutrine.

– Jadni čiča Canquoëlle! – prihvati on pogledavši Corentina – često me počastio... I vidite... samo pokvareni ljudi mogu tako šta učiniti... često mi je znao dati deset franaka za igru...

Poslije ovoga nadgrobnoga slova, oba su Peyradeova osvetnika otišla k Lidiji, jer su čuli na stubama Kattu i općinskog liječnika.

– Idi k policijskom povjereniku – reče Corentin – državni tužilac ne bi u ovome našao podloge za progon. No podnijet ćemo izvještaj prefekturi, to će možda nečemu moći poslužiti. – Gospodine – reče općinskom liječniku – u ovoj ćete sobi naći mrtvaca. Njegovu smrt ne smatram prirodnom. Obavit ćete obdukciju u prisustvu gospodina policijskog povjerenika, koji će na moj poziv odmah doći. Nastojte pronaći tragove otrova. Uostalom, za nekoliko će vam časova doći u pomoć gospoda Desplein i Bianchon, koje sam pozvao da pregledaju kćer moga najboljeg prijatelja, koja je u gorem stanju nego njezin otac, premda je mrtav.

– Nisu mi potrebna – reče općinski liječnik – ta gospoda da vršim svoju dužnost...

– Ah, dobro – mislio je Corentin. – Nećemo se prepirati, gospodine – prihvati Corentin. – Ovo je u dvije riječi moje mišljenje: oni koji su ubili oca, također su obeščastili i kćer.

Kad je svanulo, Lidija je podlegla svome umoru: ona je spavala kad je slavni kirurg ušao s mladim liječnikom. Mrtvozornik je tada otvorio Peyradea i tražio uzroke njegovoj smrti.

– Dok se bolesnica ne probudi – reče Corentin dvojici slavnih liječnika – biste li

htjeli pomoći svom drugu kod jedne konstatacije koja će sigurno biti od interesa za vas, a vaše mišljenje neće biti suvišno u zapisniku.

– Vaš je rođak umro od kapi – reče liječnik – ima dokaz o velikoj navali krvi u mozak...

– Ispitajte, gospodo – reče Corentin – i pogledajte ima li u nauci o otrovima takvih otrova koji izazivaju istu posljedicu.

– Želudac je – reče liječnik – bio posve pun jela, ali osim ako se tragovi ne bi našli kemijskim putem, ja ne vidim nikakva traga otrovu.

– Ako su znaci navale krvi u mozak zaista utvrđeni, imamo ovdje s obzirom na dob osobe dovoljan uzrok smrti – reče Desplein pokazujući na ogromnu količinu jela.

– Je li to ovdje pojeo? – upita Bianchon.

– Nije – reče Corentin – on je s bulevara brzo ovamo došao i našao svoju kćer oskvrnutu...

– To je pravi otrov, ako je volio kćerku – reče Bianchon.

– Koji bi otrov mogao imati ovakvo djelovanje? – upita Corentin ne napuštajući svoju misao.

– Samo jedan – reče Desplein pošto je sve pomno promotrio. – To je otrov s javanskoga arhipelaga, koji se dobiva od još slabo poznatih biljaka iz porodice strihnosa i služi tomu da se otruje ono opasno oružje, malajski bodež... Tako se bar govori...

Uto dođe policijski povjerenik. Corentin mu saopći svoje sumnje i zamoli ga neka sastavi izvještaj rekavši mu u kojoj je kući i s kojim je ljudima Peyrade večerao. Zatim ga je uputio u urotu koja je bila skovana protiv Peyradeova života i u uzroke stanja u kom se nalazila Lidija.

Poslije je Corentin otišao u Lidijinu sobu, u kojoj su Desplein i Bianchon pregledavali bolesnicu. No sreo ih je na pragu vrata.

– No, gospodo? – upita Corentin.

– Otpremite ovu djevojku u bolnicu. Ako joj se ne povrati pamet kod poroda, pretpostavimo li da je uopće trudna, ona će svršiti svoj život kao melankolična luđakinja. Za ozdravljenje nema drugog lijeka osim majčinskog osjećaja, ako se probudi...

Corentin je svakom doktoru dao četrdeset zlatnih franaka i okrenuo se policijskom povjereniku, koji ga je povukao za rukav.

– Liječnik tvrdi da je smrt prirodna – reče taj činovnik – i ja to manje mogu sastaviti izvještaj, kad se radi o čiči Canquoëlleu. On se miješao u mnoge stvari, i nikad ne bismo znali na koga bismo nabasali... Ovakvi ljudi uvijek umiru po nečijem nalogu...

– Ja se zovem Corentin – šapne Corentin policijskom povjereniku u uho.

Povjerenik se lecne od iznenađenja.

– Sastavite onda malu bilješku, kasnije će biti vrlo korisna, i pošaljite je samo kao povjerljivu vijest. Zločin se ne može dokazati, i znam da će istraga stati na prvom koraku... Ali ja ću krivce jednog dana pronaći. Nadzirat ću ih i uhvatiti ih na činu.

Policijski povjerenik pozdravi Corentina i ode.

– Gospodine – reče Katt – gospođica samo pjeva i pleše. Šta da radim?

– Onda je još nešto nadošlo?

– Doznala je da joj je otac umro.

– Stavite je u fijaker i odvedite je naprosto u ludnicu. Ja ću napisati nekoliko riječi glavnom upravniku kraljevske policije, da bude dobro smještena. Kći u ludnici, a otac u skupnom grobu! – reče Corentin. – Contensone, idi naruči sirotinjska mrtvačka kola... Sada, nas dvojica, don Carlos Herrera!...

– Carlos? – reče Contenson – on je u Španjolskoj.

– On je u Parizu! – reče odlučno Corentin. – Ima u njemu španjolskog genija iz doba Filipa II, ali ja imam stupica za svakoga, čak i za kraljeve.

Pet dana poslije nestanka naboba gospođa je du Val-Noble sjedila u devet sati ujutro uz uzglavlje Esterina kreveta i plakala, jer se nalazila na rubu bijede.

– Da bar imam sto zlatnih luja rente! S time se, moja draga, čovjek povuče u kakav mali grad i nađe nekoga da se uda...

– Mogu ti ih pribaviti – reče Estera.

– A kako? – usklikne gospođa du Val-Noble.

– Oh, na posve prirodan način. Slušaj! Pretpostavimo da se želiš ubiti. Dobro odigraj tu komediju: dozvat ćeš Aziju k sebi, i predložit ćeš joj deset tisuća franaka za dva crna bisera od vrlo tankoga stakla, gdje se nalazi otrov koji ubija za jedan časak. Donijet ćeš mi ih, a ja ću ti dati pedeset hiljada franaka,

– Zašto ih ne tražiš sama? – upita gospođa du Val-Noble.

– Azija ih ne bi meni prodala.

– To nije za te?... – reče gospođa du Val-Noble.

– Možda.

– Ti! Koja živiš usred radosti, raskoši i u svojoj vlastitoj kući! Ukratko, uoči gozbe o kojoj će se govoriti deset godina i koja Nucingena stoji dvadeset tisuća franaka! Pripovijeda se da će se na njoj u mjesecu veljači jesti jagode, šparoge, grožđe i dinje... Bit će za tisuću škuda samo cvijeća u odajama.

– Što veliš na to? Bit će za tri tisuće škuda ruža samo na stubama.

– Govori se da tvoja toaleta stoji deset tisuća franaka?

– Da, moja je oprava od briseljskih čipaka, a njegova je žena Delfina bijesna. No ja sam htjela imati vjenčanu odjeću.

– Gdje je deset tisuća franaka? – upita gospođa du Val-Noble.

– To je sav moj sitniš – reče Estera smiješeći se. – Otvori moj toaletni stolić, oni su ispod moga papira za kovrčanje kose.

– Kad netko govori o smrti, taj se ne ubija – reče gospođa du Val-Noble. – Nije li to da počiniš...

– Zločin? Ma idi! – reče Estera svršavajući misao svoje prijateljice, koja je oklijevala. – Možeš biti mirna – prihvati Estera – ne želim nikoga ubiti. Imala sam prijateljicu, vrlo sretnu ženu, ona je umrla, a ja ću za njom... to je sve!

– Jesi li luda?

– Što ćeš! Jedna drugoj smo obećale.

– Daj sebi protestirati tu mjenicu – reče prijateljica smiješeći se.

– Uradi kako ti velim, i idi! Čujem kako dolazi neka kočija, to je Nucingen. Taj će čovjek poludjeti od sreće! Ljubi me! Zašto da ne ljubimo one koji nas ljube, jer oni konačno rade sve da nam ugode.

– Ah! – reče gospođa du Val-Noble – to je pripovijest o haringi, koja je najsmutljivija od svih riba.

– Zašto?

– Eto to se nije moglo doznati.
– Nego, idi onda, moja slatka! Moram moliti tvojih pedeset tisuća franaka.
– Onda zbogom!
Od prije tri dana Esterino se vladanje prema barunu de Nucingenu posve promijenilo. Majmun je postao mačka, a mačka žena. Estera je tome starcu iskazivala obilje srdačnosti, pokazivala se dražesnom. Njezine su riječi bile bez zlobe, pune nježnoga umiljavanja, pa su toga tromoga bankara ispunile uvjerenjem da ga ljubi, jer ga je zvala Fricom.
– Jadni moj Fric, teško sam te iskušavala – reče ona – upravo sam te mučila. Bio si divan u svojoj strpljivosti, ljubiš me, vidim, i za to ću te nagraditi. Sviđaš mi se sada, i ne znam kako je do toga došlo, ali ja bih te pretpostavila kakvu mladiću. To je možda djelovanje iskustva. S vremenom čovjek konačno opazi da je užitak duševna imovina, i nije laskavije biti ljubljen za volju užitka nego biti ljubljen za volju njegova novca... A osim toga su mladići vrlo sebični, oni misle prije na sebe nego na nas, dok ti samo misliš na me. Ja sam čitav tvoj život. Stoga više ništa neću od tebe, želim ti pokazati do koje sam mjere nesebična.
– Ja fam još nizam niš tala – odgovori barun – ja mizlim fami zutra toneti tridezet tizuć vranak rente... to moja dar sa fenčanje...
Estera je tako slatko poljubila Nucingena da je i bez pilula problijedio.
– Oh! – reče ona – nemojte misliti da sam takva prema vama zbog vaših trideset tisuća franaka rente, nego zato što te sada... ljubim, moj debeli Frédéric!
– Oh, poše moj! Sašto ste me doliko izkušafali?... Ja pih pila zretna feć dri meseca...
– Da li uz tri postotka ili uz pet, moj mišiću? – upita Estera gladeći Nucingena po kosi i uređujući mu je po svojoj ćudi.
– Us tri... Ja imala mnoštfo ot njih.
Barun je dakle onoga jutra donio obveznice državnih dugova, došao je doručkovati sa svojom malom curicom, primiti njezine naloge za sutra, za taj slavni i veliki dan!
– Trošiti, moj mali šen, moj jetini šen – reče veselo barun, čije je lice sjalo od sreće – efo imate tosta platiti faši troškofi sa guhinja sa ostatak ot faš život...
Estera uzme papire bez i najmanjega uzbuđenja, previne ih i stavi u svoj toaletni ormarić.
– Sad ste sigurno zadovoljni, nepravedna grdobo – reče ona tapšući Nucingena po licu – što vidite da konačno nešto od vas primam. Više vam ne mogu reći istine, jer dijelim plod onoga što nazivate svojim radom... To nije dar, moj jadni dječače, to je vraćanje... No nemojte se praviti takvi kao na burzi. Ta znaš da te ljubim.
– Moj lepi Esder, moj lepi engel – reče barun – nemoj meni tako goforiti fiše... Kletaj ti... meni pi pilo sfejetno ta mene cela sfet zmatra kao jetan tat kad bih ja bila čofek u faši oči... Ja fas lubim sfe fiše i fiše.
– Ovo je moja konačna odluka – reče Estera. – Zato ti više nikad neću reći nešto što bi te ožalostilo, moj sloniću, jer si postao čist kao dijete. Bogami, stari zlikovče, ti nikad nisi poznavao nedužnosti. Nevinost koju si sa sobom na svijet donio, morala je ipak nekad izbiti na površinu. No bila je tako duboko zaronjena da se tek nakon šezdeset godina pojavila na svjetlu!... Izmamila ju je udica ljubavi. Ova se pojava događa kod staraca. Evo zašto sam te napokon zavoljela, mlad si, vrlo si mlad. Samo ću ja moći reći da sam ovoga Frédérica poznala... samo ja!... Jer si ti već s petnaest

godina bio bankar... U školi si vjerojatno svojim drugovima posuđivao jednu kuglicu da ti vrate dvije...

Ona mu skoči na koljena kad je vidjela da se smije.

– No, sad radi od mene što hoćeš! Eh, bože moj, guli ljude!... Dede, ja ću ti pomoći. Ljudi ne zaslužuju da ih netko ljubi. Napoleon ih je ubijao kao muhe. Plaćali onda Francuzi tebi poreze ili državnoj blagajni, svejedno im je. Nitko ne ljubi državnu blagajnu i vjere mi... čuj, dobro sam razmislila, imaš pravo... Striži ovce, to stoji po Bérangeru u Evanđelju... Zagrlite svoju Ezder... Ah! Onda, dat ćeš ovoj jadnoj Val-Noble sve pokućstvo u stanu u ulici Taitbout! A zatim ćeš joj sutra predati pedeset tisuća franaka... to će ti, vidiš, podići ugled, moj mišiću. Ti si ubio Falleixa, ljudi počinju vikati na tebe... Ova će im se plemenitost učiniti upravo babilonskom... i sve će žene govoriti o tebi.

– Imaš brafo, moja angel, ti posnaš sfet – odgovori on – ti ćeš biti moja safetnik.

– No vidiš – prihvati Estera – kako mislim na poslove svoga čovjeka, na njegov ugled, na njegovu sreću... Ded pođi po onih pedeset tisuća franaka.

Htjela se riješiti gospodina de Nucingena, kako bi pozvala mjenjačkoga agenta pa da još iste večeri proda obveznice na burzi.

– A sašto otmah?... – upita on.

– Ma, mišiću moj, moraš ih predati u maloj kutiji od satena i unutra zamotati jednu lepezu. Reći ćeš joj: »Evo, gospođo, jedne lepeze koja će vas razveseliti...« Ljudi te drže za Turcareta, a ti ćeš zasjeniti Beaujona.

– Tifno! Tifno! – usklikne barun – ja putem zato bostala duhofit!... Ta, ja butem ponofit faši reči...

Upravo kad je Estera sjedala, umorna od napora da odigra svoju ulogu, uđe Evropa.

– Gospođo – reče ona – ovdje je služnik što ga je poslao sobar gospodina Luciena Celestin, s keja Malaquais.

– Neka uđe!... Ali ne, idem u predsoblje.

– Ima jedno pismo od Celestina za gospođu.

Estera skoči u predsoblje, pogleda služnika i opazi u njemu pravoga pravcata služnika.

– Reci mu neka siđe ovamo!... – reče Estera slabim glasom srušivši se na stolac kad je pročitala pismo – Lucien se hoće ubiti... – šapne ona u uho Evropi. – Odnesi mu međutim list gore.

Carlos Herrera, koji je još uvijek nosio odijelo trgovačkog putnika, siđe odmah dolje i njegov pogled smjesta padne na služnika, kad je u predsoblju našao nekoga stranca.

– Rekla si mi da nema nikoga – šapne u uho Evropi.

I iz prevelike opreznosti odmah ode u dvoranu, pošto je promotrio služnika. Obmanjivač smrti nije znao da već od nekoga vremena glasoviti predstojnik sigurnosne službe, koji ga je bio uhapsio u kući Vauquer, ima suparnika, koga su označivali kao njegova nasljednika. Taj je suparnik bio služnik.

– Imate pravo – reče taj lažni služnik Contensonu koji ga je čekao na Ulici. – Onaj koga ste vi opisali nalazi se u kući. No to nije naš Španjolac, i stavio bih ruke u vatru da se pod tom mantijom skriva naša zvjerka.

– On isto toliko nije svećenik kao što nije ni Španjolac – reče Contenson.

– O tom sam uvjeren – reče taj agent sigurnosne brigade.

– Oh, kad bismo imali pravo!... – reče Contenson.

Lucien je zaista bio dva dana odsutan, i tu su odsutnost iskoristili da postave zamku, no on se vratio isto veče i Esterin se nemir smirio. Sutradan ujutro, u vrijeme kad je kurtizana izlazila iz kupatila i lijegala u krevet, došla je njezina prijateljica.

– Imam ona dva bisera! – reče Val-Noble.

– Da vidimo! – reče Estera podigavši se i podbočivši svoj lijepi lakat o jastuk ukrašen čipkama.

Gospođa du Val-Noble pruži svojoj prijateljici dvije kuglice koje su izgledale kao crni ribiz.

Barun je bio Esteri poklonio dva hrta glasovite pasmine, koja će napokon dobiti ime jednoga velikog suvremenog pjesnika koji ih je uveo u modu. Kurtizana je bila vrlo ponosna što ih je dobila, pa im je sačuvala ime njihovih predaka Romea i Julije. Nije potrebno govoriti o umiljatosti, bjelini i dražesti tih životinja, koje su kao stvorene za sobu i kojih vladanje ima nešto od engleske opreznosti. Estera pozove Romea, a Romeo dotrči na svojim tako vitkim i tako tankim a opet tako čvrstim i tako žilavim nogama te bi ih čovjek držao čeličnim šipkama, i gledao je u svoju gospodaricu. Estera načini kretnju kao da će mu baciti jedan biser, kako bi mu pobudila pažnju.

– Njegovo mu ime namjenjuje da tako umre – reče Estera bacivši mu biser, koji Romeo zgrize svojim zubima.

Pas i ne pisne, okrene se oko sebe i padne mrtav kao klada. To se dogodilo dok je Estera jedva izgovorila jednu rečenicu posmrtnoga govora.

– Ah! Bože moj! – poviče gospođa du Val-Noble.

– Imaš fijaker, uzmi Romea sa sobom – reče Estera – njegova bi smrt ovdje izazvala buku. Ja sam ti ga tobože darovala, a ti si ga izgubila, izdaj oglas. Požuri se, večeras ćeš dobiti svojih pedeset tisuća franaka.

To je rekla tako mirno i s tako savršenom kurtizanskom bešćutnošću da je gospođa du Val-Noble uskliknula: – Ti si zaista naša kraljica!

– Dođi rano i budi lijepa...

U pet sati po podne Estera se počela udešavati kao za vjenčanje. Obukla je svoju odjeću od čipaka na suknju od bijeloga satena. Imala je bijeli pojas, cipele od bijeloga satena, i ovila je oko svojih lijepih ramena šal od engleskih čipaka. Na glavi je nosila bijele svježe kamelije, koje su oponašale vijenac mlade vjerenice. Na grudima je imala bisernu ogrlicu za trideset tisuća franaka koju joj je darovao Nucingen.

Premda se već u šest sati bila udesila, zatvorila je svoja vrata svakome, čak i Nucingenu. Evropa je znala da Lucien treba da bude uveden u spavaonicu. Lucien je došao oko sedam sati, a Evropa je našla načina da ga uvede a da nitko nije zapazio njegova dolaska.

Kad je opazio Esteru, Lucien je u sebi rekao: – Zašto ne bih s njom išao živjeti na Rubempré, daleko od svijeta, a da se nikad ne vratim u Pariz?... Imam pet godina kaparu na ovaj život, a ovaj je dragi stvor takva značaja da nikad neće poreći samu sebe!... A gdje bih drugdje našao takvo remek-djelo?

– Moj prijatelju, od koga sam sebi stvorila božanstvo – reče Estera kleknuvši na jastuk pred Lucienom – blagoslovite me...

Lucien je htio podignuti Esteru, da je poljubi i da joj kaže: »Šta znači ta šala, moja

draga ljubljena?« I pokuša obujmiti Esteru oko struka, no ona se oslobodi jednom kretnjom koja je odavala isto toliko počitanja kao i gnušanja.

– Nisam te više dostojna, Luciene – reče ona, a suze su joj samo tekle iz očiju. – Zaklinjem te, blagoslovi me, i zakuni mi se da ćeš u gradskoj bolnici osnovati zakladu za dva kreveta... Previše sam te ljubila, dragi prijatelju! Reci mi samo da sam te usrećila i da ćeš katkada misliti na me... reci!

Lucien je kod Estere opazio toliko svečane iskrenosti da se zamislio.

– Ti se želiš ubiti! – reče on s prizvukom duboke zamišljenosti u glasu.

– Ne, dragi prijatelju, ali vidiš, danas umirem čista, nevina, ljubljena žena, koju si imao... i bojim se da će me ta tuga ubiti.

– Jadno dijete, čekaj – reče Lucien – posljednja sam dva dana učinio toliko napora i uspjelo mi je prodrijeti sve do Clotilde...

– Uvijek ta Clotilde!... – reče Estera s prikrivenim bijesom u glasu.

– Da – prihvati on – jedno smo drugom pisali... U utorak ujutro ona putuje, no na njezinu putu u Italiju s njom ću se sastati u Fontainebleauu.

– Ah! Vi hoćete za ženu... dasku?! – poviče jadna Estera. – Recite, da imam sedam ili osam milijuna, ne biste li me oženili?

– Dijete! Baš sam ti htio reći da neću druge žene osim tebe, ako je svršeno sa mnom.

Estera obori glavu da ne pokaže svoju nenadanu bljedoću i suze koje je obrisala.

– Ti me ljubiš... – reče ona pogledavši Luciena s dubokim bolom. – No eto, to je moj blagoslov. Ne izvrgavaj se sramoti, idi tajnim vratima i pravi se kao da dolaziš iz predsoblja u salon. Poljubi me u čelo – reče ona.

Ona obujmi Luciena, stisne ga žestoko na svoje srce i još mu rekne:

– Iziđi!... iziđi!... ili ću ostati na životu.

Kad se Estera pojavila u salonu, začuo se uzvik divljenja. U njezinim očima, koje su zaronile u beskrajnost, gubila se duša, ako si ih promatrao. Na tamnom plavetnilu njezine fine kose isticale su se kamelije. Ukratko, sve efekte što ih je ova divna djevojka tražila, bila je postigla. Nije imala suparnica. Okružena pronalascima neobuzdane raskoši, bila je kao njen najviši izraz. Ona je osim toga blistala duhom. Vodila je pijanku s onom hladnom i mirnom snagom kakvu pokazuje Habeneck u Konzervatoriju na svojim koncertima, u kojima prvi evropski glazbenici postižu vrhunac u izvedbi kad interpretiraju Mozarta i Beethovena.

S užasom je međutim primijetila da Nucingen malo jede, ne pije, i pravi se kao domaćin.

O ponoći svi su već počeli ludovati. Razbijali su čaše da se više nikad ne upotrijebe. Dva su svilena kineska obojadisana zastora bila poderana. Bixiou se opio drugi put u životu. Nitko nije mogao stajati na nogama, žene su bile pozaspale na divanima, gosti nisu mogli izvesti šalu koju su unaprijed bili spremili. Oni su naime htjeli, postavivši se u dva reda sa svijećnjakom u ruci pjevajući Buona sera iz »Seviljskoga brijača«, voditi Esteru i Nucingena u spavaonicu.

Nucingen je sam dao ruku Esteri. Bixiou ih je opazio, makar je bio pripit. Imao je još snage da kaže kao Rivard povodom posljednje ženidbe vojvode de Richelieua: »Trebalo bi obavijestiti policijskog prefekta... ovdje će se dogoditi nekakvo zlo... «

Šaljivac se mislio našaliti, a bio je prorok.

Gospodin de Nucingen se pokazao kod kuće tek u ponedjeljak oko podne. U

jedan sat njegov ga je mjenjački agent obavijestio da je gospođica Estera Van Bogseck već u petak prodala obveznice od trideset tisuća franaka, i da je već podigla novac za njih.

– No, gospodine barune – reče on – prvi je pisar odvjetnika Dervillea došao k meni upravo kad sam govorio o tom prijenosu, i kad je vidio pravo ime gospođice Estere, rekao mi je da ona nasljeđuje imutak od sedam milijuna.

– Ma je li moguće!?

– Da, ona je po svoj prilici jedina nasljednica lihvara diskontera Gobsecka... Derville želi istražiti pravo stanje stvari. Ako je majka vaše ljubovce lijepa Holanđanka, ona je onda baštinica.

– Snam ja to – reče bankar – ona mi je pripofetala sfoj šifot... Ja ću napisati jetan reč tomu Terfilu.

Barun sjedne za svoj pisaći stol, napiše pisamce Dervilleu i pošalje ga po svome sluzi. Zatim je poslije burze oko tri sata otišao k Esteri.

– Gospođa je naredila da je ni pod kakvom izlikom ne smijemo probuditi, ona je legla i spava.

– Ah, tofraga! – usklikne barun. – Eropa, ona ze neće lutiti gat tosna ta je frlo pogat. Ona baštini setam milion. Stara Kopseck je mrtaf i ostaflja setam milion, i tfoja kospotarica je jetini paštinica, jer njesin majka pio sinovka ot Kopseck koji je međutim načinio jetan testament. Ja nisam mokla znati ta jetan milioner kao on bušta Esder u beda.

– Ah, vrlo dobro, onda je vaša vlast gotova, stari komedijašu – reče mu Evropa pogledavši ga tako bezobrazno kako bi ga pogledala samo molijerovska sluškinja. – Šššš! Stari alzaški gavrane!... Ona vas otprilike tako ljubi kao što se voli kuga... Bog bogova! Milijuni!... Onda će se udati za svoga miljenika! Oh, ala će biti zadovoljna!

I Prudence Servien je ostavila baruna de Nucingena ošinuta kao gromom da ode ona prva javiti svojoj gospodarici ovaj okret sudbine. Starac, kojega je opila natčovječanska požuda i koji je vjerovao u sreću, dobio je sada u svojoj ljubavi mlaz hladne vode kad je upravo dostigla najviši stupanj žara.

– Ona me farala!– poviče on sa suzama u očima. – Farala me!... O Esder... o moj žifote!... Oh kako zam pio lut! Sar takfi cfeće ra te sa starce?... Ja mošem sfe kupiti, ozim mladosti... Oh moj poše! Šta ta ratim? Što će za mnom piti? Ima prafo, taj ogrutni Eropa! Ako je Esder pogata, sa me je izgupljena. Ta se opjezim? Što je šifot pes pošanski blameni ušitka koji sam ogusio... Poše moj!...

I ris strgne sa sebe vlasi, što ih je već tri mjeseca umiješao među svoje sijede kose.

Prodoran krik što se Evropi izvio iz grudi potrese Nucingena do srži. Jadni je bankar ustao i teturao kao pijan od gorke čaše razočaranja koju je iskapio, jer ništa tako ne opija kao nesreća.

Već je s vrata sobe opazio Esteru ukočenu na njezinu krevetu. Bila je poplavjela od otrova i bila je mrtva. Ode sve do kreveta i padne na koljena.

– Ti imaš brafo, ona je bila rekla!... Ona je umrla ot mene.

Paccard, Azija i cijela kuća se strče. To je bila predstava, iznenađenje, a ne očajanje. Među služinčadi nastane neka nesigurnost. Barun je opet postao bankarom, obuzela ga je sumnja i počinio je nesmotrenost što je upitao gdje je sedam stotina pedeset tisuća franaka rente. Paccard, Azija i Evropa tako se čudno pogledaju da je gospodin de Nucingen odmah izišao vjerujući u krađu i u umorstvo. Evropa, koja je opazila

svezan zamot pod jastukom svoje gospodarice, kojega je mekoća odavala novčanice, počne »uređivati« pokojnicu, kako je sama govorila.

– Idi i obavijesti gospodina, Azijo... Da je morala umrijeti prije nego je doznala da ima sedam milijuna! Gobseck, ujak pokojne gospođe!... povikne ona.

Evropinu je majstoriju odmah shvatio Paccard. Čim je Azija okrenula leđa, Evropa otpečati zamot, na kojemu je jadna kurtizana bila napisala: »Predati gospodinu Lucienu de Rubempréu!«

Sedam stotina pedeset novčanica od po tisuću franaka zabliješti pred očima Prudence Servien, i ona povikne:

– Ne bi li čovjek mogao biti sretan i pošten za ostatak svoga života!

Paccard nije ništa prigovorio, njegova je lopovska narav bila jača nego njegova privrženost Obmanjivaču smrti.

– Durut je mrtav – odgovori konačno on uzevši novčanice – još ima vremena, pobjegnimo zajedno, podijelimo svotu, kako ne bismo stavili sva jaja u jednu košaru, i oženimo se.

– A gdje da se sakrijemo? – upita Prudence.

– U Parizu – odgovori Paccard.

Prudence i Paccard odmah siđu niz stube, tako brzo kao dva poštena čovjeka koja su se pretvorila u lopove.

– Dijete moje – reče Obmanjivač smrti Malajki čim mu je rekla prve riječi – nađi jedno Esterino pismo, dotle ću ja sastaviti propisnu oporuku. Onda ćeš odnijeti Girardu uzorak oporuke i pismo. No neka se požuri, jer moramo oporuku turiti pod Esterin jastuk prije nego se ovdje sve zapečati.

I on sastavi ovu oporuku:

»Budući da nisam nikoga drugoga na svijetu voljela do gospodina Luciena Chardona de Rubempréa, i kako sam odlučila radije skončati svoj život nego da opet zapadnem u opačinu i besraman život iz kojega me milosrđe izbavilo, darujem i ostavljam rečenomu Lucienu Chardonu de Rubempréu sve što posjedujem u času svoje smrti, uz uvjet da plati vječnu misu u župi Saint-Roch za pokoj one koja mu je sve dala, pa čak i svoju posljednju misao.

Estera Gobseck«.

– To je zaista njezin stil – reče u sebi Obmanjivač smrti.

U sedam sati uveče oporuka je bila napisana i zapečaćena, pa ju je Azija stavila pod Esterino uzglavlje.

– Jacques – reče ona dotrčavši svom žurbom gore k njemu – kad sam izlazila iz sobe, došla je policija...

– Misliš reći mjesni sudac?

– Ne, sinko! Mjesni sudac, ali su mu u pratnji žandari. Državni tužilac i istražni sudac također su s njima, na vratima su straže.

– Ova je smrt vrlo brzo pobudila pozornost – reče Collin.

– Slušaj, Evropa i Paccard se više nisu pojavili, bojim se da su ukrali onih sedam stotina pedeset tisuća franaka – reče mu Azija.

– Ah, gadovi! – reče Obmanjivač smrti. – Svojom će nas krađom gurnuti u propast...

Ljudska pravda i pariška pravda, a to znači najnepovjerljivija, najdosjetljivija,

najvještija, najupućenija pravda na svijetu – čak i suviše duhovita, jer svaki čas tumači zakon – stavila je konačno svoju ruku na vođe ove grozne spletke.

Kad je barun de Nucingen prepoznao djelovanje otrova i vidio da je nestalo njegovih sedam stotina pedeset tisuća franaka, pomislio je da je jedna od dviju ogavnih osoba, koje su mu se najmanje sviđale, Paccard ili Evropa, kriva za zločin. U prvom času bijesa odjurio je na policijsku prefekturu. To je bilo zvono na uzbunu koje je sakupilo sve Corentinove brojeve. Prefektura, državno tužilaštvo, policijski povjerenik, mjesni sudac, istražni sudac – sve je bilo na nogama. U devet sati naveče tri su poslana liječnika prisustvovala obdukciji jadne Estere, i istraga je počela!

Obmanjivač smrti, koga je Azija opomenula, usklikne:

– Nitko ne zna da sam ovdje, mogu uživati zrak! – On se povuče kroz krovni prozor svoje potkrovnice i popne se neobično okretno na krov gdje je hladnokrvno poput pokrivača krova počeo promatrati okolicu.

– Dobro – reče u sebi kad je na pet kuća odanle, u ulici de Provence, opazio jedan vrt – na konju sam.

– Gotovo je s tobom, Obmanjivaču smrti! – iznenada poviče Contenson, koji se pojavio iza dimnjaka. – Objasnit ćeš gospodinu Camusotu kakvu si misu htio služiti na krovu, gospodine opate, a pogotovu zašto si pobjegao...

– Imam neprijatelja u Španjolskoj – reče Carlos Herrera.

– Idemo onamo, u Španjolsku, ali kroz tvoju potkrovnicu – odvrati Contenson.

Lažni se Španjolac pravio kao da će popustiti, ali kad se podupro o prozorski okvir, zgrabi Contensona i baci ga tako žestoko da je uhoda pao sred potoka ulice Saint-Georges.

Contenson je umro na polju časti. Jacques Collin se mirno vrati u svoju potkrovnicu gdje legne u krevet.

– Daj mi nešto od čega bih se teško razbolio a da me ne usmrti – reče Aziji – jer moram biti u smrtnoj borbi kako ne bih mogao ništa odgovoriti radoznalima. Ne boj se ništa, ja sam svećenik i ostat ću svećenik. Maločas sam se na prirodan način riješio jednoga od onih koji bi me mogli raskrinkati.

Lucien je dan prije, s putnicom što ju je ujutro dignuo, u sedam sati naveče otputovao u svojim zatvorenim kolima u Fontainebleau. Spavao je u zadnjoj krčmi prema Nemoursu. Sutradan oko šest sati ujutro ode sam pješke kroz šumu kojom je hodao do Bourona.

– Tamo je – reče u sebi sjedajući na neku pećinu, odakle se vidi lijepi buronski kraj – kobno mjesto gdje je Napoleon poduzeo divovski napor dan prije svoje ostavke.

Kad je svanuo dan, čuo je drndanje poštanskih kola i vidio kako mimo njega prolaze laka kola, u kojima se nalazila služinčad mlade vojvotkinje de Lenoncourt-Chaulieu i sobarica Clotilde de Grandlieu.

– Eno ih – reče u sebi Lucien – sad moram ovu komediju dobro odglumiti i spašen sam, bit ću vojvodin zet protiv njegove volje.

Sat kasnije čula se druga kočija u kojoj su sjedile dvije žene. Po njezinu se drndanju lako moglo prepoznati da su to otmjena putna kola. Dvije su gospođe bile naredile da se zaustave kod silaza u Bouron, i sobar, koji se nalazio odostraga, dade zaustaviti kočiju.

U ovaj se čas približi Lucien.

– Clotildo! – poviče on kucajući na staklo.

– Ne – reče vojvotkinja svojoj prijateljici – on neće ući u kočiju, i mi nećemo s njim same ostati. Pristajem na to da posljednji put s njime još govorite, ali to će biti na cesti kojom ćemo ići pješke, a Baptiste će nas slijediti... Dan je lijep, dobro smo odjevene, pa se ne trebamo bojati zime. Kočija će ići iza nas...

I dvije žene siđu s kola.

– Baptiste – reče mlada vojvotkinja – kočijaš će ići posve polagano, želimo mali dio puta ići pješke, a vi ćete nas pratiti.

Madeleine de Mortsauf uzme Clotildu za ruku i pusti Luciena da s njom govori. Tako su išli zajedno sve do maloga sela Greza.

– Dakle, dragi prijatelju – reče ona završavajući na plemićki način ovaj dugi razgovor – neću se nikada udati nego samo za vas. Volim vama vjerovati nego ljudima, svom ocu i svojoj majci... Nitko nije dao tako jakoga dokaza odanosti, zar ne?... Sad nastojte raspršiti lažne optužbe koje vas opterećuju.

Uto se začuje brzo kasanje konja, a žandari na veliko čudo dviju gospođa opkole ovu malu skupinu.

– Šta hoćete? – reče Lucien drsko kao gizdelin.

– Vi ste gospodin Lucien de Rubempré? – upita državni tužilac iz Fontainebleaua.

– Da, gospodine.

– Vi ćete noćas spavati u istražnom zatvoru Force – nastavi on. – Imam uhidbeni nalog protiv vas.

– Tko su ove gospođe? – poviče kaplar.

– Ah, da... oprostite, gospođe, pokažite svoje putnice! Jer prema mojim obavijestima, gospodin Lucien de Rubempré ima odnosa sa ženama koje bi za njega bile kadre...

– Vi držite vojvotkinju de Lenoncourt-Chaulieu za djevojčuru! – reče Madeleine bacivši oštar pogled na državnoga tužioca.

– Dovoljno ste lijepi za to – odgovori lukavo činovnik.

– Baptiste, pokažite naše putnice – odgovori mlada vojvotkinja smiješeći se.

– A za kakav se zločin optužuje gospodin? – upita Clotilde, koju je vojvotkinja silila da uđe u kočiju.

– Zbog sukrivnje u jednoj krađi i umorstvu – odgovori žandarski kaplar.

Baptiste je odnio Clotildu posve onesviještenu u kočiju.

O ponoći je Lucien ušao u istražni zatvor Force. On se nalazio u ulici Payenne i u ulici des Ballets. Tamo je bio smješten u strogi zatvor. Opat Carlos Herrera se tamo nalazio od svoga hapšenja.

DRUGI DIO

KAMO VODE LOŠI PUTEVI

Sutradan u šest sati dvoja kola, koja narod u svom krepkom govoru naziva »košarom za salatu«, iziđu u brzoj vožnji iz istražnog zatvora Force i krenu prema Conciergeriji, koja se nalazi uz Palaču pravde.

Malo ima danguba koje još nisu susrele ovu pokretnu tamnicu; ali premda je većina knjiga napisana jedino za Parižane, strancima će bez sumnje biti milo kad ovdje nađu opis ove strašne sprave našega krivičnog pravosuđa. Tko zna? Možda će se ruska, njemačka i austrijska policija, kao i vlasti zemalja koje još ne poznaju »košara za salatu«, njome okoristiti, i u više će stranih zemalja ovaj način prijevoza, ako ga prihvate, jamačno biti blagodat za uhapšenike.

Ova ogavna kola sa žutom škrinjom dijele se na dva dijela, imaju dva kotača i iznutra su obložena limom. Sprijeda se nalazi kožom presvučena klupica, a na njoj pokrivač za noge. To je slobodni dio »košare za salatu« i on je određen za sudbenog podvornika i za žandare. Jaka, mrežasta željezna rešetka dijeli uzduž i poprijeko kola, neke vrsti kabrioleta, od drugoga dijela. U njemu je, sa svake strane škrinje, kao u omnibusima, smještena po jedna drvena klupa, na njima sjede uhapšenici. Njih uvode malim ljestvicama kroz vratašca bez prozora, koja se otvaraju na stražnjoj strani kola. Ovaj nadimak »košara za salatu« dolazi odatle što su kola iz početka sa svih strana bila samo od rešetke, i uhapšenici su se u njima po svoj prilici sasvim onako tresli kao glave salate u košari.

Zbog veće sigurnosti, za slučaj kakve nezgode, iza ovih kola jaše jedan žandar, osobito kad ona voze na smrt osuđene da se nad njima izvrši smrtna kazna. Tako je bijeg nemoguć. Budući da su kola iznutra obložena limom, ne mogu se probušiti nikakvim oruđem. Uhapšenici, koje temeljito pretražuju u času kad ih hapse ili kad ih unose u kažnjenički popis, mogu najviše imati pera od ure, koja su podesna da prepile prečke na rešetki, ali su neupotrebljiva na glatkim površinama.

Tako je »košara za salatu«, koju je usavršio genij pariške policije, konačno poslužila kao uzorak za kola s pregradama koja prevoze robijaše na robiju i koja su zamijenila grozne teretne dvokolice, onu sramotu pređašnje civilizacije, premda ju je proslavila Manon Lescaut.

»Košarom za salatu« otpremaju se u prvom redu istraženici iz različitih zatvora glavnog grada u Palaču pravde da ih tamo ispita istražni sudac. U tamničkom govoru to se zove »vožnja na preslušavanje«.

Nadalje se dovode u njima optuženici upravo iz tih zatvora u Palaču pravde da im tamo sude, kad se radi samo o optužbi pred krivičnim sudom; zatim, kad je u pitanju, kako se na sudu kaže, »teški zločinac«, odvode ih u njima iz istražnih zatvora u Conciergeriju, koja je sudbena zgrada Seinskog departementa.

Napokon, u »košari za salatu« vode također na smrt osuđene iz Bicêtre k vratima Saint-Jacques. Tamo se od srpanjske revolucije izvršuju smrtne kazne. Zahvaljujući čovjekoljublju, ovi nesretnici ne podnose muke pređašnjega prijevoza od Conciergerije do trga de la Grève, koji se vršio na teretnim dvokolicama, posve sličnim dvokolicama kojima se služe trgovci drvima. Ova se dvokolica danas upotrebljava još samo za prijevoz sa stratišta.

Bez ovoga objašnjenja ne bi se mogla razumjeti ona rečenica nekoga glasovitog osuđenika svome sukrivcu, kad se uspinjao u »košaru za salatu«: »Sad je stvar došla do konja«. Nije moguće udobnije doći do gubilišta nego što se danas dolazi u Parizu.

U ovaj čas dvije »košare za salatu«, koje su tako rano izišle, služile su izuzetno za to da prevezu dva optuženika iz istražnoga zatvora Force u Conciergeriju, a svaki je optuženik imao za sebe jedna kola.

Devet desetina čitalaca i još k tomu devet desetina one posljednje desetine jamačno ne znaju važnih razlika koje postoje među ovim riječima: sumnjiv, okrivljen, optužen, zatvoren, pritvor, istražni zatvor i kazneni zatvor. Zato će se svi začuditi kad doznaju da se ovdje radi o cijelom našem kaznenom zakoniku. Mora im se odmah dati zbijeno i razumljivo objašnjenje, i to u prvom redu zato da budu upućeni, kao i stoga kako bi im se objasnio razvitak ove pripovijesti. Međutim, kad budu doznali da je u prvim kolima bio Jacques Collin, a u drugima Lucien, koji se za

nekoliko sati s vrha socijalne veličine strovalio do dna tamnice, radoznalost će se već time dovoljno probuditi.

Držanje obojice sukrivaca bilo je značajno. Lucien de Rubempré se skrivao da izbjegne poglede što su ih prolaznici bacali na rešetku strašnih i kobnih kola, dok su prolazila ulicom Saint-Antoine da dođu do kejeva ulicom du Martroi i arkadom Saint-Jean, ispod koje se tada prolazilo da se prijeđe trg Gradske vijećnice. Danas ova arkada služi kao ulazna vrata ka zgradi prefekta Seinskog departementa u prostranoj gradskoj palači. Smioni je robijaš naprotiv prilijepio svoje lice o rešetku svojih kola, i to upravo između sudskoga podvornika i žandara, koji su bili sigurni u svoju »košaru za salatu« i međusobno su razgovarali.

Srpanjski dani 1830. i njihova strahovita oluja toliko su svojom bukom zatomili pređašnje događaje, a politički je interes toliko zaokupio Francusku za vrijeme šest posljednjih mjeseci ove godine, da se nitko više danas ne sjeća ili se jedva sjeća takvih privatnih, sudbenih, financijskih katastrofa, ma kako one čudne bile, koje na godinu proguta pariška radoznalost i kojih je bilo podosta prvih mjeseci te godine. Potrebno je upravo stoga upozoriti na to koliko je Pariz u taj mah uzbudila novost o hapšenju španjolskoga svećenika koga su našli kod neke kurtizane i o hapšenju otmjenoga Luciena de Rubempréa, zaručnika gospođice de Grandlieu, koga su uhvatili na cesti prema Italiji, u malom selu Grezu, oba osumnjičena zbog umorstva koje im je donijelo sedam milijuna. Sablazan je naime ove parnice potisnula na nekoliko dana bajoslovni interes za posljednje izbore koji su izvršeni pod Charlesom X.

U prvom je redu ovaj krivični postupak bio djelomice posljedica tužbe baruna de Nucingena. Zatim je Lucienovo hapšenje, upravo onda kad je trebalo da postane privatni tajnik ministra predsjednika, uzbunilo najviše pariško društvo. U svim pariškim salonima sjetio se ne jedan mladić da je nekad zavidio Lucienu, kad ga je odlikovala lijepa vojvotkinja de Maufrigneuse, i sve su gospođe znale da upravo sada on osobito zanima gospođu de Sérizy, ženu jedne od prvih ličnosti u državi. Konačno je ljepota žrtve uživala naročito znamenitost u različitim društvima od kojih se sastoji Pariz: u visokom društvu, financijskom svijetu, u svijetu kurtizana, u društvu mladića, u književnom svijetu. Stoga je već dva dana cijeli Pariz govorio o ova dva hapšenja. Istražni je sudac gospodin Camusot, kojemu je ova parnica bila povjerena, vidio u njoj mogućnost za unapređenje, i kako bi uzmogao svom mogućom žurbom provesti postupak, odredio je da se oba okrivljena prevezu iz Force u Conciergeriju čim Lucien de Rubempré stigne iz Fontainebleaua.

Budući da je opat Carlos proboravio u Forci samo dvanaest sati a Lucien samo pola noći, nije potrebno opisivati taj zatvor, koji su odonda posvema izmijenili, a što se tiče pojedinosti o primitku u zatvor, to bi bilo samo ponavljanje onoga što se trebalo dogoditi u Conciergeriji.

Ali, prije nego se upustimo u strašnu dramu kaznene istrage u ovoj parnici, prijeko je potrebno, kako sam rekao, opisati redoviti tok ovakve parnice: u prvom redu njezine će različite faze ljudi u Francuskoj i u stranom svijetu bolje razumjeti, a nadalje, oni koji je ne poznaju moći će procijeniti raspored kaznene parnice, onakav kakav su utvrdili zakonodavci pod Napoleonom. To je utoliko važnije što ovom velikom i lijepom djelu u ovaj čas prijeti opasnost da bude uništeno takozvanim popravnim sistemom.

Neki je zločin počinjen: ako su uhvaćeni na činu, odvode se »okrivljenici« u

najbliži policijski pritvor i stavljaju se u onu ćeliju što je narod zove »gusle«, bez sumnje zato što u njoj »svira« glazba: tamo viču ili plaču. Odanle okrivljenike predvode pred policijskog povjerenika, koji počinje istragu i može ih otpustiti ako postoji zabluda; konačno se okrivljeni prevoze u zatvor prefekture, gdje ih policija stavlja na raspoloženje državnom tužiocu i istražnom sucu. Prema težini slučaja, njih dvojicu obavješćuju brže ili sporije, i oni dolaze te preslušavaju ljude koji se nalaze u privremenom pritvoru. Prema naravi pretpostavki, istražni sudac daje nalog za pritvor i daje okrivljenike otpremiti u istražni zatvor. Pariz ima tri istražna zatvora: Sainte-Pélagie, Force i Madelonnettes.

Upamtite ovaj izraz »okrivljenici«. Naš je zakonik stvorio tri bitne razlike u kaznenom pravu: okrivljenje, istražni zatvor, optužba. Dokle god nalog za pritvor nije potpisan, osumnjičeni počinitelji nekoga zločina ili teškoga prijestupa ostaju »okrivljenicima«; kad se izda nalog za pritvor, oni postaju »istraženicima« i ostaju naprosto istraženicima tako dugo dok se god vodi istraga. Kad se završi istraga, čim sud donese odluku da otpočne glavna rasprava protiv istraženika, oni postaju optuženicima, točnije: kad drugostepeni sud na zahtjev državnoga tužioca potvrdi da postoje dovoljni razlozi da ih sve stavi pred porotnički sud.

Tako ljudi koji su osumnjičeni zbog nekoga zločina prolaze kroz tri različita stadija, kroz tri sita, prije nego dođu pred takozvanu zemaljsku pravdu.

U prvom stadiju nedužni imaju mnoštvo sredstava za opravdanje: javnost, stražu, policiju. U drugom stadiju oni stoje pred jednim činovnikom, suočavaju ih sa svjedocima, i u Parizu im sudi jedna sudbena komora ili cijeli sud u oblastima. U trećem stadiju dolaze pred dvanaest savjetnika, a u slučaju pravne zablude i formalne pogreške mogu optuženici poslije svega toga još kod vrhovnog suda tražiti odluku za povratak pred porotnički sud. Porota ne zna kakav šamar daje narodnim upravnim i sudbenim vlastima kad oslobađa optuženike. Stoga se bar nama u Parizu (ne govorimo ovdje o drugim sudskim područjima) čini gotovo nemoguće da jedan nedužni ikad sjedne na optuženičku klupu pred porotnički sud.

Kažnjenik je onaj koji je osuđen. Naše je kazneno pravo stvorilo istražne zatvore, sudske zatvore i kaznene zatvore. To su pravne razlike koje odgovaraju onim razlikama što postoje između istraženika, optuženika i osuđenika. Pritvor donosi sa sobom laku patnju kao kaznu za neznatan prestupak, ali kazneni zatvor donosi tjelesnu kaznu koja je u stanovitim slučajevima sramna. Oni koji danas predlažu popravni sistem ruše dakle divan kazneni zakon u kojem su kazne bile savršeno stupnjevane i dotle će dotjerati da će lake prestupke kažnjavati gotovo jednako strogo kao i velike zločine.

Svatko će uostalom moći uspoređivati u »Prizorima političkog života« (Vidi »Mračna parnica«) značajne razlike koje su postojale između Brumairskoga kaznenoga zakonika IV godine i Napoleonova zakonika koji ga je zamijenio.

U većini velikih parnica kao i u ovoj okrivljenici odmah postaju istraženicima. Sud odmah izdaje nalog za pritvor ili za zatvor. Zaista u najvećem broju slučajeva okrivljenici su ili na bijegu ili moraju smjesta biti uhvaćeni. Stoga, kao što se vidjelo, policija, koja je ovdje samo izvršni organ, i sud, došli su u Esterin stan brzo poput strijele. Pa kad i ne bi bilo motiva osvete u koje je Corentin znao policiju uvjeriti, postojala je prijava o krađi sedam stotina pedeset tisuća franaka od strane baruna de Nucingena.

Onaj čas kad su prva kola, u kojima je bio Jacques Collin, došla do arkade Saint-Jean, toga uskog i mračnog prolaza, jedna je zapreka prisilila kočijaša da se zaustavi pod arkadom. Istraženikove su oči sjale kroz rešetku kao dvije žeravice, premda se dan prije toga bio načinio kao da je na umoru, tako da je ravnatelja Force bio uvjerio da je potrebno pozvati liječnika. Njegove su oči u ovaj čas bile slobodne, jer se ni žandar ni sudski podvornik nisu okretali da vide »svoju mušteriju«. Ove plamene oči govorile su tako jasnim jezikom da bi koji vješti istražni sudac, npr. gospodin Popinot, bio prepoznao robijaša u ovom bezbožniku.

Uistinu je Jacques Collin, otkako je »košara za salatu« prešla vrata Force, promatrao sve oko sebe na svom putu. Usprkos brzini vožnje obuhvatio je on požudnim i temeljitim pogledom kuće od najvišeg kata do prizemlja. On je vidio sve prolaznike i analizirao ih. Bog ne poima bolje svoje stvorenje u njegovim sredstvima i u njegovoj svrsi nego što je ovaj čovjek razabirao najneznatnije razlike u masi stvari i ljudi. Prožet nadom, kao što je posljednji Horacije bio oboružan svojim mačem, čekao je pomoć. Svakom drugom osim ovom Machiavelliju robije ova bi se nada činila tako neostvarljivom da bi se mehanički prepustio svojoj sudbini, kao što rade svi krivci. Nijedan od njih ne misli na otpor u onom položaju u koji ih stavljaju pariška pravda i policija, pogotovu ne oni koje su kao Luciena i Jacquesa Collina držali u strogom zatvoru.

Čovjek ne može sebi zamisliti onu iznenadnu osamljenost u kojoj se nalazi istraženik: žandari koji ga hapse, povjerenik koji ga preslušava, oni koji ga vode u zatvor, stražari koji ga vode onamo što se doslovno zove »buhara«, oni koji ga uzimaju pod ruku da ga popnu u »košaru za salatu«, ukratko – sva ona stvorenja koja ga od njegova uhapšenja okružuju, nijema su ili samo pamte njegove riječi da ih ponove bilo policiji bilo sucu. Ova potpuna odvojenost između cijeloga svijeta i istraženika, koja se postizava na tako jednostavan način, prouzrokuje u njegovim sposobnostima posvemašnju zbrku, ogromnu duševnu potištenost, osobito kad je to čovjek koji se svojim pređašnjim životom još nije naviknuo na korake što ih pravda poduzima. Dvoboj između krivca i suca to je strašniji što pravda za svoje pomoćnike ima šutnju tamničkih zidina i nepodmitljivu ravnodušnost svojih agenata.

Jacques Collin ili Carlos Herrera (potrebno je da mu se dade jedno ili drugo ime, prema potrebama situacije) poznavao je međutim kao stari groš bit policije, tamnice i pravde. Stoga je ovaj div lukavosti i pokvarenosti napeo sve snage svoga duha i sva sredstva svoje mimike, da dobro odigra iznenađenje i glupavost kao nedužnik, igrajući istodobno pred činovnicima komediju svoje smrtne borbe. Kao što smo vidjeli, Azija, ova učena Lokusta, dala mu je popiti otrov koji je tako bio ublažen da je pobudio prividnost smrtne bolesti.

Radoznalost gospodina Camusota i policijskog povjerenika, pa ispitivačku djelatnost državnoga tužioca spriječila je dakle na uspješan način djelatnost strašnoga srčanog napadaja.

– Otrovao se! – poviče gospodin Camusot zaprepašten zbog muka tobožnjega svećenika, kad su ga u groznim grčevima snijeli iz potkrovnice.

Četiri su agenta tek s velikom mukom dopremili stubama opata Carlosa u Esterinu sobu, gdje su se bili sakupili svi činovnici i žandari.

– To je najbolje što je mogao učiniti, ako je kriv – odgovorio je državni tužilac.

– Držite li da je zaista bolestan?... – upitao je policijski povjerenik.

Policija uvijek u sve sumnja.

Ova su tri činovnika šaptala, kako možemo sebi zamisliti, jedan drugomu u uho, ali je Jacques Collin na crtama njihova lica odgonetnuo predmet njihova šaputanja, i on se time okoristio da onemogući ili načini posve beznačajnim sumarno preslušavanje što se poduzima u času hapšenja. On je mucao rečenice u kojima je španjolski i francuski tako miješao da su iz njih proizlazile besmislice.

U Forci je ova komedija zato postigla tako potpun uspjeh što je glavar sigurnosti (kratica za: glavar policijske sigurnosne brigade), Bibi-Lupin, koji je nekada uhapsio Jacquesa Collina u građanskom pansionu gospođe Vauquer, bio na službenom poslu u pokrajini, a sad ga je zamjenjivao agent koga su odredili za Bibi-Lupinova nasljednika, a kojemu ovaj robijaš nije bio poznat.

Bibi-Lupin, nekadašnji robijaš, sudrug Jacquesa Collina na robiji, bio je njegov lični neprijatelj. Ovo neprijateljstvo potječe od svađa u kojima je Jacques Collin uvijek izvukao deblji kraj, i od vlasti koju je Obmanjivač smrti imao nad svojim drugovima. Konačno, Jacques Collin je bio punih deset godina providnost oslobođenih robijaša, njihov vođa, njihov savjetnik u Parizu, njihov blagajnik i po tome Bibi-Lupinov protivnik.

Premda je dakle bio stavljen u samicu, računao je na razumnu i posvemašnju odanost Azije, svoje desne ruke, a možda i na odanost Paccarda, svoje lijeve ruke; njemu je naime godilo u mislima da će jednom naći u svojoj službi ovoga svoga brižnoga pomoćnika, čim on stavi na sigurno mjesto ukradenih sedam stotina pedeset tisuća franaka. To je bio razlog natčovječne pažnje kojom je sve promatrao na svom putu. Čudnog li slučaja! Ova će se nada potpuno ostvariti.

Dva jaka zida arkade Saint-Jean bila su do visine od šest stopa pokrivena trajnim slojem blata koje je nastalo od prskanja malog potočića. Pješaci nisu tada ništa imali da se zaštite od neprestanoga prolaza kola i prskanja dvokolica osim kamena-međaša koji su već odavna bili okrnjeni od glavčina točkova. Na tome je mjestu mnogi kočijaš smrvio svojim kolima neoprezne ljude. Tako se događalo u Parizu u mnogim četvrtima. Ova će pojedinost moći predočiti uzanost arkade Saint-Jean i objasniti kako ju je lako bilo zakrčiti. Trebalo je samo jednom kočijom zaokrenuti ovamo s trga de la Grève, dok je jedna piljarica gurala svoju malu ručnu dvokolicu punu jabuka ulicom du Martroi, i već su treća kola koja su nadošla prouzročila zakrčenje. Preplašeni su prolaznici bježali tražeći međaš koji bi ih zaštitio od starih glavčina na kotačima, jer su te glavčine tada bile tako nezgrapno duge da je potreban bio zakon da se smanje.

Kad je dakle »košara za salatu« prispjela, arkadu je zakrčila jedna od onih piljarica kojih je tip to značajniji što još i danas u Parizu ima takvih primjeraka usprkos sve većem broju voćarnica. Ona je toliko bila nalik na uličnu prodavačicu da bi je i sam gradski stražar, kad bi ta služba već tada bila ustanovljena, pustio da okolo krstari a da je ne bi pitao za njezinu obrtnicu, usprkos njezinoj neprijatnoj fizionomiji, koja je mirisala na zločin. Glavu joj je pokrivao neki ogavni prljavi vuneni rubac, ispod kojega su stršali nepokorni pramenovi kose, koji su izgledali kao čekinje divlje svinje. Crveni, navorani vrat izazivao je gnušanje, a šal nije posvema pokrivao od sunca opaljenu, od prašine i blata zaprljanu kožu. Odjeća joj je bila kao zamazane tapete. Cipele su joj zjapile, te bi čovjek mogao misliti da se rugaju njezinu licu, koje je pokazivalo jednako velike rupe kao i njezina odjeća. A kakva trbušina!... Zavoj na

rani ne bi mogao biti manje prljav. Na deset koraka ta pokretna i smradna krpa morala je uzbuditi ćutilo mirisa osjetljivih ljudi. Ruke su joj bile navorane kao u stogodišnje starice. Ili se ova žena vraćala sa sijela vještica ili je izišla iz zatvora za prosjake. A kako samo gleda! ... kakva smiona inteligencija, koliko je života bilo u njezinim očima kad su se magnetične zrake njihove susrele s očima Jacquesa Collina da izmijene jednu misao.

– Ugni se, stara ušljivko!... – vikne vozar promuklim glasom.

– Nećeš me valjda pregaziti, ti krvnički husare – odvrati ona. – Tvoja roba nije toliko vrijedna koliko moja. – I dok je piljarica pokušavala da se stisne između dva međaša, kako bi pustila kolima slobodan prolaz, zakrčila je put tako dugo koliko joj je trebalo da izvrši svoju osnovu.

– Oh, Azija!... – reče u sebi Jacques Collin, jer je odmah prepoznao svoju pomagačicu. – Onda je sve dobro.

Vozar se još uvijek »ljubazno« razgovarao s Azijom, a kola su se sve više nagomilavala u ulici du Martroi.

– Ahè... pécairè fermati. Souni là. Vedrem! – poviče stara Azija onim divljim glasovima kakve imaju samo ulične prodavačice. One tako iskrivljuju svoje riječi da ih mogu razumjeti jedino Parižani.

U uličnoj vrevi i usred vike svih nadošlih kočijaša, nitko nije svraćao pažnju na ovaj divlji povik koji se činio da dolazi od prodavačice. Ali ovi glasovi, koje je Jacques Collin jasno čuo, dobace mu u dogovorenom dijalektu, koji je bio mješavina pokvarenoga talijanskog i provansalskog, ovu strašnu rečenicu:

– Tvoj jadni mali je uhapšen, ali ja sam tu i bdijem nad vama. Vidjet ćeš me opet.

U neizmjernom veselju koje ga je obuzelo zbog njegove pobjede nad pravdom, jer se sad nadao da će moći ostati u dodiru s vanjskim svijetom, Jacquesa Collina je ošinuo udarac koji bi bio usmrtio svakoga drugoga osim njega.

– Lucien uhapšen!... – reče u sebi.

I gotovo se onesvijestio. Ova je vijest za njega bila strašnija nego da mu je odbijen priziv kad bi bio osuđen na smrt.

Sada, kad ova dvoja kola drndaju po kejovima, interes ove pripovijesti traži da se kaže nekoliko riječi o Conciergeriji. One će ispuniti vrijeme dok kola ne dođu do nje. Conciergerie je povijesno ime, to je strašna riječ, a još strašnija stvarnost. Ona je usko povezana s francuskim revolucijama, a poglavito s revolucijama u Parizu. Primila je u sebe većinu velikih zločinaca. Ako je i najzanimljivija od svih pariških spomenika, ipak je najmanje poznata... bar onima koji pripadaju višim društvenim slojevima. No usprkos ogromnom interesu za ovu povijesnu digresiju, ona će se jednako brzo odvijati kao i vožnja »košara za salatu«.

Koji Parižanin, stranac ili provincijalac, ma ostao on samo dva dana u Parizu, ne bi zapazio crnih zidina kojima se na uglovima dižu tri jake kule sa stražarnicama, od kojih dvije stoje blizu jedna pored druge: onaj mračni i tajanstveni ukras keja des Lunettes? Taj kej počinje podno Pont au Change i pruža se do Pont-Neufa. Jedna četvorouglasta kula, nazvana Tour de l'Horloge (Satna kula), s koje je bio dat znak za bartolomejsku noć, kula koja je gotovo tako visoka kao kula de Saint-Jacques-la-Boucherie, označuje Palaču pravde i pravi ugao ovoga keja.

Ove su četiri kule i ove zidine pokrivene crnkastom prevlakom kao što su presvučena sva pročelja u Parizu okrenuta prema sjeveru. Otprilike u sredini keja,

kod jedne osamljene arkade, počinju privatne zgrade koje se završavaju Pont-Neufom, sagrađenim za vladanja Henrika IV. Place Royale je doslovno oponašanje trga Dauphine. To je isti arhitektonski sistem opeka s okvirima od klesanog kamena. Ta arkada i ulica de Harlay označuju granice Palače pravde prema zapadu. Nekada su policijska prefektura i palača prvog predsjednika parlamenta bile u vezi s Palačom pravde, Vrhovna računska komora, Vrhovni porezni sud upotpunjali su tamo Vrhovnu sudbenu oblast, suvereno sudište. Vidi se da je pred revoluciju Palača pravde bila zaokružena cjelina, koju danas nastoje ponovo uspostaviti.

Ovaj četvorokut, ovaj otok od kuća i spomenika, gdje se nalazi Sainte-Chapelle, najljepša je dragocjenost među draguljima Louisa Svetoga. Ovaj je prostor pariško svetište, on je sveto mjesto, njegov zavjetni kovčeg.

U početku je taj prostor bio čitav grad za sebe, jer je područje trga Dauphine bilo livada koja je pripadala kraljevu imanju. Tamo se nalaze valjci za kovanje novca. Odatle ime ulici de la Monnaie, koja vodi do Pont-Neufa. Odatle također ime drugoj od triju okruglih kula, koja se zove »Tour d'Argent«, i čini se da ovo ime pokazuje da se najprije u njoj kovao novac. Glasoviti valjci što se vide na nekadašnjim nacrtima Pariza bit će da su kasnije sagrađeni, kad se više nije kovao novac u samoj palači, i po svoj prilici zahvaljuju svoj postanak nekom usavršenju u umijeću pravljenja novca.

Prva kula, koja se gotovo naslanja na Tour d'Argent, zove se Montgomeryjeva kula. Treća, najmanja, ali od svih triju najbolje sačuvana, jer ima još i svoja zupčasta kruništa, nosi ime Tour-Bonbec.

Sainte-Chapelle i njezine četiri kule (uključivši ovamo i Tour de l'Horloge) odlično ocrtavaju opseg, perimetar, kako bi rekao katastralni činovnik, Palače od vremena Merovinga pa sve do prve kuće Valois; ali za nas, zbog njezinih preuređaja, ova Palača predstavlja još više epohu Louisa Svetoga.

Karlo V prvi je prepustio palaču parlamentu, tada novoosnovanoj ustanovi, i sam se, pod zaštitom Bastille, nastanio u glasovitoj palači Saint-Paul uz koju su kasnije dogradili palaču des Tournelles. Zatim se, pod posljednjim vladarima kuće Valois, kraljevska porodica premjestila iz Bastille u Louvre, koji je bio prva njezina tvrđava.

Prvi stan francuskih kraljeva, palača Louisa Svetoga, koja je naprosto sačuvala ime Palais (palača), da označi palaču u pravom smislu riječi, sad je posve zakopana pod Palačom pravde. To su sada njezini podrumi, jer je ona kao i katedrala bila sagrađena na Seini, i to tako brižno da je rijeka čak i kod svojeg najvišeg vodostaja jedva pokrivala njezine prve stepenice. Otprilike dvadeset stopa pod kejom de l'Horloge leže sada njezine tisućgodišnje građevine. Kola jure u visini glavica ovih jakih stupova triju kula. Njihova je visina nekada po svoj prilici bila u skladu s otmjenošću palače, kad su još slikovito stajale nad vodom, jer se još i danas ove kule po visini natječu s najvišim pariškim spomenicima.

Kad se ovaj ogromni grad promatra s vrha kubeta Panteona, palača je sa Sainte-Chapellom još uvijek ono što je među tolikim spomenicima najmonumentalnije. Ova palača naših kraljeva, iznad koje sad čovjek hoda kad prolazi ogromnim predvorjem suda, bila je čudo arhitekture. Ona je to još i danas za razumne oči pjesnika, koji je studira kad istražuje Conciergeriju. Conciergerie je žalibože prodrla u palaču kraljeva! Čovjeku srce krvari kad vidi kako su usjekli ćelije, skrovišta, hodnike, nastambe, dvorane bez svjetla i zraka u ovaj veličanstveni sklop u

kojemu se bizantinski, romanski i gotički stil, ova tri lika stare umjetnosti združuju s arhitekturom XII vijeka.

Ova je palača za epohu povijesti francuske arhitekture prvih vremena ono što je dvorac Blois za povijest njezine druge epohe. Kao što se u Bloisu (vidi »Studije o Catherini de Medicis«; Filozofske studije) u jednom dvorištu čovjek može diviti dvorcu de Blois, Louisa XII, Franje I i Gastonovu dvorcu, tako će isto čovjek naći u istom sklopu u Conciergeriji karakter prvih rasa, a u Sainte-Chapelli arhitekturu Louisa Svetoga.

Vi gradski vijećnici, ako izdajete milijune, stavite graditeljima uz bok jednoga ili dva pjesnika, želite li spasiti kolijevku Pariza, kolijevku kraljeva, dok razmišljate kako ćete obdariti Pariz i vrhovno sudište palačom dostojnom Francuske! To je takvo pitanje o kojemu se mora nekoliko godina razmišljati prije no što se išta počne graditi. Još jedna ili dvije zgrade za zatvor kao što su zgrade de la Roquette, i palača Louisa Svetoga je spašena.

Od mnogo rana danas boluje ta divovska zgrada koja je pokopana pod Palačom pravde i pod kejom kao neka od onih pretpotopnih životinja u gipsu Montmartrea. Ali najveća je rana u tom što mora služiti za Conciergeriju. Ta se riječ sama po sebi razumije. U prvim su vremenima monarhije velike krivce – budući da su seljaci i građani potpadali pod gradsku i vlastelinsku sudbenu nadležnost – posjednike »velikih« ili »malih« lena dovodili kralju i držali ih u zatvoru Conciergere. Kako se hapsio mali broj takvih velikih krivaca, Conciergerie je dostajala za kraljevu sudsku nadležnost.

Teško je točno doznati gdje je bilo mjesto prve Conciergerije. Ipak, budući da još postoje kuhinje Louisa Svetoga, koje su danas ono što se zove »Souricière«, može se naslućivati da je nekadašnja Conciergerie ležala tamo gdje se prije 1825. godine nalazila sudska Conciergerie parlamenta, naime pod arkadom, desno od velikih vanjskih stuba koje vode u drugostepeno sudište. Odatle su sve do 1825. godine izlazili osuđenici kad su išli u smrt. Odatle su izišli svi veliki zločinci, sve političke žrtve: maršalica d'Ancre kao i francuska kraljica, Semblançay kao i Malesherbes, Damien kao i Danton, Desrues kao i Canstaing. Radna soba Fouquier-Tinvillea bila je jednako kao i soba sadašnjega državnoga tužioca tako smještena da je javni tužilac mogao vidjeti ljude koje je osudio revolucionarni sud kako odlaze u dvokolicama u smrt. Ovaj čovjek, koji je postao mačem, mogao je tako baciti posljednji pogled na svoje žrtve.

Od 1825. godine, pod ministarstvom gospodina de Peyronneta, nastala je velika izmjena u palači. Stara vrata Conciergerije, iza kojih su se obavljale ceremonije primanja u zatvor i posljednje oblačenje i uređivanje na smrt osuđenih, bila su zatvorena i prenesena onamo gdje se i sad nalaze: između kule de l'Horloge i Montgomeryjeve kule u unutarnjem dvorištu, koje označuje jedna arkada. Nalijevo se nalazi Souricière, nadesno vrata. »Košare za salatu« ulaze u ovo prilično nepravilno dvorište, mogu se u njemu zadržavati i lako okretati, a u slučaju pobune tamo se mogu sakupljati, jer ih protiv svakoga napada zaštićuje jaka rešetka arkade.

Nekad nisu imala nikakve mogućnosti da se kreću u uskom prostoru koji dijeli velike vanjske stube od desnoga krila palače. Danas Conciergerie jedva dostaje za optuženike (trebalo bi ovdje biti mjesta za tri stotine osoba, muškaraca i žena) pa ne prima više ni istraženike ni osuđenike osim u rijetkim prilikama kao što je bilo s

Jacquesom Collinom i Lucienom. Svi oni koji su u njoj zatvoreni moraju doći pred porotnički sud. Izuzetno vlast ovdje trpi krivce iz visokoga društva, koje je dovoljno osramotio pravorijek porotničkog suda pa bi bili prekomjerno kažnjeni kad bi svoju kaznu izdržavali u Melunu ili u Poissyju. Ouvrard je volio boraviti u Conciergeriji nego u zatvoru Sainte-Pélagie. Sada javni bilježnik Lehon i knez de Bergues izdržavaju tamo svoj zatvor, i to iz nekih samovoljnih ali vrlo čovječjih obzira.

Uopće se istraženici, bilo da idu, kako se ono kaže u pravnom govoru, na preslušavanje, bilo da moraju doći pred kriminalnu policiju, dopremaju u »košarama za salatu« izravno u Souricièru.

Souricière se nalazi nasuprot glavnim vratima, a sastoji se od određenog broja ćelija, koje su ugrađene u kuhinje Louisa Svetoga. Tamo istraženici, koje su dopremili iz njihovih zatvora, čekaju vrijeme sudske rasprave ili dolazak svoga istražnoga suca. Souricièru sa sjevera omeđuje kej, s istoka zgrada gradske straže, sa zapada dvorište Conciergerije, a s juga ogromna presvođena dvorana (sigurno nekadašnja dvorana za svečanosti, koja još nije ni za što određena).

Iznad Souricière prostire se prostorija unutarnje straže. Ona gleda na dvorište Conciergerije kroz mali prozor. Zauzima je oblasna žandarmerija, a u nju vode stube. Kad dođe vrijeme sudske rasprave, sudski podvornici prozivaju istraženike, žandari silaze u jednakom broju koliko je istraženika, svaki žandar uzima pod ruku jednoga istraženika i tako se pod rukom uspinju stubama, prolaze prostorijom straže i hodnikom dolaze u neki prostor pokraj dvorane u kojoj zasijeda glasovita šesta sudska komora, koja je nadležna za pravorijek kriminalne policije. To je onaj isti put kojim idu optuženici kad odlaze iz Conciergerije pred porotnički sud ili se s njega vraćaju.

U velikom predvorju između vrata prve komore prvostepenoga suda i stuba što vode u šestu, čovjek, ako i prvi put ide onuda, odmah opazi jedan prolaz bez vrata i bez ikakva arhitektonskoga ukrasa: jednu zaista ružnu četvorouglastu rupu. Onuda ulaze suci i odvjetnici u one hodnike, u prostoriju straže, zatim silaze u Souricièru i k ulaznim vratima Conciergerije.

Sve se sobe istražnih sudaca nalaze u različitim spratovima u ovom dijelu palače. Do njih se dolazi ogavnim stubama, labirintom u kojem gotovo uvijek svaki zaluta ako mu je palača nepoznata. Jedni prozori ovih soba gledaju na kej, drugi na dvorište Conciergerije. Godine 1830. neke su sobe istražnih sudaca gledale na ulicu de la Barillerie.

Tako, kad »košara za salatu« okrene nalijevo u dvorištu Conciergerije, dovozi istraženike u Souricièru, a okrene li nadesno, doprema optuženike u Conciergeriju. Na ovu su dakle stranu išla kola u kojima se nalazio Jacques Collin da ga predaju na vratima. Ne postoji ništa užasnije. Okrivljenici ili posjetioci odmah opaze dvije rešetke od kovana željeza. One su jedna od druge odvojene prostorom od kojih šest stopa. Uvijek se samo jedna za drugom otvaraju. Tamo se na sve tako savjesno pazi da i ljudi kojima je data propusnica za posjet moraju proći ovim prostorom između rešetaka, prije nego zacvili ključ u bravi. Ni istražni suci, pa ni sami državni tužioci ne ulaze unutra a da se ne legitimiraju. Pa sad neka netko što kaže o mogućnosti dodira sa zatvorenicima i o mogućnosti bijega!... Ravnatelj će Conciergerije imati na usnama smiješak koji će raspršiti sumnju kod najsmionijega romanopisca u njegovim pothvatima protiv vjerojatnosti.

U ljetopisima Conciergerije zna se samo za bijeg La Valleta. No sigurnost i obzirnosti s najvišega mjesta, koja je danas dokazana, umanjila je, ako ne požrtvovnost žene a ono svakako pogibao za neuspjeh.

Ljudi koji »na licu mjesta« sude o prirodi zapreka, ma bili oni najveći prijatelji čudesa, priznat će da su te zapreke u svim vremenima bile nesavladive kao što su i danas. Nikakve rijeci ne mogu opisati jakost zidina i svodova, nego ih treba vidjeti.

Premda pločnik dvorišta leži niže nego pločnik keja, mora se još, kad se prođe glavnim vratima, silaziti niz više stuba da se dođe u ogromnu presvođenu dvoranu koje su snažni zidovi ukrašeni divnim stupovima, a na uglovima joj se diže Montgomeryjeva kula, u kojoj se danas nalazi dio stana ravnatelja Conciergerije, i kula d'Argent, koja služi za spavaonicu stražarima, vratarima ili ključarima, kako ih već hoćete zvati. Broj ovih namještenika nije tako velik kako bi čovjek mislio: ima ih dvadeset. Njihova se spavaonica kao i njihova posteljina ne razlikuju od posteljine »pistole«. Ovo ime dolazi bez sumnje odatle što su zatvorenici nekad plaćali jednu pistolu na tjedan za ovo konačište, dok njegova golotinja podsjeća na hladne potkrovnice u kojima su veliki ljudi bez imutka počeli stanovati u Parizu.

Lijevo od ovog ogromnog predvorja nalazi se pisarnica Conciergerije, neke vrsti ured načinjen od staklenih okana. Tamo ureduju ravnatelj i njegov pisar; tu se nalaze registri o primanju zatvorenika. Tamo se istraženici i optuženici upisuju, opisuju i pretražuju. Tu se odlučuje o smještaju, a odluka o tom pitanju stoji do novčarke gosta.

Nasuprot vratima ove dvorane vide se neka staklena vrata. To su vrata sobe za posjete, u kojoj rođaci i odvjetnici mogu razgovarati s optuženicima kroz prozorčiće s dvostrukom drvenom rešetkom. Ova soba dobiva svjetlo s tamničkoga dvorišta, unutarnjega šetališta, kamo optuženici u određene sate idu na zrak i gdje se kreću.

Ta velika dvorana, koju osvjetljuje slabo svjetlo ovih dvojih vrata – jer jedini prozor što gleda na prvo dvorište posvema zasjenjuje uredovnica koja ga okružuje – stvara atmosferu i osvjetljenje koje je potpuno u skladu sa slikama što ih je unaprijed zamislila mašta. To je sve utoliko strašnije što još uporedo s kulom d'Argent i s Montgomeryjevom kulom vidite one tajanstvene, osvođene, strašne, mračne kripte koje okružuju sobu za posjete i što vode u kraljičinu tamnicu, u tamnicu gospođe Elizabete i u takozvane tajne ćelije. Ovaj je labirint od klesana kamena postao podzemlje Palače pravde, pošto je vidio svečanosti kraljevstva.

Od 1825. do 1832. u ovoj se ogromnoj dvorani, između peći koja se grije i prve od dviju rešetki, obavljala ceremonija oblačenja na smrt osuđenih. Još se ni sad ne prolazi bez jeze ovim pločicama koje su upile u se borbu i priznanje tolikih posljednjih pogleda.

Da bi izišao iz svojih ogavnih kola, umirućem je trebala pomoć dvaju žandara, koji su ga primili pod ruku i odnijeli kao onesviještenoga u uredovnicu. Kad su ga ovako vukli, umirući je dizao oči prema nebu, te je bio sličan Spasitelju kad su ga skinuli s križa. Zaista ni na jednoj slici Isus ne pokazuje tako mrtvačko, tako izobličeno lice kao što je bilo lice ovoga lažnoga Španjolca. Činilo se kao da će sad na izdahnuti. Kad je sjedio u uredovnici, ponavljao je iznemoglim glasom riječi koje je od svoga hapšenja svima upravljao.

– Pozivam se na njegovu preuzvišenost španjolskoga ambasadora...

– To ćete reći – odgovori mu ravnatelj – gospodinu sucu istražitelju.

– Ah! Isuse! – odvrati uzdišući Jacques Collin. – Ne mogu li dobiti brevijar?...

Zašto mi se još uvijek krati liječnik?... Neću još ni dva sata živjeti.

Kako je Carlos Herrera trebao biti zatvoren u samicu, bilo ga je nepotrebno pitati da li traži blagodat »pistole«, tj. pravo da stanuje u jednoj od onih soba u kojima se uživa jedina udobnost što je pravda dopušta. Te se sobe nalaze na kraju tamničkoga dvorišta, o kojemu će kasnije biti govora. Sudski podvornik i pisar obavili su zajednički i hladno formalnosti primanja.

– Gospodine ravnatelju – reče Jacques Collin loše natucajući francuski – ja umirem, kako vidite. Recite, ako možete, recite što prije tome gospodinu sucu, da molim kao blagodat ono čega bi se zločinac morao najviše bojati, da me predvedu pred njega čim dođe, jer su moje patnje zaista nepodnosive, i čim ga vidim, svaka će se bludnja objasniti...

Opće je pravilo da svi zločinci govore o zabludi! Idite u robijašnice, pitajte osuđenike, oni su svi žrtve zablude pravde. Stoga ova riječ izaziva neprimjetan smiješak kod svih onih koji su u dodiru s istraženicima, optuženicima ili osuđenicima.

– Govorit ću o vašoj molbi istražnom sucu – odgovori ravnatelj.

– Onda ću vas blagoslivljati, gospodine!... – odvrati lažni Španjolac dižući oči prema nebu.

Čim je Carlos Herrera bio primljen, dva su ga gradska stražara uhvatila ispod ruke u pratnji nadzornika, kojemu je ravnatelj označio samicu u koju je istraženik trebao biti zatvoren. Odveli su ga podzemnim labirintom Conciergerije u vrlo zdravu sobicu, ma šta o tome rekli stanoviti filantropi, no ona je bila bez ikakve veze s vanjskim svijetom.

Kad je Carlos nestao, pogledali su se nadzornici, ravnatelj zatvora, njegov pisar, sudski podvornik i žandari kao ljudi koji jedan drugoga želi pitati za mišljenje, i na svim se licima ocrtavala sumnja. Ali kad su ugledali drugoga istraženika, svi su gledaoci ponovo zapali u svoju uobičajenu neizvjesnost skrivajući je pod ravnodušnim izrazom lica. Ako nema izvanrednih slučajeva, namještenici Conciergerije malo su radoznali, jer su za njih zločinci ono što su za brijače mušterije. Stoga se sve formalnosti, kojih se mašta plaši, odvijaju jednostavnije nego kod bankara novčani poslovi, i to često s više uljudnosti.

Lucien se pokazao pod maskom utučenoga krivca, jer je dao od sebe raditi što su htjeli, stajao je mehanički mirno. Od Fontainebleaua je pjesnik razmišljao o svojoj propasti i govorio je u sebi da je kucnuo čas pokore. Bio je i blijed i iscrpljen i nije imao ni pojma o onomu što se dogodilo kod Estere za vrijeme njegove odsutnosti. Znao je da je prisni sudionik odbjegloga robijaša: i taj je položaj dostajao da mu predoči katastrofu gorom od smrti. Kad se u njegovim mislima porodila osnova, bilo je to samoubojstvo. On je htio pod svaku cijenu izbjeći sramoti koja mu je lebdjela pred očima kao težak san.

Jacquesa Collina su kao opasnijega od te dvojice istraženika smjestili u ćeliju koja je bila sva sagrađena od klesana kamena i primala svjetlo iz jednoga od onih malih unutarnjih dvorišta kao što ih ima u ograđenom prostoru palače. Ona se nalazila u onom krilu u kojem državni tužilac ima svoju sobu. Ovo malo dvorište služi kao dvorište za žensko odjeljenje. Luciena su istim putem odveli u jednu ćeliju koja se nalazila uz pistole, jer je prema naređenju istražnoga suca ravnatelj imao neke obzire prema njemu.

Općenito ljudi koji neće nikada imati posla s pravdom imaju najcrnje misli o zatvorima. Predodžba o krivičnom sudstvu još se uvijek ne odvaja od starih pojmova o nekadašnjim mučenjima, o nezdravim prostorijama zatvora, o hladnim kamenim zidinama iz kojih curi voda, o surovosti tamničara i o lošoj hrani, onim obligatnim dodacima drame. No nije suvišno ovdje reći da ovo pretjerivanje postoji samo u kazalištu. Suci i odvjetnici, kao i svi oni koji iz radoznalosti posjećuju zatvore ili ih studiraju, smiju se tome. Dugo je to bilo strašno.

Sigurno je da su optuženike pod nekadašnjim vrhovnim sudom (parlamentom) u stoljeću Louisa XIII i Louisa XIV bez reda bacali u nekakav međukat iznad nekadašnjih glavnih vrata. Zatvori su bili jedan od zločina revolucije 1789. Dovoljno je vidjeti samo kraljičinu tamnicu i tamnicu gospođe Elizabete, da čovjeka spopadne duboka groza nad nekadašnjim oblicima sudstva.

No danas, premda je filantropija nanijela društvu bezbrojnih zala, ipak je pojedincu donijela nešto dobro. Mi zahvaljujemo Napoleonu svoj Kazneni zakonik. On će više nego Građanski zakonik, koji u nekim točkama treba što prije izmijeniti, biti jedan od najvećih spomenika te tako kratke vladavine. Ovo novo kazneno pravo zatrpalo je ponor pun patnja. Stoga se može tvrditi da je, izuzevši ove strašne moralne patnje kojima su izloženi ljudi viših društvenih slojeva kad se nađu u rukama pravde, djelovanje ove vlasti toliko blaže i jednostavnije što tu blagost nitko ne očekuje. Okrivljenici, istraženici svakako ne stanuju kao kod kuće, ali se sve ono što je nužno nalazi u pariškim zatvorima. Uostalom, težina osjećaja kojima se čovjek predaje oduzima potrebama života njihovo obično značenje. Nikada tijelo ne trpi. Duh je u tako uzbuđenom stanju da bi se svaka nevoljkost, svaka surovost, kad bi postojala u sredini u kojoj se on nalazi, lako podnijela. I valja priznati da se nedužni, naročito u Parizu, brzo pušta na slobodu.

Kad je Lucien ušao u svoju ćeliju, našao je dakle vjernu sliku svoje prve sobe u kojoj se nekad nastanio u hotelu Cluny u Parizu. Krevet koji je bio sličan onim krevetima u najjadnijim hotelima Latinske četvrti, stolci sa sjedalima od ispletene slame, jedan stol i nešto posuđa bili su sav uređaj jedne od onih soba u koje stavljaju i po dva optuženika, kad se mirno vladaju i kad njihov zločin, kao što su krivotvorenje ili bankrot, ne daje povoda za uznemirenje.

Ovu sličnost između njegova nedužnog početka i konca, posljednje stepenice sramote i poniženja, tako je snažno shvatio krajnjim naporom svoga pjesničkoga osjećaja, da je nesretnik gorko zaplakao. Plakao je puna četiri sata. Prividno je bio neosjetljiv kao kameni kip, ali je uistinu trpio zbog svih svojih razorenih nada, jer je bio pogođen u svim svojim razorenim taštinama, u svojem oborenom ponosu, u svim različitim oblicima svoga bića, što ga je predstavljao kao častohlepnik, kao ljubavnik, sretnik, gizdelin, Parižanin, pjesnik, razbludnik i povlašćeni. Sve se u njemu slomilo ovim ikarskim padom.

Carlos Herrera, čim je bio sâm, okretao se u svojoj ćeliji kao bijeli medvjed u zoološkom vrtu u svom kavezu. Brižno je pretražio vrata i uvjerio se da osim maloga otvora nema na njima nijedne rupe. Ispitao je sve zidove, pogledao je slijepi prozorčić kroz koji je dopiralo slabo svjetlo, i rekao je u sebi: – Sad sam siguran!

Sjedne u jedan kut, gdje ga čuvarevo oko kroz prozorčić s rešetkama nije moglo vidjeti. Zatim skine svoju vlasulju i s nje brzo odlijepi jedan papir koji je bio nalijepljen na njezino dno. Ona strana papira što je bila prema glavi bila je tako

zamazana te se činilo da je to unutarnja površina vlasulje. Da je Bibi-Lupinu palo na pamet da skine ovu vlasulju, kako bi utvrdio Španjolčev identitet s Jacquesom Collinom, ne bi bio posumnjao u taj papir, toliko se činilo da pripada vlasuljarevu poslu. Druga je strana ovoga papira bila još dovoljno bijela i dovoljno čista da primi na se nekoliko redaka. Taj teški i oprezni posao oko odljepljivanja bio je on počeo već u istražnom zatvoru Force. Dva sata ne bi bilo dovoljno za to. Na to je već dan prije bio upotrijebio pola dana. Istraženik je najprije odrezao od toga dragocjenoga papira jedan trak od neko osam do deset milimetara širine i razdijelio ga na više komadića, zatim je opet u to čudnovato spremište stavio svoju zalihu papira, pošto je bio ovlažio sloj gumiarabike pomoću koje ga je ponovo mogao prilijepiti. U jednom pramenu svoje kose potražio je jednu olovku koja je bila tako tanka kao pribadača. Njezin nedavni pronalazak trebamo zahvaliti Švicarskoj. Ona je bila tamo pričvršćena ljepilom. Herrera otkine od nje jedan komadić, koji je bio dosta dug da se njome piše, a i dovoljno malen da se sakrije u uho. Kad je Jacques Collin ove priprave brzo i sigurno svršio, kao što to znaju samo stari robijaši koji su spretni kao majmuni, sjedne na rub svoga kreveta i počne razmišljati o svojim uputama Aziji, jer je bio uvjeren da će je sresti na svom putu, toliko je računao na genij te žene.

– U svome prvom, kratkom preslušanju – govorio je u sebi – pravio sam se Španjolcem koji slabo govori francuski, koji se poziva na svoga ambasadora, na svoje diplomatske povlastice, koji ne razumije ništa od onoga što ga pitaju. To je sve bilo isprekidano napadajima slabosti, stankama i uzdasima, ukratko lakrdijama umirućega. Ostanimo na tome području. Moje su isprave u redu. Azija i ja lako ćemo s gospodinom Camusotom. On nije suviše jak. Mislimo stoga na Luciena, radi se o tome da mu podignemo moral. Pod svaku cijenu moramo prodrijeti do toga djeteta, načiniti mu nacrt kako treba da se vlada, drukčije će odati sebe i mene, i sve upropastiti!... Prije njegova preslušavanja to mu treba utuviti u glavu. Zatim moram imati svjedoke koji će mi posvjedočiti da sam svećenik!

Takvo je bilo moralno i fizičko stanje dvaju istraženika, a njihova je sudbina u ovaj čas zavisila o gospodinu Camusotu, istražnom sucu u sudu prve molbe u Seinskoj oblasti. On je za vrijeme koje mu je odredio kazneni zakonik bio vrhovni gospodar nad najmanjim pojedinostima u njihovu životu, jer je jedino on mogao dopustiti da svećenik i liječnik Conciergerije ili ma tko drugi stupi s njima u vezu.

Nijedna ljudska sila, ni kralj, ni ministar pravde, ni ministar predsjednik ne može zadirati u vlast istražnoga suca, ništa ga ne može zaustavljati, nitko mu ništa ne može nalagati. On je suveren, podložan samo svojoj savjesti i zakonu. Upravo kad se filozofi, filantropi i publicisti stalno bave time da umanje sve društvene vlasti, vlast što je naši zakoni daju istražnim sucima postala je predmetom napadaja koji su utoliko strašniji što ih ta vlast gotovo opravdava, jer je ona, recimo otvoreno, ogromna. Ipak, po mišljenju svakoga pametnog čovjeka, ova se vlast ne bi smjela napadati. Može se u stanovitim slučajevima ublažiti vršenje te vlasti širokom upotrebom opreza, ali bi društvu, koje već potkapa nerazumnost i slabost porote (te uzvišene i vrhovne ustanove, u kojoj bi se služba smjela povjeriti samo izabranim odličnicima), zaprijetila propast kad bi se polomio ovaj stup koji podupire čitavo naše kazneno pravo.

Istražni je zatvor ona strašna i nužna ustanova čiju društvenu opasnost drži u ravnovjesju upravo sama njezina veličina. Uostalom, nepovjerenje prema sudstvu jest

početak socijalnog raspada. Uništite tu ustanovu, sagradite je opet na drugoj osnovici; zahtijevajte kao prije revolucije od sudaca ogromna imovinska jamstva, ali vjerujte u njih! No nemojte iz sudstva praviti sliku društva, da mu se rugate.

Danas je sudac, jer je plaćen kao svaki drugi činovnik, a većinom je siromašan, zamijenio svoje nekadašnje dostojanstvo činovničkom nadutošću, koja se čini nepodnošljivom svima onima koji su s njime izjednačeni, jer je činovnička nadutost dostojanstvo koje nema nikakva oslonca. U tom je pogreška te današnje ustanove. Da je Francuska podijeljena na deset područja, sudski bi se stalež mogao podići kad bi se od sudaca tražila velika imovina. Ali to nije moguće kad ih ima dvadeset šest.

Jedino se stvarno poboljšanje koje bi se moglo tražiti u vršenju vlasti što je povjerena istražnom sucu sastoji u tome da se spasi čast istražnog zatvora. Istražni zatvor ne bi smio unositi nikakve promjene u navike pojedinaca, istražni bi zatvori morali u Parizu biti tako sagrađeni, namješteni i raspoređeni da bi iz temelja izmijenili predodžbe općinstva o položaju istraženika. Zakon je dobar i potreban, ali je njegova primjena loša i ljudi sude zakone po onome kako se provode. Javno mnijenje u Francuskoj neshvatljivim proturječjem osuđuje istraženike i rehabilitira osuđenike. Možda je to posljedica bitno kritičnoga duha Francuza.

Ova je nedosljednost pariškoga općinstva bila jedan od razloga koji su doveli do katastrofe ove drame. Ona je, štoviše, bila jedan od najjačih razloga tomu.

Da razumijemo strašne prizore koji se odigravaju u sobi istražnoga suca, da upoznamo obostrani položaj obiju zaraćenih strana, istraženika i pravde – borba se naime među njima kreće oko tajne koju istraženici brižno čuvaju protiv radoznalosti suca, kojega u tamničkom govoru tako dobro nazivaju »radoznalim« – ne smije se nikada zaboraviti da istraženici i ne slute ništa o tome što govori sedam ili osam slojeva javnosti koji predstavljaju općinstvo, ništa o svemu onomu što policija i suci znaju o pojedinostima zločina, niti ono malo što novine o tome donose.

Stoga dati istraženicima jednu obavijest kao što ju je Jacques Collin primio o Lucienovu hapšenju od Azije, znači toliko koliko baciti spasonosno uže čovjeku koji se utapa. Iz toga će se vidjeti kako promašuje udarac koji bi robijaša bez ove obavijesti sigurno bio gurnuo u propast. Kad smo jednom ovako postavili ove pretpostavke, i najneosjetljivijim će se ljudima koža naježiti od užasa nad onim što prouzrokuju ova tri uzroka užasa: zatvor, šutnja i grižnja savjesti.

Gospodin Camusot je bio zet nekog podvornika kraljevskoga kabineta. On je već suviše poznat a da bi bilo potrebno objašnjavati njegove veze i njegov položaj. Taj je čovjek u ovaj čas bio jednako zbunjen kao i Carlos Herrera, s obzirom na istragu što mu je bila povjerena. Još je nedavno bio predsjednik suda u nekom sudskom području izvan Pariza. S toga je mjesta bio imenovan za suca u Parizu, na jedno od najpriželjkivanijih mjesta u cijelom sudskom staležu, i to preporukom glasovite vojvotkinje de Maufrigneuse. Njezin se muž s prestolonasljednikom zajedno odgajao i bio je pukovnik jednog konjičkog puka kraljevske garde, pa je bio toliko u milosti kod kralja kao što je ona bila kod kraljice. Zbog neke neznatne usluge, koja je međutim bila od najvećeg značenja za vojvotkinju i koju joj je učinio za vrijeme tužbe zbog krivotvorenja što ju je tada neki bankar u Alençonu bio podigao protiv mladoga grofa d'Esgrignona (Vidi u »Prizorima pokrajinskog života« »Zbirku starina«), on je od običnoga pokrajinskog suca postao predsjednikom i od predsjednika istražnim sucem u Parizu.

Za vrijeme od osamnaest mjeseci što ih je proveo u najvažnijem sudištu u kraljevstvu, mogla ga je već na preporuku vojvotkinje de Maufrigneuse zapaziti jedna druga ne manje moćna gospođa, markiza d'Espard, ali nije imao uspjeha! (Vidi »Skrbništvo«)

Lucien je mogao, kako je rečeno u početku ovoga prizora, da bi se osvetio gospođi d'Espard, koja je svoga muža htjela dati staviti pod skrbništvo, otvoriti oči vrhovnom državnom tužiocu i grofu de Sérizyju o pravom stanju stvari. Kad su se ova dva moćna čovjeka pridružila prijateljima markiza d'Esparda, ta je žena samo zahvaljujući blagosti svoga muža izbjegla prijekoru suda.

Kad je sad dan prije markiza d'Espard čula za Lucienovo hapšenje, poslala je svoga djevera, viteza d'Esparda, gospođi Camusot. Gospođa je Camusot smjesta otišla u posjete znamenitoj markizi. Kad se vratila kući, još prije večere, pozvala je nasamo svoga muža u svoju spavaću sobu.

– Ako ovoga maloga naduvenca Luciena de Rubempré možeš poslati pred porotnički sud, i ako isposluješ osudu protiv njega – šapne mu u uho – bit ćeš kraljevski savjetnik u drugostepenom sudu...

– A kako?

– Gospođa bi d'Espard željela doživjeti da ovom jadnom mladiću padne glava. Led me je po leđima polio kad sam slušala kako govori mržnja te lijepe gospođe.

– Ne miješaj se u sudske stvari – odgovori Camusot svojoj ženi.

– Ja, pa da se miješam! – odvrati ona. – I netko treći bi nas slobodno mogao slušati pa ne bi znao o čemu se radi. Nas obje, markiza i ja, bile smo tako dražesno licemjerne kao što si ti u ovaj čas prema meni. Ona mi se htjela zahvaliti za tvoje dobre usluge u njezinoj parnici govoreći mi da ti je zahvalna usprkos neuspjehu. Govorila mi je o strašnoj svemoći koju vam daje zakon. Strašno je kad se neki čovjek mora slati na stratište, ali poslati ovoga! To bi bila samo pravednost!... itd. Žalila je što je tako lijep mladić, kojega je dovela u Pariz njezina nećakinja gospođa du Châtelet, tako po zlu pošao. Tu u Parizu, govorila je ona, pokvarene žene kao što su ona Coralie i ona Estera vode mladiće, koji su toliko pokvareni da s njima dijele sramotne dobitke. Ukratko, lijepe pjesme o milosrđu i vjeri! Da joj je gospođa du Châtelet rekla da je Lucien zaslužio stotinu puta smrt što je gotovo ubio svoju sestru i svoju majku... Govorila je o jednom ispražnjenom mjestu u drugostepenom sudu, da ona pozna ministra pravde. »Vaš muž, gospođo, ima lijepu priliku da se istakne«, reče ona na završetku... No dakle.

– Mi se svaki dan odlikujemo, kad vršimo svoju dužnost – reče Camusot.

– Daleko ćeš doći ako svagdje budeš sudac, čak i sa svojom ženom! – poviče gospođa Camusot. – Gle! Ja sam te smatrala budalom, a danas ti se divim...

Sucu je na usnama poigravao onakav smiješak koji samo suci poznaju i koji je jednako značajan kao i smiješak plesačica.

– Gospođo, mogu li unići? – upita sobarica.

– Šta hoćete od mene? – reče joj gospodarica.

– Gospođo, ovamo je, dok ste bili odsutni, došla prva sobarica gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse, i moli gospođu u ime svoje gospodarice da ostavi sve i da dođe u palaču Cadignan.

– Neka se čeka s večerom – reče sučeva žena, jer se sjetila da kočijaš fijakera, koji ju je doveo kući, još čeka na isplatu.

Opet stavi na glavu svoj šešir, ponovo se popne u fijaker i bila je za dvadeset časaka u palači Cadignan. Gospođu Camusot uveli su kroz mala vrata i ostala je deset minuta sama u budoaru pokraj spavaće sobe vojvotkinje, koja se pojavi sva u sjaju, jer se spremala u dvorac Saint-Cloud, kamo je bila pozvana.

– Moja mala, među nama, dvije su riječi dovoljne.

– Da, gospođo vojvotkinjo.

– Lucien de Rubempré je uhapšen, vaš muž vodi istragu. Ja jamčim za nevinost toga jadnog djeteta. On mora biti slobodan u roku od dvadeset četiri sata. To nije sve. Netko želi potajno posjetiti Luciena u njegovu zatvoru. Vaš će muž moći, bude li htio, biti prisutan, samo ako ga nitko ne bude vidio... Ja sam, znate, vjerna onima koji mi služe. Kralj očekuje mnogo od hrabrosti svojih sudaca u teškim okolnostima u kojima će se uskoro naći. Ja ću vašeg muža progurati na površinu, preporučit ću ga kao čovjeka tako odana kralju te bi bio kadar i svoju glavu staviti na kocku za njega. Vaš će Camusot najprije biti kraljevski savjetnik, zatim negdje prvi predsjednik... Zbogom... čekaju me, oprostit ćete mi, zar ne? Time ćete učiniti uslugu ne samo vrhovnom državnom tužiocu, koji se u toj stvari ne može izjasniti, nego ćete spasiti život i jednoj ženi koja umire, gospođi de Sérizy... Tako vam neće nedostajati potpore... Eto vidite, koliko vam mnogo povjeravam, ne trebam vam tek preporučiti da... Vi već dobro znate!...

Ona stavi prst na usta i nestane.

– A nisam joj ni mogla reći da markiza d’Espard želi Luciena vidjeti na stratištu!... – pomislila je sučeva žena kad se vraćala u svom fijakeru.

Došla je kući u takvom strahu da ju je sudac, kad ju je vidio, upitao:

– Amélie, što ti je?...

– Nalazimo se između dvije vatre!

Ona ispripovjedi svome mužu svoj susret s vojvotkinjom, ali mu je sve šaptala u uho, jer se toliko bojala da bi možda sobarica mogla slušati na vratima.

– Koja je od njih dviju utjecajnija? – reče ona na kraju. – Markiza te je gotovo osramotila u svojoj glupoj tužbi da joj se muž stavi pod skrbništvo, dok vojvotkinji sve dugujemo. Jedna mi je davala neodređena obećanja, dok je druga rekla: »Vi ćete najprije biti kraljevski savjetnik, a onda prvi predsjednik!« Sačuvaj me bože da ti dajem savjete. Neću se nikad miješati u sudske poslove, ali ti moram vjerno iznijeti ono što se govori u dvoru i što se tamo sprema...

– Ti i ne znaš, Amélie, što mi je jutros poslao policijski prefekt, i po kome! Po jednom od najvažnijih ljudi političke policije u kraljevstvu, po pravom Bibi-Lupinu u politici, a taj mi je rekao da država ima tajnih interesa u ovoj parnici. Večerajmo i idimo u Variétés... Noćas ćemo na miru u mojoj radnoj sobi govoriti o svemu tomu, jer će mi trebati tvoje pronicavosti; moja sudačka možda nije dovoljna.

Devet će desetina sudaca poricati utjecaj žene na muža u takvim prilikama. Ali ako je to jedan od najvećih socijalnih izuzetaka, ipak se može opaziti da on postoji, makar samo ovdje-ondje. Sudac je u tome kao svećenik, naročito u Parizu, gdje se nalazi elita sudačkog staleža. On rijetko govori o poslovima u sudu, ako se ne radi o već svršenoj parnici. Žene se sudaca ne samo prave da nikad ništa ne znaju nego sve imaju još dosta osjećaja pristojnosti te pogađaju da bi svome mužu škodile kad bi pokazale da su upućene u kakvu tajnu.

Ipak je u važnim prilikama, gdje se prema ovakvoj ili onakvoj odluci radi o

unapređenju, mnoga žena, kao Amélie, pomogla sucu kod stvaranja odluka. Konačno, ovi izuzeci koji se to lakše mogu poricati jer su uvijek nepoznati, posvema stoje do načina kako se borba dvaju značajeva odvija u kućanstvu. A gospođa je Camusot potpuno vladala nad svojim mužem.

Kad je sve u kući spavalo, sudac su i njegova žena sjeli k pisaćem stolu, na kojemu je on već razvrstao parničke spise.

– Evo, to su bilješke što mi ih je poslao policijski prefekt, dakako na moju molbu – reče Camusot:

Opat Carlos Herrera

»Ova je osoba sigurno stanoviti Jacques Collin koga zovu Obmanjivačem smrti. Njegovo posljednje hapšenje bilo je godine 1819. i izvršeno je u kući gospođe Vauquer, koja je davala stan i hranu u ulici Neuve Sainte-Geneviève. Tamo je on i stanovao pod imenom Vautrin«.

Na rubu je bilo napisano rukom policijskog prefekta:

»Poslan telegrafski nalog Bibi-Lupinu, glavaru javne sigurnosti, da se odmah vrati, kako bi pomogao kod suočenja, jer on lično poznaje Jacquesa Collina, budući da ga je uhapsio pomoću neke gospođice Michonneau.

Stanari koji su se nalazili u kući Vauquer još su na životu i mogu se pozvati da utvrde njegov identitet.

Tobožnji Carlos Herrera prisni je prijatelj i savjetnik Luciena de Rubempréa. Njemu je on pune tri godine pribavljao ogromne svote koje očito potječu od krađa.

Ova će uzajamna veza, ako se uzmogne utvrditi identitet tog tobožnjega Španjolca s Jacquesom Collinom, prouzrokovati osudu gospodina Luciena de Rubempréa.

Nenadana smrt agenta Peyradea jest posljedica otrovanja, koje su izvršili Jacques Collin, Rubempré ili njihovi pomagači. Razlog ovomu umorstvu potječe odatle što je taj agent već dugo u tragu ovim dvama spretnim lopovima«.

Na rubu je sudac pokazao na rečenicu koju je napisao sam policijski prefekt:

»Sve ovo je meni lično poznato, i imam dokaza da se Lucien de Rubempré nedostojno poigravao s njegovim gospodstvom grofom de Sérizyjem i s gospodinom vrhovnim državnim tužiocem«.

– Što veliš na to, Amélie?

– To je strašno!... – odgovori sučeva žena. – Čitaj dalje!

»Što se robijaš Jacques Collin pretvorio u španjolskoga svećenika, posljedica je nekoga zločina koji je vještije počinjen nego zločin pomoću kojega je Cogniard postao grofom de Sainte- Hélène«.

Lucien de Rubempré

»Lucien Chardon, sin ljekarnika u Angoulêmeu, čija je majka bila gospođica de Rubempré, zahvaljuje jednom kraljevskom ukazu pravo da nosi ime de Rubempré. Ovaj je ukaz izdan na molbu gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse i grofa de Sérizyja.

Godine 182... ovaj je mladić došao u Pariz bez ikakvih sredstava za život, i to u pratnji gospođe grofice du Châtelet, tada gospođe de Bargeton, nećakinje gospođe d’Espard.

Nezahvalan prema gospođi de Bargeton, živio je kao u braku s gospođicom Coralijom, preminulom glumicom Gymnasea, koja je zbog njega napustila gospodina Camusota, trgovca svilom iz ulice des Bourdonnais.

Kad je uskoro nakon toga zapao u bijedu, jer mu pomoć koju mu je davala ta glumica nije dostajala, teško je osramotio svoga poštovanog svaka, tiskara u Angoulêmeu, time što je izdao krivotvorene mjenice. Budući da ih nije mogao platiti, David Séchard je bio zatvoren za vrijeme kratkoga boravka spomenutoga Luciena u Angoulêmeu.

Ova je stvar izazvala bijeg Luciena de Rubempréa, koji je iznenada ponovo iskrsnuo u Parizu s opatom Carlosom Herrerom.

Bez ikakvih poznatih sredstava za život, gospodin je Lucien za vrijeme prve tri godine svoga drugog boravka u Parizu potrošio otprilike tri stotine tisuća franaka, koje je mogao dobiti samo od tobožnjeg opata Carlosa Herrere. A na osnovi čega?

On je, osim toga, nedavno utrošio više od jednoga milijuna za kupnju de Rubempréovih dobara, da ispuni uvjet koji su mu postavili za ženidbu s gospođicom Clotildom de Grandlieu. Do raskida ove ženidbe došlo je zbog toga što se porodica de Grandlieu, kojoj je gospodin Lucien bio rekao da je ove svote dobio od svoga svaka i sestre, o svemu dala obavijestiti kod poštovanih supruga preko odvjetnika Dervillea. Oni ne samo da nisu imali pojma o ovoj imovini nego su čak i mislili da je on prekomjerno zadužen.

Uostalom, baština što su je supruzi Séchard dobili sastoji se u nekretninama, a gotov novac, prema njihovoj izjavi, iznosi do dvjesta tisuća franaka.

Lucien je potajno živio s Esterom Gobseck. Sigurno je stoga da su svi rasipnički izdaci baruna de Nucingena, zaštitnika te gospođice, tekli u džep spomenutom Lucienu.

Lucien i njegov sudrug robijaš mogli su se duže nego Cogniard održati pred svijetom, jer su oni svoja sredstva izvlačili iz prostitucije navedene Estere, koja je nekad bila pod policijskom paskom«.

Usprkos ponavljanju koje ove bilješke unose u izvještaj o ovoj drami, bilo ih je potrebno doslovno iznijeti, kako bi se objasnila uloga policije u Parizu. Policija ima, kao što se uostalom moglo vidjeti iz bilješke zatražene o Peyradeu, gotovo uvijek pouzdane spise o svim porodicama i o svim pojedincima kojih je život sumnjiv i kojih je djelovanje pokudno. Ona je uvijek točno obaviještena o svakom skretanju s pravoga puta. Ova se sveopća bilježnica, ova bilanca savjesti tako brižljivo vodi kao što Francuska banka vodi svoju bilancu o stanju imovine. Jednako kao što banka bilježi svako malo zakašnjenje u plaćanju, važe svaku veresiju, ocjenjuje kapitaliste, prati budnim okom njihovo djelovanje, tako i policija postupa s poštenjem građana. Kod toga se kao i kod suda nedužnost ne mora ničega bojati, jer se ovo djelovanje proteže samo na prestupke.

Ma kako bio visok položaj neke porodice, ona se ne bi mogla osigurati protiv ovog društvenog nadzora.

Kod toga je, međutim, njezina diskrecija jednako velika kao i veličina ove vlasti. Ogromno mnoštvo zapisnika, policijskih povjerenika, izvještaja, bilježaka, spisa, ovaj ocean obavijesti nepomično, duboko i mirno spava kao more. Ako se dogodi kakav događaj, ako nastane kakav prestupak ili zločin, sud se obraća policiji, i postoje li spisi o okrivljenicima, sudac se odmah upoznaje s njima. Ovi su spisi, u kojima je izložen prеđašnji život, samo obavijesti koje izumiru među zidinama sudske palače. Sud ih ne može zakonito upotrijebiti, iz njih samo crpe obavijesti, njima se služi, i ništa više. Ovi spisi na neki način pokazuju naličje veziva zločina, njihove prve i

gotovo uvijek nepoznate uzroke. Nijedna porota ne bi tome vjerovala, cijela bi se zemlja zgražala kad bi se netko pozivao na njih na javnoj raspravi pred porotničkim sudom. Ukratko, oni sadrže istinu koja je osuđena da ostane u svom bunaru, kao svagdje i svagda. Nema suca, poslije dvanaestogodišnjega djelovanja u Parizu, koji ne bi znao da porotnički sud i kriminalna policija skrivaju polovinu svih onih ljaga koje su kao gnijezdo u kojemu se dugo vremena legao zločin, i nema suca koji ne bi priznao da pravda kažnjava samo polovinu počinjenih zločina.

Kad bi javnost mogla znati kako daleko ide diskrecija policijskih činovnika, koji ipak imaju pamćenja, poštovala bi ove hrabre ljude jednako kao jednoga Chevreusa. Ljudi drže policiju lukavom, makijavelističkom: ona je neobično dobrostiva, samo osluškuje strasti u njihovu paroksizmu, prima prijave i čuva sve svoje bilješke. Ona je strašna samo s jedne strane. Što čini za pravdu, to čini i za politiku. Ali u politici je ona jednako grozna, jednako pristrana kao pokojna inkvizicija.

– Pustimo to – reče sudac i stavi bilješke među spise – to je tajna između policije i suda, sudac će vidjeti koliko to vrijedi, ali gospodin i gospođa Camusot nisu nikad ništa o tome doznali.

– Moraš li mi to tek ponoviti? – reče gospođa Camusot.

– Lucien je kriv – nastavi sudac – ali u čemu?

– Čovjek koga ljubi vojvotkinja de Maufrigneuse, grofica de Sérizy i Clotilde de Grandlieu, nije kriv – odgovori Amélie. – Drugi mora da je sve učinio.

– Ali Lucien je sukrivac! – poviče Camusot.

– Hoćeš li me poslušati?... – reče Amélie. – Vrati svećenika diplomaciji, kojoj je on najljepši ukras, načini nedužnim ovoga malog bijednika, i nađi druge krivce.

– Kako ti samo juriš!... – odgovori sudac smiješeći se. – žene lete ravno prema cilju kroz zakone, kao ptica koju ništa ne zaustavlja u zraku.

– Ali – nastavi Amélie – bio on diplomat ili robijaš, opat Carlos će ti već označiti nekoga da se izvuče iz neprilike.

– Ja sam samo kapa, a ti si glava – reče Camusot svojoj ženi.

– No dakle, vijećanje je gotovo, dođi i zagrli svoju Meliju, jedan je sat...

I gospođa je Camusot otišla spavati, a ostavila je svoga muža da sredi svoje spise i svoje misli za preslušavanje koje je sutradan morao obaviti s oba istraženika.

Dok su dakle »košare za salatu« vozile Jacquesa Collina i Luciena u Conciergeriju, istražni je sudac poslije ručka prolazio pješke Parizom, kao što je odgovaralo jednostavnosti običaja koju su usvojili pariški suci kad su odlazili u svoju radnu sobu, kamo su već bili stigli svi parnički spisi.

Svi istražni suci imaju jednoga pisara, neke vrste zaprisegnutoga sudskog tajnika. Njihova se pasmina održava bez nagrada i bez poticanja, a stvara uvijek odlične ljude koji su od prirode do krajnosti diskretni. Od postanka vrhovnog sudišta do danas u sudskoj palači nije poznat nijedan primjer indiskrecije koju bi počinili pisari suca istražitelja. Gentil je prodao namiru koju je Lujza Savojska dala Semblançayu, neki je pisar ministarstva rata prodao Černiševu plan vojne na Rusiju. Svi su ovi izdajice bili manje-više bogati. Naprotiv, izgled na mjesto u sudskoj palači, u sudskoj pisarni i uredska savjest dostaju da učine pisara istražnog suca sretnim suparnikom groba, jer je čak i grob postao indiskretan od napretka kemije.

Ovaj je činovnik pero istražnoga suca. Mnogi će ljudi razumjeti da netko može biti os nekoga stroja, ali će se pitati kako može ostati njegov navijak; ali navijak je sretan.

Možda se boji stroja? Camusotov je pisar bio mladić od dvadeset dvije godine, a zvao se Coquart. On je došao rano da uzme sve sučeve spise i bilješke, i bio je sve pripremio u radnoj sobi kad je sudac hodao po kejovima, razgledao umjetničke znamenitosti u dućanima i sam sebe pitao:

– Šta bi čovjek počeo s tako lukavim vragom kao što je Jacques Collin, pretpostavivši da je to on? Glavar javne sigurnosti će ga sigurno prepoznati. Ja se moram praviti da vršim svoju dužnost, pa bilo to samo za volju policije! Vidim toliko nemogućnosti, da bi bilo najbolje upoznati sa svime markizu i vojvotkinju, tako da im pokažem policijske spise. K tomu bih još osvetio svoga oca, kojemu je Lucien preoteo Coraliju. Ako raskrinkam tako teške zločince, moja će spretnost doći na glas i Luciena će se uskoro odreći njegovi prijatelji. No, preslušavanje će o tom odlučiti.

Uđe k nekom trgovcu umjetničkih znamenitosti, jer ga je tamo privukla Boullova ura-njihalica.

– Da ništa ne slažem svojoj savjesti i da učinim uslugu objema velikim gospođama, to bi bilo remek-djelo spretnosti – mislio je on. – Gle, i vi ovdje, gospodine vrhovni državni tužioče – reče glasno gospodin Camusot – vi tražite medalje?

– To je zabava gotovo svih pravnika – odgovori smijući se grof de Granville – radi naličja.

I pošto je nekoliko časaka promatrao dućan, kao da je svršio svoje promatranje, poveo je Camusota uzduž keja, a Camusotu se to moglo činiti kao slučajno.

– Vi ćete jutros preslušavati gospodina de Rubempréa – reče vrhovni državni tužilac. – Jadni mladić, volio sam ga...

– Mnogo toga ima protiv njega – reče Camusot.

– Da, pregledao sam policijske spise, ali oni potječu djelomice od nekoga agenta koji nema ništa s prefekturom, od zloglasnoga Corentina, čovjeka koji je skinuo više nedužnih glava nego što ćete vi krivaca poslati na stratište, i... No ta je hulja izvan našega domašaja. Mada ne želim utjecati na savjest jednoga suca kao što ste vi, ne mogu se ipak uzdržati a da vam ne primijetim, ako biste stekli uvjerenje da Lucien nije ništa znao o oporuci one djevojke, tada bi iz toga slijedilo da on nije imao nikakve koristi od njezine smrti, jer mu je ona davala bajoslovno mnogo novaca.

– Sigurni smo da je bio odsutan za vrijeme otrovanja te Estere – reče Camusot. – On je u Fontainebleauu vrebao na to kad će proći gospođica de Grandlieu i vojvotkinja de Lenoncourt.

– Oh! – primijeti vrhovni državni tužilac – još se uvijek tako sigurno nadao ženidbi s gospođicom de Grandlieu (znam to od same vojvotkinje de Grandlieu), te nije moguće pretpostaviti da bi se tako pametan mladić kompromitirao nepotrebnim zločinom.

–Da – reče Camusot – naročito ako mu je ta Estera davala sve što je zasluživala...

– Derville i Nucingen kažu da je ona umrla a da nije znala o baštini koju je već odavna naslijedila – doda vrhovni državni tužilac.

– A na što vi onda pomišljate? – upita Camusot – jer ipak ima nešto na stvari.

– Na zločin koji su počinili sluge – odgovori vrhovni državni tužilac.

– Nažalost – primijeti Camusot – potpuno je u skladu s moralom Jacquesa Collina (jer je taj španjolski svećenik sigurno odbjegli robijaš), da ukrade sedam stotina hiljada franaka, koji predstavljaju utržak tripostotne rente što ju je Nucingen

darovao...

– Vi ćete sve odvagnuti, moj dragi Camusot, budite razboriti. Opat Carlos Herrera pripada diplomaciji... ali nekoga ambasadora koji bi počinio zločin ne bi spasio njegov položaj. Da li je on opat Carlos Herrera ili nije? To je najvažnije pitanje.

I gospodin je de Granville pozdravio kao čovjek koji ne želi odgovora.

– I on, želi spasiti Luciena? – mislio je Camusot kad je išao kejom des Lunettes, dok je vrhovni državni tužilac ušao u Palaču pravde kroz dvorište de Harley.

Kad je Camusot stigao u dvorište Conciergerije, uđe k ravnatelju toga zatvora i odvede ga do sredine pločnika, gdje ih nitko nije mogao čuti.

– Dragi moj gospodine, budite ljubazni pa otiđite u tamnicu Force da od svoga druga doznate je li u tako sretnom položaju da u ovaj čas ima u svom zatvoru nekoliko robijaša koji su između 1810. i 1815. bili na robiji u Toulonu. Pogledajte nemate li i vi koga kod sebe. Mi ćemo ih na nekoliko dana iz Force dati ovamo dopremiti, i reći ćete mi da li su u tobožnjem španjolskom svećeniku prepoznali Jacquesa Collina, nazvanog Obmanjivač smrti.

– Dobro, gospodine Camusot; ali je Bibi-Lupin prispio...

– Ah već! – usklikne sudac.

– On je bio u Melunu. Rekli su mu da se radi o Obmanjivaču smrti, a on se nasmijao od zadovoljstva i čeka vaše naloge.

– Pošaljite mi ga.

Ravnatelj Conciergerije mogao je sad podnijeti istražnom sucu molbu Jacquesa Collina i opisati mu njegovo jadno stanje.

– Namjeravao sam da ga prvoga preslušam – odgovori sudac – naravno ne zbog njegova zdravstvenoga stanja. Jutros sam primio jedno pismo od ravnatelja Force: prema tom pismu taj je vrag, koji kaže da se već dvadeset četiri sata bori sa smrću, tako dobro spavao da su ušli u njegovu ćeliju u Forci a da on nije čuo liječnika po kojega je ravnatelj bio poslao. Liječnik mu nije ni opipao bilo nego ga je pustio da spava. To dokazuje da mu je tako tvrda savjest kao što mu je dobro zdravlje. Ja ću u tu bolest samo toliko vjerovati da proučavam igru svoga delije – reče smiješeći se gospodin Camusot.

– Čovjek uči svaki dan s istraženicima i osuđenicima – primijeti ravnatelj Conciergerije.

Policijska je prefektura spojena s Conciergerijom, pa suci jednako kao i ravnatelj zatvora, budući da poznaju ove podzemne hodnike, mogu onamo doći najvećom brzinom. Tako se objašnjava zašto s upravo čudesnom lakoćom javni tužioci i predsjednici porotničkog suda mogu za vrijeme same rasprave dobiti stanovite obavijesti. I tako je gospodin Camusot, kad je bio na donjem dijelu stuba koje su vodile u njegovu radnu sobu, našao već tamo Bibi-Lupina koji je dotrčao kroz predvorje.

– Kolike revnosti! – reče mu sudac smiješeći se.

– Ah, ako je to on – odgovori glavar javne sigurnosti – vidjet ćete strahoviti ples u tamničkom dvorištu, ako tamo ima »povratnih konja« (to u lopovskom govoru znači bivši robijaši).

– A zašto?

– Obmanjivač smrti je pronevjerio novce, a ja znam da su se »oni« zakleli da će ga ubiti.

»Oni« znači robijaši kojih je blago bilo već dvadeset godina povjereno Obmanjivaču smrti, a on ga je, kako se zna, potratio na Luciena.

– Biste li mogli naći svjedoke njegova posljednjeg hapšenja?

– Dajte mi dva poziva za svjedoke, i još ću vam ih danas dovesti.

– Coquart – reče sudac dok je skidao svoje rukavice i stavljao svoj štap i šešir u kut – ispunite dva poziva za svjedoke prema uputama gospodina agenta.

Ogleda se u ogledalu na kaminu, gdje su na polici mjesto ure bili umivaonik i lonac za vodu, nadalje na jednoj strani boca puna vode i čaša, a s druge strane svjetiljka. Sudac pozvoni. Za nekoliko časaka dođe podvornik.

– Ima li već ljudi – upita on podvornika, koji je imao dužnost da prima svjedoke, pregledava njihove pozive i da ih postavlja u red prema njihovu dolasku.

– Da, gospodine.

– Zapišite imena pridošlih osoba i donesite mi njihov popis.

Budući da istražni suci moraju svojim vremenom štedljivo raspolagati, prinuđeni su katkada voditi više preslušavanja u isti mah. Zbog toga pozvani svjedoci moraju dugo čekati u sobi gdje se zadržavaju sudski podvornici i gdje često zvoni zvonce suca istražitelja.

– Nakon toga – reče Camusot svom podvorniku – ići ćete po opata Carlosa Herreru.

– Ah, on glumi Španjolca, svećenika, kako su mi rekli. Manite! To on oponaša Colleta, gospodine Camusote – usklikne glavar javne sigurnosti.

– To nije ništa novo za nas – odgovori Camusot.

I sudac potpiše ona dva strašna poziva koji uznemiruju svakoga, pa i najnedužnije svjedoke, kad ih sud tako poziva pod prijetnjom teških kazna u slučaju neposluha.

U ovaj je čas Jacques Collin već prije kojih pola sata bio završio svoje duboko razmišljanje i dobro se oboružao. Ništa ne može bolje ocrtati lik ovoga čovjeka iz naroda koji se nalazi u borbi sa zakonima kao ono nekoliko redaka što ih je napisao na svojim masnim papirima.

Oni su bili napisani jezikom dogovorenim između Azije i njega, lopovskim govorom, gdje su znamenke izražavale misli. Sadržaj prvoga papira bio je ovaj:

»Idi k vojvotkinji de Maufrigneuse ili k gospođi de Sérizy, neka jedna ili druga posjeti Luciena prije nego bude preslušan, i neka mu dade pročitati ovaj priloženi papirić. Na koncu moraš naći Evropu i Paccarda. Ovo mi dvoje lopova moraju biti na raspolaganju i da pripravno odigraju ulogu koju ću im odrediti.

Odjuri k Rastignacu, reci mu od strane onoga kojega je sreo na plesu u Operi, neka dođe posvjedočiti da opat Carlos Herrera ni u čemu nije nalik na Jacquesa Collina, koji je bio uhapšen kod gospođe Vauquer.

Isto isposlovati kod doktora Bianchona.

Neka dvije »Lucienove žene« rade u tom smislu«.

Na priloženom je papiriću stajalo ovo u dobrom francuskom jeziku:

»Luciene, ne priznaj ništa o meni. Ja moram za tebe biti opat Carlos Herrera. To nije samo tvoje opravdanje; ali izdrži još samo malo, pa ćeš imati sedam milijuna, a osim toga spašenu čast«.

Ova je dva papirića tako slijepio na napisanoj strani te se moralo vjerovati da je to komad istoga lista. Zatim ih je onako vješto smotao kao što rade kažnjenici koji su na robiji sanjali o sredstvima da se domognu slobode. Sve je to dobilo oblik i čvrstoću

masne kuglice, velike kao što su one voštane kuglice što ih štedljive žene stavljaju na igle kad im se polomi ušica.

– Ako ja budem prvi išao na preslušavanje, spašeni smo, ali ako bude išao mali, sve je propalo – rekao je on dok je čekao.

Ovaj je čas bio tako okrutan da se ovom snažnom čovjeku sve lice oblilo krupnim kapljicama znoja. Tako je ovaj izvanredni čovjek u svojoj sferi zločina pogodio istinu kao što ju je Molière pogodio u sferi dramskog pjesništva, kao Cuvier kod nestalih stvorenja. Genij je intuicija u svakoj stvari, a talent stvara ostala značajna djela. U tome se sastoji razlika između prvorazrednih i drugorazrednih ljudi.

I zločin ima svoje genijalne ljude. Sad je Jacques Collin u svojoj krajnjoj nevolji imao posla sa slavohlepnom gospođom Camusot i s gospođom de Sérizy, kojoj se ljubav ponovo probudila pod udarcem strahovite katastrofe što je Luciena strovalila u ponor. To je bio krajnji napor čovječje inteligencije protiv čeličnoga oklopa pravde.

Kad je Jacques Collin čuo kako teško željezo brave i zasuna cvili na njegovim vratima, ponovo se načinio kao da je na umoru. U tom mu je pomogao opojni osjećaj veselja što mu ga je izazvala buka cipela nadglednika na hodniku. Nije znao na koji će način Azija naći put do njega, ali je računao da će je sad vidjeti, kad bude prolazio, naročito poslije obećanja koje je od nje dobio u arkadi Saint-Jean.

Poslije onoga sretnoga susreta Azija je sišla na Grève.

Prije 1830. ime »Grève« je imalo smisao koji je danas nestao. Čitav je dio keja, od mosta d'Arcole do mosta Louis-Philippe, bio tada onakav kakva ga je stvorila priroda, osim kaldrme, koja je međutim bila nagnuto položena. Stoga se za velikih poplava moglo ići u čamcu uz kuće i uz nagnute ulice koje su se spuštale k rijeci. Na ovom su keju čak i prizemlja bila podignuta za nekoliko stepenica. Kad je voda oplakivala podnožje kuća, kola su vozila strašnom ulicom de la Mortellerie, koja je danas posve porušena, da se poveća gradska vijećnica.

Bilo je stoga lako lažnoj piljarici brzo dogurati mala kola dolje do obale i tamo ih sakriti dok se ne vrati prava piljarica, koja je međutim zapijala utržak cjelokupne prodaje u nekoj prostoj krčmi, u ulici de la Mortellerie, da ih uzme tamo gdje je lažna piljarica obećala da će ih ostaviti. Upravo se onda dovršavalo proširenje keja Pelletier. Ulaz je u gradilište čuvao neki invalid, i kolica, koja su bila povjerena njegovoj brizi, nisu bila izvrgnuta nikakvoj opasnosti.

Azija odmah uzme jednu kočiju na trgu de l'Hotel-de-Ville i rekne kočijašu:

– Prema Templu, ali brzo, bit će para!

Žena odjevena kao Azija mogla se, a da nije pobudila ni najmanje radoznalosti, izgubiti u ogromnoj tržnici u kojoj se zgrću svi pariški odrpanci, u kojoj vrvi hiljade pokućaraca i gdje brblja na stotine staretinarki.

Oba su istraženika jedva bila primljena u zatvor, kad se ona dade preobući u nekom malom vlažnom međukatu koji se nalazio iznad jednoga od onih groznih dućana u kojima se prodaju ostaci sukna što su ih krojačice i krojači ukrali. Taj je dućan držala neka stara gospođica po imenu Romette. To je ime bila kratica od njezina imena Jérômette. Romette je bila za trgovkinje suknom ono što su one u nuždi za takozvane pristojne žene: lihvarka sa sto posto.

– Moje dijete – reče Azija – radi se o tome da se savršeno nakinđurim. Moram biti barem kao kakva barunica iz predgrađa Saint-Germain. I to brzo poput strijele – nastavi ona – jer mi gori pod petama. Znaš kakva mi odjeća pristaje. Ovamo s

lončićem za rumenilo, nađi mi fine čipke i daj mi najnapadniji nakit, pošalji malu po fijaker, i neka čeka kod stražnjih vrata.

– Da, gospođo – odgovori usidjelica ponizno i revno kao sluškinja u prisutnosti svoje gospodarice.

Kad bi ovaj prizor imao kojeg svjedoka, taj bi lako bio vidio da je ta žena što je sakrivena pod imenom Azija ovdje kod svoje kuće.

– Nude mi dijamante... – reče Romette dok je češljala Aziju.

– Jesu li ukradeni?...

– Mislim da jesu.

– No, ma kakva bila dobit, moje dijete, ne treba ih kupiti. Neko vrijeme se moramo bojati »radoznalih«.

Sad se može razumjeti kako se Azija mogla naći četvrt sata prije nego je stigao sudac u predvorju Palače pravde, s pozivom u ruci, kamo se dala odvesti hodnicima i stubama koje vode k sucima istražiteljima i pitala za gospodina Camusota.

Azija nije bila slična samoj sebi. Pošto je sebi kao glumica isprala lice stare piljarice, i namazala ga crvenilom i bjelilom, omotala je glavu divnom plavom vlasuljom. Bila je odjevena posve kao kakva gospođa iz predgrađa Saint-Germain koja traži svoga izgubljenog psa, i izgledala je kao da ima četrdeset godina, jer je sakrila lice pod divnu koprenu od crnih čipaka. Jako utegnuti steznik držao je njezin raskvašeni kuharički struk. Navukla je vrlo dobre rukavice i stavila mali jak podmetač pod haljinu, a širila je oko sebe miris praška kao neka maršalica. Igrajući se svojom torbicom optočenom zlatom, svraćala je svoju pažnju sad na zidine Palače, kojom je očito prvi put lutala, sad na remen krasne kraljevske doge. Takva je udovica uskoro zapela za oko ljudima u crnoj uredskoj odjeći u predvorju.

Osim nezaposlenih odvjetnika koji svojim odjećama brišu prašinu po toj dvorani i koji velike odvjetnike nazivaju po krsnom imenu – kao što rade otmjena gospoda između sebe – kako bi pokazali da pripadaju aristokraciji toga zvanja, čovjek često vidi strpljive mlade ljude, koji se stavljaju u službu branitelja, i ovdje stoje i čekaju za volju jedne jedine parnice, koja je ostavljena kao posljednja, ali će možda već prije doći na red ako se budu morali čekati odvjetnici parnica stavljenih na prvo mjesto.

Bila bi to zanimljiva slika kad bi netko htio naslikati razlike između različitih crnih uredskih odjeća koje se po ovoj ogromnoj dvorani šeću tri po tri, a kadgod četiri po četiri, i svojim razgovorima stvaraju silan žamor što stalno odzvanja u ovoj dvorani koja s pravom nosi svoje ime, jer to hodanje amo-tamo iscrpljuje odvjetnike toliko kao i njihov osobito živahni razgovor. No ova će dvorana naći svoje mjesto tek u studiji koja je određena da ocrta odvjetnike u Parizu.

Azija je računala na te besposličare u Palači pravde. Smijala se u sebi nekim šalama što ih je čula i konačno joj je uspjelo privući pažnju nekoga mladog odvjetničkog vježbenika Massola, koga je više zaokupljala Gazette des Tribunaux nego njegovi štićenici. On je s prijaznim smiješkom ponudio svoje usluge tako dobro namirisanoj i tako bogato odjevenoj gospođi.

Azija je piskutavim glasom objasnila tome ljubaznom gospodinu da je došla na poziv nekoga suca po imenu Camusot...

– Ah, u parnici Rubempré.

Parnica je već bila dobila svoje ime!

– Oh! Ne radi se o meni, nego o mojoj sobarici, djevojci po imenu Evropa, koju

sam imala dvadeset i četiri sata i koja je pobjegla kad je vidjela da mi moj vratar donosi ovaj žigosani papir.

Zatim se, kao sve stare žene koje život provode u brbljarijama uz kamin, na Massolov poticaj raspričala o svemu i svačemu i pripovijedala kako je bila nesretna sa svojim prvim mužem, jednim od tri ravnatelja Zemaljske blagajne. Pitala je za savjet mladoga odvjetnika o tome da li bi mogla podići parnicu protiv svoga zeta, grofa de Gross-Narpa, koji je tako jako unesrećio njezinu kćer, i da li bi joj zakon dopustio da raspolaže njezinom imovinom.

Pored svih svojih napora Massol nije mogao odgonetnuti da li se poziv odnosi na gospodaricu ili na sobaricu. U prvom se času zadovoljio time da je bacio pogled na taj sudbeni spis, kojega su tiskanice tako dobro poznate, jer je on poradi uštednje vremena naštampan, i pisari sudaca istražitelja trebaju samo ispuniti praznine za imena i stan svjedoka, vrijeme dolaska itd.

Azija je sebi dala objasniti Palaču pravde, koju je poznavala bolje nego sam odvjetnik. Na koncu ga je upitala u koje vrijeme dolazi taj gospodin Camusot.

– Pa, suci istražitelji obično počinju svoja preslušavanja oko deset sati.

– Sad je devet i tri četvrt – reče ona pogledavši na malu krasnu uru, pravo remek-djelo draguljarstva. Kad ju je vidio. Massol je pomislio: »Gdje se sve k vragu bogatstvo ne gnijezdi!... «

U ovaj je čas Azija bila dospjela u onu tamnu dvoranu koja gleda na dvorište Conciergerije i u kojoj se zadržavaju podvornici. Kad je kroz prozorčić opazila glavna vrata, usklikne:

– Kakve su ono tamo velike zidine?

– To je Conciergerie.

– Ah, Gonoiergerie! U njoj je naša jadna kraljica... Oh! Vrlo bih rado vidjela njezin zatvor!...

– To je nemoguće, gospođo barunice – odgovori odvjetnik, koji je vodio pod ruku lažnu udovicu. – Mora se imati propusnica, a ona se vrlo teško dobiva.

– Rekli su mi da je Louis XVIII sam sastavio latinski natpis što se nalazi u zatvoru Marije Antoinette.

– Da, gospođo barunice.

– Voljela bih znati latinski da studiram riječi toga natpisa. Mislite li da bi mi gospodin Camusot mogao dati propusnicu?...

– To ne spada na njega, ali on vas može pratiti.

– A njegova preslušavanja? – reče ona.

– Oh, istraženici mogu čekati – odgovori Massol.

– Ah da, oni su onda istraženici, naravno! – usklikne Azija bezazleno. – Ali ja poznam gospodina de Granvillea, vašega vrhovnoga državnog tužioca!...

Ovaj je usklik izazvao magični učinak na podvornike i na odvjetnika.

– Ah, vi poznajete gospodina vrhovnog državnog tužioca? – reče Massol i sine mu misao da zatraži ime i adresu te štićenice koju mu je slučaj nanio.

– Često ga vidim kod gospodina Sérizyja, njegova prijatelja. Gospođa de Sérizy je moja rođakinja preko Ronquerollovih.

– A ako gospođa želi sići u Conciergeriju – reče jedan podvornik – mogla bi...

– Da – reče Massol.

I podvornici puste odvjetnika i barunicu da siđu. Oni se uskoro nađu u maloj

stražarnici u koju ulaze stube iz Souricière, Aziji dobro poznate prostorije, koja služi, kako smo vidjeli, između Souricière i šeste sobe kao neko motrilište. Onuda svi moraju proći.

– Pitajte, molim vas, ovu gospodu, da li je došao gospodin Camusot – reče ona kad je opazila žandare kako se kartaju.

– Da, gospođo, on je upravo došao iz Souricière.

– Iz Souricière! – reče ona. – Šta je to?... Oh, kako sam luda što nisam odmah išla gospodinu Granvilleu... No sad više nemam vremena... Vodite me, gospodine, gospodinu Camusotu, da s njim govorim prije nego bude zaposlen.

– Oh, gospođo, vi imate još uvijek vremena da govorite s gospodinom Camusotom – reče Massol. – Ako mu pošaljete svoju posjetnicu, riješit će vas neugodnosti da čekate sa svjedocima... Ovdje u Palači imaju obzira prema gospođama kao što ste vi... Imate li svoju posjetnicu?

U ovaj su se čas Azija i njezin odvjetnik nalazili upravo pred prozorom stražarnice, odakle žandari mogu vidjeti otvaranje i zatvaranje vrata Conciergerie. Budući da su žandari bili odgojeni da iskazuju dužno poštovanje braniteljima udovica i siročadi i kako su poznavali poštovanje službene odore, podnosili su nekoliko časaka prisutnost barunice u pratnji odvjetnika. Azija je pustila da joj mladi odvjetnik pripovijeda strašne stvari što ih neki mladi odvjetnik može reći o tim vratima. Nije htjela vjerovati da na smrt osuđene, iza rešetki koje su joj pokazali, rede i oblače, ali joj je žandar to potvrdio.

– Kako bih voljela to vidjeti!... – reče ona.

Tu je ostala brbljajući sa žandarskim podoficirom i sa svojim odvjetnikom sve dok nije ugledala Jacquesa Collina. Vodila su ga pod ruku dva žandara, a pred njim je išao podvornik gospodina Camusota, koji je izlazio kroz ulazna vrata.

– Ah, to je tamnički dušobrižnik koji sigurno ide pripraviti koga nesretnika...

– Ne, ne, gospođo barunice – odgovori žandar. – To je istraženik koji dolazi na preslušanje.

– A zbog čega je optužen?

– Upleten je u onu stvar s otrovanjem.

– Oh, vrlo bih ga rado vidjela!...

– Ne možete ovdje ostati – reče žandar ski podoficir – jer je on u strogom zatvoru, i proći će kroz našu stražarnicu. Gledajte, gospođo, ova vrata vode na stubište...

– Hvala, gospodine oficiru – reče barunica i otputi se prema vratima da se zaleti na stubište, gdje glasno zavikne: – A gdje sam ja?

Ovaj zvonki glas dopro je do ušiju Jacquesa Collina, koga je tako htjela pripraviti da je vidi. Žandarski podoficir skoči za gospođom barunicom, uhvati je po sredini tijela i prenese je kao perce u skupinu od pet žandara koji su skočili kao jedan čovjek, jer su u ovoj stražarnici nepovjerljivi prema svemu. To je bila samovolja, ali potrebna samovolja. I sam je odvjetnik sav preplašen dva puta zaviknuo: »Gospođo, gospođo!«, jer se toliko bojao da se ne bi osramotio.

Gotovo onesviješteni opat Carlos Herrera morao je sjesti na jedan stolac u stražarnici.

– Jadni čovjek! – reče barunica. – Je li on okrivljenik?

Premda je ove riječi šapnula u uho mladom odvjetniku, svi su ipak čuli, jer je u toj strašnoj stražarnici vladala grobna tišina. Neke povlaštene osobe dobiju katkada

dopuštenje da vide glasovite zločince dok prolaze ovom stražarnicom ili hodnicima, pa se zato ni podvomici ni žandari koji su trebali dovesti opata Carlosa Herreru nisu na to nimalo osvrtali. Međutim, zahvaljujući požrtvovnosti žandarskog podoficira, koji je zgrabio barunicu da spriječi svaku vezu između istraženika koji se nalazio u strogom zatvoru i stranaca, postojao je jedan prostor koji je u punoj mjeri onemogućivao vezu.

– Hajdemo! – reče Jacques Collin i napregne se da ustane.

U ovaj je čas mala kuglica ispala iz njegova rukava i barunica je zapamtila mjesto gdje se zaustavila, jer joj je njezina koprena dopuštala slobodan pogled. Kako je kuglica bila vlažna i masna, nije se kotrljala. Ove je sve sitnice, koje su naoko tako beznačajne, Jacques Collin s nepogrešivom sigurnošću unaprijed preračunao.

Kad su istraženika doveli na gornji dio stuba, Azija je na vrlo prirodan način ispustila svoju torbicu i brzo ju je dignula, ali sagibajući se uzela je i kuglicu. Zbog njezine boje nije se mogla vidjeti, jer je bila ista kao boja prašine i blata po podu.

– Ah! – reče ona – to me zazeblo u srcu!... Pa on umire! . .

– Ili se pravi da umire – odvrati podoficir.

– Gospodine – reče Azija odvjetniku – odvedite me brzo gospodinu Camusotu. Ja dolazim radi te stvari... I možda će mu biti drago ako me vidi prije nego bude preslušavao ovoga jadnog opata...

Odvjetnik i barunica ostave stražarnicu s uljenim i čađavim zidovima. Ali kad su bili gore na stepenicama, Azija stane u viku:

– A moj pas!... Oh, gospodine, moj jadni pas!

I kao luda pojurila je u predvorje i svakoga je pitala za svoga psa. Stigla je u Trgovačku galeriju i poletjela prema stubištu vičući: – Eno ga!

Ovo su bile one stube koje vode u dvorište Harley. I odatle je, kad je odigrala svoju komediju, skočila u jedan fijaker koji stoji na keju des Orfèvres i nestala je s pozivom za Evropu, kojoj pravoga imena još nisu poznavali ni sud ni policija.

– Ulica Neuve-Saint-Marc – poviče kočijašu.

Azija je mogla računati na nepovredivu diskreciju neke trgovkinje odijelima po imenu gospođe Nourrisson, koja je bila jednako poznata pod imenom gospođe de Saint-Estève. Ona joj je posudila ne samo svoju individualnost nego i svoj dućan, u kojemu se Nucingen pogađao da mu se izruči Estera. Azija je tamo bila kao kod kuće, jer je imala i jednu sobu u stanu gospođe Nourrisson.

Platila je fijaker i popela se u svoju sobu pozdravivši gospođu Nourrisson na takav način da joj je pokazala kako nema vremena ni dvije riječi s njom izmijeniti.

Kad je jednom bila sigurna da je nitko ne uhodi, Azija je počela odmatati papire onako pomno kao što rade učenjaci kad odmataju palimpseste. Kad je pročitala one upute, smatrala je za potrebno da prepiše na listovni papir retke što su bili određeni za Luciena. Zatim je sišla gospođi Nourrisson, koja se pred njom raspričala o svemu i svačemu, dok je mala djevojčica iz dućana išla po fijaker na bulevar des Italiens. Tako je Azija dobila adresu vojvotkinje de Maufrigneuse i gospođe de Sérizy, koje je gospođa Nourrisson poznavala pomoću veza sa sobaricama.

Za ovo trčanje amo-tamo i da brižno izvrši ove zadaće, trebalo je više od dva sata. Gospođa je de Saint-Estève morala čekati čitav sat kod gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse, koja je stanovala gore u predgrađu Saint-Honoré, premda joj je sobarica, pošto je pokucala na vrata njezina budoara, pružila posjetnicu gospođe de

Saint-Estève, na kojoj je Azija bila napisala: Došla zbog hitnog koraka koji se tiče Luciena.

Na prvi pogled koji je Azija bacila na vojvotkinjino lice, odmah je shvatila koliko je njezin posjet nezgodan. Stoga se ispričala što je zbog pogibli u kojoj se Lucien nalazi narušila »mir« gospođe vojvotkinje...

– Tko ste vi? – upita vojvotkinja bez ikakve uljudnosti i promjeri Aziju od glave do pete. Odvjetnik ju je Massol doduše mogao držati za barunicu u predvorju suda, ali na sagovima male dvorane u palači Cadignan ona je djelovala kao mrlja kolomaza na bijeloj odjeći od satena.

– Ja sam trgovkinja odjećom, gospođo vojvotkinjo. U sličnim se naime prilikama ljudi obraćaju na žene kojih se zvanje osniva na posvemašnjoj diskreciji. Ja nisam nikad nikoga izdala i sam bog zna koliko mi je velikih gospođa povjerilo na jedan mjesec svoje dijamante, dok su tražile od mene nakite od lažnih dijamanata koji su posve slični njihovima...

– Vi imate još drugo ime? – upita vojvotkinja smiješeći se jednoj uspomeni koju joj je izazvao ovaj odgovor.

– Da, gospođo vojvotkinjo, ja sam gospođa .de Saint-Estève u velikim prilikama, a u svojoj se trgovini zovem gospođa Nourrisson.

– Dobro, dobro... – živo odgovori vojvotkinja promijenivši ton.

– Ja mogu – nastavi Azija – učiniti velikih usluga, jer mi jednako dobro poznajemo tajne muževa kao i žena. Načinila sam mnogo poslova s gospodinom de Marsayjem, koga gospođa vojvotkinja...

– Dosta, dosta!... – usklikne vojvotkinja – govorimo o Lucienu.

– Ako ga gospođa vojvotkinja želi spasiti, treba da bude hrabra pa da ne gubi vremena na odijevanje. Uostalom gospođa vojvotkinja ne bi mogla biti ljepša nego što je u ovaj čas. Vi ste tako slatki da bi vas čovjek pojeo, časne mi riječi stare gospođe. I na koncu, ne dajte uprezati konje, gospođo, uđite u fijaker sa mnom... Dođite gospođi de Sérizy, ako hoćete izbjeći goru nesreću nego što bi bila smrt ovoga kerubina...

– Idite, ja ću doći iza vas – reče tada vojvotkinja poslije jednoga časa oklijevanja. – Nas ćemo dvije ohrabriti Léontinu...

Usprkos zaista paklenskoj djelatnosti ove robijaške Dorine, dva su sata odbijala kad je ona ulazila s vojvotkinjom de Maufrigneuse gospođi de Sérizy, koja je stanovala u ulici de la Chaussée-d'Antin. Ali tamo, zahvaljujući vojvotkinji, ni jedan časak nije bio izgubljen. Obje su odmah bile uvedene grofici. Našle su je kako leži na divanu u maloj švicarskoj kući u vrtu u kojemu je mirisalo najneobičnije cvijeće.

– To je dobro – reče Azija kad je pogledala oko sebe – ovdje nas nitko neće moći čuti.

– Ah, moja draga, ja umirem! Reci, Dijano, što si učinila?... – usklikne grofica, skoči kao srna i obuhvati vojvotkinju za ramena te briznu u plač.

– Ne plači, Léontino, ima prilika kad žene kao mi ne smiju plakati nego raditi – reče vojvotkinja sileći groficu da sjedne s njom na divan.

Azija je promatrala ovu groficu onakvim pogledom kako samo znaju nemoralne starice, kojim one brže prodiru u dušu žene nego što prodire kirurški nož kad ispituje ranu. Drugarica Jacquesa Collina upoznala je sada tragove istinske boli!... one boli koja ostavlja neizbrisive tragove u srcu i na licu. U odjeći joj nije bilo ni najmanje koketerije. Grofica je tada imala četrdeset proljeća i njezina je kućna haljina od

štampanog muslina bila sva zgužvana te je pokazivala grudi bez ikakva udešavanja i bez steznika!... Oči su joj bile obrubljene crnim kolobarom, a izbrazdani su obrazi odavali da je gorko plakala. Na haljini nije imala pojasa. Vezivo je na donjoj haljini i na košulji bilo isto tako zgužvano. Kosu je bila skupila pod kapu od čipaka, i nije se češljala već dvadeset četiri sata, jer su se vidjele kratke slabe pletenice i svi nakovrčani pramenovi u svojoj potpunoj bijedi. Léontine je zaboravila staviti svoje lažne pletenice.

– Vi ljubite prvi put u svome životu... – reče joj Azija značajno.

Tada Léontine opazi Aziju i trgne se od užasa.

– Tko je to, draga moja Dijano? – upita ona vojvotkinju de Maufrigneuse.

– Koga bih ti dovela osim žene koja je Lucienu odana i koja je gotova da nam posluži.

Azija je pogodila istinu. Gospođa je de Sérizy, koja je slovila kao najlakoumnija gospođa u visokom svijetu, vodila punih deset godina ljubav s markizom d'Aiglemontom. Poslije markizova odlaska u kolonije smrtno se zaljubila u Luciena i otela ga je vojvotkinji de Maufrigneuse, a da nije znala za Lucienovu ljubav s Esterom, o kojoj uostalom nitko u Parizu nije znao. U velikom svijetu jedan priznati ljubavnik više kvari dobar glas neke žene nego stotine potajnih pustolovina, a pogotovu dva ljubavnika redom jedan za drugim! Kako ipak nitko nije izvršio obračun s gospođom de Sérizy, povjesničar ne bi mogao jamčiti da je njezina krepost imala samo dva okrnjena stupa.

Bila je to plavuša srednjega stasa, sačuvana kao što se upravo plavojke znaju sačuvati, to znači da je izgledala kao da jedva ima trideset godina. Bila je slabašna, ali nije bila mršava, bila je bijela i imala je pepeljastu kosu. Noge, ruke, tijelo bili su joj aristokratski fini. Bila je duhovita kao svi iz porodice Ronquerolles, a prema tome isto tako zla prema ženama kao što je bila dobra prema muškarcima. Njezina velika imovina, visoki položaj njezina muža, njezina brata, markiza de Ronquerollesa, uvijek su je čuvali od neugodnosti koje bi sigurno bile ogorčile život svakoj drugoj ženi osim njoj. Imala je veliku zaslugu u jednoj stvari: bila je iskrena u svojoj pokvarenosti, priznavala je da obožava moral regentstva.

A sa četrdeset dvije godine ova žena za koju su muškarci do onda bili ugodne igračke i kojima je, o čuda! mnogo dopuštala a da u ljubavi nije vidjela ništa drugo nego žrtvu koja se mora podnositi da stekne vlast nad njima, kad je ugledala Luciena, zaljubila se u njega onako kao što se Nucingen zaljubio u Esteru. Sada je, kako joj je Azija rekla, prvi put u životu ljubila.

Ovaj povratak mladosti češći je kod Parižanki i kod velikih gospođa nego što bi čovjek mislio, i on izaziva neobjašnjivi pad nekih kreposnih žena kad dođu do četrdesete. Vojvotkinja de Maufrigneuse bila je jedina pouzdanica ove strašne i potpune strasti, koje je sreća, od djetinjskih osjećaja prve ljubavi pa sve do divovskih ludosti pohote, Léontinu posve zaludila i učinila nezasitnom.

Prava je ljubav, kao što je poznato, neumoljiva. Kad je otkrila Lucienov odnos prema Esteri, nastao je onakav kolerički prekid u kojemu kod žena bijes ide do umorstva. Zatim je došlo razdoblje kukavičluka, kojemu se iskrena ljubav predaje s toliko slasti. Stoga bi već prije mjesec dana grofica bila dala deset godina svoga života, samo kad bi mogla osam dana vidjeti Luciena. Konačno je dotjerala dotle da se pomirila s Esterinim suparništvom, kadli se, dok ju je upravo u najvećem stupnju

obuzimalo čuvstvo nježnosti, kao trublja sudnjega dana, proširila vijest o hapšenju njezina ljubimca.

Grofica je gotovo umrla. Sam ju je njezin muž čuvao u krevetu, jer se bojao da bi mogla zapasti u mahnitanje, i već je dvadeset četiri sata živjela s bodežom u srcu. U groznici je govorila svome mužu:

– Oslobodi Luciena, i tada ću živjeti samo za tebe!

– Ne koristi ovdje prevrtati očima kao crkla koza, kako ono veli gospođa vojvotkinja – poviče strašna Azija i prodrma rukom groficu. – Ako ga hoćete spasiti, ne smije se izgubiti nijedna minuta. On je nevin, kunem se kostima svoje majke!

– Oh, da, zar ne?... – usklikne grofica pogledavši dobrohotno ovu ogavnu ženu.

– Ali – nastavi Azija – ako ga gospodin Camusot bude »loše preslušavao«, može od njega u dvije rečenice načiniti krivca; no ako imate mogućnosti da prodrete u Conciergeriju i da s njim govorite, otiđite smjesta i predajte mu ovaj papirić... Sutra će biti slobodan, jamčim vam. Izbavite ga odanle, jer ste ga vi tamo stavili.

– Ja?

– Da, vi!... Vi velike gospođe nemate nikad ni sua, pa ni onda kad sjedite na milijunima. Kad sam ja sebi dopustila da imam »dečke«, imali su pune džepove zlata, a ja sam uživala u njihovu užitku! Tako je lijepo biti u isti mah i majka i ljubavnica! A vi puštate da ljudi koje ljubite crkavaju od gladi, a i ne pitate za njihove prilike. Estera nije puno pripovijedala: ona je dala uz cijenu propasti svoga tijela i svoje duše onaj milijun koji su tražili od vašega Luciena, i to ga je dovelo do položaja u kom se nalazi.

– Jadna djevojka! Ona je to učinila? Volim je!... – reče Léontine.

– Ah, sada... – reče Azija s ledenom ironijom.

– Bila je vrlo lijepa, ali sada, moj anđele, ti si mnogo ljepša od nje... a Lucienova ženidba s Clotildom tako je savršeno prekinuta da je ništa ne bi opet moglo skrpiti – reče sasvim tiho vojvotkinja Léontini.

Ova misao i ovi izgledi tako su se jako dojmili grofice da nije više patila. Prešla je rukom preko čela i ponovo se pomladila.

– Nude, moja mala, na noge, i to brzo!... – reče Azija, jer je vidjela preobražaj i pogodila njegov motiv.

– No ako moramo prije svega spriječiti gospodina Camusota da presluša Luciena – reče gospođa de Maufrigneuse – to možemo načiniti napišemo li mu nekoliko riječi koje ćemo poslati po tvojem sobaru.

– Uđimo u kuću – reče gospođa de Sérizy.

A evo što se događalo u Palači pravde dok su Lucienove zaštitnice izvršavale zapovijedi što ih je propisao Jacques Collin.

Žandari su prenijeli umirućega na jedan stolac koji je stajao nasuprot prozoru u sobi gospodina Camusota. Sudac je sjedio u svom naslonjaču pred svojim pisaćim stolom. Coquart je s perom u ruci sjedio za malim stolom nekoliko koraka od suca.

Položaj radnih soba sudaca istražitelja nije kakav mu drago, pa makar i nije namjerice izabran, ipak se mora priznati da je slučaj postupao s pravdom kao sa sestrom. Ovi su činovnici slični slikarima: oni trebaju jednoliko i čisto svjetlo koje dolazi sa sjevera, jer je lice njihovih zločinaca kao slika koju neprestano moraju promatrati. Stoga gotovo svi suci istražitelji stavljaju svoj stol kao što je bio Camusotov, tako da leđa okrenu k svjetlu a da lice onih koje preslušavaju imaju pred sobom u potpunom osvjetljenju. Niti jedan od njih nakon šest mjeseci službe ne

zaboravlja, ako ne nosi naočari, da se načini ravnodušnim i rastresenim dokle god traje preslušavanje.

Takvoj nenadanoj promjeni na licu koja se na ovaj način opazila, a koju je izazvalo neočekivano pitanje, zahvaljuje se da se otkrio zločin što ga je Castaing počinio. To se otkrilo upravo onda kad je sudac nakon dugog savjetovanja s vrhovnim državnim tužiocem toga zločinca htio vratiti društvu zbog nedostatka dokaza. Ova mala pojedinost može pokazati ljudima koji teško shvaćaju kako je živa, zanimljiva, znatna, dramatična i strašna borba u kaznenoj istrazi. To je borba bez svjedoka, ali uvijek pisana. Bog zna što ostaje na papiru od ovoga gorućeg prizora u kojemu pogled, glas, drhtaj u licu, najlakša promjena boje na licu što ju je izazvao osjećaj – i kako je sve opasno, kao među divljacima, 'koji jedan drugoga promatraju da otkriju slabo mjesto i da jedan drugoga ubiju. Zapisnik predstavlja još samo pepeo nekoga požara.

– Koja su vaša prava imena? – upita Camusot Jacquesa Collina.

– Don Carlos Herrera, kanonik kraljevskog kaptola u Toledu, tajni izaslanik njegova veličanstva Ferdinanda VII.

Ovdje moramo napomenuti da je Jacques Collin strašno govorio francuski. Natucao je tako da su njegovi odgovori bili gotovo nerazumljivi i morali su ga moliti da ih ponovi. Germanizmi gospodina Nucingena ovaj su Prizor već suviše našarali a da bismo u njemu stavili druge pogrešne rečenice koje bi se teško dale čitati i koje bi škodile brzini razvoja.

– Imate li isprave koje potvrđuju naslove o kojima govorite? – upita sudac.

– Da, gospodine, putnicu, pismo njegova katoličkog veličanstva koje mi daje punomoć za moje poslanstvo... Na koncu možete smjesta poslati nekoliko riječi španjolskom poslanstvu koje ću pred vašim očima napisati, i oni će tražiti da me

izručite. Zatim, ako trebate drugih dokaza, ja ću pisati njegovoj visosti velikom vojnom duhovniku Francuske i on će odmah ovamo poslati svoga privatnog tajnika.

– Da li se još izdajete za umirućega? – upita Camusot. – Da ste vi zaista pretrpjeli boli na koje ste se tužili od vašega uhapšenja, već biste morali umrijeti – nadoda ironično sudac.

– Vi krivo ocjenjujete hrabrost nedužnika i snagu njegova tjelesnoga ustrojstva – odgovori istraženik blago.

– Coquart, pozvonite! Pozovite liječnika Conciergerije i jednog bolničara. Morat ćemo vam skinuti kaput i pristupiti pregledanju znaka na vašem ramenu... – nastavi Camusot.

– Gospodine, ja sam u vašim rukama.

Istraženik je pitao da li bi njegov sudac imao dobrotu da mu objasni kakav bi to bio znak i zašto ga traže na njegovu ramenu. Sudac je očekivao ovo pitanje.

– Vi ste pod sumnjom da ste Jacques Collin, odbjegli robijaš, čija drskost ni pred čime ne preza, pa ni pred svetogrđem!... – reče živo sudac i upre svoj pogled u istraženik ove oči.

Jacques Collin nije zadrhtao i nije se zacrvenio nego je ostao miran i načinio prostodušno radoznalo lice dok je gledao u Camusota.

– Ja, gospodine, robijaš?... Neka vam red komu pripadam i bog oproste takvu zabludu! Recite mi što moram činiti da bih vas spriječio kako ne biste ustrajali u tako teškoj uvredi protiv međunarodnog prava, protiv crkve i protiv kralja, moga

gospodara.

Sudac je, a da mu nije dao odgovora, objasnio istraženiku da će se opet pojaviti slova, kad ga udare po ramenu, ako je dobio žig koji su tada zakoni propisivali za osuđenike na prisilan rad.

– Ah, gospodine – reče Jacques Collin – bila bi prava nesreća kad bi moja odanost kraljevoj stvari bila za mene kobna.

– Objasnite se – reče sudac – zato ste ovdje.

– No, gospodine, ja moram imati mnogo ožiljaka na leđima, jer su me, dok sam bio vjeran svome kralju, ustavobranitelji gađali u leđa da bi me ubili kao izdajnika zemlje, i ostavili me kao mrtva na zemlji.

– Strijeljali su vas, a živite!... – reče Camusot.

– Bio sam u nekom sporazumu s vojnicima, kojima su pobožne osobe dale novaca, i onda su me tako daleko postavili da sam dobio gotovo hladna taneta; vojnici su gađali u leđa. To je činjenica koju će moći potvrditi njegova preuzvišenost poslanik...

– Ovaj đavo od čovjeka ima odgovor na sve! Međutim, to bolje – mislio je Camusot, koji se samo zato pravio strog da udovolji zahtjevima pravde i policije. – Kako se čovjek vašega staleža – reče sudac obraćajući se robijašu – mogao naći kod ljubavnice baruna de Nucingena, i to kakve ljubavnice, nekadašnje djevojčure!...

– Evo zašto su me našli u kući te kurtizane, gospodine – odgovori Jacques Collin. – No, prije nego vam navedem razlog koji me onamo vodio, moram vas upozoriti da me onaj čas kad sam stupio na prvu stepenicu stuba iznenada napala moja bolest. Nisam stoga imao vremena govoriti s tom djevojčurom. Doznao sam da se gospođica Estera bavila mišlju kako bi pošla u smrt. Budući da se radilo o interesima mladoga Luciena de Rubempréa, prema kojemu gajim posebnu ljubav, kojoj su motivi sveti, išao sam pokušati da taj jadni stvor odvratim od puta na koji ju je doveo očaj: htio sam joj reći da je Lucienov posljednji pokušaj kod gospođice Clotilde po svoj prilici propao, i kad je obavijestim da je baštinila sedam milijuna, nadao sam se da ću joj vratiti hrabrost za život. Uvjeren sam, gospodine suče, da sam bio žrtva onih tajna koje su mi bile povjerene. Po načinu kako sam se srušio mislim da su me već ujutro otrovali. No spasila me snaga ustrojstva moga tijela. Znam da me već odavna progoni jedan agent političke policije i nastoji da me uplete u kakvu prljavu stvar... Da ste u času moga uhapšenja na moju molbu pozvali liječnika, bili biste dobili dokaz o tome što vam sad govorim o stanju svoga zdravlja. Vjerujte mi, gospodine, da ljudi koji su na višim položajima nego mi imaju jak interes na tome da me zamijene za nekoga zločinca, kako bi me se na zakonit način riješili. Nije uvijek dobit služiti kraljevima, jer oni imaju svoje slabosti; ali samo je crkva savršena.

Nije moguće izraziti igru fizionomije Jacquesa Collina, koji je namjerice potrošio deset časaka za ovu svoju dugu »pjesmu«, koju je izgovarao rečenicu po rečenicu. Sve je bilo tako vjerojatno, naročito aluzija na Corentina, da se sudac zbog toga pokolebao.

– Možete li mi povjeriti razloge vaše ljubavi prema Lucienu de Rubempréu?

– Ne pogađate li ih? Ja imam šezdeset godina, gospodine... Zaklinjem vas, ne pišite to... To je... Je li to bezuvjetno potrebno?...

– U vašem je interesu, a pogotovu u interesu Luciena de Rubempréa, da sve kažete – odgovori sudac.

– No... o moj bože!... to je moj sin! – doda on s naporom.

I onesvijesti se.

– Ne pišite to, Coquart – reče Camusot sasvim tiho.

Coquart ustane i donese malu bočicu octa »četiriju lopova«.

– Ako je to Jacques Collin, onda je izvrstan glumac!... – mislio je Camusot.

Coquart je starom robijašu dao udisati ocat, a dotle ga je Camusot oštro promatrao kao ris i kao sudac.

– Treba mu dati skinuti vlasulju – reče Camusot dok je čekao da Jacques Collin dođe k svijesti.

Stari je robijaš čuo tu rečenicu i zadrhtao je od straha, jer je znao kako će onda njegovo lice dobiti ružan izraz.

– Ako nemate snage da skinete svoju vlasulju... da, Coquart, skinite je – reče sudac svomu pisaru.

Jacques Collin pruži glavu pisaru s divnom krotkosti, ali je tada njegova glava bez toga ukrasa bila strašna, pokazala se u svojoj pravoj slici.

Zbog ovoga je prizora Camusot zapao u veliku neizvjesnost. Dok je čekao na liječnika i na bolničara, počeo je sređivati i proučavati sve spise i predmete što su ih zaplijenili u Lucienovu stanu. Kad je sud izvršio svoj posao u ulici Saint-Georges kod gospođice Estere, otišao je na kej Malaquais da i tamo sve pretraži.

– Vi plijenite listove gospođe grofice de Sérizy – reče Carlos Herrera – no ne znam zašto imate gotovo sve Lucienove papire – doda on s poraznim smiješkom za suca.

Camusot je uhvatio ovaj smiješak i shvatio je u punom opsegu što znači riječ »gotovo«.

– Lucien de Rubempré je pod sumnjom da je vaš sukrivac i nalazi se u zatvoru – odgovori on, jer je htio vidjeti kako će ova vijest djelovati na njegova istraženika.

– Učinili ste veliku nesreću, jer je on isto tako nevin kao i ja – odgovori lažni Španjolac a da nije pokazao ni najmanjeg uzbuđenja.

– Vidjet ćemo, sad se još radi o vašem identitetu – primijeti Camusot, jer ga je iznenadio istraženikov mir. – Ako ste vi zaista Carlos Herrera, ta će činjenica smjesta izmijeniti položaj Luciena Chardona.

– Da, to je bila gospođa Chardon, rođena de Rubempré – promrmlja Carlos. – Ah, to je najveća pogreška u mom životu!

Podigao je oči prema nebu, i po načinu kako je micao usnama činilo se da se svesrdno moli.

– Ako ste vi Jacques Collin, ako je on svjesno bio sudrug odbjeglog robijaša, bezbožnika, onda će svi zločini o kojima pravda sumnja postati više nego vjerojatni.

Carlos Herrera je bio kao od bronce kad je slušao ovu rečenicu koju je sudac vješto ubacio, i kod riječi »svjesno« »odbjegli robijaš« je mjesto svakoga odgovora digao ruke takvom kretnjom koja je odavala plemenitu bol.

– Gospodine opate – nastavi sudac s osobitom uljudnošću – ako iste vi Carlos Herrera, oprostite nam sve što smo prisiljeni raditi u interesu pravde i istine.

Jacques Collin je odmah po zvuku sučeva glasa pogodio zamku, kad je sudac izgovorio riječi »gospodine opate«: držanje je ovoga čovjeka bilo isto. Camusot je očekivao kakav izraz veselja, koje bi bilo kao prvi znak da je on robijaš, jer svaki zločinac osjeća neizrecivo zadovoljstvo kad može prevariti svoga suca. Ali je sudac vidio da se taj junak robije savršeno makijavelistički pretvara.

– Ja sam diplomat i pripadam redu u kojemu se polaže vrlo strogi zavjet –

odgovori Jacques Collin s apostolskom blagošću – pa razumijem sve i navikao sam trpjeti. Već bih bio slobodan da ste kod moje kuće otkrili skrovište u kojemu su moji spisi, jer vidim da ste zaplijenili tek beznačajne spise...

To je bio smrtni udarac za Camusota: Jacques Collin je već svojim mirom i svojom jednostavnošću opovrgao sve sumnje koje je bio probudio pogled na njegovu glavu.

– Gdje su ti papiri?

– Naznačit ću vam mjesto, ako hoćete da vašega izaslanika prati tajnik španjolskoga poslanstva. On će ih primiti i njemu ćete za njih odgovarati, jer se radi o mojoj državi, o diplomatskim spisima i o tajnama koje sramote pokojnoga kralja Louisa XVIII. – Ah, gospodine, bilo bi bolje... Napokon, vi ste sudac!... Uostalom, ambasador će, na koga se u svemu pozivam, o tom odlučiti.

U taj čas uđu liječnik i bolničar, pošto ih je podvornik najavio.

– Dobar dan, gospodine Lebrun – reče Camusot liječniku. – Pozvao sam vas da utvrdite u kakvom se zdravstvenom stanju nalazi ovaj istraženik. On kaže da su ga otrovali i tvrdi da je od prekjučer na samrti. Pogledajte da li ga je opasno svući i pristupiti pregledavanju znaka...

Doktor Lebrun uhvati ruku Jacquesu Collinu, opipa mu bilo, zatraži da pokaže jezik i stade ga promatrati vrlo pažljivo. Ovaj je pregled trajao deset časaka.

– Istraženik je – odgovori doktor – mnogo trpio, ali se ovaj čas nalazi u potpunoj snazi...

– Ova je varava snaga, gospodine, posljedica živčanog uzbuđenja koje mi stvara moj neobični položaj – odgovori Jacques Collin dostojanstveno poput biskupa.

– To je moguće – reče gospodin Lebrun.

Na sučev znak .istraženika su svukli, ostavili su mu samo hlače, i skinuli su mu sve, pa i njegovu košulju. I tada se čovjek mogao diviti rutavom trupu kiklopske snage. Bio je to napuljski Heraklo Farnese, bez njegovih divovskih razmjera.

– Čemu namjenjuje priroda ovako građene ljude!... – reče liječnik Camusotu.

Podvornik se vrati s onim štapićem od ebanovine koji je od vajkada znakom službe, a zove se podvorničkom šibom. On udari njome više puta po onom mjestu gdje je krvnik utisnuo sramotna slova. Sedamnaest rupa se tada pojavilo, sve kojekako podijeljene, ali usprkos brižljivosti kojom su pretraživali leđa, nigdje nisu prepoznali oblik slova. Samo je podvornik primijetio da poprečnu crtu slova T označuju dvije rupe, kojih je udaljenost tako velika kao što bi morao biti potez između oba zareza kojima završava to slovo, dok jedna druga rupa označuje donji kraj glavnog poteza toga slova.

– To je sve vrlo neodređeno – reče Camusot kad je vidio da se na licu liječnika Conciergerije ocrtava sumnja.

Carlos je molio da se isti pokus ponovi na drugom ramenu i u sredini leđa. Pojavilo se neko petnaest drugih ožiljaka, koje je doktor promatrao na Španjolčev zahtjev. On je izjavio da su leđa tako duboko izbrazdana od rana da se žig ni onda ne bi mogao vidjeti kad bi ga krvnik i bio utisnuo.

U taj čas uniđe jedan podvornik policijske prefekture i preda jedno pismo gospodinu Camusotu te zatraži odgovor. Kad ga je pročitao, sudac je pristupio Coquartu i razgovarao je s njim, ali tako šapćući da ih nitko nije mogao čuti. Ipak je Jacques Collin po jednom Camusotovu pogledu pogodio da je policijski prefekt upravo dostavio neko obavještenje o njemu.

– Uvijek imam Peyradeova prijatelja za petama – mislio je Jacques Collin. – Da ga poznam, riješio bih ga se kao Contensona. Hoću li još jednom moći vidjeti Aziju?...

Kad je potpisao pismo što ga je Coquart napisao, sudac ga je stavio u omot i pružio ga izaslaniku povjerenstvenog ureda.

Povjerenstveni je ured prijeko potreban pomoćni ured pravde. Njemu je na čelu policijski povjerenik ad hoc, a sastoji se od policijskih činovnika koji pomoću policijskog povjerenika pojedinih četvrti grada izvršuju premetačine po kućama, pa i samo hapšenje onih osoba koje su sumnjive zbog sukrivnje u zločinima i u prestupcirna. Ovi sudski izaslanici uštеđuju sucima kojima je povjerena neka istraga dragocjeno vrijeme.

Na sučev su znak gospodin Lebrun i bolničar obukli istraženika te su se zatim povukli kao i podvornik. Camusot sjedne k svom stolu i počne se igrati svojim perom.

– Vi imate tetku – reče nenadano Camusot Jacquesu Collinu.

– Tetku! – odgovori začuđeno don Carlos Herrera. – Ta ja nemam nikakvih rođaka, ja sam nepriznato dijete pokojnog vojvode d'Ossune.

A u sebi je govorio: »Vruće im je!« To je aluzija na igru skrivača, koja je uostalom djetinja slika strašne bitke između pravde i zločinca.

– Manite! – reče Camusot. – Idite, molim vas, vi imate još tetku, gospođicu Jacquelinu Collin, koju ste pod čudnim imenom »Azija« namjestili kod gospođice Estere.

Jacques Collin bezbrižno sažme ramenima, kao što je bilo potpuno u skladu s radoznalim izrazom lica kojim je primio sučeve riječi, dok ga je sudac promatrao sa zlobnom pažnjom.

– Pazite – reče Camusot – poslušajte me dobro.

– Slušam vas, gospodine.

– Vaša tetka ima trgovinu kod Templa. Nju vodi neka gospođica Paccard, sestra jednog osuđenika, inače vrlo poštena djevojka s nadimkom Romette. Pravda je u tragu vašoj tetki i za nekoliko ćemo sati imati odlučne dokaze u rukama. Ova vam je žena vrlo odana...

– Nastavite, gospodine suče – reče mirno Jacques Collin kao odgovor na Camusotovu stanku – slušam vas...

– Vaša je tetka, koja ima otprilike pet godina više nego vi, bila ljubavnica Marata, čovjeka grozne uspomene. Iz toga krvavog vrela potječe zametak imovine što je posjeduje... Ona je prema obavijestima što ih dobivam vrlo spretan jatak, jer još nema dokaza protiv nje. Poslije Maratove smrti, prema izvještajima koje imam u rukama, pripadala je nekom kemičaru koji je godine XII osuđen na smrt, zbog zločina što je pravio krivi novac. Ona je bila na sudu kao svjedok u toj parnici. Za vrijeme toga tijesnog prijateljstva bit će da je stekla neko znanje u toksikologiji. Od godine XII do 1806. bila je trgovkinja odjećom. Ona je dvije godine bila u zatvoru, i to 1812. i 1816, zato što je svodila malodobnike. Vi ste sami bili već osuđeni zbog zločina krivotvorenja, napustili ste banku u kojoj vam je vaša tetka pribavila mjesto zahvaljujući odgoju koji ste dobili i zahvaljujući vezama što ih je imala s osobama kojima je pribavljala žrtve za njihovu pokvarenost... To bi se sve, istraženiče, malo slagalo s veličinom vojvode d'Ossuna... Ostajete li kod svog poricanja?

Dok je Jacques Collin slušao gospodina Camusota, mislio je na svoje sretno

djetinjstvo u gimnaziji, koju je svršio kod oratorijanaca, i pod dojmom tih misli izgledao je zaista začuđen.

Usprkos vještini njegove ispitivačke dikcije, Camusot nije iz ovoga blagog lica izmamio ni najmanje uzbuđenje.

– Ako ste vjerno zapisali objašnjenje što sam vam ga u početku dao, možete ga ponovo pročitati – odgovori Jacques Collin – ja ne mogu sebi proturječiti... Nisam dolazio kurtizani, pa kako bih onda mogao znati kakvu je imala kuharicu? Uopće ne poznam osobe o kojima govorite.

– Usprkos vašem poricanju, odmah ćemo pristupiti suočenju koje će moći uzdrmati vaše samopouzdanje.

– Čovjek koji je već jedanput bio strijeljan na sve je navikao – odgovori blago Jacques Collin.

Camusot opet počne pregledavati zaplijenjene papire, dok je čekao na povratak glavara javne sigurnosti. Morao se silno žuriti, jer je tada bilo jedanaest i po sati, a preslušavanje je počelo oko deset i po, i sad je došao podvornik da tihim glasom najavi sucu Bibi-Lupinov dolazak.

– Neka uđe! – odgovori gospodin Camusot.

Bibi-Lupin, od koga se očekivalo ono: »To je on!« ostao je zapanjen kad je ušao. Nije više prepoznavao glavu svoje »mušterije« u njegovu kozičavu licu. Ovo je oklijevanje iznenadilo suca.

– To je zaista njegov stas, njegova krupnoća – reče agent. – Ah, to si ti, Jacques Collin – nastavi on promatrajući oči, kroj čela i uši. – Ima stvari koje čovjek ne može sakriti... To je ispljunuti on, gospodine Camusot... Jacques Collin ima ožiljak od uboda noža na lijevoj ruci, dajte mu skinuti kaput, pa ćete ga vidjeti...

Jacques Collin je morao ponovo skinuti svoj kaput, a Bibi-Lupin mu je zasukao rukav na košulji i pokazao naznačenu brazgotinu.

– To je jedno tane – odgovori don Carlos Herrera. – Evo vrlo mnogih drugih ožiljaka.

– Ah, to je zaista njegov glas! – usklikne Bibi-Lupin.

– Vaša sigurnost – reče sudija – vrijedi samo kao obavijest, ali to nije dokaz.

– Znam – odgovori ponizno Bibi-Lupin. – No ja ću vam naći svjedoke. Već je ovdje jedna žena koja je bila na stanu i na hrani u kući Vauquer... – reče on gledajući Collina.

Mirna maska koju je Collin sebi stavio nije zadrhtala.

– Uvedite tu osobu – reče odlučno gospodin Camusot. Njegovo je nezadovoljstvo izbilo na površinu usprkos njegovoj prividnoj ravnodušnosti.

Jacques Collin je primijetio ovo uzbuđenje, mada je malo računao na simpatiju svoga suca istražitelja. Zapao je u apatiju koju je izazvalo napeto razmišljanje, kojemu se bio predao, da traži razlog tom sučevu uzbuđenju.

Podvornik uvede gospođu Poiret. Kad ju je ovako iznenada vidio, robijaš je lako zadrhtao, ali to drhtanje nije opazio sudac, koji je, kako se činilo, bio već stvorio odluku.

– Kako se zovete? – upita sudac, da obavi formalnosti kojima počinju svi iskazi i preslušavanja.

Gospođa Poiret bila je mala bijela starica i navorana kao podbradak teleta, a odjevena u haljinu od proste plave svile. Izjavila je da se zove Christine-Michelle

Michonneau, da je žena gospodina Poireta, da je stara pedeset jednu godinu, da se rodila u Parizu, da stanuje u ulici des Poules, na uglu ulice des Postes, a da se bavi iznajmljivanjem namještenih soba.

– Vi ste, gospođo, 1818. i 1819. stanovali – reče sudac – u građanskom pansionu koji je držala gospođa Vauquer?

– Da, gospodine. Tamo sam se upoznala s gospodinom Poiretom, umirovljenim činovnikom, koji je kasnije postao moj muž. Već ga godinu dana dvorim u krevetu... Jadni čovjek! Tako je bolestan! Stoga ne bih mogla ostati dugo izvan svoje kuće.

– Tada se u tom pansionu nalazio neki Vautrin?... – upita sudac.

– Oh, gospodine, to je cijela pripovijest! To je bio strašan robijaš.

– Vi ste sudjelovali kod njegova hapšenja.

– To nije istina, gospodine...

– Vi ste pred sudom, pazite što govorite!... – reče strogo gospodin Camusot.

Gospođa je Poiret šutjela.

– Saberite se – nastavi Camusot. – Sjećate li se dobro toga čovjeka?... Biste li ga prepoznali?

– Mislim da bih...

– Je li to ovaj čovjek? – upita sudac.

Gospođa je Poiret stavila svoje naočari i promatrala opata Carlosa Herreru.

– To su njegova ramena, njegov stas, ali... ne... da... gospodine suče – reče ona – kad bih mogla vidjeti njegova gola prsa, smjesta bih ga prepoznala. (Vidi »Čiča Goriot«).

Sudac i pisar nisu se mogli uzdržati od smijeha, usprkos ozbiljnosti njihovih funkcija. Jacques Collin je dijelio njihovu veselost, ali umjereno. Istraženik još nije bio ponovo obukao svoj kaput, što mu ga je Bibi-Lupin dao skinuti, i na sučev je znak prijazno otvorio svoju košulju.

– To su zaista njegova rutava prsa... Ali su posijedjela, gospodine Vautrin! – usklikne gospođa Poiret.

– Šta možete na to odgovoriti? – upita sudac istraženika.

– Da je luda! – odgovori Jacques Collin.

– Ah, moj bože, da sam još bila ma u kakvoj dvoumici, jer nema više isto lice, taj bi glas bio dovoljan... to je zaista on, koji mi je prijetio... Ah, to je njegov pogled!

– Agent sudske policije i ova gospođa nisu se mogli – nastavi sudac obraćajući se Jacquesu Collinu – sporazumjeti da o vama isto kažu, jer vas ni jedno ni drugo nije vidjelo. Kako to sebi tumačite?

– Sud je počinio još težih pogrešaka nego što je ova, za koju bi dalo povoda svjedočanstvo jedne žene koja prepoznaje čovjeka po dlakama na njegovim prsima i sumnje jednoga policijskog agenta – odgovori Jacques Collin. – Oni nalaze kod mene sličnosti u glasu, u pogledu i u tjelesnom stasu s nekim velikim zločincem, to je već neodređeno. Što se tiče sjećanja koje bi dokazalo između gospođe i moga dvojnika odnošaje kojih se ona ne stidi... vi ste se sami tome smijali. Molim vas, gospodine, u interesu istine koju jače želim utvrditi zbog sebe samoga nego što je vi možete željeti zbog suda, pitajte ovu gospođu Foi...

– Poiret.

–... Poiret (Oprostite... ja sam Španjolac), da li se sjeća osoba koje su stanovale u toj... kako vi kažete »kuća«?...

– Građanski pansion – reče gospođa Poiret.

– Ja ne znam što je to – odgovori Jacques Collin.

– To je kuća u kojoj je netko predbilježen na ručak i večeru.

– Imate pravo – usklikne Camusot i kimne glavom odobravajući Jacquesu Collinu. Toliko ga se jako dojmila prividno dobra volja kojom mu je pružao sredstva da dođe do rezultata.

– Pokušajte se sjetiti abonenata što su se nalazili u pansionu za vrijeme hapšenja Jacquesa Collina.

– Bio je tamo gospodin de Rastignac, doktor Bianchon, čiča Goriot, gospođica Taillefer...

– Dobro – reče sudac, koji je neprestano promatrao Jacquesa Collina. Njegovo je lice ipak ostalo mirno. – No, taj čiča Goriot?...

– On je umro – reče gospođa Poiret.

– Gospodine – reče Jacques Collin – ja sam više puta kod Luciena sreo nekoga gospodina de Rastignaca, koji je, kako mislim, bio prijatelj gospođe de Nucingen, i ako bi bila riječ o njemu, nikad me on nije držao robijašem s kojim me pokušavaju zamijeniti...

– Gospodin de Rastignac i doktor Bianchon – reče sudac – obojica zauzimaju takve društvene položaje da bi njihovo svjedočanstvo, bude li povoljno za vas, bilo dovoljno da vas pustimo na slobodu. – Coquart, napišite za njih pozive.

Za nekoliko su časaka formalnosti iskaza gospođe Poiret bile završene. Coquart joj je pročitao zapisnik tog prizora koji se odigrao, a ona ga je potpisala. Ali ga je istraženik odbio potpisati pozivajući se na to da su mu nepoznati oblici francuskoga sudovanja.

– Dosta bi bilo za danas – reče gospodin Camusot. – Vi po svoj prilici osjećate da biste morali nešto založiti, pa ću vas dati otpremiti u Conciergeriju.

– Ah, nažalost suviše patim, a da bih mogao jesti – reče Jacques Collin.

Camusot je htio to tako udesiti da se povratak Jacquesa Collina dogodi u isto vrijeme kad se osuđenici šeću u tamničkom dvorištu. Ali je prije htio imati odgovor ravnatelja Conciergerije na nalog što mu ga je ujutro dao. Stoga je pozvonio da pošalje svog podvornika. Podvornik je došao i rekao da mu vratarica kuće na keju Malaquais želi predati neke važne spise koji se odnose na gospodina Luciena de Rubempréa. Taj je izvanredni događaj bio od tolike važnosti da je Camusot zaboravio na svoju namjeru.

– Neka uđe! – reče on.

– Oprostite, ne zamjerite, gospodine – reče vratarica pozdravljajući naizmjence suca i opata Carlosa Herreru. – Nas je, moga muža i mene, pravda dva puta tako zbunila, kad je k nama došla, te smo u svom ormaru zaboravili jedno pismo na adresu g. Luciena, za koje smo platili deset sua, premda je iz Pariza, jer je vrlo teško. Hoćete li nam naknaditi poštarinu? Bog zna kad ćemo svoje stanare opet vidjeti!

– Ovaj vam je list uručio listonoša? – upita Camusot pošto je vrlo pažljivo pregledao omot.

– Da, gospodine.

– Coquart, sastavit ćete zapisnik o ovoj izjavi. – Hajde, dobra ženo, dajte svoje ime, svoje zvanje...

Camusot je zaprisegnuo vrataricu, zatim je kazivao u pero zapisnik.

Dok je obavljao ove formalnosti, promatrao je poštanski žig, koji je nosio vrijeme dizanja i razdiobe kao i datum. Ovaj je list bio u Lucienovu stanu predan, jedan dan poslije Esterine smrti, a bez sumnje je bio napisan i bačen na poštu na dan katastrofe. Sad će svatko moći sebi predstaviti kako je Camusot bio zaprepašten kad je čitao ovo pismo, koje je napisala i potpisala ona koju je sud smatrao žrtvom zločina.

ESTERA LUCIENU

»Ponedjeljak, 13. svibnja 1830.

(Moj posljednji dan, u deset sati ujutro.)

»Moj Luciene, nemam još niti jedan sat života. U jedanaest sati bit ću mrtva, a umrijet ću bez ikakve boli. Platila sam pedeset tisuća franaka za lijepu bobicu crna ribiza koja sadrži otrov što ubija brzo poput groma. Tako ćeš, moja mazo, moći sebi reći: »Moja se mala Estera nije mučila... «Da, trpjet ću samo dok ti budem pisala ove stranice.

Ono čudovište, onaj Nucingen koji me tako skupo kupio, premda je znao da onaj dan kad bih se smatrala da njemu pripadam neće nikad za me svanuti, otišao je pijan, kao medvjed koga su opojili. Prvi sam i posljednji put u svom životu mogla usporediti svoje nekadašnje zvanje kao bludnica sa životom ljubavi i prekriti užas pred dužnosti nježnošću. Bila je potrebna ta odvratnost da uzmognem smrt smatrati divnom...

Okupala sam se, željela sam da uzmognem pozvati ispovjednika iz samostana u kome sam primila krst, ispovjediti se i oprati sebi dušu. Ali dosta je i onako prostitucije. To bi značilo oskvrnuti sakrament, a ja se uostalom osjećam okupanom u vodi iskrenog pokajanja. Bog će sa mnom učiniti što ga bude volja.

Ostavimo sve to cmizdrenje, želim biti za tebe tvoja Estera do posljednjega časa, neću ti dosađivati svojom smrću, budućnošću, dobrim bogom, koji ne bi bio dobar ako bi me mučio na drugom svijetu, kad sam na ovome pretrpjela toliko boli...

Imam pred sobom tvoj dražesni portret koji je načinila gospođa de Mirbel. Ovaj me komad slonove kosti tješio kad nisi bio kod mene; gledam ga sva opojena dok ti pišem svoje posljednje misli i dok ti opisujem zadnje kucanje svoga srca. Uložit ću ti ovu sliku u ovaj list, jer ne želim da je netko ukrade ili proda. Ježi mi se koža kad pomislim na to da bi se ono što je ispunjalo moje veselje našlo izmiješano u izlogu kojega trgovca među slikama gospođa ili oficira Carstva ili među kitajskim znamenitostima. Moj miljenče, uništi ovaj portret, ne daj ga nikome... osim ako ti ovaj dar ne vrati srce one »daske« koja hoda i koja nosi oprave, one Clotilde de Grandlieu, uz koju ćeš se po noći nažuljati, tako su joj šiljaste kosti... Da, pristajem na to, bit ću ti još za nešto korisna kao za vrijeme svoga života. Ah, da ti ugodim, ili ako bi te to nasmijalo, stajala bih pred žeravicom s jabukom u ustima da ti je ispečem! Moja će ti dakle smrt biti još korisna... Bila bih ti uznemirila kuću...

Oh, ta Clotilde! Ja je ne razumijem! Može biti tvoja žena, nositi tvoje ime, ne treba te ostavljati ni danju ni noću, smije ti pripadati, a okoliša bi li ne bi li. Za to netko mora biti iz predgrađa Saint-Germain! I nemati deset funti mesa na kostima...

Jadni Luciene, dragi promašeni častohlepniče, ja mislim na tvoju budućnost! Ah! požalit ćeš ne jedanput za svojim vjernim psom, za svojom dobrom »curicom« koja je krala za tebe, koja bi se dala odvući pred porotnički sud, samo da ti osigura sreću. Njezino je jedino zanimanje bilo da misli na tvoje užitke, da ti ih pronalazi, njoj je ljubav za tebe bila u kosi, u nogama, u ušima, ukratko tvoja »balerina«, koje je svaki

pogled bio blagoslov za tebe, koja je punih šest godina mislila samo na tebe, koja je toliko bila tvoja svojina da je bila izljev jedino tvoje duše, kao što je svjetlo izljev sunca. Ali, na koncu, kako nisam imala novaca ni časti, ne mogu, nažalost! postati tvojom ženom... Uvijek sam se brinula za tvoju budućnost, jer sam ti davala sve što imam...

Dođi čim ovaj list primiš i uzmi što nađeš pod jastukom, jer nemam povjerenja u ljude u kući... Vidiš, želim biti i kao mrtva lijepa, leći ću i ispružit ću se na krevetu, pozirat ću, što misliš! Zatim ću pritisnuti ribiz o nepce, i neću biti iznakažena od grčeva ni u smiješnom položaju.

Znam da se gospođa de Sérizy posvadila s tobom zbog mene, ali, vidiš, moja mačkice, kad ona dozna da sam umrla, oprostit će ti, opet ćeš joj udvarati, i dobro će te oženiti, ako Grandlieuovi ustraju kod svoga odbijanja.

Moj ljubimče, ne želim da dugo tuguješ kad doznaš za moju smrt. U prvom redu moram ti reći da je jedanaest sati u ponedjeljak 13. svibnja samo svršetak duge bolesti koja je počela na terasi Saint-Germaina, kad ste me ponovo gurnuli u moj nekadašnji život... Čovjeka može duša boljeti kao što ga boli tijelo. Samo duša ne može tako glupo trpjeti kao tijelo. Tijelo ne podržava dušu kao što duša podržava tijelo, i duša ima mogućnosti da se izliječi u razmišljanju. Zato iza ovakva razmišljanja švelje posežu za mjericom ugljena da se otruju. Prekjuče si mi poklonio cijeli život kad si mi rekao da ćeš me uzeti za ženu ako te Clotilde još jednom odbije. To bi za nas oboje bila velika nesreća, ja bih, da tako kažem, još jedanput umrla, jer postoji više ili manje gorka smrt. Nikad nas društvo ne bi primilo.

Već dva mjeseca razmišljam o mnogo čemu, što ćeš! Neka se jadna djevojka nalazi u blatu kao što sam ja bila prije nego sam ušla u samostan, muškarci je smatraju lijepom, iskorištavaju je bez svakoga obzira za svoje užitke, otpuštaju je pješke pošto su po nju došli u kočiji. Ako joj ne pljuju u lice, razlog je u tome što je od toga štiti njena ljepota, ali u moralnom smislu čine još gore. Neka sad ta ista djevojka baštini pet do šest milijuna, tražit će je knezovi, pozdravljat će je s poštovanjem kad bude prolazila u svojoj kočiji, moći će birati najstarije plemiće u Francuskoj i u Navarri. Ovaj svijet, koji bi na nas bacao drvlje i kamenje kad bi vidio dva lijepa bića ujedinjena u sreći, uvijek je pozdravljao gospođu de Staël, usprkos romanima što su svuda kružili o njoj, jer je imala dvjesta tisuća franaka rente. Taj svijet koji se duboko klanja novcu ili slavi neće da se klanja sreći ni vrlini, jer bih ja bila i dobra činila... Oh, koliko bih suza obrisala!... barem toliko koliko sam ih sama prolila! Da, bila bih željela živjeti samo za tebe i za milosrđe.

To su eto misli koje mi smrt predstavljaju divnom. Stoga nemoj tugovati, moj dobri mišiću! Često reci samom sebi: »Dvije dobre djevojke, dva lijepa stvora su živjela, obje su umrle za mene a da se nisu ljutile, i obožavale su me!« Podigni u svom srcu spomenik Coraliji i Esteri, pa idi svojim putem! Sjećaš li se onoga dana kad si mi pokazao neku smežuranu staricu u tamnozelenoj kapi i u tamnosmeđem ogrtaču s crnim masnim mrljama, koja je prije revolucije bila ljubavnica nekoga pjesnika. Jedva ju je sunce grijalo, premda je bila stala uza zid u Tuilerijama, dok se uznemirivala zbog nekoga ogavnog mopsa. Znaš da je ona imala lakaja, kočiju, palaču! Tada sam ti rekla: »Bolje je umrijeti s trideset godina!« No onoga si me dana našao zamišljenu, pravio si šale da me rastreseš, i između dva poljupca rekla sam ti: »Svaki dan lijepe žene izlaze iz kazališta prije svršetka!... «Eto, ja nisam htjela vidjeti posljednji čin, to je

sve...

Smatrat ćeš me možda brbljavom, ali ovo je moje zadnje čavrljanje. Pišem ti kao što sam ti govorila, a želim s tobom veselo razgovarati. Krojačice koje se tuže uvijek su me ispunjale užasom. Znaš da sam već jednom htjela umrijeti, kad sam se vratila s onoga kobnoga plesa u Operi gdje su ti rekli da sam bila djevojčura!

Oh, ne, moj ljubimče, nemoj nikom pokloniti tu sliku! Da znaš s koliko sam izljeva ljubavi zaronila u tvoje oči kad sam ih sva opojena gledala za vrijeme jedne stanke koju sam načinila, mislio bi, kad bi opet uzimao u ruke ovaj portret u koji sam nastojala uklesati svoju ljubav, da je u njoj duša tvoje drage srne.

Mrtvac koji prosi milostinju zaista je smiješan!... Ipak se treba znati smiriti u svom grobu.

Ti i ne znaš kako bi se moja smrt glupacima junačkom činila kad bi znali da mi je Nucingen ponudio dva milijuna ako bih ga htjela voljeti kao što sam tebe voljela. Vidjet će da sam ga fino nasamarila, kad dozna da sam održala svoju riječ kad sam crknula od njega. Sve sam pokušala da i nadalje udišem zrak koji ti udišeš. Rekla sam tome debelom lopovu: »Hoćete li da vas ljubim kako želite? Čak ću se obvezati da nikad više Luciena ne vidim...« »Šta moram činiti?« upita on. »Dajte mi dva milijuna za njega!«... »Ne!« Da si vidio kako se iskreveljio... Ah, kako bih se bila tomu nasmijala da to nije bilo tako tragično za me. »Uštedite mi otklon!« rekla sam mu. »Vidim da vam je više stalo do dva milijuna nego do mene«. »Žena je uvijek vesela kad zna što vrijedi«, dodala sam i okrenula sam mu leđa.

Taj će stari lupež za nekoliko sati doznati da se nisam šalila.

Tko će ti kao ja praviti razdjeljak u kosi? Ah, dosta je sad! Neću više ni na što da mislim iz života, imam samo još pet časaka, posvetit ću ih bogu. Ne budi ljubomoran na njega, moj dragi anđele, govorit ću mu o tebi, molit ću ga za tvoju sreću kao cijenu za moju smrt i svoju kaznu na drugom svijetu. Nimalo mi se ne mili što idem u pakao; bila bih rado vidjela anđele, da se uvjerim jesu li ti slični...

Zbogom, moj ljubimče, zbogom! Blagosiljem te svom svojom nesrećom. Sve do groba bit ću

Tvoja Estera

Odbija jedanaest sati. Izmorila sam posljednju svoju molitvu i idem leći da umrem. Još jedanput, zbogom! Željela bih da toplina moje ruke ostavi na mom pismu moju dušu kao što na nj stavljam posljednji poljubac, i želim te još jedanput nazvati svojim dragim Mišićem, premda si ti uzrokom smrti

svoje Estere«.

Uzbuđenje ljubomore stisne sučevo srce kad je dovršio čitanje jedinoga pisma samoubojice, koje je bilo napisano s takvom vedrinom, premda je to bilo grozničavo veselje i posljednji napor slijepe nježnosti.

– Što ima na njem tako osobito, da ga tako ljube? – mislio je on ponavljajući ono što kažu svi ljudi koji nemaju sreće da se sviđaju ženama. – Ako vam je moguće dokazati ne samo da niste Jacques Collin, oslobođeni robijaš, nego također da ste uistinu don Carlos Herrera, toledski kanonik, tajni izaslanik njegova veličanstva Ferdinanda VII – reče sudac Jacquesu Collinu – bit ćete pušteni na slobodu, jer me nepristranost, što je traži moja služba, sili da vam kažem da sam ovaj čas od gospođice Estere Gobseck primio pismo u kojemu priznaje svoju namjeru da počini samoubojstvo i izriče sumnju na svoje sluge da bi oni mogli biti počinitelji krađe od

sedam stotina pedeset tisuća franaka.

Dok je govorio, gospodin je Camusot uspoređivao rukopis pisma s rukopisom oporuke i bilo mu je očito da je pismo pisala ista ruka koja je pisala oporuku.

– Gospodine, vi ste prebrzo pomišljali na zločin, pa nemojte sad opet prebrzo pomišljati na krađu.

– Ah!... – reče Camusot i baci ispitivački pogled na istraženika.

– Nemojte misliti da se izvrgavam neprilici ako vam kažem da se ta svota može naći – nastavi Jacques Collin pokazavši sudu da razumije njegovu sumnju. – Ovu je jadnu djevojku voljela njezina posluga, i da sam slobodan, preuzeo bih na se da potražim taj novac, koji sad pripada Lucienu, tome biću koje ja volim više nego išta na svijetu!... Biste li bili tako dobri da mi dopustite pročitati taj list? Uskoro ću biti s njim gotov... To je dokaz nedužnosti moga dragog djeteta... Ne trebate se bojati da ću ga uništiti... a ni da ću o njemu govoriti, jer sam u samici.

– U samici!... – poviče sudac – nećete u njoj više biti. Ja vas sam molim da što je moguće prije raščistite svoj položaj i zatražite pomoć od poslanika, ako želite.

I on pruži pismo Jacquesu Collinu. Camusot je bio sretan što se izvukao iz neprilike, tako da je mogao udovoljiti vrhovnom državnom tužiocu, gospođama de Maufrigneuse i de Sérizy. Uza sve to je hladno i radoznalo promatrao lice svoga istraženika dok je čitao kurtizanin list, i usprkos tome što se na njemu odražavala iskrenost osjećaja, ipak je sudac u sebi rekao:

– Pa ipak je to robijaško lice!

– To je prava ljubav... – reče Jacques Collin vraćajući pismo. I Camusot je vidio njegovo lice obliveno suzama.

– Kad biste ga samo poznavali! – nastavi on. – To je tako mlada, tako svježa duša, tako veličajna ljepota, on je dijete, pjesnik... Čovjek osjeća neodoljivu potrebu da se žrtvuje za njega, da mu udovolji svakoj najmanjoj željici. Taj dragi Lucien tako je dražestan kad se umiljava!...

– Pa vi ne možete biti Jacques Collin – reče sudac naprežući sve svoje snage da otkrije istinu...

– Ne, gospodine – odgovori robijaš.

I Jacques Collin se više nego ikada pravio Carlosom Herrerom. Želeći da uspješno završi svoje djelo, pristupio je k sucu, odveo ga do prozora i s dostojanstvom kao kakav crkveni knez govorio mu je u povjerljivom tonu:

– To dijete toliko volim, gospodine, te bih sam sebe optužio ikad bih morao biti i zločinac, za kakva me smatrate, samo da uštedim neugodnost tome idolu svoga srca – reče on tihim glasom. – Ja bih se ugledao u onu jadnu djevojku koja se ubila da njemu bude dobro. Stoga vas, gospodine, zaklinjem, podijeliti mi tu milost pa odmah pustite Luciena na slobodu.

– Moja se dužnost tome protivi – reče Camusot dobrohotno – ali kad bi se s nebom mogla načiniti kakva pogodba, i pravda zna imati obzira, pa ako mi možete navesti dobre razloge... Govorite samo, ovo neće ući u zapisnik.

– Dobro – nastavi Jacques Collin, budući da ga je zavarala Camusotova dobrohotnost – znam koliko to jadno dijete sad pati. On je kadar skončati sebi život, kad zna da je u zatvoru...

– Oh, što se toga tiče... – reče Camusot lecnuvši se.

– Vi i ne znate kome činite uslugu ako je meni učinite – doda Jacques Collin, jer je

htio udariti u druge žice. – Vi činite uslugu jednom redu koji je moćniji nego sve grofice de Sérizy i sve vojvotkinje de Maufrigneuse, koje vam neće oprostiti što ste imali njihova pisma u svojoj radnoj sobi... – reče on i pokaže na dva namirisana svežnja. – Moj red dobro pamti...

– Gospodine – reče Camusot – dosta o tome! Tražite druge razloge koje biste mi mogli navesti. Ja sam isto tako ovdje za istraženike kao i za to da štitim javne interese.

– No, vjerujte mi, poznam Luciena, to je ženska, pjesnička, južnjačka duša, bez postojanosti i volje – nastavi Jacques Collin, jer je mislio da je napokon pogodio da je sudac na njihovoj strani. – Uvjereni ste u nevinost toga mladića, nemojte ga mučiti, nemojte ga preslušavati, predajte mu ovo pismo, javite mu da je Esterin baštinik i vratite mu slobodu... Ako budete drukčije postupali, past ćete u očaj zbog toga. Ako ga naprotiv naprosto pustite na slobodu, ja ću vam sutra, večeras (zadržite me u samici) objasniti sve što bi vam se u ovoj stvari moglo činiti tajanstveno, kao i razloge zašto me tako tvrdokorno progone. Ali ću kod toga staviti na kocku svoj život, već mi pet godina rade o glavi... Kad Lucien bude slobodan, bogat i oženjen Clotildom de Grandlieu, moj će zadatak na ovom svijetu biti završen i neću više čuvati svoju kožu... Moj je progonitelj uhoda vašeg posljednjeg kralja.

– Što, Corentin?

– Ah, zove se Corentin?... Zahvaljujem vam... No, gospodine, hoćete li mi obećati da ćete učiniti što vas molim?

– Sudac ne može i ne smije ništa obećavati. – Coquart! Naložite podvorniku i žandarima da odvedu istraženika u Conciergeriju... – Izdat ću nalog da večeras dođete u »pistolu« – doda on blago i lako se glavom nakloni istraženiku.

Budući da ga je iznenadila molba Jacquesa Collina koju mu je maločas bio upravio, i kako se sjetio upornosti kojom je htio da bude prvi preslušan, pozivajući se na svoje zdravstveno stanje, Camusotu se vratilo njegovo staro nepovjerenje. Dok su ga mučile neodređene sumnje, vidio je kako se taj tobože na smrt bolesni čovjek kreće i hoda kao Heraklo i kako se nimalo više ne savija od bolova, kako je to tako dobro glumio kada je ušao.

– Gospodine?...

Jacques Collin se okrene.

– Moj će vam pisar pročitati zapisnik o vašem preslušanju usprkos tome što ga vi niste htjeli potpisati.

Istraženik je sav cvao od divnoga zdravlja. Kretnja kako je sjeo pokraj pisara bila je za suca posljednja zraka svjetlosti.

– Vi ste brzo ozdravili? – reče Camusot.

– Ulovili su me – pomislio je Jacques Collin. Zatim glasno odgovori:

– Radost je, gospodine, jedini lijek koji postoji... Ovo pismo, dokaz o nedužnosti, u koju nikad nisam sumnjao... to je pravi lijek...

Sudac je zamišljenim pogledom pratio svoga istraženika kad su ga podvornik i žandari okružili. Zatim se protegne kao čovjek koji se budi i baci Esterin list na stol svoga pisara:

– Coquart, prepišite to pismo!...

Ako je već u naravi ljudskoj da čovjek nema povjerenja u ono što ga netko moli da učini, čim je to protiv njegovih interesa ili protiv njegove dužnosti, često i onda kad mu je to ravnodušno, taj je osjećaj za suca istražitelja zakon. Što je više istraženik, čiji

položaj nije još bio osvijetljen, pokazivao zabrinutosti ako bi Lucien bio preslušan, to se Camusotu potrebnijim činilo to preslušavanje. Mada ova formalnost ni po zakonu ni po običaju nije bila prijeko potrebna, ipak ju je iziskivalo pitanje o identitetu opata Carlosa. U svakom zvanju postoji neka službena savjest. Kad Camusot i ne bi bio radoznao, bio bi ipak Luciena preslušavao iz obzira na svoju sudačku čast, kao što je upravo preslušao Jacquesa Collina, služeći se kod toga lukavštinama koje sebi dopušta i najpošteniji sudac. Usluga koju je mogao učiniti i njegovo unapređenje – sve je to kod Camusota dolazilo tek iza želje da dozna istinu, da je otkrije, da je tada i prešuti.

Bubnjao je po prozorskim staklima podavajući se bučnom toku svojih nagađanja, jer je u takvim časovima misao kao rijeka koja protječe stotinu krajeva. Kao ljubitelji istine, suci su slični ljubomornim ženama, oni se predaju bezbrojnim pretpostavkama i prevrću ih svojom sumnjom kao što je starodrevni svećenik-žrec parao trbuh svojim žrtvama. Zatim stanu ne kod istine nego kod vjerojatnosti, i napokon im sine istina. Žena preslušava ljubljenoga muškarca kao što sudac preslušava zločinca. U takvom raspoloženju dovoljan je jedan bljesak, jedna riječ, mijenjanje glasa, oklijevanje, pa da pokaže činjenicu, izdaju, skriveni zločin.

– Način kako mi je opisivao svoju ljubav prema svome sinu (ako je to njegov sin) mogao bi me dovesti na misao da se nalazio u kući te djevojke kako bi bdio nad novcem i ne sluteći da je pod jastukom umrle djevojke sakrivena oporuka, bit će da je za svoga sina »za svaku sigurnost« ukrao sedam stotina pedeset tisuća franaka!... U tom je razlog njegovu obećanju da će naći tu svotu. Gospodin de Rubempré obvezan je prema sebi i prema pravdi da osvijetli građanski položaj svoga oca... Meni će on obećavati zaštitu svoga reda (svoga reda!), ako ne budem preslušavao Luciena!...

Ostao je kod te misli.

Kao što smo vidjeli, sudac istražitelj vrši preslušavanje posve po svojoj volji. Slobodno mu je da bude lukav ili da ne bude. Preslušavanje je sve ili ništa. U tome leži blagodat.

Camusot pozvoni, podvornik opet dođe, a on mu naloži neka ode po gospodina Luciena de Rubempréa, ali mu preporuči da za vrijeme prijelaza Lucienu ne dopusti da bilo s kime razgovara. Bilo je tada dva sata poslije podne.

– Tu se skriva neka tajna – reče sudac sam sebi – i ta tajna mora biti vrlo važna. Misli moga dvonošca, koji nije ni svećenik, ni svjetovnjak, ni robijaš, ni Španjolac, a koji ne želi da njegov štićenik izlane kakvu strašnu riječ, tekle su ovako: »Pjesnik je slab, on je žena; on nije kao ja, jer sam ja Heraklo diplomacije, i vi ćete mu lako izmamiti našu tajnu!« Baš zato ćemo od nevinoga sve doznati.

I počne tuckati po rubu svoga stola svojim nožem od slonove kosti dok je njegov pisar prepisivao Esterino pismo.

Koliko se toga čudnoga nalazi u upotrebi naših umnih sposobnosti! Camusot je pretpostavljao sve moguće zločine, samo je mimoišao onaj jedini zločin što ga je istraženik počinio, naime lažnu oporuku u Lucienovu korist. Neka svi oni koji iz zavisti napadaju položaj sudaca izvole malo misliti na onaj život koji oni provode u neprestanim sumnjama, na one muke što ih ti ljudi nameću svojem duhu, jer građanske parnice nisu manje zapletene nego kaznene istrage, onda će možda sebi reći da svećenik i sudac nose oklop koji je jednako težak i jednako iznutra načičkan šiljcima. Svako uostalom zvanje ima svoju pokorničku košulju i svoje teške probleme.

Oko dva sata gospodin je Camusot vidio Luciena de Rubempréa kako ulazi. Bio je blijed i utučen, oči su mu bile crvene i nabrekle. Jednom riječju, bio je potpuno slomljen. To mu je stanje dopuštalo da usporedi prirodu s umjetnošću, pravoga čovjeka na umoru s umirućim u kazalištu. Taj prijelaz iz Conciergerije do sučeve sobe, između dva žandara, pred kojima je išao podvornik, izazvao je kod Luciena krajnji očaj. U pjesničkoj je prirodi da voli čak i mučenje nego suđenje.

Kad je gospodin Camusot vidio ovo biće, kojemu je posve nedostajala moralna hrabrost koja odlikuje suca i koja se maločas tako snažno očitovala kod drugog istraženika, požalio je nad tako jeftinom pobjedom, i ovaj mu je prezir dopuštao da zada odlučne udarce, jer mu je davao onu slobodu duha koja odlikuje svakoga strijelca kad gađa samo lutke.

– Umirite se, gospodine de Rubempré, vi se nalazite pred sucem kojemu je mnogo stalo da se brzo popravi nepravda koju sud nehotice počinje istražnim zatvorom kad je on bez temelja. Ja vas smatram nedužnim, bit ćete smjesta pušteni na slobodu. Ovdje je dokaz vaše nevinosti: to je list koji je u vašoj odsutnosti čuvala vaša vratarica i koji mi je malo prije donijela. U svojoj uzrujanosti, što joj je prouzročila sudska premetačina u kući i vijest o vašem hapšenju u Fontainebleauu, ova je žena bila zaboravila na ovo pismo. Ono je od gospođice Estere Gobseck... Čitajte!

Lucien uzme list, pročita ga i brizne u plač. Jecao je a da nije mogao izgovoriti nijedne riječi. Poslije četvrt sata, kad je Lucien teškom mukom sakupio svoju snagu, pisar mu je pružio prijepis toga lista i zamolio ga da potpiše ovu klauzulu: »Prijepis vjeran svomu izvorniku, predočiti ga u svako doba na zahtjev, dok bude trajala istraga u ovoj parnici«, i ponudio mu je da oba spisa najprije usporedi. No Lucien se, naravno, oslonio na Goquartovu riječ s obzirom na točnost.

– Gospodine – reče sudac glasom punim dobrohotnosti – ipak je teško da vas pustimo na slobodu a da prije ne izvršimo neke formalnosti i ne postavimo vam nekoliko pitanja... Molim vas da na neki način kao svjedok odgovorite što vas pitam. Čovjeka kao što ste vi, mislim, ne trebam ni upozoravati kako prisega da ćete govoriti čistu istinu nije samo poziv na vašu savjest nego i nužda da se raščisti vaš položaj, koji je za nekoliko časaka još dvojben. Ma kakva bila istina, ne može vam ništa nauditi, dok bi vas laž odvela pred porotnički sud, a mene primorala da vas dadem odvesti natrag u Conciergeriju. Ako mi budete iskreno odgovorili na moja pitanja, večeras ćete kod kuće spavati i vratit će vam čast ova vijest koju će novine objelodaniti: »Gospodin de Rubempré, koji je jučer bio uhapšen u Fontainebleauu, smjesta je pušten na slobodu poslije kratkoga preslušavanja«.

Ovaj se govor Luciena jako dojmio, i kad je sudac opazio istraženikovu pripravnost, dodao je:

– Ponavljam vam, vi ste pod sumnjom da ste suučesnik u zločinu otrovanja nad osobom gospođice Estere; mi imamo dokaz o njezinu samoubojstvu, i tim je sve rečeno, ali netko je ukrao svotu od sedam stotina i pedeset tisuća franaka, koja pripada ostavštini, i vi ste baštinik: tu, nažalost, postoji zločin. Ovaj se zločin dogodio prije nego što je otvorena oporuka. Prema tome, sud ima razloga misliti da je neka osoba, koja vas onako voli kao što vas je ljubila gospođica Estera, sebi dopustila ovaj zločin u vašu korist... – Nemojte me prekidati – reče Camusot i ušutka Luciena jednom kretnjom kad je on htio govoriti. – Ja vas još ne preslušavam. Želim vam objasniti koliko je vaša čast zainteresirana u ovom pitanju. Kanite se onoga lažnog i

bijednog poštenja koje suučesnike međusobno povezuje i kažite cijelu istinu.

Već se moralo opaziti kako je nejednako podijeljeno oružje u ovoj bitki između istraženika i sudaca istražitelja. Svakako, ako se netko poricanjem vješto zna služiti, ono ima za sebe neograničenost svoga oblika i dostaje za obranu zločinca, ali je ono na neki način teška bojna oprema koja satire kad bodež preslušavanja u njoj nađe neku prazninu. Čim je poricanje nedovoljno protiv stanovitih očitih činjenica, istraženik se posvema nalazi u sučevoj vlasti.

Pretpostavite sad poluzločinca, kao što je bio Lucien. Njega su spasili od prvog brodoloma njegove kreposti, pa bi se bio mogao popraviti i postati koristan svojoj zemlji: on će propasti u zamkama istrage.

Sudac sastavlja vrlo suhoparan zapisnik, vjernu analizu pitanja i odgovora. Ali od njegovih podmuklo očinskih riječi i od njegovih lukavih opomena, kao što su bile ove, nema ništa u zapisniku. Suci višega sudišta i porotnici vide samo rezultate, a ne poznaju sredstava kako je do njih došlo. Stoga bi po mišljenju nekih pametnih glava porota bila odlučna za vođenje istrage, kao što je u Engleskoj. Francuska je imala neko vrijeme taj sistem. U Brumairskoim zakoniku IV godine ta se ustanova zvala tužilačka porota, u opreci sa sudskom porotom. Što se tiče definitivne parnice, ako bi ponovo došla pred tužilačku porotu, morala bi ona pripasti drugostepenom sudištu, bez sudjelovanja porotnika.

– Sada – reče Camusot poslije stanke – kako se zovete? – Gospodine Coquart, pazite! – reče pisaru.

– Lucien Chardon de Rubempré!

– Rođeni ste?

– U Angoulêmeu...

I Lucien navede dan, mjesec i godinu.

– Niste ništa baštinili?

– Ništa.

– Usprkos tome vi ste za vrijeme prvoga svog boravka u Parizu potrošili ogromne svote s obzirom na vašu neznatnu imovinu.

– Da, gospodine, ali sam u to vrijeme u gospođici Coraliji imao izvanredno odanu prijateljicu, koju sam po nesreći izgubio. Bol zbog te smrti nagnala me da se vratim u svoj zavičaj.

– Dobro, gospodine – reče Camusot. – Pohvaljujem vas zbog vaše iskrenosti. Znat ćemo je mnogo cijeniti.

Lucien se, kako se vidi, uputio da sve prizna, kao kod velike ispovijedi.

– Vi iste po svom povratku iz Angoulêmea u Pariz trošili još mnogo znatnije svote – nastavi Camusot – živjeli ste kao čovjek koji ima oko šest stotina tisuća rente.

– Da, gospodine.

– Tko vam je davao taj novac?

– Moj zaštitnik, opat Carlos Herrera.

– Gdje ste se s njim upoznali??

– Sreo sam ga na glavnoj cesti, u času kad sam odlučio da se ubijem...

– Niste nikada o njemu čuli u svojoj porodici, možda od svoje majke?

– Nikada.

– Nije li vam vaša majka nikada rekla da je jednom srela Španjolca?...

– Nikada.

– Možete li se sjetiti mjeseca i godine kad ste se upoznali s gospođicom Esterom?

– Pod konac 1823. u nekom malom bulevarskom kazalištu.

– Ona vas je u početku stajala novaca?

– Da, gospodine.

– U posljednje vrijeme, u želji da se oženite gospođicom de Grandlieu, vi ste kupili ostatke dvorca Rubempré i s njim ste spojili zemlju za jedan milijun; rekli ste porodici de Grandlieu da su vaša sestra i vaš svak nedavno baštinili ogromnu baštinu i da te svote zahvaljujete njihovoj darežljivosti?... Jeste li to, gospodine, rekli porodici de Grandlieu?

– Jesam, gospodine.

– Nisu li vam poznati razlozi zašto se razvrgla vaša ženidba?

– Ni najmanje, gospodine.

– Evo, porodica de Grandlieu poslala je k vašem svaku jednoga od najuglednijih odvjetnika u Parizu da se obavijesti o svemu. U Angoulêmeu je odvjetnik iz priznanja same vaše sestre i od vašega svaka doznao da su vam oni ne samo tek neku malenkost posudili nego da se njihova baština sastoji, istina, od prilično znatnih nekretnina, ali da se svota kapitala jedva penje na dvjesta tisuća franaka... Nemojte smatrati čudnim što se porodica kao što su Grandlieuovi boji takve imovine kojoj se podrijeklo ne može utvrditi... Eto, gospodine, kamo vas je laž dovela...

Lucien se skamenio kad je to doznao i ostavilo ga je i ono malo duševne snage koju je još imao.

– Policija i sud doznaju sve što hoće doznati – reče Camusot – dobro na to mislite. Sada – nastavi on jer je mislio na to kako se Jacques Collin prikazao njegovim ocem – znate li tko je taj tobožnji Carlos Herrera?

– Da, gospodine, ali sam prekasno doznao.

– Kako to prekasno? Objasnite se.

– To nije svećenik, on nije Španjolac, to je...

– Odbjegli robijaš? – reče živo sudac.

– Da – odgovori Lucien. – Kad mi je ta kobna tajna bila otkrivena, bio sam njegov dužnik. Prije sam mislio da sam se sprijateljio s nekim poštovanim svećenikom...

– Jacques Collin... – reče sudac počinjući jednu rečenicu.

– Da – Jacques Collin – ponovi Lucien – to je njegovo ime.

– Dobro. Jacquesa Collina je – nastavi Camusot – malo prije prepoznala neka osoba, i ako on još poriče svoj identitet, to, mislim, radi u vašu korist. Ali ja sam vas pitao tko je taj čovjek samo zato da otkrijem jednu drugu prijevaru Jacquesa Collina.

Lucienu je bilo kao da su mu zarinuli usijano željezo u utrobu kad je čuo ovu primjedbu.

– Nije li vam poznato – nastavi sudac – da on tvrdi da vam je otac, kako bi opravdao izvanrednu ljubav koju gaji prema vama?

– On, moj otac!... Oh, gospodine!... to je rekao?

– Da li sumnjate, odakle potječu svote koje vam je davao? Ako se naime može vjerovati pismu što ga držite u rukama, gospođica bi vam Estera, ta jadna djevojka, bila kasnije iste usluge načinila kao i gospođica Coralie, ali vi ste, kako ste malo prije sami rekli, nekoliko godina živjeli, i to sjajno živjeli, a ništa niste od nje primali.

– Ja bih vas, gospodine, morao pitati – povikne Lucien – odakle robijašima novci!... Jacques Collin, moj otac!... O, jadna moja majko!...

I brizne u plač.

– Pisaru, pročitajte istraženiku ono mjesto iz preslušavanja tobožnjega Carlosa Herrere gdje tvrdi da je otac Luciena de Rubempréa.

Pjesnik je slušao to čitanje u takvoj šutnji i tako se kod toga držao da ga je bila muka gledati.

– Propao sam! – usklikne.

– Nitko ne propada na putu časti i istine – reče sudac.

– Ali vi ćete Jacquesa Collina predati porotničkom sudu? – upita Lucien.

– Svakako – odgovori Camusot, koji je htio Luciena navesti da i dalje govori. – Svršite svoju misao.

Ali uza sve sučeve napore i opomene Lucien nije više odgovarao. Razmišljanje je suviše kasno došlo, kao kod svih ljudi kojima vlada osjećaj. U tom je razlika između pjesnika i čovjeka od čina: jedan se podaje osjećaju, da ga prikaže u živim slikama, a tek kasnije rasuđuje, dok drugi osjeća i sudi u isti mah.

Lucijen je ostao mračan i blijed, osjećao je da je na dnu provalije, kamo ga je strovalio sudac istražitelj, jer se on, pjesnik, dao uhvatiti na lijepak sučevom dobrohotnošću. Nije samo izdao svoga dobročinitelja nego i svoga sukrivca, koji je naprotiv njihov položaj branio hrabro kao lav i s potpunom okretnošću. Tamo gdje je Jacques Collin svojom odvažnošću bio sve spasio, Lucien je kao čovjek duha svojom nerazumnošću i svojom nepromišljenošću sve upropastio. Čak je i ona sramna laž, koja ga je ljutila, služila za to da sakrije još sramniju istinu.

Luciena je zbunila sučeva oštroumnost, preplašila ga je okrutna njegova okretnost, brzina udaraca kojima ga je udarao služeći se pogreškama njegova razgolićena života kao pipaljkama da pretraži njegovu savjest, tako je Lucien bio nalik na životinju koju je promašio bat u klaonici. Kad je ulazio u ovu sobu, bio je slobodan i nevin, a sad se u jednom hipu osjećao zločincem po svojem vlastitom priznanju.

Na koncu – posljednja ozbiljna šala – sudac je mirno i hladno primijetio Lucienu da su njegova otkrića bila posljedicom jedne zablude. Camusot je mislio na očinstvo oca koje je sebi prisvojio Jacques Collin, dok se Lucien, sav u strahu da će njegova veza s odbjeglim robijašem doći u javnost, ugledao u poznatu neopreznost Ibikusovih ubojica.

Royer-Collard je postigao slavu što je proglasio stalnu pobjedu prirodnih osjećaja nad trenutnim osjećajima, što je zastupao stvar o vremenskom prvenstvu prisege, tvrdeći da na primjer zakon o gostoprimstvu mora vezati do te mjere te ukida i samu moć sudbene prisege. Propovijedao je ovu teoriju nasuprot cijelom svijetu i nasuprot francuskoj govornici. Hrabro je slavio urotnike i pokazao da je više ljudski pokoravati se zakonima prijateljstva nego tiranskim zakonima koji su za ovu ili onu priliku izvučeni iz društvenog arsenala. Ukratko, prirodno pravo ima zakona koji nikad nisu objavljeni, ali su jači i bolje poznati nego oni koje je stvorilo društvo. Na svoju štetu, Lucien nije priznao zakona solidarnosti koji mu je nalagao da šuti i da Jacquesu Collinu pusti da se brani; još više, on ga je teretio! U njegovu vlastitom interesu taj je čovjek morao za njega uvijek ostati Carlos Herrera.

Gospodin je Camusot uživao u svojoj pobjedi, uhvatio je dva krivca: rukom je pravde oborio na zemlju ljubimca mode i pronašao Jacquesa Collina, koga nije bilo moguće pronaći. Morao je biti proglašen za najokretnijeg suca istražitelja. Stoga je

pustio na miru svoga istraženika, ali je promatrao ovu utučenu šutnju, gledao je kako na ovom izobličenom licu probijaju kaplje znoja, kako se povećavaju i konačno padaju pomiješane s potocima suza.

– Zašto plačete, gospodine de Rubempré? Vi ste, kako sam vam rekao, baštinik gospođice Estere, koja nema ni neizravnih ni izravnih baštinilka, a njezina se ostavština penje na gotovo osam milijuna, ako se nađe onih izgubljenih sedam stotina i pedeset tisuća franaka.

To je bio posljednji udarac okrivljeniku. Deset časaka izdržati, kako je Jacques Collin rekao u svojem pismu, i Lucien bi postigao cilj svojih želja! Odužio bi se Jacquesu Collinu, od njega bi se odvojio, postao bi bogat i oženio bi se gospođicom de Grandlieu. Ništa ne pokazuje tako rječito kao ovaj prizor onu moć koju imaju u svojoj ruci suci istražitelji zbog osamljenosti ili odvojenosti istraženika, kao i vrijednost saopćenja kao što je bilo ono koje je Azija dala Jacquesu Collinu.

– Ah, gospodine – odgovori gorko i ironično Lucien, kao čovjek koji iz svoje nesreće pravi podnožje – kako ljudi imaju pravo kad u vašem jeziku kažu: »Izdržati preslušavanje!«... Kad bih mogao birati između nekadašnjih tjelesnih muka i današnjih moralnih muka, ja za svoj račun ne bih oklijevao, volio bih patnje što su ih nekada krvnici zadavali... I šta još hoćete od mene? – nastavi ponosno.

– Ovdje, gospodine – odgovori sudac, koji je postao nadut i porugljiv, da odbije pjesnikovu oholost – samo ja imam pravo postavljati pitanja.

– Ja sam imao pravo da ne odgovaram – reče mrmljajući jadni Lucien, jer mu se vratio razum u potpunoj njegovoj bistrini.

– Pisaru, pročitajte istraženiku njegovu izjavu...

– Opet postajem istraženikom! – reče u sebi Lucien.

Dok je pisar čitao, Lucien je stvorio odluku koja ga je silila da se umiljava gospodinu Camusotu. Kad je zanijemjelo mrmljanje Coquartova glasa, Lucien se trgao kao čovjek koji spava dok traje neka buka na koju su se naviknula njegova osjetila i koga je tišina probudila.

– Morate potpisati zapisnik o svome preslušavanju – reče sudac.

– A onda ćete me pustiti na slobodu? – upita Lucien, koji je također postao ironičan.

– Još ne – odgovori Camusot. – Ali sutra, pošto budete suočeni sa Jacquesom Collinom, bit ćete sigurno slobodni. Sud mora sada znati da li ste sukrivac ili niste u zločinima što ih je možda počinio ovaj čovjek od svoga bijega godine 1820. Svakako, više nećete biti u strogom zatvoru. Pisat ću ravnatelju neka vas stavi u najbolju sobu »pistole«.

– Hoću li tamo naći što je potrebno za pisanje?

– Sve će vam se tamo dati što budete tražili, izdat ću nalog po podvorniku koji će vas natrag odvesti.

Lucien je mehanički potpisao zapisnik i stavio je početna slova svoga imena na opaske na rubu pokoravajući se blago kao krotka žrtva Coquartovim uputama. Jedna jedina pojedinost više će reći o njegovu stanju nego najtočniji opis. Kad je sudac najavio njegovo suočenje sa Jacquesom Collinom, to je tako djelovalo na Luciena te su mu se osušile kapljice znoja na licu, njegove su oči zasjale nepodnosivim sjajem. Jednom riječju, on je strelovitom brzinom postao ono što je bio Jacques Collin: čovjek od bronce.

Kod ljudi koji su takva značaja kao Lucien, a koga je Jacques Collin tako dobro analizirao, ovi nenadani prijelazi iz stanja posvemašnje malodušnosti u neku apatiju, pri čemu se toliko napinju čovječje snage – najsnažnije su pojave duševnog života. Volja se vraća kao voda presahla vrela; struji u aparat koji je pripravila igra njegove nepoznate sastavne tvari, i tada lešina postaje čovjekom a čovjek se baca pun snage u posljednje borbe.

Lucien je stavio na svoje srce Esterino pismo sa slikom koju mu je bila poslala. Zatim je prezirno pozdravio gospodina Camusota i otišao čvrstim korakom hodnicima između dva žandara.

– To je obični zločinac! – reče sudac svome pisaru, da se osveti zbog dubokog prezira koji mu je pjesnik pokazao. – Mislio je sebe spasiti odajući svoga sukrivca.

– Od te dvojice – reče plaho Coquart – robijaš je jači...

– Sad ste slobodni za danas, Coquart – reče sudac. – Dosta je bilo toga. Pošaljite ljude koji čekaju kući i recite im neka sutra dođu. Ah, idite odmah gospodinu vrhovnom državnom tužiocu, da vidite nije li još u svom uredu. Ako je tamo, molite ga za jedan čas audijencije za me. Oh! Bit će tamo – nastavi kad je pogledao koliko je sati na neku ružnu drvenu zeleno obojadisanu uru s pozlaćenim okvirom. – Tri su sata i četvrt.

Ova preslušavanja, koja se tako brzo čitaju, budući da se moraju potpuno napisati sa svim pitanjima i odgovorima, oduzimaju neobično mnogo vremena. To je jedan od uzroka zašto su kaznene istrage tako spore i zašto tako dugo traje istražni zatvor. Za male to znači propast, za bogate sramotu, jer za njih neposredno puštanje na slobodu popravlja nesreću što su bili uhapšeni, ukoliko se to može popraviti.

Zato su ova dva prizora, koje smo malo prije vjerno iznijeli, utrošila cijelo ono vrijeme što je Aziji bilo potrebno da pročita gospodareve naloge, da izvuče vojvotkinju iz njezina budoara i da ohrabri gospođu de Sérizy.

Ovaj je čas Camusot mislio na to da iskoristi svoju okretnost, pa je uzeo oba zapisnika, još ih je jednom pročitao, i odlučio da ih pokaže vrhovnom državnom tužiocu i da upita za mišljenje. Dok je tako razmišljao, njegov se podvornik vratio, kako bi mu saopćio da sobar grofice de Sérizy želi bezuvjetno s njim razgovarati. Na Camusotov mig uđe sobar koji je bio odjeven kao kakav gospodin, pogleda naizmjence podvornika i suca pa reče:

– Imam li doista čast govoriti s gospodinom Camusotom?...

– Da – odgovore sudac i podvornik.

Camusot uzme pismo što mu ga je pružio sluga i pročita i sljedeće:

»Zbog mnogo razloga, koje ćete razumjeti, moj dragi Camusot, nemojte preslušavati gospodina de Rubempréa. Podnijet ćemo dokaze o njegovoj nedužnosti da bi smjesta mogao biti pušten na slobodu.

D. de Maufrigneuse – L. de Sérizybr

P. S. Spalite ovo pismo.«

Camusot je shvatio da je počinio tešku pogrešku što je postavio Lucienu stupicu i odmah je poslušao dvije otmjene gospođe: upalio je svijeću i spalio list što ga je vojvotkinja napisala. Sobar je smjerno pozdravio.

– Gospođa će de Sérizy dakle doći? – upita Camusot.

– Zap rezali su konje – odvrati sobar.

U ovaj je čas Coquart saopćio Camusotu da ga očekuje vrhovni državni tužilac.

Pod teretom pogreške koju je bio počinio protiv svoga častoljublja a u interesu pravde, sudac se htio oboružati protiv isrdžbe onih dviju otmjenih gospođa, jer je kod njega sedam godina prakse bilo razvilo onu lukavost što je ima svaki čovjek koji se za vrijeme svoga studija nadmudrivao s grizetama. Još je gorjela svijeća na kojoj je bio spalio list. Njome se posluži da zapečati trideset pisamaca vojvotkinje de Maufrigneuse Lucienu i prilično opsežno dopisivanje gospođe de Sérizy.

Zatim se otputi k vrhovnom državnom tužiocu.

Palača je pravde zbrkana gomila građevina koje su nadograđene jedna na drugu. Jedne su veličanstvene, a druge bijedne, jedne drugima škode zbog nedostatka jedinstva. Predvorje je veće od svih poznatih dvorana, ali njegova golotinja odbija i obeshrabruje. Pred ovom ogromnom katedralom svađa i sporova iščezava drugostepeni sud. Konačno, Trgovačka galerija vodi k dvjema kloakama. U ovoj se galeriji vide stube s dvostrukom ogradom. One su nešto veće od stuba kriminalne policije i idu dolje k velikim vratima na dva krila. Stube vode u porotnički sud, a donja se vrata otvaraju u drugu dvoranu porotničkog suda. Ima godina kad u seinskoj oblasti počinjeni zločini iziskuju dva zasjedanja.

Tamo dolje se nalaze prostorije vrhovnog državnog tužioca, odvjetnička komora, njihova knjižnica, sobe državnih tužilaca i sobe zamjenika vrhovnog državnog tužioca. Sve ove prostorije – jer ih treba obuhvatiti jednim srodnim pojmom – povezuju male zavojite stepenice i tamni hodnici koji su sramota graditeljstva, sramota grada Pariza i Francuske. Po svojoj nutrini ovo prvo naše vrhovno sudište nadmašuje zatvore u onom što je u njima najodvratnije. Pisac običaja bi uzmaknuo kad bi morao opisati bijedni hodnik, širok jedan metar, gdje se zadržavaju svjedoci za viši porotnički sud. Što se tiče peći kojom se griju sjedničke dvorane, ona ne bi služila na čast nikakvoj kavani na bulevaru Montparnasse.

Radna soba vrhovnog državnog tužioca nalazi se u osmorokutnom paviljonu pokraj Trgovačke galerije i, s obzirom na starost Palače pravde, pred kratko je vrijeme odvojena od područja tamničkog dvorišta koje se naslanja na ženski odio Čitav ovaj dio Palače pravde zasjenjuju visoke i prekrasne građevine Sainte-Chapelle. Stoga je tu mračno i tiho.

Gospodin de Granville bio je dostojan nasljednik velikih sudaca staroga vrhovnog sudišta, pa nije htio napustiti Palaču pravde bez nekoga rješenja u Lucienovoj stvari. Očekivao je vijesti od Camusota i na sučevu se poruku predao onom nehotičnom snatrenju što ga izaziva iščekivanje i kod najjačih duhova. Sjedio je kod prozora u svojoj sobi, ustao je i počeo šetati amo-tamo, jer je jutros kad se sastao s Camusotom opazio da ovaj neće da razumije što se želi u toj stvari, pa je osjećao neki nemir i kod toga trpio.

Evo zašto.

Dostojanstvo njegove službe nije mu dopuštalo da povrijedi potpuno nezavisnost podređenoga suca, a u ovoj se parnici radilo o časti i ugledu njegova najboljega prijatelja, jednoga od njegovih najjačih zaštitnika, grofa de Sérizyja, državnoga ministra, člana privatnog vijeća, potpredsjednika državnoga savjeta, budućeg francuskog kancelara, kad bi umro ovaj plemeniti starac koji sada vrši tu visoku službu. Gospodin de Sérizy je imao nesreću što je »usprkos svemu« obožavao svoju ženu. On ju je uvijek zaštićivao. Stoga je vrhovni državni tužilac vidio kakvu će

strahovitu buku u visokom društvu i na dvoru izazvati krivnja čovjeka čije se ime tako često zlobno spominjalo s grofičinim imenom.

– Ah! – reče u sebi, prekrstivši ruke – nekad je vlast imala mogućnost da pozove pred viši sud... Naše će ludilo za jednakošću (nije se usudio reći »za zakonitošću«, kako je prije kratkog vremena neki pjesnik hrabro priznao u Komori) ubiti ovo vrijeme...

Ovaj je poštovani činovnik poznavao neodoljivu moć i nesreću nedopuštenih veza. Estera i Lucien, kako se zna, uzeli su stan u kojemu je grof de Granville potajno provodio bračni život s gospođicom de Bellefeuille, odakle je ona jednoga dana pobjegla, jer ju je ugrabio neki bijednik. (Vidi »Dvostruko kućanstvo«, Prizor iz privatnoga života).

Upravo kad je vrhovni državni tužilac u sebi govorio: »Camusot je po svoj prilici počinio kakvu glupost!« sudac istražitelj pokuca dva puta na vrata sobe.

– No, moj dragi Camusot, kako je s parnicom o kojoj sam vam jutros govorio?

– Zlo, gospodine grofe! Čitajte i sudite sami...

On pruži oba zapisnika o preslušavanju gospodinu de Granvilleu. Ovaj je uzeo svoj monokl, otišao k prozoru da čita i brzo je preletio zapisnike.

– Učinili ste svoju dužnost – reče vrhovni državni tužilac uzbuđenim glasom. – Odluka je pala i pravda će ići svojim putem... Pokazali ste suviše okretnosti da bismo se ikada lišili takvoga suca istražitelja kao što ste vi...

Da je gospodin de Granville Camusotu bio rekao: »Ostat ćete čitav svoj život sucem istražiteljem...« ne bi mu to bio jasnije kazao nego u ovoj pohvali. Camusota je samo nešto zazeblo pri duši.

– Molila me gospođa vojvotkinja de Maufrigneuse, kojoj dugujem veliku zahvalnost...

– Ah! Vojvotkinja de Maufrigneuse, to je prijateljica gospođe de Sérizy – reče Granville prekidajući suca – svakako... Vi niste, kako vidim, popustili ni pred kakvim utjecajem. Dobro ste učinili, gospodine, bit ćete velik sudac...

U ovaj čas otvori vrata grof Octave de Bauvan a da nije pokucao i reče grofu de Granvilleu:

– Moj dragi, dovodim ti neku lijepu ženu koja se nije znala snaći i gotovo je zalutala u ovom našem labirintu.

I grof je Octave držao za ruku groficu de Sérizy, koja je već četvrt sata lutala po Palači.

– Vi ovdje, gospođo – usklikne vrhovni državni tužilac i dogura joj svoj vlastiti naslonjač – i to u kakvom trenutku!... Ovo je gospodin Camusot, gospođo – doda on i pokaže na suca. – Bauvane – nastavi obraćajući se ovomu slavnom vladinu govorniku u doba restauracije – počekaj me kod prvoga predsjednika, jer još nije otišao. Tamo ćemo se naći.

Grof je Octave de Bauvan shvatio da je ne samo suvišan nego i da vrhovni državni tužilac želi naći razlog kako bi napustio svoju sobu.

Gospođa de Sérizy nije počinila pogrešku da bi došla u Palaču u svojoj prekrasnoj zatvorenoj kočiji s plavim grbom, sa svojim ukrašenim kočijašem i s dva svoja sluge u kratkim hlačama i čarapama od bijele svile. Kad je Azija odlazila, objasnila je objema velikim gospođama da je potrebno uzeti onu kočiju u kojoj je ona došla s vojvotkinjom. Na koncu je također Lucienovoj ljubavnici nametnula takvu toaletu

koja je za žene ono što je za muškarce nekad bio zimski kaput sivkaste boje. Grofica je obukla smeđi kaput, stari crni šal i šešir od baršuna, a mjesto cvijeća stavila je crnu vrlo gustu koprenu.

– Vi ste primili naše pismo?... upita ona Camusota. Njegovo je glupo lice shvatila kao dokaz zadivljenog poštovanja.

– Prekasno, nažalost, gospođo grofice – odgovori sudac, koji nije imao takta ni duha, osim u svojoj sobi protiv svojih istraženika.

– Kako to prekasno?

Ona pogleda gospodina de Granvillea i opazi kako se zaprepaštenje ocrtavalo na njegovu licu.

– Ne može biti, ne smije biti prekasno – doda ona s despotskim naglaskom.

Žene, lijepe žene, koje su na položaju kao gospođa de Sérizy, razmažena su djeca francuske civilizacije. Da žene drugih zemalja znaju što znači u Parizu otmjena i bogata žena s plemićkim naslovom, sve bi samo na to mislile da dođu ovamo pa da uživaju ovo sjajno kraljevsko dostojanstvo. Žene koje se podvrgavaju jedino obavezama pristojnosti, onoj zbirci malih zakona koju smo često u »Ljudskoj komediji« nazvali »Ženskim zakonikom«, smiju se zakonima što su ih muškarci stvorili. One kažu sve i ne prezaju ni pred kakvom pogreškom, ni pred kakvom glupošću, jer su sve divno shvatile da u životu nisu ni za što odgovorne, osim za svoju žensku čast i za svoju djecu. One kroz smijeh znaju reći najveće strahote. U svakoj prilici ponavljaju onu riječ što ju je gospođa de Bauvan u prvim danima svoga braka rekla svomu mužu kad je došla po njega u Palaču pravde: »Brzo sudi i dođi!«

– Gospođo – reče vrhovni državni tužilac – gospodin Lucien de Rubempré nije kriv ni za krađu ni za trovanje, ali ga je gospodin Camusot nagnao da prizna daleko veći zločin nego što su ovi!...

– Šta? – upita ona.

– On je priznao da je prijatelj i učenik odbjegloga robijaša – šapne joj u uho gospodin de Granville. – Opat Carlos Herrera, onaj Španjolac koji je oko sedam godina s njime stanovao, po svoj je prilici naš zloglasni Jacques Collin.

Gospođi de Sérizy bilo je kao da je dobila toliko udaraca željeznim maljem koliko je on riječi izrekao, ali je ovo slavno ime bilo za nju smrtni udarac.

– A pouka iz toga svega?... – upita ona takvim glasom koji je još bio samo dah.

– Jest ta – odvrati gospodin de Granville nastavljajući grofičinu rečenicu i govoreći tiho – da će robijaš biti predan porotničkom sudu, a da će Lucien, ako ne dođe uz njega kao čovjek koji se svjesno koristio zločinima toga čovjeka, doći kao teško osramoćen svjedok.

– Ah! To nikada!... – poviče ona posve glasno s nevjerojatnom odlučnošću. – Što se mene tiče, radije bih pošla u smrt nego bih dopustila da čovjeka koga je svijet smatrao mojim najboljim prijateljem sud proglasi drugom nekoga robijaša... Kralj mnogo voli moga muža.

– Gospođo – reče smiješeći se glasno vrhovni državni tužilac – kralj nema ni najmanje vlasti nad posljednjim sucem istražiteljem u svomu kraljevstvu, niti nad raspravama porotničkog suda. U tome je veličina naših novih ustanova. Ja sam malo prije sâm čestitao gospodinu Camusotu na njegovoj okretnosti.

– Na njegovoj nespretnosti – prihvati živahno grofica. Nju je naime mnogo manje uznemirivalo Lucienovo prijateljstvo s razbojnikom nego njegov ljubavni odnošaj s

Esterom.

– Kad biste čitali preslušavanja, kako je gospodin Camusot preslušao oba istraženika, vidjeli biste da sve stoji do njega...

Iza ove jedine rečenice koju je vrhovni državni tužilac mogao sebi dopustiti i poslije jednoga finog ženskoga ili ako hoćete sudskog pogleda, on ode prema vratima svoje sobe; zatim se okrene na pragu i doda:

– Oprostite mi, gospođo, moram reći nekoliko riječi Bauvanu...

To je u jeziku visokoga društva za groficu značilo: »Ne mogu .biti svjedokom onoga što će se dogoditi između vas i Camusota« .

– Šta su to ta preslušavanja? – blago upita tada Léontine Camusota, a on je stajao sav zbunjen pred tom ženom jedne od najvećih ličnosti u državi.

– Gospođo – odgovori Camusot – pisar piše sučeva pitanja i odgovore zatvorenika. Zapisnik potpisuje pisar, sudac i istraženici. Ovi su zapisnici osnovni sastavni dijelovi postupka, oni odlučuju hoće li se podignuti optužnica i hoće li se optuženici predati porotničkom sudu.

– A – nastavi ona – ako bi se ta preslušavanja uništila?

– Ah, gospođo, to bi bio zločin koji nijedan sudac ne može počiniti, to bi bio društveni zločin!

– Još je veći zločin protiv mene to što ste ih napisali, a u ovom trenutku to je jedini dokaz protiv Luciena. Dede, čitajte mi njegovo preslušavanje, da vidim ne preostaje li nam još kakvo sredstvo da se svi spasimo, gospodine: ne radi se samo o meni, jer bih ja hladnokrvno pošla u smrt, radi se također o sreći gospodina de Sérizyja.

– Gospođo – reče Camusot – nemojte misliti da sam zaboravio kakav vam obzir dugujem. Da je na primjer ova istraga bila povjerena gospodinu Popinotu, bili biste nesretniji nego što ste sa mnom, jer on ne bi došao pitati za savjet vrhovnog državnog tužioca i ništa se ne bi doznalo. Gledajte, gospođo, sve su zaplijenili kod gospodina Luciena, čak i vaša pisma.

– Oh, moja pisma!

– Evo ih, zapečaćena su – reče sudac.

U svojoj uzrujanosti grofica zazvoni kao da je kod kuće, i uđe podvornik vrhovnog državnog tužioca.

– Vatre – reče ona.

Podvornik zapali svijeću i stavi je na kamin, dok je grofica prepoznavala svoje listove, brojila ih, derala i bacala u kamin. Uskoro grofica potpali tu gomilu papira, služeći se zadnjim zgužvanim pismom kao bakljom.

Camusot je prilično tupo promatrao kako plamsaju ti papiri i držao je u ruci svoja dva zapisnika. Grofica se pretvarala kao da je zauzeta isključivo oko toga da uništi dokaze svoje ljubavi, ali je ispod oka promatrala suca. čekala je na zgodan čas, proračunala je svoje kretnje i spretno je kao mačka zgrabila oba zapisnika te ih bacila u oganj. Ali ih Camusot brzo istrgne iz vatre, a grofica se baci na njega i otme mu upaljene papire. Nastane borba za vrijeme koje je Camusot vikao:

– Gospođo! Gospođo! Vi ste htjeli počiniti zločin... Gospođo!...

Neki je čovjek naglo upao u sobu i grofica nije mogla suzdržati krik kad je prepoznala grofa de Sérizyja, a s njime gospodu de Granvillea i de Bauvana. Usprkos svemu tomu, a budući da je htjela pod svaku cijenu spasiti Luciena, Léontine nije puštala te strašne biljegovane papire koje je držala čvrsto kao kliještima, premda je

plamen već bio izazvao opekline na njezinoj nježnoj koži.

Napokon se Camusot, čije je prste također bila zahvatila vatra, kao zastidio toga položaja i pustio je papire. Preostalo je od njih samo toliko koliko je ostalo u rukama obadvaju boraca, što vatra nije mogla da proguta. Ovaj se prizor odigrao u kraćem vremenu nego što se može pročitati izvještaj o njemu.

– Šta je moglo biti na stvari između vas i gospođe de Sérizy? – upita državni ministar Camusota.

Prije nego je sudac odgovorio, grofica je potpalila papire na svijeći i bacila ih na ostatke svojih pisama što ih vatra nije posve spalila.

– Mogao bih – reče Camusot – podnijeti tužbu protiv gospođe grofice.

– Ah, što je učinila? – upita vrhovni državni tužilac gledajući naizmjence groficu i suca.

– Spalila sam zapisnike o preslušavanju – odgovori smijući se ta otmjena gospođa, koja je bila tako sretna zbog svoga djela te čak nije osjećala svoje opekline. – Ako je to zločin, no onda gospodin može iznova početi svoje ogavne črčkarije.

– Svakako – odgovori Camusot pokušavajući da opet zauzme svoj dostojanstveni stav.

– Dobro, sve je u najboljem redu – reče vrhovni državni tužilac. – Ali, draga grofice, ne biste često smjeli sebi dopustiti takvu slobodu prema sucima, jer bi inače oni mogli zaboraviti tko ste.

– Gospodin se Camusot hrabro suprotstavio ženi kojoj se ništa ne može oprijeti: čast službene odore je spašena! – reče smijući se grof de Bauvan.

– Ah, gospodin Camusot se opro?... – upita smijući se vrhovni državni tužilac. – Vrlo je hrabar, jer se ja ne bih usudio oprijeti grofici.

Začas je ovaj teški napadaj na pravdu postao šalom lijepe žene, kojoj se i sam Camusot smijao.

Vrhovni državni tužilac je tad opazio jednoga čovjeka koji se nije smijao. Gospodina de Granvillea s pravom je uplašilo držanje i izraz lica grofa de Sérizyja pa ga je pozvao na stranu.

– Dragi prijatelju – šapne mu u uho – tvoja me bol nagoni da se prvi i posljednji put u životu ogriješim o svoju dužnost.

Vrhovni državni tužilac pozvoni i njegov podvornik dođe.

– Recite gospodinu de Chargeboeufu neka dođe k meni na razgovor.

Gospodin de Chargeboeuf bio je odvjetnički vježbenik i tajnik vrhovnog državnog tužioca.

– Dragi gospodine suče – nastavi vrhovni državni tužilac i povuče Camusota k prozoru – otiđite u svoju radnu sobu, sastavite ponovo s pisarom zapisnik o preslušavanju opata Carlosa Herrere. Kako ga on nije potpisao, može se bez poteškoća iznova napisati. Sutra ćete suočiti toga španjolskoga diplomata s gospodom de Rastignacom i Bianchonom. Oni u njemu neće prepoznati našega Jacquesa Collina. Ako bude siguran da će biti pušten na slobodu, taj će čovjek potpisati zapisnik. Što se tiče Luciena de Rubempréa, pustite ga već večeras na slobodu. On neće govoriti o preslušanju o kojemu je zapisnik uništen, naročito kad ga na to upozorim. Gazette des Tribunaux će odmah sutra javiti puštanje na slobodu toga mladića. Pogledajmo sad da li je pravda povrijeđena zbog tih mjera. Ako je taj Španjolac robijaš, imamo stotinu načina da ga ponovo uhvatimo i da povedemo

parnicu protiv njega, jer ćemo se diplomatskim putem obavijestiti o njegovu životu u Španjolskoj. Glavar protupolicije Corentin će ga imati pod okom; a ni mi ga uostalom nećemo pustiti s vida. Postupajte dakle dobro s njim, ne stavljajte ga više u samicu. Možemo li grofa i groficu de Sérizy i Luciena uništiti zbog još neizvjesne krađe od sedam stotina pedeset tisuća franaka koja je uostalom počinjena na Lucienovu štetu? Nije li bolje da on tu svotu izgubi nego da izgubi svoj glas?... osobito kad sa sobom vuče u propast državnoga ministra, njegovu ženu i vojvotkinju de Maufrigneuse?... Ovaj je mladić malo nagnjila naranča, ne dajte da sasvim istrune. To je posao od pola sata. Idite sad, čekat ćemo na vas. Tri su i po sata, još ćete naći sudaca, obavijestite nas možete li izraditi propisnu obustavu postupka zbog nedostatka dokaza... ili će Lucien čekati do sutra ujutro.

Camusot je pozdravio i otišao, ali mu gospođa de Sérizy, koja je sad živo osjećala opekline, nije uzvratila pozdrav.

Gospodin de Sérizy je iznenada naglo izišao iz sobe, dok je vrhovni državni tužilac razgovarao sa sucem, i zatim se vratio s malim lončićem čistoga voska, zavio ruke svojoj ženi te joj šapnuo u uho:

– Léontine, zašto si došla ovamo a da me nisi obavijestila?

– Dragi prijatelju – odgovori mu ona u uho – oprostite mi. Čini mi se da sam luda, ali radilo se o vama jednako kao i o meni.

– Ljubite toga mladića ako već sudbina tako hoće, ali ne pokazujte toliko svima i svakome tu svoju strast – odgovori jadni muž.

– No, draga grofice – reče gospodin de Granville pošto je neko vrijeme razgovarao s grofom Octaveom – nadam se da ćete gospodina de Rubempréa večeras odvesti k sebi na večeru.

Ovo je poluobećanje tako djelovalo na gospođu de Sérizy da je briznula u plač.

– Mislila sam da neću više smoći suza – reče ona smiješeći se. – Ne biste li – nastavi ona – mogli gospodina de Rubempréa pustiti da dođe ovamo?...

– Nastojat ću naći podvornike da nam ga dovedu, kako ga ne bi žandari pratili – odgovori gospodin de Granville.

– Vi ste dobri kao bog! – odgovori ona vrhovnom državnom tužiocu s tolikim izljevom osjećaja da je njezin glas zvučao kao božanska glazba.

– Uvijek su – reče u sebi grof Octave – upravo takve žene dražesne i neodoljive!...

I obuze ga neka sjeta kad je pomislio na svoju ženu. (Vidi: Honorine, Prizori iz privatnoga života.)

Kad je gospodin de Granville izlazio, zaustavio ga je mladi de Chargeboeuf. S njim je razgovarao da mu dâ upute o tome što treba moliti Massola, jednoga od urednika Gazette de Tribunaux.

Dok su lijepe žene, ministri i suci sve poduzimali da spase Luciena, evo što se s njime događalo u Conciergeriji. Kad je prolazio kroz glavna vrata, pjesnik je kazao pisaru da mu je gospodin Camusot dopustio da piše i zamolio je pera, crnilo i papira. Nadglednik je odmah dobio nalog neka mu sve donese, čim je Camusotov podvornik ravnatelju šapnuo jednu riječ u uho. Za ono kratko vrijeme dok je nadglednik tražio i donio Lucienu ono što je očekivao, ovaj je mladić, budući da mu je pomisao na to da se mora suočiti s Jacquesom Collinom postala nepodnošljivom, zapao u ono kobno razmišljanje u kojemu misao na samoubojstvo, kojoj se već bio podao a da je nije mogao izvršiti, postaje manijom. Po mišljenju nekih velikih psihijatara, samoubojstvo

je kod nekih organizama posljedica duševnog poremećaja; a Luciena je misao na samoubojstvo opsjedala otkad je bio uhapšen. Esterino mu je pismo, koje je više puta pročitao, pojačalo želju da pođe u smrt, jer mu je dozivalo u pamet kako je Romeo pošao u smrt za Julijom.

Evo što je napisao:

»OVO JE MOJA OPORUKA

U Conciergeriji, 15. svibnja 1830.

Ja, niže potpisani, dajem i ostavljam djeci svoje sestre, gospođe Eve Chardon, žene Davida Sécharda, nekadašnjega tiskara u Angoulêmeu, i gospodina Davida Sécharda, svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu, koju ću posjedovati na dan moje smrti, izuzevši isplate i zapise koje molim da provede izvršitelj moje oporuke.

Lijepo molim gospodina de Sérizyja da se prihvati ove dužnosti da bude izvršiteljem moje oporuke.

Trebat će platiti: 1) gospodinu opatu Carlosu Herreri svotu od trista tisuća franaka; 2) gospodinu barunu de Nucingenu četrnaest stotina tisuća franaka, koja će se svota smanjiti za sedam stotina pedeset tisuća franaka ako se pronađe ona svota što je ukradena kod gospođice Estere.

Darujem i ostavljam, kao baštinik gospođice Estere Gobseck, svotu od sedam stotina hiljada franaka pariškim sirotištima, zato da osnuju sklonište koje će biti naročito namijenjeno javnim djevojkama koje budu htjele napustiti svoje bludno i propalo zvanje.

Osim toga ostavljam sirotištima potrebnu svotu da se kupe petpostotne rente državnog zajma od trideset tisuća franaka. Godišnji kamati moraju se svakih šest mjeseci upotrijebiti za to da se puste na slobodu zatvorenici zbog dugova, kojih dug iznosi najviše dvije tisuće franaka. Uprava sirotišta izvršit će izbor između najčestitijih zatvorenika.

Molim gospodina de Sérizyja da upotrijebi svotu od četrdeset tisuća franaka za spomenik, koji treba da se podigne na istočnom groblju gospođici Esteri, i ja želim biti pokopan pokraj nje. Ovaj grob mora imati oblik starinskih grobova: treba biti četvorouglast, naša će dva kipa od mramora ležati na poklopcu, pod glavama će biti jastuci, a ruke sklopljene i podignute k nebu. Ovaj grob neće imati nikakva natpisa.

Molim gospodina grofa de Sérizyja da preda kao uspomenu gospodinu Eugenu de Rastignacu zlatni toaletni pribor što se nalazi kod mene.

Na koncu molim izvršitelja moje oporuke neka mi isto tako dopusti da mu poklonim svoju knjižnicu.

Lucien Chardon de Rubempré«.

Ova je oporuka bila zamotana u pismo koje je bilo adresirano na gospodina grofa de Granvillea, vrhovnog državnog tužioca drugostepenoga suda u Parizu. Ono je ovako glasilo:

»Gospodine grofe,

Povjeravam vam svoju oporuku. Kad otvorite ovaj list, mene više neće biti. Želeći da se opet domognem slobode, tako sam kukavički odgovarao na lukava pitanja gospodina Camusota, da bih, usprkos svojoj nedužnosti, mogao biti zapleten u sramnu parnicu. Pa kad bih i pretpostavio da ću biti bez ljage riješen, bio bi mi ipak život nemoguć zbog osjetljivosti društva.

Predajte, molim vas, neotvoreni priloženi list opatu Carlosu Herreri, i pošaljite gospodinu Camusotu formalni opoziv koji prilažem.

Ne vjerujem da bi se netko usudio pokidati pečat pisma koje je namijenjeno vama. U tom povjerenju opraštam se s vama i izričem vam posljednji put svoje poštovanje, moleći vas da vjerujete da vam ovim pismom dajem izraz svoje zahvalnosti za svu vašu dobrotu kojom ste obasuli svoga pokojnoga slugu

Luciena de R.«

Opatu Carlosu Herreri

»Dragi moj opate,

Primio sam od vas samo dobročinstva, a ipak sam vas izdao. Ova me nehotična nezahvalnost ubija, i kad budete čitali ove retke, mene više neće biti. Neće biti više vas da me spasite.

Vi ste mi dali puno pravo da vas uništim i da vas bacim na zemlju kao čik od cigare ako bi mi to bilo od koristi; ali ja sam glupo s vama raspolagao. Da se izvuče iz neprilike, zaveden vještim pitanjem suca istražitelja, vaš duhovni sin, koga ste posvojili, stavio se u red s onima koji vas pod svaku cijenu žele uništiti, jer hoće da uvjere ljude u identitet, koji držim nemogućim, između vas i nekoga francuskog zločinca. Time je sve rečeno!

Između čovjeka vaše snage i mene, od koga ste htjeli stvoriti ličnost veću nego što sam mogao biti, nema mjesta za izmjenu budalaština u času posljednjega rastanka. Htjeli ste me načiniti moćnim i slavnim, a bacili ste me u ponor samoubojstva, to je sve. Već odavna sam slušao kako velika krila smrti bruje iznad mene.

Postoji Kainovo i Abelovo potomstvo, kao što ste katkada znali reći. Kain je opozicija u velikoj drami čovječanstva. Vi potječete od Adama u onoj liniji u kojoj je đavo neprestano potpirivao vatru, a njezina je prva iskra zahvatila Evu. Među zlim duhovima ovoga pokoljenja nađe se katkad strašnih bića, silne konstitucije, koja sve ljudske snage sakupljaju u sebi i nalikuju na one nemirne životinje u pustinji kojih život zahtijeva neizmjerne prostore na kojima su one tamo navikle. Takvi su ljudi u društvu toliko opasni kao što bi bili lavovi u otvorenoj Normandiji: njima treba paše, oni proždiru obične ljude i gutaju novac glupaka. Njihova je igra tako pogubna da oni napokon ubijaju svoga poniznog psa, od koga su načinili svoga pratioca, svoga idola.

Kad bog hoće, ova tajanstvena bića postaju Mojsije, Atila, Karlo Veliki, Muhamed ili Napoleon. Ali kad on dopusti da to divovsko oruđe zarđa u dubini oceana jednoga pokoljenja, tada oni postaju samo Pugačev, Fouché, Louvel ili opat Carlos Herrera. Oni su obdareni nekom neizmjernom moći nad nježnim dušama, privlače ih k sebi i satiru ih. To je veliko, to je lijepo na svoj način. To je otrovna biljka prekrasnih boja, koja zasljepljuje djecu u šumama. To je poezija zla. Ljudi kao što ste vi morali bi stanovati u spiljama i ne izlaziti iz njih. Ti si mi omogućio da živim tim divovskim životom, i ja sam imao svoj dio od života. Stoga mogu svoju glavu izvući iz gordijskog čvora tvoje politike samo tako da je turim u čvor svoje kravate.

Da popravim svoju pogrešku, predajem vrhovnom državnom tužiocu opoziv svoga iskaza na preslušavanju. Vidjet ćete kako ćete se tim spisom moći okoristiti.

Na temelju propisne oporuke, vratit će vam se, gospodine opate, svote što pripadaju vašem redu, kojima ste vrlo nerazborito raspolagali u moju korist, zbog očinske ljubavi koju ste mi iskazivali.

Sad zbogom, zbogom, veličanstveni kipe Zla i Pokvarenosti, zbogom, vi koji biste postali više nego jedan Ximenes i više nego jedan Richelieu da ste pošli dobrim putem! Vi ste održali svoja obećanja, a ja sam opet ono što sam bio na obali Charente, samo što vama dugujem čarobnost jednoga sna, ali nažalost nije to više rijeka moga zavičaja u kojoj sam htio utopiti male grijehe svoje mladosti, nego je to Seine, a moja rupa, to je ćelija u Conciergeriji.

Ne žalite me: moj prezir prema vama bio je jednak mome udivljenju.

Lucien«.

Izjava

»Potpisani izjavljujem da potpuno opozivam sve što se nalazi u zapisniku o mome saslušanju kojemu me danas podvrgao gospodin Camusot.

Opat se Carlos Herrera obično nazivao mojim duhovnim ocem, a ja sam se morao u tom prevariti, što je sudac, očito zabunom, tu riječ shvatio u drugom smislu.

Poznato mi je da u političke svrhe – kako bi naime uništili tajne koje se tiču španjolskoga kabineta i kabineta u Tuilerijama – neki mračni diplomatski agenti pokušavaju opata Carlosa Herreru prikazati kao robijaša po imenu Jacques Collin. Ali mi opat Carlos Herrera u tom pogledu nije nikad ništa drugo saopćio nego o svojim naporima da sebi pribavi dokaze o smrti ili o životu Jacquesa Collina.

U Conciergeriji, 15. svibnja 1830.

Lucien de Rubempré«.

Samoubilačka groznica podala je Lucienu veliku bistrinu misli i onakvu okretnost ruke koju dobro poznaju pisci kad ih spopadne groznica pisanja. Ta je djelatnost kod njega bila tolika da je ova četiri spisa napisao u roku od pola sata. Zamota ih sve zajedno, zapečati zamot pečatnim voskom, pritisne na njega onolikom snagom kakvu podaje mahnitost svoj grb s prstena što ga je nosio na prstu, i stavi omot na vrlo vidno mjesto nasred poda.

Svakako je vrlo teško bilo pokazati više dostojanstva u tako sumnjivom položaju u koji je Lucien zapao zbog svoje sramote: sačuvao je svoju uspomenu od svake ljage, i popravio je nanesenu nepravdu svome suučesniku onoliko koliko je njegov duh gizdelina mogao poništiti djelovanje njegova povjerenja kao pjesnika.

Da su Luciena smjestili u samicu, bio bi se spotaknuo o nemogućnost da izvrši svoju namjeru, jer ove kamene rupe nemaju ništa drugo kao pokućstvo osim nekakva poljskog kreveta i čabra za nuždu. Tamo nema nijednog čavla, nijedne stolice, čak nema ni klupice. Poljski je krevet tako pričvršćen o pod da ga nije moguće pomaknuti bez radnje koju bi nadglednik lako opazio, jer je okance sa željeznim rešetkama na vratima uvijek otvoreno. Osim toga, kad zatvorenik daje povoda za bojazan, nadzire ga žandar ili agent.

U sobama »pistole« i u ćeliji u koju su Luciena stavili iz obzira što ih je sudac htio pokazati tomu mladiću koji je pripadao visokom pariškom društvu, pokretni krevet, stol i stolac mogu stoga poslužiti da se izvrši samoubojstvo, makar i ne bez poteškoća. Lucien je imao dugu kravatu od plave svile, i već kad se vratio s preslušanja, mislio je na to kako se Pichegru manje-više dobrovoljno ubio. Ali, da se čovjek objesi, mora naći neko uporište i dosta znatan prostor između tijela i tla da noge ne nađu nikakve potpore. A prozorčić njegove ćelije, koja je gledala u tamničko dvorište, nije imao zavornice, i izvana uzidane željezne rešetke bile su od Luciena odvojene za čitavu

debljinu zida pa mu nisu dopustile da na njima nađe čvrsto uporište.

Evo osnove koju je Lucienu njegov pronalazački dar brzo udahnuo da izvrši samoubojstvo. Ako je zaslon pred prozorskim otvorom oduzimao Lucienu vidik na dvorište, sprečavao je isto tako nadglednicima da vide što se događa u njegovoj ćeliji. U donjem su dijelu prozora okna bila nadomještena dvjema jakim daskama, ali je gornji dio sa svake strane imao dva mala stakla koja su odvajale i držale poprečne grede što su ih okruživale. Kad se Lucien popeo na stol, mogao je dosegnuti stakleni dio svoga prozora, skinuti ili razbiti dva stakla, i tada je našao na prvoj prečki čvrsto uporište. Nakanio je oko nje svezati svoju kravatu, načiniti čvrsti čvor, okrenuti se oko sebe da mu se stegne oko vrata, i odgurnuti od sebe stol nogom.

Primakne stoga bez buke stol k prozoru, skine kaput i prsluk, popne se bez ikakva oklijevanja na stol, razbije stakla iznad prve prečke i ispod nje. Kad je bio na stolu, mogao je baciti pogled na tamničko dvorište. To je bio čaroban prizor koji je prvi put opazio. Budući da je ravnatelj Conciergerije dobio preporuku od gospodina Camusota da s Lucienom postupa veoma obzirno, dao ga je odvesti, kao što smo vidjeli, nutarnjim hodnicima Conciergerije, koje se ulaz nalazi u mračnom predsoblju sučelice kuli d’Argent. Tako je spriječio da pokaže ovoga otmjenoga mladića mnoštvu optuženika koji se šeću u tamničkom dvorištu. Brzo ćete shvatiti kako se pogled na te šetaoce živo dojmio pjesničke duše.

Tamničko dvorište prema keju omeđuje kula d’Argent i kula Bonbec. Stoga prostor što ih odvaja pokazuje izvana točno širinu dvorišta. Galerija koja nosi ime Louisa Svetoga i vodi od Trgovačke galerije u Kasaciono sudište i prema kuli Bonbec, u kojoj se po pripovijedanju još nalazi soba Louisa Svetoga, može radoznalima dati podatke o dužini dvorišta, jer se ona u ovoj dimenziji potpuno poklapa s galerijom. Samice i »pistole« nalaze se dakle pod Trgovačkom galerijom. Odanle su kraljicu Mariju-Antoinettu, koje je tamnica bila pod sadašnjim samicama, vodili u revolucionarno sudište, koje je držalo svoje sjednice u svečanoj dvorani Kasacionog suda, po nekim strašnim stubama što su bile uzidane u svu debljinu zidina na kojima leži Trgovačka galerija, a danas su zazidane.

Na jednoj strani tamničkoga dvorišta, i to na onoj gdje se na prvom katu nalazi galerija Louisa Svetoga, vidi se red gotičkih stupova. Između njih su graditelji, ne znam koga doba, nadogradili dva kata ćelija da smjeste što je moguće više optuženika. Oni su nagrdili glavice, svodove i srednje dijelove stupova ove prekrasne galerije sadrom, rešetkama i krpanjem. Pod takozvanom sobom Louisa Svetoga, u kuli Bonbec, nalaze se zavojite stube koje vode u ove ćelije. Ovo oskvrnuće najvećih uspomena Francuske djeluje vrlo gadno.

S visine na kojoj se Lucien nalazio njegov je pogled koso obuhvatio ovu galeriju i pojedinosti zgrada koje spajaju kulu d’Argent i kulu Bonbec. Vidio je šiljaste krovove tih dviju kula. Utonuo je u neizmjerno divljenje i time odgađao svoje samoubojstvo. Danas je medicina tako potpuno priznala halucinacije da se ta varka naših osjetila, ta čudna sposobnost našega duha ne može više poricati. Čovjek se pod dojmom nekoga osjećaja koji dosegne stupanj da zbog svoje jačine postane fiksnom idejom često nađe u stanju u koje ga stavlja opijum, hašiš ili dušična kiselina. Tada se pojavljaju sablasti i utvare, tada snovi postaju stvarnost, propale stvari oživljuju u svom pređašnjem stanju. Što je u mozgu bila samo misao, postaje oduhovljeno biće ili živo biće. Znanost danas misli da se mozak pod pritiskom strasti, kad one dosegnu svoj vrhunac, napuni

krvlju i da ova navala krvi izaziva grozne sanje u budnom stanju. Toliko se eto ljudi tomu opiru da bi mišljenje držali za živu i stvaralačku snagu. (Vidi »Louis Lambert«, Filozofske studije).

Lucien je vidio Palaču pravde u čitavoj njezinoj prvobitnoj ljepoti. Stupovlje je bilo vitko, novo i svježe. Stan je Louisa Svetoga bio opet onakav kakav je prije bio. Lucien se divio njegovim babilonskim razmjerima i njegovim istočnjačkim fantazijama. On je ovu uzvišenu viziju shvatio kao pjesnički oproštaj s civiliziranim svijetom. Dok je vršio pripreme da umre, pitao se kako je ovo čudo moglo u Parizu nepoznato postojati. Bila su dva Luciena: jedan Lucien-pjesnik, koji se prenio u srednji vijek pod arkade i tornjeve Louisa Svetoga, i jedan Lucien koji se spremao na samoubojstvo.

Upravo kad je gospodin de Granville dao upute svome mladom tajniku, pokaže se ravnatelj Conciergerije. Izraz je njegova lica bio takav da je vrhovni državni tužilac naslutio nesreću.

– Jeste li sreli gospodina Camusota? – upita on.

– Nisam, gospodine – odgovori ravnatelj. – Njegov mi je pisar Coquart rekao da ukinem strogi zatvor za opata Carlosa Herreru i da pustim na slobodu gospodina de Rubempréa. Ali je prekasno.

– Bože moj, šta se dogodilo?

– Evo, gospodine – reče ravnatelj – za vas jedan omot listova koji će vam objasniti katastrofu. Nadglednik je tamničkoga dvorišta čuo buku polupanih stakala, i susjed je gospodina Luciena u »pistoli« udario u zaglušnu viku jer je čuo smrtni hropac toga jadnog mladića. Nadglednik se vratio sav blijed kad je vidio prizor koji se ukazao njegovim očima: vidio je zatvorenika obješena o prozor o svoju kravatu.

Premda je ravnatelj tiho govorio, užasni krik kojim je zavrisnula gospođa de Sérizy pokazao je da su naša osjetila u odlučnim okolnostima neizmjerno osjetljiva. Grofica je čula ili pogodila o čemu se radi. Ali prije nego se gospodin de Granville okrenuo, a da se ni gospodin de Sérizy ni gospodin Bauvan nisu mogli oprijeti tako brzim kretnjama, pojurila je ona poput strijele kroz vrata i dotrčala je u Trgovačku galeriju, gdje je trčala sve do stuba koje se spuštaju u ulicu de la Barillerie.

Neki je odvjetnik skinuo svoju službenu odoru na vratima jednog od onih dućana koji su dugo zatrpavali ovu galeriju, dućana u kojima su se prodavale cipele i gdje su se iznajmljivale službene odore i advokatske kape. Grofica je upitala kojim se putem ide u Conciergeriju.

– Idite dolje i krenite lijevo, ulaz je na keju de l'Horloge, prva vrata.

– Ova je žena luda! – reče trgovkinja – trebalo bi ići za njom.

Nitko ne bi bio mogao slijediti Léontinu, ona je letjela.

Liječnik bi mogao objasniti kako ove žene visokoga društva, kojih snaga nije uvježbana, u životnim krizama nalaze toliko poletne snage.

Grofica je jurnula kroz arkadu ka glavnim vratima tolikom brzinom da je žandar na straži nije vidio kako ulazi. Ona se zabušila u rešetku kao pero koje tjera bijesan vjetar, uzdrmala je željezne šipke tako bijesno da je polomila onu koju je bila uhvatila. Oba joj se komada zarinu u prsa, iz kojih je potekla krv, i grofica padne vičući: »Otvorite! otvorite!« takvim glasom da je sledenila nadglednike.

Ključar dotrči.

– Otvorite! Šalje me vrhovni državni tužilac da spasim mrtvaca!...

Dok je grofica išla daljim putem ulicom de Barillerie i kejom de l'Horloge,

gospodin de Granville i gospodin de Sérizy sišli su u Conciergeriju unutarnjom stranom palače, jer su prozreli grofičinu namjeru. Ali su usprkos njihovoj žurbi stigli tek onda kad je ona onesviještena pala kod prve rešetke i kad su je podigli žandari, koji su dotrčali iz svoje stražarnice.

Kad su ugledali ravnatelja Conciergerije, otvorili su glavna vrata i prenijeli groficu u pisarnicu. Ali ona se digla na noge i pala je na koljena sklopivši ruke:

– Da ga vidim! Da ga vidim! Oh, gospodo, ja neću ništa zla učiniti! Ali ako ne želite da ovdje umrem, pustite me da vidim Luciena mrtva ili živa... Ah, tu si ti, moj prijatelju. Biraj između moje smrti ili...

Sruši se.

– Ti si dobar – nastavi ona – ja ću te ljubiti!...

– Odnesimo je! – reče gospodin Bauvan.

– Ne, idimo u ćeliju u kojoj je Lucien – odvrati gospodin de Granville jer je u uzbuđenim očima gospodina de Sérizyja vidio njegove namjere.

I on zgrabi groficu, podigne je, uzme je ispod ruke, a gospodin de Bauvan je prihvati ispod druge ruke.

– Gospodine – reče gospodin de Sérizy ravnatelju – nikomu ni pisnuti o svemu ovome.

– Budite mirni – odgovori ravnatelj. – Vi ste se dobro odlučili. Ova gospođa...

– To je moja žena...

– Ah, oprostite, gospodine. Onda će se ona onesvijestiti kad ugleda toga mladića, i za vrijeme njezine nesvjestice moći će se odnijeti u jedna kola.

– Upravo sam i ja to mislio – reče grof. – Pošaljite jednoga od svojih činovnika neka kaže mojim ljudima u dvorištu de Harlay da dođu do glavnih vrata; tamo su samo moja kola...

– Možemo ga spasiti – govorila je grofica hodajući tako hrabro i tako snažno da su se njezini čuvari iznenadili. – Ima mogućnosti da se povrati u život...

I ona povuče oba suca sa sobom vičući nadgledniku:

– Ta idite, idite brže!... Jedan časak odlučuje o životu triju osoba!

Kad su se otvorila vrata ćelije i kad je grofica opazila Luciena obješena, kao da je netko njegova odijela objesio na vješalicu, ponajprije je skočila prema njemu, kao da ga hoće zagrliti i zgrabiti, ali je pala licem na pod ćelije, a iz grudi joj se izvio krik, koji je zagušio neke vrste hropac.

Pet časaka kasnije prevezli su je grofovim kolima u njegovu palaču. Ležala je ispružena na jednom sjedalu, a njezin je muž klečao pred njom. Grof de Bauvan je otišao po liječnika da grofici pruži prvu pomoć.

Ravnatelj Conciergerije je pregledao vanjsku rešetku glavnih vrata i rekao svome pisaru:

– Ništa nismo prištedjeli! Željezne šipke su iskovane, iskušali smo ih, platili smo ih vrlo skupo, pa se ipak u ovoj šipki našlo pogrešno mjesto!...

Kad se vrhovni državni tužilac vratio u svoju sobu, bio je prisiljen da dade druge upute svome tajniku. Na sreću se Massol još nije bio vratio.

Nekoliko časaka nakon dolaska gospodina de Granvillea, koji se požurio da ode k gospodinu de Sérizyju, Massol je potražio svoga druga de Chargeboeufa u pisarnici državnoga tužioca.

– Moj dragi – rekne mladi tajnik – ako mi hoćete načiniti uslugu, uvrstit ćete što ću

vam sad kazivati u pero u sutrašnji broj svojih »Novina« na mjesto gdje stavljate sudske vijesti. Vi ćete sami dati naslov članku. Pišite.

I on je kazivao u pero ovo:

»Utvrđeno je da je gospođica Estera Gobseck sama sebi zadala smrt. Zbog sigurno dokazanog alibija gospodina Luciena de Rubempréa i njegove nedužnosti, to više valja požaliti njegovo hapšenje što je upravo onda kad je sudac istražitelj dao nalog da se pusti na slobodu ovaj mladić iznenada umro«.

– Ne trebam vam naglašavati, moj dragi – reče tajnik Massolu – najveću diskreciju u ovoj maloj usluzi koja se od vas traži.

– Budući da mi iskazujete čast da imate povjerenja u mene, bit ću slobodan – odgovori Massol – da vam stavim jednu primjedbu. Ova će bilješka izazvati uvredljive komentare protiv pravde...

– Pravda je dovoljno jaka da ih podnese – odvrati ponosno mladi član državnog tužilaštva kao budući sudac iz škole gospodina de Granvillea.

– Dopustite, dragi kolega, sa dvije se rečenice može izbjeći ta nesreća.

I odvjetnik napiše ovo:

»Oblici pravde nemaju nikakve veze s ovim kobnim događajem. Pregledom mrtvaca, koji je izvršen na licu mjesta, dokazano je da je smrt nastupila zato što je samoubojici pukla žila kucavica, proširena do krajnje mjere. Da je gospodina Luciena de Rubempréa potreslo njegovo hapšenje, njegova bi smrt bila nastupila mnogo prije. Stoga mislimo da možemo ustvrditi da se ovaj nevoljni mladić nije nimalo zabrinuo zbog svoga hapšenja, nego je štoviše govorio onima koji su ga pratili iz Fontainebleaua u Pariz da će njegova nedužnost doći na vidjelo čim dođe pred suca«.

– Ne spašavam li time sve?... – upita odvjetnik-novinar.

– Imate pravo.

– Vrhovni državni tužilac će vam za to biti sutra zahvalan – nastavi lukavo Massol.

Možda se sada ni najvećem broju ljudi, kao ni onim malobrojnim izabranicima, ova Studija ne čini posve završenom Esterinom i Lucienovom smrću. Možda Jacques Collin, Azija, Evropa i Paccard, usprkos njihovu besramnom životu, pobuđuju dovoljno interesa da bi ljudi htjeli znati kakav je bio njihov svršetak.

Uostalom, ovaj posljednji čin drame može upotpuniti opis običaja što ih ova Studija u sebi uključuje i daje rješenje za različite neriješene probleme koje je Lucienov život tako jako zamrsio time što je neke sramne robijaške tipove povezao s najvišim ličnostima.

Tako se, kako se vidi, najveći događaji života zrcale u više-manje istinitim malim pariškim bilješkama. Isto se događa s mnogim još uzvišenijim stvarima.

POSLJEDNJA VAUTRINOVA INKARNACIJA

– Šta je, Madeleine? – upita gospođa Camusot kad je vidjela kako njezina sobarica onako zabrinuto ulazi kao što se služinčad zna držati u kritičnim prilikama.

– Gospođo – odgovori Madeleine – gospodin se upravo vratio iz suda, ali je tako potišten i u takvu stanju da bi možda gospođa bolje učinila da ode k njemu u njegovu radnu sobu.

– Da li ti je što rekao? – upita gospođa Camusot.

– Nije, gospođo, ali nikad nismo vidjeli takav izraz lica u gospodina, čovjek bi pomislio da će se razboljeti, žut je kao trula bundeva, i...

Ne očekujući konac rečenice, gospođa Camusot skoči iz svoje sobe i otrči u sobu svoga muža. Ona opazi suca istražitelja kako sjedi u naslonjaču ispruženih nogu, naslonivši glavu na naslon, ruke su mu visile, lice mu je bilo blijedo, i tupo je gledao kao da će se onesvijestiti.

– Šta ti je, dragi prijatelju? – upita uplašeno mlada žena.

– Ah, moja jadna Amélie, desio se najkobniji događaj!... Još sad od toga dršćem. Zamisli da je vrhovni državni tužilac... ne, da je gospođa de Sérizy... da... Ne znam gdje bih počeo...

– Počni od svršetka!... – reče gospođa Camusot.

– No dakle, upravo kad je gospodin Popinot u vijećnici prve komore stavio zadnji potrebni potpis pod presudu da se obustavlja postupak na moj izvještaj, po kojemu se Lucien de Rubempré pušta na slobodu... ukratko, sve je bilo gotovo, pisar je već odnosio koncept i smatrao sam da sam se riješio te stvari!... kad eto, uđe predsjednik suda, pregleda odluku i reče mi hladno i podrugljivim tonom:

»Puštate mrtvaca na slobodu! Taj je mladić otišao, prema riječima gospodina de Bonalda, pred vječnoga suca. On je umro od kljenuti srca«.

»Odahnuo sam, jer sam mislio da se nesreća dogodila«.

»Ako dobro razumijem, gospodine predsjedniče«, rekao je gospodin Popinot, »radit će se po svoj prilici o srčanoj kapi kao kod Pichegrua... «

»Gospodo«, prihvati ozbiljno predsjednik, »znajte dobro da je za vanjski svijet mladom Lucienu de Rubempréu pukla proširena žila i da je od toga umro«.

»Mi smo se samo pogledali«.

»Velike su ličnosti umiješane u ovu tužnu stvar«, reče predsjednik. »Dao bog, u vašem interesu, gospodine Camusot, da gospođa de Sérizy, premda ste vi vršili samo svoju dužnost, ne ostane luda od udarca koji ju je zadesio! Odnijeli su je gotovo mrtvu. Malo prije sam sreo našega vrhovnog državnog tužioca u tako očajnom stanju da sam se ražalio na njega... Vi ste pošli krivim putem, moj dragi Camusot«, dodao je on šapćući mi u uho.

– Ne, draga moja, kad sam izišao napolje, jedva sam mogao hodati. Noge su mi tako drhtale da se nisam usudio ići na ulicu, nego sam otišao u sobu da se smirim. Dok je Coquart sređivao spise ove nesretne istrage, pripovijedao mi je da je jedna lijepa gospođa htjela provaliti u Conciergeriju, da je htjela spasiti Lucienu život, jer je u njega preko ušiju zaljubljena, i da se onesvijestila kad ga je našla obješena o kravatu na prozoru njegove pistole. Misao da je način kako sam ispitivao ovoga nesretnoga mladića, koji je, uostalom – među nama – bio potpuno kriv, mogao prouzročiti samoubojstvo, progonila me otkad sam ostavio sudnicu i stalno mi je kao da ću se onesvijestiti.

– Pa valjda se nećeš smatrati ubojicom što se neki istraženik objesio u svojoj ćeliji upravo onda kad si ga kanio pustiti na slobodu?... – poviče gospođa Camusot. – No, onda je sudac istražitelj kao general kojemu je pod njim ubijen konj!... To je sve!

– Takve su poredbe, moja draga, u najboljem slučaju dobre za šalu, ali šala nije ovdje na mjestu. U ovom slučaju mrtvac povlači za sobom živoga. Lucien odnosi naše nade u svojem mrtvačkom lijesu.

– Zaista?... – reče gospođa Camusot s gorkom ironijom.

– Da, s mojom je karijerom svršeno. Ostat ću cijeli život obični sudac u seinskom sudištu. Gospodin de Granville bio je već prije ovoga kobnog događaja vrlo

nezadovoljan s time kakvim je pravcem krenula istraga, a što je govorio s našim predsjednikom, dokazuje mi da neću nikad napredovati dokle god gospodin de Granville bude vrhovni državni tužilac.

Napredovati! To je ona strašna riječ, to je ona misao koja u naše vrijeme suca čini činovnikom!

Nekad je sudac odmah bio sve što je morao biti. Tri ili četiri kape predsjedništva komore bile su dovoljne za častoljublje u svakom vrhovnom sudu. Služba savjetnika zadovoljavala je jednoga de Brossesa kao i jednoga Moléa, u Dijonu kao i u Parizu. Ova je služba, koja je sama po sebi značila imutak, zahtijevala opet veliku imovinu da se s dostojanstvom obavlja.

U Parizu, osim vrhovnog sudišta, ljudi u službenoj odori mogu težiti samo za trima višim položajima: za glavnom kontrolom, za službom ministra pravde i za kancelarskim plaštem. Ispod vrhovnog sudišta, u nižoj sferi, zamjenik je predsjednika bio već dovoljno velik kao ličnost, te je bio sretan ako je cijeli svoj život ostao na tom položaju.

Usporedite položaj savjetnika u drugostepenom sudu u Parizu, koji je 1829. godine kao svu svoju imovinu imao samo svoju plaću, s položajem savjetnika godine 1729. Velika je razlika! Danas, kad je novac postao sveopćim društvenim jamstvom, riješili su suce uvjeta da kao nekada moraju imati veliku imovinu. Zato ih vidimo kao narodne zastupnike, kao perove Francuske, gdje nagomilavaju službu na službu: oni su u isti mah i suci i zakonodavci, tražeći svoju važnost na drugim položajima a ne na onomu odakle bi trebao dolaziti sav njihov sjaj.

Ukratko, suci misle na to da se odlikuju kako bi napredovali, kao što se napreduje u vojsci i u upravi.

Ako ova misao i ne potkapa sudačku nezavisnost, ona je ipak suviše poznata i odviše prirodna, njezine se posljedice suviše jasno vide a da sudački stalež ne bi po njoj kod javnoga mnijenja izgubio svoje dostojanstvo. Plaća što je isplaćuje država stvara od svećenika i od suca obične činovnike. Stupnjevi koje valja postići razvijaju častoljublje: častoljublje rađa uslužnost prema vlasti; nadalje, moderna jednakost stavlja suce i one koji su podvrgnuti sudu na istu razinu društvene ljestvice. Tako su oba stupa svakoga društva – vjera i pravda – oslabile baš u XIX vijeku, kad se tvrdi da sve kroči naprijed.

– A zašto ne bi napredovao? – upita Amélie Camusota.

Ona podrugljivo pogleda svoga muža, jer je osjećala da je potrebno ohrabriti toga čovjeka, puna častoljublja, s kojim se ona poigravala kao s kakvom igračkom.

– Zašto da očajavaš? – prihvati ona načinivši kretnju koja je zgodno izražavala njezinu nehajnost s obzirom na istraženikovu smrt. – Ovo će samoubojstvo usrećiti dvije Lucienove neprijateljice, gospođu d'Espard i njezinu nećakinju groficu du Châtelet. Gospođa d'Espard je na najboljoj nozi s ministrom pravde i ona ti može izraditi audijenciju kod njegove presvjetlosti, u kojoj ćeš iznijeti tajnu ove parnice. A ako ministar pravde bude uza te, što se trebaš bojati svoga predsjednika i vrhovnoga državnog tužioca?

– Ali gospodin i gospođa de Sérizy!... – usklikne jadni sudac. – Gospođa de Sérizy je, ponavljam ti, luda! I to luda mojom krivnjom, kako se tvrdi!

– Ej, ako je luda, moj suče bez sposobnosti prosuđivanja – usklikne gospođa Camusot smijući se – neće ti onda moći škoditi. Nude, pripovijedaj mi sve pojedinosti

današnjega dana.

– Bože moj – odgovori Camusot – upravo kad sam toga nesretnog mladića uzeo na ispovijed i kad je izjavio da je taj tobožnji španjolski svećenik zaista Jacques Collin, vojvotkinja de Maufrigneuse i gospođa de Sérizy su mi po sobaru poslale pisamce u kojemu me mole da ga ne preslušavam. Sve je bilo već gotovo.

– Pa ti si onda izgubio glavu! – reče Amélie. – Budući da si siguran u svoga pisara, mogao si onda pozvati natrag Luciena, vješto ga umiriti i ispraviti svoje preslušavanje.

– Ta, ti si kao gospođa de Sérizy, puno ti mariš za pravdu! – reče Camusot, jer nije bio kadar da se izruguje svojem zvanju. – Gospođa de Sérizy je zgrabila moje zapisnike i bacila ih u vatru!

– To ti je žena! Krasno! – usklikne gospođa Camusot.

– Gospođa de Sérizy mi je rekla da će radije dignuti u zrak Palaču pravde nego dopustiti da mladić koji je uživao milost vojvotkinje de Maufrigneuse i njezinu mora sjesti uz kakvoga robijaša na klupe porotničkog suda!...

– Ta, Camusot – reče Amélie ne mogavši suzdržati nadmoćni smiješak – tvoj je položaj odličan...

– Ah, da, odličan!

– Ti si vršio svoju dužnost...

– Na nesreću, i usprkos jezuitskom savjetu gospodina de Granvillea, koji me je jutros sreo na keju Malaquais...

– Jutros?

– Jutros!

– U koliko sati?

– U devet.

– Oh, Camusot – reče Amélie sklopivši ruke i grčevito ih lomeći – neprestano ti ponavljam da paziš na sve... Bože moj, to nije čovjek, to je klada koju moram vući!... Ma, Camusot, tvoj vrhovni državni tužilac te je čekao na prolazu, i bit će da ti je dao kakve preporuke.

– Pa da...

– I ti ga nisi shvatio! Ako si glup, cijeli ćeš život ostati istražni sudac, ali bez ikakve istrage. Pokaži ipak bar malo duha, pa me saslušaj – reče ona ušutkavajući svoga muža, koji je htio odgovoriti. – Ti misliš da je ta stvar svršena? – upita Amélie.

Camusot je gledao svoju ženu onakvim licem kao što seljaci gledaju kakvo sajamsko blebetalo.

– Ako su vojvotkinja de Maufrigneuse i grofica de Sérizy osramoćene, po svoj ćeš prilici imati obje za zaštitnice – prihvati Amélie. – Gledaj! Gospođa će ti d’Espard isposlovati kod ministra pravde audijenciju u kojoj ćeš mu iznijeti tajnu te stvari i to će kralja zabavljati, jer svi suvereni vole upoznati naličje društvenoga veziva i doznati istinske uzroke događajima što ih općinstvo razvaljenih usta gleda kako se zbivaju. Tada se nećemo više trebati bojati ni vrhovnoga državnog tužioca ni gospodina de Sérizyja...

– Kako si ti zlatna žena! – usklikne sudac osokolivši se. – Uostalom, ja sam nanjušio Jacquesa Collina, poslat ću ga da položi račun pred porotničkim sudom, otkrit ću njegove zločine. Takva je parnica pobjeda u životu jednoga suca istražitelja.

– Camusot – prihvati Amélie, videći s užitkom kako se njezin muž oporavio od

moralne i fizičke utučenosti u koju je zapao zbog samoubojstva Luciena de Rubempréa – predsjednik ti je malo prije rekao da si udario krivim putem, a ovdje si se opet previše zaletio na drugu stranu... Ti još lutaš, moj prijatelju!

Istražni je sudac samo stajao gledajući zaprepašteno svoju ženu.

– Kralj i ministar pravde moći će biti vrlo zadovoljni kad doznaju tajnu ove parnice, a u isti će se mah vrlo ljutiti kad vide da se, svojom obranom, zagovornici liberalnoga mišljenja i tako važne ličnosti kao što su Sérizy, Maufrigneuse i Granville, ukratko svi koji su izravno ili neizravno umiješani u tu parnicu, povlače pred forum javnoga mnijenja i porotničkog suda.

– Svi su uvučeni unutra!... Čvrsto ih držim! – poviče Camusot.

I sudac ustane te se ušeta po svojoj radnoj sobi kao Sganarelle na pozornici kad traži kako bi se izvukao iz neprilike.

– Slušaj, Amélie! – prihvati on postavivši se pred svoju ženu – pada mi na pamet jedna okolnost, naoko neznatna, ali je u mojemu položaju od ogromne važnosti. Pomisli, moja draga prijateljice, kako je taj Jacques Collin kolos u lukavstvu, u pretvaranju i u prepredenosti... čovjek silne dubine... Oh! To je... kako da kažem?... Cromwell robije! Na takva se zločinca nisam nikad namjerio, gotovo me nasamario!... Ali u kaznenoj istrazi mali komadić konca koji strši dovodi te do klupka kojim se čovjek snalazi u labirintu najmračnije savjesti i najtamnijih činjenica. Kad me Jacques Collin vidio kako prelistavam pisma koja su zaplijenjena u stanu Luciena de Rubempréa, moj je nevaljalac bacio na njih pogled kao da hoće vidjeti ne nalazi li se tamo još koji drugi zamot, i izmaklo mu je uzbuđenje očitog zadovoljstva. Ovaj pogled lopova koji procjenjuje blago, ova kretnja istraženika koji u sebi veli: »Imam svoje oružje!« objasnili su mi čitav svijet stvari. Samo vi žene možete, kao i mi suci i kao i istraženici, čitave prizore izraziti jednim pogledom u kojemu se otkrivaju prijevare koje su tako složene kao sigurnosne brave. Čovjek tad osjeća, znaš, u jednom trenu čitave svežnjeve sumnja! To je strašno, u takvom migu nalazi se život ili smrt. »Taj momak ima i drugih listova u svojim rukama!« pomislio sam u sebi. Tad me stotinu drugih pojedinosti odvratilo od toga. Zanemario sam taj iznenadni događaj, jer sam mislio da ću morati suočiti svoje istraženike i da ću kasnije moći objasniti ovu točku istrage. No smatrajmo kao sigurno da je Jacques Collin po običaju ovih bijednika stavio na sigurno mjesto najnezgodnije listove iz dopisivanja ovoga lijepoga mladića koga su tolike obožavale...

– A ti dršćeš, Camusot! Ti ćeš biti predsjednikom komore drugostepenoga suda mnogo prije nego što sam mislila!... – usklikne gospođa Camusot, kojoj je lice sjalo. – Pazi! Moraš se vladati tako da svima ugodiš, jer je stvar tako ozbiljna da bi nam je tko mogao »ukrasti«... Nisu li Popinotu iz ruku uzeli postupak u parnici za stavljanje pod skrbništvo što ju je gospođa d'Espard povela protiv svoga muža, da ga tebi povjere? – reče ona da odgovori na kretnju začuđenja što ju je načinio Camusot. – No, ne može li vrhovni državni tužilac, kojemu je tako mnogo stalo do časti gospodina i gospođe de Sérizy, čitavu stvar uputiti drugostepenom sudu da imenuje jednoga njemu odanoga kraljevskog savjetnika kako bi iznova poveo istragu?

– Ah, moja draga, a gdje si ti studirala svoje kazneno pravo? – usklikne Camusot. – Ti znaš sve, ti si moj učitelj...

– Kako! Ti misliš da se gospodin de Granville neće sutra ujutro uplašiti pred mogućom obranom kakvoga liberalnog odvjetnika kojega će taj Jacques Collin

sigurno znati naći; ponudit će mu naime novaca da ga može braniti!... Ove gospođe poznaju svoju opasnost isto tako dobro, da ne kažem bolje nego što je ti poznaješ. One će to kazati vrhovnom državnom tužiocu, a on već vidi kako su one porodice došle blizu do optuženičke klupe zbog uske veze ovoga robijaša s Lucienom de Rubempréom, zaručnikom gospođice de Grandlieu, Esterinim ljubavnikom, bivšim ljubavnikom vojvotkinje de Maufrigneuse i dragim gospođe de Sérizy. Moraš dakle tako lukavo i vješto raditi da stekneš naklonost svoga vrhovnog državnog tužioca, zahvalnost gospodina de Sérizyja, markize d'Espard i grofice du Châtelet, da pojačaš zaštitu gospođe de Maufrigneuse preporukom kuće Grandlieu, i da ti tvoj predsjednik na svemu čestita. Ja preuzimam na se gospođu d'Espard, de Maufrigneuse i de Grandlieu, a ti moraš sutra ujutro ići k vrhovnom državnom tužiocu. Gospodin de Granville je čovjek koji ne živi sa svojom ženom, imao je jedno desetak godina za ljubavnicu gospođicu de Bellefeuille, koja mu je rodila vanbračnu djecu, zar ne? No onda, taj sudac nije nikakav svetac, to je čovjek kao i svaki drugi, može se zavesti, ima na njemu mjesto za koje ga možeš uhvatiti, treba otkriti njegovu slabu stranu i polaskati mu, pitaj ga za savjet, predoči mu opasnost te stvari, ukratko, pokušaj ga zajedno sa sobom kompromitirati i bit ćeš...

– Ne, morao bih ljubiti tragove tvojih koraka! – reče Camusot prekinuvši svoju ženu. Obujmi je oko struka i pritisne je na svoje grudi. – Amélie, ti me spašavaš!

– Ja sam te dovukla iz Alençona u Mantes, iz Mantesa u Seinski sud – odgovori Amélie. – Sad budi miran... Hoću da me za pet godina od danas zovu gospođom predsjednicom, no, moj mišiću, uvijek dugo promišljaj prije nego stvoriš kakvu odluku. Sudačko zvanje nije zvanje vatrogasca, vaši spisi nisu nikad u plamenu, vi imate vremena da razmišljate. Stoga su gluposti na vašem položaju neoprostive...

– Sva je snaga moga položaja u identitetu lažnoga španjolskog svećenika sa Jacquesom Collinom – prihvati sudac nakon duge stanke. – Kad se jednom sigurno utvrdi taj identitet, makar bi i sam drugostepeni sud preuzeo taj postupak, ostaje to ipak utvrđena činjenica, koju neće moći mimoići nijedan činovnik, bio on sudac ili savjetnik. Ja ću onda učiniti kao djeca koja svežu zvonce mački o rep. Gdje god se vršila istraga u tom postupku, svagdje će zvoniti lanci Jacquesa Collina.

– Tako je! – reče Amélie.

– I vrhovni državni tužilac će se radije sa mnom sporazumjeti nego s drugim, jer ja jedini mogu ukloniti taj Damoklov mač koji visi nad predgrađem Saint-Germain!... Ali ti ne znaš kako je teško doći do tako divnog rezultata?... Malo prije smo se vrhovni državni tužilac i ja u njegovoj radnoj sobi složili da prihvatimo Jacquesa Collina za onoga za koga se izdaje – za kanonika toledskog kaptola, za Carlosa Herreru. Suglasili smo se u tome da mu jednostavno priznamo svojstvo diplomatskoga izaslanika i da španjolsko poslanstvo traži neka se pusti na slobodu. U vezi s tom osnovom sastavio sam izvještaj da se Lucien de Rubempré pušta na slobodu, nanovo sam napisao zapisnike svojih istraženika i tako sam ih oprao da su bijeli kao snijeg. Sutra moraju biti gospoda Rastignac i Bianchon, i ne znam tko još, suočeni s tobožnjim kanonikom kraljevskog kaptola u Toledu. Oni neće u njemu prepoznati Jacquesa Collina, koji je bio uhapšen prije deset godina pred njihovim očima u građanskom pansionu gdje su ga poznavali pod imenom Vautrin.

Zavlada trenutak šutnje; gospođa Camusot je razmišljala.

– Jesi li siguran da je tvoj istraženik Jacques Collin? – upita ona.

– Posve siguran – odgovori sudac – i vrhovni je državni tužilac također.

– E, onda nastoj, a da ne pokažeš svoje prste, da izazoveš sablazan u Palači pravde! Ako je tvoj čovjek još u samici, smjesta posjeti upravnika Conciergerije i udesi tako da robijaš bude tamo javno utvrđen. Mjesto da radiš kao djeca, ugledaj se radije u ministre policije u apsolutističkim zemljama, koji izmišljaju urote protiv vladara da bi sebi stekli zaslugu da su ih izigrali i kako bi se pokazali prijeko potrebnima. Stavi tri porodice u opasnost pa ćeš se proslaviti kad ih spasiš.

– Ah, kolika li sreća! – usklikne Camusot. – U glavi mi je sve tako zbrkano da sam posve zaboravio na tu okolnost. Izdao sam preko Coquarta nalog upravniku Conciergerije, gospodinu Gaultu, da premjesti Jacquesa Collina u pistolu. A neprijatelj Jacquesa Collina, Bibi-Lupin, pobrinuo se da se iz Force prevezu u Conciergeriju tri zločinca koji ga poznaju, i ako sutra ujutro siđe u dvorište, očekujemo strašne prizore...

– A zašto?

– Jacques Collin, moja draga, ima kod sebe u pohrani imovinu robijaša, ona se penje do znatnih svota. On ih je, kako se govori, potratio da uzdržava raskoš pokojnoga Luciena, pa će ga oni tražiti da položi račun. To će biti, rekao mi je Bibi-Lupin, pokolj koji će učiniti nužnim posredovanje nadglednika, i tajna će se otkriti. Tu se radi o životu Jacquesa Collina. Ako se rano otputim u Palaču pravde, moći ću sastaviti zapisnik o identitetu.

– Ah, kad bi ga se pomoću njegovih vjerovnika mogao riješiti! Smatrali bi te vrlo sposobnim čovjekom! Ne idi gospodinu de Granvilleu, čekaj ga u njegovoj pisarnici s ovim strašnim oružjem! To je nabijen top i uperen je na tri najznatnije porodice dvora i gornje kuće. Budi smion, predloži gospodinu de Granvilleu neka vas oslobodi Jacquesa Collina na taj način da ga dadeš prevesti u Force, gdje se robijaši znaju riješiti svojih prokazivača. A ja ću otići vojvotkinji de Maufrigneuse, koja će me odvesti Grandlieuovima. Možda ću vidjeti i gospodina de Sérizyja. Pouzdaj se u mene, svuda ću zvoniti na uzbunu. Napiši mi prije svega jednu ugovorenu riječ, kako bih doznala da li je taj španjolski svećenik sudbeno utvrđen kao Jacques Collin. Spremi se tako da možeš ostaviti Palaču u dva sata, ja ću ti isposlovati posebnu audijenciju kod ministra pravde, možda će on biti kod markize d’Espard.

Camusot je stajao kao ukopan od divljenja, što je izazvalo smiješak lukavoj Améliji.

– Hajde dođi večerati i budi veseo – reče ona na svršetku. – Gle, tek smo dvije godine u Parizu, i sad si na najboljem putu da postaneš savjetnik prije konca godine... Odatle, moj mišiću, do predsjedništva komore drugostepenog suda preostaje samo mali razmak što će ga lako premostiti neka usluga u kakvoj političkoj stvari.

Ovo potajno vijećanje pokazuje do kojega su stupnja djelovanje i najneznatnije riječi Jacquesa Collina, posljednje ličnosti ove Studije, interesirale čast porodica u čiju sredinu je uveo svoga pokojnog štićenika.

Lucienova smrt i provala gospođe de Sérizy u Conciergeriju izazvale su toliku zbrku u kotačima toga stroja da je upravnik zaboravio ukinuti strogi zatvor tobožnjem španjolskom svećeniku.

Premda o tome postoji više nego jedan primjer u sudskim ljetopisima, ipak je smrt jednog istraženika u toku istrage kod neke parnice bila dovoljno rijedak događaj da je nadglednike, pisare i upravnike izbacila iz njihova mira kojim vrše službu. Svakako

za njih nije bio velik događaj ovaj lijepi mladić koji je tako naglo postao lešina, nego to što je žena iz visokog društva svojim nježnim rukama mogla slomiti šipku od kovana željeza na prvoj rešetki glavnih vrata. Stoga su se upravnik, pisar i nadglednici, čim su vrhovni državni tužilac i grof Octave de Bauvan bili otišli u kočiji grofa de Sérizyja s njegovom onesviještenom ženom, sakupili na glavnim vratima prateći tamničkog liječnika gospodina Lebruna, koji je bio pozvan da utvrdi Lucienovu smrt i da se sporazumi s mrtvozornikom onoga kotara u kojemu je stanovao taj nesretni mladić.

Mrtvozornikom se u Parizu zove liječnik koji u svakoj općini ima dužnost da utvrdi smrt i istraži njezine uzroke.

Onim brzim shvaćanjem kojim se odlikovao, gospodin de Granville je smatrao potrebnim da se u interesu časti osramoćenih porodica Lucienova osmrtnica sastavi u općini kojoj pripada kej Malaquais, gdje je pokojnik stanovao, i da se iz njegova stana preveze u crkvu Saint-Germain de Prés, gdje je trebalo da se obavi opijelo. Tajnik gospodina de Granvillea gospodin de Chargeboeuf, kojega je on bio poslao, dobio je naloge u tom smislu. Lucienov se prijevoz morao obaviti po noći. Mladom je tajniku bilo naloženo da se odmah sporazumi s gradskim poglavarstvom, župnim uredom i pogrebnim zavodom. Tako je Lucien za vanjski svijet tobože umro slobodan i kod svoje kuće, njegov će sprovod ići od njegove kuće, i njegovi će prijatelji za obred biti pozvani u njegovu kuću.

Upravo onda kad je Camusot smirena srca sjedao k stolu sa svojom častohlepnom polovicom, upravnik Conciergerije i gospodin Lebrun, tamnički liječnik, stajali su pred glavnim vratima i žalili su krhkost željeznih šipki i snagu zaljubljenih žena.

– Čovjek i ne sluti – govorio je liječnik gospodinu Gaultu na odlasku – koliko je žilave snage u čovjeku kad ga razdraži strast. Dinamika i matematika nemaju znakova ni računa da bi ustanovile tu snagu. Vidite, jučer sam bio svjedokom jednog pokusa od kojega sam zadrhtao i koji mi objašnjava strašnu fizičku snagu što ju je ta mala gospođa maločas pokazala.

– Pripovijedajte mi to – reče gospodin Gault – jer mi je slabost da se zanimam za magnetizam. Ne vjerujem u to, ali me nešto kopka.

– Neki mi je liječnik magnetičar predložio – prihvati liječnik Lebrun – budući da ima među nama ljudi koji vjeruju u magnetizam, da će na meni izvršiti pokus jedne pojave koju mi je opisao a u koju sam sumnjao. Budući da sam bio radoznao da svojim očima vidim neobičnu živčanu krizu kojom se dokazuje postojanje magnetizma, pristao sam na to. Evo činjenice. Volio bih znati što bi rekla naša Medicinska akademija kad bi se njezini članovi jedan za drugim podvrgnuli ovomu pokusu koji ne trpi nikakva izmotavanja. Moj stari prijatelj...

– Taj je liječnik – reče doktor Lebrun udaljujući se malo od predmeta razgovora – starac, i već ga od Mesmera radi njegovih nazora progoni Fakultet. On ima sedamdeset ili sedamdeset i dvije godine, a zove se Bouvard. To je danas patrijarh nauke o životinjskom magnetizmu. Ja sam na neki način sin tomu dobrom čovjeku, i zahvaljujem mu svoje mjesto. Stari mi je dakle i poštovani Bouvard predložio da mi dokaže da živčana snaga, kad je magnetičar stavi u pogon, nije doduše bezgranična, jer je čovjek podvrgnut određenim zakonima, ali da ona djeluje kao prirodne sile, kojih su nam apsolutna načela potpuno skrivena.

»Ako dakle hoćeš«, reče mi on, »dopusti da ti zglavak na ruci primi mjesečarka koja ti ga u budnom stanju ne bi mogla stisnuti iznad stanovite snage, vidjet ćeš da će

u stanju što ga tako glupo nazivaju mjesečarskim njezini prsti imati snagu da djeluju kao velika kliješta u bravar ovim rukama!«

– No, gospodine, kad sam svoj zglavak pustio da ga uhvati ta žena – ona nije bila »uspavana«, jer taj izraz Bouvard zabacuje, nego »izolirana« – i kad joj je starac zapovjedio da mi svom snagom stisne zglavak, zamolio sam neka prestane u onom trenutku kad mi je gotovo potekla krv iz nokata. Deder, pogledajte trag u obliku narukvice koji će mi ostati duže od tri mjeseca.

– Vraga! – reče gospodin Gault kad je vidio kolobar podliven krvlju, koji je bio sličan opeklini.

– Moj dragi Gault – nastavi liječnik – da sam stavio svoje meso u željezni obruč koji bi bravar vijkom zašarafio, ne bih bio taj kovni kolut tako bolno osjetio kao prste te žene. Njezina je šaka bila kao od neslomljivog čelika, i bio sam uvjeren da bi mi mogla slomiti kosti i otkinuti šaku sa zglavka. Taj je pritisak bio u početku jedva primjetljiv, neprestano se povećavao pojačavajući pritisak novom snagom. Ukratko, ni preša ne bi mogla bolje stisnuti nego ova ruka pretvorena u spravu za mučenje. Čini mi se dakle dokazanim da čovjek kojim ovlada strast – a ona nije ništa drugo nego volja skupljena na jednoj točki i pojačana do neproračunljive jakosti žive snage, kao što su sve različite vrste električne sile – može svu svoju životnu snagu bilo za napadaj bilo za otpor staviti u ovaj ili onaj svoj organ... Ova je mala gospođa pod pritiskom očaja bila sakupila svu svoju životnu snagu u svojim rukama.

– Treba vraški mnogo snage da se slomi iskovana željezna šipka... – reče glavni nadglednik kimajući glavom.

– Bilo je jedno pogrešno mjesto u šipci! – primijeti gospodin Gault.

– Ja se više ne usuđujem – nastavi liječnik – odrediti nikakvih granica živčanoj snazi. To je uostalom kao kod majki. Da spase svoje dijete one magnetiziraju lavove, spuštaju se po rubovima krova u kuću u plamenu, gdje bi se jedva mačke mogle držati, i podnose muke kod mnogih poroda. Tu se nalazi tajna pokušaja pomoću kojih se mnogi zarobljenici i robijaši žele opet domoći svoje slobode. Još nije poznat zamašaj životnih snaga, one su u vezi sa samim prirodnim silama, a mi ih crpemo iz nepoznatih rezervoara!

– Gospodine – šapne sasvim tiho jedan nadglednik u uho upravniku, koji je pratio doktora Lebruna do vanjske rešetke Conciergerije – broj dva strogoga zatvora javlja se bolesnim i traži liječnika, tvrdi da je na samrti – doda nadglednik.

– Zaista? – reče upravnik.

– Taj već hropće! – odvrati nadglednik.

– Pet je sati – reče doktor – još nisam ništa jeo... No konačno, kad sam već tu, dobro, pa ćemo pogledati.

– Broj dva strogog zatvora je upravo onaj španjolski svećenik pod sumnjom da je Jacques Collin – reče gospodin Gault liječniku – i jedan od istraženika u parnici u koju je bio upleten onaj jadni mladić.

– Već sam ga jutros vidio – odgovori liječnik. – Gospodin Camusot me je pozvao da utvrdim zdravstveno stanje toga momka. Među nama rečeno, odlično mu je i obogatio bi se kad bi htio pozirati kao Herkul u vašarskim kazališnim družinama.

– Možda hoće da počini samoubojstvo – reče gospodin Gault. – Otiđimo obojica malo u samicu, jer moram ionako tamo biti, pa bilo samo zato da ga dam premjestiti u pistolu. Gospodin Camusot ukinuo je strogi zatvor nad ovim neobičnim bezimenim...

Jacquesa Collina, koga su u svijetu robijaša prozvali Obmanjivačem smrti, toga čovjeka kojemu više ne smijemo dati drugog imena do njegova, otkad su ga po Camusotovu nalogu opet stavili u samicu, obuzela je takva tjeskoba kakve nije nikad u svomu životu poznao, premda su taj život ožigosali toliki zločini, tri bijega s robije i dvije osude porotničkog suda. Nije li ovaj čovjek u kojemu su izraženi život, snaga, duh i strasti robije i koji nam predstavlja njezin najviši izraz, nije li, velim, on nakazno lijep zbog svoje upravo pseće privrženosti prema onom koga je izabrao sebi za prijatelja?

Mada je vrijedan svake osude, mada je besraman i grozan po tolikim svojim svojstvima, ipak ga ova bezgranična privrženost svom idolu čini zaista zanimljivim, te bi se ova već tako opsežna Studija činila nepotpuna i krnja kad se razvoj ovoga zločinačkoga života ne bi nastavio na svršetak Luciena de Rubempréa. Pošto je mali pas prepeličar poginuo, pita se, hoće li njegov strašni drug, hoće li lav ostati na životu!

U zbiljskom životu, u društvu, jedne se činjenice tako kobno usko nadovezuju na druge da se jedne bez drugih ne mogu ni zamisliti. Voda rijeke stvara kao neki tekući pod. Nema talasa, ma kako bio buntovan, ma do koje se visine uzdigao, a da njegov snažni mlaz ne bi nestao pod masom vode, koja je brzinom svoje struje jača nego buntovni otpor vrtloga što ih ona stvara.

Jednako kao što čovjek gleda kako voda teče i u njoj vidi nejasne slike, možda želite i vi izmjeriti pritisak društvene vlasti na ovaj društveni vrtlog koji se zove Vautrin, i vidjeti gdje će buntovni val nestati u struji, kako će svršiti sudbina ovog zaista đavolskog čovjeka, kojega ipak ljubav veže sa čovječanstvom? Toliko teško propada ovaj nebeski osjećaj čak i u najpokvarenijim srcima!

Ovaj prosti robijaš, pretvorivši pjesmu u zbilju o kojoj su sanjali toliki pjesnici, Moore, lord Byron, Mathurin, Canalis – jedan demon koji je imao anđela kojega je primamio u svoj pakao da ga osvježi rosom što ju je ukrao u raju – taj Jacques Collin, ako smo dobro zagledali u njegovo brončano srce, punih se sedam godina odricao sama sebe. Njegove su se ogromne sposobnosti iscrpljivale samo za Luciena, bile su u pokretu samo za Luciena. On je uživao u njegovu napretku, u njegovim ljubavnim pustolovinama, u njegovu častoljublju. Za njega je Lucien bio njegova vidljiva duša.

Obmanjivač smrti je preko Luciena večerao kod Grandlieuovih, šuljao se u budoare otmjenih gospođa, ljubio je Esteru zbog njega.

Obmanjivač smrti ostvario je njemačko praznovjerje o dvojniku, i to pomoću neke vrste moralnoga očinstva što će ga razumjeti one žene koje su u svom životu istinski ljubile, koje su osjetile kako se njihova duša prelila u dušu ljubljenoga čovjeka, koje su živjele njegovim životom, bio on plemenit ili besraman, sretan ili nesretan, neslavan ili slavan, koje su uza svu udaljenost osjetile na svojoj nozi bol ako se on ranio na svojoj nozi, koje su osjetile da se on tuče u dvoboju i koje, da jednom riječi kažemo sve, nisu trebale doznati za nevjernost a da je ipak znaju.

Kad su Jacquesa Collina opet doveli u njegovu samicu, govorio je u sebi:

– Preslušavaju maloga!

I drhtao je, on koji je ubijao kao da pije vodu.

– Je li mogao vidjeti svoje ljubavnice? – pitao se. – Da li je moja tetka našla one proklete žene? Jesu li se one vojvotkinje, one grofice maknule s mjesta, jesu li spriječile preslušavanje?... Je li Lucien primio moje upute?... I ako zla kob bude htjela

da ga preslušavaju, kako će se držati? Jadni mali, ja sam ga dotle doveo! Onaj razbojnik Paccard i ona kuja Evropa krivi su za svu ovu buku, jer su ukrali sedam stotina pedeset tisuća franaka, koje je Nucingen dao Esteri. Ovo nas je dvoje lupeža dovelo dotle da smo posrnuli na posljednjem koraku. No skupo će mi platiti tu šalu! Još jedan dan i Lucien bi bio bogat! Oženio bi se svojom Clotildom de Grandlieu. Ja ne bih više imao Esteru na vratu. Lucien je previše volio tu djevojku, dok nikad ne bi bio ljubio onu dasku spasa, onu Clotildu... Ah! onda bi mali bio sav moj! I kad čovjek pomisli da naša sudbina stoji do jednoga pogleda, do toga da li se Lucien zacrvenio ili nije pred tim Camusotom koji sve vidi, koji ima mnogo sudačke lukavštine! Kad mi je naime pokazivao listove, izmijenili smo jedan pogled u kojem smo jedan drugoga odvagnuli, i on je pogodio da ja mogu ucjenjivati Lucienove ljubavnice.

Ovaj je monolog trajao tri sata. Bio je tako strašan da je satro ovaj organizam od željeza i od vitriola: mahnitost je Jacquesu Collinu upravo raspalila mozak i bio je toliko žedan da je, i ne opazivši, ispio svu vodu iz jednoga od dvaju čabara koji s krevetom čine sve pokućstvo u samici.

– Ako izgubi glavu, što će onda s njim biti? Jer to drago dijete nema snage kao Théodore!?... – pitao se on lijegajuči na poljski krevet, koji je sličan krevetu u stražarnici.

Samo jednu riječ o tom Théodoreu, kojega se Jacques Collin sjetio u ovom odlučnom času. Théodore Calvi je mladi Korzikanac. On je s osamnaest godina bio osuđen na doživotnu robiju za jedanaest umorstava. Zahvaljujući stanovitim zagovorima koje je zlatom kupio, bio je od 1819–1820. drug na lancu Jacquesu Collinu. Posljednji bijeg s robije Jacquesa Collina bio je jedan od njegovih najljepših poteza. (Utekao je prerušen kao žandar i vodio je Théodorea Calvija kao robijaša koji ide pored njega, kao da ga vodi k povjereniku.) Ovaj se slavni bijeg dogodio u luci Rochefort, gdje robijaši često umiru i gdje su se nadali da će ove dvije opasne ličnosti svršiti život. Pošto su zajedno pobjegli, opasnosti njihova bijega prisilile su ih da se odvoje: Théodorea su opet uhvatili i vratili natrag na robiju. Jacques Collin je međutim prispio u Španjolsku, tamo se pretvorio u Carlosa Herreru i htio je poći po svoga Korzikanca u Rochefort, ali je sreo Luciena na obalama Charente. Junak razbojnika i korzičkih šikara, kojemu je Obmanjivač smrti dugovao znanje talijanskoga jezika, bio je, naravno, žrtvovan ovom novom idolu.

Život s Lucienom, još neporočnim dječakom, koji je sam sebe morao prekoravati samo zbog sitnih prestupaka, pričinjao mu se lijep i veličanstven kao sunce lijepoga dana, dok s Theodoréom Jacques Collin nije vidio nikakva drugog izlaza osim stratišta, poslije niza neizbježivih zločina.

Misao da bi slabost Luciena, koji je po svoj prilici izgubio glavu zbog zatvora u samici, mogla izazvati nesreću, dobila je u duhu Jacquesa Collina ogromne razmjere; a kad je uočio mogućnost katastrofe, ovaj je nesretnik osjetio kako mu suze naviru na oči. To je bilo nešto što mu se od djetinjstva nijedanput nije dogodilo.

– Sigurno imam strašnu groznicu – reče u sebi – a možda bi me i liječnik, ako bih ga pozvao i ponudio mu veliku svotu, stavio u vezu s Lucienom.

U ovaj čas nadglednik donese istraženiku ručak.

– To je suvišno, moj dječače, ne mogu jesti. Recite gospodinu upravniku ovoga zatvora, neka mi pošalje liječnika. Osjećam se tako zlo te mislim da mi je kucnula zadnja ura.

Kad je nadglednik čuo hroptave grlene glasove kojima je robijaš izrekao svoju rečenicu, pozdravi i iziđe. Jacques Collin se bijesno prilijepio o ovu nadu, ali kad je vidio da u njegovu ćeliju ulazi liječnik u pratnji upravnika, smatrao je svoj pokušaj propalim, i hladno je čekao rezultat posjeta, pruživši liječniku svoju ruku da mu izmjeri bilo.

– Gospodin ima groznicu – reče liječnik gospodinu Gaultu – no to je groznica koju opažamo kod svih istraženika – šapne on u uho upravniku. – Ona je za me uvijek dokaz kakva zločina.

Ovaj je čas upravnik, kojemu je vrhovni državni tužilac dao Lucienovo pismo za Jacquesa Collina, ostavio liječnika i istraženika pod nadglednikovim nadzorom i otišao po taj list.

– Gospodine – reče Jacques Collin liječniku kad je vidio samo nadglednika na vratima, ne mogavši sebi objasniti upravnikovu odsutnost – ja ne bih gledao na trideset tisuća franaka, kad bih mogao proturiti pet redaka Lucienu de Rubempréu.

– Neću da vam ukradem vaš novac – reče doktor Lebrun – nitko se na svijetu ne može više s njim staviti u vezu...

– Nitko? – upita Jacques Collin zaprepašten – a zašto?

– Pa on se objesio...

Nikad tigar, kad je vidio da su mu mladi ugrabljeni, nije riknuo indijskim džunglama tako užasnim krikom kao što je bio krik Jacquesa Collina, koji je skočio na noge kao tigar na svoje šape i bacio na liječnika svoj plameni pogled kao što je bljesak groma kad udari, a zatim se srušio na svoj poljski krevet šapćući:

– Oh moj sinko!...

– Jadni čovjek! – usklikne liječnik, kojega je ganula ova strašna bol.

Zaista je iza ove provale osjećaja nastala tako potpuna slabost, da su riječi: »Oh, moj sinko!« bile kao šapat.

– Hoće li nam taj na rukama izdahnuti? – upita nadglednik.

– Ne, to nije moguće! – nastavi Jacques Collin podižući se i gledajući oba svjedoka toga prizora pogledom bez plamena i topline. – Vi se varate, to nije on! Niste dobro vidjeli. Ne može se objesiti u samici! Pogledajte, kako bih se mogao ovdje objesiti? Čitav mi je Pariz odgovoran za ovaj život! Bog mi ga duguje!

Čak su i nadglednik i liječnik bili preneraženi, oni koje već dugo ništa nije moglo iznenaditi. Ušao je gospodin Gault držeći u ruci Lucienovo pismo.

Kad je ugledao upravnika, činilo se da se Jacques Collin umirio, jer ga je iscrpla sama žestina provale njegove boli.

– Evo jednoga pisma što mi je vrhovni državni tužilac naložio da vam ga predam dopustivši da ga primite neotpečaćena – primijeti gospodin Gault.

– To je od Luciena?... – upita Jacques Collin.

– Da, gospodine.

– Zar ne, gospodine, da je taj mladić?...

– Mrtav – prihvati upravnik. – Kad bi se i gospodin doktor bio nalazio ovdje, ipak bi nažalost bio prekasno došao... Taj je mladić umro tu... u jednoj pistoli...

– Mogu li ga vidjeti svojim očima?? – upita plašljivo Jacques Collin. – Hoćete li dopustiti ocu da ode tamo oplakati svoga sina?

– Možete, ako hoćete, uzeti njegovu sobu, jer imam nalog da vas premjestim u jednu sobu pistole. Strogi je zatvor ukinut za vas, gospodine.

Istraženikove su oči bile bez topline života i polagano su kružile od ravnatelja do liječnika. Jacques Collin ih je promatrao jer je mislio na kakvu zamku pa je oklijevao da ostavi svoju ćeliju.

– Ako želite vidjeti tijelo – reče mu liječnik – ne gubite vremena, noćas će ga odnijeti odavle...

– Ako imate djece, gospodo – reče Jacques Collin – razumjet ćete moju slaboumnost, ja jedva jasno vidim... Ovaj je udarac za me gori nego smrt. No vi nećete moći shvatiti što ću reći... Vi ste, ako ste očevi, samo na jedan način očevi... ja sam još i majka!... Ja... ja sam lud... ja to osjećam.

Ako se ide hodnicima čija se čvrsta vrata otvaraju samo upravniku, može se za nekoliko časaka doći iz samica do pistola. Ova dva reda nastamba dijeli podzemni hodnik što ga tvore dva debela zida koji podupiru svod na kojemu leži takozvana Trgovačka galerija Palače pravde. Zato je Jacques Collin u pratnji čuvara koji ga je uzeo pod ruku, dok je upravnik išao pred njim a liječnik iza njega, došao za nekoliko časaka u ćeliju gdje je ležao Lucien, jer su ga stavili na krevet.

Kad je ugledao lešinu, baci se na nju i očajnički je pritisne na se. Pred strastvenom snagom toga zagrljaja zadrhtaše tri gledaoca toga prizora.

– Evo – reče liječnik upravniku – jednog primjera za ono o čemu sam vam govorio... Vidite!... taj će čovjek smrviti tijelo, a ne znate što to znači lešina: ona je kao kamen...

– Pustite me ovdje... – reče Jacques Collin prigušenim glasom – ne mogu ga dugo gledati, odnijet će mi ga da ga. .

Zaustavi se pred riječi »pokopaju«.

– Dopustit ćete mi da zadržim nešto za sebe od svoga dragog djeteta!... Budite tako ljubazni pa mi vi sami odrežite – reče on liječniku Lebrunu – nekoliko pramena njegove kose, jer ja ne mogu...

– To je zaista njegov sin! – reče liječnik.

– Mislite? – upita upravnik značajnim pogledom, pod kojim liječnik zapadne u kratko sanjarenje.

Upravnik reče čuvaru neka ostavi istraženika u ovoj ćeliji i neka odreže nekoliko pramenova kose sa sinove glave za tobožnjega oca, prije nego se odnese lešina.

U pet i po sati u mjesecu svibnju može se lako čitati pismo u Conciergeriji, usprkos željeznim prečkama velikih rešetki i petljama tankih žičanih rešetki koje zastiru prozore. Jacques Collin je dakle polagano slovo po slovo čitao taj strašni list, dok je držao Lucienovu ruku u svojoj.

Nije poznat nijedan čovjek koji bi deset minuta mogao držati u ruci komad leda snažno ga stišćući. Studen prodire smrtonosnom brzinom sve do izvora života. No djelovanje one strašne studeni koja uništava kao otrov jedva se može usporediti s djelovanjem što ga izaziva u duši ukočena, ledena ruka mrtvaca, ako se tako drži i tako stišće. Smrt tada govori životu, ona kazuje crne tajne koje ubijaju mnoge osjećaje; jer promijeniti se u osjećaju, ne znači li to umrijeti?

Ako ponovo pročitamo sa Jacquesom Collinom Lucienov list, taj će nam se posljednji spis činiti onim što je bio za ovoga čovjeka – čaša otrova:

Opatu Carlos u Herreri

»Dragi moj opate,

Primio sam od vas samo dobročinstva, a ipak sam vas izdao. Ova me nehotična

nezahvalnost ubija, i kad budete čitali ove retke, mene više neće biti. Neće biti više vas da me spasite.

Vi ste mi dali puno pravo da vas uništim i da vas bacim na zemlju kao čik od cigare ako bi mi to bilo od koristi; ali ja sam glupo s vama raspolagao. Da se izvuče iz neprilike, zaveden vještim pitanjem suca istražitelja, vaš duhovni sin, koga ste posvojili, stavio se u red s onima koji vas pod svaku cijenu žele uništiti, jer hoće da uvjere ljude u identitet, koji držim nemogućim, između vas i nekoga francuskog zločinca. Time je sve rečeno!

Između čovjeka vaše snage i mene, od koga ste htjeli stvoriti ličnost veću nego što sam mogao biti, nema mjesta za izmjenu budalaština u času posljednjega rastanka. Htjeli ste me načiniti moćnim i slavnim, a bacili ste me u ponor samoubojstva, to je sve. Već odavna sam slušao kako velika krila smrti bruje iznad mene.

Postoji Kainovo i Abelovo potomstvo, kao što ste katkada znali reći. Kain je opozicija u velikoj drami čovječanstva. Vi potječete od Adama u onoj liniji u kojoj je đavo neprestano potpirivao vatru, a njezina je prva iskra zahvatila Evu. Među zlim duhovima ovoga pokoljenja nađe se katkad strašnih bića, silne konstitucije, koja sve ljudske snage sakupljaju u sebi i nalikuju na one nemirne životinje u pustinji kojih život zahtijeva neizmjerne prostore na kojima su one tamo navikle. Takvi su ljudi u društvu toliko opasni kao što bi bili lavovi u otvorenoj Normandiji: njima treba paše, oni proždiru obične ljude i gutaju novac glupaka. Njihova je igra tako pogubna da oni napokon ubijaju svoga poniznog psa, od koga su načinili svoga pratioca, svoga idola.

Kad bog hoće, ova tajanstvena bića postaju Mojsije, Atila, Karlo Veliki, Muhamed ili Napoleon. Ali kad on dopusti da to divovsko oruđe zarđa u dubini oceana jednoga pokoljenja, tada oni postaju samo Pugačev, Fouché, Louvel ili opat Carlos Herrera. Oni su obdareni nekom neizmjernom moći nad nježnim dušama, privlače ih k sebi i satiru ih. To je veliko, to je lijepo na svoj način. To je otrovna biljka prekrasnih boja, koja zasljepljuje djecu u šumama. To je poezija zla. Ljudi kao što ste vi morali bi stanovati u spiljama i ne izlaziti iz njih. Ti si mi omogućio da živim tim divovskim životom, i ja sam imao svoj dio od života. Stoga mogu svoju glavu izvući iz gordijskog čvora tvoje politike samo tako da je turim u čvor svoje kravate.

Da popravim svoju pogrešku, predajem vrhovnom državnom tužiocu opoziv svoga iskaza na preslušavanju. Vidjet ćete kako ćete se tim spisom moći okoristiti.

Na temelju propisne oporuke, vratit će vam se, gospodine opate, svote što pripadaju vašem redu, kojima ste vrlo nerazborito raspolagali u moju korist, zbog očinske ljubavi koju ste mi iskazivali.

Sad zbogom, zbogom, veličanstveni kipe Zla i Pokvarenosti, zbogom, vi koji biste postali više nego jedan Ximenes i više nego jedan Richelieu da ste pošli dobrim putem! Vi ste održali svoja obećanja, a ja sam opet ono što sam bio na obali Charente, samo što vama dugujem čarobnost jednoga sna, ali nažalost nije to više rijeka moga zavičaja u kojoj sam htio utopiti male grijehe svoje mladosti, nego je to Seine, a moja rupa, to je ćelija u Conciergeriji.

Ne žalite me: moj prezir prema vama bio je jednak mome udivljenju.

Lucien«.

Kad su prije jednoga sata ujutro došli da odnesu tijelo, našli su Jacquesa Collina kako kleči pred krevetom, a ovaj je list ležao na zemlji. Bez sumnje ga je pustio kao što samoubojica ostavlja pištolj koji ga je ubio; ali je nesretnik još uvijek držao Lucienovu

ruku u svojim sklopljenim rukama i molio se bogu.

Kad su nosači vidjeli ovoga čovjeka, zastali su jedan trenutak, jer je bio nalik na jednu od onih kamenih figura koje vječno kleče na grobovima srednjega vijeka što ih je izmislio genij klesara. Ovaj je lažni svećenik sjajnih očiju kao u tigra ulio tim ljudima svojom nadnaravnom ukočenom nepokretnošću toliko poštovanja da su mu blago rekli neka se digne.

– Zašto? – upita on plašljivo. Ovaj je odvažni Obmanjivač smrti postao slab kao dijete.

Upravnik je pokazao ovaj prizor gospodinu de Chargeboeufu. Njega je obuzelo duboko poštovanje prema takvoj boli, naročito kad je pomislio na očinstvo koje je sebi Jacques Collin pripisivao. Tajnik je izložio Collinu naloge gospodina de Granvillea o Lucienovu opijelu i o pogrebu, kao i o tome da ga bezuvjetno treba prevesti u njegov stan na keju Malaquais, gdje ga čeka kler da bdije nad njim ostali dio noći.

– U tome vidim veliku dušu toga suca – usklikne kažnjenik tužnim glasom. – Recite mu, gospodine, da može računati na moju zahvalnost... Da, ja sam mu kadar učiniti velikih usluga... Nemojte zaboraviti ovu rečenicu, ona je za njega od najveće važnosti. Ah, gospodine, događaju se neobične promjene u srcu čovjeka kad je plakao punih sedam sati nad ovakvim djetetom... Onda ga više neću nikad vidjeti!...

Pošto je Jacques Collin lakomo promatrao Luciena, poput majke kojoj oduzimaju tijelo njezina sina, srušio se na zemlju. Dok je gledao kako odnose Lucienovo tijelo, tako je zastenjao da je nosače nagnao da se požure. Tajnik vrhovnog državnog tužioca i upravnik zatvora su se već prije povukli od ovoga prizora.

Šta je postalo od ove snažne naravi kod koje je odluka po brzini bila jednaka pogledu, kod koje su misao i čin iskakali kao jedna jedina iskra, kojoj su živce otvrdnula tri bijega, tri boravka na robiji, i oni su postigli željeznu čvrstoću kao živci divljaka? Željezo popušta pod stanovitim stupnjem udaraca i pod ponovljenim pritiskom; njegove neprobojne molekule olabave kad ih čovjek očisti i načini jednolikima, i makar se kovina ne tali, ipak nema više iste otporne snage. Potkivači, bravari, željezari – svi radnici koji stalno obrađuju tu kovinu izražavaju tada njezino istanje jednom riječju svoga stručnoga govora: »željezo se smekšalo!« kažu oni upotrebljavajući ovaj izraz koji se govori samo za konoplju, jer se njezino rastrojstvo postizava močenjem. Isto tako se ljudska duša, ili ako hoćete trostruka energija tijela, srca i duha, nalazi u sličnom položaju kao i željezo ako je ponovo izložena stanovitim udarcima. Onda je isto s ljudima kao i s konopljom i sa željezom: oni su se smekšali. Znanost, pravda, javnost traže stotinu uzroka za katastrofe koje je kod željeznica izazvao prekid jedne tračnice. Najstrašniji je primjer tome bila katastrofa kod Bellevuea. No nitko nije upitao prave stručnjake u tim stvarima – kovače – koji su svi isto rekli: »željezo se smekšalo!« Ova se pogibao ne može predvidjeti. Smekšano željezo i željezo koje je ostalo otporno, jednako je po vanjštini.

U tom stanju ispovjednici i suci istražitelji često pronalaze teške zločince. Strašna uzbuđenja rasprava pred porotničkim sudom i pred »oblačenjem« izazivaju gotovo uvijek kod najjače naravi poremećaj živčanog ustrojstva. Tada i najzatvorenijim ustima izmiču priznanja, tada i najtvrđa srca malakšu, i, čudna je to stvar! To se događa upravo onda kad su priznanja beskorisna, kad krajnja slabost trga čovjeku masku nedužnosti pod kojom je uznemirivao sud, koji je uvijek nemiran kad osuđenik umire a da ne prizna svoga zločina.

Napoleon je spoznao ovaj raspad svih ljudskih snaga na bojnom polju kod Waterlooa!

U osam sati ujutro, čuvar pistola ušao je u sobu u kojoj se nalazio Jacques Collin. Vidio ga je blijeda i mirna, kao čovjeka koji je silnom odlukom opet našao svoju snagu.

– Sad je vrijeme da se ide u dvorište – reče ključar – vi ste zatvoreni već tri dana, pa ako želite malo na zrak da prohodate, možete to učiniti.

Jacques Collin se bio posve zadubio u svoje teške misli i nije, više nimalo mario za sebe, smatrao se odijelom bez tijela, Kao kakvom krpom. Nije sumnjao u zamku koju mu je postaviti Bibi-Lupin, ni u važnost svoga ulaska u tamničko dvorište.

Nesretnik je mehanički izišao, zaokrenuo u hodnik koji ide duž ćelija što su bile ugrađene u vijence veličanstvenih arkada palače francuskih kraljeva. Na ovim arkadama počiva takozvana galerija Louisa Svetoga, kojom se sada prolazi u različite prostorije Kasacionog suda. Taj se hodnik spaja s hodnikom pistola, i vrijedno je spomenuti da soba u kojoj je bio zatvoren Louvel, jedan od najglasovitijih kraljoubica, leži upravo u desnom uglu, na mjestu gdje se križaju oba hodnika. Pod lijepom radnom sobicom u kuli Bonbec nalaze se zavojite stube, do kojih vodi ovaj mračni hodnik. Njima zatvorenici iz pistola i drugih ćelija dolaze u dvorište i idu gore.

Svi zatvorenici i optuženici koji moraju doći pred porotnički sud i oni koji su već bili pred njim, pa oni istraženici koji se više ne nalaze u strogom zatvoru, ukratko svi zatvorenici Conciergerije idu rano na šetnju na nekoliko sati po danu, osobito ljeti, u taj uski potpuno popločeni prostor. Ovo dvorište kao predsoblje stratišta ili robije svršava s jedne strane na robiji, a s druge je strane u vezi s društvom preko žandara, preko radne sobe suca istražitelja ili preko porotničkog suda. Stoga se čini još ledenije nego samo stratište. Stratište može postati podnožje s kojega se odlazi u nebo, no tamničko dvorište je skup svih sramota na zemlji i bez izlaza je!

Bilo to dvorište Force, Poissyja, Meluna ili Sainte-Pélagie, tamničko dvorište je tamničko dvorište. Iste se stvari u njima na vlas jednako ponavljaju: boja zidina, njihova visina i prostor – sve je isto. Stoga »Studije običaja« ne bi odgovarale svome naslovu kad se ovdje ne bi najtočnije opisalo ovo pariško zlikovačko društvo.

Pod snažnim .svodovima na kojima leži sjednička dvorana Kasacionog suda, kod četvrte arkade, nalazi se jedan, kamen koji je, kako se pripovijeda, Louisu Svetom služio za to da dijeli milostinju. On u naše vrijeme služi kao stol na kojemu se zatvorenicima prodaje hrana. Stoga, čim se dvorište otvori za zatvorenike, svi se sakupljaju oko ovoga kamena s poslasticama za pritvorenike: s rakijom, rumom itd.

Prve dvije arkade s one strane dvorišta koje leži nasuprot veličanstvenoj bizantinskoj galeriji – jedinom ostatku od otmjenosti palače Louisa Svetoga zauzima soba za razgovore, gdje se razgovaraju odvjetnici s optuženicima. Zatvorenici dolaze ovamo strašnim vratima koja se sastoje od dvostrukoga prolaza a načinjena su od ogromnih poluga i ugrađena u prostor treće arkade. Ovaj je dvostruki prolaz sličan onim prolazima koji se povremeno stvaraju pregradama pred vratima kazališta, da bi zadržali »rep« posjetilaca za vrijeme velikih uspjeha. Ovu sobu za razgovore, koja je smještena na kraju ogromne sadašnje prelazne dvorane Conciergerije, osvjetljuju sa strane dvorišta stakla sa zaslonom, a sa strane glavnih vrata u nju dopire svjetlo kroz staklene okvire, tako da se nadziru razgovori odvjetnika s njihovim štićenicima. Ovu novost je izazvala potreba što su lijepe žene previše zavodile svoje branitelje. Više

čovjek ne zna gdje će se zaustaviti moral... Ove su mjere opreza slične onim već gotovim ispitima savjesti u kojima se kvari čista mašta kad razmišlja o nepoznatim grozotama. U toj se sobi također obavljaju razgovori roditelja i prijatelja kojima policija dopušta da vide zatvorenike i okrivljenike.

Sad će svatko morati shvatiti što je tamničko dvorište za dvije stotine zatvorenika Conciergerije. To je njihov vrt, bašča bez drveća, bez zemlje, bez cvijeća, ukratko tamničko dvorište. Njegovi dodaci, tj. soba za razgovor i kamen Louisa Svetoga, na kojemu se dijeli dopuštena hrana i piće, predstavljaju jedinu moguću vezu s vanjskim svijetom.

Časovi na tamničkom dvorištu jedini su časovi kad zatvorenik dolazi na zrak i u društvo. U drugim se zatvorima zatvorenici doduše sastaju barem u dvoranama za rad, dok se u Conciergeriji nitko ne može posvetiti nikakvu zanimanju, osim ako je u pistoli. Tamo međutim drama pred porotničkim sudom zaokuplja sve, jer tamo zatvorenik dolazi samo zato da se podvrgne preslušavanju ili da sasluša osudu.

Ovo dvorište pruža grozan prizor, čovjek ga sebi ne može predstaviti, treba da ga vidi ili da ga je vidio.

Ponajprije, taj skup od oko stotinu optuženika ili istraženika na prostoru od četrdeset metara dužine i trideset metara širine nije cvijet društva. Ovi bijednici koji većinom pripadaju najnižim slojevima loše su odjeveni, njihove isu fizionomije proste ili strašne, jer zločinac koji dolazi iz viših društvenih slojeva na sreću je prilično rijedak izuzetak. Pronevjerenje, krivotvorenje ili lažni stečaj, jedini zločini koji mogu ovamo dovesti »pristojne« ljude, imaju međutim povlasticu pistole, i taj optuženik gotovo nikad ne ostavlja svoju ćeliju.

Ovo šetalište, koje okružuju čvrste, crnkaste i strašne zidine, red stupova razdvojenih ćelijama, utvrda sa strane keja, rešetkasti prozori pistola sa sjevera, ovo šetalište koje čuvaju pažljivi čuvari a ispunja ga čopor prostih zločinaca koji su nepovjerljivi jedan prema drugom, rastužuje čovjeka već svojim prostornim rasporedom, ali te uskoro plaši, kad osjećaš da si središte svih tih pogleda punih mržnje, radoznalosti i očaja što ih izražavaju lica tih sramnih bića. Nema tu veselja! Sve je sumorno – i mjesto i ljudi. Sve je nijemo – zidine i savjest. Sve je opasno za te nesretnike, oni se ne usuđuju povjeriti jedan drugome, osim ako ne postoji među njima onakvo prijateljstvo što je kobno kao i robija, kojoj je ono čedo.

Policija, koja lebdi nad njima, truje im atmosferu i kvari sve, čak i stisak ruke dvojici prijatelja-zločinaca. Kad zločinac sretne tamo svoga najboljeg druga, ne zna nije li se pokajao, nije li što priznao u interesu svoga života. Ovaj nedostatak sigurnosti, ova bojazan pred »ovnom« razara ovu već tako lažnu slobodu tamničkog dvorišta. U tamničkom govoru »ovan« je doušnik, koji, kako se čini, ima na leđima kakvu opasnu stvar i čija se poslovična spretnost sastoji u tom da se zna načiniti »prijateljem«. Riječ »prijatelj« u lopovskom govoru znači iskusna tata, savršena lopova, koji je već odavna prekinuo s društvom, koji želi ostati lopovom cijeli svoj život i koji »usprkos svemu« ostaje vjeran zakonima velikih lupeža.

Zločin i ludost imaju neku sličnost. Vidjeti zatočenike Conciergerije u tamničkom dvorištu ili vidjeti luđake u vrtu koje ludnice, ista je stvar. Jedni :se i drugi međusobno izbjegavaju na svojoj šetnji, bacaju jedan drugomu prema časovitim mislima barem čudne, često divlje poglede, nikad vesele ni ozbiljne, jer se oni poznaju ili se jedan drugoga boje. Očekivanje osude, grižnja savjesti i tjeskoba daju šetaocima

tamničkog dvorišta nemiran i preplašen pogled, kao što je pogled u luđaka. Samo savršeni zločinci imaju sigurnost koja je slična mirnoći poštenog života, iskrenosti čiste savjesti.

Budući da je tamo čovjek srednjih klasa izuzetak i kako sram zadržava u njihovim ćelijama one koje zločin ovamo šalje, stalni su gosti tamničkog dvorišta općenito odjeveni kao ljudi radničke klase. Tamo prevlađuju radnička košulja, platnena radna bluza i kaput od baršuna. Ova surova i prljava odjeća u skladu je s prostim i groznim fizionomijama, sa surovim vladanjem, koje ipak malo ukroćuju tužne misli što zaokupljuju zatočenike; ukratko sve, pa čak i tišina ovoga mjesta, pridonosi da ispuni grozom i ogavnošću rijetkoga posjetnika, kojemu su visoke preporuke pribavile škrto davanu povlasticu da smije proučavati Conciergeriju.

Kao što pogled na anatomsku sobu, u kojoj su ogavne bolesti prikazane u vosku, očišćuje i nadahnjuje mladića svetom i plemenitom ljubavlju kad ga netko tamo dovede, tako i pogled na Conciergeriju i prizor tamničkog dvorišta, punog njegovih »gostiju«, koji su određeni za robiju, za stratište ili za kakvu sramotnu kaznu, ulijeva strah pred ljudskom pravdom onima koji se možda ne boje božje pravde, premda im glas savjesti tako jasno govori, i oni izlaze za dugo vremena kao pošteni ljudi.

Kako su šetaoci, koji su se nalazili u tamničkom dvorištu kad je Jacques Collin u njega sišao, trebali biti glumci odlučnoga prizora u životu Obmanjivača smrti, nije bez interesa ocrtati neke glavne ličnosti ovoga strašnog skupa.

Tamo, kao i svagdje gdje se ljudi sakupljaju, tamo, kao i u školi, vlada fizička i moralna sila. Tamo dakle, kao i na robiji, postoji aristokracija u krivičnosti. Onaj kojemu se radi o glavi nadmašuje sve ostale. Tamničko je dvorište, kao što čovjek može i misliti, visoka škola kaznenog prava; predavanja su tamo neusporedivo bolja nego na trgu Panthéon.

Periodična se šala sastoji u tome da se ponavlja drama rasprave pred porotničkim sudom, imenuje se predsjednik porote, javni tužilac, odvjetnik, i vodi se parnica. Ta se grozna lakrdija odigrava gotovo uvijek kad se radi o glasovitim zločinima. U ono je vrijeme bila na dnevnom redu porotničkog suda velika kaznena parnica, gnusno umorstvo koje je bilo počinjeno nad gospodinom i gospođom Crottat, bivšim zakupnicima, ocem i majkom bilježnika. Kao što je ova nesretna parnica dokazala, oni su čuvali kod kuće osam stotina tisuća franaka u zlatu.

Jedan je od počinitelja ovoga dvostrukog umorstva bio glasoviti Dannepont, nazvan La Pouraille. To je bio oslobođeni robijaš i već je pet godina pomoću sedam ili osam različitih imena izmicao najrevnijoj policijskoj potrazi. Tako se savršeno znao prerušiti da je izdržao dvije godine zatvora pod imenom Delsoucqa, jednoga od svojih učenika, glasovitog tata koji u svojim pothvatima nije nikad prešao nadležnost kriminalnog suda. Otkad je La Pouraille bio otpušten s robije, dospio je već do svoga trećeg umorstva. Kako je bilo jasno da će biti osuđen na smrt i kako se naslućivalo da je bogat, svi su se zatvorenici bojali ovoga optuženika i divili mu se, jer se od ukradena novca nije našla nijedna para. Usprkos događajima 1830, lako se sjetiti užasa što ga je izazvao u Parizu ovaj smioni pothvat. Po svom značenju može se usporediti s krađom medalja iz Biblioteke, jer nesretna sklonost našega vremena da sve pretvara u brojke pravi umorstvo to upadljivijim što je znatnija ukradena svota.

La Pouraille je bio malen, suh i mršav čovjek. Lice mu je bilo kao u kune, imao je četrdeset i pet godina. Bio je jedna od slavnih ličnosti triju kaznionica u kojima je

uzastopce boravio od osamnaeste godine, poznavao je u dušu Jacquesa Collina, i vidjet ćemo odmah kako i zašto.

Druga dva robijaša, koje su prije dvadeset i četiri sata s La Pourailleom premjestili iz Force u Conciergeriju, smjesta su prepoznali i cijelo dvorište upozorili na ovu kobnu veličinu »prijatelja« koji je bio određen za stratište. Jedan od tih robijaša bio je optuženik po imenu Sélérier. On je bio prozvan Auvergnanac, čiča Ralleau i Pokućarac, i u višem društvu velikih lupeža imao je nadimak Svileni konac. Dobio ga je zbog spretnosti kojom se izvlačio iz opasnosti svoga zvanja. On je bio nekadašnji pouzdanik Obmanjivača smrti.

Obmanjivač smrti je toliko sumnjao u Svileni konac da igra dvoličnu ulogu, da naime u isti mah uživa povjerenje velikih lupeža i da stoji u policijskoj službi, da mu je pripisivao svoje hapšenje u kući Vauquer 1819. (Vidi »čiča Goriot«). Sélériera moramo zvati Svileni konac kao što će se Dannepont zvati La Pouraille. On je bio kriv već zato što je izmakao policijskoj paski, a sad je bio upleten u teške krađe, kod kojih doduše nije prolivena ni kap krvi, ali će ga one ipak otpremiti bar na dvadeset godina na robiju.

Treći je robijaš po imenu Riganson predstavljao sa svojom priležnicom nazvanom La Biffe najstrašniju porodicu u aristokraciji zločina. Riganson, koji je od najranije dobi bio na ratnoj nozi s pravdom, imao je nadimak Le Biffon. Biffon je bio mužjak La Biffe, jer ništa nije sveto aristokraciji zločina. Ovi divljaci ne poštuju ni zakona ni vjere, ništa, čak ni prirodnih nauka, pa su i njihove svete nazive, kako se vidi, izvrgli ruglu.

Ovdje se moramo malo udaljiti od predmeta, jer ulazak Jacquesa Collina u dvorište, njegova pojava usred njegovih neprijatelja, što su je tako vješto pripravili Bibi-Lupin i sudac istražitelj, neobični prizori koji su iz toga imali nastati – sve se to ne bi moglo pripovijedati a ni razumjeti bez nekih objašnjenja o svijetu lopova i kaznionica, o njihovim zakonima, o njihovim običajima, a naročito o njihovu jeziku, čija je grozna poezija prijeko potrebna u ovom dijelu pripovijedanja.

Dakle, prije svega jednu riječ o jeziku varalica, lupeža, tatova i ubojica, koji je prozvan lopovskim govorom i koji je književnost u ovo posljednje vrijeme s toliko uspjeha upotrijebila da je više no jedna riječ ovoga čudnog rječnika prešla preko ružičastih usta mladih žena, zaorila pod pozlaćenim stropovima i zabavila knezove, od kojih je ne jedan priznao da su ga nasamarili. Recimo to, možda na začuđenje mnogih ljudi: nema krepkijeg, slikovitijeg jezika no što je jezik toga podzemnoga svijeta, koji se od postanka velikih carstava s glavnim gradovima komeša u podrumima, u podzemnim kaljužama, »u trećoj dubini društva«, da se poslužim živim i uvjerljivim izrazom uzetim iz dramske umjetnosti. Nije li cijeli svijet pozornica? »Treća dubina« je najdonji podrum pod podom u Operi. U njega se sakrivaju strojevi, strojari, red svjetiljki na pozornici, utvare, plavi đavoli koje pakao riga, itd.

Svaka je riječ ovoga jezika surova, duhovita i strašna slika. Kratke hlače zovu »popinjalo«. Ne treba da to objašnjavamo. U lopovskom govoru čovjek ne spava nego »crkava«. Pazite kako snažno ovaj glagol izražava san što ga ima jedino progonjena, umorna, nepovjerljiva zvjerka koja se zove tat i koja, čim je u sigurnosti, propadne i zatone u ponore dubokog i potrebnog sna, makar nad njom uvijek lebde snažna krila sumnje. Grozan je to san, sličan snu divlje životinje, koja spava i hrče dok njezine uši

dvostruko oprezno bdiju!

Sve je divlje u tome jeziku. Slogovi kojima riječi počinju ili svršavaju opori su i naročito čudni. Žena u njemu znači »mlohava«. A koliko je u tom poezije! Slama je »bosronsko perje«. Riječ »ponoć« je izražena perifrazom: »dvanaest plombi puca«! Ne hvataju li te srsi od toga? »Rupu isprati« znači okrasti sobu. Što je običan izraz »leći na počinak«, ako se usporedi sa »se piausser«, što znači »obući drugu kožu«. Koliko li života u slikama! »Igrati domino« znači jesti; kako jedu progonjeni ljudi?

Lopovski je govor međutim uvijek u razvoju! On ide u stopu za civilizacijom. Obogaćuje se kod svakog pronalaska novim izrazima. Krumpir što su ga uveli Louis XVI i Parmentier odmah je pozdravio lopovski govor nazivom »svinjska naranča«. Ljudi pronalaze novčanice, robija ih naziva »Garatovim šuštalom« po imenu blagajnika Garata koji ih potpisuje. »Šuštalo«! Ne čujete li šuštanje svilenog papira? Novčanica od tisuću franaka je »muško šuštalo«, novčanica od pet stotina franaka »žensko šuštalo«. Robijaši će okrstiti, posve sigurno, novčanice od stotinu ili dvjesta franaka kakvim čudnim imenom.

Godine 1790. Guillotin pronalazi u interesu čovječnosti brzu spravu koja rješava sve probleme što su iskrsnuli s obzirom na izvršenje smrtne kazne. Robijaši i bivši zatočenici odmah ispituju ovu spravu, koja se nalazi na prijelazu iz staroga monarhičkog sistema i novoga sudstva. Oni je smjesta nazivaju »Opatija tužnog uspona«. Proučavaju kut što ga pravi čelična sjekira giljotine i pronalaze glagol »kositi« da opišu njezinu radnju! Kad čovjek pomisli da se robija zove »livada«, zaista se oni koji se bave jezikoslovljem moraju diviti pronalasku ovih strašnih riječi, rekao bi Charles Nodier.

Moramo priznati visoku starost lopovskom govoru. On sadržava desetinu riječi romanskog jezika, drugu desetinu starog Rabelaisova galskog jezika. Riječi »effondrer« zabijati, »otolon-drer« dosađivati, »cambrioler« – sve što se radi u jednoj sobi, »aubert« srebro, »gironde« lijepa (riječ potječe od imena rijeke Gironde u langue d'ocu), »fouillousse« džep, pripadaju jeziku XIV i XV vijeka. Riječ »l'affe«, što znači život, vrlo je stara. Uznemirivati »l'affe« (život) stvorila je riječ »affres« odakle dolazi riječ »affreux«, što znači »ono što uznemiruje život« itd.

Bar stotinu riječi lopovskog govora pripada Panurgeovu jeziku, koji u ovom Rabelaisovu djelu simbolizira narod, jer je ta riječ sastavljena od dviju grčkih riječi koje znače: »onaj koji sve radi«.

Znanost mijenja lice civilizacije pronalaskom željeznice, a lopovski ju je govor nazvao »živo kotrljalo«.

Glava, kad je još na ramenima, zove se »la sorbonne« i ukazuje na starodrevno podrijetlo ovoga jezika, koji dolazi kod najstarijih romantičara kao što su Cervantes, talijanski novelisti i Aretino. U svako je zaista doba bludnica, junakinja tolikih starih romana, bila pokroviteljica, drugarica, utjeha varalice, tata, kradljivca, lupeža i lopova.

Blud su i krađa dva živa protesta, ženski i muški, prirodnog stanja protiv društvenoga. Stoga filozofi, sadašnji novatori, filantropi, za kojima se povode komunisti i fourieristi, dolaze a da i ne slute do ova dva zaključka: Blud i krađa. Lopov u sofističkim knjigama ne pita za vlasništvo, za baštinu, za društveno jamstvo, on ih naprosto ukida. Za njega »krasti« znači: opet ući u svoj posjed. On se ne bori protiv ženidbe, ne optužuje je, ne traži kao u onim štampanim utopijama onu

obostranu privolu, onu usku duševnu vezu koju nije moguće uopćiti, on se nasilno sparuje i karike se toga lanca sve više stežu pod čekićem nužde. Moderni novatori pišu rastrgnute i maglovite teorije ili filantropske romane, a tat radi. On je jasan kao činjenica, logičan kao udarac pesnicom. A kakav stil!...

Još jedna napomena! Svijet bludnica, tatova i ubojica, robije i zatvori obuhvaćaju pučanstvo od oko šezdeset do osamdeset tisuća individua, muškaraca i žena. Ovaj se svijet nikad ne bi mogao prezreti u opisu naših običaja, u crtanju našega društvenog zbivanja. Sudstvo, žandari i policija predstavljaju gotovo jednak broj činovnika. Nije li to čudno? Ovo suparništvo ljudi, koji se obostrano traže i izbjegavaju, stvara ogroman, naročito dramatičan dvoboj, koji smo u ovoj studiji samo skicirali. Isto je s krađom i sa zanatom javnih bludnica kao i s kazalištem, policijom, svećenstvom i žandarima. U ovih šest zvanja pojedinac poprima neizbrisive značajne crte. On ne može biti nego ono što jest. Biljeg svećeničkog zvanja nepromjenljiv je kao i biljeg vojničkoga. Tako je u svima staležima koji predstavljaju jake suprotnosti, opreke u civilizaciji. Ovi upadljivi, čudni, neobični biljezi »sui generis« tako olakšavaju da se prepozna javna bludnica i lopov, ubojica i optuženik, te su oni za svoje neprijatelje – detektiva i žandara – ono što je divljač za lovca: oni imaju svoj određen hod, držanje, put, poglede, boju, miris, ukratko pouzdana obilježja. Odatle ono duboko umijeće u prerušavanju kod robijaških veličina.

Sad još jednu riječ o sastavu ovoga svijeta, koji je ukidanje žiga sramote, ublaženje kazna i glupa blagost porote stvorila tako opasnim. Za dvadeset će godina zaista Pariz opkoliti vojska od četrdeset tisuća optuženika, jer je seinska oblast i njezinih petnaest stotina tisuća stanovnika jedina točka u Francuskoj gdje bi se ovi nesretnici mogli sakriti. Pariz je za njih ono što je prašuma za divlje zvijeri.

Veliki lopovi koji su za taj svijet njegovo predgrađe Saint-Germain, njegova aristokracija, stvorili su 1816. godine, zbog mira koji je tolike živote doveo u pitanje, društvo koje se nazvalo »Veliki vrhovi«. U njemu su se udružili najslavniji vođe četa i nekoliko smionih ljudi koji su tada bili bez ikakvih sredstava za život. Ova riječ »vrhovi« znači u isti mah braća, prijatelji, drugovi. Svi lopovi, robijaši, zatočenici jesu »vrhovi«. Veliki su vrhovi, taj fini svijet aristokracije zločina, bili punih dvadeset i nekoliko godina Kasacioni sud, Institut, Gornji dom ovoga naroda. Od velikih vrhova svaki je imao svoj vlastiti imutak, zajednički kapital i svoje zasebne običaje. Oni su jedan prema drugom bili obavezni na pomoć i potporu i poznavali su se. Svi su daleko nadmašivali u lukavštini i varkama policiju, svi su imali svoj posebni »ustav«, svoje lozinke i svoje znakove za prepoznavanje.

Ovi su vojvode i perovi robije od 1815. do 1819. osim toga imali glasovito »Društvo od deset tisuća« (Vidi »Čiča Goriot«). Ono se tako prozvalo zbog ugovora na osnovi kojega nisu nikad ništa smjeli poduzeti gdje se moglo ukrasti manje od deset tisuća.

Upravo su sada, godine 1829. i 1830, objelodanjeni spomen-spisi u kojima je neka znamenita ličnost krivične policije iznijela stanje snaga ovoga društva i imena njegovih članova. Ljudi su s užasom vidjeli čitavu vojsku stručnjaka, kako muških tako ženskih. I ta je vojska bila tako strašna, tako spretna, tako često sretna da su tatovi kao Pastourel, Collonge, Chimaux, koji su sada stari pedeset i šezdeset godina, u tom spomen-spisu bili navedeni kao ljudi koji su u stalnoj pobuni protiv društva od svoga djetinjstva!... Kakvo priznanje nemoći za sud, da ima tako starih tatova!

Jacques Collin je bio blagajnik ne samo »Društva od deset tisuća« nego i Velikih vrhova, junaka robije. Po priznanju odgovornih uglednih ličnosti, robijaši su odvajkada imali kapitala. Ova se čudna stvar može lako shvatiti. Nijedno se ukradeno dobro više ne nađe, osim u čudnim slučajevima. Budući da osuđenici ne mogu ništa sa sobom nositi na robiju, prisiljeni su pribjeći povjerenju kakvoj sposobnoj glavi, pa joj na poštenje povjeriti svoj novac, kao što se u društvu novac povjerava banci.

Bibi-Lupin, koji je bio već deset godina upravnik sigurnosne policije, pripadao je prvobitno aristokraciji Velikih vrhova. Njegova je izdaja potjecala od povrede samoljublja: neprestano je morao doživljavati da iznad njega ističu visoku inteligenciju i ogromnu snagu Obmanjivača smrti. Odatle stalno ogorčenje ovog glasovitog glavara sigurnosne policije protiv Jacquesa Collina. Odatle su također potjecali sporazumi između Bibi-Lupina i njegovih bivših drugova kojima su se počele baviti vlasti.

U svojoj dakle želji za osvetom, kojoj je istražni sudac dao punu slobodu, jer je morao utvrditi identitet Jacquesa Collina, glavar sigurnosne policije je vrlo vješto izabrao svoje pomoćnike pustivši na lažnoga Španjolca La Pouraillea, Svileni konac i Le Biffona, jer je La Pouraille pripadao »Društvu od deset tisuća« kao i Svileni konac, a Le Biffon je bio Veliki vrh.

La Biffe, ova strašna Le Biffonova supruga, koja još danas izmiče svim policijskim potragama pomoću prerušavanja u poštenu ženu, bila je na slobodi. Ova žena, koja divno zna igrati markizu, barunicu, groficu, ima kočiju i poslugu. Ovaj Jacques Collin u suknji jedina je žena koja se može usporediti s onom Azijom, desnom rukom Jacquesa Collina. Uopće, svaki junak robije ima odanu ženu. Sudbeni ljetopisi, tajna kronika Palače reći će vam ovo: nijedna strast poštene žene, čak ni ljubav bogomoljke prema svome ispovjedniku, uopće ništa ne nadmašuje privrženost ljubavnice koja dijeli opasnost velikih zločinaca.

Požuda je kod ovih ljudi gotovo uvijek prvi uzrok njihovih smionih pothvata, njihovih umorstava. Pretjerana požuda koja ih, kako vele liječnici, po njihovu »tjelesnom ustrojstvu« nagoni prema ženi, iscrpljuje sve moralne i fizičke snage ovih energičnih muškaraca. Odatle ona besposlica koja proždire čitave dane, jer pretjeranost u ljubavi traži i odmora i dobru ishranu. Odatle ona mržnja prema svakom radu koja sili ove ljude da pribjegnu brzim sredstvima kako bi sebi pribavili novaca. Ipak potreba da žive i da dobro žive, koja je kod njih već tako snažna, malo znači u usporedbi s rasipnošću na koju ih nagoni bludnica, jer joj ovi darežljivi ljubavnici žele pokloniti dragulje i odjeće, a ona, jer je uvijek lakoma, voli dobar zalogaj. Zaželi li bludnica šal, ljubavnik ga ukrade i žena u tom vidi dokaz ljubavi!

Tako se ide u krađu, koja bi se kod muškarca mogla shvatiti gotovo kao prirodni osjećaj ako bi se ljudsko srce htjelo istraživati pod sitnozorom.

Krađa dovodi do umorstva, a umorstvo dovodi postepeno ljubavnika na stratište.

Neuredna, posve fizička ljubav ovih ljudi bila bi dakle, ako ćemo vjerovati Medicinskom fakultetu, izvor sedam desetina zločina. Uostalom, kod autopsije lešina pogubljenog čovjeka nalazi se uvijek upadljiv i opipljiv dokaz za to. Tako ovi užasni ljubavnici, ta strašila društva postižu obožavanje svojih ljubavnica. Ova privrženost žene koja vjerno čuči kod vrata zatvora i uvijek misli na to kako bi izigrala lukavstva istrage, ovaj nepodmitljivi čuvar najcrnjih tajna ostavlja toliko tamnih i neobjašnjivih

parnica.

Tu leži snaga i slabost zločinca. U govoru bludnica »biti čestit« znači ne ogriješiti se ni o koji zakon te privrženosti i dati sav svoj novac ljubavniku »onkraj brave«, bdjeti nad njegovim zdravljem, održati prema njemu u svakom pogledu vjernost, sve poduzeti za njega. Najokrutnija uvreda što bi je koja bludnica mogla dobaciti u besramni obraz drugoj bila bi u tome kad bi je optužila zbog nevjernosti prema »stisnutom« (zatvorenom) prijatelju. U tom se slučaju bludnica smatra kao žena bez srca!...

La Pouraille je strastveno ljubio neku ženu, kako ćemo uskoro vidjeti.

Svileni konac, filozof-egoist, koji je krao da se opskrbi, u mnogočemu je bio sličan Paccardu, robu Jacquesa Collina, koji je, kako znamo, pobjegao zajedno s Prudencom Servien s imovinom od sedam stotina pedeset tisuća franaka. Svileni konac nije imao nikakvih veza, prezirao je žene i volio je samo sebe.

Što se tiče Le Biffona, on je, kako se već zna, dobio svoj nadimak po svojoj vezi s La Biffom. Ove su, dakle, tri robijaške ličnosti trebale tražiti račun od Jacquesa Collina, što nije bilo lako.

Samo je blagajnik znao koliko je članova društva još bilo na životu i kolika je bila imovina svakoga pojedinca. Posebnu smrtnost svojih punomoćnika Obmanjivač smrti je uzeo točno u obzir u svojim računima kad je odlučio da »pojede žabu« (utroši novac) u Lucienovu korist. Kad je devet godina izmicao pažnji svojih drugova i policiji, Jacques Collin je gotovo sigurno mogao očekivati da će na temelju »ustava Velikih vrhova« baštiniti od dvije trećine svojih punomoćnika. Nije li uostalom mogao navesti također isplate koje je tobože izvršio »pokošenim« (smaknutim) vrhovima? Ukratko, ovog vođu »Velikih vrhova« nitko nije nadzirao. Neograničeno su mu se povjerili iz nužde, jer je život divlje zvijeri, kakav provode robijaši, zahtijevao najveći oprez među »poštenim« ljudima ovoga divljega svijeta. Stotinu tisuća škuda što ih je Jacques Collin zatajio mogao je možda sad platiti sa stotinu tisuća franaka. U ovaj čas, kako se vidi, La Pouraille, jedan od vjerovnika Jacquesa Collina, imao je još samo da živi devedeset dana. Kako je La Pouraille, bez sumnje, imao još mnogo veću svotu od one koju mu je bio dužan njegov vođa, moglo se još nekako s njim govoriti.

Jedan od najpouzdanijih znakova po kojemu ravnatelji tamnica i njihovi agenti, policija i njezini pomoćnici, pa čak i suci istražitelji prepoznaju »povratne konje«, tj. one koji su već jeli »prdov« (vrsta debeloga graha koji se daje državnim robijašima), jest u tome što se oni dobro snalaze u zatvoru. Povratnici naravno poznaju njegove običaje, oni su kao kod kuće, ničemu se ne čude.

Stoga je Jacques Collin pred samim sobom bio na oprezu, pa je do onda divno igrao svoju ulogu nevinoga i stranca bilo u Forci bilo u Conciergeriji. Ali kad ga je utukla njegova bol i satrla njegova dvostruka smrt, jer je ove kobne noći dva puta umro, postao je opet Jacques Collin. Nadglednik se zaprepastio što ovome španjolskom svećeniku nije trebao reći kuda se ide u tamničko dvorište. Ovaj je tako savršeni glumac zaboravio svoju ulogu pa je kao stalni gost Conciergerije sišao zavojitim stubama s kule Bonbec.

– Bibi-Lupin ima pravo – reče u sebi čuvar – ovo je »povratni konj«, to je Jacques Collin.

Upravo kad se Obmanjivač smrti pokazao kao u nekom okviru što su mu ga

načinila vrata kule, zatvorenici su se rasprsili po dvorištu koje je uvijek bilo preusko za njih, pošto su pokupovali što su mogli na kamenom stolu Louisa Svetoga. Novoga su zatočenika dakle svi u isti mah opazili, i to utoliko brže što nijedan pogled po oštrini nije ravan pogledu zatvorenika, koji su svi u tamničkom dvorištu kao pauk u središtu svoje mreže. Ova je poredba matematički točna, jer kako oku sa svih strana smetaju visoke i crne zidine, zatočenik uvijek vidi, pa kad i ne gleda, vrata na koja ulaze čuvari, prozore sobe za razgovor i stube kule Bonbec, te jedine izlaze iz dvorišta. U dubokoj osamljenosti u kojoj se nalazi, sve je za optuženika događaj, sve ga zanima. Njegova mu dosada, koja se može usporediti s dosadom tigra u kavezu zoološkog vrta, neobično povećava pažnju.

Nije suvišno primijetiti da je Jacques Collin – odjeven kao svećenik koji se ne drži strogo svoje nošnje – nosio crne hlače, crne čarape, cipele sa srebrnim kopčama, crni prsluk i neki tamnosmeđi kaput, kojega je kroj odavao svećenika, ma što on činio, osobito kad je ove znakove popunilo karakteristično šišanje kose. Jacques Collin je nosio pravu pravcatu svećeničku, divno prirodnu vlasulju.

– Gle! Gle! – reče La Pouraille Le Biffonu – loš znak, »vepar« (svećenik)! Kako je on dospio ovamo?

– To je jedna od njihovih varki, »kuhar« (špijun) nove vrste – odgovori Svileni konac. – To je kakav prerušeni »prodavač podvezica« (žandar) koji želi ovdje vršiti svoj zanat.

Žandar u lopovskom govoru ima različita imena: kad progoni tata, onda je »prodavač podvezica«, kad ga prati, tada je »lasta stratišta«, kad ga vodi na stratište, onda je »giljotinin husar«.

Da dovršim sliku tamničkoga dvorišta, možda je potrebno da opišem u nekoliko riječi dva druga »vrha«. Sélérier nazvan Auvergnanac, čiča Ralleau, Pokućarac, napokon Svileni konac – imao je trideset imena i isto toliko putnica – sada će se nazivati samo ovim nadimkom, jedinim što mu ga je dala aristokracija zločina. Ovaj je duboki filozof, koji je u lažnom svećeniku vidio žandara, bio momak visok pet stopa i četiri palca. Njegovi su mišići bili neobično izbočeni. Pod ogromnom lubanjom blistale su male, skrivene oči, kao u ptice grabljivice. Vjeđe su mu bile sive, bez sjaja i tvrde. Na prvi je pogled bio sličan vuku širinom svojih vilica koje su bile snažno izražene i izbočene. No koliko je ova sličnost sadržavala okrutnosti, čak i krvoločnosti, toliko je bilo lukavosti i živahnosti u njegovim crtama lica, premda je bilo puno brazgotina od kozica. Rub je svake brazgotine bio jasno ocrtan i kao duhovit. Na njima se čitalo stotinu šala. Život zločinaca, koji sadrži u sebi glad i žeđu provedenih noći u logoru kejova i obala, mostova i ulica, pijanke jakih pića kojima se slave pobjednička slavlja, presvukao je ovo lice kao nekim slojem pokosti. Kad bi se Svileni konac pokazao onakav kakav je bio po prirodi, policijski bi agent i žandar na trideset koraka prepoznao svoju zvjerku, ali je on bio ravan Jacquesu Collinu u umijeću da sebi načini staračke bore na licu i da se preodjene. U ovom je trenutku Svileni konac bio u kućnom odijelu, kao veliki glumci koji se samo u kazalištu brižljivo oblače. Nosio je neki lovački kaput na kojemu nije bilo puceta, a rupice su bile poderane i propuštale bijelu podstavu; nadalje je imao loše zelene papuče, hlače od nankina koje su već postale sive, a na glavi kapu bez vizira, ispod koje su se vidjeli uglovi starog, šarenog, otrcanog i ispranog rupca.

Pokraj Svilenoga konca Le Biffon je predstavljao savršenu opreku. Ovaj je

glasoviti tat bio maloga rasta, krupan, debeo i okretan. Lice mu je bilo modro, oko crno i upalo. Bio je obučen kao kuhar i stajao je na veoma krivim nogama. On je ulijevao strah svojim izražajem lica na kojemu su prevladavali znaci sposobnosti kojima se odlikuju grabežljive životinje.

Svileni konac i Le Biffon umiljavali su se La Pourailleu, koji je izgubio svaku nadu. Ovaj je višestruki ubojica znao da će mu se suditi, da će biti osuđen i pogubljen prije no što prođe četiri mjeseca. Zato ga Svileni konac i Le Biffon, »prijatelji« La Pourailleovi, nisu zvali drukčije nego »kanonik«, tj. Kanonik »Opatije tužnoga uspona« (pripadnik giljotine). Lako se može shvatiti zašto su se Svileni konac i Le Biffon umiljavali La Pourailleu. La Pouraille je, prema optužnici, zakopao dvjesta pedeset tisuća zlatnih franaka, svoj udio plijena koji je ugrabio kod supruga Crottat. Kakvu je divnu baštinu mogao ostaviti dvojici »vrhova«, premda su se ova dva robijaša za nekoliko dana morala vratiti na robiju! Le Biffon i Svileni konac trebalo je da budu osuđeni zbog teške krađe (tj. krađe s otežavajućim okolnostima) na petnaest godina, i sigurno će ih spojiti s onih deset godina pređašnje osude, koje su svojevoljno prekinuli. Premda je dakle jedan imao pred sobom dvadeset i dvije, a drugi dvadeset i šest godina prisilnog rada, oba su se nadala da će pobjeći i potražiti hrpu La Pourailleova zlata.

Ali je taj član »Društva od deset tisuća« čuvao svoju tajnu, činilo mu se nepotrebno da je izda tako dugo dok ne bude osuđen. Kako je pripadao visokoj robijaškoj aristokraciji, nije odao ništa o svojim sukrivcima. Njegov je značaj bio poznat. Gospodin Popinot, istražni sudac u ovoj groznoj stvari, nije mogao ništa izvući iz njega.

Ova je strašna trojka stajala gore na dvorištu, tj. podno pistola. Svileni je konac svršio ispitivanje jednoga mladića, koji je bio tek kod svoje prve krađe i budući da je bio siguran u to da će biti osuđen na deset godina prisilnog rada, raspitivao se o različitim »livadama« (robijašnicama).

– No, moj mali – govorio mu je navlas Svileni konac upravo kad se pojavio Jacques Collin – razlika između Bresta, Toulona i Rocheforta jest u ovom...

– Dede, moj stari – reče mladić radoznalo kao svaki novajlija.

Ovaj je optuženik bio iz dobre porodice, a bio je optužen zbog krivotvorenja. On je sišao iz pistole koja je bila pokraj one u kojoj je bio Lucien.

– Moj sinko – nastavi Svileni konac – u Brestu si siguran da ćeš kod treće žlice naći »prdova«, kad budeš crpio iz škafa, u Toulonu tek kod pete, a u Rochefortu nećeš se uopće na nj namjeriti, ako nisi »stari«.

Kad je to taj duboki filozof rekao, priključi se opet La Pourailleu i Le Biffonu. »Vepar« (svećenik) ih je jako zanimao pa se oni upute niz dvorište, dok je Jacques Collin zaduben u svoju bol išao prema njima. Kako se Obmanjivač smrti bio predao sav u svoje strašne misli, u misli oborenog cara, nije ni mislio da je središte svih pogleda, predmet sveopće pažnje, pa je polagano hodao i gledao kobni prozor o koji se Lucien de Rubempré objesio. Nijedan zatočenik nije znao za ovaj događaj, jer Lucienov susjed, mladi krivotvoritelj, nije o tom ništa govorio iz razloga koje ćemo naskoro doznati. Tri su se »vrha« tako postavila da su zakrčila svećeniku put.

– To nije »vepar« – reče La Pouraille Svilenom koncu – to je »povratni konj«. Vidiš kako vuče desnu nogu!

Moramo ovdje objasniti, jer svim čitaocima nije palo na pamet posjetiti koju

robijašnicu, da je svaki robijaš s drugim vezan lancem (uvijek stari i mladi zajedno). Taj je lanac, koji je zakovan na jednom prstenu iznad gležnja, tako težak da nakon godinu dana prouzrokuje manu u hodu, koje se osuđenik više nikad neće riješiti. On je prisiljen upotrijebiti više snage u jednoj nozi nego u drugoj da može vući ove »negve« – tako se u robijaškom jeziku zovu ti željezni okovi – i na taj se napor nepogrešivo privikne. Kasnije, kad ne nosi više lanca, s tom je spravom kao s odrezanim nogama, u kojima »amputirani« uvijek trpi. Robijaš uvijek osjeća svoje »negve« i ne može se više nikad riješiti pogrešnog hoda. U policijskom govoru to se kaže »on vuče desnu nogu«. Ovaj znak, što ga kažnjenici tako dobro među sobom poznaju kao i policijski agenti, bar upotpunjuje prepoznavanje među drugovima, ako i ne dovodi izravno do toga.

Kod Obmanjivača smrti, koji je već prije osam godina pobjegao, ova je kretnja znatno oslabila, no zbog toga što je bio zaduben u svoje misli išao je tako polaganim i svečanim korakom da je ta mana u hodu morala zapeti za izvježbano oko jednoga La Pouraillea, ma kako slaba bila. Uostalom, vrlo se lako razumije da su kažnjenici, budući da su na robiji uvijek zajedno i samo jedan drugoga mogu promatrati, tako temeljito jedan drugome proučili fizionomiju da poznaju stanovite navike, koje vjerojatno izmiču njihovim stalnim neprijateljima: detektivima, žandarima i policijskim povjerenicima.

Tako je potpukovnik Seinske legije, glasoviti Coignard, bio uhapšen zbog trzanja viličnih mišića lijevoga obraza, jer ga je po tome prepoznao neki kažnjenik sto su ga poslali na smotru toga odjeljenja vojske, premda se usprkos Bibi-Lupinovoj sigurnosti policija nije usudila vjerovati u identitet grofa Pontisa de Sainte Hélène i Coignarda.

– To je naš »dab« (poglavica)! – reče Svileni konac kad je uhvatio onaj rastreseni pogled Jacquesa Collina, kakav čovjek baca oko sebe kad očajava o svemu što ga okružuje.

– Vjere mi, to je Obmanjivač smrti! – reče Le Biffon trljajući ruke. – Ah, to je njegov stas, to su njegova široka ramena, ali što je učinio? Nije sam sebi sličan.

– Oh, tu smo! – reče Svileni konac – on ima svoju osnovu! Hoće da vidi svoju »tetku«, koju će uskoro pogubiti.

Da dadem makar nejasnu predodžbu o ličnosti koju zatočenici, čuvari robijaša i nadglednici zovu »tetkom«, bit će dovoljno navesti onu divnu riječ koju je ravnatelj nekoga zatvora izrekao pokojnom lordu Durhamu kad je za vrijeme svoga boravka u Parizu pregledao sve zatvore. Taj se lord toliko želio upoznati sa svim pojedinostima francuskoga sudstva da je od pokojnoga Sansona, krvnika, zatražio da postavi stroj i molio ga neka se pogubi jedno živo tele, kako bi se mogao upoznati s djelovanjem toga stroja što ga je proslavila francuska revolucija.

Kad mu je ravnatelj pokazao cijelu tamnicu, dvorišta, radionice, ćelije itd., pokazao je prstom na jednu prostoriju praveći kretnju odvratnosti. »Tamo neću voditi vaše gospodstvo«, reče on, »jer je to četvrt ‘tetaka’«... – »Ho!«, reče lord Durham, »šta je to?« »To je treći spol, milorde.«

– Hoće da Théodorea skrate za glavu! – reče La Pouraille – kakvog krasnog dječaka! Kakva mu je samo ruka! Kakvo čelo! Koliki gubitak za društvo!

– Da, Théodore Calvi jede svoj posljednji zalogaj – reče Le Biffon. – Ah, njegove će žene lijepo cmizdriti, jer ga ljube, jadnoga maloga.

– To si ti, moj stari? – reče La Pouraille Jacquesu Collinu. I zajedno sa svojim

pratiocima, s kojima se držao ispod ruke, zakrči put pridošlici. – Oh, »dabe«, ti si postao »vepar« – doda La Pouraille.

– Kažu da si naše filipe oplijenio (naše zlatnike pokrao) – prihvati Le Biffon prijetećim glasom.

– Hoćeš li nam »izvući naš šljunak« (dati naš novac)? – upita Svileni konac.

Ova su tri pitanja prasnula kao tri hica iz pištolja.

– Ne šalite se s jadnim svećenikom, koga su ovamo zabunom stavili – odgovori mehanički Jacques Collin, premda je odmah prepoznao svoja tri druga.

– To je zaista glas njegova »praporca«, ako i nije njegova »njuška« – reče La Pouraille stavljajući svoju ruku na rame Jacquesu Collinu.

Ova kretnja i to što je ugledao svoja tri druga trgnu ga iz njegove utučenosti i vrate mu smisao za stvarni život, jer je cijele ove kobne noći lebdio u neizmjernim duhovnim svjetovima osjećaja u kojima je tražio neki novi put.

– »Ne pravi juhe svome dabu« (ne pobuđuj sumnje na svoga poglavicu)! – reče sasvim tiho Jacques Collin šupljim i prijetećim glasom, koji je bio nalik na potmulu lavlju riku. – Policija je tu, pusti je neka bude u zabludi. Ja glumim komediju zbog jednog »vrha« u krajnjoj nevolji.

To je rekao usrdno kao svećenik, koji pokušava obratiti nesretnike, i popratio pogledom kojim je Jacques Collin obujmio tamničko dvorište, vidio nadglednika pod arkadama i pokazao ih podrugljivo svojim drugovima.

– Nema li ovdje »kuhara« (špijuna)? »Upalite svoja svjetla i useknite ih« (gledajte dobro i promatrajte)! Vi me ne poznate, budimo na oprezu, i smatrajte me za »vepra«, ili ću ukopati vas, vaše žene i vaš šljunak (ili ću uništiti vas, vaše žene i vaš novac).

– Ti onda nemaš povjerenja u nas? – upita Svileni konac. – Ti hoćeš spasiti svoju »tetku« (svoga prijatelja).

– Madeleine je »okićen« za stratište (Théodore je gotov za stratište) – reče La Pouraille.

– Théodore! – odvrati Jacques Collin svladavajući se da ne skoči u zrak i da ne zavikne.

To je bio posljednji udarac u mučenju ovoga smrvljenog kolosa.

– »Ohladit će ga« (pogubit će ga) – ponovi La Pouraille – već je dva mjeseca »predan za prijevoz« (osuđen na smrt).

Jacquesu Collinu se smučilo, noge su mu bile kao odrezane, pa su ga njegova tri prijatelja pridržala, i imao je još toliko prisutnosti duha da je skrušeno sklopio ruke. La Pouraille i Le Biffon podupirali su s poštovanjem bezbožnika Obmanjivača smrti, dok je Svileni konac trčao k nadgledniku koji je bio u službi kod vrata pistola, što vode u sobu za razgovore.

– Ovaj bi poštovani svećenik htio sjesti, dajte jedan stolac za njega.

Tako je promašio udarac što ga je Bibi-Lupin namislio izvesti.

Obmanjivač smrti je, isto kao i Napoleon kad su ga njegovi vojnici prepoznali, postigao pokornost i poštovanje kažnjenika. Dovoljne su bile dvije riječi. To su bile riječi: vaše žene i vaš šljunak (novac) – to je sve što obuhvaća prave interese muškarca. Ova je prijetnja za tri kažnjenika bila znak najviše vlasti: »dab« je još uvijek imao njihovu imovinu u svojoj ruci. Njihov je »dab« još uvijek vani bio svemoćan i nije ih izdao, kako su tvrdila lažna braća.

Ogromni ugled što ga je uživao zbog svoje lukavosti i sposobnosti draškao je

uostalom radoznalost trojice robijaša, jer radoznalost postaje jedini poticaj za te propale duše. Smionost Jacquesa Collina u prerušavanju, koju je sačuvao još pod kračunima Conciergerije, zapanjila je uostalom tri zločinca.

– Već sam četiri dana u strogom zatvoru, pa nisam znao da je Théodore tako blizu »opatiji« (stratištu)... – reče Jacques Collin. – Došao sam da spasim jednoga malog jadnika, koji se tamo jučer u četiri sata objesio, a našao sam se pred drugom nesrećom. Nemam više asova u svojoj igri...

– Jadni »dab«! – reče Svileni konac.

– Ah, »pekar« (đavo) me ostavlja! – usklikne Jacques Collin i istrgne se iz ruku svojih drugova te se uspravi i u taj je čas izgledao strašan. – Dođe jedan trenutak, kad je svijet jači od nas! »Roda« (Palača pravde) nas guta.

Ravnatelj Conciergerije je sam došao u tamničko dvorište kad je bio obaviješten o nesvjestici španjolskog svećenika. Posadio ga je na stolac na sunce i sve je promatrao s onom strašnom pronicavošću koja se u obavljanju takvih dužnosti od dana u dan povećava i koja se skriva pod prividnom ravnodušnosti.

– Ah, Bože moj! – reče Jacques Collin – dospjeti među ovakve ljude, među izmet društva, među zločince, ubojice... No bog neće ostaviti svoga sluge. Moj dragi gospodine upravniče, ja ću svoj boravak na ovom svijetu označiti djelima milosrđa koja se neće zaboraviti. Obratit ću ove nesretnike, naučit će da imaju dušu, da ih čeka vječni život, i ako su sve izgubili na zemlji, da još mogu zadobiti nebo, koje im pripada uz cijenu istinskog i iskrenog pokajanja.

Dvadeset do trideset kažnjenika dotrčalo je i sakupilo se iza ova tri strašna robijaša, kojih su divlji pogledi održali razmak od tri stope između njih i radoznalih, i čulo je ove riječi koje su bile izrečene s evanđeoskom usrdnošću.

– Toga, gospodine Gault – reče strašni La Pouraille – da, toga bismo rado slušali.

– Rekli su mi – nastavi Jacques Collin, pokraj kojega je stajao Gault – da u ovom zatvoru ima jedan na smrt osuđeni.

– Upravo mu sada čitaju da je odbijen njegov priziv...

– Ne znam što to znači – reče bezazleno Jacques Collin pogledavši oko sebe.

– Bože, kako je bezazlen – reče neki mladić, koji je prije pitao Svileni konac o cvijetu prdova na livadama (graha na robiji).

– No, danas ili sutra će ga »pokositi« (pogubiti) – reče jedan zatočenik.

– Pokositi? – upita Jacques Collin, i napravio se nedužnim i neukim da je to zadivilo njegova tri »vrha«.

– U njihovu jeziku – odgovori ravnatelj – to znači izvršenje smrtne kazne. Ako već pisar čita priziv, bez sumnje će i krvnik dobiti nalog za izvršenje. Nesretnik je stalno odbijao vjersku utjehu...

– Ah, gospodine ravnatelju, tu dušu treba spasiti! – poviče Jacques Collin. Taj je bezbožnik sklopio ruke kao očajni ljubavnik, kretnjom koja se pažljivom ravnatelju učinila kao izljev božanskog žara. – Ah, gospodine – nastavi Obmanjivač smrti – pustite mi da vam dokažem tko sam i što mogu, ako mi dopustite da u ovom okorjelom srcu pobudim pokajanje! Bog mi je dao dar da izgovorim stanovite riječi koje izazivaju velike promjene. Ja smekšavam srca i otvaram ih... čega se bojite? Neka me prate žandari, čuvari, tko hoće.

– Vidjet ću hoće li vam dušobrižnik zatvora dopustiti da ga zamijenite – reče gospodin Gault.

I ravnatelj se povuče iznenađen zbog savršeno ravnodušnoga makar i radoznalog držanja kojim su kažnjenici i zatočenici gledali ovoga svećenika, čiji je evanđeoski glas podavao čar njegovu nerazumljivu, pola francuskom pola španjolskom govoru.

– Kako to da ste vi ovdje, gospodine opate? – upita mladi sugovornik Svilenoga konca, Jacquesa Collina.

– Oh, zabunom! – odgovori Jacques Collin mjereći pogledom od glave do pete toga mladića iz dobre kuće. – Našli su me kod jedne kurtizane, koja je bila okradena poslije svoje smrti. Ustanovili su da je počinila samoubojstvo. Počinitelji krađe, koji su vjerojatno njezina služinčad, nisu još uhapšeni.

– I zbog te se krađe ovaj mladić objesio?...

– To jadno dijete, bez sumnje, nije moglo podnijeti misao što je osramoćeno zbog nepravednog zatvora – odgovori Obmanjivač smrti podigavši oči k nebu.

– Da – reče taj mladić – baš su ga htjeli pustiti na slobodu kad je počinio samoubojstvo. Kolike li nesreće!

– Samo se nevinih ljudi tako to kosne – reče Jacques Collin. – Znajte da je krađa počinjena na njegovu štetu.

– A o koliko se radi? – upita duboki i lukavi filozof Svileni konac.

– O sedam stotina pedeset tisuća franaka – odgovori blago Jacques Collin.

Tri se robijaša pogledaju i povuku se iz skupine što su je svi zatočenici stvorili oko tobožnjega svećenika.

– On je »isprao« (okrao) podrum te bludnice – šapne Svileni konac Le Biffonu u uho. – Htio nas je uplašiti za naše novce.

– On će uvijek biti »dab« Velikih vrhova – odgovori La Pouraille. – Naš se »šljunak« nije »raspršio« (naš novac nije nestao).

La Pouraille je tražio nekoga čovjeka kome bi se povjerio i zato je imao interesa da u Jacquesu Collinu nađe poštenoga čovjeka. A osobito u zatvoru ljudi vjeruju u ono čemu se nadaju.

– Kladim se da će on »daba rode« (vrhovnoga državnog tužioca) žedna preko vode prevesti i da će spasiti »svoju tetku« (svoga prijatelja)! – reče Svileni konac.

– Ako mu to uspije – reče Le Biffon – neću ga još uvijek smatrati bogom; ali on je, kako se tvrdi, s »pekarom« (đavlom) tikve sadio.

– Jesi li čuo kako je zaviknuo: »Pekar« me napušta! – primijeti Svileni konac.

– Ah! – usklikne La Pouraille – kad bi mi htio glavu spasiti, kakav bih provodio život sa svojim loncem šljunka (sa svojim dijelom novca) i sa svojim »žutim oblicama« (pokradenim zlatom), koje sam sakrio.

– »Tjeraj njegovu loptu« (učini kako te uputi)! – reče Svileni konac.

– »Brusiš li« (šališ li se)? – prihvati La Pouraille i pogleda svoga prijatelja.

– Ala si glup! Ionako ćeš biti uskoro »izvučen za prijevoz« (osuđen na smrt). Stoga ne možeš više nikakva druga vrata izdići da ostaneš na svojim »štakama« (nogama) i da još duže »žvaćeš, ločeš i dižeš« (jedeš, piješ i kradeš) – odgovori mu Le Biffon – nego da mu podmetneš leđa.

– To je prava riječ! – odvrati La Pouraille – nijedan od nas neće izdati »daba« ili ja preuzimam na se da ga odvedem onamo kamo ja idem.

– Učinio bi on kako veli! – povikne Svileni konac.

I oni ljudi koji ne osjećaju nimalo simpatije prema ovom čudnom svijetu, mogu sebi predočiti duševno stanje Jacquesa Collina. On se nalazio između lešine svoga

idola, uz koju je punih pet sati po noći molio, i skore smrti svoga nekadašnjeg druga na lancu, buduće lešine mladoga Korzikanca Théodorea. I samo da vidi toga nesretnika, morao je već za to upotrijebiti svoju neobičnu vještinu, a da ga spasi, to bi bilo pravo čudo! A on je već i na to mislio.

Kako bismo bolje razumjeli ono što je Jacques Collin namjeravao poduzeti, potrebno je ovdje napomenuti da ubojice, tatovi i svi oni koji naseljavaju robijašnice nisu tako strašni kako se misli. Osim rijetkih izuzetaka, svi su ti ljudi velike kukavice, jamačno zbog vječnoga straha koji ih satire. Kako su sve njihove sposobnosti neprestano upravljene na krađu, i kako izvedba nekoga pothvata zahtijeva upotrebu svih životnih snaga, duševnu brzinu jednaku tjelesnoj sposobnosti, pažnju koja im uništava hrabrost, oni s istoga razloga postaju glupi izvan ove silne napetosti njihove volje, kao što kakva pjevačica ili kakav plesač padaju od iscrpljenja poslije napornoga plesa ili kakva strašnoga dueta što ih moderni skladatelji nameću općinstvu.

Zlikovci su doista tako bez svake pameti ili tako potišteni od straha da potpuno postaju djecom. Do krajnosti su lakovjerni, pa ih zato najjednostavnija lukavština hvata na lijepak. Kad im uspije kakav »posao«, oni su u takvom stanju nemoći da se smjesta prepuštaju razvratnosti, bez koje ne mogu biti, opijaju se vinom, rakijom i bijesno se bacaju u naručje svojim ženama da nađu mir trošeći sve svoje snage, kako bi zaboravivši svoj razum zaboravili svoj zločin.

U tom se stanju predaju na milost i nemilost policiji. Ako ih tada uhapse, postaju slijepi i gube glavu, osjećaju toliku potrebu nade da sve vjeruju, i nema gluposti u koju ih čovjek ne bi mogao uvjeriti. Jedan će primjer objasniti dokle ide ograničenost zatvorenog zločinca. Bibi-Lupin je nedavno postigao priznanje nekoga ubojice, starog devetnaest godina, jer ga je uvjerio da se malodobnici ne pogubljuju. Kad su ovoga dječaka prevezli u Conciergeriju da se nad njim izvrši osuda jer mu je priziv bio odbijen, posjetio ga je ovaj strašni policijski činovnik.

– Jesi li siguran da nemaš dvadeset godina? – upita ga on.

– Da, imam samo devetnaest godina i po – reče savršeno mirno ubojica.

– No, možeš biti miran – odgovori mu Bibi-Lupin – nećeš nikada imati dvadeset godina.

– A zašto?

– E, pa za tri dana će te »pokositi« – odvrati ovaj glavar javne sigurnosti.

Ubojica, koji je čak i poslije osude još uvijek vjerovao da se malodobnici ne pogubljuju, srušio se kao klada.

Ovi ljudi, tako okrutni iz nužde da uklone svjedoke, jer oni ubijaju samo da se liše dokaza (a to je jedan od razloga što ih navode oni koji traže ukidanje smrtne kazne) – ovi kolosi u vještini, u okretnosti, kod kojih su sigurnost ruke, brzina pogleda i osjetila izvježbane kao u divljaka, postaju junacima zla samo na pozornici svojih zlodjela. Čim izvrše zločin, ne samo da počinje njihova krajnja smetenost, jer ih nužda da sakriju plijen tako zaglupljuje kao što ih je prije pritiskivala nevolja, nego oslabe kao žena poslije poroda. Ma kako da su užasno energični u svojim zamislima, poslije uspjeha su kao djeca. To je, jednom riječi, narav divljih zvijeri, koje lako možeš ubiti kad su se nažderale. U zatvoru su ovi čudni ljudi, ljudi samo po svom pretvaranju i šutljivosti, koja samo u posljednjem trenutku popušta – onda kad ih je satro i izmučio dugi zatvor.

Sad se dakle može shvatiti zašto su tri kažnjenika htjela služiti svome vođi

umjesto da ga upropaste; oni su mu se divili jer su sumnjali da je sebi prisvojio ukradenih sedam stotina pedeset tisuća franaka, a kako su ga vidjeli mirna čak i pod bravom Conciergerije, smatrali su ga sposobnim da ih zaštiti.

Kad je gospodin Gault ostavio lažnoga Španjolca, vratio se kroz sobu za razgovor u svoju pisarnicu i potražio Bibi-Lupina, a ovaj je već dvadeset minuta, otkako je Jacques Collin bio sišao iz svoje ćelije, sve promatrao kroz okance, šćućurivši se kod jednoga prozora koji gleda na dvorište.

– Nijedan ga od njih nije prepoznao – reče gospodin Gault – a ni Napolitas, koji ih sve nadzire, nije ništa čuo. Jadni svećenik nije u svojoj nevolji cijele ove noći rekao nijednu riječ iz koje bi se moglo zaključiti da njegova mantija sakriva Jacquesa Collina.

– To dokazuje da dobro pozna zatvor – odgovori glavar sigurnosne policije.

Napolitas, Bibi-Lupinov tajnik, bio je nepoznat svima ljudima koji su bili baš u to vrijeme zatvoreni u Conciergeriji. Igrao je ulogu sina iz dobre porodice koji je bio optužen zbog krivotvorenja.

– Sad moli da bi ispovjedio na smrt osuđenoga – reče ravnatelj.

– To je naše posljednje sredstvo! – poviče Bibi-Lupin – na to još nisam mislio. Taj je Korzikanac Théodore Calvi, drug s lanca Jacquesu Collinu. Jacques Collin mu je, kako čujem, pravio vrlo lijepe »meleme«...

Kažnjenici prave nekakve čepove koju turaju između željeznog prstena i svoga mesa, kako bi ublažili težinu »negava« na svojim zglavcima i na rani. Ovi su čepovi sastavljeni od kučina i od krpa, a zovu se u kaznionici »melemi«...

– Tko čuva osuđenika? – upita Bibi-Lupin gospodina Gaulta.

– Coeurla-Virole.

– Dobro, ja ću se preobući u žandara i bit ću tamo, slušat ću što govore, jamčim za sve.

– Ne bojite li se, ako je to Jacques Collin, da će vas prepoznati i zadaviti? – upita ravnatelj Conciergerije Bibi-Lupina.

– Kao žandar imat ću svoju sablju – odgovori glavar – uostalom, ako je to Jacques Collin, neće ništa učiniti što bi ga »izručilo prijevozu« (da bi bio osuđen na smrt), a ako je to svećenik, onda sam siguran.

– Onda ne gubite vremena – reče tada gospodin Gault. – Osam je i po sati, otac je Sauteloup upravo pročitao da je odbijen priziv, gospodin Sanson čeka u dvorani zapovijed s državnoga tužilaštva.

– Da, baš za danas su naručeni »husari udovice« (»udovica« je još jedno ime za giljotinu, i kako strašno ime!) – odgovori Bibi-Lupin. – Ja doduše razumijem zašto državni tužilac oklijeva, ovaj dječak stalno tvrdi da je nevin, a po mom mišljenju nije bilo uvjerljivih dokaza protiv njega.

– To je pravi Korzikanac – prihvati gospodin Gault – nijedne riječi nije rekao i svemu se opirao.

Posljednja je riječ ravnatelja Conciergerije glavaru sigurnosne policije sadržavala mračnu povijest na smrt osuđenih. Čovjek koga je pravda izbrisala iz broja živih pripada državnom tužilaštvu. Državno je tužilaštvo suvereno, ono ne zavisi ni o komu nego samo o svojoj savjesti. Zatvor pripada državnom tužilaštvu, ono je njegov neograničeni gospodar. Poezija se već domogla ove društvene teme na smrt osuđenoga, koja je izvanredno prikladna da zaokupi maštu. Poezija je bila uzvišena, a

proza nema drugih sredstava do zbilje, ali je zbilja dovoljno strašna onakva kakva jest, da se može boriti s poezijom. Život na smrt osuđenoga koji nije priznao svojih zločina ni izdao svojih sukrivaca izložen je groznim mukama. Ovdje se ne radi ni o cipelama koje lome noge, ni o vodi koju ulijevaju u želudac, ni o natezanju udova pomoću groznih strojeva, nego o podmuklom i takoreći negativnom mučenju. Državno tužilaštvo prepušta osuđenika samom sebi, ono ga ostavlja u samoći i u tmini, s jednim »ovnom« kojemu se ne može povjeriti.

Ljubazna moderna filantropija misli da je otkrila grozno mučenje u samoći. Vara se. Otkad je ukinuta tortura, državno je tužilaštvo, u vrlo prirodnoj želji da umiri već suviše nježnu savjest porotnika, otkrilo kako samoća pruža stalno oružje pravdi protiv onih koji su nečiste savjesti.

Samoća je praznina. Ona čovjeka ubija i duševno i tjelesno. U samoći može boraviti samo genijalan čovjek, koji je ispunja svojim mislima, kćerima duhovnoga svijeta, ili promatrač božanskih djela koji je smatra osvijetljenu nebeskim svjetlom, oživjelu dahom i glasom božjim. Osim ova dva čovjeka, koji su tako blizu raju, samoća se odnosi prema torturi kao duh prema tijelu. Između samoće i mučenja postoji takva razlika kao između živčane bolesti i kirurške bolesti. Ta je patnja povećana neizmjernošću. Tijelo se dotiče beskonačnosti živčanim sustavom kao što duh u njega prodire mišlju. Zato se u ljetopisima državnoga tužilaštva u Parizu nabrajaju zločinci koji ne priznaju.

Ovo će strašno stanje koje u stanovitim slučajevima poprima ogromne razmjere, kao na primjer u politici, kad se radi o dinastiji ili o državi, biti opisano na posebnom mjestu u »Ljudskoj komediji«. No ovdje opis kamene kutije, u kojoj je državno tužilaštvo u Parizu pod restauracijom držalo osuđene na smrt, može dostajati da dade predodžbu o užasu posljednjih dana onoga koji će biti pogubljen.

Prije srpanjske revolucije postojala je u Conciergeriji – a postoji međutim još i danas – »soba osuđenoga na smrt«. Ta se soba naslanja na pisarnicu; od nje je dijeli debeli zid od samoga klesanoga kamena, a s druge je strane okružuje zid debeo sedam do osam stopa, koji opet podržava jedan dio ogromnoga predvorja.

Ovamo se ulazi prvim vratima u dugom mračnom hodniku kamo pogled upravo

ponire, kad je čovjek u sredini osvođene dvorane. Ova strašna soba dobiva svjetlo kroz prozorčić s debelim rešetkama, a taj se jedva primjećuje kad se ulazi u Conciergeriju, jer je uzidan u mali prostor što preostaje između prozora pisarnice, pokraj rešetke ulaznih vrata i stana pisara Conciergerije, koji je graditelj prizidao kao ormar u pozadinu ulaznoga dvorišta.

Ovaj položaj objašnjava zašto su ovu sobu, koju okružuju četiri debela zida, u vrijeme preuređenja Conciergerije namijenili za ovu zlosretnu i pogrebnu službu. Svaki je bijeg nemoguć. Hodnik koji vodi k samicama i k ženskom odjelu svršava nasuprot peći oko koje su uvijek sakupljeni žandari i nadglednici. Prozorčić, taj jedini izlaz, leži devet stopa iznad pločica poda i gleda na prvo dvorište, koje čuvaju žandari što su na straži kod vanjskih vrata Conciergerije. Nijedna ljudska sila ne može ništa nauditi debelim zidinama. Osim toga, na smrt osuđenoga zločinca odmah obuku u zločinačku košulju. To odijelo, kako je poznato, onemogućuje svako kretanje ruku; zločinac je i vezan lancem za nogu o svoj poljski krevet i konačno ima jednoga »ovna« koji ga poslužuje i čuva. Pod je ove sobe pokriven pločicama od debeloga kamena i svjetlo je tako slabo da se jedva vidi.

Nije moguće da čovjeka ne uhvati do kosti ledena studen kad tamo ulazi, čak i danas, premda ova soba već šesnaest godina ne služi svojoj svrsi, jer su u Parizu uveli mnogo promjena u izvršenju sudskih presuda. Pogledajte zločinca koga ubija grižnja savjesti, samoća i tmina, ta dva izvora groze, i upitat ćete se ne mora li tu čovjek poludjeti! Kakvoga li ustrojstva moraju biti oni koji mogu izdržati taj život u zločinačkoj košulji, a uz to su nepokretni i ne mogu ništa raditi.

Théodore Calvi, ovaj Korzikanac koji je tada imao dvadeset sedam godina, zavio se u veo posvemašnje šutnje i izdržao je ipak puna dva mjeseca djelovanja ove tamnice i lukavo brbljanje »ovna«...

Neobična parnica, u kojoj je taj Korzikanac bio osuđen na smrt, bila je ova. Premda je ona neobično značajna, ova će analiza biti vrlo kratka. Nije mi se moguće previše udaljiti od predmeta da ispripovijedam razvoj jednog prizora koji je i onako vrlo opširan, jer on nema nikakva drugoga interesa do onoga ukoliko se odnosi na Jacquesa Collina, na tu kičmu koja svojim groznim utjecajem takoreći spaja »Čiču Goriota« s »Propalim iluzijama« i »Propale iluzije« s ovom studijom. Čitaočeva će mašta uostalom razviti onu mračnu temu koja je ovaj čas prouzročila mnogo glavobolje porotnicima onoga vijeća pred koje je došao Théodore Calvi. Stoga se već osam dana, otkad je Kasacioni sud odbio priziv zločinca, gospodin de Granville bavio ovom stvari i odgađao od dana u dan nalog za izvršenje smrtne kazne, toliko mu je bilo stalo da umiri porotnike da je razglasio da je osuđenik, tik prije same smrti, priznao svoj zločin.

Kuća neke jadne udovice iz Nanterrea bila je na osami u toj općini, i ležala je, kako se zna, usred neplodne ravnice koja se prostire između brda Valériena, Saint-Germaina, sartruvilskih i aržantejskih brežuljaka. Udovicu su umorili i okrali nekoliko dana nakon što je primila dio svoje neočekivane baštine. Taj je dio sadržavao tri tisuće franaka, tuce pribora za jelo, jedan lanac, zlatnu uru i rublje. Mjesto da pohrani te tri tisuće franaka u Parizu, kako joj je savjetovao odvjetnik umrloga trgovca vinom, od kojega ih je baštinila, ta je stara žena htjela sve kod sebe zadržati. U prvom redu, ona nije nikad vidjela toliko novca u svojim rukama, zatim ni u koga nije imala povjerenja, ni u kojoj vrsti poslova, kao i većina ljudi iz naroda ili sa sela. Poslije zrelih razgovora s trgovcem vina iz Nanterrea, svojim rođakom i rođakom preminuloga trgovca vinom, ova se udovica odlučila da uloži novac na doživotnu rentu, da proda kuću u Nanterreu pa da ode kao građanka živjeti u Saint-Germain.

Kuću u kojoj je stanovala okruživao je prilično velik vrt, ograđen lošim plotom. To je bila onako gadna kuća kakvu grade mali zemljoradnici u okolici Pariza. Žbuka i građevno kamenje, koga ima u izobilju u Nanterreu, jer je to područje kamenoloma koji se iskorištavaju pod vedrim nebom, bilo je, kao što se obično vidi u Parizu, na brzu ruku nabacano i bez ikakve građevne osnove. To je gotovo uvijek koliba civiliziranog divljaka. Ova se kuća sastojala od prizemlja i od prvoga kata, a povrh toga bile su još potkrovnice.

Vlasnik kamenoloma, muž te žene, sagradio je tu kuću i stavio je vrlo čvrste željezne prečke na prozore. Ulazna su vrata bila izvanredno jaka. Pokojnik je znao da je sam tu na nezaštićenoj ravnici, i to na kakvoj ravnici! Njegove su se mušterije sastojale od glavnih pariških zidara-majstora. On je dakle prevezao najvažniju građu za svoju kuću, koja je bila sagrađena pet stotina koraka od njegova kamenoloma, na svojim kolima koja su se prazna vraćala. Birao je kod rušenja kuća u Parizu stvari koje

su mu odgovarale, i to uz nisku cijenu. Tako su prozori, rešetke, vrata, kapci, drvenina potjecali od povlaštene krađe, od dobrih i dobro izabranih darova što su mu ih poklanjale njegove mušterije. Od dva okvira koja su se mogla uzeti odnio je bolji.

Kuću, pred kojom je bilo prilično prostrano dvorište, gdje su se nalazile konjušnice, zatvarali su prema cesti zidovi. Jaka je rešetka služila kao vrata. Osim toga psi čuvari boravili su u konjušnici, a jedan mali pas provodio je noć u kući. Iza kuće je bio vrt od oko jednoga hektara.

Kad je kamenolomčeva žena obudovjela, a bila je bez djece, stanovala je sama u toj kući s jednom jedinom služavkom. Kad se prodao kamenolom, s utrškom su se platili dugovi kamenolomca, koji je umro prije dvije godine. Jedina je imovina ove udovice bila ova pusta kuća gdje je uzgajala kokoši i krave, prodavala jaja i mlijeko u Nanterreu. Kako nije više imala konjušara, vozača ni radnika iz kamenoloma, koje je pokojnik silio da mu sve rade, nije više obrađivala vrt, kosila je u njemu ono malo trave i uzgajala povrće što raste na tom šljunkovitom tlu.

Utržak od kuće i novac od baštine mogli su zajedno iznositi sedam do osam tisuća franaka, pa se ova žena u mašti već vidjela sretna u Saint-Germainu sa sedam do osam stotina franaka doživotnog prihoda što ih je mislila dobiti od svojih osam tisuća franaka. Već se više puta dogovarala s bilježnikom iz Saint-Germaina, jer se nećkala dati svoj novac trgovcu vinom u Nanterreu, koji ga je od nje tražio.

Tako je to bilo kad se jednoga dana nije moglo više vidjeti ni udovice Pigeau ni njezine sluškinje. Dvorišna rešetka, kućna ulazna vrata, kapci – sve je bilo zatvoreno. Poslije tri dana sud je bio obaviješten o tom stanju stvari i poveo je istragu. Iz Pariza je došao sudac istražitelj gospodin Popinot s državnim tužiocem, i evo što su utvrdili:

Ni na dvorišnoj rešetki ni na kućnim ulaznim vratima nije bilo tragova provale. Ključ se nalazio iznutra u bravi ulaznih vrata. Nijedna željezna poluga nije bila razvaljena. Brave, kapci – svi zapori bili su netaknuti. Na zidovima nije bilo nikakva traga koji bi mogao otkriti provalu zlikovaca. Kako se kroz zemljane dimnjake nije moglo proći, nisu mogli služiti kao prolaz. Crijep na vrhu krova bio je netaknut i nije odavao nikakva nasilja.

Kad su provalili u sobe prvoga kata, našli su suci i Bibi-Lupinovi žandari udovicu Pigeau i njezinu služavku ugušene svaku u svome krevetu. Obje su bile ugušene rupcima. Bilo je ukradeno tri tisuće franaka kao i pribori za jelo i dragulji. Obje su lešine već bile u raspadanju kao i lešine maloga psa i velikoga psa čuvara.

Pretražili su i plot oko vrta, ali ništa nije bilo polomljeno. U vrtu staze nisu odavale nikakvih tragova nogu. Sucu se istražitelju učinilo vjerojatnim da je ubojica išao po travi da ne ostavi tragova svojih koraka ako je onuda došao. No kako je mogao prodrijeti u kuću? Sa strane vrta vrata su imala jednu prečnicu, koja je bila zaštićena trima nepovrijeđenim željeznim polugama. S te se strane također nalazio ključ u bravi kao i na ulaznim vratima sa strane dvorišta.

Kad su gospodin Popinot, Bibi-Lupin, koji je tamo ostao cijeli dan da sve promotri, sam državni tužilac i podoficir iz Nanterrea sigurno utvrdili ove nemogućnosti, to je umorstvo postalo groznim problemom kojemu ni sud ni policija nisu bili dorasli.

Ova se drama, koju je objelodanila Gazette des Tribunaux, bila dogodila zimi od 1828. na 1829. Bog zna kakav je interes pobudila u Parizu ova čudna pustolovina. Ali Pariz, koji svako jutro mora gutati nove drame, zaboravlja sve. Policija, međutim, ne

zaboravlja ništa.

Tri mjeseca poslije ovih uzaludnih potraga neka je javna bludnica, koja je Bibi-Lupinovim agentima zapela za oko zbog svojih izdataka i koja je bila pod njihovom paskom zbog svog drugovanja s nekim tatovima, htjela založiti preko neke svoje prijateljice tuce pribora za jelo, sat i zlatni lanac. Prijateljica je otklonila. To dođe Bibi-Lupinu do ušiju i on se sjeti onoga tuceta pribora, sata i zlatnog lanca koji su bili ukradeni u Nanterreu. Odmah su bili obaviješteni svi činovnici u zalagaonicama i svi jataci u Parizu, i Bibi-Lupin je dao strogo uhoditi Plavokosu Manonu.

Uskoro se doznalo da je Plavokosa Manon preko ušiju zaljubljena u nekoga mladića, koji se nigdje nije viđao, jer se smatralo da se oglušuje na sve izljeve ljubavi plave Manone. Tajna za tajnom. Kad su za ovim mladićem počeli tragati, uskoro su ga pronašli i u njemu prepoznali odbjeglog robijaša, glasovitog junaka korzičkih osveta, lijepog Théodorea Calvija, s nadimkom Madeleine.

Na Théodorea su nahuškali jednoga od ovih jataka sa dva lica, koji u isti mah služe tatovima i policiji, i on obeća Theodoréu da će kupiti pribor, sat i zlatni lanac. Upravo kad je u deset i po uveče staretinar dvora Saint-Guillaume brojio novac Théodoreu, koji je bio odjeven kao žena, dođe policija, uhapsi Théodorea i zaplijeni stvari.

Smjesta započne istraga. Na temelju ovako slabih podataka bilo je, u stilu državnoga tužilaštva, nemoguće provesti osudu na smrtnu kaznu. Nikad Calvi nije sebi proturječio. Nikad se nije dao uhvatiti za riječ: govorio je da mu je neka žena sa sela ove predmete prodala u Argenteuilu, i kad ih je kupio, glas o umorstvu u Nanterreu ga je upozorio na opasnost da posjeduje te pribore, tu uru i taj lanac. Budući da su oni međutim bili navedeni u popisu ostavštine onoga pariškog trgovca, ujaka udovice Pigeau, pokazalo se da su to ukradeni predmeti. Konačno, kazao je on da ga je bijeda primorala da proda te predmete i htio ih se riješiti preko jedne žene koja nije sumnjiva.

Ništa se više nije moglo izvući iz toga odbjegloga kažnjenika. On je svojom šutnjom i svojom čvrstoćom znao na sudu pobuditi uvjerenje da je trgovac vinom iz Nanterrea počinio zločin i da je žena od koje je kupio te sumnjive stvari supruga toga trgovca. Nesretni rođak udovice Pigeau i njegova žena budu uhapšeni. No poslije osam dana zatvora i temeljite istrage ustanovilo se da ni muž ni žena nisu odlazili iz svoga stana u vrijeme zločina. Osim toga, Calvi u supruzi trgovca vinom nije prepoznao onu ženu koja mu je, prema njegovu tvrđenju, tobože prodala srebrninu i dragulje.

Kako je Calvijevoj priležnici, koja je bila upletena u parnicu, bilo dokazano da je potrošila oko tisuću franaka od vremena zločina do onda kad je Calvi htio založiti srebrninu i dragulje, takvi su se dokazi činili dovoljnima da se kažnjenik i njegova priležnica upute pred porotnički sud. Kako je ovo umorstvo bilo osamnaesto što ga je izvršio Théodore, osudili su ga na smrt, jer se činilo da je on bio počinitelj i ovoga zločina, budući da je bio tako vješto izvršen. Ako on nije prepoznao trgovkinju vinom iz Nanterrea, njega su prepoznali supruga i suprug. Istraga je brojnim iskazima svjedoka utvrdila da je Théodore u Nanterreu boravio mjesec dana, da je posluživao zidare i da mu je lice bilo bijelo od žbuke, a slabo je bio odjeven. U Nanterreu je svatko davao ovom dječaku osamnaest godina. On je po svoj prilici taj mjesec dana »hranio to čedo« (smišljao taj zločin).

Državno je tužilaštvo vjerovalo u sukrivce. Izmjerili su širinu dimnjaka iznutra, da je usporede s tijelom plave Manone, kako bi vidjeli nije li se ona mogla provući kroz dimnjak. No dijete od šest godina ne bi bilo moglo proći kroz zemljane cijevi kojima moderno graditeljstvo zamjenjuje nekadašnje široke dimnjake. Da nije bilo ove čudne i uzbudljive tajne, nad Théodoreom bi bila već prije tjedan dana izvršena smrtna kazna. Dušobrižnik kaznionice, kao što smo vidjeli, posve je propao.

Ta afera i Calvijevo ime vjerojatno je izbjeglo pažnji Jacquesa Collina, jer je on tada bio suviše zabavljen svojim dvobojem s Contensonom, Corentinom i Peyradeom. Osim toga je Obmanjivač smrti pokušavao što više zaboraviti na »prijatelje« i na sve što se odnosilo na Palaču pravde. Drhtao je pred susretom s jednim »vrhom«, jer je osjećao da bi se od »daba« mogao tražiti obračun, koji mu ne bi bilo moguće dati.

Ravnatelj Conciergerije je odmah otišao u državno tužilaštvo i tamo je našao prvoga državnog tužioca u razgovoru s gospodinom de Granvilleom. On je u ruci držao nalog za izvršenje smrtne kazne. Gospodin de Granville je proveo cijelu noć u palači Sérizy, i premda ga je satro umor i bol, jer se liječnici nisu usudili ustvrditi da će grofica ostati pri zdravoj pameti, morao je zbog ovoga važnog smaknuća posvetiti nekoliko sati svome uredu.

Pošto je gospodin de Granville izmijenio nekoliko riječi s ravnateljem, uzeo je nalog za smaknuće od svoga prvog državnog tužioca i predao ga gospodinu Gaultu.

– Neka se izvrši smrtna kazna – reče on – ako ne nastupe izvanredne okolnosti, koje ćete vi sami prosuditi. Imam povjerenja u vašu razboritost. Podizanje stratišta može se odgoditi do deset sati i po. Preostaje vam dakle još jedan sat. Sati takva jutra jednako vrijede kao čitavi vjekovi, a u jednom vijeku koliko se toga može dogoditi! Ne dajte da se pobudi dojam o odgodi. Neka se počne oblačenje kažnjenika, ako je potrebno, i, ako ne nastupi kakvo otkriće, predajte nalog Sansonu u devet i po sati. Neka čeka!

Upravo kad je ravnatelj zatvora ostavio radnu sobu vrhovnog državnog tužioca, sastao je pod svodom hodnika što ulazi u galeriju gospodina Camusota, koji je išao u državno tužilaštvo. Imao je dakle kratak razgovor sa sucem, i kad ga je obavijestio o svemu što se dogodilo u Conciergeriji s obzirom na Jacquesa Collina, sišao je dolje da suoči Obmanjivača smrti s Madeleineom (Calvijem). No tek je onda tobožnjem dušobrižniku dopustio razgovarati s osuđenim na smrt kad je Bibi-Lupin, divno preobučen u žandara, zamijenio »ovna« koji je nadzirao mladoga Korzikanca.

Teško je zamisliti s kakvim su dubokim začuđenjem tri kažnjenika gledala kako je jedan nadglednik došao po Jacquesa Collina, da ga odvede u sobu na smrt osuđenoga. Oni se jednim jedinim istodobnim skokom nađu kod stolca na kojemu je sjedio Jacques Collin.

– Danas, zar ne, gospodine Juliene? – upita Svileni konac nadglednika.

– Pa da, »Charlot« je ovdje – odgovori savršeno ravnodušno nadglednik.

Narod i svi ljudi u tamnici tako nazivaju pariškog krvnika. Ovaj nadimak potječe od revolucije 1789. To je ime izazvalo duboko uzbuđenje. Svi se zatočenici međusobno pogledaše.

– Gotovo je! – odgovori nadglednik. – Gospodin Gault je primio nalog za smaknuće i osuda je već pročitana.

– Onda je – prihvati La Pouraille – lijepi Madeleine primio sve sakramente?...

On je progutao zadnji dah.

– Jadni mali Théodore! – povikne Le Biffon – tako je drag. Šteta da netko u toj dobi mora »kihati u mekinje« (umrijeti).

Nadglednik se otputio prema ulaznim vratima, jer je mislio da Jacques Collin ide za njim. No Španjolac je išao polagano, i kad je zaostao deset koraka iza Juliena, pričini se kao da će se srušiti pa je La Pouraillea kretnjom zamolio ruku.

– To je ubojica! – reče Napolitas svećeniku pokazujući na La Pouraillea i nudeći mu svoju ruku.

– Ne, za mene je on nesretnik!... – odgovori Obmanjivač smrti s takvom prisutnosti duha i s takvom skromnosti kao kambreški nadbiskup. I udalji se od Napolitasa, koji mu se na prvi pogled učinio sumnjivim, zatim tihim glasom reče »vrhovima« :

– On je na prvoj stubi »Opatije tužnoga uspona«, ali ja sam njezin prior. Pokazat ću vam kako znam »oprati rodu« (žedna preko vode prevesti državnoga tužioca). Ja ću ovu glavu istrgnuti iz njegovih pandža.

– Zbog njegova »popinjala« (hlača)! – reče Svileni konac smiješeći se.

– Ja ću ovu dušu spasiti za nebo! – odgovori Jacques Collin bolno kad je vidio da ga okružuju neki drugi zatočenici. I dostigne nadglednika kod ulaznih vrata.

– Došao je da spasi Madeleinea – reče Svileni konac – ispravno smo pogodili. Kakav »dab«!

– Ali kako?... »Husari giljotine« su već tu, neće ga ni vidjeti – prigovori Le Biffon.

– On ima »pekara« (vraga) na svojoj strani! – poviče La Pouraille. – On pa da »digne naše filipe«? (da ukrade naše zlatnike!)... Suviše voli svoje prijatelje! Suviše nas treba! Htjeli su da ga izdamo, nismo mi glupani! Ako spasi Madeleinea, imat će moju loptu (moju tajnu)!

Ova je posljednja riječ tako djelovala da je još pojačala odanost ovih triju kažnjenika prema svomu bogu, jer je ovaj trenutak njihov glasoviti »dab« postao sva njihova nada.

Usprkos Madeleineovoj (Théodoreovoj) opasnosti, Jacques Collin nije pogriješio u svojoj ulozi. Ovaj se čovjek, koji je poznavao Conciergeriju tako dobro kao ona tri robijaša, tako prirodno varao kad je prolazio da mu je nadglednik svaki čas morao govoriti: »Ovuda! – tuda!«, dok nisu došli do pisarnice. Tamo je Jacques Collin na prvi pogled vidio naslonjena na peć jednoga velikog i krupnog čovjeka, čije dugo i crveno lice nije bilo bez neke otmjenosti, i prepoznao je Sansona.

– Gospodin je dušobrižnik – reče Collin idući prema njemu s mnogo dobroćudnosti u licu.

Ova je zabuna bila tako strašna da su se svi gledaoci sledili.

– Ne, gospodine – odgovori Sanson – ja imam druge dužnosti.

Sanson, otac posljednjega krvnika ovoga imena, jer je taj nedavno bio skinut sa svojega mjesta, bio je sin onoga koji je smaknuo Louisa XVI.

Poslije četiri stotine godina vršenja ove službe baštinik je tolikih krvnika pokušao da se riješi toga baštinjenoga tereta. Sansoni su k tomu bili već dvjesta godina krvnici u Rouenu, prije nego im je podijeljena ta prva služba u kraljevstvu, i uvijek su izvršavali presude pravde, od oca na sina već od XIII stoljeća. Malo ima porodica koje bi mogle pokazati da su zadržale službu ili plemstvo koje bi se punih šest stoljeća baštinilo od oca na sina.

Upravo kad je ovaj mladić, koji je postao konjički kapetan, vidio da može u vojsci

sebi osigurati lijepo zvanje, njegov je otac od njega zatražio da mu pomogne kod smaknuća kralja. Zatim je svoga sina načinio svojim pomoćnikom, kad su godine 1790. bila stalna dva stratišta: jedno kod vrata du Trône, a drugo na trgu de la Grève. Ovaj je strašni činovnik bio tada star oko šezdeset godina. Odlikovao se svojim otmjenim držanjem, blagim i razboritim vladanjem, velikim prezirom prema Bibi-Lupinu i njegovim pratiocima, dobavljačima njegova stroja. Jedini znak koji je kod ovoga čovjeka odavao krv starih mučitelja srednjega vijeka bila je strahovita širina i debljina njegovih šaka. Bio je, doduše, prilično obrazovan, puno je držao do sebe kao građanina i izbornika i, kako se govorilo, strastveno je volio vrtlarstvo. Ovaj veliki, krupni, mirni i šutljivi čovjek visoka i ćelava čela tiho je govorio i bio je mnogo više nalik na kakva člana engleskog plemstva nego na krvnika. Zato se španjolski kanonik mogao kod njega zabuniti, a Jacques Collin se navlas zabunio.

– To nije robijaš – reče nadzornik čuvara ravnatelju.

– Počinjem u to vjerovati – reče u sebi gospodin Gault namignuvši glavom svome podređenom.

Jacquesa Collina uvedu u nekakav podrum gdje je mladi Théodore sjedio u zločinačkoj košulji na rubu ogavnog poljskog kreveta te sobe. Obmanjivač smrti je u svjetlu što je časak doprlo s hodnika odmah prepoznao Bibi-Lupina u žandaru koji je stajao naslonivši se na svoju sablju.

– Io sono-Gaba-Morto! Parla nostro italiano – živo reče Jacques Collin. – Vengo ti salvar (Ja sam Obmanjivač smrti! Govori našim talijanskim jezikom. Dolazim da te spasim).

Sve što su ta dva prijatelja trebala jedan drugome reći moralo je tom lažnom žandaru ostati nerazumljivim, i kako je Bibi-Lupin morao tobože zatočenika čuvati, nije mogao ostaviti svoje mjesto. Stoga se bijes glavara sigurnosne policije ne bi mogao opisati.

Théodore Calvi bio je mladić blijede i zelenkaste boje lica. Kosa mu je bila plava, oči šuplje i mutnoplave. Bio je vrlo lijepo građen i imao je izvanrednu snagu mišića što se sakrivala pod limfatičnom vanjštinom, koja se kadgod pokazuje kod južnjaka. Njegov bi izraz lica bio vrlo ugodan bez onih svinutih obrva, niskoga čela, koje ga je činilo neprijatnim, bez one divlje okrutnosti u svojim crvenim usnama, i da mu nisu trzali mišići, što odaje onu neobičnu razdražljivost, značajnu za Korzikance, i po kojoj su tako pripravni na umorstvo u kakvoj nenadanoj svađi.

Théodorea su začudili zvuci toga glasa, pa je naglo dignuo glavu i pomislio na neku varku. No kako se već navikao, zbog dvomjesečnog boravka, na duboku tminu te uske prostorije od klesana kamena, pogleda lažnoga svećenika i duboko uzdahne. Nije prepoznao Jacquesa Collina, jer mu se njegovo lice, koje je bilo puno brazgotina od sumporne kiseline, nije činilo kao lice njegova »daba«.

– Ja sam to, tvoj Jacques, ovdje sam kao svećenik i dolazim da te spasim. Da nisi načinio glupost da me prepoznaš i pravi se kao da se ispovijedaš.

To je vrlo brzo izrekao.

– Ovaj je mladić vrlo utučen, smrt ga plaši, sve će priznati – reče.

– Reci mi nešto što bi mi dokazalo da si ti on, jer imaš samo njegov glas – reče Théodore.

– Vidite li, veli mi ovaj bijedni nesretnik, da je nedužan – nastavi Jacques Collin obraćajući se žandaru.

Bibi-Lupin se nije ništa usudio govoriti, da ga ne bi prepoznali.

– Sempre-mi! – odgovori Jacques i okrene se k Théodoreu i šapne mu u uho ovu lozinku.

– Sempre-ti! – reče mladić popunivši lozinku. – To je zaista moj »dab«.

– Jesi li ono počinio?

– Jesam.

– Pripovijedaj mi sve, kako bih mogao vidjeti što moram početi da te spasim. Vrijeme leti. Charlot je tu.

Odmah se Korzikanac baci na koljena i činilo se kao da se hoće ispovjediti.

Bibi-Lupin nije znao što da radi, jer je taj razgovor bio tako brz te je jedva toliko trajao koliko bi trebalo da se to pročita. Théodore je brzo ispripovijedao već poznate okolnosti svoga zločina, o kojemu Jacques Collin nije ništa znao.

– Porotnici su me osudili bez dokaza – reče on na završetku.

– Dijete, ti se još prepireš kad te već hoće ošišati!...

– Ali ja sam mogao samo imati nalog da dragulje rasprodam, a eto kako se sudi, i još k tome u Parizu!...

– A kako si to učinio? – upita Obmanjivač smrti.

– Ah, evo kako! Otkad te nisam vidio, upoznao sam se s nekom malom korzičkom djevojkom, koju sam sreo kad sam dolazio u »Pantin« (Pariz).

– Muškarci koji su dovoljno glupi da ljube ženu – poviče Jacques Collin – uvijek propadaju zbog nje!... To su tigrovi na slobodi, tigrovi koji brbljaju i ogledavaju se u ogledalo... Nisi bio pametan.

– Ali...

– No ded, reci, čemu ti je poslužila ta prokleta baba?...

– Ova je slatka žena velika kao snopić, vitka kao jegulja, spretna kao majmun. Ona se provukla kroz dimnjak i otvorila mi kućna vrata. Psi koje smo nahranili kuglicama skosana mesa, uginuli su. Ja sam »ohladio« (umorio) obadvije žene. Kad sam uzeo novac, Ginetta je opet zaključala vrata i izišla kroz dimnjak.

– Tako lijep izum zaslužuje život – reče Jacques Collin diveći se izvedbi zločina, kao što se rezbar divi modelu kakve figure.

– Počinio sam glupost što sam toliko talenta upotrijebio za tisuću škuda...

– Ne, za jednu ženu! – reče Jacques Collin. – A ja sam ti govorio da nam one oduzimaju pamet!...

Jacques Collin baci na Théodorea od prezira rasplamsali pogled.

– Tebe više nije bilo! – odgovori Korzikanac – ja sam bio sasvim prepušten samom sebi.

– A voliš li tu malu? – upita Jacques Collin, jer je osjećao da je u tom odgovoru bilo prijekora.

– Ah, ako želim ostati na životu, želim sad više za tebe nego za nju.

– Budi miran! Ne zovem se uzalud Obmanjivač smrti! Jamčim za tebe!

– Šta! Život???... – poviče mladi Korzikanac podigavši svoje zamotane ruke prema vlažnom stropu svoje samice.

– Moj mali Madeleine, pripravi se na to da ćeš se vratiti doživotno na »livadu« (robiju) – odvrati Jacques Collin. – To moraš očekivati, neće te ružama kititi kao debeloga vola!... Ako su nas već poslali u Rochefort, to znači da su nas se htjeli otarasiti. No ja ću isposlovati da te pošalju u Toulon, odakle ćeš umaknuti i vratit ćeš

se u »Pantin« (Pariz), gdje ću ti pribaviti malu prijatnu egzistenciju...

Uzdah kakvih nije mnogo odjeknulo pod ovim neslomljivim svodom, uzdah koji se izvio od sreće zbog spasa, udario je o kamen koji je ovaj neusporedivo muzikalan ton odbio u uho zapanjenom Bibi-Lupinu.

– To je posljedica odrešenja što sam mu ga obećao ako sve otkrije – reče Jacques Collin glavaru sigurnosne policije. – Ovi su Korzikanci, vidite, gospodine žandare, puni vjere! No on je nedužan kao Isus, i ja ću ga pokušati spasiti...

– Bog bio s vama, gospodine opate!... – reče na francuskom Théodore.

Obmanjivač smrti, koji je u ovaj čas bio više nego ikad Carlos Herrera i kanonik, iziđe iz osuđenikove sobe, pojuri hodnikom i pričini se groznim kad je došao pred gospodina Gaulta.

– Gospodine ravnatelju, ovaj je mladić nedužan, otkrio mi je krivca... htio je umrijeti zbog krivo shvaćenog osjećaja časti... To je Korzikanac. Idite – reče on – i molite gospodina vrhovnoga državnog tužioca pet časaka audijencije za me. Gospodin de Granville neće odbiti da smjesta sasluša španjolskog svećenika koji toliko pati od zabluda francuskog pravosuđa.

– Idem! – odgovori gospodin Gault, na veliko začuđenje svih gledalaca ovoga neobičnoga prizora.

– Ali, odvedite me opet u dvorište – prihvati Jacques Collin – jer tamo želim završiti obraćenje jednoga zločinca, koga sam već dirnuo u srce... Ta, ti ljudi još imaju srca!

Zbog ovoga razgovora nastalo je gibanje među svima koji su se tamo nalazili. Žandare, pisara, Sansona, nadglednike krvnikova pomoćnika koji su čekali nalog da idu »postaviti stroj«, kako se veli u tamničkom stilu, sve je ove ljude koji inače nisu osjećajni obuzela vrlo razumljiva radoznalost.

U ovaj se čas začuje drndanje kočije s prekrasnim konjima koja se značajno zaustavila na keju pred rešetkom Conciergerije. Vrata su bila otvorena, papuča je tako živo spuštena da su sve osobe mislile da je došla neka velika ličnost. Uskoro se zatim pokaže u rešetki ulaznih vrata jedna gospođa mašući plavim papirom. Pratio ju je lakaj i lovac. Bila je sva u prekrasnoj crnini, a šešir joj je bio pokriven koprenom. Brisala je suze vrlo velikim vezenim rupčićem.

Jacques Collin je odmah prepoznao Aziju, ili, da ovoj ženi vratimo njezino pravo ime, Jacquelinu Collin, svoju tetku. Ova je grozna starica bila dostojna svoga nećaka. Njezine su sve misli bile upravljene na zatočenika i branila ga je barem jednako inteligentno i oštroumno kao što ga je napadala pravda. Ona je imala propusnicu, koja je bila dan prije izdana na ime sobarice vojvotkinje de Maufrigneuse. Propusnica je bila izdana na preporuku gospodina de Sérizyja u svrhu da Azija smije govoriti s Lucienom i Carlosom Herrerom čim ne budu više u strogom zatvoru. Upravnik odjela, koji je upravljao zatvorima, napisao je na propusnicu vlastoručnu opasku. Papir je već svojom bojom odavao moćne zagovornike, jer se ovakve propusnice kao i povlaštene kazališne karte razlikuju svojim oblikom i vanjštinom.

Stoga je ključar odmah otvorio ulazna vrata, osobito kad je opazio onoga lovca s perom na šeširu, čije se zeleno i zlatno odijelo sjalo kao odijelo ruskoga generala i ukazivalo na aristokratsku posjetiteljicu s gotovo kraljevskim grbom.

– Ah, moj dragi opate – usklikne lažna otmjena gospođa, koja je gorko plakala kad je vidjela svećenika. – Kako su mogli ovako svetoga čovjeka pa i za časak staviti

ovamo!

Ravnatelj je uzeo propusnicu i pročitao: Na preporuku njegove preuzvišenosti grofa de Sérizyja.

– Ah, gospođo de San-Esteban, gospođo markizo – reče Carlos Herrera – kako je to krasna odanost!

– Gospođo, ovdje se ne smije tako razgovarati sa zatočenicima – reče dobri stari Gault.

I sam zaustavi na prolazu ovu bačvu od crnoga moiréa i čipaka.

– Ali u ovakvom razmaku! – reče Jacques Collin – i pred vama!... – doda on bacivši naokolo pogled po sakupljenima.

Tetkina je odjeća po svoj prilici zapanjila pisara, ravnatelja, nadglednike i žandare i jako je mirisala na mošus. Tetka je osim čipaka u vrijednosti od tisuću škuda nosila crni kašmirski šal za šest tisuća franaka. I lovac se bezobrazno kočio u dvorištu Conciergerije, kao lakaj koji je svjestan da je prijeko potreban kakvoj preuzetnoj kneginji. Nije nijedne riječi govorio s lakajem, a ovaj je stajao kod rešetke na keju, koja je uvijek po danu otvorena.

– Šta želiš, šta moram da činim? – reče gospođa de San-Esteban u dogovorenom lopovskom govoru između tetke i nećaka.

Ovaj se govor sastojao u tomu što su se dodali nastavci na ar ili na or, na al ili na i, tako da bi se produženjem izobličile riječi bilo francuskoga jezika bilo lopovskoga govora. To je bila primjena diplomatskog tajnog pisma na jezik.

– Stavi sve listove na sigurno mjesto, uzmi one koji svaku od onih gospođa najviše sramote, i vrati se preobučena u kradljivku u predvorje i čekaj moje odredbe.

Azija ili Jacqueline klekne kao da će primiti blagoslov, i lažni opat blagoslovi svoju tetku evanđeoskom skrušenošću.

– Addio, marchesa! – reče on glasno. – I – doda služeći se njihovim dogovorenim jezikom – nađi Evropu i Paccarda s onih sedam stotina pedeset tisuća franaka što su ih ukrali, treba nam ih.

– Paccard je tamo – odgovori pobožna markiza pokazujući suznih očiju na lovca.

Zbog toga što je njegovu želju tako pametno već unaprijed ispunila, otme se ovomu čovjeku, kojega je mogla začuditi samo još njegova tetka, ne samo smiješak nego i kretnja od iznenađenja. Lažna se markiza okrene svjedocima ovoga prizora kao žena koja se navikla kretati u središtu svih pogleda.

– On je očajan što ne može ići na pogreb svom sinu – reče ona u lošem francuskom jeziku – jer je ta ogavna sudska zabuna otkrila tajnu ovoga svetog čovjeka!... Ja ću prisustvovati zadušnicama. Evo, gospodine – reče ona gospodinu Gaultu, dajući mu kesu punu zlata – uzmite to, da se olakša jadnim zatočenicima.

– Kakve li otmjenosti! – šapne joj u uho njezin zadovoljni nećak.

Jacques Collin je išao za nadglednikom koji ga je vodio u tamničko dvorište.

Bibi-Lupin je bio očajan. Konačno ga je opazio pravi žandar, kojemu je po odlasku Jacquesa Collina upravio značajne poklike: »Hm! Hm!« i on ga je napokon zamijenio u sobi osuđenoga. No taj neprijatelj Obmanjivača smrti nije mogao pravodobno prispjeti da vidi onu otmjenu gospođu, koja je nestala u svojoj prekrasnoj kočiji. Od njezina su makar izobličenog glasa do njegova uha doprli promukli robijaški zvukovi.

– Tri stotine »lopti« (franaka) za zatočenike!... – govorio je nadzornik čuvara

pokazujući Bibi-Lupinu kesu što ju je gospodin Gault predao svom pisaru.

– Pokažite, gospodine Jacomety – reče Bibi-Lupin.

Glavar tajne policije uzme kesu, istrese zlato u svoju ruku i pažljivo ga je promatrao.

– To je doista zlato!... – reče on – i kesa ima grb. Ah, lupež, taj se razumije, taj je savršen! Taj nas sve svaki čas vara!... Trebalo bi ga ustrijeliti kao psa!

– Šta je? – upita pisar primajući kesu.

– Pa to, da je ta žena kradljivka!... – poviče Bibi-Lupin udarivši bijesno nogom o pločnik pred ulaznim vratima.

Ove su riječi živo uzbudile gledaoce, koji su se u nekom razmaku bili sakupili oko gospodina Sansona. On je još uvijek tamo stajao naslonivši se leđima o veliku peć u sredini ove prostrane osvođene dvorane. Čekao je nalog da uredi zločinca i da podigne stratište na trgu de la Grève.

Kad se Jacques Collin vratio u dvorište, uputio se k svojim »»prijateljima« onakvim korakom kakav imaju stalni gosti »livade«.

– Šta imaš na haljincu (na leđima)? – upita on La Pouraillea.

– Ja sam gotov – odgovori ubojica, kojega je Jacques Collin odveo u kut. – Potreban mi je »siguran prijatelj«.

– A zašto?

Pošto je La Pouraille ispripovjedio svome vođi sve svoje zločine, naravno u lopovskom govoru, potanko mu je opisao grabežno umorstvo što ga je počinio na supruzima Crottat.

– Poštujem te – reče mu Jacques Collin. – Ti si dobro uradio, ali mi se čini da si počinio jednu pogrešku.

– Koju?

– Čim si obavio posao, morao si sebi pribaviti rusku putnicu, preobući se u ruskoga kneza, kupiti lijepu kočiju s grbom, smiono pohraniti svoje zlato kod nekoga bankara, zatražiti kreditno pismo za Hamburg, u pratnji jednoga sobara, jedne sobarice i svoje ljubavnice odjevene poput kneginje sjesti u poštanska kola i zatim se u Hamburgu ukrcati za Meksiko. S dvjesta osamdeset tisuća franaka u zlatu, pametan dječak može činiti što hoće i stići kamo hoće, ti glupane!

– Ah, ti imaš takve ideje, jer si »dab«!... Ti nikad ne gubiš glavu! Ali ja...

– No, dobar savjet u tvom položaju, to bi značilo dati mrtvacu dobru juhu – reče Jacques Collin bacivši na svoga prijatelja prodoran pogled.

– To je istina! – reče La Pouraille a na licu mu se odražavala sumnja. – Daj mi ipak tu tvoju juhu. Ako me i neće nahraniti, oprat ću sebi bar noge u njoj...

– Vidiš da te »roda« (državno tužilaštvo) zgrabila s pet teških krađa i tri umorstva, od kojih se najnovije tiče dvaju bogatih građana... A porotnici ne vole da im se građani ubijaju... Ti ćeš biti »predan prijevozu« (osuđen na smrt), i nemaš ni najmanje nade...

– Svi su mi to rekli – žalosno odgovori La Pouraille.

– Moja mi je tetka Jacqueline, s kojom sam imao mali razgovor u samoj pisarnici i koja je, kako znaš, prava majka »vrhovima«, rekla da te se »roda« želi riješiti, toliko te se boji.

– Pa ja sam sada bogat, šta se boje? – reče La Pouraille vrlo prostodušno, što dokazuje koliko tatove prožima njihovo »prirodno pravo« da kradu.

– Nemamo vremena da filozofiramo – reče Jacques Collin. – Vratimo se na tvoj položaj...

– Što želiš sa mnom početi? – upita La Pouraille prekinuvši svoga »daba«.

– Odmah ćeš vidjeti. Mrtav pas još nešto vrijedi.

– Za druge! – reče La Pouraille.

– Uzimam te u svoju igru! – reče Jacques Collin.

– To je već nešto! – reče ubojica. – I?

– Ne pitam te gdje ti je novac, nego to što želiš s njime učiniti.

La Pouraille je nepovjerljivo vrebao na neprobojan »dabov« pogled, ali on je hladno nastavio:

– Imaš li kakvu ženu koju voliš, kakvo dijete, ili prijatelja koga želiš pomoći? Za jedan sat bit ću vani i sve ću moći napraviti za one kojima hoćeš učiniti dobro.

La Pouraille je još oklijevao, nije se nikako mogao odlučiti. Jacques Collin, iziđe tada s posljednjim dokazom.

– Tvoj dio u našoj blagajni iznosi trideset tisuća franaka. Ostavljaš li ga prijateljima? Daruješ li ga kome? Tvoj je dio u sigurnosti, i mogu ga predati večeras kome ga kaniš ostaviti.

Ubojica oda svoje veselje jednom kretnjom.

– Sada je moj! – reče u sebi Jacques Collin... – No ne gubimo vremena, promisli!... – nastavi on šapćući La Pourailleu u uho. – Moj stari, nemamo ni deset časaka na raspolaganju. Vrhovni će me državni tužilac tražiti i govorit ću s njim. Imam toga čovjeka u svojoj vlasti, mogu »rodi« zakrenuti vratom. Siguran sam da ću spasiti Madeleinea.

– Ako spasiš Madeleinea, moj dobri »dabe«, možeš i mene...

– Nemojmo mlatiti praznu slamu – reče Jacques Collin odsječno. – Napravi svoju oporuku.

– Dobro, želio bih dati novac Gonori – tužno odgovori La Pouraille.

– Gle!... ti živiš s udovicom onoga Židova Mojsija, koji je bio na čelu »pokućara« (lopova) na Jugu? – upita Jacques Collin.

Kao veliki general, i Obmanjivač smrti je divno poznavao osoblje svih svojih četa.

– To je upravo ona – reče La Pouraille neobično polaskan.

– Lijepa žena! – reče Jacques Collin, koji se odlično razumio u to da rukovodi ovim strašnim strojevima. – To je lukava žena! Ima velike sposobnosti i »vrlo je poštena«. To je savršena kradljivka. Ah, ti si crpao junaštvo kod te Gonore! Glupo je »dati se pokopati« kad čovjek ima takvu ženu. Ti ludo jedna! Trebalo je da uzmeš kakvu malu trgovinu i životariš!... A šta ona »diže«?

– Stanuje u ulici Sainte-Barbe i vodi jednu kuću.

– Tako, ti je onda činiš svojom baštinicom? Eto, moj dragi, kamo nas vode te nesreće kad smo tako glupi da ih ljubimo...

– Da, ali joj ne daj ništa nego tek poslije moje smrti!

– To mi je sveta dužnost – reče Jacques Collin ozbiljnim tonom. – Ništa prijateljima?

– Ništa, oni su me izdali! – odgovori La Pouraille pun mržnje.

– Tko te je prodao? Hoćeš li da te osvetim? – upita živahno Jacques Collin pokušavajući probuditi posljednji osjećaj, od kojega u odlučnom času zadršću sva srca. – Tko zna, moj stari prijatelju, ne bih li upravo po tom što bih tebe osvetio mogao

za tebe sklopiti mir s »rodom« (državnim tužiocem)?

Sad je ubojica pogledao svoga »daba« upravo glupim licem od sreće.

– Ali – odgovori »dab« na ovaj rječiti izraz lica – u ovaj čas igram komediju samo za Théodorea. Ako uspije ova šala, moj stari, ja sam sposoban za mnogo štošta za kojega od svojih prijatelja, kojima i ti pripadaš.

– Ako to doživim da samo odgodiš taj »obred« (izvršenje smrtne kazne) za toga jadnog Théodorea, znaš, učinit ću sve što budeš htio.

– Pa to je već gotovo, ja sam siguran da ću »istrgnuti« njegovu glavu iz »rodinih« pandža. Da se čovjek može izvući, vidiš, La Pouraille, treba jedan drugom dati ruku... Sam čovjek ne može ništa!...

– To je istina! – povikne ubojica.

La Pouraillеovo povjerenje se toliko učvrstilo i njegova vjera u »daba« bila je tako fanatična da nije više krzmao. I odao je tajnu o svojim sukrivcima, onu tajnu koju je sve dosad tako dobro čuvao. A to je bilo sve što je Jacques Collin htio doznati.

– Ovo je bilo na stvari. Ruffard, Bibi-Lupinov agent, sudjelovao je kod zločina kao treći sa mnom i s Godetom...

– »Čupač vune«?... – povikne Jacques Collin davši Ruffardu njegovo lopovsko ime.

– Da. Lupeži su me prodali, jer znam gdje su oni sakrili novac, a oni ne znaju gdje sam ja sakrio svoj.

– »Ti mažeš moje čizme« (ti si onakav kakva te želim), moj ljubimče! – reče Jacques Collin.

– Šta?

– No, eto – odgovori »dab« – vidiš koliko čovjek time dobiva kad ima u mene puno povjerenje... Sad je tvoja osveta dio igre koju igram. Ne tražim od tebe da mi kažeš gdje si sakrio novac, kazat ćeš mi u posljednjem trenutku. Samo mi reci sve što se odnosi na Ruffarda i Godeta.

– Ti jesi i uvijek ćeš ostati naš »dab«, pa ne želim imati tajne za tebe – odvrati La Pouraille. – Moje je zlato u podrumu Gonorine kuće.

– Ništa se ne bojiš te žene?

– Ali čemu! Ona ne zna ništa o mojim lopovštinama! – odvrati La Pouraille. – Zasitio sam Gonoru, premda je to žena koja ne bi ništa rekla, sve da joj staviš i uže oko vrata. Ali toliko zlato!

– Da, to bi moglo zavesti i najčistiju savjest – odvrati Jacques Collin.

– Mogao sam dakle raditi a da me ničije oko nije vidjelo! Sve je spavalo. Zlato je tri stope ispod zemlje iza boca za vino. Odozgo sam stavio sloj šljunka i žbuku.

– Dobro! – reče Jacques Collin. – A skrovišta drugih?

– Ruffard ima svoju »lovinu« kod Gonore, u sobi te jadne žene. On je time drži u svojim šakama, jer ona tako može postati sukrivac utaje i svršiti svoj život u Saint-Lazaru.

– Ah, lupež! Kako policija zna nekoga izobraziti za lopova – reče Jacques.

– Godet je stavio svoju »lovinu« k svojoj sestri, pralji finog rublja, poštenoj djevojci koja može »zaraditi« pet godina »rupe« (zatvora) a da i ne sluti. Taj je momak podigao daske na podu i opet ih je natrag zabio, a zatim je pobjegao.

– Znaš li što želim od tebe? – reče tada Jacques Collin bacivši neodoljivi pogled na La Pouraillea.

– Što?

– Da preuzmeš na se Madeleineovu krivnju...

La Pouraille se čudno lecne, ali pod upornim »dabovim« pogledom odmah se opet počne poslušno držati.

– Šta, već se mrgodiš? Miješaš se u moj posao? Gledaj samo, četiri ubojstva ili tri, nije li to isto?

– Možda!

– Tako mi boga mojih prijatelja, nemaš ni kapi krvi u »crvima« (žilama). I ja sam te htio spasiti!

– A kako?

– Glupane! Ako se obeća da će se porodici vratiti zlato, izvući ćeš se s doživotnom »livadom« (robijom). Ne bih dao ni prebijene pare za tvoju glavu kad bi oni već imali novac u svojim rukama, ali u ovom trenutku ti vrijediš sedam stotina tisuća franaka, glupane!

– »Dabe«, »dabe«! – povikne La Pouraille, sav izvan sebe od sreće.

– I – nastavi Jacques Collin – ne računajući s time da ćemo svaliti ubojstva na Ruffarda... Time će Bibi-Lupin biti skinut sa službe!... Imam ga u šakama.

La Pouraillea je zapanjila ova misao, raskolačio je oči i ukočio se kao kip. Već je tri mjeseca bio u zatvoru i u najkraće je vrijeme trebalo da dođe pred porotnički sud. Posavjetovao se sa svojim prijateljima u Forci, ali i njima nije govorio o svojim sukrivcima. Toliko je bio bez ikakve nade poslije preslušavanja o svojim zločinima da je ova osnova izmakla s vida svim »uhvaćenim« mozgovima. Stoga je čak i od ove prividne nade gotovo otupio.

– Jesu li Ruffard i Godet već što slavili? Jesu li kojega od svojih »žutaka« (zlatnika) iznijeli na svjetlo? – upita Jacques Collin.

– Ne usuđuju se – odgovori La Pouraille. – Lupeži čekaju dok mene ne »pokose«. To mi je poručila moja »žena« po La Biffi, kad je ona posjetila Le Biffona.

– Vrlo dobro, za dvadeset i četiri sata imat ćemo njihovu »lovinu«! – poviče Jacques Collin. – Onda ti lupeži neće više moći nešto vratiti kao ti, i ti ćeš biti bijel kao snijeg, a oni će biti poprskani svom krvlju! Ti ćeš mojim nastojanjem postati pošten dječak koga su oni zaveli. Ja ću tvoju imovinu upotrijebiti da ti pribavim alibi u tvojim drugim parnicama i kad budeš jednom na »livadi«, jer ćeš se tamo vratiti, uviđaš li da ćeš moći pobjeći?... To je gadan život, ali je ipak život.

Unutarnje mahnitanje zrcalilo se u La Pourailleovim očima.

– Stari! Sa sedam stotina tisuća franaka čovjek se može dobrano nakititi! – govorio je Jacques Collin opijajući nadom svoga prijatelja.

– »Dabe«, »dabe«!

– Ja ću zaslijepiti ministra pravde!... Ah, što će Ruffard plesati! Toga detektiva treba uništiti. Bibi-Lupin je gotov!

– No, u redu! – poviče La Pouraille s divljim veseljem. – Zapovijedaj, ja slušam.

I on stisne Jacquesa Collina svojim rukama, a suze radosnice mu navru na oči.

Toliko mu se činilo mogućim da će spasiti glavu.

– To nije sve – reče Jacques Collin – »roda« ima tešku probavu (teško se dade uvjeriti), naročito kod »ponovne groznice« (kod otkrića novih otežavajućih činjenica). Sad se radi o tome da se jedna žena prokaže zbog krivotvorenja.

– A kako? Čemu? – upita ubojica.

– Pomozi mi! Vidjet ćeš!... – odgovori Obmanjivač smrti.

Jacques Collin je ukratko otkrio La Pourailleu tajnu počinjenog zločina u Nanterreu i objasnio mu koliko je potrebno naći neku ženu koja bi privoljela igrati ulogu što ju je Gineta odigrala. Zatim se otputi s veselim La Pourailleom prema Le Biffonu.

– Znam koliko voliš La Biffu... – reče Jacques Collin Le Biffonu.

Pogled što ga je na njega bacio Le Biffon bila je čitava poema groze.

– Što će ona raditi dok budeš na »livadi«?

Jedna suza ovlaži okrutne Le Biffonove oči.

– No, ako bih je na godinu dana strpao u žensku kaznionicu, dok bude trajalo tvoje suđenje, tvoj odlazak, tvoj dolazak i tvoj bijeg?

– Ne možeš stvoriti to čudo, ona nije ništa kriva – odgovori La Biffin ljubavnik.

– Ah, moj Biffone – reče La Pouraille – naš je »dab« moćniji nego »meg« (bog).

– Koja je tvoja lozinka kod nje? – upita Jacques Collin Le Biffona tako sigurno kao gospodar koji ne smije doživjeti otklon.

– »Noć u Pantinu«. Po toj riječi prepoznaje kad tko dolazi od mene, i ako želiš da te posluša, pokaži joj novac od pet franaka i izgovori ovu riječ: »Tondif!«

– Ona će biti osuđena u La Pourailleovoj osudi i bit će pomilovana poslije godinu dana »sjene« (zatvora) zbog otkrića – reče značajno Jacques Collin pogledavši La Pouraillea.

La Pouraille je shvatio osnovu svoga »daba« i jednim mu je pogledom obećao da će skloniti Le Biffona na suradnju. On je morao kod La Biffe isposlovati lažnu sukrivnju u zločinu što će ga na sebe preuzeti.

– Zbogom, moja djeco! Uskoro ćete doznati da sam spasio svoga maloga iz Charlotovih ruku – reče Obmanjivač smrti. – Da, Charlot je bio u pisarnici sa svojim pomagačima da urede Madeleinea! Vidite – reče on – netko dolazi po me od »rodina daba« (od vrhovnog državnog tužioca).

I zaista je jedan nadglednik izišao na ulazna vrata i dao znak ovomu izvanrednom čovjeku, kojemu je pogibao onoga mladoga Korzikanca vratila njegovu divlju snagu kojom se znao boriti protiv društva.

Zanimljivo je primijetiti da je Jacques Collin upravo onda kad su mu uzeli Lucienovo tijelo stvorio krajnju odluku: naime, da pokuša da se posljednji put preobrazi, i to ovaj put ne više u nekog čovjeka nego u neku stvar. Stvorio je konačno kobnu odluku, kao i Napoleon na velikoj barci koja ga je odvela do Bellérofona. Čudnim stjecajem prilika, sve je pomagalo tom geniju zla i pokvarenosti u njegovu pothvatu.

Stoga, kad bi i neočekivani razvoj ovoga zločinačkog života izgubio od onoga čudesnoga što se u naše vrijeme postizava samo neprihvatljivom nevjerojatnošću, potrebno je, prije nego uđemo sa Jacquesom Collinom u radnu sobu vrhovnoga državnog tužioca, da slijedimo gospođu Camusot k onim osobama kojima je išla dok se sve ovo zbivalo u Coneiergeriji.

Obaveza o koju se pisac običaja nikad ne smije ogriješiti sastoji se u tome da istinu nikad ne uništi prividno dramatičnim aranžmanima, naročito kad istina nastoji postati romantičnom. Društvo, osobito u Parizu, iznosi na površinu takve slučajeve, tako hirovite zaplete odnošaja, da oni svaki čas nadilaze maštu izumitelja. Smionost se zbilje uzdiže do kombinacija koje nisu dopuštene umjetnosti, toliko su nevjerojatne

i nepristojne ako ih pisac ne ublaži, ne očisti i ne izreže.

Gospođa Camusot je pokušala da se odjene u gotovo ukusnu haljinu za prije podne. To je prilično težak pothvat za ženu nekoga suca koji je šest godina stalno živio u pokrajini. Radilo se o tome da ne dade povoda kritici ni kod gospođe d'Espard ni kod vojvotkinje de Maufrigneuse, koje je išla posjetiti između osam i devet sati ujutro. Amélie-Ceeile Camusot, premda je bila rođena Thirion – požurimo se to kazati – postigla je pola uspjeha. Ne znači li to u stvarima toalete dva puta se prevariti?

Ne možemo zamisliti od kakve su koristi pariške žene za častohlapnike na svim područjima. One su isto tako potrebne u visokom društvu kao i u svijetu lopova, u kojemu su, kako smo vidjeli, od ogromnog značenja. Pretpostavimo dakle da je neki čovjek ako neće da zaostane u utrci, prisiljen unutar određenog vremena govoriti s onom vrlo važnom osobom pod restauracijom koja se još i danas zove čuvar državnog pečata (ministar pravde). Uzmimo jednog čovjeka u najpovoljnijem položaju, nekog suca, dakle neke vrste kućnoga prijatelja. Sudac mora potražiti bilo načelnika, bilo privatnoga tajnika, bilo državnoga tajnika i njima dokazati koliko je potrebno da odmah dobije audijenciju. Da li se čuvar pečata ikad može odmah vidjeti? Ako oko podneva nije u Skupštini, nalazi se u ministarskom vijeću, ili potpisuje spise, ili prima audijencije. Ujutro spava, a nitko ne zna gdje. Uveče ima svoje službene ili lične obaveze. Kad bi svi suci mogli dobiti audijenciju pod bilo kakvom god izlikom, tada bi na ministra pravde nastala prava navala.

Posebni neposredni predmet audijencije mora se dakle podvrgnuti ocjeni jedne od onih posrednih sila koje postaju zaprekom, one su vrata koja se najprije moraju otvoriti ako ih već ne drži kakav suparnik. A žena, ona ide k drugoj ženi. Ona neposredno može ući u spavaonicu, ako zna pobuditi radoznalost gospodarice ili sobarice, pogotovu kad je za gospodaricu u pitanju kakav veliki interes ili kakva ljuta nevolja.

Spomenimo žensku vlast, na primjer, gospođu markizu d'Espard, s kojom je morao računati jedan ministar. Ova žena napiše malo namirisano pisamce, koje njezin sobar odnese ministrovu sobaru. Ministra zateče pisamce upravo onda kad se probudi i on ga odmah pročita. Ako ministar i ima posla, ipak je čovjek ushićen što mora posjetiti jednu od pariških kraljica, jednu od vlasti predgrađa Saint-Germain, jednu miljenicu, bilo kraljičinu, bilo dauphinove supruge, bilo kraljevu. Casimir Perier, jedini stvarni ministar predsjednik srpanjske revolucije, ostavio je sve da posjeti nekadašnjega prvog komornika kralja Charlesa X.

Ova teorija objašnjava moć ovih riječi: »Gospođo, gospođa Camusot želi ući zbog vrlo hitne stvari, koja je gospođi poznata!« što ih je sobarica rekla markizi d'Espard, jer je držala da je budna.

Stoga je markiza povikala neka se Amélie smjesta uvede.

Sučevu je ženu rado slušala, kad je počela ovim riječima:

– Gospođo markizo, mi smo propali što smo vas osvetili. .

– Kako to, moja lijepa mala?... – upita markiza gledajući gospođu Camusot u polusjeni što su je pravila poluotvorena vrata. – Vi ste jutros božanstveni sa svojim malim šeširom. Gdje nalazite takve oblike?...

– Gospođo, vi ste vrlo dobri... No znate da je način na koji je Camusot preslušavao Luciena de Rubempréa doveo ovoga mladića do očaja i da se u zatvoru objesio...

– Što će sad biti od gospođe de Sérizy? – usklikne markiza praveći se kao da ništa ne zna, samo da joj se sve iznova pripovijeda.

– Žalibože, smatraju je ludom... – odgovori Amélie. – Ah, ako vi od presvijetloga gospodina možete izraditi da preko skoroteče dade moga muža pozvati u Palaču, ministar će doznati značajnih tajna, on će ih sigurno pripovijedati kralju... Tada će Camusotovi neprijatelji morati šutjeti...

– Koji su Camusotovi neprijatelji? – upita markiza.

– Pa vrhovni državni tužilac i sada gospodin de Sérizy...

– Dobro, moja mala – odvrati gospođa d'Espard, koja je gospodi de Granvilleu i de Sérizyju dugovala svoj poraz u sramnoj parnici što ju je bila podigla da stavi pod skrbništvo svoga muža – ja ću ga braniti. Ne zaboravljam ni svojih prijatelja ni svojih neprijatelja.

Ona pozvoni, dade dignuti zastore, a svjetlo u valovima prodre u sobu. Zatraži svoj pult, a sobarica joj ga donese. Markiza brzo nadrlja malo pisamce.

– Neka Godard uzjaše na konja i neka odnese ovo pismo u ministarstvo. Nije potreban odgovor – reče ona svojoj sobarici.

Sobarica brzo iziđe i usprkos ovom nalogu ostane nekoliko .časaka na vratima.

– Ima dakle velikih tajna? – upita gospođa d'Espard. – Ispričajte mi onda to, moja mala. Clotilde de Grandlieu nije umiješana u tu stvar?

– Gospođa će markiza sve doznati od presvijetloga gospodina, jer mi moj muž nije ništa rekao, samo me obavijestio o opasnosti u kojoj se nalazi. Za nas bi bilo bolje da gospođa de Sérizy umre nego da ostane luda.

– Jadna žena! – reče markiza. – No nije li već bila?

Žene iz visokog društva sa svojih stotinu načina kako izgovaraju istu rečenicu pružaju pažljivim promatračima neizmjeran opseg muzičkih tonova. Čitava duša prelazi u glas jednako kao i u pogled, ona se odražava u svjetlu kao i u zraku, u tim elementima u kojima djeluju oči i grlo. Naglašavanjem ovih dviju riječi: »Jadna žena!« markiza je odala svoje zadovoljstvo zbog zadovoljene mržnje, sreću zbog pobjede. Ah, koliko li je samo nesreća poželjela ona Lucienovoj zaštitnici! Osveta koja nadživi smrt omraženoga bića, koja se nikad ne može zasititi, ulijeva mračnu grozu! Stoga je gospođa Camusot, premda je bila opore, pakosne i čangrizave naravi, ostala zapanjena. Nije znala što bi odgovorila i šutjela je.

– Dijana mi je zaista rekla da je Léontine išla u zatvor – nastavi gospođa d'Espard. – Ova je draga vojvotkinja očajna zbog ove sablazni, jer ima tu slabost da mnogo voli gospođu de Sérizy. No to se može shvatiti, gotovo su istodobno obožavale toga blesana Luciena, a ništa jače ne spaja ili ne razdvaja dvije žene nego kad se mole kod istoga oltara. Stoga je jučer ova draga prijateljica prosjedila puna dva sata u Léontininoj sobi. Čini se da jadna grofica bulazni užasne stvari! Rekli su mi da je to upravo gnusno!... Pristojnoj ženi ne dolikuju takvi ispadi... Uh, to je posve tjelesna ljubav... Vojvotkinja je došla k meni blijeda kao smrt, bila je vrlo hrabra! U toj aferi izlaze na vidjelo užasne stvari...

– Moj će muž za svoje opravdanje sve reći čuvaru pečata, jer su htjeli Luciena spasiti, a on je, gospođo markizo, vršio samo svoju dužnost. Istražni sudac uvijek mora u zakonskom roku preslušati ljude koji su u strogom zatvoru!... Morao je postavljati pitanja tomu malom nesretniku, koji nije shvatio da ga preslušavaju samo forme radi, nego je odmah priznao...

– To je bio glupak i bezobraznik! – reče osorno gospođa d'Espard.

Kad je čula ovu osudu, sučeva je gospođa šutjela.

– Da smo izgubili parnicu za stavljanje pod skrbništvo gospodina d'Esparda, nije to Camusotova krivnja, uvijek ću se toga sjećati! – nastavi markiza poslije jedne stanke. – Lucien, gospođa de Sérizy, de Bauvan i de Granville su nam skrivili taj neuspjeh. S vremenom će bog biti na mojoj strani! Svi će ovi ljudi biti nesretni. Budite mirni, poslat ću viteza d'Esparda k čuvaru pečata, neka žurno pozove vašega muža, ako to bude od koristi...

– Ah, gospođo!...

– Slušajte! – reče markiza – odmah vam sutra obećajem odlikovanje Legije časti! To će biti kao vidan dokaz zadovoljštine za vaše držanje u ovoj parnici. Da, to je samo još jedan prijekor više za Luciena, to će ga proglasiti krivim!... Nitko se uopće ne vješa iz zabave!... Sad zbogom, draga ljepotice!...

Deset časaka nakon toga gospođa je Camusot ušla u spavaonicu lijepe Dijane de Maufrigneuse, koja je legla na počinak tek u jedan sat ujutro i u devet sati nije još spavala.

Ma kako vojvotkinje bile neosjećajne, ove žene kojima je srce od stanca-kamena ipak ne mogu vidjeti svoje prijateljice u napadaju ludila a da ih se ovaj prizor ne bi duboko dojmio.

Osim toga, premda je ljubav između Dijane i Luciena bila prekinuta već prije osamnaest mjeseci, ipak je u vojvotkinjinu srcu ostavila još dosta uspomena te je i njoj kobna smrt toga djeteta zadala strašan udarac. Dijana je cijelu noć vidjela pred očima obješena toga lijepog, tako dražesnog, tako poetičnog mladića, koji je tako znao ljubiti, kako joj ga je opisivala Léontine u svojim napadajima i kretnjama u teškoj groznici. Ona je imala od Luciena rječitih, zanosnih pisama, koja se mogu usporediti s listovima što ih je Mirabeau pisao Sofiji, samo što su ova bila književnija i brižljivije sastavljena, jer ih je u pero kazivala najsnažnija strast – taština! To što je posjedovao najdražesniju vojvotkinju i što je doživio kako za njega pravi gluposti, naravno potajne gluposti, ta je sreća Lucienu zavrtjela glavom. Njegov ponos ljubavnika nadahnjivao je u njemu pjesnika. Zato je vojvotkinja i sačuvala ove uzbudljive listove – kao što neki starci čuvaju bludne slike – poradi pretjeranih pohvala koje je pjesnik posvetio onome što je u njoj bilo najmanje vojvodsko.

– A umro je u ogavnom zatvoru! – govorila je u sebi. Zatim je brzo pokupila ove listove, preplašivši se kad je čula kako njezina sobarica tiho kuca na njezina vrata.

– Gospođa Camusot moli da uđe zbog naročito važne stvari, koja se tiče gospođe vojvotkinje – reče sobarica.

Dijana skoči na noge sva izvan sebe od straha.

– Oh! – reče ona kad je ugledala Améliju, koja se držala tako kako odgovara u takvoj zgodi – pogađam sve! Radi se o mojim listovima... Ah, moji listovi... ah! Moji listovi!...

I sruši se na kanape. Tad se sjetila da je u prevelikom izljevu strasti Lucienu odgovarala u istom tonu, da je slavila poeziju toga čovjeka kao što je on pjevao u slavu žene, i u kakvim ditirambima!

– Nažalost da, gospođo, dolazim da vam spasim više od života! – radi se o vašoj časti!... Saberite se, obucite se, idemo k vojvotkinji de Grandlieu, jer, na sreću po vas, niste sami kompromitirani.

– Pa Léontine je jučer, kako su mi rekli, u Palači spalila sva pisma koja su bila zaplijenjena kod našega jadnog Luciena!

– No, gospođo, iza Luciena je bio Jacques Collin! – poviče sučeva žena. – Uvijek zaboravljate na ovoga strašnog čovjeka, koji je sigurno jedini uzrok smrti ovoga dražesnog i sažaljenja vrijednog mladića! O, ovaj Machiavelli kaznionice nije nikada izgubio glavu! Gospodin Camusot je siguran da je ova nakaza stavila na sigurno mjesto najnezgodnija pisma ljubavnica svoga...

– Svoga prijatelja – živo reče vojvotkinja. – Imate pravo, moja mala ljepotice, moramo otići Grandlieuovima da se posavjetujemo. Svi smo zainteresirani u ovoj stvari, i, na veliku sreću, Sérizy će nam pomoći...

Kao što smo vidjeli kod onih prizora u Conciergeriji, krajnja opasnost ima toliko strašnu moć nad dušom kao što je vrše reakcije na tijelo. To je moralni Voltin stup. Možda nije daleko dan kad će se doznati način kako se osjećaj kemijski pretvara u fluid koji je gotovo sličan fluidu elektriciteta.

Kod kažnjenika i kod vojvotkinje bila je ista pojava. Ova utučena i polumrtva žena, koja nije spavala, ova vojvotkinja koju je bilo tako teško oblačiti, dobila je iznenada snagu kao lavica na umoru, i prisutnost duha kao general usred vatre. Dijana je sama izabrala svoju odjeću i improvizirala svoju toaletu brzo poput grizete, koja sama sebi služi kao sobarica. To je bilo tako divno da je sobarica jedan čas bila kao ukopana, toliko se iznenadila što je vidjela svoju gospodaricu u košulji, kako ona, možda s užitkom, pokazuje sučevoj ženi kroz jasnu maglu rublja bijelo tijelo, koje je bilo tako savršeno kao Canovina Venera. Ono je bilo kao dragulj, pod svojim svilenim papirom. Dijana je odmah pogodila gdje se nalazi njezin steznik za njezine ljubavne pustolovine, onaj steznik koji se sprijeda zakopča i tako prišteđuje ženama kojima se žuri trud i vrijeme što ga uzalud gube za utezanje. Već je bila pričvrstila čipke i pristalo skupila draži svojih grudi, kad je sobarica donijela donju suknju i dovršila taj posao pruživši joj haljinu. Dok je Amélie, na sobaričin mig, zakapčala haljinu odostraga i pomagala vojvotkinji, sobarica je otišla po čarape od škotskoga konca, po baršunaste cipele, šal i šešir. Amélie i sobarica obukle su svaka jednu nogu.

– Vi ste najljepša žena koju sam vidjela – reče vješto Amélie poljubivši strastvenom kretnjom fino i glatko Dijanino koljeno.

– Gospođa nema sebi ravne – reče sobarica.

– Ded, šutite, Josette – odvrati vojvotkinja – vi imate kočiju? – upita gospođu Camusot. – Hajdemo, moja mala ljepotice, putem ćemo razgovarati.

I vojvotkinja je trčala niz stube palače Cadignan i tek tada navlačila rukavice, a to se nikad nije vidjelo.

– U palaču Grandlieu, i to brzo! – reče ona svome sluzi dajući mu znak da sjedne odostraga.

Sluga je oklijevao, jer je to bila kočija.

– Ah, gospođo vojvotkinjo, niste mi bili rekli da je ovaj mladić imao od vas pisama! Inače bi Camusot bio posve drukčije postupao...

– Léontinin me položaj toliko zaokupio da sam posve zaboravila na se – reče ona. – Ta je jadna žena već prekjučer bila gotovo luda, a sad prosudite sami, kakvu je tek zbrku kod nje načinio ovaj kobni događaj! Ah, da znate, moja mala, kakvo smo jutro imali jučer!... Ne, čovjek bi se mogao odreći svake ljubavi! Jučer nas je obadvije, Léontinu i mene, neka ogavna starica, neka prodavačica odijela, neka ženetina vukla

u tu smradnu i krvavu kaljužu koja se zove sud. Ja sam joj rekla kad sam je vodila u Palaču: »Ne bi li čovjek mogao pasti na koljena i vikati kao gospođa de Nucingen kad je putujući u Napulj doživjela onu strašnu sredozemsku oluju: »Gospode bože, spasi me sada i više nikad!« Ova će dva dana zaista mnogo značiti u mome životu! Ala smo glupe što uopće pišemo!... Ali čovjek ljubi! Prima pisma koja ti raspale srce preko očiju i sve gori! A razboritosti nestane, i čovjek odgovara...

– Zašto odgovarati, kad čovjek može djelovati? – upita gospođa Camusot.

– Tako je lijepo upropaštavati se!... – ponovo povikne vojvotkinja. – To je putena naslada duše.

– Lijepim se ženama – odvrati čedno gospođa Camusot – može oprostiti, one češće imaju prilike da podlegnu nego mi druge.

Vojvotkinja se nasmiješi.

– Mi smo uvijek previše velikodušne – prihvati Dijana de Maufrigneuse. – Učinit ću onako kao što radi ona okrutna gospođa d'Espard.

– A što ona radi? – upita radoznalo sučeva žena.

– Ona je napisala na stotine ljubavnih pisama...

– Toliko!... – usklikne gospođa Camusot prekidajući vojvotkinju.

– Ali nitko, moja draga, ne bi mogao naći nijednu rečenicu koja bi je osramotila...

– Vi ne biste bili kadri sačuvati takvu hladnoću, takvu promišljenost – odgovori gospođa Camusot. – Vi ste žena, vi ste onakav anđeo koji se ne zna oprijeti đavlu...

– Zaklela sam se da neću nikad više pisati. U cijelom svom životu pisala sam samo tom nesretnom Lucienu... Sačuvat ću njegova pisma sve do smrti. Moja draga mala, to je sama vatra, a čovjek kadgod treba...

– Kad bi se samo našla! – reče gospođa Camusot sa stidljivom kretnjom.

– Oh, rekla bih da su to listovi započetoga romana. Sve sam prepisala, a izvornik sam spalila!

– Oh, gospođo, dajte mi ih za nagradu čitati...

– Možda – reče vojvotkinja. – Vidjet ćete, moja draga, da takvih nije pisao Léontini!

U ovoj se posljednjoj riječi pokazala kao prava žena u svojoj biti, kao žena svih vremena i svih zemalja.

Kao što se u La Fontaineovoj basni žaba napuhnula i crkla, tako se gospođa Camusot sva rastapala od radosti što u društvu lijepe Dijane de Maufrigneuse ide k Grandlieuovima. Ovoga je dopodneva namjeravala sklopiti veze koje su tako potrebne častoljublju. Stoga je već u sebi čula kako je zovu: »Gospođo predsjednice«. Osjećala je neizreciv užitak što će slaviti slavlje nad ogromnim zaprekama, od kojih je najglavnija bila nesposobnost njezina muža, koja je još bila nepoznata, ali ju je ona dobro poznavala. Proturiti naprijed jednoga osrednjeg čovjeka, to znači za ženu kao i za kralja dopustiti sebi užitak koji zavodi tolike glumice, a sastoji se u tom da se loš komad igra stotinu puta. To je opojnost samoljublja! To su ukratko na neki način Saturnalije vlasti.

Vlast sebi dokazuje svoju snagu samo neobičnom zloupotrebom što pomama uspjeha kruni kakvu apsurdnost, rugajući se geniju, toj jedinoj snazi koju neograničena vlast ne može postići. »Promaknuće Kaligulina konja«, ova carska lakrdija uvijek se prikazivala i prikazivat će se bezbroj puta.

Za nekoliko su časova Dijana i Amélie prešle iz otmjenog nereda u kome je bila

spavaonica lijepe Dijane na ispravnost veličanstvene i ozbiljne raskoši u kući vojvotkinje de Grandlieu.

Ova je vrlo pobožna Portugalka ustajala u osam sati da ide k misi u malu crkvu Sainte-Valère, područnu crkvu Sv. Tome Akvinskoga, koja se tada nalazila na trgu des Invalides. Ovu su kapelicu, koja je danas srušena, prenijeli u ulicu de Bourgogne, dok se ne sagradi gotička crkva koja će biti posvećena svetoj Klotildi.

Čim je Dijana de Maufrigneuse šapnula u uho prve riječi vojvotkinji de Grandlieu, ta je pobožna žena otišla gospodinu de Grandlieu i dovela ga odmah sa sobom. Vojvoda je na gospođu Camusot bacio onakav brzi pogled kojim vlastela analiziraju cijeli život, a često i dušu. Amélijina je odjeća uvelike pomogla vojvodi da otkrije onaj građanski život od Alençona do Mantesa i od Mantesa do Pariza.

Ah! Da je sučeva žena mogla upoznati ovaj vojvodski dar, ne bi bila mogla onako dražesno podnositi ovaj uljudno ironični pogled, no ona je vidjela samo uljudnost. Neznanje sudjeluje kod povlastica lukavštine.

– To je gospođa Camusot, kći Thiriona, jednoga od kabinetskih vratara – reče vojvotkinja svome mužu.

Vojvoda je vrlo uljudno pozdravio sučevu ženu i njegovo je lice izgubilo malo od svoje dostojanstvenosti. Pojavi se vojvodin sobar, kojemu je njegov gospodar bio pozvonio.

– Idite u ulicu Honoré-Chevalier, uzmite kočiju. Kad dođete tamo, pozvonit ćete na malim vratima na broju deset. Reći ćete sluzi koji vam dođe otvoriti da molim njegova gospodara neka dođe ovamo. Ako je gospodin kod kuće, dovest ćete ga sa sobom. Poslužite se mojim imenom, ono će vam biti dovoljno da savladate sve poteškoće. Nastojte potrošiti za sve to samo četvrt sata.

Čim je otišao vojvodin sobar, pojavi se drugi, vojvotkinjin sobar.

– Idite k vojvodi de Chaulieu i predajte mu od moje strane ovu kartu.

Vojvoda mu je dao svoju kartu, koju je na stanovit način previnuo. Kad su ova dva prisna prijatelja osjetila potrebu da se smjesta vide zbog kakve hitne i tajanstvene stvari, koja nije dopuštala nikakva pismena saopćenja, jedan su drugoga na ovaj način obavještavali.

Vidi se da su običaji u svim slojevima društva jedni drugima slični, a razlikuju se samo po načinu, po vanjštini i po nijansama. I visoko društvo ima svoj šatrovački govor, samo se taj govor zove »stil«.

– Jeste li sigurni, gospođo, da postoje ti listovi koje je tobože gospođica Clotilde de Grandlieu pisala tome mladiću? – upita vojvoda de Grandlieu.

I bacio je na gospođu Camusot pogled kao što mornar baca olovnu spravu za mjerenje dubine.

– Ja ih nisam vidjela, ali se treba bojati – odgovori ona dršćući.

– Moja kći nije mogla pisati ništa što se ne bi smjelo pokazati! – povikne vojvotkinja.

– Jadna vojvotkinja! – pomisli Dijana i baci na vojvodu de Grandlieua pogled od kojega je zadrhtao.

– Što ti misliš, moja draga mala Dijano? – šapne vojvoda u uho vojvotkinji de Maufrigneuse pošto ju je odveo k prozoru.

– Clotilde je bila tako luda za Lucienom, moj dragi, da su se još prije njezina odlaska jednom sastali. Da nije bilo male Lenoncourtove, možda bi s njime bila

pobjegla u šumu Fontainebleau. Znam da je Lucien Clotildi pisao pisma koja bi mogla zavrtjeti glavom kakvoj svetici! Nas smo tri Evine kćeri oko kojih se ovila zmija dopisivanja...

Vojvoda i Dijana se vrate od prozora k vojvotkinji i gospođi Camusot, koje su tiho razgovarale. Amélie je u ovome poslušala savjet vojvotkinje de Maufrigneuse, te se pravila pobožna kako bi pridobila srce ponosne Portugalke.

– Mi smo predani na milost i nemilost besramnom odbjeglom robijašu! – reče vojvoda slegnuvši na poseban način ramenima. – Eto, što znači primati u svoju kuću ljude u koje nisi posve siguran! Prije nego koga pustiš, moraš dobro poznati njegovu imovinu, njegove roditelje i njegov pređašnji život...

Ova je rečenica pouka cijele ove pripovijetke, ukoliko se odnosi na plemstvo.

– Sad je gotovo – reče vojvotkinja de Maufrigneuse. – Mislimo na to kako ćemo spasiti gospođu de Sérizy, Clotildu i mene...

– Moramo samo pričekati Henrija. Poslao sam po njega, ali sve stoji do ličnosti po koju je Gentil otišao. Dao bog da bi taj čovjek bio u Parizu.

– Gospođo – reče on obraćajući se gospođi Camusot – zahvaljujem vam što ste mislili na nas...

To je značilo rastanak s gospođom Camusot. Ta je vratareva kći bila dovoljno pametna pa je shvatila vojvodu i ustala je. No vojvotkinja de Maufrigneuse primi Améliju za ruku onom svojom divnom draži kojom je postigla toliko pažnje i prijateljstva, i značajno je pokaže vojvodi i vojvotkinji.

– Molim vas u svoje ime, a ne zbog toga što je već u zoru ustala da nas sve spasi, da ne zaboravite moju malu gospođu de Camusot. U prvom redu mi je već učinila usluga koje se ne zaboravljaju, a osim toga je sa svojim mužem posve na našoj strani. Obećala sam da ću se pobrinuti za unapređenje njezina Camusota, a vas molim da ga meni za ljubav preporučite.

– Nije potrebna ta preporuka – reče vojvoda gospođi Camusot. – Grandlieuovi se uvijek sjećaju usluga što im ih itko učini. Kraljevi će ljudi za neko vrijeme imati prilike da se istaknu. Od njih će se tražiti odanost. Vaš će muž sudjelovati u tom natjecanju.

Gospođa se Camusot povuče sva ponosna, sretna i sva se rastapala od radosti. Slavodobitno je jurila kući, divila se samoj sebi, ismijavala se neprijateljstvu vrhovnog državnog tužioca. Govorila je u sebi:

– Kad bismo samo mogli potkopati gospodina de Granvillea!

Bilo je vrijeme da se gospođa Camusot povuče. Vojvoda de Chaulieu, kraljev miljenik, sretne ovu građanku na stubama pred zgradom.

– Henri – poviče vojvoda de Grandlieu kad su najavili njegova prijatelja – molim te otiđi brzo u dvor, nastoj govoriti s kraljem, evo o čemu se radi.

I on odvede vojvodu k prozoru, gdje je već prije razgovarao s lakoumnom i dražesnom Dijanom.

Vojvoda de Chaulieu je katkad kriomice pogledao na ludu vojvotkinju dok je razgovarala s pobožnom vojvotkinjom i slušala njezine propovijedi, a kod toga uzvraćala poglede vojvodi de Chaulieu.

– Drago dijete – reče napokon vojvoda de Grandlieu, poslije razgovora nasamo s vojvodom de Chaulieuom – budite pametni! Pazite – doda on primivši Dijaninu ruku – čuvajte formu, ne sramotite se, ne pišite nikad! Listovi su, moja draga, prouzročili isto toliko tajnih koliko i javnih nesreća. Što se može oprostiti mladoj djevojci kao što

je Clotilde, koja ljubi po prvi put, ne može se...

– Starom grenadiru, koji je vidio vatru! – reče vojvotkinja namrgodivši se.

Ova igra sa crtama na licu udružena sa šalom izazove smiješak na tužnim licima obojice vojvoda pa čak i na licu pobožne vojvotkinje.

– Evo već četiri godine nisam pisala ljubavnih listova!... Jesmo li spašeni? – upita Dijana, koja je sakrivala svoju tjeskobu pod svoje djetinjarije.

– Još ne! – reče vojvoda de Chaulieu – jer ne znate kako je opasno počiniti samovoljne čine. To je za ustavnoga kralja kao nevjera za udatu ženu. To je njegov preljub.

– Njegov najmiliji grijeh! – reče vojvoda de Grandlieu.

, – Zabranjeno voće! – prihvati Dijana smiješeći se. – Oh, kako bih voljela biti vlada! Nemam naime više toga voća, sve sam već pojela.

– Oh, draga, draga! – reče pobožna vojvotkinja. – Predaleko idete.

Oba su vojvode čuli kako se neka kočija zaustavila pred stubama s onakvom bukom kakvu prave konji u najvećem trku. Oni pozdrave obje gospođe i ostave ih same te odu u radnu sobu vojvode de Grandlieua, kamo je bio uveden stanovnik iz ulice Honoré-Chevalier. To nije bio nitko drugi nego upravnik dvorske protupolicije i političke policije, nepoznati a ipak tako moćni Corentin.

– Uđite – reče vojvoda de Grandlieu – uđite, gospodine de Saint-Denis.

Corentin se iznenadio što vojvoda ima tako dobro pamćenje i ušao je prvi, pošto se duboko naklonio obojici vojvoda.

– Radi se još uvijek o istoj osobi, moj dragi gospodine – reče vojvoda de Grandlieu.

– Pa on je umro – reče Corentin.

– Ostao je njegov drug – primijeti vojvoda de Grandlieu – zao drug.

– Robijaš Jacques Collin! – odvrati Corentin.

– Govori, Ferdinande – reče vojvoda de Chaulieu nekadašnjem poslaniku.

– Toga se bijednika treba bojati – reče vojvoda de Grandlieu – jer se on dočepao pisama što su ih gospođe de Sérizy i de Maufrigneuse pisale tome Lucienu Chardonu, njegovu štićeniku, da ih može iskoristiti kao ucjenu. Čini se da je to bio sistem toga mladića, da izmami strastvene listove u zamjenu za svoje. I gospođica je de Grandlieu, kako se govorka, neke pisala. U najmanju se ruku toga bojimo, a ništa ne možemo utvrditi, jer je ona na putovanju...

– Taj mladić – odgovori Corentin – nije bio kadar da sebi stvara takve zalihe!... Tako oprezno postupa samo opat Carlos Herrera!

Corentin se podupro laktom o naslon stolca na kojemu je sjedio i naslonio je glavu na ruku, te je razmišljao.

– Novaca!... ovaj ih čovjek ima više nego što ih mi imamo – reče on. – Estera Gobseck mu je služila kao mamac da upeca blizu dva milijuna u onom ribnjaku sa zlatnim novcem koji se zove Nucingen... Gospodo, pribavite mi punomoć od onoga kojemu pripada to pravo, riješit ću vas toga čovjeka...

– A... listovi? – upita vojvoda de Grandlieu Corentina.

– Slušajte, gospodo! – nastavi Corentin, ustane i pokaže svoje lisičje lice koje je sve gorjelo.

On turi ruke u džepove svojih uskih hlača od crne meke tkanine. Taj je veliki glumac povijesne drame našega vremena obukao samo prsluk i kaput, nije skinuo svojih jutarnjih hlača – tako je dobro znao kako su veliki zahvalni za brzinu u

stanovitim prilikama. On se kao kod kuće šetao po radnoj sobi razgovarajući glasno kao da je sam.

– To je robijaš! Može ga se bez parnice baciti u samicu u Bicêtri, tu nije moguć nikakav saobraćaj s vanjskim svijetom, i pustiti ga da u njoj crkne... No on je možda dao upute svojim pouzdanicima, jer je predvidio ovaj slučaj!

– Pa on je odmah bio stavljen u samicu – reče vojvoda de Grandlieu – kad su ga iznenada uhapsili kod one žene.

– Postoji li uopće strogi zatvor za toga đavola? – odvrati Corentin. – On je tako lukav kao... kao ja!

– Što da radimo? – upitaju se pogledom oba vojvode.

– Možemo toga nevaljalca odmah ponovo poslati na robiju... u Rochefort, tamo će biti mrtav za deset mjeseci! Oh, bez zločina! – reče on odgovarajući na kretnju vojvode de Grandlieua. – Što hoćete? Jedan kažnjenik ne izdrži više od šest mjeseci u vrućem ljetu, ako je prisiljen zbiljski raditi usred kužnog isparivanja Charente. Ali to ništa ne koristi ako je već poduzeo mjere opreznosti s obzirom na listove. Ako taj nevaljalac nije imao povjerenja u svoje protivnike, a to je vjerojatno, treba otkriti koje su to njegove mjere opreza. Ako je onaj koji ima u rukama pisma siromašan, taj se može podmititi... Radi se dakle o tome da Jacquesa Collina navedemo na to da razveže jezik! Kakva li dvoboja! Ja ću biti u njemu pobijeđen. Još bi bolje bilo kupiti te listove za drugo pismo... recimo za »pismo« o pomilovanju! A toga čovjeka predati meni u moj »dućan«. Jacques Collin jedini je čovjek koji bi bio kadar postati mojim nasljednikom, otkad su umrli onaj jadni Contenson i onaj dragi Peyrade. Jacques Collin mi je ubio ova dva neusporediva špijuna kao da je htio sebi načiniti mjesto. Vidite, gospodo, morate mi dati potpuno slobodne ruke. Jacques Collin je u Conciergeriji. Otići ću k gospodinu de Granvilleu u državno tužilaštvo. Pošaljite mi stoga tamo povjerljivu osobu, jer trebam ili jedno pismo da ga mogu pokazati gospodinu de Granvilleu, budući da on ne zna ništa o meni, pismo koje ću uostalom vratiti predsjedniku vijeća, ili vrlo pouzdanog vodiča... Imate pola sata vremena, jer meni je potrebno toliko vremena da se obučem, tj. da postanem ono što moram biti u očima gospodina vrhovnog državnog tužioca.

– Gospodine – reče vojvoda de Chaulieu – poznam vašu neobičnu spretnost pa tražim samo: da ili ne. Jamčite li za uspjeh?

– Da, s punom ovlasti i s vašom riječi da me nećete nikad ispitivati o tom predmetu. Moja je osnova gotova.

Od ovoga neprijatnog odgovora obojici se vlastele malo koža naježila.

– Idite, gospodine! – reče vojvoda de Chaulieu. – Vi ćete ovu stvar dodati k onima koje obično spadaju u vašu dužnost.

Corentin pozdravi oba vlastelina i ode.

Henri de Lenoncourt, za koga je Ferdinand de Grandlieu dao upregnuti kočiju, otputi se odmah kralju, kojega je zbog svoje službe u svako doba mogao posjetiti.

Tako je trebalo da se različiti interesi koji su međusobno bili povezani s dna i s vrha društva svi sastanu u sobi vrhovnoga državnog tužioca. Nužda ih je zajedno sakupila, a predstavljala su ih tri čovjeka: pravdu gospodin de Granville, porodicu Corentin, a ovaj je strašni protivnik Jacques Collin u svojoj divljoj energiji predstavljao društveno zlo.

Kakva li dvoboja, u kojem se ujedinjene pravda i samovolja bore protiv robije i

njezine lukavštine! Protiv robije, toga simbola smionosti, koja isključuje račun i razmišljanje, kojoj su sva sredstva dobra, koja nema licemjerstva samovolje i koja na gnusan način simbolizira interes gladnoga trbuha, krvavi, brzi protest gladi. Nije li to bio napadaj i obrana? Krađa i vlasništvo? Strašno pitanje društvenog zbivanja i prirodnog stanja, stisnuto u najuži prostor koji je samo moguć? Ukratko, to je bila užasna živa slika onih protudruštvenih kompromisa koje stvaraju preslabi predstavnici vlasti s divljim buntovnicima.

Kad su gospodina Camusota najavili vrhovnom državnom tužiocu, ovaj je dao znak da ga puste unutra. Gospodin de Granville je očekivao taj posjet i htio se sporazumjeti sa sucem na koji bi se način Lucienova stvar mogla okončati. Sad više nije moglo biti onako kao što se s Camusotom dogovorio dan ranije, prije smrti onoga jadnoga pjesnika.

– Sjednite, gospodine Camusot – reče gospodin de Granville kad se uvalio u svoj naslonjač.

Kad je vrhovni državni tužilac bio sam sa sucem, nije krio u kakvu se stanju iscrpljenosti nalazi. Gospodin Camusot je promatrao gospodina de Granvillea i opazio je na ovom tako krepkom licu gotovo modru bljedoću i krajnji umor, posvemašnju nemoć, što je odavala okrutnije patnje no što su muke na smrt osuđenoga kojemu je pisar najavio da mu je vrhovni sud odbio priziv. A ipak čitanje ove odluke u sudskim običajima znači toliko kao: »Pripravite se, ovo su vaši posljednji časovi«.

– Ja ću drugi put doći, gospodine grofe – reče Camusot – premda je stvar hitna...

– Ostanite – odgovori dostojanstveno vrhovni državni tužilac. – Pravi suci, gospodine, moraju primiti svoje tegobe i znati ih sakriti. Krivo mi je ako ste na meni primijetili kakvu zabrinutost...

Camusot načini kretnju rukom.

– Dao bog da ne biste doznali što su krajnje nevolje našega života, gospodine Camusot. čovjek bi mogao i manjima podleći! Ja sam proveo noć kod svoga najprisnijega prijatelja. Imam ih samo dvojicu, to su grof Octave de Bauvan i grof de Sérizy. Nas smo trojica, gospodin de Sérizy, grof Octave i ja od šest sati sinoć do šest sati jutros naizmjence išli iz dvorane do kreveta gospođe de Sérizy, i svaki put smo se bojali da ćemo je naći mrtvu ili zauvijek ludu. Desplein, Bianchon i Sinard s dvjema bolničarkama nisu ostavljali sobu. Grof obožava svoju ženu. Zamislite kakvu sam imao noć između žene lude od ljubavi i svoga prijatelja ludoga od očaja! Državnik ne očajava kao glupak! Scrizy je bio miran kao na svom stolcu u ministarskom savjetu, svijao se u svom naslonjaču kako bi nam pokazao mirno lice... a znoj je oblijevao čelo ove od tolikih poslova pognute glave. Ja sam upravo spavao od pet sati do sedam i po, jer me je savladao san, i morao sam biti ovdje u osam i po, da dam nalog za jedno smaknuće. Vjerujte mi, gospodine Camusot, kad je neki sudac cijelu noć lebdio nad provalijama boli, kad je osjetio kako teška ruka božja pada na ljudske stvari i silovito udara plemenita srca, vrlo mu je teško ovdje sjesti pred svoj pisaći stol i hladno reći: »Odsijecite u četiri sata jednu glavu! Uništite jedno božje stvorenje, puno života, snage i zdravlja!« A ipak je to moja dužnost!... Uništen od boli, moram dati nalog da se podigne stratište...

Osuđenik ne zna da sudac proživljava jednake muke kao što su njegove. U ovom smo trenutku jednim listom papira povezani, ja u ime društva koje se osvećuje, a on u

ime zločina koji se mora okajati. Mi smo ista dužnost, gledana sa dvije strane, dva života svarena za jedan čas sjekirom zakona. Tko žali ove tako duboke sučeve boli? Tko ga tješi?... Naša je slava da ih zakopamo u dno svojih srdaca! Svećenik svojim životom posvećenim bogu, vojnici koji na hiljade i hiljade umiru za zemlju, čine mi se sretniji nego sudac sa svojim sumnjama, sa svojim bojaznima i sa svojom strašnom odgovornošću.

– Vi znate tko treba da bude smaknut? – nastavi vrhovni državni tužilac: – Neki mladić od dvadeset i sedam godina, lijep kao naš jučerašnji pokojnik, plav kao on, čija nam je glava protiv očekivanja pala žrtvom, jer su ga teretili samo dokazi zatajivanja. Ovaj je dječak osuđen, a nije ništa priznao! Već se sedamdeset dana brani protiv svih dokaza tvrdeći neprestano da je nevin. Već dva mjeseca nosim dvije glave na ramenima. Oh, platio bih njegovo priznanje jednom godinom svoga života, jer se porotnici moraju umiriti! Sudite sami, kakav bi to bio udarac za pravdu, kad bi se jednoga dana otkrilo da je zločin zbog kojega će on umrijeti počinio netko drugi!

U Parizu sve poprima strašno značenje, najmanje pravne nezgode postaju političkima.

Porota, ta ustanova koju su revolucionarni zakonodavci smatrali tako jakom, jest elemenat društvene propasti, jer promašuje svoju zadaću, ne štiti dovoljno društvo. Porota se igra sa svojim dužnostima. Porotnici se dijele u dva tabora, od kojih jedan ne želi više smrtne kazne, i iz toga proizlazi potpuno uništenje jednakosti pred zakonom. Tako strašan zločin kao što je je ocoubojstvo dobiva u jednoj oblasti odrešujući pravorijek, dok se u nekoj drugoj, da tako kažem, obični zločin kažnjava smrću! Što bi bilo kad bi se u našem djelokrugu, u Parizu, smaknuo nevin čovjek?

– To je odbjegli robijaš – primijeti plašljivo gospodin Camusot.

– U rukama opozicije i štampe postao bi nevin kao vazmeno janje! – poviče gospodin de Granville – i opoziciji bi ga bilo lako oprati, jer je to Korzikanac, fanatik ideja svoje zemlje. Njegova su umorstva posljedice krvne osvete!... Na ovom otoku čovjek ubija svoga neprijatelja, a smatraju ga i smatrali su ga vrlo poštenim čovjekom! – Ah! Pravi su suci vrlo nesretni! Gledajte! Oni bi morali živjeti odvojeno od društva, kao nekada veliki svećenici. Svijet bi ih smio vidjeti samo kad izlaze iz svojih ćelija u određeno vrijeme, ozbiljne, stare i poštovane, i tada bi smjeli krojiti pravdu kao u starodrevnom društvu veliki svećenici koji su u sebi ujedinjavali sudačku i svećeničku vlast. Smjeli bi nas vidjeti samo na našim stolicama. Danas nas ljudi vide kako trpimo ili kako se zabavljamo kao i drugi. Vide nas u dvoranama, u porodici, kao građane, kao ljude sa strastima, i može se dogoditi da djelujemo smiješno mjesto strašno...

Camusota su obišli trnci od ovoga bolnoga krika što su ga prekidale stanke i uzvici, a pratile kretnje takvom rječitošću koja se teško može izraziti na papiru.

– I ja sam, gospodine, jučer počeo osjećati patnje našega staleža!... Gotovo sam umro zbog smrti onoga mladića, jer nije shvatio moju pristranost, nesretnik je sam naletio...

– Ah, niste ga trebali preslušavati – poviče gospodin de Granville – tako je lako propustom činiti usluge!

– A zakon? – upita Camusot. – Već je dva dana bio zatvoren!...

– Nesreća se dogodila – odvrati vrhovni državni tužilac. – Ja sam popravio kako sam najbolje mogao ono što se svakako ne može popraviti. Moja kočija i moji ljudi su

na sprovodu ovomu slabom pjesniku. Sérizy je učinio kao i ja, pa još i više, on se prihvaća dužnosti koju mu je namijenio ovaj nesretni mladić. Bit će izvršitelj njegove oporuke. Za to ga je obećanje njegova žena pogledala pogledom u kojem je odsijevao razum. Konačno, grof Octave osobno prisustvuje njegovu pogrebu.

– No, gospodine grofe – reče Camusot – izvedimo do kraja svoje djelo. Još nam preostaje jedan vrlo opasan istraženik. To je, kako znate isto tako dobro kao i ja, Jacques Collin. Treba raskrinkati toga bijednika...

– Onda smo propali! – poviče gospodin de Granville.

– On je u ovom trenutku kod vašeg osuđenika na smrt, koji je za njega nekad na robiji bio ono što mu je Lucien bio u Parizu... njegov štićenik. Bibi-Lupin je preodjeven u žandara da prisustvuje susretu.

– Što se u to miješa kaznena policija? – reče vrhovni državni tužilac. – Ona smije postupati samo po mojim nalozima!...

– Sva će Conciergerie doznati da imamo u rukama Jacquesa Collina. Baš vam dolazim reći da ovaj veliki i odvažni zločinac po svoj prilici ima najopasnije listove iz dopisivanja gospođe de Sérizy, vojvotkinje de Maufrigneuse i gospođice Clotilde de Grandlieu.

– Jeste li sigurni u to?... – upita gospodin de Granville odajući na svome licu bolno iznenađenje.

– Sudite sami, gospodine grofe, imam li razloga da se bojim te nesreće. Kad sam razmatrao svežanj listova što su bili zaplijenjeni kod toga nesretnoga mladića, Jacques Collin je bacio na nj oštar pogled i izmakao mu je zadovoljan smiješak. O značenju takva smiješka sudac se istražitelj ne može varati. Tako velik zločinac kao što je Jacques Collin nerado pušta iz ruku takvo oružje. Što kažete na to, kad ovi dokumenti budu u rukama branitelja što će ga taj nevaljalac sebi naravno izabrati među neprijateljima vlade i plemstva! Moja žena, prema kojoj je vojvotkinja de Maufrigneuse jako dobro, otišla ju je obavijestiti i ovaj su čas one po svoj prilici kod Grandlieuovih da se savjetuju.

– Parnica protiv ovoga čovjeka posve je nemoguća! – poviče vrhovni državni tužilac te ustane i počne velikim koracima hodati po svojoj radnoj sobi. – Po svoj je prilici stavio listove na sigurno mjesto...

– Znam kamo – reče Camusot.

Ovom je jedinom riječi istražni sudac izbrisao sve predrasude vrhovnoga državnog tužioca protiv sebe.

– Da vidimo!– reče gospodin de Granville i opet sjedne,

– Kad sam išao od kuće u Palaču, temeljito sam razmislio o ovoj vrlo tužnoj stvari. Jacques Collin ima tetku, i to pravu, rođenu tetku, neku ženu o kojoj je politička policija prefekturi poslala kratak izvještaj. On je učenik i bog toj ženi, sestri njegova oca. Ona se zove Jacqueline Collin. Ta nevaljalka ima trgovinu odijelima i, preko veza što ih je sebi trgovinom stvorila, pozna mnoge porodične tajne. Ako je Jacques Collin kome povjerio na čuvanje te za njega spasonosne papire, povjerio ih je tomu stvorenju. Uhapsimo je!...

Vrhovni državni tužilac je lukavo pogledao Camusota, što je značilo: »Taj čovjek nije tako glup kao što sam jučer mislio. Jedino je još mlad, pa ne zna upravljati uzdama pravde«.

– Ali da bismo uspjeli – nastavi Camusot – moramo promijeniti sve planove što

smo ih jučer prihvatili, i ja sam došao da vas zamolim za savjet i da čekam vaše naloge...

Vrhovni državni tužilac uzme svoj nož za papir i počne kuckati po rubu stola, a to obično biva kod svih mislilaca kad se potpuno predaju razmišljanju.

– Tri su velike porodice u opasnosti! – poviče on. – Tu se ne smije učiniti ni jedna jedina pogreška!... Vi imate pravo, moramo slijediti Fouchéovo načelo: »Uhapsimo!« Moramo smjesta opet staviti Jacquesa Collina u strogi zatvor.

– Tako priznajemo da je robijaš! To znači uprljati uspomenu na Luciena.

– Kakva li je to strašna stvar! – reče gospodin de Granville – sve je opasno.

U taj čas uđe ravnatelj Conciergerije. Nije dakako ušao bez kucanja. No sobu kao što je soba vrhovnoga državnog tužioca tako dobro čuvaju da samo dobro poznati mogu kucati na vrata.

– Gospodine grofe – reče gospodin Gault – istraženik koji se zove Carlos Herrera želi s vama govoriti.

– Je li bio u vezi s kim? – upita vrhovni državni tužilac.

– Sa zatočenicima, jer je u dvorištu već od oko sedam sati i po. Vidio je na smrt osuđenoga, koji je, čini se, »govorio« s njim.

Gospodin je de Granville na jednu riječ gospodina Camusota, koja mu je došla kao zraka svjetlosti, opazio koliko se može okoristiti priznanjem prijateljstva Jacquesa Collina s Theodoréom Calvijem da postigne predaju pisama. Bio je sretan što je imao razlog da odgodi smaknuće, te pozove k sebi kretnjom ruke gospodina Gaulta.

– Namjeravam – reče mu on – odgoditi smaknuće do sutra. No nitko u Conciergeriji ne smije posumnjati u takvu odgodu. Neka se o tome ne govori! Neka se krvnik pravi kao da ide nadgledati pripreme. Pošaljite ovamo pod dobrom stražom toga španjolskoga svećenika. Španjolsko poslanstvo traži od nas da ga izručimo. Žandari će gospodina Carlosa dovesti vašim privatnim stubama. Upozorite te ljude neka ga po dvojica drže, svaki za jednu ruku, i neka ga puste tek na vratima moje radne sobe... Jeste li posve sigurni da je taj opasni stranac mogao razgovarati samo sa zatočenicima?

– Ah, upravo kad je izišao iz sobe osuđenoga na smrt, došla je neka gospođa da s njim govori...

Tu su se oba suca pogledala, i kako li su se pogledala!

– Koja gospođa? – upita Camusot.

– Jedna od onih žena koje je on ispovijedao... neka markiza – odgovori gospodin Gault.

– Sve gore od gorega! – poviče gospodin de Granville pogledavši Camusota.

– Od nje je zaboljela glava i žandare i nadglednike – reče smeteno gospodin Gault.

– U vašoj službi ništa nije beznačajno – reče strogo vrhovni državni tužilac. – Conciergerie nije uzalud opasana zidovima kao što jest. Kako je ušla ta gospođa?

– S ispravnom propusnicom, gospodine – odvrati ravnatelj. – Ova je savršeno odjevena gospođa došla u pratnji jednoga lovca i jednoga sobara u velikoj kočiji da vidi svog ispovjednika prije nego ode na ukop onomu nesretnom mladiću koga ste dali otpremiti...

– Donesite mi policijsku propusnicu – reče gospodin de Granville.

– Ona je izdana na preporuku njegova gospodstva grota de Sérizyja.

– Kakva je bila ta žena? – upita vrhovni državni tužilac.

– Činila nam se kao otmjena gospođa.
– Jeste li vidjeli njezino lice?
– Bilo joj je zastrto crnom koprenom.
– Što je govorila?
– Pa što je mogla govoriti... bogomoljka s molitvenikom... Molila je opata blagoslov, klekla je...
– Jesu li dugo razgovarali? – upita sudac.
– Ni pet časaka, no nitko od nas nije razumio njihova razgovora, vjerojatno su govorili španjolski.
– Recite nam sve, gospodine – nastavi vrhovni državni tužilac. – Ponavljam vam, najmanja je pojedinost za nas od osobitog značenja. Neka vam to bude pouka!
– Plakala je, gospodine.
– Je li zbilja plakala?
– Nismo mogli vidjeti, skrivala je lice u džepni rupčić. Ostavila je tri stotine franaka u zlatu za zatočenike.
– Onda to nije ona! – poviče Camusot.
– Bibi-Lupin je povikao – nastavi gospodin Gault: – »To je kradljivka!«
– On se razumije u to – reče gospodin de Granville.
– Izdajte nalog za hapšenje – doda on pogledavši Camusota – i brzo sve kod nje zapečatite!... No kako je dobila preporuku gospodina de Sérizyja?... Donesite mi propusnicu prefekture... Idite, gospodine Gault! Pošaljite mi odmah toga opata. Dokle god ga budemo imali ovdje, opasnost se neće povećati. I u dvosatnom razgovoru čovjek može postići neki napredak u poznavanju ljudske duše.
– Osobito takav vrhovni državni tužilac kao što ste vi – reče lukavo Camusot.
– Bit će nas dvojica – odgovori uljudno vrhovni državni tužilac.
I opet utone u svoja razmišljanja.
– U svim bi se sobama za razgovore u zatvorima moralo osnovati nadzorničko mjesto. Ono bi se s dobrom plaćom povjerilo kao mirovina najsposobnijim i najodanijim policijskim agentima – reče on poslije duge stanke. – Bibi-Lupin bi trebao tamo svršiti svoj život. Mi bismo imali jedno oko i jedno uho na mjestu koje iziskuje vještiji nadzor nego što je sada. – Gospodin Gault nije ništa odlučno mogao reći.
– On je toliko zaposlen – reče Camusot. – No između samica i nas postoji praznina, a ne bi trebalo da postoji. Da se iz Conciergerije dođe do naših radnih soba, prolazi se hodnicima, dvorištima i stubama. Pažnja naših agenata nije trajna, dok zatočenik uvijek misli na svoju stvar.
– Rekli su mi da se Jacques Collin već jednom sastao s nekom gospođom, kad je izišao iz samice i prolazio na preslušanje. Ova je žena došla sve do žandarske straže, gore iznad malih stuba Souricière. Podvornici su mi to rekli, a ja sam zbog toga izgrdio žandare.
– Oh, palaču bi trebalo iz temelja iznova sagraditi – reče gospodin de Granville – no to je trošak od dvadeset do trideset milijuna!... Ded zatražite trideset milijuna za udobnost sudaca!
Čuli su se koraci više osoba i zveket oružja. To je morao biti Jacques Collin.
Vrhovni državni tužilac poprimi dostojanstven izraz i u njemu je nestalo čovjeka. Camusot se ugleda u predstojnika vrhovnoga državnog tužilaštva.
I zaista, podvornik otvori vrata i Jacques Colhn uđe miran i posve hladnokrvan.

– Vi ste htjeli sa mnom razgovarati? – reče vrhovni državni tužilac – slušam vas.

– Gospodine grofe, ja sam Jacques Collin, predajem se!

Camusot zadršće, vrhovni državni tužilac ostane miran.

– Morate misliti da imam razloga što ovako radim – nastavi Jacques Collin promatrajući oba suca podrugljivim pogledom. – Mora da vam pravim ogromne neprilike, jer ako ostanem španjolski svećenik, dat ćete me po žandarima otpratiti sve do granice u Bayonneu, i tamo ćete me se riješiti pomoću španjolskih bajuneta!

Oba su suca ostala nepomična i nijema.

– Gospodine grofe – nastavi robijaš – razlozi koji me sile da ovako postupam još su ozbiljnije naravi nego ovi, premda me se osobno vraški tiču, no mogu ih samo vama reći... Ako se možda bojite...

– Koga? Čega? – reče grof de Granville.

Držanje tijela, izraz lica, držanje glave, kretnje i pogled stvorili su ovaj čas od ovoga velikoga vrhovnog državnog tužioca živu sliku sudačkoga staleža, koja treba pokazati najljepše primjere građanske hrabrosti. U ovaj je tren on bio na visini starih sudaca nekadašnjeg parlamenta u vrijeme građanskih ratova, kad su predsjednici licem u lice gledali smrt i stajali kao oni kipovi od mramora koje su im podigli.

– Pa strah da ostanete sami s odbjeglim robijašem.

– Ostavite nas same, gospodine Camusot – reče živo vrhovni državni tužilac.

– Htio sam vam predložiti da mi date svezati ruke i noge – nastavi hladno Jacques Collin obuhvativši strašnim pogledom oba suca.

Malo zastane pa ozbiljno nastavi:

– Gospodine grofe, dosad sam vas samo poštovao, a sada vam se divim...

– Tako, zar se smatrate tako strašnim? – upita vrhovni državni tužilac pun prezira.

– Da sebe smatram strašnim? – odvrati robijaš – Čemu? Ja to jesam i znam da to jesam.

Jacques Collin uzme stolac i posve udobno sjedne, kao čovjek koji zna da je ravan svome protivniku u dogovoru u kojem jedna vlast pregovara s drugom.

Ovaj se čas gospodin Camusot, koji je bio na pragu vrata te ih je kanio zatvoriti, vrati opet u sobu, dođe k gospodinu de Granvilleu i preda mu dva zamotana papira.

– Vidite – reče sudac vrhovnom državnom tužiocu pokazujući mu jedan od papira.

– Pozovite natrag gospodina Gaulta – vikne grof de Granville čim je pročitao ime sobarice gospođe de Maufrigneuse, koja mu je bila poznata.

Ravnatelj Conciergerije se vrati.

– Opišite nam – šapne mu u uho vrhovni državni tužilac – ženu koja je posjetila istraženika.

– Mala, čvrsta, debela, zdepasta – odgovori gospodin Gault.

– Osoba za koju je izdana propusnica je velika i vitka – reče gospodin de Granville. – A koliko je stara?

– Šezdeset godina.

– Radi se o meni, gospodo? – upita Jacques Collin. – Ta nemojte je tražiti – nastavi on dobrohotno. – Ta je osoba moja tetka, prava tetka, žena, starica. Mogu vam prištedjeti neprilike... Naći ćete moju tetku samo onda ako ja hoću... Ako se ovako budemo vrtjeli na jednom mjestu, nećemo nikamo doći.

– Gospodin opat ne govori više francuski kao Španjolac – reče gospodin Gault – ne

natuca više.

– Zato što su stvari dovoljno zapletene, moj dragi gospodine Gault! – odgovori Jacques Collin s gorkim smiješkom, nazivajući ravnatelja njegovim imenom.

U ovaj trenutak gospodin Gault skoči k vrhovnom državnom tužiocu i šapne mu u uho:

– Čuvajte se, gospodine grofe, ovaj je čovjek bijesan!

Gospodin je de Granville dugo promatrao Jacquesa Collina i vidio je da je miran. No uskoro je opazio istinitost onoga što mu je rekao upravitelj. Ovo je varavo držanje sakrivalo hladno i užasno uzbuđenje živaca kao u divljaka. U očima Jacquesa Collina tinjala je vulkanska provala, njegove su se pesnice grčile. To je zaista bio tigar koji se skupio da skoči na svoj plijen.

– Ostavite nas nasamo – reče ozbiljno vrhovni državni tužilac obraćajući se ravnatelju Conciergerije i sucu.

– Dobro ste učinili što ste otpravili Lucienova ubojicu!... – reče Jacques Collin ne mareći može li ga čuti gospodin Camusot ili ne – nisam više mogao izdržati, htio sam ga zadaviti...

I gospodina de Granvillea podiđu trnci. Nikad nije vidio tako krvavih očiju kod nekoga čovjeka, toliko bljedoće na obrazima, toliko znoja na čelu i takvu napetost mišića.

– Čemu bi vam bilo ovo umorstvo? – upita mirno vrhovni državni tužilac.

– Vi svaki dan osvećujete, ili barem mislite da osvećujete društvo, gospodine, i još me pitate za razloge osvete!... Niste li nikad osjetili u svojim žilama kako osveta udara svojim valovima?... Ne znate li da nam ga je taj glupi sudac ubio? Ta vi ste voljeli moga Luciena i on je vas volio! Ja vas dobro poznam, gospodine. To mi je drago dijete sve pripovijedalo, kad bi uveče došao kući. Nosio sam ga u krevet kao što pjestinja nosi čedo, tražio sam da mi sve pripovijeda... On mi je sve povjeravao, čak i najneznatnije osjećaje... Ah, nikada dobra majka nije tako nježno ljubila svog jedinca kao što sam ja ljubio toga anđela. Da znate! Dobro se rađalo u tom srcu kao što cvijeće raste na livadama. Bio je slab, i tu je njegova jedina mana, slab kao žica u lire, a koja je tako jaka kad se napne... To su najljepše prirode, njihova je slabost naprosto nježnost, divljenje, sposobnost da se rascvatu na suncu umjetnosti, ljubavi, ljepote koju je bog stvorio za čovjeka pod bezbroj oblika!... Ukratko, Lucien je bio promašena žena! Ah, što sve nisam rekao toj glupoj životinji što je maločas izišla!... Ah, gospodine, ja sam u svojoj sferi kao zatočenik pred sucem učinio ono što bi bog bio učinio da spasi svoga sina, da ga je, hoteći ga spasiti, pratio pred Pilata!...

Bujica suza provali iz robijaševih bistrih i žutih očiju, koje su se krijesile kao oči izgladnjela vuka zbog šestomjesečnog snijega u Ukrajini. On nastavi:

– Ovaj glupan nije htio ništa poslušati pa je upropastio to dijete!... Gospodine, svojim sam suzama oprao tijelo maloga i zaklinjao sam onoga koga ne poznajem i koji je iznad sviju nas! Ja, koji ne vjerujem u boga!... (Da nisam materijalist, ne bih bio ja!...) Time sam vam rekao u jednoj riječi sve! Vi ne znate, nijedan čovjek ne zna što je to bol. Ja je sâm poznam! Vatra je boli moje suze tako temeljito osušila da noćas nisam mogao plakati. Sad plačem, jer osjećam da me razumijete. Malo prije sam vas vidio kao Pravdu... Ah, gospodine, očuvao vas bog (počinjem u njega vjerovati!) da budete kao što sam ja... Ovaj prokleti sudac oduzeo mi je dušu. Gospodine! Gospodine! Ovaj čas pokapaju moj život, moju ljepotu, moju vrlinu, moju savjest, moju snagu!

Predstavite sebi psa kojemu kemičar oduzima krv... Eto, ja sam taj pas... Evo, zašto sam vam došao reći: »Ja sam Jacques Collin, predajem se!«... Odlučio sam to jutros, kad su došli da mi otrgnu to tijelo, koje sam ljubio kao mahnit, kao majka, kao što je valjda djevica Marija ljubila Isusa u grobu... Želio sam se staviti u službu pravdi bez ikakvih uvjeta... Sad moram postaviti uvjete, odmah ćete vidjeti zašto...

– Govorite li gospodinu de Granvilleu ili vrhovnome državnom tužiocu? – upita sudac.

Ova se dva čovjeka – Zločin i Pravda – pogledaju. Robijaš je duboko ganuo vrhovnoga državnog tužioca, kojega je obuzela božanska samilost prema ovom nesretniku. On je prozreo njegov život i njegove osjećaje. Konačno je vrhovni državni tužilac (državni je tužilac uvijek državni tužilac), kojemu je život Jacquesa Collina od njegova bijega bio nepoznat, mislio da će moći ovladati tim zločincem, makar je on zapravo bio kriv samo zbog krivotvorenja. Stoga je htio pokušati s plemenitošću prema ovome biću, koje je sastavljeno od dobra i zla kao što je bronca spoj različitih kovina.

Zatim se gospodin de Granville, budući da je doživio pedeset tri godine a da nikad nije mogao udahnuti ljubav prema sebi, divio svim nježnim prirodama, kao i svi ljudi koji nikad nisu bili ljubljeni. Možda je upravo taj očaj – sudbina mnogih ljudi kojima žene poklanjaju samo svoje poštovanje ili prijateljstvo – bio potajno povezao dubokim prijateljstvom gospodu de Bauvana, de Granvillea i de Sérizyja, jer ista nesreća jednako kao i uzajamna sreća stavlja duše na istu oktavu.

– Vi imate budućnost! – reče vrhovni državni tužilac pogledavši pronicavim pogledom slomljenoga zločinca.

Taj je čovjek odmahnuo rukom i tako je izrazio najdublju ravnodušnost prema samom sebi.

– Lucien je načinio oporuku kojom vam ostavlja trista tisuća franaka...

– Jadnik! Jadni mali! – usklikne Jacques Collin – uvijek prepošten! Ja sam predstavljao sve loše osjećaje, a on je bio samo dobro, sama plemenitost, sama ljepota, sama uzvišenost! Tako lijepe duše ne mogu se promijeniti! On je od mene primio samo moj novac, gospodine!

Ovo je duboko posvemašnje napuštanje ličnosti, što ga sudac nije mogao oživjeti, tako jako potkrepljivalo strašne riječi ovoga čovjeka da je gospodin de Granville kao čovjek prešao na stranu zločinca. Sad je preostao samo još vrhovni državni tužilac!

– Ako vas više ništa ne zanima – upita gospodin de Granville – što ste mi onda htjeli reći?

– Nije li već to mnogo što se predajem? Bili ste mi za petama, ali me još niste imali u svojim rukama. Bio bih vam uostalom samo na veliku nepriliku!...

– Kakva li protivnika! – pomisli vrhovni državni tužilac.

– Gospodine vrhovni državni tužioče, vi namjeravate odrubiti glavu jednom nedužniku, a ja sam našao krivca – nastavi Jacques Collin brišući sebi suze. – Ja nisam ovdje zbog njih nego zbog vas. Htio sam vam uštedjeti grižnju savjesti, jer volim sve one koji su prema Lucienu pokazivali kakvo zanimanje, kao što ću progoniti mržnjom sve one koji su ga priječili u životu... Šta se mene tiče neki kažnjenik? – nastavi on nakon kratke stanke. – Kažnjenik je u mojim očima jedva ono što je za vas mrav. Ja sam kao talijanski razbojnici, ti ponosni ljudi! Ako im putnik samo nešto više odbaci nego što je cijena hica, svale ga mrtva na zemlju! Samo sam na vas mislio.

Ispovjedio sam toga mladića, koji se mogao povjeriti samo meni, to je moj drug s lanca. Théodore je dobroćudan. On je htio učiniti uslugu nekoj ljubavnici time što je preuzeo na se da proda ili da založi ukradene predmete. No u grabežnom umorstvu u Nanterreu isto je toliko kao zločinac malo sudjelovao kao i vi. To je Korzikanac. U njihovim je običajima da se osvećuju, da ubijaju jedni druge kao muhe. U Italiji i u Španjolskoj ne cijeni se ljudski život, i to je posve jednostavno. Tamo se vjeruje da imamo dušu, ono nešto, svoju sliku, koja nas preživi, koja tobože vječno živi. Pripovijedajte samo tu ludoriju našim analitičarima! Upravo u bezbožnim ili filozofskim zemljama skupo plaćaju ljudski život oni koji ga uništavaju, i pravo je, jer se tu vjeruje samo u materiju, u sadašnjost! Da vam je Calvi naveo ženu od koje potječu ukradeni predmeti, bili biste našli ne pravoga krivca, jer je on u vašim pandžama, nego sukrivca koga jadni Théodore ne želi upropastiti, jer je to jedna žena... Što ćete! Svaki stalež ima svoju čast, robija i lupeži imaju svoju! Sad poznam ubojicu onih dviju žena i počinitelje onoga smionoga, neobičnog, neprijatnog pothvata. Ispripovijedali su mi ga u svim pojedinostima. Obustavite Calvijevo smaknuće, sve ćete doznati. No, dajte mi svoju riječ da ćete ga vratiti na robiju promijenivši njegovu kaznu u... U mojim bolima čovjek se ne može naprezati da laže, to znate. Sve što vam govorim istina je...

– Prema vama, Jacques Collin, mislim da mogu odstupiti od strogosti svoje dužnosti i izvijestiti onoga komu to po pravu pripada, premda to znači okrnjiti ugled sudstva, budući da ono nikad ne bi moglo učiniti takvih kompromisa.

– Poklanjate li mi taj život?

– To će biti moguće...

– Gospodine, zaklinjem vas, dajte mi svoju riječ, bit će mi dovoljna.

Gospodin de Granville načini takvu kretnju koja je izražavala da je povrijeđen u svom ponosu.

– Ja imam u svojim rukama čast triju visokih porodica, a vi imate samo život trojice robijaša – primijeti Jacques Collin – ja sam jači od vas.

– Možemo vas opet staviti u strogi zatvor, što ćete onda načiniti?... – upita vrhovni državni tužilac.

– Oh, mi se onda igramo! – reče Jacques Collin. – Ja sam otvoreno govorio! Govorio sam gospodinu de Granvilleu, no ako je tu vrhovni državni tužilac, uzimam svoje karte i neću vam pustiti da u njih gledate... A da ste mi dali svoju riječ, htio sam vam vratiti listove što ih je Clotilde pisala Lucienu!

To je rekao s takvim naglaskom, tako hladnokrvno i s takvim pogledom koji su gospodinu de Granvilleu pokazali takva protivnika s kojim je opasna i najmanja omaška.

– Je li to sve što tražite? – upita vrhovni državni tužilac.

– Želim vam iznijeti svoje prijedloge. Čast porodice Grandlieu plaća izmjenu Théodoreove kazne: to znači dati mnogo a primiti malo. Što je robijaš koji je osuđen na doživotnu robiju?... Ako pobjegne, tako ga se lako možete riješiti! To je mjenica na giljotinu! Budući da su ga ranije s neljubaznim namjerama poslali u Rochefort, morate mi samo obećati da ćete ga uputiti u Toulon, i to s preporukom da će tamo dobro s njim postupati. A sada se radi o meni, ja tražim više. Imam pisma gospođe de Sérizy i listove vojvotkinje de Maufrigneuse, i to kakva pisma!... Vidite, gospodine grofe, kad bludnice pišu, one teže za stilom i za lijepim osjećajima. Naprotiv, otmjene

gospođe koje cijeli dan lebde u lijepom stilu i u velikim osjećajima pišu onako kako bludnice rade. Filozofi će naći razlog ovoj izmjeni, nije mi stalo da ga tražim. Žena je manje vrijedno biće, suviše se podaje osjetilima. Za mene je žena samo onda lijepa kad je slična muškarcu. Tako su te male vojvotkinje, koje su glavom muškarci, pisale remek-djela. Oh, to je od početka do kraja tako lijepo kao glasovita Pironova oda...

– Zaista?

– Želite li ih vidjeti?... – upita Jacques Collin smiješeći se.

Sudac se zastidi.

– Ne mogu vam ih dati čitati... Ali sada, bez šale! Igramo li otvorenu igru?... Vi ćete mi pisma vratiti i zabranit ćete da itko uhodi, da itko slijedi i da itko nadzire osobu koja će ići po njih.

– Hoće li to dugo trajati? – upita vrhovni državni tužilac.

– Neće, sad je devet i po sati... – odgovori Jacques Collin pogledavši na zidni sat – a za četiri minute imat ćemo jedan list od svake gospođe. Kad ih pročitate, opozvat ćete giljotinu! Kad to ne bi bilo tako kako jest, ne biste me vidjeli ovako mirna. Te su gospođe međutim obaviještene.

Gospodin de Granville se lecne od začuđenja.

– One ovaj čas vjerojatno trče na sve strane, pokrenut će za tu stvar ministra pravde, i ići će, tko zna, čak i do samoga kralja... Je li, dajete li mi časnu riječ da se nećete obazirati tko će doći, da tu osobu nećete čitav sat progoniti ni dati progoniti?

– Obećajem vam!

– Dobro, vi ne želite prevariti odbjegloga robijaša. Na isto ste brdo tkani kao i Turenne i držite svoju riječ tatovima... No onda, u predvorju se ovaj čas nalazi jedna prosjakinja, sva u prnjama, jedna starica, u sredini dvorane. Vjerojatno razgovara s nekim malim odvjetnikom o nekoj parnici zbog međašnjeg zida. Pošaljite po nju svoga podvornika neka joj ovo kaže: Dabor ti mandana. Ona će doći... No ne budite uzalud okrutni!... Ili prihvaćate moje prijedloge ili se ne želite kompromitirati s jednim robijašem... Ja sam samo krivotvoritelj!... No, nemojte duže pustiti Calvija u strašnim mukama oblačenja na smrt...

– Smaknuće je već opozvano... Ne želim – reče gospodin de Granville Jacquesu Collinu – da pravda zaostaje za vama!

Jacques Collin pogleda vrhovnog državnog tužioca s nekim začuđenjem i opazi kako je izvukao uzicu svoga zvonca.

– Nećete pobjeći? Dajte mi riječ, zadovoljavam se njome. Idite po tu ženu...

Podvornik se pokaže.

– Felixe, otpustite žandare!... – reče gospodin de Granville.

Jacques Collin je bio pobijeđen.

U tome dvoboju s vrhovnim državnim tužiocem on je htio biti veći, jači i plemenitiji, a sudac ga je smrvio. Ipak se kažnjenik osjećao znatno nadmoćniji, jer je izigrao sud uvjerivši ga da je krivac nedužan, i jer je pobjedonosno obranio jednu glavu. No ta je nadmoć morala ostati nijema, tajna, skrivena, dok je njega »roda« (vrhovni državni tužilac) veličanstveno, u punom svjetlu, savladao.

Upravo kad je Jacques Collin izlazio iz radne sobe gospodina de Granvillea, dođe glavni tajnik predsjedništva savjeta, narodni zastupnik, grof des Lupeaulx u pratnji nekoga bolesnog starca. Ovaj je čovjek bio ogrnut tamnosmeđim ogrtačem, podstavljenim vatom kao da je još zima. Vlasi su mu bile naprašene, lice blijedo i

hladno. Hodao je kao da ima kostobolju, pa kako je nesigurno hodao jer su mu noge bile teške zbog cipela od teleće kože, podupirao se o štap sa zlatnim drškom. Bio je gologlav, šešir je držao u ruci, zapučak mu je bio ukrašen kopčom o kojoj je visilo sedam križeva.

– Što je, moj dragi des Lupeaulx? – upita vrhovni državni tužilac.

– Knez me šalje – odgovori sasvim tiho grof. – Imate opću punomoć da iskupite listove gospođa de Sérizy i de Maufrigneuse, kao i pisma gospođice Clotilde de Grandlieu. Možete se sporazumjeti s ovim gospodinom...

– Tko je to? – upita vrhovni državni tužilac šapćući des Lupeaulxu u uho.

– Nemam tajna pred vama, moj dragi vrhovni državni tužioče, to je glasoviti Corentin. Njegovo veličanstvo vam poručuje da mu vi sami saopćite sve pojedinosti ove stvari i uvjete za uspjeh.

– Učinite mi uslugu – odvrati vrhovni državni tužilac – pa otiđite reći knezu da je sve već riješeno, da nisam trebao ovoga gospodina – nastavi on pokazujući na Corentina. – Ići ću k njegovu veličanstvu po naloge s obzirom na zaključenje ove stvari, koja se tiče ministra pravde, jer treba podijeliti dva pomilovanja.

– Pametno ste uradili što ste već unaprijed ispravno postupili – reče des Lupeaulx i stisne ruku vrhovnom državnom tužiocu. – Kralj ne želi da se uoči jednoga velikog pothvata persko dostojanstvo i otmjene porodice raznose na jezicima i da se prljaju... To nije više obična krivična parnica, to je već državna afera...

– Ali recite knezu da je sve bilo gotovo kad ste vi došli!

– Zaista?

– Naravno.

– Onda ćete postati ministar pravde, kad sadašnji čuvar pečata postane kancelar, moj dragi...

– Nisam častohlepan... – odgovori vrhovni državni tužilac.

Lupeaulx iziđe smijući se.

– Molite kneza neka mi oko jedanaest sati i po ishodi od kralja audijenciju od deset minuta – doda gospodin de Granville prateći grofa des Lupeaulxa.

– I vi niste častohlepni! – reče des Lupeaulx pogledavši lukavo gospodina de Granvillea. – Što onda? Imate dvoje djece, želite barem biti per Francuske.

– Ako gospodin vrhovni državni tužilac ima pisma, moje je posredovanje nepotrebno – primijeti Corentin kad se našao sam s gospodinom de Granvilleom, koji ga je gledao s posve razumljivom radoznalošću.

– Čovjek kao što ste vi nije nikad suvišan u ovako osjetljivoj stvari – odgovori vrhovni državni tužilac videći da je Corentin sve razumio ili čuo.

Corentin se zahvalio lakim naklonom glave gotovo s visoka.

– Poznajete li, gospodine, ličnost o kojoj se radi?

– Da, gospodine grofe, to je Jacques Collin, vođa »Društva od deset tisuća«, bankar triju kaznionica, robijaš koji se već pet godina znao sakrivati pod mantijom opata Carlosa Herrere. Kako mu je španjolski kralj povjerio zadaću kod pokojnoga kralja, svi sebi razbijamo glavu da pronađemo istinu u toj stvari! Očekujem odgovor iz Madrida, kamo sam s kratkim bilješkama poslao jednoga od svojih ljudi. Ovaj robijaš ima tajne dvaju kraljeva...

– To je čovjek jaka duha! Možemo učiniti samo jedno od dvoga: pridobiti ga zase ili ga se riješiti – reče vrhovni državni tužilac.

– Onda smo imali istu misao, a to je za me velika čast – odvrati Corentin. – Prisiljen sam toliko misliti za tolike ljude, te se moram jednoć namjeriti na pametna čovjeka.

To je izrekao tako osorno i tako ledenim glasom da je vrhovni državni tužilac zašutio i počeo rješavati nekoliko hitnih stvari.

Ne možemo zamisliti kako se začudila gospođica Jacqueline Collin, kad se Jacques Collin pojavio u predvorju Palače. Stajala je kao ukopana podbočivši se rukama, jer je bila preodjevena kao piljarica. Ma kako je bila navikla na sve moguće majstorije svoga nećaka, ovo je ipak premašilo sve.

– No, ako me budeš i dalje tako gledala kao da sam iz prirodoslovne zbirke – reče Jacques Collin i primi svoju tetku za ruku vodeći je iz predvorja – držat će nas za dvije rijetkosti i mogli bi nas uhapsiti. Time bismo izgubili na vremenu.

I on siđe niz stube Trgovačke galerije, koje vode u ulicu de la Barillerie.

– Gdje je Paccard?

– Čeka me kod Crvene i šeće se po Cvjetnom keju.

– A Prudence?

– Ona je kod kuće kao moje kumče.

– Idimo onamo...

– Ogledaj se da li nas tko prati...

Crvena je imala trgovinu željeznog posuđa na Cvjetnom keju, a bila je udovica poznatoga ubojice, jednog iz »Društva od deset tisuća«. Godine 1819. Jacques Collin je toj djevojci pošteno uručio dvadeset i još nekoliko tisuća franaka od njezina ljubavnika poslije njegova smaknuća. Obmanjivač smrti je jedini poznavao ljubavne odnošaje te osobe sa svojim »vrhom«, a tada je ona bila modistica.

– Ja sam »dab« tvoga čovjeka – rekao je tada stanovnik kuće Vauquer toj modistici, koju je bio naručio u Jardin des Plantes. – Morao ti je govoriti o meni, moja mala. Tko god me izda, umre još iste godine. Tko god mi je vjeran, ne treba me se ništa bojati. Ja sam prijatelj koji prije umre nego kaže jednu riječ koja bi izvrgla opasnosti one koje voli. Pripadaj meni, kao što duša pripada đavlu, imat ćeš koristi od toga. Obećao sam tvomu Augustu da ćeš biti sretna. Htio ti je stvoriti izobilje i zbog tebe se dao »pokositi«. Ne plači! Slušaj me! Nitko na svijetu osim mene ne zna da si bila ljubavnica robijaša, ubojice koga su u subotu »ohladili« (smaknuli). Nikad o tom neću ništa reći. Imaš dvadeset dvije godine, lijepa si, i imaš imovinu od dvadeset tisuća franaka. Zaboravi na Augusta, udaj se, postani poštena žena, ako možeš. Za ovaj mir tražim od tebe da mi služiš, meni i onima koje ću ti poslati, ali bez oklijevanja. Nikad od tebe neću tražiti ništa što bi tebi, tvojoj djeci, tvome mužu, ako kakvoga nađeš, ili tvojoj porodici moglo naškoditi. Često u svom zanatu trebam sigurno mjesto da razgovaram ili da se sakrijem. Trebam diskretnu ženu da odnese kakav list, da obavi kakav posao. Ti ćeš biti jedna moja kutija za listove, moja vratarska loža, ništa više i ništa manje. Ti si suviše plava. August i ja smo te nazvali »Crvena«. Zadržat ćeš to ime. Moja tetka, trgovkinja kod Templa, s kojom ću te povezati, bit će jedina osoba kojoj ćeš se morati pokoravati. Reci joj sve što ti se dogodi. Udat će te i bit će ti vrlo korisna.

Tako je bila sklopljena ta đavolska pogodba prema onoj pogodbi koja je Prudencu Servien dugo vremena vezala uz njega. Takvu pogodbu ovaj čovjek nije nikad propustio sklopiti, jer je, kao i đavo, volio novačiti.

Jacques Collin je oko 1821. Crvenu udao za prvoga trgovačkog pomoćnika nekog bogatog trgovca željeznom robom na veliko. Ovaj je prvi pomoćnik kupio trgovačku kuću od svoga gazde i nalazio se na putu k blagostanju. Imao je dvoje djece i bio je podnačelnik svoje gradske četvrti. Nikada Crvena, otkad je postala gospođa Prélard, nije imala ni najmanjega razloga da se potuži ni na Jacquesa Collina ni na njegovu tetku. Ali kad god su od nje tražili kakvu uslugu, gospođi je Prélard drhtala svaka njezina žilica. Stoga je znala problijedjeti i pozelenjeti kad je vidjela da u njezin dućan ulaze ove dvije osobe.

– Moramo s vama govoriti o poslovima, gospođo – reče Jacques Collin.

– Moj muž je tu – odgovori ona.

– Uostalom, zasad vas previše i ne trebamo. Ja nikad uzaludno ne smetam ljude.

– Pošaljite po kočiju, moja mala – reče Jacques Collin – i recite mome kumčetu da dođe dolje. Nadam se da ću je namjestiti kao sobaricu kod jedne otmjene gospođe i upravitelj je kuće želi odvesti sa sobom.

Paccard, koji je bio sličan žandaru u građanskom odijelu, upravo je razgovarao s gospodinom Prélardom o važnoj dobavi željezne žice za neki most.

Jedan je pomoćnik otišao po kočiju i nekoliko časova kasnije zajedno su sjedili u kočiji Evropa, ili da joj oduzmemo ime pod kojim je Esteru služila, Prudence Servien, Paccard, Jacques Collin i njegova tetka, na veliku radost Crvene. Kočijašu je Obmanjivač smrti dao nalog da vozi do vrata d'Ivry.

Prudence Servien i Paccard drhtali su pred svojim »dabom« i bili su slični grešnim dušama pred bogom.

– Gdje su onih sedam stotina i pedeset tisuća franaka? – upita ih »dab« uprijevši u njih nepomičan i sjajan pogled koji je tako uznemirio krv ovih prokletih duša, jer su bile krive, te su mislile da im toliko trnaca prolazi tijelom koliko su imali kose na glavi.

– Sedam stotina i trideset tisuća franaka – odgovori Jacqueline Collin svomu nećaku – nalaze se na sigurnom mjestu i jutros sam ih u zamotu predala Rometti...

– Da ih niste predali Jacquelini – reče Obmanjivač smrti – išli biste ravno tamo... – reče on pokazujući na gubilište, pred kojim se upravo nalazila kočija.

Prudence Servien se prekriži po običaju svoga kraja, kao da je vidjela kako grom udara.

– Opraštam vam – prihvati »dab« – uz uvjet da više ne počinite takvih pogrešaka i da budete odsad za me ono što su ova dva prsta desne ruke – reče on pokazujući kažiprst i srednjak – jer je palac ova dobra žena!

I potapša po ramenu svoju tetku.

– Slušajte me – prihvati on. – Odsada se ti, Paccard, nećeš trebati ničega bojati, i možeš ići za svojim nosom po »Pantinu« kuda te volja. Dopuštam ti da se oženiš Prudencom.

Paccard uhvati Jacquesu Collinu ruku i poljubi je s puno poštovanja.

– Šta moram raditi? – upita.

– Ništa, imat ćeš rente i žene, ne brojeći kod toga svoju, jer ti jako osvajaš žene, moj stari!... Eto što znači biti lijep muškarac!

Paccard se zacrveni kad je primio ovu podrugljivu pohvalu svoga sultana.

– Ti, Prudence – nastavi Jacques Collin – trebaš neko zanimanje, neku službu, neku budućnost, i moraš ostati u mojoj službi. Poslušaj me dobro. U ulici

Sainte-Barbe postoji jedna vrlo dobra kuća. Ona pripada onoj gospođi Saint-Estève od koje moja tetka kadgod posuđuje svoje ime... To je dobra kuća, dobro uvedena, a nosi petnaest do dvadeset tisuća franaka godišnje. Saint-Estève tu radnju vodi...

– Gonore – reče Jacqueline.

– Žena onoga jadnoga La Pouraillea – reče Paccard. – Tamo smo se ja i Evropa sakrili onog dana kad je umrla ta jadna gospođa Van Bogseck, naša gospodarica.

– Vi brbljate kad ja govorim? – reče Jacques Collin.

U kočiji zavlada najdublja tišina, te se ni Prudence ni Paccard nisu usudili jedno drugo pogledati.

– Kuću dakle vodi Gonore – nastavi Jacques Collin. – Vidim, Paccard, da si imao dovoljno pameti da prevariš policiju, jer si se tamo sakrivao s Prudencom, ali nisi dovoljno lukav da zamažeš oči »darbonni«... – reče on i primi za bradu svoju tetku. – Sad pogađam kako te je mogla naći... To se dobro slaže. Vi ćete se vratiti Gonori... Ukratko: Jacqueline će se pogađati s gospođom Nourrisson zbog kupnje njezine radnje u ulici Sainte-Barbe. Tamo ćeš moći steći imovinu, ako se budeš znala vladati, moja mala! – reče on i pogleda Prudencu. – Svoja gazdarica u tvojoj dobi! To je nešto za francusku djevojku – doda on zagrižljivim glasom.

Prudence se obisne oko vrata Obmanjivaču smrti i zagrli ga, ali je »dab« kratkim udarcem, koji je odavao njegovu izvanrednu snagu, gurne tako naglo od sebe da bi djevojka, kad ne bi bilo Paccarda, udarila glavom o staklo kočije i bila bi ga razbila.

– Prste k sebi! Ne podnosim takvih manira – reče osorno »dab« – to znači da nemaš poštovanja prema meni.

– Ima pravo, moja mala – reče Paccard. – Vidiš, to je isto kao da ti »dab« poklanja stotinu tisuća franaka. Toliko vrijedi dućan. Nalazi se na bulevaru, nasuprot Gymnaseu. Moći ćeš promatrati ljude pri izlasku s predstava...

– Ja ću još više učiniti, kupit ću i kuću – reče Obmanjivač smrti.

– Onda ćemo za šest godina biti milijunaši! – usklikne Paccard.

Obmanjivaču smrti je već dosadilo što ga Paccard neprestano prekida, pa ga tako udari nogom u cjevanicu da mu ju je gotovo razbio, ali Paccard je imao živce od kaučuka i kosti od lima.

– Dosta, »dabe«, šutjet ću – odgovori on.

– Mislite li da govorim gluposti? – nastavi Obmanjivač smrti, jer je tek sad opazio da je Paccard malo previše pogledao u čašu. – Slušajte! Ima u podrumu te kuće dvjesta pedeset tisuća zlatnih franaka.

U kočiji opet zavlada najdublja tišina.

– To zlato leži pod jakim zidom... Radi se o tom da se izvadi to zlato, a imate samo tri noći da do njega dođete. Jacqueline će vam pomoći... Sto će tisuća franaka služiti za to da se plati dućan, pedeset tisuća za kupnju kuće, a ostalo ćete ostaviti.

– Gdje? – upita Paccard.

– U podrumu? – upita Prudence.

– Šutite! – reče Jacqueline.

– Da, ali za prijenos toga posjeda treba policijsko odobrenje – primijeti Paccard.

– Imat ćemo ga – reče osorno Obmanjivač smrti. – Što se miješaš u to?...

Jacqueline pogleda svoga nećaka i iznenadi je kako se jako promijenilo to lice ispod nepomične maske pod kojom je ovaj tako jaki čovjek obično sakrivao svoja uzbuđenja.

– Kćerko moja – reče Jacques Collin Prudenci Servien – moja će ti tetka predati onih sedam stotina pedeset tisuća franaka.

– Sedam stotina trideset – reče Paccard.

– No, dobro, sedam stotina trideset – prihvati Jacques Collin. – Noćas se pod kakvom god izlikom moraš vratiti u kuću Lucienove gospođe. Popet ćeš se kroz prozorčić na krovu, pa ćeš sići dimnjakom u spavaonicu svoje pokojne gospodarice i stavit ćeš u strunjaču njezina kreveta zamot što ga je ona načinila...

– A zašto ne kroz vrata? – upita Prudence Servien.

– Beno jedna, pečati su na njima! – odvrati Jacques Collin. – Za nekoliko dana sastavit će se inventar, i vi ćete u toj krađi biti nedužni...

– Živio »dab«! – usklikne Paccard. – Ah, kolike dobrote!

– Kočijašu, stanite!... – poviče Jacques Collin svojim snažnim glasom.

Kočija se upravo nalazila pred stajalištem kod Botaničkog vrta.

– Idite, moja djeco – reče Jacques Collin – i nemojte počiniti kakve gluposti! Budite večeras u pet sati na Pont des Arts, i tamo će vam moja tetka reći nema li kakvih drukčijih naloga. Treba sve predvidjeti – doda on tiho svojoj tetki. – Jacqueline će vam sutra objasniti kako ćete raditi da izvadite bez opasnosti zlato iz podruma. To je vrlo osjetljiv posao...

Prudence i Paccard skoče na kraljevski pločnik, sretni kao dva pomilovana tata.

– Ah, kako je valjan čovjek taj »dab«! – reče Paccard.

– To bi bio kralj ljudi, da toliko ne prezire žene!

– Ah, tako je ljubazan! – usklikne Paccard. – Jesi li vidjela kako me je udario nogom! Zaslužili bismo da nas je poslao ad patres, jer smo mu konačno napravili nepriliku...

– Ako nas samo ne zaplete u kakav zločin pa nas pošalje na »livadu« – reče pametna i lukava Prudence.

– On! Da to smjera, rekao bi nam, ne poznaš ti njega. Kako te je lijepo opskrbio! Sada smo građani! Kolike li sreće! Ah, ako taj čovjek nekoga voli, nema mu ravna u dobroti!...

– Moja mačkice – reče Jacques Collin svojoj tetki – preuzmi na se Gonoru, treba je »nadmudriti«. Za pet dana će biti uhapšena, i u njezinoj će se sobi naći sto pedeset tisuća zlatnih franaka, koji će još preostati od drugog dijela umorstva starih Crottata, bilježnikovih roditelja.

– Za to će dobiti svojih pet godina zatvora – reče Jacqueline.

– Tako nekako – odgovori Jacques Collin. – To će onda biti razlog gospođi Nourrisson da se riješi svoje kuće. Sama je ne može voditi, a tako se lako ne može naći poslovođa, kad se hoće. Vrlo ćeš lako moći urediti tu stvar. Imat ćemo tamo jedno »oko«... Ali svi ovi pothvati nisu tako važni kao pregovori što sam ih upravo započeo s obzirom na naše listove. Raspori svoju haljinu i daj mi uzorke robe. Gdje se nalaze ona tri zamota?

– Pa kod Crvene.

– Kočijašu – poviče Jacques Collin – vozite opet k Palači pravde, i to brzo!... Obećao sam da ću se brzo vratiti, a već sam pola sata odsutan, to je previše! Ostani kod Crvene i daj zapečaćene omote podvorniku koji će doći tražiti gospođu de Saint-Estève. Ovo će »de« biti lozinka i on će ti morati reći: »Gospođo, dolazim od vrhovnog državnoga tužioca. Vi znate zbog čega«. Zadržavaj se na vratima Crvene i

promatraj što se događa na Cvjetnom trgu, da ne pobudiš Prélardovu pažnju. Čim izručiš pisma, odmah se Paccard i Prudence mogu dati na posao.

– Pogađam – reče Jacqueline – ti želiš istisnuti Bibi-Lupina. Smrt toga momka zavrtjela ti je glavom.

– I Théodore, kome su htjeli ošišati kosu, da ga danas u četiri sata popodne »pokose«! – usklikne Jacques Collin.

– No, to je zamisao! Napokon ćemo postati pošteni ljudi i građani s lijepim posjedom u kojem lijepom kraju, možda u Touraini.

– Što je moglo od mene biti? Lucien je odnio sa sobom moju dušu, sav moj sretni život. Vidim pred sobom još trideset godina dosade, a nemam više hrabrosti. Mjesto da budem »dab« robije, bit ću Figaro pravde i osvetit ću Luciena. Samo u policijskoj koži mogu Corentina sigurno uništiti. To još znači živjeti, kad treba da smrvim jednoga čovjeka. Zanimanja kojima se čovjek u životu bavi samo su prividnost, stvarnost je ideja! – doda on udarivši se po čelu. – Koliko sad imaš u našoj riznici?

– Ništa – reče tetka, preplašena zbog naglaska i vladanja svoga nećaka. – Sve sam izdala za tvoga maloga. Romette nema više od dvadeset tisuća franaka za svoju trgovinu. Sve sam uzela od gospođe Nourrisson. Ona je imala oko šezdeset tisuća franaka za sebe... Ah, u strašnoj smo novčanoj neprilici. Mali je progutao novce »vrhova«, naše blago i sve što je imala gospođa Nourrisson.

– To je iznosilo?

– Pet stotina šezdeset tisuća...

– Imamo sto pedeset u zlatu, što će nam biti dužni Paccard i Prudence. Reći ću ti odakle ćeš uzeti drugih dvjesta... Ostatak će doći iz Esterine ostavštine. Moramo gospođu Nourrisson isplatiti. S Théodoreom, Paccardom, Prudencom, Nourrissonovom i s tobom sastavit ću sveti bataljun koji mi je potreban... Slušaj, već smo blizu...

– Evo tih triju pisama – reče Jacqueline prorezavši posljednji šav škarama na podstavi svoje odjeće.

– Dobro – odgovori Jacques Collin kad je primio tri dragocjena izvorna pisma, tri još namirisana velin-papira. – Théodore je ono načinio u Nanterreu.

– Ah, on!

– Šuti, vrijeme je dragocjeno. On je htio braniti jednu malu korzičku pticu po imenu Ginettu... Upotrijebit ćeš gospođu Nourrisson da je nađe. Ja ću ti poslati potrebne upute u listu što će ti ga Gault predati. Za dva ćeš sata doći na ulazna vrata Conciergerije. Radi se o tome da se ova mala djevojka pusti k jednoj pralji, Godetovoj sestri, i da se tamo ugnijezdi... Godet i Ruffard su La Pourailleovi sukrivci u grabežnom umorstvu počinjenom nad Crottatovima. četiri stotine pedeset tisuća franaka je netaknuto. Jedna je trećina u Gonorinu podrumu. To je La Pourailleov dio, druga trećina u Gonorinoj sobi. To je Ruffardov dio. Posljednja je trećina sakrivena kod Godetove sestre. Najprije ćemo uzeti sto pedeset tisuća franaka od La Pourailleova novca, zatim stotinu od Godetova, a sto od Ruffardova. Čim Ruffard i Godet budu onkraj brave, oni su sami od svoga plijena stavili na stranu što manjka. Ja ću ih uvjeriti, Godeta da smo stavili za njega na stranu sto tisuća franaka, a Ruffarda i La Pourailleа da im je Gonora to spasila... Prudence i Paccard će raditi kod Gonore. Ti ćeš s Ginettom, koja mi se čini prepredeno čeljade, lukavo i vješto raditi kod Godetove sestre. Za svoj prvi nastup kao komičar omogućujem »rodi« (državnom

tužilaštvu) da pronađe četiri stotine tisuća franaka od krađe kod Crottata i krivce. Osvjetljujem tobože umorstvo u Nanterreu. Opet imamo svoj novac i nalazimo se u srcu policije! Bili smo divljač, a postajemo lovci, to je sve! Daj kočijašu tri franka...

Kočija je bila pred Palačom. Jacqueline naplati sva zapanjena. Obmanjivač smrti se popne stubama i ode k vrhovnom državnom tužiocu.

Potpuna promjena u životu znači tako žestoku krizu da se Jacques Collin, usprkos svojoj odlučnosti, tek polagano uspinjao stubama koje iz ulice de la Barillerie vode u Trgovačku galeriju, gdje se pod peristilom porotničkog suda nalazi mračan ulaz u državno tužilaštvo.

Neka je politička afera prouzrokovala stisku podno dvostrukih stuba koje vode u porotnički sud, tako da je svjetina neko vrijeme zaustavila robijaša koji se bio zadubio u svoje misli.

Lijevo od ovih dvostrukih stuba nalazi se kao neki ogromni stup, jedan od potporanja Palače, i u toj gomili zida vide se mala vrata. Ova mala vrata vode k zavojitim stubama, koje služe za vezu s Conciergerijom. Tuda smiju prolaziti vrhovni državni tužilac, ravnatelj Conciergerije, predsjednici porotničkoga suda, državni tužioci i glavar sigurnosne policije.

Jednim ogrankom ovih stuba, koji je danas zazidan, vodili su Mariju Antoinettu, kraljicu Francuske, pred revolucionarni sud, koji je, kako je poznato, zasjedao u velikoj dvorani za svečane sjednice Kasacionoga suda.

Kad vidiš ove strašne stube, srce ti se steže na pomisao da je ovuda prolazila kći Marije Terezije, dok su nekoć njezina pratnja, frizura i krinolina ispunjale veliko stubište u Versaillesu... Možda je okajavala zločin svoje majke, ogavnu diobu Poljske. Kad vladari počinjaju takve zločine, sigurno ne misle na otkupninu što je traži providnost.

Upravo kad je Jacques Collin ulazio ispod svoda stuba da se uputi k vrhovnom državnom tužiocu, Bibi-Lupin iziđe na vrata, sakrivena u zidu.

Glavar sigurnosne policije dolazio je iz Conciergerije i uputio se također gospodinu de Granvilleu. Lako možemo sebi zamisliti koliko se Bibi-Lupin začudio kad je prepoznao pred sobom kaput Carlosa Herrere što ga je jutros toliko promatrao. Potrči da ga prestigne. Jacques Collin se okrene. Oba se neprijatelja nađu okom u oko. Jedan i drugi su zastali i isti je pogled zasjao iz ovih toliko različitih očiju, kao što se u dvoboju pokažu u isto doba dva pištolja.

– Ovaj put si moj, razbojnice! – reče glavar sigurnosne policije.

– Oho! – odgovori ironično Jacques Collin.

Brzo je pomislio da ga je gospodin de Granville dao uhoditi i, čudno je to, mučilo ga je da bi se uvjerio da taj čovjek manje vrijedi nego kakvim ga je držao.

Bibi-Lupin hrabro skoči za vrat Jacquesu Collinu, a ovaj, uprijevši pogled na svoga protivnika, tako ga oštro udari da je odletio tri koraka od njega na pod sa sve četiri u zraku. Zatim Obmanjivač smrti ode mirno k Bibi-Lupinu i pruži mu ruku da bi mu pomogao da se digne, baš kao engleski boksač, koji je svjestan svoje jakosti i ne želi ništa više nego da opet počne. Bibi-Lupin je bio suviše pametan da bi vikao, ali se digne i otrči na ulaz hodnika te dade znak žandaru neka se tamo postavi. Zatim se munjevitom brzinom vrati k svom neprijatelju, koji ga je mirno gledao što radi. Jacques Collin stvori odluku:

– Ili je vrhovni državni tužilac pogazio riječ ili nije Bibi-Lupinu povjerio svoje

tajne, pa stoga trebam raščistiti svoj položaj .

– Želiš li me uhapsiti? – upita Jacques Collin svoga neprijatelja. – Reci bez okolišanja. Ne znam li da si u srcu »rode« ti jači od mene? Mogao bih te udarcem noge ubiti, ali ne bih došao na kraj sa žandarima i s vojnicima. Ne pravimo buke. Kamo me želiš odvesti?

– Gospodinu Camusotu.

– Idimo gospodinu Camusotu – odgovori Jacques Collin. – Zašto ne bismo išli u državno tužilaštvo k vrhovnom državnom tužiocu?... To je bliže – doda on.

Premda je Bibi-Lupin znao da nije u milosti u višim sudskim krugovima, i mada su ga sumnjičili da je stekao imovinu na račun zločinaca i njihovih žrtava, ipak mu nije bilo krivo da se u državnom tužilaštvu pokaže s takvom lovinom.

– Idimo k njemu, to mi upravo prija! No budući da se predaješ, daj mi da te svežem, bojim se tvojih ćušaka.

I on izvuče iz svog džepa lančić za vezanje palaca.

Jacques Collin pruži ruke i Bibi-Lupin mu sveže palce.

– Ah, kad si tako pitom, reci mi kako si izišao iz Conciergerije?

– Pa kuda si ti izišao, malim stubama.

– Onda si novom majstorijom nasamario žandare?

– Nisam, gospodin de Granville me je pustio na časnu riječ.

– Šališ li se?

– Vidjet ćeš... Možda će baš tebi staviti lančić na ruke.

U to je vrijeme Corentin govorio vrhovnom državnom tužiocu:

– No, gospodine, točno je jedan sat otkako je naš čovjek izišao. Ne bojite li se da vam se narugao? Možda je već na putu u Španjolsku, gdje ga više nećemo naći, jer je Španjolska zemlja priča.

– Ili se ja ne razumijem u ljude, ili će se vratiti. Svi ga njegovi interesi sile na to. On treba više dobiti nego što daje,

U taj čas se pokaže Bibi-Lupin.

– Gospodine grofe – reče – mogu vam javiti dobru vijest: Jacques Collin, koji je pobjegao, opet je uhvaćen...

– Evo kako ste održali svoju riječ! – poviče Jacques Collin obraćajući se gospodinu de Granvilleu. – Pitajte svoga agenta s Janusovim licem gdje me našao.

– Gdje? – upita vrhovni državni tužilac.

– Nekoliko koraka odavle, pod svodom – odgovori Bibi-Lupin.

– Odriješite tom čovjeku ruke – reče strogo gospodin de Granville Bibi-Lupinu. – Znajte, dok vam se ne naloži da ga opet uhapsite, pustite ovoga čovjeka slobodnim... I iziđite!... Vi ste se navikli da postupate i radite kao da ste vi sami sud i policija.

I vrhovni državni tužilac okrene leđa glavaru sigurnosne policije. Bibi-Lupin je pozelenio, naročito kad je još uhvatio pogled Jacquesa Collina u kojemu je pogodio svoj pad.

– Nisam izišao iz svoje sobe, čekao sam vas, i sad ne sumnjajte da sam održao svoju riječ, kao što ste vi svoju – reče gospodin de Granville Jacquesu Collinu.

– U prvi sam čas posumnjao u vas, gospodine, i na mojem mjestu možda biste bili mislili kao i ja; ali razmislivši uvjerio sam se da sam bio nepravedan. Donosim vam više nego što vi meni dajete, niste imali nikakva interesa da me varate...

Sudac se i Corentin pogledaju. Taj pogled nije mogao izbjeći Obmanjivaču smrti,

jer je sva njegova pažnja bila upravljena na gospodina de Granvillea. Ovim je pogledom opazio maloga, čudnog starca, koji je u kutu sjedio u naslonjaču. Jacquesa Collina je smjesta upozorio onaj tako živi i tako brzi nagon, koji odaje prisutnost neprijatelja, pa je promotrio tu ličnost. Na prvi je pogled opazio da mu oči nisu odavale tako veliku starost kao odijelo i prepoznao je prerušenje. U jednom je časku Jacques Collin vratio Corentinu milo za drago zbog onoga što ga je Corentin tako brzo kod Peyradea prepoznao i otkrio.

– Nismo sami... – reče Jacques Collin gospodinu de Granvilleu.

– Nismo – odvrati hladno vrhovni državni tužilac.

– I gospodin je – nastavi robijaš – jedan od mojih najboljih znanaca... mislim...

Korakne jedan korak i prepozna Corentina, stvarnoga i priznatoga uzročnika Lucienova pada.

Jacques Collin, čije je lice bilo tamnocrveno, u jedan hip problijedi i gotovo pobijeli. Sva mu krv navali u srce, toliko mu je bila žarka i mahnita želja da skoči na tu opasnu životinju i da je smrvi. No savlada tu surovu želju i potisne je snagom koja ga je činila tako strašnim. Pokaže se ljubazan, glas mu je bio preko mjere uljudan. Tako se navikao otkad je glumio svećenika višega reda pa je pozdravio toga malenog starca.

– Gospodine Corentine – reče – da li moram zahvaliti slučaju užitak što vas susrećem ili sam tako sretan što sam predmetom vašega posjeta u državnom tužilaštvu?

Vrhovni se državni tužilac čudom čudio i nije se mogao suzdržati a da ne promatra ova dva čovjeka, koji su stajali jedan pred drugim. Kretanje Jacquesa Collina i glas kako je izgovorio ove riječi odavali su krizu, a bio je radoznao da joj pronikne uzroke. Kad je Corentin opazio da ga je tako naglo i čudnovato prepoznao, uspravio se kao zmija kad joj netko stane na rep.

– Da, to sam ja, dragi moj opate Carlose Herrera.

– Dolazite li da posredujete između gospodina vrhovnoga državnog tužioca i mene? – reče mu Obmanjivač smrti... – Hoću li ja možda biti tako sretan da budem predmetom pogađanja, u kojemu blista vaš talent? Evo, gospodine – reče robijaš okrenuvši se prema vrhovnom državnom tužiocu – čitajte uzorke moje robe da ne gubite tako dragocjenih časova kao što su vaši.

I pruži gospodinu de Granvilleu tri pisma što ih je izvadio iz džepa svoga kaputa.

– Dok se vi budete upoznavali s njihovim sadržajem, ja ću, ako dopustite, razgovarati s gospodinom.

– Mnogo sam počašćen time – reče Corentin, koji se nije mogao svladati da ne zadršće.

– Vi ste, gospodine, u našoj borbi izvojevali potpunu pobjedu – reče Jacques Collin. – Ja sam bio potučen – doda on nehajno i onako kao igrač koji je izgubio svoj novac – ali ste i vi ostavili nekoliko ljudi na bojnom polju... To je skupa pobjeda...

– Da – odvrati Corentin prihvaćajući šalu. – Ako ste vi izgubili kraljicu, ja sam izgubio svoje dvije kule...

– Oh, Contenson je bio tek pješak – odvrati porugljivo Jacques Collin. – To se može nadoknaditi. Vi ste, časne mi riječi, izvanredan čovjek. Dopustite mi da vam u lice kažem ovu pohvalu.

– Ne, ne, ja se klanjam vašoj nadmoći – odvrati Corentin i činio se kao šaljivac od

zanata koji otprilike veli: »Hoćeš se šaliti, pa dobro!« – Kako! Ja raspolažem sa svime, a vi ste, tako reći, sami...

– Oh, oh! – usklikne Jacques Collin.

– A gotovo ste pobijedili – reče Corentin opazivši uzvik. – Vi ste najizvanredniji čovjek koga sam sreo u svome životu, a vidio sam mnogo izvanrednih, jer se ljudi s kojima se borim odlikuju svojom smionošću, svojim smionim pothvatima. Bio sam na nesreću vrlo prisan s njegovom svjetlosti, pokojnim otrantskim vojvodom, radio sam za Louisa XVIII kad je vladao, a kad je on bio u izgnanstvu, za cara i za Direktorij... Vi ste kova jednoga Louvela. On je bio najljepše političko oružje što sam ga ikad vidio. Ali ste vi gipki kao knez diplomata. I kakve samo imate pomoćne snage!... Dopremio bih mnogo glava krvničkoj sjekiri kad bih u svojoj službi imao kuharicu one jadne Estere... Gdje nalazite tako lijepe stvorove kao što je ona djevojka, za koju je neko vrijeme gospodin Nucingen mislio da je ona Židovka za kojom je bježao?... Ja ne znam odakle bih ih uzeo, kad ih trebam.

– Gospodine, gospodine – reče Jacques Collin – previše je to za mene. Takve bi pohvale s vaše strane mogle čovjeku zavrtjeti glavom...

– One su zaslužene. Kako! Prevarili ste Peyradea, smatrao vas je policijskim oficirom!... Eto, da niste morali braniti onoga malog glupana, sve biste nas bili pomlatili...

– Ah, gospodine, zaboravljate na Contensona, koji se preobukao u mulata... i na Peyradea, koji se prerušio u Engleza. Glumci imaju kazališna sredstva, ali u po bijela dana, u svako vrijeme biti tako savršen, to možete samo vi i vaši...

– No, dobro – reče Corentin – jedan smo i drugi uvjereni u svoju vrijednost i u svoje zasluge. Sad ovdje stojimo obojica sami, ja sam bez svoga starog prijatelja, a vi bez svoga mladog štićenika. Ja sam ovaj čas jači, zašto ne bismo načinili kao u »Adretskoj krčmi«? Pružam vam ruku i kažem vam: »Zagrlimo se i neka se sve dokrajči«. Nudim vam u prisutnosti gospodina vrhovnog državnog tužioca potpuno pomilovanje i bit ćete jedan od mojih ljudi, prvi iza mene, možda moj nasljednik.

– Tako, nudite mi položaj?... – odvrati Jacques Collin. – Lijep položaj! Onda prelazim iz gorega na bolje...

– Bit ćete u području gdje će se vaši talenti mnogo cijeniti, dobro nagrađivati, a postupat ćete po svojoj volji. Politička i vladina policija imaju svojih opasnosti. Ja sam sâm, kao što me vidite, bio dvaput u zatvoru... Zato se ipak ne osjećam lošije. Ali pustite, mi smo ono što hoćemo da budemo... Mi smo mašinisti političkih drama, s nama uljudno postupaju velika gospoda... Recite, dragi moj Jacques Collin, da li vam to odgovara?

– Imate li naloge u tom pravcu? – upita ga robijaš.

– Imam potpuno ovlaštenje... – odvrati Corentin, sav sretan zbog toga nadahnuća.

– Vi se šalite, lukav ste vi čovjek, dopustit ćete da nemam povjerenja u vas... Vi ste prodali ne jednoga čovjeka svezavši ga u vreću u koju ste ga svojevoljno uveli... Poznam vaše lijepe pobjede, aferu Montauran, aferu Simeuse... To su bitke kod Marenga u špijunaži.

– No dobro – reče Corentin – cijenite li gospodina vrhovnog državnog tužioca?

– Da – reče Jacques Collin i pokloni se s poštovanjem. – Divim se ovom lijepom značaju, njegovoj čvrstoći i plemenitosti, i dao bih svoj život samo da bi on bio sretan. Stoga ću najprije okončati opasno stanje u kojem se nalazi gospođa de Sérizy.

Vrhovni se državni tužilac lecne od sreće.

– No, pitajte ga – nastavi Corentin – imam li potpunu vlast da vas istrgnem iz sramotnog zanata u kojemu se nalazite i da vas povežem sa svojom osobom.

– Istina je – reče gospodin de Granville promatrajući robijaša.

– Zar bi mi se doista oprostila moja prošlost i zar bih dobio obećanje da ću vas naslijediti, ako bih vam dao dokaza o svojoj okretnosti?

– Između dva čovjeka kao što smo mi ne može biti nesporazuma – odvrati Corentin s prividnom velikodušnošću koja bi svakoga zavela.

– A cijena za ovaj posao bez sumnje je predaja triju zamota pisama?... – upita Jacques Collin.

– Mislio sam da vam to ne moram posebno ni reći...

– Moj dragi gospodine Corentin – reče Obmanjivač smrti s onakvom ironijom kakvom se proslavljao Talma u ulozi Nikomeda – zahvaljujem vam, jer vam dugujem što poznajem potpunu svoju vrijednost i što znam kolika se važnost polaže na to da se lišim svoga oružja... Nikad to neću zaboraviti... Uvijek ću i u svako doba biti u vašoj službi, i mjesto da kažem kao Robert Macaire: »Zagrlimo se!«... ja vas grlim.

Uhvati Corentina tolikom brzinom oko pasa da se ovaj nije mogao obraniti od toga zagrljaja, stisne ga kao lutku na svoje grudi, počne ga ljubiti u oba obraza, a zatim ga digne jednom rukom kao pero, otvori vrata sobe drugom i stavi ga napolje, svega satrtoga od ovoga surovog zagrljaja.

– Zbogom, moj dragi – šapne mu tiho u uho. – Nas dijele jednoga od drugoga dužine triju leševa, iskušali smo svoje mačeve, oni su od jednakoga čelika i jednako dugi... Poštujmo jedan drugoga, ali ja želim biti vama ravan, a ne vaš podređeni... S vašim oružjem činite mi se previše opasan general za mene svoga poručnika. Iskopat ćemo jarak između sebe. Jao vama ako dođete na moje područje! Vi se zovete Država, jednako kao što se lakaji zovu po imenu svoga gospodara, ja se želim zvati Pravda. Često ćemo se vidjeti, vladajmo se ubuduće jedan prema drugome s toliko više dostojanstva, s toliko više pristojnosti što ćemo uvijek ostati... užasni nitkovi – šapne mu u uho. – Ja sam vam dao primjer kad sam vas zagrlio...

Corentin je prvi put u svom životu ostao zbunjen i dopustio je da mu njegov strašni protivnik stisne ruku.

– Ako je tome tako – reče – mislim da jedan i drugi imamo interesa da ostanemo prijatelji...

– Bit ćemo jači ako svaki ostane na svojoj strani, ali u isto doba i opasniji – doda Jacques Collin tiho. – Stoga mi dopustite da vas sutra zamolim kaparu za našu pogodbu...

– Pa dobro – reče Corentin dobroćudno – uzimate mi iz ruke svoju stvar, da je date vrhovnom državnom tužiocu. Vi ćete biti uzročnikom njegova unapređenja; ipak ne mogu a da vam ne kažem da u tome dobro radite: Bibi-Lupin je suviše poznat, on je svoje odslužio. Ako dođete na njegovo mjesto, živjet ćete u jednom staležu koji vam odgovara. Razdragan sam što ću vas vidjeti u njemu... časne mi riječi.

– Do viđenja, naskoro – reče Jacques Collin.

Kad se Obmanjivač smrti okrenuo, opazi vrhovnog državnog tužioca kako sjedi kod svog pisaćeg stola podbočivši glavu rukama.

– Kako! Vi biste mogli spriječiti da gospođa de Sérizy ne poludi?... – zapita gospodin de Granville.

– Za pet minuta – odgovori Jacques Collin.

– I vi mi možete izručiti sve listove tih gospođa?

– Jeste li pročitali ona tri?...

– Jesam – reče živo vrhovni državni tužilac – i stidim se zbog onih koje su ih pisale...

– Sad smo sami, zabranite da bilo tko uđe i pregovarajmo – reče Jacques Collin.

– Dopustite!... Sud prije svega mora vršiti svoju dužnost, i gospodin Camusot ima nalog da uhapsi vašu tetku.

– Nikad je neće naći – reče Jacques Collin.

– Provest će se kućna premetačina kod Templa, kod neke gospođice Paccard, koja vodi njezinu radnju.

– Naći će samo prnje, odijela, dijamante i uniforme. Ipak se mora postaviti neka granica revnosti gospodina Camusota.

Gospodin de Granville pozvoni svom podvorniku i reče mu neka ide gospodinu Camusotu i neka ga pozove da dođe na kratki razgovor.

– Dede – reče on Jacquesu Collinu – da svršimo! Rado bih doznao vaš recept za grofičino ozdravljenje.

– Gospodine vrhovni državni tužioče – reče Jacques Collin uozbiljivši se – ja sam, kako znate, bio zbog krivotvorenja osuđen na pet godina prisilnih radova. Ja volim svoju slobodu!... Ova je ljubav kao i svaka druga ljubav išla upravo suprotno od svoje svrhe, jer, kad se zaljubljeni suviše žele obožavati, onda se posvade. Time što sam pobjegao i što su me opet uhvatili, ja sam sedam godina proveo na robiji. Vi mi dakle trebate isposlovati pomilovanje samo za pooštrenje kazne, kojega sam se domogao na »livadi«... (oprostite! na robiji!). U stvari, ja sam izdržao svoju kaznu, i dok mi se ne dokaže bilo kakva rđava pripovijest – za to se ne bojim suda, a čak ni Corentina – morala bi mi se vratiti sva moja prava kao francuskoga građanina. Biti isključen iz Pariza i biti podvrgnut policijskoj pasci, je li to život? Kamo mogu ići? Što mogu početi? Vi poznate moje sposobnosti. Vidjeli ste kako je Corentin, to skladište lukavštine i izdaja, problijedio od straha preda mnom i kako je priznao moje sposobnosti... Taj mi je čovjek sve oteo! On je, jedini on, ne znam kakvim sredstvima i iz kakva interesa, porušio zgradu Lucienove sreće... Corentin i Camusot su sve učinili...

– Nemojte optuživati – reče gospodin de Granville – nego prijeđite na stvar.

– No dobro, stvar je u ovome. Noćas, kad sam u ruci držao ledenu ruku onoga mladog pokojnika, odlučio sam odustati od besmislene borbe koju već dvadeset godina vodim protiv cijelog društva. Sigurno ne smatrate da sam kadar držati neke moralne propovijedi, poslije onoga što sam vam izjavio o svojim religioznim nazorima... No, punih sam dvadeset godina gledao svijet s njegova naličja, u njegovim podrumima, i opazio sam da u toku događaja postoji jedna moć koju vi zovete »providnost«, koju ja zovem »slučaj«, koju moji drugovi zovu »sreća«. Svako rđavo djelovanje stiže kakva god osveta, ma kako joj se ono brzo izmicalo. Čovjek u toj stalnoj borbi može imati lijepu igru u ruci: kvintu i četrnaesticu i još k tome može biti prvi na redu u igri; najednom svijeća padne, karte izgore ili igrača udari kap... To je Lucienova povijest. Taj dječak, taj anđeo, nije počinio ni truna zločina, sve je dao od sebe raditi što te volja, i nimalo se nije brinuo za ono što drugi rade! Uskoro je trebalo da se oženi gospođicom de Grandlieu, da bude imenovan markizom, imao je imutka,

a eto, otruje se jedna bludnica, skriva prihod rente, i u tren se oka ta teško sazdana zgrada te lijepe sreće do temelja sruši. A tko nas prvi udara mačem? Jedan čovjek koji je sav uprljan sramotom koja je nepoznata javnosti, jedna nakaza koja je u novčarskom svijetu počinila tolike zločine (vidi »Banka Nucingen«), te je svaka škuda njegove imovine zalivena suzama neke porodice; jedan Nucingen koji je bio pravno Jacques Collin, samo u svijetu škuda. Uostalom, vi poznate tako dobro kao i ja obračune, rđave poteze toga čovjeka. Moji će lanci uvijek žigosati sve moje postupke, pa čak i najkreposnije. Biti lopta između dva reketa, od kojih se jedan zove robija a drugi policija, to je život u kojemu pobijediti znači besprekidnu muku, i gdje mi se mirovanje čini nemogućim. Jacquesa Collina, gospodine de Granville, ovaj čas pokapaju s Lucienom, kojega baš sada škrope svetom vodom i nose na groblje Père-Lachaise... Ali meni je potrebno jedno mjesto, ne da živim, nego da umrem... Kod sadašnjega stanja stvari niste se htjeli vi, pravda, pozabaviti građanskim i društvenim stanjem oslobođenoga kažnjenika. Kad je zadovoljen zakon, nije zadovoljeno društvo, ono zadržava svoje nepovjerenje i čini sve da ga pred samim sobom opravda. Ono čini od otpuštenoga robijaša nemoguće biće. Mora mu vratiti sva prava, ali mu zabranjuje živjeti u određenom kraju. Društvo veli ovom nesretniku: »U Parizu, tome jedinom mjestu gdje se možeš sakriti, a ni u njegovoj okolici, nećeš stanovati!«... Zatim otpuštenoga robijaša podvrgava policijskoj pasci. I vi mislite da je moguće živjeti pod takvim uvjetima? Da se živi, mora se raditi, jer nitko sa robije ne dolazi s imutkom. Vi se brinete za to da robijaš bude jasno označen, da se može prepoznati i zatvoriti, i onda mislite da će građani imati povjerenja u njega, kad društvo, pravda i svijet što ga okružuje, nemaju nikakva povjerenja u njega. Vi ga osuđujete na glad ili na zločin. Ne nalazi posla, pa ga nužda nagoni da ponovo otpočne svoj stari život, koji ga dovodi na stratište. Tako, mada sam se htio okanuti borbe protiv zakona, nisam našao za sebe mjesta pod suncem. Jedino mi mjesto odgovara, a to je ono da služim onoj moći koja nas pritiskuje, i kad mi je ta misao pala na pamet, jasno se oko mene pokazala ona sila o kojoj sam vam govorio. Tri su velike porodice u mojoj ruci. Nemojte misliti da ih želim ucijeniti... Ucjena je najpodlije umorstvo. To je u mojim očima opakiji zločin nego umorstvo. Ubojica mora imati užasnu hrabrost. Ja potvrđujem svoje mišljenje, jer ovi listovi koji sačinjavaju moju sigurnost, koji mi dopuštaju da vam ovako govorim, koji me stavljaju na istu razinu s vama, mene, predstavnika zločina, s vama, predstavnikom pravde, ovi vam listovi, kažem, stoje na raspolaganju... Vaš podvornik može u vaše ime ići po njih, bit će mu izručeni... Ne tražim za njih otkupninu, ne prodajem ih! Ah, gospodine vrhovni državni tužioče, kad sam ih sakrivao, nisam mislio na sebe, mislio sam na opasnost u kojoj bi se Lucien jednoga dana mogao naći! Ako ne udovoljite mojoj želji, hrabriji sam i više mi se gadi život nego što je potrebno da sebi prosviram glavu i da vas riješim sebe... Mogu s putnicom otići u Ameriku i u samoći živjeti. Imam sve sposobnosti da živim kao divljak... To su bile misli koje su me noćas neprestano zaokupljale. Bit će da vam je vaš tajnik saopćio jednu riječ koju sam ga molio da vam kaže... Kad sam opazio kakve mjere opreza poduzimate da uspomenu na Luciena sačuvate od svake sramote, darovao sam vam svoj život, bijedan doduše dar! Nisam više mario za njega, smatrao sam ga nemogućim bez svjetla koje ga je obasjavalo, bez sreće koja ga je oživljavala, bez one misli koja je bila njegov smisao, bez blagostanja onoga mladoga pjesnika koji je bio njegovo sunce, i htio sam vam dati ova tri zamota

listova...

Gospodin de Granville sagne glavu.

– Kad sam silazio u dvorište, pronašao sam začetnike zločina u Nanterreu i svoga druga na lancu pod krvničkom sjekirom, jer je protiv volje sudjelovao u tom zločinu – nastavi Jacques Collin. – Doznao sam da Bibi-Lupin vara pravdu, da je jedan od njegovih agenata ubojica Crottatovih. Nije li to bio, kako se vi izražavate, prst božji?... Tada sam uvidio mogućnost da činim dobro, da svoje sposobnosti, kojima sam obdaren, i svoje iskustvo što sam ga stekao, upotrijebim u službi društva, da budem koristan mjesto škodljiv, i usudio sam se računati na vaše razumijevanje i na vašu dobrotu.

Iskreno i prostodušno vladanje pa naravna jednostavnost ovoga čovjeka koji se ispovijedao bez gorčine, bez one zločinačke filozofije zbog koje su do onda njegove riječi strašno zvučale, mogli su navesti na pomisao o njegovu preobražaju. To nije više bio on.

– Toliko vam vjerujem, da vam se želim potpuno staviti na raspolaganje – nastavi on ponizno kao pokajnik. – Vidite me na raskršću triju putova: između samoubojstva, Amerike i ulice de Jérusalem. Bibi-Lupin je bogat, on je odslužio svoje vrijeme, to je dvoličan činovnik, i kad biste mi dopustili da radim protiv njega, za osam dana bih ga ulovio na činu. Ako mi date mjesto toga lupeža, načinit ćete najveću uslugu društvu. Ja ne trebam više ništa – bit ću pošten. Imam sve sposobnosti koje su potrebne za službu. Imam više nego Biti-Lupin – obrazovan sam. Svršio sam škole do govorništva, neću biti tako glup kao on, a znam se i vladati, kad hoću. Nemam više drugog častoljublja nego da budem osnovni sastavni dio reda i da sprečavam pokvarenost. Više neću nikoga najmljivati u veliku vojsku opačine. Kad se u ratu zarobi neprijateljski general, znate, gospodine, ne strijeljaju ga, nego mu vraćaju mač i daju mu grad kao zatvor. A ja sam general robije i predajem se... Nije me pravda oborila, nego smrt... Područje u kojem želim djelovati i živjeti jedino je koje mi pristaje i u njemu ću razviti snagu što je u sebi osjećam... Odlučite...

I Jacques Collin je stajao pokorno i čedno.

– Jeste li mi stavili one listove na raspolaganje?... – upita vrhovni državni tužilac.

– Možete poslati po njih, bit će predani osobi koju pošaljete...

– A kako?

Jacques Collin je čitao misli vrhovnog državnog tužioca i nastavi istu igru.

– Obećali ste mi izmjenu Calvijeve smrtne kazne u kaznu od dvadeset godina prisilnog rada. Oh, ne podsjećam vas na to da zaključimo pogodbu – reče on živo kad je vidio da se vrhovni državni tužilac lecnuo – nego se ovaj život mora spasiti iz drugih razloga: ovaj je dječak nevin...

– Kako mogu doći do pisama? – upita vrhovni državni tužilac. – Imam pravo i dužnost doznati jeste li onakav čovjek kakvim se prikazujete. Bezuvjetno vas hoću...

– Pošaljite povjerljiva čovjeka na Cvjetni kej. Vidjet će na pragu dućana trgovine željeznom robom, s cimerom »K Ahilovu štitu«...

– Kuća »K štitu«?...

– Upravo je tamo moj štit – reče Jacques Collin s gorkim smiješkom. – Tamo će vaš čovjek naći staru ženu. Odjevena je, kako sam vam rekao, kao trgovkinja ribom koja ima prihoda, s naušnicama u ušima i u odjeći kao bogata žena s tržnice. Neka pita za gospođu de Saint-Estève. Nemojte zaboraviti ono »de«... I neka joj kaže: Dolazim od

vrhovnog državnog tužioca, vi znate po što... I smjesta ćete imati tri zapečaćena omota...

– Svi su listovi unutra? – upita gospodin de Granville.

– Vi ste zbilja iskusni! Niste ukrali svoje mjesto – reče Jacques Collin smijući se. – Vidim da me držite kadrim da vas iskušavam i da vam predam čist papir... Ne poznate me onda! – doda on. – Imam povjerenja u vas kao sin u oca...

– Otpremit će vas natrag u Conciergeriju – reče vrhovni državni tužilac – i tamo ćete čekati odluku o svojoj sudbini.

Vrhovni tužilac pozvoni, njegov podvornik uđe i reče mu:

– Molite gospodina Garneryja da dođe, ako je tu.

Četrdeset i osam policijskih povjerenika bdiju nad Parizom kao četrdeset i osam malih providnosti, ne računajući ovamo sigurnosnu policiju – i odatle dolazi ime »četvrt oka« što su im ga lopovi nadjenuli u svom govoru, budući da ih ima četiri u svakom kotaru. Osim tih povjerenika još su dva koji u isti mah pripadaju policiji i sudu, da izvršuju osjetljive zadatke i da zamjenjuju istražne suce u mnogo slučajeva. Ured ove dvojice činovnika, jer su policijski povjerenici činovnici, zove se povjerenstveni ured, budući da im se svaki put povjerava i redovno ih se određuje da vrše premetačine ili hapšenja.

Ova mjesta zahtijevaju zrele ljude, ljude iskušane sposobnosti, velikoga morala i potpuno diskretne. I upravo je čudo što ga providnost stvara u korist Parizu, da se uvijek mogu naći ovakve prirode. Opis bi Palače bio netočan kad se ne bi spomenule ove, da tako reknem, »preventivne« službe, koje su najsnažnija pomoć pravdi. Ako je pravda silom prilika izgubila svoj nekadašnji sjaj, svoje staro bogatstvo, mora se priznati da je materijalno dobila. Osobito se u Parizu taj mehanizam sjajno usavršio.

Gospodin de Granville poslao je svog tajnika gospodina de Chargeboeufa Lucienu na sprovod. Trebalo ga je za ovu zadaću zamijeniti sigurnom osobom, a gospodin Garnery je bio jedan od dvojice povjerenstvenih činovnika.

– Gospodine vrhovni državni tužioče – reče Jacques Collin – već sam vam dao dokaz o svom poštenju... Pustili ste me i vratio sam se. Skoro će biti jedanaest sati... Upravo se svršava Lucienovo opijelo, sprovod će krenuti na groblje... Mjesto da me pošaljete u Conciergeriju, dopustite mi da pratim tijelo toga djeteta sve do groblja Père-Lachaise. Vratit ću se da me stavite u zatvor...

– Idite – reče gospodin de Granville glasom punim dobrote.

– Posljednja riječ, gospodine vrhovni državni tužioče. Novac one djevojke, Lucienove ljubavnice, nije ukraden... U ono malo trenutaka slobode što ste mi je dali, mogao sam preslušati ljude. Siguran sam u njih kao što ste vi u svoja dva povjerenstvena činovnika. Naći će se, dakle, svota od rente što ju je prodala Estera Gobseck, u njezinoj sobi, čim se skinu pečati. Sobarica mi je primijetila da je pokojnica, kako se govori, sve rado skrivala i da je bila vrlo sumnjičava. Po svoj je prilici stavila novčanice u svoj krevet. Neka se krevet pažljivo pretraži, neka se rastavi, neka se otvore strunjače, kao i strunjača na pera, i novac će se naći...

– Sigurni ste u to?

– Siguran sam u relativno poštenje svojih lupeža, oni se nikad ne titraju sa mnom... Imam vlast nad životom i smrću, sudim im i osuđujem, i izvršavam svoje odluke bez svih vaših formalnosti. Ta vidite učinke moje vlasti. Vratit ću vam svote koje su ukradene kod gospodina i gospođe Crottat. Uhvatit ću vam jednoga

Bibi-Lupinova agenta, njegovu desnu ruku, i otkrit ću vam tajnu zločina koji je počinjen u Nanterreu... To je kapara!... Ako me sada stavite u službu pravde i policije, za godinu dana ćete sebi čestitati što ste me otkrili, bit ću iskreno ono što moram biti i u svim poslovima koji mi budu povjereni znat ću uspjeti.

– Mogu vam obećati samo svoju dobrohotnost. Ono što me molite, ne stoji do mene. Jedino kralju na izvještaj ministra pravde pripada pravo pomilovanja, a mjesto koje želite zauzeti stoji do imenovanja gospodina prefekta policije.

– Gospodin Garnery – najavi podvornik.

Na kretnju vrhovnoga državnog tužioca povjerenstveni činovnik uđe u sobu. Baci znalački pogled na Jacquesa Collina i savlada svoje začuđenje kad je gospodin de Granville rekao Jacquesu Collinu: »Idite!«

– Hoćete li mi dopustiti – odgovori Jacques Collin – da ne iziđem prije no što vam gospodin Garnery donese ono što predstavlja svu moju snagu, kako biste me uvjerili da ste sa mnom zadovoljni.

Ova poniznost i savršena dobra volja dirnu vrhovnog državnog tužioca.

– Idite – reče on. – Siguran sam u vas.

Jacques Collin pozdravi duboko i s potpunom pokornosti, kao podređeni prema višemu od sebe. Deset časaka kasnije gospodin je de Granville imao pisma, koja su se nalazila u tri zapečaćena i nepovrijeđena zamota. No zbog važnosti ove stvari, i zbog ispovijedi Jacquesa Collina, zaboravio je na njegovo obećanje da će izliječiti gospođu de Sérizy.

Kad je Jacques Collin bio napolju, obuzelo ga je neobično čuvstvo blaženstva. Osjećao se slobodnim i preporođenim za novi život. Brzo je otišao iz Palače u crkvu Saint-Germain des Prés, gdje je opijelo bilo gotovo. Škropili su lijes svetom vodom, i došao je još u pravi čas da se kršćanski oprosti sa smrtnim ostacima toga djeteta koje je tako nježno ljubio. Zatim je ušao u kočiju i pratio je tijelo sve do groblja.

Kod pogreba u Parizu, osim u neobičnim okolnostima ili u rijetkim slučajevima kad kakva znamenita ličnost umre prirodnom smrću, mnoštvo se, koje je došlo u crkvu, sve više umanjuje kako se sprovod približuje groblju Père-Lachaise. Ljudi imaju toliko vremena da mrtvome iskažu svoju počast u crkvi, ali svaki ima svojih poslova i vraća se k njima što je moguće prije. Stoga su od deset žalobnih kola ostala samo četvora puna. Kad je povorka došla do groblja Père Lachaise, pratnja se sastojala samo od neko dvanaest osoba, među kojima se nalazio Rastignac.

– Lijepo je što ste mu vjerni – reče Jacques Collin svom starom znancu.

Rastignac se lecne od iznenađenja kad je ugledao Vautrina.

– Budite mirni – reče mu nekadašnji stanar gospođe Vauquer – već zato što vas ovdje vidim imate u meni roba. Moju pomoć ne valja prezirati, ja jesam ili ću biti moćniji nego ikad. Dobro ste se ponijeli, bili ste vrlo pametni. No možda ćete me jednom trebati, uvijek ću vam služiti.

– Pa što ćete onda biti?

– Snabdijevat ću robiju ljudima, mjesto da budem njezin stanovnik.

Na Rastignacovu se licu pokaže gnušanje.

– Ah, kad bi vas netko okrao!...

Rastignac je brzo hodao da se odvoji od Jacquesa Collina.

– Ne znate u kakav položaj možete jednom dospjeti.

Povorka je došla do jame, koja je bila iskopana pokraj Esterine.

– Dva stvorenja koja su se ljubila i koja su bila sretna! – reče Jacques Collin – sad su zajedno. I to je sreća gnjiti zajedno. Ja ću se dati ovdje pokopati.

Kad su spuštali Lucienovo tijelo u jamu, Jacques Collin se srušio onesviješten. Ovaj tako jaki čovjek nije mogao podnijeti onoga tupog zvuka gruda zemlje što su je grobari lagano bacali na tijelo očekujući napojnicu. U ovaj se čas pojave dva agenta sigurnosne brigade, prepoznaju Jacquesa Collina, prihvate ga i odnesu u kočiju.

– O čemu se sad opet radi?... – upita Jacques Collin kad se osvijestio i kad se ogledao u kočiji.

Vidio je da je između dva policijska agenta, od kojih je jedan bio upravo Ruffard. Zato ga je pogledao onakvim pogledom koji je ubojici duboko prodro u dušu sve do Gonorine tajne.

– Radi se o tom da je vrhovni državni tužilac za vas pitao – odgovori Ruffard – da smo svuda išli i da smo vas našli tek na groblju, gdje umalo da niste strmoglavce skočili u jamu onoga mladića.

Jacques Collin je jedan časak šutio.

– Bibi-Lupin me dao tražiti? – upita on drugoga agenta.

– Nije, gospodin Garnery nas je poslao u potragu.

– Nije vam ništa rekao?

Oba se agenta pogledaju dogovarajući se izrazitom mimikom.

– No recite, kako vam je izdao nalog?

– Naložio nam je – odgovori Ruffard – neka vas odmah nađemo i rekao nam je da ste u crkvi Saint-Germain des Prés, a ako je sprovod napustio crkvu, da ćete biti na groblju.

– Vrhovni me državni tužilac tražio?

– Možda.

– Tako je – odvrati Jacques Collin – treba me!...

I opet zašuti. Ta je šutnja uznemirila oba agenta.

Otprilike u dva i po sata Jacques Collin uđe u radnu sobu gospodina de Granvillea i u njoj ugleda neku novu ličnost, predšasnika gospodina de Granvillea, grofa Octavea de Bauvana, jednog od predsjednika Kasacionoga suda.

– Zaboravili ste na opasnost u kojoj se nalazi gospođa de Sérizy, a obećali ste mi da ćete je spasiti!

– Gospodine vrhovni državni tužioče – reče Jacques Collin namignuvši dvojici agenata neka uđu – pitajte, u kakvu su me stanju ova dva nevaljalca našla.

– Bez svijesti, gospodine vrhovni državni tužioče, na rubu jame onoga mladića što su ga pokapali.

– Spasite gospođu de Sérizy – reče gospodin de Bauvan – i imat ćete sve što želite!

– Ne želim ništa – odvrati Jacques Collin – ja sam se predao na milost i nemilost, a gospodin je vrhovni državni tužilac po svoj prilici primio...

– Sva pisma! – reče gospodin de Granville. – No obećali ste da ćete spasiti razum gospođe de Sérizy. Možete li? Nije li to hvalisanje?

– Nadam se – odgovori čedno Jacques Collin.

– No idite sa mnom – reče grof Octave.

– Neću, gospodine – reče Jacques Collin – neću sjediti u istim kolima s vama... Ja sam još kažnjenik. Ako i želim služiti pravdi, neću početi time da je sramotim... Idite k gospođi grofici, ja ću se naći tamo neko vrijeme iza vas... Najavite joj najboljega

Lucienova prijatelja, opata Carlosa Herreru... Već sam predosjećaj da ću je posjetiti zacijelo će je se dojmiti i pospješiti krizu. Oprostit ćete mi što ću još jednom staviti lažnu masku španjolskoga kanonika: samo zato da učinim tako veliku uslugu!

– Mi ćemo se sastati tamo oko četiri sata – reče gospodin de Granville – jer moram sa čuvarom pečata ići kralju.

Jacques Collin ode po svoju tetku, koja ga je čekala na Cvjetnom keju.

– No – reče ona – ti si se dakle predao »rodi« (vrhovnom državnom tužiocu).

– Da.

– To je smiono!

– Nije, bio sam dužan život onom jadnom Théodoreu, i bit će pomilovan.

– A ti?

– Ja ću biti ono što moram biti! Svi će naši ljudi uvijek drhtati preda mnom!... No moramo se dati na posao!... Idi i reci Paccardu neka pojuri svom brzinom, a Evropi da izvrši moje naloge.

– To nije ništa, već znam što treba učiniti s Gonorom!... – reče strašna Jacqueline. – Nisam gubila vrijeme stojeći skrštenih ruku!

– Ginetta, ta Korzikanka, mora se do sutra pronaći – prihvati Jacques Collin smiješeći se svojoj tetki.

– Trebalo bi joj ući u trag!

– Doznat ćeš ga od Plavokose Manone – odvrati Jacques.

– A mi ćemo večeras na posao! – reče tetka. – Ti si se užurbao kao pjetlić... Čini se da se nadaš masnoj lovini?

– Hoću da svojim prvim potezima nadmašim sve što je Bibi-Lupin najbolje učinio. Imao sam mali razgovor s tom nakazom koja mi je ubila Luciena, i živim samo za to da mu se osvetim! Zahvaljujući svojim položajima, obojica ćemo imati jednako oružje i jednaku zaštitu! Trebat će mi više godina da dohvatim toga bijednika, ali će dobiti udarac usred prsiju.

– Bit će da je on i tebi obećao milo za drago – reče tetka – jer je k sebi primio Peyradeovu kćer, znaš onu malu što smo je prodali gospođi Nourrisson.

– Prva nam je stvar da mu dademo slugu.

– To će biti teško, vjerojatno se on u to razumije! – reče Jacqueline.

– Hajdemo! Mržnja daje život! Na posao!

Jacques Collin uzme kočiju i odmah ode na kej Malaquais, u malu sobu u kojoj je stanovao i koja nije bila u sastavu Lucienova stana. Vratar je bio vrlo iznenađen kad ga je vidio i htio mu je pripovijedati događaje koji su se desili.

– Sve znam – reče mu opat. – Osramotili su me usprkos svetosti moga zvanja, no zahvaljujući posredovanju španjolskoga poslanstva pušten sam na slobodu.

I živahno se popne u svoju sobu, gdje je iz zamota brevijara uzeo jedno pismo što ga je Lucien, pisao gospođi de Sérizy kad je kod gospođe de Sérizy bio pao u nemilost, jer ga je u Talijanskoj operi vidjela s Esterom.

Sav očajan, Lucien nije poslao ovaj list, jer je smatrao da je propao. No Jacques Collin je pročitao ovo remek-djelo, i kako je sve što je Lucien napisao bilo za njega sveto, stavio je ovaj list zbog njegovih pjesničkih izraza, te ljubavi iz taštine, u svoj brevijar. Kad mu je gospodin de Granville govorio o stanju u kojemu se nalazila gospođa de Sérizy, ovaj je dubokoumni čovjek s pravom pomislio da očaj i ludost ove otmjene gospođe vjerojatno potječu od svađe koja je njezinom krivnjom nastala

između nje i Luciena. On je poznavao žene kao što suci poznaju zločince, pogađao je najskrovitija uzbuđenja njihovih srdaca i odmah je pomislio da je grofica po svoj prilici djelomično pripisivala Lucienovu smrt svojoj prevelikoj strogosti i da je sebe gorko prekoravala zbog toga. Očito čovjek koga bi bila obasipala ljubavlju, mislila je ona, ne bi bio napustio život. Kad dozna da ju je ljubio, usprkos njezinoj strogosti, moglo bi joj to vratiti razum.

Ako je Jacques Collin bio veliki general robijaša, mora se priznati da je bio isto toliko veliki liječnik duša.

Dolazak ovoga čovjeka u odaje palače Sérizy značio je u isti mah i sramotu i nadu. Više je osoba, s grofom i liječnicima, bilo u malom salonu pred grofičinom spavaonicom. Da bi prištedio svaku povredu njezinoj časti, grof de Bauvan je sve otpremio i ostao je sâm sa svojim prijateljem. Već je to bio osjetljiv udarac za potpredsjednika državnog savjeta, za člana tajnog vijeća, kad je vidio kako ulazi ova mračna i kobna ličnost.

Jacques Collin je bio promijenio odijelo. Obukao je hlače i kaput od crnoga sukna, a njegov korak, njegovi pogledi, njegove kretnje odavali su savršenu pristalost. Pozdravi oba državnika i upita ih bi li mogao ući u grofičinu sobu.

– Nestrpljivo vas čeka – reče gospodin de Bauvan.

– Nestrpljivo?... Spašena je – reče ovaj strašni čarobnjak.

Zaista, poslije razgovora od pola sata, Jacques Collin otvori vrata i reče:

– Dođite, gospodine grofe, ne trebate se više bojati nikakva kobna svršetka.

Grofica je držala pismo na svome srcu. Bila je mirna i činilo se da se pomirila sama sa sobom. Kad je to vidio, grof se nehotice lecnuo od sreće.

– Eto, to su ti ljudi koji odlučuju o našoj i o narodnoj sudbini! – pomisli Jacques Collin i slegne ramenima kad su oba prijatelja ušla. – Već sam uzdah jedne žene prevrne im pamet kao vjetar kabanicu. Zbog jednoga pogleda izgube glavu! Ako se suknja stavi malo više ili malo niže, trče očajni po čitavom Parizu. Hirovi žene djeluju na čitavu državu! Oh, koliko snage dobiva muškarac kad se oslobodi, kao ja, te dječje tiranije, toga iskvarenoga poštenja, te bezazlene pakosti, te divljačke lukavštine! Žena jest i uvijek će biti propast muškarcu svojim krvničkim genijem i svojim talentom za mučenje. Vrhovni državni tužilac, ministar – eto, svi su zaslijepljeni i prevrću sve i sva zbog pisama vojvotkinje ili male djevojčice ili zbog razuma neke žene, koja će biti luđa sa svojom pameću nego što je bila bez svoga razuma.

Pri tome se veličanstveno nasmiješi.

– I vjeruju mi – rekne u sebi – pokoravaju se mojim otkrićima i ostavit će me na mome mjestu! Uvijek ću vladati ovim svijetom, koji me već dvadeset pet godina sluša...

Jacques Collin se poslužio onom svojom odlučnom moći kojom je nekad tako djelovao na jadnu Esteru, jer je imao, kao što smo mnogo puta vidjeli, onakvu riječ, onakve poglede i onakve kretnje koji ukroćuju luđake, i prikazao je Luciena kao da je sa sobom odnio grofičinu sliku. Nijedna se žena ne opire misli da je nju jedinu netko ljubio.

– Vi niste imali suparnice! – bila je posljednja riječ ovoga hladnog podrugljivca.

Čitav jedan sat ostao je tako zaboravljen u salonu. Kad je stigao gospodin de Granville, našao ga je sumorna i zadubljena u svoje misli, kakve vjerojatno dolaze onima koji su u svom životu doživjeli jedan 18. brumaire.

Vrhovni je državni tužilac stupio na prag grofičine sobe i ušao načas unutra. Zatim dođe k Jacquesu Collinu i reče mu:

– Ostajete li kod svojih namjera?

– Da, gospodine.

– Dobro, bit ćete Bibi-Lupinov zamjenik, a osuđeniku Calviju će kazna biti izmijenjena.

– Neće ići u Rochefort?

– Čak ni u Toulon, moći ćete ga upotrijebiti u svojoj službi. No ovo pomilovanje i vaše imenovanje stoje do toga kako ćete se budućih šest mjeseci vladati, kad budete Bibi-Lupinov pomoćnik.

* * *

Za osam je dana Bibi-Lupinov pomoćnik vratio porodici Crottat četiri stotine tisuća franaka i izručio Ruffarda i Godeta.

Novac od rente što ju je prodala Estera Gobseck nađen je u kurtizaninu krevetu, a gospodin de Sérizy je doznačio Jacquesu Collinu trista tisuća franaka, što je dobio prema oporuci Luciena de Rubempréa.

Spomenik što ga je Lucien odredio za Esteru i za sebe smatra se najljepšim na groblju Père-Lachaise, a zemljište pokraj njih odredio je Jacques Collin za sebe.

Jacques Collin je vršio svoju službu gotovo petnaest godina, a onda se oko godine 1845. povukao.

Prosinac 1847.

TAJNA KNEGINJE CADIGNAN

Teofilu GAUTIERU

Preveo

Rudolf Maixner

Nakon velikih nesreća prigodom Srpanjske revolucije koja je uništila više velikaških imovina, podržavanih od Dvora, gospođa kneginja Cadignan bila je tako spretna te je prebacila na račun političkih događaja potpuni slom što ga je prouzrokovala njezina rasipnost. Knez je bio napustio Francusku s kraljevskom porodicom, ostavivši kneginju u Parizu, stavivši je tako svojom odsutnošću van dohvata vjerovnika, jer su dugovi, za čije pokriće nije mogla dostajati prodaja imanja koja su se mogla otuđiti, teretili samo njega. Prihodi od majorata bili su zaplijenjeni. Ukratko, poslovi te velike porodice nalazili su se u isto tako lošem stanju kao što i oni starije grane Bourbona. Ova žena koja je bila tako glasovita pod svojim imenom vojvotkinje Maufrigneuse stvorila je tada pametnu odluku da živi sasvim povučeno, htijući da svijet zaboravi na nju. Pariz je zanijela struja tako vrtoglavih događaja da je vojvotkinja Maufrigneuse, pokopana u kneginji Cadignan (ova je promjena imena ostala nepoznata većini novih glumaca društva koje je Srpanjska revolucija dovela na pozornicu), doskora postala kao neka tuđinka.

U Francuskoj je naslov vojvode jači od svih ostalih, čak i od kneževskog, premda po zasadi heraldike slobodne od svakog sofizma, naslovi ne znače sasvim ništa, te postoji savršena jednakost među plemićima. Ovu divnu jednakost nekoć je pomno podržavala francuska dinastija; a u naše vrijeme nju barem po imenu podržava to što se kraljevi brinu da svojoj djeci daju naslove jednostavnih grofova. u ime toga sustava Franjo I smrvio je sjaj naslova koje je sebi davao svečani Karlo V, potpisavši jedan svoj odgovor „Franjo, gospodar od Vanvesa". Luj XI je bio učinio još bolje, udavši svoju kćer za nekog plemića bez naslova, za Petra Beaujeua. Luj XIV je tako slomio feudalni sustav da je naslov vojvode postao u njegovoj monarhiji najvišom velikaškom časti koja je pobuđivala najviše zavisti. Sa svim tim ima u Francuskoj dvije tri porodice u kojima se kneževstvo, nekoć bogato obdareno posjedima, stavlja iznad vojvodstva. Porodica Cadignan koja posjeduje naslov vojvode de Maufrigneuse za svoje najstarije sinove jedna je od tih iznimnih porodica. Knezovi Cadignan, kao nekoć dva kneza obitelji Rohan, imali su pravo držati prijestolje u svojoj kući, mogli su imati paževe i plemiće u svojoj službi. Ovo je objašnjenje potrebno koliko da se izbjegnu glupe kritike onih koji ništa ne znaju. toliko da se uglave velike pojave jednog svijeta za koji se tvrdi da nestaje i koji toliko ljudi zabacuju, da ga ne razumiju. Cadignani imaju slijedeći grb: *na žutoj pozadini pet crnih rombova, povezanih i poredanih u obliku poprečne*

vodoravne trake preko sredine grba, s *riječju MEMINI kao geslom, te zatvorenom krunom bez podrživača i bez vrpca.* Danas kneževski naslov dolazi u modu uslijed velikog mnoštva stranaca što dolaze u Pariz te zbog gotovo opseg neznanja heraldičke znanosti. Pravi su knezovi samo oni koji imaju posjeda i kojima pripada naslov Visosti. Prezir francuskog plemstva prema kneževskom naslovu i razlozi koje je imao Luj XIV da dade nadmoć naslovu vojvode spriječili su Francusku da zatraži „Visost" za ono nekoliko knezova koji postoje u Francuskoj (izuzevši Napoleonove). Ovo je razlog zašto se knezovi Cadignani nalaze u nižem položaju, s obzirom na ime, prema drugim evropskim knezovima.

Osobe iz društva takozvanog predgrađa Saint-Oermain zaštićivale su kneginju diskrecijom punom poštovanja, s obzirom na njeno ime koje je među onima kojima će se uvijek iskazivati poštovanje, na njene nevolje o kojima se nije više raspravljalo i na njezinu ljepotu koja je bila jedino što je ona sačuvala od svojeg utrnulog obilja. Društvo kojemu je ona[1] bila ures bilo joj je zahvalno što je ona, u neku ruku, uzela koprenu ostavši kod kuće kao u samostanu. Ovaj dokaz dobrog ukusa značio je za nju, više nego za koju drugu ženu, golemu žrtvu. U Francuskoj se velike stvari uvijek tako živo osjete da je kneginja svojim povučenim životom ponovo zadobila sve što je za sveg slavlja mogla izgubiti u očima javnosti. Vidjevala se jedino još s jednom jedinom od svojih bivših prijateljica, s markizom d'Espard; ali nije posjećivala ni velike priredbe ni svečanosti. Kneginja i markiza posjećivale su j«ina drugu prije podne i kao u potaji, Kad je kneginja dolazila na objed k svojoj prijateljici, markiza bi zatvarala vrata. Gospođa d'Espard se divno ponijela prema kneginji: promijenila je svoju ložu u kazalištu des Italiens te je napustila prvi kat za ložu u prizemlju tako da je gospođa de Gedignan mogla doći u kazalište neopažena i izaći *incognito.* Rijetke bi žene bile kadre pokazati toliku tankoćutnost koja ih lišava užitka da vode sa sobom jednu bivšu, sad propalu suparnicu, te da izigravaju njezinu dobrotvorku. Lišena tako potrebe da nabavlja skupe haljine, kneginja se u potaji služila markizinom kočijom, što javno ne bi bila mogla primiti. Nitko nije nikad saznao razloge zbog kojih je gospođa d'Espard tako postupala s kneginjom de Cadignan; no njezino ponašanje bilo je divno te se dugo vremena sastojalo u mnoštvu sitnica koje pojedince izgledaju tricama, ali se u svojoj cjelini uzdižu do veličine. G. I 1832., tri su godine prekrile svojom hrpom snijega pustolovine vojvotkinje Maufrigneuse i tako su ih pobijelile da je valjalo veoma napeti pamćenje da se čovjek sjeti ozbiljnih okolnosti njenog prijašnjeg života. Od te kraljice kojoj je udvaralo toliko udvarača i čije bi lakoumnosti mogle biti predmetom nekoliko romana preostala je još prekrasna žena od tridesetšest godina, ali ovlaštena da ih prizna samo trideset, mada je bila majka vojvode Gjure de Maufrigneuse, devetnaestogodišnjeg mladića, lijepog poput Antinousa, a siromašnog poput Joba, koga su čekali najljepši uspjesi, no koga je njegova majka Prije svega htjela bogato oženiti. Možda je ta osnova pretstavljala tajnu prisnosti njenih odnosa s markizom čiji salon slovi kao prvi u Parizu i u kome će j jednog dana moći izabirati među bogatim nasljednicama ženu za Gjuru. Kneginja je predviđala da će] proći još pet godina između sadašnjeg časa i dobe vjenčanja njenog sina, bit će to godine pustoši i osame, jer da joj uspije dobro oženiti sina, potrebno je da njezin život bude označen žigom ćudoredne čestitosti.

Kneginja je stanovala u ulici de Miromesnil, u maloj palači u prizemlju, čija je stanarina bila umjerena. Tu je za uređenje iskoristila ostatke svoje veličajnosti. Sve je

još odisalo njenom otmjenošću velike dame. Bila je okružena lijepim predmetima, što najavljuje neki viši način života. Na njenom kaminu bila je divna minijatura, portret Karla X, djelo gospođe de Mirbel, ispod kojeg su bile urezane ove riječi: *Darovano od kralja;* a s protivne strane portret kraljeve šogorice, *Madame,* koja je bila osobito dobra prema njoj. Na stolu se isticao album najveće vrijednosti, kakav se nijedna od onih građanki koje sada vladaju u našem industrijalnom i dosadnom društvu ne bi usudila izložiti. Ova smionost je izvrsno karakterizirala tu ženu. U albumu je bilo portreta među kojima se nalazilo tridesetak prisnih prijatelja koje je svijet nazivao njenim ljubavnicima. Ta brojka je predstavljala klevetu; ali, s obzirom na njih dvanaestoricu, bilo je to, kako je govorila markiza d'Espard, tek lijepo ogovaranje. Portreti Maxima de Traillesa, de Marsaya, Rastignaca, markiza de Ronquerollesa i Ajuda-Pinta, kneza Galathionnnea, mladih vojvoda de Grandlieu, de Rethorea, lijepog Lucien de Rubemprea, mladog Vicomtea de Serizya bili su uostalom izrađeni, s velikom težnjom da se dopadnu, od najslavnijih umjetnika. Kako je kneginja od te zbirke primala tek dvije tri osobe, šaljivo je nazivala tu knjigu zbirkom njenih zabluda. Nesreća je tu ženu učinila dobrom majkom. Kroz petnaest godina Restauracije ona se previše zabavljala, a da bi mogla misliti na svoga sina; no sklonivši se u tamu, ova slavna egoistkinja pomišljala je da će do krajnosti razvijen materinski osjećaj postati odrešenjem grijeha njenog prošlog života u očima onih osjećajnih ljudi koji sve opraštaju izvrsnoj majci. Ljubila je svoga sina to većma što više nije imala ništa drugo da ljubi. Gjuro de Maufrigneuse je uostalom jedno od onakve djece koja mogu laskati svim taštinama majke; stoga mu je kneginja i pridonosila sve moguće žrtve: za Gjuru je držala staju i kolnicu, iznad kojih je stanovao u malom stanu u međukatu, s izgledom na ulicu, a koji se sastojao od tri ljupko namještene sobe; nametnula je sebi više odricanja da bi on mogao zadržati konja za jahanje, konja za kabriolet i malog slugu. Zadržala je samo svoju sobaricu, a kao kuharicu je uzela jednu od svojih bivših kuhinjskih djevojaka. Vojvodin „tigar"[1] imao je tada ponešto krutu službu. Toby, bivši „tigar" pokojnog Beaudenorda — (tako je naime glasila šala otmjenog društva na račun tog propalog kicoša) taj mladi tigar, koji je s dvadeset pet godina još uvijek slovio da ima tek četrnaest, morao je dostajati da njeguje konje, čisti kabriolet ili tilbury, prati svoga gospodara, posprema stan i da se nađe u predsoblju kneginje, da najavljuje ako bi ona slučajno očekivala posjet neke ličnosti. Kad pomislimo što je pod Restauracijom bila vojvotkinja Maufrigneuse, jedna od pariških kraljica, blještava kraljica, čiji bi raskošni život možda dao poduku i najbogatijim ženama koje su u modi u Londonu, tad ima doista nešto ganutljiva kad je vidimo u njenoj skromnoj školjci u ulici Miromenisl, nekoliko koraka od njene goleme palače, za čije nastavanje nije nikakav imetak bio dosta velik, a koju je srušio čekić špekulanata. Žena za čiju je dostojnu podvorbu jedva dostajalo tridesetoro služinčadi, koja je posjedovala najljepše odaje za primanje u Parizu i priređivala u njima tako lijepe svečanosti, živjela je u peterosobnom stanu, sastavljenom od predsoblja, blagovaone, salona, spavaonice i toaletnog kabineta, s dvije djevojke kao jedinom poslugom.

— Ah, ona je divna prema svome sinu — govorila je fina ogovarateljica markiza d'Espard — i to divna bez neumjesnog zanosa, ona je naime sretna. ; Nikad ne bih vjerovala da je ta tako lakoumna žena kadra tako uporno provoditi svoje odluke; stoga ju je naš dobri nadbiskup obodrio, on pokazuje prema j

1 Mali konjušar i siuga, ono što Englezi zovu ,,groom" (grum).

njoj veliku dobrotu te je nagovorio staru groficu de Cinq-Cygne da je posjeti.

Uostalom, da li da priznamo? Treba biti kraljica pa da se žena umije odreći prijestolja i plemenito sići s povišena položaja koji nikad nije sasvim izgubljen. Samo oni koji su svijesni toga da sami po sebi nisu ništa pokazuju žaljenje kad padnu, ili gunđaju i osvježuju prošlost koja se neće nikad vratiti, jer dobro pogađaju da se uspon ne postizava dvaput. Prinuđena odreći se rijetkog cvijeća, usred kojeg je običavala živjeti, a koje je tako dobro podcrtavalo njenu vrijednost, budući da je bilo nemoguće ne porediti je s nekim cvijetom kneginja je dobro bila odabrala svoj prizemni stan. Imala je naime malen vrt, pun šibljika, čija je uvijek zelena tratina razveseljavala njezinu spokojnu povučenost. Mogla je imati otprilike dvanaest tisuća livri godišnjeg dohotka, ali i taj skromni dohodak bio je sastavljen od godišnje pripomoći koju joj je davala stara vojvotkinja de Navarreins, tetka po ocu mladom vojvodi, a koja je pripomoć imala teći sve do njegove ženidbe, kao što i od jedne druge pripomoći koju je slala vojvotkinja d'Uxelles, sa svog imanja gdje je štedjela, kao što umiju štedjeti stare vojvotkinje pored kojih je Harpagon tek đačić. Knez je živio u inozemstvu, neprestano u službi njegovih prognanih gospodara, dijeleći njihovu zlu kob i služeći ih privrženošću u kojoj nije bilo računa i koja je možda bila među svom njihovom okolinom najrazboritija. Položaj kneza Cadignana još je štitio njegovu ženu u Parizu. Kod kneginje je maršal, kome dugujemo osvajanje Afrike, prigodom pokušaja *Madame* u Vandeji, održavao vijećanje s glavnim vođama legitimističkog javnog mišljenja; — toliko je kneginja živjela u zabiti i toliko malo je njezina sadašnja nevolja pobuđivala sumnjičavost sadašnje vlade! Videći da se približava strašni slom ljubavi, ono doba od četrdeset godina preko kojeg ima za ženu tako malo nade, kneginja se bacila u carstvo filozofije. Ona koja je kroz šesnaest godina pokazivala najveće zgražanje prema ozbiljnim stvarima sada je čitala. Književnost i politika su danas ono što je nekoć ženama bila pobožnost, posljednje utočište njihovih pretenzija. U otmjenim se krugovima govorilo da Diana kani napisati jednu knjigu. Otkako se kneginja od lijepe, krasne žene, u očima svijeta promijenila u duhovitu (prije nego se promijeni sasvim), ona je primanje u svome salonu učinila tolikom čašću da je neobično odlikovalo osobu koja je tako bila pogodovana. Pod zaštitom tog svog bavljenja ona je mogla prevariti jednog od prvih svojih ljubavnika, de Marsaya, najutjecajniju ličnost građanske politike što je došla na kormilo u srpnju 1830.; ponekad je primala uvečer, i dok su se maršal i nekolicina legitimista tiho dogovarali, u njenoj spavaonici, o osvajanju kraljevstva koje se nije moglo provesti bez suradnje ideje, jer ova je jedini elemenat uspjeha što ga urotnici zaboravljaju. Bila je lijepa osveta lijepe žene to poigravanje 5 ministrom predsjednikom koji je služio kao zaslon jednoj uroti protiv vlastite njegove vlade. Ova pustolovina, dostojna vremena kad je cvala Fronda, bila je povod najduhovitijem pismu na svijetu, u kojemu je kneginja o tim pregovorima obavijestila *Madame.* Vojvoda Maufrigneuse se uputio u Vandeju i uspio se vratiti u potaji, a da se nije izvrgao pogibli, ali je ipak sudjelovao u pogibli u kojoj se nalazila Madame; ova ga je na] žalost otpustila kad je sve izgledalo izgubljeno. Možda bi zanosna budnost toga mladića bila izigrala] izdaju. Kako god bile velike krivice vojvotkinje I Maufrigneuse u očima građanskog svijeta, svakako ih je u očima Velikaškog svijeta izbrisalo držanje i njenog sina. Bilo je plemenitosti i veličine u takvom I izlaganju opasnosti jedinca sina i baštinika historijske porodice. Stanovite osobe, za koje drugi vele | da su

spretne, popravljaju pogreške svog privatnog 1 života uslugama učinjenim u političkom životu i naizmjence; no kod kneginje Cadignan nije to bilo nimalo proračunato. A možda ni svi ostali koji tako postupaju ne čine to proračunato. Te besmislice napola opravdavaju sami događaji.

Jednog od prvih lijepih dana mjeseca svibnja 1833. markiza d' Espard i kneginja okretale su se (ne može se reći šetale) u jednom drvoredu što je opasavao tratinu u njenom vrtu, oko dva sata po podne, dok je sunce žeglo. Sunčane zrake su se odbijale o zidine, pa je u tom malom prostoru zrak bio ugrijan i pun mirisa od cvijeća koje je bila poklonila markiza.

— Doskora ćemo izgubiti de Marsaya — reče gospođa d'Espard kneginji — a s njim će nestati posljednja naša nada da vojvoda Maufrigneuse dođe do imetka; jer otkako ste ga tako dobro izigrali, u tom velikom političaru se ponovo probudila ljubav prema vama.

— Moj sin se nikad neće predati mlađoj grani kraljevske porodice, pa morao umrijeti od gladi, pa morala ja za nj raditi. No Berta de Cinq-Cygne ga ne mrzi.

— Djeca — reče gospođa d'Espard — nemaju iste obaveze kao njihovi roditelji...

— Ne govorimo o tom — reče kneginja — bit će već sasvim dovoljno ne budem li mogla pripitomiti markizu Cinq-Cygne; tada ću biti prisiljena oženiti svog sina s kćerkom kakvog kovača, kao što je to učinio onaj mali d'Esgrignon!

— Jeste li ga ljubili? — reče markiza.

— Ne — odgovori ozbiljno kneginja. — D'Esgrignonova bezazlenost bila je neka vrst pokrajinske gluposti koju sam prekasno primijetila, ili prerano ako hoćete.

— A de Marsay?

— De Marsay se igrao sa mnom kao s lutkom. Bila sam tako mlađa! Mi nikad ne volimo muškarce koji nam postaju učitelji, oni odviše vrijeđaju našu sitnu taštinu.

— A onaj mali jadnik koji se objesio?

— Lucien? Bio je Antinous i velik pjesnik, ja sam mu se vrlo savjesno divila, mogla bih bila postati sretna; no on je ljubio jednu djevojčuru, a ja sam ga prepustila gospođi de Serizy; da je htio ljubiti me, da li bih popustila?

— Kakova neobičnost! sudariti se s jednom Esterom!

— Bila je ljepša od mene — reče kneginja.

— Evo gotovo tri godine što živim u potpunoj samoći nastavi ona nakon stanke — ali, eto, ta spokojnost nije nimalo teška. Vama jedinoj usudila bih se reći da sam se ovdje osjećala sretnom. Zasitila sam se obožavanja, umorila sam se bez užitka, uzbudila na površini, a da mi ganuće nije probilo srce. Svi muškarci koje sam poznavala učinili su mi se maleni, sitničavi, površni, nijedan od njih nije u meni pobudio ni najmanjeg iznenađenja, bili su bez nevinosti, bez veličine, bez tankoćutnosti. Htjela sam susresti nekoga tko bi mi imponirao.

— Zar ste vi dakle poput mene — upita markiza — zar niste nikad našli ljubav kada ste nastojali ljubiti?

— Nikad — odgovori kneginja, prekinuvši markizu i položivši svoju ruku na njezinu.

One odoše sjesti na klupu od neotesanog drveta, ispod žbuna rascvalog jasmina. Jedna i druga izgovorile su one riječi koje su svečane kod žena njihove dobi.

— Poput vas — nastavi kneginja — možda sam bila više ljubljena nego što su to druge žene; ali osjećam da kroz toliko pustolovina nisam upoznala sreću. Činila sam

mnogo ludorija, no one su imale jednu svrhu, a ta svrha je uzmicala što sam joj se ja više približavala! U mom ostarjelom srcu osjećam neku nevinost koja nije bila načeta. Da, ispod tolikog iskustva počiva neka prva ljubav koja bi se mogla zlorabiti; isto tako kao što se unatoč tolikom umoru i uvelosti osjećam mladom i lijepom. Možemo ljubiti a da nismo sretne, kao što možemo biti sretne a ne ljubiti; ali ljubiti i posjedovati sreću, združiti ta dva beskrajna ljudska užitka, to je čudo.
A to čudo se nije još za me obistinilo.

— Ni za mene — reče gospođa d'Espard.

— U mojoj povučenosti progoni me strahovito žaljenje; zabavljala sam se, ali nisam ljubila.

— Koje li nevjerojatne tajne! — usklikne markiza.

— Ah, draga moja, odgovori kneginja ove tajne možemo povjeriti samo sebi samima: u Parizu nam nitko ne bi vjerovao.

— A da nismo obje prešle trideset šestu — nastavi markiza — možda niti ne bismo sebi to priznale.

— Jest, u mladosti imamo vrlo glupe taštine! — reče kneginja. — Katkada smo nalik na one siromašne mladiće koji se igraju čačkalicom da bi pobudili uvjerenje kako su dobro objedovali.

— Konačno, tu smo — odgovori s koketnom dražesti gospođa d'Espard te učini ljupku kretnju podučene nevinosti — a čini mi se da smo još dovoljno žive da se osvetimo.

— Kada ste mi onomad rekli da je Beatrix otišla sa Contijem. razmišljala sam o tom cijelu noć — prihvati kneginja nakon stanke. — Ona koja tako žrtvuje svoj položaj, svoju budućnost i za uvijek se odriče svijeta mora da je veoma sretna.

— Ona je mala luda — reče ozbiljno gospođa d'Espard. — Gospođica des Touches bila je presretna što se riješila Contija. Beatrix nije pogodila koliko to napuštanje, izvršeno od jedne umne žene koja nije ni časka branila svoju tobožnju sreću, optužuje ništavost Contija.

— Ona će dakle biti nesretna?

— Već je nesretna — prihvati gospođa d'Espard. — Zašto je ostavila svog muža? Ne znači li to za ženu priznati svoju nemoć?

— Vi dakle držite da se gospođa de Rochefide nije odlučila uslijed želje da u miru uživa pravu
ljubav, onakvu ljubav čija slast je za nas dvije još san?

— Ne, ona je oponašala gospođu de Beauseant i gospođu de Langeais koje bi, budi rečeno među nama, u nekom stoljeću manje vulgarnom od našeg bile, uostalom kao i vi, ličnosti tako velike kao što su La Valliere, Montespan, Diana od Poitiersa, vojvotkinje d'Etampes i de Shateauroux.

— Oh, ali bez kralja, draga moja. Ah, kako bih rado dozvala ove žene i zapitala ih da li...

— Ali — reče markiza, upadnuvši u riječ kneginji, — nije potrebno pitati pokojnike, mi poznamo žive žene koje su sretne. Ima već više nego dvadeset puta da načinjem prisan razgovor o takvim pitanjima s groficom de Montcornet koja je već petnaest godina najsretnija žena na svijetu s onim malim Emilom Blondetom; nijedanput se nije iznevjerila, nijednom misli se od njega nije odvratila: oni su jedno prema drugom danas kakvi su bili prvog dana, ali mi smo uvijek bile smetane i

prekinute u najzanimljivijem času. Ti primjeri duge privrženosti, poput Rastignacove prema gospođi de Nucingen ili gospođe de Camps, vaše sestričine, prema njenom Octaveu, imadu uvijek neku tajnu, a ta tajna je nama nepoznata, draga moja. Svijet nas neobično počašćuje, smatrajući nas raskalašenim osobama dostojnim Regentova dvora, a mi smo nevine kao dvije male pitomice.

— Da se radi o samo toj nevinosti, bila bih još sretna — poviče kneginja porugljivo — no naša je gora, tako da imamo opravdano razloga biti ponižene. Sta ćete? prikazat ćemo to poniženje Bogu kao ispaštanje za naša jalova traganja; jer, draga moja, nije vjerojatno da bismo u našoj jeseni mogle naći onaj lijepi cvijet što nam je nedostajao u proljeću i u ljetu.

— O tome se ne radi — prihvati markiza nakon stanke pune uzajamnog razmišljanja. — Još smo dosta lijepe da pobudimo ljubav; ali nikad nećemo nikog uvjeriti u našu nevinost i našu krepost.

— Kad bi to bila laž, naskoro bi je uresili tumačenjima i poslužili lijepo pripravljenu, tako da bi se činila vjerojatnom, pa bi je ljudi progutali kao tečno voće; no kako da se pobudi vjera u istinu! Ah, na tom su poslu poginuli i najveći ljudi — doda kneginja s jednim od onih finih osmijeha koje je jedino kist Leonarda de Vincija umio prikazati.

— Ipak i zvekani katkada ljube — nastavi markiza.

— Ah — primijeti kneginja — za to ni sami zvekani nisu dosta lakovjerni.

— Imate pravo — reče markiza smijući se. — No mi ne bismo smjele tražiti ni glupana ni darovitog čovjeka. Za rješenje takvog problema potreban nam je genijalan čovjek. Jedino genij posjeduje djetinjsku vjeru, vjeru ljubavi, te rado pušta da mu svežu oči. Pogledajte Canalisa (pod tim je obličjem Balzac prikazao Lamartinea, op. prev.) i vojvotkinju de Chaulieu. Ako smo vi i ja srele genijalne ljude, oni su možda bili predaleko od nas, odviše zaposleni, a mi odviše isprazne, zanesene i zabavljene.

— Ah, ja ne bih ipak htjela napustiti ovaj svijet prije nego što upoznam slasti prave ljubavi — usklikne kneginja.

— Ništa ne znači pobuditi takvu ljubav, treba je osjetiti — reče gospođa d'Espard. — Vidim da su mnoge žene samo izlike jedne strasti, mjesto da su u isti mah njezin uzrok i njezina posljedica.

— Posljednja strast koju sam pobudila bila je lijepa i sveta — reče kneginja imala je budućnost. Slučaj mi je taj put poslao onog genijalnog muškarca kojeg mi zaslužujemo, no kojeg je tako teško uhvatiti, jer više ima lijepih žena negoli genijalnih ljudi. Ali vrag se upleo u tu pustolovinu.

— Ta pripovijedajte mi to, draga moja, za me je to sasvim novo.

— Opazila sam tu lijepu strast tek sredinom zime 1829. Svakog petka sam u Operi vidjela nekog mladića, bilo mu je otprilike trideset godina, koji je dolazio —zbog mene, uvijek na isto mjesto u parketu, te me je gledao vatrenim očima, no često rastužen zbog razmaka što se nalazio među nama, a možda i zbog nemogućnosti da uspije.

— Ubogi mladić! Kad čovjek ljubi postaje veoma glup — reče markiza.

— Za vrijeme svake stanke šuljao se hodnikom — nastavi kneginja, smiješeći se prijateljskoj podrugljivoj primjedbi kojom joj je markiza upala u riječ. — Zatim, da me vidi ili da se pokaže, jedan ili dvaput primaknuo bi nos oknu neke lože nasuprot mojoj. Ako me je tko posjetio, opazila sam ga prilijepljena uz moja vrata i tada mi je

mogao krišom dobaciti pogled: najzad je zapamtio osobe iz mog društva, pa ih je slijedio kad su išle prema mojoj loži, da bi uvrebao priliku kada se otvore rpoja vrata. Siromašni mladić je bez sumnje doskora saznao tko sam, jer je poznavao po viđenju gospodina de Maufrigneusea i mog tasta. Od tada sam nailazila mojega tajnovitog neznanca u kazalištu des Italiens, na mjestu u parketu, s kojeg me je gledao u lice, s prostodušnim i zanosnim udivljenjem. Bilo je to lijepo. Na izlazu iz Opere kao što i iz kazališta des Bouffons vidjela sam ga kako stoji u mnoštvu, nepomičan na svojim nogama. Ljudi su ga gurali, ali ga nisu mogli pomaknuti. Njegove oči bi se manje sjajile kad bi me vidio naslonjenu na | ruku kojeg ljubimca. Uostalom, ni jedne riječi, ni 1 jednog pisma, nikakve demonstracije. Zar ne da je to bilo ukusno? Katkada, vraćajući se ujutro u |svoju palaču, našla sam mog čovjeka gdje sjedi na " jednom od zaštitnih kamenova, na ulazu u kućnu vežu. Taj zaljubljenik imađaše veoma lijepe oči, I gustu i dugu bradu u obliku lepeze, „kraljevsku bradu",[2] brkove i zaliske, tako da su se vidjele samo bijele jagodice i lijepo čelo; ukratko, pravu antičku glavu. Kao što znate knez je u srpanjskom ustanku branio palaču Tuileries sa strane obale. Uvečer se vratio u Saint-Cloud kad je sve bilo izgubljeno. „Draga moja“, rekao mi je, „gotovo da sam oko četiri sata poginuo. Uzeo me na nišan neki buntovnik, kadli neki mladić s dugom bradom koga sam, čini mi se, vidio u kazalištu des Italiens, a koji je predvodio napadaj, odmakne puščanu cijev“. Tane je pogodilo nekog drugog čovjeka, jednog pukovnijskog narednika koji se nalazio dva koraka od mojeg muža. Taj mladić je dakle morao biti republikanac. G. 1831. kad sam se ovdje nastanila, naišla sam na njega, stajao je naslonjen leđima na kućni zid; izgledao je radostan zbog mojih nevolja koje su mu se možda činile da nas zbližuju; ali nakon događaja kod Saint-Merryja nisam ga više vidjela; tamo je naime poginuo. Uoči pogreba generala Lamarquea izašla sam pješke sa svojim sinom, a moj republikanac nas je slijedio, čas iza, čas ispred nas, od Madeleine sve do prolaza des Panoramas, kamo sam išla.

— I to je sve? — reče markiza.

— Sve — odgovori kneginja. — Ah, onoga jutra kad je zauzeto mjesto Saint-Merry, neki dječarac zatraži da razgovara sa mnom lično te mi preda pismo, napisano na običnom papiru, potpisano imenom neznanca.

— Pokažite mi ga — reče markiza.

— Ne, draga moja, ta ljubav bila je odviše velika i sveta u tom muškaračkom srcu, a đa bih prekršila njegovu tajnu. Ono pismo, kratko i strasno, još mi i sada uzbuđuje srce kad pomislim na nj. Taj mrtvi čovjek uzbuđuje me više nego svi oni živi koje sam odlikovala, on mi se neprestano vraća u mislima.

— Njegovo ime? — upita markiza.

— O prilično je obično: Michel Chrestien.

— Dobro ste učinili da ste mi to rekli — nastavi živahno gospođa d’Espard — često sam ga čula spominjati. Taj Michel Chrestien bio je prijatelj jednog glasovitog čovjeka kojeg ste vi već htjeli vidjeti, Daniela d’Artheza koji je zimi jedan ili dva puta dolazio k meni. Taj Chrestien, koji je doista umro u Saint-Merryju, imao je prijatelja. Čula sam da je bio jedan od onih umnih političara kojima nedostaje tek prilika pa da odjednom postanu ono što moraju biti.

— Onda je bolje da je umro — reče kneginja sjetno, prikrivajući svoje misli.

2 „La royale“, ili ,,a la Henri III“, ili ,,imperiale“ — brada ispod don.je usne.

— Hoćete li da se jedne večeri sastanete kod mene s d'Arthezom? — upita markiza — razgovarat ćete o vašoj sablasti.

— Vrlo rado, draga moja.

Nekoliko dana nakon tog razgovora Blondet i Rastignac, koji su poznavali d'Artheza, obećaše gospođi d'Espard da će ga nagovoriti neka dođe k njoj na večeru. Ovo bi obećanje zacijelo bilo nerazumno da nije spomenuto ime kneginje, jer velikom piscu nije moglo biti ravnodušno da je sretne.

Daniel d'Arthez, jedan od rijetkih ljudi koji u naše doba udružuju lijep značaj s lijepim talentom, bio je već postigao ne čitavu popularnost koju su mu imala pribaviti njegova djela, nego poštovanje Puno uvažavanja, kome odabrane duše nisu ništa mogle dodati. Njegov glas će zacijelo još porasti, no tada je već bio postigao u očima poznavalaca čitav svoj razvoj: postoje tako pisci koji su prije ili poslije stavljeni na svoje mjesto i onda ga više ne mijenjaju. Taj siromašni plemić je shvatio svoje doba, pa je sve polagao na to da se lično proslavi. Dugo se bio borio u pariskoj areni, protiv volje nekog bogatog ujaka, koji je, pošto ga je puštao u krutoj bijedi, ostavio u nasljedstvo slavnom čovjeku imetak što ga je nemilosrdno uskraćivao nepoznatu piscu: ovo protuslovlje objašnjuje taština. Ta nenadana promjena nije nipošto promijenila način života Daniela d'Artheza: nastavio je svoje radove s jednostavnošću dostojnom starinskih vremena, a nametnuo je sebi i nove radove, primivši zastupničko mjesto u komori, gdje je zauzeo mjesto na desnici. Otkako je postao slavan, pojavljivao se katkada u društvu. Jedan od njegovih prijatelja, veliki liječnik Horace Bianchon upoznao ga je s barunom Rastignacom, državnim podtajnikom u nekom ministarstvu i prijateljem de Marsaya. Oba ta državnika su dosta plemenito pristali da Daniel, Horace i nekoliko prisnih prijatelja Michel Chrestiena dopreme tijelo tog republikanca u crkvu Saint-Merry te da mu uzmognu odati posmrtne počasti. Zahvalnost za uslugu, što je bila tako protuslovna službenoj strogosti primijenjenoj u to doba kada su se političke strasti tako žestoko raspojasale, združila je, tako reći, d'Artheza s Rastignacom. Državni podtajnik i slavni ministar bili su odviše spretni da bi iskoristili tu priliku; tako su predobili nekoliko prijatelja Michela Chrestiena, koji uostalom nisu dijelili njegovo mišljenje i koji su pristali uz vladu.

Jedan od njih Leon Giraud postavljen najprije za izvjestitelja u državnom savjetu, postade kasnije državni savjetnik. Život Daniela d'Artheza je potpuno posvećen radu, on vidi društvo samo u kratkim trenucima, ono je za nj kao neki san. Njegova je kuća samostan u kome živi životom benediktinca; isto je tako skroman u jelu i pilu, isto tako pravilan u svojem zanimanju. Njegovi prijatelji znadu da je do sada žena za nj bila samo nesretan slučaj kojeg se uvijek bojao; odviše ju je bio promatrao a da je se ne bi bojao, ali od samog proučavanja nije je više poznavao, slično onim slavnim taktičarima koji bi uvijek bili poraženi na nepredviđenom tlu, gdje su njihovi znanstveni aksiomi bili promijenjeni i ometeni. Ostao je najbezazlenije dijete iako se pokazao kao vrlo upućen promatrač. Taj kontrast, prividno nemoguć, veoma je objašnjiv za one koji su mogli ocijeniti dubinu što dijeli sposobnosti °d osjećaja: prve proizlaze iz glave, a drugi iz srca. Može se biti velik čovjek i zao, kao što se može biti glupan i divan ljubavnik. D'Arthez je jedno od onih povlašćenih stvorenja kod kojih finoća duha i širina umnih sposobnosti ne isključuju ni jakost ni veličinu osjećaja. On je u isti mah čovjek djela i čovjek misli, što je rijedak privilegij. Njegov je skromni

život plemenit i čist. Ako je do tada pomno izbjegavao ljubav, on je sebe dobro poznavao te je unaprijed znao kakvu će vlast strast zadobiti nad njim. Dugo vremena su mu golemi radovi, kojima je pripravljao čvrsto tlo svojih slavnih djela, te studen bijede. bili izvrsno zaštitno sredstvo. Kad je došao do blagostanja, stupio je u najobičniji i najnerazumniji odnošaj s nekom dosta lijepom ženom, no koja je pripadala nižem sloju, bila bez svake naobrazbe i bez ponašanja, pa ju je on pomno sakrivao pred svačijim pogledom. Michel Chrestien pripisivao je genijalnim ljudima dar preobrazbe glomaznih bića u silfide, budale u duhovite žene. seljakinje u markize: što je žena savršenija to da više gubi u njihovim očima, jer, tvrdio je on, njihova mašta nema tad nikakva posla. Po njegovom mišljenju, ljubav, koja je nižim stvorenjima tek jednostavna čulna potreba, predstavlja za nadmoćna bića najbeskrajniju i najprivlačiviju moralnu tvorevinu. Da bi opravdao d’Artheza, pozivao se na primjer Rafaela i La Fornarine. On je i sebe mogao smatrati uzorom te vrsti, budući da je u vojvotkinji Maufrigneuse vidio anđela. Neobični d’Arthezov hir mogao se uostalom braniti na mnogo načina: možda je ponajprije izgubio bio nadu da ce na ovoj zemlji naći ženu koja bi odgovarala dražesnoj tlapnji koju svaki uman čovjek snatri i miluje; možda je imao previše osjetljivo, prenježno srce, da ga izruči nekoj otmjenoj ženi; možda je volio zadovoljiti prirodu i sačuvati svoje iluzije, njegujući svoj ideal; možda je uklonio ljubav kao nesloživo s njegovim radovima, s redovitošću monaškog života u kome bi strast sve poremetila. Već nekoliko mjeseci je d’Arthez bio predmet Blondetovih i Rastignacovih doskočica: prijatelji su mu za mjerali da ne pozna ni svijet ni žene. Po njihovim tvrdnjama njegova djela su dovoljno brojna i prilično daleko odmakla da bi mogao priuštiti sebi razonođenja: posjeduje lijep imetak, a živi kao đak; ne uživa ni u čemu, ni u svom zlatu ni u svojoj slavi; nepoznate su mu divne slasti plemenite i nježne strasti koju stanovite otmjene žene pobuđuju ili osjećaju; zar nije nedostojno njega da je upoznao samo grubosti ljubavi! Ljubav, svedena na ono čime ju je učinila priroda, bila je u njihovim očima najgluplja stvar na svijetu. Jedno je od slavnih djela društva u tom što je stvorilo *ženu* tamo gdje je priroda načinila ženku; što je stvorilo vječnost želja tamo gdje je priroda mislila samo na vječnost vrste; konačno, što je pronašlo ljubav koja je najljepša ljudska vjera. D’Arthez nije znao ništa o dražesnoj tankoćutnosti govora, ništa o dokazima privrženosti koje ne prestaje davati duša i duh, ništa o onim željama koje ponašanje oplemenjuje, ništa o onim anđeoskim oblicima koje otmjene žene pridaju i najgrubljim stvarima. Poznavao je možda ženu, ali nije poznavao božanstvo. Trebalo je neobično mnogo umjetnosti, mnogo lijepih haljina za dušu i za tijelo, da čovjek doista ljubi. Konačno, hvaleći onu slatku pokvarenost misli što predstavlja parisku koketeriju, oba ova zavodnika žalili su d’Artheza koji živi od hrane što je doduše krepka, ali je bez svakog začina, žalili su ga što nije okusio slasti visoke pariske kuhinje te su živo podbadali njegovu znatiželju. Doktor Bianchon, kojem se d’Arthez povjeravao, znao je da se ta znatiželja napokon probudila, Dugi odnošaj velikog pisca s jednom običnom ženom ne samo da mu se nije dopao običaja radi nego mu je postao nesnosan; no bio je zadržan uslijed skrajne plašljivosti koja obuzima osamljene ljude.

— Kako — govorio je Rastignac — kad čovjek ima grb „poprijeko sastavljen na crno i žuto polje s jednim velikim žutim i jednim malim crvenim kolutom“, kako da taj stari pikardijski grb ne istakne na svojoj kočiji? Imate trideset tisuća livri rente i

ono što vam odbacuje vaše pero; vi ste potvrdili vaše geslo, koje tvori igru riječi koju su naši preci toliko tražili: „Ars, Thesaurusque virtus“, a ne izvodite ga u šetnju u Bulonjsku šumicu! Živimo u doba kada se krepost mora pokazivati.

Kad biste čitali svoja djela onoj vrsti debele Laforet koja vas naslađuje, onda bih vam oprostio da je zadržite. Ali, dragi moj, ako, doslovno govoreći, živite o suhom hljebu, u pogledu duha nemate cak niti kruha...

To prijateljsko ćaskanje trajalo je nekoliko mjeseci između Daniela i njegovih prijatelja, kadli gospođa d'Espard zamoli Rastignaca i Blondeta neka nagovore d'Artheza da dođe ručati k njoj, spomenuvši im da kneginja Cadignan silno želi upoznati tog slavnog čovjeka. Takve znatiželje su stanovitim zenama ono što je „laterna magica" djeci, užitak za oci, uostalom dosta siromašan i pun razočaranja. Sto više duhovit čovjek pobuđuje osjećaja na daljinu, to manje će ih potvrditi iz blizine; što ga se sjajnijim zamišljalo, to će biti sve više bez sjaja. Razočarana znatiželja ide u tom pogledu često do I nepravde. Ni Blondet ni Rastignac nisu mogli prevariti d Artheza, no rekli su mu, smijući se da mu se pruža najzavodljivija prilika da očisti svoje srce i da upozna najviši užitak što ga pruža ljubav jedne otmjene pariske gospođe. Kneginja je sasvim sigurno zaljubljena u njega, pa se nema čega plašiti,] već, naprotiv, sve može dobiti u tom sastanku; bilo bi mu nemoguće sići s postolja na koje ga je gospođa Cadignan podigla. Blondet i Rastignac nisu vidjeli ništa nepriličná u tom da pripišu tu ljubav kneginji, ona je mogla podnijeti tu klevetu, buduci da je njena prošlost davala povoda tolikim anegdolama. Jedan i drugi stadoše d'Arthezu pričati pustolovine vojvotkinje Maufrigneuse i njene prve nestašnosti s de Marsayom, njene duge nedosljednosti s Ajudom, koga je rastresla od njegove žene i tako osvetila gospođu de Beauseant, njezin treći odnosa s mladim d'Esgrignonom, koji ju je bio pratio u Italiju i strašno se zbog nje kompromitirao; zatim kako je bila nesretna s nekim slavnim poklisarom i sretna s jednim ruskim generalom; kako je bila Egerija dvojice ministara vanjskih poslova itd. D'Arthez im reče da je bio čuo o njoj više nego što bi mu oni mogli kazati od svog siromašnog prijatelja Michela Chrestiena, koji ju je četiri godine potajno obožavao te je gotovo poludio zbog nje.

- Cesto sam pratio reče Daniel svog prijatelja u kazalište des Italiens ili u Operu. Nesretnik je trčao sa mnom ulicama tako brzo kao konji te se divio kneginji kroz stakla njezine zatvorene kočije. Toj ljubavi duguje knez Cadignan svoj život, jer je Michel spriječio da ga neki deran ne ubije.

— Sjajno! tako ćete barem imati na dohvatu jedan predmet razgovora — reče Blondet smiješeći se — To je žena kakva vam treba, bit će okrutna jedino iz tankoćutnosti te će vas vrlo umiljato upoznati s tajnama otmjenosti; no pazite ona je već proždrla mnoga bogatstva! Lijepa Diana je jedna od onih rastrošnica koje ne stoje ni jednog santima, a za koje se potroše milijuni. Predajte se dušom i tijelom, ali zadržite u ruci svoj novac poput starca na Girodetovoj slici „Potop“.

Nakon tog razgovora kneginja mu se učinila dubokom kao bezdan, dražesna poput kraljice, pokvarena poput diplomata, tajnovita kao uvođenje u neku vjeru, opasna poput sirene. Oba duhovita čovjeka, koji nisu kadri predvidjeti rasplet te šale, prikazali su napokon Dianu d'Uxelles kao najmonstruozniju Parižanku, najvještijiu namigušu i najopozniju kurtizanu na svijetu. Premda su imali pravo, žena s kojom su postupali tako olako bila je za d Artheza sveta i posvećena. Njegovu znatiželju nije tek trebalo pobuđivati; on odmah privoli doći, a oba prijatelja nisu od njega drugo ni

htjeli. Gospođa d'Espard pođe posjetiti kneginju čim je dobila odgovor.

— Draga moja, osjećate li se lijepom, sposobnom za koketeriju? — reče joj ona. — Tada dođite za nekoliko dana k meni na večeru, poslužit ću vam d'Artheza. Naš genijalni čovjek je veoma divlje prirode, boji se žena i nikad nije ljubio. Pripravite svoju ulogu na tom temelju. Krajnje je duhovit, jednostavan u tolikoj mjeri da vas to vara, lišivši vas svakog povjerenja. Njegova pronicavost, koja uvijek gleda unatrag, djeluje nakon događaja i zbunjuje svaku proračunanost. Danas ga iznenadite, no sutra ne nasjeda više ničemu.

— Ah — reče kneginja — da nemam više nego trideset godina, što bih se zabavljala! Ono što mi je do sad nedostajalo, to je uman čovjek s kojim bih se poigravala. Imala sam samo suigrače, nikad protivnike. Ljubav je bila igra, mjesto da bude borba.

— Draga kneginjo, priznajte da sam vrlo velikodušna; jer konačno!... pravilno milosrđe...

Obje se žene pogledaju i nasmiju, te jedna drugoj srdačno stisnuše ruku. One su zacijelo imale jedna s drugom važne tajne te im bez sumnje nije bilo stalo do jednog muškarca ili do jedne usluge; da bi naime prijateljstvo među ženama bilo iskusno i trajno, potrebno je da bude učvršćeno malim zločinima. Kada se dvije prijateljice uzajamno mogu ubiti, te jedna drugu vidi s otrovanim bodežom u ruci, one pružaju ganutljiv prizor sklada, koji se narušava tek u času kad jedna od njih nepažnjom ispusti svoje oružje. Za osam dana održana je dakle kod markize jedna od onih soareja što se nazivaju malim danom primanja, pridržanim za prisne znance, na koje nitko ne dolazi bez usmenog poziva i za vrijeme kojih su vrata zatvorena. Ta soareja je priređena za pet osoba: Emil Blondet i gospođa Montcornet, Daniel d'Arthez, Rastignac i kneginja Cadignan. Uračunavši kućedomaćicu, bio je jednak broj muškaraca i žena. Nikad slučaj nije sebi dopustio pomnije priprave nego prigodom susreta d'Artheza i gospođe Cadignan. Kneginja slovi još i danas kao jedna od onih koje se najbolje razumiju u toaletu, što je kod žena prva umjetnost. Obukla je haljinu od modra baršuna s velikim bijelim rukavima poput skuta, s primjetljivim grudima, preko kojih je stavila rubac od lagano nabranog tila, koji je imao modar obrub, a sezao je do četiri prsta ispod vrata i zastirao ramena, kao što se to vidi na nekim Rafaelovim slikama. Njezina sobarica zakitila joj je kosu s nekoliko bijelih vrijesovih cvjetova, spretno smještenih u slapove njenih plavih vlasi, što su predstavljale jednu od njenih ljepota po kojima je bila slavna. Diana je izgledala kao da joj je dvadeset pet godina. Četiri godine samoće i počinka vratile su snagu njenoj boji lica. Uostalom, zar nema časova kada želja dopasti se pridaje ženama neki pretičak ljepote? Volja nije bez utjecaja na promjene u izrazu lica. Ako žestoka uzbuđenja imadu moć da požute bijele tonove u licu osoba sangviničke i sjetne ćudi, da pozelene bljedolike, ne treba li pridati želji, veselju i nadi sposobnost da razvedre boju lica, pozlate pogled živahnim sjajem i ožive ljepotu svježim svijetlom poput onoga što vlada u lijepo jutro? Kneginjina tako slavna bjelina poprimila je boju zrelosti, što joj je davalo uzvišen izgled. U tom trenutku njezina života, pogođena tolikim razmišljanjem o samoj sebi i ozbiljnim mislima, njeno sanjarsko i divno čelo bilo je u krasnom skladu s modrim, laganim i veličajnim pogledom. I najspretniji poznavač fizionomije ne bi mogao zamisliti da pod tom nečuvenom finoćom crta lica imaće računa i odluka. Ima ženskih lica koja varaju znanost i zbunjuju promatranje svojim mirom i svojom

finoćom; trebalo bi ih moći promatrati kad strasti progovore, a to je teško; ili kad su već progovorile, a tada to nije više potrebno, jer tad je žena stara i više se ne pretvara. Kneginja je jedna od tih neobjašnjivih žena, ona može učiniti sebe onakvom kakva hoće biti: nestašna, djetinjska, nedužna, da vas natjera u očaj; ili lukava, ozbiljna i duboka toliko da pobudi nemir. Došla je k markizi s namjerom da bude umiljata i jednostavna žena kojoj je život poznat samo po njenim razočaranjima, žena puna duše i klevetana, ali pomirena sa svojom sudbinom, ukratko izudarani anđeo. Stigla je rano, kako bi zauzela položaj na „causeuse“[3], kraj vatre, Pored gospođe d'Espard, jer je htjela da je vide u jednoj od onih poza što pod krasnom prirodnošću sakrivaju proračunanu vještinu, jednu od onih proučenih, odabranih poza što dovode do izražaja onu lijepu zmijoliku crtu, koja počinje pri nozi, ljupko se diže sve do boka i nastavlja se divnom valovitošću sve do ramena te pruža pogledima čitav profil tijela. Naga žena bila bi manje opasna nego što je tako učeno rasprostrta suknja koja pokriva sve i u isti mah sve iznosi na vidjelo. Iz prepredenosti, koju mnoge žene ne bi bile kadre izmisliti, Diana se, na markizino veliko iznenađenje, dala pratiti od vojvode Maufrigneusea. Pošto je trenutak razmislila, gospođa d'Espard stisne kneginji ruku u znak odobravanja.

— Razumijem vas! Time što ćete d'Artheza od prvog početka prisiliti da primi sve poteškoće, nećete ga kasnije trebati svlađavati.

Grofica Montcornet je došla s Blondetom. Rastignac je doveo d' Artheza. Kneginja nije učinila slavnom čovjeku nijedan od onih komplimenata kojima su ga salijetali obični ljudi, no pokazivala je prema njemu onu uslužnost, prožetu umiljatošću i poštovanjem, koja je imala biti posljednja riječ njenih ustupaka. Takva bijaše bez sumnje s francuskim kraljem i s prinčevima. Činila se sretnom što vidi tog velikana i zadovoljnom što ga je tražila. Osobe pune ukusa, poput kneginje, odlikuju se osobito svojim načinom slušanja, prijaznošću u kojoj nema ruganja i koja se odnosi prema učtivosti onako kao što se primjena odnosi prema kreposti. Kad je slavni čovjek govorio, ona bi poprimila pažljivo držanje, koje je bilo mnogo laskavije od najtečnijih komplimenata. Ovo uzajamno predstavljanje izvršila je markiza prirodno i učtivo. Za večerom d'Arthez je bio smješten kraj kneginje koja nipošto nije sebi dopuštala ona pretjerivanja u dijeti, kao što to prave žene koje se prenemažu, nego je jela s dobrim tekom te je nastojala pokazati se prirodnom, bez svakog neobičnog prenemaganja. Između jednog jela i drugog upotrijebila je priliku, kad se razvio opći razgovor, da prijeđe u navalu na d'Artheza.

Tajna užitka koji sam sebi pribavila našavši se uz vas — reče ona — leži u želji da doznam štogod o nesretnom našem prijatelju, gospodine, koji je umro za jednu drugu stvar nego što je naša, prema kojemu sam imala velike obaveze, a da ih nisam mogla priznati i odužiti se. Knez Cadignan je učestvovao u mojoj žalosti. Znala sam da ste bili jedan od najboljih prijatelja tog jadnog mladića. Vaše uzajamno, čisto i nepomućeno prijateljstvo predstavljalo je u mojim očima vaš pravni naslov. Nećete dakle smatrati neobičnim da sam htjela znati sve što biste mi mogli reći o tom stvorenju, koje vam je tako drago. Ako sam privržena prognanoj dinastiji i dužna imati monarhističke nazore, ja nisam od onih koji vjeruju da je nemoguće istodobno biti republikanac i plemenita srca. Monarhija i republika su jedini oblici vladavine koji ne guše lijepe osjećaje.

---

3 Malen divan za dvije osobe.

— Michel Chrestien bijaše anđeo, gospođo — odgovori Daniel ganutim glasom. — Ne znam tko bi među junacima starog svijeta bio od njega uzvišeniji. Čuvajte se da ga ne smatrate jednim od onih uskogrudnih republikanaca koji bi htjeli ponovo započeti s Konventom i s ljubaznostima Odbora javnog spasa; ne, Michel je sanjao o švicarskoj federaciji primijenjenoj na cijelu Evropu. Priznajmo, među nama, da nakon veličajne vladavine jednog jedinog, koja, držim, najviše odgovara našoj zemlji, Michelov sustav znači ukinuće rata u starom svijetu i njegovu ponovnu izgradnju na drugim temeljima nego što je osvajanje koje ga je feudaliziralo. U tom pogledu bili su republikanci oni koji su njegovoj ideji najbliži; eto, zašto im je pružio svoju pomoć u srpnju u Saint-Merryju. Iako po nazorima potpuno rastavljeni mi smo ostali usko povezani.

— To je najljepša pohvala vaših značajeva — reče bojažljivo gospođa de Cadignan.

— U četiri posljednje godine svoga života samo je meni povjerio svoju ljubav prema vama, a to povjeravanje još je pojačalo već i onako čvrste veze našeg pobratimstva. Jedini on vas je ljubio kao što je trebalo da budete ljubljeni. Koliko li sam puta pokisnuo prateći vašu kočiju do vaše kuće, utrkujući se s vašim konjima, da bismo ostali na paralelnoj crti, pa da vas vidimo..., da vam se divimo!

— Ali, gospodine — reče kneginja — ja ću vam se morati odužiti.

— Zašto Michel nije ovdje? — odgovori Daniel glasom punim sjete.

— Možda me ne bi dugo ljubio — reče kneginja, klimajući glavom, kretnjom punom žalosti. — Republikanci su još apsolutniji u svojim nazorima nego mi apsolutisti koji griješimo iz blagosti. Bez sumnje je sanjao o meni da sam savršena, pa bi se okrutno prevario. Mi žene smo progonjene od isto toliko kleveta koliko ih vi morate trpjeti u književnom životu, a ne možemo se braniti ni slavom ni našim djelima. Nitko nam ne vjeruje da smo onakve kakve jesmo, već nas drže onakvim kakvima nas prikazuju. Doskora bismo mu bili sakrili onu nepoznatu ženu koja je u meni, pod lažnim portretom žene mašte, koju svijet smatra pravom. Smatrao bi me nedostojnom plemenitih osjećaja koje je prema meni gojio, nesposobnom da ga razumijem.

Tu knjeginja zaklima glavom, tresući divnom kretnjom svojim lijepim plavim uvojcima punim vrijesovih cvjetova. Ne da se reći koliko je izražavala očajnih sumnja i skrovitih nevolja. Daniel je razumio sve, te pogleda kneginju duboko dirnut.

— Uza sve to, onoga dana kad ga ponovo ugledah, dugo nakon srpanjske bune — nastavi ona — gotovo da sam podlegla želji da ga uhvatim za ruku, da mu je stisnem pred cijelim svijetom, pod peristilom Theatre-Italien, poklonivši mu svoju kitu cvijeća. Pomislila sam zatim da bi taj iskaz zahvalnosti bio krivo tumačen, poput tolikih drugih plemenitih stvari koje ljudi danas nazivaju ludorijama gospođe de Maufrigneuse, a koje ja nikad neću moći objasniti, budući da me nikad nitko neće poznavati do mog sina i Boga.

Ove riječi što ih je došaptavala svome slušaocu tako da ih uzvanici nisu razabrali, i s naglaskom dostojnim najspretnije glumice, morale su prodirati u srce; i doista one su prodrle u d'Arthezovo srce. Nije se radilo o slavnom piscu, ta se žena nastojala opravdati u prilog jednog pokojnika. Mogla je biti oklevetana, pa je htjela znati da li je ništa nije okaljalo u očima onoga koji ju je ljubio. Da li je umro sa svim svojim iluzijama?

— Michel — odgovori d'Arthez — bijaše jedan od onih ljudi koji ljube na

apsolutan način i koji, odaberu li krivo, mogu od toga trpjeti, ali nikad se neće odreći one koju su izabrali.

— Zar sam dakle toliko bila voljena?.. — usklikne ona s izražajem zanosne sreće.

— Da, gospođo.

— Ja sam ga dakle usrećila?

— Kroz četiri godine.

— Žena nikad ne doznaje takve stvari, a da ne osjeti ponosno zadovoljstvo — reče ona, okrenuvši svoje blago i plemenito lice prema d'Arthezu kretnjom punom stidljive zbunjenosti.

Jedan od najvještijih manevara tih glumica leži u tom što one umiju zastrti svoje kretnje kad su riječi odviše izražajne, te puštaju govoriti oči kad je govor skučen. Te vješte disonance, upletene u glazbu njihove ljubavi, bila ona prava ili kriva, pobuđuju nesavladivu privlačnost.

— Zar ne — prihvati ona tiše, pošto se uvjerila da je proizvela učinak — da to znači ispuniti svoj udes ako nekog velikana učinimo sretnim, i to bez zločina?

— Nije li vam on to pisao?

— Da, ali sam se htjela sasvim uvjeriti, jer, vjerujte mi, gospodine, on se nije prevario, metnuvši me tako visoko.

Žene umiju dati svojim riječima neku posebnu svetost, one im pridaju nešto trepetljiva što proširuje smisao pojmovima i čini ih dubljima, ako njihov očaravani slušatelj kasnije nije svjestan onoga što su rekle; cilj je potpuno postignut, a upravo to je svojstvo rječitosti. Da je u tom času kneginja nosila krunu Francuske, njeno čelo ne bi bilo veličajnije nego što je bilo pod lijepim diademom njenih vlasi podignutih u pletenicama poput kule i okićenih onim lijepim vrijesom. Činilo se kao da ova žena stupa nad talasima klevete kao što je Spasitelj hodao nad valovima Tiberijadskog jezera, zavijena pokrovom te ljubavi, poput anđela što nose zračni vijenac oko glave. Ničim nije odavala ni potrebu da bude takva, ni želju da izgleda velika ili ona koja ljubi: sve je to bilo jednostavno i mirno. Živ čovjek nikada ne bi bio mogao iskazati kneginji one usluge koje je primila od tog mrtvaca. D'Arthez, taj osamljeni radenik, kome je općenje u društvu bilo tuđe i koga je proučavanje prekrivalo svojim zaštitnim velom, pao je na lijepak tom naglasku i tim riječima. Nalazio se pod čarom tih sjajnih manira, divio se toj savršenoj ljepoti što je od nesreće sazrela i odmarala se u povučenosti; obožavao je tako rijetki sjaj fina duha i lijepe duše. Želio je konačno naslijediti Michela Chrestiena. Početak te strasti bio je, kao kod većine dubokih mislilaca, jedan pojam. Vidjevši kneginju, proučavajući oblik njene glave, raspored njenih tako blagih crta, njezin stas, njenu nogu, njezine tako fino izvajane ruke, iz takve blizine kako to nikad nije mogao učiniti kad je bio pratio prijatelja u ludim njegovim trkama, on primijeti neobičnu pojavu dvostrukog moralnog vida, koju čovjek u zanosu nalazi u samome sebi. S kojom je samo pronicavošću Michel Chrestien čitao u ovome srcu, u ovoj duši obasjanoj vatrom ljubavi! Pobornik federalizma dakle također je bio shvaćen, pa bi bez sumnje bio sretan! Tako je kneginja imala u d'Arthezovim očima veliku čarobnu snagu, bila je okružena aureolom poezije. Za vrijeme večere pisac se sjetio republikančevih očajnih povjeravanja i njegovih nada kada je držao da je ljubljen; lijepe pjesme što ih nadahnjuje istinski osjećaj bile su povodom te žene pjevane jedino za nj. I ne znajući, Daniel je imao izvući korist iz tih priprava koje su bile zasluga slučaja. Rijetko se

događa da muškarac bez grižnje savjesti prijeđe iz uloge pouzdanika u ulogu suparnika, no d'Arthez je to mogao učiniti bez grijeha. U jednom trenu on je uočio golemu razliku što postoji između otmjenih žena, tog ženskog cvijeća gornjih društvenih slojeva, i običnih žena, koje je međutim poznavao tek po jednom uzorku; bio je dakle zarobljen u najpristupačnijim i najnježnijim uglovima svoje duše i svoga genija. Prostodušnost i neobuzdanost njegovih nazora nagonile su ga da osvoji tu ženu, no skanjivao se zbog svijeta i zbog ograde koju su ponašanje i upravo veličanstvo kneginje podizali između njega i nje. Stoga je ovaj čovjek, koji je bio sviknut ne poštivati onu koju ljubi, nalazio tu nešto razdražljivo, neku to moćniju draž što je bio prisiljen zatomiti je i skrivati njezin učinak, a da se ne oda. Razgovor, koji se sve do desserta stalno kretao oko Michela Chrestiena, služio im je kao divna izlika da tihim glasom govore o ljubavi, sućuti i poricanju; njoj se pružila prilika da glumi neshvaćenu i ocrnjivanu ženu, dok je on stupao na mjesto koje je zapremao pokojni republikanac. Možda je taj bezazleni čovjek zatekao sama sebe gdje manje žali svog prijatelja. U času kad je stol bio zasut krasnim voćem u svijetlu svijećnjaka, zaklonjeni kitama pri1 rodna cvijeća, što su rastavljale uzvanike živicom, bogato obojenom voćem i slatkišima, kneginji se svidjelo da završi taj niz povjeravanja umiljatom izrekom koju je popratila jednim od onih pogleda, pomoću kojih se plavokose žene čine smeđima, a kojim je izrazila misao da su Daniel i Michel dvije blizanačke duše. Odmah zatim d'Arthez se bacio u opći razgovor, unijevši u nj djetinjsku radost i stanovitu samodopadnost, dostojnu đačeta. Kad su se vraćali u markizin mali salon, kneginja veoma jednostavnom kretnjom prihvati d'Arthezovu ruku. Na prolazu kroz veliki salon koračala je lagano, a kada je u dosta znatnom razmaku zaostala iza markize, koju je Blondet vodio ispod ruke, ona zaustavi d'Artheza.

— Neću biti nepristupačna prema prijatelju ubogog republikanca — reče mu ona — pa premda sam sebi nametnula zakon da ne primam nikoga, vi jedini na svijetu moći ćete ulaziti k meni. Nemojte misliti da je to neka milost. Milost postoji samo za strance, a meni se čini da smo stari prijatelji. Ja, i naime, hoću da u vama gledam Michelova brata.

D'Arthez je mogao tek stisnuti kneginji ruku, ne našavši nikakva odgovora. Kada je kava bila poslužena, Diana se Cadignan koketnom kretnjom zaogrne u velik šal te ustane. Blondet i Rastignac bili su odveć visoki političari i vični otmjenom društvu, a da bi bilo kakvim usklikom dostojnim građanina pokušali zadržati kneginju; no gospođa d'Espard prisili svoju prijateljicu da ponovo sjedne, prišapnuvši joj: „Počekajte dok služinčad povečera, kočija je spremna". Nakon toga dade znak sobaru koji je odnio pladanj s kavom. Gospođa de Montcornet pogodi da kneginja i gospođa d'Espard imaju jedna drugoj nešto reći, te privuče d'Artheza, Rastignaca i Blondeta, koje je zabavljala jednim od onih mahnitih i paradoksalnih napadaja u kojima su Parižanke prave majstorice.

— No? — reče markiza Diani — kako vam se sviđa?

— Ta on je divno dijete, on upravo izlazi iz povoja. Uistinu, i ovaj put, kao i uvijek, opet će biti slavodobića sve bez borbe.

— To je očajno, no ima sredstvo protiv toga.

— Kako?

— Pustite da vam budem suparnica.

— Kako god želite — odgovori kneginja — ja sam stvorila svoju odluku. Genij je određeno stanje mozga, ne znam što srce pri tom dobiva, no o tom ćemo razgovarati kasnije.

Čuvši tu posljednju riječ koja se nije mogla proniknuti, gospođa d'Espard baci se u općenit razgovor i nije se pokazala uvrijeđena zbog onog *kako god želite,* ni znatiželjna do čega će dovesti taj sastanak. Kneginja ostade sjediti otprilike još sat na maloj *causeuse* pored vatre, u onom stavu punom nehajnosti i neusiljenosti, u kojem je Guerin naslikao Didonu, te je slušala s pažnjom zamišljene osobe i od vremena do vremena pogledavala je Daniela, a da nije sakrivala svoje udivljenje, koje uostalom nije prelazilo granica. Naglo je iščeznula kad su javili da kočija čeka pred vratima, pošto je izmijenila s markizom stisak ruke i naklonila se gospođi Montcornet.

Soareja se nastavila, a da nije bilo riječi o kneginji. Nazočni su iskoristili onaj zanos u kome se nalazio d'Arthez, koji je razvio blago svoga duha. Istina, on je u Rastignacu i Blondetu imao prvorazredne pomoćnike po snazi duhovitosti i po opsegu inteligencije. A što se obiju žena tiče, one se već dugo vremena ubrajaju među najduhovitije u pariskom visokom društvu. Bio je to dakle kao počinak u oazi, rijetka i potpuno ocijenjena sreća za te ličnosti koje su bile naviknute na strogo oprezno držanje u društvu, u salonima i u politici. Ima bića koja pobjeđuju privilegij te su među ljudima kao neke dobrotvorne zvijezde, čija svijetlost obasjava duhove ! i čije zrake zagrijavaju srca. D'Arthez bijaše jedna od takvih lijepih duša. Pisac koji se uzdiže na vij sinu na kojoj se on nalazi navikava se misliti sve, te katkada u društvu zaboravlja da ne valja reći sve; nemoguće mu je biti suzdržljiv poput osoba koje se neprestano kreću u društvu; no kako su njihova zastranjivanja gotovo uvijek obilježena pečatom izvornosti, nitko se na to ne tuži. Ova tečnost, tako rijetka kod darovitih ljudi, i ova mladost puna jednostavnosti, što čine d'Artheza tako plemenito originalnim, učiniše tu večer neobično ugodnom. D'Arthez ode s barunom Rastignacom, koji ga je odvezao kući, te je u kočiji naravno pokrenuo razgovor o kneginji, zapitavši ga kako mu se ona čini.

— Michel je imao pravo da ju je ljubio odgovori d'Arthez — ona je vanredna žena.

I te kako vanredna — odgovori porugljivo Rastignac. Po vašem glasu vidim da je već ljubite; bit ćete kod nje prije nego prođu tri dana, a ja odviše dugo poznajem Pariz da ne bih znao što će se odigrati među vama. Ali, dragi moj Danijelu, zaklinjem vas da se ne date navesti na bilo kakvu I pometnju u pogledu probitaka. Ljubite kneginju, 1 ako osećate u svom srcu ljubav prema njoj; ali mislite na svoj imetak. Ona nije nikad uzela ni zatražila ni dvije pare od bilo koga, ona je za to i odviše d'Uxelles i Cadignan; ali, koliko mi je poznato, osim svog imetka, koji je bio veoma znatan, ona je znala potrošiti više milijuna. Kako? Zašto? Kojim načinom? Nitko, pa ni ona sama ne zna to. Pred trinaest godina vidio sam kako je u dvadeset mjeseci progutala imetak jednog dražesnog mladića, te imetak jednog bilježnika.

— Pred trinaest godina! — reče d'Arthez — pa koliko joj je onda godina?

— Vi dakle niste vidjeli — odgovori smijući se Rastignac — za stolom njezina sina, vojvodu Maufrigneusea? Mladić ima devetnaest godina. A devetnaest i sedamnaest čine...

— Trideset šest — usklikne pisac iznenađeno — ja bih joj dao dvadeset.

— Ona će ih primiti — reče Rastignac — no budite u tom pogledu bez brige: za vas će uvijek imati dvades godina. Vi ćete ući u najfantastičniji svijet. Laku noć, eto vas

kod kuće reče barun videći da kočija ulaz; u ulicu de Bellefond, gdje stanuje d'Arthez, u lijepoj kući koja je njegovo vlasništvo — vidjet ćemo se ovoga tjedna kod gospođice des Touches.

D'Arthez je pustio da mu ljubav prodre u srce kao što je to činio naš ujak Tobija, ne opirući se ni najmanje, prepustivši se nekritičnom obožavanju i isključivom divljenju. Kneginja, to lijepo stvorenje, jedna od najznatnijih tekovina Pariza, te nemani, gdje je sve moguće u dobru kao i u zlu, postade, kako god vremenske nesreće tu riječ činile vulgarnom, anđelom njegovih sanja. Da bi se shvatila nenadna preobrazba tog slavnog pisca, trebalo bi znati sve što samoća i stalni rad ostavljaju nevinog u srcu, koliko ljubav, koja je svedena na potrebu i postala mukom u odnosu s jednom prostom ženom, razvija želju i maštu, pobuđuje žaljenja i izaziva božanske osjećaje u najvišim predjelima duše. D'Arthez bijaše doista ono dijete, onaj gimnazijalac, kojeg je kneginjina pronicavost najednom prepoznala. Gotovo slično obasjanje odigralo se i kod lijepe Diane. Ona je dakle napokon srela onog nadmoćnog muškarca koga sve žene priželjkuju, pa bilo to samo zato da se s njim poigraju; ona moć kojoj će se rado pokoriti, makar samo zato da uživaju u tome da njome ovladaju; ona je konačno našla veličinu uma udruženu s bezazlenošću srca i s novošću strasti; osim toga imala je nečuvenu sreću da je vidjela sva ta bogatstva sadržana u obliku koji joj se sviđao. D'Arthez joj se činio lijepim, možda je to uistinu bio. Premda je dosegao ozbiljnu muškaračku dob, trideset osam godina, zadržao je mladost zbog umjerena i čista života koji je provodio, a poput svih ljudi koji rade u sobi, osobito poput državnika, stekao je stanovitu, nepretjeranu debljinu. U ranoj mladosti bio je donekle sličan generalu Bonaparteu. Ta je sličnost još postojala u onoj mjeri u kojoj čovjek crnih očiju, guste i smeđe kose, može biti sličan tome vladaru modrih očiju i kestenjaste kose; no sve što je nekoć u d'Arthezovim očima bilo vatrene i plemenite ambicije, bilo je kao raznježeno uspjehom. Misli koje je nosilo njegovo čelo procvale su, a upale crte njegova obraza su se ispunile. Osjećaj sreće prosuo je zlaćane šare tamo gdje je u njegovoj mladosti bijeda pomiješala žute tonove, što su svojstveni temperamentima čije se sile podvezuju da bi izdržale mukotrpne i neprestane borbe. Ako pomno promatrate likove starinskih mudraca, uvijek ćete zapaziti skretanja od savršenog tipa ljudskog lica, kojima svaka fizionomija duguje svoju izvornost skretanja, ispravljena navikom razmišljanja i stalnim mirom što je potreban za umni rad. Najružnija lica, poput Sokratova, postaju s vremenom gotovo božanski vedra. Uz tu plemenitu jednostavnost, što je resila njegovu carsku glavu, d'Arthez je posjedovao prostodušan izražaj, dječju ćud i dirljivu dobrohotnost. Nije posjedovao onu učtivost uvijek prožetu neiskrenošću, pomoću koje na ovome svijetu najbolje odgojene i najljubaznije osobe često izigravaju svojstva koja im nedostaju, i koja vrijeđa one koji uviđaju da su joj nasjeli. Mogao se ogriješiti o neke mondene zakone zbog svoje osamljenosti; no kako nije nikada pobuđivao sablazan, taj miris divljaštva činio je umiljatim onu posebnu prijaznost, svojstvenu ljudima velikog dara, koji znadu svoju nadmoćnost ostaviti kod kuće da bi stali na društvenu razinu, da bi, po uzoru Henrika IV pružili svoja leđa djeci, a svoj duh zvekanima.

Vrativši se kući, kneginja nije više u sebi raspravljala, kao što se ni d'Arthez nije branio protiv njezinih čarolija. Za nju je sve bilo jasno: ljubila je svojom učenošću i svojim neznanjem. Ako je ispitivala samu sebe, bilo je to zato da se upita, da li ona zaslužuje tako veliku sreću i čime je zaslužila da joj nebo pošalje takva anđela. Htjela

je biti dostojna te ljubavi, učiniti je vječnom, prisvojiti je zauvijek i polagano završiti svoj život lijepe žene u raju koji je nazrijevala. A nije ni pomišljala na otpor, na parničenje, na očijukanje. Mislila je na sasvim drugo! Shvatila je veličinu genijalnih ljudi, pogodila je da oni ne podvrgavaju odabrane žene običnim zakonima. Stoga je odlučila, na temelju naglog uvida, kakvi su svojstveni visokim ženskim duhovima, da na prvu njegovu želju odgovori slabošću. Po onome što je na jednom jedinom sastanku upoznala od d'Arthezova značaja, naslućivala je da ta želja neće biti izražena dosta rano, a da joj ne bi preostalo vremena da se prikaže onakvom kakva bude htjela i kakva mora biti u očima tog uzvišenog ljubavnika.

Ovdje počinje jedna od onih nepoznatih komedija što se odigravaju u nutrini savjesti između dvaju bića, od kojih će jedno nasjesti drugome, i što pomiču međe perverznosti; jedna od onih drama, mračnih i smiješnih, pored kojih je Tartuffova drama sitnica; ali te drame ne spadaju na pozornicu, one su prirodne, vjerojatne i opravdane potrebom, tako da je sve u njima neobično; strahovita drama, koju bi trebalo nazvati naličjem poroka. Kneginja ponajprije dade kupiti d'Arthezova djela; nije naime bila pročitala ni jednu riječ, ali ipak izdržala je s njime pohvalnu raspravu, a da nije zapala ni u kakvu zabunu! Pročitala je sve. Zatim htjede porediti te knjige s onim što je suvremena književnost stvorila najboljeg. Onoga dana kad ju je d'Arthez posjetio, duh joj je bio prožet neprobavljivošću. U očekivanju tog posjeta dnevno je najveću pomnju posvećivala svojoj toaleti, dotjeravši je tako da je izražavala jedan pojam i da bi je oči prihvatile, a da čovjek ni sam ne zna ni kako ni zašto. Pružala je pogledu skladnu kombinaciju svih boja, neku vrst polu-korote, dražest punu neusiljenosti, haljinu žene koju sa životom spajaju samo još neke prirodne veze, možda njezino dijete, i koja se dosađuje. Pokazivala je neko otmjeno gnušanje, koje međutim nije išlo do samoubojstva, I ona je do kraja nakanila proživjeti dane u ovoj zemaljskoj robiji. Dočekala je d'Artheza kao žena koja ga je očekivala i kao da je već stoput bio kod nje; iskazala mu je čast da se odnosila prema njemu I kao prema starom znancu, pokazavši mu jednom jel dinom kretnjom neka se udobno smjesti na *causeuse,* dok je ona završavala neko započeto pismo. Razgovor se započeo na najobičniji način: o vremenu, o vladi, o bolesti de Marsaya, o nadama legitimista. I D'Arthez bijaše apsolutista, a kneginja nije mogla I ne poznavati nazore čovjeka koji je u Komori sjedio među petnaest ili dvadeset osoba koje su zastupale legitimističku stranku; našla je načina da mu ispripovijeda kako je nasamarila de Marsaya, zatim, rešavši na drugi predmet, što joj je omogućila odanost kneza Cadignana kraljevskoj porodici i *gospođi,* ona svrati d'Arthezovu pažnju na kneza.

— Njemu se barem može upisati u dobro da ljubi svoje gospodare i da im je odan — reče ona. — Njegov javni značaj me tješi za sve patnje koje I mi je zadao njegov privatni značaj. Niste li naime opazili — nastavi ona, spretno ostavivši po strani kneza — da muškarci imadu dva značaja: jedan za svoju kućnu potrebu, za svoje žene, a za svoj tajni život značaj koji je pravi; tu nemaju više krabulja ni pretvaranja, ne daju sebi truda da glume, oni su ono što jesu, a često su strašni; s druge strane ih svijet, drugi ljudi, saloni, dvor, vladar i politika vide velikima, plemenitima, velikodušnima, u odori izvezenoj vrlinama, okićene lijepim govorom i pune izvrsnih svojstava. Koje li grozne šale! A svijet se katkada čudi smiješku stanovitih žena i njihovom nadmoćnom držanju prema svojim muževima, njihovoj ravnodušnosti...

Ona spusti svoju ruku duž naslona svoga naslonjača, ne dovršivši rečenicu, ali ta

kretnja je sjajno dopunjavala njezin govor. Opazivši da je d'Arthez zaokupljen ispitivanjem njezinog gipkog stasa, tako skladno savijenog na dnu mekanog naslonjača, da je zaokupljen pomicanjem njezine haljine i lijepom nabranošću koja se poigravala na šipkama steznika, što je predstavljalo smionost u toaleti kakva pristaje jedino struku dosta tanku tako da nikad ne može ništa izgubiti, ona produži redoslijed svojih misli kao da govori samoj sebi:

— Ne nastavljam, jer vi, pisci, konačno ste učinili veoma smiješnim žene koje tvrde da nisu shvaćene, da su nesretno udane, koje se prave dramatske i zanimljive, a što izgleda strahovito purgarski. Treba se sagnuti i time je rečeno sve, ili se valja oprijeti, pa se zabavljati. U oba slučaja valja šutjeti. Istina je da ja nisam znala ni sasvim se sagnuti ni sasvim se oprijeti; no možda je to bio još ozbiljniji razlog da šutim. Kako li je glupo od žena ako se tuže! Ako nisu bile jače, to znači da im je nedostajalo duha, takta i lukavštine, one prema tome zaslužuju svoju sudbinu. Nisu li one u Francuskoj kraljice? Igraju se s vama kako im je volja, kad im je volja i koliko im je volja. (Pritom je zavrtjela svojom kutijom za mirise divnom kretnjom ženske drskosti i porugljiva veselja). Često sam čula neke bijednice kako se žale što su žene, a htjele bi biti muškarci; uvijek sam ih gledala sa sažaljenjem — reče ona nastavljajući. — Da imam birati, ja bili opet voljela biti žena. Lijepa li užitka kada dugujete svoja slavodobića snazi i svim moćima što vani ih daju zakoni koje ste vi sami stvorili! No kad vas vidimo do naših nogu, gdje govorite i činite gluposti, nije li to dakle opojna sreća kad osjećamo u sebi slabost koja slavi slavlje? Kada uspijemo, moramo prema tome šutjeti, pod prijetnjom gubitka vašeg carstva. A kad su tučene, žene i opet moraju šutjeti iz ponosa. Šutnja robova zastrašuje gospodara.

Ovaj cvrkut bio je izrečen tako slatko porugljivim glasom, tako umiljato da je d’Arthez, kome jc ova vrst žena bila potpuno nepoznata, ostao poput prepelice koju je očarao lovački pas.

— Molim vas, gospođo — reče on konačno — protumačite mi kako vam je jedan muškarac mogao zadati bol i budite sigurni da biste tamo gdje bi sve žene bile vulgarne vi bili otmjeni, makar i ne biste imali način izražavanja koji bi učinio zanimljivom neku knjigu o kuhanju.

— Vi brzo napredujete u prijateljstvu — reče ona ozbiljnim glasom koji je učinio d’Artheza ozbiljnim i uznemirio ga.

Razgovor promijeni predmet, vrijeme je odmicalo. Siromašni genijalni čovjek ode rastužen što se pokazao znatiželjnim, što je ranio to srce, vjerujući da je ta žena neobično patila. Ona je provela život u zabavi, bila je pravi ženski Don Juan, s tom razlikom što ona ne bi bila pozvala na večeru kameni kip, i zacijelo bi bila nadvladala kip.

Nemoguće je nastaviti ovo pričanje, a da se ne kaže nekoliko riječi o knezu Cadignanu, koji je poznatiji pod imenom vojvode Maufrigneuse, inače bi nestao fini smisao kneginjinih čudesnih zahvata, a stranci ne bi ništa shvatili od strahovite pariske komedije koju se ona spremala odigrati za jednog
muškarca. Gospodin vojvoda de Maufrigneuse, kao In avi sin kneza Cadignana, čovjek je dug i mršav, vrlo otmjena obličja, pun prijaznosti i umiljatih riječi, koji je postao pukovnik božjom milošću, a dobar vojnik slučajem; bio je uostalom hrabar kao Poljak, u svakoj zgodi bez razlike, a prazninu svoje slave prikrivao je načinom izražavanja svojstvenim otmjenom društvu. Već od svoje trideset šeste godine bio je

po nuždi isto tako savršeno ravnodušan prema lijepom spolu kao i njegov gospodar Kurlo X, kažnjen, poput svoga gospodara, zato što su u mladosti odviše sviđao. Tokom osamnaest godina bio je idol predgrađa Saint-Germain, te je, kao svi sinovi bogatih roditelja, provodio rasipnički život, ispunjen jedino užicima. Njegov otac, koga je Revolucija upropastila, ponovo je dobio svoje mjesto po povratku Bourbona, nadalje upravu jednog kraljevskog dvora, plaće i dohotke; no knez je lako progutao taj neprirodni imetak, ostavši gospodar kakav je bio prije Revolucije, pa kad je došao zakon o odšteti, dobivene svote pojela je raskoš, što ju je razvio u svojoj golemoj palači, jedinom dobru koje je ponovo našao, a najveći dio koje je zapremala njegova snaha. Knez Cadignan umre nešto prije Srpanjske revolucije, u dobi od osamdeset sedam godina. Upropastio je imetak svoje žene te je dugo bio u napetim odnosima s vojvodom de Navarreins, koji je u prvom braku bio oženjen njegovom kćerkom i kome je teško dao obračun. Vojvoda Maufrigneuse je imao odnošaj s vojvotkinjom d'Uxelles. Oko 1814., kada je gospodin de Maufrigneuse navršio trideset šest godina, vojvotkinja, videći da je doduše siromašan, ali da je vrlo dobro viđen na dvoru, dade mu svoju kćerku, koja je posjedovala otprilike pedeset ili šezdeset tisuća livri, bez onoga što je imala od nje naslijediti. Gospođica d'Uxelles postade tako vojvotkinjom, a njezina majka je znala da će po svoj prilici imati najveću slobodu. Pošto ga je stigla nenadana sreća te je dobio nasljednika, vojvoda ostavi svoju ženu potpuno slobodnu u njezinim djelima te ode zabavljati se od posade do posade, boraveći zimu u Parizu i praveći dugovo koje je njegov otac uvijek plaćao; ispovijedao jc najpotpuniju bračnu blagost, te je osam dana unaprijed javio svojoj ženi prije nego što bi se vratio u Pariz; u njegovoj pukovniji su ga obožavali, prijestolonasljednik ga je volio; bio je spretan dvorjanin, pomalo kartaš, a u njegovim kretnjama nije uostalom bilo nikakve izvještačenosti: nikad ga vojvotkinja nije mogla nagovoriti da „zbog pristojnosti" uzme ikakvu balerinu kao ljubavnicu, iz obzira prema njoj, kako je u šali govorila. Vojvoda, koji je imao naslijediti službu svog oca, znao je svidjeti se dvojici kraljeva, Luju XVIII i Karlu X, što dokazuje da je umio dosta dobro crpsti iz svoje ništavnosti; ali to ponašanje, taj život, sve je to bilo pokrito najljepšim lakom: način govora, plemenitost kretnja i držanja, sve je to kod njega pružalo prizor savršenstva; napokon i liberali su ga voljeli. Bilo mu je nemoguće nastaviti tradiciju Cadignana koji su, po sudu staroga kneza, bili poznati da upropašćuju svoje žene, jer je vojvotkinja sama potrošila svoj imetak. Ove pojedinosti postale su tako javne u dvorskim krugovima i predgrađu Saint-Germain da bi se posljednjih pet godina Restauracije smijali onome tko bi o njima govorio, kao da bi htio pripovijedati o smrti Turennea ili Henrika IV. Stoga nijedna žena nije govorila o tom dražesnom vojvodi, a da ga ne hvali: bio je savršen prema svojoj ženi, teško bi se koji muškarac tako dobro ponio kao gospodin de Maufrigneuse prema vojvotkinji, ostavio joj slobodno raspolaganje njezinim imetkom, branio ju je i podržavao u svakoj prilici. Bilo iz ponosa, bilo iz dobrote, ili iz viteštva, gospodin de Maufrigneuse je spasio vojvotkinju u mnogim zgodama u kojima bi svaka druga žena propala, unatoč svojoj okolini, unatoč ugledu koji su uživali stara vojvotkinja d'Uxelles, vojvoda de Navarreins, njezin tast i tetka njezinog supruga. Danas knez Cadignan uživa glas jednog od lijepih velikaških značajeva. Možda je vjernost u nuždi jedna od najljepših pobjeda što ih dvorjani mogu izvojštiti nad samim sobom. Vojvotkinja d'Uxelles imala je četrdeset pet godina kada je udala svoju kćer za vojvodu Maufrigneusea, te je već prema tome dugo bez zavisti i čak sa

zanimanjem promatrala uspjehe svog bivšeg prijatelja. U času vjenčanja njezine kćerke i vojvode njezino je držanje bilo veoma plemenito, tako da je spasilo nećudorednost te kombinacije. Uza sve to je zloba dvorskih ljudi našla povoda ruganju te je tvrdila da to lijepo držanje nije vojvotkinju mnogo stajalo, premda se otprilike već pet godina posvetila pobožnosti i pokori žena koje imadu mnogo toga okajati. Kroz nekoliko dana kneginja se sve više isticala svojim poznavanjem književnosti. S krajnjom smionošću zapodijevala je razgovor o najtežim pitanjima, zahvaljujući svojem dnevnom i noćnom čitanju kojem se odavala neustrašivošću dostojnom najveće hvale. Zapanjen i ne mogavši posumnjati da Diana d'Uxelles uvečer ponavlja ono što je ujutru pročitala, kako to rade mnogi književnici, d'Arthez ju je smatrao nadmoćnom ženom. Ti razgovori udaljivali su Dianu od cilja, pa ona pokuša naći se ponovo na području povjeravanja, odakle se njezin obožavatelj bio oprezno povukao; no nije joj bilo veoma lako vratiti na to čovjeka njegova kova, pošto se jednom bio uplašio. Ali nakon mjesec dana književnih vojna i lijepih platoničkih besjeda d'Arthez se ohrabri te stade redovno dolaziti u tri sata. Odlazio je u šest, a vraćao se uvečer u devet, da bi ostao do ponoći ili do jedne ure ujutro, redovitošću ljubavnika puna nestrpljivosti. U doba kad se d'Arthez pojavljivao, kneginja je bila odjevena s više ili manje pomnje. Ova uzajamna vjernost, pomnja, koju su posvećivali svojoj toaleti, sve je u njima odavalo osjećaje koje si nisu jedno drugom usudili priznati, budući da je kneginja izvrsno pogađala da se taj veliki dječak boji jedne otvorene rasprave isto toliko koliko ju je ona željela. Sa svim tim d'Arthez je u svoje postojane i mučaljive izjave stavljao toliko poštovanja da se to kneginji neobično sviđalo. Oboje su se iz dana u dan osjećali to većma združeni što ih nikakvi običaji ni pravila nisu zadržavali u hodu njihovih nazora, kao što se događa među ljubavnicima kad s jedne strane postoje formalni zahtjevi, a s druge iskrena ili koketna obrana. Sličan svim ljudima koji su mlađi nego što je njihova dob, d'Arthez je bio razdiran onim uzbudljivim neodlučnostima što ih stvaraju moć požude i strah da ne pobudi njezinu srdžbu; ovaj položaj mlada žena ne razumije kad se u njemu nalazi, no kneginja ga je i odviše često pobuđivala, a da se ne bi naslađivala njegovim slastima. Stoga je Diana uživala u tim slatkim djetinjarijama, to više što je dobro znala kako da ih dokrajči. Nalikovala je velikom umjetniku koji uživa u neodređenim crtama skice, siguran da će u jednom satu nadahnuća dovršiti remek-djelo što još lebdi u porođajnoj neizvjesnosti. Koliko puta joj se svidjelo, videći da je d'Arthez pripravan za napredovanje, zaustaviti ga s izražajem lica koji je ulijevao strahopoštovanje! Potiskivala je tajne oluje tog mladog srca, pridizala ih je, umirivala pogledom ispruživši ruku da je poljubi, ili beznačajnim riječima koje bi izgovorila ganutim i raznježenim glasom. Ta igra, hladno proračunana, ali božanstveno odigrana, I sve dublje usijecala je njezinu sliku u dušu tog duhovitog pisca, iz koga je s užitkom pravila dijete,] povjerljivo, jednostavno i gotovo blesavo u poredbi s njom; no katkada bi se zamislila, pa bi joj tada : bilo nemoguće ne diviti se tolikoj veličini pomiješanoj s toliko nevinosti. Ta igra velike namiguše i] nju samu je neprimjetno vezala uz njezinog roba. Najzad Diana izgubi strpljivost s tim zaljubljenim Epiktetom i kad je mislila da joj je pošlo za rukom učiniti ga pristupačnim najpotpunijoj lakovjernosti, ona mu stade vezati oči najdebljim povojem.

Neke večeri Daniel zateče kneginju zamišijenu, nasloniv lakat na malen stolić; njezina lijepa plava glava bila je obasjana svijetlom svjetiljke; poigravala se pismom

koje je dizala i spuštala nad pokrivačem kojim je stol bio pokriven. Pošto je d'Artliez dobro vidio to pismo, ona ga konačno savije i zatakne za pojas.

— Šta vam je? — reče d'Arthez. — Izgleđate uznemireno.

— Primila sam pismo od gospodina Cadignana — odgovori ona. — Kako god bila teška njegova krivnja prema meni, pošto sam pročitala njegovo pismo, zamislila sam se; on je izagnan, bez porodice, bez svoga sina koga ljubi.

Ove riječi, izrečene glasom punim duše, odavale su anđeosku osjećajnost. D'Arthez je bio duboko ganut. Znatiželja ljubavnika postade, tako reći, gotovo psihološkom i književnom znatiželjom. On htjede saznati do koje mjere je ta žena velika, kakve uvrede obuhvaća njezin oprost, kako te žene iz otmjenog svijeta, koje ljudi smatraju lakoumnim i tvrdima, sebična srca, mogu biti anđeli. Sjetivši se da je bio već odbijen kada je htio upoznati to nebesko srce, njegov glas zadršće kad je uhvatio prozirnu i nježnu ruku lijepe Diane s vretenastim prstima, te joj reče:

— Jesmo li sada dovoljno prijatelji da mi kažete što ste sve pretrpjeli? Vaše prijašnje boli moraju biti razlogom tom snatrenju.

— Da — reče ona; šanuvši taj slog poput najumiljatije note što se ikad vinula iz Tulouove flaute.

Iza toga ponovo zapadne u svoje snatrenje i oči joj se zamagliše. Danijel ostade u očekivanju punom tjeskobe, prožete svečanošću toga trenutka. Njegova pjesnička mašta mu je pokazivala kao neke oblake što se lagano razvedruju, otkrivajući mu svetište u kojem će do nogu božjih opaziti ranjeno jagnje.

— No, dakle?... — reče kneginja blagim i mirnirn glasom.

Diana pogleda nježnog molitelja, zatim lagano obori oči, sklopivši vjeđe kretnjom koja je odavala najplemenitiju stidljivost. Samo neman mogla bi zamisliti da ima neko licemerje u dražesnom lelijanju kojim je prefrigana kneginja uspravila svoju lijepu glavicu da još jednim pogledom zaroni u požudne oči tog velikana.

— Mogu li? Smijem li? — reče ona, pustivši da joj izmakne kretnja oklijevanja i gledajući d'Artheza s uzvišenim izražajem sanjive nježnosti. — Muškarci imadu tako malo vjere za takve stvari! Oni drže da su tako malo obvezani na šutljivost!

— Ah, ako nemate u mene povjerenja čemu sam onda ovdje? — poviče d'Arthez.

— O, prijatelju moj — odgovori ona davši svom uskliku umiljatost nehotična priznanja — kad se žena združi za cio život, može li računati? Ne radi se o tom da vam uskraćujem (šta vam ja mogu uskratiti?), nego o mišljenju koje ćete imati o meni ako budem govorila. Povjerit ću vam u kako sam neobičnom položaju za svoju dob; no što biste mislili o ženi koja bi razotkrila tajnu rane jednog braka, koja bi izdala tajnu nekog drugog? Turenne je držao svoju riječ danu kradljivcima; ne dugujem li ja svojim krvnicima Turenneovu čestitost?

— Jeste li dali kome svoju riječ?

— Gospođin de Cadignan nije držao potrebnim zatražiti da održim tajnu. Vi dakle hoćete više od moje duše? Okrutniče! Vi hoćete da u vama zakopam svoje poštenje — reče ona dobacivši d'Arthezu pogled kojim je dala svojoj lažnoj povjerljivoj izjavi više cijene nego čitavoj svojoj osobi.

— Vi me smatrate uistinu odviše običnim ako se bojite bilo kakva zla od moje strane — reče on sa slabo prikrivenom gorčinom.

— Oprostite, prijatelju — reče ona primivši ga za ruku, gledajući i držeći je u

svojim rukama; dragala ju je provlačeći kroz nju svoje prste neobično nježnom kretnjom. — Znam koliko vi vrijedite. Ispričali ste mi cio svoj život, on je plemenit, lijep, uzvišen, dostojan vašeg imena; možda vam u zamjenu dugujem prikaz svoga života? Ali ja se sad bojim da ne propadnem u vašim očima ako vam ispričam tajne koje ne pripadaju samo meni. Zatim, možda vi, čovjek samoće i pjesništva, nećete vjerovati u strahote svijeta. Ah, vi ne znate kad izmišljate vaše drame da ih nadilaze one drame što se odigravaju u obiteljima koje su prividno najsložnije. Vi ne poznajete opseg stanovitih pozlaćenih nesreća.

— Znam sve — usklikne on.

— Ne — prihvati ona — ništa ne znate. Smije li kćerka ikada odati svoju majku?

Čuvši tu riječ, d'Arthezu je bilo kao čovjeku koji je u mrkloj noći zalutao u Alpama, a u svitanju opazi da kroči iznad ponora. Pogleda kneginju tupo, a preko leđa prešli su mu srsi. Diana pomisli da je taj genijalni čovjek slabouman, ali primijeti u njegovim očima blijesak koji je razuvjeri.

— Vi ste napokon postali prema meni gotovo sucem — reče ona očajno. — Mogu govoriti na temelju prava koje ima svako oklevetano biće da se pokaže u svojoj nevinosti. Bila sam, još sam (ako je istina da se svijet još sjeća siromašne zatočenice koju je prisilio da se odrekne svijeta) optuživana za tolike lakoumnosti, za tolike zle stvari, da mi ne može biti dopušteno da položim sebe u srce u kome nalazim utočište, a da iz njega ne budem otjerana. Uvijek sam u opravdavanju gledala jaku povredu nedužnosti, pa stoga nisam htjela govoriti. Kome sam se uostalom mogla obratiti? Takve se stvari smiju povjeriti jedino Bogu ili nekom tko nam se čini da mu je vrlo blizak, svećeniku koji je naš drugi ja. Ako dakle moje tajne nisu ovdje — reče ona naslonivši svoju ruku na d'Arthezovo srce — onako kao što su bile ovdje... (tu dotakne svojim prstima vršak svoga steznika), vi nećete biti veliki d'Arthez, bit će da sam bila prevarena!

Suza orosi d'Arthezove oči, a Diana proguta tu suzu pogledom bačenim postrance, od kojeg ne uz drhta ni njezina zjenica ni njezina vjeđa. Bilo je to brzo i odlučno poput kretnje kojom mačka zgrabi miša. Prvi put nakon šezdeset dana ispunjenih pruvilima pristojnosti d'Arthez se usudi uzeti tu toplu i namirisanu ruku, podnese je do svojih usana I utisne na nju dug cjelov, koji je povukao od zglobu do noktiju tako nježnom nasladom da je kneginju naklonila glavu, nadajući se najboljem od književnosti. Pomisli da genijalni muškarci moraju ljubiti s mnogo više savršenstva nego što ljube naduvenjaci, ljudi svijeta, diplomati, pa čak i vojnici, iako nemaju drugog posla. Imala je dovoljno znanja, znala je da se značaj zaljubljenog očituje u sitnicama. Naobražena žena može pročitati svoju budućnost u običnoj jednoj kretnji, kao što je Cuvier znao reći, videći jedne šape: „Ovo pripada životinji takvih dimenzija, sa ili bez rogova, mesožderu, travožderu, dvoživcu itd., staroj toliko tisuća godina.“ Sigurna da će kod d'Artheza naći toliko mašte i ljubavi koliko je mašte stavljao u svoj stil, ona je smatrala potrebnim dovesti ga do stupnja strasti i vjere. Naglo povuče svoju ruku divnom kretnjom punom uzbuđenja. Da je rekla: „Prestanite! jer ću umrijeti!" ne bi bila odlučnije govorila. Jedan tren gledala je d'Arthezu samo u oči, izražavajući istodobno sreću, stidljivost, bojazan, povjerenje, čeznutljivost, neodređenu želju i djevičansku sramežljivost. U taj čas bilo joj je tek dvadeset godina! No uzmite u obzir da se pripravila za taj sat smiješne laži nečuvenom umjetnošću u svojoj toaleti, tako da je u svom naslonjaču bila nalik na

cvijet što će se na prvi sunčani poljubac rascvasti. Varava ili istinita, ona je svakako Danijela opajala. Ako je dopušteno izreći jedno osobno mišljenje, priznajmo da bi divno bilo biti dugo tako varan. Bez sumnje je Talma često na pozornici bio daleko iznad prirode. No zar kneginja Cadignan nije najveća glumica svog vremena? Toj ženi nedostaje jedino pažljivo gledalište. Na žalost, u razdobljima koja biju političke oluje, žene nestaju poput vodenih ljiljana koji trebaju, da bi cvali i širili se pred našim zatravljenim pogledima, čisto nebo i najtoplije povjetarce.

Došao je čas kad je Diana imala smotati tog velikana u nerazrešive lijane jednog odavna pripravljenog romana, koga će on slušati kao što je neofit iz junačkog doba kršćanske vjere slušao poslanicu nekog apostola.

— Prijatelju, moja majka, koja živi u Uxellesu, udala me je kad mi je bilo sedamnaest godina, 1814., (vidite, dakle, da sam vrlo stara!) za gospodina de Maufrigneusa, ne iz ljubavi prema meni, već iz ljubavi prema njemu. Ona se tako jedinom muškarcu kojeg je ljubila odužila za sreću što ju je od njega primila. O, ne čudite se toj strašnoj kombinaciji, ona se često dešava. Mnoge su žene većma ljubavnice nego majke, kao što su većina njih bolje majke nego dobre žene. Oba ova osjećaja, ljubav i materinstvo, razvijena kao što to jesu uslijed naših običaja, često se pobijaju u ženskom srcu; silom prilika jedan od njih biva poražen; kad nisu jednaki po snazi, što čine neke izuzetne žene slavnim predstavnicima našeg spola. Čovjek vašeg duha mora razumjeti te stvari što čude glupane, no koje nisu manje istinite, i poći ću još dalje, koje se mogu opravdati razlikom među značajevima, ćudima, vezama i položajima. Ja na primjer, poslije dvadeset godina nesreća, razočaranja, pretrpljenih ocrnjivanja, teških dosada i šupljih užitaka, zar ja ne bih bila voljna baciti se do nogu muškarcu koji bi ljubio iskreno i zauvijek? Ali, zar me svijet ne bi osudio? Pa ipak, zar dvadeset godina patnje ne bi opravdalo ovih deset godina što mi još ostaje da živim, da budu lijepe i da ih poklonim nekoj svetoj i čistoj ljubavi? To se neće dogoditi jer neću biti tako glupa da umanjim svoje zasluge u očima Boga. Nosila sam teret dana i vrućine sve do večeri, dovršit ću dan i zaslužiti svoju nagradu...

„Kakav anđeo!" pomisli d'Arthez.

— Ja se napokon nikad nisam ljutila na vojvotkinju d'Uxelles što je više ljubila gospodina di' Maufrigneuse nego siromašnu Dianu koja se nalazi pred vama. Moja me je majka vrlo rijetko viđala, pa me je zaboravila; no ona se loše ponijela prema meni, kao žena prema ženi, tako da ono što je zlo između žene i žene postaje strahovito između majke i kćeri. Majke koje žive životom kakav je bio život vojvotkinje d'Uxelles drže svoje kćeri daleko od sebe, ja sam dakle bila uvedena u društvo petnaest dana prije svoga vjenčanja. Prosudite kako sam bila nevina! Ništa nisam znala, nisam bila kadra proniknuti tajnu te veze. Imala sam lijep imetak: šezdeset hiljada livara rente u šumama koje je Revolucija bila zaboravila prodati u Nivernaisu, ili opet nije to mogla, i koje su okruživale lijepi dvorac Anzy; gospodin de Maufrigneuse bio je zadužen preko glave. Ako sam kasnije saznala što su to dugovi, u onaj sam čas premalo poznavala život, a da bih to pogodila. Ušteđevina na račun moje imovine poslužila je za umirenje poslova mog supruga. Gospodinu de Maufrigneusu bilo je trideset osam godina kad sam pošla za nj, no njegove su godine bile poput ratnih, valjalo ih je računati dvostruko. Ah, zapravo je imao više nego sedamdeset šest godina. Sa četrdeset godina moja je majka još imala ljubavnih zahtjeva, pa sam se našla kao među dvije ljubo-1 more. Kakav sam život provodila

deset godina?... Ah, da su ljudi znali koliko je trpjela ova toliko sumnjičena ženica! Biti pod stražom majke koja je ljubomorna na svoju kćer! Bože!.. Vi koji pišete drame, vi nećete nikad izmisliti tako mračnu dramu i tako okrutnu kao što je ova. Sudeći po ono malo znanja što ga imam o književnosti, drama je niz radnja, govora i pokreta što naglo kreću prema katastrofi; no ona o kojoj vam govorim najgroznija je katastrofa u djelovanju! To je lavina što pada na vas ujutro, ponovo se sruši na vas uvečer i opet će se srušiti sutra. Hladno mi je sada kad vam to govorim te vam rasvetljavam spilju bez izlaza, studenu i mračnu, u kojoj sam živjela. Treba li vam reći sve, kazat ću još i to da je porod mog siromašnog djeteta, koje je uostalom čitavo ja... jamačno vam je udarila u oči njegova sličnost sa mnom? Kosa je moja, oči, oblik lica, usta, ima moj osmijeh, moj podbradak, moje zube... Njegov je dakle porod slučaj ili posljedica dogovora između moje majke i mog muža. Dugo sam ostala djevojkom nakon svog braka, tako reći napuštena sutradan, majka, a da nisam bila žena. Vojvotkinja je uživala da produlji moje neznanje, a za polučenje te svrhe majka ima prema svojoj kćeri strašnu prednost. Sirota mala, odgojena u samostanu poput tajanstvene ruže, ne znajući ništa o braku, vrlo kasno razvijena, ja sam bila sretna: uživala sam naime u dobrom sporazumu i skladu što je vladao u našoj obitelji. Napokon su me radosti materinstva potpuno rastresle od toga da mislim na svog muža koji mi se ni najmanje nije sviđao i koji nije ništa činio da bi se pokazao ljubaznim. Te su radosti bile to življe $to nisam slutila da postoji i drugo. Toliko su mi trubili u uši kako majka duguje samoj sebi poštovanje. Mlada djevojka, uostalom, uvijek voli *igrati se majke!* U dobi u kojoj sam bila, dijete zamjenjuje lutku. Tako sam bila ponosna što imam taj lijepi cvijet. Gjuro bijaše naime lijep... divota! Kako da mislim na cvijet kad imam sreću da hranim i njegujem malog anđelka! Obožavam djecu kad su sasvim malena, bijela i ružičasta. Vidjela sam jedino svog sina, živjela sam sa svojim sinom, nisam dopuštala da ga oblači, svlači i presvlači njegova dadilja. Te brige, što su tako dosadne majkama koje imadu pukovniju djece, bile su meni samo užitak. Ali nakon tri ili četiri godine, budući da nisam sasvim glupa, unatoč brizi kojom su mi vezali oči, konačno je svijetlo doprlo do mene. Možete li me zamisliti probuđenu, četiri godine kasnije, 1819.? *Dva neprijateljska brata* su tragedija u ružičastoj vodenoj boji naprama majci i kćeri u položaju u kojem smo se tada nalazile, vojvotkinja i ja; tada sam im prkosila, njoj i svome mužu, javnim očijukanjima, o kojima se svijet raspričao... Bog zna kako! Razumijete, prijatelju moj, da su muškarci, za koje su ljudi sumnjali da sam prema njima nestašna, imali za mene vrijednost bodeža kojim se udara protivnik. Zabavljena svojom osvetom, nisam osjećala rane koje sam sama sebi zadavala. Nedužna kao dijete, ja sam bila smatrana pokvarenom ženom, najgorom na svijetu, a nisam o tome ništa znala. Svijet je veoma glup, veoma slijep i velika neznalica; on promiče samo one tajne koje ga zabavljaju, koje odgovaraju njegovoj zlobi; najveće i najplemenitije stvari on neće da vidi i prekriva sebi oči rukama da ih ne bi vidio. No čini se da sam tada imala pogled i držanje koji su odavali pobunjenu nevinost, pokrete ponosa koji bi velikim slikarima značili sretan doživljaj. Mora da sam obasjavala plesove olujama svoje srdžbe i bujicom svog prezira. No sve je to izgubljeno pjesništvo! takve se uzvišene pjesme mogu ispjevati samo u ogorčenju, koje nas spopada kada nam je dvadeset godina! Kasnije se čovjek ne zgraža, postaje umoran, ne čudi se više poroku, postaje kukavan i boji se. No ja nisam sustajala, o, naprotiv! Igrala sam najgluplju ulogu na svijetu: nosila sam teret zločina, a da nisam

imala koristi od njega. Tako sam uživala da se mogu kompromitirati! Ah, koliko sam djetinjskih vragolija počinila! Pošla sam u Italiju s nekim mladim vjetrogonjom, koga sam ostavila na cjedilu kad mi je stao govoriti o ljubavi; ali kad sam saznala da se mene radi kompromitirao (počinio je krivotvorenje da bi se dokopao novaca!), pohitala sam da ga spasim. Moja majka i moj muž, koji su znali tajnu ovih događaja, držali su me na uzdi kao rasipnicu. No taj put sam pošla kralju. Louis XVIII, taj čovjek bez srca, bio je dirnut te mi je dao sto tisuća franaka iz svoje lične blagajne. Markiz d'Esgrignon, onaj mladić koga ste možda sreli u društvu i koji se najzad vrlo bogato oženio, bio je spasen iz ponora u koji se zbog mene spustio. Ta pustolovina koju je proužročila moja lakoumnost, navela me na razmišljanje. Opazila sam da sam prva žrtva svoje osvete. Moja majka, moj muž i moj tast imali su svijet na svojoj strani, činilo se kao da zaštićuju moje ludorije. Moja majka, koja je dobro znala da sam preponosna, prevelika, previše d'Uxelles, a da bih se prosto ponijela, uplašila se tada od zla koje je skrivila. Bile su joj pedeset dvije godine kad je napustila Pariz i pošla živjeti u Uxelles. Sada okajava svoje grijehe, ispaštava ih pobožnošću i bezgraničnom ljubavlju prema meni. No 1823 me je ostavila samu u borbi s gospodinom de Maufrigneuseom. O, prijatelju, vi muškarci ne možete znati kakav je starac koji je nekoć imao mnogo uspjeha. Kakav mora biti nutarnji život muškarca, navikla da ga obožavaju otmjene žene, a koji u sebi ne nalazi tamjana ni kadionice, jer je prema svemu mrtav i već samim tim ljubomoran! Htjela sam, kad je gospodin de Maufrigneuse bio za mene sve, htjela sam mu biti dobra žena; no sudarila sam se sa svim oporostima jednog mrzovoljnog stvorenja, sa svim hirovitostima nemoći, djetinjarijama gluposti, sa svim taštinama samodopadnosti, sa čovjekom koji je, ukratko, bio najdosadnija tužaljka na svijetu i koji je postupao sa mnom kao s djevojčicom, koji je uživao da svakom zgodom ponizi moje sebeljublje, da me zgnječi pod udarcima svog iskustva, da mi dokaže kako ništa ne znam. Svakog časa me je vrijeđao. Ukratko, sve je činio da ga zamrzim i da dobijem pravo prevariti ga; ali ja sam kroz tri ili četiri godine bila žrtva svog srca i svoje želje da činim dobro. Znate li koja besramna riječ me nagnala da počinim druge ludorije? Hoćete li ikad pronaći uzvišenost u kleveti koju izmišlja svijet? „Vojvotkinja Maufrigneuse se vratila svome suprugu", govorili su ljudi. „Pa to je iz pokvarenosti, slavno je oživjeti mrtvace, drugo je sve iskušala", odgovorila je moja najbolja prijateljica, rođakinja, ona kod koje sam imala sreću da vas sretnem.

— Gospođa d'Espard! — poviče Daniel s kretnjom zgražanja.

— Oh, oprostila sam joj, prijatelju. Prije svega, ta je primjedba neobično duhovita, a možda sam i ja sama izrekla i okrutnijih rugalica na račun žena koje su bile isto tako čiste kao i ja.

D'Arthez ponovo poljubi ruku te svete žene koja ga je najprije poslužila majkom sasječenom na komadiće, koja je od kneza Cadignana, koji vam je poznat, učinila Otela s trostrukom stražom, a sada je samu sebe klevetala i pripisivala sebi krivnje, kako bi u očima prostodušnog pisca postigla ono djevičanstvo koje i najgluplja žena pod svaku cijenu nastoji pružiti svom ljubavniku.

— Razumijete, prijatelju, da sam se tada vratila u društvo sa sjajem i sa svrhom da dignem buku. I tu mi je valjalo podnijeti borbu, trebalo je da steknem svoju neovisnost i neutralizam gospođina Maufrigneusea. Ja sam dakle iz drugih razloga provodila rasipan život. Da se rastresem, da u basnoslovnom životu zaboravim

stvarni, ja sam se isticala, priređivala sam zabave, nastupala sam kao kneginja i pravila sam dugove. Kod kuće sam nalazila zaborav u snu od umora i ponovo sam se rađala lijepa, i vesela i luda u očima svijeta; no u toj tužnoj borbi j mašte protiv zbilje potrošila sam svoj imetak. Poj buna 1830. došla je u času kada sam na kraju tog ! života iz Tisuću i jedne noći naišla na svetu i čistu ljubav koju sam (bit ću iskrena!) željela upoznati. I Priznajte, zar to nije prirodno kod žene čije se I srce, prigušeno tolikim uzrocima i događajima, budilo u dobi kad se žena osjeća prevarena i kad sam oko sebe vidjela toliko žena sretnih uslijed ljubavi? Ah, zašto je Michel Chrestien bio tako pun poštovanja? I tu kao da mi se život narugao. Šta ćete? U padu sam sve izgubila, nisam ni o čemu imala iluzija; sve sam iscijedila, osim jednog jedinog voća za koje nisam već imala ni teka ni zubi. Najzad sam se našla razočarana svijetom, upravo u doba kad sam morala da ga napustim. Ima u tom nešto sudbinskog, kao u bezosjetnosti što nas pripravlja na smrt. (Ona načini kretnju punu pobožne usrdnosti). — Sve mi je tad poslužilo — nastavi ona — slom monarhije i njena propast pomogli su mi da se zakopam u osamu. Moj sin mi je utjeha za mnogo toga. Materinska ljubav vraća nam sve ostale prevarene osjećaje! A svijet se čudi mojem povlačenju; no ja sam našla u njem svoju sreću. O, da znate kako je ovdje sretno siromašno stvorenje koje se nalazi pred vama! Žrtvujući sve svome sinu, ja zaboravljam sreću koju ne poznam i koju nikad neću upoznati. Tko bi mogao vjerovati da za kneginju Cadignan život znači jednu lošu bračnu noć; i da sve pustolovine što joj pripisuju znače samo izazov mlade djevojke dvjema strahovitim strastima? Doista, nitko to ne bi vjerovao. Danas se svega bojim. Bez sumnje bih odbila kakav istinski osjećaj, kakvu pravu i čistu ljubav, sjećajući se tolikih himba i nesreća; isto tako bogataši, koje su prevarili lopovi, koji hine nesreću, odbijaju i kreposne bijednike, jer im se dobročinstvo ogadilo. Sve je to grozno, zar ne? no, vjerujte mi, ono što vam velim to je povijest mnogih žena.

Ove posljednje riječi bile su izgovorene u šali i nestašno, što je podsjetilo na otmjenu i porugljivu ženu. D'Arthez bijaše zapanjen. U njegovim su očima ljudi, koje su sudovi slali na robiju, jednog zbog ubojstva, drugog jer je krao s otegotnim okolnostima, trećeg jer se prevario u imenu na mjenici, ti su ljudi bili mali sveci u poredbi s ljudima otmjenog društva. Ta okrutna tužaljka, skovana u oružani laži i namočena u vode pariske rijeke Stiks, bila je izgovorena s nenadmašivim naglaskom istinitosti. Pisac je jedan čas promatrao tu divnu ženu, utonulu u svom naslonjaču, kojoj su ruke visjele niz ručicu naslona poput dviju kaplji rose na rubu cvijeta, shrvanu tim otkrićem, skršenu, jer se činilo da je, otkrivajući ga, ponovo osjetila sve bolove svoga života.

— I prosudite — reče ona, naglo se uspravivši, dignuvši jednu ruku i bacajući munje očima, u kojima je plamtjelo dvadeset tobože čistih godina — prosudite kako me se morala dojmiti ljubav vašeg prijatelja; ali usud se okrutno našalio... ili možda Bog... jer priznajem da bi me tada muškarac, ali muškarac mene dostojan, našao bio slabom, toliko sam bila žedna sreće! No, eto, on je umro, umro je pošto je spasio život, kome?... gospođinu de Cadignanu! Možete li se nakon toga čuditi da sam sanjiva...

Ovo je bio posljednji udarac, a siromašni ga d'Arthez nije izdržao: kleknuo je, zarinuo glavu u kneginjine ruke i plakao, lijevao je one krotke suze koje bi prosipali anđeli, kad bi anđeli plakali. Budući da je Daniel držao glavu ovako, gospođa je Cadignan mogla pustiti da joj na usnama zatitra zluradi osmijeh slavodobića, osmijeh

kojim bi se smiješili majmuni kad bi izveli neku prvorazrednu vragoliju, i to istom onda kad bi se smijali. „Držim I ga dakle", pomisli ona; i doista ga je dobro držala.

— Ah, vi ste... — reče on, pridignuvši svoju lijepu glavu i gledajući je s ljubavlju.

— Djevica i mučenica — prihvati ona smiješeći se vulgarnosti te stare šale, no davši joj neki dražesni smisao ovim osmijehom punim okrutne radosti. — Ako vidite da se smijem, to je stoga što mislim na kneginju koju priznaje svijet, na onu vojvotkinju Maufrigneuse kojoj pripisuju i de Marsaya i besramnog de Traillesa, političkog razbojnika, i onog malog bedaka d'Esgrignona, Rastignaca, Rubemprea, poklisare, ministre, ruske generale, šta ja znam, cijelu Evropu! Padale su primjedbe na račun ovog albuma koji sam napravila, držeći da su oni koji mi se dive moji prijatelji. Ah, grozno je to. Ne znam kako mogu pustiti muškarca sebi do nogu: moje bi pravilo trebalo biti da ih sve skupa prezirem.

Ona ustade i pođe u udubinu pred prozorom držanjem punim veličajnih pobuda.

D'Arthez ostade na stolici do kamina gdje se oporavljao, ne usuđujući se slijediti kneginju, ali gledajući je; čuo je kako se useknjuje, a da se nije useknula. Koja kneginja briše sebi nos? Diana je pokušavala izvesti tu nemogućnost da bi pobudila vjeru u svoju osjećajnost. D'Arthez povjeruje da njegov anđeo plače, pritrči, uhvati je oko pasa i pritisne na svoje srce.

— Ne, pustite me — reče ona slabim glasom — odviše sam puna sumnja da bih mogla nečemu vrijediti. Pomiriti me sa životom je zadaća koja prelazi snagu jednog muškarca.

— Diano! ja ću vas ljubiti za cio vaš izgubljen život.

— Ne, ne govorite mi tako — odgovori ona. — U ovaj se čas stidim i dršćem kao da sam počinila najveći grijeh.

Bila se sasvim vratila u nevinost djevojčica, ali se ipak pokazivala uzvišenom, velikom i plemenitom poput kraljice. Nemoguće je opisati učinak toga pretvaranja, tako vještog da je na novu i iskrenu dušu poput d'Arthezove djelovalo kao čista istina. Veliki pisac je zanijemio od udivljenja, bespomoćan pred tom prozorskom udubinom, čekajući njenu riječ, dok je kneginja čekala na njegov poljubac. Kad joj je postalo hladno, kneginja se vrati u svoj naslonjač, jer su joj se noge sledile.

„Bit će to veoma dugo" pomisli ona gledajući Daniela, s njegovim visokim čelom i divnom kreposnom glavom.

„Je li to žena" pitao se taj duboki promatraj ljudskog srca. „Kako da postupam prema njoj?"

Sve do dva sata ujutro proveli su vrijeme govoreći gluposti koje genijalne žene, poput kneginje, znadu učiniti divnima. Diana je za sebe tvrdila da je previše razorena, prestara, uvenula; d'Arthez joj je dokazao, o čemu je ona bila i onako osvjedočena, da ima najnježniju kožu, najmekaniju kad je čovjek dotakne, najbjelju kad je gleda, najmirisniju; bila je mlada i u svom cvatu. Raspravljali su o svakoj pojedinoj ljepoti, o pojedinostima, s izrekama kao što su ove: — Držite li? — Vi ste luđ. — To je želja! — Za petnaest dana vidjet ćete me onakvu takva jesam. — Napokon, ja idem prema četrdesetoj. — Je li moguće ljubiti staru ženu? — D'Arthezova rječitost bila je neobuzdana i gimnazijalska, opasana najpretjeranijim epitetima. Kad je kneginja čula tog duhovitog pisca govoriti bedastoće, dostojne zaljubljena potporučnika, slušala ga je zamišljena i sasvim ganuta lica, no u sebi se smijala.

Kad je d'Arthez bio na ulici, upita se da li nije trebao biti smjerniji. Ponovio je u svom sjećanju ta neobična povjeravanja koja su ovdje, naravno, znatno skraćena; trebala bi čitava knjiga da se ona navedu u svojoj sladunjavoj obilnosti i s kretnjama što su ih pratile. Naknadna oštroumnost tog tako prirodnog i tako dubokog muškarca zatajila je pred prirodnošću ispričanog romana, njegovom dubinom i kneginjinim naglaskom.

— Istina je — govorio je sebi ne mogavši spavati — takvih drama ima u otmjenom društvu; ono sakriva takve grozote pod cvijećem svoje otmjenosti, pod vezivom svojeg ogovaranja, pod duhovitošću svojih pričanja. Mi izmišljamo samo ono što je istinito. Siromašna Diana! Michel bijaše predosjetio tu zagonetku, govorio je da taj ledeni sloj sakriva vulkan! A Bianchon i Rastignac imadu pravo: kad muškarac može pobrkati veličinu ideala s nasladama želje, ljubeći ženu koja ima lijepo ponašanje, puna je duha i profinjenosti, to mora da je sreća kakvoj nema imena. — Nakon toga Je kopkao po svojoj ljubavi i nalazio da je beskrajna.

Sutradan, oko dva sata, gospođa d'Espard, koja već preko dva mjeseca dana nije vidjela kneginju niti je od nje primila i najmanje pisamce, posjeti je, dovedena silnom radoznalošću. Ništa nije zabavnije nego što je bio razgovor ovih lukavih bjelouški u prvoj polovini sata. Diana d'Uxelles se čuvala, kao što se čuvala da ne navuče žutu haljinu, da ne spomene d'Artheza. Markiza je obilazila oko tog pitanja kao beduin oko bogate karavane. Diana se zabavljala, a markiza je bjesnila, Diana je čekala, htjela je iskoristiti svoju prijateljicu i učiniti je svojim lovačkim psetom. Od ovih dviju žena, tako slavnih u sadašnjem društvu, jedna bijaše jača od druge. Kneginja je za čitavu glavu nadilazila markizu, a markiza je u sebi priznavala tu nadmoćnost. Tu je možda ležala tajna ovog prijateljstva. Slabija se šćućurila u svojoj lažnoj privrženosti da vreba čas, koji svi slabi tako dugo iščekivaju, pa da skoči jakima na grkljan i s veseljem ih ugrize. Diani je to bilo jasno. Čitavo društvo se varalo glede umiljavanja obiju prijateljica. U trenutku kad je kneginja opazila jedno pitanje na usnama svoje prijateljice, reče joj:

— Zbilja, draga moja, ja vam dugujem potpunu sreću, golemu, beskrajnu, nebesku.

— Sta hoćete reći?

— Sjećate li se što smo premišljale pred tri mjeseca u ovom malom vrtu, na klupi, na suncu, pod džbunom jasmina? Ah, samo genijalni ljudi umiju ljubiti. Gotovo bih primijenila na mog velikog Daniela d'Artheza izreku vojvode od Albe Katarini Medici: „Glava jednog jedinog lososa vrijedi glave sviju žaba."

— Ne čudim se što vas više ne vidim — reče gospođa d'Espard.

— Obećajte mi, ako ga vidite, da mu nećete reći ni riječi o meni, anđele moj — reče kneginja primivši markizinu ruku. Sretna sam, oh, sretna više nego što se to može izraziti, a vi znate kako u društvu jedna riječ, jedna šala daleko seže. Jedna riječ može ubiti, toliko se znade staviti otrova u jednu riječ! Da znate koliko sam posljednjih osam dana željela vama takvu strast! On je napokon blag, a za nas žene znači to slavodobiće da završimo naš ženski život, da se uljuljamo u san u jednoj žarkoj, čistoj, odanoj, potpunoj i cjelovitoj ljubavi, osobito kad smo je tako dugo tražile.

— Zašto tražite od mene da budem vjerna svojoj najboljoj prijateljici? — reče gospođa d'Espard. Držite li me dakle kadrom da vam učinim neku psinu?

Kad žena posjeduje takvo blago, bojazan da ga ne izgubi tako je prirodan osjećaj,

da pobuđuje u njoj strah. Ja sam luda, oprostite mi, draga moja.

Nekoliko časaka kasnije markiza ode; videći je da odlazi, kneginja reče u sebi: „Kako li će me udesiti! samo da bi sve rekla o meni; ali da joj uštedim trud da otrgne Daniela odavde, ja ću joj ga poslati“.

U tri sata, nekoliko trenutaka kasnije, pojavi se d' Arthez. Usred zanimljiva govora kneginja mu upadne u riječ i stavi svoju lijepu ruku na njegovu.

— Oprostite, moj prijatelju — reče mu ona ali gotovo bih zaboravila nešto što se čini glupošću, a ipak je veoma važno. Od onoga tisuću puta sretnog dana kada sam vas srela, vi niste stupili nogom u kuću gospođe d'Espard; pođite tamo, ne zbog vas ni zbog pristojnosti, već zbog mene. Možda ste mi od nje učinili neprijateljicu, ako je slučajno doznala da od njezine večere niste, tako reći, više otišli iz moje kuće. Uostalom, prijatelju, ja ne bih rado vidjela da ste zbog mene napustili vaše veze i J svijet i vaše poslove i vaša djela. Koliko bi me i zbog toga klevetali! Sta sve ne bi rekli? Da vas držim na uzici, da vas zaokupljam, da se bojim poređivanja, da još hoću da se o meni govori, da se temeljito trsim, kako bih zadržala svoj plijen, znajući da je posljednji koji sam osvojila. Tko bi mogao pogoditi da ste vi jedini moj prijatelj. Ako me ljubite onoliko kako tvrdite, ponašat ćete se tako da svijet bude vjerovao da smo jednostavno brat i sestra. Nastavite.

D'Arthez je zauvijek bio svladan neizrecivom umiljatošću kojom je ta dražesna žena udešavala svoju haljinu, tako da su njeni nabori padali savršeno otmjeno. Bilo je nešto fino i tankoćutno u tom govoru koji ga je ganuo do suza. Kneginja je prelazila preko svih sramotnih i građanskih okolnosti žena koje se svađaju i prepiru natenane po divanima, ona je razvijala nečuvenu veličinu; nije trebala ni da to kaže, jer ova se veza među njima razumijevala plemenito. Nije to bilo ni jučer, ni sutra, ni danas; to će biti, kada budu jedno i drugo željeli, bez beskrajnih malih vrpca onoga što obične žene nazivaju „žrtvom"; one bez sumnje znadu sve što pritom imaju izgubiti, dok je ta svečanost slavodobiće za žene koje su sigurne da pri tom dobivaju. U toj rečenici bilo je sve neodređeno poput obećanja, slatko poput nade, a uza sve to sigurno poput jednog prava. Priznajmo, takva vrst veličine pripada jedino onim slavnim i divnim varalicama, one ostaju kraljevske još i tamo gdje druge žene postaju podanicama. D'Arthez je tada uzmogao omjeriti razmak što postoji između tih žena i ostalih. Kneginja se uvijek pokazivala dostojnom i lijepom. Tajna te plemenitosti je možda umjetnost kojom velike dame umiju skinuti svoje koprene; u takvom položaju postaju poput antičkih kipova, da zadrže neku krpu, bile bi besramne. Purgarija se uvijek nastoji omotati. Oklopljen nježnošću, podržavan najsjajnijim vrlinama, d'Arthez je poslušao i pošao gospođi d'Espard koja je za nj razvila svoje najumiljatije koketerije. Markiza se pomno čuvala da kaže d'Arthezu jednu riječ o kneginji, te ga je samo zamolila da dođe na večeru jednog od slijedeći 11 dana.

D'Arthez je toga dana ugledao brojno društvo. Markiza je pozvala Rastignaca, Blondeta, markiza d'Ajuda-Pinto, Maksima de Traillesa, markiza d'Esgrignona, oba Vandenessea, de Tilleta, jednog od najbogatijih pariskih novčara, Dudleya, dvojicu najzlobnijih poklisarskih atašeja, te viteza d'Esparda. jednu od najdubljih ličnosti toga salona, koji je predstavljao polovicu politike svoje šogorice.

Maksim de Trailles reče kroz smijeh d'Arthezu

— Vidite li mnogo kneginju Cadignan?

D'Arthez mjesto odgovora na ovo pitanje hladno kimnu glavom. Maksim de

Trailles bijaše *bravn* višeg razreda, bez vjere i zakona, kadar sve učiniti, koji je upropaštavao žene što su se s njime svezale, silio ih je da zalažu svoje dragulje, no prekrivao je to ponašanje lažnim sjajem, dražesnim kretnjamo i đavolskom duhovitošću. U svakoga je pobuđivao bojazan i jednaki prezir; no kako nitko nije bio dosta smion da mu iskaže drugo nego najučtivije osjećaje, on nije mogao ništa opaziti ili je pristajao uz opće pretvaranje. Dugovao je grofu de Marsayu posljednji stupanj uzdignuća do kojeg se mogao uspeti. De Marsay, koji je odavna poznavao Maksima, držao ga je kadrim obavljati stanovite tajne i političke zadaće koje mu je povjeravao, a koje je on sjajno obavljao. D'Arthez je od nekog vremena bio dovoljno upleten u političke poslove, tako da je temeljito poznavao tu osobu, i on je možda jedini imao dosta visok značaj da na glas izrazi ono što je svijet potiho mislio.

— Bez sumnje zbog' nje zanemarujete Komoru — reče barun Nucingen.

— Ah, kneginja je jedna od najopasnijih žena čiji prag muškarac može prestupiti — reče markiz. d'Esgrignon. — Ja joj dugujem sramotu moga braka.

— Opasna? — reče gospođa d'Espard. — Ne govorite tako o najboljoj mojoj prijateljici. Nikad nisam o kneginji ništa znala ni vidjela što mi ne bi Izgledalo kao da pripada najuzvišenijim osjećajima.

— Ta pustite markiza neka govori — reče Raslignac. — Kad muškarca zbaci lijep konj, on će naći da konj ima mana i prodat će ga.

Izazvan tom primjedbom, markiz d'Esgrignon pogleda Daniela d'Artheza i reče mu:

— Nadam se da gospodin nije s kneginjom tako daleko da bi nas priječilo da o njoj govorimo.

D'Arthez je šutio. D'Esgrignon, kome nije nedostajalo duhovitosti, odgovarajući Rastignacu, prikaže kneginju u smislu obrane, a njegov je portret udobrovoljio sve uzvanike. Kako je to ruganje bilo previše nejasno za d'Artheza, on se nagne prema gospođi de Montcornet i zapita je za smisao tih šala.

— Ta osim vas, sudeći barem po dobrom mišljenju koje imate o kneginji, svi su ovi uzvaniei bili, kažu, u njenoj velikoj milosti.

— Mogu vas uvjeriti — odgovori Daniel — da je ovo mišljenje sasvim krivo.

— Ali, evo, gospodin d'Esgrignon, plemić iz grofovije Perche, sasvim se je zbog nje bio upropastio, te je pred dvanaest godina zbog nje gotovo bio pošao na stratište.

— Poznata mi je ta afera, gospođa Cadignan je spasila d'Esgrignona od porotnog suda, a, eto, kako je on danas nagrađuje.

Gospođa de Montcomet pogleda d'Artheza gotovo glupim začuđenjem i iznenađenjem, zatim pogleda gospođu d'Espard, pokazavši na d'Artheza kao da hoće reći: „Opčaran je!"

Za tog kratkog razgovora gospođu je Cadignan branila gospođa d'Espard, no njezina je zaštita nalikovala na zaštitu gromovoda koji privlači gromove. Kad se d'Arthez vratio općem razgovoru, začuje Maksima de Traillesa kako veli:

— Pokvarenost kod Diane nije posljedica, nego uzrok; možda ona duguje tom uzroku svoju divnu ćud: ona ništa ne traži i ne izmišlja; ona vam pruža najprofinjeniju biranost kao nadahnuće najbezazlenije ljubavi, tako da ne možete a da joj ne vjerujete.

Ova rečenica, koja se činila kao da je pripravljena za čovjeka d'Arthezova značaja, bila je tako jaka da je predstavljala neku vrst zaključka. Svatko je napustio kneginju,

ona se činila smrvljenom. I D'Arthez pogleda porugljivo de Traillesa i d'Esgrignona.

— Največa je krivnja te žene u tome što stupa u utakmicu s muškarcima — reče on. — Ona, upravo kao što i oni, troši isključivi ženin imetak, šalje svoje ljubavnike k lihvarima, proždire miraze, upropašćuje siročad, rastapa stare dvorove, nadahnjuje, a možda] i počinja zločine, ali...

Nikada nijedna od obiju ličnosti, kojima je odgovarao d'Arthez, nije čula nešto tako snažna. Taj *ali* dojmio se cijelog stola, svatko zastade s vilicom u zraku, očiju uprtih naizmjenice u hrabrog pisca i u kneginjine ubojice, čekajuši zaključak u napetoj šutnji.

— Ali — reče d'Arthez porugljivo i nestašno — gospođa kneginja de Cadignan ima nad muškarcima jednu prednost: kad se čovjek za nju izloži opasnosti, ona ga spasi i ne ogovara nikoga. Zašto se među tolikim ženama ne bi našla jedna koja bi se zabavljala na račun muškarca. kao što se muškarci zabavljaju na račun žena? Zašto se lijepi spol od vremena do vremena ne bi osvetio?...

— Genij je jači nego duh — reče Blondet Nathanu.

Ta bujica dosjetki bila je uistinu poput paljbe, topovske bitnice suprotstavljene pucnjavi. Požuriše se da promijene predmet razgovora. Ni grof de Trailles ni markiz d'Esgrignon nisu se činili raspoloženi da se prepiru s d'Arthezom. Kad je kava bila poslužena, Blondet i Nathan pristupiše piscu s gorljivošću koju se nitko ne usudi oponašati, toliko je bilo teško pomiriti udivljenje što ga je izazvalo njegovo držanje sa strahom da čovjek ne stekne dva moćna neprijatelja.

— Nije to od danas što znamo koliko je vaš značaj svojom veličinom jednak vašem daru — reče rnu Blondet. — Vi ste se tu ponijeli ne više kao čovjek nego kao bog: niste se pustili zanijeti ni srcem ni maštom, niste nastupali kao da branite ljubljenu ženu, što bi bila pogreška koju su od vas očekivali i zbog koje bi likovalo to društvo, koje izgriza zavist protiv književne slave... Ah, dopustite da vam to kažem, to je uzvišen stupanj privatne politike.

— Vi ste pravi državnik — reče Nathan. — Isto je tako spretno kao što je i teško osvetiti ženu, a da je čovjek ne brani.

— Kneginja je jedna od junakinja legitimističke stranke; nije li dakle dužnost svakog muškarca koji ima srca da je brani *unatoč svemu* — odgovori hladno d'Arthez. — Ono što je ona učinila za stvar njenih gospodara ispričalo bi najmahnitiji život.

— On igra oprezno — reče Nathan Blondetu.

— Upravo tako kao da to kneginja vrijedi — odgovori Rastignac, koji im se pridružio.

D'Arthez ode kneginji koja ga je očekivala u najvećoj tjeskobi. Posljedica toga pokusa koji je Diana olakšala mogla je za nju biti kobna. Prvi put u svome životu ova je žena trpjela u svom tijelu, znojila se u svojoj haljini. Nije znala što bi učinila ako d'Arthez povjeruje svijetu koji bi govorio istinu, mjesto da vjeruje njoj koja je lagala; nikad joj naime nisu došli pod ruku tako lijep značaj, tako čista duša i tako prostodušna savjest. Ako je skovala tako okrutne laži, na to ju je natjerala želja da upozna pravu ljubav. Osjećala je da se ta ljubav pomalja u njezinom srcu, jer je ljubila d'Artheza; bila je osuđena da ga vara, budući da je htjela ostati za nj izvrsna glumica koja je pred njim igrala komediju. Kad je začula Danielove korake u blagovaonici, osjeti uzbuđenje i drhtanje što ju je potreslo do najdublje jezgre njezina bića. To uzbuđenje, koje nije nikad osjetila ni u najburnije doba života žene svoga položaja,

podučilo ju je tada da je stavila na kocku svoju sreću. Njezine oči, što su gledale u prostor, obuhvatiše cijelog d'Artheza; vidjela je kroz njegovo meso, čitala u njegovoj duši: sumnja ga se dakle nije ni takla svojim šišmišovim krilom. Strahoviti pokret toga straha dobije tad svoju reakciju i radost je gotovo ugušila sretnu Dianu; nema naime stvorenja koje ne bi imalo više snage da podnese bol negoli da se odupire krajnjoj sreći.

— Daniele, oklevetali su me, a ti si me osvetio! — poviče ona ustavši i raširivši ruke da ga zagrli.

U dubokom začuđenju koje je u njemu izazvala ta izreka, čije je korijenje za nj bilo nevidljivo, Daniel dopusti da mu dvije lijepe ruke uhvate glavu, a kneginja ga sveto poljubi u čelo.

— Kako ste znali...

— O slavni zvekane! zar ne vidiš da te mahnito ljubim?

Od toga dana nije više bilo govora o kneginji Cadignan ni o đ'Arthezu. Kneginja je baštinila od svoje majke nešto imetka, te svako ljeto provodi u Ženevi u nekom ljetnjikovcu s velikim piscem, a zimi se na nekoliko mjeseci vraća u Pariz. D'Arthez se pojavljuje samo u Komori. Napokon, njegove su publikacije postale neobično rijetke. Je li ovo rasplet? Jest, za ljude od duha; nije za one koji žele sve znati.

Jardies, lipnja 1839.

ZLATOOKA DJEVOJKA
Prevela
Natalija Rajković

Prizor u kome čovjek susreće najviše užasa sigurno je izgled pariskog stanovništva, svijeta strašne spoljašnosti, ispijenog požutjelog, potamnjelog. Nije li Pariz prostrano polje bez prestanka potresano burom interesa pod kojom se u kovitlac vrti žetva ljudi češće košena smrću nego gdje na drugom mjestu; ljudi koji se rađaju ponovo isto tako zbijeni, čija zborana, iskrivljena lica propuštaju kroz sve svoje pore duhovitost, zelje, otrove kojima je njihov mozak nabijen; ne, to nisu lica nego maske; maske slabosti, maske jačine, maske bijede ili radosti, maske pritvorstva, svi iscr1 peni, svi sa neizgladivo urezanim tragovima požudne lakomosti. Šta hoće oni? Zlata ili uživanja?

Nekoliko napomena o duši Pariza mogu da objasne uzroke njegove mrtvačke fizionomije koja ima samo dva doba: ili mladost ili starost; mladost izblijedjelu i bezbojnu, starost našminkanu u želji da izgleda mlada. Gledajući taj kao iz zemlje iskopani narod, stranci, kojih se to malo tiče, osjete od prve odvratnost prema ovoj prijestonici, velikoj tvornici uživanja, odakle oni sami uskoro ne mogu više da izađu i ostaju da u njoj drage volje propadnu. Malo riječi će biti dovoljno da fiziološki opravda skoro paklenu boju pariških likova, jer Pariz nije samo iz šale nazvan paklom. Taj naziv je tačan. U Parizu se sve puši, sve gori, sve se sija, sve ključa, sve bukti, isparava se, gasi se, ponovo se razgorijeva, baca varnice, plamti i sagorijeva. Ni u jednoj zemlji nikada život nije bio plameniji ni vreliji. Ova društvena priroda uvijek u vrenju kao da poslije svakog svršenog djela veli: — A sad, prijeđimo na drugo! kao što i prava priroda čini. Kao i priroda, ova društvena priroda bavi se insektima, jednodnevnim cvijećem, sitnicama, vodenim cvjetovima i kroz svoj vječiti krater izbacuje vatru i plamen. Prije nego što bismo ispitali uzroke koji daju naročitu fizionomiju svakome plemenu ovoga inteligentnog i plahovitog naroda, možda bi trebalo obilježiti opći uzrok koji više ili manje čini pojedine od njih bezbojnim, blijeđim, modrim i potamnjelim.

Interesirajući se za sve, Parižanin na kraju krajeva ne mari ni za šta. Nikakav osjećaj ne gospo1 dari njegovim od trenja istrošenim licem, ono po, staje sivo kao malter na kućama koji svakovrsna prašina i dim pokrivaju. U stvari ravnodušan dan ranije prema onome čime će se sutradan zanositi, Parižanin koga bilo doba živi kao kakvo dijete. On se buni na sve, tješi se svačim, ismjehiva sve, zaboravlja sve, hoće sve, okuša od svega, uzima sve sa strašću i napušta sve bezbrižno: svoje kraljeve, svoja osvajanja, svoju slavu, svog idola — bio on od bronze ili od stakla — sve on to baca, kao što baca svoje čarape, svoje šešire i svoje imanje. U Parizu nijedan osjećaj ne može da odoli toku stvari i njihova bujica natjeruje na borbu koja rasplinjuje strasti; ljubav je tu samo požuda, a mržnja samo prohtjev. Tu je jedini pravi rođak hiljadarka, a najbolji prijatelj založni zavod. Ova opća otupjelost nosi svoje plodove. I u salonu kao i na ulici nitko nije suvišan, ali nije baš ni koristan niti sasvim štetan, i budale i nevaljalci kao i ljudi duhoviti l čestiti. Sve se podnosi, vlada i giljotina, religija, kao i kolera. Vi niste nikad na teret tome svijetu, ali mu nikad ne nedostajete.

Tko dakle vlada ovom zemljom bez običaja, bez vjere, bez ikakvog osjećanja, ali odakle izviru i u koju utiču sva osjećanja, svako vjerovanje i svi običaji? Zlato i uživanje. Uzmite ove dvije riječi kao svjetiljku i prođite kroz ovaj veliki žbukani kavez, kroz tu košnicu sa crnim potocima i pođite za vijuganjem one misli koja ga

potresa, uzdiže i kinji. Gledajte. Promotrite najprije svijet koji nema ničega.

Radnik, proleter, čovjek koji kreće nogama, rukama, jezikom, leđima, svojom jedinom rukom, svojim prstima, da bi živio; onaj koji bi prvi morao da štedi izvor svoga života, taj premašuje svoju snagu, preže svoju ženu uz stroj, upropašćuje svoje dijete i zakiva ga za točak. Tvorničar, ta pomoćna poluga, čiji zamah pokreće ovaj narod koji svojim uprljanim rukama pravi i pozlaćuje porculan, šije odijela i haljine, kuje gvožđe, reže drvo, pretapa čelik, upreda kudelju i lan, glača bronzu, reže staklo, pravi cvijeće, veze vunu, dresira konje, plete hamove i gajtane, siječe bakar, boji kola, kreše stare brijestove, topi pamuk, duha staklo, čisti dijamant, glača metale, preobraća mramor u ploče, gladi šljunak, zaodijeva misao, boji, bijeli i crni sve, — taj šef je došao i obećao ovom svijetu znojavom i punom volje, znanja i strpljenja, jednu pretjeranu platu bilo za ljubav gradskih ćudi, bilo po zahtjevu onoga čudovišta nazvanog „Spekulacija". I tada su ovi četverorukci otpočeli da ne spavaju, da pate, da rade, da gunđaju, da poste i da guraju naprijed. Svi su iscrpli svoju snagu da bi se dočepali zlata koje ih opsjenjuje. Zatim, ne brinući se za budućnost, željni uživanja, računajući na svoje mišice kao slikar na svoju daščicu za boje, oni, gospoština od jednoga dana, razbacuju svoj novac po krčmama koje sačinjavaju blatnjavi gradski bedem. To je pojas najbestidnije Venere, bez prestanka namješten i svlačen gdje se kao u kocki gubi povremeno bogatstvo ovoga naroda, toliko bjesomučnog u uživanju koliko mirnog u poslu. Čitavih pet dana nema odmora za ovaj radni dio Pariza! On se predaje pokretima uslijed kojih se krivi, ogrubljuje, mršavi, blijeđi, bacajući hiljadu varnica svoje stvaralačke volje. Zatim su njegovo zadovoljstvo i odmor zamorni razvrat u kome mu potamni koža, u kome biva modar od udaraca, ispijen od pića ili sav požutio od rđavog varenja; razvrat koji traje samo dva dana, ali odnese kruh za sutradan, čorbu za cijelu nedjelju, ženino odijelo, pelene djece u dronjcima. Ovi ljudi, rođeni, nema sumnje, da budu lijepi, jer svako stvorenje ima svoju relativnu ljepotu, uvrstani su još od djetinjstva pod zapovjedništvo sile, pod vladu čekića, kliješta predionica i brzo su otvrdli. Zar nije Vulkan svojom ružnoćom i snagom simbol ovog ružnog i snažnog svijeta, uzvišene mehaničke inteligencije, strpljivog i ponekad i strašnog bar jednoga dana u stoljeću, zapaljivog kao barut i rakijom pripremljenog za revolucionarni požar, najposlije dovoljno duhovitog da se zapali na opojnu riječ koja za njega znači: zlato i zadovoljstvo! Uzimajući u račun sve one koji pružaju ruku za milostinju, za zasluženu nadnicu ili za pet franaka datih svakoj vrsti pariske prostitucije, najzad za svaku paru lijepo ili rđavo zasluženu, ovaj svijet broji tri stotine hiljada duša. Ua nema krčmi, zar ne bi vlada bila srušena svakoga utorka? Srećom, utorkom je ovaj narod mlitav, preživa svoje uživanje, nema ni prebijene pare i vraća se poslu, suhom kruhu, gonjen potrebom materijalnog stvaranja koje mu postaje navika. Pa ipak ovaj svijet ima svoje fenomene pune vrlina, savršene ljude, svoje neznane Napoleone koji su prototip njegove do najvišeg izražaja dospjele snage, i u kojima je sažeta njegova društvena vrijednost u životu gdje se misao i pokret udružuju ne da stvore radost nego da reguliraju udio bola.

Slučaj je stvorio jednoga radnika štedišu, slučaj mu je podario pamet; on je umio da uoči budućnost, sreo je ženu, postao je otac, i poslije nekoliko godina teškog lišavanja on poduzima malu sitničarsku trgovinu, uzima dućan pod zakup. Ako ga ni bolest ni porok ne ustave na putu, ako je uspio, evo opisa njegovog normalnog života.

Ali najprije se poklonite ovom kralju pariškog kretanja koji je sebi potčinio vrijeme

i prostor. Jest, poklonite se ovom stvoru od salitre i gasa, koji Francuskoj rađa djecu u svojim trudnim noćima, a danju *ustostručava* svoju individualnost radi službe, slave i zadovoljstva svojih sugrađana. Ovaj čovjek rješava problem kako će u isti mah ispuniti svoju dužnost prema svojoj miloj ženi, svome domaćinstvu, „*Ustavoborcu*", svojoj kancelariji, narodnoj gardi, Operi, Bogu; i to da gleda kako će preobratiti u talire „*Ustavoborac*", kancelariju, Operu, narodnu gardu, ženu i Boga. Jednom riječi poklonite se ovom besprijekorno prezaposlenom čovjeku. Ustavši svakoga jutra u pet sati, on kao ptica prelijeće prostor od svoje kuće do Montmartrea. Bilo da puše ili grmi, pada kiša ili snijeg, on je u uredništvu „Ustavoborca" i tu čeka hrpu novina koju je primio da rasturi. On prima pohlepno ovaj politički kruh, uzima ga i nosi. U devet sati eto ga kod kuće, šali se sa ženom, ukrade joj poljubac, popije u slast šolju kave ili kara djecu. U deset manje četvrt pojavljuje se u općini. Tamo, namjestivši se u naslonjači kao papagaj na svojoj motci, grijan općinskim drvima, on zapisuje bez i jedne suze ili osmijeha rođenja ili smrtne slučajeve cijeloga okruga. Sreća, nesreća kvarta prolazi kroz vrh njegovog pera kao što je, čas ranije, duh *Ustavoborca* putovao na njegovim plećima. Njemu nije ništa teško! On ide uvijek pravo, crpe iz novina svoj patriotizam, nikome ne protivuriječi, viče i odobrava kao cio svijet i živi kao lastavica. Na dva koraka od svoje župne crkve, on može za slučaj kakve važnije svečanosti predati svoju dužnost zamjeniku i trknuti da otpjeva opijelo za crkvenom pjevnicom čiji je on najljepši ukras nedjeljom i praznikom, sa najjačim glasom, široko otvara svoja velika usta i grmi da sve trešti jedno radosno *Amen.* On je crkveni pjevač. U četiri sata, oslobođen zvanične službe, on se pojavljuje i širi radost i veselje u najčuvenijem gradskom dućanu. Njegova je žena srećna jer on nema kad da bude ljubomoran; on je više čovjek od posla nego od osjećanja. I zato, čim dođe, on zadirkuje prodavačice čije žive oči privlače mušterije; uživa u sredini ukrasa i raznih sitnica od muselina koje ove vješte radnice izrađuju; ili još češće, prije ručka služi mušterije, prepisuje jednu stranu iz novina ili odnosi sudskom izvršiocu zakasnjeli posao. Svakoga drugog dana on je vjeran svome mjestu. Stalan bas u horu oblazi u Operu gotov da bude vojnik, Arabljanin, 1 zarobljenik, divljak, seljak, sjenka, kamilina noga, đavo, duh, rob, crni ili bijeli eunuh, uvijek vješt da proizvede radost, žalost, sanjarenje, čuđenje, gotov da se dere na sva usta, da šuti, da ide u lov, da se I tuče, da predstavlja Rim ili Egipat; ali u stvari os1 taje uvijek sitničarski trgovac. Oko pola noći, postaje ponovo dobar muž, čovjek, nježan otac, uvlači se u bračnu postelju sa maštom još uvijek nadraženom I varljivim oblicima operskih nimfi, okrećući u korist bračne ljubavi izopačenost svjetsku i zamamljive pokrete glumica. Najposlije, ako i zaspi, on spava brzo i san mu je žuran kao i život. Nije li to pokret pretvoren u čovjeka, utjelovljeni prostor, Protej civilizacije? U ovome čovjeku sabrani su: historija, književnost, politika, vlada, religija, vojni zanat. Nije li to živa enciklopedija, smiješan atlas, bez prestanka u kretanju kao i Pariz, ne odmarajući se nikada. U njemu je sve noga. Nikakva fizionomija ne može se očuvati čista pored tolikih poslova. Možda bi se našlo da je radnik koji umire ostario u tridesetoj godini, sa želucem izgorjelim od sve veće količine rakije, po mišljenju nekih imućnih filozofa, srećniji nego ovaj sitničarski trgovac. Jedan umire odjednom, a drugi postepeno. Od svojih osam zaposlenja, od svojih pleća, svoga grla, svojih ruku, svoje žene i svoje trgovine ovaj izvlači, kao da su to imanja izdata pod zakup, djecu, po neku hiljadu franaka i najtrudnije stečenu sreću koja je ikad razveselila srce čovječje. Ovo imanje i ova djeca

koja su za njega sve na svijetu, postaju plijen višega svijeta, kome on daje svoje talire i svoju kćer, ili sina odgojenog u koležu, koji, obrazovaniji nego što mu je otac, upire naviše svoje častoljubive poglede. Vrlo često mladi sin sitničarev želi da bude nešto u državi.

Ovo častoljublje uvodi misao u drugu parisku *sferu.* Popnite se jedan sprat više i uđite u međusprat, ili siđite sa tavana i ostanite na četvrtom spratu; najposlije, uđite u svijet koji nešto ima, svuda isti rezultat. Trgovci na veliko i njihovi pomoćnici, činovnici, niži bankarski službenici velikoga poštenja, ugursuzi, starije i mlađe kalfe, sudski, advokatski i bilježnički pripravnici, ukratko radni, misleni i spekulativni članovi sitne *buržoazije* koja sebe satire za dobro Pariza, zakupljuje hranu, čuva u magacinima tvorničke proizvode proletarijata, slaže u burad južno voće, morsku ribu, vina sa svih suncem obasjanih obala; koja pruža ruke na Istok i odande uzima šalove prezrene od Turaka i Rusa; koja skuplja žetvu čak u Indiji, čeka dobru prođu, želi veliku dobit, razmjenjuje robu, prodaje i kupuje papire od vrijednosti; pakuje cio Pariz, voli ga, vreba šta djeca vole, uhodi ćudi i poroke starijih, koristi se bolestima; svi oni, iako ne piju rakiju kao prost radnik i ne idu da se valjaju po periferijskom blatu, premašuju svoje sile; prekomjerno rastržu svoje tijelo i duhovnu snagu, suše se od lakomosti, upropašćuju sebe pretjeranom jurnjavom. Kod njih se fizičko satiranje vrši pod bičem interesa, pod pritiskom slavoljublja koje muči viši svijet ovog čudovišnog grada kao što je to kod proletera posljedica okrutnog klatna materijalnog rada vječito iziskivanog despotizmom aristokratskog „ja tako hoću“. I tu dakle, da bi se poslušao opći gospodar, zadovoljstvo ili zlato, treba proždirati vrijeme, cijediti vrijeme, naći više od dvadeset i četiri sata u danu i noći, gubiti živce, dolaziti sebi glave, prodavati trideset godina života za dvije godine boležljivog odmora. Samo što radnik umire u bolnici pošto je posljednja granica njegove zakržljalosti završena, dokle se malograđanin upinje da produži živjeti sasvim ishlapio; srest ćete ga sa licem uvelim, praznim, ostarjelim, bez iskre u očima, bez čvrstine u nogama, kako se, zaglupljen, vuče bulevarom, tim Venerinim pojasom njegovog milog grada. Šta je želio malograđanin? Krivu sablju narodnog gardiste, svakidašnju supu, pristojno mjesto na PereI Lachaise, i nešto pošteno stečenog zlata za svoje stare dane. Njegov ponedjeljak je nedjelja, njegov odmor je šetnja u najmljenim kolima, izlet u polje I za vrijeme koga njegova žena i djeca radosno gutaju I prašinu ili se peku na suncu; njegov provod je gostionica čiji je otrovni ručak na glasu, ili neki porodični ples gdje se guši u zapari do pola noći. Neki 1 glupaci se čude vječitom kretanju izvjesnih atoma 1 koji se mikroskopom vide u kapi vode; a šta bi tek 1 rekao Rabelaisov Gargantua, ta neshvatljiva uzvišeno smjela figura, šta bi rekao taj div, sišav sa nebeskih sfera, kad bi se zabavio promatranjem kretanja ovog drugog pariškog života čiju jednu stranu sad navedosmo? Jeste li vidjeli one male barake, hladovne ljeti, jedino grijalicom zagrijane zimi, postavljene pod veliku bakrenu kapu koja pokriva žitnu pijacu? Žena je tu već od ranog jutra, ona je prodavačica na veliko i zarađuje, vele, dvanaest hiljada franaka godišnje. Čovjek, kad žena ustane, prelazi u mračnu kancelariju, gdje daje novac pod zelenaški interes na kratak poček trgovcima iz svoga kvarta. U devet sati nalazi se u birou za pasoše u kome je jedan od podšefova. Uveče je na kasi talijanskog ili kakvog bilo drugog pozorišta. Djeca se daju dojkinji u selo i vraćaju ih kući kad stignu za kolež ili za pansionat. Gospodin i gospođa žive na trećem spratu, drže samo kuharicu, priređuju plesove u salonu od *dvanaest stopa na*

osam, osvjetljenog jeftinim lampama; ali zato daju kćeri u miraz sto pedeset hiljada franaka i idu na odmor u pedesetoj godini, u doba u kome počinju da ih viđaju u loži treće galerije u Operi, u fijakeru na trkama ili u izblijedjeloj toaleti svakog sunčanog dana na bulevarima gdje su zaradili imanje. Cijenjeni u kvartu, omiljeni kod vlasti, u srodstvu sa visokom buržoazijom, muž u šezdeset i petoj godini dobija križ Legije časti, a otac njegovoga zeta, okružni načelnik, poziva ga na svoje večernje zabave. Ovim trudom cijeloga života koriste se, dakle, samo djeca koju ova sitna buržoazija neminovno teži da uspne u društvo više od svojega. Svaki krug baca tako svoju ikru u krug viši od svoga. Sin bogatog bakalina postaje bilježnik, sin drvarskog trgovca ide u suce. Nijedan zubac ne propušta da uđe u svoj žljeb, i sve podstiče na kretanje novca ka većoj visini.

Sad smo prispjeli u treći krug ovoga pakla koji će, može biti, jednoga dana steći svoga Dantea. U ovom trećem društvenom krugu, nekoj vrsti trbuha pariškog, u kome se svaruju interesi grada i zgušnjavaju se pod imenom *poslova,* gamiže i ključa u oporom i žučnom crijevnom vrenju gomila punomočnika, liječnika, bilježnika, advokata, poslovnih ljudi, bankara, grosista, spekulanata i sudaca. Tu se još češće nego igdje na drugom mjestu susreću uzroci fizičkog i moralnog raspadanja. Ovi ljudi žive gotovo svi u prljavim kancelarijama, u kužnim sudnicama, u sobicama iza rešetke, provode dane povijeni pod teretom poslova, ustaju zorom da bi stigli, da se ne bi dali opljačkati, da bi što više zaradili i da ništa ne bi propustili kako bi se dokopali čovjeka ili njegovog novca, da bi preuzeli kakav posao, da bi se koristili najmanjom prilikom, da bi poslali na vješala ili obranili kakvog čovjeka. Bore se sa konjima, iscrpljuju ih, satiru, premaraju i ostavljaju ih bagave, prije nego što im je vrijeme. Vrijeme je njihov tiranin, nemaju ga dovoljno, uvijek im izmiče; ne mogu ni da ga rastegnu ni da ga zbiju. Koja bi se duša mogla očuvati velika, moralna, plemenita i prema tome koje bi lice ostalo lijepo u ponižavajućem obavljanju jednoga posla koji prinuđuje ljude da podnesu svu težinu ljudskih nevolja, da je ispituju, mjere, procjenjuju i sijeku na komade? Ovi ljudi ostavljaju svoje srce ne znam ni sam gdje, sigurno je da ga negdje ostavljaju ako ga imaju, prije nego što svakoga jutra siđu na dno bijede koja tišti mnoge porodice. Nema za njih tajni, oni vide naličje društveno čiji su ispovjednici i preziru ga. Ma šta činili, boreći se sa korupcijom, oni se nje gnušaju i teško im je na duši; ili, zamoreni, skrivenim poravnanjem mire se sa njom; na kraju krajeva silom okolnosti njihova osjećanja otupe, a zakoni, ljudi i ustanove guraju ih da nalijeću kao gavranovi na mrtve lešine.

U svako doba, *čovjek od novca* odmjerava žive ljude, *čovjek od ugovora* odmjerava mrtvace, *čovjek od zakona* mjeri savjest. Prinuđeni da govore bez predaha, svi zamjenjuju misao riječju, osjećanje šupljom frazom, a duša im se pretvara u grkljan. Oni se troše i demoraliziraju. Ni grosista, ni sudac, ni advokat ne mogu da očuvaju zdravu pamet; oni nemaju osjećanja i primjenjuju pravila izopačena novcem. Poneseni svojim burnim životom, oni nisu ni muževi, ni ocevi, ni ljubavnici; jure da pokupe što više stvari u životu i žive od časa na čas, gurani velegradskim poslovima. Vrate li se kući moraju da idu na večernju zabavu, u Operu, na svečanosti, u potjeru za klijentima, poznanicima, zaštitnicima. Svi jedu preko mjere, kartaju se, sjede dugo noću i obrazi im se zaokrugljuju, rasplinjuju i ospu crvenilom. Tegobnom trošenju umne snage, mnogostrukom moralnom sažimanju oni ne stavljaju nasuprot zadovoljstvo, ono je suviše blijedo i ne odskače dovoljno, nego razvrat, razvrat

skriven, strašan; njima sve stoji na raspoloženju i oni propisuju društveni moral. Njihova tupoglavost krije se iza naročite vještine. Oni znaju svoj posao, ali ne znaju ništa osim toga. I onda, da bi spasli svoje samoljublje, oni poriču sve, kritiziraju i što treba i što ne treba; sumnjiče na izgled sve, a u stvari gutaju sve, svoju duhovitost utapaju u beskrajne prepirke. Gotovo svi lako usvajaju društvene, književne i političke predrasude, da ne bi morali stvoriti svoje lično mišljenje, svoju savjest stavljaju pod okrilje građanskog postupka i trgovačkog suda. Pošav u mladosti da budu ljudi od vrijednosti, oni postaju mediokriteti i puze pred svojim pretpostavljenima. I zato njihova lica pokazuju onu zelenkastu bljedoću, one sumnjive boje, potamnjele oči sa modrim kolutovima, ona brbljava i čulna usta, po čemu promatrač *prepoznaje* simptome zaglupljivanja misli i njenoga kretanja u jednom naročitom krugu koji ubija stvaralačku moć mozga, dar pomoću koga čovjek obuhvata na *široko,* uopćava i ruši. Oni se svi skvrče u vrelini raznih poslova. I zato, nikada jedan čovjek zakačen zupcima ovih grdnih mašina, ne može postati veliki. Ako je liječnik, on se ili malo bavi liječništvom, ili je izuzetak, kakav Bichat[11]" koji umire mlad. Ako je trgovac na veliko i ima vrijednosti, on postaje nešto, kakav veliki poslovni čovjek, Jacques Coeur. Da li se Robespierre bavio advokatskim poslovima? Danton je bio lenjivac u očekivanju nečega. Ali tko je, uostalom, ikada pozavidio Dantonu i Robespierreu, ma koliko da su bili uzvišeni? Ti prezaposleni ljudi grabe sebi novac i gomilaju ga da bi se orodili s aristokratskim porodicama. Ako radnik teži da postane malograđanin, to je opet ista strast. U Parizu taština sadrži u sebi sve strasti. Tip ovoga reda ljudi bio bi ili slavoljubivi građanin koji poslije besprekidno zamornog i tegobnog života ulazi u Državni savjet kao što mrav prolazi kroz pukotinu; ili kakav redaktor novina, natučen spletkama, koga kralj postavlja za francuskog pera možda iz osvete prema plemstvu; ili kakav javni bilježnik postavljen za načelnika u okrugu; sve su to ljudi *pretucani* poslovima i koji, ako prispiju do cilja, ostanu upola mrtvi. U Francuskoj se diže vlasulja na prijesto. Jedino su Napoleon, Louis XIV, stvarno veliki vladari, uvijek željeli da pomoću mladih ljudi ostvaruju svoje planove. Iznad ovog kruga živi umjetnički svijet. Ali su i tu lica obilježena otiskom originalnosti plemenito salomljena, premorena, iskrivljena. Iscrpeni potrebom da stvaraju, savladani svojim skupim prohtjevima, zamoreni genijalnošću koja ih proždire, željni zadovoljstva, svi pariški umjetnici žele da pretjeranim radom nadoknade praznine prouzrokovane lijenošću, i uzaludno teže da izmire svijet i slavu, novac i umjetnost. U početku, umjetnik bez prestanka dašće pod povjeriocem, njegove potrebe rađaju dugove, a dugovi mu grabe njegove noći. Iza posla, zadovoljstvo. Glumac igra do pola noći, uči jutrom ulogu, ide na probu u podne; kipar se uginje pod kipom; novinar je misao u marširanju kao vojnik u ratu; slikar u modi pretrpan je narudžbinama, slikar nezaposlen živ se pojede ako osjeća u sebi genij.

Utakmice, suparništva i klevete ubijaju ove talente. Jedni, očajni, tonu u bezdnu poroka, drugi umiru mladi i nepoznati zato što su suviše računali na svoju budućnost. Malo ovih lica, prvobitno divnih, ostaju lijepa. Uostalom, nitko i ne umije da uoči blistavu ljepotu njihovih glava. Lik umjetnikov je uvijek nepravilan. On je uvijek iznad ili ispod utvrđenih crta onoga što glupaci nazivaju idealno lijepim. A kakva ih to sila upropašćuje? Strast. Svaka strast u Parizu svodi se na dvije stvari: zlato i uživanje.

A sad, zar ne dišete slobodno? Zar ne osjećate kako su zrak i prostor prečišćeni? Ovdje nema više ni rada, ni muka. Zavojita spirala zlata dostigla je svoj vrhunac. Iz najdubljeg kutka, odakle počinju njegovi uvojci, iz mračnih uglova dućanskih u koje ih skrivaju kržljavi ćifte, iz okrilja tezgi i velikih kovnica gdje ga kriju u poluge, zlato u obliku miraza i naslijeđa, preneseno djevojačkom ili staračkom koštunjavom rukom, stremi ka aristokratskim krugovima, gdje će da sija, da blliješti, da se prelijeva. Ali prije no što napustimo ove četiri oblasti koje pripadaju Parizu, zar ne bi trebalo poslije navedenih moralnih uzroka ispitati i fizičke uzroke, ispitati, tako reći, skrivenu kugu koja stalno nagriza lica vratara, trgovčića, radnika; podvući taj ubistveni uticaj čije je razorno djelovanje slično razornom djelovanju od koga pate i koje strpljivo podnose pariski upravljači! Ako je zrak u kućama u kojima živi većina građana kužan, ako isparenja na ulicama ubacuju kužne klice u zadnja odjeljenja neprovjetrenih dućana, znajte da, osim toga kuženja, četrdeset hiljada kuća ovog velikog grada klizi po nečistoći koju vlast još nikako neće da ogradi betonskim zidom, te da najodvratnije blato ne bi tonulo pod zemlju i tu kužilo bunare i širilo pod zemljom čuveno ime Lutecije. Polovina Pariza spava pri kužnom isparenju dvorišta, ulica i prokopa.

Uđimo sad u velike, provjetrene i pozlaćene salone, kuće sa vrtovima, u kojima stanuje svijet bogat, besposlen, srećan, osiguran. I tu su lica ispijena i nagrizena taštinom. Tu nema ničega stvarnog. Tražiti tu zadovoljstvo znači naći dosadu. Ljudi iz velikoga svijeta suviše su rano iskrivili svoju prirodu. Zauzeti samo pribavljanjem razonode, oni veoma brzo iscrpljuju svoja čula, kao što radnik pretjeruje u pijenju rakije. Zadovoljstva su kao izvjesni lijekovi; da bi se stalno imalo isto djelovanje valja povećavati propisanu količinu, a smrt ili blesavost nalaze se u posljednjoj. Svi niži slojevi čuče ispred bogataša i vrebaju im prohtjeve da bi od njih stvorili poroke za iskorišćavanje. Kako odoljeti vječitim iskušenjima koja se snuju u ovoj zemlji? Uslijed toga Pariz ima svoje *teriake* na koje kocka, dobra kujna ili kurtizana djeluju kao opijum. Zato još vrlo rano, ovi ljudi umjesto strasti ispoljavaju samo prohtjeve, romantične ćudi i mlake ljubavi. Ponegdje vlada nemoć, a gdje ima više misli one prelaze zajedno s energijom u budoarsko prenemaganje i žensko majmunisanje. Ima žutokljunaca od četrdeset godina, a filozofa od šesnaest.

Bogataši nalaze u Parizu pripremljenu duhovitost, sažvakano znanje, formulirana mišljenja, a da ne moraju sami da budu ni daroviti, ni učeni, ni da imaju vlastito mišljenje. U tome svijetu nerazumnost je ravna nemoći i razvratnosti. Tu se štedi vrijeme traćenjem istog. Ne tražite tu ni ideje ni ljubavi. Grljenje skriva duboku ravnodušnost, a učtivost krije stalni prezir. Nitko nikoga ne voli. Plitke šale, mnogo prolivenosti, očaravanje i povrh svega opća mjesta, to je osnov njihovog govora. Ali ovi *srećni nesrećnici* tvrde da se oni ne sastaju zato da govore i kuju izreke La Rochefoucaulda, kao da osamnaesto stoljeće nije pronašlo sredinu između prepunjenog i savršeno praznog. Ako poneki zdravi ljudi upotrebe finu i laku šalu, nju ne razumiju; i oni zamoreni ubrzo da samo pružaju, a da ništa ne dobijaju, povlače se i puštaju budale da vladaju njihovim zemljištem. Ovaj šuplji život, besprekidno iščekivanje zadovoljstva koje se ne ukazuje, ovo ništavilo duha, srca i mozga, ovaj zamor velike pariške zabave ogleda se na njihovim crtama i pravi im od lica maske sa preranim borama, onu bogatašku fizionomiju na kojoj se grči nemoć, ogleda zlato i sa koje je iščezla inteligencija.

Ovaj moralni izgled Pariza dokazuje da i fizički Pariz ne može biti drukčiji nego što je. Ovaj grad sa krunom na glavi je kraljica, uvijek bremena i sa željama neodoljivo mahnitim. Pariz je glava zemljine kugle, mozak prepun genijalnosti koji prednjači ljudskoj civilizaciji. On je veliki čovjek, umjetnik besprekidnog stvaranja, dalekovidni političar koji mora imati naborano čelo, poroke velikih ljudi, fantaziju umjetničku i otupjelost jednog političara. Kroz njegovu fizionomiju probija klijanje dobra i zla, ogleda se borba i pobjeda, moralna bitka od 89. čije trube odjekuju i sad u svima krajevima svijeta, a takođe i propast 1814. godine. Ovaj grad ne može dakle biti ni moralniji ni srdačniji, ni čistiji nego što je parni kotao onih veličanstvenih parobroda kojima se divite kako sijeku valove. Nije li Pariz veličanstveni parobrod natovaren inteligencijom? Jest, čak je i sudbina proročki opredijelila njegov grb. Grad Pariz nosi na grbu veliku bronzanu katarku, s urezanim pobjedama, a kormilar je Napoleon. Ovaj brod se često ljulja uzduž i poprijeko, ali on brazdi svijetom, plamti na stotinu otvora svojih tribina, prevrće naučnička mora, plovi njima raširenim jedrima i viče sa vrha svoje katarke glasom svojih mudraca i umjetnika: „Naprijed, u korak za mnom“. Na njoj je ogromna posluga koja je kiti i uljepšava. Tu se mornarski početnici smiju u užetima, tu je tovar teških malograđana; katranisani radnici i mornari, u kabinama srećni putnici; elegantni mornarski časnici puše cigare, nagnuti na ogradu. Zatim na krovu vojnici, novatori ili častoljubivci, iskrcavaju se na svima obalama i rasipajući živu svjetlost traže slavu koja je zadovoljstvo, ili ljubav za koju treba zlata.

I tako pretjerano kretanje proletarijata, izopačenost interesa koja satire obje buržoazije, okrutnost umjetničke ideje i pretjeranost uživanja koje velikaši besprekidno traže, objašnjavaju nam normalnu rugobu pariške fizionomije. Jedino na Istoku ljudska rasa pruža veličanstveno poprsje; ali to dolazi uslijed stalnog mira ovih dubokih filozofa sa dugim čibukom, kratkim nogama, četvrtastim trupom. Oni preziru kretanje i užasavaju ga se, dok međutim u Parizu i mali, i srednji i veliki, trče, skaču i prevrću se glavačke gonjeni neodoljivom boginjom, *Potrebom;* potrebom za novcem, slavom i zabavom. I zato je kakvo svježe, odmorno, prijatno i zaista mlado lice najneočekivaniji izuzetak; ono se rijetko tu susreće. Ako ga opazite, ono je sigurno ili kakav duhovnik mlad i revnostan, ili četrdesetogodišnji dobri svećenik sa trostrukim podvoljkom; ili mlađa, čedna osoba koja se može naći u izvjesnim građanskim porodicama; ili kakva mati od dvadeset godina još prepuna iluzija i koja doji svoje prvo dijete; ili mladić tek prispio iz palanke povjeren kakvoj pobožnoj udovici koja ga ostavlja bez pet para u džepu; ili možda kakav trgovački pomoćnik koji leže u ponoć premoren savijanjem i odvijanjem ciceva cijeloga dana, a mora ustati u sedam da namjesti izlog. Često je to kakav naučenjak ili pjesnik koji manastirski živi u zajednici sa kakvom lijepom idejom, i koji je trezven, strpljiv i čedan; ili kakav glupak zadovoljan sobom, hraneći se glupostima, pucajući od zdravlja, uvijek zabavljen osmjehivanjem na sebe samog, ili na sretnu i mlohavu vrstu besposličara, jedinih zaista sretnih ljudi u Parizu.

Pa ipak se u Parizu nalazi dio povlašćenih bića koja se koriste ovim pretjeranim kretanjem proizvodnje, interesa, poslova, vještina i zlata. Ta bića su žene. Iako one imaju hiljadu povoda koji tu više nego igdje upropašćuju njihov izgled, susreću se u ženskom svijetu mala sretna plemena, koja žive po istočnjački i znaju da sačuvaju svoju ljepotu, samo se te žene rijetko pojavljuju pješice na ulici. One ostaju skrivene kao one rijetke biljke što svoje lišće razvijaju u izvjesne časove i stoga su pravi

egzotični iznimci. Pariz je, međutim, prije svega zemlja kontrasta. Iako su u njemu prava osjećanja rijetka, nađu se i tu plemenita prijateljstva i bezgranične odanosti. Na bojnom polju interesa i strasti, kao i usred ovih društava gdje likuje sebičnost, gdje je svaki obavezan da sam sebe brani, društava koja mi nazivamo vojskama, izgleda da osjećanja vole da budu savršena kada se ispolje i bivaju uzvišena upoređivanjem jednog pored drugog. Isto tako i lica. U Parizu, ponekad, među visokom aristokracijom, viđaju se ovdje ondje divna lica mladih ljudi, plodovi izuzetnog odgoja i naravi. Mladalačkoj ljepoti engleske krvi oni dodaju čvrstinu južnjačkih crta, francuski duh i čistoću oblika. Plamen njihovog pogleda, divno rumenilo usana, svijetlo crnilo njihovih mekih vlasi, bijela put, kroj lijepoga lica čine ih krasnim ljudskim cvijećem, divnim naoko usred drugih lica potamnjelih, postarjelih i iskrivljenih. I zato se žene odmah dive ovim mladim ljudima s onim požudnim zadovoljstvom koje čovjek osjeća promatrajući lijepe osobe; čedne, ljupke, iskićene djevičanstvom kojim naša mašta voli da ukrašava savršenu djevicu. Ako je ovaj brzi pogled bačen na stanovništvo Pariza dao pojmiti rijetkost rafaelske figure i strasno divljenje koje ona izaziva na prvi pogled, glavni interes naše priče bit će opravdan. Quod erat demonstrandum, što je trebalo dokazati, ako je dopušteno primjenjivati skolastičke formule za izučavanje naravi.

Jednoga od onih milih proljetnjih jutara kada lišće još nije zeleno, iako se već razvija, kada sunce pozlaćuje krovove, a nebo je sasvim plavo, kada pariško stanovništvo izlazi iz svojih ćelija, bruji po bulevarima i gamiže kao šarena zmija ulicom de la Paix prema šetalištu Tuileriesu, pozdravljajući raskošno buđenje prirode; jednoga tako radosnog dana šetao se velikom alejom Tuileriesa mladić lijep kao to jutro, ukusno odjeven, neusiljen u pokretima i, odajmo tajnu, dijete ljubavi, nezakoniti sin lorda Dudleya i čuvene markize de Vordac. Ovaj Adonis, po imenu Henri de Marsay, rođen je u Francuskoj, kamo je lord Dudley bio došao da uda mladu osobu, već majku Henrijevu, za nekog starog plemića koji se zvao gospodin de Marsay. Ovaj bezbojni i polumrtvi leptir priznao je dijete za svoje po cijenu uživanja rente od sto hiljada franaka, konačno dodijeljene njegovom posinku. Ova ludorija nije mnogo stajala lorda Dudleya, jer su francuske rente u to doba malo vrijedile. Stari plemić umrije i ne poznavši svoju ženu. Gospođa de Marsay udade se za markiza de Vordac. Ali prije no što postade markiza, ona se malo brinula za svoje i lorda Dudleya dijete. Objavljeni rat između Francuske i Engleske najprije je razdvojio ljubavnike, a vjernost po svaku cijenu nije bila i neće nikada biti u modi u Parizu.

Zatim uspjesi elegantne, lijepe, od svih obožavane žene, ugušiše u Parižanki materinsko osjećanje. Ni lord Dudley se nije više od majke brinuo za svoje dijete.

Brza nevjernost djevojke koju je žarko volio učinila je da omrzne na sve što je imalo veze s njom. Uostalom, isto tako je sigurno da ocevi vole svoju djecu samo ako ih dobro poznaju — društveno vjerovanje od velike važnosti za domaće spokojstvo i koje treba da održavaju sve neženje dokazujući da je očinstvo osjećaj koji vještački njeguju žena, običaji i zakoni.

Siromah Henri de Marsay našao je oca u onome koji nije morao to da bude. Očinstvo gospodina de Marsaya bilo je, naravno, vrlo nepotpuno. Djeca po prirodnom poretku imaju oca samo nekoliko trenutaka; i plemić se držao prirode. Ova dobričina ne bi ni prodavala svoje ime da nije Imala poroka. Otada on je bez grižnje savjesti jeo po sumnjivim lokalima i propio po sličnim mjestima ono malo što

je primao kao rentijer na državnoj blagajni. Zatim je predao dijete svojoj staroj sestri, gospođici de Marsay, koja se brinula o njemu i pribavila mu, odvajajući od skromnog izdržavanja koje joj je brat davao, odgojitelja, nekog oskudnog opata bez kršene pare, koji je procijenio budućnost mladog čovjeka i riješio da se naplati od tih sto hiljada franaka godišnje rente za trud oko svoga štićenika koga je zavolio.

Slučajno se desilo da je ovaj odgojitelj bio pravi svećenik, jedan od onih crkvenih ljudi sposobnih da postanu kardinali u Francuskoj ili Borgia pod papskim dostojanstvom. On je za tri godine naučio dijete onome za što bi mu trebalo deset godina u koležu. Zatim ovaj veliki čovjek, po imenu opat Maronis, završi obrazovanje svoga učenika predajući mu o civilizaciji u svima vidovima; naučio ga je svome iskustvu, nije ga vodio po crkvama koje su onda bile zatvorene, često ga je vodio iza pozorišnih kulisa, a još češće kurtizankama, raščlanjavajući mu ljudske osjećaje. Govorio mu je o politici u salonima gdje se ova pripremala, razlagao mu je mehanizme državne uprave i pokušavao je, iz ljubavi prema njegovoj lijepoj napuštenoj, ali punoj nade prirodi, da mu zamijeni mater. Zar crkva nije majka siročadi? Dijete je bilo dostojno ovog staranja. Ovaj plemeniti čovjek umrije kao biskup 1812., zadovoljan što je ostavio za sobom jedno dijete koje je srcem i duhom već u šesnaestoj godini bilo tako razvijeno da je rnoglo da se mjeri sa četrdesetogodišnjim čovjekom. Tko bi se nadao da će naći brončano srce, mozak otrovan alkoholom, pod najzavodljivijom spoljašnošću koju su stari slikari, ti naivni umjetnici, davali zmiji u zemaljskom raju? To još nije ništa. Štoviše, ljubičasti đavo upoznao je svog omiljenog štićenika sa najvišim pariškim društvom, što mu je vrijedilo koliko drugih sto hlljada franaka. Najzad ovaj svećenik, poročan ali lukav, bezbožan ali učen, prepreden ali prijatan, slaba izgleda ali veoma snažan i glavom i tijelom, bio je tako stvarno koristan svome učeniku, tako popustljiv prema njegovim porocima, tako dobar račundžija, tako dobrog razumijevanja prema ljudskim slabostima, tako mlad za stolom i inače..., da se zahvalni Henri de Marsay 1814. godine žalostio samo kad pogleda portret svoga dragog bis kupa, jedino što mu je ostalo od ovog svećeniku, divnog primjerka onih ljudi čiji će genije spasti katoličku, apostolsku i rimsku crkvu, zasada uzdrmanu slabošću svojih vjernih i starošću svojih velikodostojnika. Samo ako sama crkva to bude htjela!

Kontinentalni rat spriječio je mladoga Marsaya da upozna svoga oca, čije ime teško da je znao. Nije poznavao ni majku koja ga je napustila. Naravno da poočima nije žalio.

A svojoj pravoj i jedinoj majci, gospođici dc Marsay, podigao je poslije njene smrti, na groblju Pere-Lachaise, lijepu malu grobnicu. Monsinjoi Maronis zajamčio je ovoj staroj bogomoljci jedno od najljepših mjesta na nebu, te ju je Henri, videći da umire sretna, oplakivao sebičnim suzama.

Vidjevši ovu žalost, opat utre suze svoga učenika napominjući mu da je sirota djevojka tako neukusno šmrkala burmut i da je bila postala tako ružna, tako gluva i dosadna da treba da bude sretan što je umrla. Biskup je 1811. godine proglasio svoga učenika punoljetnim. Zatim kada se Marsayova mati preudala, svećenik je, sazvavši porodično vijeće, izabrao za rukovaoca Marsayova imetka jednog poštenog beskičmenjaka koga je pronašao kroz rešetku ispovjedaonice.

Krajem 1814. Henri de Marsay nije imao obaveze više ni prema kome na zemlji i osjećao se slobodan kao ptica na grani. Mada je imao pune dvadeset i dvije godine,

izgledalo je kao da ima jedva sedamnaest. Uopće, najveći probirači među njegovim suparnicima smatrali su ga najljepšim mladićem u Parizu. Od svoga oca naslijedio je najvarljivije ljubavne plave oči; od majke gustu crnu kosu; od obojih čistokrvnost, nježnu kožu, krotko i skromno ponašanje, vitak aristokratski stas, vrlo lijepe ruke. Sve su žene ludovale za njim. Razumijete li što to znači? Osjetiti želju koja nagriza srce, ali koja brzo prolazi u nemogućnosti za zadovoljenjem, jer žena u Parizu nema otpornosti. Pod svojom živahnom svježinom i uprkos svojim bistrim očima Henri je skrivao lavovsko srce, majmunsku okretnost. Mogao je na deset koraka da presiječe napola loptu istaknutu na oštricu noža; jahao je kao kentaur; vješto je tjerao kola, bio je lak kao kakav kerubin i miran kao jagnje. Umio je da potuče svakoga čovjeka iz predgrađa u boksu ili batinanju. Svirao je tako da bi time mogao da se izdržava kad bi pao u bijedu, a imao je glas kojim bi mogao zarađivati pedeset hiljada franaka za sezonu.

Ali na žalost, sve ove lijepe osobine, ove sitne mane bile su pomračene jednim strašnim porokom: on nije vjerovao ni u ljude ni u žene, ni u lioga ni u đavola. Ćudljiva priroda bila je počela da ga obdaruje, a svećenik ga je dovršio.

Da bi ova priča bila razumljivija, potrebno je dodati da je lord Dudley našao sasvim razumljivo puno žena koje su željele da dobiju primjerak tako divne slike. Njegovo drugo remek-djelo u tome smislu bila je mlada djevojka po imenu Eufimija, kći jedne Španjolke, odgojena u Havani, dovedena i Madrid sa jednom mladom kreolkom sa Antila i svima ubistvenim uticajima kolonija; ali srećom udata za jednog starog i silno bogatog španskog plemića don Hijosa, markiza de San-Real koji se, po zauzeću Španije od strane Francuza, nastanio u Parizu u ulici Saint-Lazare.

Iz nebrižljivosti, a i poštujući mladost, lord Dudley nije obavještavao svoju djecu o njihovom stvarnom porijeklu. Ovo je jedan od nedostataka civilizacije, ali kako ona ima toliko prednosti, treba joj oprostiti njene slabe, a voditi računa samo o njenim dobrim stranama.

Lord Dudley, da još samo o njemu ovo navedemo, sklonio se 1816. godine u Pariz da bi izbjegao gonjenje engleske policije. Doputovavši i vidjevši Henrija, lord zapita tko je taj lijepi mladić. Kada je čuo kako se zove, on reče: „Ah, ta to je moj sin. Šteta!"

To je priča o mladom čovjeku koji je sredinom aprila 1815. godine bezbrižno šetao velikom alejom Tuileriesa, kao što sve životinje koje su svjesne svoje snage idu mirno i dostojanstveno. Proste žene su se naivno za njim osvrtale, dame se nisu osvrtale, već su ga čekale da se vrati, i u sjećanje im se urezivalo to ljupko lice na koje su dugo mislile i koje bi pristajalo i najljepšoj među njima.

— Šta ćeš ti ovdje nedjeljom? — reče mu u prolazu markiz de Ronquerolles.

— Ima riba u mreži — odgovori mladić.

I oni izmijeniše dva značajna pogleda, a da nitko nije primijetio. Mladić je promatrao prolaznike sa hitrinom pogleda i sluha svojstvenom Parižaninu koji na prvi pogled izgleda kao da ništa ne vidi i ne čuje, u stvari vidi i čuje sve. U ovom trenutku jedan mladi čovjek mu priđe, uze ga prijateljski za ruku govoreći mu: — Kako je, dragi Marsay?

— Vrlo dobro — odgovori de Marsay ljubazno na izgled, ali što među pariskom omladinom ne znači ništa ni zasad ni za kasnije.

Zaista pariski mladi ljudi ne liče na mlade ljude drugih gradova. Oni se dijele u

dvije vrste: postoji mladić koji ima nešto ili mladić koji nema ništa, ili mladić koji misli i mladić koji troši. Ali razumite, ovdje se govori o mladićima rođenim u Parizu koji vode raskošan život. Postoje u Parizu i drugačiji mladići, ali to su djeca koja kasno upoznaju pariski život i koja su njegove žrtve. Oni ne spekuliraju, oni uče, bubaju, kažu drugi.

Najzad ima mladića bogatih ili siromašnih koji stupaju u službu i uspijevaju u njoj. Oni liče pomalo na Rousseauova Emila, imaju sve osobine dobrih građana i nikada ne izlaze u svijet. Diplomate ih neučtivo nazivaju glupacima. Bili glupi ili ne, oni uvećavaju broj onih osrednjih ljudi pod čijim se teretom ugiba Francuska. Oni su uvijek na mjestu, uvijek gotovi da svojom osrednjošću zamrse državne ili privatne poslove, hvalisavo nazivajući svoju nemoć moralnošću i poštenjem. Ovi društveni *prvi đaci* upropašćuju administraciju, vojsku, sudstvo, disciplinu, dvor. Oni *srozavaju* svoju zemlju i sačinjavaju u državnoj upravi neku vrstu izraštaja koji je pritiskuje i rasplinjuje. Ove poštene ličnosti nazivaju darovite ljude pokvarenjacima ili lupežima. Ako se ovim lupežima plaća, oni bar služe; dok oni drugi samo čine štetu, a gomila ih uvažava. Srećom za Francusku, otmjena omladina ih neprekidno naziva zvekanima.

Dakle, na prvi pogled prirodno je da smatramo da postoje dvije odjelite vrste mladih ljudi koji žive otmjenim životom i kojima je pripadao Henri de Marsay.

Ali oni koji ne promatraju stvari površno vidjet će da su razlike čisto moralne prirode, i da ništa nije varljivije no ova lijepa *kora.*

I jedni i drugi prednjače ostalom svijetu, govore nasumce o stvarima, o ljudima, o književnosti, o umjetnosti; stalno raspravljaju o politici, prekidaju razgovor kalamburom, ismjehuju nauku i naučnjake; preziru sve što ne razumiju ili se boje svačega; zatim se stavljaju iznad svega i proglašuju sebe vrhovnim sucima svega.

Svi su gotovi da obmanu svoje oceve i da na grudima svojih matera liju krokodilske suze. Ali uopće ni u što ne vjeruju, govore ružno o ženama ili se prave skromni, a u stvari pokoravaju se kakvoj kurtizani ili kakvoj staroj ženi. Svi su isto tako do srži iskvareni sračunatošću, razvratom, grubim nagonom za uspjehom, a ako im prijeti opasnost od kamena pregledom bi ga našli u dnu srca svakoga od njih. U normalnom stanju izgledaju vrlo lijepo, uvijek nude svoje prijateljstvo, vrlo su predusretljivi. Podrugljivost iskače u svima njihovim izrazima; čudno se oblače, razmeću se ponavljanjem glupih dosjetaka kakvog glumca koji je na glasu i započinju razgovor s kime bilo prezrenjem ili drskošću, kako bi dobili prvu igru.

Ali teško onome koji ne dopusti da mu iskopaju jedno oko, kako bi im poslije on iskopao oba. Izgledaju potpuno ravnodušni prema nedaćama otadžbine. Liče na lijepu bijelu pjenu koja u buri pokriva valove. Oni se oblače, večeravaju, igraju, zabavljaju se na dan bitke kod Waterlooa, dok bjesni kolera ili revolucija. Najzad svi traže isto, ali ovdje nastaje upoređivanje.

Od onog lelujavog bogatstva tako prijatno rasipanog jedni imaju kapital, drugi ga tek očekuju. Imaju iste krojače, ali ovi posljednji ne plaćaju svoje račune. Zatim ako jedni kao rešeto primaju svakovrsne ideje, a ne zadržavaju nijednu, oni drugi ih provjeravaju i zadržavaju one koje valjaju. Ako ovi misle da nešto znaju, dok u stvari ništa ne znaju a sve razumiju, pozajmljuju onima kojima ništa ne treba a ne daju onima kojima nešto treba, oni drugi pak tajno proučavaju tuđe misli i daju svoj novac kao i svoje ludosti pod veliki interes. Jedni nemaju više tačnih utisaka, jer njihova duša, duša kao ogledalo istrta dugom upotrebom, ne prima više nikakvu sliku; drugi

čuvaju svoja čula i svoj život praveći se da ih kao i oni prvi razbacuju kroz prozor. Prvi, u izvjesnom nadanju, posvećuju se bez unutrašnjeg uvjerenja političkoj stranci koja ima uspjeha i penje se naviše, ali skaču odmah na drugi politički brod čim prvi počne da tone. Drugi proučavaju budućnost, ispituju i vide u političkoj vjernosti ono što Englezi vide u trgovačkoj ispravnosti, osnovne elemente za uspjeh. Ali tamo gdje mladić koji nešto ima pravi kalambure ili izbacuje kakvu dosjetku o promjeni na prijestolju, onaj koji ništa nema, načinivši javno kakav račun, ili tajno kakvu niskost, uspijeva, rukujući se desno i lijevo sa svojim prijateljima.

Jedni ne vjeruju nikad u tuđe sposobnosti, smatraju vlastite misli novima, kao da je svijet juče stvoren, bezgranično su samouvjereni, a međutim nemaju gorega neprijatelja od sebe samih. Drugi se uvijek pribojavaju ljudi čiju pravu vrijednost uviđaju i dovoljno su duboki da budu pametniji od prijatelja koje iskorišćuju; uveče, metnuv glavu na jastuk, oni mjere ljude kao što tvrdica mjeri svoje zlato. Jedni se ljute na kakvu beznačajnu drskost, a dopuštaju da ih ismjehuju diplomate koji ih, laskajući njihovom samoljublju, puštaju da se prave važni pred njima.

I tako jednoga dana oni koji nisu imali ništa steknu nešto, a oni koji su nešto imali nemaju više ništa.

Svi smatraju svoje prijatelje koji su se dočepali položaja podmuklim, sebičnim, ali u isto vrijeme i sposobnim ljudima. — On je vrlo sposoban! to je najveća pohvala onima koji su ma na kakav način dospjeli do političkog uticaja, do kakve žene ili do bogatstva. Među njima ima mlađih ljudi koji odigraju svoju ulogu počinjući sa dugovima. I naravno, ovi su opasniji od onih koji odigravaju bez kršene pare.

Mladi čovjek koji se nazivao prijateljem Henrija de Marsaya bio je jedan šupljoglavac tek prispio iz unutrašnjosti i koga su mladići, onda u modi, učili kako će što prije da potroši tek dobiveno nasljedstvo.

To je bio nasljednik koji je bez postupnosti prešao sa svojih sto franaka mjesečnog džeparca na cijelo očevo bogatstvo i koji, mada nije imao dovoljno duha da osjeti kako ga ismjehuju, ipak je umio da se zaustavi kod dvije trećine svoga imetka. On je otkrio u Parizu, pomoću nekoliko hiljadarki, pravu vrijednost konjske opreme, vještinu da ne čuva suviše svoje rukavice, primio stručne savjete koliko treba plaćati poslugu i kako će se najpovoljnije sa njom pogoditi.

Polagao je na to da biranim riječima umije da govori o svojim konjima, o svom pirinejskom psu; da po oblačenju, hodu, obući pozna kojoj vrsti žena pripada izvjesna osoba, da nauči ekarte, zapamti nekoliko riječi u modi i da svojim bavljenjem u velikom pariškom svijetu stekne potrebnu važnost da bi kasnije u unutrašnjosti pobudio naklonost za čaj i englesko srebro, i da bi stekao pravo da do kraja svoga života prezire sve oko sebe. De Marsay se sprijateljio s njime da bi se njime mogao poslužiti u društvu, kao što se vješt spekulant služi odanim pomoćnikom. Pravo ili lažno de Marsayevo prijateljstvo stvorilo je društveni položaj Paulu de Manervilleu, koji je vjerovao da umije na svoj način iskoristiti svoga prisnog prijatelja. Živio je u njegovom odbljesku, sklanjao se pod njegov kišobran, oblačio je njegove čizme, zaodijevao se njegovim zracima. Stojeći uz Henrija ili idući pored njega izgledalo je kao da hoće da kaže: — Ne dirajte nas, mi smo pravi tigrovi. Često se usuđivao da uobraženo rekne: Kada bih to i to zatražio od Henrija, on bi mi kao prijatelj to učinio. Međutim se dobro čuvao da mu štogod zatraži. Bojao ga
se, i ta bojazan, iako jedva primjetna, uticala je na druge i služila de Marsayu.

— Silan je de Marsay — govorio je Paul. — Ha, ha, vidjet ćete već, on će u svemu uspjeti. Ne bih se čudio kad bi on jednoga dana postao ministar spoljnih poslova. Ništa mu ne može odoljeti. — Zatim je upotrebljavao de Marsaya kao kaplar Trim svoju kapu, neprestano se kladio na njega. — Pitajte de Marsaya i vidjet ćete.

Ili: — Prije neki dan de Marsay i ja bili smo u lovu, on mi nije htio vjerovati, a ja sam preskočio žbun ne pomakavši se na konju.

Ili pak: — Bili smo, de Marsay i ja, kod žena i, časna riječ, ja bijah itd.

Samo na taj način mogao se Paul de Manerville ugurati u veliku, slavnu i moćnu porodicu glupaka koji uspijevaju u životu. Trebalo je da jednoga dana postane narodni poslanik. Dotle nije čak bio ni mlad čovjek. Njegov prijatelj de Marsay ovako ga je ocijenio: — Pitate me tko je Paul?... On je Paul de Manerville.

— Čudim se, druže — reče on de Marsayu — da si ti ovdje u nedjelju.

— I ja sam htio da ti postavim isto pitanje.

— Neka spletka?

— Neka spletka.

— Koješta!

— Tebi mogu reći, a da ne dovedem u nepriliku svoju strast. Uostalom, i žena koja dolazi nedjeljom u Tuilerieski park ne vrijedi mnogo po aristokratskom shvatanju.

— Ha, ha!

— Šuti, ili ti neću reći ništa više. I suviše se glasno smiješ. Pomislit će svijet da smo suviše dobro ručali. Prošlog četvrtka, ovdje na terasi Feuillantsa, išao sam gore dolje ne misleći ni na šta. Došavši na kapiju Castiglione, kroz koju sam htio da prođem, sudario sam se sa jednom ženom, ili bolje, jednom mladom osobom koja, ako mi nije odmah pala o vrat, to je bilo manje zbog lične uzdržljivosti negoli zbog dubokog iznenađenja koje čovjeku oduzme ruke i noge, siđe kroz kičmu, ustavi se u tabanima i priveže ga za zemlju. Ja sam često proizvodio slično djelovanje, neku vrstu životinjskog magnetizma koji postaje vrlo moćan kad su obostrani atomi kukičasti. Ali, dragi moj, to nije bila ni zaprepašćena, ni kakva prosta djevojka. I Govoreći u figuri, njeno lice je kazivalo: — Gle, evo moga ideala, bića mojih misli, mojih večernjih i jutarnjih snova! Otkuda ti ovdje? zašto baš ovoga jutra? zašto ne juče? Uzmi me, ja sam tvoja itd! — Lijepo, kažem ja u sebi, evo još jedne! Šta nem je mjeriti. Ah, dragi moj, što se spoljašnosti I tiče, nepoznata je osoba najljupkije ženstvenosti koju sam ikad sreo. Ona pripada onoj vrsti žena koje su Rimljani nazivali fulva, flava, vatra žena. | I što mi je najviše palo u oči, u što sam se najviše ′ zaljubio, to su dva oka žuta kao u tigra, žuta kao sjajno zlato, zlato živo, zlato puno misli, zlato koje , ljubi i hoće po svaku cijenu da dođe u tvoj džep. I

— Pa mi nju dobro znamo, prijatelju! — *uz-M* viknu Paul. — Ona dolazi katkad ovdje, to je *zlato oka djevojka.* Mi smo joj nadjenuli to ime. Njoj je otprilike dvadeset i dvije godine, i ja sam je viđao I ovdje dok su bili Bourbonsi, ali sa jednom ženom I koja vrijedi sto hiljada puta više od nje.

— Jezik za zube, Paule! Nikakva, ma kakva bilo žena, nije u stanju da nadmaši ovu djevojku koja bi htjela da se tare oko vaših nogu; bijela djevojka sa pepeljavom kosom, nježna po izgledu;

a duž obraza bjeličaste malje, pri dnevnoj svjetlosti, počinju kod ušiju i gube se oko vrata.

— Ah, ali ona druga! moj dragi de Marsay. Ona [1] ima crne oči koje nisu nikad

zaplakale, a plamte; obrve crne, sastavljene, koje joj daju okoran izraz i utjeran u laž divnim usnama na kojima poljubac | ne ostaje; usne vatrene i svježe; crnpurast ten koji čovjeka grije kao sunce; slušaj, časna riječ, ona liči na tebe...

— Ti joj laskaš.

— Struk izvijen, vitak kao bojni brod spreman za plovidbu, koji se baca na trgovačku lađu sa naglošću francuskom, ujeda je i potopi u dva udarca.

— Najzad, dragi moj, što se mene tiče neka koju ja nisam vidio! — nastavi de Marsay. — Otkako proučavam žene, moja nepoznata je jedina čije su djevojačke grudi, zamamljivi i vatreni oblici ostvarili za mene ženu o kojoj sam uvijek sanjao. Ona je original uzbuđljive slike nazvane „žena koja miluje svoj san“, najžarkije, najpaklenije nadahnuće antičkog genija; sveta poezija obeščašćena od onih koji su je kopirali na freskama i na mozaicima; gomila malograđana vidi u toj kameji samo ukrasnu dranguliju i stavljaju je na lanac od sata, dokle je to savršena žena, bezdan zadovoljstva u koji čovjek propada ne našav dna, idealna žena koja se katkad u stvarnosti nalazi u Španiji, u Italiji, gotovo nikad u Francuskoj. A ja sam vidio tu zlatooku djevojku, tu ženu koja miluje svoj san, ja sam je vidio ponovo ovdje, u petak. Predosjećao sam da će sutradan doći u isti čas. Nisam se prevario. Pošao sam za njom, da me nije vidjela, dopalo mi se da promatram nehatan hod besposlene žene u čijim se pokretima naslućuje uspavana zamamljivost. I onda! Ona se osvrnula, vidjela me je, obožavala me je ponovo, opet se trgla i zadrhtala. Uz nju sam spazio pravu španjolsku pratilju koja je čuva, jednu hijenu kojoj je ljubomorni muž natukao neku haljinu, jednog đavola dobro plaćenog da pazi na ovo slatko stvorenje... Tada me je ova pratilja učinila više nego zaljubljenim, postao sam ljubopitljiv. U subotu, nikoga. I evo me danas, očekujući djevojku koja o meni sanja i ne tražeći drugo nego da stanem kao čudovište u fresci.

— Evo je — reče Paul — svi se okreću da je vide...

Nepoznata porumeni, oči joj zasijaše kad opazi Henrija, ona zažmuri i prođe.

— Ala te ova gleda — uzviknu veselo Paul de Manerville.

Pratilja upre pažljiv pogled na oba mlada čovjeka. Kada se nepoznata i Henri susretoše ponovo, mlada djevojka se očeša o njega i steže ruku mladoga čovjeka. Zatim se osvrnu, osmjehnu se strasno; ali je pratilja povuče naglo na kapiju s ulice Castiglione. Oba se prijatelja uputiše za djevojkom, I diveči se veličanstvenom nagibu njenoga vrata za I koji se glava vezivala snažnim linijama i sa koga su se čvrsto dizali uvojci sitne kose. Zlatooka djevojka imala je lijepo skrojenu nogu, usku, povijenu, koja pruža toliko privlačnosti lakomoj mašti. 1 Bila je elegantno obučena i nosila je kratku suknju. Za vrijeme hoda, okretala se svakog časa da vidi Henrija i činilo se da preko volje ide za pratnjom; izgledalo je da je ona pratilji i gospodarica i robinja u isti mah. Mogla je narediti da je išibaju, ali je nije mogia otjerati. Sve se to vidjelo. Oba prijatelja stigoše do kapije. Dva livrejirana lakeja otvarahu vrata ukusnih, zatvorenih kola. Zlatooka, djevojka uđe prva, sjede s one strane odakle će se , moći vidjeti kad se kola okrenu; stavi ruku na okno od kola i zatrese svoju maramicu neopaženo od pratilje, a ne mareći šta će misliti ljubopitljivci; i govoreći javno Henriju pomoću svoje maramice:

— Pođi za mnom...

— Jesi li ikada vidio da se ljepše baci maramica? — reče Henri Paulu de Manervilleu.

Zatim opazivši jedan fijaker koji se prazan vraćao, on zaustavi kočijaša.

— Pođite za onom zatvorenom ekipažom, gle-j dajte u koju će ulicu, u koju kuću da uđe. Dobit ćete za to deset franaka. — Zbogom, Paule. — Fijaker
pođe za kolima. Kola uđoše u najljepšu kuću toga kvarta u ulici Saint-Lazare.

De Marsay nije bio vjetropir. Svaki drugi mladi čovjek požurio bi se da se što prije obavijesti o djevojci u kojoj su se tako lijepo oličavali najsvjetliji pojmovi izraženi o ženama u istočnjačkoj poeziji; ali suviše vješt a da bi proigrao tako budućnost svoje neočekivane sreće, on naredi kočijašu da produži kroz ulicu i da ga odveze njegovoj kući. Sutradan, njegov prvi sobar, po imenu Laurent, okretan kao Frontin iz stare komedije, sačeka u blizini kuće gdje je nepoznata stanovala vrijeme kad poštar razdaje pisma. Da bi lakše mogao uhoditi i vrebati oko kuće, on je, po običaju policajca koji se prerušuju, kupio na trgu odijelo jednog Auvergnata, starajući se da liči na njega. Kad je pismonoša koji je toga jutra nosio poštu u toj ulici naišao, Laurent se napravi kao da je nosač koji ne može da se sjeti imena lica kome treba da preda paket i upita pismonošu za obavještenje. Prevaren ovom tako živopisnom ličnošću usred pariške civilizacije, ovaj ga obavijesti da kuća u kojoj stanuje zlatooka djevojka pripada don Hijosu, markizu de San-Rćal, španskom grandu. Razumije se da Auvergnatu nije on trebao.

— Moj paket je za markizu — reče on.

— Ona nije tu — odgovori pismonoša. — Njena se pisma šalju u London.

— Zar markiza nije jedna mlada osoba koja...

— A — reče pismonoša prekidajući slugu i promatrajući ga pažljivo — ti si nosač kao što ja umijem da igram na konopcu.

Laurent pokaza nekoliko zlatnika ovom brbljivom zvaničniku koji se poče smiješiti.

— Gledajte, evo imena vaše zvjerke — reče on, uzimajući iz svoje kožne torbe pismo sa markom iz Londona na kome je adresa:

PAQUITI VALDES

Ul. Saint-Lazare, Hotel de San-Real, Pariz

bila ispisana duguljastim i sitnim pismenima koja odavahu žensku ruku.

— Da li biste odbili bocu bijelog vina, goveđu pečenicu sa pečurkama, a prije toga koju dvanaestinu ostriga? — zapita Laurent želeći da sačuva pismonošino prijateljstvo.

— U pola deset, kad završim posao. Gdje? — Na uglu ulice Chaussee-d'Antin i ulice Neuve des Mathurins, kod Bunara bez vode — reče Laurent.

— Slušajte, prijatelju — poče pismonoša našavši se sa sobarom jedan sat kasnije — ako se vaš gospodar zaljubio u tu djevojku, imat će dobro da potegne! Sumnjam da ćete uspjeti da je vidite. Za ovo deset godina otkako raznosim poštu u Parizu, vidio sam razne sisteme brava, ali vam mogu reći, ne bojeći se da će me drugovi utjerati u laž, da nisam vidio kapiju tajanstveniju od one g-na de San-Reala. Nitko ne može ući u kuću bez lozinke, i vidite da je naročito podignuta između dvorišta i vrta kako bi se izbjegao dodir sa drugim kućama. Vratar je stari Španjolac koji ne zna ni riječi francuski; ali mjeri ljude kao što bi činio Vidocq (polic. agent) da bi poznao jesu li lopovi. Ako bi ovog prvog tamničara uspio da prevari kakav ljubavnik, kakav lopov ili vi sami, izvinite za sravnjenje, onda bi, u prvoj dvorani zatvorenoj staklenim vratima susreli nastojnika okruženog slugama, staroga ugursuza još okrutnijeg i

natmurenijeg no što je vratar. Ako prođete ulaznu kapiju, moj ti vas nastojnik sačeka pod svodom i ispituje vas kao nekog krivca. I meni se to desilo, meni običnom pismonoši. Što se poslugo tiče, ne nadajte se da ćete što izvući od nje, mislim da su svi nijemi, nitko nije čuo zvuk njihova glasa. Ne znam koliku li platu moraju imati kad ništa ne :govore i ne piju. Činjenica je da su nepristupačni, bilo da se boje da ne budu strijeljani, bilo da imaju grdno da ;izgube. za slučaj da nešto izbrbljaju. Ako vaš gospodar voli dovoljno gospođicu Paquitu Valdes da bi savjadao, sve ove prepone, on sigurno neće pobijediti dona Conchu Masialvu,.pratilju koja je uz nju koja bi je prije sakrila pod svoju suknju nego što bi je napustila. Ove dvije žene izgleda da, su, zašivene jedna za drugu.

— To što mi rekoste, cijenjeni pismonošo — nastavi Laurent, pošto je pijucnuo malo vina — potvrđuje mi ono što sam ranije čuo. Tako mi poštenja, ja sam držao da mi se u brk smiju. Voćarka, tamo prijeko, pričala mi je da se noću puštaju u vrt psi čija je hrana obješena o stupove, kako je ne bi mogli. dohvatiti. Ove proklete životinje se boje da će ljudi koji bi htjeli ući pojesti njihovo jelo, i gotovi su da svakoga rastrgnu na komade. Reći ćete da im se mogu baciti otrovne. kuglice, ali izgleda da su oni obučeni da jedu samo iz ruku vratarke...

— Vratar. g.. barona de Nucingena, čiji se vrt na vrhu sučeljava sa vrtom kuće San-Reala, rekao mi je to isto — potvrdi pismonoša.

— Vrlo dobro, moj ga gospodar poznaje — pomisli Laurent. — Znate li — pa stavi, on gledajući ispod. oka pismonošu — da ja pripadam gospodaru koji je sila od čovjeka, i kad bi on uvrtio sebi u glavu da poljubi taban i same carice, ona bi morala na to pristati! Ako biste mu vi zatrebali, što vam ja želim, jer je on vrlo izdašan, da li bismo mogli računati na vas.

— Bogme,. g. Laurente, meni j,e ime Vrabac. Moje se ime piše sasvim kao vrapčevo: V-r-a-b-a-c.

— Zaista — reče Laurent....

— Ja stanujem u ulici Tri brata br, 11, na petom spratu; imam,ženu i četvoro djece. Ako ono što zatražite od mene ne prelazi mogućnost savjesti i mojih službenih obaveza, razumite! ja sam vas.

— Vi ste valjan čovjek — reče Laurent stisnuv mu desnicu.

— Paquita Valdes je sigurno ljubavnica markiza de San-Real, prijatelja kralja Ferdihanda. Samo je jedna španjolska mrcina od osamdeset godina u stanju da izmisli slične mjere sigurnosti — reče Henri, kad mu je njegov sluga saopćio rezultat svojih istraživanja.

— Gospodine — reče mu Laurent — nitko ne može ući u tu kuću, osim balonom.

— Baš si glup! Pa zar je potrebno ući u kuću da se uzme Paquita, kad Paquita može da iziđe iz kuće.

— E, gospodine, a pratilja?

— Zatvorit ćemo negdje pratilju za nekoliko dana.

— Tako, onda ćemo imati Paquitu — reče LauI rent trljajući ruke.

— Huljo! — reče Henri — osudit ću te na Conchu ako se usudiš da govoriš tako o jednoj ženi prije nego što je bila moja. Požuri se da me obučeš, hoću da idem u šetnju.

Henri utonu nekoliko trenutaka u radosno razmišljanje. Recimo to u pohvalu ženama, da je on dobijao svaku koju bi poželio. I što bi trebalo mi1 sliti o jednoj ženi bez ljubavnika koja bi mogla da odoli mladom čovjeku ukrašenom ljepotom, koja je.

duhovitost tijela; nadaren duhovitošću koja je umiljatost duše, obdaren moralnom jačinom i bogatstvom, dvjema pravim realnim snagama? Ali, pobjeđujući bez po muke, de Marsayu su bile dosadile ove pobjede, i tako mu je za skoro dvije godine bilo veoma dosadno. Roneći na dno sladostrašća, on je j otuda vadio više šljunka nego bisera. I sad je dospio dotle, kao vladaoci, da poželi od slučaja savladivanje kakve prepone, kakav pothvat koji bi zahtijevao upotrebu njegove začmale fizičke i moralne snage. Iako je Paquita Valdes pružala čudesni zbir savršenstava u kojima je samo pojedinačno uživao, mamac strasti je bio ništavan za njega. Stalna presićenost umrtvila je ljubavno osjećanje u njegovom srcu. Kao starci i iživjeli ljudi, on je imao samo izopačene prohtjeve, rasipne ukuse, ćudi koje, jednom zadovoljene, ne ostavljahu u srcu nikakvo lijepo osjećanje. Kod mladih ljudi, ljubav je najljepše osjećanje, ona rascvjetava život u duši, razvija svojom sunčanom snagom najljepša nadahnuća i duboke misli; prava uživanja u svačemu imaju osobiti ukus. Kod ljudi, ljubav postaje strast; sila vodi zloupotrebi. Kod staraca, ona se okreće u porok; nemoć naginje pretjeranostima. Henri je bio u isti mah starac, čovjek i mladić. Da bi mu se povratilo uzbuđenje istinske ljubavi, bila mu je potrebna kao Lovelaceu kakva Clarisse Harlowe. Bez čudesnog odsjaja ovog nenadmašnog bisera, on je mogao osjetiti samo strasti potaknute pariskom taštinom, ili namjere da nagoni izvjesnu ženu do najvećeg stupnja pokvarenosti, dakle sve samo doživljaje koji bi potakli njegovo ljubopitstvo. Izvještaj Laurentov pridao je neopisanu vrijednost zlatookoj djevojci. Trebalo je primiti bitku sa tajnim neprijateljem 'koji je izgledao onoliko opasan koliko i vješt; a da bi odnio pobjedu, Henri je morao upotrebiti sve svoje sile. Igrat će se ona vječita, stara a uvijek nova komedija, čiji su glumci jedan starac, mlada djevojka i zaljubljeni mladić; don Hijos, Paquita, de Marsay. Ako je Laurent zamjenjivao Figara, pratilja je bila nepodmitljiva. I tako je živa komedija bila jače isprepletana slučajem nego što je to učinio koji dramski pisac! Pa zar slučaj nije genijalan čovjek?

— Treba se dobro pripremiti — reče Henri u sebi.

— Pa dobro — kaza mu Paul de Manerville ulazeći — dokle smo došli? Evo me da doručkujem s tobom.

— Lijepo — reče Henri. — Neće ti biti zazorno ako se pred tobom budem oblačio?

— Nije nego.

— Mi sad uzajmljujemo toliko stvari od Engleza da bismo mogli postati licemjerni i čedni kao oni — nastavi Henri.

Laurent bješe donio svome gospodaru nekoliko raznih sitnica i pribora, i to veoma lijepih, te mu Paul morade reći:" — Pa tebi će trebati čitava dva sata.

— Ne — reće Henri — nego dva sata i po.

— Dobro, kad smo ovako sami i mažemo sve
da kažemo jedan drugom, objasni mi zašto jedan čovjek tvoje vrijednosti, jer ti mnogo vrijediš, pretjeruje u taštini koja mu ne može biti prirodna? Zašto provodiš dva i po sata u lickanju kad je dovoljno okupati se za četvrt sata, očešljati se začas i obući. Hajde, objasni svoje navike.

— Mora da mnogo marim za tebe, glupane moj, kad pristajem da ti povjerim tako visoke misli — reče mladi čovjek, dok mu je sluga mekom četkom i sapunom trljao nogu.

— Pa ja sam ti najiskrenije odan — odgovori Paul de Manerville — i ja te volim

nalazeći da vrijediš više od mene...

— Ti si morao primijetiti, ako, si, uopće sposoban da promatraš moralnu stranu, da žene vole uobražene ljude . — nastavi de Marsay odgovarajući samo pogledom na. Jaulovu izjavu. — A znaš li zašto žene vole uobražene ljude? Uobraženi ljudi su., prijatelju. moj,. jedini koji sebe njeguju, Dakle njegovati sebe samog, zar to ne kaže da se u sebi njeguje tuđe dobro? Čovjek koji ne pripada sebi upravo je Čovjek za kojim su žene pohlepne. Ljubav je upravo lopovluk. Neću ti govoriti o pretjeranoj čistoći za kojom one luduju. Nađi makar jednu koja se zaludi za kakvim aljkavim čovjekom, ma bio on inače najodličniji? Ako se to i desi, morat će se to metnuti na račun prohtjeva kao u bremenite žene, onih glupih ideja koje svakome padaju na um. Naprotiv, vidio sam odlične ljude napuštene odjednom zbog njihove nebrižljivosti. Uobraženko koji se brine o sebi bavi se budalaštinom, sitnicama. A što je žena? Mala stvar, zbir budalaština. Reci joj dvije riječi u vjetar, ona će o tome razmišljati četiri sata. Ona je sigurna da će se uobraženko bavili njome, pošto ne misli na važnije stvari. Nju on neće napustiti zbog slave, častoljublja, politike, umjetnosti, tih javnih djevojaka koje su za nju opasne suparnice. Zatim uobraženi ljudi imaju hrabrosti da se naprave smiješnim da bi se dopali ženi, i njeno je srce prepuno blagodarnosti za čovjeka smiješnoga zbog ljubavi. Najzad, čovjek ne može biti uobražen ako nema razloga da bude takav. Žena nam daje taj stupanj. Uobraženko je ljubavni pukovnik, on je ljubimac žena, on komandira svojim pukom, ženom! Dragi moj, u Parizu se sve sazna i nitko ne može da prođe badava. Ti koji imaš samo jednu ženu i imaš pravo što nemaš više, pokušaj da izigravaš uobraženka; nećeš postati čak ni smiješan, bit ćeš mrtav. Postat ćeš predrasuda na dvije šape, čovjek osuđen bez iznimke da radi jednu istu stvar. Ti bi, znači, predstavljao budalaštinu kao što g. de Lafayette znači Atneriku; g. de Talleyrand, diplomaciju; Desaugiers, pjesmu; g. de Segur, romansu. Ako izađu iz svog djelokruga, više se ne vjeruje u vrijednost njihovog posla. Eto kako smo mi uvijek savršeno nepravedni u Francuskoj! G. de Talleyrand je možda veliki financijer, g. de Lafayette, tiranin, a g. Desaugiers administrator. Možeš ti iduće godine imati četrdeset žena, javnost ti neće priznati ni jednu. I tako je, dakle uobraženost, prijatelju Paule, najneospornija moć nad ženskim svijetom.

Čovjek koga mnoge žene vole važi kao da ima naročite osobine; i onda se otimaju o njega, nesretnika. Pa vjeruješ li ti da to nije nikakva prednost, s pravom ući u jedan salon, pogledati nadmeno sa visine svoje vratne marame sve koji su tu ili ih izmjeriti kroz lomjon i moći prezirati najodličnijeg čovjeka, samo ako nosi staromodni prsluk. Pazi, Laurente, ubost ćeš me. Poslije doručka, Paule, otići ćemo u Tuileries da vidimo božanstvenu *zlatooku djevojku.*

Kada su, poslije izvrsnog objeda, dva mlada čovjeka grabila terasom Feuillantsa i velikom alejom Tuileriesa, oni ne sretoše nigdje divnu Paquitu Valdes, za čiji se račun tu nalazilo do pedeset elegantnih mladića Parižana, namirisanih, udešenih, u čizmama, sa mamuzama, puckajući bičem, šetajući, brbljajući, smijući se i praveći svakojake đavolije.

— Crkve mi — reče Henri — pala mi je na pamet najdivnija misao na svijetu. Ova djevojka dobija pisma iz Londona, valja potkupiti ili opiti pismonošu, otvoriti pismo, pročitati ga naravno, uručiti malo ljubavno pisamce i ponovo zapečatiti. Stari tiranin bez sumnje poznaje osobu koja šalje pisma iz Londona i ne sumnja ništa.

Sutradan de Marsay dođe opet da se šeta po suncu, na terasi Feuillantsa, i tu spazi

Paquitu Valdes; učini mu se još ljepšom. On se ludo zaljubi u ove oči čiji su zraci ličili na sunčane i čiji je plam sakupljao u sebi svu vatru ovog zamamljivog tijela. De Marsay je gorio od želje da se u prolazu dotakne haljine ove primamljive djevojke; ali mu je svaki pokušaj bio uzaludan. U trenutku kad je prestigao pratilju i Paquitu, da bi se našao pored 2latooke djevojke kad se ona bude okrenula, Paquita, ne manje nestrpljiva, pođe živo i de Marsay osjeti kako mu steže ruku tako brzo i strasno da mu se učini da ga je pogodila električna struja. U trenutku mu sva njegova mladalačka uzbuđenja uzavreše u srcu. Kada se ljubavnici susretoše pogledom, Paquita kao da se zastidje; ona obori oči da bi izbjegla. Henrijev pogled, ali ispod oka promatraše noge i stas onoga koga žene prije revolucije nazivahu svojim *osvajačem.*

— Ova će djevojka zacijelo postati moja ljubavnica — reče Henri u sebi.

Idući za njom do kraja terase, sa strane trga Louisa XV, on opazi starog markiza de San-Real, naslonjenog na ruku svoga lakeja, kako korača s opreznošću jednog uzetog i boležljivog starca. Dona Concha, koja je zazirala od Henrija, propusti Paquitu u sredinu između sebe i starca.

— Eh, ti — reče u sebi de Marsay, baciv prezriv pogled na pratilju — ako te ne prisilimo na popuštanje, uspavat ćemo te sa malo opijuma. Znamo mi mitologiju i priču o Argusu.

Prije nego što će se popeti u kola, zlatooka djevojka izmijeni sa svojim draganom nekoliko pogleda u čiji se značaj nije moglo sumnjati i kojima Henri bješe očaran; ali pratilja primijeti nešto i reče živo nekoliko riječi Paquiti koja se sva očajna baci u kola. Kad Laurent na zapovijest gospodarevu ode da uhodi oko kuće Paquitine, susjedi mu rekoše da ni obje žene ni stari markiz nisu izašli iz kuće od dana kada je pratilja uhvatila poglede između njene štićenice i Henrija. Tanka nit koja je vezivala dvoje zaljubljenih bješe dakle prekinuta.

Nekoliko dana kasnije de Marsay bješe dospio do cilja, a da nitko nije znao na kakav način. Nabavio je pečat i vosak savršeno istovjetan sa pečatom i voskom kojim su pečaćena pisma iz Londona, upućena g-đici Valdes, zatim papir sličan onome kojim se služio dopisivač, zatim sav gvozdeni alat kojim će žigosati poštanske marke engleske i francuske. Napisao je slijedeće pismo koje jo po svemu ličilo na pismo poslato iz Londona.

„Draga Paquita, neću pokušavati da vam riječima opisujem strast koju ste mi ulili. Ako je na moju sreću i vi dijelite sa mnom, znajte da sam našao načina da se sa vama dopisujem. Meni je ime Adolphe de Gouges i stanujem u Univerzitetskoj ulici br. 54. Ako pretjerano paze na vas i ako nemate pera ni papira, ja ću to znati po vašoj šutnji. I tako, ako sutra od osam sati ujutru do deset uveče ne budete bacili pismo preko zida u vrt barona de Nucingena, gdje će se na njega čekati cio dan, jedan čovjek meni potpuno odan spustit će vam preko zida na užetu sutradan oko deset sati izjutra dvije staklene boce. Prošetajte se onuda u to vrijeme, u jednoj staklenici nalazi se opijum da biste uspavali vašeg Argusa. Dovoljno je dati joj šest kapljica. U drugoj će biti mastilo. Staklenica sa mastilom izrezana je, druga je glatka. Obje su plosnate da biste ih mogli sakriti u njedra. Sve ovo što činim da bih stupio s vama u vezu treba da vam pokaže koliko vas ljubim. Ako sumnjate u ovo, priznajem vam da bih život položio za jedan čas sastanka s vama."

— I one jadnice vjeruju u sve to! — reče sebi de Marsay — pa gotovo imaju i pravo. Kakvo bismo mišljenje mi imali o ženi koja se ne bi dala zavesti ljubavnim

pismom s okolnostima tako dokazanim.

Ovo pismo bješe predato od strane Vrapca pismonoše sutradan oko osam sati izjutra vrataru kuće de San-Real.

Da bi se približio bojnom polju, de Marsay je došao na doručak kod Paula, koji je stanovao u ulici de la Pepiniere. Oko dva sata, u trenutku kad su dva prijatelja pričala smijući se nezgode jednog mladića koji je htio da živi na velikoj nozi nemajući sredstava za to, Henrijev kočijaš dođe da potraži svoga gospodara kod Paula i dovede mu jednu tajanstvenu ličnost koja je po svaku cijenu željela da govori sa njim. To je bio neki mulat koga. bi Talma uzeo za uzor u ulozi Otela da ga je poznavao. Nikada jedno afrikansko lice nije bolje ispoljavalo veličinu u osveti, brzinu sumnje, naglost u izvršej nju namjere, snagu jednog Maurina i njegovu djetinjsku nerazmišljenost.

Njegove crne oči imale su nepomičnost očiju ptice grabljivice i bile su uokvirene plavkastom pokožicom bez trepavica. Njegovo malo i nisko čelo imalo je nečeg prijetećeg u sebi. Očevidno je taj čovjek bio pod jarmom jedne jedine pomisli. On nije vladao svojom nervoznom mišicom. Za njim je išao čovjek koga će sve mašte, počev od onih koje se mrznu na Groenlandu pa do onih koji se kupaju u znoju u Novoj Engleskoj, moći sebi ocrtati ovim riječima: to je bio bijednik. Na ovu riječ svaki će pogoditi, predstavit će ga sebi, prema naročitim pojmovima pojedinih zemalja. Ali tko će moći da sebi uobliči njegovo blijedo, izborano lice sa crvenim nosem i dugačkom bradom? Tko će opaziti njegovu otrcanu vratnu maramu, njegov izblijedjeli kaput, masni okovratnik od košulje, istrošeni šešir, jadne hlače, izgužvani prsluk, njegovu iglu od lažnog zlata, okorjele cipele sa vrpcama uprskanim blatom, tko može razumjeti u svoj neizmjernosti njegovu sadašnju i prošlu bijedu. Tko? Samo Parižanin. Čovjek bijednik u Parizu savršen je bijednik, jer nalazi radosti u tome što zna koliko je nesretan. Mulat je ličio na krvnika Louisa XI vodeći nekoga na vješala.

— Tko li nam upeca ove dvije hulje? — reče Henri.

— Papuče mi, od ovog ovdje uhvatit će me groznica — odgovori Paul.

— Tko si ti koji izgledaš više kršćanin no ovaj drugi? — reče Henri gledajući bijednika,

Mulat osta s očima uprtim u oba mladića kao čovjek koji ništa ne razumije, a htio bi da bar nešto pogodi po kretanju usana i mimike.

— Ja sam piskaralo i tumač. Stanujem u sudu i zovem se Poincet.

— Lijepo! a ovaj ovdje — reče Henri Poincetu pokazujući na mulata.

— Ne znam; on govori samo neku vrstu španskog narječja i doveo me je ovdje da bi se mogao sporazumjeti s vama.

Mulat izvuče iz džepa pismo upućeno Paquiti od Henrija i predade mu ga; Henri ga baci u vatru.

— Lijepo, stvar počinje da se razvija — reče u sebi Henri. — Paule, ostavi nas za trenutak same.

— Ja sam mu preveo ovo pismo — nastavi tumač kad ostadoše sami. — Kad je bilo prevedeno, on je negdje otišao. Zatim se vratio da me potraži i dovede ovdje obećavši mi dva lujdora.

— Sta imaš da mi kažeš, stoko? — zapita Henri.

— Ja mu nisam kazao „stoko“ — reče tumač očekujući mulatov odgovor...

— On veli, gospodine — nastavi tumač pošto je saslušao nepoznatog — da vi

treba da se nađete sutra uveče, u deset i po sati, na bulevaru Montmartreu ispred kavane. Tu ćete naći jedna kola u koja ćete se popeti rekavši onom koji će vam otvoriti vrata od kola riječ *cortejo,* što na španskom znači *ljubavnik* — dodade Poincet bacajući pogled čestitanja Henriju.

— Dobro!

Mulat htjede da pruži dva lujdora tumaču; ali mu de Marsay ne dade nego ga on nagradi; dok mu je plaćao, mulat reče nešto.

— Šta veli on?

— Kaže mi — odgovori bijedni čovjek — da će me udaviti ako ma kome kažem samo jednu riječ. On je neznabožac, i izgleda da bi bio savršeno sposoban za tako nešto.

— I ja vjerujem — reče Henri — da bi učinio kao što veli.

— On dodaje — nastavi tumač — da vas osoba koja ga je poslala preklinje, za ljubav vašu i njenu, da budete što obazriviji u svome pothvatu, inače će bodež izdignut iznad vaših glava pogoditi vas oboje, posred srca, i nikakva ljudska sila ne bi vas mogla zaštititi.

- On tako veli! Utoliko bolje, bit će zanimljivije_ _ Sad možeš ući. Paule! — viknu on svome drugu.

Mulat, ne prestajući da gleda Paquitinog dragana sa magnetskom pažnjom, udalji se sa tumačem.

— Evo dakle jednog vrlo romantičnog doživljaja reče u sebi Henri, kad se Paul vratio. — Tražeči avanture', naišao sam usred Pariza na splet ozbiljnih okolnosti, na velike opasnosti. Ah, do đavola, kako opasnost daje ženi smjelosti. Spriječiti jednu ženu, htjeti je pritijesniti, zar to nije dati joj pravo i hrabrost da u jednom trenutku preskoči prepone, za što bi joj inače trebalo godinama vremena. Hajde, umiljato stvorenje, preskoči. Umrijeti? Jadno dijete. Bodeži, ženska uobrazilja! Sve one osjećaju potrebu da dadu važnosti svojim nestašlucima. Uostalom, pazit ćemo, Paquita, pazit ćemo, djevojčice moja. Đavo me odinio, sad otkad znam da je ova ljepotica, ovo remek-djelo prirode, moja svojina, cijela stvar je izgubila svoju draž.

I pored ovih lakomislenih riječi, mladić se opet pojavi u Henriju. Da bi lakše dočekao sutrašnjicu, ne pateći, on pribježe pretjeranom uživanju; kartao se, ručao, večerao sa prijateljima, napio se kao ćuskija, najeo se kao Švaba, i dobio na kocki deset do dvanaest hiljada franaka. On izađe iz *Kankalske stijene* u dva sata izjutra, zaspa kao zaklan i probudi se sutradan svjež i rumen. Obuče se da ode u Tuileries s namjerom da izjaše pošto bude vidio Paquitu, kako bi izgladnio i bolje ručao, te da mu vrijeme prođe što brže.

Urečenog sata Henri dođe na bulevar, spazi kola i dade lozinku čovjeku koji mu se učini da je onaj mulat. Cuvši lozinku, čovjek otvori vrata i spusti stepenik. Henri bješe tako brzo provezen kroz Pariz da ophrvan mislima ne imade vremena da obrati pažnju na ulice kojima je prošao i ne znade gdje su se kola zaustavila. Mulat ga uvede u jednu kuću, gdje su stepenice bile uz samu kapiju. StepeI nice su bile mračne kao i predsoblje gdje je Henri 1 morao da čeka cijelo vrijeme dok je mulat otvarao 1 vrata jednoga stana, vlažnog, zagušljivog, bez svjetlosti, i čije su sobe, jedva osvjetljene jednom svijećom koju njegov vodič nađe u predsoblju, izgledale prazne i ružno namještene kao u kućama čiji su stanovnici na putu. Pade mu na pamet osjećanje I uzrokovano čitanjem kakvog romana Anne Radneobitavane dvorane u nekom

žalosnom i pustom mjestu. Mulat najposlije otvori vrata od jednog salona. Stanje u kome se nalazio stari namještaj i izblijedjele zavjese na prozorima činili su ga sličnim kakvom sumnjivom mjestu. Ista pretenzija na eleganciju i skup stvari rđavoga ukusa, prašine i prljavštine. Na kanabetu prevučenom crvenom kadifom, pored kamina koji se pušio, sjedila je neka ružno odjevena baba; na glavi je imala turban koji Engleskinje izmišljaju kada zađu u godine i koji bi izazvao dopadanje u Kini, gdje je umjetnički ideal nakaznost. Ovaj salon, ova baba, ovo ledeno mjesto, zaledilo bi svu ljubav da i Paquita nije bila tu u jednoj naslonjači u divnoj sobnoj haljini, slobodna u bacanju svojih zlatnih i vatrenih pogleda,, slobodna u pokazivanju svoje izvajane noge, slobodna u svojim sjajnim pokretima. Ovaj prvi susret bio je kao i svaki prvi ljubavni sastanak i dva strasna lica koja su brzo prešla granice i vatreno žude jedno za drugim i ne poznajući se. Ne] mogućno je da se u početku ne pojavi mali nesklad u takvoj situaciji punoj smetnje, dok se ne dođe do trenutka kada se duše stope ujedno. Ako žudnja i daje čovjeku smjelost i navodi ga da nema nikakva obzira, ljubavnica, po cijenu da nije prava žena, ma koliko da je zaljubljena, uvijek je uplašena kad se nađe tako brzo pred ciljem i uči u oči s obavezom da se preda, što za mnoge žene znači na se surva u provaliju na dnu koje ne zna šta će naći. Nehotična hladnoća ženina u suprotnosti je sa njenom priznatom strašću i bezuslovno utiče na najzaljubljenijeg ljubavnika. Ove misli, koje plove kao magla u dubini duša, proizvode u njima neku prolaznu bolest.

U slatkom putovanju koje dva bića poduzimaju kroz lijepe predjele ljubavi ovaj momenat liči na pustaru koju treba prijeći, pustaru bez trave, čas vlažnu, čas vrelu, punu vrućeg pijeska, isprskanu baruštinama, a koja vodi u obasjane šumice odjevene ružama, gdje se ljubav i povorka njenih uživanja razastiru po prostirci divnog zelenila. Često duhovit čovjek dobije neki glup osmijeh koji mu služi kao odgovor na sve; njegov duh je kao uspavan pod ledenim suzbijanjem njegove požude. Ne bi bilo nemoguće da dva lica podjednako krasna, duhovita i strasna, razgovaraju najprije o najobičnijim stvarima, dokle im slučaj, jedna riječ, drhtaj izvjesnog pogleda, susret jedne varnice, ne učine da stignu na srećni prijelaz koji ih odvede na cvjetnu stazu kojom se ne hoda, nego se klizi a ne propadne se. Ovo duševno stanje dolazi uslijed neobuzdanosti osjećanja. Dva lica koja se malo vole ne osjećaju nešto slično. Utisak ove krize može se sravniti s utiskom vedroga neba. Na prvi pogled priroda izgleda zastrta velom, nebesko plavetnilo izgleda crno, daljna svjetlost liči na mrak.

Kod Henrija kao i kod Španjolke bila je ista plahovitost: i onaj statički zakon po kome dvije ravne sile nište pri susretu jedna drugu može biti isti i u moralnom pogledu. Zatim je trenutna zabuna čudnovato uvećana prisustvom stare mumije. Ljubav se svačega plaši i raduje se svemu, za nju sve ima nekog smisla, sve joj je srećno ili kobno predskazivanje. Ova oronula žena bila je tu kao prolazni završetak, i predstavljala je rugobni riblji rep kojim su simbolični geniji grčki završavali svoje himere i sirene, tako zavodljive i varljive gornjim dijelom trupa, kao što su to sve strasti u početku. Iako je Henri bio ne duhom jak, ovo se uzima na podsmijeh, nego čovjek neobične snage, čovjek toliko veliki koliko se može to biti bez religije, zbir svih tih prilika učini utisak na njega. Uostalom najjači ljudi obično su najviše podložni utiscima i prema tom$_e$ najsujevjerniji, ako se može nazvati sujevjerjem podsvjesni prvi pokret koji je bez sumnje rezultat stvari skrivenih tuđim očima, ali vidljivih njihovim.

Španjolka se koristila ovim trenutkom zbunjenosti da bi se predala zanosu

neograničenog obožavanja kojim je žensko srce preplavljeno kad je zaista zaljubljeno i nalazi se u blizini svoga uzalud očekivanog idola.

Oči su joj bile pune radosti, pune sreče i bacale su varnice na sve strane. Ona je bila kao očarana i opijala se bez bojazni tako dugo iščekivanim blaženstvom. Ona se učini Henriju tada tako čudesno lijepom da cijela ta opsjena u dronjcima, otrcanim crvenim zavjesama, starosti, zelenim rogožinama Pred stolicama, da rđavo očišćeni kameni pod i cijela ta bijedna i otrcana raskoš iščeze ispred njegovog pogleda. Salon zasija i on kao kroz maglu vidje užasnu oštrokondu, šutljivu na svojoj crvenoj sofi, čije žute oči odavahu osjećaje poniznosti ulivene nesrećom ili prouzrokovane robovanjem kakvom poroku koji vas kao ugnjetač zaglupljuje šibom svoga nasilja. Njene oči imađahu hladan sjaj tigra u kavezu koji osjeća svoju nemoć i mora da guta u sebi svoj bijes za uništenjem.

— Kakva je ovo žena? — upita Henri Paquitu. Ali Paquita ne odgovori. Ona dade znak da ne razumije francuski, i zapita Henrija govori li on engleski. De Marsey ponovi svoje pitanje engleski.]

— To je jedina žena kojoj se mogu povjeriti I iako me je ona već jedanput prodala. Mili moj I Adolfe, to je moja majka, robinja kupljena u Gruziji zbog svoje izvanredne ljepote od koje je danas malo što ostalo. Ona razumije samo svoj materinski jezik.

Stav ove žene i njena želja da po pokretima svoje kćeri i mladićevim pogodi šta se događa među njima objasniše se mladiću, i njemu odlanu poslije toga objašnjenja.

— Paquita — reče joj — zar nećemo biti slobodni?

— Nikada — odgovori ona žalosno. — Imamo čak vrlo malo vremena pred nama. — Ona obori oči, pogleda u ruku i izbroja desnom rukom prste na lijevoj ruci pokazujući najljepše ruke koje je Henri ikad vidio.

— Jedan, dva, tri...

Ona izbroja do dvanaest.

— Tako je — reče — imamo svega dvanaest dana.

— A poslije?

— Poslije — reče ona zbunjeno kao slaba žena pred krvničkom sjekirom, unaprijed smoždena strahom koji joj je oduzimao onu veličanstvenu, prirodom podarenu energiju, kako bi joj uvećala privlačnost i obratila u beskrajne pjesme najčulnija zadovoljstva. — Poslije — ponovi opet. Njene oči se ukočiše, činilo se kao da promatra neki pun prijetnje daleki predmet. — Ne znam — reče.

— Ova je djevojka luda — pomisli Henri, pa i on zapadne u neko čudno razmišljanje.

Paquita mu se učini obuzeta nečim što nije bio on, kao žena pritisnuta jednako grižnjom savjesti i strašću. Možda je u srcu nosila kakvu drugu ljubav koju je zaboravljala i na mahove je se sjećala. U trenutku obuzeše ga hiljadu suprotnih misli. Ova mu djevojka posta tajanstvena, ali posmatrajući je s iskusnom pažnjom presićenog čovjeka, željan nove čulne strasti kao onaj vladar koji je tražio da mu stvaraju nova zadovoljstva, grozna žeđ koja obuzima velike duše, Henri upoznade u Paquiti najsavršeniji sklad prirodom stvoren za ljubav.

Pretpostavljeno kretanje ovoga stvorenja, sa dušom ostavljenom po strani, uplašilo bi svakog drugog osim de Marsaya, ali njega opčini ova bogata žetva obećanog uživanja, ova stalna promjena sreće, što je uvijek bio san svakog čovjeka, a o kome i zaljubljena žena uvijek sanja. On se zanese beskonačnošću učinjenom

opipljivom i opi se pretjeranim uživanjem ovoga stvorenja. On prozre sve to u ovoj djevojci jasnije nego ikad dotle, jer se ona pokazivala predusretljivom, sretnom što joj se on divi. Divljenje de Marsayevo pretvori se u skriven bijes, i on ga pokaza u cijelosti bacivši pogled koji Španjolka razumjede, kao da je bila naviknuta na slične poglede.

Ako ne budeš bila samo moja, ja ću te ubiti — uzviknu on.

Čujući ovu riječ, Paquita pokri lice rukama i uzviknu naivno: Sveta Bogorodice, u kakvu sam napast zapala!

Ona ustade, baci se na crvenu sofu, zagnjuri glavu u dronjke na grudima svoje majke i poče plakati. Stara obujmi kćer ne napuštajući svoju nepomičnost i ništa ne ispoljavajući. Majka je imala u najvećem stupnju ozbiljnost divljih naroda onu kamenu nepomičnost o koju se krha svako promatranje. Da li je marila za svoju kćer? Nema odgovora. Ova obrazina skrivala je sve ljudske osjećaje dobre i rđave, i od ovog stvorenja moglo se svasta očekivati. Njen pogled je skretao lagano sa ose njene kćeri ka licu Henrijevu, koga je gledala sa neobjašnjivom radoznalošću. Izgledalo je da pita samu sebe kojim je čudom on tu i kakva je ćud prirode stvorila jednog tako zavodljivog čovjeka.

Ove me žene ismjehivaju! pomisli u sebi Henri.

U taj čas podiže Paquita glavu i baci na nj pogled koji mu zaroni do dna duše i zapali je. Ona mu se učini tako divna da se on zakle sebi da će prisvojiti ovo blago od ljepote.

— Moja Paquito, budi moja!

— Hoćeš li da me ubiješ? — reče ona zaplašena, zadrhtala, uznemirena, ali privučena njemu neobjašnjivom snagom.

— Da te ubijem, zar ja! — reče on sa osmijehom. Paquita pusti užasnut krik, reče nešto staroj koja uze u svoje ruke Henrijevu i ruku kćerinu, gledaše ih dugo i pusti ih tresući glavom strahovito značajno.

— Budi moja još večeras, odmah, pođi sa mnom, ne ostavljaj me, ja tako hoću, Paquita! Ako me voliš, hajde!

I u trenutku on joj izgovori hiljadu bezumnih riječi sa bujnošću potoka koji juri preko stijenja i ponavlja isti zvuk na hiljadu raznih načina.

— Ovo je isti glas ! — reče tužno Paquita, a da je de Marsay nije čuo — ista vatrenost dodade još nijednu riječ protiv mene.

— Zbogom reče ona obujmivši Henrija oko struka, uvijajući se oko njega kao zmija. Stežući ga tako uza se, podnese svoju glavu pod njegovu, pruzi mu svoje usne i uze mu poljubac koji ih toliko zanese oboje da de Marsay pomisli da se zemlja provalila, a Paquita uzviknu: Odlazi! glasom koji odavaše kako malo vlada sobom. Ali ga je držala i dalje, govoreći mu neprestano „odlazi", i povede ga lagano do stepenica.

— Pa dobro! pristajem — reče ona predajući se strasti koju ništa ne može opisati. — Hoću, ali ne večeras. Večeras sam, Adolfe, sipala Conchi suviše malo opijuma, ona bi se mogla probuditi, i ja bih propala. Ovoga trenutka cijela kuća misli da ja spavam u mojoj sobi. Kroz dva dana, nađi se na istom mjestu, reci istu lozinku onom čovjeku. Onaj čovjek je moj poočim, Cristemio, obožava me i dao bi život za mene u najvećim mukama, ne rekavši

Tamo, mulat, kome oči zasvijetliše kad spazi Paquitu, uze svijećnjak iz ruku svoga

idola i odvede Henrija na ulicu. Spusti svijećnjak pod svod, otvori vrata, smjesti Henrija u kola i doveze ga na Talijanski bulevar s najvećom brzinom. Izgledalo je da konjima gori zemlja pod nogarna.

Sve ovo prođe kao san za de Marsaya, ali takav san koji i kad iščezne ostavi u dnu duše osjećanje natprirodne miline za kojom čovjek juri poslije cijeloga života. Nikakav ljubavni sastanak nije prošao^ na način pristojniji, ni čedniji, ni hladniji možda, u mjestu groznijem po pojedinostima, ispred rugobnijeg božanstva; jer je ona majka ostala Henriju u pameti kao nešto pakleno, šćućureno, kao lešina puna poroka, divljačna, kakvu mašta slikara ili pjesnika nije dosad mogla naslutiti. Zaista, nikada ljubavni sastanak nije jače nadražio njegovu čulnost, nije mu otkrio smjernije zamamljivosti, nije jače potresao ljubav iz njenog središta da bi ga njome potpuno obavio. To bješe nešto mračno, tajanstveno, slatko, nježno, pritiješnjeno i puno izliva. Spajanje groznoga i bajnog, raja i pakla, koje kao da opi de Marsaya. On više nije znao za sebe, a međutim bio je u dobu da se može oduprijeti zanosu koji dolazi od uživanja.

Da bi lijepo razumjeli njegovo postupanje pri raspletu ove priče, potrebno je objasniti koliko je on bio širokogrud u dobu kad se mladi obično gube i opadaju, miješajući se sa ženama i baveći se njima preko mjere. On je rastao u sred sticaja tajnih okolnosti koje ga snabdješe velikom nepoznatom jačinom. Ovaj je mlađi čovjek imao u rukama jače žezlo nego što ga imaju kraljevi, skoro uvijek sputani zakonima pri svojim najmanjim željama. De Marsay je imao autokratsku moć kakvog istočnjačkog satrapa. Ali ta moć tako glupo primijenjena u Aziji od strane surovih ljudi, bila je udesetorostručena evropskom pameću, francuskom duhovitošću, najživljim, najoštrijim od svih instrumenata uma. Henri je mogao što god je htio za račun svoga zadovoljstva i svoje taštine. Ovaj nevidljivi upliv na društveni svijet obavio ga je veličanstvenošću pravom, iako skrivenom, nerazmetijivom i povučenom u sebe. On je imao o sebi mišljenje, istina ne ono koje je Louis XIV mogao imati o sebi, nego ono najponosnijih kalifa, faraona, Kserksova, koji su zamišljali da su od božanske loze i koji oponašahu Boga, krijući lice od svojih podanika pod izgovorom da pogled na njih donosi smrt. I zato, bez grižnje savjesti što je ujedno sudac i parničar, de Marsay je hladnokrvno osuđivao na smrt čovjeka ili ženu koji bi ga ozbiljno uvrijedili. Iako često nepromišljeno izgovorena, presuda bi bila neopoziva. Zabluda je bila nesreća slična onoj koju prouzrokuje grom kad padne na bezbrižnu Parižanku u kolima, umjesto da ubije kočijaša koji je vozi na sastanak. Stoga je gorka i puna dubine šala kojom se odlikovao njegov razgovor obično strašila ljude, nitko se nije usuđivao da mu nanese uvredu. Žene osobito vole ljude koji sebe nazivaju pašama i koji nastupaju okruženi trepetom, praćeni lavovima i krvnicima. Kod ovih ljudi se stvara sigurnost djelovanja, izvjesnost snage, gordost u očima, lavovska svijest koja po ženinom shvatanju utjelovljuje tip sile o kojoj one sanjaju. Takav je bio de Marsay.

Pouzdan toga trenutka u svoju budućnost, on postade mlad i gibak i mišljaše samo na ljubav, legavši u postelju. Sanjao je zlatooku djevojku, kao što sanjaju mladi, strasni ljudi. To su bile čudovišne prilike, nepojmljive čudnovatosti, pune svjetlosti, i koje otkrivaju nevidljive svjetove, ali načinom uvijek nepotpunim, jer neki nevidljiv veo mijenja uslove opažanja. Sutradan i preksutra njega nestade i nitko ne znađaše kud je otišao. Njegova moć mu je pripadala samo pod izvjesnim uslovima, i na sreću po njega, za ova dva dana on bješe samo prost vojnik, u službi demona od koga je

crpao svoje amajlisko biće. Ali urečenog sata uveče na bulevaru on očekivaše kola koja stigoše na vrijeme. Mulat priđe Henriju i reče mu francuski, napamet naučenu rečenicu.

— Ako hoćete da dođete, ona mi je rekla da morate pristati da vam vežem oči.

I Cristemio mu pokaza bijelu svilenu maramu.

— Neču! — reče Henri, čija se svemoć namah pobuni.

I on htjede da se popne u kola. Mulat dade znak, kola odjuriše.

— Dobro! — uzviknu de Marsay, bijesan što će izgubiti sreću koju je očekivao. Uostalom, on uvidje nemogućnost borbe sa robom čija je poslušnost bila slijepa kao u kakvog krvnika. I onda, zar njegov gnijev treba da se sruši na ovo pasivno oruđe.

Mulat zviznu, koja se vratiše. Henri se brzo pope. Već su neki radoznalci počeli glupavo da se gomilaju na bulevaru. Henri je bio snažan i htjede da izigra mulata. Kad kola pođoše u kas, on ga ščepa za ruke da bi ga savladao i mogao sačuvati — ukrotivši svoga čuvara — sposobnost da vidi kuda ide. Uzaludan pokušaj. Mulatove oči bljesnuše u pomrčini. On pusti krike koji su mu od bijesa zastajali u grlu, ote se, odgurnu de Marsaya rukom kao od gvožđa i zakova ga, tako reći, u dno kola; zatim drugom slobodnom rukom izvuče trouglasti nož zviznuvši. Kočijaš začu zviždanje i ustavi kola. Henri je bio bez oružja i bješe primoran da ustupi; on pognu glavu prema marami. Ovaj ponizni pokret umiri Cristemija i on mu veza oči sa puno poštovanja i brižljivosti, koji su bili dokaz vrste obožavanja za osobu čovjeka u koga je njegov idol bio zaljubljen. No prije nego što je to učinio, on sa nepovjerenjem stavi nož u svoj džep sa strane i zakopča se do grla.

— Ovaj bi me čudak zaklao — reče u sebi de Marsay.

Kola pođoše ponovo naglo. Jedan jedini izlaz ostajao je za mladića koji poznaje Pariz, kao što ga je znao Henri. Da bi poznao kuda ga vode. dovoljno je bilo sabrati se i sračunati po broju potoka ulice pored kojih će proći bulevarom, dokle god kola budu vozila pravo. Prema tome je mogao poznati kojom su pobočnom ulicom kola skretala, bilo ka Seni, bilo ka uzvišici na Montmartreu, i pogoditi naziv i položaj ulice u kojoj će se njegov vodič ustaviti... Ali bijesno uzbuđenje prouzrokovano borbom, bjesnilo u koje ga je dovodilo njegovo povrijeđeno dostojanstvo, osvetničke misli koje su ga obuhvatale, pretpostavke koje mu se nametahu zbog brižne obazrivosti ove tajanstvene djevojke da bi ga dovela sebi, sve to spriječi ga da sabere sljepačku pažnju potrebnu za pribiranje njegove umne snage i potpunu bistrinu sjećanja. Vožnja je trajala pola sata.

Kad su se kola ustavila, nisu više bila na popločanom putu. Mulat i kočijaš uzeše Henrija na ruke, podigoše ga i staviše na nosila, pronesoše ga kroz vrt u kome on osjeti miris cvijeća i naročiti miris stabala i zelenila. Tišina je bila tako duboka da se moglo čuti kako padaju vodene kapljice na vlažno lišće. Dva čovjeka uznesoše ga uz stepenice, spustiše ga na noge i povedoše kroz više soba, vodeći ga za ruku, i ostaviše ga u jednoj sobi punoj mirisa, gdje pod nogama osjeti debelu prostirku. Jedna ženska ruka gurnu ga na divan i odveza mu maramu. Henri vidje Paquitu pred sobom, ali Paquitu u svoj slavi svoje privlačnosti. Polovina maloga salona, u kome se nalazio Henri, ocrtavala je malu dopadljivu kružnu liniju, dok je druga polovina bila sasvim četvorokutna, u sredini koje blistaše kamin od bijelog mramora sa pozlatom. On je bio uveden na pobočna vrata skrivena bogatim, izvezenim zastorom i koja su se nalazila prema jednom prozoru. Potkovica je bila ukrašena pravim turskim divanom,

što će reći dušekom stavljenim na zemlju, ali dušekom velikim kao postelja; divanom od pedeset stopa unaokolo od bijelog kašmira, ukrašenog kićankama od crvene i crne svile raspoređenim u vijuge. Naslon ove ogromne postelje dizao se nekoliko palaca iznad mnogobrojnih jastučića koji su ga ukrašavali još jače svojom ljepotom. Ovaj budoar je bio optočen crvenom tkaninom, preko čega je bio prebačen indijski muselin s ispupčenim prugama kao što su korintski stupovi, sa cijevima čas šupljim čas okruglim, uvijenim na vrhu i na dnu prugom crvene tkanine sa crnim arabeskama. Pod bijelim muselinom crveno je postajalo ružičasto, boje ljubavničke, koja se ponavljala na zavjesama od bijelog muselina postavljenim ružičastom svilom i ružičastim izmiješanim crvenilom i crnim resama. Četiri pozlaćena kraka, svaki sa dvije svijeće, bili su na zidu učvršćeni da bi osvjetljavali divan. Tavanica, sa čije je sredine visio pozlaćeni luster, bliještala je bjelinom, uokvirena pozlatom, a ivice joj bjehu pozlaćene. Ćilim je ličio na istočnjački šal, imao je istočnjačke šare i potsjećao na persijsku poeziju. Namještaj je bio prevučen bijelim kašmirom sa crnim i crvenim ukrasima. Sat, kandelabri, sve je bilo od mramora i od zlata. Na jedinom stolu bio je pokrivač od kašmira. Elegantni stočići za cvijeće bili su prepuni, razne vrste ruža, cvijeća bijelog i crvenog. Najzad u svaku ma i najmanju sitnicu bilo je uloženo mnogo pažnje i ljubavi. Nikad se bogatstvo nije koketnije sakrilo iza krasota, kako bi pokazalo ljupkost i ulilo nasladu. I najhladnije stvorenje bi se tu zagrijalo. Prelivanje zastora, čija se boja mijenjala pri svakom pogledu, postajući čas bijela čas ružičasta, bilo je u skladu sa svjetlošću koja je, prolazeći kroz muselinske cijevi, izgledala uzdušasta kao kakav oblak. Duša ima ne znam ni sam kakvu privrženost za bjelinu, ljubav voli crvenu boju, zlato laska strastima, ono je u stanju da utjelovi njihova maštanja. I tako je sve što čovjek osjeća neodređeno i tajanstveno u sebi, sve neobjašnjive srodnosti, bilo zadovoljeno u svojim nehotičnim naklonostima. U ovoj savršenoj harmoniji nalazio se sklad boja kojima duša odgovara zamamljivim, neodređenim i lelujavim pomislima.

I tako usred ove maglovite atmosfere, pune divnog mirisa, Paquita odjevena u bijelom, bosonoga, sa narančinim cvijećem u svojoj crnoj kosi, ukaza se Henriju koji klečaše pred njom, klanjajući joj se kao božanstvu ovoga hrama, u koji je pristala da siđe. Iako je de Marsay bio naviknut da živi u pretjeranoj uglađenosti pariškoj, njega ipak iznenadi izgled ove školjke, slične onoj iz koje se Venera pojavila. Bilo uslijed kontrasta između tame iz koje je dolazio i svijetlosti u kojoj se njegova duša kupala, bilo brzim sravnjenjem učinjenim između ovog prizora i onog pri prvom susretu, on osjeti ono tanano osjećanje koje pruža prava poezija. Opaziv usred ove vilinske sredine savršeno djelo tvorčevo, ovu djevojku čije lice tople boje, čija meka koža, obasjana rumenilom i nekakvim ljubavnim osjenčavanjem, blistaše kao da se u njoj ogledaju zraci svijetlosti i boja, njegova ljutnja, žeđ za osvetom, njegova uvrijeđena taština, sve to iščeze. Kao orao kad sune na svoj plijen, on je zgrabi, metnu je na krilo i osjeti sa neizmjernom opojnošću zamamljiv dodir ove djevojke, čija ga ljepota, tako obilno razvijena, obujmi sa puno strasti.

— Hodi, Paquita! — reče on tiho.

— Govori, govori, ne boj se — odgovori ona. — Ovo je skrovište sagradeno za ljubav. Nikakav zvuk se ne može čuti odavde, toliko se želi sačuvati naglasak i muzika ljubljenog glasa. Ma koliko bili jaki zvuci, oni se ne mogu čuti izvan ovih zidina. Može netko biti i ubijen, njegovo bi zapomaganje bilo uzaludno, kao kad bi se

nalazio u najvećoj pustinji.

— Tko je umio tako da shvati ljubomoru i njene prohtjeve?

— Nemojte nikad o tome pitati — odgovori ona, skidajući mu sa neopisanom nježnošću vratnu maramu, jamačno da bi bolje vidjela njegov vrat.

— Jeste, evo vratića koji ja toliko volim — reče ona. — Hoćeš li da mi nešto učiniš?

Ovo pitanje, izgovoreno skoro požudnim glasom, povrati de Marsaya iz razmišljanja u koje ga je bio bacio despotski odgovor Paquitin i njena zabrana da istražuje nepoznato lice koje je kao sjenka lebdjelo nad njima.

— A ako bih ja htio da saznam tko je ovdje gospodar?

Paquita ga pogleda dršćući.

— To, dakle, nisam ja — reče on dižući se i oslobađajući se ove djevojke koja pade glavom unazad. — Ja hoću da budem jedini ondje gdje sam.

— On me bije, udara! — reče užasnuto sirota robinja.

— Znaš li ti tko sam ja? Hoćeš li odgovarati?

Paquita se diže lagano, sva uplakana ona pođe
da iz jednog abonosovog ormana uzme nož i pruži ga Henriju sa tolikom poniznošću koja bi i tigra raznježila.

— Pruži mi uživanje koje daju ljudi kad su zaljubljeni — reče ona — i ubi me u snu, jer ja nisam u stanju da ti odgovorim. Slušaj, ja sam privezana za kolac kao kakva bijedna životinja; i sama se čudim kako sam se usudila da postavim most preko bezdna koji nas razdvaja. Zanesi, pa me poslije ubi. Oh ne, ne — reče zatim sklopiv ruke — nemoj me ubiti! ja volim život. Život je tako lijep za mene! Iako sam robinja, ja sam u isti mah i kraljica. Mogla bih te prevariti riječima, reći ti da samo tebe ljubim, dokazati tebi to, koristiti se svojom trenutnom vlašću i reći ti:

— Uzmi me kao što se udiše u prolazu miris kakvog cvijeta iz kraljevskog vrta. Pa pošto bih razvila lukavu žensku rječitost i krila zadovoljstva, pošto bih utolila svoju žeđ do mile volje, mogla bih te gurnuti u kakav bunar gdje te nitko ne bi pronašao i koji je sagrađen da bi se zadovoljila osveta bez bojazni od suda; u bunar pun kreča koji bi te sagorio, a da ni komadić ne ostane od tebe. I ti bi ostao u mome srcu, večito moj.

Henri pogleda ovu ženu i ne zadrhtavši, i ovaj neustrašivi pogled ispuni nju radošću.

— Ne! ja to ne bih učinila! Ti nisi ovdje zapao u zamku nego u srce koje te obožava, i ja ću biti bačena u bunar, a ne ti.

— Sve mi ovo izgleda čudnovato smiješno — reče joj de Marsay, promatrajući je. — Ipak mi se ti činiš dobra djevojčica, malo neobične naravi, ti si, poštenja mi, živa zagonetka čije će rješenje biti teško pronaći.

Paquita ne razumjede ništa od ovoga što je rekao mladić; ona ga gledaše milo, sa raširenim očima koje nisu mogle biti glupe kad se u njima ogleda tolika zamamljivost.

— Slušaj, ljubavi moja — ponovi ona opet svoje ranije pitanje — hoćeš li da me zadovoljiš?

— Učinit ću sve što hoćeš, pa čak i što nećeš — odgovori de Marsay smijući se. Njemu se povrati njegova okretnost uobraženog čovjeka, riješenog da se pusti tokom svoje neočekivane sreće, ne gledajući ispred ni iza sebe. Možda je računao na svoju moć i svoju umješnost čovjeka sretnog u ljubavi da bi nekoliko sati kasnije mogao savladati ovu djevojku i proniknuti njenu tajanstvenost.

— E pa lijepo — reče mu ona — pusti da te udesim po mome ukusu.
— Udesi me po tvom ukusu — reče Henri.

Paquita sva radosna izvadi iz ormara jednu ha-
ljinu od crvene kadife koju navuče de Marsayu, zatim mu metnu na glavu žensku kapu i zavi ga jednim šalom. Čineći ove gluposti sa naivnošću kakvog djeteta, ona se grčevito smijala i ličila je na pticu sa raširenim krilima, ništa nije vidjela dalje od toga.

Ako je nemogućno opisati nečuvenu slast koju su osjetila ova dva bića, slast stvorenu nebom kad je ono bilo u radosti, potrebno je možda metafizički izraziti izvanredne i skoro fantastične utiske mladog čovjeka. Ono što ljudi iz društvene sredine u kojoj je živeo de Marsay umeju najbolje da raspoznaju, to je djevojačka nevinost. Ali, čudna stvar, iako je zlatooka djevojka bila nevina, ona nije bila naivna. Tako neobična zajednica tajanstvenog i stvarnog, sjenke i svjetlosti, grdobnog i krasnog, zadovoljstva i opasnosti, raja i pakla, što se bila stekla u ovom doživljaju, produžavala se u ćudljivom i uzvišenom biću kojim se igrao de Marsay. Sve što je u nasladi najprefinjenije i najsavršenije, sve što je Henriju bilo poznato u oblasti ljubavne strasti, bilo je preplavljeno blagom koje ova djevojka razasu, a čije krupne oči ne utjeraše u laž nijedno obećanje koje su pružale. To bješe pjesma Istoka, pod zracima sunca koje su Sadi, Hafiz, stavljali u svoje nebeske stihove. Samo ni ritam Sadijev ni Pindarov ne bi umio izraziti ushićenje puno smetenosti i zaprepašćenosti u kome se nađe ova djevojka kad prođe zanos u koji je neka gvozdena ruka bješe bacila.

— Mrtva! — reče ona — ja sam mrtva. Odvedi me, Adolfe, na kraj svijeta, na kakav pusti otok gdje nas nitko ne zna. Neka iza našeg bijega ne ostane traga. Za nama bi došli u sam pakao. Bože! Već sviće. Bježi. Da li ću te još kadgod vidjeti! Jest, sutra, moram te vidjeti opet makar morala, da bih tu sreću doživjela, poubijati sve svoje čuvare. Do viđenja, sutra.

Ona ga steže u naručje stiskom punim smrtnog užasa. Zatim pritisnu oprugu koja je zamjenjivala zvonce i zamoli đe Marsaya da dopusti da mu se vežu oči.

— A ako ne budem htio, ako htjednem da ostanem ovdje?
— Onda ćeš uskoriti moju smrt — reče ona — jer sam ja sad sigurna da ću zbog tebe umrijeti.

Henri je pusti da čini šta hoće. Čovjek presićen zadovoljstvom zaželi namah da siđe nizbrdicom zaborava, on kao da osjeća izvjesnu neblagodarnost,
želju da bude slobodan, da ode da se prođe, osjeti nešto prezrenja, a možda i odvratnosti prema svome idolu; to su neopredijeljeni osjećaji koji ga čine beščasnim i niskim. Poznavanje ove sklonosti neopredijeljene ali stvarne kod duhova koji nisu prožeti nebeskom svjetlošću niti poškropljeni onim svetim mirom koje stvara upornost osjećaja, bez sumnje je diktiralo Rousseauu avanture lorda Edouarda kojima se završavaju pisma *Nove Heloize.* Iako je Rousseaua očevidno inspirisalo Richardsonovo djelo, on se od njega udaljio sa hiljadu detalja koji čine njegovo djelo veličanstveno originalnim. On ga je potomstvu preporučio velikim idejama koje je teško izdvojiti analiziranjem kad čovjek u mladosti čita ovo djelo s namjerom da u njemu nađe slike najvećeg fizičkog osječanja, dokle ozbiljni pisci i filozofi ispituju ovo opisivanje samo kao posljedicu ili potrebu dubokih misli; a avanture lorda Edouarda mogu se smatrati kao najtananije evropske ideje ovoga djela.

Henri se dakle nalazio pod uplivom ovoga neodređenog osjećanja, nepoznatog pravoj ljubavi. Njemu je, u neku ruku, bilo potrebno uvjerljivo sravnjivanje i

neodoljivo sjećanje, pa da se vrati istoj ženi. Prava ljubav vlada naročito sjećanjem. Može li ikad biti voljena ona žena koja se nije utisnula u dušu ni pretjeranim uživanjem ni jačinom osjećaja? Paquita se uvukla u njega pomoću oba sredstva, a da Henri to nije ni osjetio. Ali u tome momentu iscrpen sretnim zamorom, tom slatkom tjelesnom melanholijom, on nije bio u stanju ispitivati svoje srce osjećajući na usnama ukus najsnažnije opojnosti koju je ikad okusio. On se nađe na bulevaru Montmartreu u svanuće, zbunjeno odgleda kola koja se udaljiše. izvuče dvije cigare iz svoga džepa, zapali jednu o fenjer neke žene koja prodavaše rakiju i kavu radnicima, uličnoj dječurliji, taljigašima, cijelom onom pariskom narodu koji svoj život počinje prije zore, zatim se udalji pušeći svoju cigaru i stavljajući ruke u džepove od hlača sa zaista beščasnom bezbrižnošću.

— Baš je cigara valjana stvar. Ona ne može nikada dodijati čovjeku — reče on u sebi.

On je jedva i pomišljao na tu zlatooku djevojku, za kojom je u to doba ludjela sva otmjena pariska mladež. Misao o smrti izrečena usred uživanja, strah koji je u više mahova pomračio čelo ovoga krasnog stvorenja koje je proizlazilo od azijskih hurija po svojoj majci, iz Evrope po svome odgoju, iz tropskih predjela po rođenju, izgledalo mu je kao varka kojom žene kušaju da se načine zanimljivijim.

— Ona je iz Havane, zemlje najviše španjolske u Novome Svijetu; njoj je bilo milije da izigrava užas nego da mi baci u nos patnju, tegobu, koketeriju ili dužnost, kao što čine Parižanke. Tako mi njenih zlatnih očiju, baš mi se žestoko spava.

On opazi jedan fijaker gdje stoji na uglu Frascatija, čekajući kartaše, probudi kočijaša, odveze se kući, leže i zaspa snom nevaljalca koji je nekim čudom još neopjevanim od strane stihotvoraca isto tako dubok kao i san nevinosti. To je možda uslijed one poznate izreke da se *krajnosti dodiruju.*

Oko podne de Marsay isteže ruke probudivši se i osjeti onu pseću glad koju pamte da su je osjetili stari ratnici sutradan poslije pobjede. I zato spazi sa najvećim zadovoljstvom Paula de Manervillea, jer u toj prilici ništa nije prijatnije nego ručati u društvu.

— Lijepo, bogami! — reče mu prijatelj — mi smo svi držali da si se za ovih deset dana zatvorio u sobu sa zlatookom djevojkom.

— Zlatooka djevojka! i ne pomišljam više na nju. Imam, vjere mi, drugog prečeg posla!

— Aha, praviš se tajanstvenim.

— Zašto ne bih? — reče smijući se de Marsay. — Moj dragi, smotrenost je najvještiji račun. Slušaj... Ali neka, neću ti kazati ni riječi. Od tebe nikad ništa nisam saznao i zato nisam raspoložen da ti badava otkrivam svoje smjerove. Život je rijeka na kojoj se trguje. Tako mi svega najsvetijeg na svijetu, tako mi ove cigare, ja nisam pozvan da glupacima budem profesor socijalne ekonomije. Nego da doručkujemo. Jeftinije mi je da ti dam omlet s ribom nego da izručim preda te svoju pamet.

— Zar si ti takav račundžija s tvojim prijateljima?

— Dragi moj — reče Henri, koji se rijetko lišavao da govori u ironiji — kako se tebi može desiti, kao i svakom drugom, da ti je potrebna diskrecija, i kako te ja mnogo volim... Zaista, ja marim za tebe! Tako mi časti, ako bi ti zatrebala hiljadarka da te spriječi da sebi ne opališ kuršum u čelo, ti bi je našao ovdje, pošto nemamo duga tamo dolje, znaš, Paule. Ako bi sutra pošao na dvoboj, ja bih mjerio daljinu i punio pištolje

kako bi ti bio ubijen po svima pravilima viteštva. Najposlije, ako bi se netko drugi osim mene usudio da te ogovara u mome prisustvu, taj bi se morao odmjeriti s jednim opakim plemićem koji se nalazi u mojoj koži. Eto šta ja zovem prijateljstvom do krajnjih granica. Pa lijepo, kad tebi bude potrebna diskrecija, zapamti da postoje dvije vrste diskrecije: aktivna i negativna. Negativna je diskrecija svojstvena glupacima koji se služe šutnjom, odricanjem, namrštenim licem, što je diskrecija zatvorenih vrata, u stvari prava nemoć. Aktivna diskrecija upotrebljava tvrđenje. Ako bih ja, večeras, u klubu rekao: — Tako mi poštenja, zlatooka djevojka ne vrijedi ni pola koliko me je stajala; cio bi svijet, poslije moga odlaska, uzviknuo: — Jeste li čuli ovog uobraženog de Marsaya koji bi nas htio nasamariti kao da je već imao zlatooku djevojku, na taj bi način htio da se oprosti svojih suparnika, to nije baš nevješto od njega... Ali je ovakva smicalica prostačka i opasna. Ma koliko velika glupost da nam se izmakne, naći će se uvijek bedaka koji će u nju povjerovati. Najbolja je diskrecija koju vješte žene upotrebljavaju kad hoće da zavedu na lažan put svoje muževe. Ona se sastoji u tome da treba iznijeti na glas ženu za koju ne marimo, ili koju ne volimo, ili koju nismo imali, da bi sačuvali čast one koju volimo toliko da je i poštujemo. To ja zovem *žena zaklon.* — Ah, evo Laurenta. Šta nam donosiš?

— Ostrige iz Ostendea, gospodine grofe.

— Saznat ćeš i ti jednoga dana, Paule, koliko je zanimljivo igrati se svijetom krijući od njega tajnu naših naklonosti. Ja osjećam neograničeno zadovoljstvo što mogu da izmaknem sudu mase koja nikad ne zna ni šta hoće ni šta se od nje zahtijeva, koja smatra sredstva za cilj, koja čas obožava i proklinje, čas uzdiže i ruši! Kakva je sreća natjerati je da se uzbuđuje, a sam od nje ne primiti ništa, ukrotiti je, a nikad joj se ne pokoriti! Ako bi se čovjek mogao nečim ponositi, zar to ne bi bilo što je stekao sam sobom jednu snagu kojoj je ujedno uzrok, posljedica, početak i rezultat? Vidiš, nijedan čovjek ne zna koga ja volim, ni šta ja hoću. Možda će se saznati koga sam volio, što sam nekada htio, kao što se saznaje za izvršenje drame; ali dopustiti da se vidi moja igra?... to bi bila slabost, nerazboritost. Ja ne znam ništa bjednije od sile koju vještina uspije da proigra. Ja se upućujem, šaleći se, u zanat diplomate, ako je uopće diplomacija tako teška kao što je to život! Imaš li ti ambicije? Želiš li da postaneš nešto?

— Zaboga, Henri, ti me ismijavaš kao da ja nisam dovoljno osrednji da ne bih đospio do svega.

— Lijepo, Paule. Ako produžiš da se smiješ samom sebi, uskoro ćeš moći da se podsmijevaš cijelom svijetu.

Poslije doručka, de Marsay poče da promatra događaje one njegove noći pod čudnorn svjetlošću. Kao mnogi veliki duhovi, njegova pronicavost nije bila samonikla, on nije odmah ulazio u dno same stvari. Kao od svih priroda obdarenih da žive jako u sadašnjosti, da istisnu sav sok iz nje i da ga posisaju, njegov drugi pogled zahtijevao je neku vrstu sna da bi proniknuo i utvrdio uzroke. I kardinal de Richelieu bio je takav, mada kod njega to nije isključivalo dar predviđanja potrebnog za velike pothvate.

Kod de Marsaya nalazili su se svi ti uslovi, ali je on isprva upotrebljavao svoje oružje u korist svojih zadovoljstava i nije postao jedan od najdubljih političkih ljudi onoga vremena prije nego što se presitio zadovoljstvima na koja najprije pomišlja mlad čovjek kad ima zlata i vlasti. Čovjek se tako čeliči, on troši ženu, da ga žena ne bi

istrošila.

U tom trenutku, dakle, de Marsay osjeti da se zlatooka djevojka igrala njime, prelazeći u cjelini ovu noć čija su uživanja tekla postepeno, dok se na kraju nisu pretvorila u bujicu. On mogaše da pročita ovu stranu sjajnu po utiscima, da pogodi njen skriven smisao. Čisto fizička nevinost Paquitina, iznenađenost njene radosti, nekoliko riječi najprije nerazumljivih a sad jasnih, koje su joj se omakle u njenoj radosti, pokazaše mu da je igrao ulogu nekog dvojnika. Iako mu nijedna od društvene pokvarenosti nije bila nepoznata, iako je ispovijedao savršenu ravnodušnost za sve prohtjeve i smatrao ih opravdanim čim su se mogli zadovoljiti, on se ne poplaši od poroka, jer ga je poznavao kao kakvog najboljeg prijatelja, nego se nađe uvrijeđen što mu je on tom prilikom bio plijen. Ako su njegove pretpostavke bile tačne, on je bio uvrijeđen do dna duše. Samo pomisao na ovu sumnju dovede ga do bjesnila. On riknu kao tigar kome bi se gazela ismjehivala, to bješe tigrov krik koji je spajao jačinu životinje sa razumom jednog demona.

— Šta ti je, zaboga? — upita Paul.

— Ništa.

— Ne bih želio da, kada bi te zapitali imaš li nešto protiv mene, odgovoriš jedno slično *ništa:* siguran sam da bi se morali tući mačevima sutradan.

— Ja se više ne tučem u dvoboju — reče de Marsay.

— To mi izgleda još tragičnije. Ti dakle kolješ ljude?

— Ti izvrćeš riječi. Ja vršim samo pravdu.

— Dragi moj prijatelju — reče Paul — tvoje su šale obojene veoma crno od jutros.

— Šta bi htio? Naslada vodi divljačnosti. Zašto? ja to ne znam i ne tiče me se uzrok toga. — Ove su cigare izvrsne. Sipaj čaja tvome prijatelju. — Znaš li, Paule, da ja provodim život stoke. Bilo bi krajnje vrijeme da izaberem kakav cilj, da upotrebim svoju snagu na nešto za što bi vrijedilo živjeti. Čudna je komedija život. Ja sam užasnut i rugam se nedosljednosti našeg društvenog poretka. Vlada naređuje da se skine glava nekom jadniku koji je ubio čovjeka, a međutim daje povlastice stvorenjima koja, govoreći medicinski, isprate po desetinu mladih ljudi za jednu zimu. Moral je bez snage protiv bezbroj poroka koji ruše društvo, a protiv njih se ništa ne može.

— Hoćeš još jednu šolju? Časna riječ, čovjek je komedijaš koji igra nad provalijom. Govori se o nemoralu *Opasnih veza* i ne znam kakve druge knjige čiji je naslov ime neke sobarice, ali postoji jedna knjiga, gnusna, prljava, strahovita, pokvarena, uvijek otvorena i koja se nikad neće zatvoriti, velika knjiga cijeloga svijeta, ne računajući još i drugu goru i hiljadu puta opasniju knjigu koja je sastavljena od svega što se kazuje na uho među ljudima, ili iza lepeze večerom, na balu među ženama.

— Henri, s tobom se zaista događa nešto neobično i to se vidi i pored tvoje aktivne uzdržanosti.

— Jeste! slušaj, treba da potratim vrijeme do večere. Hajdemo na kartanje. Možda ću imati sreću da izgubim u igri.

De Marsay se diže, uze jedan svežanj novčanica, stavi ih u kutiju od cigara, obuče se i koristi se Paulovim kolima da se odveze u Salon stranaca, gdje je proveo vrijeme do večere u uzbudljivim promjenama gubitka i dobiti, sto je posljednji izlaz jakih organizama kad nemaju čim drugim da se zaposle. Uveče stiže na sastanak i dopusti

drage volje da mu vežu oči. Zatim, sa čvrstom voljom koju zaista jaki ljudi uspijevaju da usredsrede, on obrati pažnju i primijeni sve svoje razumijevanje da pogodi kojim su ulicama kola prolazila. Učinilo mu se skoro sigurno da je vođen ulicom Saint-Lazare i da se zaustavio na maloj vrtnoj kapiji dvorca San-Real. Kad je prešao, kao i prvi put, tu kapiju i kad ga metnuše na nosila koja su, nema sumnje, nosili mulat i kočijaš, on razumjede, čujući da škripi pijesak pod njihovim nogama, zašto su uzimane tako pretjerane mjere sigurnosti. On bi mogao, da je bio slobodan ili da je koračao, uzabrati grančicu sa grma, razgledati vrstu pijeska prilijepljenog za đon njegove čizme; a međutim, nošen, tako reći, uzduhom, u ovaj nepristupačan dom, njegova neočekivana sreća trebalo je da ostane što je i dotle bila, samo jedan san. Ali, nažalost, čovjek ne može da učini ništa što nije nesavršeno bilo po dobru, bilo po zlu. Sve njegove radnje intelektualne i fizičke nose u sebi žig uništenja.

Padala je slaba kiša, zemlja je bila vlažna. Noću je miris pojedinih biljaka mnogo jači nego danju. Henri osjeti miris rezede duž staze kojom su ga nosili. Ovaj znak trebalo je da mu pomogne u istraživanju koje je u sebi pripremio da bi pronašao kuću u kojoj se nalazi Paquitin budoar. On proučavaše čak i skretanja koja su njegovi nosioci vršili u kući i povjerova da ih neće zaboraviti. On vidje sebe kao i dan ranije na divanu, ispred Paquite koja mu skidaše vezu; ali on je spazi ublijedjelu i promijenjenu. Ona je bila sva uplakana. Na koljenima, klečeći kao anđeo u molitvi, ali kao anđeo žalosti i duboke tuge, sirota djevojka nije više ličila na radoznalo, nestrpljivo i radosno, skakutavo stvorenje koje je na svojim krilima prenijelo de Marsaya u sedmera nebesa ljubavi. Bilo je nečega tako istinskog u ovom očajanju zastrtom zadovoljstvom, da strašni de Marsay osjeti u sebi divljenje za ovo novo remek-djelo prirode i zaboravi za trenutak na glavni cilj svoga sastanka.

— Što je s tobom, moja Paquito?

— Prijatelju moj — reče ona — odvedi me sobom još noćas. Baci me negdje, ondje gdje nitko neće I umjeti kazati kad me opazi: „Evo Paquite“; gdje nitko neće odgovoriti: „Ovdje je jedna djevojka zlatnog pogleda, duge kose“. Tamo ću ti pružiti toliko uživanja koliko budeš htio primiti od mene. A onda, kad me više ne budeš volio, ti ćeš me napustiti i ja se neću požaliti, neću kazati ništa, i zbog moga napuštanja ne treba da te grize savjest, jer jedan dan proveden pored tebe, jedan jedini dan za vrijeme koga bih gledala u tebe, vrijedio bi za cio moj život. Ali ako ovdje ostanem, ja sam propala.

— Ja ne mogu da napustim Pariz, mala moja odgovori de Marsay. Ja ne pripadam samo sebi i vezan sam zakletvom za sudbu više ličnosti koje su moje kao što sam ja njihov. Ali mogu da ti u Parizu stvorim jedno pribježište gdje nikakva ljudska sila neće doprijeti.

— Ne — reče ona — ti zaboravljaš na žensku moć.

Nikada rečenica izrečena ljudskim glasom nije ispoljavala savršeniji užas.

— Tko bi mogao doprijeti do tebe, ako se ja stavim između ostalog svijeta i tebe?

Otrov! — reče ona. — Dona Concha već sumnja na tebe. I — nastavi ona, roneći suze koje su blistale na njenim obrazima — lako je opaziti da je nisam više ista koja sam bila prije. Pa dobro, ako me ti prepustiš bijesu čudovišta koje će me proždirati, neka bude tvoja sveta volja. A sad hodi, učini da iz naše ljubavi niknu sve naslade ovoga života. Uostalom, ja ću preklinjati, plakat ću, vikati, braniti se, pa ću možda i spasti sebe.

— Ali koga ćeš to preklinjati? zapita on.

— Ne pitaj — produži Paquita. — Ako zadobijem milost, to će biti možda zato što sam šutjela.

— Dodaj mi moju haljinu — reče lukavo Henri.

— Nemoj, nemoj — odgovori ona živo — ostani kao što si: jedan od onih anđela koje su me učili da mrzim i u kojima sam ja gledala čudovišta, dok ste vi nešto najdivnije na svijetu — reče ona milujući kosu Henrijevu. — Ti ne pojmiš do koje sam mjere ja neznalica, nikada ništa nisam čula.

— Pa kako onda dobijaš pisma iz Londona?

— Moja pisma! gledaj, evo ih reče i ode da izvadi neke papire iz jedne duguljaste japanske vaze.

Ona pruži de Marsayu pisma gdje mladi čovjek začuđen spazi neke čudne figure, slične rebusima, nacrtane krvlju i u kojima su bile izražene riječi pune strasnosti.

— Pa onda — uzviknu on diveći se ovim hijeroglifima stvorenim vještom ljubomorom — ti si pod vlašću nekog paklenog duha?

— Paklenog — ponovi ona.

— Pa kako si se mogla iskrasti...

— Ah — reče — otuda i dolazi moja propast. Ja sam stavila dona Conchu između straha od neminovne smrti i gnjeva koji tek ima da stigne. Bila sam obuzeta demonskom radoznalošću, htjela sam da probijem gvozdeni obruč koji su stavili između vasione i mene, htjela sam da vidim kakvi su ti mladi ljudi, jer ja od ljudi poznajem samo markiza i Cristemija. Naš kočijaš i sluga koji nas prati starci su...

— Ali ti nisi bila uvijek zatvorena. Tvoje zdravlje je zahtijevalo...

— Da — nastavi ona — mi smo se šetali, ali samo noću i po okolini, pored Seine daleko od svijeta.

— Zar nisi ponosita što te toliko ljube?

— Ne, — reče ona — nisam više. Iako je dobro ispunjen, ovaj skriveni život samo je mrak u sravnjenju sa svjetlošću.

— Šta ti nazivaš svjetlošću?

— Tebe, moj mili Adolfe, tebe za koga bih dala i svoj život. Sve stvari pune strasti koje su mi kazivali i kojima sam druge nadahnjivala, ja sad osjećam samo za tebe! U izvjesnim trenucima, ja nisam razumijevala ništa o životu, ali sad znam koliko se mi volimo, a dosad su mene voljeli, a ja nisam nikoga. Ja bih sve ostavila radi tebe, odvedi me. Ako hoćeš, uzmi me kao kakvu igračku, samo me ostavi u tvojoj blizini dok me ne salomiš.

— Nećeš poslije zažaliti ni za čim?

— Ni najmanje! — reče ona, puštajući ga da čita u njenim očima čija zlatna boja ostade bistra i čista.

Da li zaista mene voli najviše? — reče u sebi Henri, koji bi, kad bi proniknuo istinu, bio gotov da oprosti uvredu radi tako naivne ljubavi. — Baš ću da se uvjerim — pomisli on.

Iako Paquita nije bila dužna davati mu računa o prošlosti, ipak najmanje osjećanje postajalo je zločin u njegovim očima. On imade, dakle, žalosnu snagu da se pribere u sebi, da osudi svoju ljubavnicu, da je promatra predajući se svom snagom najzanošljivijim nasladama koje je ikad hurija sa nebesa umjela da izmisli za svoga dragana. Paquita se činila stvorena za ljubav naročitom brižljivošću prirode. Od jedne

noći do druge, njena ženska dovitljivost učinila je ogroman napredak. Ma kolika da je bila moć mladoga čovjeka, kao i njegova bezbrižnost u pogledu uživanja, bez obzira na presićen°st od prošlog večera, on pronađe u zlatookoj djevojci onaj harem koji ljubljena žena umije da stvori i koga se čovjek nikad ne odriče. Paquita je odgovarala onoj strasti koju osjećaju za beskrajnost ljudi zaista velikog duha, tajanstvenoj strasti tako dramatski izraženoj u Faustu, tako pjesnički izvedenoj u Manfredu i koja je nagonila Don Juana da rije po ženskom srcu u nadi da će pronaći bezgraničnu misao za kojom tragaju svi lovci priviđenja, koju naučenjaci drže da će sagledati u nauci i koju zanesenjaci nalaze u samom Bogu. Nadanje da je stekao najzad idealno biće sa kojim borba može biti stalna, bez zamora, očara de Marsaya koji, prvi put poslije dugoga vremena, otvori svoje srce. Njegovi se živci opružiše, njegova se hladnoća istopi u atmosferi ove vatrene duše, njegove zajedljive izreke odletješe i sreća ozari njegov život kao što je bio i taj bijeli i ružičasti salon. Osjetiv nadraživanje najveće zamamljivosti, on bi odvučen preko svih granica u kojima je dotle uzdržavao strasnost. On ne htjede da ga nadmaši ova djevojka koju je ljubav, u neku ruku izvještačena, unaprijed obrazovala za potrebu njegove duše, i tako nađe, pomoću taštine koja tjera čovjeka da bude uvijek jači, snagu da ukroti ovu djevojku. Ali zato, bačen iznad linije do koje čovjek vlada sobom, on se izgubi u slatkoj neodređenosti koju obični ljudi glupo zovu *izmišljeni prostor.* On postade nježan, dobar i razgovoran. Učini da Paquita skoro izludje.

— Zašto nećeš da odemo u Sorento, u Nicu, u Chiavari, da proživimo cio vijek ovako? Hoćeš li? — govorio je on Paquiti prodirnim glasom.

— Zar je tebi potrebno reći mi: „Hoćeš?“ — uzviknu ona. — Imam li ja svoju volju? Ja sam nešto izvan tebe samo da bih bila uživanje za tebe. Ako hoćeš da izabereš predio dostojan nas oboje, jedina je zemlja Azija gdje ljubav može da raširi svoja krila...

— Pravo veliš — poče Henri. — Hajdemo u Indiju, gdje je vječno proljeće, gdje je zemlja sva posuta cvijećem, gdje čovjek može da razvije vladalački sjaj, a da mu se to ne zamjeri kao u glupim zemljama gdje žele da ostvare plitku obmanu ravnopravnosti. Da idemo u predio gdje se živi usred robova, gdje sunce stalno obasjava dvor uvijek bijel, gdje se uzduhom prosipaju mirisi, gdje ptice o ljubavi pjevaju i gdje se umire kad ljubavi više nema...

— I gdje se umire zajedno — reče Paquita. — Ali nemoj da pođemo sutra, hajdemo ovoga časa zajedno sa Cristemijem.

— Vjere mi, zadovoljstvo je najljepši svršetak života. Hajdemo u Aziju, ali da bi se moglo otputovati, potrebno je zlata, a da bi bilo zlata, treba urediti svoje poslove.

Ona nije pojmila što on govori.

Zlata, ima ga ovdje velika gomila — reče ona dižući visoko ruku.

— Ono ne pripada meni.

Šta to mari? — nastavi ona — uzet ćemo ga kad nam je potrebno.

— Ono ne pripada tebi.

— Pripadati? — reče ona. — Zar mene ti nisi uzeo? Kad ga budemo uzeli, ono će pripadati nama.

On se stade smijati.

Siroto nevinašce! ti ni pojma nemaš o stvarima ovoga svijeta.

— Nemam, ali gle šta ja znam — uzviknu ona privlačeći sebi de Marsaya.

U trenutku kad de Marsay zaboravljaše na cijeli svijet i bijaše obuzet željom da zauvijek prisvoji ovo stvorenje, on osjeti usred radosti udar noža koji ga probode posred srca uniženog prvi put u životu. Paquita, koja ga je snažno uzdigla u vis da bi ga bolje osmotrila, uzviknula je: „Oh, Margarita".

Margarita! — viknu mladi čovjek urličući. — sad znam sve o čemu sam još želio da sumnjam.

On skoči do ormara u kome je bio sakriven dugački nož. Srećom po nju i po njega, ormar je bio zaključan. Njegovo bjesnilo poraste uslijed ove prepreke; ali se poslije umiri, uze svoju vratnu maramu i priđe joj tako divljački naoštren da Paquita, i ne znajući kakav je zločin učinila, ipak shvati da joj je došao posljednji čas.

I tada se jednim skokom baci u ugao sobe da bi izbjegla zamci koju joj de Marsay htjede namaći na vrat. Borba otpoče. I na jednoj i na drugoj strani
gipkost, okretnost i snaga bijahu jednaki. Da bi prekinula borbu, Paquita baci jastuk među noge svoga ljubavnika, što ga obori na zemlju, i okoristi se prekidom koji joj dade mogućnost da pritisne dugme od opruge za davanje uzbune. Mulat naglo stiže. Za tren oka Cristemio skoči na de Marsaya, savlada ga, stavi mu nogu na grudi sa potpeticom okrenutom grlu. De Marsay shvati da će na jedan mig Paquitin biti smrvljen ako se usprotivi.

— Zašto si htio da me ubiješ, ljubavi moja? — upita ga ona.

— Čime sam ti se zamjerila? — reče rnu opet. — Govori, da se objasnimo.

Henri održa ravnodušan stav jakog čovjeka koji se osjeća pobijeđen; stav hladan, mučaljiv, sasvim engleski, koji odavaše svjesnost njegovog dostojanstva trenutno pomirenog sa sudbinom. Uostalom, on je već bio razmislio, i pored svoga bijesnog gnjeva, da je malo mudro doći u sukob sa sudom ubijajući jednu djevojku iznenada, kad već nije pripremio ubistvo na način da osigura sebe od kazne.

— Ljubljeni moj — nastavi Paquita — reci mi ma što; nemoj me ostavljati bez ljubavnog oproštaja! Ne bih htjela da u mom srcu sačuvam užas koji si ti u njega ulio. Hoćeš li progovoriti? — reče ona lupiv gnjevno nogom.

De Marsay joj dobaci umjesto odgovora jedan pogled koji jasno označavaše: ti ćeš umrijeti! te se Paquita ustremi na njega.

— Pa dobro! Hoćeš li da me ubiješ? Ako ti moja smrt može donijeti zadovoljstvo, a ti me ubi.

Ona dade znak Cristemiju i ovaj diže svoju nogu sa grudi mladićevih i ode ne odajući svojim licem da li odobrava ili osuđuje Paquitu.

— To je čovjek! — reče de Marsay ukazujući na mulata mračnim pokretom. — Prava je odanost ona koja se bez razmišljanja pokorava prijateljstvu. Ti u tom čovjeku imaš istinskog prijatelja.

— Ja ću ti ga dati, samo ako hoćeš — odgovori ona. — ako mu ja naredim, on će ti služiti isto tako odano kao i meni.

Ona pričeka odgovor i nastavi glasom punim nježnosti: — Adolfe, reci mi lijepu riječ. Skoro će i da svane.

Henri ne odgovori. On imađaše jedno kobno dobro svojstvo, jer se smatra kao velika stvar sve što liči na jačinu, i ljudi često uzdižu ludorije do obožavanja.

Henri nije znao za oproštaj. Umjeti se povratiti, što je zaista jedna od ljepota duše, bilo je za njega bez smisla. Divljačnost ljudi sa sjevera, kojom je engleska krv jako obojena, došla mu je u naslijeđe od njegovog oca. Njegovi dobri i rđavi osjećaji nisu

mogli biti pokolebani. Uzvik Paquitin pao mu je utoliko teže što ga je skinuo sa najslađe pobjede koja je ikad uveličala njegovu mušku taštinu. Uzdanje, ljubav i sva osjećanja bila su razdragana u njemu, sve je buktalo u njegovom srcu i pameti; a onda su ti plamenovi, zapaljeni da mu osvijetle život, bili ugašeni ledenim vjetrom. Skamenjena u svome bolu, Paquita je imala samo toliko snage da da znak za odlazak.

— Ovo nije više potrebno — reče ona bacivši maramu za vezivanje očiju. — Ako me više ne voli, ako me je omrzao, sve je svršeno.

Ona očekivaše jedan pogled, ne dobi ga i pade polumrtva. Mulat baci na Henrija tako strašan i pun značenja pogled, da ovaj mladi čovjek, kome 1 nitko nije poricao dar rijetke neustrašivosti, sav] zadrhta. — „Ako je ne budeš volio, ako joj učiniš 1 najmanje zlo, ja ću te ubiti".

Takav je bio smisao ovoga brzog pogleda. De j Marsay bi odveden sa skoro poniznom pažnjom kroz 1 jedan dugačak hodnik na kraju kojega izađe tajnim 1 vratima na sporedne stepenice koje su vodile u vrt 1 kuće de San Reala. Mulat ga provede sa puno obazrivosti jednom lipovom stazom do malih vrata koja su vodila u jednu u to vrijeme pustu ulicu. De Marsay zapamti sve to, kola ga čekahu; ovoga puta mulat ga nije pratio; i u trenutku kad Henri provuče glavu kroz prozor od kola da još jednom razgleda vrt i kuću, on spazi bijele oči Cristemijeve, i pogledi im se ukrstiše. I s jedne i s druge strane bilo je izazivanja, prkosa, objave divljačkog rata, jednoga susreta gdje prestaju da važe obični zakoni i gdje su izdaja i podmuklost dopuštena sredstva.

Cristemio znađaše da se Henri zakleo da će ubiti Paquitu. Henri je znao da ga je Cristemio htio ubiti prije nego što bi on ubio Paquitu. Obojica su se divno razumijevali.

— Cijela stvar se zamršuje na vrlo zanimljiv način — reče u sebi Henri.

— Kuda želi gospodin? — zapita ga kočijaš.

De Marsay se odveze kod Paula de Manervillca. Skoro cijelu nedjelju Henri je bio otsutan od kuće i nitko nije mogao saznati ni šta je za to vrijeme radio, ni u kom se mjestu bavio. To ga je spaslo od bjesnila mulatovog, ali je prouzrokovao smrt jednoga stvorenja koje bješe stavilo sve svoje uzdanje u onoga koga je ljubilo kao što nikad nitko na ovoj zemlji nije ljubio.

Posljednjega dana te nedjelje, oko jedanaest sati noću, Henri dođe kolima na mala vrata kuće de San-Reala. Tri čovjeka su ga pratila. Kočijaš bješe očigledno neki njegov prijatelj, jer se uspravio na svome sjedištu kao čovjek koji je htio sa pažljivošću stražara da obrati pažnju na najmanji šum. Jedan od ostale trojice ostade ispred kapije, na ulici; drugi osta u bašti naslonjen na zid; posljednji, sa svežnjem ključeva u ruci, pođe sa de Marsayom.

— Henri — reče mu drug — nas su izdali.

— Tko nas je izdao, dobri moj Ferraguse?

— Oni nisu svi pospali — odgovori Ferragus — ima u kući nekoga tko nije ni pio ni jeo. Gledaj, eno svjetlosti.

— U nas je plan od kuće, odakle dolazi svjetlost?

— Meni nije potreban plan da bih to saznao; svjetlost dolazi iz markizine sobe.

— Ah — uzviknu de Marsay. — Mora biti da je ona danas stigla iz Londona. Ova će mi žena ugrabiti moju osvetu. Ali ako me bude preduhitrila, dobri moj Gratiene, mi ćemo je predati sudu.

— Poslušaj samo! stvar je svršena — reče Ferragus Henriju.

Oba prijatelja obratiše pažnju i začuše slabe uzvike koji bi i tigra raznježili.

— Tvoja markiza ne pomišlja da će zapomaganje proći kroz dimnjak od kamina — reče Ferragus smijući se kao kritičar kad uhvati kakvu pogrešku u nekom lijepom književnom djelu.

— Samo smo mi umjeli sve da predvidimo — reče Henri. — Počekaj me ovdje, ja odoh da vidim šta se tamo gore dešava, te da se upoznam sa načinom na koji one svršavaju svoje kućevne svađe. Tako mi Boga, izgleda da je ona peče na tihoj vatri.

De Marsay se hitro pope dobro poznatim stepenicama i poznade put za mali salon. Kad je otvorio vrata, uhvati ga nehotična drhtavica koju i najodlučnijem čovjeku uliva prolivena krv. Prizor koji mu se pred očima ukaza imao je za njega višestruki povod iznenađenja. Markiza je bila žena: ona je svoju osvetu sračunala onim kobnim savršenstvom svojstvenim slabijim životinjama. Ona je prikrila svoj gnjev da bi se uvjerila o krivici prije nego što je kazni.

— Suviše kasno, moj dragane! — reče Paquita izdišući, i njene blijede oči upraviše se ka Marsayu.

Zlatooka djevojka je izdisala ogrezla u krvi. Pri zapaljenim svijećnjacima, prijatan miris koji se I širio, izvjestan nered u kome je oko čovjeka iskusnog u ljubavnim poslovima moglo poznati ludosti I svojstvene svima strastima, pokazivahu da je markiza vješto iskušala krivca. Ovaj bijeli stan, gdje se krv tako jako isticala, pokazivao je da je borba bila duga. Ruke Paquitine ostavile su traga na jastucima. Svuda se ona hvatala za život, svuda se branila i svuda je bila izudarana. Čitava parčad od zidnog tapeta bila su istrgnuta njenim okrvavljenim rukama koje su se, sumnje nema, dugo borile. Izgleda kao da je Paquita htjela da dopre do tavanice. Na naslonu od divana vidjeli su se tragovi njenih nogu kako je, valjda, po njemu bježala. Njeno tijelo, izbodeno na hiljadu mjesta od njenog krvnika, govorilo je sa kolikom se žestinom ona borila za život koji joj Henri bješe toliko omilio. Ona je ležala na zemlji i umirući ugrizla je za zglavak od noge gospođu de San-Real, koja držaše u ruci nož sav u krvi. Markiza je imala iščupanu kosu i bila pokrivena ujedima iz kojih je tekla krv, i njena iscijepana haljina puštala je da joj se vide obnažene izgrebane grudi. Ona je bila veličanstvena kao takva. Njena glava, požudna i puna bijesa, odavaše miris krvi. Njena usta dašćući bila su poluotvorena i disanje joj nije imalo snage da prođe kroz nozdrve. Izvjesne životinje dovedene do bjesnila ustremljuju se na svoga protivnika, usmrte ga i umirene svojom pobjedom izgleda kao da su na sve zaboravile. Druge opet kruže oko svoje žrtve, čuvaju je iz straha da im je netko ne otme i, slični Homerovom Ahilu, obilaze devet puta trojanske zidine vukući za noge svoga neprijatelja. Najprije ona se osjećala i suviše usamljenom da bi se plašila svjedoka; zatim bila je i suviše opijena vrelom krvlju, suviše razdražena borbom i suviše uzbuđena da ne bi opazila ni cijeli Pariz, da je Pariz stao u krug okolo nje. Ona ne bi čula ni pucanj groma. Nije čak razumjela ni posljednji uzdah Paquitin i vjerovala je da je samrtnica još može čuti.

— Umri bez ispovijesti! — govorila joj je — odlazi u pakao, neblagodarno čudovište; nećeš biti ničija osim đavolova. Za onu krv koju si njemu dala, ti meni duguješ tvoju. Umri, umri i trpi paklene muke; ja sam bila i suviše dobra, ubila sam te za jedan časak, a htjela bih đa sam te mogla staviti na sve one muke koje si ti meni zavještala. Ja ću ostati u životu! ja ću živjeti nesretna i bit ću prinuđena da ljubim

samo Boga.

Ona je gledaše.

— Mrtva je! — reče posle šutnje upinjući se da dođe k sebi. — Mrtva, ah, ja ću presvisnuti od tuge i žalosti!

Markiza pođe da se baci na divan, pogružena očajanjem koje joj je oduzimalo dah; u tom pokretu ona spazi Henri de Marsaya.

— Tko si ti? — reče mu ona, potrčavši prema njemu sa zamahnutim nožem.

Henri joj ustavi ruku, i tako su se mogli osmotriti oboje, lice u lice. Užasno iznenađenje učini da im se oboma sledi krv u žilama i koljena im zadrhtaše kao kod poplašenih konja. Uistinu, dva dvojnika ne bi mogla više ličiti jedan na drugog. Oni oboje izustiše istu riječ.

— Lord Dudley mora da je bio vaš otac?

I jedno i drugo klimnu glavom potvrđujući.

— Ona je bila vjerna našoj krvj — reče Henri pokazujući na Paquitu.

— Ona je bila najmanje kriva — nastavi Margarita Euphemija Portaberil, i baci se na mrtvu Paquitu vrisnuvši.

— Jadna djevojko! jao, htjela bih da te oživim. Pogriješila sam, Paquita. Ti si mrtva, a ja još živim! ja sam najnesretnija.

U taj čas se pojavi gnusno lice matere Paquitine.

— Reći ćeš mi da mi je nisi prodala zato da je ja ubijem — uzvikne markiza. — Ja znam zašto si izašla iz svoje jazbine. Platit ću ti za nju dvaput. Samo šuti.

Ona ode da uzme iz abonosovog ormara kesu zlata i baci je prezrivo pred noge ove babetine. Zvuk zlata izazva osmijeh na nepokretnom licu ove Đurđijanke.

— Stigao sam na vrijeme zbog tebe, sestro — reče Henri. — Sud će te sigurno uhvatiti.

— Nema ništa — odgovori markiza. — Jedna jedina osoba mogla je zatražiti računa o toj djevojci. Cristemio je mrtav.

— A ova majka — zapita Henri, pokazujući na staru ženu — zar te ona neće vječito ucjenjivati?

— Ona dolazi iz zemlje gdje žene nisu stvorenja nego stvari sa kojima se može činiti što se hoće, koje se mogu prodavati, kupovati, ubijati, najzad kojima se čovjek služi po svojim ćudima, kao što se vi ovdje služite namještajem. Uostalom, ona ima jednu strast pred kojom sve druge ustupaju, i koja bi uništila i njenu materinsku ljubav da je ona marila za svoju kćer, jednu strast...

— Kakvu? — zapita živo Henri, prekidajući svoju sestru.

— Kockanje, od čega neka te Bog sačuva! — odgovori markiza.

— Pa tko će ti pomoći — reče Henri, pokazujući na zlatooku djevojku — da utreš sve tragove ove besmislice koju ti ljudska pravda ne bi oprostila.

— Njena majka je tu — odgovori markiza, ukazujući na staru Đurđijanku, kojoj dade znak da ostane tu.

— Vidjet ćemo se opet — reče Henri, koji pomišljaše na nespokojstvo svojih prijatelja i osjećaše potrebu da se što prije udalji.

— Ne, brate moj — reče ona — mi se više nikad nećemo vidjeti. Ja se vraćam u Španiju i zakopat ću se u samostan de Los Dolores.

— Ti si još suviše mlada, odviše lijepa — reče Henri uzevši je u naručje i pritisnuvši joj na obraz jedan poljubac.

— Zbogom — reče ona — ništa me ne može utješiti kad sam izgubila ono što je izgledalo beskonačno.

Osam dana kasnije, Paul de Manerville susrete de Marsaya na šetalištu Tuileries na terasi Feuillants.

— Je li, grdni zlikovče, a šta je bilo sa našom ljepoticom, zlatookom djevojkom?

— Umrla je.

— Od čega?

— Od grudne bolesti.

Pariz, mart 1834 — april 1835. god.

VOJVOTKINJA DE LANGEAIS

Prevela

Jelisaveta Marković

U jednom španjolskom gradu, na jednom otoku Sredozemnog Mora, postoji samostan bosonogih karmelićanki, gdje su se propisi reda koji je osnovala sveta Tereza očuvali u svoj svojoj prvobitnoj strogosti, onako kako ih je ustanovila ta slavna žena. Ta činjenica je istinita, ma koliko da se može učiniti neobična. Iako je prasak francuske revolucije i napoleonovskih ratova razrušio i potresao gotovo sve samostane na Poluotoku i na kopnu, taj otok koji je stalno štitila engleska mornarica, njegov bogat samostan i njegovi mirni stanovnici našli su se u zaklonu od općih nemira i pljačke. Svakovrsne bure koje su uznemiravale prvih petnaest godina XIX stoljeća razbijale su se dakle o tu stijenu, ne suviše udaljenu od obala Andaluzije. Ako je carevo ime i zašumilo na tome žalu, nije vjerojatno da su njegovu čudesnu pratnju slave i blistavo veličanstvo njegovog meteorskog života razumjele svete djevojke koje su se molile Bogu u tom samostanu. Sa strogosti svoga uređenja koje se ni u čem nije promijenilo, on je bio na glasu u svim zemljama katoličkog svijeta. I zato su, i iz najudaljenijih krajeva Evrope, u njemu tražile utočišta tužne žene čija je duša, razriješena svih ljudskih veza, žudjela za ovim dugim samoubistvom u Božjem krilu. Nikakav drugi samostan, uostalom, nije bio pogodniji za potpunu odvojenost od zemaljskih stvari, koju zahtijeva redovnički život. Međutim, i na kopnu se nalazi veliki broj tih kuća koje veličanstveno odgovaraju svrsi kojoj su namijenjene. Neke su zakopane u dnu najusamljenijih dolina; druge su uzdignute na vrh najnepristupačnijih planina, ili bačene na ivicu bezdana, svud je čovjek tražio poeziju beskrajnosti, svečanu strahotu tišine; svud je htio da bude što bliže Bogu; tražio ga je na visinama, na dnu provalija, na strmoj morskoj obali, i nalazio ga je svuda. Ali se nigdje tako kao na ovoj stijeni, pola evropskoj, pola afričkoj, nije moglo naći toliko raznovrsnog sklada koji je dušu uzdizao, njene najbolnije utiske gladio, najteže ublažavao, a jadima života sterao meku postelju. Taj samostan je bio podignut na kraju otoka, na najvišem vrhu stijene koja je, u velikoj revoluciji zemljine lopte, okomito odsječena prema moru, gdje, na svim tačkama, pokazuje oštre ivice svojih slojeva, nešto podlokanih na visini vode, ali neprelaznih. Ta litica je zaštićena od svakog napada opasnim grebenima koji se pružaju daleko u more, i u kojima se igra sjajni val Sredozemnog mora. Potrebno je biti na moru da bi se mogla sagledati velika četvorostrana građevina čiji su oblik, visina i otvori bili tačno propisani samostanskim zakonima. Temeljna samostanska zgrada, s krovom pokrivenim širokim pločama koje su je štitile od vjetrova, od bura i od sunčane žege, prema gradu je potpuno zaklonjena crkvom. Crkva, podignuta darežljivošću jedne španjolske porodice, kruniše grad. Njeno začelje, smjelo, elegantno, daje veliki i lijep izgled tome malom primorskom naselju. Slika jednog grada sa zbijenim krovovima, raspoređenim u polukrugu ispred kakve lijepe luke, nad kojima se diže veličanstven crkveni ulaz sa gotskim triglifom, sa zvonicima, malim kulama i kitnjastim tornjevima, nije li to prizor u kojem se ogleda sva naša zemaljska uzvišenost. Vjera koja upravlja životom, pokazujući bez prestanka ljudima cilj i sredstva toga života, to je, uostalom, čisto španjolska slika! Bacite taj predio usred Sredozemnog mora, pod žarko nebo; dopunite ga s nekoliko palma, s nekoliko kržljavih ali otpornih stabala, koja miješaju svoje pokretljivo zeleno lišće s izvajanim vijencima nepomične arhitekture; pogledajte morsku pjenu koja se bijeli na sprudovima i odudara od safirskog plavetnila mora; divite se galerijama, terasama sagrađenim na krovu svake kuće, na kojima se stanovnici s večeri odmaraju među cvijećem, među vrhovima

drveta iz njihovih malih vrtova. Zatim, U luci, nekoliko jedrenjaka. Najzad, u vedrom sumraku, poslušajte muziku orgulja, pjesmu iz hrama i dirljive zvuke zvona na širokoj pučini. Svuda šum i tišina; ali, još češće, svuda tišina. Iznutra, crkva je podijeljena na tri polumračne i tajanstvene lađe. Bijes vjetrova zacijelo nije dopustio neimaru da poprečno podigne one svodove koji gotovo svuda ukrašavaju katedrale, i među kojima su sagrađene kapele, te zidovi koji ograđuju dvije male lađe i pridržavaju središnji dio hrama ne propuštaju unutra nikakvu svjetlost. Ti debeli zidovi pokazuju spolja svoja sivkasta platna, oslonjena, na ravnomjernom odstojanju, na ogromne podupirače. Velika lađa i njene dvije male pobočne galerije Ošvijetljene su dakle jedino okruglim prozorom s obojenim staklima, koji je sa čudesnom vještinom postavljen iznad ulaza čiji je povoljan položaj dopustio raskoš kamenih čipaka i ljepota svojstvenih onome stilu koji se pogrešno naziva gotski. Najveći dio ove tri lađe bio je na raspolaganju gradskim stanovnicima koji su tu dolazili na službu Božju i na večernju. Pred korom se nalazila rešetka iza koje se spuštala mrka zavjesa s mnogobrojnim naborima, u sredini razmaknuta samo toliko da se mogu vidjeti svećenik i oltar. Rešetka je bila podijeljena, u jednakim razmacima, stupovima na koje su se naslanjale jedna unutrašnja tribina i orgulje. Na toj tribini se, u skladu sa crkvenim ukrasima, vide spolja u drvetu izrezani mali stupovi galerija koje drže stupove velike lađe. Bilo bi dakle nemogućno za radoznalca, koji bi imao dovoljno smjelosti da se popne na uski naslon tih galerija, da na koru vidi što drugo osim visokih osmokutnih prozora s obojenim oknima, koji su se uzdizali. podjednako raspoređeni, oko glavnog oltara.

Prilikom francuskog pohoda u Španiju, kojem je bio cilj da uspostavi vladavinu kralja Ferdinanda VII, i poslije zauzeća Cadixa, jedan francuski general, koji je došao na taj otok đa na njemu utvrdi kraljevsku vlast, zadržao se tu malo duže da bi vidio samostan i našao načina da tamo uđe. To nije bilo lako izvesti. Ali za jednoga plahovitog čovjeka, za čovjeka čiji je život bio, tako reći, samo niz pjesama pretvorenih u djelo, za čovjeka koji je romane preživljavao umjesto da ih piše, za jednog poduzetnog čovjeka na prvom mjestu, moralo je biti naročite privlačnosti u stvari po izgledu nemogućnoj. Redovnim putem ući na vrata jednog ženskog samostana! jedino bi papa ili nadbiskup mogli da dopuste tako nešto. Upotrebiti lukavstvo ili silu! u slučaju nesmotrenosti, zar to nije značilo izgubiti svoj položaj, svu svoju vojničku budućnost, i još promašiti cilj? Vojvoda d’Angouleme nalazio se još u Španiji, i od svih pogrešaka koje je mogao nekažnjeno da učini čovjek koga je vrhovni komandant jako volio, samo prema ovoj on ne bi imao nikakvog sažaljenja. General je sam tražio da mu se povjeri taj zadatak da bi zadovoljio jednu radoznalost koju nije priznavao, mada radoznalost još nikad nije bila tako očajna. Ali ovaj posljednji pokušaj bio je jedno pitanje savjesti. Samostan tih karmeličanki bio je jedini španjolski samostan koji on nije pregledao. Za vrijeme plovidbe, koja nije trajala ni jedan sat, u njegovoj duši se javilo predosjećanje koje je krijepilo njegove nade. Zatim, iako je od samostana vidio samo zidove, iako nije spazio čak ni haljine njegovih redovnica, i mada je čuo samo pjevanje za vrijeme bogoslužja, on je ispod tih zidova i u tom pjevanju naišao na neke znake koji su opravdavali njegovu slabačku nadu. Ali, ma koliko da je bila slaba ta slutnja, tako neobićno probuđena, nikad još ljudska strast nije bila zainteresirana silnije nego što je bila tada generalova radoznalost. Jer za srce ne postoje sitni događaji: ono sve uveličava; ono stavlja na istu vagu pad jedne

carevine koja je trajala četrnaest godina i pad jedne ženske rukavice, i gotovo uvijek rukavica na njima teži više nego carevina. To su dakle činjenice onakve kako su se dogodile. Poslije činjenica doći će uzbuđenja.

Jedan sat poslije generalovog iskrcavanja na taj otočić, na njemu je bila uspostavljena kraljevska vlast. Nekoliko Španjolaca ustavobranitelja, koji su se tu prekonoć sklonili poslije zauzeća Cadixa, ukrcaše se na jedan brod koji im je general dopustio da zakupe, i odoše u London. Nije tu bilo dakle ni otpora ni protivljenja. Ta mala otočka restauracija nije mogla proći bez svečanog bogosluženja, kojem su morale prisustvovati i dvije čete vojnika. određene za taj pohod. I, ne poznajući strogi način života bosonogih karmeličanki, general se ponadao da će moći u crkvi da dobije nekih obavještenja o redovnicama zatvorenim u tome samostanu, od kojih mu je jedna možda bila draža od života i milija od časti. Njegove nađe bile su u prvi mah okrutno prevarene. Misa je, uistinu, bila veoma svečana. U slavu te svečanosti, zavjese koje su obično skrivale kor bile su malo razmaknute, i dopuštale su da se vidi njegovo bogatstvo, skupocjene slike i kovčezi sa svetim moćima ukrašeni dragim kamenjem, čiji je sjaj bacao u zasjenak mnogobrojne zlatne i srebrne darove koje su mornari iz te luke vješali o stupove glavne lađe. Redovnice su se sve bile sklonile na tribinu s orguljama. Međutim, i pored toga prvog neuspjeha, za vrijeme mise zahvalnice razvila se do vrhunca najskrivenija drama od koje je ikad zakucalo čovječje srce. Sestra koja je svirala na orguljama izazvala je tako silno oduševljenje da nitko od oficira nije zažalio što je došao na službu. I sami prosti vojnici osjetili su zadovoljstvo, a njihove starješine su bile ushićene. Što se tiče generala, on je ostao miran i hladan po izgledu. Osjećanja probuđena u njemu muzikom koju je izvodila redovnica spadaju u ono malo stvari koje se ne mogu izraziti riječima, jer su riječi za to suviše slabe, ali koje, kao smrt, kao Bog, kao vječnost, dobijaju svoj pravi značaj samo u onoj malenoj dodirnoj tačci koju imaju s ljudima. Po nekoj čudnoj slučajnosti, muzika orgulja kao da je pripadala Rossinijevoj školi, školi onoga kompozitora koji je unio najviše ljudske strasti u muzičku umjetnost, i čija će djela, po svojem broju i po svojem obimu, jednoga dana uživati ono poštovanje koje se odaje Homeru. Među partiturama kojima nas je zadužio taj veliki genij, redovnica kao da je naročito proučavala partituru *Mojsija,* zacijelo zato što je osjećanje duhovne muzike izraženo u njoj u najvišem stupnju. Možda su se ta dva duha, jedan tako slavno evropski, drugi nepoznat, susreli u shvatanju iste poezije. Tako su mislila dva oficira, pravi diletanti, koji su, nema sumnje, u Španiji žalili za pozorištem Favart. Naposljetku, u *Tebe Boga hvalimo,* bilo je nemogućno ne poznati francusku dušu po izrazu koji je muzika odjednom uzela na sebe. Trijumf kršćanskoga kralja očevidno je izazivao najživlju radost u dubini srca te redovnice. Ona je morala biti Francuskinja. Zamalo, osjećanje rodoljublja planu, izbi kao snop svjetlosti u zvucima orgulja, jer je redovnica uvodila u njih motive koji su odisali svom utančanošću pariskog ukusa, i u koje kao da su se izdaleka miješali odjeci naših najljepših narodnih melodija. Španjolske ruke ne bi mogle da u ovo ljupko odavanje priznanja pobjedonosnom oružju unesu tu toplinu koja je naposljetku otkrila porijeklo sviračice.

— Francuska je dakle svuda! — reče jedan vojnik.

General je izišao iz crkve dok se orilo *Tebe Boga hvalimo,* jer nije mogao da ga sluša. Njemu je ta svirka objavljivala prisustvo jedne žene voljene sa zanosom, koja se tako duboko sahranila u redovništvu, i tako brižljivo sakrila od svjetskih očiju da je sve

dotle nije moglo pronaći ni najupornije i najvještije traganje ljudi koji su raspolagali i velikom moći i snažnim umom. Sumnja koja se probudila u generalovom srcu bila je skoro opravdana ponavljanjem motiva iz jedne sjetne francuske romanse, *Rijeka Tajo,* koju je on često slušao u jednom pariškom budoaru gdje ju je svirala žena koju je volio, a kojom se ova redovnica sada poslužila da bi usred radosti pobjedilaca izrazila tugu jedne izgnanice. Strašno osjećanje! Nadati se uskrsnuću izgubljene ljubavi, ponova je izgubiti u istom času kad je nađena, sagledati je odjednom, poslije pet godina, za koje se vrijeme strast u praznini razigrala i pojačala uzaludnošću svih pokušaja učinjenih da je zadovolje! Tko nije, bar jedanput u životu, preturio sve svoje stvari, svoje hartije, cijelu kuću, naprezao svoje pamćenje, tražeći kakav dragocjen predmet, a zatim osjetio neiskazano zadovoljstvo kad ga je našao poslije jednog ili dva dana uzaludnog truda; poslije nadanja, poslije očajavanja da ga uopće neće naći, poslije pravih duševnih muka zbog te sitnice koja je izazivala gotovo strast? Sad, proširite tu vrstu bijesa na vrijeme od pet godina: stavite jednu ženu, jedno srce, jednu ljubav na mjesto te sitnice; prenesite strast u najviše oblasti osjećanja; zatim zamislite jednoga plahovitog čovjeka, čovjeka sa lavovskim srcem i licem, jednoga od onih ljudi s grivom koji ulivaju uvaženje i ispunjavaju strahopoštovanjem svoju okolinu! Možda ćete onda razumjeti nagli generalov izlazak iz crkve za vrijeme zahvalnice, u trenutku kad je uvod u jednu romansu, koju je on nekad sa uživanjem slušao pod jednom pozlaćenom tavanicom, zatreperio pod svodom ove primorske crkve.

On siđe strmom ulicom koja je vodila u tu crkvu, i zaustavi se tek onda kad ozbiljni zvuci orgulja nisu više dopirali do njegovog uha. Nesposoban da misli na što drugo osim svoje ljubavi, čije mu je vulkansko vrenje peklo srce, francuski general je primijetio da je zahvalnica svršena tek u času kad je španjolsko stanovništvo povrvjelo iz crkve. Osjetio je da se njegovo ponašanje i njegovo držanje mogu učiniti smiješni, i vratio se da zauzme svoje mjesto na čelu povorke, rekavši sucu i gradonačelniku da mu je iznenada pozlilo i da je zbog toga morao izići na zrak. Zatim, da bi mogao ostati na -otoku, naumi odjednom da se koristi tim izgovorom koji je u prvi mah dao ne misleći. Tvrdeći da mu je sve gore, on je odbio da prisustvuje objedu koji su otočke vlasti priredile u čast francuskih oficira; legao je u postelju i naredio da se javi glavnom komandantu kako njega prolazna slabost primorava da zapovjedništvo nad trupama preda jednom pukovniku. To tako obično, ali tako prirodno lukavstvo oslobodilo ga je svih službenih briga za vrijeme koje mu je bilo potrebno da privede u djelo svoje planove. Kao katolik i monarhista prije svega, •011 se raspita za časove službe božje i pokaza se veoma revnostan u vršenju vjerskih dužnosti, što, u Španiji, nije moglo da iznenadi nikoga.

Odmah sutradan, dok su njegovi vojnici odlazili, general ode u samostan da prisustvuje večernji. U crkvi nije našao nikoga od mještana koji su, i pored svoje pobožnosti, otišli na pristanište da posmatraju ukrcavanje trupa. Francuz, sretan što se nalazi sam u crkvi, postara se da zvučni svodovi odjeknu od zveketa njegovih mamuza; krupno je koračao, kašljao i glasno govorio sam sa sobom, da bi pokazao redovnicama, a naročito sviračici, da, iako Francuzi odlaze, jedan od njih ostaje. Je li to neobično saopćenje netko čuo, razumio?... General pomisli da jeste. U *Slava Višnjemu,* orgulje kao da mu poslaše odgovor koji je prenosilo treperenje zraka. Redovničina duša poletje k njemu na krilima njenih tonova i uzbudi se u trepetu

zvukova. Muzika se zaori u svoj svojoj moći; ona zagrija crkvu. Ta pjesma radosti, posvećena uzvišenim obredom rimskoga kršćanstva, da bi izrazila ushićenje duše zbog prisustva krasote uvijek živoga Boga, postala je izraz jednoga srca koje se gotovo uplašilo od svoje sreće, zbog prisustva krasote jedne propadljive ljubavi koja je još trajala i dolazila da je uzbudi i u vjerskome grobu u koji se žene sahranjuju da bi se ponova rodile kao Kristove nevjeste.

Orgulje su zacijelo najveći, najsmjeliji, najveličanstveniji od svih instrumenata koje je stvorio ljudski genij. One su potpun orkestar od kojega vješta ruka može sve da traži, jer one mogu sve da izraze. Zar one nisu, na izvjestan način, postolje na koje se uzdiže duša da bi se vinula u prostore kad, u svojem letu, pokušava da ocrta hiljadu slika, da predstavi život, da pretrči beskonačnost koja odvaja nebo od zemlje? Što neki pjesnik duže sluša njihovu snažnu harmoniju, to bolje shvata da između ljudi na koljenima i Boga skrivenoga u blistavim zracima svetilišta, samo sto glasova toga zemaljskog kora mogu da ispune rastojanje, i da su oni jedini tumač sposoban da prenese na nebo ljudske molitve u svemoći njihovih izraza, u različnosti njihovih jada, sa svim bojama njihovog smirenog ushićenja, sa bujnim mlazevima njihovog kajanja i sa hiljadu oblika svih vjernika. Da, pod ovim dugim svodovima, melodije koje je stvorio genij svetih stvari nalaze nečuvenu veličinu kojom se kite i snaže. Tu blagi sumrak, duboka tišina, pjevanje koje se izmjenjuje sa silnim zvucima orgulja, čine božanstvu kao neki veo kroz koji se probija njegov sjaj. Sve to posvećeno bogatstvo ličilo je na zrno tamjana bačeno na trošni oltar ljubavi pred vječnim prijestolom Boga velikog i strašnog. Jer doista, redovničina radost nije imala ono obilježje veličanstva i ozbiljnosti koje mora da odgovara svečanosti pjesme *Slava Višnjemu:* ona je njoj davala bogate, ljupke prelive čiji je različiti ritam otkrivao jednu sasvim ljudsku veselost. Njeni motivi su imali jasnoću onoga kliktanja kojim pjevačica na pozornici pokušava da izrazi ljubav, i njena pjesma je skakutala kao ptica pored svojeg druga. Zatim, na mahove, skokom je prelazila u prošlost, da se tamo raduje i da plače naizmjence. Njen promjenljivi način sviranja imao je nečeg nesređenog, kao što je uzbuđenje žene sretne zbog draganovog povratka. Zatim, preko gipkih fuga zanosa i veselih izraza toga čudesnog ponovnog upoznavanja, duša koja je tako govorila okrete se samoj sebi. Sviračica, prelazeći iz dura u mol, umjela je da svog slušaoca obavijesti o svojem sadašnjem položaji}. Ispričala mu je svoju dugotrajnu tugu i naslikala svoju sporu moralnu bolest. Svakoga dana je uništavala po jedno čulo, svake noći odbacivala po neku misao, postepeno pretvarala svoje srce u pepeo. Poslije nekoliko mekih tonova, njeno je sviranje, prelazeći s jedne nijanse na drugu, dobilo boju duboke žalosti. Odmah zatim, zvucima je potekla bujica jada. Najzad, odjednom, visokim tonovima odjeknu sklad anđeoskih glasova, kao da objavi draganu, izgubljenom, ali ne zaboravljenom, da se spajanje dviju duša može dogoditi još samo na nebu: dirljiva nada! Dođe *Amen.* Tu nije bilo više ni radosti ni suza u melodijama; ni sjete, ni žaljenja. *Amen* je bilo povratak Bogu; taj posljednji akord bio je ozbiljan, svečan, strašan. Sviračica se ponova uvila svim velovima redovnice, i, iza posljednjih tonova basa, od kojih se slušaocima dizala kosa na glavi, kao da se ponovo vratila u grob iz kojeg je za jedan časak bila ustala. Kad je, postepeno, treperenje melodija prestalo, rekli biste da je crkva, dotle svijetla, utonula u duboku tamu.

Generala je brzo nosila trka ovoga snažnog genija, i on ga je pratio u sve oblasti

kroz koje je ovaj prolazio. On je razumio, u svoj njihovoj potpunosti, slike kojih je bila puna ova žarka simfonija, i za njega su ti akordi išli vrlo daleko. Za njega, kao i za sestru, ta pjesma je bila budućnost, sadašnjost i prošlost. Zar muzika, čak i kazališna, nije za nježne i pjesničke duše, za napaćena i ranjena srca, tekst koji one tumače prema svojim uspomenama? Ako je potrebno pjesničko srce da bi netko postao muzičar, zar nisu potrebne poezija i ljubav da se velika muzička djela slušaju i razumiju? Zar vjera, ljubav i muzika nisu trostruki izraz iste stvari, potreba da se dođe do izraza, koja muči svaku plemenitu dušu? Te tri poezije idu pravo Bogu, koji raspliće sve zemaljske zaplete. I na taj način ta ljudska sveta trojica dobiva udjela u beskrajnoj veličini Božjoj, koga mi nikad ne zamišljamo drukčije nego okruženog plamenovima ljubavi i zlatnim spravama muzike, svjetlosti i sklada. Zar nije on početak i kraj naših ideja?

Francuz pogodi da je u toj pustinji, na toj stijeni okruženoj morem, redovnica pribjegla muzici da u nju baci suvišak strasti koja ju je proždirala. Je li ona to prinosila svoju ljubav Bogu na žrtvu? je li to bila pobjeda ljubavi nad Bogom? ta pitanja je bilo teško riješiti. Ali, zacijelo, general nije mogao sumnjati da je u tome srcu mrtvom za svijet našao strast isto onoliko žarku koliko je bila i njegova. Po svršenoj večernji, on se vrati sucu u čijoj je kući imao stan. Obuzet najprije silnom radošću kojom nas ispunjava dugo očekivano, s mukom traženo zadovoljstvo, on nije vidio ništa preko toga.

On je još uvijek bio voljen. Samoća je povećala ljubav u tome srcu, kao što je i u njegovome ljubav porasla zbog prepreka koje je prelazio jednu za drugom, a koje je ta žena stavila između sebe i njega. Ta dušina radost imala je svoje prirodno trajanje. Zatim dođe želja da ponovo vidi tu ženu, da ospori Bogu pravo na nju, da je otme od njega, smjeli plan koji se svidio tome smjelom čovjeku. Poslije večere on leže u postelju da bi izbjegao pitanja, da bi bio sam, da bi mogao misliti na miru, i ostade tako zadubljen u misli sve do sutradan ujutru. Ustao je samo zato da ode na službu Božju. Došao je u crkvu, stao pored rešetke; njegovo čelo je dodirivalo zavjesu; on je želio da je pocijepa, ali nije bio sam: njegov domaćin je iz učtivosti pošao s njim, a najmanja neopreznost mogla je da dovede u pitanje budućnost njegove ljubavi, da sruši njene nove nade. Orgulje su se čule, ali to više nisu bile iste ruke: sviračica iz prošla dva dana nije svirala na njima. Sve je bilo blijedo i hladno za generala. > Jesu li njegovu draganu slomila ista uzbuđenja kojima zamalo nije podleglo jedno snažno muško srce? Je li i ona tako podijelila i razumjela vjernu i željenu ljubav, da od nje umire na uskoj postelji 1 svoje ćelije? U času kad se hiljadu takvih misli komešalo u Francuzovoj glavi, on začu skoro pored 1 sebe glas one ličnosti koju je obožavao, poznade , njegov jasni zvuk. Taj glas, malo promijenjen zbog drhtavice koja mu je davala svu onu draž što je j mlade djevojke dobivaju od svoje čedne stidljivosti, | izdvajao se u pjesmi kao glas primadone u skladu kakvog *finale.* On je na dušu činio utisak koji I očima pričinjava srebrna ili zlatna žica na kakvome tamnom ukrasu. To je dakle zaista ona! Uvijek Pališanka, ona nije prestajala da bude pomalo kaćiperka, iako je odbacila svjetovni nakit radi redovničkog vela, radi karmelićanske grube mantije. Pošto je potvrdila svoju ljubav sinoć, hvalom upućenom Gospodu, ona kao da je govorila svome draganu: „Da, to sam ja, tu sam, volim uvijek; ali sam zaštićena od ljubavi. Ti ćeš me čuti, moja duša će lebdjeti oko tebe, a ja ću ostati pod mrkim pokrovom ovoga kora odakle me nikakva sila ne bi mogla otrgnuti. Ti me nećeš

vidjeti."

— To je doista ona — reče general u sebi podignuvši čelo, odvojivši ga od svojih ruku na koje ga je bio naslonio; jer on u prvi mah nije mogao da podnese strahovito uzbuđenje koje se podiglo kao vihor u njegovom srcu kad je taj poznati glas zatreperio ispod svodova, praćen izdaleka šumom valova.

Napolju je bila bura, a u svetilištu tišina. Taj raskošni glas je i dalje razvijao svu svoju miloštu, on je padao kao melem na vrelo srce toga ljubavnika, rascvjetavao se u zraku koji je čovjek želio jače da udiše, da bi primio u sebe dah jedne duše koja se s ljubavlju izliva u riječima molitve. Sudac priđe svome gostu, vidje kako ga obliše suze u času kad svećenik uzdiže kalež sa svetom tajnom, dok je redovnica pjevala kerubinsku pjesmu, i odvede ga svojoj kući. Iznenađen što nailazi na toliku pobožnost kod jednoga francuskog vojnika, sudac je pozvao na večeru samostanskog ispovjednika, i saopćio je to generalu kome još nikad nikakva vijest nije pričinila toliko zadovoljstva. Za vrijeme večere ispovjednik je bio predmet naročite pažnje od strane Francuza, čije sračunato poštovanje utvrdi Španjolce u visokom mišljenju koje su stekli o njegovoj bogobojažljivosti. On je ozbiljno raspitivao o broju redovnica, o pojedinostima samostanskih prihoda i o njegovom bogatstvu, kao čovjek koji pokazuje volju da bude ljubazan prema jednom dobrom starom svećeniku razgovarajući s njim o stvarima koje ovoga moraju najviše zanimati. Zatim se obavještavao o životu koji provode te svete djevojke. Mogu li one da izlaze? mogu li se vidjeti?

— Gospodine — reče časni svećenik — samostansko uređenje je strogo. Kao što je potrebno odobrenje našega svetog oca da neka žena uđe u samostan svetoga Bruna, tako je i ovdje. Za čovjeka je nemogućno da uđe u samostan bosonogih karmeličanki, osim ako je svećenik i ako ga je nadbiskup odredio na službu u samostanu. Nijedna redovnica ne izlazi. Međutim, VELIKA SVETICA (mati Tereza) često je ostavljala svoju ćeliju. Vizitator ili majka nastojnica jedino mogu dopustiti redovnici, s nadbiskupovim odobrenjem, da vidi kakvog stranca, naročito u slučaju bolesti. Ovdje sam poglavar ja, a u samostanu imamo, razumije se, majku nastojnicu. Između ostalih strankinja imamo i jednu Francuskinju, sestru Terezu, tu što upravlja korom u kapeli.

— A! — reče general pretvarajući se da je iznenađen. — Ona je zacijelo bila zadovoljna pobjedom oružja burbonskog doma?

— Ja sam im rekao zbog čega je bila priređena misa zahvalnica. one su uvijek pomalo radoznale.

— Ali sestru Terezu može zanimati i što drugo u Francuskoj; možda bi htjela tamo što da javi, da zapita za koga?

— Ne vjerujem, ona bi se obratila na mene da to sazna.

— Kao njen sunarodnik — reče general — volio bih da je vidim... Ako je to mogućno, ako nastojnica pristane na to, ako...

— Kod rešetke, čak i u prisustvu prečasne majke, svako bi viđenje bilo nemogućno; ali, radi jednog oslobodioca katoličkog prijestola i svete vjere, i pored strogosti majke nastojnice, pravilo može da zažmuri za časak — reče ispovjednik žmirnuvši očima. — Govorit ću o tome.

— Koliko je godina sestri Tesrezi? — upita ljubavnik koji se nije usuđivao da pita svećenika o ljepoti redovničinoj.

— Ona više ne broji godine — odgovori dobri čovjek s odlučnošću od koje se general strese.

Sutradan, pred podne, ispovjednik dođe i reče Francuzu da sestra Tereza i majka nastojnica pristaju da ga prime kod rešetke u sobi za razgovor, prije večernje. Poslije podnevnog odmora, za koje je vrijeme general nestrpljivo šetao po luci, po najvećoj žezi, svećenik dođe po njega i uvede ga u samostan; proveo ga je jednom galerijom koja se pružala duž groblja, i u kojoj su nekoliko kladenaca, nekoliko zelenih stabala i množina svedenih stupova održavali svježinu koja je odgovarala tišini toga mjesta. Došavši na kraj te dugačke galerije, svećenik uvede svoga druga u jednu dvoranu podijeljenu na dvoje rešetkom iza koje se spuštala mrka zavjesa. U dijelu, na izvjestan način otvorenom, gdje je ispovjednik ostavio generala, pružala se, duž zida, jedna drvena klupa: nekoliko stolica, isto tako od drveta, nalazilo se pored rešetke. Tavanicu su sačinjavale debele grede od čvrste hrastovine, bez ikakvog ukrasa. Svjetlost je dopirala u tu dvoranu samo kroz dva prozora u onome njenom dijelu koji je bio namijenjen redovnicama, tako da je, odbijajući se slabo od mrkog drveta, jedva obasjavala veliko crno raspeće, sliku svete Tereze i jednu Bogorodičinu sliku, kojima su bili ukrašeni sivi zidovi sobe za razgovor. Generalova osjećanja, i pored njihove žestine, dobiše dakle sjetnu boju. On se smirio u tome miru. Nešto veliko kao grob obuzimalo ga je ispod tih hladovitih svodova. Zar tu nisu vladali, kao i u grobu, vječno ćutanje, duboki mir, misao o beskonačnome? Zatim spokojstvo i stalna misao samostana, ona misao koja prožima zrak, polutamu, sve, i koju. mada nigdje nije ispisana, još povećava mašta. ona velika riječ: *mir u Gospodu,* ulazi, silom, i u najnepobožniju dušu. Muški samostani se teško shvataju; čovjek se u njima čini slab: on je rođen da se kreće, da živi radnim životom kojeg se oslobodio u svojoj ćeliji. Ali, u jednom ženskom samostanu, koliko je muške snage i dirljive slabosti! Hiljadu osjećanja mogu da gurnu čovjeka u samostan, on skače tamo kao u provaliju; ali žena dolazi uvijek vođena samo jednim osjećanjem: ona se tu ne odriče svoje prirode, ona se vjenčava s Bogom. Redovnicima možete reći: „Zašto se niste borili?“ Ali zar isposništvo jedne žene nije uvijek jedna uzvišena borba? Jednom riječi, general je našao tu njemu sobu za razgovor i taj samostan na morskoj stijeni ispunjene njome. Ljubav rijetko dolazi do potpunog slavlja; ali zar ljubav vjerna i u Božjem krilu nije pravo slavlje, i više nego što čovjek ima prava da očekuje u XIX stoljeću, kod ovakvog načina života? I svetinja ovog trenutka nije mogla ostati bez uticaja na generalovu dušu, on se uzdigao upravo toliko da zaboravi politiku, počasti, Španiju, parisko društvo, i uspeo se do visine ovoga veličanstvenog raspleta. Uostalom, može li biti što istinitije tragično? Koliko je osjećanja u položaju dvoje ljubavnika, samih, sjedinjenih usred mora na jednoj granitnoj stijeni, ali razdvojenih jednom idejom, jednom neprelaznom pregradom! Pogledajte čovjeka koji govori u sebi: „Hoću li pobijediti Boga u tome srcu?“ Jedan laki šum učini da taj čovjek zadršće, mrka zavjesa se povuče; i on spazi u svjetlosti jednu ženu kako stoji, s velom prebačenim preko lica; prema samostanskim propisima, ona je bila odjevena u haljinu čija je boja ušla u poslovicu. General nije mogao da vidi redovničine bose noge, koje bi mu pokazale njenu strahovitu mršavost; međutim, 1 pored mnogobrojnih nabora grube haljine koja je tu ženu pokrivala a ne kitila, on je pogodio da su nju suze, molitva, strast i usamljenički život potpuno isušili.

Ledena ruka neke žene, nastojnice zacijelo, još je držala zavjesu; i general,

zagledavši se u neophodnog svjedoka ovog razgovora, susrete se sa crnim i dubokim pogledom jedne stare, skoro stogodišnje redovnice, s pogledom bistrim i mladim, koji je utjerivao u laž mnoge bore kojima je bilo izbrazdano blijedo lice te žene.

— Gospođo vojvotkinjo — upita on jako uzbuđenim glasom redovnicu koja je bila oborila glavu — razumije li vaša pratilica francuski?

— Ovdje nema vojvotkinje — odgovori redovnica. — Vi ste pred sestrom Terezom. Žena, ova koju vi nazivate mojom pratilicom, jeste moja mati u Gospodu, moja nastojnica ovdje na zemlji.

Te riječi, tako smjerno izrečene glasom koji se nekada slagao s izobiljem i blijeskom usred kojih je živjela ova žena, kraljica mode u Parizu, ustima čiji je govor nekada bio tako smion, tako podrugljiv, zgodiše generala kao grom.

— Moja sveta mati govori samo latinski i španjolski — dodala je ona.

— Ja ne znam ni jedno ni drugo. Draga moja Antoinette, izvinite me kod nje.

Čuvši da njeno ime blago izgovara čovjek koji je nekada bio tako grub prema njoj, redovnica osjeti u duši uzbuđenje koje izdade lako drhtanje njenoga vela na koji je padala puna svjetlost.

— Brate moj — reče ona i podvuče rukav pod veo da obriše oči možda — ja se zovem sestra Tereza...

Zatim se okrete nastojnici, i reče joj, na španjolskom, ove riječi koje je general potpuno razumio; on je znao taj jezik toliko da ga razumije, a možda i da ga govori:

— Draga majko, ovaj vitez vam izjavljuje svoje poštovanje i moli vas da ga izvinite što ne može sam da ga položi pred vaše noge; ali on ne zna ni jedan od ona dva jezika koje vi govorite...

Starica nakloni glavu lagano, njeno lice dobi izraz anđeoske blagosti u kojoj se ipak ogledalo osjećanje njene moći i njenog dostojanstva.

— Ti poznaješ toga viteza? — upita zatim redovnicu i upre u nju svoje pronicave oči.

— Poznajem, majko.

— Idi u svoju ćeliju, kćeri moja! — reče naj stojnica strogim glasom.

General se brzo zakloni za zavjesu, da se na j njegovom licu ne bi moglo primijetiti strahovito j uzbuđenje koje ga je obuzelo; i, u zasjenku, činilo mu se da još vidi oštre oči nastojnice. Ta žena, gospodarica trošnog j prolaznog blaženstva čije ga je zadobijanje stalo tolikih muka, bila ga je uplašila, i on je drhtao, on koga nikad nije uplašio ni trostruki red topova. Vojvotkinja se bila uputila vratima, ali se okrete:

— Majko — reče strahovito mirnim glasom — taj Francuz je jedan od moje braće.

— Onda ostani, kćeri moja! — odgovori stara žena pošto je malo poćutjela.

Taj lukavi odgovor odavao je toliko ljubavi i žaljenja da bi se čovjek manje snažnog sastava nego što je bio general onesvijestio osjetivši toliko radosti usred ogromne opasnosti, za njega sasvim nove. Kolika je dakle bila vrijednost riječi, pogleda, pokreta, u jednom prizoru gdje se ljubav morala kriti od risovskih očiju, od tigrovskih kandži! Sestra Tereza se vrati.

— Vi vidite, brate moj, šta sam se usudila da učinim samo da bih vam za jedan časak mogla govoriti o vašem spasenju; i o molitvama koje moja | duša svakodnevno upućuje nebu za vas. Učinila sam smrtni grijeh. Slagala sam. Koliko će dana ispaštanja biti potrebno da se pokaje ta laž! ali će to 1 biti patnja radi vas. Vi ne znate, brate moj, kolika je sreća voljeti u Gospodu, smjeti priznati samome sebi svoja

osjećanja onda kad ih je vjera očistila, 1 kad ih je prenijela u najviše oblasti, gdje' nam je dopušteno da vidimo samo dušu. Da me učenje i duh svetice kojoj dugujemo za ovo sklonište nisu otrgli daleko od zemaljskih jada, i uznijeli veoma daleko od sfere u kojoj je ona, ali zacijelo iznad svijeta, ja ne bih pristala da vas ponovo vidim. Ali ja mogu da vas gledam, da vas slušam, a da ostanem mirna...

— Dobro, Antoinete — uzviknu general prekinuvši je u riječi — učinite da i ja vidim vas, vas koju sad volim sa zanosom, ludo, onako kako ste vi htjeli da vas volim.

— Nemojte me zvati Antoinettom, preklinjem vas. Uspomene iz prošlosti pričinjavaju mi bol. Gledajte ovdje samo sestru Terezu, jedno stvorenje koje ima vjere u božansko rnilosrđe. I — dodala je poslije kratkog ćutanja — stišajte se, dragi brate. Majka nastojnica bi nas bez sažaljenja rastavila ako bi vaše lice odalo svjetovnu strast, ili ako bi iz vaših očiju potekle suze.

General saže glavu kao da se pribere. Kad je ponovo podigao oči na rešetku, on spazi, između dvije gvozdene prečage, redovničino lice, smršalo, blijedo, ali još puno izraza. Njena koža, na kojoj je nekada cvjetala sva čar mladosti, na kojoj se bjelina divno slagala s bojama bengalske ruže, dobila je sad topli ton porcelanskog suda pod kojim treperi slaba svjetlost. Lijepa kosa kojom se ta žena toliko ponosila bila je ošišana. Preko čela joj je bio zategnut prijevjes koji je uokvirivao lice. Njene oči, okružene crnim prstenom koji je bio posljedica isposničkog života, bacile bi katkad grozničave zrake; njihovo obično spokojstvo bilo je samo jedan veo. Jednom riječi, od te žene bila je ostala samo duša.

— Ah! vi ćete ostaviti ovaj grob, vi koji ste postali moj život! Vi pripadate meni, i niste imali prava da sebe date drugome, čak ni Bogu. Zar mi niste obećali da ćete žrtvovati sve na moju najmanju zapovijest? Sad ćete možda naći da sam dostojan toga obećanja, kad saznate šta sam učinio za vas. Tražio sam vas po cijelom svijetu. Punih pet godina, vi ste moja misao u svakom trenutku, sa držina mojeg života. Moji prijatelji, moćni prijatelji, to znate, pomogli su mi svojim uplivom du pretresem samostane po Francuskoj, po Italiji, po Španiji, po Siciliji, u Americi. Moja ljubav se samo jače razgorijevala poslije svakog uzaludnog traganja; ja sam često dugo putovao radi jedne varljive nade, trošio sam svoj život i najsnažnije otkucaje svojeg srca oko crnih zidova mnogih samostana. Neću da vam govorim o svojoj bezgraničnoj vjernosti, šta je ona? jedno ništa u poređenju s vječnim zavjetom moje ljubavi. Ako ste nekada bili iskreni u svojem kajanju, vi se danas ne smijete ustezati da pođete sa mnom.

— Vi zaboravljate da ja nisam slobodna.

— Vojvoda je umro — odgovori on brzo.

Sestra Tereza pocrveni.

— Bog mu dao rajsko naselje! — reče sa živim uzbuđenjem — on je bio plemenit prema meni. Ali ja nisam mislila na tu vezu; jedan od mojih grijeha bilo je i to što sam htjela da je raskinem, bez ikakvih obzira, radi Vas.

— Vi govorite o vašem zavjetu — uzvikne general namrštivši se. — Ja nisam mislio da je u vašem srcu išta jače od vaše ljubavi. Ali nemojte sumnjati, Antoinette, ja ću od svetog oca dobiti razrješnicu koja će vas osloboditi zakletve. Ići ću u Rim, obratit ću se svim zemaljskim silama; i, kad bi Bog mogao sići među nas, ja bih ga...

— Ne hulite.

— Nemojte se uznemiravati zbog Boga! Ah! ja bih mnogo radije čuo da ćete vi radi

mene preskočiti ove zidove; da ćete, još večeras, skočiti u jednu barku pod stijenom. Otišli bismo da budemo srećni gdje bilo, na kraj svijeta, pored mene, vi biste se brzo vratili životu, zdravlju, pod okriljem ljubavi.

— Ne govorite tako — prihvati sestra Tereza — vi ne znate šta ste postali za mene. Ja vas volim mnogo više nego što sam vas ikad voljela. Svakoga dana molim se Bogu za vas, ali vas više ne gledam tjelesnim očima. Kad biste znali, Armande, koliko je blaženstva u tome što možemo da se predamo bez stida čistom prijateljstvu koje Bog štiti! Vi ne znate koliko sam ja srećna kad prizivam blagoslov neba na vas. Ja se nikad ne molim za sebe: predajem se potpuno Božjoj volji. Ali bih htjela, po cijenu svoje vječnosti, da vi budete srećni i na ovome svijetu, i na onome drugom, kroz sve vjekove. Moj vječni život je sve što mi je nesreća ostavila da vam ponudim. Ja sam ostarjela u suzama, nisam više ni mlađa ni lijepa; uostalom, i vi biste prezreli redovnicu koja je ponovo postala žena, koju nikakvo osjećanje, čak ni materinska ljubav, ne bi razriješilo od grijeha... Koje bi vaše riječi mogle da pretegnu sve ono što se nakupilo u mojem srcu za ovih pet godina, i što ga je izmijanilo, ispraznilo, sasušilo? Trebalo bi, doista, da sam ga manje žalosno prinijela Bogu na dar!

— Koje riječi, draga moja Antoinette? riječi ljubavi. Osjećati, voljeti, istinski voljeti, živjeti u jednom srcu koje je samo naše, cijelo, i za uvijek, sreća je tako rijetka i tako se teško nalazi, da sam ja sumnjao u tebe, da sam te podvrgao teškom kušanju; ali, danas, volim te svom snagom svoje duše: ako pođeš sa mnom u samoću, ja neću da čujem više nikakav glas osim tvojega, neću da vidim drugo lice osim tvoga...

— Ćutite, Armande! vi skraćujete jedini čas u kojem nam je dopušteno da se vidimo na zemlji.

— Antoinette, hoćeš li da pođeš sa mnom?

— Ali ja vas nikako ne ostavljam. Ja živim u vašem srcu, samo drukčije, a ne radi svjetske radosti, taštine i sebične naslade; ja živim ovdje za vas, blijeda i uvela, u krilu Božjem! Ako je on pravedan, vi ćete biti srećni...

— Sve su to prazne riječi! A ako te ja hoću tako blijedu i uvelu? Ako mogu da budem srećan samo kad tebe imam? Zar ćeš se uvijek pozivati na dužnost kad je u pitanju tvoj dragan? Zar on nikad neće biti iznad svega drugog u tvojem srcu? Ranije si stavljala ispred njega društvo, sebe, ne znam šta sve; a danas stavljaš Boga, stavljaš moje spasenje. U sestri Terezi ja još uvijek vidim vojvotkinju koja ne zna za draž ljubavi, uvijek neosjetljivu pod izgledom osjetljivosti. Ti me ne voliš, nikad me nisi voljela...

— Ah! brate moj...

— Nećeš da ostaviš ovaj grob; voliš moju dušu. kažeš? E lijepo, ti ćeš upropastiti tu dušu zauvijek ja ću se ubiti...

— Majko — zavapi sestra Tereza na španjolskom — ja sam vas slagala, ovaj čovjek je moj ljubavnik!

Zavjesa se odmah spusti. General, zabezeknut, jedva da je čuo kako se unutrašnja vrata s treskom zatvaraju.

— Ah! ona me još voli! — uzviknuo je razumijevši sve ono što je bilo uzvišeno u redovničinom kriku. — Treba je oteti odavde...

General napusti otok, ode u glavni stan, pod izgovorom zdravstvenih razloga zatraži dopust i vrati se odmah u Francusku.

A sad evo događaja koji su doveli do stanja u kojem su se našle dvije ličnosti ove

pripovjetke.

Ono što se naziva, u Francuskoj, predgrađe Saint-Germain, nije ni predgrađe, ni sekta, ni ustanova ni šta bilo drugo što bi se moglo jasno izraziti. Kraljevski trg, predgrađe Saint-Honore, Chaus-j see-d'Antin, imaju isto tako domova u kojima se diše dahom Saint-Germainskog predgrađa. Cijelo predgrađe nije dakle u samom predgrađu. Ličnosti rođene vrlo daleko od njegovog uticaja mogu osjećati taj uticaj i pripadati tome svijetu, dok neke druge, koje su se u njemu rodile, mogu da budu zauvijek prognane iz njega. Držanje, govor, jednom riječi tradicija predgrađa Saint-Germain jeste, u Parizu. od prije čertdeset godina otprilike, ono što je tamo bio nekada dvor, što je bio dvorac SaintPaul u XIV stoljeću, Louvre u XV, Palais-Royal, palata Rambouillet, Kraljevski trg u XVI, zatim Versailles u XVII i u XVIII stoljeću. U svakoj mijeni historije, Pariz najvišeg društva i plemstva imao je svoj centar, kao što će ga i prostački Pariz uvijek imati. Povremeno važnost tih centara pruža obilan materijal za razmišljanje onima koji hoće da proučavaju ili da slikaju različite društvene krugove, i njoj treba tražiti uzroke ne samo radi objašnjenja ovog događaja nego i radi ozbiljnih interesa, prečih za budućnost nego za sadašnjost, osim ako iskustvo nije besmislica za stalež kao što je za omladinu. Vlastela i bogati ljudi, koji će se uvijek ugledati na vlastelu, u svim vremenima su podizali sebi domove daleko od jako naseljenih mjesta. Ako je vojvoda d'Uzes sazidao, pod vladom Louisa XIV, lijepi dom na čijem je ulazu postavio kladenac sadašnje ulice Montmartre, zbog čega je, kao i zbog drugih svojih vrlina, postao tako omiljen da je cio taj kraj pratio njegovu posmrtnu povorku, on je to učinio samo zato što je taj kut Pariza bio onda pustinja. Ali, čim su gradski bedemi bili oboreni, čim se barovito zemljište iza bulevara popunilo kućama, porodica d'Uzes je ostavila taj lijepi dom u kojem danas stanuje jedan bankar. Zatim je plemstvo, ne osjećajući se ugodno među dućanima, napustilo KraIjevski trg, ulice oko pariskog centra, i prešlo rijeku da bi moglo slobodnije disati u predgrađu Saint-Germain, gdje je već bilo podignuto nekoliko palača oko dvorca koji je Louis XIV sagradio za vojvodu du Maine, svoga najmilijeg pozakonjenog sina. Doista, za ljude naviknute na sjaj u životu, može li biti čega odvratnijeg nego što su metež, blato, huka, neprijatan zadah i tjeskoba jako naseljenih ulica? Zar navike u kraju trgovačkom ili zanatlijskom nisu sasvim suprotne navikama velikaša? Trgovac i radnik liježu u času kad velikaš pomišlja na večeru; oni prvi se užurbano kreću kad se ovaj odmara; njihovi računi se nikad ne poklapaju, oni prvi su prihod, a ovaj je rashod. Otuda je i način njihovog života savršeno suprotan. Ova primjedba nema u sebi ničega što omalovažava. Plemstvo je na izvjestan način misao jednog društva, kao što su građanstvo i sirotinja njegov organizam j djelanje. Otuda svaka od tih sila ima svoje zasebno sjedište; a njihovo suparništvo stvara prividno razmimoilaženje kao posljedicu različitih pokreta koji se ipak svi vrše u jednom zajedničkom cilju. To društveno neslaganje proizlazi tako logično iz svakog ustavnog uređenja da bi i slobodnjak koji na njega najviše viče, kao na povredu uzvišenih ideja ispod kojih slavoljubivi ljudi nižih klasa kriju svoje namjere, smatrao za sasvim neprilično da g. knez de Montmorency stanuje u ulici Saint-Marten, na uglu ulice koja nosi njegovo ime. ili da g. vojvoda de Fitz-James, potomak škotske kraljevske loze, ima palaču u ulici Marije Stuart, na uglu ulice Montorgeuil. *Sint ut sunt, aut not sint,* te lijepe riječi crkvenog poglavara mogu da posluže kao deviza velikašima svih zemalja. Ta činjenica, svojstvena svakome dobu, i uvijek primljena od strane naroda, nosi u sebi

državne razloge: ona je istovremeno i posljedica i uzrok, i načelo i zakon. Narod uopće ima jedan zdrav smisao koji ga napušta tek u času kad ga razdraže zlonamjerni ljudi. Taj zdrav smisao počiva na općim istinama, koje su istinite u Moskvi isto tako kao i Londonu, istinite u Ženevi kao i u Kalkuti. Svuda, kad sastavite porodice nejednakog imovnog stanja na jednom određenom prostoru, vi ćete vidjeti kako se obrazuju najviši krugovi, plemstvo, prvo, drugo i treće društvo. Jednakost će biti možda jedno *pravo,* ali to pravo nikakva ljudska sila neće moći da preobrati u *činjenicu.* Bilo bi vrlo korisno za sreću Francuske da ta misao prodre u narod. I najneobrazovanije mase uviđaju blagodati političkog sklada. Sklad je poezija reda, a narodi osjećaju veliku potrebu za redom. Zar međusobno slaganje stvari, jedinstvo, da sve kažemo jednom riječi, nije najprostiji izraz reda? Arhitektura, muzika, poezija, sve u Francuskoj se oslanja, više nego ma u kojoj drugoj zemlji, na to načelo koje se, uostalom, nalazi i u duhu njenoga jasnog i čistog jezika, a jezik će biti uvijek najvjernije obilježje jednog naroda. I zato vidite kako narod u Francuskoj usvaja najpoetičnije, najizrazitije melodije; kako pristaje uz najjednostavnije ideje; kako voli kratke izreke koje sadrže najviše misli. Francuska je jedina zemlja gdje poneka mala rečenica može da izvrši veliku revoluciju. Svijet se u njoj buni samo tad toga da bi složio ljude, stvari i načela. I nijedan drugi narod ne shvata bolje misao jedinstva koje mora da postoji u plemićkom životu, možda zato što ni jedan drugi nije bolje razumio političku nužnost: u historiji, taj narod neće nikad ostati u pozadini. Francuska se često vara, ali onako kako se vara žena, vara se u plemenitim idejama, u toplim osjećanjima čije značenje u prvih mah ne može da se sračuna.

Tako već, kao prvo obilježje, predgrađe Saint-Germain ima svoje veličanstvene domove, svoje velike vrtove, njihovu tišinu, što je sve nekad odgovaralo prostranstvu njegovih posjeda u unutrašnjosti. Nije li to rastojanje, stavljeno između jednog društvenog reda i cijele jedne prijestolnice, materijalna potvrda moralnog rastojanja koje njih mora da razdvaja? U svemu što je stvoreno, glava ima svoje označeno mjesto. Ako slučajno neki narod spusti svoju glavu svojim nogama, on će prije ili poslije uvidjeti da je izvršio samoubistvo. A pošto narodi neće da umru, oni se onda trude da postave sebi drugu glavu. Kad narod za to nema više snage, on propada, kao što su propali Rim, Mleci, i toliki drugi. Preimućstva stvorena razlikom u načinu života između drugih društvenih redova i plemstva. sadrže neizbježno pravu, osnovnu vrijednost najviših krugova. Čim u nekoj državi, bez obzira na oblik *vladavine,* plemstvo ne ispunjava sve uslove potpune nadmoćnosti, ono postaje nemoćno, i narod ga odmah obara. Narod hoće uvijek da vidi u njegovim rukama, u srcu i u glavi, bogatstvo, moć i djelanje; riječ, um i slavu. Bez te trostruke moći, svaka povlastica propada. Narodi, kao i žene, vole snagu u onome tko njima upravlja, u njihovoj ljubavi mora biti poštovanja; oni se ne pokoravaju onome kome se ne dive. Prezreno plemstvo je isto što i kralj lijenčina, što i muž pod papučom; ono je nitko prije nego što postane ništa. I zato je izdvojen položaj vlastele, njihov osobeni način života; jednom riječi, cio izgled viših kasta, u isti mah i simbol jedne istinske moći, i razlog njihove smrti kada tu moć izgube. Predgrađe Saint-Germain je dopustilo da trenutno bude pobijeđeno zato što nije htjelo da primi obaveze svojeg postojanja, koje je moglo još iako da održi. Ono je bilo dužno da na vrijeme uvidi. kao englesko plemstvo, kako i ustanove imaju svoje kritično doba, kad iste riječi nemaju više isto značenje, kad se ideje oblače u drugo odijelo, kad uslovi političkog života potpuno

mijenjaju oblik, iako osnova u suštini nije promijenjena. Te ideje zahtijevaju objašnjenja tijesno vezana za ovaj događaj, koliko da bi se shvatili njegovi uzroci, toliko i da bi se razumjele same činjenice.

Veličanstvenost plemićkih zamkova i dvoraca, raskoš u njihovim pojedinostima, sjaj njihovog unutrašnjeg uređenja, *gumno* na kojem se nesmetano i samostalno kreće srećni vlasnik, bogat prije nego što se rodio; zatim navika da se nikad ne spušta do svakodnevnih i sitnih potreba života, vrijeme kojim raspolaže, više obrazovanje koje može vrlo rano da stekne; jednom riječju, plemićke tradicije koje mu daju društvenu moć koju njegovi suparnici s mukom nadoknađuju učenjem, voljom i upornim radom: sve bi to trebalo da uzdiže dušu čovjeka koji, od rane mladosti, uživa te povlastice, da mu ulije ono visoko poštovanje prema sebi samome, čija je najmanja posljedica plemenitost srca u harmoniji s plemenitošču imena. To je i istina za poneke porodice. Ovdje-ondje, u predgrađu Saint-Germain, nailazi se na lijepe karaktere, na izuzetke koji su savršeno suprotni općoj sebičnosti, koja je prouzrokovala propast toga naročitog svijeta. Sva ta preimućstva uživa francuska aristokracija, kao i svako drugo plemstvo koje cvijeta na površini naroda, sve dok mu je korijen u *zemlji,* u zemlji-tlu kao i u zemlji-novcu, u jedinoj čvrstoj osnovi svakoga uređenog društva: ali će ta preimućstva ostati kod plemića i jedne i druge vrste samo dotle dok se oni budu držali uslova pod kojima im ih je narod dao. To je kao neka vrsta moralnog *vazalstva* koje stvara obaveze prema vladaru, a ovdje je vladar danas sigurno narod. Promijenila su se i vremena i oružje. Vlastelin kome je nekada bilo đovoljno da navuče pancirsku košulju i oklop, da vješto baci koplje i da pokaže svoj grb, danas mora da daje dokaza svojeg uma; i, tamo gdje je bilo potrebno samo junačko srce, traži se, u naše vrijeme, mudra glava. Umjetnost nauka i novac obrazuju društveni trougao u koji se urezuje grb moći. i iz kojeg proizlazi savremeno plemstvo. Jedna lijepa teorema vrijedi koliko i jedno veliko ime. Rothschildi, ti savremeni Fuggeri, u stvari su knezovi. Jedan veliki umjetnik je u stvari samodržac, on predstavlja cio jedan vijek, i postaje skoro uvijek zakon. I tako dar besjedništva, mašinu visokog pritiska jednog pisca, pjesnikovog genija, trgovčevu istrajnost, volju državnika koji usredsređuje u sebi hiljadu sjajnih sposobnosti, mač vojskovođe, sve te lične pobjede koje pojedinac postizava nad društvom da bi ga ono poštovalo, plemstvo se danas mora potruditi da zadrži za sebe, kao što je nekad zadržavalo materijalnu snagu. Tko hoće da ostane na čelu jedne zemlje, mora da bude uvijek dostojan njenog vođstva; da bude njena duša i duh, da bi mogao raditi njenim rukama. Zar bi se mogao da vodi jedan narod bez snage potrebne za zapovijedanje? Sta bi bila maršalska palica bez srčanosti vojskovođe koji je drži u ruci? Predgrađe Saint-Germain se igralo palicama, vjerujući da su one sva moć. Ono je promijenilo red riječi u rečenici koja upravlja njegovim životom. Umjesto da odbaci vanjske znake koji su vrijeđali narod, i da čuva snagu za sebe, ono je dopustilo da građanstvo dočepa snagu, kobno se uhvatilo za vanjske znake, i stalno je zaboravljalo zakone koje mu je nametala njegova brojna slabost. Plemstvo, koje lično sačinjava jedva hiljaditi dio jednoga društva, mora danas kao i nekada, da se što bolje naoruža, kako bi, u velikim krizama, njegova snaga bila ravna snazi narodnih masa. U naše doba, naoružanje moraju biti stvarne snage, a ne historijske uspomene, Po nesreći, u Francuskoj, plemstvo, još zaneseno svojom nekadašnjom iščezlom moći, imalo je protiv sebe jednu vrstu oholosti od koje mu je bilo teško da se obrani. Možda je to jedan narodni nedostatak. Francuz, više nego koji

bilo drugi čovjek, ne izvodi nikad zaključke iz onoga što je ispod njega, on prelazi sa stupnja na kojem se već nalazi na drugi, viši stupanj: on rijetko žali nesretnike nad kojima se uzdiže, on uvijek pati što vidi toliko sretnih nad sobom. Iako ima mnogo srca, on često više voli da posluša svoj duh. Taj opći nagon koji čini da Francuzi uvijek idu naprijed, ta taština koja potkopava njihovo bogatstvo i vlada njima onako potpuno kao što načelo štednje vlada Holanđanima, prevlađivalo je tri posljednja vijeka kod plemstva koje je, u tom pogledu, bilo čisto francusko. Čovek iz predgrađa Saint- Germain uvijek je zaključivao svoju intelektualnu nadmoćnost iz svoje materijalne nadmoćnosti. Sve ga je, u Francuskoj, uvjeravalo da tako treba da čini, zato što se, od osnivanja predgrađa Saint-Germain, od te aristokratske revolucije koja je započela onoga dana kad je monarhija napustila Versailles, predgrađe Saint-Germain, izuzimajući nekoliko kratkih prekida, uvijek oslanjalo na vlast, koja će u Francuskoj uvijek biti više ili manje predgrađe Saint-Germain; otuda i njegov poraz u godini 1830. U to vrijeme, ono je bilo kao vojska koja se bori ne imajući oslonca. Ono se nije koristilo mirom da se usadi u srce naroda. Ono je griješilo u tome što nije imalo znanja i što mu je savršeno nedostajao pogled na cjelinu njegovih interesa. Ono je ubijalo izvjesnu budućnost radi sumnjive sadašnjosti. U tome je možda razlog te njegove pogrešne politike. Fizičko i moralno rastojanje koje su ti visoki krugovi silom održavali između sebe i naroda, urodilo je, za ovih četrdeset godina, tim žalosnim plodom, da je lično osjećanje ubilo staleško rodoljublje. Nekada, kad je francusko plemstvo bilo veliko, bogato i moćno, plemići su umjeli, u slučaju opasnosti, da sebi izaberu starješine i da se njima pokoravaju. Kad su oslabili, oni su se pokazali nedisciplinovani; i, kao u Bizantu, svaki je htio da bude car; uviđajući da su po slabosti svi jednaki, svaki je mislio da je jak. Svaka porodica koju je upropastila Revolucija, upropastila dioba zemlje narodu, mislila je samo na sebe, umjesto da misli na veliku plemićku porodicu; činilo im se da će, ako se one obogate, i stalež biti bogat. Zabluda. I novac je samo znak moći. Sastavljene od ličnosti koje su održavale visoke tradicije lijepe učtivosti, prave elegancije, čistoga govora, plemićke odmjerenosti i ponosa, koje njima priliče, ali koje su sitničarenje kad postanu suština života kojem treba da budu samo dopuna, sve su te porodice imale izvjesnu unutrašnju vrijednost koja im je, istaknuta na površinu, ostavljala samo nominalnu vrijednost. Ni jedna od tih porodica nije imala hrabrosti da kaže samoj sebi: „Jesmo li dovoljno jake da ponesemo vlast?" One su se bacile na vlast kao što su to učinili advokati 1830. Umjesto da se pokaže velikodušno kao velikaš, predgrađe Saint-Germain bilo je gramzivo kao skorojević. Onoga dana kad je najbistriji narod na svijetu uvidio da povraćeno plemstvo organizira vlast i budžet u svoju korist, ono se smrtno razboljelo. Ono je htjelo da bude aristokracija kad je moglo da bude samo oligarhija, a to su dva sasvim različita sistema, i to će razumjeti svaki čovjek koji umije pažljivo da čita plemenska imena lordova u Gornjem domu. Sigurno, kraljevska vlada je imala dobre namjere; ali je ona stalno zaboravljala da narod treba sve sam da traži, čak i svoju sreću, i da Francuska, ćudljiva žena, hoće da bude sretna ili bijena kad je njoj volja. Da je bilo mnogo onakvih vojvoda kakav je bio vojvoda de Laval, koji je po svojoj skromnosti bio dostojan svojega imena, prijesto starije grane učvrstio bi se tako kao što je utvrđen presto Hanoverske dinastije. Godine 1814., ali naročito 1820., francusko plemstvo imalo je da savlada najumnije doba, najaristokratskiju buržoaziju, u najvećoj mjeri žensku zemlju na svijetu, Predgrađe Saint-Germain mogao je vrlo lako

da vodi i da zabavi srednji stalež, opijen počastima, zanesen umjetnošću i naukom. Ali sićušni vođi toga velikog umnog doba mrzili su svi i umjetnost i nauku. Oni nisu umjeli da predstave čak ni religiju, koja im je bila potrebna, u onim prijatnim bojama koje bi je omiljele. Kad su Lamartine, Lamennais, Montalembert i još neki daroviti pisci pozlaćivali poezijom, obnavljali ili veličali vjerske ideje, oni koji su bili na vlasti činili su sve da se osjeti gorčina religije. Nikad narod nije bio popustljiviji nego tada, bio je kao umorna žena koja postaje laka; nikad vlast nije pokazala više nevještine: a Francuska i žena više vole pogreške. Da bi se preporodilo, da bi osnovalo snažnu oligarhijsku vladavinu, plemstvo iz predgrađa trebalo je savjesno da pretrese svoje džepove, ne bi li u njima našlo Napoleonov novac; da se raspori, da bi u svojoj utrobi našlo kakvog ustavnog Richelieua; ako takvoga genija nije bilo u njemu, da ga potraži čak i na hladnom tavanu gdje je on možda umirao, i da ga primi u sebe, kao što engleski Gornji dom stalno prima nove plemiće, a zatim zapovijedi tome čovjeku da bude neumoljiv, da okreše suvo granje, da oreže plemićko stablo. Ali, prije svega, veliki sistem engleskih torijevaca nije mogao da stane u malene glave; a i njegov uvoz je zahtijevao suviše vremena od Francuza za koje je spori uspjeh isto što i *fiasco.* Daleko od umješnosti da traže snagu tamo gdje ju je Bog stavio, ti veliki mali ljudi su mrzili svaku snagu koja nije polazila od njih; jednom riječi, daleko od toga da se pomladi, predgrađe Saint-Germain je sasvim ostarjelo. Etiketa, ustanova sporedna po nužnosti, mogla se održati da se pojavljivala samo u izvanrednim prilikama; ali je etiketa postala svakodnevna borba, i, umjesto da bude obilježje umjetnosti ili gospodstva, ona je postala obilježje vlasti. Ako je najprije prijestolu nedostajao savjetnik, veliki kao što su i prilike bile velike, plemstvu je nedostajalo naročito poznavanje njegovih općih interesa, koje je moglo da zamijeni sve. Ono je zastalo pred ženidbom g-na de Talleyranda, jedinog čovjeka koji je bio dovoljno jak da prekuje politički sistem tako da narod slavno oživi. Predgrađe se smijalo ministrima koji nisu bili plemići, a nije davalo plemiće dovoljno umne da budu ministri; ono je moglo da učini domovini velikih usluga poboljšanjem mirovnih sudova, podizanjem poljoprivrede, izgradnjom putova i kanala, povratkom zemlji i narodu; a ono je prodavalo svoja imanja da bi igralo na Burzi. Ono je moglo da liši buržoaziju njenih vrijednih i darovitih ljudi čije je slavoljublje potkopavalo vlast, otvarajući im svoje redove; ali je ono više voljelo da ih suzbija, i to bez oružja; jer je sad imalo samo u tradiciji ono što je nekada bilo njegovo u stvarnosti. Po nesreći za to plemstvo, njemu je ostalo upravo onoliko svakojakog blaga koliko mu je bilo potrebno da održava svoju nadutost. Zadovoljna svojim uspomenama, ni jedna od tih porodica nije ozbiljno pomislila da svojim prvencima dade u ruke oružje iz onoga svežnja koji je XIX stoljeća bacilo na tržište. Omladina, odstranjena od poslova, igrala je kod Gospođe, umjesto da u Parizu, pod uticajem mladih, savjesnih i svježih talenata Carstva i Republike, nastavi djelo koje bi starješine pojedinih porodica započeli po okruzima zadobijajući tamo priznanje svojih titula stalnim zauzimanjem za mjesne interese, prilagođavajući se tamo duhu vremena, saobražavajući stalež zahtjevima novoga doba. Okupljeno u predgrađu Saint-Germain, gdje je živio duh stare feudalne surevnjivosti izmiješan sa duhom staroga dvora, plemstvo, nesložno u Tuilerijskom dvorcu, bilo je lakše pobijediti, pošto je imalo samo jednu tvrđavu i, naročito, bilo onako slabo organizirano u Gornjem domu. Razgranato po zemlji, ono bi bilo nesavladivo; ovako stjeranom u njegovo predgrađe, naslonjenom na kraljevski dvor,

rasplinutom u budžetu, bio je dovoljan jedan udar sjekirom da presječe nit njegovoga slabačkog života, i taj udar je zadao jedan dotle nepoznat mali advokat. I pored izvanrednog govora g. Royer-Collarda, nasljedno zvanje pera i majorati nisu mogli odoljeti prostačkim napadima jednog čovjeka koji se hvalio da je vješto oteo nekoliko glava od krvnika, ali koji je nevješto ubijao velike ustanove. Ima u tome primjera i pouke za budućnost. Kad Francuska oligarhija ne bi živjela zagrobnim životom, bilo bi možda žalosno i okrutno proklinjati je i poslije njene smrti, i onda bi trebalo misliti samo još na njen sarkofag; ali, ako hirurgov nož i pričinjava bol, on ponekad vraća u život samrtnike. Predgrađe Saint-Germain može da bude jače kao pobijeđeno nego što je bilo kao pobjednik, ako pristane na to da primi vođu i da radi po izvjesnom planu.

Sad je lako izvesti zaključak iz ovoga polupolitičkog pregleda. Taj nedostatak širokih pogleda i ogroman broj sitnih grešaka; Staranje o ličnom bogatstvu, isto je bila glavna briga svakome; stvarno potreba vjere radi podržavanja politike; žeđ za uživanjem koja je nanosila štete vjerskom osjećanju, i neizbježno stvarala licemjerstvo; pojedinačni otpor izvjesnih istaknutih duhova koji su tačno vidjeli stvari, ali kojima je smetalo suparništvo na dvoru; plemstvo *iz* unutrašnjosti, često rasno čistije nego što je dvorsko plemstvo, ali koje je, suviše često vrijeđano, ohladnjelo: svi ti uzroci su se Sjedinili da sasvim razjedine predgrađe Saint-Germain. Ono nije bilo ni složno u načinu rada, ni dosljedno u djelima, ni potpuno moralno, ni otvoreno razvratno, ni pokvareno ni pokvarenjačko; nije potpuno napustilo ono što je bilo štetno po njega a nije usvojilo ideje koje bi ga spasle. Jednom riječi, ma koliko da su ličnosti bile slabe, stalež se ipak naoružao svim velikim načelima koja čine život jednog naroda. A šta je drugo potrebno da se propadne u punoj snazi? Ono je bilo probirač u pogledu predstavljenih ličnosti, imalo je dobar ukus, umjelo je Otmjerio da prezire; ali u njegovom padu zacijelo nije bilo ničega ni velikog ni viteškog. Emigracija iz 89. još je pokazivala osjećanja; 1830. emigracija u unutrašnjosti pokazuje samo interes. Nekoliko slavnih ljudi u književnosti, trijumfi ria govornici; g. de Talieyrand na kongresima, osvajanje Alžira i poviše imena koja su ponovo postala historijska na bojnom polju, pokazuju francuskom plemstvu sredstva koja mu ostaju da postane narodno i da obnovi svoja prava, ako se uopće udostojava da to učini. Kod živih bića, njihovi postupci otkrivaju njihoVe osobine. Ako je rieki čovjek lijen, lijenost se ogleda u svakom njegovom pokretu. Isto tako, i varijski izgled jedne klase ljudi odgovara njenome općem duhu, njenoj duši. Pod Restauracijom, žena iz predgrađa Saint-Germain nije pokazivala ni oholu smjelost koju su gospođe sa dvora unosile nekad u svoje ispade, ni skromnu veličinu poznih vrlina kojima su ispaštale svoje grijehe, i koje su širile oko njih onoliko sjaja. Ona nije bila ni sasvim lakomislena, ni sasvim ozbiljna. Njene strasti, osim nekoliko izuzetaka, bile su licemjerne; ona se, tako reći, cjenkaia s njima. Neke od tih žena živjele su malograđanskim životom vojvotkinje od Orleansa, čiju su bračnu postelju tako smiješno pokazivali posjetiocima Palais-Royala; jedva da su dvije ili tri provodile život na način iz doba Regentstva, i one su ulijevale odvratnost ženama umješnijim od njih. Ta nova velika gospođa nije imala nikakvog uticaja na društvo; međutim, ona je mogla mnogo da učini, mogla je, ako ništa drugo, da bude dostojanstvena kao žena iz engleskog plemstva; ali se glupo kolebala između starih tradicija, bila je silom pobožna, i krila je sve, čak i svoje lijepe osobine. Nijedna od tih Francuskinja nije

mogla da stvori salon gdje bi najodličniji predstavnici društva dolazili da se uče ukusu i eleganciji. Njihov glas, nekada tako moćan u književnosti, tome živom izrazu društva, u njoj se uopće nije čuo. A, kad neka književnost nema općega plana, ona nema ni srži i nestaje zajedno s njenim vremenom. Kad se, u kojem bilo dobu, nađe usred nekog naroda jedan ovako izdvojen svijet, historičar nailazi u njemu gotovo uvijek na jednu glavnu ličnost u kojoj su oličene vrline i mane te mase kojoj ona pripada: na Colignyja kod hugenota, na Condea za vrijeme Fronde, na maršala de Richelieua pod Louisom XV, na Dantona za vrijeme Terora. Ta sličnost između jednog čovjeka i njegove historijske pratnje leži u samoj prirodi stvari. Vođa jedne stranke mora da se slaže s njenim idejama. U predstavniku jednoga doba oličene su sve osobine toga doba. Iz te stalne obaveze da se mudra i obazriva glava stranke pokorava predrasudama i ludostima gomile koja čini njen. rep, proističu djela koja izvjesni historičari prebacuju stranačkim vođama, kad, daleko od strašnog vrenja u narodu, hladno sude o osobinama potrebnim za vođstvo u velikim historijskim sukobima. Ono što je istinito u historijskoj komediji vjekova, isto je tako istinito u užem krugu pojedinačnih prizora narodne drame koja se zove *Društveni život.*

U početku kratkotrajnog života kojim je predgrađe Saint-Germain živjelo Za vrijeme Restatiracije, i kojem, ako su ranija rasmatranja tačna, oho nije umjelo da dade čvrstine, jedna mlada žena je privremeno bila najpotpuniji predstavnik svoje klase, u isti mah i nadmoćne i slabe, i velike i male. To je bila žena prividno obrazovana, stvarno neznalica; puna uzvišenih osjećanja, ali s nedostatkom jedne glavne misli koja bi ta osjećanja sredila; žena koja je trošila veliko blago svoje duše u pokoravanju društvenim propisima; gotova da prkosi svijetu, ali kolebljiva, koju su njene predrasude učinile izvještačenom; sa više tvrdoglavosti nego karaktera, s više predubeđenja nego oduševljenja, s više glave nego srca; savršena žena i savršena kaćiperka, prije svega Parižanka; žena koja je voljela sjaj, zabavu; koja nije razmišljala, ili je razmišljala suviše kasno; toliko neobazriva 'da' je njena neobazrivost ličila skoro na poeziju; ponosita toliko da ushiti čovjeka, ali smjerna u dubini srca; žena koja je isticala svoju snagu kao Uspravljena trska, ali, kao i ta trska, bila gotova da se povije pod snažnom rukom; žena koja je o vjeri mnogo govorila, ali je nije voljela, a ipak bila spremna da je primi kao posljednje rješenje. Kako da se predstavi biće uistinu složeno, sposobno za herojstvo, ali koje zaboravlja na herojstvo da bi iskazalo kakvu pakost; biće mlado i milo, manje staro po srcu nego što je ostarjelo slušajući govor Onih koji su ga okružavali, i koje je razumijevalo njihovu sebičnu filozofiju, iako je nije primjenjivalo; koje je imalo sve poroke jednog dvoranina i svu plemenitost jedne sasvim mlade žene; biće nepovjerljivo, a ipak ponekad povodljivo? Zar ta slika ne bi ostala nedovršena zato što na njoj najsuprotnije boje odudaraju jedna od druge. stvarajući ipak jednu pjesničku zbirku, 'zato' što postoji nekakva božanstvena svjetlost, nekakva mladalačka svježina koja tu zbrku čini cjelinom? Rod nje je jedinstvo dolazilo od ljupkosti. Ništa kod nje nije bilo pritvorno, i strasti, i polu-strasti, i prolazna želja za veličinom i stvarna sićušnost, i hladna osjećanja žarki polet, sve je to bilo prirodno i poticalo, je iz njenog položaja isto onoliko koliko i iz položaja plemstva kojem, je pripadala. Ona je shvatala da je usamljena i stavljala se ohojo iznad svijeta, pod zaklonom svojeg imena. U njenom životu bilo je onoga Medejinog kao i u životu plemstva koje je umiralo a. nije htjelo ni da se uspravi u svojoj postelji, ni da pruži ruku kakvom političkom liječniku; koje nije htjelo, ničega

da, se prihvati, niti je dopuštalo kome da njega takne, toliko se osjećalo slabo ili već prah. Vojvotkinja de Langeais, tako se ona zvala, bila je sudara otprilike četiri godine kad se Restauracija utvrdilo a to znači godine 1816., u doba kad je Louis XVIII, osvjestivtši se poslije revolucije, od sto dana, razumio svoj položaj i svoj vijek, i. pored svoje okoline, koja jer ipak, kasnije savladala toga. Louisa XI bez sjekire, kad ga je bolesti sasvim, ophrvala. Vojvotkinja de, Langeais, bila je, po rodu Navarreins, iz jedne, vojvodske. porodice koja se, još od Vremena; Louisa XI V,.držala načela da; se ,prilikom udaje; svojih kćeri ne odriče vojvodske titule. Djevojke iz toga; doma, morale su imati prije ili kasnije, kao i njihova mati, pravo na stolicu u dvorcu; Kad joj je bilo: osamnaest godina, Antoinette; de Navarreins je izišla iz duboke povučenosti u kojoj je dotle živjela, a udala se za najstarijeg sina, vojvode de ; Langeais.; Obje. porodice držale, su se tada daleko od; politike, ali kad je neprijateljska vojska preplavila Francusku, pristalice kraljevstva predviđali su povratak Bourbonsa kao jedini mogućni završetak ratnih nedaća. Vojvode de Navarreins i de Langeais, ostajući vjerni Bourbonsima, otmjeno su se oduprli svoj primamljivosti carske slave, i, u okolnostima u kojima su se nalazili prilikom zaključenja ovoga braka, morali su, razumije se, da se pokore staroj politici svojih porodica. Gospođica Antoinette de Navarreins udala se dakle, lijepa i siromašna, za g. markiza de Langeaisa, čiji je otac umro nekoliko mjeseci poslije toga vjenčanja. Po povratku Bourbonsa, obje porodice zauzeše ponovo svoje položaje, svoja zvanja i svoje dužnosti na dvoru, i vratiše se društvenom životu u kojem dotle nisu učestvovale. One postadoše najpoznatiji predstavnici toga novog političkog svijeta. U to doba kukavičluka i promjenljivih načela, opća savjest je rado priznavala tim dvjema porodicama nepokoljebljivu vjernost, saglasnost između ličnog života i političkog obilježja, kojima sve stranke i nehotice odaju priznanje. Ali, kao što se po nesreći često dešava u doba pogađanja, najčistije ličnosti koje bi, širinom pogleda i mudrošću svojih načela, mogle da uvjere Francusku u plemenitost jedne nove i smjele politike, biće udaljene od poslova, i ovi padoše u ruke ljudi kojima je išlo u račun da ispovjedaju krajnja načela da bi dokazali svoju odanost. Porodice de Langeais i de Navarreins ostadoše u visokim dvorskim krugovima, osuđene na dužnosti etikete i na prebacivanje i podsmijeh od strane liberalizma, optužene da grabe počasti i bogatstvo, iako se njihova djedovina nije povećavala, a civilna lista se trošila na reprezentaciju, neophodnu svakoj evropskoj monarhiji, makar ona bila i republikanska. Godine 1818., g. vojvoda de Langeais je zapovijedao jednom divizijom, a vojvotkinja je imala, pored jedne kneginje, mjesto koje joj je dopuštalo da ostane u Parizu, daleko od muža, a da joj to nitko ne zamjeri. Uostalom, vojvoda je imao i na dvoru dužnost na koju je povremeno dolazio, a, za vrijeme svojeg odsustva, zapovjedništvo nad divizijom predavao je jednom brigadnom generalu. Vojvoda i vojvotkinja živjeli su dakle potpuno razdvojeni i stvarno i srcem, mada svijet za to nije znao. Taj brak je postigla sudbina mnogih porodičnih ugovora te vrste. Dva sasvim suprotna karaktera našli su se jedan prema drugome, uvrijedili jedno drugo, zadali ranu jedno drugome, i razišli se zanavijek. Zatim se svaki od njih pokorio svojoj prirodi i obzirima prema društvu. Vojvoda de Langeais, čovjek onako staloženog duha kakav je mogao biti vitez de Folard, predavao se svojim navikama i svojim zadovoljstvima, ostavljajući i svojoj ženi slobodu da živi kako hoće, pošto se uvjerio da je njen duh prvenstveno ponosan, a srce hladno, da pravila pristojnosti imaju za nju najveću važnost, da zadatu riječ

smatra za svetinju, i da će zacijelo ostati čista pred očima visokih srodnika, na svjetlosti jednoga strogog i pobožnog dvora. On je dakle bez naročitog oduševljenja živio životom velikog gospodina iz prethodnog stoljeća, a ostavljao samoj sebi ženu od dvadeset i dvije godine, teško uvrijeđenu, i koja je imala u naravi tu strašnu osobinu da nikad ne oprosti uvredu u kojoj su njena ženska taština, njeno častoljublje, njene vrline možda, bile nepriznate i ponižene, iako tajno. Kad je uvreda javna, žena voli da je zaboravi, ona ima izgleda da će time samo dobiti, ona ostaje žena i u svojoj velikodušnosti; ali žene nikad ne opraštaju tajne uvrede, zato što one ne podnose ni kukavičluk, ni vrlinu, ni ljubav, kad su skriveni.

U takvom položaju, za koji svijet nije znao, nalazila se gospođa vojvotkinja de Langeais, ali o njemu ta žena nije razmišljala kad su nastale svečanosti povodom vjenčanja vojvode de Berri. Tom prilikom, dvor i predgrađe Saint-Germain otresoše se svojeg mrtvila i iziđoše iz svoje povučenosti. Tada je stvarno započela ona nečuvena raskoš koja je upropastila vladu Restauracije. U to vrijeme, vojvotkinja de Langeais, bilo iz računa, bilo iz taštine, pojavljivala se u društvu samo u krugu ili u pratnji tri ili četiri žene koje su bile isto onoliko otmjene po svojem imenu koliko i po svojem bogatstvu. Kraljica mode, ona je imala svoje dvorkinje koje su se ugledale na nju u svemu. Ona je njih vješto izabrala između onih nekoliko ličnosti koje se još nisu bile sasvim približile ni dvoru, ni srcu predgrađa Saint-Germain, a kojima je to bila najveća želja; srednje veličine, one su htjele da se uzdignu do prijestola i da se pomiješaju među serafime najvišega kruga koji je nazvan *mali dvor.* Tako okružena, vojvotkinja de Langeais je bila jača, više se uzdizala, bila je sigurnija. Njene dvorkinje su je branile od klevetanja, i pomagale joj da igra mrsku ulogu žene u modi. Ona je mogla bez snebivanja da se podsmijeva ljudima, strastima, da ih izaziva, da prima počasti kojima se hrani svaka ženska priroda, a da ostane gospodarica same sebe.

U Parizu, i u najvišem društvu, žena je uvijek žena; ona živi od pohvala, od laskanja, od počasti. Najveća ljepota, najdivnije lice nije ništa ako mu se n}tko ne divi: ljubavnik, ulagivanje, to je potvrda njene moći. šta vrijedi nepoznata moć? Ništa. Pretpostavite najljepšu ženu, samu u uglu nekog salona, ona je tamo tužna. Kad se koja od tih žena nađe usred društvenog sjaja, ona onda hoće da vlada u svim srcima, često puta samo zato što ne može da bude sretna vladarka u jednom jedinom. Te haljine, taj nakit, to gizdanje, namijenjeni su bili najbjednijim bićima na svijetu, budalama bez duha, ljudima čija se vrijednost sastojala u lijepom licu, i radi kojih su sve žene stavljale na kocku svoj dobar glas bez ikakve koristi za sebe; pravim idolima od pozlaćenog drveta, koji, i pored nekoliko izuzetaka, nisu imali ni osobine gizdavaca iz vremena Fronde, ni dobru krupnu vrijednost heroja iz doba Carstva, ni duh ni držanje svojih djedova, ali koji su htjeli *besplatno* da budu nešto nalik na to: koji su bili hrabri onako kako je hrabra francuska omladina, koji bi bili umješni, zacijelo, da su imali prilike da pokažu svoju umješnost, ali koji nisu mogli da budu ništa zbog vlade istrošenih staraca koji su ih držali daleko od sebe. To je bilo doba hladno, sitničarsko i bez poezije. Možda je jednoj restauraciji potrebno mnogo vremena da postane monarhija.

Punih osamnaest mjeseci vojvotkinja de Langeais provodila je taj prazan život, ispunjen isključivo plesom, posjetama činjenim zbog plesa, trijumfima bez predmeta, prolaznim strastima koje se i rode i umru za jedno veče. Kad je ona ulazila u neki salon, pogledi su se usredsređivali na njoj, ona je žela laskave riječi, poneki strastan

izraz koji bi ohrabrila pokretom, pogledom, ali koji nikad nije mogao da ode dalje od pokožice. Njen glas, njeno držanje, sve njeno, služilo je za ugled drugim ženama. Ona je živjela kao u nekoj grozničavoj taštini, u neprekidnom uživanju koje ju je zanosilo. Upuštala se prilično daleko u razgovoru, slušala je sve, i' tako reći, bila razvratna na površini srca. Kad bi se vratila kući, često je crvenjela zbog onoga čemu se smijala, zbog kakve sablažnjive priče čije su joj pojedinosti pomagale da raspravlja teorije o ljubavi koju nije poznavala, zbog potankog opisivanja moderne strasti koju su joj tumačile ljubazne licemjerke; jer žene, koje znaju da kažu sve kad su same, upropašćuju jedna drugu više nego što ih ljudi kvare. Jednom prilikom je razumjela da je žena koju netko voli jedina čiju ljepotu i čiji duh svi priznaju. Sta dokazuje muž? Da je, kao mlađa djevojka, žena imala ili veliki miraz, ili lijepi odgoj, ili vještu majku, ili da je zadovoljila čovjekovo slavoljublje; a ljubavnik je stalni dokaz njenih ličnih savršenstva. gospođa de Langeais je naučila još kao sasvim mlada, da žena može dopuštati da je javno vole, a da ne bude saučesnica u ljubavi, da joj ne povlađuje, da je ne zadovoljava drukčije osim najsitnijim novcem ljubavi, i često je i slušala i gledala kako se igraju te opasne komedije. Vojvotkinja, je imala dakle svoj dvor, a broj onih koji su je obožavali ili joj su udvarali bio je jamstvo njene vrline. Ona je bilu kaćiperka, ljubazna, zavodljiva do pred kraj svečanosti, plesa, posijela; zatim, kad se zavjesa spusti, ostajala je sama hladna, bezbrižna, a ipak sutradan oživljavala za druga uzbuđenja, isto tako površna.: Bilo. je dva-tri mlada čovjeka potpuno ,zanesena, koji, su je istinski, voljeli, a kojima se ona podsmijevala sa savršenom neosjetljivošću. Govorila je sama sebi: „Voljena sam, on me voli!“ I ta izvjesnost bila joj je dovoljna. Kao tvrdica zadovoljan, što zna da, mu. svaka ćud može biti, ispunjena, ona više nije išla, možda čak ni do želje.

Jedne večeri našla se kod jedne svoje prisne prijateljice gospođe; vikontese, de Fontaine, jedne od svojih: nemoćnih suparnica koja ju je iz sveg srca. mrzjela a uvijek bila s njom: vrsta oružanog mira kojem ne vjeruje ni jedna ni druga strana, u kojem je povjeravanje veoma obazrivo, ponekad podmukloj Pošto je podijelila na sve strane lake pozdrave, zaštitničke, ljubazne ili prezrive, s prirodnim izgledom žene koja poznaje svu vrijednost svojih osmijeha, njeno oči padoše na jednog čovjeka koji joj je bio potpuno nepoznat, ali čije je široko i ozbiljno lice iznenadilo, Kad ga je vidjela, ona je; osjetila. uzbuđenje prilično nalik na strah.

— Draga moja — upitala je gospođu de Maufrigneuse — tko je taj došljak?

— To je čovjek o kojem ste zacijelo čuli da se govori, markiz de Montriveau.

— A! to je on.

Qna uze svoj, lornjon, i zagleda se u njega sasvim slobodno, kao što bi gledala neku sliku; koja, poglede prima. ali ih ne vraća.

— Predstavite mi ga, on mora biti zanimljivi

— Draga moja, nema dosadnijeg ni sumornijeg čovjeka nego što je on, ali je sad u modi.

G. Armand de Montriveau bio je u to vrijeme, i bez svojeg znanja, predmet opće radoznalosti i zasluživao je to više nego ijedan od onih prolaznih idola koji su Parizu potrebni i u koje se on zaljubljuje za nekoliko dana, da bi zadovoljio onu strast za divljenjem i za varljivim oduševljenjem koja ga s vremena na vrijeme muči. Armand de Montriveau bio je jedinac sin generala de Montriveau, jednoga od onih pravih plemića koji su plemenito služili Republiku i koji je poginuo, pored Jouberta, kod

Novoga. Bonapartinim staranjem siroče je bilo smješteno u školu u Chalonsu, i stavljeno, zajedno sa još nekoliko sinova onih generala koji su pali na bojnom polju, pod zaštitu francuske Republike. Izišavši iz te škole bez ikakvog imanja, on je stupio u artiljeriju, i bio je još komandant bataljona kad se desio slom u Fontainebleauu. Rod oružja kojem je pripadao Armand de Montriveau pružao mu je malo izgleda na napredovanje. Prije svega, u njemu je broi oficira manji nego u drugim rodovima vojske; zatim slobodoumno i skoro republikansko raspoloženje artiljerije, nepovjerenje koje je car imao prema toj grupi obrazovanih ljudi, naviknutih na razmišljanje, protivili su se vojničkoj slavi mnogih među njima. Zato, suprotno pravilu, oficiri koji su u njemu došli do generalskog čina nisu bili uvijek najvrsniji u tom rodu vojske, zato što su, kao osrednje vrijednosti, zadavali malo straha. Artiljerija je sačinjavala sasvim zaseban rod oružja i pripadala je Napoleonu samo na bojnim poljima. Tim općim uzrocima koji mogu da objasne sporost u napredovanju Armanda de Montriveaua, pridružili su se i drugi koji su zavisili od njega lično i od njegovog karaktera. Sam na svijelu, bačen još u svojoj dvadesetoj godini u onu ljudsku buru usred koje je živio Napoleon, nemajući ni prema kome nikakvih obaveza, spreman da pogine svakoga dana, on se bio navikao da u vršenju svoje dužnosti polaže samo na sud svoje savjesti. Obično je bio mučaljiv, kao svi skromni ljudi; ali njegova skromnost nije dolazila od nedostatka hrabrosti, to je prije bila izvjesna stidljivost koja mu nije dopuštala nikakvo hvalisanje. Njegova neustrašivost na bojnim poljima nije bila razmetljiva; on je tamo sve zapažao, mogao je mirno da daje dobar savjet svojim drugovima, i išao je u susret topovskim zrnima sagibajući se da ih izbjegne. Bio je dobar, ali su ga zbog njegove uzdržljivosti smatrali za oholog i strogog. Matematički tačan u svakoj stvari, on nije dopuštao nikakvo okolišenje ni u moralnim obavezama ni u stvarnim činjenicama. Nije pristajao ni na šta sramno; nije tražio nikad ništa za sebe; jednom riječi, to je bio jedan od onih nepoznatih velikih ljudi koji su dovoljno filozofi da preziru slavu, i koji žive ne polažući mnogo na život, pošto ne nalaze mogućnosti da razviju svoju snagu ili svoja osjećanja u svem njihovom zamahu. Njega su se bojali, poštovali su ga, malo su ga voljeli. Ljudi nam dopuštaju da se uzdignemo iznad njih, ali nam nikad ne opraštaju ako se ne spuštamo tako nisko kao oni. I zato u osjećanju koje oni gaje prema velikim karakterima ima i pomalo mržnje i straha. Velika časnost je za njih jedan šutljiv sudac, i oni je ne opraštaju ni živima ni mrtvima. Poslije oproštaja u Fontainebleauu, Montriveau, iako plemić i oficir, bude otpušten s pola plaće. Njegovo antičko poštenje je uplašilo ministarstvo vojske, gdje se znalo za njegovu vjernost zakletvi koju je položio carskome orlu. Za vrijeme sto dana bio je imenovan za pukovnika u gardi i ostao je na razbojištu u Waterloou. Pošto su ga rane zadržale u Belgiji, on se nije nalazio u loirskoj vojsci; ali kraljevska vlada nije htjela da prizna činove zadobijene u toku Sto dana, i Armand de Montriveau ode iz Francuske. Njegova poduzetnost i ona visina misli koju su, dotle, zadovoljavale ratne prigode, nagonski smisao za korisne stvari odveli su generala de Montriveaua preko mora. On je htio da ispita gornji Egipat i nepoznate krajeve Afrike naročito njene središne oblasti koje danas toliko interesiraju naučnike. Njegova naučna ekspedicija trajala je dugo. i bila je nesretna. Pri brao je bio dragocjene podatke, namijenjene rješenjima geografskih ili industrijskih problema, koja se tako željno traže, i prodro je, savlađujući mnoge teškoće, u samo srce Afrike kad je izdajom pao u ruke jednom divljem plemenu. Bio je

potpuno opljačkan, odveden u ropstvo i pune dvije godine vođen po pustinji; smrt mu je prijetila svakog trenutka, zlostavljali su ga gore nego životinju kojom se zabavljaju nemilosrdna djeca. Njegova tjelesna snaga i njegova duševna jačina pomogle su mu da podnese sve; strahote svojeg ropstva; ali je utrošio gotovo svu svoju energiju na bijegu, koji je bilo upravo čudesan. Stigao je u Francusku koloniju u Senegalu, polumrtav, u ritama, noseći sobom samo ono što mu se u pamćenju zadržalo. Ogromne žrtve podnesene na tome putu, jedna studija o afričkim jezicima, njegova otkrića[1] i njegove zabilješke, sve je bilo izgubljeno. Dovoljna će biti samo jedna stvar da predstavi njegove patnje. Nekoliko dana, djeca poglavice onog plemena koje ga je zarobilo zabavljala su se time da ha njegovu glavu, kao u nišan, bacaju izdaleka konjske piljke tako da se oni na njoj zadrže. Montriveau se vrati u Pariz oko polovine 1818. godine, upropašćen, bez zaštitnika, ali i ne pomišljajući da ih traži. On bi radije dvadeset puta umro nego što bi zatražio što bilo, čak i priznanje svojih stečenih prava. Nezgode i patnje koje je podnio razvile su njegovu energiju i u najmanjim stvarima, a navika da održava svoje ljudsko dostojanstvo prema onome moralnom biću koje mi nazivamo savjest davala je, za njega, značaj i postupcima najbeznačajnijim po izgledu. Međutim, njegove veze s najpoznatijim francuskim naučnicima i s nekoliko obrazovanih vojnika učiniše da se sazna za njegovu vrijednost i njegove doživljaje. Pojedinosti njegovog bijega i njegovog ropstva, kao i sve što je doživio na svojem putovanju, dokazivale su toliko hladnokrvnosti, duha i hrabrosti, da je on stekao, i ne znajući, onu prolaznu slavu koju pariski saloni tako izdašno daju, ali koja zahtijeva od umjetnika nečuvene napore kad ovi hoće da je očuvaju. Pred kraj te godine, njegov položaj se iznenada promijenio. Od siromaha, postao je bogat, ili je bar imao sve vidljive koristi bogatstva. Kraljevska vlada, u želji da pridobije zaslužne ljude kako bi ojačala vojsku, učinila je tada nekoliko ustupaka nekadašnjim oficirima koji su svojom poznatom časnošću i karakterom davali jamstva za svoju vjernost. G. de Montriveau bude vraćen u vojsku na svoj položaj, primi svoju zaostalu polovinu plaće i dobi mjesto u kraljevskoj gardi. Sve je to došlo jedno za drugim markizu de Montriveau bez ikakve molbe od njegove strane. Prijatelji su ga poštedjeli od ličnih koraka koje on ne bi pristao da učini. Zatim, suprotno svojim navikama, koje se odjednom promijeniše, on poče da izlazi u društvo koje ga ljubazno primi i u kojem je svud nailazio na znake visokog poštovanja. Njemu se činilo da je našao cilj svojem životu; ali se to sve zbivalo u njegovoj duši, spolja se nije vidjelo ništa. U društvu je bio ozbiljan i pribran, miran i hladan. Imao je mnogo uspjeha, upravo zato što se jako izdvajao iz gomile običnih lica koja ispunjavaju pariške salone, gdje je on zaista bio sasvim nov. Govorio je kratko i jasno, kao svi usamljeni ljudi ili divljaci. Njegova skromnost je protumačena kao oholost, i ona se društvu veoma svidjela. Bio je nešto neobično i veliko, i žene su se utoliko više zaljubljivale u taj originalni karakter, što na njega nije uticalo njihovo vješto laskanje kojim one pobjeđuju i najmoćnije ljude i omamljuju i najnesavitljivije duhove. G. de Montriveau se nije nimalo razumijevao u tim malim pariskim majmunlucima, njegova duša je mogla da odgovori samo na zvučno treperenje lijepih osjećanja. I od njega bi brzo digli ruke, da nije bilo poezije koja je proizilazila iz njegovih doživljaja I njegovog načina života, da nije bilo brbljivaca koji su ga hvalili bez njegovog znanja, da nije bilo slave koja je očekivala ženu na koju on bude obratio paž nju. I zato je radoznalost vojvotkinje de Langeais bila isto onoliko

živa koliko i prirodna. Po jednoj pukoj slučajnosti, ona se zainteresirala za njega uoči toga dana kad su joj ispričali priču o jednom događaju koji je, od svega što je g. de Montriveau doživio, činio najjači utisak na pokretljivu žensku maštu. Kad je polazio na izvore rijeke Nila, g. de Montriveau je imao s jednim svojim vodičem najneobičniju raspru za koju se zna u putničkim ljetopisima. Trebalo je proći kroz jednu pustinju, a moglo se samo pješice stići na mjesto koje je on htio da istraži. Samo je jedan vodič bio u stanju da ga tamo odvede. Sve dotle nijedan putnik nije mogao da prodre u taj kraj gdje je neustrašivi oficir pretpostavljao da će naći rješenje za nekoliko naučnih problema. I pored opomena starih ljudi iz okoline i njegovoga vodiča, on se krete na taj strašni put. Naoružan svom svojom hrabrošću koju je već pojačala objava strahovitih teškoća koje će imati da savlada, on pođe rano izjutra. Poslije pješačenja od jednoga cijelog dana, on uveče leže na pijesak, osjetivši dotle nepoznat umor, zbog pokretljivosti zemljišta koje kao da pri svakom koraku bježi ispod čovjeka. Znao je ipak da će, sutradan, morati, još zorom, da ponova krene na put; ali mu je njegov vodič bio obećao da će, oko podne, stići do određenog mjesta. To obećanje ga je ohrabrilo, ojačalo, te je i pored bolova koje je osjećao produžio put, proklinjući pomalo nauku; ali ga je bilo stid da se požali vodiču, te nije govorio kako mu je teško. Išao je tako skoro trećinu dana i tada, osjećajući da mu snaga malaksava i da su mu noge iskrvavljene od hoda, zapita hoće li skoro stići. „Kroz jedan sat“, reče mu vodič. Armand nađe u svojoj duši za jedan sat snage, i nastavi put. Sat prođe, a on ne spazi, ni na vidiku, pjeskovitom vidiku tako širokom kao što je vidik na moru, palme i bregove čiji bi mu vrhovi pokazali da se približuje svojem cilju. On se zaustavi, zaprijeti vodiču, odbi da ide dalje, prebaci mu da je njegov ubica, da ga je prevario; zatim suze od bijesa i od umora potekoše preko njegovih zažarenih obraza; bio se sav povio od sve jačih bolova pri hodu, a grlo mu se stezalo od žeđi u pustinji. Vodič, nepomičan, slušao je njegovo jadanje s podrugljivim izgledom, zagledajući, s prividnom ravnodušnošću orijentalaca, nepomične uzvišice toga pijeska koji je skoro crn, kao potamnjelo zlato.

— Prevario sam se — rekao je hladno. — Odavno nisam prolazio ovim putem, te ne mogu da raspoznam tragove; nismo zalutali, ali treba ići još dva sata.

— Ovaj čovjek ima pravo — pomisli g. de Montriveau.

Zatim ponova pođe, koračajući s mukom za neumoljivim Afrikancem za koga mu se činilo da je vezan kao što je osuđenik nevidljivo vezan za dželata. Ali su prošla i dva sata, Francuz je potrošio i posljednje kapi svoje energije, a vidik je čist i on na njemu ne vidi ni palme ni bregove. On ne može više ni da viče ni da ječi, i leže na pijesak da umre; ali bi njegovi pogledi uplašili i najneustrašivijeg čovjeka, on kao da objavljuje kako neće umrijeti sam. Njegov vodič, kao pravi demon, odgovarao mu je spokojnim pogledom, punim neke snage, i ostavljao ga je da leži, odmaknuvši se od njega dovoljno daleko da ne postrada od očajanja svoje žrtve. Naposljetku g. de Montriveau nađe snage da ga prokune posljednji put. Vodič mu priđe, pogleda ga čvrstim pogledom, naredi mu da šuti i reče mu:

— Zar nisi htio, i pored naših savjeta, da ideš tamo kuda te vodim? Predbacuješ mi da te varam; da to nisam činio, ti ne bi došao dovde. Ako ti je stalo do istine, onda znaj. Imamo još pet sati hoda, a natrag ne možemo. Ispitaj svoje srce, ako nemaš dovoljno hrabrosti, evo ti mog noža.

Iznenađen ovim riječima punim i bola i ljudske snage, g. de Montriveau nije htio

da se pokaže slabiji od jednog barbarina; i našavši u svojem evropljanskom ponosu novu količinu hrabrosti, on ustade i pođe za svojim vodičem. Prošlo je i tih pet sati, g. de Montriveau nije opažao još ništa, i okrenuo je svome vodiču pogled koji se gasio; ali ga tada Nubijanac uze na leđa, izdiže ga za nekoliko stopa, i pokaza mu, na stotinu koraka odatle, jedno jezero okruženo zelenilom i divnom šumom koju su obasjavali zraci sunca na zahodu. Njih dvojica su se nalazili na jednoj ogromnoj granitnoj gredi pod kojom je taj prekrasni predio bio kao zakopan. Armandu se učini da se ponova rađa, a njegov vodič, gorostas po pameti i po hrabrosti, krunisa svoju odanost time što ga je na svojim plećima poneo toplim i klizavim stazama koje su se jedva raspoznavale u kamenu. Armand je mogao da gleda s jedne strane pješčani pakao, a sa druge zemaljski raj najljepše oaze koja se nalazi u toj pustinji.

Vojvotkinja, na koju je već i sam pjesnički izgled toga čovjeka učinio jak utisak, uzbudi se još više kad je čula da je to markiz de Montriveau, koga je te noći sanjala. Nalaziti se s njim zajedno u usijanom pustinjskom pijesku, podijeliti s njim moru teškoga sna, nije li to bilo izvanredno predskazanje za ženu njene naravi? Nikad lice jednog čovjeka nije u tolikoj mjeri odgovaralo njegovom karakteru, kao što je to bio slučaj s Armandom, i nitko nije s više razloga privlačio poglede na sebe. Na njegovoj glavi, krupnoj i četvrtastoj, glavno obilježje bila je gusta i bujna crna kosa koja mu je okružavala lice tako da je savršeno podsjećao na generala Klebera, na koga je ličio i po širini svojeg čela, i po kroju lica, i po spokojnoj smjelosti u očima i po onoj bujnosti koja se ogledala u njegovim krupnim crtama. Bio je malenog rasta, širokih grudi, muskulozan kao lav. Kad je išao, njegov stav, njegov hod, najmanji pokret, odavali su izvjesno uvjerenje u vlastitu snagu, koje je ulivalo poštovanje, i nešto despotsko. On kao da je znao da se ništa ne može oduprijeti njegovoj volji, možda zato što je uvijek htio samo ono što je pravo. Pri svem tom, kao svi istinski jaki ljudi, on je bio blag u govoru, prirodan u ponašanju i dobar u duši. Samo, činilo se da svih tih lijepih osobina mora nestati u ozbiljnim prilikama kad čovjek postaje neumoljiv u osjećanjima, čvrst u odlukama, strašan u postupcima. U malo uzdignutim uglovima njegovih usana posmatrač bi mogao da vidi izvjesnu sklonost ironiji.

Osvojiti toga čovjeka značilo je postići uspjeh u društvu; vojvotkinja de Langeais je to znala i odlučila je, za ono nekoliko trenutaka koliko je vojvotkinji de Maufrigneuse bilo potrebno da ode do generala i da ga privede njoj, da od njega načini svog obožavaoca, da mu dade prvenstvo nad drugima, da ga priveže za sebe i da razvije za njega svu svoju zavodljivost. To je bila ćud, prohtjev jedne vojvotkinje, od koje bi Lope de Vega ili Calderon načinili komediju *Vjeran pas.* Ona je htjela da taj čovjek ne pripadne ni jednoj ženi, ali nije ni pomislila da sama bude njegova. Vojvotkinja de Langeais dobila je od prirode osobine potrebne za ulogu kaćiperke, a. njen odgoj ih je još usavršio. Zene su imale razloga da joj zavide, a ljudi da je vole. Ona je imala sve što može da izazove ljubav, da je opravda, da je održi. Njena ljepota, njeno držanje, njen govor, složno su je obdarili prirodnom zavodljivošću koja, kod žene, liči na svijest o njenoj moći. Srazmjernog stasa, ona je imala u pokretima nečeg možda izvještačenog, ali je to bila i jedina izvještačenost koja joj se mogla predbaciti. Sve je na njoj bilo skladno, od najmanjeg pokreta do naročitog obrta njenih rečenica, do licemjernog načina na koji je umjela da pogleda. Njeno glavno obilježje bilo je elegantna otmjenost koja nije uništavala čisto francusku pokretljivost njene ličnosti. Ta njena živost imala je neobičnu privlačnost za ljude. Čovjek je i nehotice pomišljao

da ona mora biti najmilija dragana kad se oslobodi steznika i pribora svoje svečane opreme. Klice svih ljubavnih radosti nazirale su se u otvorenosti njenih izrazitih pogleda, u mekom tonu njenoga glasa, u umiljatosti njenih riječi. Osječalo se da u njoj živi jedna otmjena bludnica kojoj se uzalud protivi pobožnost jedne vojvotkinje. Tko bi sjedio pored nje cijelo jedno veče, vidio bi je čas veselu čas sjetnu, a ne bi mogao reći da se silom građi ni sjetna ni vesela. Umjela je da bude po svojoj volji ljubazna, prezriva, ili bezobzirna, ili povjerljiva. Izgledala je dobra i bila je takva. U njenom položaju ništa je nije nagonilo da silazi do pakosti. Ponekad se pokazivala naizmjence prostodušna i lukava, nježna da uzbudi čovjeka, zatim opora i hladna da slomije srce u njemu. Ali, tko bi htio nju da naslika, morao bi da prikupi sve ženske protivnosti; jednom riječi, ona je bila ono što je htjela da bude ili da izgleda. Njeno duguljasto lice imalo je izvjesnu lukavu ljupkost koja je podsjećala na lica iz srednjeg vijeka. Koža joj je bila blijeda, lako ružičasta. Ako bi se ičemu na njoj moglo što da zamjeri, to je bila pretjerana nježnost.

G. de Montriveau je ljubazno dopustio da ga predstave vojvotkinji de Langeais koja ga, po običaju svih ličnosti čiji izvrstan ukus izbjegava dosadne uobičajene riječi, nije pretrpavala ni pitanjima ni laskanjem; predusrela ga je s izvjesnom ljupkošću punom poštovanja, ′koja je morala goditi tome nadmoćnom čovjeku, jer nadmoćni ljudi imaju pomalo onoga takta koji ženama dopušta da pogode njihova osjećanja. Ako je ispoljila kakvu radoznalost, to je bilo samo pogledima; ako je polaskala, to je bilo samo držanjem; pokazala je onu umiljatost, onu lukavu želju za dopadanjem, koju nitko nije umio da izrazi bolje nego ona. Ali je cio njen razgovor bio, na izvjestan način, samo sadržina pisma, u njemu se morao nalaziti i jedan post-skriptum u kojem će biti iskazana glavna misao. Kad je, poslije pola sata beznačajnog ćeretanja, u kojem su samo naglasak i osmjesi davali vrijednosti riječima, g. de Montriveau htio da se učtivo povuče, vojvotkinja ga zadrža jednim izrazitim pokretom.

— Gospođine — reče mu ona — ne znam je li vama ovaj naš kratki razgovor, koji je meni učinio veliko zadovoljstvo, bio dovoljno prijatan da bih vas smjela pozvati da me posjetite; bojim se da nema suviše sebičnosti u tome što želim da budete moj gost. Ako bih bila tako sretna da se ovom pozivu odazovete, naći ćete me kod kuće svake večeri do deset sati.

Te riječi su bile iskazane tako zavodljivim glasom da se g. de Montriveau nije mogao uzdržati da ne primi poziv. Kad se ponova umiješao među muškarce koji su se držali malo podalje od žena, nekoliko njegovih prijatelja čestitaše mu, pola ozbiljno, pola u šali, na izvanrednoj počasti koju mu je ukazala vojvotkinja de Langeais. Ta teška, ta slavna pobjeda bila je konačno dobijena, a slava za to pripala je gardijskoj artiljeriji. Lako je zamisliti dobre i rđave dosjetke koje su se tim povodom čule u jednom od onih pariskih salona gdje svijet toliko voli da se zabavlja, a gdje je šala tako rijedak gost da je svi jedva čekaju.

Te ludosti su laskale generalu, iako on toga nije bio svijestan. S mjesta na kojem je stajao, hiljada neodređenih misli upućivala je njegove poglede vojvotkinji; i on je morao priznati sebi samome da, od svih žena čija je ljepota učinila utisak na njega, nijedna nije s toliko ljupkosti predstavljala i vrline i mane i sklad koje najbujnija mašta može da zamisli, u Francuskoj, kod jedne dragane. Koji čovjek, ma na koje mjesto da ga je sudbina postavila, nije osjetio u duši neiskazanu radost kad naiđe, kod žene koju je makar i u sanjarijama izabrao za sebe, na trostruko savršenstvo, moralno, fizičko i

društveno, koje mu dopušta da uvijek vidi u njoj sve svoje želje ispunjene? Ako i nije uzrok ljubavi, to rijetko jedinstvo je bez pogovora jedno od glavnih prijevoznih sredstava tog osjećanja. Bez taštine, rekao je jedan duboki moralista prošloga stoljeća, ljubav je bolesnik koji ozdravlja. Nema sumnje da čovjek, kao i žena, nalazi veliku sreću u nadmoćnosti ljubljenog stvora. Zar nije mnogo, da ne kažemo sve, što znamo da naše častoljublje neće nikad patiti zbog nje; da je ona dovoljno plemenita da je ne može uvrijediti nikakav prezriv pogled, dovoljno bogata da uvijek bude okružena sjajem kojim se danas okružavaju čak i privremeni financijski kraljevi, dovoljno duhovita da je nikad ne ponizi nikakva šala, i dovoljno lijepa da bude suparnica cijeloga svog pola? Sve te misli prođu kroz glavu čovjeku za jedan trenutak. Ali ako žena koja je te misli izazvala predstavlja u isti mah, u budućnosti njegove mlade strasti, i draž ljupkosti, i bezazlenost nevine duše, i haljinu sa hiljadu bora u koju se oblači kaćiperka, i opasnost u ljubavi, zar ona time ne uzbuđuje srce i najhladnijeg čovjeka? Eto u takvom se položaju nalazio u tome času g. de Montriveau, u odnosu prema ženi, a prošlost njegovog života jamči u neku ruku istinitost te činjenice, ma koliko da je neobična. Bačen mlad u vihor francuskih ratova, provodeći život na bojnim poljima, on je o ženi znao samo onoliko koliko užurban putnik, idući od stanice do stanice, može da zna o nekoj zemlji. Možda bi i on mogao da kaže o svom životu ono što je Voltaire u osamdesetoj godini rekao o svojem, i zar nije imao da predbaci sebi trideset i sedam gluposti? U tim godinama on je bio u ljubavi novajlija kao neki mladić koji je nedavno krišom pročitao *Faublasa. O* ženi, on je znao sve; ali, o ljubavi, nije znao ništa; i čednost njegovih osjećanja ulijevala mu je dotle nepoznate želje. Ima dosta ljudi, zauzetih radom na koji su ih osudili bijeda ili slavoljublje, umjetnost ili nauka, kao što je g. de Montriveau bio zauzet ratnim događajima i svojim ličnim doživljajima, kojima je poznat taj izuzetni položaj, ali ga oni rijetko priznaju. U Parizu, svi su ljudi morali voljeti. Tamo nijedna žena neće onoga koga ni jedna nije htjela. Iz straha da ga ne smatraju za budalu, proizilaze laži one opće razmetljivosti u Francuskoj, gdje važiti za budalu znači ne biti Francuz. U tome času, g. de Montriveau je istovremeno osjetio i plahu žudnju, žudnju koju je povećala pustinjska vrelina, i neki nov, sasvim neobičan pokret u srcu. Isto onoliko jak koliko je bio i plahovit, taj čovjek je umio da savlada svoje uzbuđenje; ali, razgovarajući o ravnodušnim stvarima, on se povlačio u sebe samoga, i zaklinjao se da će ta žena biti njegova: to je bila jedina misao kojom je on mogao da uđe u ljubav. Njegova želja postade zakletva, kao kod Arabljana s kojima je živio, i za koje zakletva predstavlja ugovor između njih i cijele njihove budućnosti. Od toga trenutka, budućnost zauzima sporedno mjesto u njihovom životu; glavno je postići cilj posvećen zakletvom. Oni gledaju čak i na svoju smrt kao na jedno sredstvo više za uspjeh. Kakav mladić bi pomislio: „Htio bih da mi vojvotkinja de Langeais bude dragana!" drugi: „Blago onome koga zavoli vojvotkinja de Langeais!" A general je rekao sebi samome: „Gospođa de Langeais bit će mi dragana." Kad čovjek nepokvarenog srca, i za koga ljubav postaje religija, zamisli tako nešto, on ne zna u kakav je pakao stupio.

G. de Montriveau izađe naglo iz salona i vrati se kući u prvom nastupu svoje prve ljubavne groznice. Ako je neki čovjek, i u zrelim godinama, sačuvao vjeru, iluzije, iskrenost, živahnost djetinjstva, njegov prvi pokret biva da pruži ruku da bi dohvatio ono što želi; zatim, kad odmjeri rastojanje koje ga od toga odvaja i koje je skoro nemogućno prijeći, on se, kao i dijete, začudi ili postaje nestrpljiv, i to nestrpljenje

povećava vrijednost željenom predmetu; on dršće ili plače. Tako, sutradan, poslije najnemirnijih misli koje su mu ikad uzbudile dušu, Armand de Montriveau se nađe pod jarmom svojih čula, usredsređenih pritiskom istinske ljubavi. Žena na koju je još sinoć onako smjelo gledao, postala je prekonoć, najsvetija, najstrašnija sila. Postala je za njega svijet i život. Samo sjećanje na jedva primjetna uzbuđenja koja mu je ona pričinila bilo je dovoljno da potisne najveće radosti, najteže bolove koje je nekad osjetio. I najiznenadnija revolucija poremeti samo račune čovjekove, ali strast poremeti sva njegova osjećanja. I za one koji žive više osjećanjem nego računajući, za one koji imaju više duše i krvi nego duha i bijelih krvnih zrnaca, prava ljubav mijenja život iz osnova. Jednim jedinim potezom, jednom jedinom mišlju, Armand de Montriveau precrta dakle cio svoj prošli život. Pošto je dvadeset puta zapitao sebe samoga, kao dijete: „Da li da idem? Ili da ne idem?" on se obuče i dođe u palaču Langeais oko osam sati uveče. Odmah je bio uveden ženi, ne ženi, nego idolu koga je vidio sinoć, u osvijetljenoj dvorani, kao svježu i mlađu djevojku odjevenu u providnu matariju, u čipke i u velove. Došao je pun smjelosti, da joj izjavi svoju ljubav, kao da se ticalo prvog topovskog metka na bojnom polju. Jadno đače! Zatekao je svoju uzdušastu nimfu u jako ubranoj domaćoj haljini od mrkog kašmira, kako iznemogla leži na divanu u jednom polumračnom budoaru. Gospođa de Langeais čak i ne ustade, ona pokaza samo svoju glavu, čija je kosa bila u neredu, iako ju je obavijao jedan veo. Zatim, u polutami koju je osvjetljavala jedna jedina svijeća, postavljena daleko od nje, ona mu dade znak da sjedne, rukom koja se Montriveauu učinila bijela kao od mramora, i reče mu glasom tako blagim kao što je bila i svjetlost oko nje:

— Da to niste bili vi, gospodine markiže, da je bio neki prijatelj prema kome bih mogla da se ne snebivam, ili neka ravnodušna ličnost koja bi me malo interesirala, ja bih odbila da vas primim. Vrlo mi je rđavo.

Armand reče sebi samome:

— Onda idem.

— Ali — nastavila je ona, upravivši na njega pogled za čiju je vatru prostodušni vojnik pomislio da dolazi od groznice — ne znam je li to bilo predosjećanje vaše drage posjete, ili je sad zadovoljstvo koje mi ona pričinjava, tek, od prije nekoliko trenutaka, malo me manje boli glava.

— Znači da mogu ostati? — reče joj Montriveau.

— A! bilo bi mi vrlo žao da odete. Još jutros sam sebi govorila da zacijelo nisam učinila na vas nikakav utisak; da ste vi možda shvatili moj poziv kao jednu od onih običnih rečenica koje Parižanke kazuju ne misleći, i unaprijed sam opraštala vašoj nezahvalnosti. Čovjek koji dolazi iz pustinje ne mora da zna koliko je naše predgrađe isključivo u pogledu poznanstava.

Te ljubazne riječi, iskazane skoro šapatom, otkidale su se jedna po jedna, i kao da su bile teške od radosnog osjećanja kojim su bile prožete. Vojvotkinja je htjela da se koristi svojom glavoboljom, i u tome je potpuno uspjela. Jadni vojnik je istinski patio od lažne patnje te žene. Kao Crillon kad je slušao priču o Kristovom stradanju, on je bio gotov da potegne mačem na njenu glavobolju. Eh! kako bi se onda usudio da toj bolesnici govori o ljubavi koju mu je ulila? Armand je već razumijevao da bi bilo smiješno tako iznebuha gađati svojom ljubavlju ovu toliko nadmoćnu ženu. Jednom jedinom mišlju on je shvatio sve obzire osjećanja i zahtjeve duše. Voljeti, zar to ne znači umjeti lijepo govoriti, prositi, čekati? Zar nije trebalo da dokaže tu ljubav koju je

osjetio? Dostojanstvo otmjenog predgrađa, veličanstvo glavobolje i nesmjelost istinske ljubavi ukočili su i sledili njegov jezik. Ali nikakva sila na svijetu nije mogla da zamrači pogled njegovih očiju u kojima su blistale vrelina i beskonačnost pustinje, očiju koje su bile mirne kao oči u pantera, i na koje su se kapci spuštali vrlo rijetko. Ona silno zavoli taj uporan pogled koji ju je kupao svjetlošću i ljubavlju.

— Gospođo vojvotkinjo — odgovori on — strah me je da neću umjeti lijepo da izrazim zahvalnost kojom me ispunjava vaša dobrota. U ovom trenutku, ja želim samo jednu stvar, da, ako mogu, ublažim vaše bolove.

— Dopustite da se oslobodim ovoga, sad mi je suviše toplo — reče ona i pokretom punim ljupkosti odbaci pokrivač sa svojih nogu koje se zabijeliše u polutami.

— Gospođo, u Aziji, vaše noge bi vrijedile bar deset hiljada cekina.

— To je pravi putnički kompliment — reče ona smiješeći se.

Toj duhovitoj ženi je bilo po volji da pametnog Montriveaua navede na razgovor pun gluposti, općih mjesta i besmislica, u kojem je on manevrirao, da se vojnički izrazimo, kao što bi činio knez Karlo u borbi s Napoleonom. Ona je s izvjesnim pakosnim zadovoljstvom odmjeravala prostranstvo ove strasti u začetku, prema broju ludosti koje je izmamila od toga početnika, uvodeći ga postepeno u zamršeni labirint u kojem je namislila da ga ostavi posramljenog. Počinjala je dakle već da se podsmijeva tome čovjeku, iako joj je godilo što on pored nje zaboravlja na vrijeme. Dužina prve posjete je često jedno laskanje, ali Armand nije bio kriv za to. Slavni putnik nalazio se u tom budoaru već čitav sat, razgovarajući o svemu, ne rekavši ništa, osjećajući da je samo jedan instrument u koji ta žena svira, kad se ona uspravi na divanu, sjede, obavi oko vrata veo koji joj je bio na glavi, nalakti se, pokaza mu da je potpuno ozdravila, zazvoni i naredi da se zapale svijeće u budoaru. Savršenu nepomičnost u kojoj ju je on zatekao zamijenili su najljupkiji pokreti. Ona se okrete ka g-nu de Montriveaiuu i reče mu, kao odgovor na priznanje koje mu je malo prije toga izmamila i koje kao da ju je jako zanimalo:

— Vi hoćete meni da se podsmjehnete pokušavajući da me uvjerite kako niste nikad voljeli. To tvrde svi ljudi kad su pored nas. Mi im vjerujemo. Prosta učtivost! Zar mi ne znamo šta to znači? Gdje je čovjek koji bar jednom u životu nije imao prilike da se zaljubi? Ali vi uživate da nas varate, a mi, jadnice, dopuštamo vam đa to činite zato što su i te neistine u stvari priznanje koje odajete našim osjećanjima, a ova su uvijek čista.

Ta posljednja rečenica bila je izgovorena naglaskom punim dostojanstva i ponosa, koji je od toga ljubavnika novajlije načinio loptu bačenu na dno provalije, a od vojvotkinje anđela koji se nanovo vinuo svojem nedostižnom nebu.

— Sto mu gromova! — uzvikivao je u sebi Armand de Montriveau — kako da kažem ovome divljem stvorenju da ga volim?

On je to bio rekao već dvadeset puta, ili, bolje, vojvotkinja je to dvadeset puta pročitala u njegovim očima, i vidjela je, u strasti toga zaista velikog čovjeka, jednu zabavu za sebe, jedan smisao da ga stavi u svoj život bez smisla. I ona se već vrlo vješto spremala da podigne oko sebe izvjestan broj bedema koje će mu dati da osvaja prije nego što mu dopusti ulaz u svoje srce. Igračka njenih ćudi, Montriveau nije mogao da postigne nikakav uspjeh skačući s jedne teškoće na drugu, kao što bubica koju dijete muči skače s jednog njegovog prsta na drugi, vjerujući da ide naprijed,

iako je njen pakosni krvnik drži uvijek na istoj tački. Pri svem tom, vojvotkinja je s neiskazanom srećom uvidjela da taj karakterni čovjek ne laže. Armand, doista, nije nikad volio. On se spremao da pođe, nezadovoljan sobom, još nezadovoljniji njome; ali je ona radosno gledala to nezadovoljstvo koje je znala da može rasturiti jednom riječi, jednim pogledom, jednim pokretom.

— Hoćete li da dođete sutra uveče? — reče mu ona. — Ja idem na ples, čekat ću vas do deset sati.

Sutradan, Montriveau je proveo najveći dio dana sjedeći kod prozora u svojem kabinetu, i pušeći cigaru za cigarom. To mu je pomoglo da sačeka čas za oblačenje i za odlazak u palaču Langeais. Tko je poznavao veliku vrijednost toga čovjeka, morao bi zažaliti da ga je vidio kako postaje mali, kako dršće, kako se njegova misao, čiji su zraci mogli da obuhvate svijet, svodi na razmjere budoara jedne kaćiperke. Ali se on sam osjećao tako sretan u tom svojem padu, da, ni za živu glavu, ne bi povjerio svoju ljubav ni svom najprisnijem prijatelju. Zar u čednosti čovjeka koji voli nema uvijek pomalo stida, i zar upravo ta njegova maloća ne čini ženu ponosnom? Najzad, zar pobude te vrste, iako ih žene sebi ne objašnjavaju, ne navode gotovo sve njih da prve izđaju tajnu svoje ljubavi, tajnu koja ih možda zamara?

— Gospodine — reče sobar — gospođa vojvotkinja ne može da iziđe, oblači se, i moli vas da je sačekate ovdje.

Armand je hodao po salonu, proučavajući ukus koji se ogledao i u najmanjim sitnicama. Divio se gospođi de Langeais diveći se stvarima koje su joj pripadale i izdavale njene navike prije nego što je on mogao da shvati njenu ličnost i njene misli. Poslije jednog sata otprilike, vojvotkinja iziđe iz svoje sobe nečujno. Montriveau se okrete, vidje je kako se kreće lako kao sjenka i strese se. Ona mu priđe, ne rekavši mu malograđanski: „Kako vam se dopadam?“ Ona je bila sigurna u sebe, i njen otvoren pogled je govorio: „Ja sam se ovako nakitila da se vama dopadnem.“ Samo je neka stara vila, kuma kakve nepriznate kneginje, mogla da obavije oko vrata ove zavodljive žene oblak jednoga vela čiji su nabori žive boje još jače isticali sjaj njene svilaste kože. Vojvotkinja je očaravala. Blijedo plavetnilo njene haljine, čiji su se ukrasi ponavljali u cvijeću na njenoj glavi, davalo je tjelesni oblik njenome biću koje je postalo sasvim uzdušasto; jer, dok je klizeći po podu prilazila Armandu, krajevi vela kojim je bila ogrnuta lepršali su se oko nje, i hrabri vojnik se nije mogao uzdržati da je ne sravni s lijepim plavim leptirima koji lete nad vodom, po cvijeću, i kao da se stapaju s njim.

— Dugo ste me čekali — rekla mu je glasom kojim žene umiju da govore čovjeku kome hoće da se dopadnu.

— Ja bih strpljivo čekao cijelu vječnost, kad bih znao da ću ugledati božanstvo tako lijepo kao što ste vi; ali vama ne treba govoriti o vašoj ljepoti, vi možete primati samo obožavanje. Dopustite mi dakle da cjelivam vaš veo.

— Koješta! — reče ona s oholim pokretom — ja vas toliko cijenim da ću vam dati ruku.

I ona mu pruži ruku, još vlažnu, da je poljubi. 2enina ruka, u času kad ona izlazi iz svojeg mirisnog kupatila, zadržava izvjesnu toplu svježinu i baršunastu mekoću čiji razdražljiv utisak prelazi s usana u dušu. I, kod zaljubljenog čovjeka koji u čulima ima onoliko žudnje koliko ljubavi u srcu, taj poljubac, prividno čedan, može da izazove strašnu buru.

— Hoćete li mi je uvijek tako pružati? — upita smjerno general poljubivši s poštovanjem tu opasnu ruku.

— Hoću; ali ćemo ostati na tome — reče ona smiješeći se.

Zatim sjede i pokaza se veoma nevješta navlačeći rukavice, u prvi mah suviše tijesne u prstima, i gledajući u isto vreme g-na de Montriveaua koji se naizmjence divio čas vojvotkinji, a čas ljupkost njenih pokreta.

— A! to je lijepo — reče ona — vi ste bili tačni, ja volim tačnost. Njegovo Veličanstvo kaže da je tačnost učtivost kraljeva; ali, po mojem mišljenju, između čovjeka i žene, to je laskanje u kojem ima najviše poštovanja. E! je li tako? Recite.

Zatim zažmiri ponova, kao da bi time htjela da potvrdi svoje prijateljstvo, našavši da je on zanijemio od sreće i sav blažen zbog tih malenkosti. Ah! vojvotkinja se izvanredno razumijevala u svojem ženskom zanatu, ona je umjela neobično vješto da uzdigne čovjeka onoliko za koliko se on smanjivao, i da ga praznim laskanjem nagradi na svakom koraku koji on učini silazeći u glupu osjećajnost.

— Vi nećete nikad zaboraviti da dođete u devet sati.

— Neću; ali hoćete li vi svako veče ići na ples?

— A zar znam? — odgovori ona i sleže ramenima jednim djetinjastim pokretom, kao priznajući da je sva od ćudi, i da je ljubavnik mora primiti takvu kakva je. — Uostalom — nastavila je — šta to mari? ići ćemo tamo zajedno.

— Za večeras — reče on — to bi bilo teško, ja nisam obučen za ples.

— Meni se čini — odgovori ona pogledavši ga ponosito — da ako bi netko imao što da prigovori vašem odijelu, to bih bila ja. Ali znajte, gospodine putniče, da je čovjek čiju ruku ja primim uvijek iznad mode, i da mu nitko ne bi smio ništa da zamjeri. Vidim ja da vi ne poznajete svijet, i zato vas još više volim.

A sama ga je već bacala u društveno sitničarstvo, trudeći se da ga uputi u taštinu jedne žene u modi.

— Ako ona hoće da učini ludost radi mene — reče Armand sebi samome — ja bih bio najveća budala kad bih je u tome sprečavao. Ona me voli, nema sumnje, i, zacijelo, ne prezire svijet više nego što ga prezirem ja; dakle, neka bude i ples!

Vojvotkinja je bez sumnje mislila da će svijet, kad vidi generala da je prati na ples u čizmama i sa crnom vratnom maramom, odmah pomisliti kako je on strasno zaljubljen u nju. Sretan što vidi da kraljica otmjenog svijeta hoće, radi njega, da se izloži ogovaranju, general je, imajući nade, imao i duha. Uvjeren da se dopada, on je iskazivao svoje misli i svoja osjećanja, bez onog ustručavanja koje mu je sinoć smetalo. Da li je taj razgovor, pun živosti, ispunjen onim prvim povjeravanjem koje je isto toliko prijatno kazivati koliko i slušati, zanio gospođu de Langeais, ili je ona smislila to divno lukavstvo; tek, vragolasto je pogledala u sat kad je izbila ponoć.

— A! zbog vas sam zakasnila na ples! — rekla je iznenađeno i s negodovanjem što se zaboravila.

Zatim opravda sebe samu zbog toga što je promijenila zabavu jednim osmijehom od kojeg Armandu htjede srce da iskoči.

— Bila sam obećala gospođi de Beauseant — dodala je. — Oni me svi čekaju.

— Lijepo, idite.

— Ne, produžite — reče ona. — Ostajem. Vaši doživljaji na Istoku očaravaju me. Ispričajte mi lijepo cio vaš život. Volim da učestvujem u patnjama koje je podnio jedan hrabar čovjek, jer ih istinski osjećam, vjerujte!

Ona se igrala svojim velom, uvijala ga je, cjepkala ga nestrpljivim pokretima koji kao da su odavali neko unutrašnje nezadovoljstvo i duboke misli.

— Mi žene nismo ni za šta — nastavila je. — Ah! mi smo nedostojni, sebični, lakomisleni stvorovi. Mi znamo samo za dugo vrijeme i pored silnih zabava. Nijedna od nas ne razumije ulogu svojeg života. Nekad, u Francuskoj, žene su bile blagotvorna svjetlost, živjele su da bi tješile one koji plaču, da bi hrabrile velike vrline, da bi nagrađivale umjetnike i podsticale ih plemenitim mislima. Ako je svijet postao ovako malen, tome smo mi krive. Vi činite da mrzim svijet i ples. Ne, doista, nisam vam žrtvovala ništa veliko.

Ona pocijepa sasvim svoj veo, kao što dijete, igrajući se cvijetom, naposljetku pokida sve njegove listiće; zatim ga savi, baci ga daleko od sebe i tako mogade da pokaže svoj labudovski vrat. Potom zazvoni.

— Neću izlaziti — reče svome sobaru.

Zatim stidljivo okrete svoje krupne plave oči na Armanda, kako bi on, zbog strepnje koja se u njima ogledala, primio tu zapovijest kao priznanje, kao prvu, kao veliku milost.

— Vi ste doista podnijeli mnogo muka — rekla je poslije izvjesne šutnje ispunjene mislima, s onom nježnošću koja se često nalazi u ženskom glasu, iako je nema u srcu.

— Ne — odgovori Armand. — Sve do danas, ja nisam znao šta je sreća.

— A zar sad znate? — reče ona pogledavši ga ispod oka licemjerno i lukavo.

— Za mene je, odsad, sreća u tome da vas gledam, da vas slušam... Sve do danas, ja sam samo patio, a sad razumijem da mogu biti i nesretan...

— Dosta, dosta — reče ona — idite, ponoć je, poštujmo obzire pristojnosti. Ja nisam otišla na ples, a vi ste bili tu. Ne dajmo svijetu povoda za razgovor. Zbogom. Ja ne znam šta ću da kažem, ali je glavobolja dobro stvorenje i nikad ne opovrgava naše riječi.

— Hoće li biti plesa i sutra? — upita on.

— Vi biste se na to rado navikli, čini mi se. Jest, sutra ćemo opet ići na ples.

Armand ode kao najsretniji čovjek na svijetu, i otada je svake večeri odlazio gospođi de Langeais u doba koje je, po nekoj vrsti prećutnog sporazuma, bilo određeno za njega. Bilo bi dosadno, i za mnoge mlade ljude koji imaju takvih lijepih uspomena predstavljalo bi suvišno ponavljanje, kad bi se ova pripovjetka pričala redom onako kako teče pjesma tih tajnih razgovora čiji se tok ubrzava ili usporava po volji jedne žene, ili prepirkom kad osjećanje pođe suviše brzo, ili žalbom na osjećanja kad riječi više ne odgovaraju njenoj misli. I zato, da bi se obilježio napredak tog Penelopinog rada, možda bi trebalo držati se stvarnih izraza osjećanja. Tako, nekoliko dana poslije prvog vojvotkinjinog susreta s Armandom de Montriveau, revnosni general je potpuno osvojio pravo da ljubi nezajažljive ruke svoje dragane. Gdje god se nalazila gospođa de Langeais, viđao se neizbježno i g. de Montriveau, koga neki nazvaše, u šali, *vojvotkinjin posilni.* Armandov položaj prema njoj već je izazivao zavist, surevnjivost, neprijateljstvo. Gospođa de Langeais je bila postigla svoj cilj. Markiz se uvrstio u njene mnogobrojne obožavaoce, i ona je njime ponižavala ljude koji su se hvalili da su u milosti kod nje, dajući mu javno prvenstvo nad svima.

— Zacijelo — govorila je gospođa de Serizy — g. de Montriveau je čovjek koga vojvotkinja najviše odlikuje.

Tko ne zna šta znači, u Parizu to, *biti odlikovan od strane jedne žene?* Tako su stvari

bile potpuno u redu. Ono što se rado pričalo o generalu načinilo je ovoga tako strašnim, da se umješni mladi ljudi prećutno odrekoše svojih namjera prema vojvotkinji, i ostadoše u njenoj blizini samo još za toliko da bi se koristili važnošću koju su time dobijali, da bi se poslužili njenim imenom, njenom ličnošću, da bi lakše došli do sporazuma s izvjesnim silama drugoga reda, očaranim što oduzimaju jednog obožavaoca gospođi de Langeais. Vojvotkinja je imala dovoljno oštro oko da primijeti to povlačenje i te sporazume, jer joj njen ponos nije dopuštao da je oni prevare. I onda je umjela, kako je govorio g. knez de Talleyrand, koji ju je mnogo volio, da se osveti ponekom riječi sa dva sečiva, kojima je udarala po tim *morganatičkim* vezama. Njen prezrivi podsmjeh je u velikoj mjeri pridonosio tome da je se boje i da je smatraju za izvanredno duhovitu ličnost. Ona je na taj način učvršćivala svoj glas čestite žene, zabavljajući se tuđim tajnama, ne dopuštajući nikome da prozre njene. Pri svem tom, poslije dva mjeseca revnosnog udvaranja, ona je, u dnu duše, osjetila neki nejasan strah kad je uvidjela da se g. de Montriveau nimalo ne razumije u saint-germainskom kaćiperstvu, i da sasvim ozbiljno shvata pariško prenemaganje.

— Taj čovjek je, draga vojvotkinjo, po krvi srodnik orlovima — govorio joj je stari vidam de Pamiers — vi njega nećete pripitomiti, a on će vas odnijeti u svoje gnijezdo, ako se ne pričuvate.

Sutradan po večeri kad joj je lukavi starac rekao te riječi, od kojih se gospođa de Langeais uplašila kao od nekog proročanstva, ona pokuša da izazove mržnju prema sebi, i pokaza se neosjetljiva, nezadovoljna, razdražljiva, bezdušna prema Armandu, koji ju je obezoružao anđeoskom blagošću. Ta žena je tako malo poznavala bezgraničnu dobrotu velikih karaktera da su je skoro raznježile šale kojima je on u prvi mah odgovarao na njene zamjerke. Ona je tražila svađu, a nailazila je na dokaze ljubavi. Ali nije popuštala.

— Čime je mogao da vam se zamjeri čovjek koji vas obožava? — rekao joj je Armand.

— Vi mi se niste zamjerili — odgovorila je ona postavši odjednom blaga i pokorna — ali zašto hoćete da uništite moj dobar glas? Vi morate biti samo *prijatelj* za mene. Zar ne znate to? Ja bih htjela da se vi i držite kao pravi prijatelj, tako da ne izgubim ni vaše poštovanje ni zadovoljstvo koje osjećam pored vas.

— Da budem samo vaš *prijatelj!* — uzviknu g. de Montriveau, čijoj je glavi ta strašna riječ zadala pravi električni udar. — Ako je vjerovati ovim slatkim časovima koje mi poklanjate, ja se i uspavljujem i budim u vašem srcu; a, danas, bez ikakvog povoda, vi nalazite uživanja u tome da ubijate nadu od koje ja živim. Hoćete li, pošto ste zahtijevali od mene toliku stalnost, i pošto ste toliko osuđivali žene koje imaju samo ćudi, da mi kažete kako i vi, kao sve Parižanke, znate za strasti, ali ne za ljubav? Zašto ste onda tražili moj život, i zašto ste ga primili?

— Pogriješila sam, prijatelju. Da, žena griješi kad se predaje takvom zanosu, a ne može i ne treba da ga nagradi.

— Razumijem, vi ste bili samo pomalo kaćiperka, i...

— Kaćiperka? Ja mrzim kaćiperstvo. Biti kaćiperka, Armande, to znači obećavati se nekolicini ljudi, a ne predati se ni jednom. Dati se svima, to je razvrat. Eto, to se meni učinilo da razumijem u našem načinu života. Ali biti neraspoložena sa zlovoljnima, vesela s vjetrogonjama, umješna sa slavoljubivima, slušati s prividnim divljenjem brbljivce, interesirati se za rat s vojnicima, oduševljavati se za dobro

domovine s rodoljubima, dati svakome njegovu određenu malu količinu laskanja, meni se to čini tako neophodno kao staviti cvijet u kosu, nositi dijamante, rukavice i odijelo. Razgovor je moralni dio toalete. On se uzima i ostavlja zajedno s kapom od perja. Nazivate li vi to kaćiperstvom? Ali ja s vama nisam postupala nikad onako kako postupam s drugima. S vama, prijatelju, ja sam iskrena. Ja se nisam uvijek slagala u mišljenju s vama, ali kad biste me vi uvjerili, poslije prepirke, zar niste vidjeli da sam sva sretna zbog toga? Jednom riječi, ja vas volim, ali samo onako kako je pobožnoj i čistoj ženi dopušteno da voli. Ja sam razmišljala. Ja sam udata, Armande. Ako mi moj način života sa g-nom de Langeaisom dopušta da raspolažem mojim srcem, zakoni i društveni obziri oduzeli su mi pravo da raspolažem svojom ličnošću. Ma na kakvom položaju da se nalazi, obeščašćena žena gubi svoje mjesto u društvu, a ja još nisam vidjela čovjeka koji bi znao na šta ga tada obvezuju naše žrtve. Još bolje, raskid koji svi predviđaju između gospođe de Beauseant i g-na d'Ajuda, koji se, kako kažu, ženi gospođicom de Rochefide, dokazao mi je da su upravo te žrtve skoro uvijek uzrok napuštanju od vaše strane. Ako me iskreno volite, vi ćete prestati da me viđate za neko vrijeme! Ja ću se, radi vas, odreći svake taštine; zar to već nije nešto? Šta se sve ne kaže o ženi kojoj nijedan čovjek nije odan? Ah! ona nema srca, nema duha, nema duše, naročito nema draži. O! kaćiperke me neće poštedjeti ničega, one će me lišiti i onih osobina koje im je krivo što nalaze kod mene. Ako mi ostane moj dobar glas, šta me se tiče što će moje suparnice osporavati moje dobre strane? one ih zacijelo neće naslijediti. Dakle, prijatelju, dajte nešto onome tko vam toliko žrtvuje! Nemojte dolaziti tako često, ja vas zato neću ništa manje voljeti.

— Ah! — odgovori Armand s dubokom ironijom jednoga ranjenog srca — ljubav se, kako kažu piskarala, hrani samo obmanama! To je savršeno tačno, vidim već. Ja treba da zamišljam da me volite. Ali, vidite, misli su isto što i neizlječive rane: vi ste bili jedno od mojih posljednjih vjerovanja, i ja ovoga časa uviđam da je sve na svijetu lažno.

Ona poče da se smiješi.

— Jest — nastavi Montriveau promijenjenim glasom — vaša vjera, u koju hoćete i mene da obratite, jeste ljudska laž, nada je laž koja se oslanja na budućnost, ponos je naša međusobna laž; sažaljenje, mudrost, užas, sve su to lažljivi računi. Bit će da je i moja sreća neka laž, treba da se osvijestim i da pristanem uvijek da dajem zlatnik za talir. Ako je vama tako lako da me više ne viđate, ako me ne priznajete ni za prijatelja ni za ljubavnika, vi me ne volite! A ja, bijedni ludak, govorim to sebi, znam to, a ipak volim!

— Ali, zaboga, jadni moj Armande, vi se ljutite.

— Ljutim se?

— Da, vi zamišljate da sve dolazi u pitanje zato što vam ja govorim o obazrivosti.

U duši, ona je bila očarana srdžbom koja se prelijevala iz očiju njenog dragana. U tom trenutku, ona ga je mučila; ali ga je i promatrala, i zapažala je i najmanje promjene na njegovom licu. Da se general po nesreći pokazao plemenit bez prepirke, kao što se ponekad dešava izvjesnim bezazlenim dušama, on bi bio otjeran zauvijek, nabijeđen i uvjeren da ne umije da voli. Većina žena hoće da osjeti kako je nad njihovim moralom izvršeno nasilje. Zar nije jedno laskanje od njihove strane i to što uvijek popuštaju samo snazi? Ali Armand nije bio dovoljno iskusan da vidi zamku koju mu je vojvotkinja vješto spremila. Jaki ljudi koji vole imaju toliko djetinjstva u

duši!

— Ako hoćete samo da očuvate izgled — reče on prostodušno — ja sam gotov da...

— Da očuvam samo izgled! — uzviknu ona prekinuvši ga — ali šta vi mislite o meni? Jesam li vam dala i najmanje prava da mislite kako mogu biti vaša?

— Tako! pa o čemu onda mi govorimo? — upita Montriveau.

— Ali, gospodine, vi me plašite... Ne, oprostite, hvala — nastavila je hladnim tonom — hvala, Armande: vi me na vrijeme obavještavate o jednoj sasvim nehotičnoj nepromišljenosti, vjerujte mi, prijatelju. Vi umijete da patite, kažete! I ja ću umjeti da patim. Mi ćemo prestati da se viđamo; zatim, kad i jedno i drugo uspijemo da se malo umirimo, e lijepo, onda ćemo gledati da udesimo nekakvu sreću koju svijet neće moći da nam predbaci. Ja sam mlada, Armande, a jedan bezobziran čovjek mogao bi da navede na mnoge ludosti i nepromišljenosti ženu od dvadeset i četiri godine. Ali, vi! vi ćete biti moj prijatelj, obećajte mi to.

— Žena od dvadeset i četiri godine umije da računa — odgovori on.

On sjedne na divan u budoaru i ostade tako s glavom naslonjenom na ruke.

— Volite li vi mene, gospođo? — upita zatim podignuvši glavu i pokazavši joj lice puno odlučnosti. — Recite smjelo da ili ne.

Vojvotkinju uplaši to pitanje više nego što bi je uplašila prijetnja smrću, obično lukavstvo kojeg se malo plaše žene u XIX stoljeću, pošto više ne viđaju da ljudi nose mač o bedrima; ali zar trepavice, obrve, ljutit pogled, drhtave usne ne mogu da uliju užas koji tako živo, tako silno izražavaju?

— Ah! — reče ona — kad bih ja bila slobodna, kad...

— E! je li samo vaš muž smetnja? — uzviknu radosno general hodajući krupnim koracima po budoaru. — Draga moja Antoinette, ja imam u rukama moć veću nego što je ima samodržac svih Rusa. Ja se poznajem sa sudbinom: ja mogu, socijalno govoreći, nju da ubrzam ili da je usporim po svojoj volji, kao što navijam sat. Jer, upravljati sudbinom, u našoj političkoj mašini, to znači prosto poznavati njene dijelove. Kroz najkraće vrijeme, vi ćete biti slobodni, i sjetiti se tada vašeg obećanja.

— Armande — uzviknu ona — šta hoćete time da kažete? Veliki Bože! zar vi mislite đa bih ja mogla biti plaća za zločin? hoćete li moju smrt? Ta zar vi nemate nimalo vjere? Ja se bojim Boga. Iako mi je g. de Langeais dao prava da ga mrzim, ja mu ne želim nikakvo zlo.

G. de Montriveau, koji je mehanički bubnjao povlačenje na mramoru od kamina, zadovoljavao se time da mirno gleda u vojvotkinju.

— Prijatelju — nastavila je ona — poštujte njega. On me ne voli, nije dobar prema meni, ali ja moram da ispunjavam svoju dužnost prema njemu. Da bih spriječila nesreću kojom mu vi prijetite, šta ja ne bih učinila? — Slušajte — produžila je poslije kratke šutnje — neću vam više govoriti o raskidu, vi ćete dolaziti ovamo kao i dosad, dopuštat ću vam uvijek da me poljubite u čelo; ako sam vam to kadgod i odrekla, to je bilo čisto kaćiperstvo, vjerujte. Ali da se razumijemo — rekla je videći da joj se on približava. — Vi ćete mi dopustiti da povećam broj mojih obožavalaca, da ih jutrom primam više nego dosad: hoću da budem dvostruko vjetrenjasta, da postupam s vama vrlo ružno pred svijetom, svi će pomisliti da smo raskinuli; vi ćete dolaziti malo rjeđe; i onda, poslije...

Govoreći te riječi, ona je dopustila da je on obuhvati oko struka, i moglo se pomisliti da je u tom stisku, koji obećava sve miline ljubavi, osjetila ono preveliko

zadovoljstvo koje većina žena osjeća u tom položaju; a i željela je zacijelo da joj on nešto povjeri, jer se uzdigla na prstima da bi svoje čelo prinijela vrelim Armandovim usnama.

— Poslije — nastavi Montriveau — nećete mi više govoriti o vašem mužu: na njega ne treba više da mislite.

Gospođa de Langeais je šutjela.

— U najmanju ruku — rekla je poslije izvjesne izrazite šutnje — vi ćete činiti sve što ja htjednem, bez gunđanja, ne ljutite se, je li tako, prijatelju? Htjeli ste samo da me uplašite. Je li tako? priznajte!... vi ste i suviše dobri da biste mogli imati zločinačke namjere. Ali zar biste mogli da imate tajne za koje ja ne bih znala? Kako to vi možete da gospodarite sudbinom?

— U trenutku kad vi potvrđujete dar vašeg srca, koje ste mi već poklonili, ja sam i suviše sretan da bih znao šta da vam odgovorim. Ja imam vjere u vas, Antoinette, neću biti ni nepovjerljiv ni neosnovano ljubomoran. Ali, ako bi vas slučaj načinio slobodnom, mi smo sjedinjeni...

— Slučaj, Armande — reče ona s jednim od onih lijepih pokreta glavom koji su puni obećanja i kojima se ta vrsta žena igra kao što se pjevačica na pozornici igra svojim glasom. — Čist slučaj — nastavi ona. — Znajte ovo: ako bi se, vašom krivicom, desila kakva nesreća g-nu de Langeaisu, ja nikad ne bih bila vaša.

Rastali su se zadovoljni i jedno i drugo. Vojvotkinja je sklopila ugovor koji joj je dopuštao da dokaže svijetu, i riječima i djelima, da g. de Montriveau nije njen ljubavnik. A što se njega tiče, lukava žena se zaricala da će ga zamoriti ne ukazujući mu druge milosti osim onih koje on sam ugrabi u njihovim čarkama, a ove je ona obustavljala po svojoj volji. Ona je tako lijepo umjela sutradan da opozove ustupke na koje je uoči toga dana pristala, bila se tako ozbiljno odlučila da ostane fizički čista, da nije vidjela nikakve opasnosti za sebe u onim prethodnim razgovorima od kojih se boje samo sasvim zaljubljene žene. Jednom riječi, vojvotkinja, odvojena od muža, nije podnosila nikakvu veliku žrtvu ljubavi žrtvujući joj brak koji je već odavno bio poništen. Sa svoje strane, Montriveau, sav sretan što je dobio najneodređenije obećanje, i konačno odbacio razloge koje udata žena nalazi u svojoj bračnoj zakletvi da bi se oduprla ljubavi, čestitao je sebi samome što je zadobio još malo više zemljišta. I tako je, za neko vrijeme, zloupotrebljavao pravo uživanja koje je tako teško zadobio. Dijete više nego što je ikada bio, taj čovjek se predavao svim djetinjarijama koje od prve ljubavi čine cvijet života. Postajao je ponova malen dečko i prosipao je i svoju dušu i svu snagu koju mu je đavala njegova strast na ruke te žene, na njenu plavu kosu čije je meke pramenove ljubio, na to sjajno čelo koje mu se činilo tako čisto. Obasuta ljubavlju, pobijeđena tajanstvenom moći toga žarkog osjećanja, vojvotkinja se ustezala da izazove prepirku koja će ih razdvojiti zauvijek. Ona je bila žena više nego što je mislila i sama, slabačko stvorenje! pokušavajući da izmiri zahtjeve pobožnosti sa šturim uzbuđenjima, sa surogatima uživanja kojima se zaluđuju Parižanke. Svake nedjelje je išla na bogosluženje, nije propuštala ni jednu večernju, zatim, večerom, tonula je u razdražljivu milinu koju pričinjava stalno suzbijana žudnja. Armand i gospođa de Langeais ličili su na one indijske fakire koji nalaze nagradu za svoju uzdržljivost u iskušenjima koja im ona donosi. Možda je i vojvotkinja naposljetku rastočila ljubav u to bratsko milovanje koje bi se, nema sumnje, učinilo bezazleno svima, ali koje, u stvari, nije bilo nimalo nevino. Kako bi se drukčije mogla da objasni

nerazumljiva tajna njenog neprekidnog kolebanja? Svako jutro, ona je stavljala sebi u zadatak da zatvori vrata markizu de Montriveauu; zatim, svako veče, u urečeni čas, dopuštala je da je on očara. Poslije slabe obrane, bivala je manje zajedljiva; razgovarala je s njim blago i prijateljski; samo su dvoje ljubavnika mogli tako da razgovaraju. Vojvotkinja je razvijala svu svoju duhovitost, svu svoju zavodljivost; zatim kad bi razdražila dušu i čula svoga dragana, ako bi je on zgrabio u naručje, ona je pristajala da je on lomi i uvija, ali je imala svoje *nec-plus-ultra* u strasti; i, kad bi on došao dotle, ona se uvijek ljutila ako bi, ponesen svojom bujnošću, pokušao da mu prijeđe granice. Nikakva žena ne može se bez razloga opirati ljubavi, ništa nije prirodnije nego da joj se preda; i zato se gospođa de Langeais uskoro okružila još jednim nizom utvrđenja, još težim za osvajanje nego što je bio prvi. Pozvala je u pomoć Crkvu. Nikad ni najrječitiji Sveti Otac nije uvjerljivije govorio o Bogu; nikad nitko nije strašnije predstavljao paklene muke nego što je to činila vojvotkinja. Ona nije upotrebljavala ni propovjedničke fraze, ni besjedničku opširnost. Ne, ona je imala svoj vlastiti način izražavanja. Na najvatrenije Armandove molbe odgovarala je pogledom pomućenim od suza, pokretom koji je predstavljao teško obilje osjećanja; ušutkivala ga je moleći ga za milost; ni riječi više, ona neće ništa da čuje, inače bi podlegla, a više voli smrt nego grešnu sreću.

— Zar je to mala stvar, ogriješiti se o Božju zapovijest? — kazivala mu je kad bi uspjela da progovori glasom malaksalim od unutrašnje borbe koju je ova lijepa glumica tobož teško savlađivala, i to za kratko vrijeme. — Ja bih vama rado žrtvovala i ljude i cio svijet; ali ste vi i suviše sebični kad za jedan časak radosti tražite od mene cijelu moju vječnost. Recite! zar niste srećni i ovako? — dodavala je pružajući mu ruku i pokazujući mu se u domaćoj haljini koja je morala pružati njenom draganu utjehe kojom se on uvijek naplaćivao.

Ako je, da bi zadržala čovjeka čija joj je plamena strast pričinjavala neobična uzbuđenja, ili ako je, iz slabosti, dopustila da joj on ukrade koji kratak poljubac, odmah bi se tobož uplašila, crvenjela je i gonila Armanda sa svojeg kanapeta u trenutku kad bi kanape postalo opasno za nju.

— Vaša zadovoljstva su grijesi koje ja ispaštam, Armande; ja zbog njih patim, otkajavam ih — uzvikivala je.

Kad bi se Montriveau našao za dvije stolice daleko od te aristokratske suknje, on je počinjao da huli, da ruži Boga. I vojvotkinja se tada ljutila.

— Ali, prijatelju — govorila je suvo — ja ne razumijem zašto vi nećete da vjerujete u Boga, pošto je nemogućno vjerovati ljudima. Šutite, ne govorite tako; vi imate i suviše veliku dušu da biste mogli primiti načela liberalizma koji zamišlja da će ubiti Boga.

Bogoslovske i političke prepirke služile su joj kao tuš da rashladi Montriveaua koji nije umio da se vrati na ljubav kad ga ona naljuti, kad ga odbaci na hiljadu milja daleko od ovog budoara u teorije o apsolutizmu koji je izvanredno vješto branila. Malo je žena koje se usuđuju da budu demokrate, one tada i suviše protivrječe svojem despotizmu u stvarima osjećanja. Ali je često i general stresao svoju grivu, ostavljao politiku, grmio kao lav, udarao se po bedrima, nasrtao na svoj plijen, vraćao se strašan od ljubavi svojoj dragani, nesposoban da savlada požar u svojem srcu i u svojoj glavi. Ako bi ta žena osjetila da njegov plamen može i nju da zahvati, ona je onda umjela da iziđe iz svojeg budoara: napuštala je zrak prepun žudi koji je tamo

disala, izlazila je u salon, sjedala za klavir, pjevala najljepše melodije savremene muzike, i time zavaravala putenu ljubav koja joj ponekad nije opraštala, ali koju je ona imala snage da pobijedi. U tim trenucima, bivala je uzvišena u Armandovim očima: nije se pretvarala, bila je iskrena, i jadni ljubavnik je vjerovao da je voljen. Zbog tog sebičnog otpora on je nju smatrao za sveto stvorenje puno vrlina, i mirio se sa sudbinom, i govorio je o platonskoj ljubavi, on, artiljerijski general! Kad se naigrala pobožnosti u svojem ličnom interesu, gospođa de Langeais ju je izigravala u interesu Armandovom: htjela je njega da vrati na kršćanska osjećanja, udešavala mu je *Genija kršćanstva* za potrebu vojnika. Montriveau izgubi strpljenje, nađe da mu je jaram težak. O! ona tada poče da mu razbija glavu Bogom, da bi vidjela hoće li je Bog osloboditi čovjeka koji je išao svojem cilju sa stalnošću od koje je počinjala da se plaši. Uostalom, ona je nalazila zadovoljstvo u tome da produžuje svaku prepirku kojom je u beskonačnost produžavala moralnu borbu, poslije koje je nastajala materijalna borba, opasna na sasvim drugi način.

Ali, ako je opozicija vođena u ime bračnih zakona predstavljala *građansko doba* ovoga sentimentalnog rata, ovo je sad bilo njegovo *vjersko doba,* i imalo je, kao i prethodno, svoju krizu, poslije koje je njegova žestina morala da opadne. Jedne večeri, Armand je slučajno došao vrlo rano, i zatekao je g. opata Gondranda, dušobrižnika gospođe de Langeais, kako sjedi u jednoj naslonjači pored kamina, kao čovjek koji poslije ručka razmišlja o lijepim grijesima svoje pokajnice. Kad je ugledao toga čovjeka svježeg i spokojnog lica, čije je čelo bilo vedro, usta asketska, pogled lukavo ispitivački, koji je u držanju imao pravu svećeničku otmjenost, a u odijelu već ljubičastu biskupsku boju, Montriveau se namršti, ne pozdravi nikoga i osta šuteći. Kad se nalazio izvan kruga svoje ljubavi, general nije bio lišen takta: pogodio je dakle, izmijenivši nekoliko pogleda s budućim biskupom, da od toga čovjeka potječu sve teškoće kojima se vojvotkinjina ljubav oruža prema njemu. Misao da taj slavoljubivi opat ometa i odlaže njegovu sreću ogledala se na licu toga plahovitog čovjeka, grčila mu je prste, nagonila ga da ustaje, da hoda, da tapka u mjestu: zatim, kad bi ponova sjeo, s namjerom da prasne, samo jedan vojvotkinjin pogled bio je dovoljan da ga umiri. Gospođa de Langeais, nimalo se ne ustručavajući zbog namrgođene šutnje svoga dragana, koja bi svaku drugu ženu zbunila, i dalje je vrlo duhovito razgovarala sa g. Gondrandom o potrebi da se religiji povrati njen nekadašnji sjaj. Ona je umjela bolje nego i opat da izrazi zašto Crkva mora da bude istovremeno i svjetovna i duhovna moć, i žalila je što francuski Gornji dom još nema svoju *biskupsku klupu,* kao što je ima engleski. Ipak, znajući da će za vrijeme posta on imati prvenstvo, opat se povukao pred generalom i otišao je. Vojvotkinja je jedva ustala da svome dušobrižniku odgovori na poklon kojim se on od nje oprostio, toliko joj je bilo zagonetno držanje Montriveaua.

— Sta je vama, prijatelju?

— Muka mi je od toga vašeg popa.

— Zašto niste uzeli neku knjigu? — reče mu ona ne mareći što je može čuti opat koji je zatvarao vrata.

Montriveau je za trenutak zanijemio, jer je vojvotkinja propratila te riječi pokretom koji je još pojačao njihov smisao.

— Draga moja Antoinette, zahvaljujem vam što ljubav stavljate ispred Crkve; ali, preklinjem vas, dopustite da vam postavim jedno pitanje.

— A! hoćete da me ispitujete. Pristajem — nastavi ona. — Zar mi vi niste prijatelj? mogu, doista, da vam otvorim svoje srce, u njemu ćete vidjeti samo jednu sliku.

— Govorite li vi tome čovjeku o našoj ljubavi?

— On je moj ispovjednik.

— Zna li on da vas ja volim?

— Gospođine de Montriveau, vi ne zamišljate, nadam se, da prodrete u tajnu moje ispovijesti?

— Znači da taj čovjek zna za sve naše prepirke i za moju ljubav prema vama?...

— Čovjek, gospodine! recite Bog.

— Bog! Bog! Ja hoću da budem sam u vašem srcu. A Boga ostavite na miru tamo gdje je, radi ljubavi prema njemu i prema meni. Gospođo, vi više nećete ići na ispovijest, ili...

— Ili? — reče ona smiješeći se.

— Ili ja više nikad neću doći ovamo...

— Idite, Armande. Zbogom, zbogom zauvijek.

Ona se diže i ode u svoj budoar ne pogledavši
ni jedanput Montriveaua koji osta stojeći, rukom oslonjen na jednu stolicu. Koliko je vremena tako ostao, nije ni sam nikad saznao. Duša ima nepoznatu moć da proširi kao i da suzi prostor.

On otvori vrata budoara, tamo je bio mrak. Jedan slabi glas postade jak da bi progovorio nezadovoljno:

— Ja nisam zvonila. I onda, zašto ulazite bez poziva? Suzette, ostavite me.

— Tebi je teško dakle? — uzviknu Montriveau.

— Ustanite, gospodine — nastavi ona zvoneći — i iziđite odavde, makar za časak.

— Gospođa vojvotkinja traži svjetlost — reče on sobaru koji ode u budoar da zapali svijeće.

Pošto je sluga izišao, gospođa de Langeais
ostade i dalje ležeći na svojem divanu, nijema, nepomična, sasvim kao da Montriveau i nije tu.

— Mila — reče on s naglaskom bola i uzvišene dobrote — ja sam pogriješio. Ja zaista ne bih htio da ti budeš bez vjere...

— Sreća — reče ona ne gledajući ga i oporim glasom — sreća je što priznajete potrebu savjesti. Zahvaljujem vam u Božje ime.

Nato je general, poražen hladnoćom ove žene, koja je umjela po svojoj volji da bude tuđinka ili sestra za njega, učinio prema vratima jedan korak pun očajanja, i spremao se da je napusti zauvijek ne rekavši joj ni jednu jedinu riječ. On je patio, a vojvotkinja se u sebi smijala na patnju izazvanu moralnim mučenjem mnogo okrutnijim nego što je nekada bilo mučenje inkvizicije. Ali taj čovjek nije mogao da ode kad hoće. U svakoj vrsti krize, žena je na izvjestan način, puna izvjesne količine riječi; i, ako ih ne izgovori, čini joj se da je nešto ostalo nedovršeno. Gospođa de Langeais, koja nije bila rekla sve, nastavi:

— Nas dvoje nemamo iste nazore, generale, i meni je to žao. Za ženu bi bilo strašno da živi bez vjere koja dopušta da se voli i s one strane groba. Ali ostavljam na stranu kršćanska osjećanja, vi njih ne razumijete. Pustite me da govorim samo o društvenim razlozima. Hoćete li da uskratite jednoj ženi, koja pripada dvoru, da primi sveto pričešće, kad je utvrđeno da se ono prima o Uskrsu? međutim, mora se

učiniti nešto i za stranku. Slobodnjaci, iako idu na to, neće ubiti vjersko osjećanje. Vjera će biti uvijek jedna politička nužnost. Da li biste se vi primili da upravljate narodom samih mudrica? Napoleon to nije smio, on je gonio ideologe. Da narodi ne bi mudrovali, treba im nametnuti osjećanja. Primimo dakle katoličku vjeru sa svima njenim posljedicama. Ako hoćemo da Francuska ide u crkvu, nije li naša dužnost da prvi idemo tamo? Vidite, Armande, vjera je čuvar konservativnih načela koja dopuštaju bogatašima da žive na miru. Vjera je tijesno vezana za svojinu. Zacijelo je mnogo ljepše voditi narode lijepim idejama nego, kao u vrijeme Terora, gubilištem, jedinim sredstvom koje je vaša grozna Revolucija izmislila da bi natjerala svet na poslušnost. Svećenik i kralj, ta to ste vi, to sam ja, to je kneginja, moja susjetka; to su, jednom riječi, oličeni svi interesi čestitih ljudi. Dakle, prijatelju, izvolite ostati u vašoj stranci, vi koji biste mogli postati njen Sula, kad biste imali i najmanje slavoljublja. Ja se ne razumijem u politici, ja razmišljam o njoj osjećanjem; ali ipak znam o njoj toliko da shvatam kako bi se svijet prevrnuo naopako ako bi se njegovi temelji svaki čas potresali...

— Ako vaš dvor, ako vaša vlada misle tako, ja vas sažaljevam — reče Montriveau. — Restauracija, gospođo, mora sebi reći ono što je rekla Katarina de Medicis kad je pomislila da je bitka kod Dreuxa izgubljena: „Lijepo, ići ćemo na propovijed!“ A godina 1815. je vaša bitka kod Dreuxa. Kao i prijesto u to vrijeme, vi ste stvarno dobili, ali ste u pravu izgubili. U duhovima je odnio pobjedu politički protestantizam. Ako ne htjednete da izdate Nantski ukaz; ili ako, pošto ga izdate, opozovete isti; ako vas jednog dana nabijede ili uvjere da više nećete Ustav, koji je samo zaloga data za održavanje revolucionarnih načela, Revolucija će ponova buknuti, strašna, i zadat će vam samo jedan udar; neće ona otići iz Francuske; ona je isto što i njeno tle. Ljudi se mogu ubijati, ali načela ne... Eh! Bože moj, šta se nas tiču Francuska, prijesto, ustavnost, cio svijet? Sve su to ništarije prema mojoj sreći. Vladajte, padajte, meni je svejedno. Gdje sam ja?

— Prijatelju, vi ste u budoaru gospođe vojvotkinje de Langeais.

— Ne, ne, nema više vojvotkinje, nema Langeaisa, ja sam pored moje drage Antoinette!

— Hoćete li mi učiniti zadovoljstvo da ostanete tu gdje ste — reče ona smijući se i odbijajući ga od sebe, ali bez žestine.

— Vi me dakle nikad niste voljeli? — reče on s jarošću koja je munjama izbijala iz njegovih očiju.

— Ne, prijatelju.

To ne vrijedilo je koliko jedno da.

— Ja sam velika budala — reče on ljubeći ruku te strašne kraljice koja je ponova postala žena. — Antoinette — nastavio je položivši glavu na njene noge — ti si suviše čedna i nježna da bi našu sreću povjerila kom bilo na svijetu.

— Ah! vi ste veliki ludak — reče ona i ustade, kao žaleći, ali ipak odlučno.

I, ne rekavši više ni riječi, istrča u salon.

— Šta joj je sad? — pitao se general koji nije umio da pogodi uzbuđenje što je pri dodiru njegove vrele glave, kao električna struja, potreslo njegovu draganu od peta do glave.

U času kad je pun srdžbe ulazio u salon, začuo je u njemu nebeske zvuke. Vojvotkinja je sjedila za svojim klavirom. Ljudi od nauke ili pjesnici, koji mogu

istovremeno i da razumiju i da uživaju, tako da misli ne smetaju njihovom uživanju, osjećaju da su zvuci i melodije oruđa muzičara isto onako kao što su drvo i bakar u rukama svirača. Za njih postoji jedan naročiti smisao u dvostrukom izrazu toga strasnog govora duše. *Andiamo mio ben* može da izmami suze radosti ili da izazove sažaljivi smijeh, prema tome tko ga pjeva. Često, ovdje-ondje, u svijetu, mlađa djevojka koja izdiše pod teretom nepoznatog jada, čovjek čija je duša ustreptala od strasti, uzimaju neku muzičku temu i razgovaraju se s nebom ili govore sebi samima u njenoj uzvišenoj melodiji: to je jedna vrsta izgubljene pjesme. I general je u tome času slušao jednu od tih pjesama, nepoznatih onoliko koliko može da bude nepoznata
usamljena tužbalica kakve ptice koja umire bez druga u gustoj šumi.

— Bože moj, šta vi to svirate: — reče on uzbuđenim glasom.

— Uvod u jednu romansu koja se zove, čini mi se, *Rijeka Tajo.*

— Ja nisam znao šta može da bude klavirska muzika — reče on.

— E! prijatelju — reče ona dobacivši mu prvi put pogled zaljubljene žene — vi ne znate ni to da vas ja volim, da zbog vas strahovito patim, i da se moram izjadati tako da me nitko potpuno ne razumije; inače bih bila vaša... Ali vi ne vidite ništa.

— A nećete da me usrećite!

— Armande, sutradan bih umrla od bola.

General naglo iziđe; ali, kad se našao na ulici,
ubrisa dvije suze koje je imao snage da zadrži u očima.

Religija je trajala tri mjeseca. Poslije toga roka, vojvotkinja, kojoj je dosadilo da govori sve jedno te jedno, predade Boga vezanih i ruku i nogu svome ljubavniku. Možda se bojala da će, govoreći neprestano o vječnosti, proširiti generalovu ljubav s ovoga svijeta na onaj drugi. Radi časti te žene, mora se vjerovati da je ona bila nepokvarena, čak i srcem; inače bi bila suviše strašna. Još vrlo daleko od onih godina kad se čovjek i žena međusobno nalaze suviše blizu vječnosti da bi gubili vrijeme i kinjili jedno drugo, ona je preživljavala, bez sumnje, ne svoju prvu ljubav, nego prve draži ljubavi. Pošto nije mogla da uporeduje dobro i zlo, pošto nije znala za patnje koje bi joj pokazale vrijednost tog blaga bačenog pred njene noge, ona se njime igrala. Pošto nije poznavala sjajni blijesak svjetlosti, godilo joj je da ostaje u mraku. Armand, koji je počinjao da razumijeva taj neobični položaj, uzdao se da će progovoriti priroda. Mislio je, svake večeri, odlazeći od gospođe de Langeais, da jedna žena ne prima punih sedam mjeseci udvaranje jednog čovjeka i najnježnije, najdirljivije dokaze ljubavi, ne predaje se površnom uživanju jedne strasti, da bi je u izvjesnom trenutku izigrala, i strpljivo je očekivao da dođe ljeto, ne sumnjajući da će tada pobrati njegove plodove u svoj njihovoj novini. On je potpuno razumio i kolebanje udate žene i vjerske predrasude. Bio je čak i radostan zbog te borbe. Nalazio je da je vojvotkinja stidljiva tamo gdje je ona bila samo strašna kaćiperka; i ne bi htio da ona bude drukčija. Volio je dakle da je gleda kako izmišlja prepreke; zar ih on nije postepeno savlađivao? I zar svaka pobjeda nije povećavala neznatni zbir ljubavnih ustupaka, dugo branjenih, a potom poklonjenih od njene strane sa svim izgledima ljubavi? Ali se on već toliko naslađivao sitnim i postepenim osvojenjima kojima se hrane nesmjeli ljubavnici, da su ona postala navika za njega. .Kao prepreku, on je imao da pobijedi dakle samo još svoje vlastito strahovanje; jer više nije vidio druge smetnje svojoj sreći osim ćudi one koja mu je dopuštala da je zove *Antoinette.* I odluči

tada da zahtijeva više, da zahtijeva sve. Zbunjen kao još mlad ljubavnik koji ne smije da pomisli na pad svoga idola, on se dugo ustezao, i poznao je one strašne reakcije srca, one čvrste namjere koje uništava jedna riječ, one nepokolebljive odluke kojih nestaje na pragu jednih vrata. Prezirao je sebe što nema snage da kaže jednu riječ, a ipak je nije kazivao. Pri svem tom, jedne večeri, poslije sumorne šutnje, neobuzdano je zatražio svoja nezakonito zakonita prava. Vojvotkinji nije trebalo da njen rob progovori, da bi pogodila njegovu želju. Zar je želja čovjekova ikada tajna? Zar sve žene nemaju urođeni dar da zapaze izvjesne promjene na licu?

— Šta! nećete više da mi budete prijatelj? — rekla je prekinuvši ga kod prve riječi i gledajući ga očima koje su bile još ljepše od božanstvenog rumenila koje je kao nova krv poteklo pod njenom prozračnom kožom. — Da biste me nagradili za moju plemenitost, vi hoćete da me obeščastite. Ta razmislite malo. Ja sam mnogo razmišljala; ja neprestano mislim na *nas.* Postoji izvjesno žensko poštenje koje mi ne smijemo da iznevjerimo, kao što vi ne smijete da iznevjerite čast. Ja ne umijem da varam. Ako postanem vaša, ja ne mogu ni na koji način da budem žena g-na de Langeaisa. Vi zahtijevate dakle da vam žrtvujem svoj ugled, svoj položaj, svoj život, radi jedne sumnjive ljubavi koja nije imala ni sedam mjeseci strpljenja. Kako! već biste htjeli da otmete od mene slobodno raspolaganje samom sobom? Ne, ne, ne govorite mi više tako. Ne, nemojte mi reći ništa. Ja neću, ne mogu da vas slušam.

Tu se gospođa de Langeais uhvati za kosu objema rukama, da bi zabacila kovrčice koje su joj zagrijevale čelo, i pokaza se veoma uzbuđena.

— Vi dolazite jednome slabom stvorenju sa potpuno sračunatim planovima, govoreći samome sebi: „Ona će mi govoriti o svome mužu neko vrijeme, zatim o Bogu, zatim o neizbježnim posljedicama ljubavi; ali ja ću upotrebiti, ja ću zloupotrebiti utjecaj koji budem zadobio; učinit ću da postanem neophodan; imat ću na svojoj strani naviku, mišljenje svijeta; a zatim, kad svijet bude primio našu vezu, ja ću biti gospodar te žene.“ Budite iskreni, to su vaše misli... Ah! vi računate, a kažete da volite, fi! Zaljubljeni ste, a! to vjerujem! Žudite za mnom, i hoćete da vam budem ljubaznica, to je sve. Ali, ne, *vojvotkinja de Langeais* neće se toliko spustiti. Neka se prostodušne malograđanke daju varati vašim lažima; ja to neću učiniti nikad. Ništa mene ne uvjerava u vašu ljubav. Vi mi govorite o mojoj ljepoti, a ja mogu poružnjeti za šest mjeseci, kao draga kneginja, moja susjetka. Vi se divite mojoj duhovitosti, mojoj ljupkosti; Bože moj, na njih biste se vi navikli kao što biste se navikli i na uživanje. Zar se za ovih nekoliko mjeseci niste navikli na milost koju sam vam po svojoj slabosti ukazivala? A kad budem propala, jedno(.;a dana, vi ćete mi kao razlog za vašu promjenu kazati samo ove odlučne riječi: „Više ne volim." Položaj, bogatstvo, čast, cijela vojvotkinja de Langeais potonut će u jednu prevarenu nadu. Imat ću djece koja će potvrđivati moj sram, i... Ali — nastavila je s jednim nestrpljivim pokretom — ja sam i suviše dobra kad vam objašnjavam ono što vi znate bolje od mene. Dakle, ostanimo na čemu smo. Ja sam i suviše srećna što još mogu da raskinem lance koji se vama čine tako jaki. Ima li ičega tako herojskog u tome što ste dolazili u palaču Langeais da svake večeri provedete nekoliko trenutaka pored jedne žene čije vam se ćeretanje sviđalo, kojom ste se zabavljali kao igračkom? Ali i nekoliko mladih vjetrogonja dolaze k meni, od tri do pet sati, isto tako redovno kao što vi dolazite večerom. A oni su vrlo plemeniti. Ja im se podsmijevam, oni podnose dosta mirno moje ćudi, moju bezobzirnost, i zasmijavaju me; dok vi, kome ja poklanjam

najdragocjenije blago svoje duše, vi hoćete da me upropastite, i pričinjavate mi hiljadu neprijatnosti. Šutite, dosta, dosta — reče videći da on hoće da progovori — vi nemate ni srca, ni duše, niti kakvih bilo obzira. Ja znam šta hoćete da mi kažete. E lijepo, da. Ja više volim da u vašim očima budem žena hladna, neosjetljiva, bez odanosti, čak i bez srca, nego da u očima svijeta budem obična žena, nego da budem osuđena na vječne muke pošto sam prije toga bila osuđena na vaše uživanje, koje će vama izvjesno dosaditi. Vaša sebična ljubav ne vrijedi toliko žrtava...

Te riječi predstavljaju tek nepotpuno ono što je vojvotkinja otpjevala kao navijen mehanizam. Doista, mogla je dugo da govori, jadni Armand je odgovarao na tu bujicu riječi samo šutnjom punom strašnih misli. Prvi put, on je počinjao da uviđa kaćiperstvo te žene, i nagonski je pogađao da odana ljubav, podijeljena ljubav prave žene ne računa, ne razmišlja tako. A osjećao je i izvjestan stid sjećajući se da su mu i protiv njegove volje padale na um mrske misli koje mu je ona predbacivala. Zatim, ispitujući sebe s pravom anđeoskom iskrenošću, on je nalazio samo sebičnost u svojim riječima, u svojim mislima, u svojim zamišljenim ali neiskazanim odgovorima. On je osuđivao sebe, i, u svojem očajanju, poželio je da skoči kroz prozor. Ubijalo ga je ono *ja.* Doista, šta da se kaže ženi koja ne vjeruje u ljubav? „Pustite me da vam kažem koliko vas volim.“ Uvijek ja. Montriveau nije znao, kao što u sličnim prilikama znaju budoarski junaci, da se ugleda na onoga strogog logičara što je hodao ispred Pyrrhonovih pristalica koji su poricali da postoji kretanje. Tome smjelom čovjeku nedostajala je upravo ona smjelost obična kod ljubavnika kojima su poznata pravila ženske algebre. Ako tolike žene, čak i one koje imaju najviše vrlina, postaju plijen ljudi vičnih ljubavi, kojima prostak daje jedno ružno ime, možda to biva zato što umiju vješto da *dokažu,* i što ljubav traži, i pored svoje lijepe poezije osjećanja, malo više geometrije nego što se misli. A vojvotkinja i Montriveau su ličili jedno na drugo utoliko što su bili podjednako nevješti u ljubavi. Ona je vrlo malo poznavala njenu teoriju, bila je sasvim neiskusna u praksi, nije osječala ništa i razmišljala je o svemu. Montriveau se malo razumijevao u praksi, nije znao teoriju, a suviše je osjećao da bi mogao razmišljati. Oboje su dakle podnosili nesreću tog neobičnog sticaja okolnosti. U tome uzvišenom trenutku, milijarde njegovih misli mogle su se svesti na ovu: „Predajte se ljubavi.“ Rečenica strahovito sebična po shvatanju jedne žene kod koje riječi nisu izazivale nikakvu uspomenu, niti su oživljavale kakvu sliku. Međutim, trebalo je odgovoriti. Iako su mu šibale krv te kratke rečenice u obliku strijela, vrlo oštrih, vrlo hladnih, vrlo otrovnih, vrlo učestalih, Montriveau je morao i da krije svoj bijes da ne bi upropastio sve nekom krajnošću.

— Gospođo vojvotkinjo, ja očajavam što Bog nije smislio nekakav drugi način kojim bi žena mogla da potvrdi dar svojeg srca, osim da mu doda i dar svoje ličnosti. Visoka cijena koju vi sebi pridajete pokazuje mi da je ni ja ne smijem nimalo manje cijeniti. Ako vi meni dajete vašu dušu i sva vaša osjećanja, kao što mi kažete, šta znači sve drugo? Uostalom, ako je moja sreća za vas jedna tako teška žrtva, ne govorimo više o njoj. Samo, vi ćete oprostiti jednom čovjeku koji ima srca što se osjeća ponižen kad vidi da ga smatraju za psa.

Ton ove posljednje rečenice možda bi poplašio druge žene; ali kad je neka suknjašica stavila sebe iznad svega, dopuštajući da je proglase za božanstvo, nikakva sila na svijetu nije ohola kako ona umije da bude ohola.

— Gospodine markiže, ja očajavam što Bog nije smislio plemenitiji način kojim bi

čovjek mogao da potvrdi dar svojeg srca nego što je ispoljavanje sasvim prostačkih želja. Ako, dajući našu ličnost, mi postajemo robinje, čovjek se ne obavezuje ni na šta primajući nas. Tko će me uvjeriti da ću uvijek biti voljena? Ljubav koju bih ja razvijala svakoga časa da vas bolje privežem za sebe bila bi možda razlog da budem napuštena. Ja neću da budem drugo izdanje gospođe de Beauseant. Zna li se ikada šta vas zadržava pored nas? Naša postojana hladnoća je tajna stalne strasti nekolicine među vama; drugima je potrebna stalna odanost, obožavanje svakog trenutka; ovima, blagost; onima despotizam. Nijedna žena nije još jasno umjela da čita u vašim srcima.

Nastade šutnja, poslije koje ona promijeni ton.

— Najzad, prijatelju, vi ne možete spriječiti da žena ne zadršće pred ovim pitanjem: „Hoću li biti voljena uvijek?" Ma koliko da su opore moje riječi, one potječu iz straha da vas ne izgubim. Bože moj!
to ne govorim ja, mili, nego razum; a kako se to on nalazi kod tako luckastog stvorenja kao što sam ja? Doista, ne znam ni sama.

Čuti taj odgovor započet najgorčom ironijom, a završen najslađim naglaskom kojim se ikad žena poslužila da predstavi ljubav u svoj njenoj bezazlenosti, zar to nije značilo prijeći u jednom trenutku iz pakla u raj? Montriveau preblijedi i prvi put u životu pade pred noge jedne žene. On je ljubio porub vojvotkinjine haljine, njene noge, koljena; ali, radi časti predgrađa Saint-Germain, potrebno je ne otkrivati tajne njegovih budoara, gdje se od ljubavi htjeio sve, samo ne ono što potvrđuje ljubav.

— Mila Antoinette — uzviknuo je Montriveau u zanosu u koji ga je bacilo potpuno predavanje te žene koja je zamišljala da je plemenita zato što dopušta da je on obožava — da, ti imaš pravo, ja neću da kod tebe ostane i najmanja sumnja. U ovom trenutku, i ja se bojim da me ne napusti anđeo mojeg života, i htio bih da izmislim za nas dvoje vezu koja se ne može raskinuti.

— Ah! — reče ona sasvim tiho — vidiš, ja imam pravo dakle.

— Pusti me da dovršim — nastavi Armand — ja ću jednom riječi rasturiti svu tvoju bojazan. Slušaj, ako bih te ostavio, zaslužio bih smrt hiljadu puta. Budi sva moja, a ja ću ti dati pravo da me ubiješ ako te izdam. Napisat ću sam jedno pismo u kojem ću iznijeti izvjesne razloge koji me tobož primoravaju da se ubijem; najzad, stavit ću u nj svoju. posljednju volju. Ti ćeš imati u svojim rukama taj zavještaj koji bi opravdavao moju smrt, i moći ćeš da se osvetiš, a nećeš imati da se bojiš ničega ni od Boga ni od ljudi.

— Sto će meni takvo pismo? Ako bih izgubila tvoju ljubav, na što bi mi bio život? Ako bih htjela da te ubijem, zar ja ne bih umjela poći za tobom? Ne, hvala ti na toj misli, ali ja neću nikakvo pismo. Zar ne bih mogla pomisliti da si mi vjeran iz straha, ili zar opasnost od nevjerstva ne bi mogla da ima draži za onoga tko tako predaje svoj život? Armande, teško je učiniti samo ono što ja tražim.

— A šta ti hoćeš?

— Tvoju poslušnost i moju slobodu.

— Bože moj — uzviknu on — ja sam pravo dijete.

— Samovoljno i veoma razmaženo dijete — reče ona milujući gustu crnu kosu te glave koju je zadržala na svojem krilu. — O! da, i mnogo više voljeno nego što samo misli, a ipak vrlo neposlušno. Zašto ne bi ostalo ovako? zašto mi ne bi žrtvovao želje koje me vrijeđaju? zašto ne bi primio ono što dajem, ako je to sve što mogu na častan

način da dam? Zar niste srećni?

— O! jesam — reče on — srećan sam sad kad ni u šta ne sumnjam. Antoinette, u ljubavi sumnjati, zar to nije umirati?

I on se odjednom pokaza ono što jeste i što bivaju ljudi kad ih obuzme plamen žudnje, pokaza se rječit, uvjerljiv. Pošto je okusila slast koju joj je moralo dopustiti neko tajno jezuitsko odobrenje, vojvotkinja osjeti i ono duhovno uzbuđenje na koje je bila navikla, i zbog koje joj je Armandova ljubav postala isto onoliko neophodna koliko i društvo, ples i Opera. Vidjeti da je obožava čovjek čija nadmoćnost i karakter ulijevaju strah; načiniti od njega dijete; igrati se, kao Popeja, jednim Neronom: mnoge žene, su, kao supruge Henrika VIII, platile tu opasnu sreću svom krvlju iz svojih vena. Da čudnog predosjećanja! predajući mu svoju lijepu plavu kosu kroz koju je on volio da provlači prste, osjećajući kako je steže mala ruka toga zaista velikog čovjeka, igrajući se sama crnim pramenovima njegovih vlasi, u tome budoaru gdje je ona vladala, vojvotkinja je govorila samoj sebi:

— Ovaj čovjek je kadar da me ubije ako primijeti da se igram njime.

G. đe Montriveau ostade do dva sata izjutra pored svoje dragane, koja, od toga časa, nije bila za njega više ni vojvotkinja, ni Navarreinsova: Antoinette je u prerušivanju otišla tako daleko da je ličila na ženu. U toku te divne večeri, najslađeg predgovora koji je Parižanka ikad napisala za ono što svijet naziva *pogreškom,* general je mogao da vidi kod nje, i pored uzdržavanja tobožnjeg stida, svu djevojačku ljepotu. I pomislio je s izvjesnim razlogom da su tolike ćudljive prepirke bile samo velovi kojima se zaogrnula jedna nebeska duša, i da je njih trebalo skidati jedan po jedan, kao i one spoljašnje kojima je obavijala svoju zanosnu ličnost. Vojvotkinja je bila u njegovim očima najbezazlenija, najnevinija dragana, i on je u njoj gledao ženu koju je za sebe izabrao; otišao je sav srećan što ju je najzad doveo dotle da mu dade toliko zaloga svoje ljubavi; činilo mu se nemogućno da odsad ne bude za nju muž koga joj je Bog namijenio. U toj misli, sa prostodušnošću onih koji osjećaju sve obaveze ljubavi uživajući u njenim milinama, Armand se polako vraćao kući. Išao je kejovima da bi vidio što više neba, htio je da proširi nebeski svod i prirodu nalazeći da je i njegovo srce veće nego što je bilo. Činilo mu se da njegova pluća udišu više zraka nego uoči toga dana. Hodajući, ispitivao je sebe i zaricao se da će tako pobožno voljeti tu ženu, da ona uzmogne svakoga dana naći oproštaj za svoj grijeh prema društvu u svojoj stalnoj sreći. Kako su slatka uzbuđenja jednoga punog života! Ljudi koji imaju dovoljno snage da svoju dušu oboje jednim jedinim osjećanjem, uživaju neiskazanu milinu gledajući u život sav ispunjen ljubavlju, kao što poneki redovnik gleda božansku svjetlost u svojem vjerskom zanosu. Bez te vjere u svoje trajanje, ljubav ne bi bila ništa; nju povećava stalnost. Tako je, idući, sav obuzet svojom srećom, Montriveau razumijevao strast.

— Mi pripadamo jedno drugome zasvagda!

Ova misao bila je za toga čovjeka amajlija koja je ostvarivala zavjet njegovog života. On se nije pitao hoće li se vojvotkinja promijeniti, hoće li njena ljubav trajati; ne, on je imao vjeru, onu vrlinu bez koje nema kršćanske budućnosti, ali koja je, može biti, još potrebnija društvu. Prvi put, on je shvatao život osjećanjem, on koji je dotle živio samo najnapornijim radom, čisto tjelesnom odanošću vojnika.

Sutradan, g. de Montriveau se uputio rano izjutra ka predgrađu Saint-Germain. Imao je neki sastanak u jednoj kući blizu palače Langeais, kuda je, po svršenom

poslu, pošao kao što se ide svojoj kući. General je išao zajedno s jednim čovjekom koga je inače u salonima izbjegavao. Taj čovjek je bio markiz de Ronquerolles, o kome se mnogo govorilo u pariškim budoarima; čovjek duhovit, darovit, naročito čovjek hrabar, na koga se ugledala sva mladež u Parizu; ljubavnik čijim se uspjesima i iskustvu podjednako zavidjelo, koji je imao i bogatstvo i visoko porijeklo, što u Parizu dodaje toliko sjaja odlikama ljudi u modi.

— Kuda ćeš? — reče g. de Ronquerolles Montriveauu.

— Idem gospođi de Langeais.

— Ah! da, ja sam zaboravio da si se ti uhvatio na njen lijepak. Samo gubiš kod nje ljubav koju bi mogao mnogo bolje da upotrebiš na drugoj strani. Ja sam mogao da ti dam u financijskim krugovima deset žena koje vrijede hiljadu puta više od te bludnice sa zvučnom titulom, koja čini glavom ono što druge iskrenije žene čine...

— Šta ti to govoriš, dragi moj? — reče Armand prekinuvši Ronquerollesa — vojvotkinja je jedan čedni anđeo.

Ronquerolles poče da se smije.

— Kad si već dotle došao, dragi moj, moram da te obavijestim. Samo jedno pitanje! među nama ono ne može imati nikakvih posljedica. Je li vojvotkinja tvoja? U tom slučaju, nemam ništa da ti kažem. Dakle, povjeri mi se. Stvar je u tome da ne gubiš vrijeme u kalemljenju tvoje lijepe duše na jedno nezahvalno stablo oko kojega će ti sav trud biti uzaludan.

Kad mu je Armand iskreno rekao sve i poimence nabrojao prava koja je tako teško zadobio, Ronquerolles se zasmija tako okrutno, da bi svaki drugi to životom platio. Ali, po tome kako su se njih dvojica gledali, i kako su se razgovarali, sami pored jednog zida, tako daleko od ljudi kao što bi mogli biti u nekoj pustinji, lako je bilo pogoditi da njih spaja neograničeno prijateljstvo, i da nikakav ljudski interes ne bi mogao da ih zavadi.

— Dragi moj Armande, zašto mi nisi odmah rekao da si se zapleo kod vojvotkinje? ja bih ti dao nekoliko savjeta koji bi ti pomogli da razmrsiš taj čvor. Znaj prije svega da žene iz našeg predgrađa, kao i sve druge, vole da se kupaju u ljubavi; ali one hoće da mi budemo potpuno njihovi, a same se nikako ne predaju. One su se na izvjestan način poravnale s prirodom. Parohijsko pravosuđe im je dopustilo skoro sve, osim stvarnoga grijeha. Poslastice kojima te služi tvoja lijepa vojvotkinja jesu sitni grijesi od kojih se ona pere u vodi pokajanja. Ali, da si imao smjelosti da ozbiljno zatražiš veliki smrtni grijeh kojem ti, to se zna, moraš pridavati najveću važnost, vidio bi s kakvim bi se dubokim preziranjem vrata budoara, kao i kućna vrata, za tebe odmah zatvorila. Nježna Antoinette bi sve zaboravila, ti bi za nju bio manje nego nula. Tvoji poljupci, dragi prijatelju, bili bi zbrisani s onom ravnodušnošću koju žena unosi u stvari svoje toalete. Vojvotkinja bi spužvom skinula ljubav sa svojih obraza kao što skida rumenilo s njih. Poznajemo mi tu vrstu žena, ovijanu Parižanku. Jesi li vidio kadgod na ulici malu radnicu kako pocupkuje? glava joj je prava slika: lijepa kapica, svježi obrazi, udešena kosa, lukav osmijeh, a o ostalom se jedva vodi računa. Zar ne izgleda tako? To ti je Parižanka, ona zna da će se vidjeti samo njena glava; i glavi posvećuje sve svoje staranje, svoj nakit, svoju taštinu. A tvoja vojvotkinja je sva glava, ona osjeća samo glavom, ona ima srce u glavi, glas iz glave, ona voli glavom. Za nju mi kažemo da je intelektualna bludnica. Ti si izigran kao dijete. Ako sumnjaš u to, imat, ćeš dokaza još večeras, ovo prije podne, odmah. Otidi k njoj, pokušaj da

tražiš, da odlučno zahtijevaš ono što ti se odriče; da postupiš i kao pokojni maršal Richelieu, opet nećeš postići ništa.

Armand je bio zabezeknut.

— Žudiš li za njom toliko da si zaglupio?

— Hoću da je imam po svaku cijenu! — uzviknu Montriveau očajan.

— E, lijepo, slušaj. Budi tako neumoljiv kao što će biti ona; pokušaj da je poniziš, da uvrijediš njenu taštinu, da zadobiješ ne srce, ne dušu, nego živce i bijela krvna zrnca te žene koja je istovremeno i nervozna i malokrvna. Ako uspiješ da ona osjeti žudnju, spasen si. Ali odbaci tvoje lijepe djetinjske misli. Kad je budeš stegao u tvoje orlovske kandže, ako popustiš, ako uzmakneš, ako ti se samo jedna obrva pokrene, ako ona povjeruje da može još da te savlada, izmigoljit će ti se iz ruku kao riba i pobjeći će tako da je više nećeš moći da uhvatiš. Budi neumoljiv kao zakon. Nemaj milosti više nego što je ima krvnik. Udri. Kad budeš udario, udri ponova. Udri neprestano, kao knutom. Vojvotkinje su tvrde, dragi moj Armande, a takve ženske prirode omekšavaju samo pod udarcima; njima patnja daje srce, i udarati po njima znači vršiti dobro djelo. Udri dakle bez prestanka. Ah! kad bol bude raznježio njene živce, omekšao one strune za koje ti misliš da su tanke i meke; učinio da zakuca jedno okorjelo srce kojem će se, u toj igri, povratiti osjetljivost; kad mozak bude popustio, strast će možda ući u metalne opruge te mašine za suze, za otmjeno držanje, za padanje u nesvijest, za sladunjave riječi; i ti ćeš vidjeti najveličanstveniji požar, ako se uopće vatra na ognjištu raspali. Ta vrsta ženskog čelika pocrvenjet će kao gvožđe u kovačnici! njegova vrelina će biti dugotrajnija od svake druge, i to usijanje će možda postati ljubav. Ipak, ja sumnjam u to. Zatim, je li vojvotkinja vrijedna tolikih muka? Među nama budi rečeno, njoj bi bilo potrebno da je prethodno spremi kakav čovjek kao što sam ja, ja bih od nje načinio divnu ženu, ona ima rase; a vas dvoje ćete ostati uvijek kod A B C u ljubavi. Ali ti voliš, i u ovome času ne možeš da podijeliš moje mišljenje o tom predmetu. — Želim vam mnogo prijatnosti, djeco — dodade Ronquerolles smijući se i poslije kratke šutnje. — Ja sam se, sa svoje strane, izjasnio u prilog lakih žena; one su bar nježne, one vole prirodno, a ne sa društvenim začinima. Jadni momče, žena koja kinji čovjeka, koja hoće samo da uliva ljubav? eh! treba imati i jednu takvu, kao što se drži skupocjen konj; u toj borbi ispovjedaonice protiv kanapeta, bijeloga protiv crnog, kraljice protiv ludaka, predrasuda protiv uživanja, treba gledati jednu vrlo zanimljivu partiju šaha. Čovjek iole iskusan, koji se razumije u igri, daje *mat* u tri poteza, kad god hoće. Kad bih ja htio da se pomučim oko neke žene te vrste, postavio bih sebi za cilj...

On reče jednu reč Armandu na uho i ostavi ga naglo, da ne bi čuo odgovor.

Što se tiče Montriveaua, on jednim skokom stiže u dvorište palate Langeais, pope se u vojvotkinjine odaje: i, ne prijavljujući se, uđe k njoj, u njenu spavaću sobu.

— Ali to se tako ne radi — reče ona ogrćući žurno svoju sobnu haljinu — Armande, vi ste grozan čovjek. Ostavite me, molim vas. Izlazite, ta izlazite. Čekajte me u salonu. Idite.

— Dragi anđele — reče joj on — zar muž nema nikakvih povlastica?

— Ali, gospodine, iznenaditi tako svoju ženu, to pokazuje najgori ukus i kod jednog muža.

On joj priđe, zagrli je, stište je u naručje.

— Oprosti, draga moja Antoinetta, ali hiljadu mučnih sumnja kidaju mi srce.

— Sumnje, fi!... ah! fi, fi!

— Sumnje gotovo opravdane. Kad bi me voljela, da li bi se sa mnom ovako prepirala? Zar ne bi bila zadovoljna što me vidiš? zar ne bi osjetila da te srce vuče meni? Vidiš, ja, koji nisam žena, ja se stresam samo na zvuk tvojega glasa. Želja da ti se obisnem o vrat često me je spopadala usred plesa.

— Ah! ako vi budete sumnjali sve dok vam se ne obisnem o vrat pred celim svijetom, mislim da ćete sumnjati u mene dokle god sam živa; doista, prema vama, Otelo je pravo dijete!

— Ah! — reče on s očajanjem — ti me ne voliš...

— U ovom trenutku, naročito, priznajte da nije lako voljeti vas.

— Dakle, još treba tek da vam se dopadnem?

— A! razumije se. Hajde — reče ona zapovjednički — iziđite, ostavite me. Ja nisam kao vi ja hoću uvijek da vam se dopadam...

Nikad nijedna žena nije umjela vještije nego gospođa de Langeais da unese toliko ljupkosti u svoju bezobzirnost; a zar to ne znači biti dvostruko bezobzirna? zar to ne znači razjariti i najhladnokrvnijeg čovjeka? U tome času, u njenim očima, u zvuku njcnoga glasa, u njenom držanju, ogledalo se ono potpuno samopouzdanje kojeg nema kod žene kad se nalazi pored ljubljenog čovjeka, jer ona mora sva da zatreperi čim ga ugleda. Osvijestivši se poslije riječi markiza de Ronquerollesa, onom brzinom shvatanja koju strast daje i najneuviđavnijim bićima, a koja je tako silna kod jakih ljudi, Armand pogodi strašnu istinu koju je odavala vojvotkinjina prisebnost, i njegovo srce se uskoleba kao jezero na kojem samo što se nije podigla bura.

— Ako si juče govorila istinu, budi moja, draga Antoinette — uzviknu on — ja hoću...

— Prije svega — reče ona odgurnuvši ga snažno i mirno, kad je vidjela da joj on prilazi — nemojte me iznositi na rđav glas. Mogla bi vas čuti moja sobarica. Poštujte me, molim vas. Vaše društvo je vrlo prijatno, večerom, u mojem budoaru; ali ovdje, nikako. Zatim, šta znači to vaše „Ja hoću“? Ja hoću! Nitko meni još nije rekao tu riječ. Ona mi je smiješna, sasvim smiješna.

— I ne biste htjeli nimalo da popustite u toj tački? — reče on.

— A! vi nazivate tačkom slobodno raspolaganje nama samima: krupna je to tačka, doista; i vi ćete mi dopustiti da, u toj tački, budem potpuno svoj gospodar.

— A ako bih ja, oslanjajući se na vaša obećanja, zahtijevao?

— A! dokazali biste mi da sam učinila najveću pogrešku što sam vam dala ikakvo obećanje, ja ne bih bila toliko luda da ga održim, i molila bih vas da me ostavite na miru.

General preblijedi, htjede da nasrne; gospođa de Langeais zazvoni, sobarica uđe, i, smiješeći se s potsmješljivom ljupkošću, vojvotkinja reče Armandu:

— Budite dobri da ponovo dođete kad ja mognem primiti.

Montriveau osjeti tada koliko je nemilosrdna ta žena, hladna i oštra kao oblik, puna preziranja. U jednom trenutku, ona je pokidala veze koje su bile jake samo za njenog dragana. Vojvotkinja je na Armandovom čelu pročitala pravi razlog ove posjete, i ocijenila je da je došao trenutak da tome carskom vojniku pokaže kako vojvotkinje mogu dopuštati da ih vole, ali se same ne predaju ljubavi, i kako je teže osvajati njih nego što je bilo osvojiti Evropu.

— Gospođo — reče Armand — ja nemam vremena da čekam. Ja sam, sami ste

kazali, razmaženo dijete. Kad ozbiljno htjednem ono o čem smo maločas govorili, ja ću ga i imati.

— Imat ćete ga? — reče ona s ohološću u koju se miješalo i malo iznenađenja.

— Imat ću ga.

— Onda ćete mi učiniti veliko zadovoljstvo da htjednete. Veoma sam radoznala kako ćete postupiti...

— Veoma mi je milo — odgovori Montriveau smijući se tako da je uplašio vojvotkinju — što sam uspio da izazovem vašu radoznalost. Hoćete li mi dopustiti da vas pratim na ples večeras?

— Najljepša hvala, preduhitrio vas je g. de Marsay, ja sam obećala.

Montriveau pozdravi ozbiljno i povuče se.

— Ronquerolles ima pravo — mislio je on — sad ćemo da odigramo partiju šaha.

Od toga časa, on zakloni svoju patnju savršenom mirnoćom. Nikakav čovjek nije dovoljno jak da lako podnese promjene koje naglo prenose dušu iz najvećeg dobra u najcrnji jad. Zar je sagledao blaženstvo samo zato da bolje osjeti prazninu svojeg ranijeg života? Bura je bila strahovita; ali je on umio da trpi, i dočekao je juriš svojih uzrujanih misli onako kako granitna stijena dočekuje talase razbjesnjelog Oceana.

— Nisam umio ništa da joj kažem; kad sam pored nje, nemam duha. Ona ne zna u kolikoj je mjeri opaka; ona ne zna koliko preziranja zaslužuje. Nitko nije smio da stavi tu ženu pred nju samu. Ona se morala igrati mnogim ljudima, ja ću da ih osvetim sve.

Prvi put, može biti, u jednom čovjekovom srcu, pomiješale su se ljubav i osveta tako podjednako da je i samome Montriveauu bilo nemogućno da razazna hoće li nadvladati ljubav ili osveta. On te iste večeri ode na ples gdje je trebalo da dođe vojvotkinja de Langeais, i gotovo izgubi nadu da će njegova osveta dostići tu ženu koja je, činilo mu se, imala u sebi nečeg demonskog: tako ga je milo gledala i tako se ljupko osmjehivala na njega, zacijelo nije htjela da svijet pomisli kako se posvađala sa g-nom de Montriveauom. Svađa odaje ljubav.

I to što vojvotkinja nije ni u čem promijenila svoje držanje, a što je markiz natmuren i tužan, moralo je pokazati svima da Armand nije ništa dobio od nje. Svijet umije da razlikuje pravu svađu od onih kojima neke žene i njihovi ljubavnici pokušavaju da prikriju svoju ljubav. Montriveauu su se svi smijali, a on je, pošto se nije vidio sa svojim učiteljem, bio zamišljen, nesretan; dok bi mu g. de Ronquerolles možda savjetovao da izigra vojvotkinju na taj način što bi na njenu lažnu ljubaznost odgovarao strasnim oblijetanjem. Armand de Montriveau ode s plesa, užasavajući se ljudske prirode, i još jedva vjerujući u tako potpunu pokvarenost.

— Ako nema krvnika za takve zločine — reče gledajući na osvijetljene prozore salona gdje su igrale, ćeretale i smijale se najzanosnije žene Pariza — ja ću te uhvatiti za kosu na potiljku, gospođo vojvotkinjo, i ti ćeš na vratu osjetiti sječivo oštrije nego što je grevski nož. Milo za drago, vidjet ćemo tko će biti jači.

Za nedjelju dana otprilike, gospođa de Langeais se nadala da će ponova vidjeti markiza de Montriveaua; ali se Armand zadovoljio time da svakoga jutra pošlje svoju kartu u palaču Langeais. Kad god bi tu kartu predali vojvotkinji, ona se nije mogla uzdržati da ne zadršće od misli zloslutnih, ali nejasnih, kao što je svako predosjećanje nesreće. Citajući to ime, njoj se čas činilo da u svojoj kosi osjeća snažnu ruku toga neumoljivog čovjeka, čas joj je ono nagovještavalo osvetu koju je njen razigrani duh zamišljao kao veoma okrutnu. Ona ga je i suviše dobro upoznala da ga se ne bi bojala.

Hoće li je ubiti? Hoće li je taj čovjek s vratom kao u bika rasporiti odbacivši je svojom glavom? hoće li je izgaziti nogama? Kada će je, gdje i kako dočepati? hoće li je jako mučiti, i kakve je muke smišljao za nju? Ona se kajala. U izvjesnim časovima, da je on naišao, ona bi mu se bacila u naručje s potpunim samoprijegorom. Svake večeri, uspavljujući se, ona bi vidjela lice Montriveaua sa drukčijim izrazom. Danas bi joj se učinio strašan sa svojim gorkim osmijehom, s jupiterskim mrštenjem svojih obrva, sa svojim lavovskim pogledom, ili s kakvim prezrivim slijeganjem ramena. Sutradan bi joj se posjetnica učinila poprskana krvlju. Nju je to ime uzbuđivalo više nego što je to ranije činio bujni ljubavnik, uporan, odlučan. To njeno strahovanje još se pojačavalo u samoći; ona je morala, bez tuđe pomoći, da se priprema za strašnu borbu o kojoj nije smjela da govori nikome. Tu dušu, ponosnu i neosjetljivu, jače je dirala mržnja nego ranije ljubavna milošta. Ah! da je general mogao da vidi svoju draganu u času kad je nabirala čelo između obrva, tonući u gorke misli, u onom budoaru gdje je on osjetio tolike radosti, možda bi se u njemu probudila velika nada. Zar ponos nije jedno od onih ljudskih osjećanja iz kojih se rađaju samo plemeniti postupci? Iako gospođa de Langeais nije nikom povjeravala svoje misli, može se pretpostaviti da joj g. de Montriveau nije više bio ravnodušan. Zar nije za čovjeka velika pobjeda već i to što jedna žena neprestano misli na njega? Kod nje se tada neizbježno vrši napredovanje u jednom ili u drugom smislu. Stavite jedno žensko stvorenje pod noge bijesnoga konja, pred neku strašnu životinju; ona će pasti na koljena, zacijelo, očekivat će smrt; ali ako je životinja milostiva i ne ubije je na mjestu, ona će voljeti konja, lava, bika, i lijepo će govoriti o njemu. Vojvotkinja se osjećala pod nogama jednoga lava: ona je drhtala, nije mrzila. Njih dvoje, tako neobično postavljeni jedno prema drugome, sreli su se u društvu triput za tu nedjelju dana. Svaki put, kao odgovor na svoje ljubazne upitne poglede, vojvotkinja je dobijala od Armanda pozdrave pune poštovanja i osmijehe pune tako okrutne ironije, da su oni samo potvrđivali onu bojazan koju joj je jutrom ulijevala posjetnica. Život je onakav kakvim ga načine naša osjećanja, a osjećanja su bila iskopala provaliju između te dvije ličnosti.

Grofica de Serizy, sestra markiza de Ronquerellosa, priredila je početkom naredne nedelje veliki ples na kji je trebalo da dođu gospođa Langeals. Prvo lice koje je vojvotkinja spazila ulazeći bilo **ie** Armandovo. Armand ju je tom prilikom čekao, ona je bar tako pomislila. Oni izmijeniše jedan pogled. Hladan znoj izbi odjednom iz svih za žene. Ona je znala da je Montnveau sposoban za osvetu, nečuvenu, izuzetnu, kao što je bio i njihov uzajamni položaj; sad je razumjela da je ta osveta nađena, da je spremna, da svakog trenutka može da se sruči na nju. Oči tog iznevjerenog ljubavnika bacale su gromovite munje a lice mu je blistalo od sretne mržnje. Zato, i pored vojvotkinjine želje da se pokaže hladna i bezbrižna, njen pogled je ostao sumoran. Ona sjede pored grofice Serezy koja se ne mogaše uzdržati da joj ne kaže:

- Šta je vama, draga Antomette? Strašno izgledate.
- Kad odigram jednu kadrilu, bit će mi bolje – odgovori ona pruživši ruku jednome mladom čovjeku koji joj je prišao.

Gospođa de Langeais je igrala sa zanosom koji je težak pogled *g*-na de Montriveaua. On je stoja sam ispred onih koji su promatrali igrače. Kad god bi njegova dragana prošla pored njega njegove se oči nisu odvajale od te glave koja okretala, kao oči u tigra sigurnog u svoj plijen. Po svršetku igre, vojvotkinja dođe da sjedne pored grofice, a markiz nije prestajao da g. varajući s nekim nepoznatim

čovjekom.

Gospodine govorio mu je on sto mene učinilo najjači utisak na tom putovanju... Vojvotkinja se bila sva pretvorila u uho.

— ...To je rečenica koju izgovara čuvar u Westminsteru, kad vam pokazuje sjekiru kojom je jedan čovjek pod maskom, kažu, odrubio glavu Charlesu I. Te riječi je kazao sam kralj jednom radoznalcu.

— Šta on to kaže? — upita gospođa de Serizy.

— *Ne dirajte u sjekiru!* — odgovori Montriveau glasom u kojem je bilo prijetnje.

— Ali, gospodine markiže — reče vojvotkinja de Langeais — pričajući tu staru priču, poznatu svima koji odlaze u London, vi gledate u moj vrat tako prijeteći, da mi se čini kao da vam vidim sjekiru u rukama.

Te posljednje riječi bile su izgovorene u smijehu, iako je vojvotkinju bio oblio hladan znoj.

— Ali, u ovoj prilici, ta priča je sasvim nova — odgovori on.

— Kako to, molim vas? recite, po čemu?

— Po tome, gospođo, što ste vi dirnuli u sjekiru — reče joj Montriveau tihim glasom.

— Divno proročanstvo! — odgovori ona smiješeći se s usiljenom ljupkošću.

— A kada treba da padne moja glava?

— Ja ne želim da vidim kako pada vaša lijepa glava, gospođo. Samo se bojim da vam se ne dogodi neka velika nesreća. Ako bi vas ošišali, na primjer, zar vam ne bi bilo žao te divne kose, kojom umijete tako lijepo da se ukrasite?...

— Ima ljudi kojima žene vole da prinesu i takvu žrtvu, često čak i onda kad oni ne razumiju poneki njihov zlovoljan pokret.

— To je tačno. A ako bi vam odjednom, kakvim hemijskim postupkom, neki šaljivac oduzeo vašu ljepotu, i učinio da izgledate kao da vam je sto godina, iako vi za nas imate tek osamnaest?

— Ali, gospodine — reče ona prekinuvši ga — velike boginje su za nas boj na Waterlou. Sutradan, mi znamo tko nas istinski voli.

— Zar vam ne bi bilo žao toga krasnog lica koje...

— O! zacijelo; ali manje zbog mene nego zbog onoga tko bi u njemu uživao. Međutim, ako bih bila voljena iskreno, i uvijek, šta bi me se ticala ljepota? — Sta mislite vi o tome, Clara?

— To bi bio opasan ogled — odgovori gospođa de Serizy.

— Da li bi bilo slobodno zapitati Njegovo Veličanstvo kralja čarobnika — nastavi gospođa de Langeais — kad sam to ja učinila pogrešku da dirnem u sjekiru, pošto nisam još bila u Londonu?...

— *Not so,* — izreče on i pakosno se zasmija.

— A kad će početi mučenje?

Na to, Montriveau izvadi hladno svoj sat i zagleda se u nj s ozbiljnošću koja je ulijevala strah.

— Ovaj dan neće proći a da se vama ne desi jedna velika nesreća...

— Ja nisam dijete koje se može lako zaplašiti, ili, bolje, ja sam dijete koje ne zna za strah — reče vojvotkinja — i idem da igram na ivici provalije.

— Neobično mi je milo, gospođo, što ste tako neustrašivi — odgovori on dok je ona polazila da zauzme svoje mjesto u jednoj četvorci.

I pored njenog prividnog preziranja prema Armandovim crnim predskazivanjima, vojvotkinju je bio obuzeo pravi užas. Moralni i skoro fizički pritisak pod kojim ju je držao njen ljubavnik popustio je tek kad je on otišao s plesa. Pri svem tom, pošto je za trenutak uživala u zadovoljstvu da slobodno diše, ona se i sama iznenadi kad uvidje da joj je žao što je tog straha nestalo, toliko ženska duša žudi za jakim uzbuđenjima. To žaljenje nije bilo ljubav, ali je zacijelo pripadalo osjećanjima koja nju pripremaju. Zatim, sjetivši se ozbiljnosti kojom je g. de Montriveau gledao u sat, ona se ponovo uplaši i namisli da se vrati kući. Bilo je blizu ponoći. Jedan njen sluga, koji ju je čekao, ogrnu je bundom i pođe ispred nje da pozove kola; zatim, kad se u njima smjestila, ona se zamisli, što je bilo sasvim prirodno poslije predskazivanja g-na de Montriveaua. Kad je stigla u svoje dvorište, ona uđe u trijem skoro isti onakav kakav je bio i u njenoj palači; ali odjednom vidje da su joj stepenice nepoznate; zatim, u času kad se okrenula da pozove poslugu, nekoliko ljudi je brzo dočepaše, bacište joj maramicu preko usta, vezaše joj ruke, noge, i ponesoše je. Ona je jako vikala.

— Gospođo, nama je zapovjeđeno da vas ubijemo ako budete vikali — reče joj netko na uho.

Vojvotkinjin strah je bio tako silan da nikad nije mogla sebi da objasni kuda su je ni kako nosili. Kad joj se povratila svijest, vidjela je da leži na kanapetu jedne momačke sobe, sa rukama i nogama vezanim svilenim konopcima. I nije mogla da uzdrži uzvik kad je srela oči Armanda de Montriveaua, koji je, sjedeći mirno u jednoj naslonjači i ogrnut sobnom haljinom, pušio cigaru.

— Nemojte vikati, gospođo vojvotkinjo — reče on izvadivši hladno cigaru iz usta — boli me glava. Uostalom, ja ću vas odriješiti. Ali slušajte dobro ovo što ću imati čast da vas kažem.

On pažljivo odriješi konopce koji su stezali vojvotkinjine noge.

— Što bi vam koristilo i da vičete? Nitko vas ne može čuti. Vi ste i suviše lijepo odgojeni da biste uzalud krivili lice. Ako ne budete mirni, ako se htjednete boriti sa mnom, ja ću vam ponova svezati i noge i ruke. Ja mislim, kad se sve uzme u obzir, da ćete vi sebe poštovati toliko da ostanete na tom kanapetu, kao da ste kod vaše kuće, na vašem divanu: i hladna, ako hoćete... Vi ste učinili da ja na tom kanapetu prolijem mnogo suza koje sam krio od svačijih očiju.

Dok joj je Montriveau govorio, vojvotkinja je gledala oko sebe onim ženskim pogledom, pogledom ispod oka, koji umije sve da vidi iako se čini rasijan. Ona zavoli jako tu sobu, prilično nalik na ćeliju jednog' samostanca. U njoj su lebdjeli duša i misao čovjekova. Nikakvog ukrasa nije bilo na sivo obojenim praznim zidovima. Pod je bio zastrt zelenom prostirkom. Crno kanape, sto pokriven papirima, dvije velike naslonjače, ormar s ladicama i na njemu jedan budilnik, vrlo niska postelja preko koje je bila prebačena crvena čoha oivičena crnom grčkom šarom, sve te pojedinosti svjedočile su o navikama jednog života svedenog na najjednostavniji izraz. Trokraki svijećnjak na kaminu podsjećao je, svojim egipatskim oblikom, na beskrajnu pustinju kojom je taj čovjek dugo lutao. Pored postelje, između njenih nogu od kojih su se vidjele samo ogromne sfinksove šape pod naborima materije, i jednoga pobočnog zida, nalazila su se vrata zaklonjena teškom zelenom zavjesom sa crvenim i crnim resama. Vrata na koja su nepoznati ljudi ušli imala su sličan zastor, ali je on bio podignut sa strane. Posljednjim pogledom, koji je vojvotkinja bacila na dvije zavese

da bi ih uporedila, primijetila je da su vrata kod postelje otvorena, i da se crvenkasta svjetlost iz susjedne sobe vidi ispod donjeg ruba zavjese. Razumije se da je ta žalosna svjetlost, koja joj je jedva dopustila da u tami nazre nekakve neobične oblike, izazvala njenu radoznalost; ali, u tom trenutku, ona nije pomislila da opasnost za nju može doći otuda, i htjela je da zadovolji jednu jaču želju.

— Gospodine, da li bih vas smjela zapitati šta namjeravate da učinite sa mnom? — reče ona veoma prkosno i podrugljivo.

Vojvotkinji se učinilo da riječi g-na de Montriveaua odaju najveću ljubav. Uostalom, kad netko ukrade jednu ženu, zar to ne znači da je obožava?

— Što da ne, gospođo — odgovori on i s uživanjem povuče posljednji dim iz cigare. — Vi se nalazite ovdje za vrlo kratko vrijeme. Hoću najprije da vam objasnim tko ste vi i tko sam ja. Kad se vi grčite na vašem divanu, u vašem budoaru, ja ne nalazim riječi za moje misli. Zatim, kod vas, na najmanji izraz koji vam nije po volji, vi vučete za uzicu od zvonceta, vičete i tjerate vašeg ljubavnika kao da je on posljednji bijednik. A ovdje, meni je duh slobodan. Ovdje, nitko ne može da me otjera. Ovdje ćete vi biti moja žrtva za nekoliko trenutaka, i imat ćete veliku dobrotu da me saslušate. Ne bojte se ničega. Ja vas nisam ukrao da bih vas vrijeđao, da bih nasiljem dobio od vas ono što nisam umio da zaslužim, ono što vi niste htjeli dragovoljno da mi podarite. To bi bilo nečasno. Vi možda i shvatate nasilje; ja ga ne shvatam.

On baci, jednim brzim pokretom, svoju cigaru u vatru.

— Gospođo, da vam dim ne smeta?

I odmah zatim se diže, uze s ognjišta jedan zagrijan bakarni sud, zapali u njemu miris i očisti zrak. Vojvotkinjino čuđenje moglo se uporediti samo s poniženjem koje je osjećala. Ona je bila u vlasti toga čovjeka, a taj čovjek nije htio da zloupotrebi tu svoju vlast. Te oči, nekada tako usplamtjele od ljubavi, sad su bile spokojne i ukočene kao zvijezde. Ona zadrhta. Zatim se užas koji joj je ulijevao Armand poveća jednim od onih osjećanja od kojih se čovjek kameni, kao u teškom snu. Sjedila je kao prikovana na svojem mjestu, jer joj se učinilo da svjetlost iza zavjese postaje jača zato što netko mijehom raspiruje vatru. I njen pojačan odbljesak je odjednom obasjao tri čovjeka s maskama na licu. Ta strašna slika iščezla je tako brzo da je mogla pomisliti da su je oči prevarile.

— Gospođo — nastavi Armand gledajući u nju s prezrivom hladnoćom — jedan časak, samo jedan, bit će dovoljan da me se sjećate u svim trenucima. vašeg života, jedine vječnosti kojom mogu ja da raspolažem. Ja nisam Bog. Slušajte me dobro — reče on, pošto je malo poćutio da bi njegove riječi bile što svečanije. — Ljubav će se uvijek odazvati vašim željama; vi imate nad ljudima bezgraničnu moć; ali sjetite se da ste jednoga dana pozvali ljubav: ona je došla čista i čedna onoliko koliko to može da bude ovdje na zemlji; puna poštovanja isto onoliko koliko je bila silna; puna milošte, kao što je ljubav odane žene, kao što je ljubav matere prema djetetu; jednom riječi, tako velika da je bila ludost. Vi ste se tom ljubavlju igrali, vi ste učinili zločin. Svaka žena ima prava da se odupre ljubavi koju osjeća da ne može podijeliti. Čovjeka koji voli,. ali nije voljen, ne treba žaliti, on nema prava da se žali. Ali, gospođo vojvotkinjo, pretvaranjem privlačiti sebi nesretnika koga nitko na svijetu ne voli, dati mu da razumije sreću u svoj njenoj punoći, samo zato da bi mu je poslije oduzeli; ukrasti mu njegovu blaženu budućnost; ubiti ga ne samo danas, nego za cio život, otrovavši sve njegove časove i sve njegove misli, to ja, vidite, nazivam

strašnim zločinstvom!

— Gospodine...

— Ne mogu vam još dopustiti da mi odgovarate. Slušajte me dakle još. Uostalom, ja imam prava nad vama; ali zadržavam samo pravo suca nad krivcem, da bih razbudio vašu savjest. Kad vi uopće ne biste imali savjesti, ja vas ne bih korio; ali vi ste tako mlađi! vi morate osjećati još života u srcu, ja bar hoću tako da mislim. Ako vas i smatram za dovoljno bezdušnu da učinite zločin koji zakoni ne kažnjavaju, neću da vas podcjenjujem toliko da ne razumijete značaj mojih riječi. I nastavljam.

U tom trenutku vojvotkinja začu potmuli šum mijeha kojim su oni nepoznati ljudi zacijelo raspaljivali vatru čiji se sjaj ukaza na zavjesi; ali je munjeviti pogled g-na de Montriveaua primora da ostane pred njim uzdrhtala, gledajući samo u njega. Ma koliko da je bila radoznala, plamen Armandovih riječi zanimao ju je jače nego ta druga tajanstvena vatra.

— Gospođo — reče on poslije kratke šutnje — u Parizu, kad krvnik mora da spusti ruku na kakvoga bijednog ubicu i da ga položi na dasku na kojoj po zakonu ubica mora da leži kad mu sijeku
glavu, ...vi znate, novine obavještavaju o tome i bogataše i siromahe, da bi rekle prvima kako mogu mirno spavati, a drugima da paze šta rade ako hoće da žive. E lijepo, vi vjerujete u budući život, vi ste pomalo i pobožni, naredite da se odsluže zadušnice za toga čovjeka: vi pripadate njegovoj porodici, i to starijoj grani. Ona može mirno da sjedi na prijestolu, da živi sretna i bez brige. Bijeda ili gnjev nagnali su vašeg brata u zločinu da ubije samo jednog čovjeka; a vi; vi ste ubili sreću jednog čovjeka, njegov najljepši život, njegovu najmiliju vjeru. Onaj je prosto sačekao svoju žrtvu; ubio je i protiv svoje volje, iz straha od gubilišta; a vi!... vi ste nagomilali sve zločine slabosti protiv jedne nevine snage; vi ste pripitomili vašu žrtvu da biste mu lakše proždérali srce; vi ste ga mamili milоštom; niste propustili ništa od onoga što je njega moglo navesti da u ljubav vjeruje, da o njoj sanja, da želi njene miline. Vi ste tražili od njega hiljadu žrtava da biste ih sve odbacili. Vi ste mu pokazali svjetlost prije nego što ste mu iskopali oči. Rijetka hrabrost, doista! Takva podlost je raskoš nepoznata malograđankama kojima se vi podsmijevate. One znaju da se predadu i da oproste; one umiju da vole i da pate. Veličinom svoje odanosti one čine da mi postajemo mali. Što se penjemo bliže vrhovima društva, nailazimo sve više istog onakvog blata kakvo je i dolje; samo, ono se ovdje stvrdnjava i pozlaćuje. Da, da bi se dospjelo do vrhunca u gadosti, potreban je lijepi odgoj, veliko ime, lijepa žena, jedna vojvotkinja. Da bi se palo niže od svega, trebalo je biti iznad svega. Ja vam rđavo iskazujem ono što mislim, još me i suviše bole rane koje ste mi vi zadali; ali nemojte misliti da se žalim! Ne. Moje riječi nisu izraz nikakve lične nade, i ne sadrže nikakvu gorčinu. Znajte, gospođo, ja vam praštam, i taj oproštaj je tako potpun da vi nećete zažaliti što ste došli po njega i protiv svoje volje... Samo, moglo bi se desiti da prevarite i druga srca tako djetinjasta kao što je moje, i ja moram njima da uštedim bol. Vi ste mi dakle ulili jednu pravednu misao. Ispaštajte vaš grijeh na zemlji, Bog će vam možda oprostiti, ja to želim, ali je on neumoljiv i kaznit će vas.

Na te riječi, oči ove pobijeđene, rastužene žene napuniše se suzama.

— Zašto plačete? Ostanite vjerni vašoj prirodi. Vi ste bez uzbuđenja gledali muke jednoga srca koje ste lomili. Dosta, gospođo, utješite se. Ja ne mogu više da patim. Drugi će vam reći da ste im vi dali život; ja vam sa zadovoljstvom izjavljujem da ste

meni dali ništavilo. Vi možda pogađate da ja ne pripadam sebi, da moram živjeti za svoje prijatelje, i da ću tako imati da podnosim ujedno i smrtnu studen i jade života. Da li biste vi imali toliko dobrote? Da niste možda kao oni tigrovi iz pustinje koji prvo zadadu ranu, a zatim je ližu?

Vojvotkinja briznu u plač.

— Uštedite sebi te suze, gospođo. Kad bih im i povjerovao, to bi bilo samo zato da se čuvam od njih. Je li i to, ili nije, jedno vaše lukavstvo? Poslije svih onih koja ste upotrebili, kako bi se moglo misliti da u vama može biti i nečeg istinitog? Ništa vaše nema više moći da me uzbudi. Rekao sam sve.

Gospođa de Langeais se diže pokretom punim u isti mah i ponosa i pokornosti.

— Vi ste u pravu da sa mnom grubo postupate — reče ona pružajući tome čovjeku ruku koju on ne prihvati — te riječi nisu još dovoljno opore, i ja zaslužujem ovu kaznu.

— Ali ja vas ne kažnjavam, gospođo! kažnjavati, zar to ne znači voljeti? Ne očekujte od mene ništa što bi ličilo na neko osjećanje. Ja bih mogao, u stvari koja se mene tiče, da budem i tužilac i sudac, i tamničar i krvnik; ali ne. Ja hoću ovoga časa da ispunim jednu dužnost, a nikako želju za osvetom. Najokrutnija osveta, po mojem mišljenju, to je preziranje mogućne osvete. Tko zna? možda ću ja učiniti da vaša zadovoljstva postanu drukčija. Kad budete ponijeli tamnu haljinu u koju društvo oblači zločince, možda ćete, kao i oni, biti pošteni zato što morate. I, tada, vi ćete voljeti!

Vojvotkinja je slušala s pokornošću koja nije bila ni izvještačena ni zavodnički sračunata; i počela je da govori tek poslije podužе šutnje.

— Armande — reče ona — meni se čini da sam, odupirući se ljubavi, slušala ženski stid, i nisam se nadala da ću od vas čuti takve prijekore. Vi se oružate svom mojom slabošću da biste od nje načinili moj zločin. Kako niste pomislili da je mene mogla da odvrati od moje dužnosti i radoznalost, i da bi mi, sutradan, bilo žao, da bih očajavala što' sam otišla suviše daleko? Avaj! ja sam griješila iz neznanja. Zaklinjem vam se da je u mojim pogreškama bilo isto ovoliko iskrenosti koliko je ima u mojem kajanju. Moja uzdržljivost je odavala mnogo više ljubavi nego što ju je pokazivala moja popustljivost. I, uostalom, na šta se vi žalite? Nije vam bilo dovoljno što sam vam poklonila svoje srce, vi ste grubo zahtijevali moju ličnost...

— Grubo! — uzviknu g. de Montriveau.

Ali u sebi reče:

— Propao sam ako se upustim u prepirku s njom.

— Da, vi ste došli meni kao kojoj bilo od onih rđavih žena, bez poštovanja, bez ikakvog obzira ljubavi. Zar ja nisam imala prava da razmislim? E lijepo, ja sam razmislila. Nepristojnost vašeg ponašanja može se izviniti: njoj je uzrok ljubav; pustite me da to vjerujem i da vas opravdam pred samom sobom. Dakle, Armande, u onom istom času kad ste mi vi večeras predskazivali nesreću, ja sam vjerovala u našu sreću. Da, imala sam povjerenja u onom plemenitom i ponosnom karakteru o kojem ste mi viđali toliko dokaza... I bila sam sva tvoja — dodala je naginjući se Montriveauu na uvo. — Da, osjećala sam silnu želju da usrećim čovjeka koji je bio tako teško iskušavan. Kad sam već morala imati gospodara, htjela sam da on bude veliki čovjek. Što sam se osjećala na većoj visini, to sam manje htjela da siđem. Imajući povjerenja u tebe, ja sam gledala pred sobom cio život ljubavi u času kad si mi ti

pokazivao smrt... Snaga ne ide bez dobrote. Prijatelju, ti si i suviše jak da bi bio zao prema jednoj ženi koja te voli. Ako sam griješila, zar ne mogu dobiti oproštaj? zar ne mogu te grijehe da zagladim? Kajanje je milost u ljubavi, ja hoću da budem vrlo milostiva prema tebi. Zašto da samo ja između svih žena ne smijem da osjetim ni sumnju, ni strepnju, ni snebivanje, tako prirodne kod onoga tko se vezuje za cio život, kad se zna kako vi lako kidate takve veze? Te malograđanke, s kojima me vi upoređujete, predaju se, ali se i bore. Lijepo, i ja sam se borila, ali evo me... — Bože moj, on me ne sluša! — uzviknu ona prekinuvši se.

I kršila je ruke vičući:

— Ta ja te volim! tvoja sam!

Ona pade na koljena pred Armandom.

— Tvoja sam! tvoja, moj jedini gospodaru!

— Gospođo — reče Armand, hoteći da je podigne — Antoinetta ne može da spasi vojvotkinju de Langeais. Ja ne vjerujem više ni jednoj ni drugoj. Vi ćete danas biti moja, a sutra ćete me možda tjerati. Nema te sile ni na nebu ni na zemlji koja bi mene mogla da uvjeri u slatku vjernost vaše ljubavi. Njene zaloge su bile u prošlosti; a mi više nemamo prošlosti.

U tom trenutku nekakva svjetlost sinu tako silno da se vojvotkinja nije mogla uzdržati da ne okrene glavu prema zastoru, i tada ugleda jasno ona tri čovjeka s maskama na licu.

— Armande — reče ona — ja ne bih htjela da izgubim dobro mišljenje o vama. Šta će ovdje i drugi ljudi? Šta to spremate protiv mene?

— Ti će ljudi šutjeti kao i ja o svemu što se ovdje bude desilo — reče on. — Gledajte u njima samo moje ruke i moje srce. Jedan od njih je liječnik...

— Liječnik — reče ona. — Armande, prijatelju, neizvjesnost je najokrutniji bol. Ta govorite, recite hoćete li moj život, ja ću vam ga sama dati, neću da ga vi uzmete...

— Zar me niste razumjeli? — odgovori Montriveau. — Zar vam nisam govorio o pravdi? Sad ću vam — dodao je hladno, dohvativši jedan komad čelika sa stola — da bih presjekao vaše strahovanje, objasniti šta sam odlučio da učinim s vama.

On joj pokaza jedan dvostruki krst od čelika.

— Dva moja prijatelja usijavaju u ovom trenutku jedan ovakav krst. Mi ćemo vam ga pritisnuti na čelo, tu, između dva oka, da ga ne mognete sakriti nikakvim dijamantima, ni obraniti se od zapitkivanja ljudi. Vi ćete, jednom riječi, imati na čelu onaj sramni žig koji vaša braća robijaši nose na ramenu. To mnogo ne boli, ali sam se ja bojao kakve krize, ili otpora...

— Otpora? — reče ona pljesnuvši rukama od radosti. — Ne, ne, ja bih htjela da cio svijet bude ovdje sad. Ah! Armande moj, žigoši, žigoši brzo tvoju robinju kao neku svoju običnu stvarčicu! Ti si tražio zaloge moje ljubavi, eto ti svih zaloga u jednoj jedinoj. Ah! ja vidim samo milost i oproštaj, samo vječnu sreću u tvojoj osveti... Kad budeš tako označio jednu ženu kao svoju, kad budeš imao jednu ropsku dušu koja će nositi tvoj crveni žig, jest, onda me nikad nećeš moći da napustiš, bit ćeš zanavijek moj. Kad me usamiš na zemlji, morat ćeš da se staraš o mojoj sreći, jer bi inače bio nitkov, a ja znam da si ti plemenit, veliki! Ali žena koja voli žigoše se uvijek sama. — Hodite, gospodo, uđite i žigošite, žigošite vojvotkinju de Langeais. Ona pripada zauvijek g-nu de Montriveauu. Uđite brzo, svi, moje čelo je vrelije od vašega gvožđa.

Armand se brzo okrete da ne gleda vojvotkinju svu ustreptalu, na koljenima. Na

jednu njegovu riječ, one trojice nestade. Žene naviknute na život u salonima umiju da vide u ogledalima. I vojvotkinja, želeći da čita u Armandovom srcu, bila se sva pretvorila u oko. Armand, koji nije imao nimalo nepovjerenja prema svojem ogledalu, pusti dvije suze koje je brzo ubrisao. Cijela budućnost vojvotkinjina bila je u tim dvjema suzama. Kad se on okrenuo da podigne gospođu de Langeais, ona je već bila na nogama, mislila je da je voljena. I zato je morala silno da zadršće kad je čula kako joj Montriveau govori s onom čvrstinom kojom se ona tako lijepo umjela da služi nekada kad se igrala njime.

— Opraštam vam, gospođo. Možete mi vjerovati, o ovome prizoru nikad nitko neće ništa saznati. Ali, ovdje, recimo zbogom jedno drugome. Meni je drago vjerovati da ste vi bili iskreni na vašem divanu u vašem kaćiperstvu, da su bile iskrene i riječi koje ste ovdje izgovorili. Zbogom. Ja nemam više vjere u sebi. Vi biste me i dalje mučili, bili biste uvijek vojvotkinja, i... Ali zbogom, mi se nikad nećemo razumjeti. — Šta želite sad, gospođo — reče promijenivši i držanje i glas, gotov da izvrši njenu zapovijest. Hoćete li da se vratite kući, ili na ples gospođe de Serizy? Ja sam upotrebio svu svoju moć da vaš dobar glas ostane netaknut. Ni vaša posluga ni svijet ne mogu znati ništa od ovoga što se desilo među nama za ovo četvrt sata. Vaša posluga misli da ste još na plesu; vaša kola nisu izišla iz dvorišta gospođe de Serizy; ali se ona mogu naći i u dvorištu vaše palače. Gdje hoćete da budete?

— Šta mi vi savjetujete, Armande?

— Nema više Armanda, gospođo vojvotkinjo. Mi smo potpuno strani jedno drugome.

— Vodite me onda na ples — reče ona želeći da još iskušava Armandovu moć. — Vratite u svjetski pakao biće koje je tako patilo, i koje mora tamo i dalje da pati, ako za njega više sreće nema. O prijatelju, a ja vas volim sad kao što vole vaše malograđanke! Volim vas toliko da ću vam obisnuti o vrat na plesu, pred cijelim svijetom, ako vi to zatražite. Taj strašni svijet me nije pokvario. Jest, ja sam mlada, a sad sam se još pomladila. Jest, ja sam dijete, tvoje dijete, ti si me stvorio. O! ne tjeraj me iz mojeg raja!

Armand mahnu rukom.

— Ah! ako odem, dopusti mi da ponesem štogod odavde, neku sitnicu! ovo, da je večerom metnem na svoje srce — reče ona dohvativši jednu Armandovu rukavicu koju zavi u svoju maramicu... — Ne — nastavila je — ja ne spadam u one pokvarene žene; ti njih ne poznaješ, i zato i mene ubrajaš među njih; znaj, dakle! neke se daju za talire; druge su osjetljive na poklone; sve je to vrlo ružno! Ah! a ja bih htjela da budem prosta malograđanka, radnica, ako više voliš ženu nižu od sebe nego ženu čija je odanost tolika koliki je i njen položaj u društvu. Ah! Armande moj, ima među nama plemenitih, velikih, čednih, čistih žena, i one su divne. Ja bih htjela sama da imam svu otmjenost da bih je tebi žrtvovala; nesreća me je načinila vojvotkinjom; a ja bih htjela da sam rođena pored prijestola, onda mi ne bi nedostajalo ništa da ti žrtvujem. Bila bih samo dragana za tebe, a kraljica za druge.

On ju je slušao zavijajući cigare.

— Kad htjednete poći — reče — vi ćete mi kazati...

— Ali ja bih htjela da ostanem...

— To je druga stvar! — učini on.

— Evo, ova nije lijepo zavijena — uzviknu ona, dohvativši jednu cigaru i pokupivši ustima ono što je na njoj ostalo iza Armanovih usana.

— Zar bi ti pušila? — upita je on.
— O! šta ja ne bih učinila da se tebi dopadnem?
— Onda, idite, gospođo...
— Pokoravam se — reče ona plačući.
— Treba da pokrijete lice, da ne biste vidjeli put kojim ćete proći.
— Sad sam gotova, Armande — reče ona pošto je sama sebi vezala oči.
— Vidite li što?
— Ne.

On polako kleče pred nju.

— Ah! čujem te — reče ona i učini pokret pun ljupkosti vjerujući da će ova pritvorna strogost prestati.

On htjede da je poljubi u usta, ona mu pođe u susret.

— Vi vidite, gospođo.
— Ja sam pomalo radoznala.
— Uvijek me varate, dakle?
— Ah! — reče ona uvrijeđena u svojem ponosu — skinite maramu i provedite me, gospodine, neću otvarati oči.

Armand, koga je taj njen uzvik uvjerio u njenu iskrenost, povede vojvotkinju koja se, vjerna zadatoj riječi, načini dragovoljno slijepa; ali, držeći je očinski za ruku, i vodeći je čas uz stepenice čas niz stepenice, Montriveau je pažljivo pratio drhtaje koji su potresali srce te žene, tako odjednom obuzete istinskom ljubavlju. Gospođa de Langeais, sretna što može na taj način da mu govori, rekla mu je sve, ali on osta nepokolebljiv; i, kad je vojvotkinjina ruka pitala, njegova je ostajala nijema. Najzad, pošto su neko vrijeme išli tako zajedno, Armand joj reče da pođe naprijed sama, ona pođe, i osjeti kako on pridržava njenu haljinu da ne bi dodirivala strane nekoga zacijelo tijesnog prolaza. Gospođa de Langeais bila je dirnuta tom pažnjom, ona je još odavala malo ljubavi; ali je to bio na izvjestan način i oproštaj g-na de Montriveaua, jer je on ostavi ne rekavši ni riječi. Osjećajući se u toploti, vojvotkinja otvori oči. I vide da je sama pred kaminom u budoaru grofice de Serizy. Njena prva briga je bila da popravi nered svoje toalete, na haljini i na glavi.

— Draga moja Antoinette, tražimo vas svuda — reče grofica otvarajući vrata od budoara.

— Došla sam da malo odahnem ovdje — reče ona — u salonima je nesnosna vrućina.

— Svi su mislili da ste otišli; ali mi moj brat Ronquerolles reče da je vaša posluga tu i da vas čeka.

— Sva sam kao izlomljena, draga moja, pustite me da se malo odmorim ovdje.

I vojvotkinja sjede na divan.

— Ali šta je vama? Tako dršćete!

Markiz de Ronquerolles uđe.

— Bojim se, gospođo vojvotkinjo, da vam se ne desi što neprijatno. Maločas sam vidio vašeg kočijaša pijanog kao zemlja.

Vojvotkinja ne odgovori, ona je gledala u kamin, u ogledala, tražeći na njima tragove svojeg prolaska; zatim je obuze sasvim neobično osjećanje kad se vidje usred veselog plesa poslije strašnog prizora koji je maločas dao drugi tok njenom životu. I onda poče još jače da dršće.

— Živci su mi se uznemirili zbog predskazanja g-na de Montriveaua. Iako je to bila šala, idem da vidim hoće li me londonska sjekira i u snu plašiti.

— Zbogom, draga moja. — Zbogom, gospodine markiže.

Ona prođe kroz salone gdje su je zaustavljali laskanjem koje je kod nje izazivalo sažaljenje. Činilo joj se da je svijet mali, kad je u njemu kraljica ona, tako ponižena, tako mala. Uostalom, šta su bili svi ti ljudi prema onome koga je ona istinski voljela i čija je veličina ponova uzela ogromne razmjere, koje je ona trenutno bila smanjila, ali koje je sad možda prekomjerno uveličavala? Nije se mogla uzdržati da ne pogleda onoga svog slugu koji ju je pratio, i vidje da je on veoma sanjiv.

— Vi niste nikud odlazili odavde? — upita ga ona.

— Nisam, gospođo.

Penjući se u kola, ona je doista primijetila da je njen kočijaš tako pijan da bi je to u svakoj drugoj prilici uplašilo; ali poslije velikih potresa u životu, sitne stvari ne zadaju strah. Uostalom, stigla je svojoj kući bez ikakve neprijatnosti; ali se ona sama u toj kući osjećala kao druga žena, obuzeta potpuno novim osjećanjima. Za nju je postojao samo još jedan čovjek na svijetu, to jest, ona je željela da ubuduće nešto vrijedi samo još za njega. Ako je fiziolozima lako da dadu definiciju ljubavi na osnovu prirodnih zakona, moralistima je mnogo teže da je objasne kad je promatraju u svim onim oblicima koje joj daje društvo. Pri svem tom, i pored hereze one hiljade sekta na koje je podijeljena ljubavna Crkva, postoji jedna prava i oštro obilježena linija koja dijeli svako njihovo učenje, linija koju nikakve prepirke neće nikad iskriviti, i koja objašnjava krizu u koju je, kao gotovo sve žene, bila utonula vojvotkinja de Langeais. Ona još nije voljela, ona je imala jednu strast.

Ljubav i strast su dva različita duševna stanja koja pjesnici i svjetski ljudi, filozofi i glupaci stalno miješaju. Ljubav podrazumijeva uzajamnost osjećanja, izvjesnost jedne radosti koju ništa ne mijenja, i jedno tako stalno blisko općenje, jednu tako potpunu prisnost među srcima, da to isključuje ljubomoru. Zagrljaj je tada sredstvo, a ne cilj; od nevjerstva se pati, ali ono ne razdvaja; duša nije ni više ni manje vatrena ili uzbuđena, ona je neprestano sretna; žudnja kojom je božanstveni dah preliva s kraja na kraj u jednom neizmjernom trajanju boji nam je uvijek istom bojom: život je plav kao vedro nebo. Strast je predosjećanje ljubavi i njene beskrajnosti za kojom teže sve duše koje pate. Strast je nada koja će možda biti prevarena. Strast znači u isti mah i patnju i prolaznost; strast prestaje kad nade više nema. Ljudi i žene mogu, bez ikakve sramote, da imaju više strasti; tako je prirodno poletjeti u susret sreći! ali u životu postoji samo jedna ljubav. Sve prepirke o osjećanjima, pismene ili usmene, mogu se dakle svesti na ova dva pitanja: „Je li to strast? Je li ljubav?" Pošto ljubav ne postoji bez poznavanja one radosti koja je produžava, vojvotkinja je bila dakle pod jarmom jedne strasti; i osjećala je njen teški nemir, njene nehotične račune, njenu žudnju koja sagorijeva, jednom riječi sve ono što izražava riječ *strast:* ona je patila. U toj duševnoj pometnji bivalo je vihora koje su podizali njena taština, njeno častoljublje, njena oholost ili njen ponos: svi ti različiti oblici sebičnosti u vezi su jedan s drugim. Ona je rekla jednom čovjeku: „Volim te, tvoja sam!" Je li vojvotkinja de Langeais mogla uzalud izgovoriti te riječi? Ona je morala ili biti voljena ili se odreći svoje društvene uloge. Osjećajući tada samoću svoje meke postelje u koju slatki zanos još nikad nije stupio svojom toplom nogom, ona se na njoj previjala i uvijala ponavljajući:

— Hoću da budem voljena!

I vjera koju je još imala u sebi davala joj je nade da će uspjeti. Vojvotkinja je bila uvrijeđena, tašta Parižanka je bila ponižena, prava žena je nazirala sreću, a njena mašta, osvetnica vremena izgubljenog za prirodu, uživala je da pred njom razgorijeva neugasni plamen ljubavi. Ona je skoro dospijevala do osjećanja ljubavi; jer, u sumnji da li je on voli, od koje joj se srce cijepalo, smatrala je za sreću što može da kaže samoj sebi: „Volim ga!" Željela je da baci pod noge i svijet i Boga. Montriveau je bio sad njena vjera. Sutrašnji dan je provela u nekoj vrsti moralne ukočenosti izmiješane s tjelesnom patnjom koju bi bilo nemogućno izraziti. Pocijepala je onoliko pisama koliko ih je bila napisala, i pretpostavljala hiljadu nemogućnosti. U vrijeme kad je Montriveau nekada dolazio, ona je silom sebe uvjeravala da će on doći, i nalazila je zadovoljstva u tome da ga čeka. Njen život se usredsredio u jedino čulo sluha. Ponekad je zatvarala oči i upinjala se da čuje kroz prostor. Zatim je željela moć da uništi svaku prepreku između sebe i svoga dragana, kako bi stvorila onu potpunu tišinu u kojoj se čuje i najmanji šum na ogromnom rastojanju. U toj tišini bilo joj je mrsko i kucanje njenoga sata, ono joj se činilo kao neko zloslutno brbljanje i ona ga zaustavi. U salonu izbi ponoć.

— Bože moj! — govorila je sama sebi — vidjeti ga ovdje, to bi bila sreća. I prije je dolazio, dovodila ga je žudnja. Njegov glas je ispunjavao ovaj budoar. A sad, ništa!

Sjećajući se prizora koje je igrala u svojem kaćiperstvu, i koji su ga odbili od nje, suze očajanja tekle su dugo iz njenih očiju.

— Gospođa vojvotkinja možda ne zna da je već dva sata izjutra — reče joj njena sobarica — ja sam pomislila da je gospođi rđavo.

— Da, hoću da legnem; ali zapamtite, Suzette — reče gospođa de Langeais brišući suze — neću da ulazite k meni dok vas ne pozovem, i neću da vam to još jedanput kažem.

Čitavu nedjelju dana, gospođa de Langeais je odlazila u sve kuće gdje se nadala da će se sresti sa g-nom de Montriveauom. Protivno svojim navikama, dolazila je rano, a odlazila kasno; nije više plesala, kartala se. Uzaludni pokušaji! nije mogla uspjeti da vidi Armanda čije ime više nije smjela da izgovori. Međutim, jedne večeri, u trenutku očajanja, rekla je gospođi Serizy, s onoliko bezbrižnosti koliko je bila u stanju da pokaže:

— Da se niste posvađali sa g-nom đe Montriveauom? ne viđam ga više kod vas.

— Ali zar on više ne dolazi ovamo? — odgovori grofica smijući se. — Uostalom, on se nigdje ne viđa, zacijelo se zanio za nekom ženom.

— Ja sam mislila — reče vojvotkinja blago — da je markiz de Ronquerolles njegov prijatelj...

— Nisam nikad čula od brata da se s njim poznaje.

Gospođa de Langeais ne odgovori ništa. Gospođa de Serizy pomisli tada da može bez opasnosti da pomuči jedno iskreno prijateljstvo koje joj je tako dugo bilo gorko, i nastavi:

— Zar vi žalite za tim nesnosnim stvorenjem? Ja sam slušala o njemu strašne stvari: ako ga uvrijedite, ne vraća se nikad, ne oprašta ništa; ako ga volite, okiva vas u lance. Na sve što sam o njemu ja govorila, jedan od onih koji ga uzdižu u oblake odgovarao mi je uvijek jednom riječi: On *umije da voli!* Od svih čujem sve jedno te jedno: „Montriveau će za prijatelja da učini sve, to je jedna velika duša." Čudna mi čuda! društvo ne traži tako velike duše. Ljudima takvoga kova dobro je i kod njihovih

kuća, neka tamo i ostanu, a nas male nek ostave na miru. Sta mislite o tome vi, Antoinette?

I pored toga što je umjela da se snađe u društvu, vojvotkinja se uzbudi na te riječi; ali je ipak odgovorila s prirodnošću koja je prevarila njenu prijateljicu:

— Meni je žao što ga više ne viđam, on me je veoma zanimao, i ja sam osjećala prema njemu iskreno prijateljstvo. Možda ću vam se učiniti i smiješna, draga prijateljice, ali ja vollim velike duše. Kad se žena predaje beznačajnom čovjeku, zar time ne priznaje da ima samo čula?

Gospođa de Serizy je uvijek *odlikovala* samo obične ljude, i u to vrijeme ju je volio jedan lijep čovjek, markiz d'Aiglemont.

Grofica je skratila svoju posjetu, to možete vjerovati. Potom, pošto je gospođa de Langeais sagledala jednu nadu u potpunom povlačenju Armandovom, ona mu napisa odmah jedno pismo puno blagosti i skrušenosti, koje ga je moralo vratiti njoj, ako je još volio. Sutradan, ona posla to pismo po svom sobaru, i, kad se ovaj vratio, upita ga je li pismo predao g-nu de Mantriveauu lično; zatim, na njegov potvrdni odgovor, nije mogla da uzdrži pokret radosti. Armand je bio u Parizu, živio je sam, kod kuće, nije odlazio u društvo! On je voli, dakle. Preko cijeloga dana čekala je odgovor, ali odgovor nije došao. Ponova uznemirena, nestrpljiva, Antoinette je pravdala to zakašnjenje. Armand se zbunio, odgovor će doći poštom; ali, uveče, nije mogla više da se zavarava. Strašan je to dan bio, pun patnje koja godi, pun trzanja koje iznurava, jedan od onih dana koji skraćuju život. Sutradan je poslala kod Armanda po odgovor.

— G. markiz je rekao da će doći kod gospođe vojvotkinje — odgovori Julien.

Ona pobježe da ne bi pokazala svoju sreću i pade na kanape da tu savlada svoja prva uzbuđenja.

— Doći će!

Ta misao joj je razdirala dušu. Doista, teško onima za koje čekanje nije i najstrašnija bura i najmilije uživanje, oni nemaju u sebi onog plamena koji nam tako vjerno predstavlja predmete da živimo dvostrukim životom osjećajući ih podjednako i duhom i stvarno. U ljubavi čekati, zar to ne znači održavati nadu, predavati se strasti, u sreći koju još nije razočarala istina? Stalno izlivanje snage i čežnje, zar čekanje nije za ljudsku dušu ono isto što je za poneko cvijeće njegov mirisni dah? Sjajne ali jalove boje koreopsisa i tulipana brzo nam dosade, i mi se uvijek okrećemo da udahnemo nježne misli naranđe ili mirte, ta dva cvijeta koja su njihove domovine uporedile s nevjestama punim ljubavi, lijepim po onome što su bile, lijepim po onome što će biti.

Vojvotkinja je saznavala za radosti svojega novog života podnoseći s nekom vrstom zanosa to šibanje ljubavi; zatim, pošto je promijenila osjećanja, počela je nalaziti i drugi smijer i ljepši smisao u svakidašnjim stvarima. Hitajući u svoju sobu za oblačenje, ona je razumjela šta znače kićenje i najpažljivija tjelesna njega kad ih nalaže ljubav a ne taština; i već joj je samo to spremanje pomagalo da podnese dužinu vremena. Kad bi svršila s oblačenjem, ponova bi osjetila nemir i potrese one strašne moći koja izaziva vrenje svih misli, a koja je možda samo jedna bolest čija se patnja voli. Vojvotkinja je bila gotova u dva sata poslije podne; g. de Montriveau nije došao ni do pola dvanaest. Opisivati nespokojstvo te žene, koja bi mogla da se smatra za razmaženo dijete civilizacije, značilo bi pokušavati da se izrazi sva poezija koju srce

može da usredsredi u jednoj jedinoj misli; da se odmjeri snaga koja se izliva iz duše na zvuk jednog zvonceta, ili da se odredi koliko se života utroši zbog toga što neka kola prolaze ulicom a ne zaustavljaju se.

— Da se on ne igra sa mnom? — reče ona slušajući kako izbija ponoć.

Zatim preblijedi, zubi joj zacvokotaše, i ona je lomila ruke prelazeći u onaj budoar gdje se nekad, govorila je sebi, on pojavljivao i bez poziva. Ali se pomirila i s tim. Zar nije i on blijedio i trzao se pod oštrim strijelama njene ironije? Gospođa de Langeais shvati kako je užasna sudbina žena koje nemaju onu slobodu što je uživaju ljudi, i koje moraju čekati kad vole. Otići čovjeku koji se voli jeste krivica koju malo ljudi umiju da oproste. Većina među njima vidi ponižavanje u tom nebeskom laskanju; ali je Armand imao veliku dušu, i morao je pripadati onome malom broju ljudi koji znaju vječnom ljubavlju da se oduže za takvu krajnost u ljubavi.

— Lijepo, otići ću ja njemu — reče ona samoj sebi prevrćući se u postelji i ne nalazeći sna u njoj — otići ću ja njemu, pružit ću mu ruku i neću prestajati da mu je pružam. Nadmoćan čovjek vidi obećanje ljubavi i stalnosti u svakom koraku koji žena učini prema njemu. Da, i anđeli moraju sići s neba kada dolaze ljudima, a ja hoću da budem anđeo za njega.

I sutradan je napisala jedno od onih pisama u kojima blista duh hiljada gospođa de Sevignes, koliko ih danas broji Pariz. Međutim, trebalo je biti vojvotkinja de Langeais, i odrasti pored gospođe kneginje de Blamont-Chauvry, pa napisati to pisamce, požalili se a ne poniziti se, letjeti s raširenim krilima a ne pokorno prilaziti, karati a ne vrijeđati, buniti se a ostajati ljupka, opraštati ne dovodeći u pitanje svoje lično dostojanstvo, sve reći a ništa ne priznati. Julien ode. Julien je bio, kao svi sobari, mučenik ljubavnih poruka i otporuka.

— Šta vam je odgovorio g. de Montriveau? — reče ona što je mogla ravnodušnije Julienu, kad joj je ovaj javio da je izvršio zapovijest.

— G. markiz me je zamolio da kažem gospođi vojvotkinji: dobro.

Trebalo je savlađivati sebe! pred radoznalim svjedocima odgovarati na pitanja koja u srce diraju, ne roptati, šutjeti. Jedan od hiljadu jada bogatoga svijeta!

Za vrijeme od dvadeset i dva dana, gospođa de Langeais je pisala g-nu de Montriveauu ne dobijajući odgovora. Naposljetku je objavila da je bolesna, kako bi se oslobodila svojih obaveza i prema kneginji kod koje je bila na službi, i prema društvu. Primala je samo svoga oca, vojvodu de Navarreins; svoju tetku, kneginju de Blamont-Chauvry; staroga vidama de Pamiersa, ujaka svoje majke; i ujaka svoga muža, vojvodu de Grandlieua. Njih četvoro lako povjerovaše u bolest gospođe de Langeais, vidjeći kako svakoga dana biva tužnija, bljeđa, mršavija. Plamen istinske ljubavi, bol ranjenog ponosa, stalni ubodi jedinog preziranja koje ju je moglo dirnuti, strasna čežnja za radostima koje stalno bježe od nje; sve je to podrivalo njeno i tjelesno i duševno zdravlje. Ona je skupo plaćala svoj raniji šturi život. Ipak je jednoga dana izišla da prisustvuje svečanoj smotri na kojoj je morao biti i g. de Montriveau. Imala je mjesto na balkonu Tuileriesa, pored kraljevske porodice, i doživjela je jedan od onih uspjeha čiju uspomenu duša dugo čuva. Bila je uzvišena po svom držanju, i sve su je oči pozdravile s divljenjem. Izmijenila je nekoliko pogleda s Montriveauom čija ju je prisutnost činila tako lijepom. General je prodefilirao skoro ispod njenih nogu u svem sjaju one vojničke uniforme čiji utisak na žensku maštu priznaju i najhladnije ličnosti. A zar za jednu veoma zaljubljenu ženu, koja nije vidjela svoga dragana puna dva

mjeseca, taj kratki trenutak nije morao ličiti na onu fazu naših snova kad jedan brzi pogled obuhvata cio svijet? I zato samo žene ili sasvim mlađi ljudi mogu da zamisle zanos koji su izražavale vojvotkinjine oči. Sto se tiče ljudi, ako su, u mladosti, i osjetili takvo ushićenje, oni ga kasnije tako potpuno zaborave da najzad poriču i da postoji to razdragano udivljenje. Vjerski zanos je ludilo misli oslobođene tjelesnih veza; a u ljubavnom zanosu se miješaju, sjedinjuju i stapaju i tijelo i duša. Kad je neka žena pritisnuta takvom tiranijom ljubavi, pod kakvom se povijala gospođa de Langeais, krajnje odluke se nižu jedna za drugom tako brzo da im se ne može uhvatiti račun. Misli se tada rađaju jedna iz druge, i jure dušom kao oni oblaci koje nosi vjetar po sivkastoj osnovi što je zaklonila sunce. Poslije toga, govore činjenice. A činjenice su ovo. Sutradan po toj smotri, gospođa de Langeais posla svoja kola i svoju poslugu da je čekaju pred vratima markiza de Montriveaua od osam sati ujutru do tri sata poslije podne. Armand je stanovao u ulici Tournon, nedaleko od Gornjega doma gdje je za taj dan bila zakazana sjednica. Ali, mnogo prije nego što su se perovi iskupili u svojem domu, nekoliko ličnosti je vidjelo vojvotkinjina kola i poslugu. Jedan mladi oficir koga je odbila gospođa de Langeais, a prihvatila gospođa de Serizy, baron Maulincour, prvi je poznao njene sluge. On je smjesta otišao svojoj dragani da joj u povjerenju ispriča tu neobičnu ludost. Ta je vijest odmah telegrafskom brzinom saopćena cijelom predgrađu Saint-Germain, stigla je u dvor, postala dnevna novost, predmet svih razgovora, od podne do večeri. Skoro sve žene su je poricale, ali na takav način da se u nju moralo vjerovati; ljudi su joj vjerovali i najvelikodušnije opraštali gospođi de Langeais.

— Taj divljak de Montriveau ima gvozdenu volju, mora biti da je on zahtijevao od nje taj javni dokaz ljubavi — govorili su jedni, bacajući krivicu na Armanda.

— Zaista — govorili su drugi — gospođa de Langeais je učinila najplemenitiju nepromišljenost! Pred očima cijelog Pariza odreći se, radi svoga dragana, i svijeta, i položaja, i bogatstva, i ugleda, to je pravi ženski Državni udar, lijep kako samo može biti. Ni jedna od onih žena koje osuđuju vojvotkinju ne bi učinila tu izjavu dostojnu dobrog starog vremena. Gospođa de Langeais je junak žena kad se tako otvoreno sama izlaže ogovaranju. Sad može da voli samo još Montriveaua. Zar nema nečega velikog u ženi koja kaže: „Imat ću samo jednu strast?“

— A šta će biti sa društvom, gospodine, ako vi tako uznosite porok, bez ikakvog poštovanja prema vrlini? — reče žena vrhovnog državnog tužioca, grofica de Granville.

Dok su dvor, predgrađe i Chaussee-d’Antins govorili o propasti te aristokratske vrline; dok su užurbani mladi ljudi pojahivali konje i trkom odlazili u ulicu Tournon da se svojim očima uvjere kako se vojvotkinja nalazi kod g-na de Montriveaua, ona je u najvećem uzbuđenju ležala u svojem budoaru. Armand, koji nije noćio kod kuće, šetao je po Tuileries, sa g-nom de Marsayem. A stari rođaci gospođe de Langeais odlazili su jedni drugima i zakazivali sastanak u njenoj kući, da bi je opomenuli i posavjetovali se o načinu kako da se zataška sablazan koju je izazvao njen postupak. U tri sata, g. vojvoda de Navarreins, vidam de Pamiers, stara kneginja de Blamont-Chauvry i vojvoda de Grandlieu našli su se u salonu gospođe de Langeais, i tu su je očekivali. Njima, kao i nekolicini radoznalaca, posluga je rekla da njihova gospođa nije kod kuće. Vojvotkinja je naredila da se tako kaže svakom bez izuzetka. Te četiri ličnosti, poznate u aristokratskim krugovima čije titule i nasljedna prava

potvrđuje svake godine Almanah Gota, potrebno je ukratko predstaviti, jer bi bez toga ova društvena slika bila nepotpuna.

Kneginja de Blamont-Chauvry bila je, u ženskom svijetu, najpoetičniji ostatak vladavine Louisa XV, čijem je nadimku, kažu, u svojoj lijepoj mladosti, i ona dala svoj prinos. Od njene nekadašnje ljepote ostao joj je samo nos, prilično istaknut, tanak, povijen kao turska sablja, i glavni ukras jednoga lica koje je ličilo na staru bijelu rukavicu; Zatim nakovrčena i naprašena vještačka kosa; papuče s visokim potpeticama, čipkana kapa sa šeputima, crne rukavice bez prstiju i savršeno dobro raspoloženje. Ali, da bismo joj odali puno priznanje, potrebno je dodati da je ona tako visoko cijenila svoje razvaline, da je večerom oblačila jako izrezanu haljinu, nosila dugačke rukavice, i još bojila obraze klasičnim Martinovim rumenilom. Opasna ljubaznost u njenim borama, čudesna vatra u njenim očima, visoko dostojanstvo u cijeloj njenoj ličnosti, na jeziku duh sa trostrukim žalcem, u glavi nepogrešivo pamćenje, činili su od te stare žene pravu veliku silu. U pergamentu svojeg mozga ona je imala spisak svih kraljevskih povelja, znala je rodbinske veze kneževskih, vojvodskih i grofovskih kuća u Evropi tako da je mogla tačno reći gdje se nalaze posljednji potomci Karla Velikog. I zato nitko nije mogao prisvojiti neku titulu a da ona to ne primijeti. Mladi ljudi koji su željeli da ih društvo lijepo primi, slavoljubivi ljudi, mlade žene, stalno su se nalazili oko nje. Njen salon je davao ton predgrađu Saint-Germain. Riječi toga ženskog Talleyranda bile su presudne. Mnogi su dolazili njoj da se obavijeste o etiketi ili o onome što treba učiniti u izvjesnoj prilici, i da se kod nje uče dobrom ukusu. Zacijelo, ni jedna stara žena nije umjela kao ona da zaklopi svoju burmuticu; kad je sjedala ili prekrštala noge, ona je pokretala svoje suknje tako tačno, tako ljupko, da je to bacalo u očajanje najelegantnije mlade žene. Glas je bila sačuvala, ali ga ipak nije mogla spriječiti da ne siđe u nosnu pokožicu, od čega je on postajao neobično značajan. Od nekadašnjeg velikog bogatstva ostalo joj je bilo sto pedeset hiljada livara u šumama koje joj je Napoleon plemenito vratio. I tako je kod nje sve, i imanje i ličnost, bilo veliko. Ta zanimljiva starina sjedila je u jednoj naslonjači pored kamina i razgovarala sa vidamom de Pamiersom, drugom savremenom razvalinom. Taj stari veliki gospodin, nekada zapovjednik malteških trupa, bio je visok i tanak čovjek s vratom uvijek utegnutim tako da mu potiskuje obraze koji su pomalo prelazili preko vratne marame, i da mu drži glavu uspravno; taj stav, pun nadutosti kod izvjesnih ljudi, kod njega je bio opravdan pravim volterovskim duhom. Činilo se da njegove izbuljene oči vide sve, i one su doista sve vidjele. Nosio je pamuk u ušima. Jednom riječi, cijela njegova ličnost predstavljala je savršen uzor gospodskih linija, onih linija finih i tankih, gipkih i prijatnih, koje, kao i u zmije, mogu i da se povijaju i da se uspravljaju, da budu veoma pokretljive i sasvim krute.

Vojvoda de Navarreins šetao se uzduž i poprijeko po salonu sa vojvodom de Grandlieuom. Obojica su bili ljudi oko pedeset i pet godina, još krepki, dežmekasti, uhranjeni, pomalo crvenog lica, umornih očiju, već opuštene donje usne. Da nije bilo one osobite otmjenosti u njihovom govoru, savršene učtivosti u ponašanju, neusiljenosti koja je u času mogla da se pretvori u oholost, površni promatrač bi mogao da ih smatra za bankare. Ali je svaka zabluda morala prestati čim se čuje njihov razgovor, pun naročite pažnje prema onima kojih su se bojali, beznačajan ili prazan s onima koji su im bili ravni, a podmukao s ljudima nižim od njih, koje

dvorani ili državnici umiju i da pripitome slatkim riječima i da ih uvrijede ponekim neočekivanim izrazom. Takvi su bili predstavnici onoga velikog plemstva koje je htjelo ili da umre ili da ostane u cijelosti, koje je zasluživalo isto onoliko hvale koliko i kuđenja, i o kojem će se uvijek nepravilno suditi u tolikoj mjeri da ga je jedan pjesnik predstavio kao srećno što se pokorava kralju izdišući pod sjekirom Richelieua, a puno preziranja prema giljotini iz 89 kao prema jednoj podloj osveti.

Sve te četiri ličnosti govorile su tankim glasom koji se neobično slagao s njihovim nazorima i njihovim držanjem. Uostalom, među njima je vladala najpotpunija jednakost. Navika stečena na dvoru, da prikrivaju svoja osjećanja, sprečavala ih je zacijelo da otvoreno pokažu nezadovoljstvo koje im je pričinio ispad njihove mlade rođake.

Da kritičari ne bi rekli kako je početak ovog prizora sasvim beznačajan, možda je potrebno ispričati ovdje kako je Locke, našavši se jednoga dana u društvu engleske gospode, poznate sa svoje duhovitosti, otmjene po držanju isto onoliko koliko i po svojoj političkoj stalnosti, na jedan naročiti način stenografirao njihov razgovor, i kako su se oni grohotom smijali kad im ga je on poslije čitao, da bi od njih saznao šta je on upravo značio. Doista, najviši društveni krugovi u svakoj zemlji govore svojim naročitim jezikom koji, ispran u književnom ili filozofskom rastvoru, daje nevjerojatno malo zlata. Na svim spratovima društva, osim u nekoliko pariskih salona, promatrač nailazi na iste smiješne stvari koje se među sobom razlikuju samo po gustini ili po debljini one gleđi kojom su spolja prevučene. I zato su razgovori puni sadržine izuzetak u društvu koje se obično zadovoljava praznim brbljanjem. Ako se u visokim krugovima mora mnogo da govori, tamo se malo misli. Mišljenje zamara, a bogataši vole da im život teče bez velikog napora. I zato samo onaj tko uporeduje salu redom, od pariškog uličnog derana do pera Francuske, razumije reč g-na de Talleyranda: *Način je sve,* elegantan prijevod one pravne izreke: *Oblik je važniji od sadržine.* Pjesnik će uvijek dati prvenstvo nižim redovima koji nikad ne propuste da snažno utisnu žig poezije na svoje misli. Ova uzgredna primjedba će možda pomoći da se razumije jalovost, praznina i plitkoća salona, kao i odvratnost nadmoćnih ljudi prema nezahvalnom poslu da tamo mijenjaju svoje misli.

Vojvoda odjednom zastade, kao da se sjetio nečega vrlo važnog, i reče svome drugu:

— A vi prodadoste Tornthona?

— Nisam, on se razbolio. Bojim se da ću ga izgubiti, i to bi mi bilo vrlo žao; nema boljega konja za lov nego što je on. Znate li kako je vojvotkinji de Marigny?

— Ne, nisam jutros išao tamo. Pošao sam bio da je obiđem, kad ste vi došli da mi govorite o Antoinetti. Ali juče joj je bilo vrlo rđavo, očajavali su zbog nje, pričestili su je.

— Njena smrt će izmijeniti položaj vašeg brata od strica?

— Ni u čem, ona je sve što je imala podijelila još za života, a za sebe je zadržala samo određen prihod koji joj plaća njena sestričina, gospođa de Soulangés, pošto je njoj ostavila svoje imanje u Guebriantu pod uslovom doživotne rente.

— To će biti velika šteta za društvo. Ona je bila dobra žena. Njena porodica će izgubiti jednoga člana čiji su savjeti i iskustvo značili mnogo. Među nama budi rečeno, starješina porodice bila je ona. Njen sin, Marigny, ljubazan je čovjek, ima duha, umije da razgovara. Prijatan je, vrlo prijatan; o! što se tiče prijatnosti, prijatan je

bez pogovora; ali... ne umije da se drži. I to je sasvim čudno, on je inače vrio obazriv. Onomad je ručao u klubu sa svim onim gazdama iz Chaussee d'Antina; vidio ga je vaš ujak (on tamo odlazi redovno na partiju karata). Začudio se veoma. kad ga je tu zatekao, i pitao ga je da li i on pripada klubu. „Da, ja ne odlazim više u otmjeni svijet, sad živim sa bankarima." A znate li zašto? — reče markiz osmjehnuvši se lukavo na vojvodu.

— Ne.

— Zaljubio se u jednu mladu ženu, u onu malu gospođu Keller, Gondrevillovu kćer; za nju kažu da je sad u modi u njihovom društvu.

— Antoinetti kao da nije dugo vrijeme — reče stari vidam.

— Iz naklonosti koju osjećam prema toj ženici, ja u ovome času provodim vrijeme na sasvim neobičan način — odgovori mu kneginja i zaklopi svoju burmuticu.

— Draga tetka— reče vojvoda zastavši — ja sam u očajanju. Samo je jedan Bonapartin čovjek bio u stanju da od jedne otmjene žene zahtijeva takvu neuljudnost. Među nama budi rečeno, Antoinette je mogla bolje da izabere.

— Dragi moj — odgovori kneginja — porodica Montriveau je veoma stara i ima vrlo dobre veze, oni su u srodstvu sa svim visokim plemstvom u Bcurgogni. Ako loza Rivaudoult d'Arschoot, iz Dulmenove grane, izumre u Galiciji, porodica Montnveau će naslijediti i imanje i titulu Arsehootovih; ona ima pravo na to po svome pradjedu.

— Jeste li uvjereni da je to tačno?

— Znam ja to bolje nego što je znao i sam otac ovoga istog Montriveaua. Ja sam njega često viđala, i on je to od mene čuo. Iako je bio vitez mnogih ordena, on se tome podsmjehnuo; bio je enciklopedista. Ali se njegov brat lijepo koristio time za vrijeme izbjeglištva. Slušala sam da su njegovi rođaci sa Sjevera bili savršeni prema njemu.

— Jesu, zacijelo. Grof de Montriveau je umro u Petrogradu, gdje sam se ja s njim nalazio — reče vidam. — To je bio krupan čovjek koji je nevjerojatno volio ostrige.

— Koliko ih je to jeo — upita vojvoda de Grandlieu.

— Po deset tuceta svaki dan.

— I nije mu bilo zlo?

— Ni najmanje.

— E! to je pravo čudo! Nije od toga dobio ni kamen u žuči, ni kostobolju, ništa?

— Ne, uvijek se vrlo dobro osjećao, i umro je naprasno.

— Naprasno! Priroda mu je, znači, odredila da jede ostrige, zacijelo su bile potrebne njegovom organizmu; jer, do jedne izvjesne tačke, naše naročite sklonosti su uslovi našeg života.

— Slažem se s vama reče kneginja smiješeći se.

— Gospođo, vi uvijek pakosno tumačite stvari — reče markiz.

— Hoću samo da vam dam na znanje kako bi te stvari mogla sasvim rđavo da shvati neka mlađa žena — odgovori ona.

Ali se odmah potom prekide:

— Ali moja sestričina! moja sestričina!

— Draga tetka reče g. de Navarreins ja još nikako ne mogu da vjerujem da je ona bila kod g-na de Montriveaua.

— Ba! — učini kneginja.

— Sta mislite vi, vidame? — upita markiz.

— Da je vojvotkinja neiskusna, ja bih vjerovao...

— Ali žena koja voli postaje neiskusna, jadni moj vidame. Zar ste sasvim ostarjeli?

— Najzad, šta da se radi? — reče vojvoda.

— Ako je moja draga sestričina pametna — odgovori kneginja — ona će večeras otići u dvor, pošto je, srećom, danas ponedjeljak, dan primanja, vi ćete se postarati da ona ima dosta društva, a zatim da se opovrgne ta izmišljotina. Ima hiljadu načina da se objasni neka stvar; i, ako je markiz de Montriveau otmjen čovjek, on će taj način naći. Mi ćemo urazumiti tu djecu...

— Ali je vrlo teško objašnjavati se sa g-nom de Montriveauom, draga tetka, to vam je Bonapartin đak, a i na položaju je. Veoma je viđen, zauzima važno mjesto u gardi, gdje je veoma potreban. Nije ni najmanje slavoljubiv. Na prvu riječ koja mu ne bi bila po volji, on bi bio u stanju da kaže kralju: „Evo moje ostavke, ostavite me na miru."

— Kakva su njegova politička načela?

— Nikakva.

— Zaista — reče kneginja — kralj je ostao ono sto je uvijek bio, jakobinac s krinovima u grbu.

— Ali prilično umjeren jakobinac — reče vidam.

— Ne, poznajem ja njega odavno. Čovjek koji je rekao svojoj ženi, onoga dana kad je prisustvovala prvom svečanom ručku: „To su naši ljudi!" pokazujući joj pritom sve one koji su se sad okupili u dvoru, može da bude samo crni izdajnik. Kralj je u svemu ostao ono što je nekada bio GOSPODIN . Opaki brat koji je mogao onako da glasa u Ustavotvornoj skupštini mora da se slaže s liberalima, da dopušta njihove govore, njihove prepirke. Taj filozofski farisej bit će isto onako opasan za svoga mlađeg brata, kao što je bio i za starijega; jer ja ne vjerujem da će njegov nasljednik moći da se izvuče iz neprilika koje mu s uživanjem stvara taj veliki čovjek maloga duha; uostalom, on njega mrzi, i bio bi srećan da na samrti može reći sebi samome: „Neće ni on dugo vladati."

— Tetka, to je kralj, ja imam čast da pripadam njegovoj pratnji, i...

— Ali, dragi moj, zar vas vaše zvanje na dvoru lišava slobode govora? Vi ste od isto tako dobre porodice kao i Bourbonsi. Da su Guisi imali malo v1Se odlučnosti, Njegovo Veličanstvo bilo bi danas neznatan plemić. Ja odlazim s ovoga svijeta na vrijeme, plemstvo je izumrlo. Da, sve je propalo za vas, djeco moja reče ona gledajući u vidama.

— Zar je trebalo da o postupku moje sestričine govori cio grad? Ona se zatrčala, ja to ne odobravam nekorisna sablazan je pogreška; ali ja još sumnjam u tu nepristojnost, ja sam nju odgojila
i znam da...

U tom trenutku, vojvotkinja lziđe iz svojeg budoara. Ona je poznala glas svoje tetke i čula da se pominje ime Montriveau. Bila je u jutarnjoj domaćoj haljini, i, kad je ona ušla, g. de Grandlieu, koji je nemarno gledao kroz prozor, vidio je da se vraćaju njena kola, ali prazna.

— Draga kćeri moja — reče joj vojvoda obuhvativši joj glavu rukama i ljubeći je u čelo zar ti ne znaš šta se dešava?

— Šta se to dešava tako neobično, dragi oče.

— Ta cio Pariz misli da si ti kod g-na de Montriveaua.

— Draga moja Antoinette, ti nisi izlazila, je li? — reče kneginja pružajući joj ruku

koju vojvotkinja poljubi s ljubavlju punom poštovanja.

— Ne, draga majko, nisam izlazila. Ali — reče zatim okrenuvši se da pozdravi vidama i markiza — ja sam htjela da cio Pariz misli da sam kod g-na de Montriveaua.

Vojvoda podiže ruke uvis, pljesnu njima očajno, a zatim ih skrsti.

— Ali zar vi ne znate na šta će izići ta ludost?

Stara kneginja je odjednom ustala na noge i gledala u vojvotkinju koja je pocrvenjela i oborila oči; gospođa de Chauvry je blago privuče sebi i reče joj:

— Hodi da te poljubim, anđele moj mali. Zatim je poljubi u čelo vrlo nježno, steže joj ruku i nastavi smiješeći se:

—Prošlo je vrijeme Valoisa, draga kćeri moja. Vi ste kompromitovali vašega muža, vaš položaj u — reče najzad.
društvu; ipak, mi ćemo gledati da sve to popravimo.

— Ali, draga tetka, ,ja neću ništa da popravljam. Ja želim da cio Pariz zna ili govori kako sam jutros bila kod g-na de Montriveaua. Pobijati to mišljenje, ma koliko da je netačno, značilo bi nanijeti meni veliku štetu.

— Kćeri moja, zar vi hoćete da upropastite sebe, i da ožalostite vašu porodicu?

— Moj otac, moja porodica, žrtvujući m$_e$ svojim interesima, i nehotice su me osudili na nepopravljivu nesreću. Vi mi možete zamjeriti što želim da je ublažim, ali ćete me zacijelo žaliti.

— Upinjite se onda svim silama da pristojno udate svoje kćeri! — reče šapućući g. de Navarreins vidamu.

— Draga mala — reče kneginja stresajući zrnca burmuta koji joj je popadao po haljini — budite srećni ako možete; nitko ne misli da staje na put vašoj sreći, ali se ne smije izgubiti iz vida ono što se pristoji. Znamo svi mi, ovdje, da je brak jedna ustanova puna nedostataka koje ublažava ljubav. Samo, kad žena uzima ljubavnika, treba li da stere postelju na trgu? Razmislite malo, poslušajte nas.

— Slušam.

— Gospođo vojvotkinjo — reče vojvoda de Grandlieu — kad bi ujaci morali da čuvaju žene svojih sestrića, to bi bila za njih jedna naročita dužnost; društvo bi trebalo da ih odlikuje, da ih nagrađuje, da ih plaća, kao što odlikuje, nagrađuje i plaća kraljeve ljude. I ja nisam došao da vam govorim o svojem sestriću, nego o vašim interesima. Da računamo malo. Ako hoćete pošto-poto da raskinete s mužem, ja njega poznajem, i ne volim ga mnogo. Langeais je prilična tvrdica, sebičan je kao vrag; on će pristati na razvod, zadržat će vašu imovinu, ostavit će vas siromašnu i, prema tome, pez ugleda. Sto hiljada livara rente, koje ste nedavno naslijedili od tetke vaše majke, plaćat će raskoš njegovih ljubaznica, a vas. će zakon vezati, spetljati, primorati da kažete *Amen* na sve to. A ako vas g. de Montriveau ostavit... Bože moj, draga nećako, nemojte se ljutiti, neće vas ostaviti dok ste mladi i lijepi; međutim, mi smo vidjeli toliko napuštenih i lijepih žena, čak i među kneginjama, da ćete mi dopustiti tu pretpostavku skoro nemogućnu, recimo; u tom slučaju, šta će biti s vama bez muža? Štedite dakle muža iz istog razloga iz kojih negujete vašu ljepotu koja je, na kraju krajeva, ženski padobran, isto tako kao i muž. Zamislimo da ćete uvijek biti srećni i voljeni; neću da računam ni na kakav nesrećni događaj. Pretpostavljajući to, po sreći ili po nesreći, vi ćete imati djece? Šta ćete načiniti od njih? Montriveaue? — E lijepo, oni neće moći da naslijede sve što ima njihov otac. Vi ćete htjeti da im date sve što je vaše, a on sve što je njegovo. Bože moj, ništa nije prirodnije. Ali ćete vidjeti da je

zakon protiv vas. Koliko ima parnica što ih zakonita djeca vode protiv djece ljubavi? Od njih se ore svi sudovi na svijetu. Hoćete li da pribjegnete fideikomisu: ako vas ličnost kojoj ste poklonili svoje povjerenje prevari, ljudska pravda zacijelo neće znati ništa o tome; a vaša će djeca biti upropašćena. Pazite dakle šta ćete izabrati! Vidite u kakvoj se neprilici nalazite. Na svaki način, vaša će djeca neizbježno biti žrtvovana ćudima vašeg srca i lišena svojeg položaja. Bože moj, dok su mala, ona će biti divna; ali će vam jednoga dana prebaciti što ste mislili više na sebe nego na njih. Znamo to svi mi, stari plemići. Djeca postaju ljudi, a ljudi su nezahvalni. Zar ja nisam svojim ušima čuo mladoga de Horna, u Njemačkoj, kad je kazao poslije večere: „Da je moja majka bila poštena žena, ja bih bio vladajući knez?" Mi smo proveli vijek slušajući kako prostaci kazuju to da je, ono je stvorilo Revoluciju. Kad ljudi ne mogu da optuže ni svoga oca ni svoju majku, oni viču na Boga zbog svoje zle sudbine. U svemu, drago dijete, mi smo ovdje da vas obavijestimo. E lijepo, ja ću zaključiti jednom riječi o kojoj ćete vi da razmislite: žena ne smije nikada da dade mužu za pravo protiv sebe.

— Ujače, ja sam računala sve dok nisam zavoljela. Tada sam, kao i vi, gledala interese tamo gdje sad za mene postoje samo osjećanja — reče vojvotkinja.

— Ali, draga moja mala, život je prošlo mješavina interesa i osjećanja — odgovori joj vidam — i, da biste bili sretni, naročito u položaju u kojem se vi nalazite, treba se postarati da se osjećanja slože s interesima. Da neka grizeta vodi ljubav kako je njoj volja, to je razumljivo; ali vi imate znatno bogatstvo, porodicu, titulu, mjesto na dvoru, i ne treba sve to da bacate kroz prozor. Da se sve to izmiri, šta smo mi došli da tražimo od vas? Da vješto zaobiđete zakon pristojnosti, umjesto što ga gazite nogama. Eh! Bože moj, ja imam skoro osamdeset godina, i ne osjećam se da sam igdje i ikad naišao na ljubav koja bi zasluživala cijenu kojom vi hoćete da platite ljubav toga sretnog mladog čovjeka.

Vojvotkinja ušutka vidama jednim pogledom; i da ju je Montriveau mogao vidjeti, on bi sve oprostio...

— To bi učinilo vrlo lijep utisak u pozorištu — reče vojvoda de Grandlieu ali ne znači ništa kad su u pitanju vaš imetak, vaš položaj i vaša nezavisnost. Vi niste zahvalni, draga nećako. Nećete naći mnogo porodica u kojima su srodnici dovoljno hrabri da svojim iskustvom pouče i urazume mlađe zaluđene glave. Odrecite se raja za dva minuta, ako vam je po volji da podnosite vječne muke; dobro! Ali razmislite dobro kad je stvar u tome da se odreknete vaših prihoda. Ja ne poznajem ispovjednika koji razrješava od bijede. Ja smatram da imam prava da vam govorim ovako; jer, ako vi sebe upropastite, samo ću ja moći da vam ponudim sklonište.
Ja sam ujak de Langeaisu, i samo bih ja imao pravo da njemu ne dam za pravo.

— Kćeri moja — reče vojvoda de Navarreins prenuvši se iz bolnog razmišljanja — pošto vi govorite o osjećanjima, dopustite da napomenem kako žena koja nosi vaše ime mora imati osjećanja drukčija nego što su osjećanja običnih ljudi. Zar biste htjeli da date za pravo liberalima, onim Robespierrovim jezuitima, koji rade svim silama da unize plemstvo? Ima izvjesnih stvari koje jedna Navarreinsova ne bi smjela da učini a da se ne ogriješi o cio svoj rod. Ne biste bili obeščašćeni samo vi.

— Eh reče kneginja sad i beščašće! Djeco moja, ne dižite toliku viku oko šetnje jednih praznih kola, i ostavite me samu s Antoinettom. Dođite k meni na večeru sva trojica. Ja uzimam na sebe da sve dovedem u red. Vi ljudi ne razumijete se nimalo u tome, vi već unosite žestinu u vaše riječi, a ja ne dam da se posvađate s mojom

dragom ćerkom. Učinite mi dakle zadovoljstvo da odete.

Tri plemića su zacijelo pogodili kneginjine namjere, oni pozdraviše svoje rođake; i g. de Navarreins priđe da poljubi svoju kćer u čelo, rekavši joj:

— Dakle, drago dijete, budi pametna. Ako hoćeš, za to još ima vremena.

— Zar ne bismo mogli naći u porodici kakvoga hrabrog dečka koji bi se posvađao s tim Montriveauom — reče vidam silazeći niz stepenice.

— Blago moje — reče kneginja svojoj učenici kad su ostale same, dajući joj znak da sjedne na jednu nisku stoličicu pored nje — ja ne znam da li ovaj svijet ikoga kleveta tako kao Boga i XVIII stoljeće, jer, koliko mogu da se sjetim koječega iz moje mladosti, ne pamtim da je i jedna vojvotkinja bacila pod noge sve obzire pristojnosti, kao što ste to vi učinili. Romanopisci i piskarala su nakazivali najgore stvari o vladavini Louisa XV, nemojte im vjerovati. Du Barryjeva je, draga moja, vrijedila lsto onoliko koliko i Scarronova udovica, a kao žena bila je bolja. U moje vrijeme, žena je umjela, i u razuzdanosti, da sačuva svoje dostojanstvo. Nas je upropastilo to što nismo umjeli da čuvamo tajnu. Otuda dolazi sve zlo. Filozofi, ti nikakvi ljudi koje smo mi puštali u naše salone, nepristojni i nezahvalni, nagradili su našu dobrotu time što su vodili spiskove naših srdaca, omalovažavali nas i sve skupa i pojedinačno, i ozloglasili cijelo to doba. Narod, koji ne umije da rasuđuje ni o čem, vidio je suštinu stvari, a nije vidio njen oblik. Ali, u to vrijeme, srce moje, i ljudi i žene zasluživali su isto onoliko poštovanja koliko i u koje bilo drugo doba monarhije. Nijedan od vaših Werthera, nijedan od vaših prvaka, kako se to sad zove, nijedan od vaših ljudi u žutim rukavicama, koji hlačama skrivaju svoje tanke noge, ne bi prešao cijelu Evropu, obučen kao torbar, da bi se, s opasnošću po život i prkoseći noževima vojvode od Modene, sakrio u sobu za oblačenje regentove kćeri. Nijedan od vaših malih grudobolnika s naočarima od kornjačine kore ne bi se, kao Lauzun, krio u ormaru punih šest nedjelja, da bi mogao da hrabri svoju draganu dok se porađa. U malome prstu g-na de Jaucourta bilo je više strasti nego u cijelom vašem kolu svađalica koji napuštaju žene radi dobrih plata! Nađite mi danas paža koji bi pustio da mu sjekirom odsjeku glavu i da ga sahrane pod podom u sobi, samo zato da poljubi prst jedne Koenigsmarkove! Danas. doista, rekao bi čovjek da su se uloge promijenile: sad se žene žrtvuju za ljude. Ta gospoda vrijede manje, a cijene sebe više. Vjerujte mi, mila moja, svi ti događaji, koji su postali javni, i kojima se ljudi danas oružaju da bi ubili našega dobrog Louisa XV, bili su u prvo vrijeme tajni. Bez gomile onih stihotvoraca i moralista koji su ispitivali naše sobarice i zapisivali njihove klevete, naše doba bi u književnosti bilo vrlo moralno. Ja branim to doba. ali ne branim njegove otpatke. Možda je i bilo stotinu propalih otmjenih žena; ali su ti gadovi od njih sto načinili hiljadu, kao što čine novinari kad objavljuju broj poginulih iz potučene stranke. Uostalom, ja ne znam šta Revolucija i Carstvo mogu nama da prebace: zar nije i onda vladao razvrat, bez duha, prostački, fi! sve je to meni strasno odvratno. To su ružna mjesta u našoj historiji. Sve ovo što ti rekoh, drago moje dijete nastavila je pošto je malo poćutala — rekla sam ti samo zato da bih ti kazala kako si ti, ako ti se Montriveau dopada, slobodna da ga voliš koliko hoćeš 1 dokle možeš. Ja znam, iz iskustva (osim ako te ne zatvore u samostan, ali danas se više ne zatvara), da ćeš ti učiniti ono što je tebi volja; a to bih učinila 1 ja u tvojim godinama. Samo, milo moje blago, ja se ne bih odricala prava da rađam vojvode de Langeais. I zato pazi šta radiš. Vidam ima pravo, ne postoji čovjek koji je vrijedan i jedne jedine žrtve od onih kojima

mi. prave lude, plaćamo njihovu ljubav. Postaraj se, za slučaj da se po nesreći pokaješ, da i dalje možeš biti žena g-na de Langeaisa. Kad ostariš, bit će i vrlo prijatno da prisustvuješ misi u dvoru, a ne u kakvom palanačkom samostanu, u tome je cijelo pitanje. Neopreznost, to ti je bijedno izdržavanje, nestalan život, potpuna zavisnost od ljubavnika; to su neprijatnosti i uvrede od strane žena koje će vrijedeti manje od tebe, upravo zato što će one umjeti vrlo podlo da budu oprezne. Učinila bi sto puta bolje da si otišla Montriveauu uveče, u najmljenim kolima, prerušena, nego što si slala tamo svoja kola usred dana. Ti si mala luda, drago moje dijete! Tvoja kola su polaskala njegovoj sujeti, a tvoja ličnost bi mu uzela srce. Ja sam ti rekla što je i kako je, ali se ne ljutim na tebe, nikako. Ti si. sa tvojom tobožnjom veličinom, zaostala za čitava dva stoljeća. Dakle, ostavi nama da uredimo tvoje stvari, da kažemo kako je Montriveau napio tvoju poslugu da bi zadovoljio svoje častoljublje i da bi tebe iznio na rđav glas...

— Za ime svijeta, tetko — uzviknu vojvotkinja poskočivši — nemojte ga klevetati!

— O! drago dijete — reče kneginja, čije oči sijevnuše — voljela bih da tvoje iluzije ne budu kobne za tebe, ali svaka iluzija mora da prestane. Još bi me i raznježila da nisam ovako stara. Dakle, nemoj žalostiti nikoga, ni njega, ni nas. Ja uzimam na sebe da zadovoljim sve; ali mi obećaj da ubuduće nećeš sebi dopustiti ni jedan jedini korak dok mene ne upitaš za savjet. Ispričaj mi sve, možda ću te ja izvesti na dobar put.

— Tetko, obećavam vam...

— Da ćeš mi reći sve?

— Da, sve, sve što se može reći.

— Ali, srce moje, ja hoću da znam upravo ono što neće moći da se kaže. Treba da se razumijemo. Hodi, daj da prislonim moje suve usne na tvoje lijepo čelo. Ne, pusti me, zabranjujem ti da ljubiš moje kosti. Stari ljuđi imaju svoju staračku učtivost... A sad, isprati me dolje do kola — reče ona pošto je poljubila svoju sestričinu.

— Draga tetko, ja dakle mogu otići njemu prerušena?

— Razumije se, to se uvijek može poreći — reče stara.

Vojvotkinja je jasno shvatila samo tu misao u propovijedi koju joj je održala kneginja. Kad je gospođa de Chauvry sjela u ugao svojih kola, gospođa de Langeais joj se ljupko pokloni i vrati se u svoje sobe sva sretna.

— Moja ličnost bi mu uzela srce; tetka ima pravo, čovjek ne može da odbije jednu lijepu ženu kad ona umije lijepo da se ponudi.

To veče, kod gospođe vojvotkinje de Berri, vojvoda de Navarreins, g. de Pamiers, g. de Marsay, g. de Grandlieu, vojvode de Maufrigneuse, pobjedonosno su opovrgli zlonamjerne glasove koji su sebili pronijeli o vojvotkinji de Langeais. Nekoliko oficira i drugih ličnosti potvrdiše da su to prije podne vidjeli g-na de Montriveaua u šetnji na šetalištu Tuileries, te je ta glupa priča stavljena na račun slučaja koji prima sve što mu se daje. I tako je, sutradan, vojvotkinjin dobar glas, i usprkos onom stojanju njenih kola, postao svijetao i sjajan kao Mambrinov kalpak pošto ga je oribao Saneho. Samo, u dva sata, u Bulonjskoj Sumi, g. de Ronquerolles, prolazeći pored g-na de Montriveaua u jednoj pustoj aleji, reče ovome smiješeći se:

— Ono traje još!

— Još i uvijek — odgovorio je ovaj ošinuvši značajno svoju kobilu koja poletje kao zrno iz puške.

Dva dana poslije svojeg uzaludnog ispada, gospođa de Langeais napisa g-nu

Montriveauu jedno pismo koje ostade bez odgovora, kao i sva ranija. Ali je ona u ovoj prilici poduzela izvjesne mjere, i potkupila je Augusta, Armandovog sobara. I, s večeri, u osam sati, ušla je u Armandovu kuću, u jednu sobu sasvim drukčiju od one gdje se odigrao prizor koji je ostao tajna za svijet. Vojvotkinja saznade da general neće dolaziti kući. Ima li on to dva stana? Sluga nije htio da odgovori. Gospođa de Langeais je bila kupila ključ te sobe, ali ne i cijelo poštenje toga čovjeka. Kad je ostala sama, ona vidje svojih četrnaest pisama na jednom starinskom ormaru; nisu bila ni zgužvana ni otvorena; nisu bila pročitana. Kad joj je to postalo jasno, ona pade na jednu naslonjaču i za trenutak potpuno izgubi svijest. Kad se povratila, vidjela je pored sebe Augusta koji joj je davao da miriše ocat.

— Kola, brzo — reče ona.

Kad su kola stigla, ona siđe kao u groznici, vrati se kući, leže u postelju, i reče da nikoga neće da primi. Ostala je dvadeset i četiri sata ležeći, dopuštajući da joj priđe samo sobarica koja joj je u nekoliko mahova donijela čaj od narandžinog lišća. Suzette je čula da je njena gospođa nekoliko
puta jeknula, i vidjela je suze u očima sjajnim, ali okruženim crnim kolutom. Trećega dana, pošto je lijući suze očajanja smislila šta će da čini, gospođa de Langeais je dugo razgovarala sa svojim punomoćnikom, i po svoj prilici stavila mu u zadatak da izvrši neke pripreme. Zatim posla po staroga vidama de Pamiersa. Čekajući njega, ona je pisala g-nu de Montriveauu. Vidam je bio tačan. On je zatekao svoju mladu rođaku blijedu, poraženu, ali pomirenu sa sudbinom. Bilo je otprilike dva sata poslije podne. Nikada to božanstveno stvorenje nije bilo ljepše nego tako iznemoglo u svojim samrtničkim mukama.

— Dragi rođače — rekla je vidamu — vaših osamdeset godina donijelo vam je ovo viđenje. O! nemojte se smiješiti, preklinjem vas, pred jednom jadnom ucviljenom ženom. Vi ste otmjen čovjek, i meni je milo pomisliti da su vam doživljaji vaše mladosti ulili izvjesno sažaljenje prema ženama.

— Ni najmanje — reče on.

— Doista!

— One su sretne u svemu — dodade on.

— Ah! Dakle, vas voli sva moja porodica, vi ćete biti možda posljednji srodnik, posljednji prijatelj kome ću ja stisnuti ruku; mogu onda da zatražim od vas jednu prijateljsku uslugu. Dragi vidame, učinite mi tu uslugu koju ne bih mogla da tražim ni od moga oca, ni od mog ujaka de Grandlieua, niti od koje bilo žene. Treba da me razumijete. Preklinjem vas da me poslušate i da zaboravite da ste me poslušali, ma kakav da bude ishod onoga što ćete učiniti. Stvar je u tome da odete, s ovim pismom, g-nu de Montriveauu, da ga vidite, da mu ga pokažete, i. pošto između vas postoji izvjesna časnost, postoje osjećanja koja pored nas zaboravljate, da zatražite od njega, onako kako traži čovjek od čovjeka, da ovo pismo pročita, ne u vašem prisustvu, pošto ljudi kriju jedan od drugoga izvjesna uzbuđenja. Da biste ga privoljeli na to, ovlašćujem vas, ako vi nađete za potrebno, da mu kažete kako se tiče mojeg života ili moje smrti. Ako htjedne...

— Ako htjedne! — reče vidam.

— Ako htjedne da ga pročita — nastavi s dostojanstvom vojvotkinja — učinite mu posljednju primjedbu. Vi ćete njega vidjeti u pet sati, on u to doba ruča, kod kuće, danas, to znam; e lijepo, umjesto odgovora, on treba da dođe k meni. Ako tri sata

poslije toga, ako u osam sati ne iziđe iz kuće, sve će biti svršeno. Vojvotkinja de Langeais će nestati. Neću biti mrtva, mili, ne; ali me nikakva ljudska moć neće više naći na zemlji. Dođite da ručate sa mnom, imat ću bar jednog prijatelja pored sebe u mojoj posljednjoj borbi. Da, dragi rođače, ovo će veče riješiti moj život; i, ma šta da se desi, on može biti samo užasno buran. Idite! Šutite, neću da čujem ništa što bi ličilo bilo na primjedbu, bilo na savjete. — Ćaskajmo, smijmo se — rekla je pružajući mu ruku koju on poljubi. — Budimo kao dva starca filozofa koji umiju da se raduju životu do samog trenutka svoje smrti. Ja ću se nakititi, bit ću veoma koketna s vama. Vi ćete biti možda posljednji čovjek koji je vidio vojvotkinju de Langeais.

Vidam ne odgovori ništa, pozdravi, uze pismo i izvrši nalog. Vratio se u pet sati, zatekao svoju rođaku obučenu s najvećom pažnjom, jednom riječi divnu. Salon je bio okićen cvijećem kao za neku svečanost. Objed je bio izvrstan. Za toga starca. vojvotkinja je razvila sav sjaj svojega duha, i pokazala se privlačnija nego što je ikada bila. Vidam je u prvi mah htio da u svim tim pripremama vidi jednu šalu mlade žene; ali, s vremena na vrijeme. prividna veselost njegove rođake se gubila. Čas bi se stresla kao pod utiskom nekog iznenadnog užasa; čas bi nešto kao oslušnula u tišini. Tada, ako bi joj on rekao;

— Šta vam je?

— Pst! — odgovarala je ona.

U sedam sati, vojvotkinja ostavi starca, i vrati se brzo, ali obučena kao što bi se obukla njena sobarica pred polazak na put; zamolila je svoga gosta da je povede ispod ruke, da je prati, i uskočila u jedna najmljena kola. Oboje su, oko osam manje četvrt, bili pred vratima g-na de Montriveaua.

Armand je, za to vrijeme, bio zamišljen nad ovim pismom:

„Prijatelju, provela sam nekoliko trenutaka kod vas, bez vašega znanja; uzela sam svoja pisma. O Armande, između nas dvoje, to ne može biti ravnodušnost, a i mržnja postupa drukčije. Ako me volite, prestanite s tom okrutnom igrom. Vi biste me ubili. Kasnije, kad saznate koliko ste bili voljeni, vi biste očajavali zbog toga. Ako sam vas po nesreći dobro razumjela, ako osjećate prema meni samo odvratnost, odvratnost sadrži i preziranje i gađenje; i onda, mene napušta svaka nada: kod ljudi, ta dva osječanja ne prolaze. Ma kako da može biti strašna, ta misao će donositi utjehe mojoj dugoj patnji. Vi nećete osjetiti nikad nikakvo žaljenje. Žaljenje! ah! Armande moj, samo to da ne saznam! Ako bih vam pričinila i jedno jedino... Ne, neću vam reći, kakvu bi pustoš to načinilo u meni. Živjela bih, a ne bih mogla više da budem vaša žena. Pošto sam se mišlju potpuno vama predala, kome sada da se predam?... Bogu. Da, da, oči koje ste vi za jedan trenutak voljeli, neće vidjeti više nijedno čovječje lice; i neka bi Bog dao da ih njegova slava zatvori! Ja neću čuti više nikakav čovječji glas. pošto sam slušala vaš, tako blag u početku, tako strašan juče, jer se meni uvijek čini da je vaša osveta bila tek juče; neka bi dao Bog da me na njegovu riječ nestane! Između njegovoga glasa i vašega, prijatelju, za mene će postojati samo suze i molitva. Vi se pitate možda zašto vam pišem? Avaj! nemojte se ljutiti što zadržavam još jedan zračak nade, što još jedanput hoću da uzdahnem za sretnim životom prije nego što ga napustim zasvagda. Ja sam u strašnom položaju. Osjećam svu vedrinu koju jedna velika odluka donosi duši, ali osjećam još i posljednje odjeke bure. U onome strašnom doživljaju koji me je privukao vama, Armande, vi ste kroz pustinju išli k oazi, a vodio vas je dobar vodič. A ja se vučem iz oaze u pustinju, i vi ste za mene nemilosrdni

vodič. Pri svem tom, samo vi, prijatelju, možete da razumijete sjetu posljednjih pogleda koje ja upućujem sreći, i vi ste jedini kome mogu da se požalim a da ne pocrvenim. Ako me uslišite, ja ću biti sretna; ako ostanete neumoljivi, ja ću ispaštati svoju krivicu. Najzad, zar nije prirodno za jednu ženu što u sjećanju svog prijatelja hoće da ostane zaogrnuta svim plemenitim osjećanjima? O! jedini moj dragane! dopustite da se vaša robinja sahrani s vjerom da je u vašim očima ostala velika. Vaša strogost me je natjerala da razmišljam; i, otkako vas istinski volim, ja sam uvidjela da sam kriva manje nego što vi mislite. Saslušajte moje opravdanje, ja sam dužna da se pred vama opravdam; a vi koji ste za mene sve na svijetu, vi meni dugujete bar jedan trenutak pravičnosti.

„Ja sam saznala, kroz moj vlastiti boi, koliko ste vi patili zbog mojeg kaćiperstva; ali ja tada nisam znala savršeno ništa o ljubavi. A vi znate za te muke, i opet me na njih osuđujete. Za prvih osam mjeseci koje ste mi poklonili, ja vas nisam zavoljela. Zašto, prijatelju? Ja to ne umijem da vam kažem, isto tako kao što ne mogu ni da objasnim zašto vas sad volim. Ah! zacijelo, meni je laskalo što sam predmet vaših strasnih izjava, što primam vaše vatrene poglede; ali sam ostajala hladna i bez želja. Ne, ja nisam bila žena, ja nisam shvatala ni odanost ni sreću našega spola. Tko je kriv za to? Zar me vi ne biste prezreli da sam se predala bez zanosa? Možda u tome i jeste uzvišenost našega spola da se predajemo ne osjećajući same nikakvo zadovoljstvo; a možda nema nikakve naročite zasluge ni u tome kad se žena predaje poznatom i žarko željenom uživanju. Avaj! prijatelju, to mogu da vam kažem, te su mi misli padale na pamet kad sam bila onakva kaćiperka prema vama; ali ste vi za mene već bili tako veliki da nisam htjela da vam sažaljenje donese dar moje ličnosti... Sta sam napisala! Ah! ja sam uzela kod vas sva moja pisma, bacam ih u vatru! Ona gore. Ti nikad nećeš saznati koliko je ljubavi, strasti, ludosti bilo u njima... Ja šutim, Armande, zaustavljam se, neću više ništa da vam kažem o mojim osjećanjima. Ako moje želje nisu prešle iz duše u dušu, ni ja, žena, ne bih mogla da primim ljubav samo od vašeg sažaljenja. Ja hoću da budem ili neodoljivo voljena ili nemilosrdno ostavljena. Ako odbijete da pročitate ovo pismo, ono će biti spaljeno. Ako, pošto ga pročitate, tri sata kasnije ne postanete zauvijek moj jedini muž, mene neće biti stid što ću znati da je ono u vašim rukama: ponos mojeg očajanja sačuvat će moju uspomenu od svake sramote. i moj kraj će biti dostojan moje ljubavi. Ni vi sami, pošto me više nećete vidjeti ovdje na zemlji, iako ću biti živa, ni vi sami nećete bez uzbuđenja pomišIjati na ženu koja će kroz tri sata živjeti samo za to da vas obaspe svojom nježnošću, na ženu koju proždire ljubav bez nade, ali vjernu, ne zbog podijeljenih radosti, nego zbog nepriznatih osjećanja. Vojvojvotkinja de la Valliere je oplakivala izgubljenu sreću, svoju iščezlu moć; a vojvotkinja de Langeais će biti sretna u svojim suzama i ostat će za vas jedna moć. Da, vi ćete žaliti za mnom. Ja dobro znam da nisam bila od ovoga svijeta, i zahvaljujem vam što ste mi to dokazali. Zbogom, vi nećete dirnuti moju sjekiru: vaša je bila krvnička. moja je Božja; vaša ubija, a moja spasava. Vaša ljubav je bila smrtna. nije umjela da podnese ni preziranje ni podsmijeh; moja može sve da izdrži a da ne oslabi, ona je besmrtno živa. Ah! osjećam nekakvu bolnu radost što vas pobjeđujem. vas koji smatrate da ste tako veliki, što vas ponižavam blagim i zaštitničkim osmijehom slabih anđela koji, liježući kod nogu Gospodnjih, zadobijaju pravo i moć da u njegovo ime bdiju nad ljudima. Vi ste imali samo prolazne želje; a sirota redovnica će vas pratiti bez prestanka svojim žarkim molitvama, i pokrivat će

vas uvijek krilima božanske ljubavi. Ja predosjećam vaš odgovor, Armande, i zakazujem vam sastanak... na nebu. Prijatelju, tamo se podjednako primaju i snaga i slabost; i jedna i druga su patnja. Ta misao umiruje nespokojstvo mojeg posljednjeg iskušenja. Eto sam tako spokojna da bih se bojala da te više ne volim, kad ne bih radi tebe ostavljala svijet.

Antoinette"

— Dragi vidame — reče vojvotkinja kad su stigli pred kuću g-na de Montriveaua — budite dobri i zapitajte na vratima je li on kod kuće.

Vidam, pokoravajući se onako kako su to činili ljudi iz XVIII stoljeća, siđe i vrati se da svojoj rođaki rekne jedno da od kojeg se ona stresla. Čuvši tu riječ, ona uhvati vidama za ruku, steže mu je, dopusti da je on poljubi u oba obraza, i zamoli ga da je ostavi ne uhodeći je i ne pomišljajući da je uzima u zaštitu.

— A prolaznici? — reče on.

— Nitko mene ne može da uvrijedi — odgovori ona.

To je bila posljednja riječ koju je izgovorila žena u modi i vojvotkinja. Vidam ode. Gospođa de Langeais ostade na pragu tih vrata, zavijena u svoj ogrtač, i čekaše da izbije osam sati. Čas prođe. Nesretna žena dade sebi još deset minuta, četvrt sata; naposljetku, ona u tom zakašnjenju vidje novo poniženje, i izgubi vjeru. Nije mogla da uzdrži uzvik: „O Bože moj!" zatim siđe s toga kobnog praga. To je bila prva riječ karmelićanke.

Montriveau je imao nekakav sastanak s nekoliko svojih prijatelja, on je ubrzavao razgovor, ali mu je sat zaostajao, i on je izišao i pošao u palaču Langeais tek u trenutku kad je vojvotkinja, obuzeta hladnim očajanjem, pješice bježala pariskim ulicama. Zaplakala se kad je stigla na bulevar d'Enfer. Tu je, posljednji put, pogledala dimljivi Pariz, hučan, pokriven crvenim odbljeskom njegovih svjetiljki; zatim se popela u jedna kola na trgu i izišla iz toga grada da se više nikad ne vrati u nj. Kad je markiz de Montriveau došao u palaču Langeais, nije tamo našao svoju draganu, i pomislio je da je izigran. Tada je žurno otišao vidamu, i ovaj ga je primio u času kad je navlačio svoju sobnu haljinu misleći o sreći svoje lijepe rođake. Montriveau ga pogleda onim strašnim pogledom čija je električna snaga podjednako pogađala i ljude i žene.

— Gospodine, da niste i vi pristali uz neku okrutnu šalu? — povika on. — Ja dolazim od gospođe de Langeais; njena posluga mi reče da ona nije kod kuće.

— Zacijelo se dogodila, vašom krivicom, neka velika nesreća! — odgovori vidam — Ja sam ostavio vojvotkinju pred vašim vratima...

— U koliko sati?

— U osam manje četvrt.

— Zbogom — reče Montriveau — i žurno se vrati kući da upita svoga vratara je li te večeri vidio jednu gospođu pred vratima.

— Jesam, gospodine, jednu lijepu ženu koja je izgledala veoma tužna. Plakala je kao Magdalena, ne govoreći ništa, a držala se pravo kao strijela. Najzad je, polazeći, rekla jedno: O *Bože moj!* koje nas je, s oproštenjem, dirnulo u samo srce, i ženu i mene, jer smo mi bili tu iako nas ona nije vidjela.

Od tih nekoliko riječi taj jaki čovjek strahovito preblijede. On napisa nekoliko redaka g-nu de Ronquerollesu, posla mu ih odmah, i pope se u svoje sobe. Oko

ponoći, markiz de Ronquerolles dođe.

— Šta ti je, dobri moj prijatelju? — reče kad vidje generala.

Armand mu dade da pročita vojvotkinjino pismo.

— Dakle? — upita ga Ronquerolles.

— Ona je bila pred mojim vratima u osam sati, a u osam i četvrt je otišla. Izgubio sam je, a volim je! Ah! da moj život meni pripada, ja bih već prosvirao sebi tane kroz glavu!

— Koješta — reče Ronquerolles — umiri se. Vojvotkinje ne lete kao ptice. Ona ne može da prijeđe više od tri milje na sat; a mi ćemo ih sutra prelaziti šest. — Ah! sto mu muka! gospođa de Langeais nije obična žena. Svi ćemo mi biti sutra na konjima. A u toku dana ćemo preko policije saznati kuda je otišla. Njoj su potrebna kola, ti anđeli nemaju krila. Bilo da je otputovala, bilo da se sakrila u Parizu, mi ćemo je naći. Zar nemamo telegraf da je zaustavimo i bez gonjenja? Ti ćeš biti sretan. Ali, dragi brate moj, ti si upao u pogrešku u koju obično padaju ljudi energični kao ti. Oni sude o drugima prema sebi, i ne znaju gdje se ljudska snaga prekida, kad joj zatežu žice. Zašto mi nisi ništa rekao ranije? Ja bih ti kazao: „Budi tačan!“ — Do viđenja sutra — dodao je stežući ruku Montriveauu koji je bio zanijemio. — Spavaj, ako možeš.

Ali su uzalud bila upotrebljena sva sredstva kojima su ikad raspolagali državnici, vladari, ministri, bankari, jednom riječi svi oni koji socijalno predstavljaju ljudsku moć. Ni Montriveau ni njegovi prijatelji nisu mogli da pronađu trag vojvotkinji. Ona se morala skloniti u neki samostan. Montriveau odluči da pretrese ili da naredi da se pretresu svi samostani na svijetu. On je htio vojvotkinju, makar to stalo života i cio jedan grad. Radi pravde prema tome neobičnom čovjeku, mora se reći da je njegova strasna revnost osvanjivala podjednako čila svakog dana, i da je trajala pet godina. Tek 1829. vojvoda de Navarreins je saznao, slučajno, da je njegova kći otišla u Španiju, kao sobarica lady Julije Hopvood, i da je tu gospođu ostavila u Cadixy, a da lady Julija ni po čem nije primijetila da je gospođica Caroline čuvena vojvotkinja čiji je nestanak toliko zanimao visoko parisko društvo.

Dakle, 1823. godine, pošto je vojvoda de Langeais umro, njegova žena je bila slobodna. Antoinette de Navarreins sagorjevala je od ljubavi na jednoj stijeni Sredozemnog Mora; ali je papa mogao da razriješi zavjeta sestru Terezu. Sreća, kupljena tolikom ljubavlju, mogla je da svane za njih dvoje. Te misli su učinile da je Montriveau odletio iz Cadixa u Marseille, iz Marseillea u Pariz. Nekoliko mjeseci poslije njegovog povratka u Francusku, jedna trgovačka jedrilica, opremljena kao za rat, pošla je iz marseilleskog pristaništa i otputovala za Španiju. Lađu je bilo zakupilo nekoliko otmjenih ljudi, gotovo sve Francuza, koje je jako privlačio Istok, i koji su htjeli da obiđu neke njegove krajeve. Montriveau, koji je tako dobro poznavao život u tim krajevima, bio bi dragocjen savjetnik za te ličnosti, i one su ga zamolile da pođe s njima, na što je on pristao. Ministar vojske postavio ga je za generallajtnanta u odsjeku za artiljeriju, da bi mu omogućio taj zanimljiv izlet.

Lađa se zaustavila, dvadeset i četiri sata poslije svojeg polaska, sjeverozapadno od jednog otoka prema španjolskoj obali. Ona je bila dovoljno mala i laka. te se mogla bez opasnosti ukotviti na pola milje otprilike od sprudova koji, s te strane, ne dopuštaju da se priđe otoku. Ako bi barke ili stanovnici primjetili lađu u tom plićaku, to njih ne bi moglo nimalo da uznemiri u prvi mah; a poslije je bilo lako da im se objasni zašto se ona tu zadržala. Još prije nego što su došli na vidik otoku,

Montriveau je naredio da se istakne zastava Sjedinjenih Država. Mornari koji su sačinjavali brodsku posadu bili su Amerikanci i govorili su samo engleski. Jedan od drugova g-na de Montriveaua ukrcao ih je sve u jedan čamac i odveo u jednu krčmu u varošici, gdje ih je održavao u takvom stanju da su stalno zaplitali jezikom. A on je ispričao kako se na lađi nalaze istraživači blaga, ljudi koji su poznati u Sjedinjenim Državama sa svojeg fanatizma, i čiju je historiju napisao jedan pisac te zemlje. Time je zadržavanje lađe u sprudovima bilo dovoljno objašnjeno. Tobožnji voda mornara je rekao da zakupci i putnici s lađe traže tamo ostatke jedne lađe koja se nasukala 1778. zajedno sa blagom poslatim iz Meksika. Krčmari i vlasti na otoku nisu raspitivali ništa dalje.

Armand i odani prijatelji, koji su mu pomagali u njegovom teškom pothvatu, uvidješe odmah da ni lukavstvo ni snaga ne bi mogli uspješno da izvedu oslobođenje ili otmicu sestre Tereze sa strane prema gradu. I onda su se ti smjeli ljudi složili u tome da uhvate bika za rogove. Namislili su da načine sebi put do samostana upravo preko onih mjesta koja su se činila nepristupačna, i da pobijede prirodu, kao što ju je pobijedio general Lamarque prilikom napada na Capri. U ovoj prilici, strmo odsječene granitne stijene na kraju otoka činile su se Montriveauu nepristupačnije od onih na Capriju, jer je i on bio učesnik toga nevjerojatnog pohoda, a redovnice su mu ulijevale više straha nego onda sir Hudson Lowe. Oteti vojvotkinju silom bilo bi stidno za te ljude. Stidno bi bilo i opsjesti grad, samostan, i ne ostaviti ni jednog jedinog svjedoka njihove pobjede, kao što čine gusari. Za njih su dakle postojala samo dva načina. Ili neki požar, neki prepad koji bi uplašio Evropu time što ne bi znala za razlog tome zločinu; ili otmica iz zraka, tajanstvena, koja bi uvjerila redovnice da im je đavo dolazio u posjetu. Tajni savjet, održan u Parizu pred odlazak, izjasnio se za ovaj drugi način. Zatim je bilo poduzeto sve što treba za uspjeh jednog pothvata koji je za te ljude, site pariskih uživanja, bio prava zabava.

U jednom sasvim lakom čunu od jednostavnog drveta, načinjenom u Marseilleu prema jednom malajskom modelu, moglo se ploviti između sprudova sve do blizu same stijene. Dva užeta od gvozdenih žica, postavljena uporedo na rastojanju od nekoliko stopa, u naspramnim nagibima, po kojima je trebalo da klize isto tako gvozdene kotarice, poslužiše kao most preko kojeg se, kao u Kini, moglo da prelazi s jedne stijene na drugu. Sprudovi su bili tako međusobno povezani spletom užeta i kotarica, prilično nalik na one konce po kojima gamižu izvjesni pauci oko nekog debelog drveta: Kinezi, kojima je oponašanje u krvi, prvi su, historijski govoreći, počeli oponašati taj rad koji insekti vrše nagonski. Ni obični valovi ni jake bure nisu mogli da oštete tu laganu mrežu. Užeta su bila tako labavo postavljena da su se mogla pod valovima povijati onim lukom koji je proračunao jedan inženjer, pokojni Cachin, besmrtni tvorac pristaništa u Cherboutou, tako da odolijevaju i najjačem potiskivanju vode; lukom koji je određen prema jednom zakonu čiju je tajnu ukrao od prirode promatrački genij, jedini ljudski genij u stvari.

Drugovi g-na de Montriveaua bili su sami na toj lađi. Ljudske oči nisu mogle doprijeti do njih. Ni najboljim dogledima s brodova u prolazu ne bi se mogla sagledati ni užeta izgubljena među sprudovima, ni ljudi skriveni u stijenama. Poslije jedanaest dana pripremnih radova, tih trinaest ljudskih demona stigli su do podnožja stijene koja se uzdizala nad morem za trideset hvati otprilike, i uz koju bi čovjeku bilo teško da se popne, kao što bi mišu moglo biti teško da se uspuže uz glatke bokove

kakve porculanske vaze. Srećom, ta granitna stijena je bila napukla. Njena pukotina, sa dvjema sasvim pravim stranama, omogućila je da se u njoj učvrste, za stopu daleko jedan od drugoga, jaki drveni čavli u koje su smjeli radnici ukovali gvozdene kuke. Te kuke, spremljene ranije, imale su u sredini otvor u koji se mogla uglaviti laka jelova daščica čiji se drugi kraj oslanja na zareze u jednoj katarci, visokoj koliko i stijena, koja je donjim krajem bila učvršćena u njenom šljunkovitom podnožju. Vjestinom dostojnom tih okretnih ljudi, jedan od njih, odličan matematičar, izračunao je potreban ugao pod kojim je rastojanje između daščice pri vrhu i pri dnu katarke bilo veće nego u sredini, tako da su one lepezasto dopirale do vrha stijene, kao što su se, u obrnutom pravcu, spuštale na dolje. Za te stepenice, čudesno lake, a savršeno čvrste, bilo je potrebno dvadeset i dva dana rada. Jedna šibica, noć i odbijanje valova bili su dovoljni da se njihov trag izgubi zauvijek. Na taj način, tajna nije mogla biti otkrivena i nikakva potjera za napadačima na samostan nije mogla imati uspjeha.

Na samome vrhu stijene nalazila se jedna zaravan, strmo odsječena sa svih strana. Trinaest neznanaca, ispitujući zemljište dogledima s katarke na lađi, bili su uvjereni da će, i pored nekih neravnina, moći lako da dopru do samostanskih vrtova čija su stabla, dovoljno lisnata, pružala sigurne zaklone. Tamo će poslije imati da odluče na koji će se način izvršiti otmica redovnice. Poslije tolikih i takvih napora, nisu htjeli da dovedu u pitanje uspjeh svojeg pothvata izlažući se tome da ih netko vidi, i morali su čekati da prođe i posljednja četvrt mjeseca.

Zavijen u svoj ogrtač, Montriveau je proveo dvije noći ležeći na stijeni. Večernje i jutarnje pjevanje u crkvi ispunjavalo ga je neiskazanim miljem. Odlazio je do samoga zida da bi čuo muziku orgulja, i upinjao se da raspozna jedan glas medu mnogima. Ali, pored sve tišine, do njegovih ušiju su dopirali samo nejasni zvuci muzike. To je bio meki sklad u kojem se nisu mogle osjetiti pogreške u izvođenju, a iz kojeg se izdvajala suština umjetnosti i prelazila u dušu ne tražeći od nje ni napor pažnje ni trud razumijevanja. Strašne su to uspomene bile za Armanda, čija je ljubav nanovo procvjetala u tom lahoru muzike u kojem je on htio da čuje nježno obećanje sreće. Sutradan po posljednjoj noći, on siđe prije nego što se sunce rodilo, pošto je prije toga nekoliko sati proveo očiju uprtih u prozor jedne ćelije bez rešetke. Rešetke nisu bile potrebne iznad tih provalija. On je u njoj gledao svjetlost preko cijele noći. A onaj nagon srca, koji vara isto onako često kao što i istinu kazuje, dovikivao mu je: „Ona je tu!“

Tu je zacijelo, i sutra će biti moja — rekao je sam sebi miješajući svoje radosne misli sa zvucima jednoga zvona koje je lagano zvonilo.

Čudna stvar! on je strasnije volio redovnicu, izmučenu ljubavnom žudnjom, uvelu od suza, od posta, od bdjenja i od molitve, teško kušanu ženu od dvadeset i devet godina, nego što je volio veselu djevojku, ženu od dvadeset i četiri godine, silfidu! Ali zar ljude snažne duše neka naročita sklonost ne privlači upravo onome što su nesreća ili teške misli urezale na lice jedne žene? Zar ljepota jedne ožalošćene žene nije primamljivija od svake druge za ljude koji u srcu nose neiscrpno blago utjehe i nježnosti, da ga izliju na biće slabo po izgledu a jako po osjećanju? Svježa ljepota, rumena, jednostavna, *lijepo,* jednom riječi, običan je mamac na koji se hvataju osrednji ljudi. Montriveau je morao voljeti ona lica na kojima se ljubav budi među borama od bola i razvalinama od sjete. Zar ljubavnik ne čini tada da se, na glas njegove silne žudnje, iz njih javi jedno biće sasvim novo, mlado, uzdrhtalo, koje samo radi njega

skida sa sebe haljinu, lijepu za njega, iznošenu za druge? Zar on ne grli tada dvije žene; onu koju vide drugi kao blijedu, uvelu, žalosnu; zatim onu koja je bliska srcu, koju nitko ne vidi, anđela koji razumije život osjećanjem i pojavljuje se u svoj svojoj slavi samo za svečanost ljubavi? Prije nego što je napustio svoje stražarsko mjesto, general je čuo iz te ćelije slabe zvuke i blage glasove pune nježnosti. Kad se vratio pod stijenu gdje su ga čekali njegovi prijatelji, on im reče u nekoliko rijeci punih one silne, iako prikrivene strasti, čiji uzvišeni izraz ljudi uvijek poštuju, kako nikad u životu nije osjetio takvu milinu.

Sutradan uveče, jedanaest odanih drugova uspeše se po mraku na vrh te stijene, noseći svaki po jedan nož, malo čokolade, i sve sprave kojima se služe kradljivci. Kad su stigli pod samostanski zid, oni ga prijeđoše pomoću ljestvica koje su sami opleli, i nađoše se u samostanskom groblju. Montriveau poznade dugu svedenu galeriju kojom je ranije prošao idući u sobu za razgovor, i prozore iste sobe. Toga časa on smisli plan, i ovaj bi usvojen. Načiniti prolaz kroz jedan prozor te sobe za razgovor, u onom njenom dijelu koji je bio određen za karmelićanke, prodrijeti u hodnike, vidjeti je li na svakoj ćeliji ispisano ime, otići pred ćeliju sestre Tereze, ući u nju iznenada i zapušiti usta redovnici dok spava, vezati je i donijeti, sve su to bile stvari lake za ljude koji su imali i robijašku smjelost i hitrinu, i znanje ljudi iz otmjenog svijeta, i kojima nije bilo nimalo teško da jednim udarcem noža kupe tišinu.

Rešetka na prozoru bila je prestrugana za dva sata. Tri čovjeka ostadoše na straži napolju, a druga dvojica u sobi za razgovor. Ostali, bosonogi, rasporediše se ovdje-ondje po samostanu kada se uputi Montriveau, iza jednog mladog čovjeka, najokretnijeg među njima, Henrija de Marsaya, koji se, iz obazrivosti, obukao u odijelo karmelićanke, sasvim onakvo kako se nosi u samostanu. Na satu je izbijalo tri kad su lažna redovnica i Montriveau stigli do spavaonice. Brzo su shvatili raspored ćelija. Zatim, pošto nisu čuli nikakav šum, pomoću jednog slijepog fenjera počeše da čitaju imena koja su srećom bila ispisana na svakim vratima zajedno s onim mističnim izrekama, sa slikama pojedinih svetaca ili svetica, koje svaka redovnica stavlja kao znamenje na novu ulogu svojeg života, i kojima odaje svoju posljednju misao. Kad je stigao pred ćeliju sestre Tereze, Montriveau pročita ovaj natpis *Sub invocatione sanctae matris Theresae.* Deviza je bila: *Adoremus in aeternumlla.* U tome času, njegov drug mu spusti ruku na rame i pokaza mu jaku svjetlost koja je obasjavala ploče u hodniku kroz pukotinu na vratima. U tome im priđe i g. de Ronquerolles.

— Sve su redovnice u crkvi, služe se zadušnice — reče on.

— Ja ostajem — odgovori Montriveau — vi se povucite u sobu za razgovor i zatvorite vrata od ovog hodnika.

I uđe brzo, za lažnom redovnicom koja je spustila svoj veo. Obojica ugledaše tada, u pretsoblju pred ćelijom, vojvotkinju mrtvu, kako leži na podu na daskama svoje postelje, obasjana svjetlošću dviju voštanica. Ni Montriveau ni de Marsay ne rekoše ni riječi, ne pustiše ni jedan uzvik; samo se zgledaše. Zatim general učini pokret koji je značio: „Da je ponesemo!"

— Bježite — povika Ronquerolles — redovnice u povorci dolaze ovamo, uhvatit će vas.

S magičnom brzinom koju pokretima daje krajnja odlučnost, pokojnica bi prenesena u sobu za razgovor, i kroz prozor spuštena u podnožje zida u času kad je nastojnica, u pratnji redovnica, dolazila po tijelo sestre Tereze. Redovnica kojoj je bilo

povjereno da bdije nad pokojnicom učinila je nesmotrenost da pretura po njenoj sobi, iz radoznalosti, i toliko je bila zanesena tim poslom da nije čula ništa, i sad je izišla sva preneražena što tijela više nema. Prije nego što su te zaprepašćene žene i pomislile da ga traže, vojvotkinja je na konopcima bila spuštena niza stijenu, i drugovi Montriveaua su uništili svoje djelo. U devet sati izjutra, nije bilo više ni traga stepenicama ni ljestvicama od užadi; Tijelo sestre Tereze bilo je na brodu; ovaj je ušao u luku da ukrca svoje mornare, i otplovio u toku dana. Montriveau je ostao sam u SVOJOJ kabim Antoinettom de Navarreins, cije je hce, za neko časova sijalo samo za njega uzvišenom ljepotom onoga naročitog mira koji smrt daje našim trošnim Ostacim.

— Eto — reče Ronquerolles Montriveauu kad je ovaj ponovo izišao na palubu to je bila žena a sad nije ništa. Privezat ćemo joj po jedno topovsko tane za svaku nogu, i bacit ćemo je u more, a ti odsad misli na sve to kao sto mislimo na knjigu koju smo pročitali u svome djetinjstvu.

— Da — reče Montriveau — jer to sad i jeste još samo jedna pjesma.

Lijepo si rekao. Imaj strasti i ubuduće; ali za ljubav treba znate gdje joj je mjesto, a samo posljednja ljubav jedne žene zadovoljava prvu l]ubav čovjeka.

Geneve, Pre-Leveque, 26. januara 1834.